

A WOSINSKY MÓR MÚZEUM ÉVKÖNYVE
JAHRBUCH DES WOSINSKY MÓR MUSEUMS, SZEKSZÁRD
(UNGARN)

A
WOSINSKY MÓR MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
XXXVIII.

WOSINSKY MÓR MEGYEI MÚZEUM
SZEKSZÁRD, 2016

A WOSINSKY MÓR MÚZEUM ÉVKÖNYVE
JAHRBUCH DES WOSINSKY MÓR MUSEUMS, SZEKSZÁRD
(UNGARN)

SZERKESZTETTE

Gaál Zsuzsanna – K. Németh András

KÖNYVTERV

Erky-Nagy Tibor

BORÍTÓTERV

Frankné Sági Apollónia

AZ ÉVKÖNYV MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA
Nemzeti Kulturális Alapprogram Igazgatósága

© Wosinsky Mór Megyei Múzeum

KIADJA

Wosinsky Mór Megyei Múzeum

ISSN 0865-5464

FELELŐS KIADÓ

Ódor János Gábor

NYOMDA

Kerényi Nyomdaipari Kiadó és Kereskedelmi Kft.

FELELŐS VEZETŐ

Kerényi Zoltán

TARTALOMJEGYZÉK

GAÁL ATTILA A szekszárdi szarkofág topográfiájához	7
K. TÓTH GÁBOR Késő avar kori övkészlet Bába–Furkópusztáról	35
K. NÉMETH ANDRÁS Fák és erdők a középkori Tolna megyében	45
SZABÓ GÉZA – BÉKEFI MÓNICA – KIRÁLY EDIT – CSÁNYI VIKTOR Bonyha középkori település területén 2015-ben végzett megelőző régészeti feltárás. Előzetes beszámoló	71
CZÖVEK ATTILA A bonyhádi gótikus templomrom elfedése	131
VIZI MÁRTA Kora újkori és újkori kerámia az ozorai várkastélyból. Mázas tál és tányér	147
GAÁL ATTILA 16–18. századi leletek a szekszárdi török palánkvár környezetéből	285
VARGA MÁTÉ 17. századi pénzhamisító műhely leletei Pincehely határából	329
CSAPAI JÁNOS Ónedények a sárközi református gyülekezetekben	349
GAÁL ZSUZSANNA Egy per margójjára. Törvényes és természetes gyerekek a Bezerédj családban	369
BALÁZS KOVÁCS SÁNDOR „Pöstyénben sok nevezetes esmeretségeket tettem”. A tolnai köznemesség fürdőlete a reformkorban	403
FUKSZ MÁRTA A Tolna vármegyei hegyközségi artikulások és a Szekszárdi Közalapítványi Uradalom hegybéli rendtartása 1839-ből	467
LOSONCZY TÓTH ÁRPÁD „Tegnap estve a lázadás itt is kiütő félben volt...” Hivatalból jelenlevő és jurátus szemtanúk az 1848. március 15-i pesti forradalom pozsonyi előestéjéről	503
CSEKŐ ERNŐ „Valami úri fürdőélet félszeg paródiája” (Babits Mihály). Fürdőélet egy mezővárosban, az 1880-as évekbeli Szekszárdon	571
V. KÁPOLNÁS MÁRIA Dombóvári fényképészmesterek működése a 20. század első felében	591

GAÁL ATTILA

A szekszárdi szarkofág topográfiájához

RÓMAI KORI LELETEK A MAI SZEKSZÁRD TERÜLETÉN

Wosinsky Mór Tolna megye régészeti lelőhelyeit összegyűjtő és azt kétkötetes monográfia formájában közreadó munkájától eltekintve máig nem történt meg Szekszárd és közvetlen környéke római leletanyagának összegyűjtése.¹ A monográfia szerkezeti felépítéséhez igazodóan Wosinsky a római részében is felsorolja és ismerteti az addig ismert korábbi, valamint az általa végzett gyűjtőmunka során felderített Tolna megyei lelőhelyeket, köztük a szekszárdiakat is. A mezőgazdasági művelés alatt álló külterületeken (többnyire szőlőkben) lévő lelőhelyeket általában földrajzi névvel, azon belül a terület tulajdonosának vagy művelőjének nevével, a belterületi leleteket pedig az utcanevekkel és/vagy a tulajdonos nevével jelölte. Adatai az akkori dokumentálási rendszernek megfelelően még nem kerülhettek térképre, így köthetők ugyan a város területének valamely meghatározott részéhez, de visszakeresésük és pontosításuk az elmúlt százhusz év változásai miatt ma már nehéz, olykor lehetetlen.

A megye kataszteri térképe 1860-ban, Wosinsky gyűjtőmunkája előtt több évtizeddel készült, ezért szempontunkból sajnos kissé korai. Létező két változata közül a Magyar Nemzeti Levéltár példányán az ingatlanok határát jelző mezőkön belül csupán a helyrajzi számokat tüntették fel, míg a megyei levéltárban őrzött változatra fekete tintával felvezették a tulajdonosok nevét és házszámát is. Ez jelentős segítség akkor, ha az ingatlan még a századforduló idején is az adott család tulajdonában volt, a gyakori birtokváltások miatt azonban csak ritkán fordult elő. Később egyes tételeknél az új tulajdonosok nevét grafitceruzával rávezették ugyan a tulajdonrészre, de a kitörölt, újraírt, javított adatok többsége az idők múlásával elmosódott és kifakult. Ezeknek sajnos csak egy részét sikerült digitális eljárással visszanyernünk, ami leginkább a Csatári-völgy környékén lévő lelőhelyek esetében volt sikeres.

Feliratos kövek az 1845-ben napvilágra került szarkofágletet megelőzően is ismertek a város területéről. Előkerülésük helye többnyire ismeretlen, olykor csak annyit tudunk róluk, hogy Szek-

¹ V. Péterfi Zsuzsanna a Tolna Megyei Levéltár által megjelentetett, Szekszárd város történeti monográfiája című, sorozat első kötetében rövid, de átfogó összefoglalást készített a város és környéke római időszakának történetéről. Az előkerült leletanyag részletes ismertetésére, topográfiai adatainak közreadására azonban a kiadvány jellegéből adódóan nem vállalkozhatott. V. PÉTERFI 1990, 11–16.

szádról származnak. Némelyikük később a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került vagy a Vármegyeház épületének udvarában, nyílt helyen helyezték el őket. A tudományos feldolgozásuk nyomán híressé vált szarkofágleteknek köszönhetően a hasonló kőemlékek később nagyobb figyelmet kaptak, s így többségük az időközben létrejött helyi múzeum tulajdona lett.

Római sírok a város mai területének dombos részein, a völgyek oldalában gyakran kerültek elő, míg a keletre lévő, vízjárta területekből kiemelkedő göröndökön csak az 1. századot megelőző, valamint népvándorlás kori temetők ismertek. Úgy tűnik, hogy elsősorban a laikusok számára is könnyebben felismerhető téglasírok híre jutott a helyi intelligencia, majd általuk – vagy közvetlenül – Wosinsky tudomására. Közreműködésüknek köszönhetően viszonylag sok, – bár gyakran nehezen visszaazonosítható – leletről tudunk. A sírokból származó mellékletek egy része a kor szokásainak megfelelően a találók vagy a tulajdonos birtokában maradtak, s az idő múlásával rendszerint nyom nélkül elkallódtak. További veszteségként a zavaros, háborús évek során a kevés múzeumba került lelet egy része is „elveszett” vagy megsemmisült.² Tervszerű temetőfeltárás a 20. század éveiben sem történt, csupán néhány véletlenszerű, többnyire már feldúlt sír helyszínelésére került sor. Több olyan, a 19. század első felében napvilágra került, de elkallódott sírleletről is maradtak fenn leírások, melyek datálása éppen e híradások hiányosságai miatt bizonytalan. Ezek egy része még évekkel a szekszárdi múzeum alapítását, sőt a Magyar Nemzeti Múzeum létrejöttét megelőző időszak lelete, s a köz érdeklődését ekkor még nem annyira történetiségükkel, mint nemesfémből, drágakövekből készült mellékleteikkel váltották ki. Előkerülésük természetesen nem maradhatott titokban, de a tényleges tulajdonost sem maga a leletanyag, hanem az annak értékesítése során felvett vételár érdekelte. A pénz visszaköveteléséről több esetben is van tudomásunk, de a tárgyak visszaszerzésére tett kísérletről egy esetben sem szólnak a források.³ A kutatás számára így csak a már említett, többnyire szó hagyományokon alapuló leírások maradtak meg.⁴

Épületmaradványokról csak kevés adatunk van. Felmérésükre, régészeti feltárásukra – Wosinsky néhány rövid lelőhely-azonosító feltárásától eltekintve – máig sem történt kísérlet.

Római pénzek emberemlékezet óta kerültek elő a városban és annak határában. Sokat gyűjtöttek össze a település déli határán futó nyugat-kelet irányú Csatári völgyre merőleges mellék-völgyek szőlőiben (Istipán gödre, Iván-völgy, Gyűszű-völgy, Porkoláb-völgy, Csötönyi-völgy, Baranya-völgy) is, de tömeges mennyiségben mégis a település nyugat-keleti tengelyén futó Sét (Séd), másik nevén Remetei-patak gyakori áradásai mosták elő az érméket.⁵ E mellett gyűjtöttek római pénzeket az Előhegy ma lakótelepekkel beépített déli oldalában, valamint a mai Kadarka utca nyugati oldalán lévő szőlőkben is.

Az előkerült pénzek gyakran az érintett terület tulajdonosainál maradtak, de bőven jutott belőlük a helybéli értelmiségiek magángyűjteményeibe is. Ez jellemzően az iskolás gyermekek közreműködésével történhetett, mert Wosinsky szerint Krammer János polgári iskolaigazgató és Bati János tanító „szép gyűjteménye” mellett ő maga is több száz darabot kapott „becserélésre” a gyermekektől.⁶ Mindezek előrebocsájtásával az alábbiakban megkíséreljük a város kül- és belterületéről előkerült, tudományos munkákból, híradásokból vagy visszaemlékezésekből ismert római kori leletek összefoglalását.

² A múzeum épülete egy ideig szovjet hadikórház, majd részben gabonaraktár volt. A gyűjtemény egy részét széthordták, más részét az épület előtti téren halomba rakták.

³ Ezen adatok ismertetésére az adott tételeknél kerül sor.

⁴ MEHRWERTH 1884, 12–13. 17–18. sz.; WOSINSKY 1896, 795; GAÁL – KŐHEGYI 1977, 309.

⁵ „A Séd-patakban – amely a várost a református résszel együtt nyugat-keleti irányban átszeli – nyári záporozások alkalmával a partból kimosott sok római pénzt és tárgyat lehet találni. Ezek a régiségek, valamint a városnegyed (azaz az ún. Felsőváros – G. A.) mellett lévő dombok lejtőinél, a (filoxéra utáni – G. A.) szőlőtelepítésekhez szükséges földforgatások alkalmával kiásott sírok, oltár- és fogadalmi kövek mind Alisca előbb jelzett fekvését igazolják.” VENDEL 1941, 10.

⁶ WOSINSKY 1896, 797–798. – A monográfia adatgyűjtő lapjának erre vonatkozó kérdésére Mehrwerth Ignác jegyző a város preceptorát, Kohárits Lajost nevezte meg, mint „ezen talált római pénzek” ismert gyűjtőjét. MEHRWERTH 1884, 5.

A DÉLI BEVEZETŐ ÚTHOZ KÖZELI LELŐHELYEK

A római lelőhelyek és leletek egy kisebb csoportja Szekszárd déli határánál, a Bátaszék felé kivezető (ma 56-os számú) út közelében van, melynek nyomvonala több ponton bizonyítottan egyezik a római út nyomvonalával.⁷

– Az Országúti-dűlőben lévő ebesi csárda közelében, egy kis magaslaton volt tanya mellett Wosinsky római téglatöredékeket és mészhabarcot, annak közelében téglasírokat talált. Az általa út menti mansiónak meghatározott épület nyomait egy 25 lépés átmérőjű területen figyelte meg. Feltárás nem történt, a tanyát már régebben, a csárdát a közelmúltban bontották el.⁸ Ugyanebben a dűlőben, Császár István szőlőjében nagyméretű, négyszögű téglákból rakott sírban csontvázat talált a tulajdonos. A bolygatott sírból a koponya hiányzott. Feltárás nem történt.⁹ Helyét nem sikerült beazonosítani.

– A bátaszéki út nyugati oldalán lévő Tóth-völgyben, Kalló István szőlőjében Probus ezüstpénze, térségében Constantinus, Constans és Maximinus érmék kerültek elő.¹⁰

– Vesztergombi György szőlőjében a Bátaszék utcái (alsóvárosi) temető¹¹ bejáratától néhány méternyire, az utca nyugati oldalán álló kő kereszt mellett Wosinsky 94 cm mélyen római út kavicsos alapjait találta. Ez a kereszt ma is egykori helyén, a temető főbejáratával szemben lévő régi présházak mellett áll.¹²

– Ettől az útmaradványtól nyugatra, az alsóvárosi temetővel szemben lévő szőlőben római sírt találtak, „melyet Wosinsky Mór meg is vizsgált”.¹³

1-2. kép. Az alsóvárosi temető térségében talált útszakasz helye az 1860-as kataszteri térképen (TML) és napjainkban

A CSATÁRI-VÖLGY ÉS AZ ABBA TORKOLLÓ VÖLGYEK LELŐHELYEI

A város déli határának térségében Wosinsky a legtöbb római kori leletet a dombok közé mélyen benyúló Csatári-völgy és a bátaszéki út találkozási pontjának környékén találta. Az ugyancsak e részről előkerült kelta leletanyag alapján a városnak ezt a részét tekintette a névadó Alisca helyé-

⁷ Legutóbb pl. az M6 autópálya építésével kapcsolatosan az 56-os főúton végzett megelőző feltárások során Szabó Géza lokalizálta a limes út részletét az Őcsény–Sovántelek területén V. Péterfi Zsuzsanna által korábban feltárt Őrtorony térségében. V. PÉTERFI 2001, 31–32.

⁸ WOSINSKY 1896, 786. – Bévárdi családnevű őcsényi lakos földje volt ekkor. Kataszteri térkép 1860, hrsz.: 6854.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Ma alsóvárosi temető néven ismert (Béri Balogh Ádám utca).

¹² Uo. – Az 1860-as kataszteri térképen felrajzolt, s részben még ma is álló, védett útszéli présházak feletti telkeken húzódnak a Wosinsky által talált út nyomvonala. TML Kataszteri térkép 1860, hrsz.: 2823–2846.

¹³ SZILÁGYI 1982, 418. (Tolnavármegye 1898. ápr. 17., 3.)

nek, egyben a korai római település központi részének is, amely csak később, az Ócsény melletti Szigeth-pusztán lévő erődítményhez kiépített töltésút (Ördögvettetése) elkészülte után tevődött át északabbra, a mai Béla tér és Felsőváros területére.¹⁴

A Csatári-völgyön nyugat felé haladva a Bakta-torok fölött kiszélesedő Istipán gödör¹⁵ területéről több lelet is ismert, sőt a fővölgy bal oldaláról is kerültek elő falmaradványok, kerámia- és pénzleletek. Szintén sok leletet gyűjtött Wosinsky a Csatári-völgyhöz északról csatlakozó Iván-, Gyűszű-, Porkoláb-, Csötönyi- és Baranya-völgyek betorkoló szakaszairól is. Ezeket próbáltuk rendszerezni, ahol lehet, megadva az azonosított helyrajzi számokat is:¹⁶

– Hauszknacht József szőlőjében a bal-csatári hegyen¹⁷ római téglákból rakott alapfalak, Valens érem, egy hornyolt fülű, 10 cm magas kis edény és egy sárgásbarna mázas edény került elő.¹⁸ (Térképen: 1.)

– Csatárról begyűjtött, de közelebbi helymegjelölés nélküli Antonius Pius, Carus, Maximinus, I. Constantinus, Constantius, Valentinianus és Valens érméket említ Wosinsky.¹⁹

– Csatár, Iván-völgy. Csatár lelőhelyű sírleletről szóló, de közelebbi támponttal nem szolgáló híradást ismerünk egy 1884-es adatjegyzékből.²⁰ E szerint 1818-ban Csatáron, Péter Bence Ferenc szőleijében lévő présházban, amikor a prés alaperendáját mélyebbre ásták, „*találtatott egy korona tiszta színaranyból, mely két újjnyi széles és drága kövekkel kirakva volt. Ugyan akkor s ugyan ott találtatott egy sceptrum is, mely tiszta szín aranyból volt. Ezen királyi ékességeket a találó Bajára vitte és ott 800 váltó forintokért eladta. ... a helybeli urodalom a találók ellen pert indított, részére a vételár megítéltetvén és a találókon megvétetvén.*”

A leírást összevetve a Pesty-féle adatgyűjtésre csaknem két évtizeddel korábban adott szekszárdi válasszal érzékelhető, hogy az idő múlásával hogyan koptak meg az információk. Kiss Károly főjegyző 1865-ben ugyanerről az esetről még a következőket jegyezte fel: „*Csatáron a Szöllő hegy tövében jelen az Iván völgyben néhai Péter Bencze Ferencnek most hason nevű fia által birtokolt présházában 1818^d évben, midőn tulajdonosa a' présnek helyét alább szállítaná, talált egy csontvázat, 's annak fején egy koronát színaranyból, melyben sárga, zöld, piros és fehér kövek voltak. A' koronán csat volt, mellyel azt össze és ki kapcsolni lehetett. – A találásakor jelen volt a még ma is életben lévő Farkas Andrásné született Simon Katalin jelenleg 61 éves. – Ez azt adja elő, hogy ezen koronát saját szemével látta, sőt azt nékie a találó néhai Péter Bencze Ferencz fejére is tette. – Ezen koronát Baján 600 váltó fkért adták el, mit az urodalom később megtudván, árát szinte vissza fizettette az eladó által. – A' csontváz mellett egy arany pálca is volt és egy fülfüggő, mindezek a koronával együtt jutottak Zsidó Kézre a 600 váltó forintokért. – midőn a találmány az urodalomnak tudomására jutott ásatást intézett a kéréses helyen, de nem talált egyebet rozsdás kard és egy palacknál. – A csontváz márvány kövek közt volt.*”²¹ E korábbi leírás pontosabb képet ad magáról a koronáról, annak szerkezetéről és díszítményéről, de ami ennél fontosabb, megemlíti az utánasás során előkerült kard- és edénymellékletet is.

Bóna István a Pesty-féle összeírás fenti ismertetőjét a hun diadémás női temetkezés legkorábbi jó leírásaként említi.²² Magát a sírt a megszállt Valeria tartomány erődjeiben, erődített városaiban „tanyázó”, a római erősségekhez közeli dombok térségében temetkező hun előkelőkhöz köti, csak-

¹⁴ WOSINSKY 1986, 792–793.

¹⁵ Különböző névalakokban fordul elő. Mehrwerth szerint: „*Istefán gödre, mely nevét a 18-ik század elején ide bevándorlott német embertől vette.*” MEHRWERTH 1884, 10.

¹⁶ Ahol ez nincs külön feltüntetve, ott próbálkozásunk sikertelen volt.

¹⁷ Szekszárdon a völgyek „jobb” és „bal” oldalának megjelölése nem az esetleges vízfolyás, hanem a völgyön befelé haladó kézíránya szerinti. A Bal-csatári völgy így a völgy déli oldalát jelenti.

¹⁸ „*Találtak e helyen különféle régiségeket, melyekből három római edény s Valens császárnak egy pénze került gyűjteményembe.*” WOSINSKY 1986, 793. Három edényt említ, de csak kettőnek a leírását közli. – Az 1860-as kataszteri térkép szerint a környéken akkor csak az Istipán gödrével átellenben lévő, 6003-6004. helyrajzi számú, út menti szőlőterület volt a Hauszknacht család tulajdonában. Valószínűsíthető, hogy a lelőhely ezen a területen volt.

¹⁹ Uo.

²⁰ MEHRWERTH 1884, 13. 18. sz.

²¹ GAÁL – KÓHEGYI 1977, 309.

²² BÓNA 1993, 204.

úgy, mint a szekszárdi Bartina-hegy oldalában két évtizeddel később lelt, aranymarkolatú kardot rejtő, s hasonló sorsra jutott sírt is.²³ A Csatár-ivánvölgyi sír értékelésénél nem tudni, mi okból, de nem tesz említést a mindkét leírásban szereplő arany pálcáról és a később ugyanonnan előkerült „palackról” és a kardról sem. Pedig elsősorban utóbbi miatt merülhet fel a diadémával eltemetett halott nemének kérdése, ami viszont az „amazon őseikre ütő”, „uniszex” módon öltözködő és temetkező alánokig vezethet.²⁴

A lelet helyének keresése során az adott térségben az említett ifjabb Péter Bencze Ferenc nevén 1860-ban három földterületet találunk: Egy keskeny szántóterületet a csatári völgyút északi oldalán, amely az Iván völgy bejáratától, a Gyűszű-völgy bejáratáig nyúlik (3265 hrsz.), egy nagyobb szántót az Iván-völgy elején (hrsz.: 3263) és az ahhoz nyugatról csatlakozó 3262-es helyrajzi számú szőlőterületet. Ez utóbbi út melletti részén préházat is feltüntettek a kataszteri térképen. A terület északkeleti vége csaknem sarkosan érintkezik a földút túloldalán lévő, Simon Márton nevén lévő szőlővel. Az 1865-ös leírásban szereplő Simon Katalin – akinek 14 éves korában fejére is tették a diadémát – valószínűleg e közeli szőlőszomszéd lánya lehetett, a préház pedig feltehetően azonos a keresett lelőhellyel.²⁵ (Térképen: 2.)

3. kép. Az 1818-ban talált ékszermellékletes sír feltételezett helye az 1860-as kataszteri térképen (TML)

– Az Istipán gödrénél, Vesztergombi Ferenc lóhereföldjén (hrsz.: 3085) préház építésekor három római sírt bolygattak meg. Constantius (9 db), Diocletianus (2 db), Hadrianus (1 db), Constantinianus (1 db), és Valentinianus (1 db) érmék kerültek elő, valamint a pénzekből oxidált felületű „csiszolt serpentin-kő”. Az Istipán gödör nyugati végében álló tanyát 2010-ben bontották le.²⁶ (Térképen: 3.)

– A Porkoláb-völgy betorkolásánál a Csatári-völgyből észak felé induló „római mellék-útra” talált Wosinsky, mely irányát tekintve összeköttetést jelenthetett a Bödő északi részén és felsőváros

²³ BÓNA 1993, 172, 186. „Szekszárd–Bartina és Csatár leletei Ad Latus castrumához kapcsolódnak.”

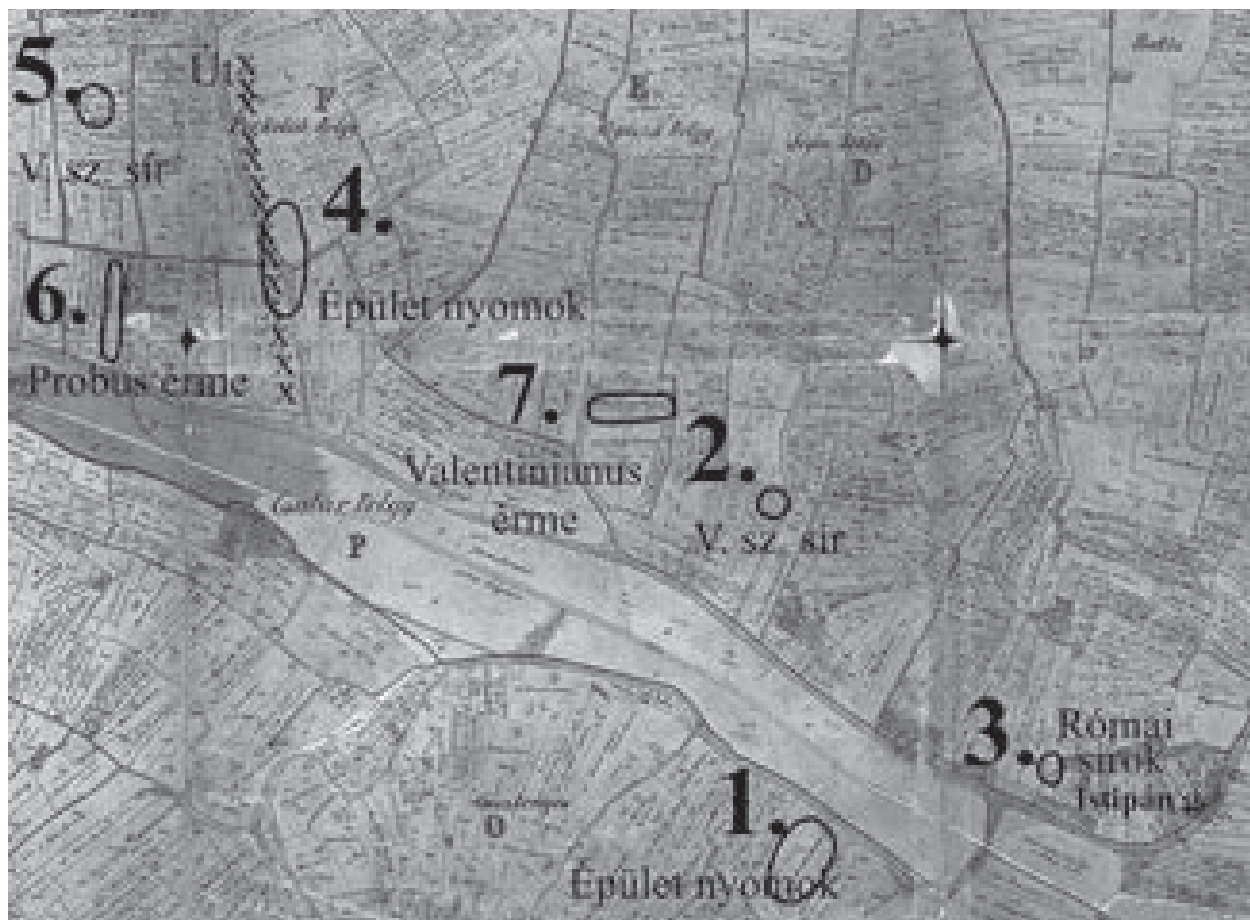
²⁴ BÓNA 1993, 143–144.

²⁵ A TML térképén mindhárom hrsz. mellett Péter Bencze Ferenc neve és a szekszárdi lakóhely 156-os házszáma szerepel.

²⁶ WOSINSKY 1896, 793. – Vesztergombi József leszármazott szóbeli közlése. A kataszteri térképen ceruzás névátírással szerepel Vesztergombi Ferenc neve.

területén regisztrált római településrészek felé is. Az út Sági György (hrsz.: 3439), Boda Vilmos (hrsz.: 3341), Vesztergombi György és Simon János (hrsz.: 6029) szőlőterületeinek egy részén kiemelkedő, egyenes vonalban volt követhető majd 65 cm mélyen. Egy szakadt partoldalból természetes kővek és téglák látszottak ki.²⁷ (Térképen: 4.)

– Ugyanitt Boda Vilmos (hrsz.: 3341.) és Simon János (hrsz.: 6029.) szőlőiben végzett próbaásatáson épületmaradványokat – római téglákat és kötőanyagot (maltert) – tártak fel.²⁸ (Térképen: 4.)

4. kép. A Csatári-völgy és mellékvölgyeinek főbb lelőhelyei (alaptérkép: Kataszteri térkép 1860)

– A Porkoláb-völgy nyugati oldalán, a hegytetőn, Kovács Pál csötönyi²⁹ tulajdonosnak a fenti, Boda-féle (hrsz.: 3341) területtel szemben lévő szőlőjében az 1895. őszi mélyforgatás során egy csontváz került elő. A Wosinsky által megvásárolt melléklet: két nagy aranyfüggő és hét hosszú aranygyöngy.³⁰ Más mellékletet nem említ Wosinsky és a római lelőhelyek sorában közölt sír datálásáról sem mondott véleményt. Az aranygyöngyök, valamint a poliéder formájú végfejjel készített

²⁷ Uo. – A nevek itt is nagyon halvány ceruzás felülírással láthatóak. Az 1860-as eredeti névbeírások sorrendben: Slégl János, Fejős János, (?), Simon János.

²⁸ Uo.

²⁹ A név hátravetett jelzőjének nincs jelentősége a szomszédos, ugyancsak régészeti lelőhely Csötönyi-völgy vonatkozásában, csupán a gyakran előforduló név miatt, az anyai vezetéknevvvel történt a megkülönböztetés.

³⁰ „A függők három milliméter vastag aranyhuzalból állanak, melynek egyik végét 1,2 ctm. átmérőjű négyzög ékíti. A négyzög belső részét kén tölti ki, külső oldalán pedig szögletesen nyugvó négyzögű keretek vannak, melyek eredetileg ékköveket foglaltak, de most hiányoztak a függőkből. A négyzögben még most is benn lévő kén arra szolgál, hogy ehhez forrasztották az ékköveket. A függő karikájának átmérője 4 ctm. Az aranygyöngyök 1,5 ctm. hosszúak, tojásdad-alakúak s mindkét végükön kifelé kanyarult peremű csőben végződtek.” WOSINSKY 1896, 793–794.

és feltehetően almandinnal díszített fülbevalók alapján Kiss Attila a sírt a pannoniai osztrogót lelőhelyekhez sorolta.³¹ (Térképen: 5.)

– A Porkoláb-völgyből, Kecskeméthy János szőlőjéből egy Probus érme került elő.³² (Térképen: 6.).

– A Gyűszű-völgyből, Vesztergombi Ádám szőlőjéből egy Valentiniánus érme ismert.³³ (Térképen: 7.).

– A Baranya-völgyből, Jani Tóth Ferenc szőlőjéből Licinius Augusta (1 db), Julia Maesta (1 db), Maximinus (4 db), Constantinus (1 db) és Valentinianus (4 db) érmék kerültek elő.³⁴

– Közelebbi lelőhely-megjelölés nélkül jegyzi meg Wosinsky, hogy „*Csatáron talált pénzekből sokat gyűjtöttem, s ezek többnyire Antonius Pius, Carus, Maximianus, Constantinus I, Constantius, Valentinianus és Valens idejéből valók.*”³⁵

ALISCA ERŐDJÉNEK BECSATLAKOZÓ ÚTJA, AZ ÖRDÖGVETTETÉS

Az Öcsénytől északra, csak kis távolságra lévő Alisca erőd, mely a korai szakirodalomban egykori birtokosa, Dr. Szigeth Gábor neve után Szigeth-puszta és Gábor-major lelőhelyként is előfordul, Wosinsky munkássága nyomán a 19. század vége óta ismert. Az erődöt a szekszárdi dombvonulat keleti peremén futó limesúttal a helyi lakosság figyelmét már jóval korábban magára vonó Ördög-vettetése nevű töltésút kötötte össze. Eredetét a népi képzelet – mint arra őskori, római kori stb. objektumok esetében máshol is van példa – a török időkre teszi, összekötve azt a középkori Győrke Szigeth-puszta közelében állt castellumának látható maradványaival is.³⁶ Először 1829-ben, az Egyed Antal adatgyűjtő kérdőívére adott öcsényi válasz említi: „*Vagyon az említett Győrkei templom mellett a Bába vize partján egy emberi kéz és munka által készült magas dombotska is, melyet a lakosok Török Lakásnak neveznek, és szintén a dombtól kezdve Szekszárd felé mintegy 200 ölnyi hosszúságra még most is kitetsző, és csak egy oldalról felhányt széles sántzolás is, melyet hihető a Szexárdi Bégnak keménysége miatt, ki ezt az említett mulató helyéről a szabados járás kedvéért sartz alatt tsináltatt, Ördög vettetésnek neveznek a lakosok.*”³⁷ Három és fél évtized múltán Lauschmann Ferenc öcsényi jegyző még tovább színezte a vár és az annak szélő sáncát napjainkban is láthatóan érintő út történetét: „*... az oltovány és körtvélyesi düllők közt, a' Batta széles árokkal és sánczal elkerített helyiség látczható egy épület romjával, hol a' népmonda szerint a' török időben a szegzárdi basa kegyencz hölgye lakott, az út mit Szegzárdról az említett török kisasszony várába csináltatott a' basa, az akkor nagyon vizegyős téren, talán a' nagy nehézséggel járt, sokszor megátkozott fáradságos munka miatt, a' néptől elkeresztelve – maig is ördögvetetése név alatt esmeretes.*”³⁸ Wosinsky tervezett monográfia kötetéhez készített kérdőívére 1891-ben az öcsényiek már azt válaszolták, hogy az Oltoványi-dűllőben van egy magas domb, mely töltéssel körülvéve, mederként vízzel tele ereszthető volt. A „*töltéstől nyugat felé vezet az öcsényi és Szegszárdi határon keresztül az ugynevezett »Ördög vettetés« egész az agárdi határban lévő Leányvárig. Ebből az következtethető hogy a leírt hely egy római Sáncz lehet itt lett találva a II. alatt említett nagy köves gyűrű.*”³⁹

³¹ KISS 1979, 335. Tabelle 1; KISS 1996a, Abb. 12-13; KISS 1996b, 90. Abb. 1.

³² Közvetlenül a Csatári-völgy útjával határos, a domboldalra felnyúló keskeny szőlőterület (hrsz.: 4556).

³³ Vesztergombi Antal ceruzás névátírása a völgy bejáratához közel, a jobb oldalon lévő terület (hrsz.: 3269) fél részén (1860-ban Péter Bencze Ferenc if. tulajdona) szerepel.

³⁴ WOSINSKY 1896, 793. – Nem sikerült azonosítani.

³⁵ Uo.

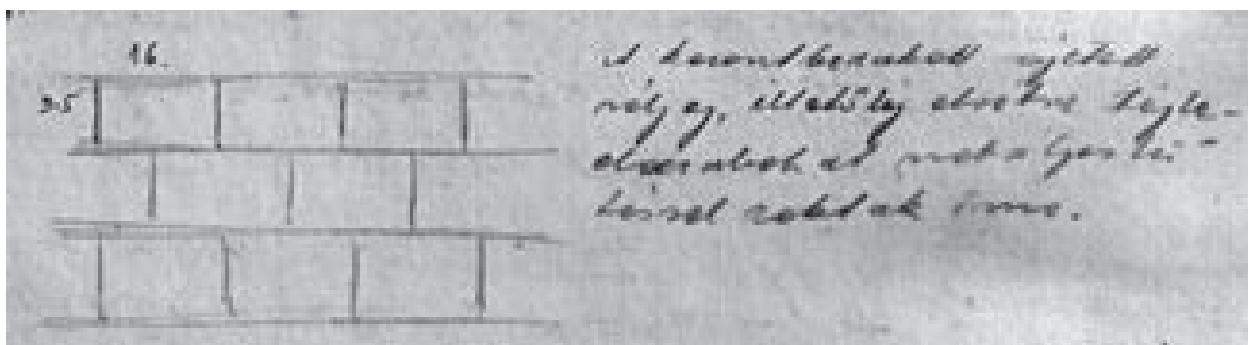
³⁶ A mai falutól mintegy fél kilométernyire északra a Bába vize észak-északnyugati partján lévő kisméretű várat Miklós Zsuzsa tárta fel 1998 és 2001 között. MIKLÓS 2007, 281–293.

³⁷ CSERNA – KACZIÁN 1986, 196–197.

³⁸ GAÁL – KŐHEGYI 1977, 290. Lényegében ezt a szövegváltozatot közli Csalog József is az Öcsény község levéltárában lévő eredeti példány alapján (CSALOG 1941, 104). – Visy Zsolt szerint az Ördögvetetése érinti a Wosinsky által az őskornál közölt földvár egyik sáncát (e miatt tarthatta a néphagyomány az utat a castellumhoz vezetőnek). VISY 2000, 94. 680. jegyzet; MIKLÓS 2007, 292. 7. jegyzet.

³⁹ Wosinsky Mór Megyei Múzeum Újkortörténeti gyűjtemény, ltsz.: 91.63.43. – Az út Leányvárig való feltételezése minden alapot nélkülöz.

A gyűrűről Wosinsky megállapította, hogy az nem az oltoványi sáncokon belülről származik és elsőként ő értékelte az Ördögvetetést a Szekszárdon átvezető limesút Szigeth-pusztai castrumhoz vezető leágazásaként, melyet ekkor még a zsidó temetőig tudott nyomon követni.⁴⁰ Ez a nyugati szakasz a beépítések miatt ma már nem látható, de egy keletebbre lévő részén, az 5113-as út korszerűsítéséhez kapcsolódóan a közelmúltban történt kutatás. A feltárás alátámasztja az 1829-es leírásnak az építés módjára utaló észrevételét, miszerint a töltést valóban „*tsak egy oldalról felhányt széles sántzolás*” alkotja, melyet – védműszerűen – az északi oldalán ásott árok kitermelt anyagából készítettek.⁴¹ Az út egyes részletei légi és műholdfelvételeken egyaránt jól nyomon követhetők, de az is kiderül, hogy az első légi felvétel (1953) óta a mezőgazdasági munkák tetemes pusztítást vittek végbe, ami még sürgetőbbé teszi a további kutatást.⁴² Az Ördögvetetés nagy útba való becsatlakozási pontja egyelőre ismeretlen. Egy 1934-ben végzett feltárás máig nem publikált adatai azonban közelebb vihetnek a megoldáshoz.⁴³ Csalog József leletmentése, majd az azt követő rövid feltárás során a Damjanich utca délkeleti területéről római leletek kerültek elő. A 18/a számú ház (akkori tulajdonosa Eszterbauer János) udvarának északi oldalán lévő kis emelkedést elbontva kevés bronzkori tárgyat, majd római kerámiát, valamint enyhén égetett vályogtégglákból épített, egymással párhuzamosan futó két falat talált. A helyenként utólag is megégett, homok és mész keverékével tapasztott felületű falak vályogtégglái és a közéjük illesztett téglák pontos kötésben voltak. A két fal közét cserepek, téglatormelék és hulladék töltötte ki.

5. kép. A Damjanich utca 18/a számú ház udvarában talált vályogfal kötési rajza Csalog József 1934. évi ásatási naplójában

Az amúgy is emelkedettebb helyen lévő utcának ez a része a hegyek felől, vagyis nyugatról, az egykori mocsaras ártérbe nyúló földnyelv szélén húzódik. A Csalog József által talált objektum – bár ő maga ezt így sehol sem írja le – a falak szerkezete és a leletek alapján a római korra tehető. Ezt, valamint a bekötőút levegőből is megfigyelhető íveltségét figyelembe véve valószínű, hogy az Ördögvetetés erre az ártérbe legmélyebben benyúló földnyelvre érkezve csatlakozott a nagy úthoz.

RÓMAI KORI LELŐHELYEK A MAI VÁROS BELTERÜLETÉN

Szekszárd beépített területén nem folytak a római kor kutatásához kapcsolódó tervátasok, csupán alkalmoszerű leletmentések. Ebből következik, hogy a település történeti múltjával foglalkozó mindennemű – tudományos és ismeretterjesztő, várostervezői vagy turisztikai célú – írás csaknem kizárólag Wosinsky megfigyeléseire és adataira támaszkodhatott és hivatkozhat mind a mai napig. A kutatás hiányát esetenként feltételezések pótolták, mint azt a város 1982-ben készített rendezési

⁴⁰ WOSINSKY 1896, 686–687; WOSINSKY 1898, 147. – E „felfedezésének” köszönhetően vélte úgy Wosinsky, hogy Aliscában és attól oldalt (ad latus) is kellett egy castrumnak lennie. Uo.

⁴¹ A feltárást végző Czövek Attila szíves tájékoztatását ezúton is köszönöm.

⁴² VISY 2003a 215; LÓKI – SZABÓ – VISY 2011, 93. – Az Ördögvetetés légi fotóját közli VISY 2003b, 43–45, valamint részletes leírás és légi felvétel: LÓKI 2011, 114–116. 113, 117. kép.

⁴³ Adattár 8–73. Tolna Vármegye Múzeumának ásatási naplója 1934, 48–49.

tervéhez tartozó településtörténeti tanulmány esetében is tapasztalhatjuk. Az ebben a Kálváriára bejelölt római őrtorony még Marsigli és Wosinsky megfigyelései ismeretében is csupán lehetséges, a Béla térre feltételezett Alisca castruma viszont már minden konkrét leletet nélkülöz, csakúgy mint az ezekkel kapcsolatosan említett palánki castrum (?).⁴⁴

Ugyanezen leletek, vagyis a hegy csúcsán és annak keleti lejtőjén az ún. Korbonits-szőlőben⁴⁵ talált téglák és terméskövek alapján Wosinsky ide helyezte a római védművet, az épületmaradványok kis számát pedig az évszázados szőlőművelés pusztításaival indokolta.⁴⁶

Helytállónak látszik Wosinsky megállapítása a római település földrajzi kiterjedéséről, bár úgy véljük, hogy a városközpont Csatárról való áthelyeződése és annak esetleges időpontja a leletek által nem kellően bizonyított. Arra azonban meggyőzően utalnak, hogy a település a Béla téren és környékén, valamint az onnan nyugati irányban húzódó völgyben, a mai Kálvin tér térségében volt a legkiterjedtebb.⁴⁷ A mai Béla tér északkeleti szélén volt középkori – Vitéz János féle – kővár területéről származik az ismert szarkofág, melynek környezetében további sírok is előkerültek. Néhány azóta elkallódott feliratos kő alapján az is feltételezhető, hogy a temető egy részét már az 1061-ben épült apátság építkezései során és később is többször feldúlták, köveit hasznosíthatták. A későbbiekben török palánkvárrá erősített kolostor romjairól és környékéről fennmaradt rajzon jól látható, hogy a Buda–eszéki út a vár déli oldalának víz közeli lejtőjén haladt át.⁴⁸ Ez a nyomvonal szükségszerűen azonos lehetett az egykori limesút nyomvonalával, ami viszont azt jelenti, hogy a korábbi vélekedésekkel ellentétben egyik út sem a Bezerédj utca tengelyében, majd a mai megyeháza nyugati oldalán haladt, hanem a magasabb részeket elkerülve, a Széchenyi és Bezerédj utcák által közrezárt háromszögletű terület hosszanti tengelyében, azt követően pedig a Séd-patakon át a Kossuth Lajos utca nyugati oldalának szintén lankásabb területén. Ez utóbbi sírok tehát egy úti temető maradványai lehetnek.⁴⁹

A limesút fent említett, Bezerédj és Széchenyi utcák közötti szakaszának közeléből, a Bezerédj utca északi végének körzetéből szórvány adatokat ismerünk római építményekről, a Béla tér délnyugati oldalától kezdődően pedig csaknem a Kálvária-hegy csúcsáig kerültek és kerülnek elő szinte napjainkig késő római sírok. Wosinsky ezt a részt határozta meg a katonai temető területként. A temetkezések a Kálvária-hegy nyugati részét alkotó Bartina oldalán, a Bartina utcai házak hegyre nyúló szőlőiben, kertjeiben is folytatódtak. Ezután nyugatra a bödői térség hegyoldalában és a Séd-patak két partján lévő omlások épületmaradvány- és oltárköleletei következnek. A patak bal oldalán a Kálvin tér térségéből kelet felé visszafordulva ugyancsak a domboldalon, a Mérei utcai kertekben, szőlőkben – legutóbb az ezek területét elfoglaló lakótelep építésénél – is kerültek elő leletek, elsősorban római sírok. Ez a vonulat tart egészen a limes út kapcsán imént említett Fürdőház utca északi végén álló ún. Kamarás-házig, melytől északabbra lévő szőlőkben már csak néhány római pénzérmét gyűjtött be Wosinsky.

A BÉLA TÉRTŐL DÉLRE, DÉLNYUGATRA LÉVŐ ÉS FELSŐVÁROSI LELŐHELYEK

– *Sírok (?)*. Wosinskynál félreérthetően Béla téri leletként szerepelnek a „*régi takaréktári épület*” udvarán talált római téglák, melyeket az egykori Német, ma Bezerédj utcai épületet bérlő Szekszárdi Kaszinó nyári helyiségének építése során találtak. Wosinsky szűkszavúan csak annyit ír róluk,

⁴⁴ CIFKA 1982, 169–170. – A cikk szerzője is megemlíti a régészeti kutatások hiányát és szükségességét.

⁴⁵ A Korbonits család szőlői két tagban, a magaslat gerincén felvezető kövesút, a mai Kilátó utca és a kereszteltől a Munkácsy utcáig vezető turistaösvény által bezárt háromszögletű területen feküdtek. Kataszteri térkép 1860, hrsz.: 2679.

⁴⁶ WOSINSKY 1896, 651; WOSINSY 1898, 146. Wosinsky a kereszték helyén és a hegyoldalban is talált téglákat, ami a téglasíros környezetben épp a szőlőművelés miatt nem meglepő. Nem említi azonban, hogy a téglákon kötőanyag lett volna, holott ezt más esetben mindig megtette. (A hegy oldalában lévő erődítmény fentiek miatt mára már tényként épült be a helyi köztudatba: TÖTTŐS 2008, 8–9.)

⁴⁷ WOSINSKY 1898, 145.

⁴⁸ GAÁL 2016, .

⁴⁹ WOSINSKY 1898, 153.

hogy „sok római téglát találtak, amelyből néhány még most is ott hever.”⁵⁰ A Történelmi séták Szekszárdon című helyi kiadvány szerzője ennek alapján véli, hogy „a rómaiak idején házak álltak itt”.⁵¹ Ez azért is kérdéses, mert az egykori Tormay-ház kertjének vége – ahol az építkezés történt – már a Kálvária-hegy meredek oldalába nyúlik fel, egészen a késő római sírok lelőhelyeként ismert Munkácsy utcáig.⁵² Ezt támasztja alá egy ugyancsak Wosinskytól származó másik adat is, mely szerint a Béla tér 1. sz. ház (belvárosi plébánia) kertjében egy méter mélyről római cseréptöredékek, üvegedény töredékei és gyenge megtartású emberi csontok kerültek elő.⁵³

– **Kerámia tárgyak (sírokból?).** A Szekszárd és Vidéke híradása szerint özv. Séner Ferencné „házi szöllejében” – ahol már azelőtt is különféle római régiségeket találtak – szőlőültetés (bujtás) közben „8 db igen szép mívű és eredeti cífrázatú urnákat és egyéb kőkorszókat és edényeket” találtak. Közülük többet a munkások összetörtek, de többségük ép maradt. Némelyük cserepe a híradás szerint már egészen elszenesedett, „ami régiségüket bizonyítja”. A lelőhelyet a fenti kiadvány szerzője, Tóttós Gábor a Bezerédj utca 5. számú ház kertjével azonosította, mely szintén a mai Munkácsy utcáig terjedt.⁵⁴

– **Sírok.** 1968-ban a Munkácsy és Lehel utcák csatornázása során a munkások találtak csontvázakat és 4 db agyagedényt. A 4. századi sírok a helyszínelő régész feljegyzése szerint a Munkácsy utcában „a 15 és 7. között sűrűn jött elő, a Lehel utcában ritkábban.” Két edényt beszolgáltattak, a két be nem adott edény a Kálvária utca és Munkácsy utca sarkán lévő háznál került elő.⁵⁵ A temetőnek ugyanezen részén a Munkácsy utca 11.–Lehel utca 1. számú sarokház kertjében az 1990-es évek végén nagyméretű téglából épített, vízszintes lefedésű, melléklet nélküli sírt dúltak szét.

– **Sír.** A plébánia épületéhez nyugatról csatlakozó Városi Tanács⁵⁶ udvarában, a Munkácsy utca közelében az olajtároló építéskor 1971-ben 4. századi téglasírt dúltak fel.⁵⁷ Leletek: Hagymafejes fibula az állkapocsnál, egy db „nagyobb” és két db „kisebb” csat, egy szív alakú szíjvég, három propelleralakú övveret, két korong alakú veret, tojássoros díszű és díszítetlen bronz lemeztöredékek, bronz csövecskék, vaskés, feliratos ezüstgyűrű, érmék a balkéz tájékán. A leletek a Wosinsky által is feltételezett katonai temetkezésre utalnak.⁵⁸

6. kép. A Munkácsy utca, Kálvária, Bartina körzetében talált római sírok közül a Városi Tanács udvarán talált az egyetlen, amelyről helyszínvázlat is készült

⁵⁰ WOSINSKY 1896, 795.

⁵¹ TÓTTÓS 1986, 75.

⁵² A ház azonos a németek betelepítése után kiépülő új utca első házával, melyet a dologházi 2. számú sírt megtaláló polihisztor (megyei főorvos, állatorvos, orvosi könyvíró, városházát tervező stb.) Tormay Károlytól vásároltak meg.

⁵³ WOSINSKY 1896, 796.

⁵⁴ Érdekes római régiség. Szekszárd és Vidéke 1884. ápr. 17. (IV. évf. 17. sz.) 2; TÓTTÓS 1986, 76. (Az újságban megjelent írás nem bizonyítja, de nem is zárja ki, hogy a leletek római koriak. Leírásuk alapján akár mészbetétes bronzkori kerámiatárgyak is lehettek.)

⁵⁵ Adattár 193–75.

⁵⁶ Korábban Városháza, jelenleg Polgármesteri Hivatal néven.

⁵⁷ Adattár 156–74. – Rendhagyó módon azért közöljük a leletmentéskor készített helyszínvázlatot, mert a nagy kiterjedésű, még részleteiben sem közölt temetőnek ez az egyetlen dokumentált sírja.

⁵⁸ A katonai viselethez tartozó propellerveretes övgarnitúra legközelebb a Mözs–Kakasdomb lelőhely út menti település késő római sírjainak anyagából ismert. GAÁL, 1979, 25, 29, 52, 56, valamint 11, 15, 23, 30, 31. kép.

– **Vízvezeték (?)**. A Béla tér 2013. évi felújítása során római téglákból és téglatöredékekből készített, négyzetes keresztmetszetű, de belsejében cső nélküli vízvezetékot találtak. A vezeték a polgármesteri hivatal melletti saroképület sarkánál a Munkácsy utca útburkolata felől érkezik a térre.⁵⁹ Kerámia csőszakaszokból összeillesztett vízvezeték maradványait a 19. század óta folyamatosan figyelték meg a történelmi városrész különböző pontjain. A közhiedelem szerint római eredetűek, és a hódoltság idején, majd a későbbi időkben is tovább építették és folyamatosan javították őket, hogy a baktai és bödői források vizét a városba hozzák. Valójában a római eredetre eddig semmi sem utal és ez a mostani – a többitől ugyan szerkezetileg elütő – vezeték-részlet is csak a római téglák felhasználását teszi biztossá.⁶⁰

– **Sírok, téglák**. A Munkácsy utca és Béla tér városházával átellenes, nyugati saroképületének („Domsits-féle sarokház”) udvarában csontvázak kerültek elő, melyeket valószínűleg Wosinsky is csak hallomásból ismert, mert leleteket nem említ. Az udvar dombra felmenő folytatását jelentő kertben római téglákat találtak.⁶¹

– **Bizonytalan korú sír**. Ugyanezen sarokház és a mellette lévő épület⁶² kertjei közötti 150 öl nagyságú üres térség nem az említett házakhoz tartozott, hanem a város tulajdonában, s Fejős János jegyző hasznélvezetében volt. A terület 1837-ben végzett egyengetése közben „egy csontváza ’s mellette egy rozsdá által már megemésztett kardra akadtak, melynek markolata színarany volt. – Ezt a találók helybeli ezüstműves Zöllner Ágostonnak 700 váltó forintokban eladták, ez pedig azt feldolgozta. b– Később a titok napfényre derült, ’s a találók az Urodalom által pörbe fogatván, a vételárnak az urodalom részerei megtérítésében marasztattak.”⁶³ A történetről később Wosinsky is hallott. Monográfiájában azonban szűkszavúan csak annyit írt, hogy a sarokház udvarában „régiben állítólag nagy kincsleletet találtak volna”, de a nevezetes kardot nem említette meg.⁶⁴ Bóna István a sírt és a kardleletet fenti leírás alapján a Csatár Porkoláb-völgynél már említett diademos, aranypálcás, fülbevalós, „palack” és kard mellékletes sírral együtt a hun emlékanyaghoz sorolta.⁶⁵

– **Sírok**. Az elmúlt évtizedekben leletmentett néhány sírtól nyugatra a Kálvária-tető, valamint a Munkácsy és Bartina utcák által határolt területről Wosinsky említ római sírokat. A leírásában katonai temetkezéseknek meghatározott temetőt a Korbonits-féle szőlő és az annak közvetlen nyugati szomszédját képező „Mozolány-féle szőlő” területére lokalizálta. Miután utóbbi sírjai közül 1895-ben hét téglasírt felbontottak, 1896-ban „néhány sort” ő maga is feltárt. A feltárt sírok mindegyike „ugyanúgy mint a Korbonits-féle szőlőben” háztetőszerűen, „nagy négyszögű téglákkal volt befödve”. A Korbonits-szőlő területéről a mellékletek zöme elveszett. Mindössze egy szűk szájnylású öblös edényt, és 25 db római pénzt (I. Valens, Valentinianus, Constantius és Constans) mentettek meg, melyeket Korbonits Elek még 1872-ben a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott. A Mozolán István szőlőjében „felbontott” téglasírokból Valentinianus pénzeket, mázas korsót, kereszt alakú fibulát és

⁵⁹ A leletmentést végző Czövek Attila régész szíves tájékoztatása alapján.

⁶⁰ TÖTTÖS 2008, 9; SZILÁGYI 1982, 421: „Még a bödői forrás vizét is vezetékeken a városba vezették, melyeknek maradványai sok helyen már a földből elő kerültek, más római régiségekkel együtt.” (Tolnamegyei Közlöny 1897. márc. 14.) – A török hódoltság idején a bödői források vizét, majd Mérey apát újjáépítési tevékenységének köszönhetően a baktai forrás vizét a várba és városba vezető csővezetésekről, azok több helyen felbukkant részleteiről már több híradás is született: MEHRWERTH 1884, 13–14; HOLUB 1936, 24; VENDEL 1941, 9; GAÁL – KŐHEGYI 1977, 307; SZILÁGYI 1982, 421; stb. A szekszárdi és a város környékén talált vízvezetékek kérdését legutóbb K. Németh András tárgyalta a középkori Tolna megye vizeivel és vízgazdálkodásával foglalkozó tanulmányában (K. NÉMETH 2015, 30–31). A vezetékek történetével Csalog József is foglalkozott. Mai ismereteink szerint első építési periódusuk inkább a hódoltságkor idejére tehető, de egyes évszámok csődarabok bizonyítják, hogy még a 18. században is karbantartották és javították őket.

⁶¹ WOSINSKY 1896, 795. – TML Kataszteri térkép 1860, hrsz.: 2605, 2606, házszám: 1517.

⁶² 1864-ben Velits István háza. GAÁL – KŐHEGYI 1977, 309; MEHRWERTH 1884, 13. 18. sz.

⁶³ GAÁL – KŐHEGYI 1977, 309.

⁶⁴ WOSINSKY 1896, 795. – A történetet 1865-ben a Pesty-féle összeírás szekszárdi jelentésének szerzője és a bő két évtizeddel későbbi jegyzőkönyv nagyjából ugyanúgy írta le, annyi eltéréssel, hogy utóbbi nem 1837-re, hanem 1838-ra tette azt.

⁶⁵ BÓNA 1993, 172. – Bizonyos, hogy egyik Bóna István által meghatározott szekszárdi sírlelet leírása sem teljes. A hasonló sírokban csaknem mindig előforduló apróbb, de a kormeghatározást tekintve fontos tárgyak – mint például a különböző méretű csatok – vagy elkerülték a találók figyelmét vagy nem értékesítették őket, s így nem is jutottak a hivatalos személyek tudomására.

vasszegeket említ monográfiájában, de az általa ugyanott végzett feltárás leleteiről későbbi cikkében csak annyit írt, hogy „a csontvázak mellett bronz ékszerek s agyagedények találtattak.”⁶⁶

– **Sírok.** Évekkel később, 1898-ban ugyancsak a Korbonits-szőlő bartinai részén találtak egy római sírt, benne „egy egész ép állapotban lévő arany gyűrűt, több gyöngyöt, III. századból való római pénzeket, s egyéb tárgyakat.” Következő évben ugyanott „több érdekes régiségen kívül egy egészen finom üvegkorsót is találtak.”⁶⁷

– **Oltárkő- és épületmaradványok.** A DEO SOLI feliratú fogadalmi oltárkövet – amely Wosinsky szerint már „régebben” került elő a felsővárosi völgyet délről határoló „Bödő” hegyen egy Regölyi családnevű lakos szőlőjében – Varasdy Lajos királyi tanfelügyelő mentette meg „a tudomány számára” és juttatta el azt később Wosinsky gyűjteményébe.⁶⁸ A találók fogadalmi kereszt bázisának szánták a követ, ezért feliratát csaknem teljesen kicsiszolták, felső lapjába pedig csapolási lyukat mélyítettek. Wosinsky leírja, hogy „Temérdek római téglát szedtek ki innét (nálam is van belőle több). Midőn az egyik alapfalát bontani akarták, az leszakadt s azóta abban hagyták az ásatási munkát, de még most is vannak ott alapfalak.”⁶⁹

A Regölyi, illetve Kelemen-féle szőlő pontos helyét nem sikerült visszakeresnünk, de egy későbbi, 1910-es lelet alapján valószínűsíthető, hogy ez is a Bartina és Remete utcák találkozásánál képződött kis kiszélesedés és a Bödő-hegy felől érkező záporvíz okozta partomlások térségében kereshető, a Séd-völgy déli oldalán lévő domboldalon. Az oltárkő magassága 66 cm, szélessége 36 cm, vastagsága 27,5 cm. A betűk magassága 7 cm. Őrzési hely: WMMM, ltsz.: LAP.933.25.⁷⁰

7. kép. Az 1870–1880-as évek táján a Bödő-hegy oldalából előkerült oltárkő (WOSINSKY 1896, 736)

⁶⁶ WOSINSKY 1896, 795–796; WOSINSKY 1898, 153.

⁶⁷ SZILÁGYI 1982, 418. (Tolnavármegye 1898. márc. 20., 5.; uo. 1899. jan. 8., 3.)

⁶⁸ Varasdy Lajos 1876–1892 közötti időszakban működött mint tanfelügyelő.

⁶⁹ WOSINSKY 1896, 738; VENDEL 1941, 10.

⁷⁰ A leltárkönyvben a lelőhely rovatban a Szekszárd–Szőlőhegy megnevezés szerepel, ami félrevezető, mivel Szekszárd–Szőlőhegy a város déli határán van, ahol az általános iskola területén Mészáros Gyula tárt fel római sírokat. MÉSZÁROS 1962. – Ld. még: Adattár 61–73.

– **Oltárkő.** A Tolnavármegye és a Közérdek című helyi újság 1910. április 21-i híradása szerint ugyanebben a felsővárosi városrészben, a Séd-patak völgyét összekötő egyik híd – a Bálint-híd – felett mintegy 100 méterrel leomlott a partfal. Az omlásból a zápor egy „csinos”, 84 cm magas római oltárkövet mosott ki.⁷¹ A lelet kapcsán a cikk szerzője visszautalt a jóval korábbi leletre és a kövek lelőhelyéről is közölt egy rövid leírást: „A patak, illetőleg a Bartina utca felett vonuló Bödő-hegy oldalában régebben szintén találtak egy oltárkövet, mely a napistennek volt szentelve és most a múzeum római osztályán van. A Bálint-híd felett, amint a Bartina utca a Remete kápolna felé kanyarodik, van egy kis térség, melyre kétfelől, a Bödő és remete felől ömlik a záporvíz a térre s ugyanott kezdődik is a Sédpatak egyik mederága jó mélyen, melyet a víz ereje mosott alá, mégpedig úgy, hogy az árok két partján épült házaknak a felét már a part be és leomlása miatt le kellett bontani. Az árok északi partjából, a part feletti oldalrészben épült félszer alatt a legutóbbi nagy esőzés folytán ismét egy hatalmas földtömeg hullott alá.”⁷²

Az újság a felirat feloldását és annak fordítását – vélhetően Kovách Aladár múzeumigazgató segítségével igénybe véve – az alábbi formában közölte: „*Jovi Optimo Maximo Claudius Celer veteranus alae Breucorum secundae pro salute sua et suorum. Votum solvit libens et merito* – magyarul: a legjobb és legnagyobb Jupiternek Caludius Celer, a Breukok második lovasosztályának veteránja a saját és családtagjainak üdvéért a fogadást szívesen teljesítette.”⁷³

A múzeum többi köemlékével egy időben, 1933-ban leltározták be ezt a második bödői oltárkövet is, de a lelőhely rovatban máig az „ismeretlen” megjelölést találjuk. A fordítás kapcsán fontos megjegyezni, hogy a csapat nem a breucusok (breukok), hanem a brittek nevét viselte. A szöveg feloldása helyesen: „*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Cl(audius) Celer | v(e)ter(anus) al(a)e | Brit(tonum) pro |⁵ salute sua | et suorum | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*” Az oltárkő magassága 84 cm, szélessége 35 cm, vastagsága 44 cm. Őrzési hely: WMMM, ltsz.: LAP.933.20.⁷⁴

**8. kép. A Séd-patak Bálint-híd feletti partomlásánál
1910-ben előkerült oltárkő**

⁷¹ SZILÁGYI 1982, 418. – A hír szerint a leletet egy Szekszárd–felsővárosi (Bartina utcai) kereskedő, Spitzer Ede jelentette Kovách Aladár múzeumigazgatónak (Tolnavármegye és a Közérdek 1910. ápr. 21., 3).

⁷² SZILÁGYI 1982, 418.

⁷³ Az újság következő száma is foglalkozott a lelettel és a lelőhellyel. SZILÁGYI 1982, 418. (Tolnavármegye és a Közérdek 1910. ápr. 25., 4.)

⁷⁴ RIU 1034. – Vö. LŐRINCZ 2001, 179. Kat. Nr. 69 (korábbi irodalommal).

– **Sír- és épületmaradványok.** 1972-ben a Séd-patak északi oldalán, a Bálint-köztől keletre húzódó Kálvin téren, a Mérei és Bocskai utcák elágazásánál csőfektetési során nagyméretű római téglák és emberi csontmaradványok kerültek elő erősen bolygatott helyzetben. A környező házak lakóitól további kecske- és kutyanyomos téglákat sikerült begyűjteni, valamint a munkagödörből kiemelésre került egy 2 négyzetméter nagyságú, kvadrátosan megmunkált mészkőlap. A téglák környezetében a földben sok habarcstörmelékot figyeltek meg.⁷⁵ Ez a lelőhely nagyjából szemben helyezkedik el a bödői falmaradványok és Deo Soli oltárköve lehetséges helyével.

– **Falmaradvány.** Ugyanebben a térségben, a Mérei utca 1155. számú ház Előhegyre felfutó udvarán római téglákból rakott falat találtak, melyek közül Wosinsky is begyűjtött néhányat.⁷⁶

– **Sír, római téglák.** Előbbi közelében Dr. Szigeth Gábor (az őcsényi castrum területének tulajdonosa) szőlőjében hamvakkal teli római urnát, a földút oldalában pedig római téglákat találtak.⁷⁷

– **Sír bizonytalan leletekkel.** Mészáros Gyula 1954-ben kelt feljegyzése szerint az 1926–1930 közötti években a Mérei utca 27. számú ház fölött – a feljegyzés idején a református egyház tulajdonában lévő telken – római téglasírt találtak. A téglák darabjaival a ház udvarát rakták ki. A visszaemlékezők szerint a „szarkofágból”(?) vagy mellőle egy vas(?) kehely is előkerült, rajta hal- vagy keresztábrázolással. A tárgy az akkori tulajdonosok unokája szerint 1936 körül bekerült a református lelkészi hivatalba Tóth lelkészhez.⁷⁸

– **Sír és kemencemaradvány.** 1973 év elején az előző lelet közelében lévő szőlőskertben, az épülő lakótelep csatornázási munkálatai során szintén nagyméretű római téglákból épített sírt dúltak fel. A kelet-nyugati irányú árokban, annak az emeletes épületek között ma is álló, fa homlokzatú ún. Kelemen-villa alatti szakaszán kerület elő a sír.⁷⁹ A téglasír oldalát függőleges, tetejét ferdén megfaragott élű, sátortető formán felrakott téglákból készítették. A téglák mérete: 42×28×5,5 cm és 33×23×6 cm, köztük két darabon páros ujjal húzott, egymást átlóban metsző, bemélyülő vonaldísz található. Elmondás szerint a sírban melléklet nem volt. Az árokkal egy későbbi középkori gödröt és egy bizonytalan korú, római téglatöredékeket és kemencéből származó tapasztás törmelékét tartalmazó gödröt is átmetszettek.⁸⁰

9. kép. Az úgynevezett Kelemen-villa közelében előkerült téglasírmaradvány

⁷⁵ Adattár 136–73.

⁷⁶ WOSINSKY 1896, 796. – Wosinsky a Remete utca 1155-öt adta meg lelőhelyként, de a tulajdonos neve (Sárközy István) és a házszám alapján ez feltehetően elírás volt. A házat azóta elbontották, helyét beépítették. Ld. Kataszteri térkép 1860, valamint Házszámjegyzék 1880, Házszámjegyzék 1883, Házszámjegyzék 1899–1900, 1155-ös tételei.

⁷⁷ WOSINSKY 1896, 796. – Térképi pontosítása nem járt sikerrel.

⁷⁸ Adattár 182–75. Mészáros Gyula feljegyzése, 1954. aug. 11. – A Mérei utca 27. a régi házszámozás szerint az 1860-as kataszteri térképen található 1146. számú házzal azonos. A református lelkészi hivatalnál a leletnek nincs nyoma. TML Szekszárd Város iratai 81/C. 1923-as házszámozási jegyzék.

⁷⁹ A jelentésben szereplő házszám (Mérei utca 26.) a helyszínen kapott téves információon alapulhat, mert ez a szám az utca déli oldalán van. A helyes házszám egy 1950 körüli várostérkép alapján 23a, 23b vagy 25 lehet. TML Szekszárd Város Tanácsának iratai XXIII/108/C Építési Osztály Iratai. A város vízjárási térképe. 1950 körül.

⁸⁰ Adattár 138–73.

– **Sír.** A Mérey utca északi oldalán, a Marosy-féle ház udvarán egy „8–10 éves leánynak nagy, római téglákból rakott sírjára akadtak”. A sírból bronz fibulát, üveggyöngyöket és egy terra sigillata edényt emeltek ki.⁸¹

– **Sír.** 1936 tavaszán a Mérey utca 25. számú ház telkén római sír került elő. A leleteket Mérey Andor szerezte meg, de Csalog József bejelentette a múzeum igényét az előkerült tárgyakra.⁸²

– **Sírok.** Az egykori Kelemen-féle emeletes háztól számított második épületnél,⁸³ Schandl Imre építőmester házánaál is téglasírok kerültek elő. Az épület az egykori László utca 1306. házszaámú (ma Babits Mihály utca 7., 7a szám) épülettel azonos, amely a Séd déli partján, a Béla tér felé emelkedő részen áll. Itt lehetett az Előhegy oldalán húzódó sírmező délkeleti határa.⁸⁴

– **Sírok.** A Mérey utca keleti folytatásában mindenhol kerültek elő római téglasírok, egészen a Kis-Kadarka és Kadarka utcák találkozásában álló ún. Kamarás-ház telkéig. Ennek tulajdonosa Wosinsky értesülései szerint a telkén „felbontott” „számos” római sír mellékletei közül néhány edényt ereklyeként őrzött.⁸⁵

– **Pénzek.** A Mérey utca északi folytatását jelentő „Pinczesoron”, az Előhegy keleti oldalán húzódó (mai Kadarka) utca térségében a sírok nem folytatódtak. A Fejős és Schneiderbauer családok ottani szőlőiben Wosinsky „már csak” római pénzeket talált.⁸⁶

10. kép. A régi városközpont körüli római lelőhelyek hozzávetőleges helye és kiterjedése. 1: Az 1845-ös szarkofágtelelet és környezete; 2: Kálvária- és Bartina-hegyi sírleletek, a keresztek körzetében a Marsigli-féle romok és feliratos kövek; 3: Felsővárosi épületmaradványok és oltárkövek; 4-4/a: Mérei és Babits utcai sírok; 5: Kossuth utcai mérföldkő (?)

⁸¹ Uo. – A házat mára lebontották, helyét nem sikerült azonosítani. Az 1899–1900. évi nagyközségi utcajegyzék szerint a Mérei utcában akkor (már?) nem volt Marosy nevű háztulajdonos. Magyarázatul szolgálhat az a Wosinsky által is alkalmazott gyakorlat, hogy az ingatlanokra (ház, szőlő, üzlet stb.) utalásoknál az éppen aktuális tulajdonos helyett az általánosan ismert régi tulajdonos nevét tüntették fel, megtoldva azt a „féle” kiegészítéssel. Házszaámjegyzék 1899–1900, Mérei utca.

⁸² VIZI 2009, 29.

⁸³ Babits Mihály szülőháza, jelenleg emlékház, melynek telke a Mérei utcát és a Séd partján futó Szent László (ma Babits Mihály) utcákat köti össze (Kataszteri térkép 1860, hrsz.: 2193; Házszaámjegyzék 1899–1900, 1272.). Az 1899–1900-as utcanévjegyzékben mint Mérei utcai épület szerepel.

⁸⁴ Bár az épület a Wosinsky által jelzettnél távolabb van a Kelemen-háztól, csak ez lehet a sírok előkerülési helye, mivel az 1880., 1883. évi utcanévjegyzékekben az 1306. számú ház tulajdonosaként Sándl (Schandl) Imre nevét találjuk. (A századfordulón már más család neve szerepel a jegyzékben.)

⁸⁵ WOSINSKY 1896, 796.

⁸⁶ Uo. – A két szőlőterület beazonosítása sikertelen volt.

A BÉLA TÉR ÉSZAKKELETI TÉRSÉGÉNEK LELETEI

– *Falazótéglák másodlagos beépítésben.* 1897-ben a megyeház nyugati kertfala melletti lejtős járda mentén földmunkák során Wosinsky alapfalakat talált, melyeket a bencés apátságához tartozóként határozott meg. A középkori falak építésénél római téglákat – a tudósító szerint az Alisca nevű római castrum tégláit – is felhasználtak.⁸⁷

– *Kőlapokból összeállított sírláda.* 1845. április 14-én, a Béla tér északkeleti sarkánál induló akkori Apát utca (ma Dózsa György utca) vármegyeháztól számított első telkén (hrsz.: 1889, házszám: 1094.)⁸⁸ az ott dolgozó rab munkások épületalap ásása közben több kőlapból összeállított sírt találtak.⁸⁹ A közel négy méter mélyen talált sírban lévő felnőtt férfi váznak nem volt melléklete, de a koporsó külső oldala mellett később egy réz kést találtak. A ládaformában összeállított hét kőlap közül egy-egy a hosszanti oldalakat és a tetőt, kettő a két rövid oldalt, kettő pedig a sír alját képezte. A szekszárdi szarkofágleletet 1857-ben közreadó Kubinyi Ágoston megjegyzi, hogy a Nemzeti Múzeum „ezen koporsó ... birtokába nem jutott”.⁹⁰ Ennek okát a Perczel Béla főszolgabíró 1845. december 20-án, a megyegyűlés elé terjesztett jelentéséből ismerhetjük meg:

„Tekintetes Karok és Rendek!

A' Nemes Megye házához tartozó istállók alapjának ásásakor azon nagyszerű kőkoporsón kívül mely a' T. KK és RR határozata folytán a' Magyar Nemzeti Museumba tétetett át egy több hosszúkás négyszög kövekből összeállított s egy nagy férfi tetem csontvázat magában foglaló koporsó találtatott, miután azon kődarabok műértők kijelentéséhez képest – egy darabnak kivételével fehér márványbul állanak, de különben azok minden felírás vagy faragvány nélkül szükölködvén történeti vagy művészeti becsét nem bírnak – jónak vélvén azon kődarabokat – melyek jelenleg az Oskolaház előtti téren⁹¹ állanak elárvereztetni, mire nézve még is szükségesnek tartván a' T. KK. és RR. határozatát bévárnai...”⁹²

A jelentés hátoldalára felvezetett határozati javaslat ugyan „második koporsónak” nevezi a leletet, de ez nyilvánvalóan nem idő-, hanem értékbeli sorrend. Summázza, hogy mivel annak „kődarabjai semmi történeti, vagy művészeti bettsel nem bírnak jelentő által elkotyáltatni rendeltetett, – az eképfolyó fogó pénz összeg jelentése mellett a' jövő közgyűlésre felhozandó lévén.”

Az 1846. január 12-én megtartott árverésről készült jegyzőkönyv szerint a koporsó köveit 21 forint 40 krajcár, váltócédulában számolt áron értékesítették.⁹³ Két „hosszú darab követ” és két másikat (utóbbiakról megjegyezve, hogy „nemes márvány”)⁹⁴ egy Szepauer nevű ismert kőművesmester vásárolt meg. További három darabot pedig 3 forint 10 krajcárért az a Krenmüller (később Tormay) Károly főorvos, akinek a Német (ma Bezerédj) utca 1. szám alatti háza kertjében több római sír is előkerült, s akinek a második szarkofág előkerülése is köszönhető, s akinek licitálása nyilván értékmentő célzatú volt. A Tormay-ház Munkácsy utcai kertvégében sokáig állt egy klasszicista homlokzatú, oszlopos tornácú kis kerti ház, melyben a hagyomány szerint a vásárolt kövek is helyt kaptak. Később – a múlt század közepén történt építkezések idején – a Bezerédj utca nyugati oldalán lévő házak kertjeit megosztották a Munkácsy utca keleti oldalán épített magánházakkal. A Bezerédj

⁸⁷ SZILÁGYI 1982, 421. (Tolnamegyei Közlöny 1897. márc. 14.) Az újsághírben említett falak egy része a tér 2013. évi rendezése során is előkerült. (A megelőző feltárást vezető Vizi Márta szíves szóbeli közlése.)

⁸⁸ Kataszteri térkép 1860; Házzámjegyzék 1899–1900. Megnevezése: „megyei épület”.

⁸⁹ Az 1851. évi telekkönyvben a 446 négyszögöles telken lévő épület házzáma ekkor még 1071, megnevezése „istálló” volt. TML VI/181. Szekszárdi Földmérési Igazgatóság iratai. Szekszárdi vallomány és telekkönyv 1851.

⁹⁰ KUBINYI 1857, 10–11.

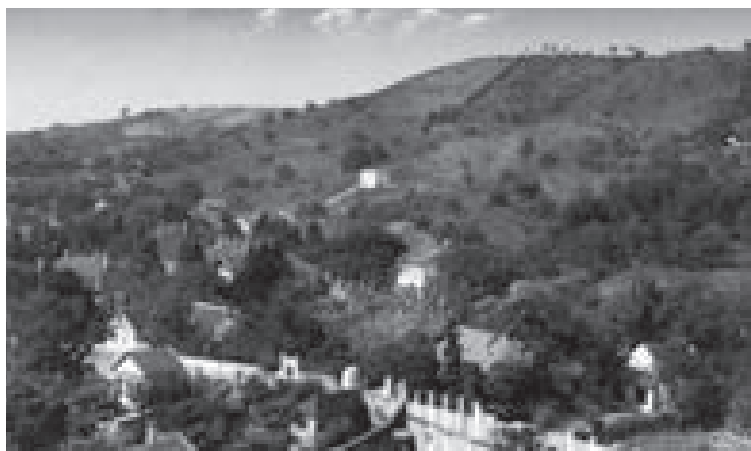
⁹¹ A Béla tér középső részén volt elemi iskola, melyet az ezredforduló előtti időszakban lebontottak.

⁹² TML Közgyűlési iratok 4326/845.

⁹³ TML Közgyűlési iratok 835/1845. 548.

⁹⁴ Wosinsky leírása szerint „fehér; két erekkel vegyült mészkőből állott, hasonlóan azon kövekhez, melyek néha Bátán töretnek.” WOSINSKY 1896, 794. *) jegyzet. Mivel a bátai löszös dombokon követ nem fejtenek, Wosinsky feltehetően a bencés apátság és a kegytemplom térségében előkerülő köveket említheti.

utca 1. felső telekrészét Petrits József nevű szekszárdi mézeskalácsos mester vásárolta meg, aki az immár Munkácsy utcaivá lett telek udvarán talált kőlapokat mint felhasználható nyersanyagot egy szobrászatot tanuló fiatalembernek ajándékozta.⁹⁵

11-12. kép. Az 1930-as években készült képeslap jobboldali kétharmadán a Kálvária gerince, alatta a Bezerédj utcai kertekig terjedő „katonai temető” területe, bal alsó sarkában és a másik képen a Tormay-ház kertjébe épített kerti ház

– *Márványkő szarkofág.* Fenti sír környezetében a kövek egy részét később megvásárló Tormay Károly főorvos végzett kutatásokat. Nyolc nappal az első sír megtalálását követően az előzőtől kb. 8 méter távolságban, de mintegy 60 cm-rel mélyebben egy újabb sír nagyméretű márvány sírládája került elő.

A lényegét tekintve bizonyára elhanyagolható, mégis jelezzük, hogy a tudományos közlések és a levéltári iratok nem teljesen egyeznek meg a leletek pontos helyszínét illetően. A gazdag dom-borműves ábrázolása miatt gyorsan az érdeklődés középpontjába kerülő második szarkofágról Kubinyi Ágoston tartott nyomtatásban is megjelent előadást az akadémia 1857. április 7-i ülésén. Az ő nyomán a későbbi szerzők többsége – köztük Wosinsky is – a „*rabdolgoztató intézet*”, másképpen „*dologház*” alapjainak kiásását említi helyszínként. A megyei iratokban viszont következetesen az szerepel, hogy e dolgozó ház „*szomszédságában építetni rendelt istálló alapjainak kiásása*” során kerültek elő a sírok.⁹⁶ Az 1860-as kataszteri térképen az a kilenc évvel korábbi telekkönyvben⁹⁷ istállóként bejegyzett, négyszög alaprajzú belsőudvaros épületegyüttes látható, amely feltehetően maga a lelőhely. A rabfoglalkoztató mint megnevezés egyetlen nyilvántartásban sem fordul elő.

A koporsót a kiemelését követően ideiglenesen a megyeháza udvarán helyezték el, de hamarosan végleges helyéről is döntés született. A Nemzeti Múzeum igazgatója ugyanis kéréssel fordult a megyéhez, hogy a jeles leletek minél előbb az ország múzeumába kerülhessenek, sőt a nagyobb nyomtérkedvéért ehhez József főherceg nádori támogatását is megszerezte. Talán utóbbinak is köszönhető, hogy – amint az alispán erről szóló előterjesztése bizonyítja – a kettős kérésnek a megye eleget tett, mi több, a fővárosba szállítás megszervezését és költségeit is felvállalta. Ugyanott rögzítésre került a lelőhely területét birtokló uradalom kívánsága is, mellyel a lelet tulajdonjogának további fenntartását kérték:

„Elnöklő alispán Úr elő terjeszté mi kép a' Ns' Megye által dolgozó háza szomszédságában építetni

⁹⁵ Fusz György szobrászművész, ma a Pécsi Tudományegyetem tanára egy követ még annak idején megfaragott, egy pedig ma is a birtokában van. Tormay Károly és a család más köemlékeket is gyűjthetett, így csak valószínűsíthető, hogy ezek az első sírláda darabjai.

⁹⁶ KUBINYI 1857, 10; FRAKNÓI 1879, 6; WOSINSKY 1896, 744; VENDEL 1941, 14, valamint: TML Mutatója közgyűlési tárgyaknak és okiratoknak 1833. évtől 1849 évig.

⁹⁷ TML VI/181. Szekszárdi Földmérési Igazgatóság iratai. Szekszárdi vallomány és telekkönyv 1851.

rendelt Istálló alapjának ki ásásakor egy fehér márványból készített, mythologiai jelentőségű faragványokkal díszített és a régi kor előbb kelőinek temetkezésénél szokásos külömbféle részint a' hosszú idő által okozott elporlás miatt darabokban, részint épségben kivett érdekes készítmények által körülvev nagyszerű koporsó találtatván, miután ennek a Nemzeti Múzeum számára leendő átengedése végett Nádor Ő Fensége, nem különben a' Nemzeti Muzeum Igazgatoja részéről felszólítások történtek, egyébként pedig véleménye szerint ily ritka szépségű régi műnek elhelyezésére illőbb hely a' Hon Muzeumánál nem volna, kérdést intéze a' Karok és RR hez az érintett kökoporsonak, mely jelenleg a Ns' Megye törvény házának udvarában állitatott fel hová fordítása eránt?

Ennek következtésében Daroczy Sándor tbiró Úr mint a' Szexárdi Uradalom ügyviselője az említett koporsót mint azon Uradalom határában találtattat az Uradalom tulajdonának állítván, e' részben az Uradalmi jogot fentartotta, ezt Jegyző Könyvbe igtatni kérvén; 's ez nem elleneztetvén, többnyire a' RR Alispán Úrnak elő terjesztését, 's javallatát elfogadván, azon nagyszerű koporsót a' mellette talált régiségekkel együtt a' Nemzeti Muzeumnak telyes készséggel, 's szivesen átengedték, 's annak a' nemesi pénztár költségén rendeltetési helyére való szállításával Al Ispánurat meg bizták.⁹⁸

A szállítás vízi úton, a Dunán történt. Kubinyi leírása szerint a hajó az épülő új lánchíd „udvarán”, azaz a pesti hídfő térségénél állt meg, ahol Clark Ádám bocsájtotta rendelkezésre a kiemeléshöz szükséges gépeket. A hagyomány szerint a 110 mázsás követ ökrösfogattal szállították a Nemzeti Múzeumba, ahol ideiglenesen a főkapu előtt helyezték el. A sírban talált mellékleteket maga a nádor adta át a múzeum igazgatójának.⁹⁹

A feladat teljesítéséről az alispán 1845. november 22-én tett jelentést a megyegyűlésnek. Jelentéséből kiderül, hogy a márványkoporsót „A' megye dolgozó házában szomszédságában talált márvány koporsó a' körülötte talált régiségekkel együtt a' Nemzeti Múzeum számára felszállittatott, a' költség számozást azonban az illetők mind eddig bé nem adván”, arról egyelőre nem tud beszámolni. A beszámolót követő határozat hozzáfűzi azt is, hogy mivel „az illetők... tulajdon keresetüket amúgy is szorgalmazni fogván”, e kérdésben „a' további ügyletet” megszüntetik. Az iratban említett „illető”, Joó István rövidesen benyújtotta a szállítással kapcsolatosan felmerülő, 40 pengő forintról szóló igényét, s erről az alispán utalványozását követően Angyal István aladószedőt hivatalosan értesítették.¹⁰⁰

13. kép. Az 1845-ben előkerült szarkofáglet helyszíne Szekszárd 1860-as kataszteri térképén

⁹⁸ TML Közgyűlési iratok 1663, 2795. sz.

⁹⁹ KUBINYI 1857, 11, idézi még WOSINSKY 1896, 794–795. – A sírláda a legutóbbi évekig a múzeum nagy előcsarnokában kapott helyet, napjainkban pedig az intézmény új alagsori kőtárának díszé.

¹⁰⁰ TML Közgyűlési iratok 835/1845. 549, 4339.

– **További leletek a szarkofágok környezetében.** A két szarkofág lelőhelyeként leírt fenti terület és az Apát utca keleti oldalán lévő házak keletre felé lejtő, hátsó kertekkel rendelkeznek, melyek területéről további római leleteket említ Wosinsky. A szarkofágokhoz közeli részen egy Valentinianus érmét találtak, a következő ház (Wosinskynál „Papp-féle” ház) udvarának lejtőjén pedig számos sír került elő. Ezek egyike szintén kövekből összeállított szarkofág volt, aminek néhány helyszínen heverő darabját Wosinsky még látta. A többi sír peremes téglákból rakott és háztetőszerűen lefedett volt. Az agyag- és üvegedény mellékletek sorsa ismeretlen.¹⁰¹

– **Csüngődísz.** Az Apát utcából derékszögben nyugatra nyíló egykori Szarka (később Vörösmarty) utcából származik egy fürt alakú, három „tojástag” körül apró gyöngyszemekkel díszített arany csüngő, melynek függesztő „fülcse” henger alakú, bordázott. A leltárkönyv szerint római, de thrák készítésű ékszert 1962-ben vásárolták.¹⁰²

A VÁROSHOZ KAPCSOLÓDÓ TOVÁBBI RÓMAI KŐEMLÉKEK

– A Kálvária hegyen, a mai keresztek helyén talált feliratos római kövekről az első híradás Marsigliól származik. Wosinsky is tőle idézve írja, hogy 1726-ban még látható volt egy „lerombolt vár a hegy fölött” és „különbféle római feliratok” találtak ott.¹⁰³ Ám azt is hozzá teszi, hogy „ezek mind elpusztultak már, mert az összes római feliratos emlékek, melyeket ismerek, s munkámban ismertetek, csak a jelen században kerültek elő a földből.”¹⁰⁴

– **Mérföldkő- vagy sírkőtöredékek(?).** Mehrwerth Ignác főjegyző két „föliatos emlékoszlopról” tesz említést 1884-es feljegyzésében. Az 1826-ban Schneiderbauer Antal szekszárdi lakos udvarában kútépítés alkalmával talált köveket az uradalmi tiszték (nyilván később) a Nemzeti Múzeumba szállították. Amennyiben valóban mérföldkőről vagy akár út menti temetőhöz köthető kövek részeiről lenne szó, az módosítaná a városon átvezető útról alkotott eddigi képet. Schneiderbauer Antal ugyanis az 1842. évi utcajegyzék szerint az 1008-as házszámú házban lakott a mai Kossuth Lajos utca (Pándzsó utca) nyugati oldalán lévő, a jelenlegi Szent László utcától (akkori Sét utca) számolt 15. házban.¹⁰⁵ Ez az utca a dombvonulat irányát követi, s főként a nyugati oldalán lévő kertek területe inkább tekinthető a Vármegeyháztól északra húzódó, – feltételezhetően – limesút folytatásának, mint a város északi kivezető útjának tartott, de csak nagy töréssel és magasabban futó előhegyi utca, a mai Fürdőház és Kadarka utcák.¹⁰⁶ (Nem zárható ki az sem, hogy a két kő azonos a következő két ismeretlen helyen lévő feliratos töredékekkel.)

– **Sírkőtöredék,** melyet Wosinsky idején a megyeházán helyeztek el. Servianus consulatusának éve alapján Mommsen 134-re datálta, melyet Wosinsky is átvett.¹⁰⁷ Az általa által közölt felirat:

(P)OLLITIVS LAE
(li)ANVS PRO
SE ET FL SVIS
V S L M
(ver) VIANO III
/ / / / / O C(m)

14. kép.
(WOSINSKY 1896, 706)

¹⁰¹ WOSINSKY 1896, 795. (Kataszteri térkép 1860, hrsz.: 1898, házszám: 1095. Az 1880. évi házszámjegyzékben Papp Lajos, 1899–1900-ban pedig Papp Sarolta és Papp Mária családjai a tulajdonosok.)

¹⁰² Wosinsky Mór Múzeum aranyleltára, ltsz.: 62.24.1.

¹⁰³ Az ott ma is álló három fogadalmi kereszt után Kálvária-hegynek nevezett magaslat, valamint annak előhegye, a Bartina legmagasabb része, mely a dombvidék és síkság találkozásának is egyik legmagasabb, a Duna árterére jó kilátást biztosító pontja. – „*Arx destructa super monte... variae hic inveniuntur Romanae inscriptiones.*” MARSIGLI 1726.

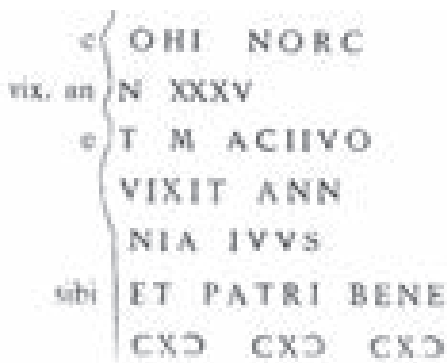
¹⁰⁴ WOSINSKY 1896, 651. 1. jegyzet

¹⁰⁵ VENDEL 1941, 138. – Névelírással b helyett p-vel, Schneiderbauer Antalnak írva.

¹⁰⁶ MEHRWERTH 1884, 4–5. – A Magyar Nemzeti Múzeum nyilvántartásában nem szerepelnek az említett kövek.

¹⁰⁷ A kő holléte ismeretlen.

– **Sírkő**, mely „Mommsen szerint egy török fürdőnek romjai között találtatott ... melyről már Marsilius (Marsigli – G. A.) is említést tesz (Danubius II. tábla 43. l.)”.¹⁰⁸ A Wosinsky által közölt felirat:

15. kép.
(WOSINSKY 1896, 706)

----- | --- c]oh(ortis) I Nor(i)c(orum) | [vix(it) an]n(is) XXXV | [e]t M. Acevo [qui] vixit ann(is) | [---, ---]nia (v)ivus |^s [sibi] et pa[t]ri bene|[merenti posuit].¹⁰⁹

– **Sírkő**, melyet a cohors I Vindelicorum 40 éves korában elhunyt katonája, SURIUS, ESSIMNUS fia emlékére emeltek. Az 1. század legvégére keltezhető sírkő Szekszárdon került elő, közelebbi lelőhelye ismeretlen.¹¹⁰ Magassága 150 cm, szélessége 60 cm, vastagsága 27 cm. Őrzési hely: WMMM, ltsz.: LAP.933.14. Bejegyzés a múzeum leltárkönyvében: „Felső mezőben (mélyített) kardot tartó férfi alakja félig ... alatta keretben felirat: SVIRIUS ESSI | M·NIF·CATTE | NAS·MILES COH | T VIND ANN | XXXX STIP XX | M·S·E· | FLORUS ET BASSUS [F] EC | alsó vége törött.”

16. kép. A SURIUS, ESSIMNUS fia emlékére az 1. században emelt szekszárdi sírkő

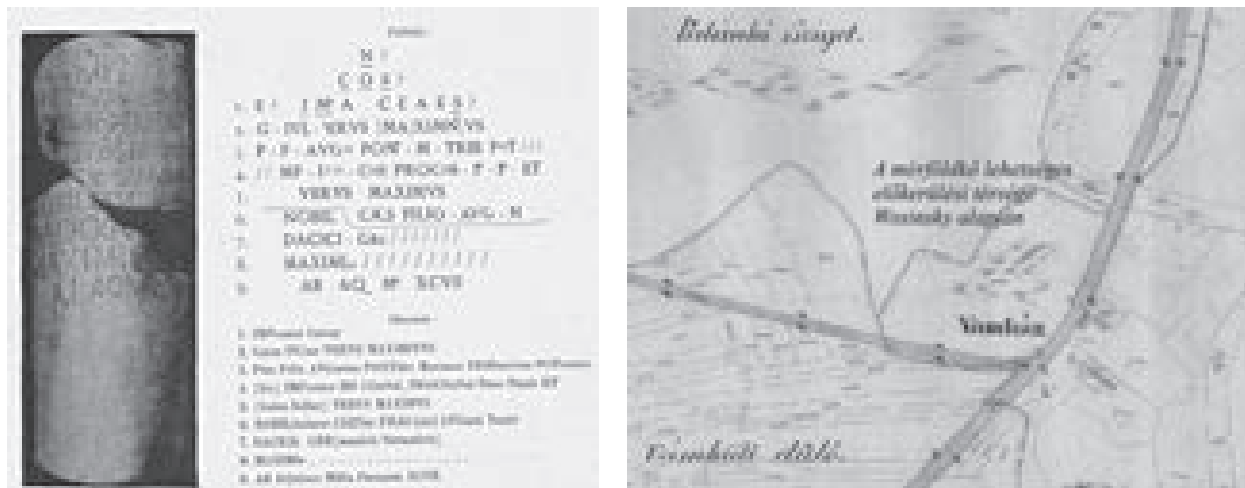
¹⁰⁸ CIL III 3300 = RIU 1028. – Vö. LŐRINCZ 2001, 275. Kat. Nr. 397 (korábbi irodalommal). A kő holléte ismeretlen.

¹⁰⁹ A feliratos kövek olvasatánál nyújtott segítségért Mráv Zsoltnak tartozunk köszönettel.

¹¹⁰ TÓTH – SOPRONI 1982, oldalszám nélkül.

– **Mérföldkő.** A város viszonylagos közeléből származtatott, két töredékből álló mérföldkő előkerülésének körülményei nem ismertek. Lehetséges taláási helyként Wosinsky egy ismert lelőhelyű faddi kő segítségével a Szekszárdról Tolna felé vezető út Sárvízen átvezető vámhídjának környékét határozta meg. Felállításának idejét 237-re határozta meg.¹¹¹ Töredékek mérete: 1.: magasság: 0,65 m, Ø: 0,52 m; 2.: magasság 1,10 m, Ø: 0,52 m. Őrzési hely: Magyar Nemzeti Múzeum (?).¹¹²

Az egykori vámhíd a jelenleg is meglévő vámpülettől (Mauthaus) kevéssé északra lévő – akkor még élő –, ma Füstös néven ismert, holt Sárvíz-medren vezetett át.

17-18. kép. A Wosinsky számításai szerint a sárvízi hídvám közeléből származó mérföldkő (WOSINSKY 1896, 676) és a lehetséges helyszín (Kataszteri térkép 1860)

Ma már tudott, hogy nem szekszárdi leletek, mégis szólnunk kell a szekszárdi múzeum földszinti folyosóján kiállított két, Hercules tiszteletére emelt **oltárkőről** is. Ezek egyikét ugyanis Szekszárd első monográfusa, Vendel István mint szekszárdi leletet ismertette könyvében, azzal a képaláírással, hogy azt a (filoxéra után végrehajtott – G.A.) „szekszárdi szőlőtelepítések alkalmával” ásták ki.¹¹³ A két követ azonban már Wosinsky is mint Tolna és Mőzs közötti területről származókat közölte monográfiájában, azzal, hogy azokat korábban egymásra állítva a tolnai Festetics-kastély, később egymással szemben elhelyezve a Szekszárdi Kaszinó kertjében állították ki.¹¹⁴ Egy 19. század eleji adatgyűjtésből kiderül, hogy a Vendel által jóval Wosinsky után mégis szekszárdinak tartott oltárkövet 1826 körül találhatták.¹¹⁵ A Tolna mezőváros jegyzője által 1829-ben készített iratban az szerepel ugyanis, „*hogy három esztendőknél előtte mintegy két ölnyi mélységből tolnai kápolna mellett egy monumentum ásottatott ki, melyen is Herkulesnek, erősség pogány istenének képe kivésve vagyon...*”¹¹⁶

A másik kőről Mommsen munkája alapján Wosinsky is úgy tudta, hogy az 1830-ban „Tolna közelében találtatott a város előhegyén.”¹¹⁷ Biztosra vehető tehát, hogy egyik Hercules-oltár sem szekszárdi lelet. Őrzési hely: WMMM, ltsz.: LAP.933.17., LAP.933.21.

¹¹¹ WOSINSKY 1896, 675–676, 687; WOSINSKY 1898, 146.

¹¹² WOSINSKY 1896, 675. 2.

¹¹³ VENDEL 1941, 10. – A zavart keltő közlés azért is meglepő, mert Vendelnél is a Wosinskytól átvett, de ott helyes aláírással megjelent kép szerepel.

¹¹⁴ WOSINSKY 1896, 734–737.

¹¹⁵ Az 1828-ban kiadott Egyed Antal féle kérdőívre – a többi település előjáróihoz hasonlóan – Tolna mezőváros jegyzője is feltehetően 1829-ben adott írásos, de dátumozás nélküli választ. CSERNA – KACZIÁN 1986, 228–232.

¹¹⁶ A „képe” feltehetően elírás, mely a „neve” helyett került a jelentésbe. A Rozmajer család által építtetett kápolna ma is áll a korábban Kisképi-dűlő nevet viselő nyehé magaslaton, a Tolnát Mőzzsel összekötő közút nyugati oldalán. Valószínűleg ugyanezt a magaslatot nevezte Theodor Mommsen Tolna „előhegyének”. (Az építtetőre: GAÁL – KÖHEGYI 1977, 315.)

¹¹⁷ WOSINSKY 1896, 736.

19-20. kép. A Tolna és Mőzs közötti területről származó, Hercules tiszteletére emelt oltárkövek (WOSINSKY 1896, 735, 737. CLXXV, CLXXVI. tábla)

A VÁROS ÉSZAKI HATÁRÁBAN LÉVŐ LELŐHELYEK

– *Szórvány kocsi dísz.* 1974 nyarán a Parászta-pataknak a Parászta-völgy és az 56. számú út kereszteződésében lévő hídjától északra 1050 méter távolságban, az út nyugati oldalán épülő gyalogút számára az addigi szőlők területéből választottak el egy keskeny sávot. A járdaalap kiásása során egy Silenos fejét ábrázoló bronz kocsi dísz került elő. A 40 cm mélyen talált tárgy ugyan szórvány, mégis utal az út nyomvonalára vagy annak közelségére.¹¹⁸ (Térképen: 1.)

– *Római út maradványa (?)*. Fenti híd korábban a Vámhíd nevet is viselte. Északi oldalán állt a vámház, ahol a város kövezetvámot szedett. A híd 1960-ban történt átépítésekor római út alapjai kerültek elő.¹¹⁹

– *Épületmaradványok.* A helyi újság híradása szerint a várostól északra lévő dombok északkeleti kiszögélésénél, az Augustus család Palánki-hegyen lévő szőlőjében római épület alapja került elő, „mely szabályos négyszögalakot mutat, s római téglákkal, az ismert kavics és mész keverékéből álló malterrel, s terméskövekből van építve; valószínűleg római őrtorony maradványa.”¹²⁰ A lelőhely a ma szőlőhegyi útként használt egykori Szekszárd–Bonyhád közötti kövesút felett található. A lehetséges út kérdésében nem érdektelen, hogy ettől csak kis távolságban északra, a Sió északi oldalán van az ágostonpusztai – a feltáró véleménye szerint útelágazás közelében épült, – 1-2. századi és attól elkülönülő, 2–4. századi periódust is mutató település. A lelőhely 1963-ban végzett hitelesítő feltárása B. Thomas Edit nevéhez fűződik.¹²¹ Ettől ismét északi irányban a közelmúltban a Bödőcs András által feltárással is azonosított (Alta Ripa 2.-nek javasolt) őrtorony,¹²² majd a már Mőzs határában lévő Mőzs–kakasdombi telep és temető következik.¹²³ (Térképen: 2.)

– *Településnyomok.* Az Augustus-szőlő alatti lankásabb részen, a mai Sió Motel telkének déli

¹¹⁸ GAÁL 1987–1988, 100.

¹¹⁹ A város földrajzi neveit közreadó kötet forrásmegjelölés nélküli adata. Amennyiben valós, úgy erősíti az úttal kapcsolatos korábbi felvetéseket. (Ld. a pándzsói [Kossuth L. utca] lelet, valamint a Damjanich utcai építmény és az Ördögvetetése kapcsán leírtakat.) TMFN 1981, 463/12.

¹²⁰ SZILÁGYI 1982, 418. (Tolnavármegye 1898. márc. 20., 5.) Az Augustus-féle szőlő: Kataszteri térkép 1860, hrsz.: 12331–12333.

¹²¹ Adattár 474–93.

¹²² Az Alta Ripa 2.-ről Bödőcs András szíves szóbeli közlése alapján.

¹²³ Ld. GAÁL 1979.

határán pedig Mészáros Gyula a hatvanas évek elején, az 1956-os árvíz során földelhordással megbontott szőlőparcella partoldalából római telepobjektumra utaló leleteket gyűjtött.¹²⁴ (Térképen: 3.)

21. kép. Az észak felé kivezető út melletti római kori lelőhelyek (1:10.000)

¹²⁴ A terepbejáráson résztvevő szerző visszaemlékezése alapján: „ezelőtt is különféle római régiségeket találtak”

– **Téglasír.** Ugyanezen a dombos szőlőterületen¹²⁵ 2010. június 9-én Czövek Attila régész egy korábbi pince oldal falában téglasírrészletet tárt fel. A felnőtt váz maradványán bronz fülbevaló melléklet volt.¹²⁶

22. kép. A Bor utcában 2010-ben feltárt sírrészlet
(Fotó: Czövek Attila)

– **Pénzek, téglasírok.** A Szekszárd és Vidéke című újság 1886 decemberében számolt be arról, hogy Simon József a Város malom ellenében lévő szőlőjében 25 darab teljesen ép római pénzt talált, melyek között van a Krisztus előtti időket megelőző korú is, de többségük az azt követő időszakból való.¹²⁷ Mintegy tizenhat évvel később ugyanebben a térségben, a Bencze-völgy középtáján, a Város malomtól 200 lépésnyire lévő magasabb dombtetőn, Sági Lajos sióagárdi lakos forgatás közben római téglasírokat talált. A téglákat halomba dobálta, melyek közül Wosinsky Mór és a múzeumi titkár később kiválogatta a feliratosokat, megállapítva, hogy ritkaságszámba megy, hogy majd mindegyiken rajta volt a téglát előállító cohors neve és száma.¹²⁸

¹²⁵ Szekszárd, Palánki-hegy, Bor u., hrsz.: 7284-2.

¹²⁶ A közlés átengedéséért fogadja köszönetünket.

¹²⁷ *Régi pénzek.* Szekszárd és Vidéke 1886. dec. 16. (VI. évf. 51. sz.) 4.

¹²⁸ SZILÁGYI 1982, 418. (Tolnavármegye 1902. jan. 5., 4.) – Az egykori Város malom területe a 6. sz. főközlekedési út és a 65. sz. út csomópontjánál található, s mint ilyen földrajzilag távol esik Szekszárdtól, de ma is a város közigazgatási határán belül van.

IRODALOMJEGYZÉK

- BÓNA 1993
CIFKA 1982
- CSALOG 1941
- CSERNA – KACZIÁN 1986
- FRAKNÓI 1879
GAÁL 1979
- GAÁL 1987–1988
- GAÁL 2016
- GAÁL – KŐHEGYI 1977
- HOLUB 1936
- K. NÉMETH 2015
- KISS 1979
- KISS 1996a
- KISS 1996b
- KUBINYI 1857
LÓKI 2011
- LÓKI – SZABÓ – VISY 2011
- LŐRINCZ 2001
- BÓNA István, *A hunok és nagykirályaik*. Bp. 1993.
CIFKA Anna, *A szekszárdi településcsoport általános rendezési tervének településtörténeti tanulmányából*. Műemlékvédelem 26 (1982) 3. sz. 167–176.
CSALOG József, *Alisca – Ad latus*. ArchÉrt 3. folyam 2. kötet (1941) 103–105.
CSERNA ANNA – KACZIÁN János, *Egyed Antal összeírása és korrajz Tolna megyéről*. Szekszárd 1986.
FRAKNÓI Vilmos, *A szekszárdi apátság története*. Bp. 1879.
GAÁL Attila, *Későrómai sírok Mőzs-Kakasdombon*. BÁMÉ 8-9 (1977–1978) [1979] 23–85.
GAÁL Attila, *Bronz lószerszámdísz Silenos-ábrázolással Szekszárdról*. ArchÉrt 114-115 (1987–1988) 100–105.
GAÁL Attila, *16–18. századi leletek a szekszárdi török palánkvár környezetéből*. WMMÉ 38 (2016) 287–329.
GAÁL Attila – KŐHEGYI Mihály, *Tolna megye Pesthy Frigyes Helynévtárában. III.* BÁMÉ 6-7 (1975-1976) [1977] 279–360.
HOLUB József, *Szekszárd a török kiűzése utáni első évtizedben*. Szekszárd 1936.
K. NÉMETH András, *Vizek és vízgazdálkodás a középkori Tolna megyében*. WMMÉ 37 (2015) 7–39.
KISS, Attila, *Ein Versuch die Funde und das Siedlungsgebiet der Ostgoten in Pannonien zwischen 456-471 zu bestimmen*. Acta Archaeologica 31 (1979) 329–339.
KISS, Attila, *Das Gräberfeld von Szekszárd–Palánk aus der zweiten Hälfte des 5. Jh. und der ostrogotische Fundstoff in Pannonien*. In: Chronologische Fragen der Völkerwanderungszeit. Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreichs IV. Traismauer 11–13. 10. 1993. ZM 6 (1996) 53–86.
KISS, Attila, *Die Ostgoten in Pannonien (456–473) aus archäologischer Sicht*. In: Chronologische Fragen der Völkerwanderungszeit. Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreichs IV. Traismauer 11–13. 10. 1993. ZM 6 (1996) 87–90.
KUBINYI Ágoston, *Szekszárdi régiségek*. Pest 1857.
LÓKI Róbert, *Geofizikai mérések a Ripa Pannonica lelőhelyein*. In: A Danube Limes régészeti kutatásai 2008–2011 között. Szerk. Visy Zsolt. Pécs 2011, 113–127.
LÓKI Róbert – SZABÓ Máté – VISY Zsolt, *A PTE kutatócsoportja által feltárt lelőhelyek katalógusa*. In: A Danube Limes program régészeti kutatásai 2008–2011 között. Szerk. Visy Zsolt. Pécs 2011, 53–99.
LŐRINCZ, Barnabás, *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit*. Wien 2001. (Wiener Archäologische Studien 3.)

- MARSIGLI 1726 MARSIGLI, Luigi Ferdinando, *Danubius Pannonico-mysicus. Observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus*. Hagae Comitum 1726. (Reprint: Bp. 2004.)
- MEHRWERTH 1884 MEHRWERTH Ignác, *Jegyzőkönyv, Tolna megye monographiajának megírásához beszerzett adatokról Szekszárd nagyközséget illetőleg*. Paks 1884.
- MÉSZÁROS 1962 MÉSZÁROS Gyula, *Későrómai téglasír Szekszárd–Szőlőhegyen*. ArchÉrt 89 (1962) 84–87.
- MIKLÓS 2007 MIKLÓS Zsuzsa, *Tolna megyei várak*. Bp. 2007. (Varia Archaeologica Hungarica 22.)
- SZILÁGYI 1982 SZILÁGYI Miklós, *Régészeti leletek híre a szekszárdi újságokban. (1897–1910)*. SzBÁMÉ 10-11 (1979–1980) [1982] 413–423.
- TMFN 1981 *Tolna megye földrajzi nevei*. Szerk. Végh József – Ördög Ferenc – Papp László. Bp. 1981.
- TÓTH – SOPRONI 1982 TÓTH Endre – SOPRONI Sándor, *Szekszárd. Béri Balogh Ádám Múzeum II. Római kor*. Bp. 1982. (Tájak–Korok–Múzeumok kiskönyvtára 116.)
- TÖTTŐS 1986 TÖTTŐS Gábor, *Történelmi séták Szekszárdon*. Szekszárd 1986.
- TÖTTŐS 2008 TÖTTŐS Gábor, *Szekszárd. Mesélő útikönyv*. Szekszárd 2008.
- V. PÉTERFI 1990 V. PÉTERFI Zsuzsanna, *Szekszárd a római korban*. In: Szekszárd város történeti monográfiája. I. Szerk. K. Balog János. Szekszárd [1990] 11–16.
- V. PÉTERFI 2001 V. PÉTERFI Zsuzsanna, *Őcsény–Sovántelek késő római őrtorony*. In: Tolna megye évszázadai a régészet tükrében (Válogatás az elmúlt tíz év ásatási anyagából). Szerk. Gaál Attila. Szekszárd 2001, 31–32.
- VENDEL 1941 VENDEL István, *Szekszárd megyei város monográfiája*. Szekszárd 1941.
- VISY 2000 VISY Zsolt, *A Ripa Pannonica Magyarországon*. Bp. 2000.
- VISY 2003a VISY Zsolt, *Pannonia határvédelme*. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Főszerk. Visy Zsolt. Bp. 2003, 208–214.
- VISY 2003b VISY, Zsolt, *The limes-road along the Danube*. In: The Roman army in Pannonia. Archaeological Guide of the Ripa Pannonica. Ed. Visy, Zsolt. Bp. 2003, 43–47.
- VIZI 2009 VIZI Márta, *Dr. Csalogovits József és a szekszárdi múzeum. 1934–1946*. WMMÉ 31 (2009) 269–356.
- WOSINSKY 1896 WOSINSKY Mór, *Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. II*. Bp. 1896.
- WOSINSKY 1898 WOSINSKY Mór, *Garay szülővárosának régmúltja*. In: Garay album. Garay János emléksobrának leleplezése ünnepére. Szerk. Bodnár István. Bp. 1898, 139–155.

RÖVIDÍTÉSEK

Adattár	A szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum Régészeti Adattára
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Bp.
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum
Házszámjegyzék 1880	Jegyzéke a Szegzárd nagy községben levő ház számoknak 1880. TML
Házszámjegyzék 1883	Szegzárd adóközség. Házszám jegyzék 1883. TML
Házszámjegyzék 1899–1900	Szegzárd nagyközség házszám jegyzéke az 1899 és 1900dik évben foganatosított orsz. kat. felmérés helyszínelés megejtésének alkalmából. TML
Kataszteri térkép 1860	Szekszárd mezőváros kataszteri térképe 1860. A Tolna megyei Levéltár térképeinek gyűjteménye TML XV/3 K 127.
RIU	Die Römische Inschriften Ungars 1–6. Bp.–Bonn 1972–2001.
SzBÁMÉ	A szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd
TML	Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára, Szekszárd
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

K. TÓTH GÁBOR

Késő avar kori övkészlet Bába–Furkópusztáról

2015 tavaszán a Bába-hoz tartozó furkópusztai erdőben Csikós Zoltán egy avar kori övkészlet darabjait találta (16 tétel). A leleteket behozta a Wosinsky Mór Megyei Múzeumba és Czövek Attila régészeti osztályvezetőnek adta át.¹ Ezt követően többször is helyszíni szemlét tartottunk a lelőhelyen, további 6 tétel gyűjtöttünk be a csontváz maradványain kívül.²

A csontváz erősen bolygatott volt, mindössze 40 cm mélységben találtuk meg. A helyszínen jól látható volt, hogy az erdő újratelepítésénél sok földet elhordtak. Az erdő szélénél 60–80 cm-es szintkülönbség volt megfigyelhető. A fakitermelés és a veretek első megtalálásánál történt ráásások miatt csak a koponya maradt eredeti helyén. Néhány csont deréktájon került elő, de ezek is a korábbi bolygatásokból (fakitermelésből) kifolyólag már elmozdultak eredeti helyükről. A koponya, az egyéb csontok és a veretek észak-déli tengelyen helyezkednek el, ez valószínűleg a sír tájolása is. Az elhunyt, mivel a nagyörlők fogmedre már felszívódott, senium korú (60+) lehetett, az erőteljesen fejlett glabella alapján pedig férfinak határozható meg.

Az előkerült övkészlet összesen 22 darabból áll (11. kép).³ Egy bronzból öntött, aranyozott, emberalakos kisszíjvég, egy bronzból öntött, aranyozott, áttört indadíszes propellerveret, egy bronzból öntött, áttört indadíszes nagyszíjvég, egy bronzból öntött övcsat, három bronzból öntött li-liomos kisszíjvég, hat bronzból öntött, kerek veret (madár-, illetve skorpióalakkal), hat bronzból öntött füles övveret, két bronzból öntött, áttört lyukvédő és egy lemezes vas övbújtató alkotja a leletegyüttest.

Mellékletek

1. Bronzból öntött, áttört, aranyozott, gyöngysorkeretes, emberalakos kisszíjvég, fülrészen egymással szembe forduló kutyafejek. Két tagból áll, melyet oldalpánt fog össze. A pánton indadísz

¹ Ezúton is köszönöm Csikós Zoltánnak, hogy a leleteket a köz javára átadta, Czövek Attilának pedig azt, hogy a leletek feldolgozási lehetőségét átengedte.

² Az első leletek megtalálását követően a harmadik helyszínelés során is került elő övveret, ekkor találtuk meg a csontvázat is.

³ WMMM Régészeti gyűjtemény, ltsz.: 2016.9.1-22.

- látható, poncolt háttérrel (1. kép). Hosszúság: 4,6 cm, szélesség: 1,2 cm, vastagság: 0,7 cm.⁴ Ltsz.: 2016.9.1.
2. Bronzból öntött, áttört, aranyozott indadíszes propellerveret, szabdalt levelű indadíszekkel. Fél S alakok ellentétes irányba forduló elemei láthatóak rajta (3. kép).⁵ Hosszúság: 8,4 cm; szélesség: 1-1,4 cm; vastagság: 0,3 cm. Ltsz.: 2016.9.2.
3. Bronzból öntött, áttört indadíszes nagyszíjvég szabdalt levelű indadíszekkel (4. kép).⁶ Hosszúság: 10 cm; szélesség: 2,2-2,4 cm; vastagság: 0,6-0,8 cm. Ltsz.: 2016.9.3.
4. Bronzból öntött övcsat. Vízszintes tengelyében szimmetrikus. A csatfej- és test egybeöntött. A csatpecek számára tartórész van kialakítva. A csat szélén és a csatfej- és test találkozásánál is végig poncolt díszítés látható. A csattesten, közel a széléhez, egy-egy körből egy-egy indaszár indul ki és tart össze a tengely felé, homorú ívben. Rövid szakaszon egybeolvadnak, majd ismét ívesen hegyesszögben (csaknem derékszögben) széttartanak, kitöltve a csattest mezejét. Az indaszárak végei háromszögben végződnek, kicsit visszább, a külső íven egy-egy kiugró „fül” tagolja őket. Három szegecs helye látható a csattesten, háromszöget alkotva (5. kép).⁷ Hosszúság: 4,4 cm; szélesség: 2,1; 3,4 cm; vastagság: 0,3-0,4 cm. Ltsz.: 2016.9.4.
- 5–7. Három darab, bronzból öntött, áttört, gyöngsorkeretes lilios szíjvég (6. kép).⁸ Hosszúság: 3,8 cm; szélesség: 1,1 cm; vastagság: 0,4-0,5 cm. Ltsz.: 2016.9.5-7.
- 8–13. Hat darab bronzból öntött, kerek veret, két szegeccsel madár-, illetve skorpióalakkal (7. kép).⁹ Átmérő: 2,4 cm; vastagság: 0,5 cm. Ltsz.: 2016.9.8-13.
- 14–19. Hat darab, bronzból öntött füles veret, két szegeccsel (8. kép).¹⁰ Hosszúság: 1,8 cm; szélesség: 1,4 cm; vastagság: 0,2 cm. Ltsz.: 2016.9.14-19.
- 20-21. Két darab, bronzból öntött, áttört lyukvédő (9. kép).¹¹ Hosszúság: 2,2 cm; szélesség: 2,2 cm; vastagság: 0,2 cm. Ltsz.: 2016.9.20-21.
22. Lemezes vas övbújtató (10. kép.) Hosszúság: 2,8 cm; szélesség: 1,2; 1,4 cm; vastagság: 0,1 cm. Ltsz.: 2016.9.22.

Az övkészlet minden darabja a késő avar kori műhelyek nyomait viseli magán. A lilios szíjvégek, az indamotívumos öntött propellerveret és nagyszíjvég, a füles felfüggesztésű szíjvég is az avar kor utolsó harmadában volt divatban.¹² Az övkészlet a Kr. u. 790-es években készülhetett, és feltehetően a 9. század első felében, közepén kerülhetett a földre.¹³

A készlet két darabja, a propellerveret és az egyik szíjvég is aranyozott volt. A propellerveret

⁴ Részletes leírását lásd a később a fő szövegben.

⁵ Az alapmotívum Pávai Éva T típusú indadíszei közé tartozik (PÁVAI 1985, 367. 5. tábla T). A propellerveret párhuzama a gátéri 273. sírból került elő (KADA 1908, 335. 273. sír 5. kép). Hasonló rajzolatú, szabdalt levelű indadíszek, egymás alatt ellentétes irányba fordulva, a rákosi 28. sír szíjvégein láthatóak (HORVÁTH 1945, 499. 4. kép).

⁶ A nagyszíjvég ornamentikája Pávai Éva T típusú indadíszei közé tartozik (PÁVAI 1985, 367. 5. tábla. T).

⁷ Az aranyozott övkészletek motívumvilágából hiányzik az övcsaton látható, alul-felül kihajló indadísz, de a teljes avar leletanyagot áttekintve sem találtam eleddig párját. Távoli párhuzamként csak Pávai Éva C és D típusú indadíszait lehetne felhozni, de ezek esetében a két, S alakú indaszár áll egymásnak háttal, és az egyik inda ebből kifolyólag befelé hajlik (PÁVAI 1985, 364. 4. tábla C, D). A párhuzamok hiánya talán abból fakad, hogy nem indadísz látható a csattesten, hanem liliodísz (SZALONTAI 1995, II. tábla 8. ábra).

⁸ Szalontai Csaba II/2 és II/6-os lilios szíjvégeinek az ötvözet (SZALONTAI 1995, 128. II. tábla 2, 6. ábra).

⁹ A vereten látható ábrázolás nagyon egyedi. Fancsalszky Gábor kerek állatalakos veretei közé sorolható, azon belül is a 6b altípusba, a kerek madaras veretek közé (FANCSALSZKY 2007, 63. 21. tábla 4–6, 8. ábra).

¹⁰ Távoli párhuzamai a Budapest–Vöröskereszt utca 15. (NAGY 1998, II. 202. 194. tábla 4–18. ábra) és a cikói 490. sírből kerültek elő (SOMOGYI 1984, 62. 32. tábla, 490. sír, 10–16. ábra).

¹¹ Közeli párhuzamai a Szeged–Kundomb 38. sírből kerültek elő, a 8. század végére, a 9. század elejére datálva (SALAMON – SEBES-TYÉN 1995, 14, 255. X. tábla 2-3. ábra).

¹² A lilios szíjvégek a késő avar kor végén készülhettek (GARAM 1979, 88–89; SZALONTAI 1995, 133). A füles felfüggesztésű szíjvégek a 8. század utolsó harmadára, a 9. század első harmadára datálhatók (GARAM 1995, 254. ábra).

¹³ Az öntött övgarnitúra készítésének és földre kerülésének időpontját Medgyesi Pál (MEDGYESI 1992, 258) és Szalontai Csaba (SZALONTAI 1996, 150) tanulmányai alapján határozta meg, ismét felhívva a figyelmet arra a tényre, hogy a készítés/felövezés ideje és a temetkezés között akár 50–60 év különbség is lehet. Amennyiben a kollektív a késő avar kor III. fázisában 790–810/830 között készült, akkor a földbekerülésének az időpontja a csontváz senium kora miatt minimum +44 év (=60–16 év), azaz 834–854/874. Szűkebb időhatárokat megszabva, a 830/840-es években történhetett a temetkezés.

teljes külső oldalán jól megmaradt az aranyozás (néhány helyen, a hátlapján is látszik az átfolyás). Az emberalakos kisszíjvégnak mindkét oldala aranyozva volt, de itt a bevonatot több helyen kikezdte az idő vasfoga.¹⁴

Az aranyozott szíjvég egyik legjobb párhuzamaként az egyházaskérit (Vrbica, Szerbia) lehet említeni (2. kép).¹⁵ A két vereten egy-egy nehezen kivehető állatalak látható a szíjvég alsó részén. Mindkét szíjvég két tagból áll, oldalpánttal összefogva, melyen indadisz látható, poncolt háttérrel. A furkópusztai szíjvég fölreszén egymással szembe forduló kutyafejek, míg az egyházaskérin lófejek láthatóak. Az emberalak testtartása mindkét szíjvégen azonos. Nagyban hasonlít még a ruházatok, fejfedőjük és az övük is. A mártélyi nagyszíjvéghoz hasonlóan, mely a kerünei szarvast elfogó Héraklést ábrázolhatja,¹⁶ itt is mitológiai háttere lehet a kirajzolódó képnek. A tárgy ikonográfiája alapján feltételezhető, hogy Héraklész és a Hidra küzdelmét láthatjuk viszont a tárgyon.¹⁷

Az aranyozott szíjvégünkön megfigyelhető alak fején és testének jó részén a hős által az első feladatában legyőzött nemei oroslán bőre látható, melyet páncéllként hordott magán, mivel az a nagymacska bőre sérthetetlen volt.¹⁸ Az arc előtt jól kivehető az oroslán orra, a tarkó tájékán annak füle, a fej tetején pedig minden bizonnyal a vadállat sörényét láthatjuk. Az alak hátán folytatódik a bunda, a bal karján végig húzódik az oroslán bal mellső lábának az irhája, a mancsával együtt – ez utóbbi is jól látható. Az emberi alak derekán kettős katonai öv vehető ki. Az alak bal lába térdben behajlított, a bal kézfej az oroslánmancs alatt, ha rosszul is, de kivehető. A karral párhuzamosan, felfelé, a Hidra nyaka és feje rajzolódik ki. A szörnynek három lába látható. Az egyik a szíjvég keretének támaszkodik ugyanúgy, mint az egyházaskéri szíjvég esetében. A nyakának folytatásában lefelé látható a bal mellső lába. Az emberalak bal lábfeje alatt látható a vízi szörny bal hátsó lába. A kép alsó részén, középen helyezkedik el a rák, a hidra segítőtársa. A hidra hasi és hátsó lába feletti részen egy-egy háromszögű domborulat látható, melyek a rák ollóit jelképezik. A rák Héraklész lábába akarta vágni az ollóját, ezért is van a szíjvégen látható alak bal lába felemelt pózban. Az ábrázoláson szereplő alak az oroslános fejfedő miatt leginkább Héraklésszel azonosítható. A hidra és a rák alakja eléggé elmosódott, ebből kifolyólag más állat is lehet a szíjvégen, de mindenképpen valamelyik feladatának teljesítése közben láthatjuk az ókori hőst.

Az övkészlet kerek övveretei is a mondanakör elemeit hordozhatják. Ezeken a vereteken egy elég nehezen kivehető stilizált állat képe látható. Vagy egy hátrafelé forduló madár rajzolódik ki a szemünk előtt (sztümphaloszi madarak¹⁹) vagy egy skorpió. Madaras ábrázolás, ha nem is gyakran, de előfordul avar övvereteken, viszont olyan alakban, mint ezeken az öntvényeken, a korábbiak egyiken sem található.²⁰ Visszahajló alakja miatt akár skorpió is lehet a vereteken domborodó állat, de az avar motívumok között skorpiót keresve sem találunk. Ez az állat látható viszont a Szent Péter trónját díszítő csontlemezek egyikén, a Héraklész tizenkét feladatát ábrázoló lemezek alatti állatok között.²¹ A Héraklész és a skorpió közötti összefüggés még máig sem tisztázódott, de a két eset közötti hasonlóság mindenképpen gondolatébresztő.

Felvetődhet, hogy mit keres egy görög alak egy avar kori szíjvégen? Az avar leletanyagban az emberábrázolás elenyésző, az itt tárgyalt szíjvég motívumkincse idegen – bizánci vagy Karoling

¹⁴ A késő avar kor aranyozott övvereteit Kiss Gábor gyűjtötte össze (KISS 1995, 99–126).

¹⁵ FETTICH 1937, V. tábla 28-29. kép, VIII. tábla 8. kép.

¹⁶ SZENTHE é. n.

¹⁷ Héraklész tizenkét feladata közül másodikként azt kapta, hogy győzze le a kilencfejű Hidrát. A hérosz Iolaossal Lerna városába érkezett, az Amymóné-forrásnál találtak rá a kígyóra. Tüzes nyilakat lőtt a fészkébe, így kényszerítve arra, hogy előjöjjön. Régi ábrázolásokon látható, hogy Héraklész nem a buzogánnyal, hanem görbe karddal támadt a kígyóra, de mindegyik levágott fej helyébe két másik nőtt. A hidrának is volt egy segítőtársa, egy óriási rák, mely rátámadt hősünkre. Héraklész először a rákkal végzett, majd lángoló fahasábokkal beégette a kígyó sebeit, hogy ne nőjenek újra a fejei. Ily módon le tudta vágni a hidra halhatatlan fejét is. (KERÉNYI 1977, 197–198).

¹⁸ KERÉNYI 1977, 194–196.

¹⁹ KERÉNYI 1977, 199–200.

²⁰ FANCSALSZKY 2007, 66–67. 21. tábla.

²¹ WEITZMANN 1973, 17. 32. kép.

– hatásról tesz tanúbizonyságot, nem sajátja az avar ötvösművészetnek.²² A hős Eurüsztheus királytól kapott tizenkét feladatának ábrázolása a Karoling-kultúrában is tovább élt, mint azt a Szent Péter trónján található, már említett 9. századi Héraklész-ciklus esetében is láthattuk. Így egy kicsit kevésbé furcsább, hogy egy 8. század végi, 9. századi avar leleten is megjelenik a mondai hérosz.

²² Az avar kori emberábrázolásokról, illetve ezek hiányáról Bollók Ádám írt összefoglalót (BOLLÓK 2013, 213–237).

IRODALOMJEGYZÉK

- BOLLÓK 2013 BOLLÓK Ádám, *Kép és képnélküliség a Kárpát-medencében a 6–10. században. – Bild und Bildlosigkeit im 6.–10. Jahrhundert im Karpatenbecken* ArchÉrt 138 (2013) 213–237.
- FANCSALSZKY 2007 FANCSALSZKY Gábor, *Állat- és emberábrázolás a késő avar kori öntött bronz övvereteken. – Tier- und Menschendarstellungen auf den spätawarenzeitlichen gegossenen bronzenen Gürtelbeschlägen.* Bp. 2007. (Opitz Archaeologica 1.)
- FETTICH 1937 FETTICH Nándor, *A honfoglaló magyarság fémművészete.* Bp. 1937. (Archaeologia Hungarica 21.)
- GARAM 1979 GARAM, Éva, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre.* Bp. 1979. (Fontes Archaeologici Hungariae)
- GARAM 1995 GARAM, Éva, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred.* Bp. 1995. (Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 3.)
- HORVÁTH 1945 HORVÁTH Tibor, *Avarkori temető és honfoglaláskori sírok Rákospól (előzetes jelentés).* Budapest Régiségei 14 (1945) 491–507.
- KADA 1908 KADA Elek, *Gátéri (kiskunszállási) temető a régibb középkorból.* ArchÉrt 28 (1908) 330–339.
- KERÉNYI 1977 KERÉNYI Károly, *Görög mitológia.* Bp. 1977.
- KISS 1995 KISS Gábor, *A késői avar aranyozott övdíszek – Die spätawarenzeitlichen vergoldeten Gürtelbeschläge.* SMK 11 (1995) 99–126.
- MEDGYESI 1992 MEDGYESI Pál, *Néhány megjegyzés a közép- és késő avar kor időrendjéhez – Beiträge zur Chronologie der Mittel- und Spätawarenzeit.* A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 30–32 (1987–1989) [1992] 247–267.
- NAGY 1998 NAGY, Margit, *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest. II.* Bp. 1998. (Monumenta Avarorum Archaeologica 2.)
- PÁVAI 1985 PÁVAI Éva, *Az avar művészet indamotívumai. – Die Rankenmotive der awarischen Kunst.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984–1985, 363–384.
- SALAMON – SEBESTYÉN 1995 SALAMON, Ágnes – CS. SEBESTYÉN, Károly, *The Szeged-Kundomb cemetery.* In: Das awarische Corpus IV. Szerk. Kovrig Ilona, Madaras László közreműködésével. Bp. 1995, 8–108.
- SOMOGYI 1984 SOMOGYI Péter, *A cikói temető – Das Gräberfeld von Ciko.* In: Kiss Gábor – Somogyi Péter, Tolna megyei avar temetők – Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna. Bp. 1984, 37–102. (Dissertationes Pannonicae Ser III. 2.)
- SZALONTAI 1995 SZALONTAI Csaba, *A késő avar kori liliomos övveretek – Die spätawarenzeitliche mit Lilien verzierte Gürtelbeschläge.* SMK 11 (1995) 127–143.
- SZALONTAI 1996 SZALONTAI Csaba, *„Hohenbergtől Záhonyig”. Egy késő avar kori övverettípus vizsgálata – „Von Hohenberg bis Záhony”. Untersuchung eines spätawarenzeitlichen Gürtelbeschlagentyps.* Sa-varia – Pars Archaeologica 22/3 (1992–1995) [1996] 145–162.

SZENTHE é. n.

SZENTHE Gergely, *Egy antik hős a hideg északon, avagy Héraklész és az avarok*. <http://mnm.hu/hu/cikk/egy-antik-hos-hideg-eszakon-avagy-heraklesz-es-az-avarok> (2016. máj. 31.)

WEITZMANN 1973

WEITZMANN, Kurt, *The Heracles Plaques of St. Peter's Cathedral*. *The Art Bulletin* 55 (1973) No. 1. 1–37.

RÖVIDÍTÉSEK

ArchÉrt
SMK

Archaeologiai Értesítő, Bp.
Somogyi Múzeumok Közleményei, Kaposvár

Gürtelvorrat aus der Spätawarenzeit von Bába–Furkópuszta

Im Frühling von 2015 hat Zoltan Csikós im Wald von Furkópuszta bei Bába die Stücke eines awarischen Gürtelvorrates gefunden. Nach dem Fund machten wir auch mehrmals eine Ortbesichtigung am Fundort, wo wir dann noch sechs andere Fundobjekte außer dem Überrest des Skelettfundes eingesammelt.

Der freigelegte Gürtelvorrat besteht aus 22 Fundstücken. Sechs aus Bronze gegossene rundförmige Beschläge (mit Vogel-/Skorpionfiguren), drei aus Bronze gegossene mit Lilien gezierten Nebenriemenzungen, ein aus Bronze gegossene, vergoldete Nebenriemenzunge mit Menschengestalt, sechs aus Bronze gegossene kleine Gürtelbeschläge, zwei aus Bronze gegossene durchbrochene Lochschutzstücke, ein aus Bronze gegossener, vergoldeter Gürtelbeschlag mit durchbrochenem Rankenzier, eine aus Bronze gegossene Hauptriemenzunge mit durchbrochenem Rankenzier, eine aus Bronze gegossene Gürtelschnalle und eine Schnallenkappe bilden das Fundmaterial.

Sämtliche Stücke des Gürtelvorrates tragen die Spuren der spätawaren Werkstätte an sich. Die Nebenriemenzungen mit Lilienmotiven, der gegossener Gürtelbeschlag mit Spiralrankenmotiv und die Hauptriemenzunge, die vergoldete Nebenriemenzunge mit Henkelaufhängung wurden auch im 8. Jahrhundert, im letzten Drittel der Awarzeit gefertigt. Der Gürtelvorrat konnte in den 790-er Jahren, am Ende der Awarzeit gefertigt werden und vermutlich am Anfang der 9. Jahrhunderts in den Boden kommen. Zwei Stücke des Befundes, der Gürtelbeschlag und eine der Nebenriemenzunge waren alle vergoldet. An der Außenseite des Gürtelbeschlags läßt sich die Vergoldung gut herausnehmen (an einigen Teilen, an der Hinterseite sieht man auch den Überlauf. Die mit Menschengestalt gezielte Nebenriemenzunge war an beiden Seiten vergoldet, der Bezug wurde jedoch bereits durch den Zahn der Zeit angefressen.

Als eine beste Parallele der vergoldeten Riemenzunge kann man das Fundstück vom Egyházaskér (Vrbica, Serbien) erwähnen. Die Positur der Menschengestalt ist an beiden Riemenzungen das gleiche, aber auch ihre Bekleidung, Kopfbedeckung und ihr Gürtel sind sehr ähnlich. In beiden Fällen ist je ein schwierig herausnehmbare Tiergestalt am unteren Teil der Riemenzunge zu sehen. Beim Fundstück von Furkópuszta sieht man am Ohrenbereich gegenübersehende Hundeköpfe, bei dem von Egyházaskér sind aber Pferdeköpfe zu sehen. Genauso wie bei der Hauptriemenzunge von Mártély (welche vielleicht den Hirsch von Keruneia einfangende Gestalt von Herakles darstellt), kann das sich zeichnende Bild hier auch einen mythologischen Hintergrund haben. Nach der Ikonographie des Gegenstandes läßt es sich voraussetzen, daß man hier den Kampf von Herakles und Hydra wiedersehen kann.

Die Darstellung der zwölf Aufgaben, mit denen Herakles vom King Eurystheus beauftragt wurde – zusammen mit vielen antiken mythologischen Szenen – konnte man lange, auch bis zum Mittelalter in der byzantinischen und teilweise auch in der europäischen Kultur auffinden, wie wir es bereits bei dem, auf dem Thron des bereits erwähnten Sankt Petrus zu findenden, Herakles-Zyklus vom 9. Jahrhundert sehen konnten. So findet man es nicht mehr so eigentümlich, daß der Sagenheros auch auf einem Awarfundstück vom Ende des 8. Jahrhunderts oder Anfang des 9. Jahrhunderts erscheint.

1. kép. Az aranyozott kisszívég elő-, hát- és oldallapja (M=2:1)

2. kép. Az egyházaskéri (vrbicai) kisszívég (FETTICH 1937, V. tábla 29. kép nyomán)

3. kép. Az aranyozott propellerveret elő- és hátlapja (M=1:1)

4. kép. Nagyszíjvég
(M=1:1)

5. kép. Övcsat (M=1:1)

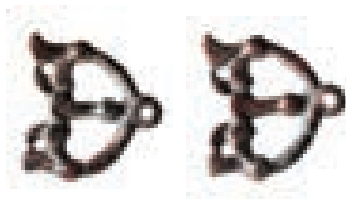
6. kép. Kísszíjvégek (M=1:1)

7. kép. Kerek övveretek (M=1:1)

8. kép. Füles övveretek (M=1:1)

9. kép. Lyukvédők (M=1:1)

10. kép. Övbújtató (M=1:1)

11. kép. A Bába–farkópusztai övkészlet

K. NÉMETH ANDRÁS

Fák és erdők a középkori Tolna megyében¹

Zsuzsikának

BEVEZETÉS, KUTATÁSTÖRTÉNET

Az alábbi tanulmány témája Tolna megye középkori – az 1545-ös török foglalás előtti – erdőinek vizsgálata, valamint növényföldrajzának megrajzolása, utóbbi alatt az egyes fafajok előfordulását, elterjedését értve, tehát természetett növényekkel nem foglalkozom. Munkám nem tartalmaz török kori írott adatokat, minthogy az elbeszélő jellegű források általában helyhez nehezen köthető adatai mellett az okleveles források szinte teljes eltűnésével számolhatunk; nem foglalkozom továbbá az újkori erdősültségi adatoknak középkorra történő visszavetítésének lehetőségével sem.²

A témával megyei szinten nem foglalkozott a kutatás, s a helytörténeti irodalom általában szűkszavú középkori feldolgozásai sem sok figyelmet szenteltek a táj, ezen belül pedig az erdők történetének. Említésre méltó, hogy területünk egy részének – a mai Baranya megyéhez tartozó egykori Tolna megyei területek – Árpád-kori növényföldrajzi adatait több mint fél évszázada már Reuter Camillo összegyűjtötte, munkája ráadásul alapos kutatástörténeti összefoglalást is tartalmaz a történeti növénynevek meghatározására vonatkozóan.³ Az országos összefoglalásokban Tolna megyei adatokat csak elvétve találunk, Tagányi Károly úttörő, 19. század végi erdészeti oklevéltára,⁴ Csöre

¹ A kéziratához Máté Gábor (PTE) és Szabó Péter (Botanický ústav AV ČR) fűzött értékes megjegyzéseket, segítségét ezúton is köszönöm.

² E módszer kritikája: GRYNÆUS – GRYNÆUS 2011, 26–28, irodalommal. Vidékünk történetével kapcsolatosan általános nézet, hogy a török hódoltság idején a pusztásodás következtében jelentős területeket hódított magához az erdő. Ha ezt számszerűsíteni nem is tudjuk, néhány terület vonatkozásában konkrét példával is szemléltethető a folyamat. A mai Tamási déli határában fekvő Kosba falu szántóföldnyomait az azokat felfedező Torma István éppen az alapján tudta a falu 1543-as pusztulása előttre keltezni, hogy a hódoltság utáni tanúvallomások szerint az elpusztult falu határát nem szántották a környező falu lakosai, területét lassan birtokba vette az erdő, amelynek szélétől ma 1-2 km-re fekszik a falu helye. TORMA 1981, 247–248. – A Mecsekben, a mai Magyaregregy környékén fekvő késő középkori irtásfalvak helyét azok török kori pusztulása után úgy benőtte az erdő, hogy az 1960-as években a területet jól ismerő Reuter Camillo erdész-helytörténész is csak az erdészeti munkák során előkerült régészeti leletanyaguk alapján tudta azonosítani néhányának (Bágyon, Bikág, Köszvényes, Nyires) a helyét. REUTER 1965, 233–234, 236–237. – A Koppány folyó déli oldalán húzódó, mai is erdővel borított dombvonulattól délre fekvő középkori Várong falu határát szintén annyira benőtte az erdő, hogy a falu 1734-es újraterelése után végzett irtásművelésnek a falu születte, Takács Lajos egyedülálló néprajzi monográfiát szentelhetett. TAKÁCS 1976, különösen 36–53. A törökök kiűzés óta eltelt időszak erdősültség-változásai kapcsán módszertani szempontból ma is példamutató Weidlein János tanulmánya, számos Tolna megyei, hegyháti és völgyégi példával. WEIDLEIN 1935, 669–678.

³ REUTER 1963.

⁴ TAGÁNYI 1896.

Pál középkori erdészettörténete,⁵ legújabban pedig Szabó Péter angol nyelvű, impozáns monográfiája szempontunkból főleg összehasonlítási alapot nyújtanak.⁶

Tolna megye középkori erdeiről nem találunk mégoly csekély terjedelmű összefoglalást sem, az újkori erdőgazdálkodást tárgyaló önálló művek is csak a megye országos hírű erdeiről, a gyulaji erdőről, illetve a Gemenci-erdőről születtek. A gyulaji erdő történetével egy az 1971-es vadászati vilákiállítás alkalmára kiadott füzetkén kívül nem foglalkozott részletesebben a kutatás, ám a 18. század előtti időszakról ez is csak néhány mondatot tartalmaz.⁷ Hódi István erdész a Gemenci-erdőről többnyire személyes, 20. századi élményeit foglalta össze,⁸ Balázs Kovács Sándor nemrégiben megjelent monográfiája a források szűkössége miatt szinte kizárólag újkori adatokra épül, mindössze egyetlen – Andrásfalvy Bertalantól átvett – középkori adat található benne.⁹ Andrásfalvy Bertalan a Duna mente népének főként 18–19. századi ártéri gazdálkodásáról szóló monográfiája külön fejezetet szentelt a növényvilágnak és az erdőknek, részletesen ismertette azok haszonvételeit, az épület- és tűzfahasználaton túl bemutatja az ártéri gyümölcsstermesztést és a vadászatot is, időben a török kori útleírások és a 17. század végi összeírások adataiig visszanyúlva.¹⁰ Egy további erdőség, a napjainkban Tolna megyét csak szegélyező Mecsek – amelynek nyugati-keleti irányú gerince azonban a középkorban a határt jelentette Tolna és Baranya megyék között – 18–20. századi tájtörténetéről írt doktori dolgozatában Máté Gábor külön fejezetben foglalkozott az erdők és a településhálózat kapcsolatával, illetve a terület erdőinek jellemzőivel. A 18. század előtti időszakra is érvényes következtetései közül számunkra fontos, hogy az időről időre előretörő, majd megszakadó erdőirtást az éghajlati tényezők mellett inkább társadalmi és gazdasági okok magyarázzák.¹¹

Tanulmányomban először az egyes középkori falvak határában oklevelekben említett erdőket veszem sorra, a települések nevének ábécésorrendje alapján. Az adattár alapján néhány következtetést teszek az erdők területi eloszlására, az egyes erdőtípusokra, az erdők haszonvételeire vonatkozóan, és az oklevelekben korabeli magyar nevükön említett erdők névtani kérdéseire is kitérek. A második fejezetben az egyes fafajok elterjedését vizsgálom azok neveinek alfabetikus sorrendjében, elsősorban határjáró oklevelek, kisebb részben pedig növénynevekből képzett helynevek alapján.¹² Az utolsó két, rövidebb tartalmi egység a téma régészeti vonatkozásaival, a fahasználat, illetve az erdőművelés tárgyi emlékeivel foglalkozik.

ERDŐK AZ ÍROTT FORRÁSOKBAN

Az adattárban szereplő középkori települések fekvését zárójelben adom meg, terjedelmi okokból további hivatkozás nélkül. A részletes adatok a történeti földrajzi kézikönyvekben visszakereshetőek.¹³ Az egyes erdőemléteknél zárójelben megadom a forrásokban szereplő, erdőre utaló latin kifejezéseket; ezek hiánya a *silva* szó különféle alakjait jelzi. Az alábbi felsorolás csak az erdőkre utaló adatokat tartalmazza, az egyes fafajok említéseit külön fejezetben tárgyalom.

– Agárd (Sióagárd) 1411-es határjárásában említik a Fehérvárról Szerdahely felé vezető út melletti nagy erdőt, egy cserjést (*rubetum*) és egy *Rehins* nevű erdőt, végében cserjéssel (*in virgulto et*

⁵ CSŐRE 1980.

⁶ SZABÓ 2005.

⁷ BŐRŐCZKY – DEÁK 1970.

⁸ HÓDI 2002.

⁹ BALÁZS KOVÁCS 2015, különösen 59.

¹⁰ ANDRÁSFALVY 2007, 53–60, 217–258.

¹¹ MÁTÉ 2013, 55–65, 108–111.

¹² A Kárpát-medence növényföldrajzi rekonstrukciójával foglalkozó tanulmány (GRYNAEUS – GRYNAEUS 2011, 28–29) adattípusai közül a növénynevekből képzett személynéveket nem vizsgáltam azok vitatható idetartozása miatt.

¹³ CSÁNKI 1897; DÁVID 1982; ENGEL 2001; K. NÉMETH 2015a, ill. az előbbieik adatainak összefoglalása: K. NÉMETH 2015d.

spinis in fine videlicet sylvae Rehins vocatae).¹⁴ Elhelyezkedése alapján ez bizonyára azonos az első katonai felmérésen szereplő *Tsernetz* erdővel,¹⁵ amelyből ma már egyetlen fa sem maradt.

– Almás (Szálka–Almás-dűlő) 1450-es felosztása során Niczki Benedek és Dersanóczi Gergely megegyeztek, hogy az erdők (*silvas*) közös használatban maradnak.¹⁶

– Apor (Pálfa–Csalános-dűlő): 1314-ben Walprech fia Pál három kusdi nemest eltiltott Kusd és Apor, valamint az azok területén fekvő erdő (*silve*) használatától.¹⁷

– Arcsa (Tamási–Öreghenye): 1447-ben Henyei Tiburc Imrét, Andrást és Demetert a fehérvári keresztesek kérésére eltiltották a henyei és az arcsai erdő vágásától (*succisione silvarum*) és használatától.¹⁸

– Ábel (Magyaregregy határa): 1459-ben Bátmonostori Töttös László és fia, Péter eltiltotta a szomszédosokat a Máré, Ábel és Kéthely határai között lévő makkos erdők (*silvarum ... glandonissarum*) használatától.¹⁹

– Bak (Szakcs–Baki-dűlő): 1468-ban Baki Gergely deák és testvérei megegyeztek Pagh-i János deákkal, Ikladi Gergellyel és Szilveszterrel, hogy a Bak határában fekvő *Kowaczowelgh* erdőt (*silvam*) békésen megosztják.²⁰

– Bat (Tengőd–Bati-dűlő): 1363-ban egy birtokrész határjárásában egy Szil (*Zyl*) nevű berek (*nemus*) is szerepel.²¹

– Battyán (Komlő–Kisbattyán), Jánosi, Kompoltfalva (Komlő–Mecsekjánosi környéke) és Malafalva (Magyaregregy–Mánafa) birtokban voltak Vesszős János azon birtokrészei, amelyeket 1404-ben a szekszárdi konvent Ábeli Jakab részére lefoglalt, köztük öt ekealj bokros szőlőt (*vineas rubetosas*) és három helyen fekvő összesen 100 hold makkos vagy fejsze alá való (*silvas glandinosas seu sub dolabra*) erdőt.²² 1421-ben Töttös László fiainak battyáni jobbágysai Gadányi Gergelyt, amikor az háza felé tartott, megverték, egy erdőbe (*silvam*) hurcolták, kifosztották és apósát megölték.²³

– Benceháza (Belecska, Keszőhidegkút és Miszla határa): 1479-ben a fehérvári keresztes konvent gerenyási birtokrészét elcserélte Veperdi György Benceháza nevű prédiúmáért a határai közt fekvő *Deber* nevű teljes erdővel (*integra silva*) együtt.²⁴ 1480-as határjárásában nagy erdőt is említettek.²⁵ 1482-ban Beatrix királyné simontornyai várnagya a keresztes konventnek a vár körül fekvő, Debő nevű erdejének (*certam particulam silve ... Debew vocate*) egy részét Simontornyához csatolta és a kivágott fát elszállíttatta.²⁶ 1517-ben Hédervári Ferenc gerenyási birtokrészét elcserélte a fehérvári keresztesek Benceháza pusztájáért és a rajta lévő Debő nevű erdőért (*silva Debee*).²⁷

– Bélcs (Belecska): Debő 1480-as határjárásában szerepelnek Bélcs, Szenyér és Miszla birtokok erdei is.²⁸

– Bika (Kölesd–Bikádi-hegy?): 1523-ban Morgai Mihály panasza szerint Gyóni Gergely, Szakadati Asztalnok László, Kápolnai Ferenc, Romhányi Zsigmond és Ősi János bikai jobbágysai a Bika határai közti szigeten lévő erdő (*silva*) rá eső részét is kivágták.²⁹

¹⁴ ZsO III. 939. sz.

¹⁵ EKE.

¹⁶ BÉKEFI 1894, 113–115. (DL 44568.)

¹⁷ SZAKÁLY 1998, 1. sz.; A. III. 800. sz.

¹⁸ SZAKÁLY 1998, 110. sz.; DL 106506.

¹⁹ SZAKÁLY 1998, 136. sz.

²⁰ DL 88811.

²¹ BORSA 1998, 28. 293. sz.

²² Zichy XII. 67. sz.; ZsO II/1. 2980. sz.

²³ SZAKÁLY 1998, 84. sz.

²⁴ DL 106758.

²⁵ Kammerer: Debee másképp Benceháza. A Kammerer által kijegyzetelt oklevél régi jelzete (Fehérvári ker. konv. 2-9-90) alapján ma már nem állapítható meg a DL-jelzete, az oklevél valószínűleg elpusztult.

²⁶ DL 106650; DL 106653.

²⁷ Hédervári II. 427. sz. (DL 106753.)

²⁸ Kammerer: Debee másképp Benceháza.

²⁹ SZAKÁLY 1998, 209. sz.

- Bikal (Baranya megye) és Szalatna (Szalatnak, Baranya megye) 1325-ös határjárásában erdő (*silva*) és cserjés (*virgultum*) is szerepel.³⁰
- Bikács: 1413-ban Györkönyi István Bikácshoz tartozó szántókat, erdőket (*silvas*) és réteket foglalt el.³¹
- Biród (Gyulaj–Óbiród): 1534-ben a biródi erdőben támadták meg az Iregből Döbrököz felé tartó Pósa György királyi ítélőmestert.³²
- Bolta (Kárász–Bóda, Baranya megye) 1325-ös határjárásában erdőt (*silve*) is említenek.³³
- Büssü (Somogy megye): 1516-ban a nyúlszigeti apácák kaszoki jobbágysai a razinyai Bocskai István, Battyáni Horváth Pál és Szentgyörgyi Oldus Miklós Büssü birtokán levő erdőben (*silva*) Bocskai engedélyével fákat vágtak ki a kaszoki egyház építéséhez.³⁴
- Csáton (Koppányszántó–Csád) 1342-ben a veszprémi püspök és a dömösi prépost közti meg-egyeződés értelmében az erdőket (*silvarum*) fele-fele arányban osztották meg.³⁵
- Dada (Igal–Dada, Somogy megye): egy részbirtok 1395-ös határjárásában szerepel egy öreg körtefa tönkje; egy cserjés (*rubeto*), benne körtefával (*arborem piri*); öreg fák gyökerei, végül pedig egy körtefa gyökerei.³⁶ 1408-ban a nyúlszigeti apácák kaszoki jobbágysaikat Dadai Pál és Mihály Dada birtokán lévő erdejére (*silvam*) küldték, hogy hatalmasul vágják ki.³⁷
- Dombó (Dombóvár): határjárásában 1358-ban egy harasztnak mondott cserjés (*rubetum harazth dictum*) is szerepel.³⁸
- Fadd: 1211-es határjárásában szerepel a király erdeje (*silva regis*).³⁹ 1215-es határjárásában a *Scilen* nevű erdő (*silvam*) tűnik fel.⁴⁰ 1424-ben a vránai perjel és a fehérvári káptalan megállapodtak, hogy minden legelő, kaszáló és erdő (*silvis*) a káptalan Gergyen és *Manyan* halászhelye közt Bécsfok medréig, innentől a Dunáig, a Dunától pedig Előnyár erdőig (*silvam*), ettől Kötő (*Kwtow*) erdőig (*silvam*), ettől pedig Tolnavár birtok határaiig a perjel Fadd birtokának jut.⁴¹ 1429-ben tolnavári jobbágysok Faddon az Általberek nevű erdő (*sylvae*) nagy részét elfoglalták, határjeleit Tolnához igazítva 400 forint kárt okoztak.⁴² 1431-ben a vránai perjel eltiltotta a fehérvári káptalan faddi és tolnai népeit egy faddi erdő elfoglalásától.⁴³ 1435-ben tolnavári népek Fadd határából elfoglalták a Vajka nevű erdőt is,⁴⁴ amely ugyanilyen néven ma is létezik Tolnától északkeletre, a Holt-Duna és a Nagy-Duna közti szigeten.⁴⁵ 1436-ban a fehérvári keresztések eltiltották a fajszi nemeseket, a tolnavári hospeseket és a szekszárdi apát népeit a keresztések Fadd birtokához tartozó Vajka és *Tarchachya* erdők elfoglalásától.⁴⁶ 1455-ben a fehérvári prépost tolnavári jobbágysai a vránai perjel faddi erdejéből fát vágtak ki.⁴⁷ 1469-ben a fehérvári prépost a Tolnavár oppiduma és a fehérvári keresztések a Fadd birtokuk között fekvő Magló erdeje miatt folyt korábbi perek után elhatárolták Tolnavárt és Faddot.⁴⁸ 1469-ben a fehérvári keresztés konvent Fadd birtoka egy részét a veszpré-

³⁰ KŐFALVI 2006, 82. sz.; A. IX. 113. sz.

³¹ ZsO IV. 1143. sz.

³² SZAKÁLY 1969, 20.

³³ KŐFALVI 2006, 83. sz.; A. IX. 114. sz.

³⁴ Szakály 1998, 198. sz.

³⁵ MES III. 634. sz.; KUMOROVITZ 1953, 569. sz.; A. XXVI. 300, 412, 630. sz.; DL 107491.

³⁶ ZsO I. 4119. sz.; BORSA 2000, 30-31. 525. sz.

³⁷ DL 9428.; ZsO II/2. 6191. sz.

³⁸ DL 71869.

³⁹ ÁÚO I. 61. sz.; RA I/1. 262. sz.; ÉRSZEGI 1978, 37–38.

⁴⁰ A. XIV. 335. sz.; KUMOROVITZ 1953, 216. sz.

⁴¹ ZsO XI. 928. sz.; DL 106309. Fennmaradt két az ügyszökhöz készült, ugyanezen határjelek egy részét, valamint az 1215-ös határjárást is tartalmazó fogalmazvány is, amelyek nem szerepelnek a ZsO-ban. DL 50607., DL 106710.

⁴² FEJÉR X/7. 127–129. (DL 106330.)

⁴³ SZAKÁLY 1998, 92. sz.

⁴⁴ FEJÉR X/7. 680-682; DL 92656. CDH; DL 106421.

⁴⁵ TMFN 1981, 442: 94/290.

⁴⁶ DL 106431. CDH.

⁴⁷ DL 106540., DL 106541.

⁴⁸ DL 36792.; DL 92656.; DL 93407.; DL 106606.

mi káptalannak ítélték, a káptalan azonban nem a neki ítélt telkeket vette birtokba, hanem másik telkekbe iktattatta be magát és ahhoz foglalta az *Erdewallya* (*Erdewallya*), *Vadasd* (*Wadasd*), *Ke-beldeg* (*Kebeldek*), *Patha* (*Patha*), *Ramancha* (*Ramancza*), *Egedtho* (*Egedthow*), *Sethek* (*Zetheek*), *Lelch* (*Lelez*), *Hardamos* (*Hardomas*), *Apathaya* (*Apothaya*) és *Apod* (*Apoth*) nevű erdőket is. A veszprémi káptalan az elfoglalt erdőkben sem a külső embereknek, sem a helyi lakosoknak nem enged fát vágni és az ott kivágott mintegy 40 szekérnyi fa elszállítását is akadályozza, amivel a konventnek 2000 aranyforintnyi kárt okozott.⁴⁹ Fadd 1470-es határjárásában említenek egy berket (*nemus*) és a Tolnáról Vajka erdőbe vezető utat.⁵⁰ 1471-ben a fehérvári keresztesek és a veszprémi káptalan közti, Fadd feletti perben fogott bírák nyolc ekealj használatban lévő földet a veszprémi káptalannak hagytak, amely a megítélt jobbágytelkekhez réteket vagy kaszálókat, halászóhelyeket és erdőket is kért. Erre a keresztes preceptor nem volt hajlandó, de felajánlotta használatra a Fadd határain belül fekvő Zákányharasztja (*Zakanharasztja*) nevű bokrost (*rubetum seu dumibus*).⁵¹ 1476-ban a Vajka, Tölesvajka és Taplós nevű erdőkből a fehérvári prépost népei 1000 anyadisznót hajtottak el (mivel Vajkát korábban Fadd határai között említették, ezt az ellenőrizhetetlen adatot itt említem).⁵² 1495-ben Györgyi Bodó Gáspár és Mesztegyői Szerecsen György népei a fehérvári keresztesek faddi erdőben talált szekerét szétvagdalták.⁵³

– *Fede* (?): a tihanyi apátság birtokainak 1092-re hamisított összeírásában szerepel a falu is, erdővel.

– Gadány (Komló–Gadány, Baranya megye): 1447-ben Bátmonostori Töttös László emberei egy Gadányhoz tartozó erdős területet (*particulas silvarum*) kivágtak, a fát pedig elszállították.⁵⁴

– Gerézd (Somogyacsá–Gerézdpusztá, Somogy megye): 1302-ben a veszprémi püspök az egyház elhunyt gerézdi nemes jobbágya földjét egy prediálisnak adományozta és mivel ezek a földek a püspökség nemes jobbágyainak a földjeivel vegyesen feküdtek, elhatárolták a birtokot, hozzácsatolva egy cserjést (*virgultis*) és két, irtásra alkalmas rétet (*duo feneta ad stirpandum apta*) is⁵⁵ (ami azért érdekes, mert ha rétet volt, akkor az irtás folyamata már végbement). 1363-ban László veszprémi püspök elvette egy Csáton lakó nemes jobbágyától annak csáti birtokát, amelyért cserében hűtlen nemes jobbágyai gerézdi telkét és tartozékait, köztük egy frissen irtott helyet vagy más néven bokrost (*nouella seu rubeto*) adott neki.⁵⁶

– Gödörfalva, más néven Páli (a megye délnyugati vidéke): 1418-ban Gödör Antal kérésére a vármegye eltiltotta Móri Istvánt a panaszos szántói, rétjei, erdői használatától és a sertések erdei (*silvas*) legeltetésétől.⁵⁷

– Gyánt (Tolnanémedi–Gyánti-földek): 1360-ban Dénes erdélyi vajda, valamint néhai István bán fiai elfoglalták a johanniták egy erdős és szőlős gyánti birtokrészét (*possessionarias porcionnes ... silvis et vineis*).⁵⁸ Határjárásában 1361-ben erdő (*silva*) is szerepel.⁵⁹ 1411-ben görbői jobbágyok gyánti szántóföldeket, réteket és erdőket tartották elfoglalva.⁶⁰ Garai János özvegye 1431-ben a keresztesek Gyánt birtokához tartozó több mint 2000 holdnyi részt, bárdos erdőket, berkeket, cserjéseket (*silvas dolabria, nemores, virgultas*), mezőket, kaszálókat és szőlőhegyeket a fehérvári

⁴⁹ SZAKÁLY 1998, 156-157. sz., néhány helynévnel eltérő, saját olvasattal. A zárójelbe tett nevek Mátyás királynak a szekszárdi konventhez írt parancsleveléből származnak: DL 106611. Ld. még: DF 201425.

⁵⁰ DL 106706.

⁵¹ DL 106613. RI.

⁵² ANDRÁSFALVY 2007, 340. A hivatkozott helyen (HOLUB 1960, 28.) az oklevélre történő utalás nem található.

⁵³ DL 106694.; DL 106695.; DL 106696.; DL 106697.

⁵⁴ Zichy IX. 162, 169, 187. sz.

⁵⁵ KUMOROVITZ 1953, 10. sz.; A. I. 193–194 között.

⁵⁶ KUMOROVITZ 1953, 566. sz.

⁵⁷ SZAKÁLY 1998, 81. sz.; ZsO V. 2350. sz.

⁵⁸ ÉRSZEGI 1978, 60. (DL 106141.)

⁵⁹ FEJÉR IX/3. 264–270; ÉRSZEGI 1971, 21, 124, 238. sz.; ZsO I. 4624. sz. (DL 106143.); DL 87372.; DL 88065.; DL 106340.; DL 106589.

⁶⁰ ZsO III. 505, 529, 1179, 1255. sz.; SZAKÁLY 1998, 72. sz.

káptalan tanúságával bejárta és határait újra kijelölte a maga számára.⁶¹ 1466-ban a fehérvári preceptor tiltakozott, amiért a pécsi püspök és a Garaiak simontornyai várához tartozó Székely birtoka határjárásakor Gyánt erdeinek nagy részét is elfoglalták.⁶² 1469-ben a fehérvári keresztes preceptor eltiltotta a pécsi püspököt a Gyánt birtokához tartozó erdő használatától.⁶³

– Henye (Tamási–Alsócseregát): 1447-ben Henyei Tiburc Imrét, Andrást és Demetert a keresztesek kérésére eltiltották a henyei és az arcsai erdő használatától.⁶⁴

– Hidegkút (Keszőhidegkút): Debő 1480-as határjárásában Hidegkút község erdőjét említik.⁶⁵

– Hillye (Bikal–Hillye, Baranya megye) 1327-es határjárásában erdőt, és a Bikal és Páli falvak közti berket (*nemus*) is említik.⁶⁶

– Hódos (Kajdacs–Hangosi-sziget?): 1401-ben Mesztegyői Szerecsen János fiai és kölesdi jobbagyaik teljesen kivágták a Bátmonostori Töttös László Hódos birtokán fekvő erdőt, 200 szekér fát vittek el, ott talált két jobbagyának egyik szekerét elpusztították.⁶⁷

– Ireg (Iregszemcse): 1171-ben Benedek veszprémi ispán Ireg prédiomot erdővel együtt adta a veszprémi Szent Mihály-egyháznak.⁶⁸

– Ivánfalva (?): 1477-ben Lévai Cseh János és Béri László az Ivánfalvai Mátyás Ivánfalva birtokának határai között fekvő erdőt elpusztította, onnan a fát és az erdőre vonatkozó okleveleket elvitte.⁶⁹

– Jánosi (Komló–Mecsekjánosi), Kisjánosi: 1254-ben kettéosztottak egy földrészt, amelyhez erdő is tartozott.⁷⁰ 1256-ban egy birtokrész határjárásában említik a Battyán (*Bothyan*) nevű erdőt.⁷¹ 1401-ben néhai Felsőjánosi Vesszős és fia Tamás mester elfoglalta Kisjánosi Mihály fiai, Mihály és János, valamint Jakab fiai, Péter és Miklós Kisjánosi részbirtokának nagyobb részét, amely egy északról délre folyó patak régi medrének két oldalán fekszik, benne egy Hollósgödör (*Hollosgedur*) nevű erdővel.⁷² 1410-ben Bátmonostori Töttös László tisztartója Gadányi Mihály embereit saját erdejükben rabolta ki.⁷³ 1412-ben a szekszárdi konvent egész Keményfalva szántóit, erdeit, rétjeit és berkeit (*rubeta*) egy ekealjra becsülte.⁷⁴

– Kazsok (Somogy megye): 1275-ös és 1279-es határjárásában szerepel az erdő sarka (*angulum silve*) és egy berek közepe (*in medio nemoris*).⁷⁵

– Kedhely (Szalatnak–Alte Kirche, Baranya megye): 1325-ben határjárásában tölgyfa bozót (*dumo ilicis*) szerepel.⁷⁶ 1459-ben Bátmonostori Töttös László és fia, Péter eltiltotta a szomszédosokat Mára, Ábel és Kedhely határai között lévő tölgyerdők használatától.⁷⁷

– Keményfalva (Komló–Mecsekjánosi környéke): 1414-ben Keményfalvi Lukács és Mihály birtokrészéből lefoglaltak egy 100 márka értékű eresztevényerdőt (*silva permissoria*) is tartalmazó részt Bátmonostori Töttös László számára.⁷⁸

– Kesztölc (Várdomb): 1240-ben a Sebestyén nemzetség átengedte Kesztölcön a cikádori apátnak és a titeli egyháznak azt a 60 hold szántót és 16 hold erdőt, amelyek már a kezükön vol-

⁶¹ DL 106395., DL 106404.

⁶² DL 106591. CDH; DL 106592. RI.

⁶³ DL 106605.

⁶⁴ SZAKÁLY 1998, 110. sz.; DL 106506.

⁶⁵ Kammerer: Debee másképp Benceháza.

⁶⁶ A. XI. 464. sz.

⁶⁷ ZsO II/1. 792. sz.; SZAKÁLY 1998, 40. sz.

⁶⁸ RA I/1. 116. sz.

⁶⁹ DL 17988.

⁷⁰ KŐFALVI 2006, 1. sz.

⁷¹ KŐFALVI 2006, 2. sz.

⁷² SZAKÁLY 1998, 41-42. sz.

⁷³ ZsO III. 391, 431, 479. sz.; SZAKÁLY 1998, 60, 62, 70. sz.; KŐFALVI 2006, 554. sz.

⁷⁴ ZsO III. 3118. sz.

⁷⁵ BTOE I. 136. sz. (DL 928.)

⁷⁶ AO II. 146. sz.; A. IX. 420–421. sz. között.

⁷⁷ SZAKÁLY 1998, 136. sz.

⁷⁸ ZsO IV. 2590. sz.; KŐFALVI 2006, 590. sz.

tak.⁷⁹ 1296-ban a Kesztölc és Lak közti határ leírásában említik a *Longh* nevű erdőt és egy berket (*nemus*).⁸⁰ 1345-ben a Kesztölc és Lak közti határjárásban említik a *Longh* nevű erdőt.⁸¹ Emlékét a Sárpilstól északnyugatra fekvő Lang nevű szántó föld őrzi.⁸²

– Kér (Németkér–Látóhegy): 1502-ben Kéri Fülöp és testvérei nevében a Kér birtok határában levő Kácskuta (*Kachkutha*) és Keselyűfészek (*Keselewfezek*) nevű két erdejét 20 aranyforintért elzálogosította Óbudai Ferenc deáknak, feleségének és gyermekeinek.⁸³

– Kér (Bedegkér–Magyarkér): 1425-ben Felkér birtokon egy telek negyedét és a hozzá tartozó darabka erdőt, amely Perneszi Pál diák elődeié volt, Pál részére elhatárolták Kéri Gergely diák fiai, Dániel és József ellenében.⁸⁴

– Kisjánosi ld. Jánosi

– Kompoltfalva ld. Battyán.

– Koppány (Törökkoppány, Somogy megye): 1138-ban erdővel együtt adományozták a dömösi prépostságnak.⁸⁵

– Kozár (Egyházaskozár, Baranya megye): határjárásában 1374-ben egy Eresztevény nevű erdős legelőt (*saltum vulgariter Erezthuem vocatum*) és egy Megye nevű berket említenek (*nemus vulgariter Megee*).⁸⁶

– Középfalu (Kajdacs környéke): 1318-as határjárásában szerepel a Berekfoka nevű folyó,⁸⁷ amelynek neve erdőre utal. 1399-ben Középfaluban egy vitatott hovatarozású terület határjárásában erdei körtefa tuskóját említik, ami utalhat szándékos csonkolásra is (*truncum piri silvestris*). Ugyanitt szerepel egy olyan, határjelként földhalom, amelyben vadkörtefaág volt (*duas tumositates terre ... in uno surkuli [!] piri silvestris ... fuissent*), majd egy másik, hasonlóan megjelölt föld határjel (*metam terream... in qua uno surkuli piri silvestris ... extitissent*), végül egy vadkörtefa (*arbor piri silvestris*).⁸⁸

– KUSD (Pálfa környéke): 1314-ben Walprech fia Pál három kusdi nemest eltiltott KUSD és Apor, valamint az azok területén fekvő erdő használatától.⁸⁹

– KÖSZVÉNYES (Ág/Kisvaszar–Köszvényes, Baranya megye): 1451-ben Ábeli Jakab fia László és Céli Mihály elfoglalta Köszvényesi András és Gál mindkét Köszvényes birtokban lévő részeit, a birtokrészen lévő erdőben köszvényesi jobbágyaikkal pedig házak építéséhez fákat (*ligna pro edificiiis domorum*) vágta ki.⁹⁰ 1461-ben Bátmonostori Töttös László Máré várához tartozó jobbágyai Köszvényesen egy nagy erdőrészt kivágtak, a fát elszállították, 100 aranyforint kárt okozva.⁹¹

– Lak (Sárpilis–Sár partja): a birtok 1381-es felosztása során említik a Berek nevű erdőt.⁹² 1450-es felosztása során Niczki Benedek és Dersanóczi Gergely megegyeztek, hogy a Berek vagy más néven Berekes nevű erdő közös használatban marad.⁹³ 1459-ben a titeli káptalan és Niczki Benedek közti vitás ügyben a tanúk megmutatták a Lak határai között fekvő Berek nevű makkos erdő (*silve glandinose*).⁹⁴

– Kerekliget (Liget, Baranya megye): 1483-ban a szoroszlói és kerekligeti jobbágyok földesuruk-

⁷⁹ ÁÚO VII. 72. sz.; HO IV. 9. sz.

⁸⁰ DF 209197.

⁸¹ A. XXIX. 326. sz.

⁸² TMFN 1981, 503: 106/130–132.

⁸³ DL 72279. CDH

⁸⁴ ZsO XII. 1147. sz.; BORSA 2002, 18–19. 837. sz.

⁸⁵ MES I. 65. sz.

⁸⁶ FEDELES 2008, 60. sz.; DL 5195. RI.

⁸⁷ SZAKÁLY 1998, 2. sz.; A. V. 298–299. sz.

⁸⁸ Zichy V. 96. sz.

⁸⁹ SZAKÁLY 1998, 1. sz.; A III. 800. sz.

⁹⁰ Zichy IX. 224. sz.

⁹¹ Zichy X. 132. sz.

⁹² SÚMEGI 1997, 417–419; FEJÉR IX/6. 249–267. (DF 283414.)

⁹³ BÉKEFI 1894, 113–115. (DL 44568.)

⁹⁴ DF 209316.

hoz, Lévai Vajdafi Jánoshoz írt panaszlevele szerint eltiltották őket a Bodó Gáspárral közös erdő szabad használatától, pedig Bodó jobbágysai használhatják azt.⁹⁵

– Kompoltfalva ld. Battyán.

– Madocsa: 1145-re hamisított, 1443-as határjárásában cserjések (*rubetas*) és berek is szerepel, utóbbi egy mocsár végében (*paludes et berek et agros in fine cuiusdam paludis*).⁹⁶

– Malafalva ld. Battyán.

– Martos (a Sárvíz mentén): 1093-as határjárásában csaknem mérföldes erdőt (*silve fere ad unum miliare*) említenek.⁹⁷

– Máré (Magyaregregy–Máré, Baranya megye) 1433-as felosztásakor az erdők közös kezelésben maradtak.⁹⁸ 1459-ben Bátmonostori Töttös László és fia, Péter eltiltotta a szomszédosokat a Máré, Ábel és Kedhely határai között lévő tölgyerdők használatától.⁹⁹

– Mszla: Debő 1480-as határjárásában szerepelnek Bélcs, Szenyér és Mszla birtokok erdei is.¹⁰⁰

– Mórág: 1267-ben Peterd határosa a Mórág nevű királyi erdő (*silva regalis Mooragy*) volt,¹⁰¹ amely bizonyára a későbbi Mórág falu névadója.

– Nádasd (Mecseknádasd, Baranya megye), Berzsény (Bonyhád–Börzsöny) és *Zeklech* (?) birtokok 1296-os kettéosztása során említik az *Oyuos* és a *Fvnesth* nevű erdőt.¹⁰²

– Nána (Alsónána): 1394-ben Kükei Somrákos és Hosszúbácsi István panasz szerint többen perbe vonták őket a Zsigmondtól adományba kapott Nána és a hozzá tartozó erdők miatt.¹⁰³

– Olaszfalu (Kurd környéke?): 1308-ban Illés fia László és testvére, *Thekus* fél márkáért eladtak 30 hold földet az Olaszfalu végén lévő berekkel (*nemore*) együtt Solyagi Elek fiainak.¹⁰⁴

– Pabar (Fadd határa) birtokot 1337-ben Treuthul Miklósnak ítélték Merklinus fia András ellenében, aki 1336-ban Paznan fia néhai Pál Pabarhoz tartozó telkét elfoglalta, valamint erdők kivágásával kárt okozott.¹⁰⁵

– Partmadocsa (Madocsa): 1458-as határjárásában berkeket és cserjéseket (*nemora et spineta*) is említenek, majd cserjés/tövises helyet (*locum spinosum*), végül cserjéket (*spinias*).¹⁰⁶

– Pálfalva (Pálfa): 1474-ben Sigrí Herencsei János elzálogosított Niczki Benedeknek egy pusztát telket a hozzá tartozó két réttel, kaszálóval és erdővel (*silva usualis*), valamint a *Rama* és *Bozyas* nevű erdőkben és a *Bozyas* nevű erdő felett délről fekvő szőlőhegyekben fekvő birtokrészeit.¹⁰⁷

– Peremarton (Somogyacsa–Pusztatemplom, Somogy megye): 1302-ben a veszprémi püspök egy gerézdi nemes jobbágysainak tett adományában a peremartoni erdő használatának joga (*usum dolabri*) is szerepel.¹⁰⁸

– Rácsa (Magyaregregy–Rakcsa, Baranya megye): 1376-ban az Ábeliek 125 aranyforintért elzálogosították Töttös fia Lászlónak és Vesszős fia Tamásnak Rácsa és Meszes nevű öröklött birtokait, tartozékaik között az Ördögmalma (*Vrdungmolna*) nevű erdővel.¹⁰⁹ 1387-ben Ábeli Antal és János 125 aranyforintért Rakcsát az *Vrdvngmonagere* nevű erdővel elzálogosította Bátmonostori Lászlónak.¹¹⁰

⁹⁵ Szemelvények 1974, II. 120–123. (DL 93555.)

⁹⁶ RA I/1. 71. sz.

⁹⁷ ÁÚO VI. 30. sz.; RA I/1. 26. sz.; DHA 96. sz.

⁹⁸ Zichy VIII. 352. sz.

⁹⁹ SZAKÁLY 1998, 136. sz.

¹⁰⁰ Kammerer: Debee másképp Benceháza.

¹⁰¹ KÓFALVI 2006, 6. sz.

¹⁰² ÁÚO X. 155. sz.

¹⁰³ ZsO I. 3549. sz.

¹⁰⁴ A. II. 419. sz.

¹⁰⁵ A. XXI. 412. sz.

¹⁰⁶ DL 15273.

¹⁰⁷ DF 209370.

¹⁰⁸ KUMOROVITZ 1953, 10. sz.; A. I. 639. sz. (a kifejezést az erdő irtásának jogaként értelmezve).

¹⁰⁹ KÓFALVI 2006, 345. sz.

¹¹⁰ Zichy V. 111. sz., *Katha* olvasattal; ZsO I. 6032. sz.

- Simontornya: 1461-ben a fehérvári keresztések gyánti népei elfoglaltak egy Simontornya várához tartozó erdőt.¹¹¹
- Szakály a tihanyi apátság birtokainak 1093-ra hamisított összeírásában szerepel, erdővel.¹¹²
- Szekszárd: a pécsváradi apátság hamis 1015-ös alapítólevele szerint Szent István az apátságnak adományozta a birtokot, egy kis berek (*nemusculo*) kivételével, amely Szent Benedek kúriájához tartozik.¹¹³
- Szentdemeter (Bonyhád határa): 1488-ban a Baracsiak és a Morgaiak pereskedtek itteni birtokrészekért és a hozzá tartozó Baglyas (*Baglyas*) nevű erdőért.¹¹⁴ Szerdahely és Szentdemeter határában feküdt 1497-ben egy Égetterdő nevű erdő, amelyet Baracsi Miklós 25 forintért elzálogosított Morgai Miklósnak.¹¹⁵
- Szenyér (Miszla környéke): Debő 1480-as határjárásában szerepelnek Bélcs, Szenyér és Miszla birtokok erdei is.¹¹⁶
- Szerdahely ld. Szentdemeter
- Szilágy (Nak környéke): 1346-ban István vajda famulusa Györke fia Pál Szilágy nevű birtokának erdejéből fát vágott.¹¹⁷ 1347-ben Györke fia Pál tiltakozott az ellen, hogy Vesszős mester naki népei Szilágy erdejét elpusztították.¹¹⁸ 1350-ben Mersei Miklóst eltiltották a Györke fia Pál Szilágy birtokának határai között fekvő erdő használatától.¹¹⁹
- Szokoly (Nagyszokoly): 1092-ben a tihanyi apátság birtokainak hamis összeírásában a Szokoly falu része is szerepel, erdővel.¹²⁰
- Szoroszló ld. Kerekliget
- Tápé (Bikács–Kistápé): 1410-es határjárásában erdő is szerepel.¹²¹
- Tengöld (Tengőd, Somogy megye): 1493-ban egy szőlőhegy neve Közérdő (*Kewzwerdew*).¹²²
- Tita (Magyarkeszi): 1293-ban Seregélyesi Apsa fia András és fia Olivanth nyolc márkáért eladta a Tita föld melletti 16 ekealj földet, a *Belyegh* nevű, hat ekealj nagyságú erdővel.¹²³
- Tófő (Tófű, Baranya megye): egy 15. század második feléből származó oklevél Tófő birtok erdejét említi egy kisgyörei kaszáló határosaként.¹²⁴
- Várong: 1250-ben határában nagy erdőt (*magnam silvam*) említenek és egy *erestuen suth* nevű helyet (*locum*).¹²⁵

AZ ERDŐKKEL KAPCSOLATOS ISMERETEK ÖSSZEFOGLALÁSA

Az erdők területi eloszlása

Szabó Péter becslése szerint Tolna megye erdőszültsége a 15. században 0 és 20% közé tehető.¹²⁶ Ezt az arányt forrásaink alapján elfogadhatónak tarthatjuk, ennél magasabb számot nem tételezünk

¹¹¹ DL 106577. CDH.

¹¹² ÉRSZEGI 1978, 31.

¹¹³ MonVat I/4. 575; RA I/1. 6. sz.; DHA 12. sz.

¹¹⁴ Zichy XI. 268. sz.

¹¹⁵ Kammerer: Szerdahely. Az oklevelet a Kammerer által megadott hiányos régi jelzet (Pozsonyi káptalan hiteleshelyi lt.) alapján nem tudtam DL/DF-számmal megfeleltetni.

¹¹⁶ Kammerer: Debee másképp Benceháza.

¹¹⁷ Kállay I. 824, 827. sz.

¹¹⁸ SZAKÁLY 1998, 12, 13, 15. sz.; A. XXXI. 81, 181-182, 557, 579, 585, 1083, 1143. sz.

¹¹⁹ SZAKÁLY 1998, 17. sz.; A. XXXIV. 107. sz.

¹²⁰ ÁÚO VI. 30. sz.; RA I/1. 26. sz.; DHA 96. sz.

¹²¹ ZsO II/2. 7485. sz.

¹²² SZAKÁLY 1998, 176-177. sz.

¹²³ HO VIII. 280. sz.; A. XXV. 20. sz.

¹²⁴ DF 278587.

¹²⁵ Hazai 16. sz.; RA I/2. 924. sz. (DL 1589.)

¹²⁶ SZABÓ 2008, 329. 5. ábra.

fel. Az oklevelek viszonylag sok helyen említenek különféle típusú erdőket, de nagyobb, összefüggő erdőkre ezek alapján csak a Mecsekben, valamint a Tolnai-Hegyháton következtethetünk.

A több mint 70 erdőemlítés területi eloszlása meglehetősen egyenetlen. Az adatok csaknem harmadrésze a természeti adottságok folytán eleve erdősültebb – földrajzi értelemben vett – Mecsek és Baranyai-Hegyhát térségéből, valamint a hozzájuk kapcsolódó Völgyesség déli részéről származik (Ábel, Battyán, Bikal, Bolta, Gadány, Gödörfalva, Hillye, Ivánfalva, Jánosi, Kedhely, Keményfalva, Kerekliget, Kompoltfalva, Kozár, Köszvényes, Malafalva, Máré, Mórág, Nádasd, Rácsa, Szalatna, Szentdemeter, Szerdahely, Szoroszló. Tófo). A második legtöbb adat a Tolnai-Hegyhátról való, annak központi része (Miszla, Nána, Olaszfalva?, Simontornya, Szenyér) mellett ide értve azokat a Sárvíz menti falvakat is, amelyek nyugati határa a Tolnai-Hegyhát keleti széléig nyúlt (Apor, Bika, Bikács, Hódos, Középfalu, Kusd, Martos, Pálfalva), valamint a Kapos déli és keleti oldalának fekvő településeket is (Benceháza/Debő, Bélcs, Hidegkút, Gyánt). A Tolnai-Hegyhátat jellemző adat, hogy 1480-ban Benceháza vagy más néven Debő pusztája *Debe* neve máskor erdőnévként szerepel, tehát a település egy valószínűleg összefüggő erdő területén jött létre. Erre utal, hogy 1480-as határjárásában Bélcs, Szenyér és Miszla erdei is szerepelnek, tehát körben is részben erdő vette körül.

Szintén húsznál több adat származik a Kapos-Koppány menti dombvidékről, amelynek központi területei mellett (Bat, Büssü, Dada, Ireg, Kazsok, Szilágy, Szokoly, Tengöld, Tita, Várong) jól elkülönülnek a Koppány menti falvak, ahol a folyó déli oldalát szegélyezték erdők (Arcsa, Csát, Henye, Gerézd, Koppány, Peremarton), ide sorolhatjuk még a Kapos menti Dombót is. Más tájegységekről csak szórványosan ismerünk erdőket, így a Sárvíz mentéről (Agárd, Almás 2., Kesztölc, Lak, Szekszárd), a Duna mentéről (Fadd, *Fede*, Madocsa, Pabar, Partmadocsa) és a Mezőföldről (Kér, Tápé).

Az erdőkre is igaz, hogy korai forrásainkban elsősorban különféle egyházaknak adott királyi adományok kapcsán szerepelnek (*Fede*, Szokoly *1092, Ireg 1171, Koppány 1138, Szekszárd *1015). Királyi erdőket még a 13. században is említenek (Fadd 1211, Mórág 1267), később azonban már nem esik róluk szó, a késő középkorban annál többször hallunk nemesi erdőkről.

Erdőtípusok

A középkori erdőfajtákat az úgynevezett közbecsüjegyzékekből ismerhetjük meg, ezek közül legismertebb a Werbőczy-féle Hármaskönyv felosztása, amely négyféle erdőt különböztet meg: 1. közönséges erdőt, 2. eresztevényt, 3. bárdos-, makkos, illetve vadászatra alkalmas erdőt, illetve 4. cserjést. Ezekhez hozzávehető még a forrásokban gyakran említett berek is. A közönséges (vagy közös) erdők (*silva communis*) középkori magyar nevét nem ismerjük, a Hármaskönyv szerint egyik legfontosabb jellemzőjük volt, hogy nem lehetett sertésdézsmát vagy más jövedelmet szedni utánuk. Az eresztevények valószínűleg megfeleltethetők a kora újkori forrásokból ismert sarjerdőknek (*permissorium*), amelyek olyan kisebb, a legelő állatok ellen árokkal körülvett, sarjaztatással élt erdők voltak, tehát a sarjtókétfolyamatosan visszavágva évről évre újabb és újabb – elsősorban tűzifaként használt – hajtásokat nyertek (ha a sarjaztatást nem gyökérről, illetve tuskóról végezték, akkor csonkolásról beszélhetünk).¹²⁷ A bárdos-, makkos, illetve vadászatra alkalmas erdők (*silva dolabrosa, glandifera et sub venatione*) többnyire időszakos sertésmakkoltatásra használt, nagy értékű tölgyerdők voltak, amelyek fáját épületfának is használhatták. A cserjések (*rubetum/virgultum*) olyan fás legelők, legelőerdők voltak, amelyek átmenetet képeztek az szántók és erdők között, az erdővé válásukat a folyamatos legeltetés akadályozta meg. A berek (*nemus*) azaz mocsaras helyen fekvő, extenzív állattartásra használt erdőt jelentett.¹²⁸

Közönséges erdőt a források Tolna megyében nem neveznek meg, de a jelző nélkül, *silva* alakban említett erdők alatt kétségtelenül ilyeneket kell értenünk, ahogy a mindössze egyszer, Pálfalván 1474-ben említett *silva usualis* is bizonyára ezzel azonosítható. Közserdőnek hívták magyarul egy

¹²⁷ Erre részletesen: SZABÓ 2009b, 130–134.

¹²⁸ Az erdőtypusokra részletesen: SZABÓ 2008, 330–336.

szőlőhegyet Tengöldön 1493-ban, amely bizonyára arról kapta a nevét, hogy az erdő közelében fektűt, esetleg éppen annak területéből hódították el irtás révén.

Eresztevényről három esetben hallunk, egyszer latinul, kétszer pedig magyar helynévben. Keményfalván 1414-ben Keményfalvi Lukács és Mihály birtokrészéből lefoglaltak egy 100 márka értékű, eresztevényerdőt (*silva permissoria*) is tartalmazó részt Bátmonostori Töttös László számára. 1374-ben Kozár határában egy Eresztevény nevű erdős legelő (*salicum*) tűnik fel, 1250-ben Várong határában pedig *erestuen suth* (talán: eresztvényesut, azaz az erdő egy eldugott sarka) nevű helyet említenek, amely talán szintén erdőre vonatkozik.

Makkos vagy bárdos, illetve vadászatra való erdőt négy alkalommal különböztetnek meg a források. 1404-ben battyáni, jánosi, kompoltfalvi és malafalvi birtokrészek becsüjében öt ekealj bokros szőlőt (*vineas rubetosas*) és három helyen fekvő, összesen 100 hold nagyságú makkos vagy fejsze alá való erdőt (*silvas glandinosas seu sub dolabra*) is feljegyezték. Bárdos erdőket (*silvas dolabria*) említenek Gyánton is 1431-ben, egy 2000 holdnyi, erőszakkal elfoglalt birtokrész részeként. 1459-ben Lak határai között szerepel a Berek nevű makkos erdő (*silve glandinose*). Bizonyára szintén bárdos erdőt kell érteni az 1459-ben Máré, Ábel és Kéthely határában említett tölgyerdőkön, hiszen épületfának és makkoltatásra is a tölgy volt a legalkalmasabb fa.

Cserjések viszonylag gyakran tűnnek fel az oklevelekben. A hivatalosabb *rubetum* kifejezés szerepel Agárd (1411), Dada (1395), Dombó (1358), Fadd (1471), Gerézd (1363) és Madocsa (1443) határában, *virgultum* pedig Agárd (1411), Dada (1395), Gerézd (1302), Gyánt (1431), valamint Szalatna és Bikal (1325) határában. Bár a témát legalaposabban ismerő Szabó Péter szerint nem tudjuk a *rubetum* korabeli magyar nevét,¹²⁹ Tolna megyéből két forrásunk is – egybehangzóan – harasztnek nevezi: Dombó határában 1358-ban *rubetum harazth dictum* szerepel, Fadd határában 1471-ben pedig a Zákányharasztja nevű cserjést említik (*rubetum seu dumibus*).

Itt említem meg a cserjésekhez bizonyára besorolható bozótosokat (*dumus*), annál is inkább mert – mint láttuk – Faddon 1471-ben egymás szinonimájaként szerepelnek. Bozótost említenek Szil 1276-ra hamisított határjárásában, Bikal és Szalatna határjárásában pedig 1325-ben. Voltak olyan bozótosok, amelyek egyetlen fafajról neveztek el, feltehetően a névadó faj lehetett benne a domináns: Kedhelyen 1325-ben tölgyekből álló bozót (*dumo ilicis*), Meggyesiregen 1419-ben körtebozót (*dumum piri*) tűnik fel.¹³⁰ Itt említem meg, hogy 1399-ben Középfaluban egy vitatott hovartartozású terület határjárásában *terras arabiles spinosas* szerepel, ami valószínűleg olyan szántóföldet jelent, amelyet valamilyen tövises növény kezdett el benőni.¹³¹

Bár vadászatra való erdőt nem említenek forrásaink, itt sorolom fel a vadászatra, mint tevékenységre vonatkozó kevés adatot. 1349-ben I. Lajos Pakson kiadott oklevelét, mint vadászóhelyén (*in loco venationis*) kiadottat keltezte,¹³² a vadászat konkrét helye kérdéses, mert Paks környékén az első katonai felmérés alapján nagyobb erdőt csak Németkér és Bikács határában feltételezhetünk, illetve ekkor még Pakssal szemben, a Duna keleti oldalán összefüggő erdőség húzódott Dunaszentbenedektől Géderlakon át Uszódig, a mai imsósi erdőt is beleértve.¹³³ 1439 körül Várad István dombói várnagy testvérétől többek között egy jó madarat (*unam bonam avem*) kért,¹³⁴ ami alatt kétségtelenül vadászatra való ragadozómadarat kell értenünk. Végül egy különleges, nehezen értelmezhető adatot mutatok be, amely kétségtelenül vadállatok, szarvasok tudatos befogásáról (és nem vadászatáról) szól. 1471-ben a fehérvári káptalan tolnaszentgyörgyi официálisai és népei mintegy 40 szarvast (*cervos*) egy a Dunával kapcsolatos, de az oklevél hiányossága miatt ismeretlen, Szent-

¹²⁹ SZABÓ 2008, 335.

¹³⁰ A 18. századra eltűnik a *rubetum/virgultum* kifejezés, helyét az 1715-os országos összeírásban helyét éppen a *dumus* szó veszi át. SZABÓ 2009a, 88–89.

¹³¹ Zichy V. 96. sz.

¹³² AO III. 515. sz.

¹³³ EKE.

¹³⁴ DL 90746.

györgy határai közt fekvő helyre (*in quad[...] Danubii intra metas eiusdem possessionis Zenthgywrgh existenti*) tereltek (*inclusissent*) és amikor be akarták őket fogni (*capere voluissent*), akkor a faddi plébános a fehérvári keresztések faddi jobbágyaival a szarvasokat őrző szentgyörgyieket megverte, a szarvasokat pedig elvitték.¹³⁵ A vadászható állatokra utaló helységneveket (Farkaslik, Gerényes, Ravaszlik) később mutatom be részletesebben.

A berek nem ritka a forrásokban. Ilyenről olvasunk Bat (Szil, 1363), Fadd (1470), Gyánt (1431), Hillye (1327), Kazsok (1275, 1279), Kozár (*Megye*, 1374), Madocsa (*berek*, 1443), Olaszfalu (1308), Partmadocsa (1458) és Szekszárd (*1015) határában. A bati berket Szilnek, a kozárit pedig Megyének nevezték, előbbi neve a berek jellemző fafajtájára utalhat, hiszen a szilfa egyik élőhelye valóban éppen az ártéri ligeterdő. Faddon 1429-ben egy Általberek nevű erdő szerepel, a sárközi Lak határában pedig többször is említenek egy Berek nevű erdőt (*silva*, 1381, 1450), amely 1459-ben már makkos erdőként (*silve glandinose*) tűnik elő, jelezve, hogy az erdő nevéből önmagában még nem feltétlenül következtethetünk annak jellegére. Itt említhető, hogy a berek szó különféle összetételekben és képzővel öt középkori falu nevébe is bekerült (Berek, Berki, Berekal, Berekszeg, Csomborberki).

A fenti erdőfajták természetesen nem élesen elkülönülve léteztek. Ugyanazon a birtokon többféle erdőt is lehetett találni, pl. Gyánton 1431-ben egymás után bárdos erdőket, berkeket és cserjéseket (*silvas dolabria, nemores, virgultas*) sorolnak fel. Az erdők jellemzők fáját csak a tölgyerdők esetében nevezik meg (Máré, Ábel és Kéthely 1459; valamint Tölesvajka erdő: Fadd környéke 1476), a határjárásokból gyűjthető rengeteg fanév inkább egy-egy magányos fára utal.

Az erdők határon belüli fekvésére csak sejtéseink lehetnek, főként a később bemutatott erdőnevek alapján, hiszen csak egyszer nevezik meg valamilyes pontossággal az erdő helyét. Bika birtokon 1523-ban egy erdő szigeten feküdt; ez bizonyára ritka dolog lehetett, valószínűleg azért is rögzítették alaposabban a helyszínt.

Az egyes erdők nagyságát csak ritkán árulják el az oklevelek. Vesszős Jánosnak 1404-ben négy mecsekháti birtokban (Battyán, Jánosi, Kompoltfalva, Malafalva) összesen 100 hold nagyságú (azaz kb. 84 hektáros) makkos vagy bárdos erdeje (*silvas glandinosas seu sub dolabra*) volt, három részletben. Kesztlöcön 1240-ben 16 holdas (kb. 13,5 hektáros) erdőt adtak az itteni johannita rendháznak. Titán 1293-ban hat hold (kb. öt hektár) nagyságú erdőt adtak el. A Martos 1093-as határjárásában említett, „csaknem mérföld” nagyságú erdőt (*silve fere ad unum miliare*) bizonyára nem szó szerint kell érteni, inkább a nagyon nagy szinonimájaként. Egyszerűen nagy erdőről szólnak az oklevelek Várongon 1250-ben és Benceházán 1480-ban, teljes (*integra*) erdőt pedig Benceháza határában 1479-ben jegyeztek fel.

Ha egy faluban több birtokos volt, az erdőket közös használatban is hagyhatták (Almás 2. 1450, Csát 1342) vagy megoszthatták (Bak 1468). 1483-ban kerekligeti és szoroszlói jobbágyok panaszkodtak földesuruknak, hogy eltiltották őket a Bodó Gáspárral közös erdő szabad használatától, bizonyára annak megbízottai.

Az erdők haszonvételei

Az erdők számos haszonvételt biztosítottak a középkor emberének. A bárdos erdőkből szerezték be az épületfát, legyen szó templomépítésről (Büssü 1516) vagy egyszerű jobbágyházakról (Köszvényes 1451). Házak farészeinek erőszakos elszállítását említik 1386-ban Körtvélyesen és Örsön. Kétségkívül szintén faházakra vonatkozik az az 1360. évi adat is, amely szerint Szili Demeter fiai, György és István a veszprémi püspökség szili birtokrészét elfoglalták, a püspök által öt jobbágy részére épített házakat lebontották és saját birtokukra vitték át.¹³⁶ A hatalmaskodások során leggyakrabban a házak – bizonyára fából készült – ajtaját, kapuját említik, mint amelyeket sérelem ért. Így pl. 1347-ben a pécsi káptalan zselici officiálisa Jánosiban a jobbágyainak szállásait és házait az

¹³⁵ DL 106617. RI.

¹³⁶ KUMOROVITZ 1953, 532. sz.; BORSA 1998, 23. 276. sz.

ajtókat (*oscia domorum*) felaprítva elpusztította.¹³⁷ Az erdős vidékeken a fazsindely elterjedt tetőfedési mód lehetett; Kisszékely 1722-es egyházlátogási jegyzőkönyve megörökítette, hogy a falun kívül álló, középkori eredetű téglatemplomot a török időkben tölgyfazsindellyel (*quercinis scandulis*) fedték be.¹³⁸

A másik fontos haszonvétele a tűzifa volt. A fát szekérrel szállították el az erdőből, Faddon 1469-ben 40 szekér, Hódoson 1401-ben 200 szekér kivágott fáról esik szó. Faddon 1495-ben az erdőben talált szekeret rongálták meg a hatalmaskodók. 1461-ben arról hallunk, hogy egy gyánti jobbágy fát vett a simontornyai várnagyok familiárisaitól. Ugyanebben az évben Köszvényesen egy nagy erdőrészt kivágásával és a fa elszállításával 100 aranyforint kárt okoztak a hatalmaskodók. A fát nemcsak házak, de különféle ipari létesítmények – téglá- és mészégető kemencék – fűtésére is használhatták. A Mecsekben bizonyára a középkorban is fejtettek mészkövet, amelyből helyben égettek meszet; Meszes faluról – neve és sejtető elhelyezkedése alapján – joggal gyaníthatjuk, hogy lakói mészégetéssel keresték kenyerüket.¹³⁹ Reuter Camillo a középkori Meszes falut Magyarereggy és Kisvaszar határára tette, annak alapján, hogy onnan „több mészégető helyét” is ismerte,¹⁴⁰ igaz, ezek keltezésére nem tért ki.

A félvad sertések makkoltatása fontos kiegészítője volt a külterjes disznótartásnak. Sertések erdei legetetéséről két adatunk van, 1418-ból Gödörfalváról és 1476-ban Fadd környékéről.

A különféle hatalmaskodások az erdőket is érintették. Előfordult, hogy az erdőt jogtalanul használták (Apor és Kusd 1314, Máré, Ábel és Kéthely 1459, Szilágy 1350), elpusztították (Ivánfalva 1477, Szilágy 1347), kivágták kisebb vagy nagyobb részét (Arcsa és Henye 1447, Debő 1482, Kzsok 1408, Fadd 1455, Gadány 1447, Hódos 1401, Ivánfalva 1477, Köszvényes 1451, Pabar 1336, Szilágy 1346), jogos birtokosától elcsatolták, az erdőt elfoglalták (Debő 1482; Fadd 1429, 1431, 1435, 1436, 1469; Gyánt, 1360, 1411, 1431, 1460; Simontornya 1461), a kivágott fát elszállították (Gadány 1447, Hódos 1401, Köszvényes 1451). Nem magát az erdőt érintette, hanem színhelyül szolgált az erőszakoskodásokhoz az erdő, amikor oda hurcoltak (Battyán 1421), benne megtámadtak (Biród 1534) vagy kiraboltak (Jánosi 1410) valakit.

Erdőkre és fákra utaló településnevek

Az erdőkkel és fákkal kapcsolatos középkori településneveket a témakört monografikusan feldolgozó Kurcz Ádám István nyelvész által kialakított csoportosítás szerint sorolom fel ('erdő' jelentésű szavak; egyes fafajok; erdőirtással, fakitermeléssel kapcsolatos kifejezések; erdei állatok a településnevekben; idegen névadású, erdőre utaló településnevek; idegen névadású, fafajokra utaló településnevek).¹⁴¹

'Erdő' jelentéssel a régiségben a mainál jóval több szó bírt, egy részük – berek, csepel, erdő, kerek, liget, ság (?) – Tolna megyében középkori helységnevek részévé is vált. A mocsaras helyeken fekvő erdők korabeli magyar berek neve önmagában is nevet adott két, Berek nevű településnek (1. Nagyberki, Somogy megye; 2. ismeretlen fekvésű) és szintén ez a szó az előtagja Berekal (Cikó–Berekalja) és Berekszeg (Dunaszentgyörgy határa) falvak nevének, Csomborberkinek (Nagymányok és Mekényes között) pedig az utótagjában szerepel.¹⁴² Csepel (Tamási és Regöly környéke) neve bizonytalan eredetű, de származhat egy 'gaz, dudva' illetve 'cserje, bokor' jelentésű köznévből is.¹⁴³ Erdőpél (Udvari–Péli-erdő) nevének előtagja az erdős környezetre utal. Az 'erdő' jelentésű kerek földrajzi köznévből szintén több településnévben is feltűnik: Kereked (Gyulaj vagy Kurd határa?) a szó

¹³⁷ KŐFALVI 2006, 187. sz.

¹³⁸ BRÜSZTLE 1878, III. 344.

¹³⁹ Vö. GULYÁS 2009, 104. 17. jegyzet.

¹⁴⁰ REUTER 1965, 237.

¹⁴¹ KURCZ 2007.

¹⁴² Vö. KISS 1988, I. 199, 204, 339.

¹⁴³ SZABÓ 1954, 42.

-d helynévképzős alakja, Kerekszéna (Gerényes határa?, Baranya megye) neve irtással kialakított, szénatermesztésre alkalmas helyet jelölhet.¹⁴⁴ Liget falu (ma Baranya megye) neve, amelyet a középkorban Kerekligetnek is neveztek, valamint Kercseliget falué (ma Somogy megye) ligeterdőre utal.¹⁴⁵ Ság (Nagykónyi–Ságpusztá) helynévben bizonyára egy vitatott etimológiájú *ság 'domb, erdős magaslat, erdő' jelentésű köznév rejlik,¹⁴⁶ de a helynevet eredeztették a 'sövény, bozót' jelentésű német szóból is.¹⁴⁷

Az egyes fafajokra utaló településnevek között a névadó fafajok között az alma, bükk, cser, éger, körte, meggy, mogyoró, nyár, nyír, som, szil, tölgy mellett népnyelvi fanévalakokat (ágár?, cigle, reketytye) is találunk. Agárd (Sióagárd) neve a pusztá személynévi eredet mellett a népnyelvi ágár szóból is eredhet, amelynek jelentése 'fűzcserjékkel benőtt zátony'.¹⁴⁸ Almás (1. Mágocs határa, Baranya megye; 2. Szekszárd határa; 3. Pálfa határa) köznévi előzménye a (vad)almafával benőtt helyet jelentő 'almás' szó.¹⁴⁹ Bükkfával kapcsolatos Bik (helye ismeretlen) és Bikal (ma Baranya megye) neve. Cegléd (Magyaregregy és Kárász határában, Baranya megye) neve a 'parti fűz, kosárkötő fűz' jelentésű cigle~cegle főnévnek a -d képzős származéka.¹⁵⁰ Cser(i) (Somogyszil határa, Somogy megye) neve a cser (cserfa, csererdő) főnév -i képzős származéka,¹⁵¹ ahogy Egregy (Magyaregregy, Baranya megye) és Egres (Pálfa–Felsőrácegres) az éger fanév régi, népnyelvi eger~egir~egür alakjából keletkezett -gy képzővel, illetve annak -s képzős származékából alakult.¹⁵² Körtvély (Madocsa határa), valamint a két Körtvélyes (1. Regöly határa; 2. Zimány és Fonó mellett?, Somogy megye) falu neve a régi magyar körtvély 'körte' főnévből ered, tkp. értelmé '(vad)körtefával benőtt hely'.¹⁵³ Meggyesireg (Nagykónyi–Medgyespusztá) nevének előtagja a meggy -s képzős származékából, a személynévként is alkalmazott meggyes köznévből keletkezett.¹⁵⁴ Monyaród (Somogyszil határa, Somogy megye) és Monyarós, Monyorós (Alsómocsolád határa, Baranya megye) neve a 'mogyoró' jelentésű régi monyoró növénynév -d képzős,¹⁵⁵ Nyárág (Magyaregregy határa, Baranya megye) neve pedig a nyár fanév -gy képzős származéka.¹⁵⁶ Nyires (Kisvaszar határa, Baranya megye) neve a nyír főnév -s képzős származékából való.¹⁵⁷ Rekettye (Diósberény határa) a 'fűz, kosárkötő fűz, hamvas fűz' jelentésű rekettye növénynévből keletkezett,¹⁵⁸ Somogy falué (Regöly–Somoly) a 'som' főnévből -gy képző hozzáillesztésével,¹⁵⁹ Szil (Somogyszil, Somogy megye) neve szilfával benőtt helyre utal,¹⁶⁰ Szilas (ismeretlen fekvésű) neve a szil fanév -s képzős,¹⁶¹ Szilág (Nak környéke) neve pedig -gy képzős származéka.¹⁶² Töl falu (Gyulaj–Túri-erdő) neve a tölgy fanév régi és ma is élő népnyelvi töl alakját őrzi.¹⁶³ Külön kell megemlíteni Mórágynévet, amely talán egy régi magyar *mór főnév -gy képzős származéka, bár e főnév jelentését nem ismerjük, némelyek 'fafajta, mások 'tuskó, tönk' értelmet tulajdonítanak neki.¹⁶⁴

¹⁴⁴ Máté Gábor szerint a Mecsek és a Völgység területén a kerek szó jelentése inkább 'erdőből irtott terület' volt, a vele kapcsolatos helynevek olyan irtott területeket jelölnek, ahol különböző gazdasági tevékenységeket folytattak. MÁTÉ 2013, 111–112.

¹⁴⁵ KISS 1988, II. 35, 716.

¹⁴⁶ KISS 1988, II. 434.

¹⁴⁷ SZABÓ 1954, 16–17.

¹⁴⁸ KISS 1988, I. 57.

¹⁴⁹ KISS 1988, I. 395 (Dunaalmás).

¹⁵⁰ REUTER 1961, 109. Ld. még: KISS 1988, I. 281.

¹⁵¹ KISS 1988, I. 323.

¹⁵² KISS 1988, I. 409.

¹⁵³ KISS 1988, I. 798 (Körtvélyes).

¹⁵⁴ KISS 1988, II. 113 (Medgyes).

¹⁵⁵ KISS 1988, II. 151 (Mogyoród).

¹⁵⁶ Vö. KISS 1988, II. 249 (Nyárád).

¹⁵⁷ KISS 1988, I. 71 (Almásnyíres).

¹⁵⁸ KISS 1988, II. 407 (Reketyefalu).

¹⁵⁹ KISS 1997, II. 487–488 (Somogyvár, Somolyi-patak).

¹⁶⁰ KISS 1988, II. 578.

¹⁶¹ KISS 1988, II. 581.

¹⁶² KISS 1988, II. 578.

¹⁶³ KISS 1998, II. 675 (Tölvár).

¹⁶⁴ KISS 1988, II. 158. Ld. még: KURCZ 2007, 35–36.

Az erdőirtással, fakitermeléssel kapcsolatos helységnevek csoportjába mindössze Láz falu (Mucsi határa) neve tartozik, amely a régi magyar láz 'tisztás, szénatermő hely, rét, irtvány' főnévből keletkezett.¹⁶⁵

Az erdei állatokra utaló helységnevek esetében – amint arra a nyelvészet figyelmeztet – nem lehet eldönteni, hogy az állatnév közvetlenül vált a település névadójává vagy egy személynévvé alakult állatnévből jött létre a helynév. Farkaslik, Farkaslyuk (Mecsekjánosi környékén, Baranya megye) tulajdonképpen értelme 'farkasok odúja, búvóhelye',¹⁶⁶ Gerényes (1. ma Baranya megye; 2. Kisvejke–Gerényás) a személynévként is előforduló görény főnév -s képzős származéka,¹⁶⁷ Hodács neve talán a hód főnév származéka,¹⁶⁸ míg Ravazlik (Alsómocsolád határa, Baranya megye) neve a régi magyar ravaszlyuk 'rókakatorék' főnévből keletkezett, olyan helyet jelöl, ahol a névadáskor egy vagy több rókalyuk volt.¹⁶⁹

Idegen névadású, erdőre, illetve fajokra utaló településnevet egyet-egy találunk Tolna megyében. Závod szláv eredetű neve – ha nem személynévből keletkezett – a szlovén zavod köznévből eredhet, amelynek jelentése 'újonnan telepített erdő' a régiségben pedig 'körülkerített erdőrés, amelyet felperzselnek, s néhány évig vetésterületként és legelőként használnak'.¹⁷⁰ Az egyetlen, idegen névadású, fajokra utaló településnév is szláv eredetű: Lipóca (Magyaregregy határa, Baranya megye) nevének tövében az ósszláv *lipa 'hársfa' rejlik.¹⁷¹

A fákkal kapcsolatos helynevek kapcsán emlitem meg végül Tézsla falu nevét, amely talán a 'négyes vagy hatos ökörfogatoknál használt pótrúd' jelentésű főnévből¹⁷² keletkezett, ismeretlen motivációval.

Az egyes erdők nevei

A név szerint ismert erdők névadásában többféle motiváció érhető tetten. Elnevezhették őket környezetükről, megjelenésükről, jellemző fafajtájukról: Általberek (Fadd 1429), Berek/Berekes (Lak 1381, 1450, 1459), Bozzás (Pálfalva 1474), Előnyár (Fadd 1424), Erdőalja (Fadd 1469), Égetterdő (Szerdahely és Szentdemeter 1497), Magló (Fadd és Tolna 1469), Szil (Bat 1363), *Scilen* (Fadd, 1211), Taplós és Tölesvajka (mindkettő Fadd környéke 1476), Zákányharasztja (Fadd 1471), a bennük vagy közelükben fekvő objektumról: Egyedtő (Fadd 1469), Hollósgödör (Kisjánosi 1401), Kácskuta (Kér 1. 1502), *Kowaczowelgh* (Kovászóvölgy? – Bak 1468), Kötő (Fadd 1424), Megye (? – Kozár 1374), Ördögmalma (Rácsa 1376, 1387), a településről, amelyhez tartoztak vagy amelyhez közel estek: Battyán (Jánosi 1256), Mórág (1267), Zákányharasztja (Fadd 1471), élővilágukról: Baglyas (Szentdemeter 1488), Keselyűfészek (Kér 1., 1502) jogi besorolásukról: Közerdő (Tengöld 1493). Számos erdő neve ismeretlen eredetű, a legtöbb esetében leginkább személynévi eredetre gyanakodhatunk: *Apathaya/Apothaya* (Apáthaja?) *Apod/Apoth*, *Hardamos/Hardomas*, *Kebedeg/Kebedek*, *Lelch/Lelez*, *Patha*, *Ramancha/Ramancza*, *Sethek/Zetheek*, Vadasd (Fadd 1469), illetve *Belyegh* (Tita, 1293), Debő (1482), *Longh* (Kesztölc 1345), *Oyuos* és *Fvnesth* (Nádasd, Berzsény és *Zeklech* ket-téosztása, 1296), *Rama* (Pálfalva 1474), *Rehins* (Agárd 1410), *Tarchachya* (Tolna 1436) és Vajka (Tolna 1435, 1436, 1470, 1476).

¹⁶⁵ KISS 1988, II. 17 (Lászka).

¹⁶⁶ KISS 1998, I. 443.

¹⁶⁷ KISS 1988, I. 511.

¹⁶⁸ Vö. TIMÁR 1997, 51.

¹⁶⁹ KISS 1988, II. 403.

¹⁷⁰ KISS 1988, II. 801–802.

¹⁷¹ KISS 1988, II. 38 (Lipóc).

¹⁷² MNL V. 285.

AZ EGYES FAFAJOK ELTERJEDÉSE

Az ábécésorrendbe rendezett egyes fafajtákra vonatkozó adatokat az alábbi rendben közlöm: a fajta előfordulása településnévben, majd dűlőnévben, végül a határjárásokban említett példányokat sorolom fel, a települések alfabetikus rendje szerint. Zárójelben az adott fajra vonatkozó egyedek számát adom meg, egyazon határjárásban szereplő többszöri említés esetén az egyes előfordulásokat + jelek után; ugyanitt jelzem, ha több fáról, vagy bokorról stb. van szó. Ha valamelyik kategóriára nem találtam adatot, azt kihagytam az adott faj adatainak említéséből. A faj neve után zárójelben megadom a forrásokban szereplő latin, illetve magyar névalakokat. A tölgyek esetében az *ilex*-emléteket „i”, a *quercus*-adatokat „q” betűvel rövidítettem. A *rubum* szót szederként értelmeztem, amennyiben önmagában állt, ha pedig valamely fafajjal alkotott jelzős szerkezetet, akkor a megfelelő fajhoz soroltam be, bokor jelentéssel.

Az egyes adatokra csak abban az esetben hivatkoztam külön, ha az erdők adattárában a megfelelő adat nem szerepel; a több faj kapcsolatán is szereplő adatok esetében csak az első alkalommal adok meg hivatkozást. Ez főként olyan esetekben fordult elő, ha egy határjárásban erdőt nem említenek, de egyes fákat fajnévvel megjelölve igen. A növénynevből képzett településnevek esetében Engel Pál adattárára utalok, kivéve, ha ma is létező faluról van szó. A folyók, patakok nevének adatai korábbi vízrajzi tanulmányomban visszakereshetőek.

- alma: településnévben: Almás 1–7.¹⁷³
- barkóca: határjárásban: *Borkouchafa* (Bikal/Szalatna 1325)
- bodza: településnévben: Bozzás 1400;¹⁷⁴ Bozókkövesd 1526;¹⁷⁵ dűlőnévben: *Boztyas* (Fadd/Szentgyörgy 1215); Bozzás erdő (Pálfalva 1474); határjárásban: Arcsa 1378 (*Buzbukur*)¹⁷⁶
- bükk (*fagus*): településnévben: Bakóca 1–2.;¹⁷⁷ Bik;¹⁷⁸ Bikal; határjárásban: Nádasd... 1296 (1+2)
- cser: településnévben: Cser(i);¹⁷⁹ határjárásban: Debő 1480 (2)
- cseresznye (*cerasus*): határjárásban: Nádasd... 1296
- dió (*nux*): határjárásban: Arcsa 1436;¹⁸⁰ Bat 1363;¹⁸¹ Dada 1390 (fák);¹⁸² Hódos 1334;¹⁸³ Kesz-től/Lak 1296;¹⁸⁴ Szokoly 1092 tartozékai között is (fák)
- éger (*egurfa*): településnévben: Egerszeg; Egervár;¹⁸⁵ Egregy; Egres;¹⁸⁶ dűlőnévben: Égerkuta (Bikal/Szalatna 1325); határjárásban: Hillye 1327 (2)
- fenyő (*Fenyeufa*): határjárásban: Máza *1190¹⁸⁷
- fűz (*salix*): településnévben: Rekettye;¹⁸⁸ dűlőnévben: Füzegy folyó; Füzegyfő forrás (Tápé 1410); Füzésér patak; Füzestó (Fadd/Szentgyörgy 1215); Füzésd rét (Várong 1250); határjárásban: Fadd 1469 (2); Fadd 1470 (1+3+4+1+1); Hillye 1327 (1+fák+1); Jánosi 1329 (bokor; *dumus vimini-*

¹⁷³ ENGEL 2001, 17905, 18009, 18078, 18216, 18240, 18312, 18357. cellakód.

¹⁷⁴ ENGEL 2001, 18181. cellakód.

¹⁷⁵ Csáky II. 564.

¹⁷⁶ FEJÉR IX/5. 303–305.

¹⁷⁷ ENGEL 2001, 18246. cellakód, illetve a ma Somogy megyei Bakóca.

¹⁷⁸ Károlyi III. XLIII. sz.

¹⁷⁹ Pl. DL 12612. stb.

¹⁸⁰ DL 106432.

¹⁸¹ BORSA 1998, 28. 293. sz.

¹⁸² ZsO I. 1747. sz.

¹⁸³ KŐFALVI 2006, 129. sz.

¹⁸⁴ DF 209197.

¹⁸⁵ ZsO VI. 304. sz.

¹⁸⁶ ENGEL 2001, 18330. cellakód.

¹⁸⁷ RA I/1. 151. sz.; FEJÉR III/2. 437-439.

¹⁸⁸ ENGEL 2001, 18241. cellakód.

nium);¹⁸⁹ Kér 2. 1300 k.;¹⁹⁰ Kormó 1437 (2+2+2);¹⁹¹ Kozár 1374 (2); Meszes 1360;¹⁹² Partmadocsa 1429;¹⁹³ Partmadocsa 1458; Szokolyendréd/Pukud 1347 (fák)¹⁹⁴

– gyertyánfa (*gerganfa*, *Gyartan*, *Gyerthyanfa*): dűlőnévben: Gyertyánoshegye szőlőhegy (Csap 1476);¹⁹⁵ Gyertyánbokor bokor (Kozár 1374); határjárásban: Keményfalva 1414; Kozár 1374; Meszes 1360

– „gyümölcs” (*pomus*): határjárásban: Nádasd... 1296

– hárs (*tilia*): településnévben: Lipóca;¹⁹⁶ dűlőnévben: Hásmál patak (Bolta 1325); Háshágy (*Has-hag*, Várong 1250); Nagyhás (*Noghas*, Várong 1250); határjárásban: Hillye 1327; Nádasd... 1296 (1+2)

– juhar (*ihor*, *Ihorfa*): határjárásban: Hillye 1327; Meszes 1360

– kökény (*spinus*): településnévben: Kökényes;¹⁹⁷ Kökényesfő;¹⁹⁸ Kökényestóti;¹⁹⁹ határjárásban: Partmadocsa 1429 (*locum spinosum*); Partmadocsa 1458

– körte (*pirum*): településnévben: Körtvély;²⁰⁰ Körtvélyes 1-2.;²⁰¹ dűlőnévben: Körtvélyhát (Kormó 1437); Aprókörtvély (Madocsa *1145/1443); határjárásban: Agárd 1411; Arcsa 1193;²⁰² Dada 1395 (3);²⁰³ Dombó 1358 (vad); Fadd 1211 (1+1); Kesző 1327;²⁰⁴ Gyánt 1361 (fák); Hillye 1327 (1 vad+1 vad); Jánosi 1329 (1 vad+2 szelíd); Kedhely 1325; Keményfalva 1414 (1 vad+1 vad); Kesztlőc/Lak 1296; Kormó 1437 (bokor; *rubum piri*); Középfalu 1399 (*truncum piri silvestris + duas tumositates terre ... in uno surkuli [!] piri silvestris ... fuissent + metam terream ... in qua uno surkuli piri silvestris ... extitissent + arbor piri silvestris*); Kozár 1374 (2); Máza *1190 (fák); Meggyesireg 1419 (1+1+körtebokor);²⁰⁵ Nádasd... 1296 (1+1+1+1); Papaj 1424 (vad);²⁰⁶ Partmadocsa 1429 (vad); Partmadocsa 1458 (vad); Szil *1276;²⁰⁷ Taba 1357 (3);²⁰⁸ Tápé 1410 (vad); Varasd 1193 (1+1+1+3)²⁰⁹

– mogyoró: településnévben: Monyarós/Mogyorós;²¹⁰ dűlőnévben: Monyorósvölgyfő völgy (Gyánt 1361); Mogyoróhegy hegy (Tápé 1410)

– nyár: településnévben: Nyárág;²¹¹ dűlőnévben: Előnyár erdő (Fadd 1424), Nyárastó (Körtvély 1437);²¹² határjárásban: Fadd 1211

– nyír: településnévben: Nyires;²¹³ határjárásban: Martos 1055²¹⁴

– rekettye (*vepres*; *Rakatya*): határjárásban: Csát 1342

– silex: határjárásban: Kozár 1374 (*rubum silicis*+1); Partmadocsa 1458

– som: településnévben: Somogy;²¹⁵ Somfa föld Parasztszékely határában (1324); dűlőnévben:

¹⁸⁹ A. XIII. 136. sz.; KŐFALVI 2006, 98. sz.

¹⁹⁰ A. XXIX. 283. sz.

¹⁹¹ DL 13099. RI.

¹⁹² KŐFALVI 2006, 272. sz.

¹⁹³ DL 12143. RI.

¹⁹⁴ A. XXXI. 816, 838. sz.

¹⁹⁵ DL 45712. RI.

¹⁹⁶ REUTER 1961, 371; REUTER 1965, 236.

¹⁹⁷ ENGEL 2001, 17952. cellakód.

¹⁹⁸ BTOE III/2. 1076, 1222. sz. (DL 13280.; DL 17108.)

¹⁹⁹ KUMOROVITZ 1953, 765, 768. sz.

²⁰⁰ Pl. RA I/1. 71. sz. stb.; DL 106696.

²⁰¹ ENGEL 2001, 18098. cellakód.

²⁰² MES I. 127. sz.; ÉRSZEGI 1978, 36; ÁkO 94.

²⁰³ ZsO I. 4119. sz.; BORSA 2000, 30–31. 525. sz.

²⁰⁴ A. XI. 387. sz.

²⁰⁵ Hédervár I. 131, 133. sz.; ZsO VII. 268. sz.

²⁰⁶ ZsO XI. 928. sz.; DL 106309.

²⁰⁷ RA II/2-3. 2701. sz.

²⁰⁸ AO VI. 338. sz.

²⁰⁹ MES I. 127. sz.; ÉRSZEGI 1978, 36.

²¹⁰ ENGEL 2001, 18011. cellakód.

²¹¹ ENGEL 2001, 17997. cellakód.

²¹² DL 13099. RI.

²¹³ REUTER 1965, 237.

²¹⁴ RA I/1. 12. sz.; ÉRSZEGI 1978, 24; DHA 43. sz.

²¹⁵ ENGEL 2001, 18318. cellakód.

Somsziget sziget (Bölcske/Vejte 1340);²¹⁶ Somfa földjel (Máza *1190)

– szeder (*rubum*): településnévben: Szederjes²¹⁷

– szil (*ulmus*; *Zylfa*): településnévben: Szil; Szilas; Szilágy; Szélkút;²¹⁸ dűlőnévben: Szil berek (Bat 1363); *Scilen* erdő (Fadd 1211); határjárásban: Görbö 1431;²¹⁹ Keszölc/Lak 1296; Nádasd... 1296; Taba 1357 (2)

– szilva (*prunus*): településnévben: Silva;²²⁰ határjárásban: Meszes 1360

– tölgy (*illex*, *quercus*; *thewlfa*, *tholfa*, *thulfa*, *Thwlfa*, *Tul*, *tulfa*, *Twl*) (ld. még Erdők): településnévben: Dombó 1-2.;²²¹ Töl, Tölld;²²² dűlőnévben: Tölesvajka erdő (Fadd 1476); határjárásban: Arcsa 1193 (q); Bikal/Szalatna 1325; Dombó 1358 (3); Fadd 1211 (1+4); Fadd 1469; Gyánt 1361 (2i); Hillye 1327; Jánosi 1256 (2); Jánosi 1329; Kedhely 1325 (2); Kormó 1437 (2i); Kozár 1374 (1+1); Liget 1310;²²³ Máza *1190 (1i+1); Meszes 1360 (1+1+tölgytuskó); Nádasd... 1296 (i fák+q+i+q+i); Szokoly és Endréd/Pokud 1327;²²⁴ Taba 1357; Tápé 1410 (1+1+fák)

A forrásokból és helynevekből 26 féle fafajt tudunk elkülöníteni, amelyeket Csöre Pál az alábbi típusokba sorolt: elegyes lomberdők fái, vizenyős területek fái, „fekete erdők” fái, egyéb fák, cserjék, gyümölcsfák.

A középkori Tolna megyében az elegyes lomberdők fái közül a forrásokban vagy helynevekben szerepel tölgy, cser, hárs, juhar, szil, bükk és gyertyán, ellenben kőrisre és berkenyére nincs adat, viszont egyszer említenek barkócát, ami a berkenye nemzetség egyik faja. Leggyakrabban e csoportból – és az összes fafajt is tekintve – kétségtávol a tölgyfákat említik, ami nem véletlen, hiszen méretük folytán kiválóak voltak határjelként történő felhasználásra.

A vizenyős területek fái közül az országosan ismert összes fafajra van adatunk, éger, nyír, fűz (rekettye is) és nyár is feltűnik. Közülük legsűrűbben a fűz szerepel, csaknem mindig vizes környezetben, a Duna mentén (Fadd, Körtvény, Partmadocsa) vagy pl. Gyánt 1361-es határjárásában konkrétan megnevezve a Sárvíz mellett. Érdekes, hogy egyszer magyarul rekettyét is említenek, ami a vesszőfonásra alkalmas fűz elnevezése volt.²²⁵

A „fekete erdők” fái – amelyek általában a különböző fenyőfajokat jelzik – mindössze egyszer tűnnek fel. Ez nem is meglepő, hiszen e fafajok leginkább a nehezen járható hegyvidékeket jellemezték: az egyetlen fenyőemlítés éppen a megye legmagasabb részéről, a Mecsek-vidékről való.

Viszonylag gyakran olvashatunk cserjékről: mogyoró, bodza, kökény, som, szeder többször is előfordul, de galagonyát nem említenek.

A határjárásokban említett gyümölcsfák – körte, alma, cseresznye, dió, szilva – majdnem mindig vad (*silvestris*) példányok lehettek, ám ezt konkrétan csak a körtefákról árulják el (Dombó 1358; Hillye 1327; Jánosi 1329; Keményfalva 1414; Középfalu 1399; Papaj 1414; Tápé 1410). A vad gyümölcsfák közül feltűnő a körtefák gyakori említése, különösen, ha tudjuk, hogy az alma csak helynevekből ismert, a szilvára pedig csak egyetlen okleveles adatunk van. Szelíd gyümölcsfákat, két körtefát csak Jánosiban említenek 1329-ben (*regulinus*), miután egy vadkörtefát is megörökítettek. 1296-ban egy határjárásban az általános jelentésű gyümölcs (*pomus*) szó szerepel egy fa fajtájának megnevezésére.

A határjárásokban olykor nem fajta szerint neveznek meg egy-egy fát, hanem tulajdonnévvel. A Bikal és Szalatna 1325-ös határjárásban említett *Jaurfa* esetleg még értelmezhető iharfának, de a faddi Volkánfája (1211), a hódosi Izsófája (*Yssovfaia*, 1320) és a debői Mező faja nevű völgyecskének

²¹⁶ A. XXIV. 630. sz.

²¹⁷ ENGEL 2001, 18048. cellakód.

²¹⁸ ENGEL 2001, 18130, 18107, 17998. cellakód.

²¹⁹ DL 106362.

²²⁰ ENGEL 2001, 18353. cellakód.

²²¹ ENGEL 2001, 18041. cellakód és a mai Dombóvár.

²²² ENGEL 2001, 18149, 18074. cellakód.

²²³ A. II. 834. sz.

²²⁴ Héderváry I. 26–27; A. XI. 302, 305, 307, 387. sz.; ZsO I. 1521. sz.

²²⁵ CSÖRE 1980, 116.

(1480) nevet adó fa bizonyára jól ismert, magányos példányok lehettek, ha név szerint is megnevezték őket, de a ‚fa‘ kifejezéssel akár kisebb erdőre is utalhattak.

A fákat leggyakrabban csak fajtájukkal nevezték meg, igaz, egyszer, Varasdon 1193-ban az is megesett, hogy csupán annyit jegyeztek fel, hogy két „fa” a határjel. A fákat többnyire latinul nevezték meg, ritkábban csak magyarul, néha pedig a latin kifejezést magyarul is megadták (pl. *arborem ilicis tulfa dictam*: Dombó 1358; *arbore Wlny vulgo Zylfa dicta*: Görbő 1431).

Sokszor nem egyetlen fa volt a határjel, hanem több, szám szerint megnevezett fából álló csoport, így pl. Faddon 1470-ben előbb egy, majd három, aztán négy, végül pedig újabb két, magányos fűzfát említenek. Olykor a fák hozzávetőleges méretét is feljegyezték. Határjelnek természetesen alkalmasabbak voltak az öreg, nagy fák. Nagy körtefát említenek Agárdon 1411-ben, nagy tölgyfát pedig Bikal és Szalatna határleírásában 1325-ben, de pl. Hillyén 1327-ben kicsiny vadkörtefát (*parvula arbor piri silvestris*), majd kis és vékony hársfát (*parva et gracilis arbor tilie*) örökítettek meg.

A nagyobb fák még elpusztult állapotukban is alkalmasak voltak határjelnek, méretük folytán. Öreg körtefa tönkje szerepel Dadán 1395-ben, vadkörtefa tuskója (*truncus piri silvestris*) Partmadosán 1458-ban, nagy tölgytuskó Meszesen 1360-ban, leégett tölgyfa törzse Tápén 1410-ben, diófa törzse (*stipes*), illetve tuskója (*truncus*) pedig Jánosiban 1329-ben. Dadán 1395-ban öreg fák, majd egy körtefa gyökerei is határt jeleztek.

A könnyebb azonosíthatóság érdekében a fákat olykor különböző jelekkel is ellátták. Ezek között leggyakoribb volt a kereszt, amelyet a fa törzsébe metszettek: ilyenről hallunk Mázán *1190-ben egy földhányással körülvett tölgyfán (*arbor ilicis cruce signata meta terrea circumfusa*), Meszesen 1360-ban egy nagy tölgytuskón (*magnum tignum querci cruce signatam*) és Faddon 1469-ben, ahol két kereszttel jelöltek meg egy fűzfát (*arborem salicis duabus crucibus eandem pro meta consignando*).

A FAHASZNÁLAT RÉGÉSZETI EMLÉKEI

A középkorból épületfamaradványok épületekben (templomok, várak) és földben lévő faszerkezetekben (kutak, töltésutak), fatárgyak pedig gyűjteményekben (pl. bútorok) vagy az épségben maradásuknak kedvező, nedves környezetet biztosító kutakban maradhattak fenn. Jelenlegi ismereteink szerint a fenti emlékek közül mindössze néhány kutat és töltésutat, valamint egy kút betöltéséből feltárt fatárgyat említhetünk meg.

A Tolna megyében feltárt kutakat nemrég gyűjtöttem össze,²²⁶ ezért itt most csak röviden említtem közülük azokat, amelyeket valamilyen faszerkezettel béleltek. Medinán Csalogovits József tárt fel 1934-ben egy 15. század végi vagy 16. század eleji kutat, amelyet 20 cm vastag, hasított tölgyfakarókkal béleltek.²²⁷ 2008-ban Dunaföldvár–M6 TO-21. lelőhelyen Szenthe Gergely egy 13. században elpusztult településen öt vagy hat kör alakú kutat tárt fel, amelyek közül egyet deszkákkal béleltek, a többiben fonott bélés volt.²²⁸ A török korból Paks–Erzsébet Szállónál került elő egy az alján csapolt deszkákkal bélelt kút.

Mocsaras helyeken, folyók mentén épített hidakat vagy töltésutakat Tolna megyéből több helyről is ismerünk. Bár abszolút keltezésük általában nem történt meg, feltételezhető, hogy többnyire török kori létesítményekről van szó, amelyeknek persze késő középkori előzménye is lehetett. 2003-ban Törökkoppányban Magyar Kálmán egymás mellé lefektetett tölgyfa oszlopokat dokumentált gázvezeték-fektetés során, de a helyiek emlékezete szerint a falutól délnyugatra, a Koppány folyó árterében az 1980-as években, meliorizációs munkák során is dorongút maradványait figyelték

²²⁶ K. NÉMETH 2015c, 22–24.

²²⁷ CSALOGOVITS 1941, 174–175; VIZI 2009, 308. 2. melléklet.

²²⁸ SZENTHE 2009.

meg.²²⁹ Az utóbbi években más várak közelében is kerültek elő kihegyezett cölöpök szennyvízcsatorna-fektetés régészeti felügyelete során. Dombóváron, a Gólyavár közelében, a szőlőhegyi elágazónál 2011–2012-ben Szabó Géza több sorban elhelyezkedő tölgyfacölöpöket talált.²³⁰ 2012-ben Czövek Attila és jómagam Simontornya főutcáján, a Szent István király utca keleti szakaszán, a Sió-híd közelében kb. 60 méter hosszan merőlegesen egymásra fektetett gerendákból készített út maradványait dokumentáltuk,²³¹ 2014-ben pedig Tamásiban, a Koppány folyó egykori árterének szélén, a fő utca nyomvonalán kihegyezett cölöpök és négyzetes gerendák előkerülését rögzíthettem.²³² Keltezésük egy esetben történt meg természettudományos módszerekkel: Grynaeus András a legteljesebb minta anyagát biztosító fa kivágási időpontjaként az 1629-es vagy az azt közvetlenül követő egy-két év valamelyikét határozta meg,²³³ a törökkoppányi és a tamási faanyagot hasonlóképpen a török korra keltezték megtalálóik.

A középkori Tolna megye területéről egyetlen fennmarad, fából készült használati fatárgyat ismerünk (nem számítva a különféle vaseszközökre tapadt fa – többnyire nyél- – lenyomatokat). Bonyhád középkori helyén, a Tesco áruház helyén feltárt településrészlet közelében 2015-ben Szabó Géza egy kút betöltéséből 14-15. századnak meghatározott favödör aljának töredékét tárta fel.²³⁴

AZ ERDŐMŰVELÉS TÁRGYI EMLÉKEI

A favágás és famegmunkálás eszközei, a különféle fejszék és balták viszonylag gyakran kerülnek elő feltárások során. Ezekről a mezőgazdasági vaseszközöket monografikusan feldolgozó Müller Róbert találóan jegyezte meg, hogy gyakran nem dönthető el egyértelműen szerszám vagy fegyver mivoltuk,²³⁵ ennek ellenére fontosnak tartom bemutatni e tárgyakat.

Egy középkori vár teljes fémanyagának fémdolgozása kiválóan szemlélteti az ilyen vaseszközök sokszínűségét. Gere László az ozorai várból hét nyélcsöves ácsszekercét, két nagyolófejszét, két négyelő szekercét, három favágó fejszét és baltát, egy kisméretű baltát, egy csákánybaltát, két irtókapát, egy szalukapát, öt fúrót és egy kétkézvonót közölt, főként a 16-17. századból.²³⁶ Középkori vas fejsze került elő ásatási leletként Dunaföldvár–Ló-hegy elpusztult Árpád-kori településén 2009-ben,²³⁷ 2012-ben pedig Dombóvár–Gólyavár mellett,²³⁸ irtó-vesszővágó késként meghatározott eszköz Murga–Schanz 13. századi várában,²³⁹ a Decs–etei késő középkori vaseszközlelet pedig egyebek mellett irtókapát, nagyoló fejszét és nyélcsöves szekercét tartalmazott.²⁴⁰

Felszíni szórványként további famegmunkáló eszközöket is felsorolhatunk. A teljesség igénye nélkül fúrótöredékek kerültek elő Tevel–Venyigésen,²⁴¹ vasfejsze Tamási–Likas-hegyi-tisztáson,²⁴² a középkori Fadd mezőváros területén többszöri terepbejárás eredményeként egy ácsszekerce és három, különböző méretű favágó fejsze jutott múzeumba,²⁴³ jelezve az egy-egy településen használt hasonló eszközök formai változatosságát.

²²⁹ SIPOS 2013, 241, 244.

²³⁰ SZABÓ – CSÁNYI 2012, 182–183.

²³¹ K. NÉMETH 2014, 185–186, 185. 9-10. kép.

²³² K. NÉMETH 2015b, 109–110.

²³³ GRYNÆUS 2013.

²³⁴ <http://mult-kor.hu/erdekes-leletek-kerultek-elo-a-bonyhadi-asatason-20150818> (2016. dec. 27.)

²³⁵ MÜLLER 1982, II. 581. 2. jegyzet.

²³⁶ GERE 2003, 47–51.

²³⁷ SZILÁGYI 2012, 172, 173, Fig. 16. 5; SZILÁGYI – SERLEGI 2014, 133, 140. 12. kép 5.

²³⁸ SZABÓ – CSÁNYI 2012, 184, 209. 6. tábla 2.

²³⁹ MIKLÓS 2004, 232, 244. 8. kép 10.

²⁴⁰ MIKLÓS 2005, 288. Abb. 7. 4, 289, 293, 294. Abb. 10. 1, 300. Abb. 15. 3.

²⁴¹ GAÁL 2006, 114, 118. 25. ábra 1–3.

²⁴² A szerző terepbejárása, 2016.

²⁴³ Czövek Attila terepbejárásai. Köszönöm neki a tárgyak ismeretét.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDRÁSFALVY 2007 ANDRÁSFALVY Bertalan, *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása. Ártéri gazdálkodás Tolna és Baranya megyében az ármentesítési munkák befejezése előtt*. Bp. 2007.
- AO *Anjoukori okmánytár. I–VI*. Szerk. Nagy Imre. Bp. 1878–1891; VII. Szerk. Tasnádi Nagy Gyula. Bp. 1920.
- A. *Anjou-kori oklevéltár. I–XXXVIII*. Fundavit Julius Kristó. Bp.–Szeged. 1990–2014.
- ÁÚO *Árpádkori új okmánytár. I–XII*. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874.
- BALÁZS KOVÁCS 2014 BALÁZS KOVÁCS Sándor, *Gemenc kincsei. Tájak, növények, állatok*. Baja 2014.
- BÉKEFI 1894 BÉKEFI Remig, *A czikádori apátság története*. Pécs 1894.
- BORSA 1998 BORSA Iván, *A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban (Forrásközlés) (Negyedik közlemény) 1351–1370*. SMM 29 (1998) 3–40.
- BORSA 2000 BORSA Iván, *A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban (Forrásközlés) (Hatodik közlemény) 1381–1400*. SMM 31 (2000) 7–59.
- BORSA 2002 BORSA Iván, *A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban (Forrásközlés) (Nyolcadik közlemény) 1421–1440*. SMM 33 (2002) 7–57.
- BÖRÖCZKY – DEÁK 1970 BÖRÖCZKY Kornél – DEÁK István, *Gyulaj*. Bp. 1970.
- BRÜSZTLE 1878 BRÜSZTLE, Josephus, *Recensio universi cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis. III. Quinque-Ecclesiis 1878*.
- BTOE *Budapest történetének okleveles emlékei. III (1382–1439)*. Összeáll. Kumorovitz L. Bernát. Bp. 1987.
- Csáky *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. I. kötet 1. rész. Oklevelek 1229–1499-ig. I. kötet 2. rész. Oklevelek 1500–1818-ig*. Bp. 1919.
- CSÁNKI 1897 CSÁNKI Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III*. Bp. 1897.
- CSŐRE 1980 CSŐRE Pál, *A magyar erdőgazdálkodás története. Középkor*. Bp. 1980.
- DÁVID 1982 DÁVID Géza, *A simontornyai szandzsák a 16. században*. Bp. 1982.
- DHA *Diplomata Hungariae Antiquissima. I. 1000–1131*. Edendo operi praefuit Georgius Györffy. Bp. 1992.
- EKF *Az első katonai felmérés: a Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen, 1782–1785*. DVD-ROM. Közreműködött Jankó Annamária – Oross András. Bp. 2004.
- ENGEL 2001 ENGEL Pál, *Magyarország a középkori végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM. Bp. 2001.
- ÉRSZEGI 1971 ÉRSZEGI Géza, *Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magán levéltárában, 1193–1542*. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 5 (1971) 177–264.

- ÉRSZEGI 1978 ÉRSZEGI Géza, *A középkor. Tolna megye a honfoglalástól a mohácsi csatáig*. In: *Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve*. I. Szerk. K. Balog János. Szekszárd 1978, 9–97.
- FEDELES 2008 FEDELES Tamás, *A pécsi káptalan hiteleshelyi okleveleinek regesztái (1354–1526)*. Kézirat. 2008.
- FEJÉR FEJÉR György, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI*. Buda 1829–1844.
- GAÁL 2006 GAÁL Attila, *Falusi pénzhamisító műhelyek emlékanyaga a Tolna megyei Tevel és Bonyhádvarasd határából*. WMMÉ 28 (2006) 105–132.
- GERE 2003 GERE László, *Késő középkori és kora újkori fémleletek az ozorai várkastélyból*. Bp. 2003. (Az ozorai várkastély régészeti monográfiái 1. Opuscula Hungarica 4.)
- GRYNAEUS – GRYNAEUS 2011 GRYNAEUS András – GRYNAEUS Tamás, *Kísérlet a középkori kárpát-medencei magyar növényismeret rekonstruálására (Adatok Magyarország középkori növényföldrajzához)*. In: *Környezettörténet, II. Környezeti események a honfoglalástól napjainkig történeti és természettudományi források tükrében*. Szerk. Kázmér Miklós. Bp. 2011, 25–41.
- GULYÁS 2009 GULYÁS László Szabolcs, *Mészégetés és a mész forgalma a Mohács előtti Magyarországon*. *Történeti tanulmányok* 17 (2009) 99–122.
- Hazai *Hazai oklevéltár 1234–1536*. Szerk. Nagy Imre – Deák Farkas – Nagy Gyula. Bp. 1879.
- Hédervály *A Hédervály-család oklevéltára. I. Közlik Radvánszky Béla – Závodszy Levente*. Bp. 1909; *II. Közli Závodszy Levente*. Bp. 1922.
- HO *Hazai okmánytár. I–V*. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr 1865–1873; *VI–VIII*. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Bp. 1876–1891.
- HÓDI 2002 HÓDI István, *Az öreg tölgy mesél: Gemenc*. Tolna Megyei Levéltári Füzetek 10 (2002) 289–385.
- K. NÉMETH 2014 K. NÉMETH András, *Adatok Tolna megye középkori útjainak kutatásához*. In: *A múltnak kútja. Fialat középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete*. Szerk. Rácz Tibor Ákos. Szentendre 2014, 177–188, 408. (Ferenczy Múzeum Kiadványai, A. sorozat. Monográfiák 3.)
- K. NÉMETH 2015a K. NÉMETH András, *A középkori Tolna megye templomai*. Szekszárd 2015.
- K. NÉMETH 2015b K. NÉMETH András, *Tamási és határa a középkorban*. In: *Tanulmányok Tamási történetéből. Őskor, római kor, középkor, török-kor*. Szerk. Torma István. Tamási 2015, 97–184.
- K. NÉMETH 2015c K. NÉMETH András, *Vizek és vízgazdálkodás a középkori Tolna megyében. III. Vízrajz*. WMMÉ 37 (2015) 7–39.
- K. NÉMETH 2015d K. NÉMETH András, *A középkori Tolna megye települései. Településtörténeti adattár*. Kézirat 2015.
- Kállay *A nagykállói Kállay-család levéltára (Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai) I. kötet 1224–1350, II. kötet 1351–1386*. Bp. 1943–1944. (A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Kiadványai 1.)

- Károlyi GÉRESI Kálmán, *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára. I–V.* Bp. 1882–1897.
- KISS 1988 KISS Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II.* Bp. 1988.
- KÖFALVI 2006 KÖFALVI Tamás, *A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526.* Szeged 2006.
- KUMOROVITZ 1953 KUMOROVITZ L. Bernát, *Veszprémi regeszták 1301–1387.* Bp. 1953.
- KURCZ 2007 KURCZ Ádám István, *Erdőkre és fákra utaló helységnevek a Kárpát-medencében.* Szakdolgozat, PPKE BTK. Kézirat 2007.
- MÁTÉ 2013 MÁTÉ Gábor, *A Mecsek-vidék tájtörténete. Táj és ember viszonyának változása háromszáz év tükrében.* Doktori disszertáció, PTE Földtudományok Doktori Iskola. Kézirat. Pécs 2013.
- MES *Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–II.* Ed. Ferdinandus Knauz. Strigonii 1874–1882; *III.* Ed. Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1924; *IV.* Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska – Geyssa Érszegi – Andreas Hegedűs – Tiburcius Neumann – Cornelius Szovák – Stephanus Tringli. Strigonii–Budapestini 1999.
- MIKLÓS 2004 MIKLÓS Zsuzsa, *Murga–Schanz (Sánc).* WMMÉ 26 (2004) 229–244.
- MIKLÓS 2005 MIKLÓS Zsuzsa, *Spätmittelalterliches Eisendepot aus dem mittelalterlichen Marktflecken Decs–Ete.* ActaArchHung 56 (2005) 279–310.
- MNL *Magyar Néprajzi Lexikon. V. Szé–Zs.* Főszerk. Ortutay Gyula. Bp. 1982.
- MonVat *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. I/1–4.* Bp. 1885–1891.
- MÜLLER 1982 MÜLLER Róbert, *A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késő vaskortól a törökör végéig. I–II.* Zalaegerszeg 1982. (Zalai Gyűjtemény 19.)
- RA *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/1.* Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1923–1943; *II/2–3.* Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp. 1961; *II/4.* Szerk. Borsa Iván. Bp. 1987.
- REUTER 1961 REUTER Camillo, *Kárász helynevei.* Magyar Nyelvjárások 7 (1961) 101–122.
- REUTER 1963 REUTER Camillo, *Történeti adatok az Árpád-kori Baranya megye növényföldrajzához.* [Bp. 1963.]
- REUTER 1965 REUTER Camillo, *Földrajzinév-gyűjtések a Baranyában végzendő régészeti és településtörténeti kutatások szolgálatában.* Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1964 [1965] 225–239.
- SIPOS 2013 SIPOS Imre, *Törökkoppány monográfiája.* Miklósi–Törökkoppány 2013.
- SÜMEGI 1997 SÜMEGI József, *Bátaszék és környéke a középkorban.* In: *Bátaszék története a kezdetektől 1539-ig.* Szerk. Dobos Gyula. H. n. 1997, 76–428. (Bátaszék monográfiája 1.)
- SZABÓ 1954 SZABÓ Dénes, *A dömösi adománylevél hely- és vízrajza.* Bp. 1954. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 85.)
- SZABÓ 2005 SZABÓ Péter, *Woodland and Forests in medieval Hungary.* Oxford 2005.

- SZABÓ 2008 SZABÓ Péter, *Erdők és erdőgazdálkodás a középkori Magyarországon*. In: Szerk. Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó Péter: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Bp. 2008, 317–333.
- SZABÓ 2009a SZABÓ Péter, *Erdők a kora újkorban: történelem, régészet, ökológia*. In: *Környezettörténet. Az elmúlt 500 év környezeti eseményei történeti és természettudományi források tükrében*. Szerk. Kázmér Miklós. Bp. 2007, 79–98.
- SZABÓ 2009b SZABÓ Péter, *Hagyományos erdőgazdálkodás a Kárpát-medencében*. In: *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében*. Szerk. Andrásfalvy Bertalan – Vargyas Gábor. Bp. 2009, 129–144.
- SZABÓ – CSÁNYI 2012 SZABÓ Géza – CSÁNYI Viktor, *Werbőczy dombóvári és döbröközi várának újabb régészeti leletei*. WMMÉ 34 (2012) 179–212.
- SZAKÁLY 1969 SZAKÁLY Ferenc, *Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526–1566)*. *Tanulmányok Tolna megye történetéből* 2 (1969) 5–85.
- SZAKÁLY 1998 SZAKÁLY Ferenc, *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt. 1314–1525*. Szekszárd 1998.
- Szemelvények 1974 *Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból. I–II*. Szerk. és a jegyzeteket készítette Bolla Ilona – Rottler Ferenc. Bp. 1974.
- SZENTHE 2009 SZENTHE Gergely, *Dunaföldvár M6 TO-21. lelőhely*. *Régészeti kutatások Magyarországon 2008 (2009)* 184–185.
- SZILÁGYI 2012 SZILÁGYI Magdolna, *Perished Árpadian-age village at Dunaföldvár*. *ActaArchHung* 63 (2012) 155–180.
- SZILÁGYI – SERLEGI 2014 SZILÁGYI Magdolna – SERLEGI Gábor, *Nád közé bújtak...? Egy a tatárjárás során elpusztult település maradványai Dunaföldvár határában*. In: „Carmen Miserabile”. *A tatárjárás magyarországi emlékei*. *Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*. Szerk. Rosta Szabolcs – V. Székely György. Kecskemét 2014, 127–140.
- TAGÁNYI 1896 *Magyar erdészeti oklevéltár. I–III*. Szerk. Tagányi Károly. Bp. 1896.
- TAKÁCS 1976 TAKÁCS Lajos, *Egy irtásfalu földművelése*. Bp. 1987.
- TIMÁR 1997 TIMÁR György, *Márévár története a középkorban*. In: *Márévár és környéke (Kistáji monográfia)*. Szerk. Füzes Miklós. Magyarregy 1997, 7–105.
- TMFN 1981 *Tolna megye földrajzi nevei*. Szerk. Végh József – Ördög Ferenc – Papp László. Bp. 1981.
- WEIDLEIN 1935 WEIDLEIN János, *A dúlőnévkutatás történeti vonatkozásai*. *Századok* 69 (1935) 665–692.
- Zichy *A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. I–XII*. Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Lukcsics Pál. Pest–Bp. 1871–1931.

ZsO

Zsigmondkori oklevéltár. I–II/1-2. Összeállította Mályusz Elemér. Bp. 1951–1958; *III–VII.* Mályusz Elemér kéziratát kieg. és szerk. Borsa Iván. Bp. 1993–2001; Borsa Iván – C. Tóth Norbert: *VIII–IX.* Bp. 2003–2004; C. Tóth Norbert: *X.* Bp. 2007; *XI.* Közzéteszi Neumann Tibor – C. Tóth Norbert. Bp. 2009; C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint: *XII.* Bp. 2013.

RÖVIDÍTÉSEK

ActaArchHung

CDH

Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Bp.
Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.

DF

MNL U Diplomatikai fényképgyűjtemény (Mohács előtti gyűjtemény)

DL

MNL Q Diplomatikai levéltár

Kammerer

Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára XIV/6. Kammerer Ernő hagyatéka

RI

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet topográfiai csoport Tolna megyére vonatkozó oklevélgyűjtése

SMM

Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv, Kaposvár

WMMÉ

A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

Bäume und Wälder im mittelalterlichen Komitat Tolnau

Zuerst kommen die in den Urkunden der an der Flurgrenze der einzelnen mittelalterlichen Dörfer erwähnten Wälder in die Reihenfolge, nach dem Alphabet der Siedlungsnamen geordnet. Die Territorialverteilung der mehr als 70 Wäldererwähnungen ist ziemlich uneben. Etwa ein Drittel der Daten stammen aus den wegen der Naturgegebenheiten sowieso mehr walddreichen Gebieten der Mecsek Gebirge, des Branauer Gebirgsrückens (Hegyhát) sowie dem südlichen Teil der mit denen anschließenden Völgység. Die nächstmeisten Daten kommen von dem Tolnauer Gebirgsrücken und noch immer mehr als zwanzig Daten von der Hügellandschaft bei Kapos-Koppány.

Ich stelle die mittelalterlichen Wälderarten der in dem sog. Tripartitum vom Werbőczy geschriebenen Kategorien nach der Ausdeutung von Peter Szabó dar (1. allgemeiner oder gemeinsamer Wald, 2. Maiß oder Niederwald, 3. Mastholz- oder Jagdwald, 4. Gebüsch, also Buschweide, Weidenwald; zuletzt die in den Quellen auch oft stehenden Au (Hag), also auf Moosgebiet liegende und zur extensiven Tierzucht benutzte Wälder).

Die Wälder leisteten zahlreiche Nebennutzungen für die mittelalterlichen Menschen. Aus den allgemeinen Wäldern beschafften sie das Bauholz, aus dem Niederwald das Brennholz, die Eichelmast der halbwilden Schweine war auch eine wichtige Ergänzung der extensiven Schweinezucht. Die unterschiedlichen Machthabereien berührten auch die Wälder, oft waren sie widerrechtlich benutzt oder ein Teil ausgeholt.

Die mit den Wäldern und Bäumen verbundenen mittelalterlichen Siedlungsnamen stelle ich in Gruppen dar (Wörter mit der Bedeutung „Wald“; einzelne Baumarten, Ausdrücke bezüglich der Waldausrottung; Waldtiere in den Siedlungsnamen).

Bei der Namensgebung der namentlich bekannten Wälder lassen sich unterschiedliche Motivationen betreten. Sie konnten von ihrer Umgebung, Erscheinung, ihren typischen Baumarten, Biosphäre, Rechtseinstufung, von den Geländegegenständen in ihrer Nähe, bzw. von der Siedlung benannt werden, zu der sie gehörten oder in ihrer Nähe lagen.

Aus den Quellen und Ortsnamen können wir 26 Baumarten trennen, deren Angaben in erster Linie nach Flurbegangsurkunden, im kleineren Maße nach aus Pflanzennamen gebildeten Ortsnamen ausführlich dargestellt werden.

Von den archäologischen Erinnerungen der Baumnutzung können wir nach unseren gegenwärtigen Kenntnissen nur einige Brunnen und Dammwege, sowie einige aus der Einfüllung eines Bonyhádér Brunnens freigelegten Holzeimerbruchstückes auflisten, Die Gegenstände der Schlägerung und Holzbearbeitung, die verschiedenen Äxte und Handbeile kommen relativ oft bei den Freilegungen vor, einige von denen werden auch dargestellt.

SZABÓ GÉZA – BÉKEFI MÓNICA – KIRÁLY EDIT – CSÁNYI VIKTOR

Bonyha középkori település területén 2015-ben végzett megelőző régészeti feltárás. Előzetes beszámoló

Bonyhád középkori történetéről alig rendelkezünk írásos forrásokkal, így erre vonatkozóan a város területén végzett ásatások szolgálnak a legtöbb információval. Közel egy évtizede a Tesco áruház területén volt leletmentés, legutóbb pedig ettől pár száz méterre északra végeztünk megelőző feltárást a Forberger utca meghosszabbításában, a Völgységi-patak felett átívelő új híd és út nyomvonalának egy részén, amely a várost a dombok alján futó 6-os főúttal köti össze (23. tábla). A beruházás célja a városközpontot elkerülő út építése és a régi, rossz állapotú, 18. századi Nepomuki Szent János-híd tehermentesítése volt. A Völgységi-patak árteréhez tartozó terület kutatása egy tavasszal tartott terepbejárással kezdődött. A nyári munka a Forberger utcai szakasz 6-os főút felőli végének humuszolásával indult. A teljesen lehumuszolt nyomvonalat kézi feltárással, illetve műszeres, geodéziai módszerekkel vizsgáltuk. A beruházó kérésére a humuszolást régészeti szempontból viszonylag vékonyan, átlagban mindössze 30 cm vastagságban végeztük, gyakorlatilag csak a gyökérszót szedtük le. Mivel a markolók nem mentek le az altalajig, az objektumok nem rajzolódtak ki élesen, a körvonalukra gyakran csak az eltérő nedvességtartalmú foltokból tudtunk következtetni. Az ásatás során számos különböző típusú, telephez tartozó objektumot – összesen 188-at – tártunk fel és dokumentáltunk, ezek közül az egyik legnagyobb kiterjedésű és a településrészlet egészét meghatározó fontosságú a malomtó (BFQ004.) volt.

A terület humuszolása során a nyelés után a sárga, egységes löszrétegben egymáshoz közel elhelyezkedő, bizonytalan körvonalú, nedves foltokat figyeltünk meg. A kézi feltárás során kiderült, hogy ezek szürke, agyagos, iszapos betöltése a sárga fedőréteg alatt összeér, ugyanakkor egyik oldalon sem találtuk meg a szélüket jelző eredeti altalajt. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy egy olyan nagy kiterjedésű, teljesen szokatlan rétegrendű objektumról van szó, amelyet hagyományos módszerrel nem tudunk feltárni, nyugati irányba, a nyomvonallal párhuzamosan egy markolóval kutatóárkot húztunk. Ennek célja az objektum szélének meghatározása volt. A kutatóárok készítése közben annak északi oldalát folyamatosan nyestük, ezáltal egy olyan metszetet készítettünk, amelyen a rétegsorok kiválóan megfigyelhetővé váltak (24. tábla 1; 27. tábla). Ezek a rétegek a megszokotthoz

képeket teljesen másként helyezkedtek el, az ezen a területen általában az altalajt jelentő, sárga löszös réteg volt legfelül. Ebben az esetben azonban a dombról lemosott talajról volt szó, amely befedte a feltöltődött, malomtóval azonosítható objektumot.

Az elkészített kutatóárokban a tó aljában elhelyezkedő objektumokat figyeltünk meg, melyekből többségében Árpád-kori leletanyag került elő. Ez arra utalt, hogy itt egy Árpád-kori település lehetett, amelynek helyén a későbbiekben vízszintes bevágással hozták létre a malomtavat. A rétegekből előkerült késő középkori anyag arra mutatott, hogy a tavat a késő középkori település pusztulása után, annak anyagával töltötték fel. A malomtó beömlőcsatornája a humuszolt területen a Bartók Béla utcai szakasz kanyarjában szabad szemmel is megfigyelhető volt (24. tábla 2), további információk megszerzése érdekében több kutatóárkot is húztunk a csatornára merőlegesen.

A kutatás során geofizikai módszerekkel, fúrásokkal és geoelektromos felméréssel határoztuk meg a tó kiterjedését. Fúrást 15 ponton végeztünk 3 méteres mélységig, és a folyamatos dokumentálás mellett több esetben földmintát is elcsomagoltunk. A fúráspontok nemcsak a nyomvonalban helyezkedtek el, a tó kiterjedésének meghatározásához szükséges volt fúrni mind az északi, mind a déli oldalon lévő kukoricásban. Ezen kívül fúráspontokat jelöltünk ki a Forberger utca 6-os főút felőli végében és a Bartók Béla utcai szakasz kanyarjában lévő, szabad szemmel is megfigyelhető beömlőcsatorna területén. Ennek a vizsgálatnak köszönhetően nagyjából rekonstruálni tudtuk a tó alakját (23. tábla). A geoelektromos mérés a kőzetek fajlagos ellenállásának különbözőségén alapul. A vizsgálatot végző GEO-S Geofizikai, Geotechnikai és Kereskedelmi Betéti Társaság munkatársai két szelvényt húztak, az elsőt a 6-os főúttal párhuzamosan, a másodikat pedig a Forberger utcával párhuzamosan. Az első szelvény grafikus ábrázolásán is kimutatható a beömlőcsatorna, a másodikon pedig jól látható a római út, keleti oldalán egy kisebb ellenállású résszel, ami valószínűleg a később nekitámasztott gátra utal.

A Bartók Béla utcai ágon, a domboldal aljában számos objektum került elő, melyek a leletanyag alapján Bonyhád késő középkori településéhez tartoztak. A feltárás során nemcsak a már említett magas humuszolás jelentett problémát, hanem a dombról lemosott szürkés, hamus, paticsos kultúrréteg is. Az objektumok ebben helyezkedtek el, és olykor a humuszolt felülettől számítva csak 60 cm mélyen kezdődött az altalaj, emiatt ebben a felső kultúrrétegben felettebb nehezen sikerült megfognunk az objektumok eredeti szélét. Ezek közé az objektumok közé tipikusan településre jellemző építmények, egy műhely és házak, vermek, kemencék, gödrök, cölöplyukak, kutak tartoztak (25-26. tábla; 29. tábla). Összesen három ház nyomaira bukkantunk, ebből az egyik (BFQ051-52.) egy földbe mélyített típusú volt, benne több veremmel, cölöplyukkal. A keleti végében pedig egy anatómiai sorrendben lévő szarvasmarha csontváz feküdt (28. tábla). A BFQ055-ös ház nyomait közvetlenül az egykori járósínten találtuk meg, a közepén egy kb. 80 cm átmérőjű kemence volt, tapasztásában kerámiadarabokkal. Ezen kívül megfigyeltünk benne egy cölöplyukat faszénmaradványokkal és egy szájával lefelé fordított fazekat is. Az egykori járósínten jelentkező BFQ087-es ház bontásakor egy nagyrészt épen maradt edényt találtunk, mellette pedig növényi magvakat, ezekből későbbi vizsgálat céljából mintát csomagoltunk el.

A területen előkerült kemencék maradványai általában csak vörös, különálló foltként jelentkeztek, ez alól kivételt képez a BFQ040-es objektum, amely a BFQ039-es földbe mélyített műhelyhez tartozott. Az objektum funkciójára a feltárás során előkerült salakanyag és kemence együttes jelenléte utal. A nagyobb mennyiségű cölöplyukakon és gödrökön kívül több nagyobb vermet is feltártunk, ilyen például a BFQ016-17-es objektum. Ezek általában valamilyen tároló funkciót tölthettek be. A BFQ017-es objektumban egy fazék összetartozó töredékeire bukkantunk, ami arra utalt, hogy az edény a gödörben nyomódott össze. Ezek a nagyméretű vermek hordó alakúak és mintegy 150 cm mélyek voltak, a szájuk átmérője 90–100 cm körül mozgott.

Az ásatás legjelentősebb leletanyagát azonban az előkerült három kút biztosította (BFQ070., BFQ184., BFQ187.). Ezek is kivétel nélkül a Bartók Béla utcai szakaszon, a kb. 6 méter széles nyom-

vonásban, egymástól nem messze helyezkedtek el. Valószínűleg azért ezen a területen sűrűsödtek a kutak, mert ez volt az ártéren kívül eső legalacsonyabb rész, ahol le tudtak ásni az iható vízig. A három kút mélysége kb. 4–6 méter között mozgott. A kutak bontását az omlásveszély miatt főként markolóval végeztük, azonban az aljukat – ahonnan a leletanyag jelentős része származott – kézzel tártuk fel. A lefelé szűkülő, kerek átmetszetű kutakból előkerült nagyobb mennyiségű fa arra utal, hogy ezek faszerkezetes kutak lehettek. Mindegyik aljában és az oldalukon megfigyelhető volt egy szürke tapasztásréteg, amely valószínűleg a víz további szűrésére volt hivatott.

A Bartók Béla utcai szakasz északi végében sikerült megfogni a középkori utat is, ami tömörödött, törmelékes formában jelent meg a humuszolt felszínen. A teljes feltárt területet és a meddőt – a már bemutatott módszereken kívül – fémdetektorral is átvizsgáltattuk. Az in situ előkerült fémeket pedig minden esetben önálló objektumként kezelve dokumentáltuk és csomagoltuk el (31. tábla).

A FELTÁRT OBJEKTUMOK ÉS LELETANYAG LEÍRÁSA¹

BFQ001–3.: Új- és legújabb kori beásások a hegyről lemosott iszapfeltöltődésben.

Leletanyaga: újkori kerámia- és pipatöredékek.

BFQ004.: A malomtó kelet-nyugati irányú, 2 méter széles és 110 méter hosszú metszete. A metszeten a dokumentáláshoz egymástól 5 méter távolságra A-Z pontokat jelöltünk ki. A metszet alja nagyjából vízszintes, az indulásánál a felszíntől mérve 180 cm mély, sajnos ezen az oldalon a rétegsor kifutott a feltárt részből, de a főút közelsége miatt keleti irányba nem bővíthettük tovább. A nyugati végében lévő BFQ004Z pont környékén viszont elérte a humuszolási szintet. A metszet tetejét jelentő szántott réteg a felszínen szemmel láthatóan hullámos. Jól látható, hogy a BFQ004V-W metszetszélénél volt az egyik legmagasabb pontja a felszín hullámzásának. Ugyanitt az oldalfal nyésésekor érzékeltük azt is, hogy ezen a részen keményebb, tömörödöttebb a föld. Az ásatás két oldalán lévő kukoricásban pedig ebben a vonalban egy hosszan, nyílegyenesen húzódó, töltésszerű kiemelkedésre utaló hullám rajzolódott ki. Az egykori mesterséges feltöltést, a közvetlen környezettől eltérő szerkezetű talajösszetételt a talajmechanikai laborvizsgálatok is igazolták.² A korábbi terepbejárások leletei,³ a felszíni jelenségek, illetve a laborvizsgálati eredmények alapján a Pécs felé vezető római úttöltést feltételeztük itt.⁴ Ettől a vonaltól a hegy felé, a BFQ004N-Q pontok között egy másik, a felszínen is megfigyelhető terephullám volt, amely a metszetben vastag, sárga löszös feltöltésként jelentkezett. Innen egészen a hegy aljáig egy kis lencseszerű mélyedést figyeltünk meg. A hosszan elnyúló háromszögletű metszetünk alapvetően két teljesen eltérő rétegből állt. Felül egy teljesen leletmentes, 30–50 cm vastag, sárga, löszös, alatta pedig egy világosabb és egy sötétebb szürke részre bontható réteg volt. A nyugati irányban hosszan elnyúlóan elvékonyodó, minimális mennyiségű középkori leletet tartalmazó, szürke, iszapos réteget a BFQ004N pontig lehetett követni. A szürke réteg alatt sárga, agyagos, löszös altalaj futott, amelybe azonban Árpád-kori beásások mélyedtek. A kemencék, gödrök tetejét a szürke, iszapos réteg minden esetben vágta, a hegy felé haladva pedig egyre jobban kikoptak. A metszet egyértelműen mutatta, hogy a kutatóárok nyugati felében lévő, az altalaj szintjén lemélyedő objektumok egy olyan településhez tartoztak, amely ezen a laposabb

¹ Csak a középkorra keltezhető objektumok leírását adjuk közre. A leletanyag bemutatásánál a teljesség igénye nélkül minden esetben csak egy rövid összefoglaló jellemzést tudunk nyújtani az egyes objektumokban feltárt tárgyakról, mivel a restaurált leletanyag gyűjteményi nyilvántartásba vétele a kézirat lezárásáig nem kezdődött el.

² Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani Batu Árpádnak, a Geoterv Kft. szakértőjének a laborvizsgálatok elvégzéséért.

³ SZABÓ 2016, 12.

⁴ SZABÓ 2016, 13.

részen állt, mielőtt még a malomtavat elkészítették volna. A domboldal aljába közel vízszintesen bevágott malomtó gátját mintegy a római kori úttöltés keleti oldalának támasztva alakították ki az Árpád-kor végén vagy azt követően. A mesterséges víztározó a használata során feltöltődött a szürke iszapréteggel, a török korban és azt követően pedig a hegyről lemosott lösziszap vastag rétege fedte el (24. tábla 1; 27. tábla).

Leletanyaga: Árpád-kori, valamint késő középkori edénytöredékek. Elsősorban fazekak perem-, oldal- és aljtöredékei. A peremek kihajlóak és általában tagoltak (1. tábla 1). A díszítések között bekarcolt vonalköteget, hullámvonalat és körömbenyomott díszítést találunk. Kisebb számban bográcsok és korsók töredékei is előfordulnak a leletanyagban.

A restaurált kerámiaanyagban BFQ004–011. objektumszám megjelöléssel nagy mennyiségű, a középkor különböző korszakaira keltezhető leletanyag található. A fazekak és bográcsok mellett poharak, fedők és késő középkori korsók töredékei is előfordulnak, valamint néhány bécsi grafitos edénytöredéket is láthatunk (1. tábla 2-8). Díszítés tekintetében a vonalköteg, a széles közű vonalköteg, a hullámvonalköteg és a bekarcolt vonaldísz a jellemző. A peremek jó része tagolt. A többnyire erősen töredékes, rossz megtartású vastárgyak között szegek, késpengék, patkódarab, lakat, fűrészlap töredéke, de még kanálnyel, lemezgyűrű is volt (16. tábla 8; 17. tábla 6-7; 19. tábla 1; 20. tábla 6-7; 21. tábla 2; 22. tábla 1-2). A leletanyagból kiemelhető egy nagyméretű, kavicsos soványítású, vastag falú, kihajló peremű, fazék formájú edény peremtöredéke, melynek a külső oldalán bekarcolt hullámvonal-díszítés fut (1. tábla 7).

BFQ005.: Kerek, mintegy 80 cm átmérőjű, egyenes aljú, egyenes oldalú, a nyesett altalajba 12 cm-re mélyedő, szürke, humuszos betöltésű gödör alja a malomtó nyugati szélének altalajában.

Leletanyaga: különböző típusú fazekak töredékei (2. tábla 1), fedőtöredékek (2. tábla 3), spirális vonallal díszített oldaltöredék, fogaskerékdíszes oldaltöredék, korsó peremtöredéke (2. tábla 4), hullámvonaldíszes fazéktöredék, fenékbélyeges aljtöredék, bécsi grafitos fazekak töredékei (2. tábla 2), vascsat, késpenge töredéke (18. tábla 7; 21. tábla 9).

BFQ006.: Kerek, szürke, hamus, humuszos, agyagos betöltésű folt a BFQ004. metszet aljában és oldalában. Átmérője a metszetárok alján, a nyesési szinten 42 cm, feljebb pedig mintegy 100 cm. A beásás két részből állt. Az alsó része egy kis kerek gödör, egészen tömör agyagos, szürke betöltéssel, amelybe ívelten ment bele a fölötte lévő paticsos, faszenes omladék réteg, mely a metszetben a nyugati oldalon továbbfutott egészen a BFQ007. objektumig. Az egységes paticsos réteg arra utal, hogy ezek talán egy épület összetartozó elemei lehettek. Az egykori meder alján futó iszapos feltöltődés az égett réteget egyértelműen zárta.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ007.: Szürke, agyagos, faszenes, hamus betöltésű árok alja a tó medrében. Betöltése a BFQ006. beásáshoz hasonló, azzal gyakorlatilag összeköti egy paticsos réteg. A metszetet ferden vágó árok szélessége a nyesési szinten 60 cm, mélysége 8 cm volt. A betöltésében egy nagyobb kerámia-töredéket in situ bontottunk, dokumentáltunk.

Leletanyaga: Árpád-kori fazéktöredékek kerültek elő belőle (2. tábla 1–4), de értékelhető számú leletet nem tartalmazott.

BFQ008.: Nagyjából kerek, 138 cm átmérőjű, 14 cm mély, szürke, agyagos, humuszos, paticsos betöltésű gödör a meder aljában.

Leletanyaga: bronz pálca övtag (17. tábla 5), Árpád-korra keltezhető edénytöredékek, fazekak perem-, oldal- és aljtöredékei kerültek elő. Az edénydíszítések között a széles közű vonalköteg fordul elő.

- BFQ009.: Kerek, 18 cm átmérőjű, a nyesési szintbe 10 cm-re lemélyedő, sötétszürke, agyagos, hamuszos betöltésű cölöplyuk a meder aljában.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ010.: Kerek, 31 cm átmérőjű, a nyesési szintbe 11 cm-re lemélyedő, sötétszürke, agyagos, hamus, apró faszémszemcsékkel kevert betöltésű cölöplyuk foltja a meder aljában.
Leletanyaga: néhány kavicsos, homokos soványítású, Árpád-kori edénytöredék került elő, melyek közül az egyik bekarcolt vonalköteggel díszített.
- BFQ011.: Kerek, 34 cm átmérőjű, a nyesési szintbe 17 cm-re lemélyedő, sötétszürke, agyagos, apró faszémszemcsékkel kevert betöltésű cölöplyuk foltja a meder aljában.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ012.: Kerek, 19 cm átmérőjű, a nyesési szintbe 10 cm-re lemélyedő, sötétszürke, agyagos, hamus, apró faszémszemcsékkel kevert betöltésű cölöplyuk kerek foltja a meder aljában.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ013.: Egy ívelt, vastagon fekete, faszenes, hamus beöltésű, mintegy 120 cm hosszú, a metszetárrokba 40 cm-re belógó, a nyesési szintbe 40 cm-re mélyedő gödör. A mederfeneket záró rétegek átfutottak felette, egyértelműen fedték. Azokban éppen a gödör felett egy nagyon téglás, paticsos kevert folt volt. Az indokolatlannak tűnő téglás betöltés arra hívta fel a figyelmet, hogy a közelben valami téglapítményt bontottak el. A téglatörmelék másutt is megfigyelt mennyisége alapján ez aligha származhatott az óhegyi kolostor romjaiból, inkább egy közvetlenül a malomtó környékén álló épülethez tartozhatott.
Leletanyaga: Árpád-kori, kavicsos, homokos soványítású fazéktöredékek kerültek elő.
- BFQ014.: Nagyméretű, a metszetfalnál 234 cm széles és 60 cm-re belógó, 33 cm mély gödör alja. A beásás szélétől 5-8 cm távolságban egy fekete, ujjnyi vastag, faszenes csík futott körbe, amit szürke, agyagos betöltés követett. A gödört egy paticsos omladékréteg fedte, amelyet a malomtó iszapfeltöltődése követett.
Leletanyaga: késő Árpád-kori edénytöredékek, elsősorban fazekak töredékei.
- BFQ015.: Kerek, 18 cm átmérőjű, a nyesési szintbe 6 cm-re lemélyedő, sötétszürke, agyagos, apró faszémszemcsékkel kevert betöltésű cölöplyuk kerek foltja a meder aljában.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ016.: Szürke, hamus, faszenes, paticcsal kevert betöltésű, 92 cm átmérőjű, 146 cm mély, hordó alakú verem.
Leletanyaga: néhány kisebb edénytöredék, fazekak kihajló, tagolatlan peremtöredékei, kaolinos soványítású edény peremtöredéke, korsók oldaltöredékei. Gyorskorongoltak, egy esetben bekarcolt vonaldíszítés látható egy korsó válltöredékén. A leletanyag a 14–15. századra keltezhető.
- BFQ017.: Szürke, hamus, faszenes, paticcsal kevert betöltésű, 117 cm átmérőjű, 178 cm mély, hordó alakú, ívelt aljú verem. A belsejében talált fazék darabjait in situ bontottuk (25. tábla 1) és dokumentáltuk, külön jelenségszámot is kapott (BFQ017)1.).
Leletanyaga: elsősorban 14–15. századra keltezhető, zömében díszítetlen edénytöredékek. Főként különböző típusba sorolható fazekak perem-, oldal- és aljtöredékei határozhatók meg a leletanyagban. Néhány darabon bekarcolt vonal- vagy vonalköteg-díszítés látható. A restaurálás

során egy magas, széles szájú, vállában kiszélesedő testű, kavicsos, homokos soványítású, lassú korongon készült fazék került kiegészítésre. Pereme vízszintesen levágott, függőleges állású, éles bordában végződik. Az edény testét a perem alól induló és a hasvonal közepéig húzódó spirális vonalköteg díszíti (2. tábla 5). A verem betöltéséből egy vaskés pengetőredéke is előkerült (20. tábla 8).

BFQ017J1.: A hordó alakú verem középső részén egy szemmel láthatóan behajított, külső oldalán feketére égett, vékony falú fazék szétlapult maradványai voltak.

Leletanyaga: alacsony, zömök testű, kihajló, tagolt peremű, széles szájú, rövid, tölcséres nyakú, kiegészített fazék. Anyaga kavicssal és homokkal soványított. Kézi korongon készült. Vállán és hasán keskeny, sekélyen bekarcolt spirális vonalköteg húzódik (3. tábla 1).

BFQ018.: Szürke, hamus, faszenes, apró paticszemcsékkel kevert betöltésű, 81 cm átmérőjű, 163 cm mély, hordó alakú, ívelt aljú verem.

Leletanyaga: bográcsok, fazekak töredékei, vörös festéssel díszített edénytöredékek, valamint sarkantyú kereke és egy ívelt – feltehetően késnyél borításához tartozó – bronzlemez darabja (18. tábla 1; 16. tábla 3). Pontos időhatárok között nem keltezhető, vegyes összetételű leletanyag.

BFQ019.: Szürke, hamus, faszenes betöltésű, 38 cm átmérőjű, 14 cm mély, kerek beásás, feltehetően oszlophely lehetett.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ020.: Kerek, 24 cm átmérőjű, 14 cm-re lemeledő, szürke, hamus betöltésű cölöplyuk.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ021.: Kerek, 32 cm átmérőjű, 13 cm mély, szürke, hamus betöltésű oszlophely.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ022.: Kerek, 24 cm átmérőjű, 6 cm mély, szürke, hamus betöltésű oszlophely.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ023.: Enyhén ovális, 150 cm átmérőjű, 160 cm mély, ívelt aljú, szürke, hamus, faszenes betöltésű verem.

Leletanyaga: nagy mennyiségű leletanyagot tartalmazott, elsősorban szürkére égett, durva soványítású, bekarcolt spirális vonalköteggel díszített oldaltöredékek fordulnak elő a kerámiaanyagban, illetve 15–16. századi, vörös sávossal festéssel díszített, valamint sárga, finomszemcsés homokkal soványított anyagú kancsók töredékei kerültek elő (3. tábla 2–4).

BFQ024.: Kerek, 38 cm átmérőjű, 15 cm mély, szürke, hamus, faszenes, paticszemcsékkel kevert betöltésű oszlophely.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ025.: Kerek, vörösre égett, 60 cm átmérőjű folt a szántás aljában, amit részben babára bontottunk. Feltehetően egy elszántott kemencének az alja lehetett.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ026.: Kerek, 32 cm átmérőjű, 14 cm mély, laza, szürke, hamus, paticsos, faszenes betöltésű oszlophely.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

- BFQ027.: Nagyjából kerek, 56 cm átmérőjű, 37 cm mély, szürke, hamus, faszenes betöltésű objektum, valószínűleg oszlophely beásása.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ028.: Kerek, 64 cm átmérőjű, 54 cm mély, feltehetően oszlophely szürke, hamus, faszenes, betöltésű beásása.
Leletanyaga: néhány apró, kavicsos soványítású fazék oldaltöredéke, valamint egy kődarab.
- BFQ029.: Nagyjából körte alakú, 104 cm hosszú, 74 cm széles, 32–41 cm mély, szürke, hamus, faszenes, sárga agyagrögökkel kevert betöltésű gödör.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ030.: Kerek, 28 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 5 cm-re mélyedő cölöplyuk.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ031.: Nagyjából kerek, 72 cm átmérőjű, 25 cm mély, egyenetlen aljú, hamuval teli kis gödör.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ032.: Enyhén ovális, 38 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 15 cm-re mélyedő oszlophely.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ033.: Kerek, 28 cm átmérőjű, 6 cm-re lemélyedő cölöplyuk, szürke humuszos, patics- és faszén szemcsékkel kevert betöltéssel.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ034.: Kerek, 37 cm átmérőjű, 16 cm-re lemélyedő oszlophely, szürke humuszos, patics- és faszén szemcsékkel kevert betöltéssel.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ035.: Nagyobb méretű, tojásdad formájú, 110 cm hosszú, mindössze 6–21 cm-re lemélyedő beásás. Szürke, hamus, paticsos, faszenes betöltésében hólyagosra olvadt salakdarabok voltak.
Leletanyaga: salakdarabok.
- BFQ036.: Nagyjából kerek, 22 cm átmérőjű, 7 cm-re lemélyedő cölöplyuk, szürke humuszos, patics- és faszén szemcsékkel kevert betöltéssel.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ037.: Kerek, 22 cm átmérőjű, 8 cm-re lemélyedő cölöplyuk, betöltése jelentős mennyiségű faszénnel kevert szürke humuszos, paticsos talaj volt.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ038.: Nagyméretű, ovális gödör. Átmérője 200 cm, ívelt aljának mélysége 60 cm volt. Már a nyeséskor a szürke, faszenes, paticsos humuszos betöltésében több nagyobb kerámatöredéket figyeltünk meg.
Leletanyaga: finomabb és durvább soványítású fazekak perem-, oldal- és aljtöredékei, csillag alakú fenékbélyeges fazék aljtöredéke. Kisméretű, keskeny aljú, fazék formájú edény alj- és oldaltöredéke. Korsó fültöredéke, kavicsos soványítású bogrács peremtöredéke, késpenge, vasszeg (20. tábla 9; 22. tábla 38). A leletanyag hozzávetőlegesen a 14. századra keltezhető (3. tábla 5-6).

BFQ039.: Sok középkori kerámiatöredéket tartalmazó, nagyon erősen hamus betöltésű, 430 cm hosszú, 310 cm széles, a nyesett altalajba mindössze 45 cm-re mélyedő, lekerekített sarkú, téglalap alakú műhelygödör. A hegy felőli oldalán három hozzátartozó kemence erősen átégett maradványait figyeltük meg. Belsejének nyugati végében pedig egy munkagödör volt (BFQ039J1.). Leletanyaga: 15. századi, kézi korongon és gyorskorongon készült fazekak töredékei. Számos fazékperemtípus, valamint gömbös testű pohártöredékek, korsó fül- és oldaltöredéke fordul elő a kerámiaanyagban (4. tábla 1-2).

BFQ039J1: Lépcsősen lemélyedő, mintegy 100 cm hosszú, 80 cm széles munkagödör a BFQ039. objektum nyugati végében.

Leletanyaga: vaskés (20. tábla 10), egyébként más értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ040.: Enyhén ovális, 64 cm hosszú, 60 cm széles, 36 cm mély gödör a BFQ039. objektum nyugati szélén.

Leletanyaga: salak, valamint néhány darab apró kavicsos, homokos soványítású, kézi korongon készült edénytöredék, közöttük egy fazék aljtöredéke és egy vonalköteggel díszített oldaltöredék került elő.

BFQ041.: Kerek, 62 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 18 cm-re mélyedő kis gödör.

Leletanyaga: néhány apró, kézi korongon készült, kavicsos soványítású fazéktöredék és paticstöredékek.

BFQ042.: Egy kemence átégett alsó része a hamusgödör maradványaival.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ043.: Kerek, 114 cm átmérőjű, az altalajba 28 cm-re mélyedő, hordó alakú, ívelt aljú, szürke, hamus betöltésű verem.

Leletanyaga: késő középkori kerámiaanyagában a fazekak töredékei mellett bécsi grafitos fazéktöredékek és lošticei sómázás pohár töredéke is megtalálható (4. tábla 3).

BFQ044.: Kerek, 57 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 29 cm-re mélyedő oszlophely.

Leletanyaga: néhány kézi korongon készült edény oldaltöredéke került elő. Nagyrészt bekarcolt vonalköteggel díszítettek.

BFQ045.: Szabálytalan körvonalú, 100 cm hosszú, 45 cm széles, a nyesett altalajba 36 cm-re mélyedő gödör.

Leletanyaga: durvább és finomabb soványítású agyagból készült fazekak perem- és oldaltöredékei, valamint gyorskorongon készült szürke korsó oldaltöredéke fordult elő a kerámiaanyagban.

BFQ046.: Nagyjából kerek, 40 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 29 cm-re mélyedő oszlophely.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ047.: Kerek, 20 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 15 cm-re mélyedő cölöplyuk.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ048.: Lekerekített sarkú, téglalap alakú, 140 cm hosszú, 50 cm széles legújabb kori oszlopgödör.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

- BFQ049.: Kerek, 92 cm átmérőjű, egyenes aljú, a nyesett altalajba 9 cm-re mélyedő beásás alsó része.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ050.: Az egykori járósinten megfigyelt szétszórt állati csontok, középkori kerámiatöredékek.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ051-52.: Földbe mélyített, két helyiségből álló, 570 cm hosszú, 300–360 cm széles, 32–160 cm mély ház, belsejében cölöplyukakkal és vermekkel. A két egymáshoz kapcsolódó, lekerekített sarkú, négyzetes alaprajzú részből álló építmény szürke, hamus, humuszos betöltésében a nyugati oldalon lévő részben egy marha fél csontváza feküdt a padlón (28. tábla). A veremépület keleti oldala mentén cölöplyukak voltak, amelyek két különböző szintről indultak, ami az építmény megújítására utal. Ezt erősíti, hogy a belsejében az épület kibontott aljánál magasabb szintről induló (BFQ052J02-03.) vermek maradványai is voltak. Ugyanakkor a BFQ052J01. verem egyértelműen a megfigyelt padlószintről indul, ami összességében arra utal, hogy a megújítás során az épületnek nemcsak a faszerkezetét építették át, de belsejét mintegy 80–90 cm-rel mélyebbre is ásták. Ehhez a lemélyített időszakoz tartoztak már a BFQ052J05., 7–10. oszlophelyek. Az építmény betöltésében felül szépen ívelten futó égett faszenes rétegek és teljesen tiszta hamucsíkok voltak, az alján pedig egy erősen átégett, paticsos, tapasztott részt figyeltünk meg, ami valószínűleg egy kemencéhez tartozhatott.
Leletanyaga: rendkívül nagy mennyiségű, gazdag, sokszínű leletanyag (4. tábla 4-5; 5. tábla; 6. tábla 1-2). A település többi objektumában általánosan előforduló fazekak mellett sütőharang-töredékek, szürke, gyorskorongon készült, gazdagon díszített testű korsó töredékei is megtalálhatóak a kerámianyagban. A fazekak díszítése sűrű vonal- és hullámvonalkeggekkel és fogaskerek-díszítéssel történt. A leletanyagban megtalálhatóak a nagyméretű, vastag falú, kavicsos erősen soványított anyagú, fazék formájú edények töredékei is, közöttük egy, a külső oldalán ferde bevagdolásokkal díszített, vastos peremtöredék (6. tábla 3). A fedőket néhány finoman izapolt anyagból készített, szürke, lapos fedőtöredék képviseli (6. tábla 1). Emellett nyílhegy, vaskések, kézi őrlőkő és fenőkőtöredékek is előkerültek (20. tábla 1–4).
- BFQ052J01.: Kerek, 110 cm átmérőjű, ívelt aljú, a padlószintbe mintegy 100 cm-re mélyedő verem.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ052J02.: Kerek, 80 cm átmérőjű, ívelt aljú verem alja, mintegy 30 cm-re mélyedt a BF Q051-es veremépítmény aljába.
Leletanyaga: fazekak töredékei, közöttük fenékbélyeges aljtöredékek (4. tábla 6) és egy vastos, a külső oldalán ferde bevagdolásokkal díszített, erősen kavicsos anyagú peremtöredék (6. tábla 3).
- BFQ052J03.: Kerek, 100 cm átmérőjű, ívelt aljú, barna, fekete agyagos betöltésű verem alja, a kibontott padlószintbe mindössze 20 cm-re mélyedt.
Leletanyaga: kisebb mennyiségű középkori kerámiatöredékeket tartalmazott.
- BFQ052J04.: Kerek, nagyjából 25 cm átmérőjű, a padlóba 25 cm-re mélyedő oszlophely a veremépítmény délkeleti részén.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ052J05.: Kerek, mintegy 20 cm átmérőjű oszlophely a veremépítményünk délkeleti sarkában, a padlószintbe 20 cm-re mélyedt.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

- BFQ052J6.: Kerek, mintegy 25 cm átmérőjű oszlophely metszete az építmény északkeleti sarkának oldalfalában.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ052J07.: Kerek, mintegy 15 cm átmérőjű, a padlószintbe 10 cm-re mélyedő oszlophely, a veremépítmény északkeleti sarkában, közvetlenül a BFQ052J06. oszlophely mellett.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ052J08.: Mintegy 15 cm átmérőjű, 25 cm mély, de északi irányba elhúzott oszlophely, betöltése szürke, faszenes, hamus talaj volt.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ052J09.: Kerek, mintegy 20 cm átmérőjű, a padlószintbe csak 5-6 cm-re mélyedő oszlophely a veremépítmény déli oldalának közepén.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ052J10.: Kerek, mintegy 20 cm átmérőjű, a padlószintbe 8–10 cm-re mélyedő oszlophely a veremépítmény nyugati falánál.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ052J11.: A veremépítmény keleti helyiségében a padlószinten fekvő szarvasmarha majdnem teljes csontváza.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ052J12.: Kicsi, 10 cm átmérőjű karólyuk a veremépítmény két helyisége közötti részen.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ052J13.: Kerek, mintegy 40 cm átmérőjű oszlophely metszete az építmény keleti oldalfalában.
Leletanyaga: néhány kisebb, apró kavicsos, homokos soványítású edénytöredék.
- BFQ052J14.: Kerek, mintegy 20 cm átmérőjű, a nyesett felszíntől 40 cm-re lemélyedő oszlophely metszete az építmény keleti oldalfalában.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ053.: A nyesett altalajba 14 cm-re mélyedő, 73 cm átmérőjű gödör, hamus betöltésében apró szemcséjű paticsmaradványok voltak.
Leletanyaga: kézi korongon készült fazekak perem-, oldal- és aljtöredékei, melyek közül néhány spirális vonalköteggel díszített, valamint sütőharang töredéke (6. tábla 4) és paticstöredékek.
- BFQ054.: Lekerekített sarkú, négyzetes alaprajzú, 230 cm hosszú, 200 cm széles, a nyesett altalajba 33 cm-re mélyedő, egyenes aljú építmény.
Leletanyaga: fazekak perem-, oldal- és aljtöredékei, valamint grafitos oldaltöredék került elő.
- BFQ055.: Téglalap alaprajzú, 520 cm hosszú, 20–22 cm-re lemélyedő ház, északi felében egy elszene-sedett oszlop maradványait bontottunk ki. A részben a tanúfal alá futó, részben elszántott épület pontos méreteit nem lehetett lemérni. A padlón két kupacban összetartozó kerámiatöredékek (BFQ055J01. és BFQ055J04.) és paticsos omladék (BFQ055J03.), illetve kemence maradványa volt megfigyelhető (BFQ055J02.).

Leletanyaga: vaskés töredéke (20. tábla 11), nagy mennyiségű, 14–15. századi kerámiaanyag, elsősorban tagolt peremű fazekak töredékei (6. tábla 5–7). Általában szürkessárgás, vöröses-barna és sötétszürke színű, vékonyabb falú, kavicsos, homokos soványítású edények töredékei fordulnak elő közöttük. Az oldaltöredékeken gyakori a bekarcolt vonaldíszítés (6. tábla 8). A restaurálás során egy kézi korongon készült, alacsony, zömök testű, széles szájú, rövid, tölcséres nyakú, vízszintesen levágott peremű fazekat egészítettek ki, mely kavicsos, homokos soványítású, szürkessárga színű, foltosra égett, díszítetlen, kissé aszimmetrikus példány (7. tábla 1).

BFQ055J01.: Összetartozó kerámiatöredékek a házrész déli felében.

Leletanyaga: az előzőhöz hasonló formájú, de alacsonyabb, kissé zömökebb testű, kézi korongon készült, díszítetlen fazék. Minimális kiegészítést igényelt a restaurálás során. Keskeny talpán nagy, kereszt alakú fenékbélyeg látható (7. tábla 2).

BFQ055J02.: Tapasztott, átégett platni maradványai a ház délnyugati részén.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ055J03.: Paticsos omladék a házrész közepén.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ055J04.: Összetartozó kerámiatöredékek a házrész északi felében.

BFQ056.: Kerek, 140 cm átmérőjű, függőleges falú, egyenes aljú gödör, a nyesett altalajba mintegy 79 cm-re mélyedt.

Leletanyaga: fazekak, korsók perem-, oldal- és aljtöredékei. Kevés, bekarcolt vonalköteggel díszített oldaltöredék, bécsi grafitos fazék peremtöredéke.

BFQ057.: Ovális, 150 cm hosszú, 100 cm széles, a nyesett felszínbe 20 cm-re mélyedő gödör.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ058.: Kerek, mintegy 58 cm átmérőjű, egyenes aljú, a nyesett altalajba 22 cm-re mélyedő oszlophely.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ059.: A tanúfal mellett az egykori járószínt kibontott, erősen hamus, paticsos, faszenes folt, amelynek lemélyedő része nem volt.

Leletanyaga: Vascsatok (18. tábla 8-9) és fazekak töredékei kerültek elő. A peremtöredékek zömében tagoltak. Kevés díszített oldaltöredék látott napvilágot, közöttük egy beszürkált sormintával díszített, kavicsos soványítású oldaltöredék, valamint néhány vörös festésű, fehér korsótöredék (7. tábla 3; 8. tábla 1).

BFQ060.: Szabálytalan körvonalú, 232 cm hosszú, 170 cm széles, pirosra égett paticsos, illetve sárga agyagtapasztásos felület, amely alatt 20 cm vastag hamus réteg volt.

Leletanyaga (7. tábla 4–8; 8. tábla 2): fazék- és korsótöredékek, valamint nagyméretű, vastag falú, kavicsos soványítású, fazék formájú edénytípushoz tartozó peremtöredékek kerültek elő, melyek közül az egyik külső oldala bekarcolt vonalköteggel díszített (7. tábla 8).

BFQ061.: Méhkas alakú, 124 cm hosszú, 102 cm széles, a nyesett altalajba 33 cm-re mélyedő gödör.

Leletanyaga: U alakú élborító vasalás (22. tábla 11), késő középkori, korongon készült fazék- és fedőtöredékek, melyek zömében díszítetlenek.

BFQ062.: Ovális, 292 cm hosszú, 163 cm széles, 86 cm mély, mészkődarabokkal kevert betöltésű gödör. Leletanyaga: késő középkori leletanyag. Fazekak, poharak, korsók, fedők töredékei. Zömében kézi korongon készült fazekastermékek. Jellemző a perem alatti hullámvonalas díszítés, illetve a párhuzamos vonalaktól álló vonalköteg-díszítés az edényeken. Meglepően sok, hat darab kés is volt benne (20. tábla 12–17).

BFQ063.: Ovális, 194 cm hosszú, 93 cm széles, a nyesett altalajba 86 cm-re mélyedő, paticsos, szürke, hamus, humuszos betöltésű gödör. Leletanyaga: késő középkori fazék- és korsótöredékek, néhány vonalköteggel és hullámvonallal díszített.

BFQ064.: Enyhén ovális, 112 cm hosszú, 98 cm széles, a nyesett altalajba 17 cm-re mélyedő gödör. Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ065.: A nyesés során az egykori járósínten egy majdnem téglalap alakú, 184 cm hosszú, 143 cm széles foltban tégladarabokat figyeltünk meg. Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ066.: A nyesett felszínen egy 297 cm hosszú, 258 cm széles, erősen sárga, agyagos foltot figyeltünk meg, amely alatt szürke, humuszos, hamus, faszenes, paticsos betöltésű, 118 cm mély gödör volt. Leletanyaga (8. tábla 3–7): késő középkori kerámiaanyag. Elsősorban különböző, lassú korongon készült edények töredékei fordulnak elő, anyaguk zömében kavicsos soványítású (8. tábla 6-7). Kaolinos soványítású poharak, palackok töredékei, gyorskorongon készült, sárga, homokos soványítású tálak, korsók vörös sávós festésű töredékei (8. tábla 4), fedőtöredékek, orsókarika töredéke (9. tábla 2), gyorskorongon készült sárga és szürke korsók töredékei a jellemzőek (9. tábla 1). Fémnyaga változatos, késpenge-töredékek, vaskarika, szeg, fűrészfogú sarló is volt benne (20. tábla 18; 22. tábla 4).

BFQ067.: Kerek, 58 cm átmérőjű, 18 cm mély oszlophely. Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ068.: Kerek, 120 cm átmérőjű gödör. Alját és oldalát nem lehetett egyértelműen megfogni, mert körülötte minden irányban kevert volt a talaj, ami további és korábbi beásásokra utalt. Leletanyaga: késő középkori, kézi korongon készült fazekak töredékei, valamint fenékö töredéke.

BFQ069.: Kerek, 77 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 30 cm-re mélyedő gödör. Alját és oldalát nem lehetett egyértelműen megfogni, mert körülötte minden irányban kevert volt a talaj, ami további és korábbi beásásokra utalt. Leletanyaga: nagy mennyiségű késő középkori kerámiaanyag. Zömében gyorskorongon készült fazekak töredékei (9. tábla 4), fedők, kaolinos soványítású poharak (9. tábla 3), gyorskorongon készült, homokos és apró kavicsos soványítású, sárga korsók töredékei a jellemzőek. Kiemelhető a leletanyagból egy szürkéssárga, szürke foltos, korongolt, kavicsos, homokos soványítású, zömök testű, alacsony, rövid, hengeres nyakú, enyhén kihajló, lekerékített, a külső oldalán bordával tagolt peremű, csaknem ép korsó (9. tábla 5). Egy szinte fémtiszta állapotú, teljesen ép kés is előkerült innen (21. tábla 1).

BFQ070.: Kerek, 110 cm átmérőjű, 430 cm mély kút. Felső részének hamus betöltéséből gazdag és változatos leletanyag került elő, például vaskés és egy 5×5 cm nagyságú bronzveret is. Ez utób-

bin az ábrázolást úgy alakították ki, hogy ha fejjel lefelé fordítjuk, akkor is ugyanaz a motívum látható: egy fára feltekeredő kígyó (26. tábla 1). A bontás során jól látszott, hogy a környező beásások (BFQ067–079.) oldalában is megfigyelhető hamus rétegek fedték a kutat, ami arra mutat, hogy a víznyerő hely a településnek egy korábbi időszakához tartozhatott. A nyesési szinttől mérve 4 méter mélységben hasított karók és fűzfaesszők kerültek elő. A kút alsó részén a kicsit nagyobbra ásott aknába a fűzfaágakból fonott bélést kívülről sárga agyaggal tapasztották körbe, ami mellett szürke, szűrő agyagréteggel töltötték ki az üreget (25. tábla 2; 29. tábla). A kút oldalában már 340–350 cm körüli mélységben megjelentek a rétegvizek.

Leletanyaga: késő középkori kerámiaanyag. Lassú és gyorskorongon készült fazekak töredékei (10. tábla 1), gyorskorongon készült poharak (10. tábla 2-3), kaolinos soványítású edények, homokos soványítású korsók töredékei, vörös festésű edény oldaltöredéke (10. tábla 5), belül zöld mázas lábastöredék (10. tábla 4), fedőtöredékek, mázatlan kályhaszem töredéke, fenékö töredéke, hevedercsat, patkó, késtöredékek, szegek kerültek elő (18. tábla 6, 10; 21. tábla 4, 6-7; 22. tábla 5).

BFQ071.: Ovális, 101 cm hosszú, 70 cm széles, a nyesett altalajba 21 cm-re mélyedő kis gödör.

Leletanyaga: néhány késő középkori fazék- és edénytöredék, valamint egy kötöredék.

BFQ072.: Az egykori járósinten szétterülő paticsos folt, lemélyedő része nem volt.

Leletanyaga: kavicsos soványítású korongolt fazekak perem- és aljtöredékei, valamint csillámos homokkal soványított edény oldaltöredéke és egy amorf paticsdarab.

BFQ073.: Ovális, 104 cm hosszú, 88 cm széles, ívelt aljú, a nyesett altalajba 28 cm-re mélyedő gödör.

Leletanyaga: késő középkori kerámiaanyagában kavicsos és csillámos homokos soványítású fazekak töredékeit, valamint sárga, gyorskorongon készült edények oldaltöredékeit találjuk.

BFQ074.: Kerek, 80 cm átmérőjű, enyhén ívelt aljú, a nyesett altalajba 37 cm-re mélyedő gödör.

Leletanyaga: késő középkori kerámiaanyag. Kavicsos soványítású fazekak töredékei, csillámos homokkal soványított oldaltöredékek kerültek elő, az egyik fazéktöredéken bekarcolt vonaldísz látható. Ezen kívül gyorskorongolt sárga korsótöredékek, kaolinos soványítású pohár töredéke fordul még elő a kerámiaanyagban.

BFQ075.: Kerek, 29 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 10 cm-re mélyedő cölöplyuk.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ076.: Kerek, 63 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 22 cm-re mélyedő gödör. A tanúfalban jól lehetett látni azon a részen kicsit magasabban egy erős paticsos omladékot.

Leletanyaga: néhány késő középkori edénytöredék. Kavicsos soványítású fazekak oldaltöredékei, valamint egy gyorskorongon készült, homokos soványítású, talpgyűrűs edény aljtöredéke (10. tábla 6).

BFQ077.: Kerek, 45 cm átmérőjű, a nyesett altalajba mindössze 4 cm-re mélyedő gödör.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ078.: Vese alakú, 58 cm hosszú, 43 cm széles, a nyesett felszínbe 11 cm-re mélyedő gödör.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ079.: Ovális, 101 cm hosszú, 73 cm széles, a nyesett felszínbe 29 cm-re mélyedő, szürkésbarna, humuszos, helyenként paticszemcsékkel kever betöltésű gödör.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ080.: A malomtó beömlőcsatornáján készített metszet. A tervezett út Bartók Béla utcai ágán, ahol a 6-os úttól egy éles, 90°-os kanyarral elhajolva a Forberger utcai csomóponthoz megy majd az új nyomvonal, a kanyar előtt mintegy 6 méter széles, a szelvényünket közel 45°-ban keresztbe vágó, fekete, humuszos sávot figyeltünk meg. A felszíni jelenség és a topográfiai viszonyok együttesen arra utaltak, hogy itt lehetett az egykori malomtó tápcsatornája. Ezért ezen a helyen a szelvényünk szélén a metszet elkészítéséhez egy 200 cm széles, 220 cm mély kutatóárkot húztunk. A bontás során a nagyon nedves, sáros földből középkori kerámiaanyag és fél, negyed téglák, dupla emberfejnyi méretű mészkő került elő. A metszetben jól látható volt, hogy a domboldalon összegyűjtött vizet levezető tápcsatornát többször kitisztították, megújították. Leletanyaga: késő középkori kerámiaanyag. Kavicsos soványítású fazekak töredékei, vörös sávos festésű edény oldaltöredéke, rendkívül vastag falú, kavicsos soványítású, fazék alakú edény oldal-töredéke került elő. A díszítések közül a széles közű spirális vonalköteg fordul elő a fazekakon.

BFQ081.: Ovális, 128 cm hosszú, 101 cm széles, a nyesett felszínbe 45 cm-re mélyedő, szürkésbarna humuszos betöltésű gödör.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ082.: Ovális, 42 cm hosszú, 33 cm széles, a nyesett felszínbe 43 cm-re mélyedő oszlophely.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ083.: Fölül 81 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 147 cm-re mélyedő, hordó alakú, ívelt aljú verem. A sötétbarna, humuszos, agyagos betöltését először a BFQ016-os verem oldalában vettük észre. A két veremnek éppen csak az alja ért össze, egyébként pedig annyira szépen sorban, egymás mellett voltak, hogy felmerül még annak a lehetősége is, esetleg ezek egy időben, egy gazdasági egységhez tartoztak.

Leletanyaga: kavicsal erősen soványított fazék töredékei, az egyik oldaltöredéken hullámvonal-köteg-díszítés látható.

BFQ084.: Kerek, 72 cm átmérőjű, a nyesett felszínbe 38 cm-re mélyedő, szürkésbarna, humuszos betöltésű gödör.

Leletanyaga: néhány kavicsos soványítású fazéktöredék, valamint homokos soványítású, sárga korszótöredék.

BFQ085.: Kerek, 29 cm átmérőjű, 24 cm mély, szürke, hamus, faszenes, paticsos, humuszos betöltésű cölöplyuk.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ086.: Kerek, 23 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 21 cm-re mélyedő oszlophely.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ087.: Az új nyomvonal Bartók Béla utca felőli végén a mai 6-os út szintvonalához csatlakozó egykori földesút 4 méter széles sávban teljesen letömörödött, lejárt, barna, agyagos talaja, amelyben nagyon sok középkori téglatöredék is volt.

Leletanyaga: gyorskorongolt, szürke korszó oldaltöredéke, kavicsos, homokos soványítású fazék részben kiegészített töredéke, valamint peremtöredéke (10. tábla 7). Vastag falú, homokos, kavicsos soványítású, vörös sávos festésű edény oldaltöredékek (11. tábla 2), valamint vastag falú, kavicsal erősen soványított, fazék formájú edénytöredékek, az egyikken hullámvonalkötegekből álló díszítés látható (11. tábla 1). Fémanyagában sarló töredéke, patkó és vasalat fordult elő (21. tábla 5; 18. tábla 5; 22. tábla 12).

- BFQ088.: Kerek, 25 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 31 cm-re mélyedő, szürke, hamus, paticsos, humuszos betöltésű oszlophely.
Leletanyaga: néhány kavicsos, homokos soványítású fazéktöredék, valamint egy alakatlan, meszes paticsdarab került elő.
- BFQ089.: Kerek, 30 cm átmérőjű, egyenes aljú, a nyesett altalajba 21 cm-re mélyedő, szürke, hamus, humuszos betöltésű cölöplyuk.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ090.: Kerek, 17 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 26 cm-re mélyedő szürke, faszéndarabokkal kevert humuszos betöltésű cölöplyuk.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ091.: Kerek, 70 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 15 cm-re mélyedő, szürke humuszos betöltésű gödör.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ092.: Egy szétszántott kemencének az alja. Kerek platnija 75 cm átmérőjű volt és 8 cm vastagon égett át. Tapasztásában edénytöredékek nem voltak.
Leletanyaga: néhány szürkére égett, kavicsos, homokos soványítású, közepes falvastagságú fazéktöredék.
- BFQ093.: Kerek, 25 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 15 cm-re mélyedő, szürke, hamus, paticsos, humuszos betöltésű cölöplyuk.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ094.: Kerek, 12 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 12 cm-re mélyedő, szürke, hamus, faszenes, humuszos betöltésű cölöplyuk.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ095.: Kerek, 8 cm átmérőjű, 10 cm mély, szürke, hamus, faszenes humuszos betöltésű, feltehetően karólyuk.
Leletanyaga: két vastag falú, kavicsos soványítású, foltosra égett fazéktöredék került elő innen.
- BFQ096.: Ovális, 30 cm hosszú, 18 cm széles, a nyesett altalajba 5 cm-re mélyedő, szürke, hamus, paticsos, humuszos betöltésű cölöplyuk.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ097.: Kerek, 29 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 30 cm-re mélyedő, szürke, hamus, paticsos, humuszos betöltésű cölöplyuk.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ098.: Kerek, 28 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 25 cm-re mélyedő, szürke, humuszos betöltésű cölöplyuk.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ099.: Ovális, 86 cm hosszú, 52 cm széles, sekély, mindössze 30 cm-re lemélyedő, szürke humuszos betöltésű gödör.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

- BFQ100.: Hosszan elnyúló csepp alakú, 185 cm hosszú, 130 cm széles folt. Betöltése szürke humuszos, paticsos.
Leletanyaga: néhány kavicsos soványítású, foltosra égett fazéktöredék, valamint egy homokos soványítású, sárga korsó oldaltöredéke.
- BFQ101.: Kerek, 110 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 35 cm-re mélyedő, szürke humuszos betöltésű gödör.
Leletanyaga: őrlőkötőredékek, bogrács aljtöredéke (11. tábla 4), kavicsos, samottos soványítású bogrács peremtöredéke (11. tábla 3), kavicsos soványítású oldaltöredékek, valamint egy fehér, finom szemcséjű homokkal soványított edény oldaltöredéke került elő.
- BFQ102.: Kerek, 88 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 33 cm-re mélyedő, szürke, humuszos betöltésű gödör.
Leletanyaga: néhány kavicsos soványítású, szürkésbarna és fekete fazéktöredék, valamint egy csillámos homokkal soványított edény oldaltöredéke fordult elő a kerámiaanyagban.
- BFQ103.: Kerek, 88 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 5 cm-re mélyedő, szürke, humuszos betöltésű cölöplyuk.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ104.: Kerek, 80 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 9 cm-re mélyedő, szürke, humuszos betöltésű gödör alja.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ105.: Kerek, 98 cm átmérőjű, félig a metszettel alá lógó, ívelt aljú, a nyesett felszíntől mérve 15 cm-re mélyedő gödör. Betöltése szürke-sárga kevert talaj volt.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ106.: Kerek, 140 cm átmérőjű, ívelt aljú verem alja, a nyesett altalajba kb. 39 cm-re mélyedt. Szürke, agyagos, humuszos betöltéséből középkori kerámatöredékek kerültek elő.
Leletanyaga: kavicsos, homokos soványítású, sárgásszürkés színű fazekak alj-, oldal- és peremtöredékei. Néhány töredéken hullámvonal-díszítés, illetve széles közű vonalköteg-díszítés látható. Egy kereszt alakú fenékbélyeggel ellátott, vékony falú, kavicsos soványítású fazék alj- és oldaltöredéke is előkerült, a hasán szabálytalanul bekarcolt hullámvonalakkal és vonalakkal díszített (11. tábla 5).
- BFQ107.: Kerek, 70 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 10 cm-re mélyedő, szürke, agyagos betöltésű gödör alja.
Leletanyaga: két darab kavicsal erősen soványított anyagú fazék oldaltöredéke.
- BFQ108.: Kerek, 106 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 12 cm-re mélyedő, szürke, enyhén agyagos betöltésű gödör alja.
Leletanyaga: vastag falú, kavicsos, homokos soványítású, kívül vörösre égett fazék alj- és oldaltöredéke, valamint egy feketére égett, apró oldaltöredék.
- BFQ109.: Kerek, 46 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 18 cm-re mélyedő oszlophely, szürke, agyagos betöltéssel.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ110.: A malomtó területén, az új út Forberger utcai főágában lévő BFQ004. kutatóárkunk végső tisztítása során a délnyugati oldalában 230 cm széles, teknős aljú, a nyesett felszíntől 40–50 cm-re mélyedő, szürke, hamus, faszenes, paticcsal kevert betöltésű gödör került elő. A délnyugati végében 100 cm-re mélyedő betöltésében jelentős mennyiségű kerámiát tartalmazó gödör volt, amely a BFQ110J01. jelenségszámot kapta. Egy közvetlenül a metszettel mellett talált, egészen későinek tűnő, vörösre égetett korsónyak kapcsán felvetődik az a kérdés, hogy a malomtó feltöltődésébe mélyedő késői beásásban több korszak anyaga keveredett-e vagy ez már önmagában is a balkáni népesség jelenlétére utal-e.

Leletanyaga: részben kiegészített, lassú korongon készült, kavicsos, homokos soványítású fazék alj- és oldaltöredéke kerék formájú fenékbélyeggel (12. tábla 1). Testén széles közű spirális vonalköteg húzódik. Kavicsos soványítású, vörösre égett korsó perem- és nyaktöredéke. A perem alatt húzódó bordától induló szalagfűl sűrű ferde bevagdolásokkal díszített (12. tábla 3).

BFQ110J01.: Kerek, 80 cm átmérőjű, a nyesett felszíntől 100 cm-re lemélyedő gödör a BFQ110. objektum délnyugati részén. Betöltése a felső részén szürke, hamus réteg, alatta sárga, illetve barna agyagos, helyenként paticcsal kevert talaj volt.

Leletanyaga: kisebb méretű, zömök testű, kavicsos soványítású, kihajló peremű, rövid, tölcéses nyakú fazék részben kiegészített darabja. A vállán és a hasán sekélyen bekarcolt vonaldíszítés látható (12. tábla 2).

Ezen felül sok kavicsos soványítású, lassú korongon készült fazéktöredéket, néhány kaolinos soványítású fehér kerámiatöredéket, szürke, homokos soványítású, gyorskorongon készült korsótöredékeket, néhány vastag falú, kavicsal erősen soványított anyagú, fazék formájú edényhez tartozó, hullámvonaldíszes oldaltöredéket ismerünk innen.

BFQ111.: A malomtó nyugati partján a kutatóárkunk alján egy szájával lefelé fordult fazék peremtöredékeit figyeltük meg a szürke humuszos rétegben. A fazék többi részét elvitte a szántás.

Leletanyaga: néhány kavicsos, homokos soványítású edény oldaltöredékei, valamint egy széles szájú, szürkére égett, kavicsos soványítású fazék lekerekített peremű töredékei.

BFQ112.: A malomtóba húzott kutatóárkunk oldalában a meder feltöltődésének rétegei alatt egy sötétszürke, hamus, humuszos, paticcsal kevert betöltésű, ívelt aljú gödör feltöltését figyeltük meg. A különösen jól látható és egyértelmű stratigráfiai helyzet miatt a metszet falába bontva megpróbáltunk korhatározó anyagot gyűjteni.

Leletanyaga: néhány kavicsos, homokos soványítású fazék-oldaltöredék.

BFQ113.: A kutatóárkunk oldalában egy kemence és egy hozzátartozó hamusgödör metszete látszott. A malomtó feltöltődési rétegei alatt különösen jól látható és egyértelmű stratigráfiai helyzet miatt a metszet falába bontva megpróbáltunk korhatározó anyagot gyűjteni.

Leletanyaga: néhány kavicsos, homokos soványítású edény oldaltöredék. Az egyik mélyen bekarcolt vonaldíszítés látható.

BFQ114.: A kutatóárkunk oldalában egy mintegy 100 cm széles, erősen faszenes, szürke humuszos betöltésű gödör aljának metszete látszott. A malomtó feltöltődési rétegei alatt különösen jól látható és egyértelmű stratigráfiai helyzet miatt a metszet falába bontva megpróbáltunk korhatározó anyagot gyűjteni.

Leletanyaga: néhány kavicsos soványítású, szürkésre, feketésre égett fazéktöredék. Az egyik egy vízszintesen kihajló, függőlegesen felhúzott peremvégű, a külső oldalán bordával tagolt fazék peremtöredéke, a perem alatt tölcéses átfúrással. Kalcinált csontdarab.

BFQ115.: A kutatóárkunk oldalában egy kemence aljának metszete látszott. A malomtó feltöltődési rétegei alatt különösen jól látható és egyértelmű stratigráfiai helyzet miatt a metszet falába bontva megpróbáltunk korhatározó anyagot gyűjteni.

Leletanyaga: szürkessárga, foltosra égett, kavicsos soványítású fazekak töredékei.

BFQ116.: A kutatóárkunk északi oldalában a BBQ004. objektum feletti részen a malomtó felső, szürke feliszapolódási rétegébe is belemélyedve mintegy 80 cm széles, 50 cm mély, vörösesbarna, humuszos, paticsos betöltésű gödör faltját figyeltük meg, amiben egy középkori téglá töredéke is volt.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ117.: A kutatóárokban a BFQ007-es gödör mellett a metszetfalban megfigyelt faszenes, korros csíkok és szürke humuszos folt.

Leletanyaga: néhány szürke, foltosra égett, kavicsos soványítású fazéktöredék, valamint egy vörösre égett, homokos soványítású edény oldaltöredéke.

BFQ118.: Egy szarvasmarha bolygatott csontváza a nyesési szinten.

Leletanyaga: csak egy késpenge töredéke volt mellette.

BFQ119: Kerek, 70 cm átmérőjű, 180 cm mély, nagyon szép szabályos, hordó alakú verem.

Leletanyaga: kavicsos soványítású, szürkessárgára, foltosra égett fazekak főleg tagolt peremtöredékei, oldal- és aljtöredékei és egy paticsdarab.

BFQ120.: Kerek, 30 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 7 cm-re mélyedő, sötétszürke humuszos, paticsos, faszenes oszlophely.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ121.: Ovális, 138 cm hosszú, 80 cm széles, teknős aljú, a nyesett altalajba 21 cm-re mélyedő, szürke, humuszos, paticsos betöltésű gödör.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ122.: Kerek, 112 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 48 cm-re mélyedő, szürke, humuszos betöltésű gödör.

Leletanyaga: néhány kavicsos, homokos soványítású edénytöredék, valamint egy szürke, foltosra égett, bordás korsó peremtöredéke (13. tábla 1).

BFQ123.: Kerek, 20 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 5 cm-re mélyedő, szürke, humuszos betöltésű cölöplyuk.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ124.: Kerek, 115 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 21 cm-re mélyedő, szürke, humuszos betöltésű gödör alja.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ125.: Ovális, 117 cm hosszú, 75 cm széles, a nyesett altalajba 21-35 cm-re mélyedő, szürke, humuszos betöltésű, egyenetlen aljú gödör.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ126.: Kerek, 48 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 8 cm-re mélyedő, szürke, humuszos betöltésű oszlophely.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

- BFQ127.: Kerek, 20 cm átmérőjű, a nyesett oldalajba 7 cm-re mélyedő, szürke, humuszos betöltésű cölöplyuk.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ128.: Ovális, 167 cm hosszú, 110 cm széles, a nyesett oldalajba 20–38 cm-re mélyedő, szürke, humuszos, paticsos betöltésű, egyenetlen aljú gödör, melyben újkőkori edénytöredékek voltak.
Leletanyaga: értékelhető középkori leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ129.: A nyesési szinten mintegy 180 cm átmérőjű foltban a vöröses-sárgás agyagos felszínbe taposva újkőkori kerámiatöredékeket figyeltünk meg. Feltehetően eredetileg a neolit járósínt-hoz tartozhattak, amelyeket a késő középkori-kora újkori földes út használata során ért az erős bolygatás.
Leletanyaga: értékelhető középkori leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ130.: Kerek, 43 cm átmérőjű, a nyesett oldalajba 36 cm-re mélyedő, szürke hamus, humuszos, paticsos betöltésű oszlophely.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ131.: Kerek, 98 cm átmérőjű, a nyesett oldalajba 18 cm-re mélyedő, szürke, humuszos betöltésű gödör alja.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ132.: Kerek, 30 cm átmérőjű, a nyesett oldalajba 10 cm-re mélyedő, szürke hamus, humuszos, paticsos-faszenes betöltésű cölöplyuk.
Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ133.: A késő középkori-kora újkori földes út nyomvonalában mintegy 60 cm átmérőjű foltban betaposott, teljesen apróra, morzsalékosra tört őskori kerámiatöredéket figyeltünk meg.
Leletanyaga: értékelhető középkori leletanyagot nem tartalmazott.
- BFQ156.: Vasalat a malomtó medrének nyesett felszínéből, mely töredéke és formája alapján hengereknek tűnik, de szerkezete alapján egyértelműen más rendeltetésű vastárgy (17. tábla 13; 22. tábla 13).
- BFQ157.: Rézcsat a malomtó medrének nyesett felszínéből (17. tábla 2).
- BFQ158.: Feltehetően kulcs töredéke a malomtó medrének nyesett felszínéből (17. tábla 9).
- BFQ159.: Réz könyvveret a malomtó medrének nyesett felszínéből (16. tábla 4).
- BFQ160.: Vasalat töredéke a malomtó medrének nyesett felszínéből.(22. tábla 14).
- BFQ161.: Réz könyvkapocs, rajta gótikus felirat részlete a malomtó medrének nyesett felszínéből (16. tábla 5; 26. tábla 2).
- BFQ162.: Bronztárgy töredéke a malomtó medrének nyesett felszínéből (17. tábla 4).
- BFQ163.: Vaspatkó fél töredéke a malomtó medrének nyesett felszínéből (18. tábla 3).

- BFQ164.: Vasalat töredéke a malomtó medrének nyesett felszínéből (22. tábla 15).
- BFQ165.: Lakatpánt töredéke a malomtó medrének nyesett felszínéből (19. tábla 4).
- BFQ166.: Vas zabla a malomtó medrének nyesett felszínéből (18. tábla 2).
- BFQ167.: Vaslakat zárszerkezete a malomtó medrének nyesett felszínéből (19. tábla 2).
- BFQ168.: Vastárgy töredéke a malomtó medrének nyesett felszínéből.
- BFQ170.: Réz könyvveret töredéke a malomtó medrének nyesett felszínéből (16. tábla 6).
- BFQ171.: Jatagán hegytöredéke a malomtó medrének nyesett felszínéből (21. tábla 14).
- BFQ172.: Bronz záróveret a malomtó medrének nyesett felszínéből (17. tábla 2).
- BFQ173.: Rézcsengő töredékei a malomtó medrének nyesett felszínéből (17. tábla 1).
- BFQ174.: Római kori bronzpénz és Luxemburgi Zsigmond ezüst parvusa (CNH II. 125a) (1387–1427) a malomtó medrének nyesett felszínéből (16. tábla 2).
- BFQ175.: Vaspatkó töredéke a malomtó medrének nyesett felszínéből (18. tábla 4).
- BFQ176.: Vaskés és bronz harang töredéke a malomtó medrének nyesett felszínéből (21. tábla 8; 17. tábla 12).
- BFQ177.: Vascsat(?) töredéke a malomtó medrének nyesett felszínéből (17. tábla 16).
- BFQ178.: Poncolással díszített rézlemez töredéke a malomtó medrének nyesett felszínéből (16. tábla 7).
- BFQ179.: Vaskarika a malomtó medrének nyesett felszínéből (17. tábla 11).
- BFQ180.: Vaslemezen átszúrt szeg(?) töredéke a malomtó medrének nyesett felszínéből (17. tábla 8).
- BFQ181.: Kerek, 200 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 106 cm-re mélyedő, szürke, humuszos betöltésű gödör.
Leletanyaga: kavicsos, homokos soványítású fazekak töredékei, gyorskorongon készültek. Az egyik vízszintesen levágott végű peremtöredék külső oldala beszurkálásokkal díszített (13. tábla 3), egy másik töredéken a perem alatt három sorban fogaskerek-díszítés húzódik (13. tábla 2). A gödör betöltéséből több kés penge- és nyéltöredéke is előkerült (21. tábla 11-12).
- BFQ182.: Kerek, 180 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 24 cm-re mélyedő, szürke, humuszos betöltésű gödör enyhén ívelt alja.
Leletanyaga: korhatározó leletanyagot nem tartalmazott, bár több kovácsolt vasszeg és egy gyűrű alakú vasalás is volt benne.
- BFQ183.: Kerek, 140 cm átmérőjű, a nyesett altalajba 54 cm-re mélyedő, szürke, humuszos betöltésű gödör alja.

Leletanyaga: nagy mennyiségű késő középkori kerámiaanyag. Lassú és gyorskorongolt fazekak töredékei, közöttük fenékbélyeges aljtöredékek, hullámvonallal, bekarcolt vonalköteggel díszített oldaltöredékek, korsók fül-, alj- és oldaltöredékei. Vörös sávós festésű, sárga edény peremtöredéke, fekete festésű edény oldaltöredéke, belül zöld mázas edény aljtöredéke, bécsi grafitos fazék aljtöredéke. A gödör betöltéséből egy négyzetes keresztmetszetűre kovácsolt vasszerkezet hegytöredéke is előkerült.

BFQ184.: Kerek, 460 cm mély kút. Betöltése fekete agyagos talaj volt, helyenként szürke agyagfoltokkal. Bontása során nagy mennyiségű famaradvány, főleg vastagabb ágak, valamint állatcsontok és kis mennyiségű kerámia illetve némi szerves növényi maradvány – talán szalma – került elő. A kút alján, már a talajvízes rétegben kisgyermek csontvázához tartozó koponya, bordák és csigolyák voltak.

Leletanyaga (13. tábla 4–7; 14. tábla 1–4): nagy mennyiségű késő középkori kerámiaanyag. Lassú korongolt és gyorskorongon készült fazekak töredékei (13. tábla 5, 7; 14. tábla 1-2), közöttük kereszt alakú fenékbélyeggel ellátott aljtöredékek (13. tábla 4). Kaolinos soványítású edények, fazekak és poharak töredékei (14. tábla 3-4), fedőtöredékek (13. tábla 6), sárga, homokos soványítású korsók fül- és oldaltöredékei. Vastag falú, kavicsal erősen soványított anyagú, fazék formájú edény oldaltöredéke, kályhaszem-töredékek. A fazekak díszítései között bekarcolt hullámvonal és vonalköteg fordul elő. A fémleletek között vaskések, szegek, vasalatdarabok, zárszerkezet töredékei kerültek elő (21. tábla 15; 22. tábla 16).

BFQ185.: A Bartók Béla utcai részen a feltárással vizsgált nyomvonalat a régi úthoz csatlakozó rész alatt ferdén keresztbe vágta egy 4 méter széles, 30 méter hosszan dokumentált barna agyagos, tömörödött sáv. A talaj annyira tömörödött, mintha zúzottkő szemcsék lennének egymás mellett. Hasonló talajszerkezet a földes utakra jellemző, ami arra mutat, hogy itt egy földes út húzódnak az egyébként a középkori objektumoktól is mentes területen. A szelvénynek ebben a végében szinte csak őskori, a Lengyel-kultúrához sorolható, az agyagos útba taposott cserepeket figyeltünk meg több foltban is.

Leletanyaga: értékelhető középkori leletanyagot nem tartalmazott.

BFQ187.: Enyhén ovális, 160 cm hosszú, 148 cm széles, 580 cm mély kútakna. Bontása során 4 méter mélységben jelent meg a kútszerkezethez tartozó faanyag. Aljának betöltésében viszonylag sok épületomladék, téglá-, kődarabok, egész nagy fél, háromnegyed lapos téglák, gazdagnak mondható leletanyag volt. Az előkerült fűzvevő és karódarabok, a folyamatosan nyesett rétegek megfigyelései arra mutattak, hogy ez is egy fonott bélésű kút volt, amit a víz szűrésére kívülről szürkeagyag réteggel vettek körbe.

Leletanyaga: egy keskeny talpon álló, vállában kiszélesedő testű, durva szemcsés homokkal soványított anyagú, gyorskorongon készült korsó töredéke. Erősen kiegészített, nyakrészénél eltört. A nyak és a váll találkozásánál keskeny, pasztikus borda húzódik. Ezen kívül kavicsos, homokos soványítású, különböző színű edény oldaltöredékek, fazék peremtöredéke, korsók fül- és oldaltöredékei találhatóak a leletanyagban (14. tábla 5). A kútból egy erősen összegyűrt rézedény nagyobb darabja is előkerült (22. tábla 17), a famaradványok között pedig 460 cm mélységben egy favödör szélein a csapoláshoz elvékonyított feneke feküdt (26. tábla 4-5).

BFQ188.: A malomtó tápcsatornájának metszete. A nyesett felszínen a domb tövében a településobjektumokkal borított domboldal és a malomtó sárga, lösziszapos feltöltődése közötti részen nagyon szépen kirajzolódott egy, a hegy felé futó, szürke-fekete humuszos betöltésű, 6–8 méter széles sáv. Ez a nyomvonalunkat ferdén vágta, így a metszetét is ehhez igazodva készí-

tettük el. A ferde metszet miatt az alján mintegy 2,5 méter szélességben az egykori vízfolyásra utaló, egészen apró szemcsés, mészzárványos réteg volt, amit egy 40 cm vastag, sárgásbarna, humuszos, löszös feltöltődés után egy újabb meszesebb, kavicsosabb, löszzárványosabb réteg követett 40 cm vastagságban. A feltöltődésében több tégladarab és egy nagyobb mészkőtömb is volt, amelyet in situ dokumentáltunk.

Leletanyaga: értékelhető leletanyagot nem tartalmazott.

A FELTÁRT LELETANYAG ÉRTÉKELÉSE⁵

Az objektumokból származó leletanyag legnagyobb részét a település-feltárásokon tapasztaltaknak megfelelően a különböző edénytöredékek teszik ki. Kisebb mennyiségben fordulnak elő fém- és kőtárgyak. A feldolgozás jelenlegi szakaszában a feltárt leletanyag kronológiai szempontból csak széles spektrumban osztályozható. Jelen előzetes feldolgozás során elsődleges feladatunk az egyes nagyobb periódusok (Árpád-kor, késő középkor), illetve a speciális tárgycsoportok (import tárgyak, idegen etnikumhoz köthető tárgycsoportok) elkülönítése és meghatározása volt.

A feldolgozás során az anyag összehasonlító elemzésénél a bonyhádi Tesco áruház építése során végzett mentő feltárás tárgye gyűjtése szolgáltatta a kontrollcsoportot. Szélesebb kitekintésre a teljes leletanyag részletes feldolgozása során kerülhet sor.

Kerámia

A kerámiák változatos formában jelennek meg a feltárt leletanyagban. Az edénytöredékek nagy része típus és funkció szempontjából is csak nehezen osztályozható, ugyanakkor az egyértelműen látszik, hogy a kerámiaanyag legnagyobb hányadát a különböző főző- és tárolóedények töredékei teszik ki. A leletanyagban az Anjou-kor utolsó felére, valamint az azt követő másfél évszázadra keltezhető emlékek dominálnak. Az Árpád-kori és a 16. század középső évtizedeire keltezhető edénytöredékek a virágzó középkori település gyökereiről, valamint utóéletéről tanúskodnak. A különböző kerámiatípusok Tolna megye-szerte megtalálhatóak. A megye késő középkorának régészeti kutatása alapvetően néhány jól ismert lelőhelyre fókuszál/fókuszált, ebből adódóan elsősorban a középkori váraiból (Váralja–Várfő,⁶ Felsőnyék–Várhegy⁷, Dombóvár–Gólyavár, Ozora⁸) és Ete elpusztult mezőváros⁹ feltárt objektumaiból áll rendelkezésre jelentős mennyiségű publikált leletanyag.

Cserépbográcsok (1. tábla 4; 3. tábla 5; 11. tábla 3-4.)

Öt objektumból (BFQ004., BFQ018., BFQ038., BFQ101., BFQ110J1.) különítettünk el cserépbogrács perem-, oldal- és aljtöredéket. Ezek egy része kifelé és befelé is megvastagodó, szögletesen levágott peremtöredék. A perem alatt bevagdalt díszű és a perem alól induló, spirális vonalköteggel díszített példány is ismert a leletanyagban. Ezek az edények általában a 13. század végére, a 14. század első harmadára keltezhető fazéktöredékekkel együtt kerültek elő, ugyanakkor néhány esetben nem zárható ki későbbi keltezés sem. A BFQ018. objektumban például vörös sávós festésű kerámia-töredékekkel együtt fordult elő bográcstöredék.

⁵ A leletanyag előzetes értékelése anyag- és tárgycsoportonként történik. A minél pontosabb eredmények érdekében a feltárás leletanyagának gyűjteményi nyilvántartásba vételét követően a teljes tárgye gyűjtés tételes feldolgozását is el kell végezni.

⁶ MIKLÓS 1998, 127–156.

⁷ MIKLÓS 1988, 205–225.

⁸ FELD et al. 1989, 177–207.

⁹ MIKLÓS – VIZI 1999, 207–269; MIKLÓS – VIZI 2003, 399–406.

Fazekak (1. tábla 1–3; 2. tábla 1; 3. tábla 1–3, 6; 4. tábla 1, 5-6; 5. tábla; 6. tábla 2, 5–8; 7. tábla 1-2, 4–7; 8. tábla 6-7; 9. tábla 4; 10. tábla 1, 7; 11. tábla 5; 12. tábla 1-2; 13. tábla 2-5, 7; 14. tábla 1-2.)

A fazekak anyaguk, formájuk és elkészítésük módja szerint számos, jól elkülöníthető csoportba oszthatók. A vizsgált anyagban csak elenyésző mennyiségben fordult elő az Árpád-korra jellemző, durva, szemcsés soványítású, gyengén kiégetett, réteges törésfelületű edénytöredék. A fazekak anyaga általában kevésbé durva, inkább nagyobb szemcsés, néha kissé fényes, zömében jól kiégetett. Emellett a finoman iszapolt agyagból formázott edények is szép számmal reprezentáltak. A fazéktöredékek színe változatos, a külső felületeiken gyakran másodlagos égésnyomok láthatóak. Sok közülük kézi korongon készülhetett, de jelentős a gyorskorongolt edények aránya is.¹⁰

Az edények, függetlenül attól, hogy kézi korongon vagy gyorskorongon készültek, gyakran kissé aszimmetrikusak, gyengébben megformáltak, ami jellemző a kor egyszerű fazekasáruira. A fazekak formai variánsaira a kiegészített, illetve statikailag megerősített edények világítanak rá. Nagyobb töredékeik alapján vállában öblösödő, zömök testű, széles szájú (3. tábla 1; 7. tábla 1-2), és karcsúbb testű (2. tábla 5), kisebb és nagyobb méretű főzőedények egyaránt megtalálhatók közöttük. A fazekak peremkialakítása rendkívül változatos.

A főzőedények között szép számmal találtunk kereszt (4. tábla 6; 7. tábla 2; 11. tábla 5; 13. tábla 4), csillag (3. tábla 6), illetve kerék alakú (12. tábla 1) fenékbélyeggel ellátott példányokat. Alapvetően 14–15. századi edényeken jelennek meg a leletanyagban.

Sok töredéken látható különböző díszítés. Leggyakrabban az edény vállán és hasán húzódó spirális vonaldíszítések, illetve vonalkötegek vannak jelen a leletanyagban (4. tábla 5; 6. tábla 8).

Összegezve elmondhatjuk, hogy a vizsgált anyagban a 12–16. században elterjedt főzőedények típusai fordulnak elő, változatos formában és minőségben.

Osztrák típusú fazekak (2. tábla 2.)

A bécsi grafitos, redukált égetésű edényeket több töredék is képviseli a leletanyagban, számuk jelentősnek mondható. A BFQ004., BFQ005., BFQ043., BFQ054., BFQ056., BFQ183. objektumból is kerültek elő töredékeik.¹¹ Az osztrák kerámiaáru már a 13. században megjelent a Magyar Királyság területén. Ezek a szürke edények redukációs égetési eljárással készültek és grafitot is tartalmaztak.¹² A grafitos, redukált égetésű kerámia jellegzetessége a perembe, a fül felső részébe karcolt, pecsételt vagy az edény aljára nyomott bélyeg volt. A jegyeknek a megfelelő minőség bizonyításában is szerepe volt.¹³ A bonyhádi töredékeken is megfigyelhető ilyen bélyeg. A BFQ005. objektumból ismert peremtöredéken egy tárcsapajzs alakú, lebegő keresztet és pólyát ábrázoló bécsi mesterjegy látható (2. tábla 2), amely a Tolna megyei bécsi grafitos kerámiaanyag alapján elkészített rendszerezés 10. csoportjával mutat rokonságot.¹⁴

Bonyhádnak Béccsel való kapcsolatait jelzik ezek a fazéktöredékek, melyek a vegyesházi királyok korában lehetett erősek, erre utalnak a bécsi fazéktöredékek. Ezek a kapcsolatok, ahogy a nem túl távoli Pécs esetében is láthatjuk, a 16. század második felében elsorvadtak. Pécsett például az 1570-es években került előtérbe a bosnyák katolikus kereskedők tevékenysége.¹⁵

Egyéb import kerámiák

A 15. századi import kerámia repertoárt néhány morvaországi kőcserépedény, úgynevezett lošticei sómázás edény töredéke szélesíti. Egy talptöredék a BFQ043. számú gödör betöltéséből ismert (4. tábla 3).

¹⁰ Az erősen fragmentált töredékekről sokszor nem lehetett egyértelműen megállapítani, hogy pontosan milyen korongolási technikával készült edényhez tartozhattak.

¹¹ A Tolna megyei bécsi grafitos kerámiaanyagról bővebben lásd: VIZI 2000, 177–252.

¹² HOLL 1963, 343.

¹³ HOLL 1955, 166.

¹⁴ VIZI 2000, 248., 18. kép.

¹⁵ HANCZ 2013, 14.

Fedők (1. tábla 8; 2. tábla 3; 6. tábla 1; 13. tábla 6.)

A feltárás során kis számban kerültek elő a késő középkorban általánosan előforduló, korongon készült, harang alakú, illetve kúpos, valamint lapos fedők töredékei, melyek a 14–16. század közötti időszak fazekas termékei. A fedőket fogógombjuk, illetve peremük alapján tudtuk elkülöníteni. Az 52. objektumban egy szürke anyagú, széles gombbú, magasabb példány is előkerült (6. tábla 1).

Folyadéktároló edények (2. tábla 4; 3. tábla 4; 7. tábla 3; 8. tábla 1, 3-4; 9. tábla 1, 5; 11. tábla 2; 12. tábla 3; 13. tábla 1; 14. tábla 5.)

Különböző típusú folyadéktároló edények szép számmal vannak jelen a leletanyagban, melyek kivétel nélkül mázatlanok. A sárga és szürke korszok mellett megjelennek azonban az asztali készlethez tartozó, anyagában fehér színű, gyakran vörös sávossal festéssel díszített (3. tábla 4; 8. tábla 1, 3-4; 11. tábla 2) példányok is. Ugyanez a kettősség a poharak között is megfigyelhető. A BFQ069. kútból egy szürke, durvább anyagú, zömök testű palack került elő (9. tábla 5).

A korszok nyakból induló függőleges szalagfülei általában ovális keresztmetszetűek, gyakran vörös, sávossal festéssel díszítettek (7. tábla 3; 9. tábla 1). A korszok teste általában díszítetlen, de a fent leírt vörös festésen kívül néhány esetben rádli mintát és bekarcolt hullámvonalakat is megfigyeltünk.

A szürke kerámia

A korszok kapcsán ki kell emelni a szürke kerámiák csoportját, mivel a balkáni eredetű, szürke vagy fekete színű edénytípust számos töredék képviseli a leletanyagban, melyeket funkciójuk szerint a legtöbb esetben a korszok közé soroltunk. Ezt a szürke kerámiatípust egyébként a 16. századtól kezdve széles körben használták, ekkor már etnikumjelző szerepe nem volt. Az edénytípus fejlődése a néprajzi kerámián keresztül a mai napig követhető Magyarországon, éppúgy, ahogy Délkelet-Európában. Bonyhádról esősorban korszótöredékek ismertek. A BFQ052. objektumból egy fedőtöredék is napvilágot látott (6. tábla 1). Az edénytípus díszítésére Bonyhádon a polírozás, illetve a finoman bekarcolt, fésűvel készített vonalkötegek, hullámvonalak jellemzők, anyaguk finoman iszapolt, az edények fala általában vékony.

Poharak (1. tábla 5; 4. tábla 2; 10. tábla 2-3, 6.)

A feltárás során jelentősebb mennyiségű, fehér, kaolinos soványítású és sárgás színű, finom szemcséjű homokkal soványított, vékony falú, gyorskorongon készült pohártöredék került elő. Az alapvetően a 15. századra jellemző edénytípus változatos formában van jelen a leletanyagban. Vannak talpkarimás, valamint talpkarima nélküli darabok is, melyek között megtalálhatóak a meredekebb falú és az öblös testű változatok is. A poharak hasát, a vállvonaltól, sokszor egészen a peremtől húzó, párhuzamos, vízszintes hornyolatokkal díszítették (1. tábla 5; 4. tábla 2; 10. tábla 2-3).

Tálak

A bonyhádi leletanyagban tálakat is csak kis számban találtunk. Többek között a BFQ066. gödör betöltéséből különítettünk el táltöredéket.

Kályhaszemek és kályhacsempék

A feltáráson néhány kupa alakú, mázatlan kályhaszem töredéke került elő. Valamennyit kutak (BFQ070., BFQ184.) betöltéséből ismerjük. Kályhacsempé töredéke az ásatás leletanyagából egyelőre nem ismert.

Török mázas kerámia

A bonyhádi leletanyagból továbbra is nagyjából a török kor mindennapjainak jól ismert kerámiatípusai (például mázas török tálak és korszok) ismerjük. A BFQ070. kútból egy zöld mázas lábas töre-

déke került elő (10. tábla 4). Ezen kívül csak néhány kisebb, mázas fragmentum fordul elő a feltárt leletanyagban, ami mindenképpen azt jelzi számunkra, hogy a településen a 16. század második felében már jelentős megtelepedéssel nem számolhatunk.

„Bosnyák” kerámia

Az úgynevezett bosnyák kerámia elnevezés nem funkciót, hanem készítési technikai sajátosságokat takar. A 2015-ben Bonyhádön feltárt, kézi korongon készült, ebbe a csoportba sorolható edények között fazékként, korsóként, sütőharangként, „fazékkemenceként” (1. tábla 7) meghatározható töredékeket találunk.

Sütőharanggal a szabadtéri, sütőtálban való sütés közben sült tésztaféléket fedték le. Pelyvás soványítású sütőharang töredékek a BFQ051-52. számú, kéthelyiséges, földbe mélyített épületből (4. tábla 4), valamint a BFQ053. objektumból kerültek elő (6. tábla 4).

Fazék formájú, nagyméretű, kavicsos soványítású edények csoportja (1. tábla 7; 6. tábla 3; 7. tábla 8; 8. tábla 2; 11. tábla 1; 15. tábla)

Külön ki kell emelnünk egy, a funkcióját tekintve speciális edénytípust. A bonyhádi Tesco áruház építéskor egy rendhagyó jelenséget dokumentáltunk 2007-ben. Látszólag a bolygatatlan altalajban egy mélyen az altalajba ásott, talpára állított, nagyméretű főzőedényt bontottunk ki (BTQ005. objektum). Körülötte objektum feltárása nem látszódtott, az edénynek pedig a BTQ005J1 jelenségszámot adtuk (15. tábla 6). Az edény szürkésbarna színű, kézi korongon készült, kavicsos és homokkal erősen soványított anyagú, nagyméretű, kihajló, felhúzott, lekerekített, a külső oldalán függőleges állású, éles vonalban végződő peremű, rövid, tölcseres nyakú, közel függőleges, vastag falú, széles, lesimított aljú fazék volt.¹⁶

Az újabb, 2015-ös feltáráson számos, ugyanehhez a kerámatípushoz köthető töredék került elő. A BFQ004., BFQ051-52., BFQ060., BFQ087., BFQ110J1., BFQ184. objektumok betöltéséből ismerünk ilyeneket. Mindegyik töredékre jellemző az erős, kavicsos soványítás, a nagy peremátmérő és a szokatlanul vastag fal. Több ilyen díszített töredék is előfordul a leletanyagban. A BFQ004. objektumból származó egyik peremtöredék külső oldalán bekarcolt hullámvonal-díszítés látható (1. tábla 7). A BFQ051-52. épületből származó egyik peremtöredék külső oldalát ferde bevagdálásokkal díszítették (3. tábla 3). A BFQ060. objektumban egy egész sekélyen bekarcolt hullámvonalból álló vonalköteggel díszített példány is található (7. tábla 8). A BFQ087. jelenség anyagában elkülönített edényoldalok esetében hullámvonalkötegekből álló díszítést is megfigyeltünk (11. tábla 1). A BFQ110J1. jelenség esetében is találtunk nagyméretű, fazék formájú edényhez tartozó, hullámvonaldíszes oldaltöredéket.

A magyarországi fazékok között szokatlan méretű és anyagú, a Tesco áruház építéskor előkerült edényhez (BTQ005. objektum) hasonló kerámiákkal a kaukázusi néprajzi anyagban és még a mai gyakorlatban is találkozhatunk. Azon a területen különösen szembeötlő, hogy szinte minden régióban eltérő formájú, méretű, nevű az általánosan használt lepénykenyér – és ennek megfelelően a sütésére használt kemence is. Talán az egyetlen közös vonásuk, hogy ezekben a kemencékben a felforrósított falra csapva sütik meg a kenyeret (30. tábla 2). A Kaukázus déli, Grúziához tartozó oldalán, Imereti tartományban a más területeken megszokottnál kisebb méretű, hordozható, nagyobb fazékhoz hasonló alkalmatosságban készítik (*tondiür* vagy *tandiür*) ma is a kenyeret és az ottani utak mellett mindenfelé árult jellegzetes, édes kalácsukat (30. tábla 3-4). A hegyes vidéken még ma is láthatók a nomád állattartók sátrai, ahol ezeket a könnyen mozdítható kemencéket különösen megbecsülték. Kutaisziban a múzeumban őrzött példányon jól látható, hogy külső oldalát vesszőfonat vette körbe. Ez nem a külső, a hőszigetelést növelő sározás felerősítésére szolgált, hanem a sütő

¹⁶ CSÁNYI – SZABÓ 2012, 206. 3. tábla 2.

személy védelmét célozta, nehogy megégesse magát, amikor a kemence fölé hajolva a nyers tésztát felcsapta a felforrósított belső oldalra. A könnyen felfűthető kis kemence hőtartását az erősen kavicsos soványítású, vastag fala biztosította. A kemence belsejét az aljára szórt rőzsével fűtötték fel.

A néprajzi párhuzamok alapján a korábbi bonyhádi lelet (BTQ005. objektum) és a most feltárt újabb töredékek (BFQ004., BFQ051-52., BFQ060., BFQ087., BFQ110J1., BFQ184. objektumok betöltéséből) funkciója alapján a lepénykenyér sütésére szolgáló, hordozható fazékkemencének határozhatók meg, amely típust első ízben sikerült elkülöníteni a magyarországi késő középkori anyagban (30. tábla 1). Mint azt a Bonyhád–Forberger utcai lelőhely török korra keltezhető egyéb leletei is mutatják, ezek a sajátos fazékkemencék nyilvánvalóan a számos keleti elemet magába olvasztó, megszálló, új népeség eltérő táplálkozási szokásait, igényeit elégítették ki.

Szeretnénk ezúton is szeretnénk megköszönni a kerámiák rajzait Koncz Margitnak, a táblák elkészítését Göbolyös Mihálynak és Hausler Erzsébetnek, a fémtárgyak restaurálást Tövisháti Andrásnak, fotózását és a 16–22. táblák elkészítését Retkes Tamásnak, a könyvcsat fotójának digitális utómunkáit Kerekes Györgynek.

IRODALOMJEGYZÉK

- CSÁNYI – SZABÓ 2012 CSÁNYI Viktor – SZABÓ Géza, *A középkori Bonyhád helyének meghatározása az újabb régészeti feltárások alapján.* WMMÉ 33 (2012) 129–203.
- FELD et al. 1989 FELD István – GERELYES Ibolya – GERE László – H. GYÜRKY Katalin – TAMÁSI Judit, *Újabb késő középkori leletegyüttes az ozorai várkastélyból.* Communicationes Archaeologicae Hungariae 1989, 177–207.
- HANCZ 2013 HANCZ Erika, *Pécs mindennapjai a török félhold alatt.* Visegrád 2013. <http://archeologia.hu/content/archeologia/184/pecstorok.pdf> (2017. febr. 28.)
- HOLL 1955 HOLL Imre, *Külföldi kerámia Magyarországon.* BudRég 16 (1955) 147–198.
- HOLL 1963 HOLL Imre, *Középkori cserépedények a budai várpalotából.* BudRég 20 (1963) 335–382.
- MIKLÓS 1988 MIKLÓS Zsuzsa, *A Tolna megyei Nyéki vár (Felsőnyék-Várhegy).* A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 14 (1988) 205–225.
- MIKLÓS 1998 MIKLÓS Zsuzsa, *Váralja–Várfő XIII. századi vára.* WMMÉ 20 (1998) 127–156.
- MIKLÓS – VIZI 1999 MIKLÓS Zsuzsa – VIZI Márta, *Előzetes jelentés a középkori Ete mezőváros területén végzett kutatásokról.* WMMÉ 21 (1999) 207–269.
- MIKLÓS – VIZI 2003 MIKLÓS Zsuzsa – VIZI Márta, *Ete – egy elpusztult középkori mezőváros a Sárközben.* Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 9 (2003) 399–406.
- SZABÓ 2016 SZABÓ Géza, *Bonyha. A Völgységi Pompei középkori temploma.* Bonyhád 2016
- VIZI 2000 VIZI Márta, *Grafitos kerámia Decs–Etéről és Ozoráról.* WMMÉ 22 (2000) 177–252.

RÖVIDÍTÉSEK

BudRég
WMMÉ

Budapest Régiségei, Bp.
A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

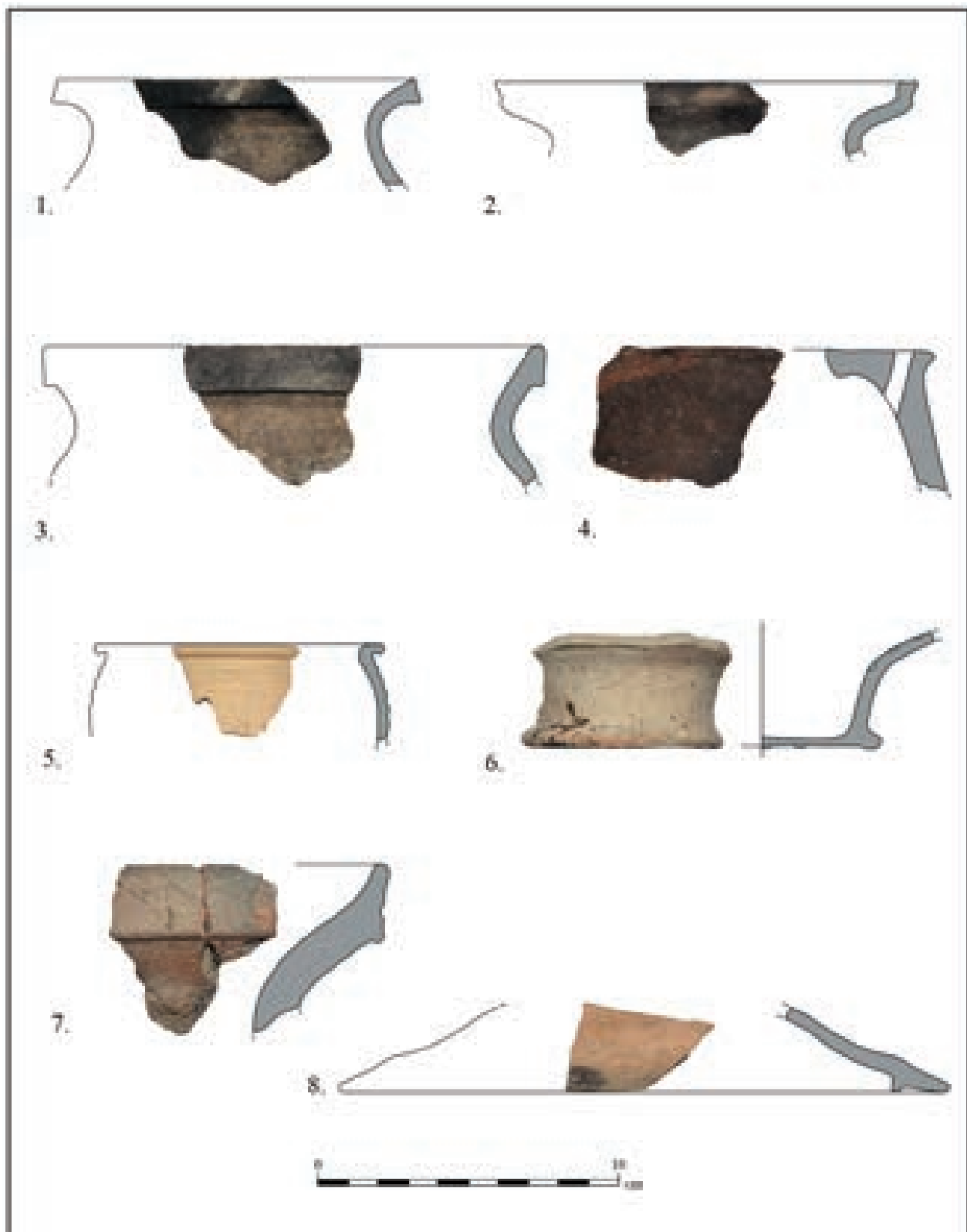
Eine am Gebiet der mittelalterlichen Ortschaft „Bonyha“ im Jahre 2015 geführte vorbeugende archäologische Freilegung. Vorläufiger Bericht

Über die mittelalterliche Geschichte von Bonnhard haben wir kaum schriftliche Erinnerungen, so liefern die am Gebiet der Stadt geführten Freilegungen die meisten Informationen darüber. Binahe seit 10 Jahren gab es eine Bergung auf dem Gelände des Tesco-Hypermarkets, sowie das letzte Mal wurde eine vorbeugende Freilegung etwa paar Hundert Meter nördlich von hier, in der Verlängerung der Forberger Straße, am Teil der über das Völgység-Bach überspannende neuen Brücke und der Spurlinie der Straße geführt, welche die Stadt mit der am Hang der Hügel führenden Hauptstraße Nr. 6. verbindet (Tafel Nr. 23). Bei der Ausgrabung wurden viele verschiedene, zu der Siedlung gehörenden Objekte – insgesamt 188 Stk. – freigelegt und dokumentiert, unter denen der Mühlteich der größte und der wichtigste auf diesem Geländeteil (BFQ004.) war.

An der Hanglage, aus dem Zweig der Bartók Béla-Straße kamen zahlreiche Objekte hervor, welche aufgrund unseres Fundmaterials zu der spätmittelalterlichen Stadt Bonnhard gehörten. Unter den freigelegten Objekten gab es typische Siedlungsgebäude, wie eine Werkstatt und Häuser, Gruben, Ofen, Pfahllöcher und Brunnen (Tafel Nr. 25-26, 29). Wir spürten insgesamt drei Häuser auf, von denen das eine (BFQ051-52.) ein Grubenhaus war, mit mehreren Gruben und Pfostenlöchern. Das wichtigste Fundmaterial der Ausgrabung bildeten die drei vorgekommenen Brunnen (BFQ070., BFQ184., BFQ187.). Das sich von den nach unten verengenden, rundförmigen Brunnen vorgekommene Holzmaterial weist darauf hin, daß diese Brunnen eine Holzkonstruktion haben konnten.

Die Keramiken erscheinen in einer vielfältigen Form in dem ausgegrabenen Fundmaterial. Das größte Teil der Gefäßfragmente lassen sich nach Typ und Funktion nur schwierig einzuordnen, es läßt sich jedoch eindeutig feststellen, daß das größte Teil des Keramikmaterials die unterschiedlichen Bruchstücke von Koch- und Vorratsgefäßen ergeben. Im Fundmaterial dominieren die für die letzte Hälfte der Anjou-Zeit, sowie für die nächste 150 Jahre datierbaren archäologischen Bodendenkmäler. Die für die Arpadenzeit und die mittleren Jahrzehnten des 16. Jahrhunderts datierbaren Gefäßfragmente bezeugen die Wurzeln und Nachleben der blühenden mittelalterlichen Siedlung. Aus dem Bonyhader Fundmaterial kennen wir auch weiterhin die wohlbekanntesten Keramiktypen aus den Alltags der Türkenzeit (z.B.: die glasierten türkischen Gefäße und Krüge). Aus dem Brunnen BFQ070. kam ein Bruchstück eines grün glasierten Fußgefäßes (Tafel Nr. 10. 4) hervor. Außerdem kamen nur einige kleinere glasierte Fragmente in dem hervorgetauchten Fundmaterial, was uns ein Beweis dafür kann, daß in der Siedlung keine größere Ansiedlung von der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts mehr erfolgte. Wir müssen einen von seiner Funktion speziellen Gefäßtyp hervorheben. Während der Bauarbeit des Tesco-Supermarkets in Bonnhard im Jahre 2007 haben wir eine unregelmäßige Erscheinung dokumentiert (Tafel Nr. 15. 6). Das Gefäß war ein graubrauniger, handgedrehter Kochtopf, mit Kiesen und Sand gemagertem Material, großmaßstäblich, mit ausgebogenem, hochgezogenem und abgerundetem Bodenteil, an der Außenseite mit senkrechter und steiler Kante, mit kurzem trichterförmigen Hals. Bei der nächsten Freilegung vom Jahre 2015 kamen zahlreiche, mit diesem Keramiktyp ähnliche Fragmente hervor. Für alle Fragmente sind die starke, kiesige Magerung, der

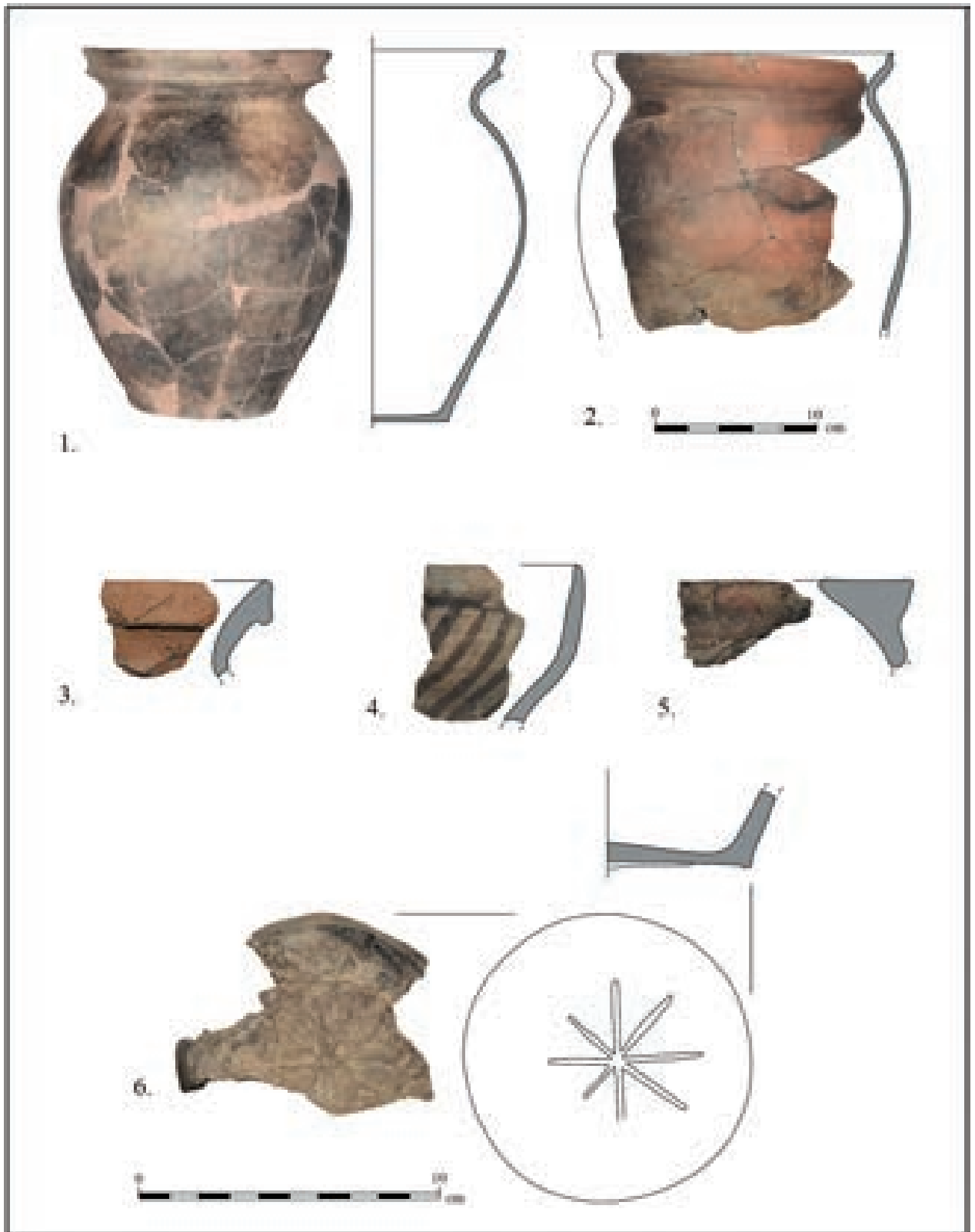
große Kantendurchmesser und die ungewöhnliche dicke Wand kennzeichnend. Man kann solche Keramikstücke, welche ungewöhnliche Größe und Materien haben, wie das bei der Bauarbeit des Tesco-Supermarkets vorgekommene Gefäß (Objekt BTQ005), sowohl in den kaukasischen volkskundlichen Sammlungen, als auch in der heutigen Praxis auffinden. An der südlichen Seite von Kaukasus, im Land Imereti, an der Grenze von Georgien wird das Brot auch heute in kleineren, tragbaren Mitteln, in einem topfförmigen Gefäß, sog. Tondür oder Tandür gebacken (Tafel Nr. 30. 3-4). Aufgrund der volkskundlichen Parallelen können die früheren Fundstücke in Bonnhard (Objekt BTQ005) und die neulich auferlegten weiteren Fragmente (aus den Objekten (BFQ004., BFQ051-52., BFQ060., BFQ087., BFQ110)1., BFQ184.) nach ihrer Funktion als tragbare, zum Fladenbrotbacken dienende Topfofen bestimmt werden.

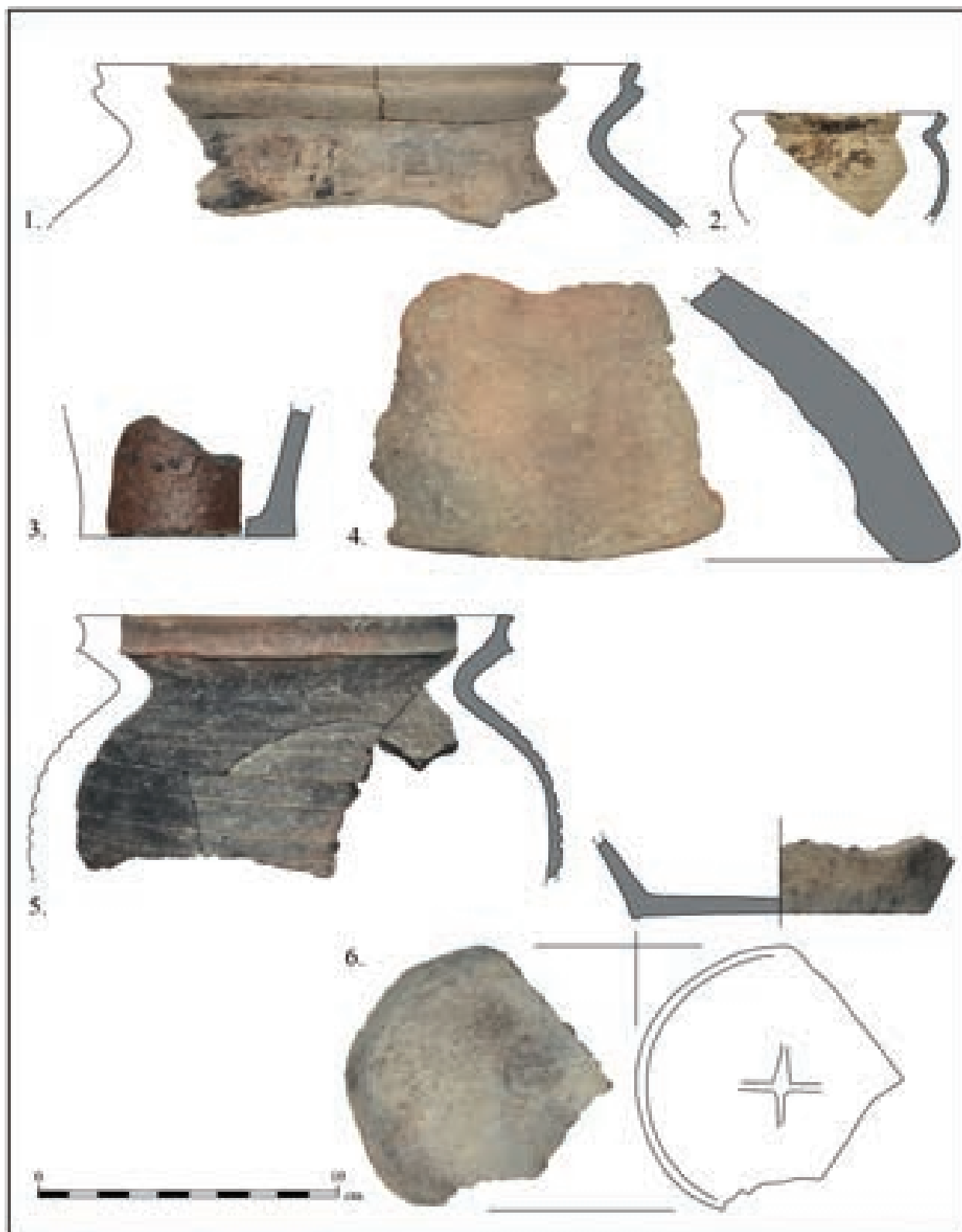
1. tábla. 1: Q004.; 2-8: Q004-Q011.

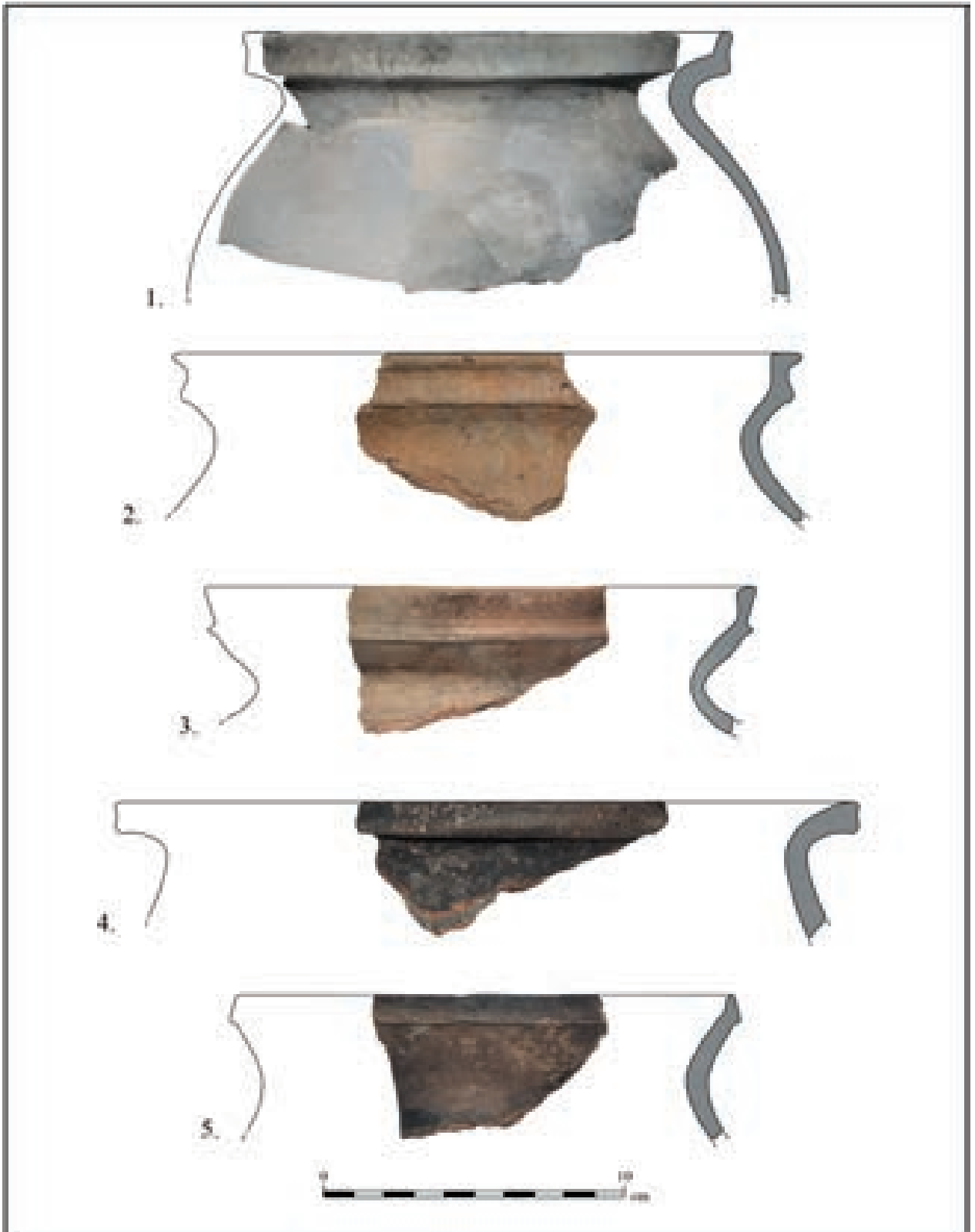
2. tábla. 1-4: Q005.; 5: Q017.

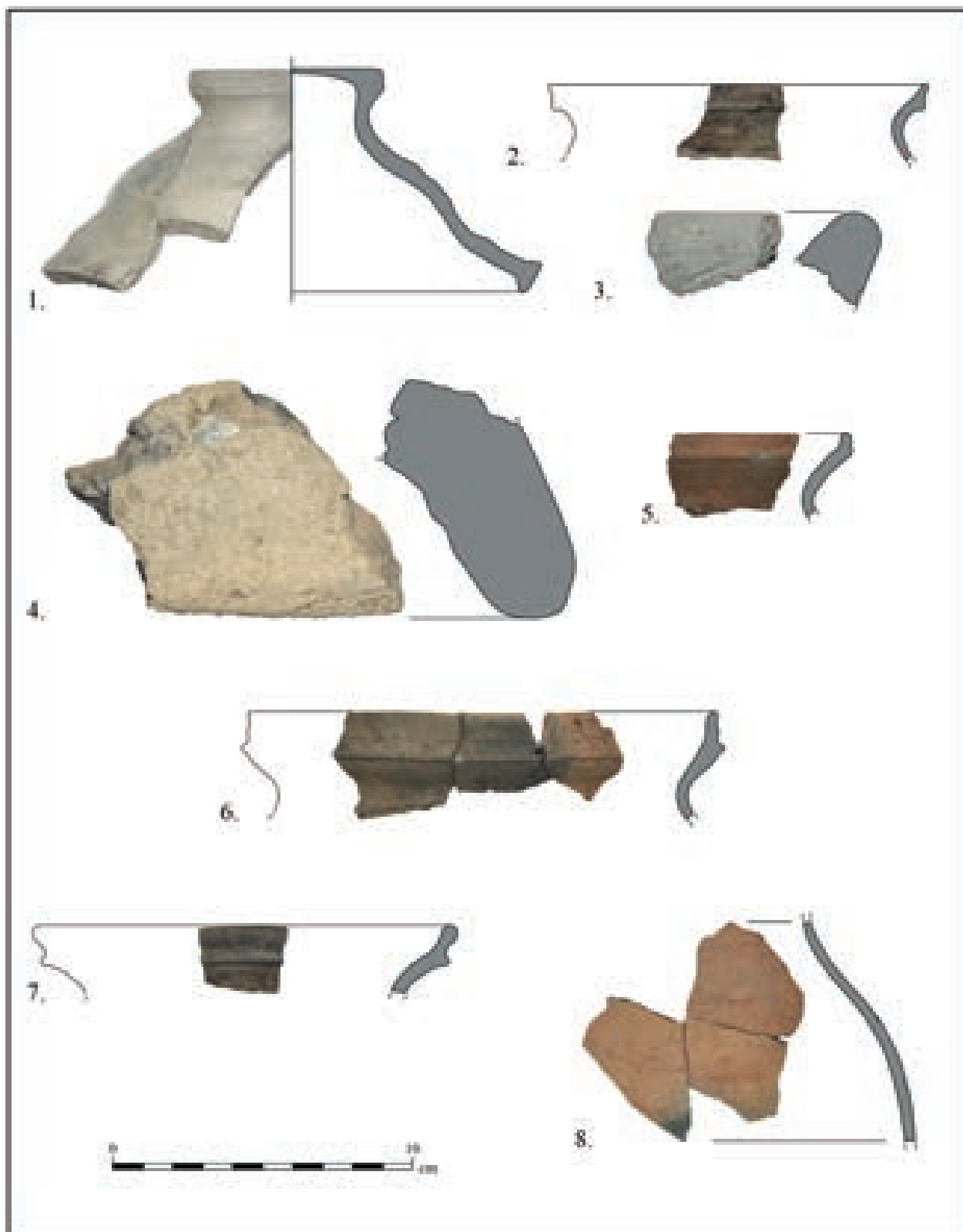
3. tábla. 1: Q017J1.; 2-4: Q023.; 5-6: Q038.

4. tábla. 1-2: Q039.; 3: Q043.; 4-5: Q051.; 6: Q052J2.

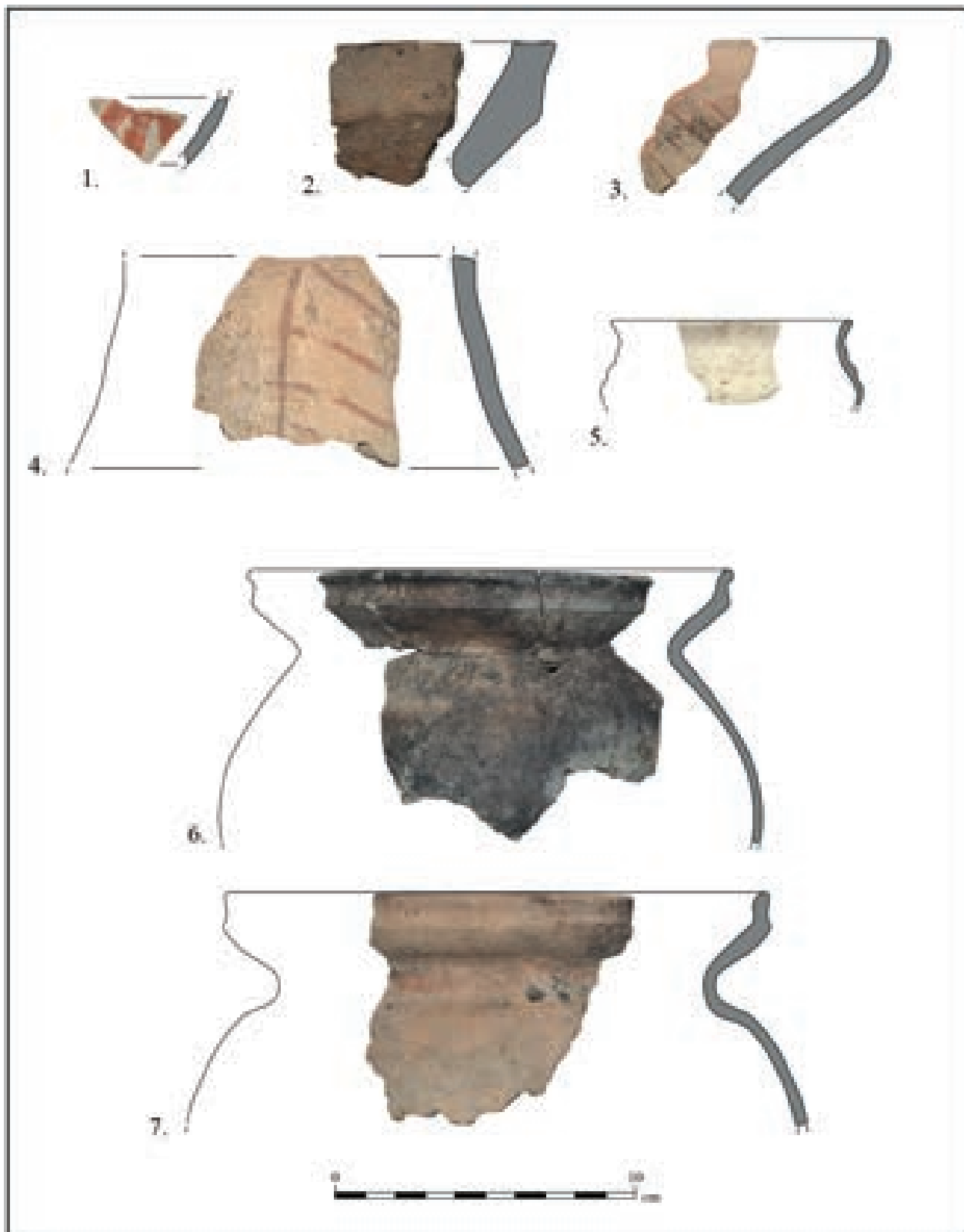
5. tábla. Q052.

6. tábla. 1-2: Q052.; 3: Q052J2.; 4: Q053.; 5-8: Q055.

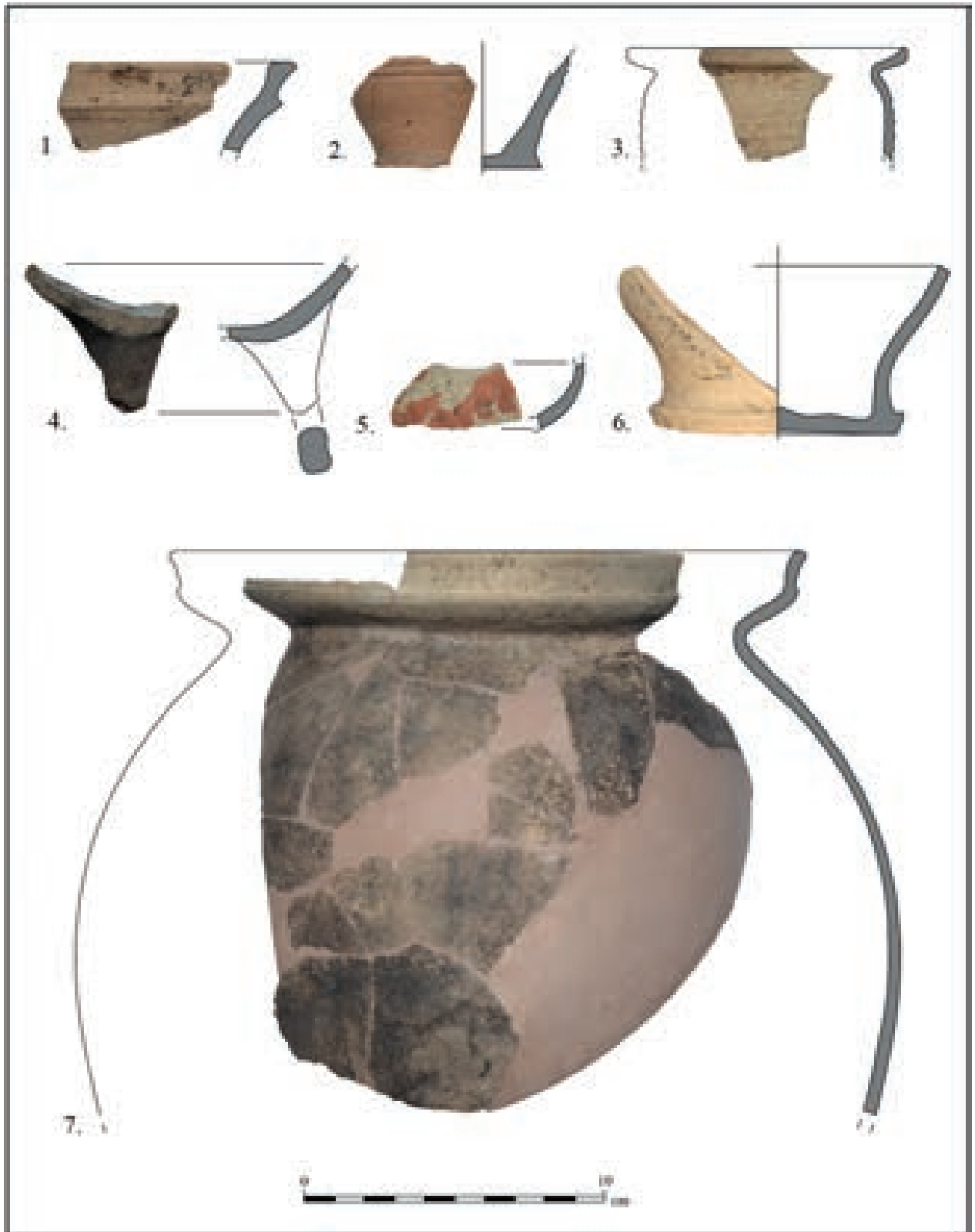
7. tábla. 1: Q055.; 2: Q055J1.; 3: Q059.; 4–8: Q060.

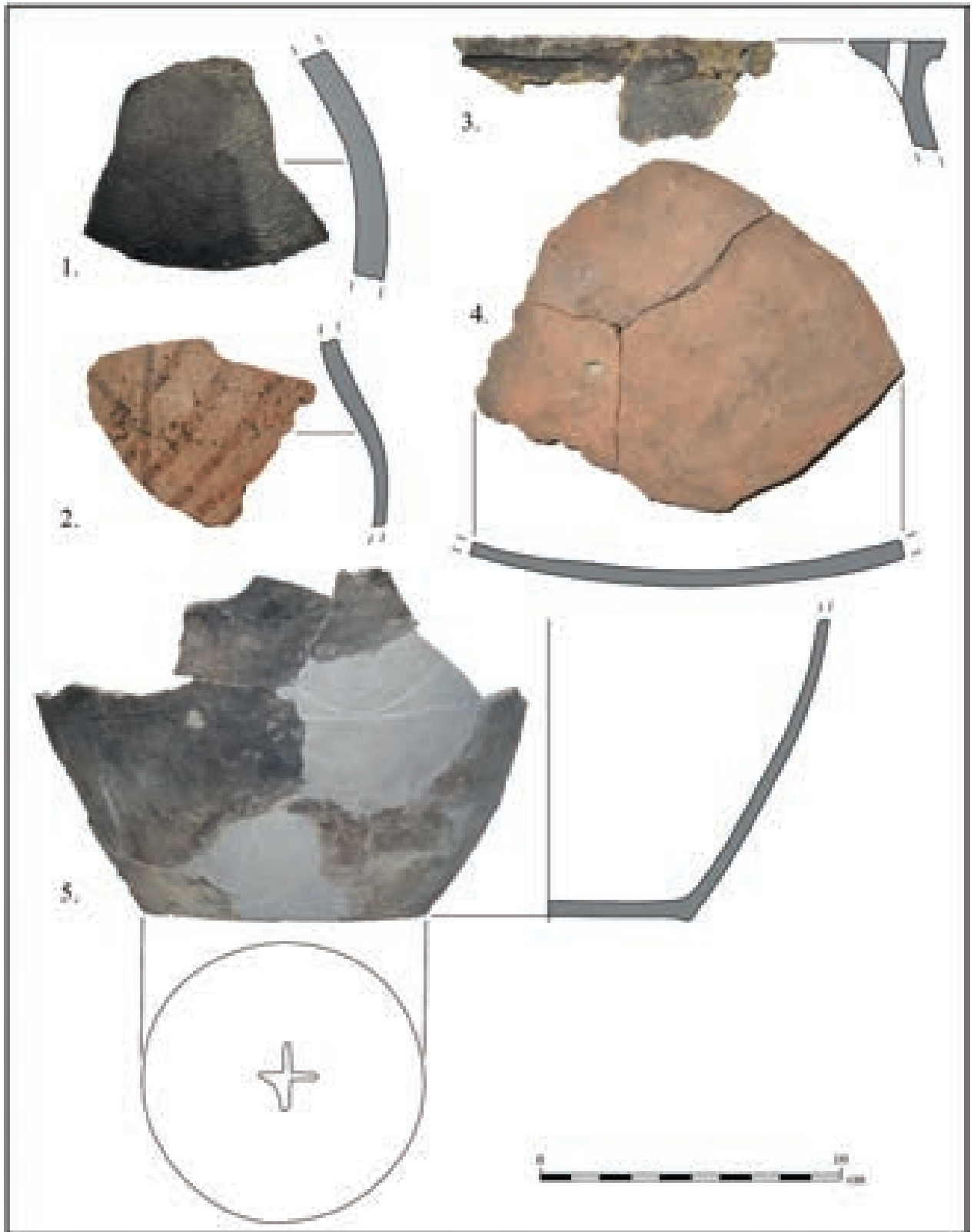
8. tábla. 1: Q059.; 2: Q060.; 3–7: Q066.

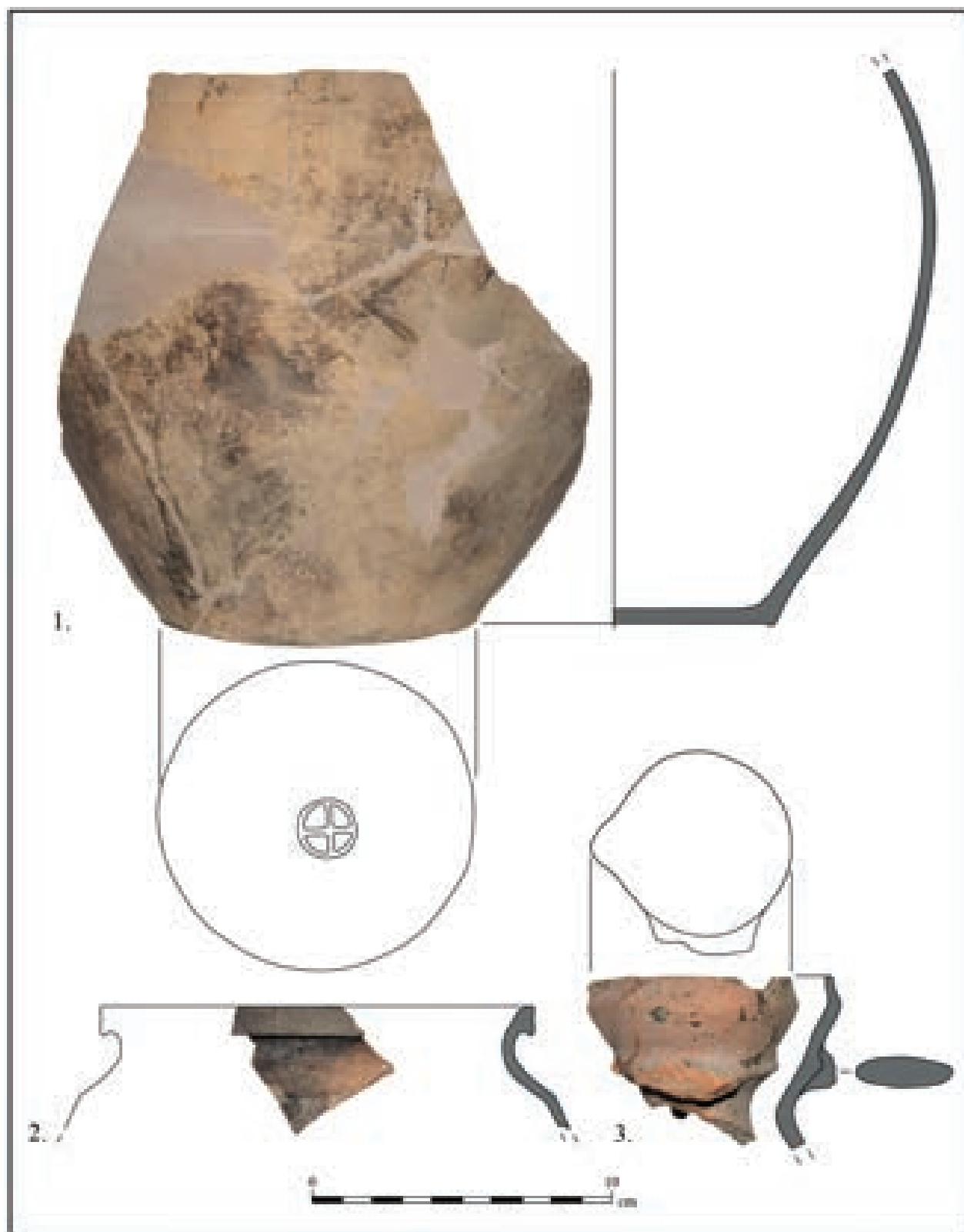
9. tábla. 1-2: Q066.; 3-5: Q069.

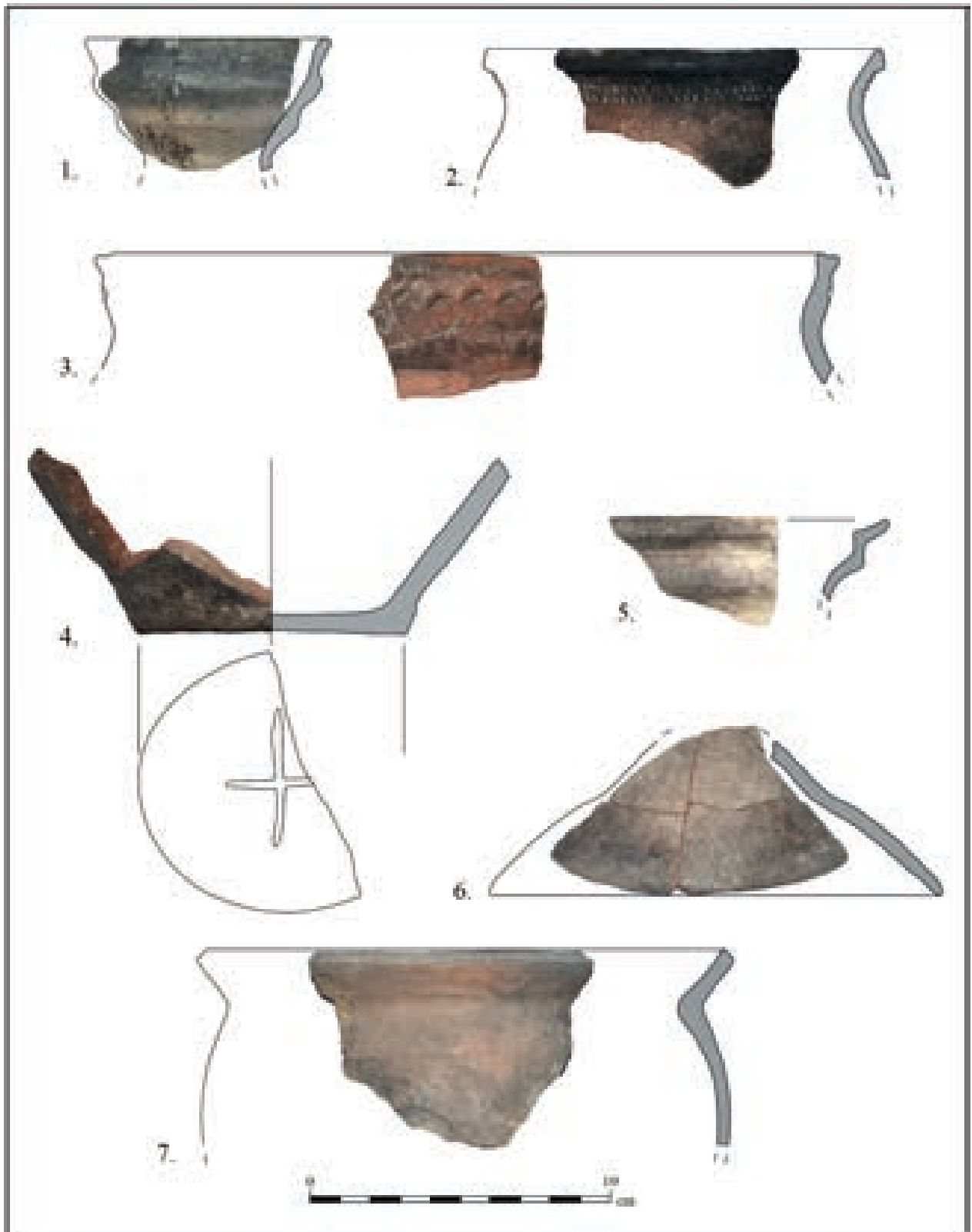
10. tábla. 1–5: Q070.; 6: Q076.; 7: Q087.

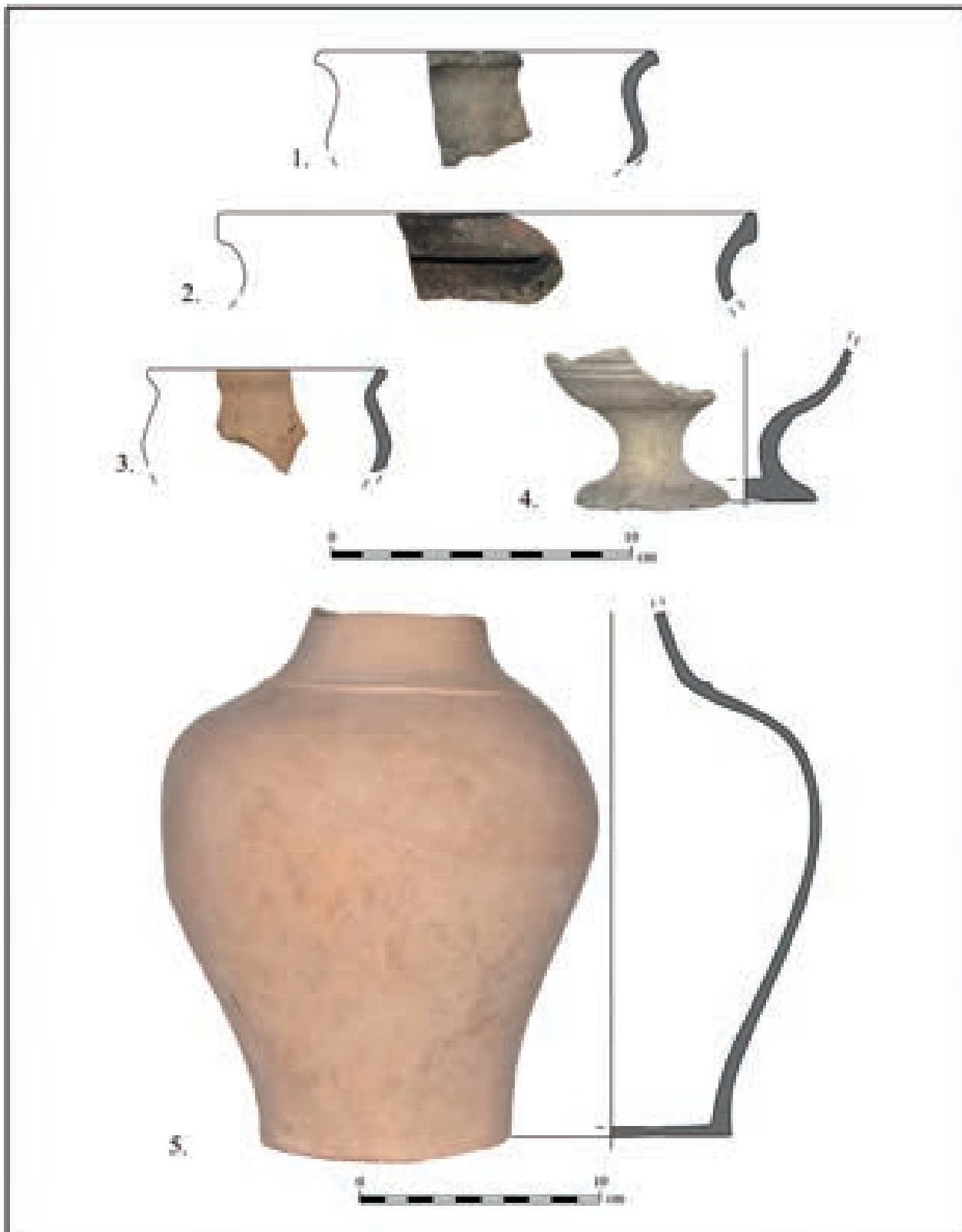
11. tábla. 1-2: Q087.; 3-4: Q101.; 5: Q106.

12. tábla. 1, 3: Q110.; 2: Q110J1.

13. tábla. 1: Q122.; 2-3: Q181.; 4-6: Q184.

14. tábla. 1--4: Q184.; 5: Q187.

15. tábla. 1: Q004-Q011.; 2-3: Q060.; 4: Q087.; 5: Q052J2.; 6: Bonyhád-TESCO Q005 (2007)

16. tábla

17. tábla

18. tábla

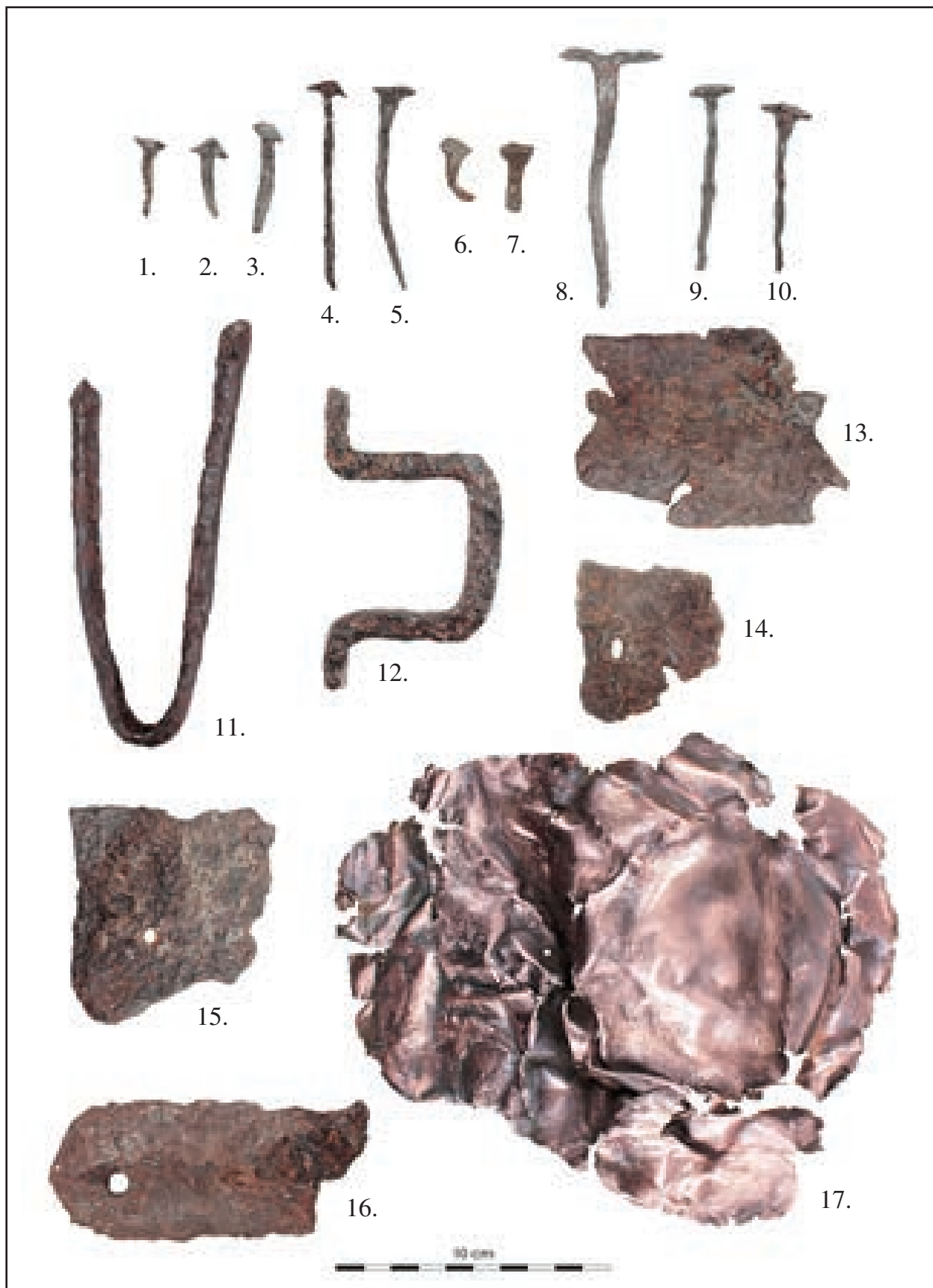
19. tábla

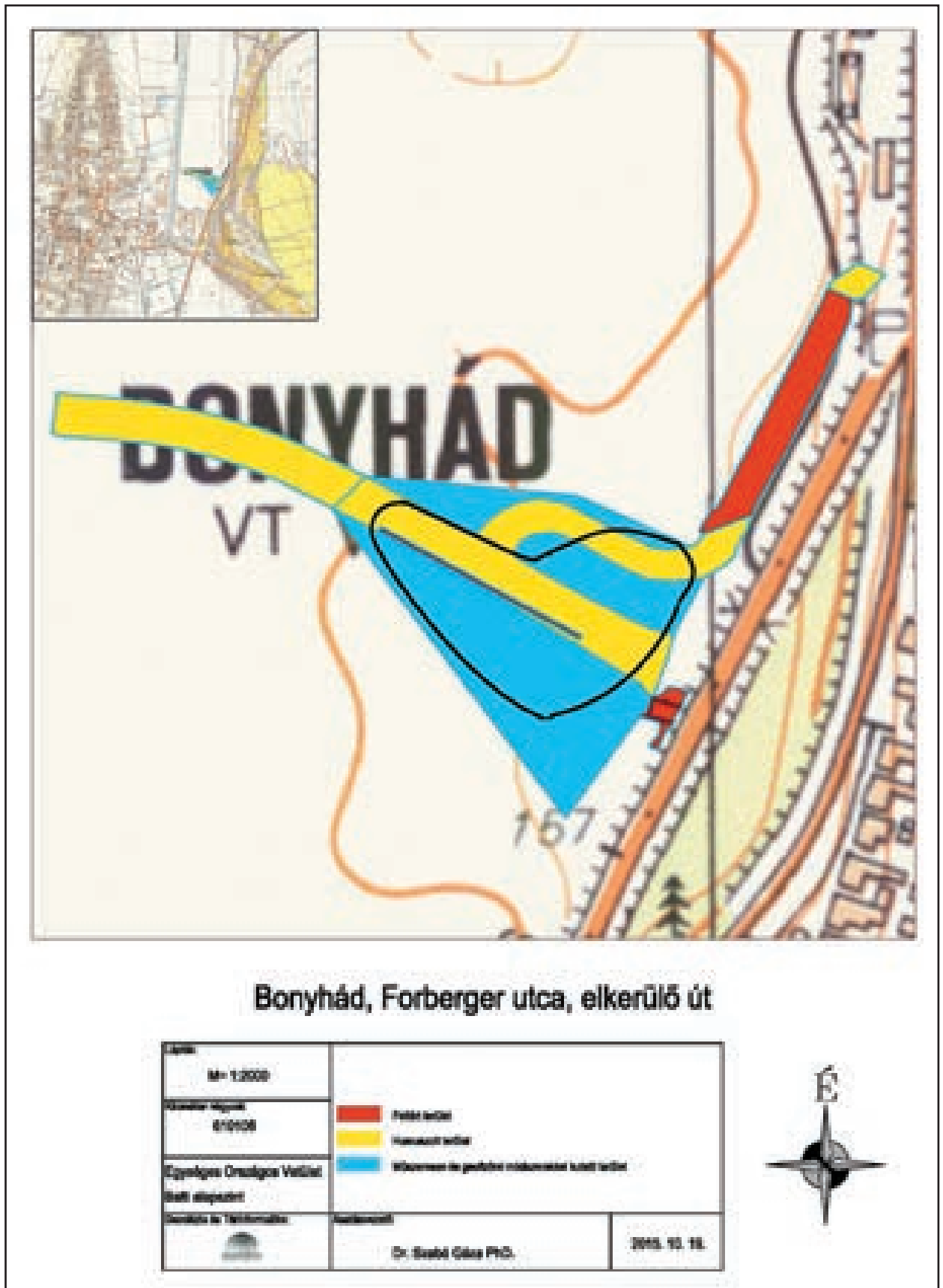
20. tábla

21. tábla

22. tábla

23. tábla. A vizsgált terület elhelyezkedése, kutatási módszerei és a malomtó kiterjedésének rekonstrukciója

1

2

24. tábla. 1: A malomtó kutatóárkának metszetén megfigyelhető rétegek;
2: A malomtó beömlőcsatornájának jól kirajzolódó foltja

1

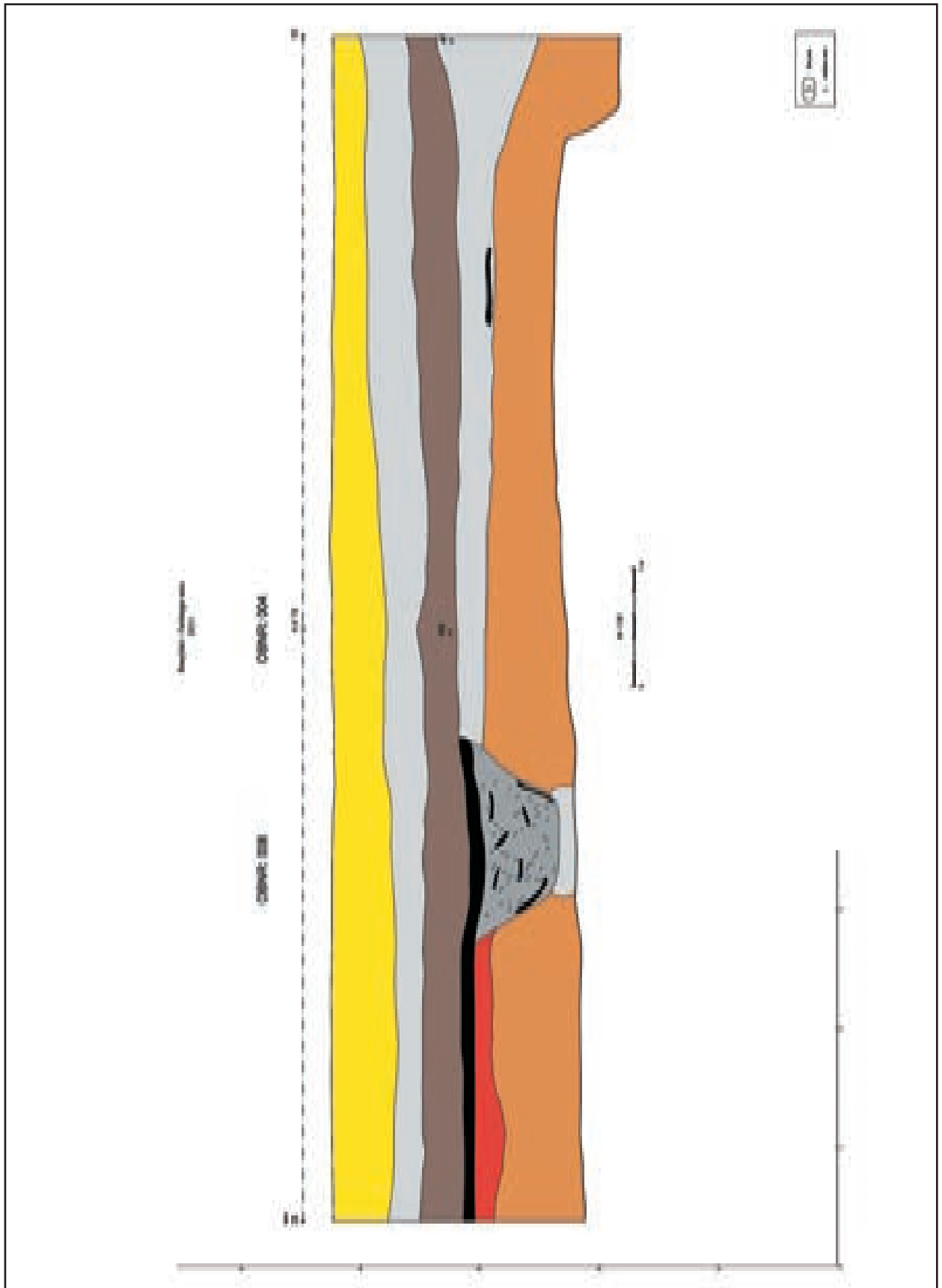

2

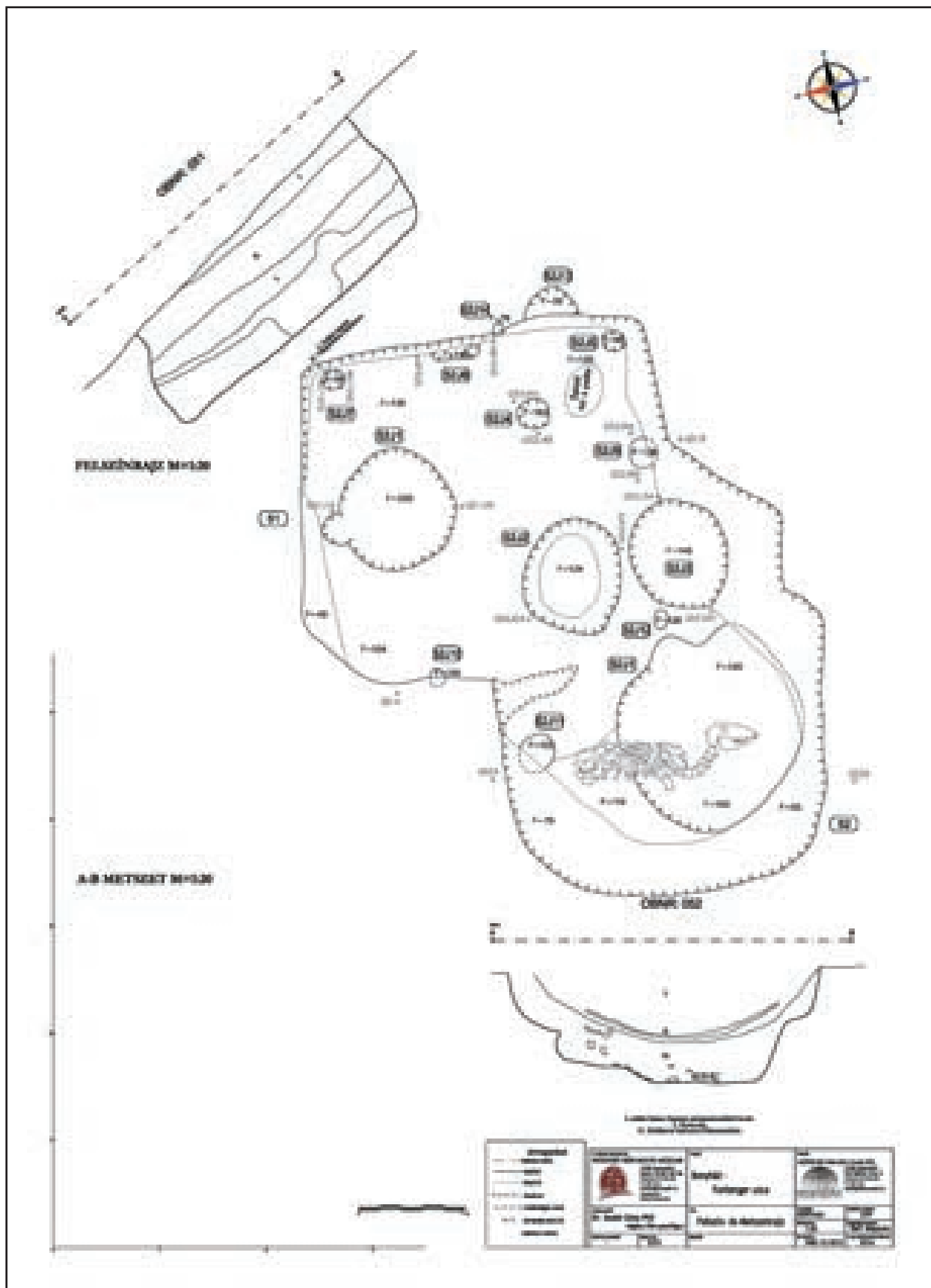
25. tábla. 1: A Q017-es gödörben szétroppant edény; 2: A kutak feltárása során megfigyelt, az oldalukra tapasztott, szürke, víznyerő réteg

26. tábla. 1: Könyvveret; 2: Könyvkapocs; 3–5: A kutakból előkerült tárgyak: olló, fagerenda darabja, favödör alja

27. tábla. A malomtó kutatóárkának metszete a BFQ004F-H pontok között

28. tábla. A BFQ051-52-es földbe mélyített típusú ház, benne vermek, cölöplyukak és egy anatómiai rendben lévő szarvasmarhaváz

30. tábla. 1: A korábbi feltárás során a BTQ005-ös objektumból előkerült fazék;
2: Lepénykenyér sütése a Kaukázusban; 3-4: Grúziában kenyér és kalács sütésére használt kemence

31. tábla. Bonyhád–Forberger utca összesítő térképei

CZÖVEK ATTILA

A bonyhádi gótikus templomrom elfedése

2015 őszén több héten keresztül kitüntetett figyelem és érdeklődés övezte az útépités során frissen megtalált bonyhádi gótikus templom sorsát.

A valóban kiemelkedő jelentőségű régészeti emlék kapcsán a sajtó, civil szervezetek, szakmai körök, politikai pártok és magánszemélyek egyaránt megnyilvánultak. Sajnálatos módon azonban a rom előkerülésén érzett öröm kifejezése mellett igen hamar a valós helyzetre és az irányadó jogszabályokra vonatkozó alapvető tájékoztatlanságból, esetenként félretájékoztatásból fakadóan azok a hangok erősödtek fel, amelyek a templom elpusztulását, szándékos elpusztítását vélelmezték.

Jelen írás célja, hogy a 2015-ös bonyhádi ásatás megszervezését bonyolító osztályvezetőként, a templom sorsával kapcsolatos egyeztetéseken az intézmény vezetését képviselő résztvevőként, illetve az elfedés régészeti szakfelügyeletét végző régészként az események kronológiai sorrendben történő vázolásával tárgyilagosan mutassam be a kialakult körülményeket és a helyzet megoldását, lezárását.¹

Előzmények

2007-ben Szabó Géza vezetésével leletmentést végzett a Wosinsky Mór Megyei Múzeum a Völgyesi-patak és a 6-os számú főút közötti részen létesült hipermarket parkolójának területén, amelynek eredményeként a középkori Bonyha település egy részlete került napvilágra.²

2015 nyarán ettől 100–150 méterre északra a tehermentesítő út építése előtt ismét folyt ásatás, immár megelőző feltárás, ahol a középkori település további objektumait tárták fel szintén Szabó Géza irányításával (1. tábla).³ A gótikus templom története valójában itt kezdődik.

A Bonyhádott a 6-os számú főúttal összekötő évszázados Nepomuki Szent János híd olyan rossz állapotba került, hogy 2014 nyarától felpályás lezárás mellett jelentős forgalomkorlátozást rendeltek el rajta,⁴ sőt a híd tervezett felújításához a teljes lezárása is elkerülhetetlennek tűnt.

¹ Nem kívánom külön részletezni az esetre vonatkozó és az örökségvédelmi hatóság által alkalmazott hatályos örökségvédelmi (A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény, A régészeti örökség és a műemléki érték védelmével kapcsolatos szabályokról szóló 39/2015. (III. 11.) Korm. rendelet) és eljárásrendi (A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény) jogszabályokat. Ugyanakkor a konkrét kérdéseknél emlitem a vonatkozó passzusait.

² CSÁNYI – SZABÓ 2011.

³ SZABÓ et al. 2015a; SZABÓ et al. 2015b; SZABÓ et al. 2016.

⁴ <https://bonycom.hu/aktualis/forgalomkorlatozas-a-nepomuki-hidon/> (2017. ápr. 19.)

Így égetően szükségessé vált, hogy a városnak még egy csatlakozási pontját építsék ki a főúttal. 2014 végén a bonyhádi önkormányzat összesen 750 millió forintos kormányzati támogatást kapott közlekedési problémái megoldására, amelyből egy híd és több mint 500 méter út megépítésével az északi városrészt kívánták összekötni a 6-os úttal.⁵

A tervezett új út belterületi szakaszára (A és B jelű út, ami a Forberger utca folytatása) és az új hídra már 2015 elején építési engedéllyel rendelkezett a város, s a közbeszerzési eljárást is elindították. A Völgységi-pataktól a 6-os útig vezető új útszakasz (C jelű út, ami a Forberger utca további folytatása, illetve a Bartók Béla utca becsatlakozó új nyomvonala) azonban még nem volt ennyire előkészített: csupán 2015 elején készültek az engedélyezési tervek. Az viszont már ekkor biztos volt, hogy Bonyhádnak a kormányzati támogatással való decemberi elszámolás kényszere miatt a teljes beruházást november végéig be kell fejeznie, az utat forgalomba kell helyeznie, így még a tervezési szakaszban, február 18-i keltezéssel a polgármester levélben kereste meg a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ akkori elnökét. A fennálló helyzet vázolója után Filóné Ferencz Ibolya arra kérte Ságghi Attilát, hogy a Forster Központ a tervezett C jelű út nyomvonalára vonatkozóan tisztázza a régészeti érintettséget, az előzetes régészeti dokumentáció, illetve feltárás szükségességét. Többszöri levélváltás, nyilatkozattétel után április 20-án kelt az az elektronikus levél, amelyben a Forster Központ döntése szerepelt: mivel a C jelű út építése nem minősül nagyberuházásnak, így nem szükséges előzetes régészeti dokumentációt készíteni.⁶

Közben a szóban forgó C jelű út engedélyezési tervei elkészültek, s április 28-án kerültek a Tolna Megyei Kormányhivatal Szekszárdi Járási Hivatala Építésügyi és Örökségvédelmi Osztálya, mint elsőfokú örökségvédelmi hatóság elé, hogy az az illetékes közlekedési hatóságnál elindult építési engedélyezési eljáráshoz kapcsolódó örökségvédelmi szakkérdésben nyilatkozzon. Az örökségvédelmi hatóság május 4-én adta ki a szakvéleményét, amelyben a nyomvonal nyilvántartott régészeti lelőhellyel érintett szakaszára teljes felületű megelőző feltárást, az egyéb részekre pedig régészeti megfigyelést írt elő.⁷ A C jelű útra vonatkozó és az örökségvédelmi hatóság döntését is tartalmazó építési engedélyt a közlekedési hatóság július 13-án adta ki. A határidők szorításában ezt azonban nem várta meg a bonyhádi önkormányzat, s az említett májusi szakvélemény ismeretében még ebben a hónapban jelentkezett a feladatellátásra kijelölt területileg illetékes Wosinsky Mór Megyei Múzeumnál a város képviselője a tervekkel és az előírt ásatás mihamarabbi megszervezésének igényével. Intézményünk számára a korábbi nem hivatalos értesülések után ekkor lett bizonyos, hogy feltárást kell végeznünk a területen. Mivel az út nyomvonalának egészére nem rendelkezünk pontos régészeti információval, ezért május 29-én a helyismerettel rendelkező, s az ásatásvezetői feladatokkal megbízott Szabó Géza egy régész technikussal, illetve a város műszaki osztályának vezetőjével, Kozma Anikóval helyszíni szemlét végzett a kitűzött szakaszon. A szemle során régészeti terepbejárás módszerével vizsgálták át a teljes nyomvonalat és környékét, amely során megállapították, hogy a lelőhely az akkori nyilvántartásban szereplő méreténél nagyobb kiterjedésű: a domborzatból adódóan változó intenzitással, de a teljes C jelű útszakasz érintett régészetiileg. Ezért jelentésében az ásatásvezető azt javasolja, hogy a kivitelezés mintegy 10500 m²-es területéből 2000 m²-en legyen csupán megelőző feltárás.⁸

⁵ <http://mno.hu/belfold/uj-hid-is-epul-bonyhadon-1266240> (2017. ápr. 19.)

⁶ Az előzetes régészeti dokumentáció kérdése a későbbi templomfeltárás kapcsán a Magyar Régész Szövetség közleményében is felmerül, mint a kialakult helyzet megelőzését segítő, a beruházás örökségvédelmi kockázatát minimálisra csökkentő kutatás. Jogos az észrevétel, de ha még elő is írta volna a szakhatóság az ERD készítését, akkor is kétséges, hogy pontosan a templom helyén, ami közvetlenül a 6-os út mellett van, és 2015 szeptemberéig egyetlen felszínű, fás, bokros, gázos rész volt, egyáltalán elvégezték-e volna akár a geofizikai vizsgálatot, akár egyéb, a Forster Központ protokolljában szereplő lelőhelydiagnosztikai-módszert (pl. lapáttest).

⁷ Iktatószáma: TO-04D/40/682-2/2015.

⁸ Szabó Géza jelentése a WMMM irattárában. Iktatószáma: 122-2/2015.

A C jelű út megelőző feltárása

Ezen irányelvek mentén 2015. június 11-én kötötte meg Bonyhád Város Önkormányzata és a Wosinsky Mór Megyei Múzeum a 2000 m²-es megelőző feltárással és a teljes felületű régészeti megfigyelésre vonatkozó szerződést.⁹ A szokásos engedélyeztetési procedúrát követően a jogerős ásatási engedély¹⁰ birtokában július 20-án kezdte meg Szabó Géza csapatával a C jelű út nyomvonalának feltárását (1. tábla C). Az augusztus 15-ig tartó ásatásnak a tudományos eredményein¹¹ túl egy igen fontos és a későbbi templomfeltárás során sarkalatos kérdéssé váló rétegtani megfigyelés lett a hozadéka: a középkori települést a 16. századi pusztulását követően a keletre lévő hegyről lemosott, s nyugat felé egyre vékonyodó, mintegy 20–150 cm-es, finoman rétegzett sárga löszös talajréteg fedte be.¹²

Már a feltárás során kiderült az is, hogy a C jelű út nyomvonalának jelentős része a középkori településtől nyugatra elterülő, kutatóárokkaival és geofizikai módszerekkel (fúrásokkal, geoelektromos felméréssel) több ezer négyzetméteresre becsült malomtó egy részére esik.¹³ Ennek az információnak köszönhetően a beruházó önkormányzat statikai okokból kénytelen volt az új út alapozását ezen a szakaszon átterveztetni, megerősíttetni.

A megelőző feltárás végeztével, a terület átadása után a kivitelező Hornyák Kft. elkezdte a C jelű út építését, az 50–100 cm magas töltésének kialakítását.

A régészeti megfigyelés: a templom feltárása, dokumentálása

A kivitelezés ütemezése és technológiája, valamint forgalomtechnikai és közlekedésbiztonsági okokból a folyamatos és igen jelentős forgalom alatt lévő 6. számú főúthoz csatlakozó csomóponti résznél megelőző feltárás helyett csupán a kivitelezéssel párhuzamosan folyó régészeti megfigyelésre volt mód, amelyet értelemszerűen szintén a korábbi feltáró csapat végzett. A megfelelő egyeztetést követően a 6-os úti 10 méteres feltáratlan sávban szeptember végén kezdte el a kivitelező a humuszosítást.

Október 1-én a földmunka régészeti szemlézésekor, a megelőző feltárás folyamán megkutatott terület szélén, attól délre az útépitéshez szükséges humuszosítási mélységben mészhabarcos téglát találtak. Tovább mélyülve kiderült, hogy a közel másfél méter vastag, már korábban taglalt lösziszap fedőréteg alatt egy templom nagy mennyiségű omladéka van.¹⁴ A felülrétgazdóság miatt „völgységi Pompei” néven elhíresült gótikus templomrom szakfelügyelet közbeni részleges feltárása a határidők és a közelgő rossz idő szorításában példa értékű és széles körű civil és szakmai összefogás¹⁵ eredményeként, feszített munkatempóban október 7-re megtörtént (1. tábla D). A terepi dokumentációt a következő hét néhány csapadékmentes napján fejezte be már a szűkebb ásatási csapat. A hagyományos fotós, rajzos és szöveges dokumentáció mellett a legmodernebb technikát is alkalmazva még a befejezés előtt készült egy fotó 3D felmérés, illetve a bontás végső fázisa után 3D-s lézerszkenneres állapot rögzítés.¹⁶

A 16. század közepén történt pusztulás kori járószintig végzett feltárás eredményeképpen a templom mintegy 20%-át kitevő, 1953 óta a 6-os út alatt lévő szentélyrész kivételével napvilágra került az egyhajós teremtemplom törtekéből falazott lábazata, két mellékoltár-alapozás, több jelentős kőfaragvány, számos apró lelet, illetve a donátor sírja.¹⁷

⁹ A WMMM irattárában. Iktatószám: 122-3/2015.

¹⁰ Iktatószáma: TO-04D/40/1009-4/2015.

¹¹ SZABÓ et al. 2015a, 6–8; SZABÓ et al. 2015b, 59–64; SZABÓ et al. 2016.

¹² SZABÓ et al. 2015a, 6–7; SZABÓ et al. 2015b, 60. Nem okozhatott meglepetést ez a jelenség a C jelű út nyomvonalában, hiszen a 2007-es leletmentés alkalmával már megfigyelhette az ásató, s ha a publikációban szövegesen nem is taglalta, de a rétegrajzon ez bemutatásra került. CSÁNYI – SZABÓ 2011. 2. tábla 1.

¹³ SZABÓ et al. 2015a, 6; SZABÓ et al. 2015b, 60; SZABÓ 2016, 18.

¹⁴ SZABÓ et al. 2015a, 8; SZABÓ 2016, 22, 26.

¹⁵ SZABÓ et al. 2015a, 28–29; SZABÓ 2016, 64.

¹⁶ A 3D-s fotózást a Pazirik Informatikai Kft. végezte (SZABÓ et al. 2015a, 12), a 3D-s lézerszkenneres felmérést a Geodézia Kft. (SZABÓ et al. 2015b, 64–66).

¹⁷ SZABÓ et al. 2015a, 8–15.

Az örökségvédelmi hatósági eljárás

Mivel az ásatásvezető, illetve a feltárást végző intézmény vezetője a jogszabályi előírásnak¹⁸ megfelelően még a találás napján, október 1-én bejelentette a régészeti emlék elkerülését az örökségvédelmi hatóságnak, így az az ügyben örökségvédelmi eljárást indítva másnapra már szemlét rendelt el a helyszínre az érintettek (eljáró hatóság, beruházók,¹⁹ kivitelező, feltáró intézmény) részvételével. Ezt követően napi rendszerességgel folyt helyszíni, illetve telefonos egyeztetés a felek között, amelyek jegyzőkönyveiből, illetve az örökségvédelmi hatóság végzésére az ügyfelek által adott nyilatkozatokból kiderül, hogy a felek a közben egyre inkább napvilágra kerülő templom sorsával kapcsolatos lehetőségeket vizsgálták.²⁰

Javaslatok a régészeti emlék megőrzésére

Régész szakmai szempontok alapján, illetve Bonyhád egyedülálló kulturális örökségi elemeként tekintve a romra az első és legkézenfekvőbb lehetőségként az elkerülés²¹ merült fel, amelynek során nem itt épülne meg a 6-os és a C jelű út csomópontja. Ezt követhetné további terepi kutatás, majd pedig az önkormányzat határozott szándéka szerint konzerválás és bemutatás. Sőt megfogalmazódott az az ötlet is, hogy magát a 6-os főút nyomvonalát is keletebbre kellene helyezni, s így a templom szentélyrésze is feltárhatóvá, bemutathatóvá válna. Sajnos ezt az elképzelést 2015-ben nem is elsősorban a kivitelezési és elszámolási határidő közelsége, hanem a technikai kivitelezhetetlensége és az anyagi fedezet hiánya vétőzta meg. A felelős tervező által erre a lehetőségre adott szakvélemény szerint a templom teljes „kitakarásához” a 6-os főút nyomvonalát 200–250 méter hosszan 12–15 méterrel keletebbre kellene áthelyezni. Ez milliárdos költséggel járna, s a tervezés, engedélyeztetés, az út menti ingatlanok kisajátítása, majd a kivitelezés éveket venne igénybe. De a jelenleg épülő csomópont áthelyezése vagy részleges mértékű megépítése sem kivitelezhető rövid távon közlekedésbiztonsági, illetve tervezési, engedélyeztetési okokból. Ráadásul a C jelű út építése a csomópontig ekkorra már nagyrészt megtörtént. Ugyanakkor bíróság elé vihető jogi aggályai is vannak az elkerülés jelen szakaszban való elrendelésének.²²

Szintén az előző szakmai és kulturális örökségi szempontok alapján fogalmazódott meg az az elképzelés, amely számol azzal, hogy az új csomópont némi áttervezéssel megépül ugyan, de amíg a kivitelezési munkák engedik, addig a templombelsőben és a külső járósinten is mélyebbre ásva tovább folya a terepi kutatás. Majd az út elkészülte után is folytatódna: a romoknak ideiglenes védőtetőt építve egy, az ásatás közben nyitott közeli szondában²³ megfigyelt Árpád-kori szintig feltárnák a templomot és környékét. Ennek végeztével lehetne konzerválni, illetve bemutatni az út alól kilátzó templomrészletet.

Az adott körülmények között a felek ezt az elképzelést sem látták reálisnak. Egyrészt az október 12-én megtartott helyszíni szemléjekor az Ásatási Bizottság határozottan óvott a régészeti feltárás jelen körülmények között történő folytatásától és a további mélyítés esetén a falak destabilizálódá-

¹⁸ A régészeti örökség és a műemléki érték védelmével kapcsolatos szabályokról szóló 39/2015. (III. 11.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Korm. r.) 17.§ (2) bekezdése.

¹⁹ A 6-os számú főúthoz való csatlakozás miatt az útépitésnek ezen a részén Bonyhád önkormányzata mellett a Magyar Közútkezelő Nonprofit Zrt. is a beruházója.

²⁰ A jegyzőkönyvekben rögzített, illetve a szakhatósági végzésre kiadott ügyféli nyilatkozatok összefoglalását a Tolna Megyei Kormányhivatal Szekszárdi Járási Hivatal 2015. október 8-án kiadott TO-04D/40/1411-8/2015 iktatószámú határozata tartalmazza.

²¹ A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény (a továbbiakban: Kötv.) 19.§ (1) bekezdésében szereplő elkerülés kötelező eseteit, illetve az elkerülés lehetőségének vizsgálatára vonatkozó részletes szabályokat a Korm.r. 4 §-a, valamint 64.§ (1) bekezdése tartalmazza.

²² Az elkerülés lehetőségét az örökségvédelmi hatóság a Korm. r. 64.§ (1) bekezdése alapján a szakhatósági eljárásban, illetve a szakkérdés véleményezésében eljárva vizsgálhatja. Mivel a szakkérdés vizsgálata, vagyis az építési engedély kiadása idején nem volt ismert a bonyhádi templomrom, a hatóság az elkerülését sem írhatta elő. Amikor az emlék ismertté vált, az elkerülés lehetőségét az örökségvédelmi hatóságnak már vizsgálni sem volt hatásköre, hiszen már korábban lefolytatta az eljárását. Ezért a beruházással való teljes elkerülés jelen eljárásban jogszabályi alapot nélkülöző előírás lett volna. Az építetők jogerős építési engedéllyel rendelkeztek, szerzett és jóhiszeműen gyakorolt jogait jogszabály védte.

²³ SZABÓ 2016, 44.

sának veszélyére hívta fel a figyelmet. Másrészt közlekedésbiztonságilag és örökségvédelmi szempontok (a régészeti emlék falainak állagmegóvása) alapján is aggályosnak tűnt a közvetlenül a főút mellett való további feltárás és bemutatás.

A terület terepviszonyai és vízrajza, valamint a templomrom 1,5 méter mély fekvése (5. tábla) miatt egy hosszabb időn keresztül nyitott ásatási szelvény, illetve az emlék későbbi bemutatása esetén olyan medence alakulna ki, amely a csapadékvizet összegyűjtené, a még feltáratlan régészeti korú rétegek felázását, az in situ megőrzött elemek állapotromlását okozva. Az út közelsége miatt ráadásul egyéb veszélyeztető tényezőkkel, például az út kezelésével kapcsolatos kémiai hatásokkal (fagymentesítés) is számolnunk kell.

Sorolhatnánk még a folyamatos egyeztetéseken felmerült további szakmai ötleteket, illetve a templom feltárását, sorsát figyelemmel kísérő civilek megoldási javaslatait a csomópont körforgalmi áttervezésétől a romok felett hosszasan átívelő híd építéséig.²⁴

Mérlegelve az előzőekben bemutatott érdemi megoldási javaslatokat az elfedés²⁵ került még szóba. Az Ásatási Bizottság határozott álláspontja a jelenlegi feltárási állapotban az emlék helyszínén történő megőrzése volt, amit elfedéssel, visszatakarással kell megoldani olyan módon, hogy az emlék állapotát ne rongálja és a maradványok megőrzését teljes körűen biztosítsa.²⁶

A feltárást végző múzeum az örökségvédelmi hatóságnak adott nyilatkozatában a Tolna megyében egyedülálló régészeti emlék feltétlen megtartását szögezte le, s amennyiben az elkerülés, mint legfőbb megoldás nem valósítható meg, úgy a megfigyelés közbeni bontást és a dokumentálást követően az ásatásvezető további feltárási szándékát²⁷ eltérően az emlék részleges elfedését javasolta. Kiemelte, hogy az elfedést jogszabályi keretek között örökségvédelmi és útépítő szakemberek által közösen megtervezett módon, örökségvédelmi szakfelügyelet mellett kell elvégezni. Az úthoz kapcsolódó egyéb létesítmények esetében (árok, közvilágítás, jelzőlámpa kandeláber) kérte a feltárás során rögzített szintadatok figyelembevételével történő áttervezést.²⁸

Az örökségvédelmi hatóság döntése

A késő őszi, téli időjárás közeledése, a kivitelezés előrehaladott állapota és határideje miatt az eljáró hatóságnak minél hamarabb döntenie kellett az emlék sorsáról. Ezért az örökségvédelmi szempontokat és jogszabályokat szem előtt tartva, az egyeztetések eredményei és az ügyfelek nyilatkozatai alapján a hivatal 2015. október 8-án meghozta döntését.²⁹ Ebben előírta, hogy a gótikus templomromot eredeti lelőhelyén, eredeti összefüggéseiben, a legcsekélyebb visszabontás lehetősége nélkül, a részleges feltárás és teljes körű dokumentálás után elfedéssel kell megőrizni, majd a lehető legnagyobb áttervezés után az út megépíthető. Az elfedés műszaki megoldásának biztosítania kell a feltárt és bolygatatlan régészeti rétegek szétválasztását, az emlékeknek a felette futó út fizikai és kémiai hatásaitól való védelmét, továbbá maradéktalanul visszabonthatónak kell lennie. A felelős tervező által készítendő tervekhez a múzeumnak kell adatokat szolgáltatnia a régészeti emlékről, a beruházónak pedig állnia kell a felmerülő költségeket, és az elfedés kivitelezése során régészeti felügyeletet kell biztosítania.

²⁴ Mind a két esetben ismételt a 6-os számú főút jelenlegi nyomvonalát kellene módosítani. A körforgalom esetében pedig egy másfél méter mély gödrot kellene kialakítani a közepén.

²⁵ Az elfedés, mint a kulturális örökségvédelem egyik lehetséges módszere, illetve annak műszaki tartalma jogi szabályozás alá esik. Lásd a Kötv. 7.§ 2) pontját, a Kötv. 23/E. §(8), illetve a Korm. r. 25. § (1)-(5) bekezdését. Ugyanakkor a jogszabály az elfedést, mint a lelőhely megőrzését célzó eljárást, a (nagy)beruházást megelőző feltárás helyetti megoldásként definiálja, jelen esetben viszont a feltárás már részben megtörtént.

²⁶ A Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ keretében tevékenykedő Ásatási Bizottságnak a nyilatkozata. Iktatószám: 651/58-9/2015.

²⁷ Az ásatásvezető az egyeztetések résztvevőjeként, majd a Wosinsky Mór Megyei Múzeum igazgatójához címzett nyilatkozataiban (a WMMM irattárában, iktatószám: 171-5/2015), később pedig szakmai fórumokon, illetve publikációiban (pl. SZABÓ 2016, 60) is az ásatás folytatását szorgalmazta, ami kutatói szempontból ugyan indokolható, de az adott esetben nem volt kivitelezhető.

²⁸ A WMMM irattárában. Iktatószám: 171-2/2015.

²⁹ Tolna Megyei Kormányhivatal Szekszárdi Járási Hivatal 2015. október 8-án kiadott TO-04D/40/1411-8/2015 iktatószámú határozata.

Az elfedés műszaki tartalmának kialakítása

A felelős tervező útépítő mérnök a kiviteli tervek figyelembevételével vázolt műszaki megoldást az elfedésre. A terv finomítására a hivatal döntésének jogerőssé válását³⁰ követően megindult, az örökségvédelmi hatóság által koordinált, a korábnál is szélesebb körű szakmai egyeztetési folyamat biztosított lehetőséget. Az egyeztető tárgyalások alkalmával változó összetételben útépítő mérnök, statikus, műemlékes építész és műemléki statikus szakemberek, művészettörténész, örökségvédelmi szakértők, az örökségvédelmi hivatal régész felügyelői, múzeumi régészek (köztük az ásatásvezető) részvételével az ideális műszaki megoldás megtalálása volt a cél. A műszaki megoldás részleteinek kidolgozása folyamatába szakmai tanácsadó szervezetként³¹ a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Műemlékvédelmi Szolgáltatási Osztálya és az Ásatási Bizottság került bevonásra (1. táblázat). A hivatal határozata értelmében támogató véleményekkel megerősített műszaki megoldás kerülhetett csak elfogadásra, kivitelezésre.

A több mint húsz szakember számára az emlék megőrzése, fizikai, kémiai hatásoktól való megvédelem, mint elsődleges cél volt a közös, annak műszaki megoldása közel sem. A hosszas egyeztetések, a műszaki, statikai tartalmak, hatáselemzések³² vázolásával végül egy mindenki számára elfogadható, funkcióját valóban betöltő és megvalósítható, konszenzusos megoldás született az elfedés módjára vonatkozóan.

Az ekkorra elkészült ásatási dokumentációban szereplő szint- és méretadatok felhasználásával a felelős tervező a szakértői csapat által elfogadottak alapján a terület talajtani, domborzati és vízrajzi viszonyainak ismeretében elkészítette az elfedés pontos kiviteli tervét.³³ Miután a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építőmérnöki Karának Út és Vasútépítési Tanszékén is megtörtént a tervek statikai ellenőrzése, az örökségvédelmi hatóság engedélyezte az adott műszaki tartalommal való kivitelezését. Az elfedési munka megkezdése előtt annak többmilliósi költsége miatt az önkormányzatnak közbeszerzési eljárást kellett indítania. Végezetül 2015. november 11. és 24. között folytak az elfedéssel kapcsolatos kivitelezési munkák, amit az örökségvédelmi hatóság előírása alapján régészeti megfigyelés³⁴ és folyamatos szakmai és civil³⁵ dokumentálás kísérte. A terv technológiai paramétereinek pontos végrehajtását pedig műszaki ellenőr felügyelte.

Az elfedés kivitelezése

A terveknek megfelelően először a teljes feltárt területet (a falakat, a járósínteket, a kibontott gödröket) vastag (300 gr/m² tömörségű) geotextíliával borították be átlapolással, amelynek a szerepe, hogy elválassza a feltáratlan régészeti rétegeket, illetve az épített elemeket a feltöltő anyagtól (3. tábla 1; 5. tábla A). Ezt követően az említett textíliával kibélelt gödrök homokkal kerültek feltöltésre, illetve a vízszintes felszínre 10 cm vastagságú finom kvarchomokréteg került (3. tábla 6-7; 5. tábla B). Majd OSB lapból zsaluzatot építettek a geotextillel borított falak köré oly módon, hogy a falak mellé, illetve a tetejére 10 cm-es kvarchomokréteg kerülhessen, megakadályozandó, hogy esetlegesen bárminemű kémiai hatás érhesse a mészkő falazatot (3. tábla 2-3; 5. tábla B). A homok mellé 50 cm vastag, a vízszintes síkra pedig 20 cm-es CTt anyagú³⁶ külső védőfal épült a zsaluzat

³⁰ 2015. október 12-én vált jogerőssé a határozat azáltal, hogy a tartalmának kidolgozásában együttműködő felek az eljárás gyorsításának érdekében lemondtak a fellebbezési jogukról.

³¹ A Kötv. 6.§ (3) bekezdésében leírtak alapján.

³² Az úttest alá kerülő templomfalak terhelésére irányuló számítások kapcsán pontos képet kaphattunk arról, hogy a forgalmi igénybevétel során a kerékteherből keletkező nyomófeszültség nagyjából 45°-os szögben terjed lefelé a szabvány szerint épített pályatestben (SZAKOS et al. 2008, 92), és ahogy terjed szét a feszültség, úgy csökken is, hiszen egyre nagyobb felület veszi fel a terhelést. KISGYÖRGY 2014, 295. ábra; SZAKOS et al. 2008, 93–95.

³³ Unitef-Szalamandra Mérnöki Iroda Kft., tervszám: 667.

³⁴ Az elfedési munkálatoktól függetlenül is végzett a kivitelező szakfelügyeletet igénylő tevékenységet a csomópontban, így a múzeum vezetése értelemszerűen a korábbiakhoz hasonlóan az ásatásvezetőt kérte fel a régészeti megfigyelés elvégzésére. Egy hirtelen jött betegség azonban táppénzre kényszerítette a kollégát, így e sorok írója helyettesítette immár a kivitelezés végéig.

³⁵ Ld. SZABÓ 2016, 60–61.

³⁶ A CTt olyan hidraulikus kötőanyagú sovány homokbeton (vagyis stabilizáció), amely maximum 4 mm-es szemcséket tartalmaz, tele-

megtámasztásával (3. tábla 4-5. kép; 5. tábla C). A beton kötése után a külső zsaluzat elbontását követően az útpálya alá eső részeken a templombelsőben és azon kívül is a homokréteget az előzővel azonos minőségű, 15 cm vastag homokbetonnal fedték le (4. tábla 3; 5. tábla 1. C). A beton megfelelő keménységűre való szilárdulása után a homokbetonnal kialakított falkoronáig jó minőségű (M-2) talajjal lett feltöltve a teljes ásatási terület, amit a tervekben leírtak szerint rétegenként gondosan kellett tömöríteni (4. tábla 4-5; 5. tábla D).³⁷ A fentiek szerint kialakított felületre került az eredeti úttervek szerinti vastagságban az M56 mechanikai stabilizáció (5. tábla 1. E). Ezt már a pályaszerkezet szabványban előírt rétegei követték (5. tábla 1. F–I). Az ásatási terület burkolaton kívül eső részeit tovább töltötték az M-2 talajjal csaknem a végső, rendezett térszínig és tömörítették (4. tábla 1-2; 5. tábla 2. D). Legfölülre 20 cm-nyi humuszréteg került (4. tábla 6; 5. tábla 2. J). Továbbá az újonnan kialakított útpadka állékonyságát növelendő a burkolat mellé ún. „K” szegélyt fektettek a csapadékvíz távoltartása érdekében, sőt egy méter szélességben betonba rakott természetes padkaborkolást is kialakítottak.

Az út esetében ugyan nem sikerült a régészeti emlék elkerülését megoldani, de az örökségvédelmi hatóság döntése értelmében a felelős tervező úgy készítette el az elfedést, hogy a templomot, illetve a feltárási területet hagyják szabadon az úthoz kapcsolódó közművek és egyéb műtárgyak (2. tábla). Ezért áthelyezésre kerültek a jelzőlámpa kábelaknák, egy világítási oszlop, a jelzőtáblák. Az elektromos kábeleket védőcsőbe helyezve a homokbetonból kialakított falkorona fölött vezették el. Az eredetileg közvetlenül az út mellé tervezett vízelvezető árok pedig a templomot kikerülve, attól délre és nyugatra, a már feltárt terület szélén lett ugyan kialakítva (2. tábla D), de úgy, hogy a legnagyobb mélysége se érje el az intakt lösziszap réteg legalját, vagyis ne mélyüljön bele a régészeti korú jelenségek szintjébe (4. tábla 7-8; 5. tábla 2).

Végezetül a rendezett térszín kialakítására került sor úgy, hogy az lényegesen magasabban legyen, mint a még fel nem tárt rétegek.

A fentebb bemutatott elfedéssel az addig kb. 20%-ban fedett templom további 20%-ára került útburkolat, s így forgalmi terhelés alá (2. tábla A-B). Jogos a kérdés, hogy mégis miért kellett a teljes falmaradványt „bebetonozni”. Az ok kettős. A Magyar Közútkezelő Nonprofit Zrt. mint beruházó, s mint a 6-os út kezelője külön kérte, hogy az út alól kilógó falrészt is védjük meg egy esetleges nagyobb baleset fizikai, kémiai következményétől, illetve az út kezeléséhez használt munkagépek (pl. fűkasza) esetleges terhelésétől. A másik ok viszont az emlék elfedését övező igen negatív hangú médiavisszhang, ami azt eredményezte, hogy a statikusi vélemény szerint is a falak védelme kissé el lett túlozva.

Az elfedés visszhangja

Örömteli a régésznek az az aggodalom, ahogy az állampolgárok egy ilyen fontos lelet sorsát figyelemmel követték. Az viszont sajnálatos, hogy egyes szereplők a körülmények ismerete nélkül, illetve téves információk terjesztésével, személyeskedésekkel és hangulatkeltéssel a régészeti emléket politikai támadások eszközévé degradálták. Sőt elkeserítő, ha ezek között szakmabeliek, szakmai szervezetek vannak.³⁸

pen kevert és 70–100 kg/m³ cementadagolású. Beépítésére az e-UT 06.03.51. számú, „Útpályaszerkezetek kötőanyag nélküli és hidraulikus kötőanyagú alaprétegei. Építési előírások” című utügyi műszaki előírás vonatkozik. Az alkalmazott homokbeton a fizikai hatásokat tömörsége révén átveszi a falaktól, de könnyebben visszabontható a „normál” betonnál. A terv rendelkezett a beton adalékanyagainak kiválasztásáról is, amit úgy kell megoldani, hogy a templom mészkeő fala savas kémhatású folyadékkal nem érintkezhet.

³⁷ A tömörítés mértékéről és eszközéről is rendelkezett a terv, illetve a BME Út és Vasútépítési Tanszékén végzett statikai számítás. Mértéke az út alatt Try > 95%, egyéb részeken Try = 95%. Lehetséges eszköze az ún. gumilapos lapvibrátor, a döngölőbéka és a vibrohenger.

³⁸ Ilyen volt például a Magyar Régész Szövetség elnökségének korábban említett közleménye 2015. október 9-én, ami a helyzetről való alapos tájékozódás nélkül, a „híradásokból” szerzett információk nyomán fogalmazódott. Vagy ilyen volt a 2015. október legelején indított „Mentsük meg a bonyhádi gótikus templomot!” elnevezésű Facebook csoport, ami egyoldalúan moderált tartalma mellett, már nevében is azt sugallta, hogy valakik el akarták pusztítani a régészeti emléket.

Ugyan vizsgálatot nem indított az ombudsman és a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét el-
látó biztoshelyettes, viszont a még október 7-én kiadott közleményüknek a hatására, illetve a két
nappal későbbi hivatalos megkeresésükre az örökségvédelmi hivatal részletekbe menő és doku-
mentumokkal igazolt tájékoztatását³⁹ mind a hatósági eljárásra, mind a szakmai megoldásra vonat-
kozóan megnyugtatónak találták és elfogadták. Megállapították, hogy az ügyfelek együttműködő
magatartása és a hatóság azonnali intézkedése lehetővé tette a tényállás tisztázását és a megfelelően
alátámasztott, jogszerű és ésszerű döntés kibocsátását.

A templomrom jövője

A templom jövőjéért aggódókat meg kell, hogy nyugtassuk: az nem pusztul el, nem pusztulhat el.
Garanciája ennek a feltárás, a precíz dokumentáció, a számos tudományos publikáció. Ha csak a 3D
lézerszkenneres felméréssel történt digitális térbe való „átmentését” nézzük a templomnak, akkor a
részletes leírás⁴⁰ szerint virtuálisan ugyan, de szinte bármilyen szempont szerint vizsgálható marad,
akár még 3D-ben ki is nyomtatható. De a fennmaradásának garanciája a szakszerűen megtervezett
és kivitelezett elfedés is.

Még ha a tudományos kutatás és a társadalmi hasznosulás szempontjainak rövid távon háttérbe
kellett is szorulniuk az elsődleges cél, az örökségvédelmi jogszabályok és egyáltalán a kulturális
örökségünk védelme érdekében, ez természetesen nem jelenti azt, hogy a jövő nemzedéke számára
nem valósulhatna meg akár a helyszíni bemutatás lehetősége.

A szakmai szándék mindenképpen az, hogy a 6-os út nyomvonalának áthelyezésével sikerüljön
egészében feltárni a templomot, majd konzerválni, bemutatni. Ebben partnere kell, hogy legyen a
régészeknek, a műemlékes szakembernek a bonyhádi önkormányzat, amely már többször is kinyilvánította
ilyetén szándékát.

Az elfedést kidolgozó szakemberek nevében mondhatom, hogy egy ilyen ideális helyzetben a
„betonozás” visszabontása után modernebb technikával, elegendő idő alatt, alaposabban végezve a
feltárást ott folytathatja a régész a munkáját, ahol 2015-ben abbahagyta.

Okulásképpen természetesen lehet és kell is szakmai vitát folytatni arról, hogy az elfedés mikor,
milyen körülmények között és milyen műszaki tartalommal használható.

Az viszont nem képezheti vita tárgyát, hogy a kulturális örökség védelme, fenntartása és meg-
őrzése elsőbbséget élvez. Meggyőződésem, hogy ez vezérelte azokat a szakmabelieket, civileket is,
akik a bontás hevében az Ásatási Bizottság jelentésében hiányolt templomfeltárási sztetenderdeket
mellőzve végezték az ásatást, s ez vezérelte azokat is, akik a napvilágra került romok kényszerű
visszatemetéséhez próbáltak elfogadható – bár betonba öntésnek látszó – megoldást találni. S mint
ahogy példaértékű volt az összefogás a feltárásban, az volt az eltérő érdekű felek közt az elfedés
kidolgozásában is.

³⁹ Iktatószáma: TO-04D/40/1500-2/2015.

⁴⁰ SZABÓ et al. 2015b, 64–66.

IRODALOMJEGYZÉK

- CSÁNYI – SZABÓ 2011 CSÁNYI Viktor – SZABÓ Géza, *A középkori Bonyhád helyének meghatározása az újabb régészeti feltárások alapján*. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 33 (2011) 129–229.
- KISGYÖRGY 2014 KISGYÖRGY Lajos, *Utak*. Bp. 2014. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2011-0023_Utak/html/section-0002.html (2017. ápr. 19.)
- SZABÓ et al. 2015a SZABÓ Géza – BÉKEFI Mónika – BUZÁS Gergely – CSÁNYI Viktor – HAJDU Tamás – KIRÁLY Edit – KUSTÁR Ágnes – SZŐKE Balázs, *A völgyégi „Pompei” előzetes kutatása. Középkori templom feltárása Bonyhádon*. Archaeologia – Altum Castrum Online. A Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja. <http://archeologia.hu/content/archeologia/338/bonyhadjo.pdf>. (2017. ápr. 19.)
- SZABÓ et al. 2015b SZABÓ Géza – CSÁNYI Viktor – KIRÁLY Edit – KUNFALVI Péter – BÉKEFI Mónika, *Új régészeti források a középkori Bonyhád történetéhez* In: *Források a Völgyiség tanulmányozásához*. Előadások a VI. Völgyégi konferencián (2015. október 30.). Szerk. Szóts Zoltán. Bonyhád 2015, 57–72.
- SZABÓ 2016 SZABÓ Géza, *A völgyégi Pompei középkori temploma*. Szekszárd 2016.
- SZABÓ et al. 2016 SZABÓ Géza – BÉKEFI Mónika – KIRÁLY Edit – CSÁNYI Viktor, *Bonyha középkori település területén 2015-ben végzett megelőző régészeti feltárás – előzetes beszámoló*. WMMÉ 38 (2017) 71–130.
- SZAKOS et al. 2008 SZAKOS Pál – PALLÓS Imre – PETHŐ László – ALMÁSSY Kornél, *Útépítés és fenntartás*. Bp. 2008.

Verdeckung der gotischen Kirchenruine in Bonnhard

Im Herbst 2015 lenkte sich die bei einem Straßenbau neulich erfundene gotische Kirche in Bonnhard die Aufmerksamkeit auf sich.

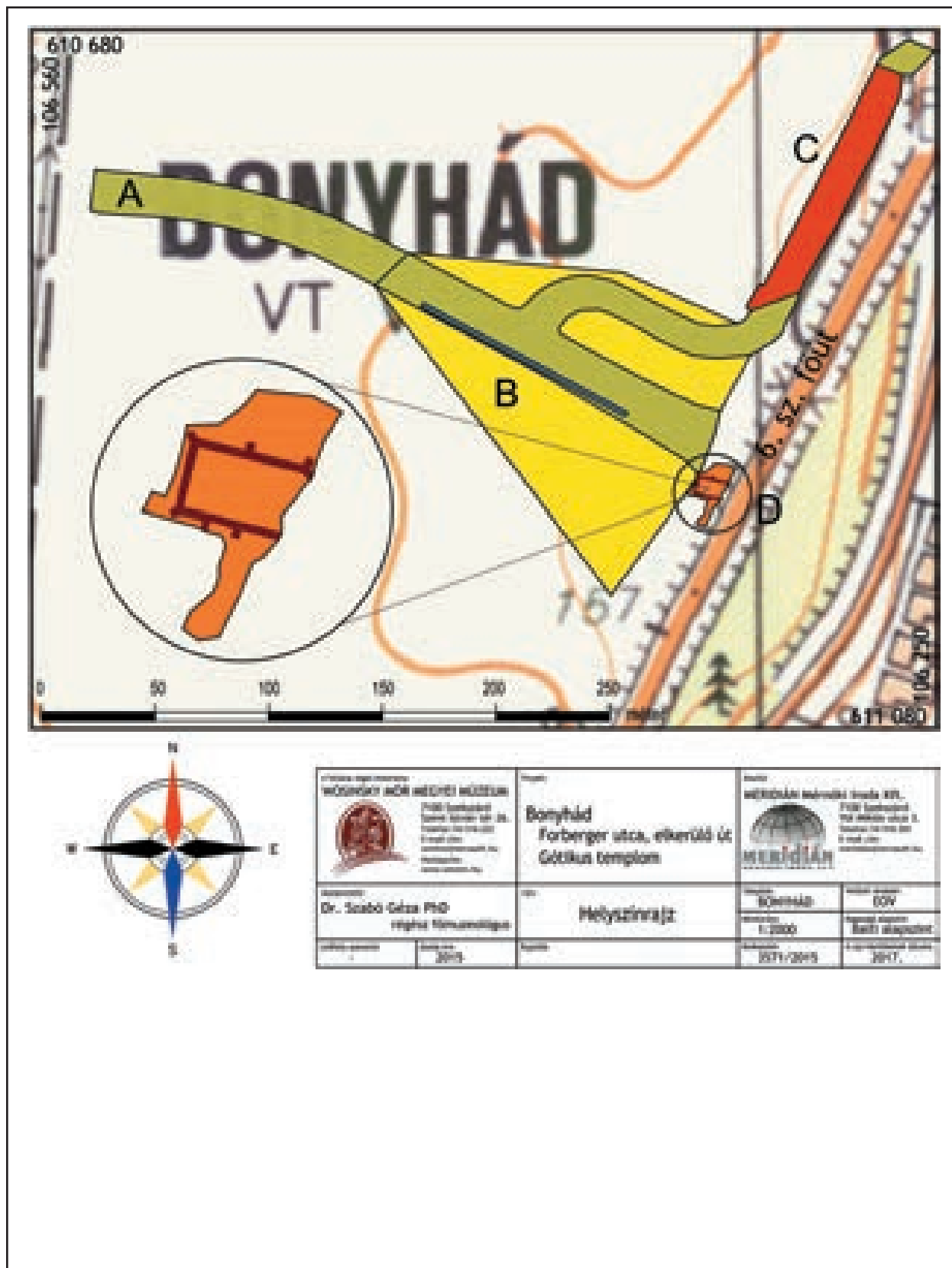
In Verbindung mit dem Denkmal veroffenbarten sich die Pressen, Zivilorganisationen, Berufsgruppen, politische Parteien und auch Privatpersonen. Bedauerlicherweise wurden eher die Stimmen lauter, die über die wahre Situation und die maßgebenden Rechtsregeln aus Informationsmangel falsch auslegten und dadurch das Zugrundegehen und die beabsichtigte Zerstörung der Kirche vermuteten.

Das Ziel dieser Studie ist, durch die Beschreibung der Ereignisse die sich gegebenen Umstände und die Lösung und den Abschluß der Situation objektiv darzustellen.

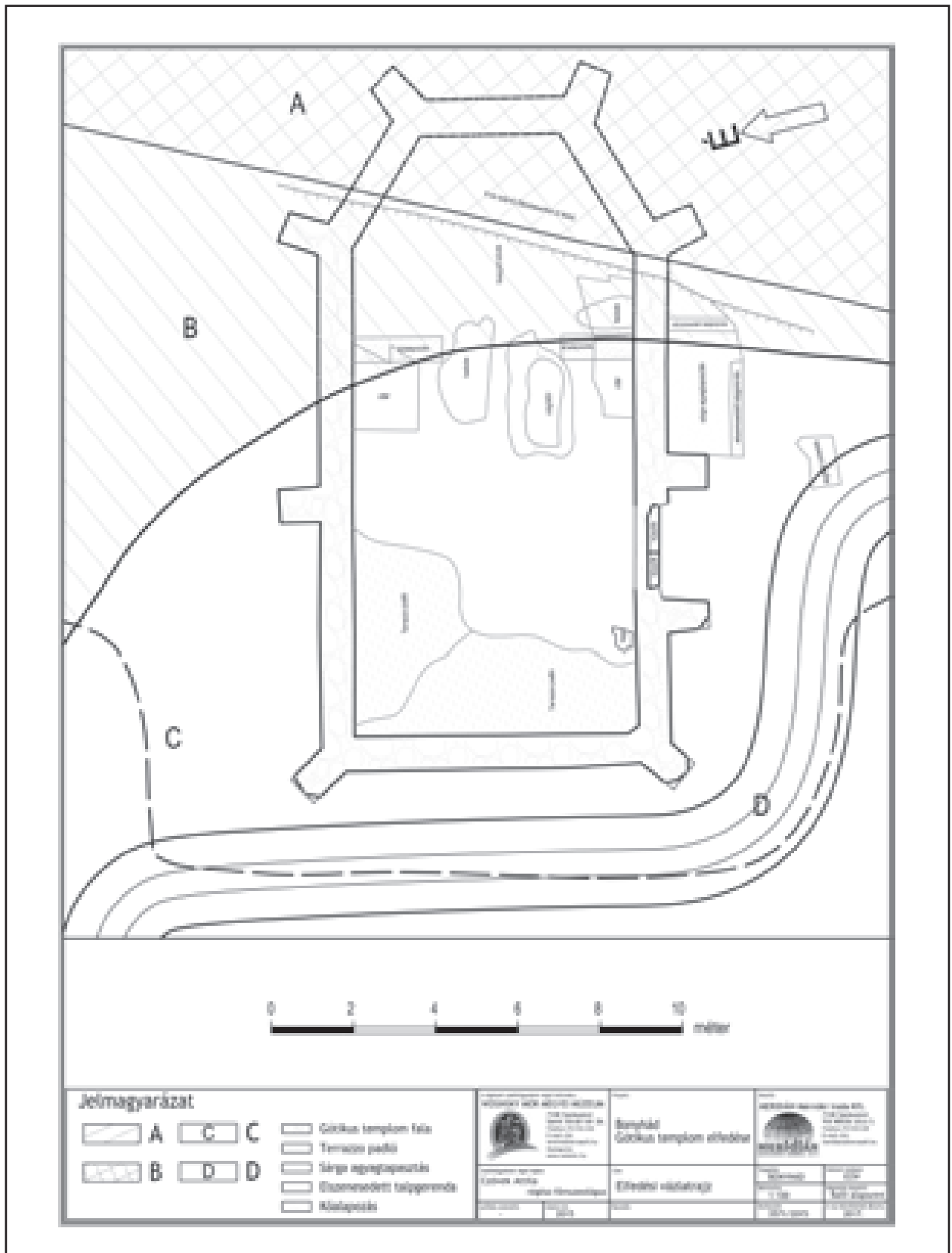
Im Jahre 2007 machte Géza Szabó eine Begungsgrabung am Gebiet des zwischen des Völgység-Bachs und der Landstraße Nr. 5. gebauten Hipermarketparkplatzes, als dessen Ergebnis ein Teil der mittelalterlichen Siedlung Bonyha freigelegt wurde. Im Sommer 2015 wurde etwa 100–150 m von diesem Gebiet vor dem Bau des Entlastungsweges eine präventive Ausgrabung durchgeführt, wobei weitere Objekte der mittelalterlichen Siedlung freigelegt wurden.

Wegen der Terminierung und Technologie der Ausführung, sowie aus Verkehrssicherheitsgründen gab es an dem der unter Verkehr stehenden Landstraße Nr. 6. anschließenden Knotenpunkt nur zu einer parallel mit der Ausführung laufenden archäologischen Beobachtung. Dabei kam am 1. Oktober eine große Menge Schutt einer Kirche unten der dicken Lössschlammsschicht hervor. Die partikuläre Freilegung der als „Pompei von Völgység“ benannten gotischen Kirchenruine erfolgte am 7. Oktober durch angespannte Arbeit wegen der kurzen Termine und des drohenden Unwetters. Das Erbenschutzamt leitete ein Verfahren in Verbindung mit dem Schicksal der Kirche ein, in dem sich die betroffenen Parteien durch die Einbeziehung von Fachleuten am ursprünglichen Fundort der Kirchenruine für die Verdeckung ohne die Möglichkeit des geringsten Zerstörung entschlossen haben, wobei sie auch deren Methode ausgestaltet haben. Die Ausführung der Verdeckung wurde zwischen 11–24. November durchgeführt.

Laut den Plänen kam etwa 10 cm dicke Quarzsandschicht auf die mit Geotextilie bedeckte Ausgrabungsfläche. Danach wurde eine Einschalung um die Wände herum gebaut, und zwar so, damit eine etwa 10 cm dicke Quarzsandschicht neben, bzw. auf die Wände aufgetragen werden soll. Neben die Sandschicht wurde eine 50 cm dicke, sowie auf die waagerechte Fläche eine 20 cm dicke Außenschutzwand aus Beton gebaut. Auf den unter die Fahrbahn fallenden Teilen in der Innenkirche und auch außen wurde die Sandschicht mit einem etwa 15 cm dicken Sandbeton bedeckt. Nach der Betonerstarrung wurde die ganze Ausgrabungsfläche bis zur Mauerkrone mit einer Bodenschicht guter Qualität aufgefüllt. Auf die nach der obigen Ausführung ausgestaltete Fläche kamen die nach der Fahrbahnnorm vorgeschriebenen Schichten. Die zur Straße gehörenden Kommunalanlagen und sonstigen Bauobjekte wurden auf einen außer der Ausgrabungsfläche stehenden Platz umgelegt.

1. tábla. Bonyhád tehermentesítő út C jelű szakaszának építését megelőzően végzett régészeti tevékenységek (SZABÓ et al. 2015b, 1. kép nyomán). A: Régészeti megfigyeléssel ellenőrzött humuszolász; B: Műszeresen és geofizikai módszerekkel történő kutatás; C: Megelőző feltárás; D: Régészeti megfigyelés közbeni feltárás (2015. október 1–7.)

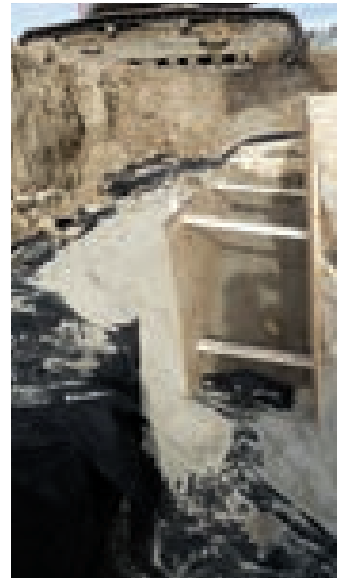
2. tábla. A bonyhádi gótikus templom elfedésének vázlatrajza (SZABÓ 2016, 57, illetve az elfedési kiviteli terv nyomán). A: 1953 óta a 6-os számú főközlekedési út által fedett rész; B: 2015 óta fedett rész; C: A feltárás határa; D: A vízvezető árok áttervezett nyomvonala

1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

6. kép

7. kép

3. tábla. A templom elfedésének kivitelezése I. 1: Geotextília borítás a falakon; 2-3: A zsaluzat részlete a kvarchomok betöltéssel; 4-5: Zsaluzat a templombelsőben; 6: A templomtól északra feltárt terület betakarása geotextíliával és homokkal; 7: A templomtól délre feltárt terület betakarása geotextíliával és homokkal

1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

6. kép

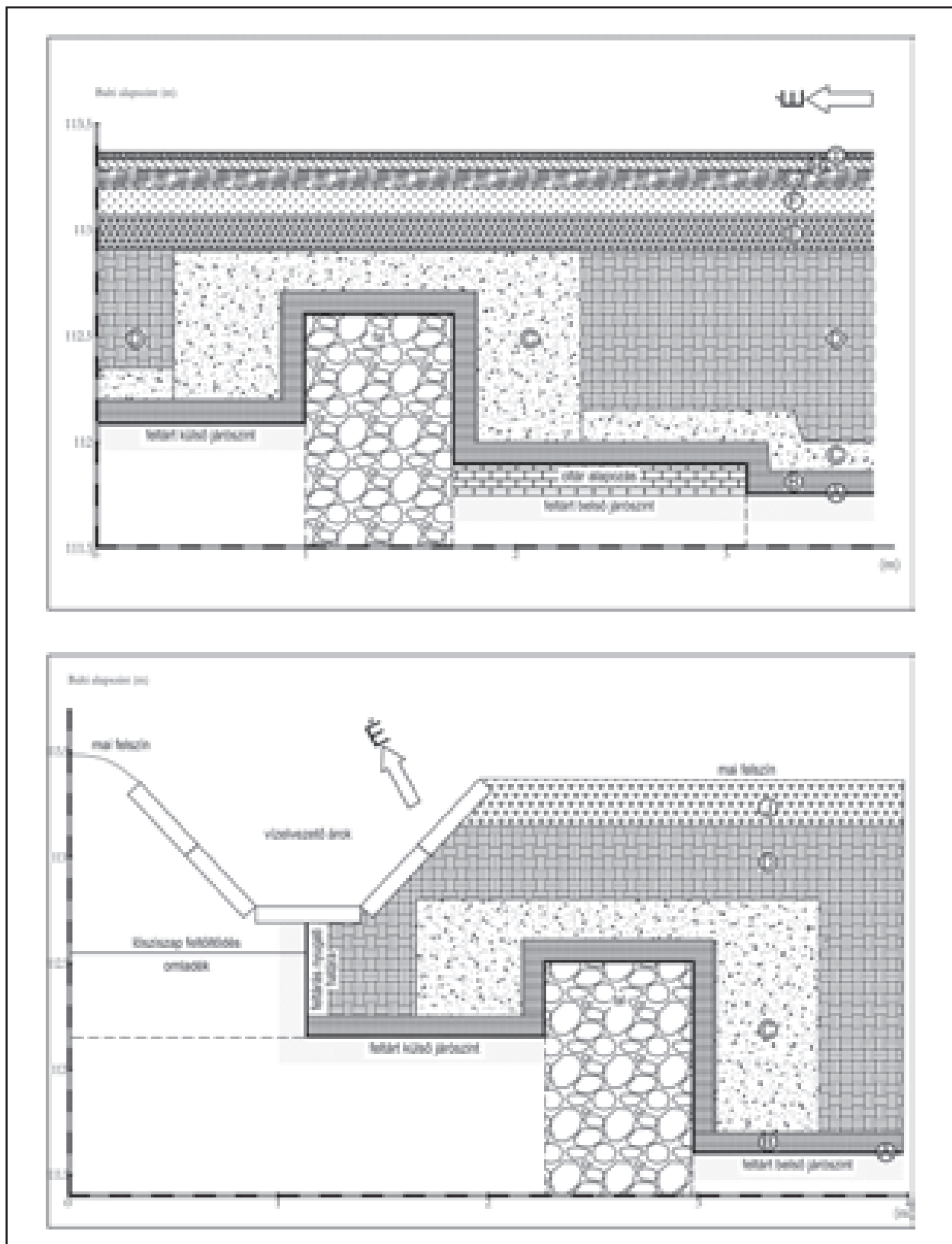

7. kép

8. kép

4. tábla. A templom elfedésének kivitelezése II. 1: A templomtól északra feltárt terület feltöltése az úttükör szintjéig; 2: A templomtól délre feltárt terület feltöltése az úttükör szintjéig; 3: Homokbeton védőfal a zsaluzat eltávolítása után és a homokbeton réteg a templomhajó út alá eső részén; 4-5: A feltöltött és tömörített M-2 talaj a templom belsejében; 6: A végleges felszín kialakítása; 7-8: A lösziszap fedőrétegbe ásott vízvezető árok a burkolás előtt

5. tábla. A gótikus templom elfedésének metszetrajza (a felmérést és a rajzot készítette: Meridián Mérnöki Iroda Kft.). 1: Az északi fal útburkolat alá eső részének a metszete; 2: A nyugati fal metszete. A: Geotextília, B: Kvarchomok, C: Homokbeton (CTt), D: M-2 talaj, E: M56 mechanikai stabilizáció (zúzott kő), F: Burkolatalap – alsó alapréteg (homokbeton), G: Burkolatalap – felső alapréteg (aszfalt), H: Burkolat – aszfalt kötőréteg, I: Burkolat – aszfalt kopóréteg, J: Humusz

1. táblázat

A bonyhádi gótikus templom sorsával kapcsolatos örökségvédelmi hatósági eljárásban érintett ügyfelek, illetve a döntési folyamatba, valamint az elfedés műszaki tartalmának kidolgozásába bevont szakemberek

Intézmény, szervezet	Név	Foglalkozás, beosztás
Tolna Megyei Kormány-hivatal Szekszárd Járási Hivatal Építésügyi és Örökségvédelmi Osztály	Petz Ildikó	osztályvezető
	Ódorné Tóth Tünde	régészeti felügyelő
	Pap Csilla	régészeti felügyelő
Wosinsky Mór Megyei Múzeum	Ódor János Gábor	régész, igazgató
	Czövek Attila	régészeti osztályvezető
	dr. Szabó Géza	ásatásvezető régész
Bonyhádi Közös Önkormányzati Hivatal	Filóné Ferencz Ibolya	polgármester
	dr. Puskásné dr. Szeghy Petra	jegyző
	Kozma Anikó	műszaki osztályvezető
Magyar Közút Nonprofit Zrt. Tolna Megyei Igazgatósága	Becze Szabolcs	igazgató
	Orbán László	osztályvezető
Forster Gyula Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Ásatási Bizottság	Újlaki Zsuzsánna	Miniszterelnökség főosztályvezető-helyettes
	dr. Tomka Gábor	Magyar Nemzeti Múzeum régész, főigazgató-helyettes
	dr. Pusztai Tamás	Hermann Ottó Múzeum régész, igazgató
	Wollák Katalin	Világörökségi Főosztály főtanácsos
	Eleki Nándor	Ásatási Bizottság titkár
Forster Gyula Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Műemlékvédelmi Szolgáltatási Osztály	dr. Velladics Márta	művészettörténész, osztályvezető
	Bódyné Máthé Ildikó	építész
	dr. Gere László	régész
	Pesta László	statikus
	Varga Gábor	régész
Unitef Szalamandra Mérnöki Iroda Kft.	Kovács Ákos	felelős tervező

VIZI MÁRTA

Kora újkori és újkori kerámia az ozorai várkastélyból. Mázás tál és tányér

BEVEZETÉS

Tolna megye északi szélén, a Sió völgyében található Ozora község. A község középpontjában, a plébániatemplom melletti alacsony dombon áll a várkastély négyzetes, középváros épülettömbje. Az épületet négyzet alakban fal veszi körül, sarkukon kerek tornyokkal megerősítve. A várkastély hazánk kiemelt műemlékei sorába tartozik. Szerencse és balszerencse kísérte története során magát a várkastélyt és gazdáit is. Fennmaradt az épület, magába foglalva a korábbi időszakok építkezéseinek maradványait, hála az Esterházyak kastély-, majd magtárépítésének. Az épület – változó funkcióval ugyan – még századunk hatvanas éveiben is használatban állt. Napjainkban helyreállítva várja a látogatókat.¹

A várkastélyban és közvetlen környékén folytatott műemléki-régészeti kutatás során jelentős mennyiségű régészeti leletanyag került elő. A helyszíni kutatással párhuzamosan a feldolgozó munka is megkezdődött.² A feldolgozás mellett a kutatók már a kutatás ideje alatt törekedtek nemcsak a feldolgozó munka folyamatosságára, de arra is, hogy a várkastély történetét az előkerült tárgyak kiállításával is bemutassák.

A régészeti leletanyag kiemelkedő jelentőségű darabjait a Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállításán szerepelteti. A feltárás további egyedülálló leleteit (két kincslelet), valamint az udvartartás díszedényeit, díszkályháinak darabjait, a hétköznapi élet tárgyait, köztük a tálanyag egy részét a Wosinsky Mór Megyei Múzeum kiállításain mutatja be.³

A tárgyi leletanyag egy speciális tárgycsoportját, az úgynevezett tálasedényeket mutatom be eb-

¹ 2015-ben készült el a külső fal rekonstrukciója. Az épületben vártörténeti kiállítás várja a látogatókat, Feld István, Gerelyes Ibolya, Gere László, Vizi Márta és Prajda Katalin munkája. A vár történetéről készült kiadvány: Csodálatos Castello 2015.

² A műemléki kutatást, a feltárást eddig is számtalan publikációban ismertette a kutatás vezetője, Feld István és munkatársai. Legutóbb 2011-ben készült áttekintés a kutatás történetéről, a kutatást bemutató publikációkról, a várkastély leletanyagát, építészettörténetét feldolgozó munkákról. Részletesen: VIZI 2011.

³ Örökségünk. Tolna megye múltjából című állandó kiállítás. Látványtár F terem.

ben a tanulmányban. A várkastély más részeiről is kerültek elő ebbe a tárgytypusba tartozó tárgyak, de ezeknek a vizsgálata folyamatban van, illetve további feladatunk lesz.

A most vizsgált tárgycsoport a várkastély déli és keleti oldalán feltárt szelvényekből, valamint néhány földszinti helyiségből (1. tábla) előkerült leletanyag része, egyetlen kiválasztott tárgytypusa.⁴

TÁLASEDÉNYEK AZ OZORAI VÁRKASTÉLYBAN

A tanulmányban 320 db, a tálasedény csoportba sorolt tárgy elemzését végeztem el. A tárgyak főbb adatait külön táblázatban foglaltam össze (1. melléklet).⁵

A tál és tányér csoport darabjait gyorskorongon készítették, aljukon gyakran megfigyelhető a korongról való levágás nyoma, amely enyhén homorúvá is tesz az agyagot, amiből korongoltak, homokkal, csillámmal, igen apró fehér kavicstörmelékekkel soványították. A felületen „magafalán” vagy belül és a perem külső oldalán fehér engobe bevonaton készítettek díszítést, és ezt borították ólommal.⁶ A tárgyakat igen kevés kivétellel belül és a perem külső oldalán színtelen vagy enyhén zöldes mázzal öntötték le, kívül az esetek zömében a perem alatti rész mázatlan és festés nélküli. Előfordul a máz vagy a máz alatti földfesték elcsurgása, lecsöppenése. Néhány esetben találtam az edényen másodlagosan keletkezett égett foltot.

A tál és tányéranyag az 1. és 8. árok kivételével a többi, a vizsgálatba vont helyen (szelvényben, árokban, boltozat feletti rész stb.) előfordult.

⁴ 2002-ben védtem meg PhD disszertációm, amelynek egyik fejezete volt a kora újkori és újkori tálasedények vizsgálata. A tanulmány ennek lényegileg változatlan formája. Ezúton is köszönöm Feld Istvánnak, a feltárás vezetőjének, hogy a leletanyag feldolgozását számomra átengedte.

A disszertációban komplex módon kezeltem az akkor a disszertáció témájául kijelölt, a várkastély és környezetében lévő árkok, szelvények, helyiségek (lelőhelyek) leletanyagát. A várkastély története mellett az addigi kutatás és kutatástörténet eredményeit figyelembe véve vizsgáltam az egyes leletcsoportokat. Az előkerült leletanyag speciális feldolgozási módszereinek bemutatása mellett az ismertetett módszerrel feldolgozott tárgytypusok sorát mutattam be. Az egyes fejezetek az eddigiekben egy-egy tanulmány formájában jelentek meg: VIZI 1999; VIZI 2000; VIZI 2006; VIZI 2008; VIZI 2010. További feldolgozások is elkészültek a jelzett területhez kapcsolódó egyéb, a disszertációba nem került, illetve a disszertáció vége után vizsgált leletanyagból: Például: újkori kályha: VIZI 2011; áttekintés a várkastély középkori kályhacsempéiről: VIZI 2015; középkori csillárkar töredéke: FELD–GERE–KOVÁCS–VIZI 2017.

A rajzokat Vizi Márta (2–52. tábla), a fotókat Gere László (2–47, 49–51. tábla), majd Retkes Tamás (23, 35–38, 41–42, 44–47, 48, 49–50) készítette. A fotók és a rajzok digitális feldolgozását Sági Apollónia végezte (2–52. tábla). A metszetrajzokat Gere László készítette. A feltárási alaprajz (1. tábla) digitális átdolgozását a Meridián Mérnöki Kft. (Szekszárd) munkatársa, Pajer Tímea készítette az 1981–2004 között készült alaprajz nyomán. Ezúton is köszönöm a közreműködők munkáját.

A leletanyag további részeit, többféle tárgytypust is vizsgálunk a kutatócsoport tagjai jelenleg is, ennek ismertetéséről jelen dolgozatban eltekintek.

⁵ A táblázatban minden egyes tárgynak három azonosítója van, amelyek az azonosítás, a visszakereshetőség miatt alapvetően fontosak. Az azonosító (Az.) a munka korai fázisában keletkezett egyedi azonosító, amely a számítógépes, Access adatbázis azonosító kódja volt. Ez változtathatatlan, hasonló módon, mint a tárgyak hivatalos leltári száma (Oz.). Az azonosítókhöz egyéb információk is kötődtek a digitális rendszerben, amelyek hasznosságát jelen tanulmányban nem tudom teljességgel érzékeltetni. A feldolgozás módszere miatt azonban háromjegyű, általam kódnak nevezett azonosító is létrehoztunk az egyes tárgyak esetében, amely egyedileg azonosítja a tárgyat. Ez keletkezett legelőször, a feldolgozás kezdetekor (szelvény/árok–réteg–sorszám a tartalma, ezeket a kódokat *jellel különböztetem meg, ld. VIZI 2006; VIZI 2010). A három azonosító használata bonyolultnak tűnhet, de használatával azonnal kiderül, amint valami adatrögzítési hiba előfordul, tévesztés történik, és a többi azonosító segítségével lehet a hibát korrigálni. Hangsúlyoznom kell, hogy a tárgy kódja magában hordozza azokat az információkat, amelyek egy leltári szám alapján egyből nem derülnek ki – mint például a tárgy helye, rétege. Jelen dolgozatban éppen a különböző azonosítók komplexitása miatt meghagytam minden azonosítót.

A tárgyakat bemutató képeket, rajzokat a táblák tartalmazzák. Lelőhelyek szerinti sorrendben, azon belül pedig a leltári számok sorrendjében, illetve amely tárgyak még nem kaptak leltári számot, a kódjuk sorrendjében. A tárgyak adatait, valamint a három azonosítót egy táblázat (1. melléklet) tartalmazza.

⁶ Ebben a tanulmányban mázas tárgy említve mindig ólommalmas termékről van szó. Az ónmázas tárgyak más csoportban kerülnek tárgyalásra az előzetes felosztás nyomán. (A disszertációban nem került sor ilyen típusú leletanyag elemzésére.)

1. táblázat. Tálasedények

A vizsgálatba vont tárgyak helye – azok a helyszínek, rétegek, ahonnan nem került elő tálasedény – dőlt szedéssel szerepelnek a táblázatban.

Rétegekód-*	Az összes töredék az adott helyről	Darab tál/tányér (egész vagy „önálló” töredék)	Apró, az adatbázisba fel nem vett tárgy
<i>1.1-13.</i>	964	–	–
2.1.	32	–	1
2.2.	131	–	–
2.3.	113	7	3
2.4.	86	5	3
2.5.	9	–	–
2.6.	10	–	–
2.7.	54	1	–
2.8.	7	–	1
2.9.	8	–	–
2.10.	13	1	–
<i>8.1-4.</i>	314	–	–
10.1.	77	4	9
10.2.	43	–	1
10.3.	84	5	9
10.4.	131	7	6
10.5.	35	–	–
10.6.	18	–	–
10.7.	6	–	1
10.8.	32	1	1
10.9.	51	1	4
10.10.	21	3	1
10.11.	20	1	1
10.12.	22	1	4
10.13.	22	1	–
10.13.a	10	2	2
10.15.	25	–	–
10.16.	34	1	1
10.17.	22	–	–
10.18.	6	1	1
10.19.	35	2	4
10.20.	16	–	–
13.1.	180	11	7
21.1.	79	4	1
21.2.	135	3	5
21.3.	30	1	1
21.4.	15	1	–
21.5.	5	–	–
21.6.	38	3	2
<i>21.7-13.</i>	242	–	–
34.1.	1319	38	3
B.1.	144	2	1

Rétegcód-*	Az összes töredék az adott helyről	Darab tál/tányér (egész vagy „önálló” töredék)	Apró, az adatbázisba fel nem vett tárgy
<i>B.2.</i>	31	–	–
B.3.	21	1	1
F.16.	266+	102	–
F.2.P.	205	5	–
<i>III.1.</i>	83	–	–
III.2.	342	14	12
III.3.	136	3	7
III.4.	186	4	–
III.5.	148	1	–
<i>III.6.</i>	8	–	–
III.7.	227	5	1
<i>IV-V.1.</i>	57	–	–
<i>IV-V.2.</i>	104	–	–
<i>IV-V.3.</i>	91	–	–
IV-V.4.	160	–	1
IV-V.5.	157	–	4
<i>IV-V.6.</i>	55	–	–
IV-V.7.	272	7	1
<i>IV-V.8.</i>	115	–	–
<i>IV-V.9.</i>	100	–	–
<i>IV-V.10.</i>	62	–	–
IV-V.11.	118	1	1
IV-V.12.	136	–	–
IV-V.13.	405	–	4
L.01.	16	1	–
M.21.	22	1	–
X.1.	693	27	43
XVII.1.	153	2	1
XVII.2.	193	5	3
<i>XVII.3.</i>	98	–	–
XVII.4.	264	5	11
XVII.5.	293	6	6
XVII.6.	285	2	3
XVII.7.	264	4	4
XVII.8.	213	7	5
XVII.9.	315	6	6
<i>XVII.10.</i>	83	–	–
XVII.11.	233	2	4
XVII.12.	81	–	1

A vizsgálatba vont tárgyak közül 108-nak lehetett három alpméretét, a magasságát, a szájátmérőjét, a fenékátmérőjét meghatározni, megmérni.⁷ Ebben a táblázatban jelzem az egészek származási helyét is.

⁷ Az egész tárgyaknál lehetőség volt pontos mérésre (mm), a töredékeseknél általában cm pontossággal, szerkesztési módszerrel határoztam meg a méreteket (fenék- és peremátmérő, időnként magasság). Fontos azonban megjegyezni, hogy ez a mérés esetenként centiméternyi különbséget is jelenthetett. Ez azonban az adott peremszakasz deformitásából is keletkezhetett. A tárgyakat

2. táblázat. Egész tálasedények

Rétegekód	Réteg	Darab	Az összes egész tányér %-ában
2.4.	Felső kevert 18. századi	2	2%
10.10.	Újkori	1	1%
21.12.	Tornyos belül - ?	1	1%
34.1.	Csatorna feletti feltöltés	8	7%
F.16.	U alakú objektum feltöltéséből, 19. század előtt vége előtt feltehetőleg	82	76%
F.2.P.	19. század eleje előtt valószínűleg	2	2%
L.	Újkori	1	1%
M.	18. század vége, 19. század eleje előtt valószínűleg	1	1%
X.	Újkori	9	8%
XVII.2.	Réteges újkori	1	1%

A vizsgálatokat két szakaszban végzem. Elsőként mindig az egész tárgynak tekinthető darabokat elemzem. Egész vagy egésznek tekinthető tárgyakat az 1. és a 8. árok kivételével minden vizsgált lelőhely anyagában találtam. Figyelemre méltó, hogy az egész tárgyak 76%-a az F/16. betöltéséből, további 16% pedig a X. szelvény, a 34. és 21. árok anyagaiból került ki, azaz az egész, az egésznek tekinthető tárgyak 92%-a ezekből az egységekből kerültek elő. Gyakorlatilag ezek az egységek adják azokat a tárgyakat, amelyeket méretek, forma, díszítés teljességében lehet vizsgálni. Ezek az egységek a legkésőbbiek az előzetes áttekintés alapján.

A földszinti 2. helyiség alatti börtönhelyiség feltöltéséből szintén kerültek elő épebb tárgyak.⁸ A 2. árokban, a XVII. szelvényben talált tárgyak inkább szerencsés törésüknek „köszönhetik”, hogy mindhárom méretüket mérni tudtam.

A továbbiakban a tál, tányér csoport magasság, szájtátmérő és a fenéktátmérő arányait vizsgáltam (3. táblázat). A magasság és szájtátmérő aránya 12%-tól 39%-ig növekszik. A 13%, valamint a 35–37% közötti értékek hiányoznak. A táblázat alapján látható, hogy nem lehet a magasság–szájtátmérő alapján csoportokat elkülöníteni.⁹

Igaz Mária és Kresz Mária rendszerükben a szájtátmérő szerint osztották fel a laposedények csoportjában tartozó edényeket. 10–16 cm között kistányér, 16–25 cm között tányér, 25–35 cm között tál, 35 cm szájtátmérő felett nagytál az edények elnevezése.¹⁰

Az egész tálasedénycsoportnak a szájtátmérő nagysága szerinti sorrendbe rendezése nyomán a következőket látjuk. A szájtátmérők nagysága alapján (cm-re kerekítve) 9 cm-től 50 cm-ig növekvő méretsort figyelhetünk meg.

korongon készítették. A néprajzi szakirodalom alapján az egyes edényfajták készítése meglehetősen pontossággal történt, főként azon a helyeken, ahol nagy mennyiségben készítettek edényeket. Már említettük a fazekasság tagolódását fazekasokra és tálásokra. Egy-egy edénytípusból igen sok készült naponta, a fazekas meglehetősen biztonságosan volt képes azonos méretű edényeket készíteni. Ehhez megfelelő mértékrendszer is kialakítottak. Mindemellett előfordul természetesen, hogy az edény nem teljesen szimmetrikus, a tál szája enyhén ovális, száradás közben is torzul. Égetés közben is történhetett deformálódás. Ezek természetesen az általam tanulmányozott, felmért anyag esetében is előfordul, az ez alapján készített adatsorokba ezt mindig bele kell számolni.

⁸ A többi tárgytípus tanulmányozásakor láttam, hogy a redukált égetésű, szürke, síkált díszítésű tárgyak egy része, amelyek főként a börtönhelyiségből kerültek elő, szintén rekonstruálhatók. Feldolgozásuk folyamatban.

⁹ A gelindei udvarház anyagából 252 restaurált tárgy képezte elemzés tárgyát. Az ott végzett szájtátmérő/magasság elemzés: HACK-SPIEL 1993, 14, grafikon.

¹⁰ IGAZ – KRESZ 1965.

3. táblázat. Tálasedények a szájátmérő alapján

Csoportok Igaz–Kresz szerint	Szájátmérő	Darab	Magasság	Fenekátmérő	Magasság/szaj- átmérő %-ában
tányér	9	1	2,1	5	23
tányér	10	2	2,2-2,8	5,8–8,1	22–29
tányér	11	3	2,5–4	5,8–7,5	23–38
tányér	12	1	2,8	7,2	23
tányér	15	1	3,5	8	24
tányér	16	1	6,2	10,2	39
tál	18	4	4,4–5,7	8–10,8	24–33
tál	19	8	3,3–5,5	8–12,5	18–25
tál	20	13	3,3–5,5	12–14,2	17–28
tál	21	8	3,7–6,2	10,5–14	17–34
tál	22	7	3,1–8,4	12–19	12–39
tál	23	1	5,7	13,6	25
tál	24	5	5,2–7,6	11,5–16,8	22–31
tál	25	2	6,3-6,8	12,5–13,4	25–27
tál	26	2	5,4–7,2	15–17	21–28
tál	27	1	4	16	15
tál	28	3	7,4–8,5	14–19	26–30
tál	29	2	4,9–6,8	16,5–18	17–23
tál	30	4	5,8–8	18-24	19–27
tál	31	1	6,1	19,5	22
tál	32	1	9,4	18	29
tál	33	1	8	18	24
tál	34	1	9,3	22	27
tál	35	3	7,8–11,5	18–22	22–32
nagytál	36	1	9,8	22	27
nagytál	37	1	9,5	23,4	26
nagytál	38	6	8,1–11,8	18–23	21–31
nagytál	40	9	9,3–11,6	18–24	23–30
nagytál	41	5	10–12,5	20,4–25,8	25–30
nagytál	42	1	12,2	22	29
nagytál	43	3	9–11,4	22,2–25	21–27
nagytál	44	1	14	22	32
nagytál	45	1	10,7	22	24
nagytál	46	2	12,6	26	27
nagytál	49	1	16	24	33
nagytál	50	1	13,5	25	27

A 9 cm-es átmérőtől az 50 cm-es átmérőig találunk tárgyakat. A 18 cm átmérőjű csoportban volt a legtöbb tárgy, 13 db. Az arányok tekintetében az azonos szájátmérő ellenére 17–28 % között váltakozik a szájátmérő és a magasság aránya. Végigkövetve az egyes szájátmérőkhöz tartozó magasságokat, látható, hogy gyakran azonos szájátmérővel többféle magasságú tárgyakat találhatunk. Ez indokoltá teszi az azonos átmérőjűek egyéb részjellemzők alapján történő vizsgálatát is.

A továbbiakban lelőhelyenként tekintem át a tárgy- és tápanyagot.¹¹

Az **1. és 8. árok** leletanyagából nem került elő ebbe a csoportba tartozó tárgy. (Az 1. árokban 964 töredék, valamint a 8. árokban 314 töredék között nem volt egyetlen tál-/tányértöredék.) Érdekes megjegyezni, hogy ezek a lelőhelyek a legnyugatibbak a vizsgálatra kijelölt helyek közül.

2. árok (1. tábla; 54. tábla; 1. melléklet)

14 darab tál/tányér került elő a 463 töredék közül, ebből 2 darab egésznek tekinthető (2.4.1.*–Az.1040, 2.4.3.*–Az.1041). A 2 darab szerkesztéssel meghatározott „nagyítál” 13, illetve 15 töredékből áll össze, tálanként azonban azonos rétegtípusú helyről, a kevert, humuszos felsőből származnak. Mindkettőnek rámásnak tekinthető pereme van, 46, 40 cm átmérővel (52. tábla). A 2.4.1.* számúnál a perem külső oldalán alul és felül is erőteljesebb borda fut körbe, mint a 2.4.3.* edénynél. A 2.4.3.* számú nagyítál alsó sincs, a 2.4.1.* kódú nagyítálnak pedig nincs törés, sinc az oldalán. A díszítés lényegét tekintve azonos a két tárgyon, fehér engobe bevonaton fésűs dísz van, szintelen mázzal leöntve, valamint zöld mázfoltokkal fröcskölve. A 2.4.1.* tárgyon az oldalon hullámvonal a fésűsdísz, az öble hiányzik, így erről nincs információnk. A 2.4.3.* számú nagyítálon a karimán felül girlandszerű a fésűs dísz, alul, a sinc felett hullámvonal található. Az öböl töredéke alapján középen koncentrikus körök találhatóak, ahhoz fésűs girlandívek csatlakoznak körbe.

Mindkét nagyítálnál enyhe fenékszög figyelhető meg.

A felakasztás módjáról, hogy egyáltalán volt-e fül, és ha volt, az milyen volt, a töredékesség miatt nincs információnk.

8 edény perem és karimatöredéke, egy esetben minden bizonnyal az edényhez tartozó fenéktöredékkel együtt került elő (2.4.13.*–Oz.2012.28.1-8.).

Peremek (52. tábla)

Ssz.	Az előkerülés kódja-*	Magasság	Szajátmérő	Fenék-átmérő	Vastagság	Azonosító	Peremtípus (52. tábla)	Leltári szám
1.	2.3.106.	0	26	0	0,6	1047	2.	Oz.2012.12.1.
2.	2.3.107.	0	38	0	0,6	1048	2.	Oz.2012.12.2.
3.	2.3.108.	0	24	0	0,4	1049	2.	Oz.2012.12.3.
4.	2.3.110.	0	18	0	0,3	1050	2.	Oz.2012.12.4.
5.	2.4.13.	0	40	24	0,8	1043	1.	Oz.2012.28.1-8.
6.	2.4.26.	0	36	0	0,7	1042	1.	Oz.2012.12.5.
7.	2.7.51.	0	32	0	0,6	1051	3.	Oz.2012.12.6.
8.	2.10.12.	0	0	0	0,6	1052	4.	Oz.2012.12.7.
9.								Oz.2012.12.8-26.

A két 1. típusú, rámás peremű tárgy (2.4.13.*–Oz.2012.28.1-8., 2.4.26.*–Oz.2012.12.5.) „tál”, illetve „nagyítál” csoportba tartozik. Rétegtanilag ugyanarról a helyről, a humuszos felső rétegből kerültek elő. A 2.4.13.*–Oz.2012.28.1-8. nagyítál fenék- és karimatöredéke is ismert. (Nem össze-

¹¹ A tárgyakról a részletes adatokat a disszertációban egy mellékelt CD-n lehetett megtalálni. A CD tartalmazta az akkori teljes adatbázist, méretekkel, leírással, képekkel, rajzokkal együtt (kerámia.adb). A tárgyakat előkerülési kódjuk alapján lehetett keresni az adatbázisban (jelen munkában *-al jelölve). Fotók, valamint rajzok az egyes tárgyakhoz rekordonként voltak mellékelve. Jelen munkában képtáblákban találhatóak a bemutatott tárgyakat, ma már leltári számmal, egyes esetekben még az előkerülési kódjukkal. (Az előkerülési kódja igen fontos adat, hiszen „ránézésre” jelzi a tárgy előkerülési helyét.) A táblázatokban még megtalálhatjuk az Az. (azonosító) számot, amely az adott tárgy adatbázisban rögzített rekordját jelzi.

illő töredékek: 11 db). A nagytál ezek szerint alsó sinces. Díszítése fehér engobe bevonaton fésűs dísz, a sinc felett girlandszerűen. Az öböl díszítését nem ismerjük a töredékesség miatt. A 2.4.26.*–Oz.2012.12.5. számú tárgy igen kicsi, a karima díszítése nem látszik. Mindkét tárgyra jellemző a színtelen máz, hozzá a zöld foltosság.

A 2. típushoz behúzott, felül lekerekített, kívül megvastagított peremek tartoznak (2.3.106.*–Oz.2012.12.1., 2.3.107.*–Oz.2012.12.2., 2.3.108.*–Oz.2012.12.3., 2.3.110.*–Oz.2012.12.4.). Rétegtanilag mind a négy perem ugyanarról a helyről, a sánccfeltöltésből került elő. Peremátmérőjük különböző, két különböző tányér, (2.3.110.*–Oz.2012.12.4., 2.3.108.*–Oz.2012.12.3), egy tál (2.3.106.*–Oz.2012.12.1.) és egy nagytál (2.3.107.*–Oz.2012.12.2) található köztük. Díszítésükben közös a fehér engobe bevonaton lévő minta. A 2.3.106.*–Oz.2012.12.1. számún barnával keretelt vörösbarna csigavonal, a barnával keretelt részek között zöld levélszerű dísz. A 2.3.107.*–Oz.2012.12.2. számúnál zöld pöttyök találhatóak. A 2.3.108.*–Oz.2012.12.3 számúnál úgy tűnik, a karimán ferdén, egymással párhuzamosan folytatott barna és zöld csík látható, színtelen mázzal. A 2.3.110.*–Oz.2012.12.4 számú tárgyról töredékessége miatt csak azt tudjuk, hogy fehér engobe-os, sárgás mázzal.

A peremformán és az előkerülési helyen kívül a fehér engobe, a színtelen máz alkalmazása közös a tárgyaknál.

A 3. típusba sorolt perem (2.7.51.*–Oz.2012.12.6.) kívül erőteljesen megvastagított, felső belső szélén perem fut körbe. Fehér engobe bevonaton máza türkizzöld.¹² A 16–17. századi sánccfeltöltésből került elő. Peremátmérője szerint „tál”, a töredék szerint a karima erőteljesen kihajlik.

A 4. típus egyenes, felül lekerekített, alul enyhe lekerekített bordás perem (2.10.12.*–Oz.2012.12.7.). A töredék igen kicsi volta miatt a peremátmérőt nem lehetett mérni. Előkerülési helye a sánccfeltöltés. Fehér engobe bevonaton a perem szélén három sötétbarna vízszintes csík látható, alatta barna kontúros minta kicsi töredéke látható.

A 2. árokban egy fenéktöredék (2.4.85.*–Az.1044) került elő a humuszos felső rétegből. Díszítése fehér engobe bevonaton színtelen máz zöld foltokkal.

Szintén a 2. árokban került elő a sánccfeltöltésből egy nagyon érdekes, évszámos oldaltöredék (2.3.102.*–Az.1046). Az évszámnak sajnos csak a második fele került elő: **12. A máz ezen a töredéken fényesebb, mint általában a többi tárgyon.

10. árok (1. tábla; 57. tábla)

A 10. árokban feltárt 30, a tál-tányér csoportba tartozó tárgy került elő 707 töredék közül (1. melléklet; 52. tábla). Két darab az „A” szakasz – vegyes újkori – rétegből: (10.13.a.3.*–Oz.2012.13.8.; 10.13.a.4.*–Az.1070–Oz.2012.13.18), egy darab a „B” szakasz sánccfeltöltésből (10.13.4.*–Oz.2012.13.7.) került elő. A többi lelet helye a „C” szakasz, zömében újkori feltöltésben volt, kivéve a legalsó részt, a sánccrétegeket (57. tábla).

Egy darab tárgy egész (10.10.21.*–Az.1286). Átmérője alapján „tányér”. Az újkori törmelékes rétegekből került elő. Egyenes, felül legömbölyített, rámás pereme van (1. típusú perem), kívül enyhe bordákkal. A tányér alsó sinces. Díszítése vörösbarna engobe-on sötétbarna és fehér hurokminta világoszöld mázzal leöntve.

A 10.3.80.*–Oz.2012.13.12. számú tárgy, bár rendelkezik a három mérettel, kettő belőle igen bizonytalanul volt mérhető, így a peremeknél tárgyalom.

¹² A türkizzöld máz a 840 °C feletti égetési hőmérséklet következménye. KATONA 1991, 7.

Peremek

Ssz.	Az előkerülés kódja-*	Magas-ság	Száj-átmérő	Fenék-átmérő	Vastag-ság	Azono-sító	Perem-csoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	10.1.67.	0	38	0	0,5	1053	2.	Oz.2012.13.1.
2.	10.1.74.	0	24	0	0,3	1054	5.	Oz.2012.13.2.
3.	10.1.75.	0	30	0	0,3	1055	6.	Oz.2012.13.3.
4.	10.10.3.	0	nm	0	0,6	1065	1.	Oz.2012.13.4.
5.	10.10.6.	0	24	0	0,5	1066	12.	Oz.2012.13.5.
6.	10.12.15.	0	nm	0	0,5	1067	1.	Oz.2012.13.6.
7.	10.13.4.	0	22	0	0,3	1068	2.	Oz.2012.13.7.
8.	10.13a.3.	0	41	0	0,5	1069	2.	Oz.2012.13.8.
9.	10.16.31.	0	26	0	0,3	1071	10.	Oz.2012.13.9.
10.	10.19.30.	0	20	0	0,3	1072	1.	Oz.2012.13.10.
11.	10.3.76.	0	26	0	0,4	1056	9.	Oz.2012.13.11.
12.	10.3.80.	3,7?	20	10?	0,4	1057	11.	Oz.2012.13.12.
13.	10.4.71.	0	35	0	0,6	1060	6.a	Oz.2012.13.13.
14.	10.4.78.	0	14	0	0,4	1062	8.	Oz.2012.13.14.

15 darab, peremet is tartalmazó töredék került elő (57. tábla).

1. csoportú peremek: három darabot lehet formája alapján (rámás perem) ide sorolni.

1.b csoport: 10.10.3.*–Oz.2012.13.4. és 10.12.15.*–Oz.2012.13.6. számú töredékeket tettem ebbe a csoportba. Mindkettő a barokk törmeléket jelöli származási helyként. (A 10.10. -80–100 cm mélységet, a 10.12. -170–240 cm mélységet jelent.) A töredékességük miatt nem lehet a tál/tányér csoportosítás szerint csoportba sorolni őket. A díszítés alapján a 10.10.3.*–Oz.2012.13.4. fehér engobe-on fésűs díszes, zöld mázfoltos, a 10.12.15.*–2012.13.6. türkizzöld mázas.

1.c csoport: a 10.19.30.*–Oz.2012.13.10. számú tárgy. A sötét, alsó sáncretegből származik, azaz a legkorábbi a rétegsorban. A tányér csoportba tartozik szájátmérője alapján. A perem külső kialakítása alapján a háromhornyos rámás peremek csoportjába soroltam. A perem és a hozzá csatlakozó oldaltöredék alapján nem általános tányérforma, mert igen meredek a perem alatti karimaszaka-sz szöge. Sajnos igen kicsi a töredék, így többet formájáról nem lehet megállapítani.

2. csoportú peremek: három darabot lehetett ide sorolni formája alapján. (Enyhén behúzott, kívül megvastagított, legömbölyített peremek.)

A 10.13.4.*–Oz.2012.13.7. számú tárgy az egyetlen a „B” szakaszból, az alsó sáncretegekből került elő. Tányér. Fehér engobe-on mintás, a töredékesség miatt csak zöld szirmok (?) vége tűnik elő.

A 10.1.67.*–Oz.2012.12.1. nagytál pereme a barokk törmelékből (57. tábla). Úgy tűnik, fehér engobe-on a sötétbarna kereteléses minta található. Igen kicsi darab.

A 10.13.a.3.*–Oz.2012.13.8. szintén nagytál peremtöredéke az „A” szakasz újkori rétegekből. Fehér engobe-os, fésűs díszű lehetett.

A kevés számú lelet egyéb következtetések levonását nem teszi lehetővé.

5. csoportú peremek: egy darabot soroltam ide (10.1.74.*–Oz.2012.13.2.). Egyenes, kívül megvastagított, gallérban végződő alsó széllel. Belül egyszínmázás díszítéssel. Tányér, a barokk feltöltésből.

6. csoportú peremek: két darabot soroltam a szögfej formájú peremek közé.

6.a csoport: a 10.4.71.*–Oz.2012.13.13. számú tárgy, amely felül enyhén behúzott, alul enyhe élben végződik, kívül megvastagított, legömbölyített. Kissé aszimmetrikus. A barokk törmelék-retegekben került elő. Szájátmérője alapján a tálak, nagytalak határán található. Egyik különleges darabom a leletek közül, ugyanis töredékesen bár, de feliratot és számot (?) is tartalmaz. Felolda-

nom a feliratot a töredékesség miatt sajnos nem sikerült. Ilyen jellegű, a karimán gót betűs köriratot tartalmazó tányérokat a 18. század elején bevándorló német népesség hagyatékában találtak eddig, de inkább a 18. század harmadik harmadából.¹³

6. *b csoport*: 10.1.75.*–Oz.2012.13.3. számú tárgy, amely felül gömbölyű szögfej típus. Felül gömbölyű, alul enyhe él látható. A barokk törmelékrétegben került elő. Tál lehetett. Foltos zöld mázzal borított, egyéb minta nincs rajta.

7. *csoport*: 10.4.79.*–Oz.2012.13.15. Kifelé hajló, enyhén megvastagított, legömbölyített perem. A barokk törmelékrétegből került elő. Tányér lehetett. Díszítése fehér engobe bevonaton talán virágminta, kékeszöld kontúros szirmok (?) töredéke látható a karimán.

8. *csoport*: 10.4.78.*–Oz.2012.13.14. Behúzott, legömbölyített perem. A barokk törmelékrétegből került elő. Kistányér, sinccel. Díszítése fehér engobe-on zöld foltos máz.

9. *csoport*: 10.3.76.*–Oz.2012.13.11. Erőteljesen megvastagított, belül síkozott, kívül aláhajtott, legömbölyített perem. A barokk törmelékrétegből került elő.

10. *csoport*: 10.16.31.*–Oz.2012.13.9. Kihajtással megvastagított perem. Belső szélén vízszintes bordával. Felül enyhe horony fut körbe, kívül legömbölyített perem (táblázat: peremek). A barokk törmelékben volt (57. tábla). Tál, díszítése fehér engobe-on négerbarna folytatott máz.

11. *csoport*: 10.3.80.*–Oz.2012.13.12. Megvastagított perem, belső oldalán vízszintes borda fut körbe, felül enyhe horony, a külső oldalon legömbölyítve gallérban végződik a perem. A barokk törmelékéből került elő. Tányér több töredéke, amelyből rekonstruálni lehet egy alsó sinces tányért. A perem hornyában fehér hullámvonal. A karimán két vízszintes fehér vonal között négerbarna hullámvonal. Az öbölben függőlegesen folytatott fehér engobe csíkok. A középrész díszítését nem ismerjük.

12. *csoport*: 10.10.6.*–Oz.2012.13.5. Egyenes, kívül megvastagított, kívül és alul legömbölyített perem. A barokk törmelékéből került elő. Tányér, fehér engobe-on világoszöld mázzal.

Oldaltöredékek

Ssz.	Az előkerülés kódja*	Magasság	Szaj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastagság	Azonosító	Leltári szám
1.	10.1.66.	0	0	0	0,6	1267	Oz.2012.13.16.
2.	10.11.11.	0	0	0	0,4	1263	Oz.2012.13.17.
3.	10.13a.4.	0	0	0	0,5	1070	Oz.2012.13.18.
4.	10.18.3.	0	0	0	0,3	1269	Oz.2012.13.19.
5.	10.3.73.	0	0	0	0,7	1262	Oz.2012.13.20.
6.	10.3.79.	0	0	0	0,7	1268	Oz.2012.13.21.
7.	10.3.81.	0	0	8	0,5	1058	Oz.2012.13.22.
8.	10.4.69.	0	0	18	0,4	1059	Oz.2012.13.23.
9.	10.4.72.	0	0	16	0,7	1061	Oz.2012.13.24.
10.	10.4.73.	0	0	0	0,4	1266	Oz.2012.13.25.
11.	10.4.84.	0	0	8	0,4	1064	Oz.2012.13.26.
12.	10.8.32.	0	0	0	0,4	1264	Oz.2012.13.27.
13.	10.9.47.	0	0	0	0,6	1265	Oz.2012.13.28.
							Oz.2012.13.29-83.

¹³ NAGY 1997, 272. 1. kép 1; Mórágyon előkerült gót betűs tányértöredék: uo. 266. 13. jegyzet, 272. 1. kép 2, a Wosinsky Mór Múzeum Néprajzi Gyűjteményében lévő, korainak tekinthető mórági tál 1782-es évszámmal.

A fenti nem igazán nagyméretű (kivéve a 10.4.72.*–Oz.2012.13.24. darabot) töredékeket a díszítések miatt vontam vizsgálatba. A négy fenéktöredék közül két darab 8 cm fenékátmérőjű volt, a másik kettő 16 és 18 cm-es.

A díszítések alapján a következő csoportokat lehetett elkülöníteni.

– Fehér engobe-on barna keretelt minta, vörösbarna és zöld színnel (10.1.66.*–Oz.2012.13.16., 10.3.73.*–Oz.2012.13.20., 10.4.73.–Oz.2012.13.25.), A barokk feltöltési rétegekből kerültek elő.

– Fehér engobe-on négerbarna szirmok, köztük függőlegesek (10.9.47.*–Oz.2012.13.28.). A legfelső, újkori rétegből.

– Fehér engobe-on a sincen barna vízszintes, fölötté vörösbarna minta (10.18.3.*–Oz.2012.13.19.). A sötét alsó sáncretegből.

– Fehér engobe csíkok vízszintesen, köztük függőlegesen összekötők, egy széles sávon fésűs hullámvonaldísz. Az öbölben fésűs dísz, szélén egy vonalhoz félkörívek körben (10.4.72.*–Oz.2012.13.24.). Barokk törmelékben.

– A puszta felületen fehér, illetve fehér és barna engobe csíkok, ívek, szintelen mázzal (10.3.79.*–Oz.2012.13.21., 10.8.32.*–Oz.2012.13.27., 10.11.11.*–Oz.2012.13.17.). A 8. és 11. tételszámú cserpek helyét nem ismerjük. A 3. tételszámú a barokk törmeléket jelenti.

– Barna engobe-on sárga máz, talán körkörös hornyolatok (10.4.84.*–Oz.2012.13.26.). Barokk törmelékéből.

– Fehér engobe-on sárga mázzal, függőleges zöld sávokkal (10.13.a.4.*–Oz.2012.13.18.). Újkori kevert.

– Zöld mázas töredék (10.3.81.*–Oz.2012.13.22.). Barokk feltöltés.

– Zöldmázas, gyűrűs talpas tányér (10.4.69.*–Oz.2012.13.23.).

13. árok (1. tábla)

A 13. árokban a számba vett 180 töredék közül 12 tartozott a tál/tányér csoportba. Az előkészítés során nem történt rétegek szerinti szétválasztása az anyagnak. Úgy tűnik, hogy az 1982. május 28-ig előkerült leletanyag az újkori törmelékesből került elő (1. melléklet; 52. tábla).

Egész vagy annak tekinthető tárgy nem került elő. Hat perem, három fenéktöredék és három oldal-töredék került a vizsgálatba.

Ssz.	Az előkerülés kódja*	Magasság	Szjátmérő	Fenékatmérő	Vastagság	Azonosító	Peremcsoport	Leltári szám
15.	13.1.151.	0	28	0	0,5	1074	13.	Oz.2012.14.1.
16.	13.1.156.	0	38	0	0,5	1076	2.	Oz.2012.14.2.
17.	13.1.157.	0	nm	0	0,6	1077	2.	Oz.2012.14.3.
18.	13.1.164.	0	34	0	0,5	1079	2.	Oz.2012.14.4.
19.	13.1.165.	0	28	0	0,3	1276	12.	Oz.2012.14.5
20.	13.1.166.	0	36	0	0,5	1080	2.	Oz.2012.14.6.
21.								Oz.2012.14.7-22.

A hat peremet három csoportba lehetett sorolni.

2. csoport: 13.1.156.*–Oz.2012.14.2., 13.1.157.*–Oz.2012.14.3., 13.1.164.*–Oz.2012.14.4., 13.1.166.*–Oz.2012.14.6. Enyhén behúzott, kívül megvastagított, legömbölyített peremek. A 13.1.164.*–Oz.2012.14.4. tál, a 13.1.156.*–Oz.2012.14.2. és a 13.1.166.*–Oz.2012.14.6. nagytál. A 13.1.157.*–Oz.2012.14.3. peremméretét nem lehetett mérni, de robosztussága miatt minden bizonnyal inkább nagytál. Igen kisméretű karimatöredékek kapcsolódnak a peremhez. Fehér engobe-osak, a 13.1.156.*–Oz.2012.14.2. számún a perem alatt a karimán a töredékesség miatt csak bekarcolt vonalköteg látszik, a 13.1.164.*–Oz.2012.14.4. számún vörösbarna, barna és zöld festésű motívum, a 13.1.166.*–Oz.2012.14.6.

számún ugyanezekkel a színekkel a már ismert barna kereteléses motívumok láthatóak. (A tárgy kicsi darabja miatt itt is csak a minta töredékét láthatjuk.)

12. csoport: 13.1.165.*–Oz.2012.14.5. Egyenes, alul megvastagított perem. Szájátmérője alapján tál. Fehér engobe-on zöld máz borítja.

13. csoport: 13.1.151.*–Oz.2012.14.1. Egyenes, felül lekerekített, kívül megvastagított, enyhe vízszintes hornyos, alul legömbölyített perem (52. tábla). A tál csoportba tartozik. Fehér engobe-bal borított. A tárgyból szerencsére a karimarész, bordásan körbefutó sinccel, és az öböl kis töredéke is rendelkezésünkre áll. A karimán barna tulipánfejet és egy másik barna minta töredékét, a kettő között türkizzöld vonalkákat látunk, szintelen mázzal borítva. Ez a darab anyagát, mázainak jellegét tekintve az anyag zömétől különbözik. Igen különleges darab mintáját tekintve is. Véleményem szerint a 18. századra keltezhető, lehetséges, hogy német fazekasokhoz köthető.

A vizsgálatba vont további töredékek közül a 13.1.153.*–Az.1277 sinces töredéket a 13. ároknál a 2. csoportba sorolt peremek csoportjához csatolom, mégpedig a fehér engobe-on alkalmazott, már jellegzetes, itt a sinc mentén alkalmazott négerbarna csík, és a vörösbarna és zöld színek alkalmazása miatt. Szintén ide tartozik a 13.1.163.*–Az.1078 számú fenék és öböltöredék, melynek mintája fehér engobe-on barna keretelésű, vörösbarna szirmok (?) minden valószínűség szerint körben az öbölben, fölötté négerbarna vízszintes húzódik.

A következő csoportba soroltam az edény egyes részein alkalmazott fehér engobe-ot, amelyen fésűs hullámvonaldíszet láthatunk. A 13.1.152.*–Az.1075 fenék és öböltöredéknél az öböl közepén (nem ismerjük a peremét és a karimát), a 13.1.162.*–Az.1275 töredéknél a karima feletti pici, megmaradt részen figyelhettem meg fehér engobe-ba húzott fésűdísz részét.

A 13.1.159.*–Az.1278 sincet tartalmazó oldaltöredék dísze fehér engobe-on zöld és barna fröcskölt foltok láthatók.

Külön kell még említenem a 13.1.167.*–Az.1081 számú, durva anyagú fenéktöredéket, belül barna mázzal. A máz alatt nem volt engobe.

21. árok (1. tábla; 57. tábla)

Alább, a X. szelvénynél fogom tárgyalni.

34. árok (1. tábla; 58. tábla)

A 34. árokban (58. tábla) feltárt nagy mennyiségű anyagban (eddig 1319 egység került bekódolásra) 37 tányér/tál került elő, köztük nyolc egész, egésznek tekinthető. A leletanyag ugyanabból a rétegből került elő, a csatorna boltozata feletti feltöltésből. (1. melléklet; 52, 59. tábla).

Egész edények

Ssz.	Az előkerülés kódja*	Magasság	Szájátmérő	Fenekátmérő	Vastagság	Azonosító	Peremcsoport (52. tábla)	Magass./Szájátmérő	Leltári szám
1.	34.1.26.	5,8	30	18	0,6	1117	1.d	19%	Oz.2012.15.1.
2.	34.1.38.	6,3	24	14	0,4	1082	14.	26%	Oz.2012.15.2.
3.	34.1.45.	3,3	18,8	8	0,5	1091	15.	18%	Oz.2012.15.3.
4.	34.1.56.	4,9	29	16,5	0,6	1111	1.d	17%	Oz.2012.29.1.
5.	34.1.57.	9	38	23	0,9	1083	2.	24%	Oz.2012.15.4-6.
6.	34.1.60.	6,8	29	18	0,8	1114	1.a	23%	Oz.2012.15.7-9.
7.	34.1.65.	5,7	22	16	0,4	1115	1.c	26%	Oz.2012.15.13.
8.	34.1.72.	7,4	28	14	0,5	1116	2.	26%	Oz.2012.30.1-3.
9.									Oz.2015.15.14-71.
10.									Oz.16-27; 65-71.

A fenti adatok alapján láthatjuk, hogy különböző méretekkel rendelkező edényekről van szó.

1. csoport: négy edény tartozik peremük alapján egy csoportba. A két 29 cm peremátmérőjű tál peremük alapján azonos főcsoportba tartoznak, azonban más-más, jelentős különbséget mutató alcsoportba (1.d és 1.a alcsoportok). Igen fontos, hogy a német kutatás által igen fontosnak tartott magasság/szájátmérő mutatójuk is különbözik (17% és 23%). Ez azt mutatja, hogy egyikük mélyebb edény. A profilrajzokat megnézve láthatjuk, hogy a 34.1.56.*–Oz.2012. 29.1. számú tál 1.d típusú, egyenes, kívül középen hornyos peremmel készült, alsó síncs, a függőleges függesztőfüle a karima külső oldalának közepén található. Dísztése a magafalán vékonyan folytatott fehér engobe, sárgás mázzal. A 34.1.60.*–Oz.2012.15.7-9. számú tál a mélyebb (23%) a két edény közül, pereme 1.a típusú, sima, szintén alsó síncs, függőleges függesztőfüle a sinc vonalától kicsit fölfelé található. Dísztése fehér engobe-on vörösbarna és négerbarna pöttyök enyhén elfolyatva.

A harmadik, pereme alapján ebbe a csoportba tartozó tál – 34.1.26.*–Oz.2012.15.1. – pereme 1.d típusú. Magasság/átmérő aránya a 34.1.56.–2012.29.1. tálhoz áll közelebb, 19%. Középső síncs. Füléről töredékessége miatt nem tudunk. Dísztése folytatott fehér engobe, rajta szintelen máz, némi zöld foltal.

A 4. edény a Kresz-féle szájmérő méretrendszer alapján „tányér”. Pereme, bár az 1. típusba soroltam, szélessége legalább duplája a „szokásos” síncs peremeknek, több a horony is rajta. A perem külső oldalán töredékünkön egy álló szalagfűl található. (Minden bizonytalán két darab volt az edényen, a másik az ellentett oldalon.) Az edény alsó síncs. Az edény a másik háromhoz képest mélyebb (26%). Az edény formája az előző háromhoz képest inkább a nyújtott pereme, valamint a speciális fülhelyezés miatt mutat jelentős különbséget. Dísztése a külső és belső oldal mázazottságában tér el a többi edénytől.

2. csoport: az enyhén behúzott, kívül megvastagított, lekerekített peremek csoportjába két egész tárgy tartozik (34.1.57.*–Oz.2012.15.4-6. és 34.1.72.*–Oz.2012.30.1-3.). Méreteik különböznek, azonban a magasság/szájátmérő arányukat tekintve közel állnak egymáshoz. (24–26%). Mindkét tárgy sinc nélküli. A 34.1.57.*–Oz.2012.15.4-6. számú nagytál dísztése fehér engobe vízszintesekből, hullámvonalakból áll, szintelen mázzal. Néhány barna vonalat is tartalmaz.

A 34.1.72.*–Oz.2012.30.1-3. számú tál oldalán fehér engobe-on fésűs dísz, az öbölben engobe-on koncentrikus körök. Az edényt szabálytalanul négerbarna mázzal csurgatták le. Függőleges függesztőfüle a fenékhez közel található.

14. csoport: a 34.1.38.*–Oz.2012.15.2. számú tárgy tányér. Pereme egyenes, enyhén megvastagított, befelé ferdén levágott. A tányér arányait tekintve mély (26%). Alsó síncs. A töredékesség miatt nem állapítható meg, hogy volt-e füle. Fehér engobe-on zöld foltok láthatók, szintelen mázon. Ilyen peremből ez volt az egyetlen.

15. csoport: Kifelé vízszintesen erőteljesen megnyújtott perem. Belül vízszintes borda fut körbe, kívül lekerekített, alul enyhe gallérral. Felül közel vízszintes. Nincs síncs. Függőleges akasztófül az oldal közepén. Dísze fehér engobe-on zöld máz. 34.1.45.*–Oz.2012.15.3.

Peremek

Ssz.	Az elő-kerülés kódja	Magasság	Száj-átmérő	Fenék-átmérő	Vastagság	Azonosító	Peremcsoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	34.1.10.	0	30	0	0,6	1097	18.	Oz.2012.15.20-21.
2.	34.1.12.	0	24	0	0,4	1096	19.	Oz.2012.15.23.
3.	34.1.13.	0	20	0	0,4	1256	2.	Oz.2012.15.24.
4.	34.1.14.	0	20	0	0,5	1098	1.d	Oz.2012.15.25.
5.	34.1.15.	0	29	0	0,5	1106	1.a	Oz.2012.15.26.
6.	34.1.16.	0	32	0	0,5	1100	2.	Oz.2012.15.27.

Ssz.	Az elő-kerülés kódja	Magas-ság	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastag-ság	Azono-sító	Perem-csoport (52. tábla)	Leltári szám
7.	34.1.17.	0	38	14	0,6	1095	2.	Oz.2012.15.28-36.
8.	34.1.27.	0	30	0	0,5	1107	2.	Oz.2012.15.37.
9.	34.1.31.	0	32	18	0,4	1112	1.d	Oz.2012.15.38.
10.	34.1.42.	0	22	0	0,5	1088	1.d	Oz.2012.15.52.
11.	34.1.44.	0	32	0	0	1090	1.a	Oz.2012.15.54.
12.	34.1.47.	0	24	0	0,5	1084	2.	Oz.2012.15.56.
13.	34.1.48.	0	34	0	0,5	1086	2.	Oz.2012.15.57.
14.	34.1.5.	0	32	0	0,6	1104	2.	Oz.2012.15.15.
15.	34.1.50.	0	20	0	0,5	1092	16.	Oz.2012.15.59.
16.	34.1.52.	0	28	0	0,5	1087	2.	Oz.2012.15.61.
17.	34.1.53.	0	36	0	0,5	1093	2.	Oz.2012.15.62.
18.	34.1.54.	0	18	0	0,3	1085	17.	Oz.2012.15.63.
19.	34.1.7.	0	0	0	0,6	1101	2.	Oz.2012.15.17.
20.	34.1.71.	0	34	16	0,6	1108	2.	Oz.2012.15.70.
21.	34.1.8.	0	0	0	0,5	1103	2.	Oz.2012.15.18.
22.	34.1.9.	0	0	0	0,6	1102	2.	Oz.2012.15.19.

1. csoport: öt rámás perem tartozik a csoportba (52. tábla). Két töredék (34.1.15.*–Oz.2012.15.26. és 34.1.44.*–Oz.2012.15.54.) az 1.a csoportba (sima rámás perem), három az 1.d csoportba tartozik (34.1.14.*–Oz.2012.15.25., 34.1.31.* Oz.2012.15.38. és 34.1.42.*–Oz.2012.15.52.).

A formai jegyek hasonlósága mellett a csoport tárgyainak szájátmérője kettő kivétellel különbözik. A díszítések szintén eltérnek.

1.a csoport: A 34.1.15.*–Oz.2012.15.26. peremen fehér engobe, a karimán barnásvörös alapon fehér és négerbarna hullámvonalak futnak körbe. A 34.1.44.*–Oz.2012.15.54. tárgynál fehér alapon zöld folytatott máz.

1.d csoport: A 34.1.14.*–Oz.2012.15.25. tányér fehér engobe-on sárga és négerbarna mázcsíkos a szintelen máz alatt. A 34.1.31.*–Oz.2012.15.38. tálon fehér, ferdén folytatott engobe, sárgás mázzal. A 34.1.42.*–Oz.2012.15.52. számú tányéron zöld foltos alapon vörösarna pötty található.

A csoportba tartozó töredékek száma viszonylag kicsi, így a díszítések részletes elemzésére nincs mód.

2. csoport: 13 darab enyhén behúzott, kívül lekerekített perem tartozik ide (34.1.13.*–Oz.2012.15.24., 34.1.16.*–Oz.2012.15.27., 34.1.17.*–Oz.2012.15.28-36., 34.1.27.*–Oz.2012.15.37., 34.1.47.*–Oz.2012.15.56., 34.1.48.*–Oz.2012.15.57., 34.1.5.*–Oz.2012.15.15., 34.1.52.*–Oz.2012.15.61., 34.1.53.*–Oz.2012.15.62., 34.1.7.*–Oz.2012.15.17., 34.1.71.*–Oz.2012.15.70., 34.1.8.*–Oz.2012.15.18., 34.1.9.*–Oz.2012.15.19.). A peremek mérete 20 cm-től 38 cm-ig változott (háromnak nem volt meghatározható az átmérője).

A díszítéseknél öt esetben (34.1.5.*–Oz.2012.15.15., 34.1.7.*–Oz.2012.15.17., 34.1.9.*–Oz.2012.15.19., 34.1.52.*–Oz.2012.15.61., 34.1.71.*–Oz.2012.15.70.) fehér engobe-on, engobe csíkokon alkalmazott fésűs díszítés különböző formáit találtuk. A 34.1.8.*–Oz.2012.15.18. tárgy is tartozhat ide, de mérete miatt ez egyértelműen nem állapítható meg.

A 34.1.16.*–Oz.2012.15.27. töredéken fehér engobe csíkok és hullámvonalak találhatók sárgás mázzal borítva. (Ez nem fésűs díszítésű!)

A 34.1.27.*–Oz.2012.15.37. töredékeken négerbarna mintát látni, barna hullámvonal kitöltéssel, sárga mázzal borítva, sajnos igen töredékesen.

A 34.1.13.*–Oz.2012.15.24. igen kicsi töredéken barna, folytatott máz látható.

A 34.1.53.*–Oz.2012.15.62. nagytálon fehér engobe-on zöld máz látható.

A 34. árokban olyan peremtípusokat is meghatároztam, amelyek egyelőre itt egyedinek tekinthetők.

16. csoport: A 34.1.50.*–Oz.2012.15.59. számú, peremátmérője alapján tányér pereme igen érdekesen, trapézszerűen szélesedik, kívül horony fut körbe rajta. Díszítése fehér engobe-on zöld mázas.

17. csoport: A 34.1.54.*–Oz.2012.15.63. tányér perem-, karima- és sinctörredéke. A megvastagított perem belső felén borda fut körbe, kívül legömbölyített. Fehér engobe-on sárga, apró barna szemcsés mázzal borított.

18. csoport: A 34.1.10.*–Oz.2012.15.20-21. számú tárgy a különleges díszítésűek csoportjába tartozik. Az egyenes karimából a perem gömbölyűen megvastagítva hajlik a külső oldal felé. Barna engobe-on fehér tulipán, barna vonalakkal. A tulipán mellett vízszintesen barna és fehér hullámvonalak egymás alatt. Véleményem szerint ez is a 18. századi darabok közé tartozik.

19. csoport: A 34.1.12.*–Oz.2012.15.23. számú tányér pereme az egyenes karimából lekerekítve fordul alá, ahol gömbölyűen megvastagított. Fehér engobe-on barna vonalából tulipán látható, világoszöld mázzal borítva.

A peremeken kívül néhány érdekesebb egyéb töredéket is bemutatok.

A 34.1.11.*–Oz.2012.15.22. fenéktörredék az egyetlen tárgy, ahol a mintát kivésték, lemélyítették a felületbe. Az öbölben lévő, feltehetőleg virágot ábrázoló minta barna, a kiemelkedő részek fehér engobe-on sárgászöld mázas. Egy kicsi darabon a sinc törredéke is megtalálható.

A 34.1.24.*–Az.1094, valamint a 34.1.66.*–Az.1110–Oz.2012.15.65-69. és a 34.1.75.*–Oz.2012.15.71. számú fenék- és karimatörredékeken a karimán és az öbölben fehér engobe-on fésűs hullámvonaldíszek futnak körbe. A 34.1.6.*–Oz.2012.15.16. törredéknek is ugyanaz a dísze.

II–III. szelvények (1. tábla)

A két szelvény területéről 1130 töredék közül 28 darab bizonyult tál/tányér töredékének (2,5%). Egész vagy annak tekinthető töredék nem volt köztük. A töredékek kicsi mérete miatt igen nehéz volt a csoportba sorolás, valamint a díszítések meghatározása is (1. melléklet; 52. tábla).

A leletek fele a (III.2.) felső rétegekből került elő (barokk törmelék). A III.5. és a III.7. rétegek valószínűleg a sánctöltést alkották.

Peremek

Ssz.	Az előkerülés kódja*	Magasság	Szaj-átmérő	Fenék-átmérő	Vastagság	Azonosító	Peremcsoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	III.2.311.	0	22	0	0,4	1157	6.a	Oz.2012.16.1.
2.	III.2.316.	0	18	0	0,5	1159	20.	Oz.2012.16.2.
3.	III.2.321.	0	38	0	0,6	1160	6.a	Oz.2012.16.3.
4.	III.2.327.	0	28	0	0,4	1162	6.a	Oz.2012.16.4.
5.	III.2.331.	0	30	0	0,6	1169	2.	Oz.2012.16.5-8.
6.	III.2.333.	0	34	0	0	1280	nem értékelhető	Oz.2012.16.9.
7.	III.2.336.	0	18	0	0,5	1163	6.a	Oz.2012.16.10.
8.	III.3.2.	0	26	0	0,3	1164	2.	Oz.2012.16.11.
9.	III.3.3.	0	30	0	0,6	1165	1.d	Oz.2012.16.12.
10.	III.4.164.	0	26	0	0,4	1170	12.	Oz.2012.16.13-15.
11.	III.4.170.	0	20	0	0,4	1172	2.	Oz.2012.16.16.

Ssz.	Az elő-kerülés kódja-*	Magas-ság	Szaj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastag-ság	Azono-sító	Perem-csoport (52. tábla)	Leltári szám
12.	III.7.119.	0	28	0	0,4	1176	6.a	Oz.2012.16.17.
13.	III.7.122.	0	28	0	0,4	1283	6.a. (?)	Oz.2012.16.18.
14.	III.7.130.	0	0	0	0,7	1179	1.a	Oz.2012.16.19.
15.	III.7.131.	0	20	0	0,5	1180	1.d	Oz.2012.16.20.
16.								Oz.2012.16.21-70.
17.								27;33;34;46;64

1. csoport: három, rámás perem tartozik a csoportba.

1.a csoport: III.7.130.*–Oz.2012.16.19. Egyenes sima, kívül enyhén homorú (52. tábla). Átmérője kis mérete miatt nem ismert. Díszítése fehér engobe-on vörösbarna foltos.

1.d csoport: kéttöredék: III.3.3.*–Oz.2012.16.12., III.7.131.*–Oz.2012.16.20. A III.3.3.*–Oz.2012.16.12. töredék tál lehetett, díszítése csurgatott fehér engobe-on zöld máz. A III.7.131.*–2012.16.20. tányértöredéken szintén fehér csurgatott engobe van, az edény azonban színtelen mázzal borított.

2. csoport: az enyhén behúzott, alul megvastagított, legömbölyített peremből három darab van (III.2.331.*–Oz.2012.16.9.5-8., III.3.2.*–Oz.2012.16.11., III.4.170.*–Oz.2012.16.16.). Átmérőjük 20–30 cm között változik. Díszítésben is különböznek. A III.3.2.*–Oz.2012.16.11. fehér engobe borításon zöld mázas. A III.4.170.*–Oz.2012.16.16. tányéron fehér engobe bevonaton a négerbarna keretelésű, itt zöld belső vonalas minta jelentkezik.

6. csoport: szögfejerperem aszimmetrikus formája, felül enyhén behúzott, alul a karima felé benyomott, élben végződve vagy lekerekítve (III.2.311.*–Oz.2012.16.1., III.2.321.*–Oz.2012.16.43., III.2.327.*–Oz.2012.16.4., III.2.336.*–Oz.2012.16.10., III.7.119.*–Oz.2012.16.17. és valószínűleg az igen töredékes III.7.122.*–Oz.2012.16.18. kódú perem). A peremátmérők 18 cm és 38 cm nagyság között váltakoznak. Az ide tartozó darabok díszítése egyenként más és más. A legszebbnek a III.7.119.*–Oz.2012.16.17. számú tálat, táltöredékeket tartom. A sincet fehér írókás dísz hangsúlyozza, a karimán, amennyire látni lehet, szintén fehér írókás leveles minta, köztük vízszintes vonalakkal. Az egészet színtelen máz borítja. A III.2.336.*–Oz.2012.16.10. tányér magafalán zöld pöttyökkel borított. A III.2.327.*–2012.16.4. számú tálon fehér engobe-on fésűs dísz látható, zöld foltos mázzal. A III.2.321.*–Oz.2012.16.3. nagytálon fehér csíkok futnak körbe, zöld mázzal borítva. A feltételeken ide sorolt III.7.122.*–Oz.2012.16.18. számú tál fehér engobe-os, a perem hajlatában négerbarna csíkkal, úgy tűnik, a barna kereteléses díszet alkalmazták alatta.

12. csoport: III.4.164.*–Oz.2012.16.13-15. Egyenes, kifelé legömbölyített, alul megvastagított, legömbölyített perem. Fehér engobe-on zöld mázas.

20. csoport: III.2.316.*–Oz.2012.16.2. Kifelé vízszintesen megvastagított perem. Felül befelé enyhén lejtő sík rész, belső oldala szögben török, külső oldala legömbölyített. Díszítésről a töredékesség miatt csak azt lehet tudni, hogy fehér engobe-on zöld és barna foltos.

A III.2.333.*–Oz.2012.16.9. számú tál peremét teljességében nem lehet leírni, ugyanis kettéhasadt, így csak a felső része volt megfigyelhető, amely érdekesen felfelé kunkorodott. Díszítése igen egyszerű, zöld foltos színtelen mázzal borították a felületet.

A továbbiakban néhány tárgy alapján bemutatom, hogy a szelvényben még milyen díszítések fordulnak elő.

III.2.331.*–Az.1169–2012.5.8-9.: fehér engobe-on zöld foltos töredék (hozzá tartozó darab: III.4.161.).

III.7.123.*–Az.1178: fehér engobe-on négerbarna vonalas minta, a keretelésben zöld és sötétbarna motívumokkal.

III.2.314.*–Az.1158–Oz.2012.16.33. és III.2.324.*–Az.1161–Oz.2012.16.34.: fehér engobe-on

négerbarna keretelésű, belül vörösarna kitöltésű, valamint vörösarna hullámvonaldíszsel (robosztusabb a minta, mint az előző tárgynál).

Külön csoportot alkotnak a fehér engobe-on fésűs díszű töredékek: III.4.177.*–Az.1173, III.7.121.*–Oz.2012.16.64. Ide tartozik minden valószínűség szerint a III.2.309.*–Az.1281 töredék, amelyen bár vízszintes vonalakat látunk, de hiányzó részén, más tárgyakhoz hasonlóan lehet fésűs dísz. A III.2.303.*–Az.1155 számú öböltöredék pedig feltehetőleg a tárgy engobementes öbölrésze.

A III.2.312.*–Oz.2012.16.27. töredék egy nagyon szép, írókás díszű töredék, fekete alapon zöld és fehér levelek, talán (jobbra) egy gránátalma minta és valami más (balról), ami már sajnos hiányzik. Igen kicsi a töredék.

A III.2.313.*–Az.1284 töredék egyedülálló egymás alatt lévő sárga és négerbarna hullámvonal-mintájával.

III.2.318.*–Az.1282: fenéktöredék, barna foltos, sárga mázzal borítva.

III.3.4.*–Az.1166: oldaltöredék sárgászöld mázzal borítva.

A tálasedények egy speciális edénytípusába sorolható töredékünk egy szűrőtál töredéke (Oz.2012.16.46).¹⁴ Felülete magafalán mázas. Az egész edény formáját nem tudjuk meghatározni, íves oldaltöredék maradt meg a tárgyból.

IV–V. szelvény (1. tábla)

A két szelvényből az 1832 töredékből nyolc tál és tányértöredéket (0,4%) lehetett az adatbázisba fölvenni (további 12, igen apró töredék került még elő innen). Egész, vagy legalább annak tekinthető tárgy nem volt (1. melléklet; 52. tábla).

Peremek

Ssz.	Az előkerülés kódja	Magasság	Szaj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastagság	Azonosító	Perem-csoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	IV-V.11.1.	0	38	0	0,5	1184	6.a	Oz.2012.17.1.
2.	IV-V.13.1.	0	36	0	0,5	1185	2.	Oz.2012.17.2.
3.	IV-V.7.	0	32	0	0,4	1183	2.	Oz.2012.17.
4.	IV-V.7.211.	0	40	0	0,5	1181	6.a	Oz.2012.17.3.
5.	IV-V.7.212.	0	0	0	0,4	1274	2. (?)	Oz.2012.17.4.
6.	IV-V.7.213.	0	26	0	0,4	1182	2.	Oz.2012.17.5.
7.								Oz.2012.17.6-24.

A peremek zöme a IV-V.7. rétegből, a sánccfeltöltésből került elő.

2. csoport: a szelvények területén előkerült peremtöredékek túlnyomó része az enyhén behúzott, alul lekerekített peremek csoportjába tartoznak. Ezek a peremek igen töredékesek, sérültek. Díszítésük alapján a IV-V.7.*–Oz.2012.17., a IV-V.7.213.*–Oz.2012.17.6-24., IV-V.7.212.*–Oz.2012.17.4. töredékeken fehér engobe-on a perem tövében vízszintes barna vonal fut körbe. Ez alatt csak valószínűsíteni lehet a barna kereteléses mintát. A IV-V.13.1.*–Oz.2012.17.2. töredéken zöld máz látható.

6. csoport: a IV-V.11.1.*–Oz.2012.17.1. fehér engobe-on fésűs díszű, a IV-V.7.211.*–Oz.2012.17.3. töredéken a fehér engobe-on a perem tövében négerbarna vízszintes vonal fut körbe.

Két további oldaltöredéket emeltem ki a szelvény anyagából.

A IV-V.13.12.*–Az.1273 oldaltöredéken fehér hullámvonal látható, sárga mázzal leöntve.

¹⁴ KRESZ 1991b, 592–593. közötti 126. ábra: A kerámia formakincse. – Tálasedények oszlop – 08-09. csoport: szűrőtál-szűrőkanál csoport. Ennek az edénytípusnak a vizsgálatát külön tanulmányban végezzük.

IV-V.13.11.*–Az.1272. Tányér sincötredéke, a fehér engobe-on négerbarna folytatott (?) máz látható.

21. árok és X. szelvény (1. tábla)

A 21. árok feltárásával végeztük részben a X. szelvény feltárását is (58. tábla). A 21. szelvényből 544 darab töredékből 12 tál/tányér került be az adatbázisba (2,2%). További kilenc kicsi töredék volt még, amit most nem elemzünk. (Az összes tál-/tányérlelet a torony tetejének, illetve belső részének feltárásából került elő. A 21.13. kód jelenti a tornyon kívüli részt. Néhány esetben a 34. árokból származó töredékekkel illenek össze a torony belsejéből előkerült darabok (1. melléklet; 52. tábla).

Egész edények

Ssz.	Az előkerülés kódja	Magasság	Szaj-átmérő	Fenék-átmérő	Vastagság	Azonosító	Peremcsoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	21.6.29.	3,1	20	14	0,5	1124	20.	Oz.2012.18.1.
2.	21.12.14.	2,2	9,8	8,1	0,4	1259	7.	Oz.2012.18.2.

7. csoport: 21.12.14.*–Oz.2012.18.2. Kistányér, kihajló, legömbölyített peremmel. Sinc nélküli, füléről nem tudunk. Vékony szintelen mázzal borítva.

20. csoport: a 21.6.29.*–Oz.2012.18.1. főképpen szereplő tányér töredékei a torony felső rétegeiből kerültek elő. Pereme a 20. csoportba tartozik. Belül borda fut körbe. A tányér arányai szerint lapos (17%). Középső sinces, füléről nem tudunk. Tengelyirányban csorgatott fehér engobe csíkok, a tányér belül mustársárga mázzal borítva.

Peremek

Ssz.	Az előkerülés kódja	Magasság	Szaj-átmérő	Fenék-átmérő	Vastagság	Azonosító	Peremcsoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	21.1.10.	0	27	0	0,5	1120	2.	Oz.2012.18.3.
2.	21.1.6.	0	20	0	0,5	1123	1.c	Oz.2012.18.4.
3.	21.1.7.	0	18	0	0,5	1122	17.	Oz.2012.18.5.
4.	21.2.14.	0	34	0	0,6	1128	2.	Oz.2012.18.6.
5.	21.2.41.	0	18	0	0,3	1125	1.d	Oz.2012.18.7.
6.	21.2.44.	0	40	0	0,5	1126	1.d	Oz.2012.18.8.
7.	21.3.18.	0	40	0	0,4	1127	1.d	Oz.2012.18.9.
8.	21.4.14.	0	30	0	0,5	1118	2.	Oz.2012.18.10.
9.	21.6.27.	0	29	0	0,5	1119	21.	Oz.2012.18.11.
10.	21.6.31.	0	22	0	0,4	1121	1.d	Oz.2012.18.12.
11.								Oz.2012-18.13-39.

Az összes peremtöredék a torony feletti rétegek feltárásából került elő.

1. csoport: öt töredék tartozik a rámás peremek csoportjába (52. tábla).

1.c csoport: 21.1.6.*–2012.18.4. Az enyhén nyújtott peremekhez tartozik. A Kresz-féle tányér csoportba tartozik. A since azonban igen közel van a peremhez, és közel derékszöget alkot a karima és az öböl. Öblös forma lehet, azonban ezt a töredék miatt nem lehet meghatározni.

1.d csoport: 21.2.41.*–Oz.2012.18.7., 21.2.44.*–Oz.2012.18.8., 21.3.18.*–Oz.2012.18.9., 21.6.31.*–Oz.2012.18.12. számú peremek. Mind a négy zöld mázzal borított. A 21.2.44.*–Oz.2012.18.8. nagy-

tál simán fehér engobe-on zöld mázas. A 21.2.41.*–Oz.2012.18.7. tányér fehér engobe-os foltos zöld máz, a perem belső oldalán barna mázfoltok. 21.3.18.*–Oz.2012.18.9. kódú nagytálon az előzőhöz hasonló a dísz, erőteljesebb függőleges csíkozással. A 21.6.31.*–Oz.2012.18.12. tányér karimáján fehér engobe-bal írt tyúklábszerű minta található.

2. csoport: 21.1.10.*–Oz.2012.18.3., 21.2.14.*–Oz.2012.18.6., 21.4.14.*–Oz.2012.18.10. Mindhárom a torony felső részének feltárásakor került elő. Az enyhén behúzott, kívül megvastagított, lekerekített peremek közé tartoznak. A 21.2.14.*–Oz.2012.18.6. perem élén a többitől eltérően nyhe horony fut körbe. Díszítésben a 21.4.14.*–Oz.2012.18.6. tálnál a perem alatt körbefutó négerbarna csík alapján a barna kereteléses mintájúak csoportjába tartozik. A 21.2.14.*–Oz.2012.18.6. karimáján széles fehér engobe csíkok futnak körbe, amelyen nagy kerek ovális körök. Úgy látszik, az öböl széle nem mintás, közepe hiányzik (egyedi darab). A 21.1.10.*–Oz.2012.18.3. tál a fehér engobe-on girlandszerűen fésűs díszűek csoportjába tartozik, sárga mázzal borították.

21. csoport: 21.6.27.*–Oz.2012.18.11. Egyenes, elkeskenyedő perem, felső fele homorú, alsó széle megvastagított legömbölyített. Táltöredéknek tekinthető. Sötétbarna mázzal borított.

17. csoport: 21.1.7.*–Oz.2012.18.5. Gömbölyű perem, belső oldalon vízszintes borda fut körbe. Tányér, valószínűleg felső síncs. Sárga mázzal borítva.

Az egész tárgyakon és a peremeken kívül három jellegzetes töredéket kívánok bemutatni.

– 21.1.8.*–Oz.2012.18.13. Tál fenéktöredéke lehetett. Az öbölben fehér engobe-on barna keretelésű zöld, vörösbarna, barna levelek csokra (?) látszik.

– 21.6.26.*–Az.1258. Oldaltöredék, sinccel. Fehér engobe-on barna kereteléses mintákkal.

X. szelvény (1. tábla)

A délkeleti torony belsejének további feltárását a X. szelvényel végeztük. A toronyban igen nagy mennyiségű leletanyag volt, amelyből a töredékes kályhacsempéknek csak válogatás után kódoltam be a feltehetőleg értékelhető részét. Így 693 kódolt cserép között 27 tál/tányér töredék került elő, amely mintegy 4%-a az összesnek. Ez a rendkívül sok, apró, be nem kódolt kályhacsempetöredék miatt inkább jóval kevesebb (1. melléklet; 52. tábla).¹⁵

A X. szelvénynek ebben a feltárt részében egynemű, barna faszenes volt a betöltés, nem volt külön réteg. Fontos, hogy a X. szelvény anyaga a 21. és a 34. árok anyagával is összefüggést mutat néhány tárgy esetében. Ebből a 34. árok a kronológiailag érdekes, mert az teljesen különálló feltárási egység volt a palota keleti oldalán.

A 27 vizsgálatba vont egységből kilenc egész, illetve annak tekinthető töredék került elő.

Ssz.	Az előkerülés kódja	Magasság	Szaj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastagság	Azonosító	Peremcsoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	X.1.001.	7,0	30	24	0,6	1129	1.a	Oz.2012.19.1-8.
2.	X.1.003.	3,6	20	14	0,3	1131	20.	Oz.2012.19.9.
3.	X.1.029.	4,4	18	8	0,5	1135	2.	Oz.2012.19.10.
4.	X.1.037.	3,9	22	19	0,5	1140	2.	Oz.2012.19.11.
5.	X.1.069.	9,3	34	22	0,6	1146	1.d	Oz.2012.31.1.
6.	X.1.070.	9,3	40	28	0,6	1147	1.d	Oz.2012.19.12-15.
7.	X.1.071.	8,1	38	18	0,5	1148	6.b	Oz.2012.19.16.
8.	X.1.073.	11,2	40	19,5	0,8	1149	2.	Oz.2012.19.84.
9.	X.1.089.	11,8	38	19	0,7	1151	2.	Oz.2012.32.1.

¹⁵ Az aránytalansághoz hozzájárul, hogy a X. szelvény esetében lehetőségem volt először összenézni a töredékeket és utána kódolni. Így jóval kevesebb lett a töredékszám, mint más ásátási helyek esetében, ahol előre kellett kódolni, utána lehetett a különböző helyek anyagát összenézni.

1. csoport: három darab.

1.a csoport: X.1.001.*–Oz.2012.19.1-8. Tál. A magasság/szájátmérő aránya 23%, közepesen mélynek számít. Pereme homorú oldalú rámás, alul kis gallérral. A since 0,5 cm-rel a középvonal alatt található. A sinc törésvonalában a külső oldalon függőleges függesztőfül található. Igen érdekes módon a perem alsó részéhez illeszkedik egy hurkafül. (Minden valószínűség szerint az átellenes oldalon is lehetett egy.) A perem tövében, a sinc felett széles fehér vízszintes vonal fut körbe, az öbölben fehér koncentrikus körök. A karimán a két vonal között tyúkláb minta. Az edényt sárga máz borítja.

1.d csoport: X.1.069.*–Oz.2012.31.1. és X.1.070.*–Oz.2012.19.12-15. A X.1.070.*–Oz.2012.19.12-15. kódú tál darabjai a torony tetejének, feltárásakor, valamint a toronybelső anyagának aljáról kerültek elő (58. tábla). A X.1.069.*–Oz.2012.31.1. számú tál a mélyebb (27%), a X.1.070.*–Oz.2012.19.12-15. nagytál laposabb (23%). Mindkét edény pereme kívül hornyos, a X.1.069.*–Oz.2012.31.1. számú peremén horony húzódik körbe. Mindkettő alsó sinces, a X.1.069.*–Oz.2012.31.1. darabon egészen alul helyezkedik el. A X.1.069.*–Oz.2012.31.1. tálnál az oldal külső felén, középtájon függőleges akasztófül található. A másik edénynél a töredékesség miatt erről nincs adat. A két tányér közel azonos díszítésű. Mindkettő fehér engobe-on zöld folytatott mázas. A X.1.070.*–Oz.2012.19.12-15-nél foltos a máz, a másiknál a függőlegesen folytatott zöld máz sávok között barna sávok is találhatóak.

2. csoport: négy darab.

X.1.029.*–Oz.2012.19.10., X.1.037.*–Oz.2012.19.11., X.1.073.*–Oz.2012.19.84. és X.1.089.*–Oz.2012.32.1.

A X.1.089.*–Oz.2012.32.1. nagytál darabjai az egyértelműen összetartozó X. szelvény, 21. árok mellett a 34. árok anyagából is származnak. Viszonylag mélynek tekinthető. Arányszáma 31%. Since nincs. Füléről a töredékesség miatt nem tudunk. Díszítése fehér engobe-on fésűs minta, függőlegesen folytatott zöld mázzal.

A X.1.073.*–Oz.2012.19.84. nagytál szintén a X. szelvény, 21. árok és a 34. árok töredékeiből állt össze. Mélynek tekinthető, arányszáma 28%. Alsó sinces, majdnem az öböl szintjén található. Függőleges akasztófüle a sinc vonala felett található, a külső oldalon. A karimán és az öböl közepén fehér engobe-on fésűs minta. Függőlegesen zöld és barna csíkokkal is leöntötték.

A X.1.029.*–Oz.2012.19.10. tányér alsó sinces. Félmélynek tekinthető 24% magasság szájátmérő arányával. Felülete a másik kettőhöz hasonlóan fehér engobe-os és fésűs mintás, valamint csíkban zöld folytatott mázas.

A X.1.037.*–Oz.2012.19.11. tányér alsó sinces. Laposnak tekinthető 18%-os arányával. A sinc törésén tyúklábszerű minta, az edényt sárga mázzal borították.

A négy tárgyból háromnak közel azonos a díszítése, az egyéb eltérő jegyek mellett.

6.b csoport: X.1.071.*–Oz.2012.19.16. Nagytál, közép mélynek tekinthető 21%-os magasság/szájátmérő aránya szerint. Nincs since. Füléről nem tudunk. Fehér engobe-on fésűs dísz, az egész oldalt átfogó, függőleges S alakú zöld mázzal. Az egész edény szintelen mázzal borított.

20. csoport: X.1.003.*–Oz.2012.19.9. Tányér. Arányai szerint alacsony (18%). Pereme vízszintesen kifelé nyújtott, belül vízszintesen borda fut körbe, felül egyenes, kívül lekerekített, enyhe gallérban végződik. Since a középvonaltól kissé fölfelé található, így felső sinces. A karimán a sincre ültetve, fehér engobe-ból írókázással levélcsokrok. A tányér egyedülálló a leletanyagban, különlegessége az öböl közepén található madárbrázolás. A tányért sárga máz borítja.

A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Néprajzi Gyűjteményében található egy igen hasonló, zöld mázas, madárbrázolásos tányér,¹⁶ Tolna megyei lelőhelyről, Mészáros Gyula közli.¹⁷ A tányéron lévő madárbrázolás ezen kitöltött, az ozorai körvonallal rajzolt. A Tolna megyei lelőhelyről a múzeumba került tányéron az 1814 évszámot láthatjuk, az ozorain évszám sajnos nincs. A két tárgy hasonlósága miatt az ozorai korát is minden valószínűség szerint erre az időszakra tehetjük.

¹⁶ Ltsz.: 75.19.1. (Régi ltsz.: 3.948.127.)

¹⁷ MÉSZÁROS 1968, 33. 28. kép.

Peremek

Ssz.	Az elő-kerülés kódja-*	Magas-ság	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastag-ság	Azono-sító	Perem-csoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	X.1.004.	0	24	0	0,4	1132	2.	Oz.2012.19.17-19.
2.	X.1.030.	0	18	0	0,4	1136	2.	Oz.2012.19.20.
3.	X.1.031.	0	23	14	0,5	1137	1.d	Oz.2012.19.21.
4.	X.1.036.	0	29	17	0,4	1139	1.d	Oz.2012.19.22.
5.	X.1.038.	0	18	0	0,3	1141	1.c	Oz.2012.19.23-24.
6.	X.1.039.	0	32	0	0,6	1142	1.a	Oz.2012.19.25.
7.	X.1.042.	0	0	0	0,4	1143	22.	Oz.2012.19.26.
8.	X.1.061.	0	39	0	0,5	1144	1.c	Oz.2012.19.27.
9.	X.1.065.	0	18	0	0,2	1145	7.	Oz.2012.19.28.
10.	X.1.072.	0	38	0	0,4	1150	2.	Oz.2012.19.29.
11.	X.1.078.	0	38	0	0,5	1153	2.	Oz.2012.19.30.
12.	X.1.083.	0	40	0	0,5	1154	2.	Oz.2012.19.31.
13.								Oz.2012.19.32-83.
14.								32; 36.

1. csoport: öt tárgy.

1.a csoport: X.1.039.*–Oz.2012.19.25. Tál sima rámás pereme. Barna engobe-on fehér, ferdén húzott írókás vonal.

1.c csoport: X.1.061.*–Oz.2012.19.27. Nagytál nyújtott, kicsit kifelé hajló bordás rámás pereme. Fehér engobe-on zöld, foltos máz.

X.1.038.*–Oz.2012.19.23-24. Tányér vékony, felül, a belső oldalon vékony hornyos, bordás pereme. Fehér engobe-on zöld folytatott máz. Az edény sárga mázzal borítva.

1.d csoport: X.1.031.*–Oz.2012.19.21. Tányér peremtöredékei és nem hozzá illő fenéktöredék (X. szelvény és a 34. árokból származó összeálló töredékei). Fehér engobe-on zöld és barna foltok. Zöldessárga mázzal borítva.

A X.1.036.*–Oz.2012.19.22. Tál hornyos pereme és öböltöredéke. A karimán csorgatott fehér engobecsíkok, sárga mázzal borítva.

2. csoport: hat darab töredék.

X.1.004.*–Oz.2012.19.17-19.1. Tányér perem-, karima- és sinctöredéke. A karimán csigavonalas fehér írókás dísz.

Négy töredék a fehér engobe-on fésűs díszes edények csoportjába tartozik. X.1.030.*–Oz.2012.19.20. Tányér, karimáján csoportban függőleges a fésűs hullámvonaldísz. A X.1.072.*–Oz.2012.19.29., X.1.078.*–Oz.2012.19.30. és a X.1.083.*–Oz.2012.19.31. nagytálakon vízszintes hullámvonalak, esetenként girlandszerűen. Esetenként függőlegesen folytatott zöld máz is található a szintelen mázzal borított edényeken.

7. csoport: X.1.065.*–Oz.2012.19.28. Szájátmérője alapján kistányér, bár inkább sajátos formaként füles tállaként határozhatjuk meg. Enyhén kihajló, felül lekerekített perem. Kívül függőleges, hurkából készült fület illesztettek hozzá. Kívül zöld foltos, belül, felül szintén zöld, de alapja fehér engobe-on szintelen mázas.

22. csoport: X.1.042.*–Oz.2012.19.26. Kihajló, egyenletes vastagságú, kívül függőlegesen levágott perem. Íves oldal csatlakozik hozzá. A töredéken fehér engobe, a peremen négerbarna hullámvonal, a belsőben négerbarna pöttyecsoport, zöld mázfoltok.

A X. szelvény anyagából töredékességük ellenére, fontos jellemzőik miatt az alábbi darabokat mutatom be.

– X.1.002.*–Az.1130 (egy darabja a 34. árokból származik). Feltehetőleg tányér töredéke, pereme hiányzik. Megmaradt karimáján fehér írókás levélminta (?), az öbölben pedig kezdetleges virágminta fehér írókával. Az egyik, látható virág talán gránátalma primitív ábrázolása. A töredéken véleményem szerint egy évszám első két számának első két számjegye: 18** (?). Mint láttuk fentebb, van egy olyan tányértöredékünk, amely a Wosinsky Mór Múzeum 1812-es évszámot viselő töredékével mutat rokonságot. Jellemét tekintve ez a töredék is jellemző lehet a 19. század legelejére. Az egész töredék zöld mázzal borított.

– X.1.005.*–Az.1133. Fenék(öböl)töredék, szabálytalan fehér engobepöttyökkel, zöld mázfoltokkal, szintelen mázzal borítva. (Feltehetőleg tányér lehetett.)

– X.1.006.*–Az.1134. Fenék(öböl)töredék, alsó sinccel. Talpgyűrűs, amely átfúrt a függesztéshez. Belül zöld foltos sárga máz, kívül fehér engobe-on függőlegesen folytatott zöld mázzal.

– X.1.032.*–Az.1138. Fenéktöredék, fehér engobe-on barna foltos, szintelen mázzal.

– X.1.081.*–Az.1152. Fenéktöredék. Az öbölben koncentrikus körök, feltehetőleg a fésűs díszűek csoportjába tartozik.

XVII. szelvény (1. tábla)

A szelvény feltárásakor 2475 töredéket találtunk, ebből 39 darab tál-/tányértöredéket vontam elemzés alá (1,6%), további 49 darab kicsi töredék nem került bele az adatbázisba (1. melléklet; 52. tábla). Az előkerült leletanyag a barokk törmelékeny rétegekből és a sáncárok feltöltéséből származik.

A leletanyag igen töredékes volt, egyetlen esetben került elő olyan töredék, amelyből azonban rekonstruálni lehetett egy egész tárgyat.

Ssz.	Az előkerülés kódja-*	Magasság	Szaj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastagság	Azonosító	Peremcsoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	XVII.2.182.	6,9	30	18	0,6	1187	2.d	Oz.2012.20.1.

Tál, rámás, kívül hornyos peremmel. Alsó sinces. Fülről nem tudok a töredékesség miatt. Díszítése fehér engobe-on ferdén folytatott barna, szintelen mázzal borítva.

Peremek

Ssz.	Az előkerülés kódja-*	Magasság	Szaj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastagság	Azonosító	Peremcsoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	XVII.2.181.	0	32	0	0,4	1186	6.a	Oz.2012.20.2.
2.	XVII.2.187.	0	28	0	0,4	1188	2.	Oz.2012.20.3.
3.	XVII.2.189.	0	32	0	0,4	1189	6.a	Oz.2012.20.4.
4.	XVII.4.141.	0	20	0	0,5	1190	2.	Oz.2012.20.5.
5.	XVII.5.276.	0	0	0	0,6	1292	20.	Oz.2012.20.6.
6.	XVII.5.280.	0	26	0	0,4	1192	23.	Oz.2012.20.7.
7.	XVII.5.282.	0	40	0	0,6	1193	6.a.	Oz.2012.20.8.
8.	XVII.5.284.	0	30	0	0,5	1194	2.	Oz.2012.20.9.
9.	XVII.5.286.	0	26	0	0,4	1195	6.a	Oz.2012.20.10.
10.	XVII.6.273.	0	34	0	0,6	1196	2.	Oz.2012.20.11.
11.	XVII.7.233.	0	32	0	0,6	1197	2.	Oz.2012.20.12.

Ssz.	Az elő-kerülés kódja-*	Magas-ság	Szaj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastag-ság	Azono-sító	Perem-csoport (52. tábla)	Leltári szám
12.	XVII.7.235.	0	0	0	0,4	1198	2.	Oz.2012.20.13.
13.	XVII.8.197.	0	40	0	0,6	1200	2.	Oz.2012.20.14.
14.	XVII.8.201.	0	38	0	0,8	1199	2.	Oz.2012.20.15.
15.	XVII.8.203.	0	24	0	0,4	1201	2.	Oz.2012.20.16.
16.	XVII.8.204.	0	28	0	0,5	1202	6.a	Oz.2012.20.17.
17.	XVII.8.205.	0	26	0	0,4	1203	12.	Oz.2012.20.18.
18.	XVII.9.302.	0	20	0	0,4	1205	6.a	Oz.2012.20.19.
19.	XVII.9.304.	0	28	0	0,4	1206	2.	Oz.2012.20.20.
20.								Oz.2012.20.20-120.
21.								27.; 29.; 34.; 35.; 57.

2. csoport: Enyhén behúzott perem, kívül megvastagított. 10 darab, az összes perem több mint fele ebbe a csoportba tartozik.

– XVII.8.201.*–Oz.2012.20.15. Nagytál. Fehér engobe-on sötétzöld foltos mázas.

– XVII.8.197.*–Oz.2012.20.14. Nagytál. Fehér engobe-on fésűs dísz, függőleges zöld folytatott csíkokkal.

– XVII.4.141.*–Oz.2012.20.5. és XVII.5.284.*–Oz.2012.20.9. Tányér és tál. Fehér engobe-on barna foltos.

– XVII.2.187.*–Oz.2012.20.3., XVII.6.273.*–Oz.2012.20.11., XVII.8.203.*–Oz.2012.20.16., XVII.9.304.*–Oz.2012.20.20. Tányér, tál, tányér és tál. Díszítésük a töredékekből ítélve fehér engobe-on négerbarna keretelésű minták, főként vörösbarna betöltéssel, a XVII.2.187.*–Oz.2012.20.3. számún zöld az egyik rész belseje.

– XVII.7.233.*–Oz.2012.20.12. és XVII.7.235.*–Oz.2012.20.13. Az első tál, a második méretét nem tudtam mérni. Díszítésük az előzőekhez hasonló barna keretelésű, de elnagyoltabb minta, belül vörösbarna betöltéssel.

6.a csoport: hat töredék tartozik a csoportba.

A XVII.2.181.*–Oz.2012.20.2., XVII.2.189.*–Oz.2012.20.4., XVII.5.286.*–Oz.2012.20.10., XVII.8.204.*–Oz.2012.20.17. a tálak csoportjába tartozik, az első kettő azonos átmérőjű. Díszítésük fehér engobe-on négerbarna vonalas díszes. A XVII.2.181.*–Oz.2012.20.2. töredéken a sinc felett barna vonalköteg, a karimán barna oválisban vörösbarna spirál. A XVII.8.204.*–Oz.2012.20.17. tálon felhőszerű barna ívek között zöld kitöltés. A XVII.5.286.*–Oz.2012.20.10. töredéken egy négerbarna függőleges hullámvonal található.

A XVII.9.302.*–Oz.2012.20.19. tányér, amelynek dísz a karimán háromszög alakú írókás dísz, a tárgy sárga mázzal borítva.

12. csoport: XVII.8.205.*–Oz.2012.20.18. Tál egyenes, szélén legömbölyített, alul megvastagított legömbölyített peremmel. Fehér engobe-bal borítva, egy kékeszöld vízszintes fut körbe rajta.

20. csoport: a XVII.5.276.*–Oz.2012.20.6. vízszintesen kihúzott, megvastagított, felül vízszintes, kívül lekerekített, belül vízszintes bordás perem, barna mázzal borítva.

23. csoport: tál egyenes, felfelé vastagodó pereme, felül vízszintesen levágva. Fehér engobe-on sárgásbarna mázzal borítva.

A szelvény anyagából kiválasztottam néhány jellegzetesnek tűnő csoportot, a díszítés alapján.

– XVII.5.274.*–Az.1191. Fenék és karima tördéke, barna keretelésű, vörösbarna és zöld kitöltéssel.

– XVII.4.146.*–Az.1296, XVII.11.226.*–Az.1297. Oldaltöredékek, fehér engobe-on vékonyabb barna kereteléses minta, vörös és zöld levelekkel, spirálokkal.

A XVII.1.113.*–Az.1298, XVII.2.185.*–Az.1301, XVII.1.112.*–Az.1303, XVII.4.145.*–Az.1287, XVII.4.157.*–Az.1300, XVII.8.206.*–Az.1302 XVII.9.305.*–Az.1295, XVII.9.308.*–Az.1299 töredékek fehér engobe-on négerbarna csíkokat, illetve mintatöredékeket tartalmaznak. A töredékek apró volta miatt sajnos egyebet a mintáról nem lehet megállapítani.

A XVII.7.231.*–Az.1290, XVII.8.210.*–Az.1288, XVII.9.298.*–Az.1204 töredékek a karimán fehér engobe-os, valamilyen fésűs díszet mutató tárgyakhoz tartoznak (jelen esetben a vízszintes fésűs díszűekhez).

A XVII.9.301.*–Az.1289 fenék- és karimatöredék, fehér engobe-on zöld pöttyfoltok.

A XVII.6.278.*–Az.1291 öböl- és karimatöredéken fehér írókás díszben barna máz.

A XVII.4.152.*–Az.1293 és a XVII.11.230.*–Az.1294 töredékeken fehér alapon négerbarna és vörösbarna színekből álló márványos minta (a színeket márványszerűen összefolyatták). Az igen kicsi töredék miatt az edények formájáról, egyéb tulajdonságairól nem lehet semmit tudni.

A XVII. szelvényben is előkerült egy szűrőtál töredéke¹⁸ (XVII.2.180.*–Oz.2012.20.29.).

F.2. helyiség alatti pince (1. tábla)

A földszinti helyiség alatti, uradalmi börtönnek használt helyiség feltöltéséből 205 darab cserép (egység, azaz az összeillők összekeresése után kódoltam a tárgyakat) között öt tál/tányér töredék került elő (2,4%). A börtönhelyiség feltöltése egy időben történhetett, feltehetően a 19. század elején, amikor már nem használták uradalmi börtönnek a helyiséget (1. melléklet; 52. tábla).

Egészek

Ssz.	Az előkerülés kódja*	Magasság	Szaj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastagság	Azonosító	Peremcsoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	F.2.P.16.	6,5	24	11,5	0,7	1211	2.	Oz.2012.21.1.
2.	F.2.P.18.	6,8	25	12,5	0,7	1212	2.	Oz.2012.21.2.

Két tányér maradt meg kissé hiányosan. Mindkettőnek 2. csoportú pereme van (enyhén behúzott, kívül megvastagított, legömbölyített). Mindkét tányér alsó sinces, a külső oldalán, a sinc törésszögében függőleges függesztőfül. Mindkettő a fehér engobe-on fésűmintások csoportjába tartozik. A P.2.16.*–Oz.2012.21.1. tányéron a karimán girlandszerűek a hullámvonalak, az öböl közepén koncentrikus körök, a külsőhöz fél oválisok illeszkednek szíromszerűen. Az öböl széle a karima alatt nem engobe-os. A P.2.18.*–Oz.2012.21.2. tányér karimáján széles engobecsíkon van fésűs hullámvonalköteg, a karima felett vízszintes fehér vonalköteg fut körbe, az öböl közepén koncentrikus körök, legszélén hullámvonalakkal cakkos szél. Az öböl széle a karima alatt itt is mázatlan.

Peremek

Ssz.	Az előkerülés kódja*	Magasság	Szaj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastagság	Azonosító	Peremcsoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	F.2.P.15.	0	28	0	0,5	1210	12.	Oz.2012.21.3.
2.	F.2.P.19.	0	28	0	0,4	1213	2.	Oz.2012.21.4.

¹⁸ KRESZ 1991b, 592–593. között, 126. ábra: A kerámia formakincse. Tálasedények oszlop, 08-09. csoport: szűrőtál-szűrőkanál csoportok.

2. csoport: az F.2.P.19.*–Oz.2012.21.4. tányér fehér engobbal borított, zöld mázfoltokkal.

12. csoport: az F.2.P.15.*–Oz.2012.21.3. tányér pereme alatt karimáján két széles és két vékony fehér engobecsík található. A széles csíkokon zöld hullámvonal fut körbe.

A börtön feltöltési anyagából még egy nagyobb töredéket érdemes bemutatni.

– F.2.P.14.*–Oz.2012.21.5. Feltehetőleg tányér lehetett. Díszítése érdekes, a fehér engobe-on barna kereteléses vörösbarna és zöld kitöltő színt használó mintákhoz tartozik. Bár itt viszonylag nagyobb töredékről van szó, mégsem tudom a minta kompozícióját megállapítani. A barna keretelések elnagyoltabb, durvább változatát láthatjuk.

Barokk boltozat felett

A boltozatok feletti feltöltésből 146 töredék került elő, ebből három darab tál-/tányértöredék került az adatbázisba (2%), további két darabot nem vettem be a feldolgozásba (1. melléklet; 52. tábla).

Ssz.	Az elő-kerülés kódja*	Magasság	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastagság	Azonosító	Peremcsoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	B.1.134.	0	26	0	0,4	1208	12.	Oz.2012.22.1.
2.	B.1.136.	0	0	0	0,4	1279	–	Oz.2012.22.2.
3.	B.3.2.	0	0	0	0,6	1207	–	Oz.2012.22.3.

12. csoport: B.1.134.*–Oz.2012.22.1. Egyenes, alul megvastagított, kívül alul legömbölyített perem. Fehér engobe-on barna mázas.

– B.1.136.*–Oz.2012.22.2. Feltehetőleg tányér töredéke. Barna kereteléses, vörösbarna, zöld mintával.

– B.3.2.*–Oz.2012.22.3. Valószínűleg tál töredéke, sinccel. Fehér engobe-on a karimán négerbarna oválisban vörösbarna hullámvonal. A karima alatt négerbarna vízszintes fut körbe.

Lépcsőház alatti feltöltésből

A feltöltésből 16 darab edény- és csempetöredék, közöttük egy nagytál került elő (6%) (1. melléklet; 52. tábla).

Ssz.	Az elő-kerülés kódja	Magasság	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastagság	Azonosító	M./száj-átmérő	Peremcsoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	L.01.	13,5	50	25	0,5	1221	27 %	1.d	Oz.2012.24.1.
									Oz.2012.24.2-16.

A nagytál arányát tekintve mély. 1.d típusú peremű (rámás, kívül hornyos). Alsó sinces. Fehér engobe-on zöld fröcskölt dísz, sárgás mázzal leöntve. A külső oldal alsó harmadán függőleges akasztófül található.

A magtárfolyosó feltöltéséből

A lelőhelyről 22 tárgy került elő, ebből egy tányér (4,5%).

Ssz.	Az elő-kerülés kódja	Magasság	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastagság	Azonosító	M./száj-átmérő	Peremcsoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	M.21.	3,8	20	12	0,6	1222	19%	1.d	Oz.2012.25.1-2.

Tányér, alacsony. Pereme rámás, (1.d), középső sínces. A karima külső oldalán függőleges akasztófül. Vörösbarna engobe-on ferdén folytatott fehér engobecsíkok, zöld foltok, szintelen mázzal.

F.16. helyiség (1. tábla)

A földszinti helyiség U alakú csatornájának a feltöltéséből igen nagy mennyiségű anyag került elő (1. melléklet; 52. tábla). A leletanyag feldolgozása során igen sokrétű anyaggal találkoztam. Ebben a hagyományos cseréparu igen változatos típusait találtam, de emellett kőcserép és porcelán is volt, valamint üvegtárgyak. Az leletanyag típusok szerinti elkülönítése megtörtént, egyes tárgytipusok feldolgozása megkezdődött, a bekódolása, összeszámolása teljes egészében még nem valósult meg. Így az anyag mennyiségét tekintve csak azt tudom itt közölni, mennyi tál/tányér került innen elő (csak cserépanyag!). 101 darab tárgyat vizsgáltam (ezek mindegyike több töredékből áll), ebből 82 darab az egész, egésznek tekinthető. Itt kell megjegyezni, hogy erről a helyről került elő a legtöbb teljesen összeállítható darab, a töredékeiben, de nagyrészt rekonstruálható tárgy. Ez tette szükségessé és lehetővé a régészeti ásatásból előkerült, de néprajzi leletanyag vizsgálatát.

Peremek

Ssz.	Az előkerülés kódja	Magasság	Szaj-átmérő	Fenék-átmérő	Vastagság	Azonosító	Perem-csoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	F.16.063.	0	22	0	0,4	595	1.a	Oz.2012.26.1.
2.	F.16.069.	0	0	0	0,3	601	1.d.	Oz.2012.26.2.
3.	F.16.089.	9	45	0	0,4	621	1.b.	Oz.2012.26.3.
4.	F.16.090.	0	26,8	0	0,4	622	1.d.	Oz.2012.26.4.
5.	F.16.093.	0	26,8	0	0,4	625	1.a.	Oz.2012.26.5.
6.	F.16.187.	0	16	6,8	0,4	719	24..	Oz.2012.26.6.
7.	F.16.235.	0	22	0	0,3	767	6.c	Oz.2012.26.7.
8.	F.16.236.	0	21	0	0,4	768	6.d.	Oz.2012.26.8.
9.	F.16.237.	0	23	0	0,35	769	1.d.	Oz.2012.26.9.
10.	F.16.238.	0	32	0	0,5	770	1.d.	Oz.2012.26.10.
11.	F.16.250.	0	41	0	0,5	1217	1.a.	Oz.2012.26.11.
12.	F.16.254.	0	40	0	0,7	1243	1.d.	Oz.2012.26.12.
13.	F.16.257.	0	31	0	0,4	1246	1.d.	Oz.2012.26.13.
14.	F.16.258.	0	42	0	0,6	1247	1.d	Oz.2012.26.14.
15.	F.16.260.	0	16	0	0,4	1249	24.	Oz.2012.26.15.

1. csoport: 11 tárgyat soroltam a rámás peremekhez. A peremek részleteikben és díszítésükben is mutatnak eltérést.

1.a csoport: sima, egyenes peremek.

– F.16.063.*–Oz.2012.26.1. Tányér, a sincénél törött szét. A karimán ferdén fehér, párhuzamos vonalak, szintelen mázzal borítva.

– F.16.093.*–Oz.2012.26.5. Tál. Pereme és karimája maradt meg, bár nem tudni, volt-e sínce, és így mekkora volt a két rész aránya. Díszítetlen, mangánbarna mázzal borítva.

– F.16.250.*–Oz.2012.26.11. Nagytál. A töredék alapján is biztos, hogy felső sínces. Díszítése fehér alapon fröcskölt zöld, szintelen mázzal borítva.

1.b csoport: erősen ívelt, alul-felül hornyos perem.

– F.16.089.*–Oz.2012.26.3. Nagytál. Peremének jellegzetessége, hogy a viszonylag széles felső szélén fehér engobe-os hullámvonal fut körbe. A karimán fehér engobe-on fésűs hullámvonaldísz.

1.d csoport: F.16.069.*–Oz.2012.26.2. Nem volt mérhető a peremátmérője. A sinc alatt tört el. A karimán S alakú fehér írókás dísz, sárgás mázzal borítva. Kívül a sinc törésében függőleges akasztófül található.

– F.16.090.*–Oz.2012.26.4. Tál. A perem éle zöld, a karimán fehér engobe-on barna márványos díszítés. A szintelen máz alatt világoszöld foltos.

– F.16.237.*–Oz.2012.26.9. és F.16.258.*–Oz.2012.26.14. Tányér és tál. A tányérnak az öble törött le, a tálnak nem ismerjük, volt-e since. Mindkettő fehér engobe-on zöld mázas, de az F.16.237.*–Oz.2012.26.9. tányéron ujjal húzott csíkok, ahol fehér ferde vonalak maradtak.

– F.16.254.*–Oz.2012.26.12. Nagytál. A karima, valamint az öböl széle maradt meg. A perem felső szélén fehér írókás hullámvonal (az F.16.089.*–Oz.2012.26.3. peremszélén is volt). A karimán négy négerbarna vízszintes hullámvonal között széles fehér hullámvonalkötegek. Az öböl megmaradt részén minta nincs. Feltehetőleg középen volt.

– F.16.238.*–Oz.2012.26.10. és F.16.257.*–Oz.2012.26.13. 1 cm különbség van a peremátmérőjükben (ez akár mérési okokból is adódhatott). Tálak. Mindkettő sines, azonban helyzetüket az egészhez viszonyítva nem ismerjük. Peremük zöld. Fehér engobe-osak. A fő díszítések a sinc felett találhatóak. Mindkettőn láthatunk vízszintes csoportokban szabályos pöttyöket. Az F.16.257.*–Oz.2012.26.13. darabon a sinc felett négerbarna és vörösbarna vízszintes fut körbe, amelyen a pöttycsoportokat találjuk. A vízszintesek felett négerbarna hullámvonal. Az F.16.238.*–Oz.2012.26.10. darabon a sinc felett nagyméretű hullámvonal van, amely öbleiben két kis vörösbarna ív látható egy pöttyel. Ezen a tálon az öböl megmaradt felső részén látható pöttycsoport. A töredékesség miatt a minta többi részét nem ismerem.

6. csoport: két db vastag szögfejperem. A tányérok azonban eltérő jegyeik ellenére igen hasonlóak.

6.c csoport: F.16.235.*–Oz.2012.26.7. Tányér. A perem belül vízszintes bordás, felül domború, alul enyhén nyújtott lekerekített. A sinc alatt törött el a tányér. A karimán fehér és négerbarna hármasmag levélcsokor.

6.d csoport: F.16.236.*–Oz.2012.26.8. Tányér. A perem vízszintes bordás, felül domború, alul lekerekített. Ez a tányér is a sinc alatt törött el, helye közel azonos az F.16.235. tányéréval. Díszítésének színei is azonosak, fehér és négerbarna, itt azonban ferdén folytatott sávokat találunk.

24. csoport: F.16.187.*–Oz.2012.26.6. és F.16.260.*–Oz.2012.26.15. Egyenes, felül lekerekített peremek. A Kresz szerinti osztályozás alapján a kistányér csoportba tartoznak. Véleményem szerint inkább külön csoportba tartoznak, csésze, esetleg tálka (azaz mélyebb típusok) lehetnek. Mindkettő kívül belül fehér engobe-os és szintelen mázas. Az F.16.187.*–Oz.2012.26.6. edény kívül vízszintes virágmintás. Az F.16.260.*–Oz.2012.26.15. tárgyon belül ferdén zöld sáv, barna hullámvonal és fröcskölt barna egymás mellett. Kívül függőleges, az edény fala felé nyomott kerek átmetszetű füllel. (Nem tudható a töredékesség miatt, hogy hány fül volt.)

Néhány fenéktöredék kiemelése még indokoltnak tűnt a díszítések jellege miatt.

Három töredék fehér engobe-on díszített.

– F.16.077.*–Az.0609. Az öböltöredéken az 1.d csoportnál már említett pöttycsoport-díszítés található zöld levelek (?) mellett.

– F.16.188.*–Az.0720. Az öböltöredék közepén kék-zöld virágdísz található.

– F.16.266.*–Az.0657. Az öböl közepén körben leveles ág virágokkal. A karima díszítését töredékessége miatt nem lehet felismerni.

Az F.16.233.*–Az.0765 töredéken fröcskölt fehér engobe található a sárgás máz alatt. Fontos jellemző még a fenékszög kettős átfúrása (függesztőlyukak).

Egész edények

Ssz.	Az előkerülés kódja-*	Magas-ság	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastag-ság	Azono-sító	M./száj-átmérő	Leltári szám
1.	F.16.001.	8	29,5	19	0,5	532	27%	Oz.97.1.12.
2.	F.16.002.	6,6	23,6	14,8	0,4	533	28%	Oz.97.1.11.
3.	F.16.003.	8,8	35	22	0,6	534	25%	Oz.97.1.15.
4.	F.16.004.	10,7	44,5	22	0,7	535	24%	Oz.97.1.4.
5.	F.16.005.	11,6	40	21,6	0,7	536	29%	Oz.97.1.3.
6.	F.16.006.	11,4	43	25	0,6	537	27%	Oz.97.1.5.
7.	F.16.007.	7,2	25,6	17	0,6	538	28%	Oz.97.1.9.
8.	F.16.008.	8,4	21,8	12,5	0,5	539	39%	Oz.97.1.14.
9.	F.16.009.	5,7	17,5	8	0,4	540	33%	Oz.97.1.2.
10.	F.16.010.	6,2	21	11,5	0,55	541	30%	Oz.97.1.13.
11.	F.16.012.	4	10,5	5,8	0,4	543	38%	Oz.97.1.6.
12.	F.16.013.	6,2	16	10,2	0,6	544	39%	Oz.97.1.1.
13.	F.16.014.	5,7	23	13,6	0,55	545	25%	Oz.97.1.10.
14.	F.16.015.	16	48,5	24	0,7	546	33%	Oz.97.1.26.
15.	F.16.016.	3,5	11,6	7,5	0,5	547	30%	Oz.97.1.8.
16.	F.16.017.	2,8	9,8	5,8	0,3	548	29%	Oz.97.1.7.
17.	F.16.018.	14	44	22	0,7	549	32%	Oz.97.1.21.
18.	F.16.019.	12,5	41	20,4	0,65	550	30%	Oz.97.1.20.
19.	F.16.020.	4,3	19,5	13	0,4	551	22%	Oz.97.1.30.
20.	F.16.021.	5,7	22	12	0,4	552	26%	Oz.97.1.28.
21.	F.16.022.	4	19	12	0,4	553	21%	Oz.97.1.29.
22.	F.16.023.	9,5	37	23,4	0,5	554	26%	Oz.97.1.23.
23.	F.16.024.	6,7	30,8	19,5	0,5	555	22%	Oz.97.1.19.
24.	F.16.025.	3,7	21,4	13	0,3	556	17%	Oz.97.1.31.
25.	F.16.026.	10	40	23	0,5	557	25%	Oz.97.1.18.
26.	F.16.027.	12,2	41	25,8	0,8	558	30%	Oz.97.1.22.
27.	F.16.028.	2,7	22,2	17	0,5	559	12%	Oz.97.1.32.
28.	F.16.029.	9,6	38	23	0,55	560	25%	Oz.97.1.34.
29.	F.16.030.	5,1	21	13,5	0,5	562	24%	Oz.2012.26.16.
30.	F.16.031.	9	43	22,2	0,4	563	21%	Oz.97.1.17.
31.	F.16.041.	4	18,6	11,4	0,5	573	22%	Oz.2012.26.17.
32.	F.16.042.	5,3	18,4	10,8	0,5	574	29%	Oz.2012.26.18.
33.	F.16.043.	4,7	19	12	0,45	575	25%	Oz.2012.26.19.
34.	F.16.044.	4,7	19,4	12	0,35	576	24%	Oz.2012.26.20.
35.	F.16.045.	5,4	25,8	15	0,5	577	21%	Oz.2012.26.21.
36.	F.16.046.	3,7	20,4	12,4	0,35	578	18%	Oz.2012.26.22.
37.	F.16.047.	4,7	20,8	11,6	0,5	579	23%	Oz.2012.26.23.
38.	F.16.048.	4	19,7	12,6	0	580	20%	Oz.2012.26.24.
39.	F.16.049.	4,1	20	12,5	0,3	581	21%	Oz.2012.26.25.
40.	F.16.050.	5,2	24	14,6	0,6	582	22%	Oz.2012.26.26.
41.	F.16.051.	3,3	19,6	14,2	0	583	17%	Oz.2012.26.27.
42.	F.16.052.	4,8	20	11,8	0,35	584	24%	Oz.2012.26.28.
43.	F.16.053.	3,9	21,4	14	0,5	585	18%	Oz.2012.26.29.

Ssz.	Az előkerülés kódja-*	Magas-ság	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastag-ság	Azono-sító	M./száj-átmérő	Leltári szám
44.	F.16.054.	4,1	20,8	12,2	0,45	586	20%	Oz.2012.26.30.
45.	F.16.057.	11,5	35	18	0,55	589	32%	Oz.2012.26.31.
46.	F.16.058.	9,5	38	21,5	0,7	590	25%	Oz.2012.26.32.
47.	F.16.059.	7,6	24,4	16,8	0,4	591	31%	Oz.2012.26.33.
48.	F.16.060.	4,6	20,2	12	0,35	592	23%	Oz.2012.26.34.
49.	F.16.061.	8	32,8	18	0,5	593	24%	Oz.2012.26.35.
50.	F.16.062.	10,3	38	22	0,6	594	27%	Oz.2012.26.64.
51.	F.16.064.	4	27	16	0,5	596	15%	Oz.2012.26.36.
52.	F.16.068.	2,5	10,5	8	0,4	600	24%	Oz.2012.26.37.
53.	F.16.071.	4	20	12	0,4	603	20%	Oz.2012.26.38.
54.	F.16.072.	3,4	20	15	0,55	604	17%	Oz.2012.26.39.
55.	F.16.073.	12,6	46	28	0,6	605	27%	Oz.97.1.27.
56.	F.16.074.	8,5	28	18	0,4	606	30%	Oz.97.1.33.
57.	F.16.075.	9,3	40	23	0,45	607	23%	Oz.97.1.24.
58.	F.16.076.	10	41	23	0,4	608	24%	Oz.97.1.25.
59.	F.16.091	7,8	35	22	0,5	623	22%	Oz.2012.26.40.
60.	F.16.122.	9,4	32,4	18	0,45	655	29%	Oz.2012.26.41.
61.	F.16.232.	3,6	22	16	0,35	764	16%	Oz.2012.26.42.
62.	F.16.239.	4,1	21	10,5	0,4	771	20%	Oz.2012.26.43.
63.	F.16.240.	3,6	19	11	0,3	772	19%	Oz.2012.26.44.
64.	F.16.241.	4,7	20	12	0,4	773	24%	Oz.2012.26.45.
65.	F.16.242.	6,3	25	13,4	0,5	774	25%	Oz.2012.26.46.
66.	F.16.243.	5,5	19,8	11,2	0	775	28%	Oz.2012.26.47.
67.	F.16.244.	3,1	22	16	0,55	776	14%	Oz.2012.26.48.
68.	F.16.245.	7,1	21	12,5	3	777	34%	Oz.2012.26.49.
69.	F.16.246.	4	19	12,5	0,4	561	21%	Oz.2012.26.50.
70.	F.16.247.	11,3	43	24	0,5	1214	26%	Oz.2012.26.51.
71.	F.16.248.	10,7	40	22	0,4	1215	26%	Oz.2012.26.52.
72.	F.16.249.	12,2	42	22	0,5	1216	29%	Oz.2012.26.53.
73.	F.16.251.	10,3	41	22	0,6	1218	25%	Oz.2012.26.54.
74.	F.16.252.	9,8	36	22	0,5	1219	27%	Oz.2012.26.55.
75.	F.16.253.	8,5	28	19	0,4	1220	30%	Oz.2012.26.56.
76.	F.16.255.	9,7	40	18	0,5	1244	24%	Oz.2012.26.57.
77.	F.16.256.	9,8	40	18	0,6	1245	25%	Oz.2012.26.58.
78.	F.16.261.	2,8	12	7,2	0,3	1250	23%	Oz.2012.26.59.
79.	F.16.262.	2,1	9	5	0,3	1251	23%	Oz.2012.26.60.
80.	F.16.263.	4,8	18	10	0,4	1252	27%	Oz.2012.26.61.
81.	F.16.264.	5,5	19	12	0,6	1253	29%	Oz.2012.26.62.
82.	F.16.265.	10,2	41	21	0,85	1257	25%	Oz.2012.26.63.

Az egész edények elemzését a fenti elemzési módszerektől némileg eltérő módon végzem. A fentiekben a peremtípusokra támaszkodva különítettem el csoportokat, amelyeken belül csoportosítottam, elemeztem az egyéb jellemzők (edényforma, sinc megléte, helye, fenék milyensége, fül hiánya vagy megléte, díszítés) alapján a tárgyakat, tárgytorodékeket.

Az F.16. helyiségből származó, viszonylag jelentős mennyiségű egész, valamint egésznek tekint-

hető tárgyak elemzésekor az általános összkép, főként a díszítés alapján különítettem el csoportokat. Ezekben a csoportokon belül vizsgálom az eddig is elemzett részjellemzőket.

Itt kell arról is szólnom, hogy bár a feldolgozás során a lehetőség szerinti legpontosabb adatfelvételre törekedtem, a töredékeknél a perem- és a fenékátmérőket majdnem kizárólag szerkesztéses módszerrel lehetett meghatározni, ami természetesen eltéréseket okozhatott, a töredék méretétől is függően (minél kisebb a töredék, annál nagyobb a hibaszázalék a mérésnél). Az egész tárgyaknál megfigyelhető volt, hogy a korongolt tárgyak igen gyakran nem teljesen szabályosak. Ez azt jelenti, hogy a tálak, tányérok szájátmérője nem teljesen szabályosan kerek. Ez mérésnél több centiméter különbséget jelenthet. Ugyanez vonatkozik egyéb méretekre is.

A nem tökéletes azonosság nemcsak az edények mérhető méreteinek különbözőségére vonatkozik, hanem a forma más elemeire is. Igen komoly problémát okoz a peremcsoportok elkülönítése. Az egyes lelőhelyeken előfordult peremek bemutatásánál a csoportok számozása alapján látható, hányféle csoport elkülönítésére került sor. Sok esetben eleve láthatunk alcsoportokat, amelyek jellemzőnek tekintett jegyek mellett kisebb rész megoldásokban eltérnek egymástól. Máskor a külön csoportba sorolt peremekről, kiképzésükről azt kell állítanom, hogy igen közel állnak egymáshoz. Az egyes peremkiképzések kapcsán érdekes lenne a gyakorlatban, gyakorló fazekas technikája nyomán megvizsgálni, milyen mozdulatsorokkal készítenek el egy-egy peremformát, ez alapján rekonstruálni, mely csoportoknál jelent éppen csak egy kis kézmozdulatot a forma általam jelentősnek vélt változata.

A fentieket azért kellett vázolni, mert az egész, egésznek tekintett edények elemzésekor nem fogom a mért méreteket abszolutizálni, a peremtípusoknál is lehetnek átmenetek. A csoportoknál az abba tartozó tárgy összképét tekintem mérvadónak.

I. A perem külső oldalán és az edény belsejében mázas tálasedények

A perem külső oldalán és az edény belsején mázas tárgyak

Ssz.	Az előkerülés kódja*	Magasság	Szjátmérő	Fenekátmérő	Vastagság	Azonosító	M./szjátmérő	Peremcsoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	F.16.017.	2,8	9,8	5,8	0,3	548	29%	7.	Oz.97.1.7.
2.	F.16.072.	3,4	20	15	0,55	604	17%	20.	Oz.2012.26.39.
3.	F.16.261.	2,8	12	7,2	0,3	1250	23%	7.	Oz.2012.26.59.

A három tárgyon a mázbevonaton kívül más díszítés nincs. Kettő peremtípusa azonos (kihajló, lekerekített), a harmadiké kifelé megvastagított, belső, felső szélén vízszintes bordás. Mint látjuk, mélységükben is jelentős különbség van. A legalacsonyabb az F.16.072.*–Oz.2012.26.39. tányér. Ez a tárgy alacsony sincű. Az azonos peremtípusú kistányérok közül az F.16.072.*–Oz.2012.26.39. kistányérnak nincs since, a F.16.261.*–Oz.2012.26.59. pedig alsó sinces. Függesztési módjukról töredékességük miatt nem tudok.

A perem külső oldalán és belső részén, a cserépen magán megjelenő díszítés

Ssz.	Az előkerülés kódja*	Magasság	Szjátmérő	Fenekátmérő	Vastagság	Azonosító	M./szjátmérő	Peremcsoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	F.16.003.	8,8	35	22	0,6	534	25%	1.d	Oz.97.1.15.
2.	F.16.006.	11,4	43	25	0,6	537	27%	1.d	Oz.97.1.5.
3.	F.16.026.	10	40	23	0,5	557	25%	1.d	Oz.97.1.18.

Ssz.	Az elő-kerülés kódja-*	Magas-ság	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastag-ság	Azono-sító	M./száj-átmérő	Perem-csoport (52. tábla)	Leltári szám
4.	F.16.050.	5,2	24	14,6	0,6	582	22%	1.d	Oz.2012.26.26.
5.	F.16.062.	10,3	38	22	0,6	594	27%	1.d	Oz.2012.26.64.
6.	F.16.064.	4	27	16	0,5	596	15%	25.	Oz.2012.26.36.

Az F.16.050.*–Oz.2012.26.26. tányér és az F.16.064.*–Oz.2012.26.36. tál kivételével a többi négy tárgy a nagytálak csoportjába tartozik. A tányér alacsony, lapos, a tál közepesen mély, a többi inkább a mély tálasedény kategóriába tartozik. Érdekes módon az F.16.064.*–Oz.2012.26.36. tál ujjbennyomkodásos pereme kivételével a többieké a rámás, 1.d csoportba tartozik. A sincsek elhelyezkedésében is az F.16.064.*–Oz.2012.26.36. tányér a kivétel, mint felső sincs. A többi edény alsó sincs. Az F.16.064.*–Oz.2012.26.36. tányér díszítése fehér és zöld fröcskölt foltos, szintelen mázzal borítva.

Az F.16.026.*–Oz.97.1.18. és az F.16.062.*–Oz.2012.26.64. nagytálak esetében a karimán lévő fehér írókás vonal és hullámvonalak (sárga mázzal borítva) milyenségében lévő kis különbségtől eltekintve szinte azonos két tárgyról van szó. A táblázatban szereplő adatok alapján minimális különbséggel számolhatunk, ez azonban a töredékek méréséből is adódhat.

Az F.16.003.*–Oz.97.1.15. nagytál karimáján széles fehér engobecsíkok között egy-egy barna hullámvonal fut körbe. A perem zöld, valamint a karimán is helyenként zöld foltok találhatóak. Az öböl közepén fehér szirmos virág volt. A karima szögében függőleges függesztőfül található.

Az F.16.006.*–Oz.97.1.5. peremének felső szélén fehér hullámvonal. A karima két részre osztott, a sinc felett barna engobesáv, amiben négyes-ötös levélcsoportok ellentett elhelyezésben. A sötétebb sávot vízszintes fehér fogja közre. A felső felett hullámvonal. az öböl közepén szintén koncentrikusan kör és hullámvonal fut körbe. Függőleges akasztófüle enyhén a sinc vonala felett található.

Az F.16.050.*–Oz.2012.26.26. tányér karimáján két fehér vízszintes között girlandszerű dísz. Az öböl közepén négy cseppformából álló virág (?). A vonalak készítésében, technikáját tekintve más jellegű, mint a csoport többi tárgyaé. Valószínűleg nem írókával készültek a minták.

A perem külső részén, az edény belsejében fehér engobe alakításával készített díszítés

Ssz.	Az elő-kerülés kódja-*	Magas-ság	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastag-ság	Azono-sító	M./száj-átmérő	Perem-csoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	F.16.027.	12,2	41	25,8	0,8	558	30%	1.d	Oz.97.1.22.
2.	F.16.255.	9,7	40	18	0,5	1244	24%	2.	Oz.2012.26.57
3.	F.16.256.	9,8	40	18	0,6	1245	25%	1.b	Oz.2012.26.58.
4.	F.16.265.	10,2	41	21	0,85	1257	25%	1.b	Oz.2012.26.63.

A nagytálak 1 cm eltéréssel azonos átmérőjűek (a már említett szabálytalanságok, illetve a töredékek mérése miatt akár azonosak is lehetnek). A legmélyebb 30%-os arányával az F.16.027.*–Oz.97.1.22. nagytál. A másik három mélysége azonosnak tekinthető. Az F.16.255.*–Oz.2012.26.57. nagytál pereme 2. csoportú (enyhén behúzott, kívül legömbölyített), a másik három a rámás perem két alcsoportjába tartozik.

Mind a négy tál since alul található. Az F.16.027.*–Oz.97.1.22. és az F.16.265.*–Oz.2012.26.63. nagytálak függőleges függesztőfülesek, amelyek a külső oldalon, a sinc vonalától felfelé találhatóak. Az F.16.255.*–Oz.2012.26.57. nagytálnál a karima alsó harmadában található ez a fül. Az F.16.256.*–2012.26.58. darabnál a töredékesség miatt nem tudjuk, van-e függesztőfül.

A nagytálak díszítése fehér engobe-on fésűs, e mellett zöld foltok vagy sávok is láthatók. A megvalósítás más-más jellegű. Az F.16.027.*–Oz.97.1.22. fehér engobe-ozása lefolyt nagyrészt az öböl-

be, a karimán hullámvonalas a minta. Az öböl mintáját nem ismerjük. Az F.16.255.*–Oz.2012.26.57. karimája vízszintesen kettéosztott, mindkét részen hullámvonalkötegek futnak körbe. Az öböl itt kopott, díszét nem ismerjük. Az F.16.256.*–Oz.2012.26.58. karimáján vízszintes vonalkötegek vannak, amelyen függőleges sávokban vonalkötegek futnak le. Az öböl széle nem engobe-os, a közepét nem ismerjük. Az F.16.265.*–Oz.2012.26.63. karima felső részén girlandszerű, az alsó részén és az öböl közepén hullámvonalkötegek futnak.

A peremen és belül fehér engobe-on lévő díszítések

Kék-zöld díszítésű edények

Ssz.	Az elő-kerülés kódja	Magasság	Száj-átmérő	Fenék-átmérő	Vastagság	Azonosító	M./száj-átmérő	Peremcsoport	Leltári szám
1.	F.16.004.	10,7	44,5	22	0,7	535	24%	1.d	Oz.97.1.4.
2.	F.16.005.	11,6	40	21,6	0,7	536	29%	1.b	Oz.97.1.3.
3.	F.16.015.	16	48,5	24	0,7	546	33%	1.a	Oz.97.1.26.
4.	F.16.018.	14	44	22	0,7	549	32%	1.d	Oz.97.1.21.
5.	F.16.019.	12,5	41	20,4	0,65	550	30%	1.d	Oz.97.1.20.
6.	F.16.057.	11,5	35	18	0,55	589	32%	1.d	Oz.2012.26.31.

A csoportba nagytálak tartoznak. Peremük a rámás peremek különböző fajtája. Az azonosnak tekinthető díszűek peremalcsoportja is megegyezik (F.16.004.*–Oz.97.1.4. és F.16.057.*–Oz.2012.26.31.; F.16.018.*–Oz.97.1.21. és F.16.019.*–Oz.97.1.20.). A nagytálak magasság/szájátmérő aránya az F.16.004. Oz.97.1.4. kivételével igen magas, 30% körüli, azaz mélyek. Az F.16.004.*–Oz.97.1.4.tál is közel áll hozzájuk, alig sekélyebb a többinél. Az F.16.018.*–Oz.97.1.21. és F.16.019.*–Oz.97.1.20. nagytálaknak nincs sincse. Az F.16.004.*–Oz.97.1.4. és F.16.057.*–Oz.2012.26.31. edények alacsony sincűek, egészen alacsonyan, majdnem az öböl szintjén található a törésvonal. Az F.16.005.*–Oz.97.1.3. és az F.16.015.*–Oz.97.1.26. nagytálak felső sincűek. A felakasztás lehetőségéről egyetlen tárgy esetében volt módom megfigyelést tenni. Az F.16.057.*–Oz.2012.26.31. nagytálon a fenékszög van kétszer átfúrva.

A díszítés kapcsán a hat tárgy közül kettő-kettő azonosnak tekinthető. Lényeges jegy a meghatározó hatást adó kék-zöld, illetve esetenként a barna és a vörösbarna színek használata.

Az F.16.004.*–Oz.97.1.4. és az F.16.057.*–Oz.2012.26.31. nagytálak díszítése azonos csoportba sorolható a rajtuk meglévő különbözőségeik ellenére. A díszítések függőleges sávokban helyezkednek el a karimáig terjedően. Az F.16.004.*–Oz.97.1.4. nagytál díszítése a szabályosabb, kék és zöld színnel készült halszállkaszerű levéldíszsor alkotja az egyik sávot, a másikat pont-körök és levélminták. Az öböl díszét nem ismerem a töredékesség miatt. Az F.16.057.*–Oz.2012.26.31. nagytál kék-zöld mintái barna színnel egészülnek ki. A függőleges sávokat egyrészt barna hullámvonal mellett kétoldalt zöld egyenesek közötti kék hullámvonalak alkotják, a hetes csoportok között pedig barna kettős vonalkákból álló függőleges sávok láthatók. Érdekes, hogy az öbölben a három szín kombinációjából álló virágkompozíció van. Véleményem szerint a formai jegyek és a díszítés összhatása alapján a két tárgy közel azonos.

Az F.16.018.*–Oz.97.1.21. és az F.16.019.*–Oz.97.1.20. nagytálak formai jegyei, mint fentebb láttuk, megegyeznek. Ugyanez mondható el a díszítésről. Mindkettő karimáján kettős kék-zöld pöttyösorok között pöttyökből álló pont-kör, illetve kör-pötty motívum található. Az F.16.019.*–Oz.97.1.20. nagytálon az öböl közepén is ez a minta található. A másik tálon az öbölben virágminta töredékei láthatók. Az öböl motívumainak különbözősége ellenére a két tárgy igen szorosan egy csoportba tartozik.

Az ebbe a csoportba sorolt, még nem ismertett két tárgy formai jegyeik ellenére a díszítés alapján különböznek.

– Az F.16.005.*–Oz.97.1.3. nagytál keskeny karimáján zöld girlandok, vonalkadísszel, a girlandok öblében kék és zöld pöttysorok, a szögletében pedig levélcsokrok. Az öbölben talán virágminta lehetett. (Az edényt igen sokat használták, kikopott az közepe.)

– Az F.16.015.*–Oz.97.1.26. nagytál karimája szintén keskeny, rajta kék és zöld egyenes és hullámvonalak futnak körbe. Az öbölben lévő minta valószínűleg virágmotívum volt, a töredékesség miatt csak a széléből látható egy kevés.

Fehér engobe-on zöld mázzal borított tálasedények

Ssz.	Az elő-kerülés kódja-*	Magas-ság	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastag-ság	Azono-sító	M./száj-átmérő	Perem-csoport (52. tábla.)	Leltári szám
1.	F.16.014.	5,7	23	13,6	0,55	545	25%	1.b	Oz.97.1.10.
2.	F.16.022.	4	19	12	0,4	553	21%	20.	Oz.97.1.29.
3.	F.16.023.	9,5	37	23,4	0,5	554	26%	1.d	Oz.97.1.23.
4.	F.16.029.	9,6	38	23	0,55	560	25%	1.d	Oz.97.1.34.
5.	F.16.060.	4,6	20,2	12	0,35	592	23%	6.a	Oz.2012.26.34.
6.	F.16.071.	4	20	12	0,4	603	20%	20.	Oz.2012.26.38.
7.	F.16.075.	9,3	40	23	0,45	607	23%	1.d	Oz.97.1.24.
8.	F.16.076.	10	41	23	0,4	608	24%	1.d	Oz.97.1.25.
9.	F.16.122.	9,4	32,4	18	0,45	655	29%	1.a	Oz.2012.26.41.
10.	F.16.239.	4,1	21	10,5	0,4	771	20%	26.	Oz.2012.26.43.
11.	F.16.242.	6,3	25	13,4	0,5	774	25%	1.a	Oz.2012.26.46.
12.	F.16.247.	11,3	43	24	0,5	1214	26%	1.d	Oz.2012.26.51.
13.	F.16.249.	12,2	42	22	0,5	1216	29%	1.d	Oz.2012.26.53.
14.	F.16.251.	10,3	41	22	0,6	1218	25%	1.d	Oz.2012.26.54.

A lelőhelyen előkerült 82 egész tálasedény 17%-a sorolható a fehér engobe-on zöld mázas edényekhez. A mázba még nedves állapotban, feltehetőleg ujjal csíkokat húztak, esetleg ujjbeggyel pöttöket ejtettek. A csoportba a tányértől a nagytálig tartoznak edények, a sinc elhelyezkedése is többféle. A peremek zöme a rámás csoportba tartozik. A rendelkezésre álló tárgyakat az alábbi kisebb csoportokba lehetett rendezni.

a.) Méretüket tekintve közel azonos tányérokot soroltam egy csoportba (négy darab).

Az F.16.22.*–Oz.97.1.29., F.16.071.*–Oz.2012.26.38. és F.16.239.*–2012.26.43. tányérok magasság/szájátmérő aránya 20%, alacsonyak. A peremük megvastagított, belső szélén bordás. A 26. csoportba tartozó is ilyen, felső széle azonban nem egyenes, mint a 20. csoporté. Mindazonáltal véleményem szerint ez az összkép tekintetében nem jelent nagy különbséget. Mindhárom tárgy felső sinces. Az akasztófülről nincs információ. Ide soroltam még az F.16.060.*–Oz.2012.26.34. tányért is, amelynek átmérője azonos a fenti hároméval, mélysége azonban néhány százalékkal mélyebb. Ezt a mélységet az alsó sinc is hangsúlyozza. Pereme (6.a) szögfejerem, amely egyik szára bordát képez belül, mint a fenti tárgyaknál. A perem felső széle, külső oldala lekerekített, alul azonban kis horony van. Itt a függesztést a fenékszög kettős átfúrással oldották meg.

b.) Alsó sinces tálasedények (hét darab).

Két edény van, amelyek a tálakhoz sorolhatóak (F.16.122.*–Oz.2012.26.41. és F.16.242.*–Oz.2012.26.46.). Az F.16.122.*–Oz.2012.26.41. 29%-os arányával mélyebb, mint az F.16.242.*–Oz.2012.26.46. (25%). Mindkét tál pereme rámás, méghozzá az 1.a csoportba sorolható. Felakasztásukat a fenékszögbe fúrt kettős lyukkal oldották meg. Díszítésük megoldásához az eddigiekhez még hozzáfűzöm, hogy a karima és az öbölben lévő hármass csíkozás, valamint a máz zöld árnyalata is igen közel áll egymáshoz.

Nagytalak, alsó sinccel (öt darab). Magassági arányuk 24–29% között található, tehát inkább a mély jellegű tálasedényekhez sorolhatók. Pereme minden nagytálnak 1.d csoportú (egyenes, kívül bordás). Fülről két esetben tudok, mindkettő függőleges akasztófül: az F.16.247.*–Oz.2012.26.51. esetében a sinc vonalától felfelé, a karima külső oldalának alsó harmadában található. Az F.16.76.*–Oz.97.1.25. esetében igen ritka megoldást figyeltem meg, a sincből lefelé, az öböl oldalához illeszkedik.

A díszítéseknél az említett, ujjal készített csíkok mellett három tárgynál (F.16.076.*–Oz.97.1.25., F.16.249.*–Oz.2012.26.43. és F.16.247.*–Oz.2012.26.51.) a vonalak mellett vonalsorokban lévő, ujjal készített pöttyök találhatóak. Az F.16.023.*–Oz.97.1.23. nagytálnál az ujjal készített csíksávok között barna folyatott sávcsoportok találhatóak.

c.) Nagytalak, metrikusan alsó sincesek. A sinc vizuálisan inkább az edények középső sávjába esik (F.16.029.*–Oz.97.1.34. és F.16.75.*–Oz.97.1.24.), 25 és 23%-os magasság/szájátmérő arányuk közel azonos, középmedék. A peremük 1.d csoportú, bordás rámás. A zöld színük az alsó sinceseknél világosabb árnyalatú.

d.) Szájátmérője alapján tányér, a magasság és szájméret aránya alapján félmély (25%) edény. Pereme rámás (1.b csoport). Felső sinces, karimája igen rövid. Emiatt sajátos, inkább tálszerű a formája, ezért soroltam a csoporton belül külön. A díszítése a szokásos, ujjal húzott, függőleges csíkok sora, az öbölben is feltehetőleg egyenes csíkok voltak. Füléről az edény töredékessége miatt nem tudunk.

A perem külső oldalán és a belsőben fehér alapon fröcskölt díszű tálasedények

Ssz.	Az előkerülés kódja	Magasság	Szjátmérő	Fenekátmérő	Vastagság	Azonosító	M./szjátmérő	Peremcsoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	F.16.002.	6,6	23,6	14,8	0,4	533	28%	1.a	Oz.97.1.11.
2.	F.16.016.	3,5	11,6	7,5	0,5	547	30%	26.	Oz.97.1.8.
3.	F.16.041.	4	18,6	11,4	0,5	573	22%	26.	Oz.2012.26.17.
4.	F.16.043.	4,7	19	12	0,45	575	25%	26.	Oz.2012.26.19.
5.	F.16.044.	4,7	19,4	12	0,35	576	24%	26.	Oz.2012.26.20.
6.	F.16.073.	12,6	46	28	0,6	605	27%	1.d	Oz.97.1.27.
7.	F.16.248.	10,7	40	22	0,4	1215	26%	1.d	Oz.2012.26.52.

a.) Három edény tartozik ide. Mindhárom fehér engobe-on zöld és barna fröcskölt díszű. Mindhárom pereme belül vízszintes bordás, kívül lekerekített (26. csoport). Mindhárom tárgyat a fenékszögbe fűrt lyukba fűzött madzaggal lehetett felakasztani. Az F.16.043.*–Oz.2012.26.19. és F.16.044.*–Oz.2012.26.20. tányérok méretei és formája azonos, magasság/szájátmérő arányuk 25%, tehát félmélyek. Alsó sincűek, különleges módon a sinc nemcsak törést, hanem bordát alkot. Az F.16.016.*–Oz.97.1.8. kistányér különbsége a magasság és szájméret arányában (30%, azaz mély), valamint felső sincességében mutatkozik.

b.) Tányér, amely nem túl lapos (22%). Sinc kissé a középvonal felett található, tehát felső sinces. A fehér engobe-on fröcskölt alapon egy, ebben az egyetlen esetben előfordult dísz van: A karimán, az öböl oldalsó részén és az öböl közepén apró barna pöttyök találhatóak sorban. Fenékszögbe fűrt akasztólyukai vannak.

c.) Az ebbe a csoportba sorolt három tárgy díszítése fehér engobe-on zöld fröcskölt. A három edény magasság/szájátmérő aránya 26–28% között van. Ez a félmély, mély edények csoportja. A két nagytál (F.16.73.*–Oz.97.1.27. és F.16.248.*–Oz.2012.26.52.) tartozik inkább a félmély kategóriába. Peremük rámás, bordás (1.d). Ezek alsó sincesek. Az F.16.73.*–Oz.97.1.27. nagytálon a külső oldalon, a sinc vonalától felfelé található a függőleges akasztófül.

A harmadik edény szájméretje szerint tányér. A magasság és szájméret aránya szerint (28%)

mély. A pereme sima rámás (1.a). Igen enyhe törésszögű a középvonaltól kissé magasabban elhelyezkedő since, ami a mélység érzetét még növeli. A fenékrészen függesztőlyukak találhatóak.

Fehér engobe-on négerbarna pöttyök a karimán vagy a peremen

Ssz.	Az előkerülés kódja*	Magasság	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastagság	Azonosító	Peremcsoport (52. tábla)	M./száj-átmérő	Leltári szám
1.	F.16.025.	3,7	21,4	13	0,3	556	7.	17%	Oz.97.1.31.
2.	F.16.048.	4	19,7	12,6	0	580	20.	20%	Oz.2012.26.24.
3.	F.16.240.	3,6	19	11	0,3	772	27.	19%	Oz.2012.26.44.
4.	F.16.241.	4,7	20	12	0,4	773	26.	24%	Oz.2012.26.45.
5.	F.16.263.	4,8	18	10	0,4	1252	26.	27%	Oz.2012.26.61.

Öt tányért soroltam a csoportba, az azonosnak jelzett jellemzők alapján. Felső sincsek az F.16.048.*–Oz.2012.26.24. tányér kivételével, amelynek közepén van a since.

a.) Az F.16.241.*–Oz.2012.26.45. és az F.16.263.*–Oz.2012.26.61. tányér félmély, mély, peremük azonos (26. csoport – belül bordás, kívül lekerekített). Mindkettő felső sinces, valamint a felakasztásokra is két lyuk szolgált a fenékszögben. Díszítésük fehér engobe-on zöld foltos, az F.16.241.*–Oz.2012.26.45. darabon a sinc felett barna pontsor húzódik, a másikon a pontsor a perem felső szélén húzódik. Az F.16.263.*–Oz.012.26.61. öblében is voltak barna pöttyök.

b.) Az F.16.048.*–Oz.2012.26.24. tányér lapos (20%), 20. csoportú pereme van (belül bordás, felül egyenes, kívül lekerekített) és felső sinces, amelyet barna vízszintessel hangsúlyoznak, felette a csoportra jellemző barna pöttyökkel. Fenékszögbe fúrt függesztőlyukai vannak. A fehér engobe-on zöld foltok láthatóak, az öböl közepén legyezőszerű minta található.

c.) Az F.16.025.*–Oz.97.1.31. és az F.16.240.*–Oz.2012.26.44. két lapos tányér (17% és 19%), felső sincsel, amelyen az F.16.025.*–Oz.97.1.31. tányéron két vízszintes sárga-barna vonal között felül zöld, alul kettős barna pöttyösor található. A másikon közvetlenül a sinc felett vannak a barna pöttyök, valamint a perem felső széle zöld. A peremek 7. és 27. típusúak, egyenesek, az első lekerekített végű, a második pedig egyenesen levágott. Az F.16.025.*–Oz.97.1.31. függesztését a sinc külső hornyában található függőleges akasztófüllel oldották meg. Mindkét tányér anyaga finomabb az előzőeknél.

Fehér engobe-on pöttyök a karimán

Ssz.	Az előkerülés kódja*	Magasság	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastagság	Azonosító	M./száj-átmérő	Peremcsoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	F.16.045.	5,4	25,8	15	0,5	577	21%	1.d	Oz.2012.26.21.
2.	F.16.068.	2,5	10,5	8	0,4	600	24%	26.	Oz.2012.26.37.
3.	F.16.252.	9,8	36	22	0,5	1219	27%	1.d	Oz.2012.26.55.

A három tárgy közös jellemzője, hogy a fehér engobe-on szabálytalan pöttyök sorakoznak a karimán.

Az F.16.045.*–Oz.2012.26.21. tál félmély (21%), középső sinces, pereme rámás (1.d csoport). Karimáján ovális zöld és vörös, néhány helyen rúgatatott vörösbarna pöttyök. Az öböl közepén nem felismerhető minta. Füléről nem tudok, hiányos az edény.

Az F.16.252.*–Oz.2012.26.55. nagytál mély (27%), alacsony sinces, pereme rámás (1.d csoport). A perem felső széle zöld, a karimán vörösbarna szabálytalan pöttyök. Akasztófülle a sinc vonala felett található.

Az F.16.068.*–Oz.2012.26.37. kistányér félmély (24%), középső sínces, pereme 26. csoportú (felül vízszintes bordás). A sinc vonalán szétfolyt barna pöttyök, helyenként szabálytalan zöld foltok. Füléről nem tudok.

A tárgyak, bár sok különböző jegyet mutatnak mégis azonos csoportba tartoznak.

A peremen és belül fehér engobe-on zöld foltos, rúgtatott barna díszes edények

Ssz.	Az elő-kerülés kódja-*	Magasság	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastagság	Azonosító	Peremcsoport (52. tábla)	M./száj-átmérő	Leltári szám
1.	F.16.009.	5,7	17,5	8	0,4	540	29	33%	Oz.97.1.2.
2.	F.16.042.	5,3	18,4	10,8	0,5	574	1.e	29%	Oz.2012.26.18.
3.	F.16.046.	3,7	20,4	12,4	0,35	578	6.a	18%	Oz.2012.26.22.
4.	F.16.047.	4,7	20,8	11,6	0,5	579	6.a	23%	Oz.2012.26.23.
5.	F.16.058.	9,5	38	21,5	0,7	590	1.d	25%	Oz.2012.26.32.
6.	F.16.061.	8	32,8	18	0,5	593	1.b	24%	Oz.2012.26.35.
7.	F.16.244.	3,1	22	16	0,55	776	20.	14%	Oz.2012.26.48.
8.	F.16.261.	2,8	12	7,2	0,3	1250	7.	23%	Oz.2012.26.59.

A csoportba sorolt tálasedények fehér engobe-on zöld foltosak, illetve folytatott csíkosak, rúgtatott barnával együtt. A peremek élén zöld csík, az F.16.058.*–Oz.2012.26.32. meglévő darabján nincs, de lehetséges, hogy a többi, hiányzó részen volt.

a.) Az F.16.046.*–Oz.2012.26.22. és F.16.047.*–Oz.2012.26.23. tányérok, az első sekély (18%), a második inkább a félmély csoportba tartozik (23%). Peremcsoportjuk azonos, 6.a (belül vízszintes bordás, felül lekerekített perem). Mindkét tányér felső sínces. Az F.16.046.*–Oz.2012.26.22. edény-nél a sinc-től lefelé található a függőleges akasztófül, a mélyebb tányérnál a sinc szögében a letört függesztőfül helye. A karimán és középen található a rúgtatott barna dísz, zöld foltokkal.

b.) Az F.16.061.*–Oz.2012.26.35. tál az a.) alatt leírt tányérok díszítéséhez áll közel, egyéb formai jegyei alapján azonban az F.16.058.*–Oz.2012.26.32. nagytállal soroltam alcsoportba. Mindkét edény pereme rámás (1.b és 1.d csoport), és nagy valószínűséggel mindkettőn zöld festés van. Síncük a középvonal alatt található, azaz alsó síncesek. Akasztófülről nem tudok a töredékesség miatt. Az F.16.058.*–Oz.2012.26.32. díszítésbeli különállása csak a függőleges sávcsoportokban alkalmazott folytatott zöld díszítésből adódik. Ez a fajta díszítés azonban már más csoportoknál meghatározó.

c.) Az F.16.244.*–Oz.2012.26.48. tányér alacsony (14%), pereme 20. csoportú. (Ez a felső szélén lévő vízszintes bordával megegyezik az a.) alatti edények peremével, a felső szél azonban itt egyenes.) A since középen található, a karimán található rúgtatott barna, úgy tűnik, pöttyökből indult. A perem felső részén lévő zöldön kívül itt az edényen belül nincs zöld folt. Felakasztása a fenékszögbe fűrt lyukakba fűzött madzaggal volt lehetséges.

d.) Két, a Kresz Mária-féle besorolás szerint tányér csoportba tartozó tárgy, az F.16.009.*–Oz.97.1.2. és az F.16.042.*–Oz.2012.26.18. A korábbi tányérokkal szemben egyértelműen mélyek (33% és 29%). A peremük, bár különböző csoportba tartoznak (29. és 1.e csoport) hasonlóak nyújtott, hosszú formájukban. Az F.16.042.*–Oz.2012.26.18. pereme lekerekített, a másiké kívül egyenesen levágott, alsó részén két horony fut körbe. A perem alatti oldalszakasz nem tagolódik két részre. A díszítésben az F.16.042.*–Oz.2012.26.18. tárgyon a csoportra jellemző fehér engobe-on zöld foltos, barna rúgtatott mellé még vörösbarna fröcskölt foltok is járulnak. Az F.16.009.*–Oz.97.1.2. darabon ugyanez a kombináció található, de nem rúgtatott a barna, hanem márványosan összefolytatott. Összhatását tekintve hasonlít a két tálka. Mindkettőn az oldal külső részén függőleges függesztőfül van.

e.) Egy tányérkát soroltam még ebbe a csoportba. Az F.16.261.–Oz.2012.26.59. pereme 7. cso-

portú (egyenes, lekerekített), félmély (23%), felső síncs. Díszítése kicsit a pöttösök felé is kapcsolja, az öbölben nagy vörös pöttök találhatóak. Az öböl közepén rúgtatott barna dísz található.

A peremen és belül fehér engobe borításon rúgtatott barna díszes edények

Ssz.	Az elő-kerülés kódja	Magas-ság	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastag-ság	Azono-sító	Perem-csoport (52. tábla)	M./száj-átmérő	Leltári szám
1.	F.16.028.	2,7	22,2	17	0,5	559	20.	12 %	Oz.97.1.32.

Az előző csoporttal megegyező, de nincs zöld folt a tányéron.

Fehér engobe-on díszített, nem csoportba sorolt edények

Ssz.	Az elő-kerülés kódja	Magas-ság	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastag-ság	Azono-sító	Perem-csoport (52. tábla)	M./száj-átmérő	Leltári szám
1.	F.16.001.	8	29,5	19	0,5	532	1.a	27%	Oz.97.1.12.
2.	F.16.010.	6,2	21	11,5	0,55	541	1.b	30%	Oz.97.1.13.
3.	F.16.020.	4,3	19,5	13	0,4	551	28.	22%	Oz.97.1.30.
4.	F.16.021.	5,7	22	12	0,4	552	2.	26%	Oz.97.1.28.
5.	F.16.031.	9	43	22,2	0,4	563	1.d	21%	Oz.97.1.17.
1.	F.16.051.	3,3	19,6	14,2	0	583	20	17 %	Oz.2012.26.27.
6.	F.16.052.	4,8	20	11,8	0,35	584	6.a	24%	Oz.2012.26.28.
2.	F.16.053.	3,9	21,4	14	0,5	585	26	18 %	Oz.2012.26.29.
7.	F.16.091	7,8	35	22	0,5	623	1.d	22%	Oz.2012.26.40.
8.	F.16.232.	3,6	22	16	0,35	764	6.e	16%	Oz.2012.26.42.
9.	F.16.243.	5,5	19,8	11,2	0	775	26.	28%	Oz.2012.26.47.
10.	F.16.264.	5,5	19	12	0,6	1253	4.	29%	Oz.2012.26.62.

a.) Alacsony tányérok (F.16.020.*–Oz.97.1.30., F.16.049.*–Oz.2012.26.25., F.16.051.*–Oz.2012.26.27., F.16.053.*–Oz.2012.26.29., F.16.054.*–Oz.2012.26.30., F.16.232.*–Oz.2012.26.42.).

Körülbelül 20 cm átmérőjű tányérok. Az F.16.232.*–Oz.2012.26.42 és a F.16.049.*–Oz.2012.26.25. alsó síncs, az F.16.020.*–Oz.97.1.30. középső síncs, az F.16.051.*–Oz.2012.26.27., F.16.053.*–Oz.2012.26.29. és a F.16.054.*–Oz.2012.26.30. felső síncs. Az F.16.020.*–Oz.97.1.30. és F.16.054.*–Oz.2012.26.30. tányérok függőleges akasztófüle a sinc alatt található, az öböl szélén. Az F.16.053.*–Oz.2012.26.29. füle a sinc törésében található. Peremtípusuk a belső, felső szél vízszintes bordájában megegyezik, a külső kialakítása eltérő.

Díszítésükben eltérő vonások érvényesülnek a fehér engobe-on. Az F.16.232.*–Oz.2012.26.42. sincén barna függőleges vonalak vannak csoportban, az F.16.054.*–Oz.2012.26.30. tányéron is a sincre ültetve található barna, illetve fehér levélcsoportok, közepén napszerű, fehér minta.

Az F.16.020.*–Oz.97.1.30. tányér karimáján két-két vízszintes között függőleges barna hullámvonalak osztják a teret. A barna hullámvonalak között zöld minta.

Az F.16.049.*–Oz.2012.26.25. tányéron ötös pöttösorok között kék-zöld levélminta (?) található a karimán körben, valamint az öbölben koszorúszerűen.

Az F.16.053.*–Oz.2012.26.29. tányéron sárgásbarna máz található a fehér engobe-on.

Az F.16.051.*–Oz.2012.26.27. tányéron hármascsoportokban közepén zöld és két sárga folytatott sáv van.

b.) Félmély tányérok (F.16.010.*–Oz.97.1.13., F.16.021.*–Oz.97.1.28., F.16.243.*–Oz.2012.26.47., F.16.264.*–Oz.2012.26.62.).

Két középső sinces van. Az F.16.021.*–Oz.97.1.28. tányéron a sinc alsó és felső oldalán halszálkaszerű minta. Az F.16.243.*–Oz.2012.26.47. tányéron a perem tövében kék vonal található, az öbölben kék-barna-zöld virágminta.

Felső sinces tányérból két darab van. Az F.16.052.*–Oz.2012.26.28. since erőteljes, enyhe bordával hangsúlyozott. A karimán zöld hullámvonal. Az öböl közepén virágminta – úgy tűnik, a töredékesség miatt bizonytalan a meghatározás –, talán hármass csoportú. Az F.16.264.*–Oz.2012.26.62. tányér karimáján vízszintes kék vonalak futnak körbe. Az öbölben koszorúszerű minta.

Az F.16.243.*–Oz.2012.26.47. és F.16.264.*–Oz.2012.26.62. tányérok bonyolultabb, kék színt is használó mintája a késői, a 19. század utolsó harmadára jellemző bonyolultabb díszítésű edények közé tartozhat.

c.) Az anyagban egyedi tárgyak között három tál is található. Mindhárom pereme rámás.

Az F.16.001.*–Oz.97.1.12. tál a mélyek (27%) csoportjába tartozik. Since magas. A fehér engobe-on a karimán hármass barna vonaldísz, zöldpöttyel, köztük zöld foltok. Az öbölben virágminta.

Az F.16.031.*–Oz.97.1.17. és F.16.091.*–Oz.2012.26.40. tálak félmélyek (21 és 22%), alsó sincesek. Az F.16.031.*–Oz.97.1.17. tálnak zöld a pereme, a karimán zöld levélcsokok és vörösbarna hullámvonalszakaszok. Az öböl díszje nem ismert a töredékesség miatt. A mintákat körben spongyás barna dísz fogja körbe. Az F.16.091.*–Oz.2012.26.40. tálon a karimán négerbarna oválisok, benne vörösbarna pöttyök. Ugyanezek vannak az öbölben virágszirom-szerűen. Szabálytalan zöld foltok borítják.

A díszítések alapján rokoníthatóak más, eddigi csoportokkal. Ezek az összehatás alapján értelmezhetők, de messzemenő következtetést nem lehet levonni.

Folyatott díszes tálasedények

Ssz.	Az előkerülés kódja*	Magasság	Szaj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastagság	Azonosító	M./szaj-átmérő	Peremcsoport (52. tábla)	Leltári szám
3.	F.16.024.	6,7	30,8	19,5	0,5	555	22%	1.a	Oz.97.1.19.
4.	F.16.030.	5,1	21	13,5	0,5	562	30%	1.d	Oz.2012.26.16.
5.	F.16.246.	4	19	12,5	0,4	561	21%	26.	Oz.2012.26.50.

A csoportba sorolt edények fehér engobe bevonaton barna folytatott sávokkal díszítettek. Az F.16.024.*–Oz.97.1.19. tálon a három sávban barna, három sávban zöld folytatott csíkok találhatók. Az F.16.030.*–Oz.2012.26.16. tányéron is csoportokban találhatók a barna folytatásos sávok. Az öbölben közepén kereszt jellegű minta. Az F.16.246.*–Oz.2012.26.50. tányéron (erősen töredékes) szabálytalanul tűnik a barna folytatása. Az F.16.024.*–Oz.97.1.19. és az F.16.030.*–Oz.2012.26.16. edények pereme rámás (1.a és 1.d csoport). Sincük alsó. Az F.16.246.*–Oz.2012.26.50. tányéré felül bordás, kívül lekerekített. Since a középvonaltól egészen kicsit található feljebb.

Mindhárom tárgyat sárga máz borít.

II. Kívül-belül mázas tálasedények

Ssz.	Az előkerülés kódja	Magasság	Szaj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastagság	Azonosító	M./szaj-átmérő	Peremcsoport (52. tábla)	Leltári szám
1.	F.16.007.	7,2	25,6	17	0,6	538	28%	1.b	Oz.97.1.9.
2.	F.16.008.	8,4	21,8	12,5	0,5	539	39%	1.e	Oz.97.1.14.
3.	F.16.009.	5,7	17,5	8	0,4	540	33%	29.	Oz.97.1.2.

Ssz.	Az elő-kerülés kódja	Magas-ság	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vastag-ság	Azono-sító	M./száj-átmérő	Perem-csoport (52. tábla)	Leltári szám
4.	F.16.012.	4	10,5	5,8	0,4	543	38%	24.b	Oz.97.1.6.
5.	F.16.013.	6,2	16	10,2	0,6	544	39%	32.	Oz.97.1.1.
6.	F.16.042.	5,3	18,4	10,8	0,5	574	29%	1.e	Oz.2012.26.18.
7.	F.16.059.	7,6	24,4	16,8	0,4	591	31%	31.	Oz.2012.26.33.
8.	F.16.074.	8,5	28	18	0,4	606	30%	30.	Oz.97.1.33.
9.	F.16.245.	7,1	21	12,5	3	777	34%	30	Oz.2012.26.49.
10.	F.16.253.	8,5	28	19	0,4	1220	30%	1.e	Oz.2012.26.56.

A csoportba sorolt edények a mély kategóriába tartoznak (28–39%). Szájátmérőjük 10,5 cm-től 28 cm-ig, azaz a Kresz-féle besorolás szerint a kistányértól a tányérig terjed. Véleményem szerint az itt lévő edények a mély edények csoportjába tartoznak, amelyekre a „tálka”, „tál” kifejezést használnánk a mindennapi meghatározások alapján.

A töredékeken néhány esetben megfigyelhető a peremhez illeszkedő, két ponton támaszkodó, patkó- (F.16.013.*–Oz.97.1.1., F.16.245.*–Oz.2012.26.49.) vagy széles vízszintes szalagfűl (F.16.253.*–Oz.2012.26.56. és F.16.007.*–Oz.97.1.9.). Ezek, bár erre nincs adat, minden bizonnyal párban voltak, ellentett elhelyezésben. E mellett megfigyelhetünk függőleges akasztófület az oldalon, majdnem a fenéknél (F.16.013.*–Oz.97.1.1.) vagy a perem és a karima szögletében. (F.16.007.*–Oz.97.1.9.). Általánosítani a kevés edény miatt igazából nem lehet.

Az edények belül fehér engobe bevonattal borítottak, kívül fehér engobe-on vagy magafalán fröcskölt.

a.) F.16.007.*–Oz.97.1.9. és F.16.253.*–Oz.2012.26.56. magas tálak (28% és 30%). Peremük rá-más. Az F.16.007.*–97.1.9. pereme 1.b csoportú, az F.16.253.*–Oz.2012.26.56. 1.e. A peremhez vízszintes szalagfűl csatlakozik. (Minden valószínűség szerint kettő volt egy edényen, ellentett elhelyezéssel). Sincük magas, jellegzetes az igen keskeny karima. Ettől öblösnek tűnik ez a fajta edénytípus. Belső oldalukon a fehér engobe borítása vízzöld, illetve halványsárga.

A külső oldalon fehér engobe foltok találhatóak, szintelen mázzal borítva.

b.) A csoportba sorolt tál (F.16.074.*–Oz.97.1.33.) és tányérok (F.16.059.*–2012.26.33. és F.16.245.*–Oz.2012.26.49.) sajátos peremkiképzése (30. és 31. csoportok) és az edények perem alatti kialakítása a tálasedények eddig megszokott formájától eltérő sajátos, öblös formát mutat. Mindhárom a mély típusba sorolható. Az F.16.245.*–Oz.2012.26.49. tányér részjegyekben (díszítés) az a.) pont alatti edényekkel is mutat rokonságot, mélysége (34%) azonban nagyobb, mint a másik két tárgy, már a következő csoport, a c.) mélységarányához (39%) közelít. Külső oldalán az írókás dísz borítja szintelen máz, belül sárgás máz van a fehér engobe-on. Patkó alakú füle az előző csoporthoz hasonlóan páros lehet, az elhelyezkedése fenti, itt a perem alatti borda alól indulnak. (A másik két tárgy esetében a töredékesség miatt a fület nem ismerem.)

Az F.16.074.*–Oz.97.1.33. tál alacsonyabb, peremmegoldása azonos az előzővel, kívül szintén a pusztá edényfalon van a díszítés, fehér és barna fröcskölt, szintelen mázzal borítva. A belső díszítés a már korábban, más csoportnál ismerttetett, fehér engobe-on zöld fröcskölt.

Az F.16.059.*–Oz.2012.26.33. tányér pereme (31. csoport) megvastagított, nincs a perem alatti „behúzás”. Az edény külsején fehér engobe borításon barna és vörösbarna folytatott dísz, szintelen mázzal. A peremen zöld csík, és az öbölben ún. forgórózsadisz.

c.) Az F.16.008.*–Oz.97.1.14. és F.16.013.*–Oz.97.1.1. tányérok igen mélyek (39%), peremük bár nem azonos csoportú (32. és 1.e csoport), az edények díszítésük jellege miatt igen hasonlóak. Kívül-belül fehér engobe-osak. Kívül zöld és barna foltosak. Az F.16.013.*–Oz.97.1.1. edényen patkó alakú fül található az oldalon, felnyúlva a peremig (valószínűleg kettő volt, ellentett elhelyezésben).

Az oldal legalján függőleges függesztőfül is van. A másik edényen vízszintes szalagfűl csonkját találtam (mint az a.) alcsoport 1.e peremeinél!).

Az ismertetett különbségek ellenére (a kevés tárgy mellett) úgy gondolom, ezek a tárgyak egy, az előzőektől igen sok jellegben eltérő csoportot alkotnak. A formájuk, kívül-belül mázazottságuk, díszítésük jellegének hasonlósága, azonossága, ráadásul az egyes jegyek különböző kombinációban való előfordulása egy sajátos egységet mutat.

Más, nagyobb számú, ilyen jellegű leletegyüttesek elemzése minden bizonnyal aprólékosabb elemzést, pontosabb csoportelkülönítést is lehetővé tesz, számomra azonban ez pillanatnyilag nem lehetséges.

d.) Az F.16.012.*–Oz.97.1.6. edény kistányér az átmérője alapján. A c.) csoportbeliekhez hasonlóan azonban nagyon mély (38%), pereme enyhén befelé húzott, egyenesen levágott (24.b csoport). Since nincs. Belül fehér engobe borítja, zöld foltos mázzal, kívül azonban igazi különlegességként a fehér engobe-ot zöld máz borítja. Az ilyen formájú edényeket inkább a különleges formák közé sorolom, csésze, tálka lehet.

A tálasedények díszítés szerinti csoportjainak összesített elemzése

A tálasedények feldolgozása során tett megfigyelések, az egyes lelőhelyeken előkerült tárgyak elemzése az előkerülésük rétegének függvényében bár olyannyira határozott válaszok levonását nem tette lehetővé számomra, mint azt a kutatás kezdetén, a céljaim kitűzésekor véltem, mégis sok tanulsággal, következtetéssel járt.

Az F.16. egész edényei mellett, mint ahogyan az egyes lelőhelyek elemzésekor láttuk, 25 egész, egésznek tekinthető edény került elő a 34. és 21. árokból, a X. szelvényből, a P/2. helyiség alatti helyiségből. A déli fal előtti szelvényekben néhány olyan töredék volt, amelyből az edény teljes profilját meg lehetett határozni. Azaz a déli várfal előtti területek feltöltési, építkezési rétegeibe a fenti lelőhelyekkel ellentétben nem kerültek egy-egy alkalommal feleslegesnek ítélt, valamiért nem szükséges edénykészlet nagyobb egységei.

A továbbiakban a jellegzetes díszítések alapján képzett egy-egy csoport rétegtani helyzetét, valamint egyéb fontos jellemzőit foglalom össze.

Különleges, virágdíszes, évszámos töredékek

A tárgyak

Sorszám	Szójátmérő – cm	Kód–*	Peremtípus (52. t)	Magasság/ szójátmérő %	Leltári szám
1.	24	34.1.12.	19	–	Oz.2012.15.23.
2.	28	13.1.151.	13	–	Oz.2012.14.1.
3.	30	34.1.10.	18	–	Oz.2012.15.20-21.
4.	35	10.4.71.	6.a	–	Oz.2012.13.13.
5.	–	2.3.102.	–	–	nincs
6.	– (22 ?)	X.1.002.	– (1.d)	–	nincs

Három töredék (X. szelvény, 34. árok) feltehetőleg a magtárrá átépítéskor került földbe. A 10.4.71.*–Oz.2012.13.13.–Az.1046 töredék a sáncárok feltöltéséből került elő. Ez a 18. század közepe táját jelentheti. Az összes töredék (a X.1.002.*–Az.1130 kivételével, amely csak amiatt került ide, hogy évszám található rajta) anyagának különbözősége, a peremek kiképzésének egyedi megoldása miatt, valamint díszítésük formájában, megvalósításában is eltérnek a tálasedények összesség-

gétől. A gót betűs peremet (10.4.71.*–Oz.2012.13.13.) a már említett párhuzam¹⁹ alapján a 18. század harmadik harmadára keltezem. Az évszamos töredék (2.3.102.*–Az.1046) sajnos csak az utolsó két tagot tartalmazza: **12. Anyaga, máza alapján azonban a virágdíszesek közé soroltam. A három virágdíszes töredék (13.1.151.*–Oz.2012.14.1, 34.1.10.*–Oz.2012.15.20-21., 34.1.12.*–Oz.2012.15.23.) összességében a reneszánsz virágdíszes díszítések időszakát idézi. Az ilyen típusú díszítések inkább a 18. század előttre utalnak, de nem kizárható a 18. századi, de annak inkább első felére való keltezése. Ez a néhány tárgy talán összefüggésbe hozható Ozorán az Esterházy-uradalom megszerveződésének időszakával. Minden valószínűség szerint voltak német nemzetiségű tisztviselők, akiknek ízléséhez megfelelő tárgyakat szereztek be. Az igen kevés számú, a fentiekben bemutatott jellegű töredék miatt azonban a származás, eredet nem igazán elemezhető. Igen fontos azonban, hogy ezeken a tárgyakon megfigyelt díszítések semmiképpen nem hasonlíthatók Ozorán más kerámia-csoporthoz, de az általam tanulmányozott dunántúli fazekasközpontok anyagaihoz sem.

Véssett díszű edény (sgraffito)

Sorszám	Szájátmérő – cm	Kód–*	Peremtípus	Magasság/ szájátmérő %	Leltári szám
1	–	34.1.11.	–	–	Oz.2012.15.22.

Az elemzésbe vont anyagrészen (a talpastálakon kívül) egyetlen töredék volt, amelyen véssett díszet találtunk, amely a fehér engobe-ot eltávolította, így a cserép tűnt elő, amelyet aztán az egész tárggyal együtt zöldessárga mázzal borítottak. A kikapart rész egy virág levelének és a fej alsó részének tűnik. Korhatározásában csak a 34. árok általános korhatározására támaszkodhatom. Ez minden valószínűleg a magtárépítkezés periódusa, 19. század eleji földbe kerülést jelent.

FEHÉR ENGOBE-ON FÉSŰS DÍSZŰ EDÉNYEK (ÁL-SGRAFFITO TECHNIKA)²⁰

A készítési technikáról

Kovács Gyöngyi a szolnoki vár anyagán végzett elemzés során elkülönítette a sgraffito és ál-sgraffito technikát. A fentiekben ismertetett edények az ál-sgraffito csoportba tartoznak. Véleménye szerint a 17-18. századra keltezhető ál-sgraffito tálakat igen nehéz időben elhatárolni, a stíluskritikai vizsgálat mellett a tárgyak rétegtani helye igen fontos a keltezés szempontjából.²¹

Az ebbe a csoportba tartozó tárgyakat vizsgálva látható, hogy a díszítés a fehér engobe eltávolításával keletkezik. (Nem ecsettel készítették a mintákat.²²) A fehér engobe-ot fésűszerű eszközzel lehúzzák a felületről, amely nyomán a cserép felülete tűnik elő. A húzás lehet egyenes vonalú, hullámos, girlandszerű. Futhat a fésűs minta a karimán vízszintesen körbe, függőlegesen a perem tövétől a sincig, az öbölben akár szíromszerű mintákat is alkothat. A vízszintes jellegű mintasorokat arra merőlegesen, más típusú fésűzéssel keresztezhetik. Előfordul ujjbeggyel való ovális rajzolása is.

A Mészáros Gyula által Mórágyon begyűjtött anyagban találtam félkész fésűs töredékeket is. Ezeken²³ a máz nélküli tárgyakon jól látható a készítés nyoma. A 70.50.440. számú peremtöredéket először vörös engobe-bal, majd fehérrel borították. (A vörös nyoma a perem külső részen szín-

¹⁹ A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Örökségünk. Tolna megye története című állandó kiállítás 3. termében látható egy gót betűs feliratú tányér, 1782-es évszámmal. Wosinsky Mór Megyei Múzeum Néprajzi gyűjtemény, ltsz.: 73.55.1.

²⁰ KOVÁCS 1984, 34. Gerelyes Ibolya ál-sgraffitonak az egyértelműen a török talpastálak díszítését utánozó edényeket tartja. GERE-LYES 1991, 50. 55. jegyzet. A disszertációban Kovács Gyöngyi meghatározása értelmében használok a kifejezést.

²¹ KOVÁCS 1984, 34–35. 33. tábla 1–4. A közölt metszetrajz alapján a perem típusa az Ozorán a többséget alkotó 2. csoportú.

²² Soproni Olivér leírásai szerint ezeket a mintákat ecsettel készítették. SOPRONI 1981, 97.

²³ WMMM Régészeti gyűjtemény, ltsz.: 70.50.440; 70.50.441; 70.50.462.

tén megfigyelhető.) Ezek után a fehér engobe-ot 3-4 tagból álló fésűszerű eszközzel húzták le az alsó vörösről. Vízszintesen futó hármás hullámvonalkötegek láthatók a karimán. Érdekes, hogy bár al-sgraffitoról beszélünk, ezen a töredéken a fésűszerű eszköz enyhe karcolásnyomokat is hagyott. A másik két darab oldaltöredék,²⁴ amelyen először a kerámia felületét belülről fehér engobe-bal borították, arról a karimán vízszintes sávokban lekaparták a fehér engobe-ot, majd a vízszintes sávok felületre függőleges sávokban vonalkötegeket húztak.

A karimán, illetve az öbölben található egyenes és/vagy hullámvonalkötegek tanulmányozásakor úgy tűnik, egy speciális fésűszerű eszközt használhattak, amely a fehér engobe sávon lehúztva vékony csíkokban a felületről a festéket úgy, hogy széles sávban engobe csíkok és engobe nélküli vékony csíkok kötegeből álló dísz keletkezett. Ilyen eszközzel lehetett az öblök koncentrikus körei fölé az ívmintákat is készíteni.

Előfordul, hogy az eszköz karcolja a felületet is, bár az is lehet, hogy ott nem találunk az edény falán mélyített csíkot, ahol úgymond sietősebben csinálták a visszakaparást, és az engobe alatti felületet igazából nem vagy alig érintette az eszköz. Találhatók olyan tárgyak, ahol úgy tűnik, volt karcolás, a hullámvonal is megvan, csak az engobe takarja a karcolást. Feltehetőleg a fésűvel húzott hullámoknál karcolódott az edényfal, az engobe viszont elfolyt, visszatarakva a már lekapart felületet. Csupor István és Csuporné Angyal Zsuzsa a néprajzos és a fazekas szemszögéből tanulmányozták a néprajzi kerámiát.²⁵ A készítés technikája mellett a fazekasok eszközeit is bemutatják. A díszítő eszközök közé tartozik a „fésű”. *„Ez vagy bőrből készült, vagy fából: az utóbbi lehetett hosszabb, fogas eszköz, de bevagdoshatták a lapos végét cikkcakkosan is.”*²⁶

Az egyes edényeken a fésűdísz összefolyása vagy szebb ívrészek vonala a felületre felvitt engobe vastagságától, és annak folyósabb vagy sűrűbb állagától is függhetett.

A tárgyak helye

Kód	Darabszám	Réteg
2.4.	4	humuszos felső (az árok déli végénél!)
10.1.	1	téglatörmelékes feltöltési réteg
10.4.	2	téglatörmelékes feltöltési réteg
10.10.	1	törmelékes újkori
10.13.	1	sáncfeltöltés
13.1.	4	nem volt rétegelkülönítés
21.1.	1	a torony felső szintjének aljáról
21.2.	1	a torony felső szintjének aljáról
34.1.	14	fekáliás jellegű betöltésből a csatornaboltozat felett
III.2.	3	sáncfeltöltés (újkori)
III.7.	2	barna kevert rétegből, kb. 60 cm mélységből
IV-V.	1	sánc
X.1., 21.2., 21.6. X.1., 21.2., 34.1.	9	a torony betöltéséből a torony felső szintjének aljáról a barokk csatorna tetejének betöltéséből
XVII.7.	1	sáncfeltöltés felett
XVII.8.	2	sáncárok feltöltés
XVII.9.	1	sáncárok feltöltése

²⁴ WMMM Régészeti gyűjtemény, ltsz.: 70.50.441; 70.50.462.

²⁵ CSUPOR – CSUPORNÉ ANGYAL 1998, 27–35.

²⁶ CSUPOR – CSUPORNÉ ANGYAL 1998, 33.

Kód	Darabszám	Réteg
F.2. alatti pince	3	feltehetőleg a 19. század eleji magtárépítkezések idején
F.16.	5	feltehetőleg a 19. század utolsó harmada a feltöltés kora
L.	3	feltehetőleg a magtárépítés során

Az azonos díszítésű csoportba sorolt tárgyak igen nagy számban a 34. árokban lévő barokk csatorna tetején lévő betöltésből, a torony betöltéséből (hozzáértve a 21. ároknak a torony felső szintjeinek bontásából) kerültek elő. A földszinti 2. helyiség alatti börtönhelyiségből is kerültek elő töredékek, amelyekből két, majdnem egész edényt lehetett összerakni. Az F.16. helyiség igen nagy mennyiségű leletanyagában is volt négy edény, illetve töredék. A többi szelvény és árok leletanyaga általában a barokk építkezésekkel összefüggő újkori rétegekkel hozható összefüggésbe. Azt azonban, hogy melyik építkezéssel hozhatók kapcsolatba a fenti rétegek, ma sajnos még nem lehet megmondani.²⁷ (Itt kell újra megemlítenem, amire már korábban utaltam, hogy az összes, a feltárások során rendelkezésre álló tárgytípus feldolgozása után esetleg még részletesebb kronológiát lehet kidolgozni.) Mindenesetre megállapíthatom, hogy a 18. század második harmadától kerülhettek földbe a déli oldalon lévő rétegekbe, valamint az eddigi tudásunk szerinti magtárépítkezések során keletkezett F.16. helyiség kialakításakor keletkezett csatorna feletti betöltésbe inkább a 18-19. század fordulóján. Ugyanez vonatkozik a 21. árok torony feletti részeinek alsó rétegeinek és a torony betöltésének darabjaira, hiszen a 34. árokból előkerült töredékekkel való összeilleszkedésük azt bizonyítja, hogy az ottani anyagnak, vagy legalábbis bizonyos részének a 34. árok csatornaboltozat feletti feltöltésével egyidőben kellett a helyére kerülnie.

Az egyes leleteknek arra a helyre való kerülésének idejére, ahol a feltáráskor megtaláltuk, igen fontos bizonyítékot szolgáltatnak más leletanyag csoportok vizsgálatai. A X. szelvény, a 21. árok, a 34. árok feltárása során igen nagy mennyiségű, a barokk palota korszakához tartozó kályhacsempe-töredék került felszínre.²⁸ Mint már korábban említettem, nem tekinthető meglepetésnek, hogy a 21. árok és a X. szelvény anyagának egyes részei összetartoznak, néhány momentum azonban figyelmet érdemel.

Összetartozó töredékek			
X.1.649.	toronybelső	21.2.96.	felső szintek: alul
X.1.592.	toronybelső	21.2.106.	felső szintek: alul
X.1.667.	toronybelső	21.6.37.	felső szintek: középen
X.12.19.	toronybelső	21.12.19.	toronybelső: legalsó feltárt részen

Ebből a kis összeállításból látható, hogy a 21. árok felső szintjeinek leletanyaga összeillett a toronybelső anyagával, a toronybelső anyagából előkerült csempe pedig a 21. árok legalján előkerült. A csempeanyag alapján megerősíthetem azt a korábban leírt véleményemet, hogy a 21. árok és a X. szelvény leletanyaga egy időben került a helyére, tehát inkább tekinthető az egész egység a helyére kerülés szempontjából egykorúnak. Így amiatt, hogy a 34. árok leletanyagával összeillenek az innen való leletek, valószínűleg a két hely leleteit egy időben töltötték a helyükre.

Ez a megállapítás a vár külső képe szempontjából érdekes lehet. Ha a 34. árok csatornája a magtárépítkezés időszakában készül, a délnyugati tornyot is akkor töltik fel a már nem használt ke-

²⁷ Az első építkezések, mit azt a történeti részben láthattuk, 1729–1733 között zajlottak. Az 1730-as évek közepén parkrendezés folyt az épület körül. A 18. század közepe táján építették meg a déli szárnyat. Ezek után jelentősebb átalakítás a vár magtárra építése volt a 18. század végén, a 19. század elején. KOPPÁNY 1992, 233–236.

²⁸ A késői kályhacsempe anyag vizsgálata tematikai és terjedelmi okokból nem került a disszertációba.

rámiaanyaggal, jelen esetben tálasedény anyaggal, kályhacsempe-töredékkel stb. Az említett lelőhelyeken előkerült kályhacsempeanyag véleményem szerint a barokk kastély kályháinak anyaga. Ennek földbe kerülése nyilván akkor történik, amikor már az épületet nem használják kastélyként. Tehát a torony feltöltése minden valószínűség szerint a magtárrá építéskor történt meg.

Az ezzel még kapcsolatos építészettörténeti kérdés, hogy a barokk palota korában mi van a külső várfallal, a tornyokkal. Az ozorai barokk kastély esetében is elrendelik 1734-ben, hogy az épület környékét rendbe kell tenni, és parkot kell létesíteni, és ahhoz kertészt kell alkalmazni.²⁹ Ha a délkeleti tornyot a palota barokk kályháinak töredékeivel töltik fel, a toronynak állnia kellett, vele együtt valószínűleg a falaknak is. Kérdés tehát, hogy a palota középkori övezőfala, a török kori javított részekkel együtt a barokk palota időszakában hogyan nézett ki.

Véleményem szerint, figyelembe véve a török kor utáni népmozgásokat, Ozora mint uradalmi központ fellendülését, a fenti kronológiai fejtegetést, Ozorán a nem sgraffitos, azaz ál-sgraffitos, fehér engobe-on fésűs díszű edények használatát az ismertetett leletanyag alapján a 18. század második-harmadik harmadára lehet tenni, nem zárva ki természetesen valamelyes továbbélését (ld. például, hogy az F.16. helyiség óriási leletanyagában is volt még néhány darab). A keltezést nyilvánvalóan még egyéb megfigyelésekkel, más anyagrészek vizsgálatával feltehetőleg tovább lehet pontosítani.

Fehér engobe-on fésűs díszes tálasedények

Ssz.	Szájátmérő – cm	Kód-*	Peremtípus (52. tábla)	Magasság/ szájátmérő %
1.	46	2.4.1.	1.a	27
2.	45	F.16.089.	1.b	–
3.	41	10.13.3.	2.	–
4.	41	F.16.027.	1.d	30
5.	41	F.16.265.	1.b	25
6.	40	2.4.13.	1.b	–
7.	40	2.4.3.	1.b	30
8.	40	X.1.073.	2.	28
9.	40	X.1.083.	2.	–
10.	40	XVII.8.197.	2.	–
11.	40	F.16.255.	2.	24
12.	40	F.16.256.	1.b	25
13.	38	13.1.156.	2.	–
14.	38	34.1.17.	2.	–
15.	38	III.2.321.	6.a	–
16.	38	IV-V.	6.a	–
17.	38	X.1.071.	6.b	–
18.	38	X.1.072.	2.	–
19.	38	X.1.078.	2.	–
20.	38	X.1.089.	2.	–
21.	36	2.4.26.	1.b	–
22.	34	21.2.14.	2.	–
23.	34	34.1.67.	2.	–
24.	34	34.1.48.	2.	–
25.	32	34.1.5.	2.	–

²⁹ KOPPÁNY 1992, 233.

Ssz.	Szájátmérő – cm	Kód–*	Peremtípus (52. tábla)	Magasság/ szájátmérő %
26.	28	34.1.52.	2.	–
27.	28	34.1.72.	2	26
28.	28	III.2.327.	6a	–
29.	27	21.1.10.	2.	–
30.	25	F.2.P.18.	2	27
31.	26	F.2.P.18.	2	27
32.	22	34.1.42.	1.d	–
33.	18	X.1.029.	2	24
34.	18	X.1.030.	2	–
35.	–	10.10.3	1.b	–
36.	–	13.1.157.	2.	–
37.	–	34.1.7.	2.	–
38.	–	34.1.8.	2.	–
39.	–	34.1.9.	2.	–

A csoportba sorolt edények között 11 egésznek tekinthető edény volt. Mélységük 24–30% között változott, azaz félmély, zömében mély edényekről beszélhetünk. A kevés számú anyag alapján egyelőre úgy tűnik, hogy a szájátmérő növekedésével nem egyenes arányban változik a mélység. Az edények zöme nagyméretű, a mérhetőek mintegy 58%-ának 38 cm-nél nagyobb a szájátmérője. Figyelemre méltó a 20 cm körüli szájátmérőjű tárgyak igen csekély száma. Edényeinket főként a 18. század második-harmadik harmadára kelteztem. A néprajzi irodalom szerint a tálasedények mérete az étkezési szokások függvénye volt. Fél Edit és Hofer Tamás példaértékű átányi monográfiája³⁰ említi, hogy a háztartásokban a levest közös tálból eszik, az asztalon a levest tálaló tál úrtartalma attól függött, hány embernek tálaltak. Négytagú családnak például háromliteres, a hattagúé négyliteres, de hét embernek már két tálban tálalnak. A külön tányérból evés szokását a 20. század elejére teszik.³¹ A szerzők az elemzés mellé közlik rajzban is az említett edényeket, sajnos azonban lépték, méret nélkül, illetve a tányérok esetében úrmértékben adták meg a méretet, ami sajnos esetünkben használhatatlan. (Elvileg kiszámolhatnánk a tálasedények úrtartalmát, de a Fél–Hofer monográfiából az általunk elemzett adatok – szájátmérő, magasság – hiányoznak, így nem lehetséges az összehasonlítás.)³²

39 edény volt a fésűs díszűek között, amelynek legalább a peremtípusát sikerült meghatározni. 25 a 2. csoportba (64%) tartozik közülük tíz perem az 1.a, 1.b, 1.d csoportú (26%). Az 1.a és 1.b csoport egyenes, valamint íves, alul-felül hornyos rámás perem, ami közel áll a 2. csoport ívelt külső oldalú megoldásához. Az 1.d perem, amely kívül vízszintes, éles hornyokat tartalmaz, csak két esetben fordult elő. 6.a és 6.b csoportú peremek találhatóak még csoportunk edényein (10%). A 6.a csoportú perem felső, belső széle enyhén behúzott, külső oldala legömbölyített a 2. csoporthoz hasonlóan, a peremnek alul azonban enyhe, az edényfal felé benyomott „gallérszerű” része van. Ez indokolta a külön csoportba sorolást. A fentiek szerint a fehér engobe borításon fésűs díszszel rendelkező edények pereme a különbségek, az egyes elkülönített csoportok ellenére meglehetősen egységesnek tűnik.

Az egységesség megállapítása mellett a típusok kormeghatározása is fontos. Mint említettem, a fehér engobe bevonaton fésűs díszű edényeknek főként 2. és 6.a csoportba sorolt pereme van. Véleményem szerint a lelőhelyek adatai arra utalnak, hogy ez a peremtípus a 18. század második-har-

³⁰ FÉL – HOFER 1997, 267–269.

³¹ FÉL – HOFER 1997, 267–269.

³² Az összehasonlítás a távolság miatt sem lenne túl célszerű.

madik harmadára keltezhető, természetesen tovább is készíthették, de a 19. század folyamán a hasonló szájméretű edényeket már inkább az 1.a, 1.b, 1.d peremekkel készítették a fazekasok. Elképzelhető, hogy ennek gyakorlati oka is lehetett, lehetséges, hogy a széles, egyenesen vagy kissé ferdén felálló peremek nagyobb szilárdságot biztosítottak a tárgynak, jobban merevíteni tudták az elferdülés ellen.

A kutatás máig nem megoldott kérdése az ebbe csoportba sorolt kerámia pontos korhatározása. Török, „törökös”, rác eredet egyaránt felmerült a kutatók elméletei között.

Török hatással nyilvánvalóan kell számolnunk kultúránkban, ennek hatása, főként tárgyi anyagunkra még nyilván nem teljesen megoldott. Ebben a kérdésben fontosnak tartom Hofer Tamás *A török hódoltság hatása a magyar paraszti műveltségre* című tanulmányát.³³ Bár a kerámia értékelésében főként Mészáros Gyula, Soproni Olivér ismert régészeti munkáira támaszkodik, számomra mégis igen fontos a következő megállapítása: „*Végeredményben a luxusjavak forgalma és a művészeti hatások is mintegy a parasztság, kiváltképp a hódoltságban élő parasztság 'feje fölött' haladtak el, és később áttételesen is elég kevés befolyásuk mutatható ki a népi műveltség alakulásában.*”³⁴

A hódoltságskori „*interetnikus kölcsönhatás*” éppen a hódítók és meghódítottak viszonya miatt speciális módon érvényesült. „*A hódoltságskori Magyarországon és hasonló történeti helyzetekben viszont éppen a kulturális határok megmerevedésével, a különbözőség néha görcsös őrzésével számolhatunk (ami egy-egy csoport etnikumként való fennmaradását jelentheti). A hódoltsági török-magyar kulturális kapcsolatokban eszerint az átvételek helyett jobbra elutasítást és kulturális elzárkózást várhatunk. Figyelmet érdemel az is, hogy a kulturális határvonal mely szakaszai voltak időről időre átjárhatóbbak vagy teljesen átjárhatatlanok.*”³⁵

Gerelyes Ibolya a budai török anyag kapcsán lényeges megállapítást tett a török típusú leletanyagról: „*jellegetesen török, illetve balkáni eredetű tárgyai soha nem fordulnak elő sem a középkori magyar falvak ásatási anyagában, sem az olyan városokban, melyekben a 16–17. században török helyőrség nem állomásozott.*”³⁶ A török anyag mellett azonban megjelent a korabeli, balkáni délszláv lakosságra jellemző kézikorongos kerámia.³⁷

Az ozorai vár feltárása kapcsán már sor került egyes leletegységek vizsgálatára. Ezek közül igen fontos Gerelyes Ibolya tanulmánya az előkerült sgraffito díszes talpastálakról.³⁸ Az elemzett, a hódoltságskor első felére, a 16. század végéig terjedő időszakra keltezhető gödrök anyagában engobe-os, fésűs díszű tálak nem fordultak elő. (Talpastálon kívül fazekak, fedők, kancsók és kályhaszemek kerültek elő.)

Az Ozorán feltárt hódoltságskori gödrök eddig feldolgozott anyagában sem volt az ebbe a csoportba sorolható tálasedény.³⁹ Ebből a szempontból érdekes az „I” szelvény török gödre és a „J” szelvény 2. gödre, amelyek végső feltöltését a hódoltság utáni időre teszi a szerző. Sem ebben, sem a többi, a hódoltságskor különböző időszakaira keltezett gödörben nem volt ál-sgraffito díszes tálasedény. Emellett szintén említésre érdemes, hogy a hódoltságs korban betelepült délszláv lakossághoz köthető, kézikorongon készült fazekak viszont megtalálhatóak voltak.⁴⁰

A barcsi török palánkvár (1567–1664) kerámialeletei között nem volt engobe-os, fésűs ál-sgraffito tál. Ozorához hasonlóan viszont megtalálhatóak voltak a kézikorongos fazekak.⁴¹ A 17. század végétől a 18. század végéig tartott a várak feltöltődése. Ezek között a leletek között sem volt a

³³ HOFER 1995, 15–35.

³⁴ HOFER 1995, 17.

³⁵ HOFER 1995, 18.

³⁶ GERELYES 1991, 44.

³⁷ GERELYES 1991, 44.

³⁸ GERELYES 1987, 247–259.

³⁹ GERELYES – FELD 1986.

⁴⁰ GERELYES – FELD 1986.

⁴¹ KOVÁCS 1998, 156–162.

csoportba tartozó tárgy.⁴² Miután a feltárás csak a vár kis töredékét érintette (3-4 %), ezért maga az ásató, Kovács Gyöngyi is a tárgyi anyagból levonható következtetések korlátozott voltára hívja fel a figyelmet.⁴³

Soproni Olivér a budai, esztergomi, egri anyag tanulmányozása alapján a török anyaghoz sorolja a hullámvonalas díszű tálak, tányérok fajtáit. „Az egyik az írókával felrajzolt nagy hullámok és derivátumai, a sarlók, ívek adta minta, a másik a különböző színasztákkal bekarcolt hullámvonalas minták típusa.”⁴⁴

Gerelyes Ibolya a tabáni díszkerámia elemzésekor a 17. század végére, a 18. század elejére keltez engobe-on hullámvonaldíszes tálát.⁴⁵ (Ennek a tárgynak a magasság/szájátmérő aránya 27%.) A csorgatott díszű tálakkal együtt egyértelműen a hódoltság utánra keltezhetőek, Gerelyes Ibolya a Tabánba költöző rác etnikumú lakossághoz köti őket.

A Lázár Sarolta által közölt 16. század második felére, 17. század elejére keltezett egri tálak (6. kép 2–4) a leírás szerint bekarcolt sgraffitosak, azaz nem ál-sgraffitoról van szó.⁴⁶ A szerző kétségeit hangoztatja az egyértelmű török eredettel szemben.

Kísérletképpen a lépték alapján kiszámoltam a 6. kép 3. tányérjának és 4. táljának magasság és szájátmérő arányát. A 3. számúé 36%, a 4. számúé 37%. Ez jóval magasabb, mint az ozoraiaké (kivéve a legkésőbbi, és más típusú edényeket). Érdekes lenne a törökkori tálasedényeken nagy számban elvégezni ezt a vizsgálatot, hiszen két adat alapján nem lehet általános következtetéseket levonni.

Mészáros Gyula a Szekszárdon és környékén, például Mórágynon talált tárgyak vizsgálata nyomán véli „törökösnek” az engobe-on fésűs díszű edényeket.⁴⁷ Úgy gondolta, hogy a 18. században Mórágyra érkező németek a rácok itt hagyott műhelyét, kemencéit és mintakincsüket is tovább használták.⁴⁸ Nagy Janka Teodóra kutatásai azonban kimutatták ennek a gondolatnak a tarthatatlanságát.⁴⁹ A részletes és több szempontú elemzés egyik fontos tényezője a lakosság kérdése.⁵⁰ Nagy kutatásai szerint a területen a 17-18. század fordulóján még a török háborúk, majd a Rákóczi-szabadságharc következményeképpen lecsökken a lakosság, és a változások a betelepítésekkel következtek be.⁵¹ A történeti tényekre, az anyag különböző típusait elemezve, a mórági fazekasság történetét felkutatva jut arra a következtetésre, hogy nem lehetséges a korai (17. század végi, 18. század eleji, a német telepítések előtti) keltezése a talált anyagnak, így a fésűs kerámiának sem.

Ezzel természetesen a mórági fésűs díszű edények keltezése sem vihető vissza a 17. századra. A Szekszárdon, a Rákóczi utcában talált, német típusú fazekas kemence működésének korát, amelyben az engobe-os, fésűs díszű kerámiatöredékek is előkerültek, maga Mészáros is a 18. század közepére teszi. Véleménye szerint a 18-19. század fordulója körül a kemencét már nem használják.⁵² E datálás miatt magam sem értem, miért keltezi az említett típusú anyagot a 17. századra. A közölt szekszárdi, Vörösmarty és Rákóczi utcai anyagokat⁵³ így a 18. századra, annak közepére keltezhajjuk.

Mészáros Gyula 1996-ban közli az 1970-es mórági gyűjtésének leleteit.⁵⁴ Igen érdekes a község történetére vonatkozó kutatása. Eszerint Mórágyot 1560-ban még magyarok lakják. 1629-ben már

⁴² KOVÁCS 1998, 174, 174. 16. kép, 176. 10. jegyzet.

⁴³ KOVÁCS 1998, 174.

⁴⁴ SOPRONI 1981, 121. A példaként közölt tárgyak alapján, bár a tárgyakat csak a rajzok alapján ismerem, nem vagyok róla meggyőződve, hogy írókás díszítésűek. Véleményem szerint ezek a fehér engobe-os, fésűs díszű edények csoportjába tartoznak. Ezeknél a nem sgraffitos díszű edényeknél más színt csak a fésűs dísz feletti csorgatásos vagy fröcskölt foltos színfoltként használnak.

⁴⁵ GERELYES 1985, 239. 13. ábra; leírás, méretek: 244.

⁴⁶ LÁZÁR 1986, 41–42, 6. kép 2–4.

⁴⁷ MÉSZÁROS 1968, 30.

⁴⁸ MÉSZÁROS 1968, 20–21.

⁴⁹ NAGY 1991, 46–50; NAGY 1995, 481–489.

⁵⁰ Az ozorai fazekascéh című fejezetben a lakosság összetételének vizsgálata során szintén a cikkben említettekre jutottam. VIZI 2002, 209–213.

⁵¹ NAGY 1991, 46.

⁵² MÉSZÁROS 1968.

⁵³ MÉSZÁROS 1968, XX–XXII. táblák.

⁵⁴ MÉSZÁROS 1996.

délszláv lakossága van. 1669-ben is rác lakosai voltak, de ettől kezdve „*sűrűn változtak Mórágymurai egészen 1724-ig, az első német betelepedésig.*”⁵⁵ Az 1696. évi és az 1715. évi összeírásokban sem szerepel a község neve, azonban Mészáros feltételezi, hogy visszaszivárogtak a rácok a községbe.⁵⁶ A közölt leletanyagot Mészáros Gyula a 18. századra keltezi, a motívumok között török eredetűnek tekinti például a „*sásleveles szirmú forgórózsát.*” A forgórózsa motívumához sorolt egy fehér engobe-on fésűs díszű tál fenéktörredékét.⁵⁷ Tehát ebben az anyagban is volt engobe-os, fésűs díszű tál. Úgy tűnik, hogy bár nem vonta vissza Mészáros Gyula a kontinuitás elméletét a rác fazekasok, és az ő munkájukat folytató német iparosok tekintetében, ebben a késői cikkben mintha kissé visszafogottabb lenne ebben a kérdésben, és inkább a motívumok eredetében kísérel meg továbbra is folytonosságot keresni.

Ifj. Fehér Géza a pécsi régi raktári anyag elemzése során a tálak között egy fésűs díszűt⁵⁸ is bemutatott. (A leírásból nem tudom eldönteni, valódi vagy ál-sgraffito díszes-e a tál.) A megadott adatok alapján kiszámoltam a magasság/szájátmérő arányt, amely 29%. Az értékeléskor a szerző az anyag zömét a török kor késői időszakára teszi.⁵⁹ Nem rétegtani alapon keltezi a tárgyakat, hanem „*különösen az edények alakja, kidolgozása, mázának minősége vezetett bennünket*” – írja.

Törökkoppányban és Törökszentmiklóson is kerültek elő fésűs díszű tálak.⁶⁰ Kovács Gyöngyi igen fontos megfigyelése, hogy a 17. század közepéig betöltődő gödrökből hiányoznak.⁶¹ Ez a típus késői, 17. század végi, inkább 18. századi keltezését erősíti.

Székesfehérvárott egy fogadó anyagának meghatározott kerámia és üvegegyüttes került elő 1981-ben.⁶² Siklósi Gyula a 17. század végétől (1688 utántól) a 19. század közepéig terjedő időszakra keltezi őket.⁶³ A 82.127. számú tál, úgy tűnik, az engobe-on fésűs díszű tálak csoportjába tartozik.⁶⁴ A közlés alapján ez az egyetlen példány, sok folytatott mázas edény között.

A néprajzi irodalomban fellelhető tárgyakon is találkozhatunk az engobe-ba húzott fésűs díszítéssel. Ezeket a párhuzamokat Kresz Mária-nak a 19. századi fazekasságot bemutató könyvéből idézem.⁶⁵ A Délnyugat-Dunántúlról származik, a Veleméri-völgyből egy kerek tepszi, az öblében olvasót utánzó fésűs díszel.⁶⁶ A 13. számmal közölt, szájátmérője alapján tál⁶⁷ díszítése már egészében közel áll a fésűs díszűek mintájához. A 69. számú nagytál díszje már szinte teljesen azonos, jellegében legalábbis, a csoportéval (szájátmérő: 45 cm, lelőhelye Harc). Szekszárdiként került közlésre.⁶⁸

Figyelemre méltó, amit a fésűs díszítésmóddal kapcsolatosan Kresz Mária mond a Délnyugat-Dunántúl fazekassága kapcsán. „*A fésűs díszítésmód a török hódoltság évszázadaiban az egész országban elterjedt volt, utóbb csak egyes peremterületeken maradt meg, a legnyugatabbra és a legkeletebbre eső vidékeken.*”⁶⁹

A kérdés megválaszolásához szerintem a széles (időbeli és területi) anyaggyűjtés adatai nyomán lehet majd csak biztosat állítani.

⁵⁵ MÉSZÁROS 1996, 219.

⁵⁶ MÉSZÁROS 1996, 219. Szilágyi Mihály tanulmányában (SZILÁGYI 1996) Mórágyot lakatlannak említi a hódoltságkor vége és a német telepítések között.

⁵⁷ MÉSZÁROS 1968, 70. XVI. tábla 1.

⁵⁸ FEHÉR 1972, 194. VIII. tábla 1.

⁵⁹ FEHÉR 1972, 199.

⁶⁰ KOVÁCS 1993, 29–30, IV. t. 5–8, VIII. t. 1-2, 4-6; KOVÁCS 1991, 173–174, 355. Pl. IV. 5–8, 359. Pl. VIII. 1-2, 4, 6.

⁶¹ KOVÁCS 1991, 174; KOVÁCS 1993, 30.

⁶² SIKLÓSI 2002. A publikáció a disszertációm munkáinak lezárásakor került kezembe, így alapos tanulmányozására már nem volt időm. Az érintett korszakra vonatkozó leletanyag és a kapcsolódási pontok miatt csak egyes tárgyaira utalok.

⁶³ SIKLÓSI 2002, 33.

⁶⁴ SIKLÓSI 2002, 81. ábra, alsó tál A rajz alapján vélem úgy, hogy a tál ebbe a csoportba tartozik. A leírásból „*sárga, fehér, zöld mázas tál festett motívumokkal*” nem derül ki, hogy mi az alap, mi milyen színű a tálon.

⁶⁵ KRESZ 1991a, 105.

⁶⁶ KRESZ 1991a, 13. és 8. kép.

⁶⁷ KRESZ 1991a, 13. kép.

⁶⁸ KRESZ 1991a, 29, 69. kép.

⁶⁹ KRESZ 1996, 233, 238. 434. kép.

Knézy Judit és István Erzsébet a somogyi népi kerámia ismertetése során 35. számmal kerek tepsit közölnek, amely 1930-as években készült⁷⁰ Hedrehelyen. Szintén az 1930-as években készült, Somogyaszalón egy nagytál, „dagasztó tál” az ismertetett díszítéssel.⁷¹ A 40. számú edényen is, ha nem is az egészen, található fésűs dísz.⁷² Hedrehelyen készítették.

A Dél-Alföldön is kedvelt volt ez a fajta díszítés. A hódmezővásárhelyi fazekasok különböző tárgyakon (pl. kulacs, korsó) is alkalmazták. Kresz Mária kulacsot közölt, amely egyik oldalán madarat láthatunk, fehér engobe sávon körben hullámos, valamint szintén körben girlandszerűen húzott ívekkel, másik oldalán közepén 1826-os évszám, a szélén pedig szintén engobe sávon girlandszerűen fésűs dísz helyezkedik el.⁷³

Butykoskorsó, pálinkásedény hasán szintén fehér engobe sávon található felül fésűs hullámvonalköteg, alul girlandszerű dísz.⁷⁴ A csoport tárgyaihoz hasonlóan itt is megfigyelhető a szintelen máz (itt sárgás árnyalatú) a ráfröcskölt zöld foltokkal együtt.

A Mészáros Gyula által ismertetett elemzés igen komoly befolyással volt a 17-18. század kerámiajának kutatására. Úgy vélem, hogy elmélete, az ál-sgraffito fésűs díszű tálasedények keletkezése ma nem állja meg helyét. Az ilyen díszű edények pontos datálása azonban, bár úgy tűnik, részeredmények már születtek, még mindig nem megoldott.

Az adatok alapján úgy tűnik, hogy a fehér engobe-on fésűs díszű tálasedény inkább a 17. század vége felé tűnt fel, majd ez a díszítés a néprajzi tárgyak tanúsága szerint még a 20. század elején is készült. Minden valószínűség szerint nem díszedény volt az ilyen díszítéssel készült tárgy, hanem inkább tömegáru, hiszen a díszítés technikájából kiindulva gyors lehetett elkészítése.

Messzemenő következtetéseket azonban kronológia, a készítők etnikuma vonatkozásában, mint ahogyan már utaltam rá, csak nagy anyagok vizsgálata, feldolgozása után lehet levonni. Ebben a vizsgálatban egyik lényeges elem a rétegtanilag pontosan datált tárgyak összegyűjtése, a másik a fellelt tárgyak elemzése. A díszítés mellett a forma, arányok, peremtípusok vizsgálatát is el kell végezni. Nem elhanyagolható a korábbi és későbbi időszakok kerámiájával való széleskörű összehasonlítás sem.

Fehér engobe bevonaton zöld mázas tálasedények

A tárgyak helye

Kód-*	Darab	Réteg
10.1.	1	–
10.3.	1	téglás törmelék, feltöltési réteg
10.4.	2	téglás törmelék, feltöltési réteg
10.10.	1	törmelékes újabkori
13.1.	1	nincs tagolva
21.2.	2	a felső szintek alsó rétegei
21.3.	1	a torony teteje a felső rétegek alatt
34.1.	4	csatorna feletti feltöltésből
III.3.	2	–
III.4.	1	barokk réteg
X.1.	2	a délkeleti torony feltöltése
F.16.	15	a 19. század végi betöltéstől

⁷⁰ KNÉZY – ISTVÁN 2001, 133. 35. kép.

⁷¹ KNÉZY – ISTVÁN 2001, 136. 41. kép.

⁷² KNÉZY – ISTVÁN 2001, 136. 40. kép.

⁷³ KRESZ 1990, 352-353. kép.

⁷⁴ KRESZ 1990, 354. kép.

A leletek zöme az F.16. helyiségből került elő. Jó néhány a barokk építkezések rétegeiből került elő. A 34. és 21. árkok, X. szelvény anyagából, a magtárépítés időszakából is vannak tárgyak.

Ssz.	Szajátmérő – cm	Kód–*	Peremtípus (52. tábla)	Magasság szajátmérő %
1.	18	21.2.41.	1.d	–
2.	18,8	34.1.45.	15	18
3.	19	F.16.022.	20.	21
4.	20	34.1.50.	16.	–
5.	20	F.16.060.	6.a	23
6.	20	F.16.071.	20	20
7.	21	F.16.239.	26	20
8.	22	34.1.65.	1.c	26
9.	23	F.16.237.	1.d	–
10.	23	F.16.014.	1.b	25
11.	24	10.10.6.	12	–
12.	25	F.16.242.	1.a	25
13.	26	13.1.165.	12	–
14.	26	III.3.2.	2	–
15.	26	III.4.166.	12	–
16.	30	10.1.75.	6.b	–
17.	30	III.3.3.	1.d	–
18.	32,4	F.16.122.	1.a	29
19.	36	34.1.53.	2	–
20.	37	F.16.023.	1.d	26
21.	38	F.16.029.	1.d	25
22.	39	X.1.061.	1.c	–
23.	40	21.2.44.	1.d	–
24.	40	21.3.18.	1.d	–
25.	40	F.16.075.	1.d	23
26.	40	X.1.070.	1.d	23
27.	41	F.16.076.	1.d	24
28.	41	F.16.251.	1.d	25
29.	42	F.16.249.	1.d	29
30.	42	F.16.258.	1.d	–
31.	43	F.16.247.	1.d	26
32.	–	10.3.81.	–	–
33.	–	10.4.70.	–	–

A vizsgálatba vont töredékek majdnem fele (16) egész edénynek számít, valamint az F.16. helyiségből került elő, így részletes elemzése már megtörtént az F.16. helyiség anyagának elemzésekor. Az F.16-ból további három töredék tartozik a csoportba, így végül is több mint fele a csoportnak erről a helyről került elő. A leletanyag másik feléből hat a 34. és 21. árok valamint a X. szelvény anyagában volt. Érdekes jelenség, hogy a 10. árok rétegeiből több darab, valamint hogy más, a déli várfal előtti helyekről, a 13. árokból, a III. szelvényből szintén több darab került elő.

A díszítés alapján egy csoportba sorolt edények méret szerint a 18 cm átmérőjű tányéroktól a 43 cm átmérőjű nagytálakig fordulnak elő. A magasság/mélység arány bár nem egyenes arányban, de a tányérok nál számolt 18%-tól a tálaknál és nagytálaknál 25–29%-ig növekedett. Érdekes, hogy

ebben a csoportban a 20 cm körüli átmérőjű tányérok magasság/szájátmérő aránya (egy kivétellel) 20%, vagy a feletti.

A peremtípusokat megfigyelve azt látjuk, hogy a 31 perem közül 19 az 1. csoportba, azon belül 14 az 1.d csoportba, a kívül hornyos rámás peremekhez tartozik. A nagytalak majdnem kizárólag ilyen pereműek. A kisebb edényeknél előfordulnak a behúzott, legömbölyített peremek csoportjai, valamint a lapos tányérokra jellemző 20. csoport is.

A díszítés kapcsán igen fontos megemlítenem, hogy a csoportot két részre lehet osztani. Az F.16. lelőhelyről előkerült egész, valamint ebbe a csoportba sorolt tárgyainak sajátos a díszítése. A fehér engobe bevonatot különböző árnyalatú zöld mázzal borították. Ebbe a mázba valószínűleg ujjbegyekkel húztak ferdén csíkokat, vagy éppen ferde vonalat adó sávban pöttyöket ejtettek. A többi helyről előkerült edényeken főként simán zöld a máz.

Türkizzöld mázzal borított edények

Ssz.	Szájátmérő – cm	Kód–*	Peremtípus (52. tábla)	Magasság/ szájátmérő %
1.	32 cm	2.7.51.	3.	–
2.	nm	10.12.15.	1.b	–

Az elemzett anyagban mindösszesen két darab töredék volt, amelyre a magas, 850 °C-on végzett égetés miatti szín a jellemző. Mindkettő a sáncárok feltöltéséből kerül elő, elképzelhető a mélységadatok alapján, hogy a korai újkori építkezések kapcsán kerülhettek földbe, ami a 18. század közepét is jelentheti.

Magafalán írókázott, mázas edények

A tárgyak helye (lásd: metszetrajzok 53. táblától)

Kód	Db	Réteg
10.3.	4	téglás feltöltési réteg 100–130 cm mélységben
10.8.	1	–
10.11.	1	–
21.6.	1	a délkeleti torony felső rétegei középső szakasz
34.1.	3	csatornaboltozat felett
III.2.	2	felső szürke, kevert
III.7.	1	barna törmelékes, kevert réteg
IV-V.13.	1	–
X.1.	4	a délkeleti toronybelső feltöltése
XVII.9.	1	sáncárok feltöltésében lévő téglás réteg
F.2.P.2.	1	börtönhelyiség feltöltése
F.16.	9	az U alakú rész feltöltése a 19. század végén

Az előkerülési helyek alapján a tárgyak az egykori sáncárok feltöltési rétegeiből, a különböző építési törmelékes rétegek közül kerültek elő. Ezekről a helyekről nem túl nagy számú anyagunk van. A lelőhelyek között találjuk a valószínűleg a magtárépítés időszakához köthető 34. árkot a X. szelvényvel és a 21. árokkal együtt. A börtönhelyiség feltöltési anyagában is volt a csoporthoz tartozó töredék. Nem maradt el a 19. század végéig terjedő időszakot felölelő F.19. helyiség feltöltése sem a lelőhelyek közül.

A csoportba sorolt tárgyak

Ssz.	Szájátmérő – cm	Kód-*	Peremtípus (52. tábla)	Magasság szájátmérő %
1.	20	XVII.9.302.	6.a	–
2.	20	X.1.003.	20.	18
3.	21	10.3.80.	11.	19
4.	22	21.6.32.	1.d	
5.	22	F.16.235.	6.c	
6.	22	F.16.037.	2.	18
7.	24	X.1.004.	2.	–
8.	24	F.16.050.	1.d	22
9.	28	III.7.120.	6.a	–
10.	28	F.2.P.2.	12.	–
11.	29	34.1.15.	1.a	–
12.	30	X.1.001.	1.a	23
13.	32	34.1.16.	2.	-
14.	35	F.16.003.	1.d	25
15.	38	34.1.57.	2.	24
16.	38	F.16.062.	1.d	27
17.	40	F.16.026.	1.d	25
18.	40	F.16.254.	1.d	–
19.	43	F.16.006.	1.d	27
20.	–	10.3.82.	–	–
21.	–	10.3.79.	–	–
22.	–	10.3.68.	–	–
23.	–	10.8.32.	–	–
24.	–	10.11.11.	–	–
25.	–	III.2.312.	–	–
26.	–	III.2.313.	–	–
27.	–	IV-V.13.12.	–	–
28.	–	X.1.002.	–	–
29.	–	F.16.069.	1.d	

Az előkerült, vizsgálatba vont 29 töredék között (az F.16. leletanyagának általános, máskor is érvényesülő túlsúlya mellett) most is érvényesül, hogy az F.16. helyiségből került elő a legtöbb töredék. Ennek jó része egész, amelyek részletes elemzése megtörtént az F.16. anyagának ismertetésénél. Figyelemre méltó, hogy ennél a csoportnál jelentősebb számban fordulnak elő leletek a déli várfal előtti terület szelvényeiből is, a különböző feltöltési rétegekből.

A díszítéseknél a cserépre magára visznek föl írókával egyenes és hullámvonalakat, a perem felső részét, a sincet hangsúlyozzák velük, az öblöt kitöltik a vonalas minta különböző kombinációival. Előfordul, hogy a vonalat fehér vagy barna engobe csíkon alkalmazzák. Ezeket a mintákat aztán szintelen vagy sárga mázzal borítják, ami alól a minta szépen átlátszik. Miután engobe nem borítja az edényt, egyszerűbb is volt az edény készítése a valamelyest olcsóbb készítés mellett.

A bemutatott tárgyak között 19-nek ismerjük szájátmérőjét, a 20 cm átmérőjű tányértól a 43 cm-es nagytálgig találunk darabokat. (A tárgyak majdnem fele, nyolc darab a tányér kategóriába tartozik.) A tányér kategóriájúak magasság/szájátmérő aránya a lapos csoportba tartozik. A tál, nagytál kategóriába tartozóké félmély és mély.

A peremek felének típusa az 1. csoportba, annak alcsoportjaiba tartozik. A tányér méretűek a 2. és 6.a csoportokba tartoznak. Néhány más forma is előfordul, mint a 20., 11. és 12.

A 10. árokból és az F.16. helyiségből előkerült tárgyak inkább a 19. századi keltezés mellett szólnak. A 34. árok leletanyagának keltezése a 18. század második felére utal. A déli várfal előtti feltöltesek anyagából igen kevés ilyen töredék került elő. Ez arra utal, hogy ez a típusú díszítési mód, bár nyilvánvalóan használják, az előkerült töredékek alapján talán inkább a 18. század vége felé kezd használatba jönni. A már említett F.16.1.003.* madaras tányér párhuzamának tekinthető tányér-ra az 1812. évszámot írták.⁷⁵ Ugyanennek a tányérnak a párhuzamának tekinthetem a X.1.002.*–Az.1130 töredéket, melynek öblében fehér írókás, primitív virágok, mellettük egyik oldalon egy évszám eleje 18** (?).⁷⁶ Esetleg a 21.6.32.*, 22 cm szájmérőjű 1.d típusú perem ehhez a tányérhoz tartozhat a peremen lévő és a tányér öblében lévő díszhez rokonítható díszítés miatt. Ez azonban nem jelent segítséget a további keltezéshez, attól eltekintve, hogy az 1.d peremeket inkább a 19. századra tartom jellemzőnek.

Az F.16. helyiség, a 34. árok, a X. szelvény és a 21. árok anyagában fordulnak elő leggyakrabban az írókás edények. Az írókás díszek az F.16. helyiség anyagában, mint fent láttuk, előfordulnak magafalán, de zömében már fehér engobe bevonaton kerülnek alkalmazásra. (Ezek részletes ismertetése már megtörtént az F.16. anyagánál. Itt most nem kívánom még egyszer leírni. A fentiekben már említettem, hogy bár az F.16.-ban igen sok lelet került elő, sok szempontból lehetséges volt az elemzés, bizonyos szempontok szerinti elemzésekhez azonban mégis kevés az anyag.)⁷⁷ Az írókával készített, több színt alkalmazó mintákkal inkább már a 19. században díszítik az edényeket, a tarkább, virágkoszorút mutató variánsok (F.16.243.*–Oz.2012.26.47., F.16.264.*–Oz.2012.26.62., F.16.266.*–Az.0657) pedig a század utolsó harmadára, a népi fazekasművészet kivirágzásának a korára tehető.

Igen érdekes jelenségnek tartom, hogy az F.16.001.*–Oz.97.1.12. és F.16.057.*–Az.0589 tálak (amelyek sok más tulajdonságukban különböznek) öblében, valamint az F.16.187.*–Az.0719 kívül-belül mázas csésze külső oldalán formailag, színvilágában igen hasonló virágdísz található. Az F.16.018.*–Oz.97.1.21. tál öblében is hasonló virág lehetett, bár igen kicsi töredék marad meg az öbléből.

Folyatott díszű edények

A folytatott technikával készített díszítésekről Kovács Gyöngyi készített összefoglalást a szolnoki vár kerámiaanyaga kapcsán.⁷⁸ Két típust különített el. Az egyiknél „*az edény díszítendő falára híg fehér engobe-t folytattak, amire színes, zöld vagy barna, sárgásbarna fedőmázat vittek rá. Ahol a fedőmáz közvetlenül a nyers agyagot fedte, ott a színes máz sötét árnyaltú lett, míg máshol az engobe felett világos. Ily módon sötét tónusú színes alapon ugyanolyan színű, de világosabb árnyalatú, kusza, rendszertelen csíkok, foltok keletkeztek.*”⁷⁹ Szolnokon ez a technika talpastálakon fordult elő.⁸⁰ Az ozorai leletanyagban ez a fajta díszítés tálakon, tányérokban fordult elő. (A talpastálak elemzésére nem került sor a disszertáció keretei között.)

A másik típusú folytatott díszítés során a tálon egymás mellett szabályosan engobe csíkokat csurgattak le, amelyet az öblben márványszerűen összefolyattak.⁸¹ Ozorán ez a fajta folytatott díszítés nem volt.

⁷⁵ Wosinsky Mór Megyei Múzeum Néprajzi gyűjtemény.

⁷⁶ Az öblötöredéket vizsgálva, a virágok állása szerint inkább az évszám eleje látható a töredéken.

⁷⁷ Itt vissza kell utalnom a fazekasközpontok vizsgálatok leírásaira (6/a fejezet – VIZI 2002). Ha a néprajzi kerámiaanyagon is megtörténnek a részletes vizsgálatok, lehetséges, hogy az ozorain is lehetséges újabb, más szempontú elemzés is, esetleg megfigyelhetünk kapcsolódási pontokat a néprajzi anyaggal.

⁷⁸ KOVÁCS 1984, 31–34.

⁷⁹ KOVÁCS 1984, 31.

⁸⁰ KOVÁCS 1984, 31.

⁸¹ KOVÁCS 1984, 33.

A tárgyak helye

Kód	Darab	Réteg
2.3.	1	sáncárok feltöltése
21.6.	1	torony feletti felső rétegek
34.1.	5	barokk csatorna feletti betöltés
X.1.	3	toronybetöltés
XVII.2.	1	réteges újkori (barokk)
XVII.5.	1	réteges újkori (barokk)
M.	1	a magtárfolyosó feltöltése
F.16.	6	19. század utolsó harmada

A rétegek kódok alapján a sáncárok feltöltésétől kezdve a magtárrá történő átépítés időszakig terjedő időszakból származó lelőhelyekről kerültek elő leletek. Az ebbe a csoportba sorolt tárgyakból igen kevés került elő a déli várfal előtti feltöltésekből. Érdekes azonban, hogy a szelvények közül csak a XVII. szelvényből került elő ebbe a csoportba tartozó lelet. A megadott helyek alapján az előkerült leletek korát a 18. század második felére, a 19. század első felére teszem.

A csoportba sorolt edények

Ssz.	Szájátmérő – cm	Kód–*	Peremtípus (52. tábla)	Magasság/ szájátmérő %
1.	18	X.1.38.	1.c	–
2.	19	F.16.246.	26	21
3.	19,6	F.16.051.	20	17
4.	20	21.6.29.	20	17
5.	20	34.1.13.	2	–
6.	20	34.1.14.	1.d	–
7.	20	M.21.	1.d	19
8.	20	III.7.131.	1.d	–
9.	21	F.16.030.	1.d	24
10.	21	F.16.236.	6.d	–
11.	22	F.16.063.	1.a	–
12.	24	2.3.108.	2	–
13.	29	34.1.56.	1.d	17
14.	29	X.1.036.	1.d	–
15.	30	34.1.26.	1.d	19
16.	30	XVII.2.182.	1.d	23
17.	30	XVII.5.284.	2	–
18.	30,8	F.16.024.	1.a	22
19.	32	34.1.31.	1.d	–
20.	32	X.1.039.	1.a	–

A folytatott engobe díszű, mázborítású tárgyak változatos kombinációja ellenére (magafalán folytatott, fehérrel vagy több színnel, színtelen vagy színes mázzal bevont, esetleg még zölddel fröcskölt) ellenére több szempontból azonosságot mutat. Az edények szájátmérője 18 és 32 cm között van, mint látható, a tárgyak felének szájátmérője 18 és 22 cm között van, öt közülük 20 cm átmérő-

jú. További nyolc szájátmérője 29–32 cm között van. Azoknak a csoportbeli tárgyaknak a magasság/szájátmérő aránya, amelyeknek magasságát is ismerjük, két középmező tál és tányér kivételével inkább alacsony. Az edények zömének, 13-nak a pereme 1. típusú. A maradék a 2. csoporthoz, illetve az ahhoz rokonítható 6.a és 26. csoporthoz tartozik. Két edénynek 20. csoportú, a speciálisan kb. 20 cm átmérőjű, lapos tányérokra jellemző a pereme.

Siklósi Gyula Székesfehérvárott tárt fel a 17. század legvégétől a 19. század közepéig terjedő időszakra keltezhető együtttest. Ebben az anyagban is voltak folytatott mázas tányérok, tálak.⁸²

A folytatott mázas edények készítése a technika egyszerűsége és dekorativitása miatt minden valószínűség szerint hosszú időn keresztül szokásban lehetett. A kisebb méretű, főként tányérokra való alkalmazása a 19. században való gyakoriságát is jelentheti. (A fentiekben már ismertettem a táplálkozás változása nyomán az edények típusainak módosulását.)

Fehér engobe bevonaton barna keretelésű minta

A csoportba a barna keretelésű, vörös, vörösbarna, zöld mintás edényeket soroltam. A besorolás nem kis nehézségbe ütközött, hiszen igen kicsi, a mintákat csak kicsi részben tartalmazó töredékek alapján történt. A lehetőség szerint minél több töredék felvétele azért történt, hogy minél több esetben számba vehessem az előkerülés helyét, ami a datálást elősegítheti.

A töredékeket alapvetően két csoportba soroltam. Az egyik a vastagabb anyagú és mintájában is erőteljesebb, vastagabb kontúrú, inkább elnagyoltabb mintakincsű tárgyat tartalmazza.

Kód	Db	Réteg
10.3.	1	törmelékes újabbkori (100–130 cm)
10.16.		téglás omladékok középső sávja
21.1.	1	torony felett a felső rétegekből a legalsó
III.2.	2	sáncárok téglás feltöltése
XVII.5.	1	–
XVII.7.	1	sáncréteg vagy a sáncárok téglás betöltése
F.2.P.	1	a börtön feltöltése

A csoportba sorolt tárgyak

Ssz.	Szájátmérő – cm	Kód–*	Peremtípus (52. tábla)	Magasság/ szájátmérő %
1.	–	10.3.73. 10.16.34.	–	–
2.	–	21.1.8.	–	–
3.	–	III.2.32.	–	–
4.	–	III.2.324.	–	–
5.	–	XVII.5.274.	–	–
6.	32	XVII.7.233.	2	–
7.	–	F.2.P.14.	–	–

Igen kevés számú lelet van ebben a csoportban. Töredékességük miatt csak egy esetben sikerült kimutatni, hogy a tárgy átmérője alapján tál lehet. A tál sincs, de helyét nem tudom. A rétegtani helyzetük alapján nagy részük a 18. század építkezései során minden valószínűség szerint már

⁸² SIKLÓSI 2002, 23–24, 74. ábra alul, 76. ábra, 80–83. ábrák.

földbe kerülhetett. Néhány töredék legkésőbb a 19. század elején, a magtárépítések idején került szemétre.

A másik csoport mintáinak vonalai vékonyabbak, anyaguk nagyrészt finomabb (világossárga, világosvörös) az előző csoportnál. Itt sok esetben csak az irodalomból ismert minták résztöredékeit (esetenként csak a perem alatt körbe futó barna vonalat) tudtam felismerni, és így soroltam őket ebbe a csoportba.

Kód	Darab	Réteg
2.3.	2	sáncreteg
2.10.	1	sánctöltés
10.1.	2	a téglatörmelékes feltöltés középső része
10.4.	1	a téglatörmelékes feltöltés középső része
10.19.	1	sánctöltés- sötét alsóból
13.1.	4	nincs elkülönítés
21.4.	1	a torony feletti felső rétegekből
21.6.	1	a torony feletti felső rétegekből
III.4.	1	barna törmelékes
III.7.	1	barna törmelékes
IV-V.7.	3	sáncreteg
XVII.1.	1	–
XVII.2.	4	szintsüllesztés a pillérek körül
XVII.4.	2	szintsüllesztés a pillérek körül
XVII.5.	1	sáncreteg és törmelékes sáncárok feltöltés
XVII.6.	1	18. század második felének feltöltése
XVII.7.	1	–
XVII.8.	1	sáncárok feltöltésének bontása
XVII.9.	2	sáncreteg és törmelékes sáncárok feltöltés
XVII.11.	1	sánctöltés és törmelékfeltöltés
B.3.	1	a barokk boltozatok felett

A leletanyag helyének elemzésekor feltűnő, hogy főként a déli várfal előtti területről, ott is zömében a középkori híd pillérei körüli feltöltés, valamint 18. századi építési feltöltési rétegeiből kerültek elő ezek a töredékek. A felszínre került tárgyak mérete arra utal, hogy a tárgyak már nem nagyon voltak használatban, a feltöltések keletkezése idején már minden bizonytalán régen nem voltak használatban. A korukat a rétegek és a párhuzamok alapján a 17. századra teszem. Gaál Attila Szekszárd–Jeni palánki ásátásán ilyen jellegű találatok jelentősebb méretű töredékei kerültek elő.⁸³

A csoportba sorolt tárgyak

Ssz.	Szajátmérő – cm	Kód-*	Peremtípus (52. tábla)	Minta
1.	20	III.4.170.	2	barna vonal közt zöld írókás
2.	26	2.3.106.	2	barna, zöld csigavonalszerű dísz, zöld levél

⁸³ Ezúton is köszönöm Gaál Attilának szíves szóbeli tájékoztatását. A Szekszárd–palánki kiserőd 1596–1686 között létezett. GAÁL 1985, 186. A palánki kiserőd leletanyagának közlését a közelmúltban kezdte meg Gaál Attila. Ennek eredményeit nem volt módomban figyelembe venni.

Ssz.	Szájátmérő – cm	Kód-*	Peremtípus (52. tábla)	Minta
3.	26	XVII.5.286.	6.a	perem alatt barna, függőleges barna hullámvonal
4.	28	XVII.2.187.	2	barna keretelésű, zölddel
5.	28	XVII.8.204.	6.a	barna vonal, vörös és zöld kitöltés
6.	32	XVII.2.181.	6.a	barna keretelésben világos barna csigavonal
7.	34	13.1.164.	2.	barna, zöld csigavonalszerű dísz
8.		B.3.2.	–	barna oválisban vörös hullámvonal
9.	–	10.1.66.	–	barna vonal, vörös és zöld sávval
10.	–	10.4.73.	–	barna vonal, vörös és zöld kitöltés
11.	–	13.1.153.	–	barna vonal, vörössel, zöld levél
12.	–	13.1.163.	fenék	barna keretelésű szirmok, sincen barna
13.	–	III.7.123.	fenék	barna vonal közt zöld és barna írókás
14.	–	XVII.4.146. XVII.4.150.	–	barna vonal, vörös és zöld kitöltés
15.	–	XVII.4.145.	fenék	barna keretelésben világosbarna csigavonal
16.	–	XVII.11.226.	–	barna vonal, vörös hullámvonal, zöld levél
17.	–	XVII.7.235.	2.	barna keretelés, vörösbarna kitöltés
18.	24	XVII.8.2.03	2.	barna keretelés, vörösbarna betöltés
19.	26	IV-V.7.213.	2.	két barna vízszintes
20.	28	III.7.122.	6.a	barna vízszintes
21.	28	XVII.9.304.	2.	barna vízszintes
22.	30	21.4.14.	2.	barna vízszintes a perem alatt
23.	32	XVII.2.189.	6.a	barna vízszintes a perem alatt
24.	36	13.1.166.	2.	barna vízszintes, keret, barna és zöld betöltés
25.	34	XVII.6.273.	2.	barna vízszintes, keret, barna és zöld betöltés
26.	38	10.1.67.	2.	barna vízszintes
27.	40	IV-V.7.211.	6.a	barna vonalak a perem alatt
28.	–	2.3.113.	–	két barna párhuzamos kör töredéke
29.	–	2.10.12.	4.	három barna vízszintes, zöld betöltés
30.	–	10.19.31.	–	barna vízszintes
31.	–	21.6.26.	–	barna vízszintes a sinc alatt
32.	–	IV-V.7.212.	2.	barna vízszintes
33.	–	XVII.1.113.	–	két barna kör töredéke
34.	–	XVII.2.185.	–	barna vonal
35.	–	XVII.4.157.	–	barna ív
36.	–	XVII.9.308.	–	két barna vonal, vörös mellette

A fenti két táblázatba foglalt tárgyak anyagát együtt tárgyalom. Az első táblázatban a leírások alapján látható, hogy a barna keretelés mellett a vörösbarna és zöld kiegészítő motívumok láthatók a töredékeken. A második táblázatban csak a barna vonallal díszítettek jelentek meg.

Az edények típusa szájátmérőjük alapján a tányéroktól a nagytálakig terjed. Magasság és szájátmérő arányokról jelen esetben nem beszélhetek, ilyen típusú edényekből nem volt egész vagy annak tekinthető. A peremek a 2. és a 6.a csoportba sorolhatók (2. csoport: 13 darab, 6.a csoport hat darab). Másik csoport esetében már kifejtettem, hogy a két csoport között csak a külső peremrész alsó kiképzésében van különbség, így közel azonosnak tekinthetőek. Az azonosság szerint erre a típusra ez a behúzott, kívül legömbölyített peremtípus a jellemző.

KITEKINTÉS

A fentiekben bemutatott leletanyag kapcsán számos kérdésre kaphattunk választ, áttekinthettük a 18–20. századi tálasedény művességének egy szeletét. Az elemzések, bár vitathatatlanul számos dologban előbbre vitték kutatásainkat, mégis korlátozottak voltak a korszak kézműves kerámiájának még nagyrészt feldolgozatlan volta miatt.

A várkastély feltárása során előkerült, jelen dolgozatban bemutatott anyag mellett még további, a tálasedény csoportba tartozó darabok várnak bemutatásra, elemzésre. További eredmények ezek feldolgozása, valamint a korszak néprajzi fazekas központjainak részletes elemzésétől várhatóak.

Az újkori és kora újkori kerámia kutatása sok eredménnyel büszkélkedhet a disszertációm vége óta eltelt időben. Ezen kutatási eredmények áttekintése jelen tanulmánynak nem volt feladata. Az új tanulmányok,⁸⁴ eredmények azonban az ozorai leletanyag további részeinek vizsgálata során fontos segítséget nyújthatnak. Nemkülönben fontos szerepet kaphat a kerámia vizsgálatában az időközben egyre jelentősebbé váló természettudományos vizsgálatok alkalmazása, azok eredményei. A disszertáció készítésekor nem volt lehetőség ilyen jellegű vizsgálatok végzésére.

Nem utolsósorban még szeretném felhívni a figyelmet a múzeumok mélyén lappangó, feldolgozatlan, néprajzi csoportba tartozó kerámiák, a néprajzi fazekas központok anyagának új szemléletű feldolgozására. Ennek tárgyalása, a feladatok meghatározása is azonban igen messzire vezetne.⁸⁵

⁸⁴ Pl. LAJKÓ 2015, 203; Opuscula Hungarica 2016.

⁸⁵ A néprajzi fazekasközpontok áttekintése során számos feladatot, lehetőséget megfogalmaztam e témakörben. VIZI 2002, 237–247.

IRODALOMJEGYZÉK

- Csodálatos Castello 2015 *Csodálatos Castello. Az ozorai vár története.* Szerk. Ritoók Pál. Bp. 2015.
- CSUPOR – CSUPORNÉ ANGYAL 1998 CSUPOR István – CSUPORNÉ ANGYAL Zsuzsa, *Fazekas-könyv.* Bp. 1998. (Jelenlévő múlt)
- FEHÉR 1972 ifj. FEHÉR Géza, *Adatok Eger török agyagművességéhez (a múzeumi régi raktár–anyag alapján) – Turkish Pottery at Eger.* Az Egri Múzeum Évkönyve 10 (1972) 191–214.
- FELD – GERE – KOVÁCS – VIZI 2017 FELD István – GERE László – KOVÁCS Imre – VIZI Márta, *Csillár töredéke.* In: A hónap műtárgya. Időszaki kiállítások a Wosinsky Mór Megyei Múzeumban. 2008–2016. Szerk. K. Németh András. Szekszárd [2017] 86–87. (A Wosinsky Mór Múzeum Kiállításai 4.)
- HOFER–FÉL 1997 HOFER Tamás – FÉL Edit, *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban.* Bp. 1997.
- GAÁL 1985 GAÁL Attila, *Török palánkvárak a Buda–eszéki út Tolna megyei szakaszán.* In: Magyar és török végvárak (1663–1684). Szerk. Bodó Sándor – Szabó Jolán. Eger 1985, 185–197. (Studia Agrensia 5.)
- GERELYES 1985 GERELYES Ibolya, *Adatok a tabáni török díszkerámia keletkezéséhez és etnikai hátteréhez – Data on the chronology and ethnic background of decorated Turkish ceramics found in the Tabán (Buda).* FoIArch 36 (1985) 223–247.
- GERELYES 1987 GERELYES Ibolya, *Sgraffito-díszes török kerámia az ozorai várkastélyból – Türkische sgraffitoverzierte Keramik aus dem Burghaus von Ozora.* FoIArch 38 (1987) 247–261.
- GERELYES 1991 GERELYES Ibolya, *Török leletegyüttesek a budavári palotából – Türkische Fundkomplexe aus dem Burghaus von Buda (1972–1981).* Tanulmányok Budapest múltjából 33 (1991) 21–75.
- GERELYES–FELD 1986 GERELYES Ibolya – FELD István, *Hódoltság kori leletegyüttesek az ozorai várkastélyból – Fundkomplexe des Burghaus von Ozora aus der Zeit der Türkenherrschaft.* CommArchHung 1986, 161–182.
- HACKSPIEL 1993 HACKSPIEL, Wolfgang, *Der Scherbenkomplex von Haus Gelinde. Gebrauchsgeschirr des 18. und 19. Jahrhunderts.* Köln–Bonn 1993.
- HOFER 1995 HOFER Tamás, *A török hódoltság hatása a magyar paraszti műveltségre.* Népi kultúra, népi társadalom – A Néprajzi Kutatóintézet Évkönyve 17 (1995) 18–35.
- IGAZ – KRESZ 1965 IGAZ Mária – KRESZ Mária, *A népi cserépedények szakterminológiája – Fachausdrücke der Volkskeramik.* Néprajzi Értesítő 47 (1965) 87–133.
- KATONA 1991 KATONA Imre, *A kerámia és technológiája műfaj-, művészet és művelődéstörténete.* Bp. 1991.

- KOPPÁNY 1992 KOPPÁNY Tibor, *Ozora és uradalmának építészetete a 18. században (Adatok Tolna megye barokk kori építészetének történetéhez) – Die Architektur des Marktfleckens und Gutherrschafts Ozora*. WMMÉ 17 (1992) 229–256.
- KOVÁCS 1984 KOVÁCS Gyöngyi, *Török kerámia Szolnokon – Turkish Pottery from Szolnok*. Szolnok 1984. (Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 30–31.)
- KOVÁCS 1991 KOVÁCS Gyöngyi, *16th–18th Century Hungarian Pottery Types*. Antaeus 19-20 (1990–1991) [1991] 169–180, 351–361.
- KOVÁCS 1993 KOVÁCS Gyöngyi, *Kerámiatípusok a 16–18. századi magyarországi leletanyagból*. Gyökerek. Dráva menti honismereti folyóirat 1993. tavasz (II. évf. 1. sz.) 24–39.
- KOVÁCS 1998 KOVÁCS Gyöngyi, *A barcsi török palánkvár kerámialeletei – The Ceramics Finds from the Turkish Palisade Fort at Barcs*. CommArchHung 1998. 155–180.
- KNÉZY – ISTVÁN 2001 KNÉZY Judit – ISTVÁN Erzsébet, *Gelencserek, fazekasok, tálasok munkái*. In: Somogy megye népművészete. Szerk. Kapitány Orsolya – Imrő Judit. Kaposvár 2001, 111–142. (Népművészeti örökségünk)
- KRESZ 1990 KRESZ Mária, *Fazekasság*. In: Csongrád megye népművészete Szerk. Juhász Antal. Bp. 1990, 299–380. (Népművészeti örökségünk)
- KRESZ 1991a KRESZ Mária, *Magyar fazekasművészet*. Bp. 1991.
- KRESZ 1991b KRESZ Mária, *Agyagművesség*. In: Magyar Néprajz. III. Anyagi Kultúra 2. Kézművesség. Főszerk. Domonkos Ottó. Bp. 1991, 524–600.
- KRESZ 1996 KRESZ Mária, *Gerencserek a nyugati határvidéken*. In: Vas megye népművészete. Szerk. Gráfik Imre. Szombathely 1996, 228–243. (Népművészeti örökségünk)
- LAJKÓ 2015 LAJKÓ Orsolya, *„Cserepén ismerem, minemű fazék volt...” Adatok kora újkori edényművesség és a magyar népi kerámia eredetének kutatásához*. Szeged 2015.
- LÁZÁR 1986 LÁZÁR Sarolta, *Az egri vár törökkori magyar cserépedényei – Ungarische Töpferwaren der Burg von Eger aus der Türkenzeit*. Agria – Az Egrei Múzeum Évkönyve 22 (1986) 35–64.
- MÉSZÁROS 1968 MÉSZÁROS Gyula, *Szekszárd és környéke törökös díszítésű kerámiai emlékei*. Szekszárd 1968.
- MÉSZÁROS 1996 MÉSZÁROS Gyula, *Régi mórági kerámia. Adatok Mórági népi kerámiaművessége történetéhez – Alte volkskeramik von Mórág*. WMMÉ 19 (1996) 219–276.
- NAGY 1991 NAGY Janka Teodóra, *A korai néprajzi kerámia néhány kutatástörténeti és időrendi kérdéséről a mórági kerámia kapcsán*. Múzeumi Kurír 62 (1991) 42–53.
- NAGY 1995 NAGY Janka Teodóra, *A mórági kerámia és a korai néprajzi kerámia történeti kérdései – Die Keramik von Mórág und die geschichtlichen Fragen der frühen volkskundlichen Keramik*. Ethnographia 106 (1995) 481–517.

- NAGY 1997 NAGY Janka Teodóra, *Magángyűjtemények közöletlen mórági kerámiái – Unpublizierte Maratzer Keramiken Der Eigensammlungen*. Tisicum 10 (1997) 257–285.
- Opuscula Hungarica 2016 „A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni”. *Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában*. A Magyar Nemzeti Múzeumban 2013. január 9–11. között rendezett konferencia előadásai. Szerk. Simonyi Erika – Tomka Gábor. Budapest 2016. (Opuscula Hungarica IX.)
- SOPRONI 1981 SOPRONI Olivér, *A magyar művészi kerámia születése. A török hódoltság kerámiája*. Bp. [1981.]
- SIKLÓSI 2002 SIKLÓSI Gyula, *Egy székesfehérvári fogadó 18–19. századi üveg és kerámiaanyaga*. Székesfehérvár 2002. (A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat 37. szám)
- SZILÁGYI 1996 SZILÁGYI Mihály, *A szokások világa a német ajkú, református Mórágyon*. WMMÉ 19 (1996) 277–297.
- VIZI 1999 VIZI Márta, *Ásványvizes palackok Tolna megyéből – Mineralwasserkrüge aus dem Komitat Tolna*. WMMÉ 21 (1999) 317–367.
- VIZI 2000 VIZI Márta, *Grafitos kerámia Decs–Etéről és Ozoráról – Graphittonkeramik von Decs–Ete und von Ozora*. WMMÉ 22 (2000) 177–252.
- VIZI 2002 VIZI Márta, *Néprajzi kerámiakutatás a Dunántúlon – régész szemmel – Ethnographische Keramikuntersuchungen in Transdanubien – aus der Sicht eines Archäologen*. WMMÉ 24 (2002) 209–273.
- VIZI 2006 VIZI Márta, *A kerámia feldolgozásának módszerei (Kísérlet az ozorai várkastély leletanyaga kapcsán). Adatbázisrendszer és kerámiaanalízis – Methods of Ceramics Processing (Experiment Based on Finds of Ozora Fortified Castle). Data-base System and Analysis of Ceramics*. In: Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében. Szerk. Holló Szilvia Andrea – Szulovszky János. Bp.–Veszprém 2006, 73–90.
- VIZI 2008 VIZI Márta, *Két tárgytypus az ozorai várkastélyból. Sütőtálak és mázatlan tányérok – Zwei Gegenstände aus dem Burgkastell in Ozora. Backplatten und unglasierte Teller*. WMMÉ 30 (2008) 233–263.
- VIZI 2010 VIZI Márta, *A kora újkori kerámia feldolgozásának módszerei. Az ozorai várkastély leletanyagának adatbázisáról – Methods for the Processing of Early Modern Age Ceramics. On the Data-base for Finds from Ozora Castle*. In: A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon. II. Szerk. Benkő Elek – Kovács Gyöngyi. Bp. 2010, 818–838.
- VIZI 2011 VIZI Márta, *Újkori kályha darabjai az ozorai várkastély régészeti feltárásából – Pieces of a modern age stove from an archaeological excavation at Ozora Castle*. In: Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. Szerk. Terei György – Kovács Gyöngyi – Domokos György – Miklós Zsuzsa – Mordovin Maxim. Bp. 2011, 307–322.

VIZI 2015

VIZI Márta, *Előzetes jelentés az ozorai várkastély kutatása során előkerült kályha leletanyagáról – Vorläufiger Bericht über das nach der Forschung des Burgkastells von Ozora freigelegte Ofenfundmaterial.* WMMÉ 37 (2015) 41–73.

RÖVIDÍTÉSEK

CommArchHung
FoIArch
WMMÉ

Communicationes Archaeologicae Hungariae, Bp.
Folia Archaeologica, Bp.
A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

Keramikstücke des Burgkastells von Ozora aus der früheren Neuzeit und der Neuzeit. Glasiertes Schüsseln und Teller

Bei der archäologischen Ausgrabung des Burgkastells in Ozora sind viele Schalen und Teller aus den 18–20. Jahrhunderten zum Vorschein gekommen. Das Alter der auf den unterschiedlichen Teilen des Burgkastells gefundenen Fundstücke ließ sich durch die Hilfe von archäologischen Mitteln – Schichten, Kronologie der einzelnen Ortschaften – feststellen. Die glasierten Schüsseln- und Tellerfunde stellen richtig die typologischen und Verzierungsänderungen des in die Gruppe der 18–20. Jahrhunderts einstuftbaren Fundmaterials dar. Bestimmte Fundstücke können auch mit dem Fundschatz der in der volkskundlichen Keramikforschung bestimmten Keramikfertigungszentren verbunden werden. Wir haben damit die Untersuchung der Fundgruppe geführt, welche auf das Grenzgebiet der Volkskunde und der Archäologie datierbar ist. (Ein Katalog und eine Bildersammlung ergänzen diese Arbeit).

Die Verarbeitung bietet auf dem Gebiet der Archäologie, der Volkskunde und der Keramikforschung neue Kenntnisse und stellt daneben ein wichtiges Fundmaterial von großer Menge dar.

1. MELLÉKLET

Az elő-kerülés kódja	Leltári szám	Tábla	Magasság	Átmérő	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vas-tagság	A kerámia felülete kívül	A kerámia felülete belül	A kerámia színe	Leírás
F:16.001.	97.1.12.	46. tábla	8	0	29,5	19	0,5	mázatlan	zöldes mázas	világosvörös	Tál. Rámás, sima egyenes perem. Felső síncs. A karimán és az öbölben fehér engobe-on zöld-barna virág- vagy gyümölcsmotívum. Kívül a sinc vonalától lefelé függőleges függeszűfűl.
F:16.002.	97.1.11.	46. tábla	6,6	0	23,6	14,8	0,4	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányér. Egyenes, sima rámás perem. Felső síncs. Belül fehér engobe-on fröcskölt zöld máz. A fenékszőgben kettős akasztólýuk.
F:16.003.	97.1.15.	47. tábla	8,8	0	35	22	0,6	mázatlan	színtelen mázas	sötétvörös	Nagytrál. Tagolt rámás perem. Alsó síncs. A karimán három vízszintes fehér engobe csík. Az alson barna hullámvonal, az öbölben fellehetőleg virágmotívum. Színtelen máz, zöld, fröcskölt foltokkal.
F:16.004.	97.1.4.	45. tábla	10,7	0	44,5	22	0,7	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Nagytrál. Rámás perem, alsó síncs. Fehér engobe-on kék-zöld halszálkaszzerű és virágmintát képező mintasorok találhatóak függőlegesen. Az öbölben valószínűleg virágminta volt.
F:16.005.	97.1.3.	45. tábla	11,6	0	40	21,6	0,7	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Nagytrál. Rámás perem, felső síncs. Belül fehér engobe. A karima és a perem belső hajlatában zöld csík. Ehez girlandminta csatlakozik. Az öbölben virágminta lehetett, ami lekoptott. Kívül erős korongolásonyomok.
F:16.006.	97.1.5.	45. tábla	11,4	0	43	25	0,6	mázatlan	színtelen mázas	sötétvörös	Nagytrál. Alsó síncs, bordás rámás perem. A perem felső és a karima külső szélén fehér hullámvonal barna engobe-on. A karimán sötétbarna engobe-on váltakozó irányú hármas ívek. Az engobealítások mentén fehér csík. Függőleges függeszűfűl a sincől fölfelé.
F:16.007.	97.1.9.	46. tábla	7,2	0	25,6	17	0,6	márványos máz	zöldes mázas	sötétvörös	Tál. Sima rámás perem. Igen magas sinc. A peremhez illeszkedő vízszintes fül. A sinc hajlásszögében függőleges függeszűfűl. Belül fehér engobe-on zöldes máz.
F:16.008.	97.1.14.	47. tábla	8,4	0	21,8	12,5	0,5	máz	világoszöld mázas	vörös	Tányér. Egyenes rámás perem. Peremen fűlcsonk (vízszintes fül). Kívül-belül fehér engobe. Kívül barna-zöld fröcsköléssel, belül zöldes mázzal.
F:16.009.	97.1.2.	45. tábla	5,7	0	17,5	8	0,4	mázatlan	zöldes mázas	vörös	Tányér (tálka). Kihajló, egyenes rámás perem. Belül fehér engobe-on barna és zöld fröcskölt, márványozott minta, zöldes mázzal. Kívül, a sinc vonala alatt, függőleges függeszűfűl.
F:16.010.	97.1.13.	47. tábla	6,2	0	21	11,5	0,55	mázatlan	zöldes mázas	világosvörös	Tányér. Egyenes rámás perem, alsó sinc. A perem és a karima találkozásánál vízszintes barna, alatta zöld hullámvonal fut körbe.
F:16.012.	97.1.6.	46. tábla	4	0	10,5	5,8	0,4	zöld mázas	zöldes mázas	vörös	Kistányér (tálka). Felül egyenes peremű, ívelt oldalú, alsó síncs. Kívül a perem alatt horony. Kívül fehér engobe-on (holdas leontés) zöld mázas. Belül fehér engobe-on zöld foltos máz.
F:16.013.	97.1.1.	45. tábla	6,2	0	16	10,2	0,6	fehér engobe, színtelen máz	fehér engobe, színtelen mázas	vörös	Kistányér (füles tal). Kihajló, legömbölyített perem, függőleges oldal, kívül két vízszintes horomnyal. A horony vonalában átellenesen két felálló vízszintes fül. A fenéknél függőleges akasztólýu. Kívül fehér barna márványozás. Kissé sárgás mázzal.
F:16.014.	97.1.10.	46. tábla	5,7	0	23	13,6	0,55	mázatlan	zöld mázas	vörös	Tányér. Sima rámás perem, magas síncsel. Folyatott fehér engobe-on zöld máz.
F:16.015.	97.1.26.	50. tábla	16	0	48,5	24	0,7	mázatlan	máz	világosvörös	Nagytrál. Egyenes rámás perem, felső széle horomnyal. Felső síncs. A karimán vízszintes kék és zöld vonalak között zöld hullámos. Az öböl aljában kék-zöld-sárga virágminta.
F:16.016.	97.1.8.	46. tábla	3,5	0	11,6	7,5	0,5	mázatlan	zöldes mázas	sötétvörös	Kistányér. Behúzott perem (behajló szél). Középsíncs, erőteljes vízszintes bordával. Belül fehér engobe-on barna szemcsés és zöld foltos máz. A fenékszőg áttérna - egy függeszűfűuk.
F:16.017.	97.1.7.	46. tábla	2,8	0	9,8	5,8	0,3	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Kistányér (tálka). Kihajló legömbölyített perem.
F:16.018.	97.1.21.	48. tábla	14	0	44	22	0,7	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Nagytrál. Egyenes rámás perem. Felső síncs. A karimán és az öbölben kék és zöld dupla pöttyosorok között vörös pöttyököl kör, középen pöttyei. Az öbölben virágminta lehetett.
F:16.019.	97.1.20.	48. tábla	12,5	0	41	20,4	0,65	mázatlan	fehér engobe, színtelen mázas	világosvörös	Nagytrál. Három bordás rámás perem, sinc nincs. Az oldal felső részén és az öbölben kettős, szakaszontként kék, zöld pöttyosorok között vörös kettős pöttyök. Kívül erős korongolásonyomok.

F:16.020.	551	97.1.30.	50. tábla	4,3	0	19,5	13	0,4	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Tányér. Behúzott, kívül vízszintes bordás perem. Alsó síncs. A perem alatt és a síncen fehér engobe-on 2-2 zöld vonal fut körbe, a karimán függőleges barna hullámvonalak között zöld geometrikus jellegű virágmotívum.
F:16.021.	552	97.1.28.	50. tábla	5,7	0	22	12	0,4	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Tányér. Behúzott perem, kívül enyhén megvastagított. Középső síncs. Belül fehér engobe-os, a síncen zöld csík, belőle halszákszerű, 2-2 kek, ill. zöld vonal indul felváltva.
F:16.022.	553	97.1.29.	50. tábla	4	0	19	12	0,4	mázatlan	zöld mázas	sötétvörös	Tányér. Kihajló, felül bordás, egyenes perem. Alsó síncs. Fehér engobe foltos, zöld mázzal.
F:16.023.	554	97.1.23.	49. tábla	9,5	0	37	23,4	0,5	mázatlan	zöld, barna mázas	sötétvörös	Nagytrál. Bordás rámás perem. Alsó síncs. Fehér engobe-on zöld és barna függőlegesen, színként folytatott máz.
F:16.024.	555	97.1.19.	48. tábla	6,7	0	30,8	19,5	0,5	mázatlan	barna, zöld, sárga mázas	vörös	Tál. Egyenes rámás perem, középső síncs. Az oldal kívül domború. Belül fehér engobe-on függőlegesen folytatott mázak (barna, zöld), sárga, átlátszó máz. Kívül a sínc vonala alatt függőleges akasztófül.
F:16.025.	556	97.1.31.	51. tábla	3,7	0	21,4	13	0,3	mázatlan	színtelen mázas	sárgásvörös	Tányér. Kihajló, egyenes, legömbölyített perem. Felső síncs. Kívül a sínc vonalában vízszintes horony. A sínc törésvonalában függőleges akasztófül. A perem szélén és a síncen sárga és barna vonal. A karimán egy sor zöld, alatta létsor barna pötty.
F:16.026.	557	97.1.18.	48. tábla	10	0	40	23	0,5	mázatlan	sárgás mázas	sötétvörös	Tál. Bordás, rámás perem. Alsó síncs. A karimán hullámvonalak, vízszintes vonalak, rövid, függőleges vonalak futnak körbe fehér engobe-ba íva. Sárgás mázzal leöntve.
F:16.027.	558	97.1.22.	49. tábla	12,2	0	41	25,8	0,8	mázatlan	színtelen mázas	sötétvörös	Nagytrál. Bordás rámás perem, alsó síncs. A peremen fehér engobe, karimán elmosódott fehér hullámvonal fehér engobe-ból. Az öbölben fehér engobe, hullámvonallal. A színtelen mázon zöld foltok. A sínc vonalától felfelé függőleges függeszófül.
F:16.028.	559	97.1.32.	51. tábla	2,7	0	22,2	17	0,5	mázatlan	színtelen, sárgás mázas	sárgásvörös	Tányér. Kihajló, felül egyenes, belül bordás, kívül lekerekített perem. Középsíncs. Fehér engobe, néhány helyen barna rugtatott foltok.
F:16.029.	560	97.1.34.	51. tábla	9,6	0	38	23	0,55	mázatlan	zöld mázas	sötétvörös	Nagytrál. Bordás rámás perem, középsíncs. Fehér engobe-on függőleges folytatott csíkok, zöld máz. A sínc vonalától lefelé függőleges akasztófül.
F:16.246.	561	2012.26.50.	41. tábla	4	0	19	12,5	0,4	mázatlan	sárga mázas	sötétvörös	Tányér. Behúzott, kívül legömbölyített perem. Középső síncs. Fehér engobe-on öntött barna csíkok, sárga mázzal leöntve.
F:16.030.	562	2012.26.16.	35. tábla	5,1	0	21	13,5	0,5	mázatlan	sárga mázas	világosvörös	Tányér. Bordás rámás perem, alsó síncs. Fehér engobe-on négy helyen 3-4 függőleges csorgatás a karimán. Az öböl közepén barna minta.
F:16.031.	563	97.1.17.	47. tábla	9	0	43	22,2	0,4	mázatlan	sárgás mázas	vörös	Nagytrál. Bordás, rámás perem, alsó síncs. A perem első széle zöld. A karimán spongyás barna dísz, közte vörösbarna hullámvonal és zöld levélforma. Az öbölben töredékes, zöld virágdísz. A sínc vonala felett függőleges függeszófül.
F:16.041.	573	2012.26.17.	35. tábla	4	0	18,6	11,4	0,5	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányér. Behúzott, kívül legömbölyített perem, felső síncs. Fehér engobe-on zöld fröcskölt máz. A karimán és az öböl felső szélén és közepén bebökötött pontsorok. Fenekszögben átfürt lyukak.
F:16.042.	574	2012.26.18.	35. tábla	5,3	0	18,4	10,8	0,5	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Kistányér (kiszál). Egyenes legömbölyített perem, függőleges oldalfallal. Sínc nincs. Kívül függőleges akasztófül. Világosbarna és zöld fröcskölt máz, rugtatott sötétbarna.
F:16.043.	575	2012.26.19.	35. tábla	4,7	0	19	12	0,45	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Tányér. Behúzott, kívül legömbölyített perem, alsó síncs (enyhe bordaként). Fehér engobe-on zöld és barna fröcskölt. A fenékszőgben két átfürt lyuk az akasztó.
F:16.044.	576	2012.26.20.	36. tábla	4,7	0	19,4	12	0,35	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Tányér. Behúzott, kívül legömbölyített perem, alsó síncs (enyhe bordaként). Fehér engobe-on zöld és barna fröcskölt. A fenékszőgben két átfürt lyuk az akasztó.
F:16.045.	577	2012.26.21.	36. tábla	5,4	0	25,8	15	0,5	mázatlan	zöldes mázas	vörös	Tányér. Enyhén bordás rámás perem, alsó síncs. A karimán fehér engobe-on vörösbarna és zöld oválisok sorakoznak, helyenként rugtatott barnakkal, az öböl közepén virágminta (?).

Az elő-kerülés kódja	Azonosító	Leltári szám	Tábla	Magasság	Átmérő	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vas-tagság	A kerámia felülete kívül	A kerámia felülete belül	A kerámia színe	Leírás
F.16.046.	578	2012.26.22.	36. tábla	3,7	0	20,4	12,4	0,35	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányér. Behúzott, legömbölyített perem, középső sínces. Fehér engobe-on zöld foltos, barna rúglatott dísz. Kis sé a sinc alatt függőleges akasztófül.
F.16.047.	579	2012.26.23.	36. tábla	4,7	0	20,8	11,6	0,5	mázatlan	színtelen mázas	sötétvörös	Tányér. Behúzott, legömbölyített perem, középső sínces. Fehér engobe-on zöld foltos, barna rúglatott dísz. Kis sé a sinc vonala alatt függőleges akasztófül nyoma (letörött).
F.16.048.	580	2012.26.24.	36. tábla	4	0	19,7	12,6	0	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányér. Megvastagított, felül egyenes perem, középső sínces. Fehér engobe-on zöld szabálytalan pöttyök. Közel a sincen barna vízszintes vonal. A karimán apró barna pöttyök helyezkednek el körben. Az öböl közepén barna, legyezőszerű minta. Fenékszőg átfúrva.
F.16.049.	581	2012.26.25.	37. tábla	4,1	0	20	12,5	0,3	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Tányér. Behúzott, legömbölyített perem. Alsó sínces. A karimán és az öbölben fehér engobe-on öt barna pöttyből és kék-zöld szírmok csoportjaiból koszorú körben. A fenékszőgben két áttűrt lyuk a függés-téshez.
F.16.050.	582	2012.26.26.	37. tábla	5,2	0	24	14,6	0,6	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Tányér. Bordás rámás perem. Alsó sínces. A karimán két fehér vízszintes között girlandszerű ívek. Az öbölben négy szírmok centrálisan.
F.16.051.	583	2012.26.27.	37. tábla	3,3	0	19,6	14,2	0	mázatlan	színtelen mázas	sárgásvörös	Tányér. Kifelé nyújtott, felül egyenes perem, enyhe vízszintes horomnyal. Felső sínces. Fehér engobe-on függőlegesen folytatott két sárga csik között egy zöld. Füle letörött.
F.16.052.	584	2012.26.28.	37. tábla	4,8	0	20	11,8	0,35	mázatlan	színtelen mázas	sötétvörös	Tányér. Behúzott, kívül legömbölyített perem. Felső, bordaszerűen sínces. A karimán fehér engobe-on vízszintesen zöld hullámvonal fut körbe. A sincen barna vonal. Az öbölben vörös-barna-zöld virág. Fenékszőg átfúrva a függés-téshez.
F.16.053.	585	2012.26.29.	37. tábla	3,9	0	21,4	14	0,5	mázatlan	barna mázas	sötétvörös	Tányér. Megvastagított perem, belül bordával, kívül lekerekített. Felső sínces. Fehér engobe-on barna folytatott máz. Kívül a sinc hornyában függőleges függészfűl.
F.16.054.	586	2012.26.30.	37. tábla	4,1	0	20,8	12,2	0,45	mázatlan	mázás	vörös	Tányér. Enyhén behúzott, kívül erősen megvastagított, legömbölyített perem. Felső sínces. A karimán barna levélminta ül. Az öböl szélén 3-3 fehér, ill. négerbarna pötty. Középen fehér engobekörből fehér, ill. barna harmas tyúkíabszerű minta.
F.16.057.	589	2012.26.31.	38. tábla	11,5	0	35	18	0,55	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Nagytál. Rámás, bordás perem, alsó sínces. A karimán függőlegesen csoportokban barna kék-zöld egye-nes és hullámvonalak. Két sáv között barna pöttyökből függőleges sor. Az öbölben barna-zöld stílizált virág. Fenékszőge ályukasztott-akasztófül.
F.16.058.	590	2012.26.32.	38. tábla	9,5	0	38	21,5	0,7	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Nagytál. Bordás rámás perem, alsó sínces. A peremen, a karimán és az öbölben rúglatott barna foltok, függőlegesen folytatott zöld csikokkal.
F.16.059.	591	2012.26.33.	38. tábla	7,6	0	24,4	16,8	0,4	mázás	világoszöld mázas	sötétvörös	Tányér (tálforma). Kihajlító, egyenes perem. Sinc nincs. Kívül a felső harmadnál horony fut körbe. Belül fehér engobe. A perem felső részén zöld festés, közepén az öbölben forgórúza. Kívül fehér engobe-on világos és sötétbarna márványosan elűrtatott pöttyök.
F.16.060.	592	2012.26.34.	38. tábla	4,6	0	20,2	12	0,35	mázatlan	zöld mázas	világosvörös	Tányér. Enyhén behúzott, felül legömbölyített perem. Alsó sínces. Foltos fehér engobe-on sötétzöld máz. Fenékszőg a függés-téshez átfúrva.
F.16.061.	593	2012.26.35.	38. tábla	8	0	32,8	18	0,5	mázatlan	színtelen mázas	sötétvörös	Tál. Bordás rámás perem. Alsó sínces. Fehér engobe-on zöld foltok és rúglatott barna foltok.
F.16.062.	594	2012.26.64.	39. tábla	10,3	0	38	22	0,6	mázatlan	világossárga mázas	sötétvörös	Tál. Bordás rámás perem. Alsó sínces. Magafelül fehér engobe-bal vízszintesen egyenes és hullámvonalak a karima felső részén. Az öbölben nincs díszítés. A fenékszőgben két lyuk a felfüggesztéshez.
F.16.063.	595	2012.26.1.	33. tábla	0	0	22	0	0,4	mázatlan	mázás	világosvörös	Tányér. Egyenes rámás perem, kb. középső sínces. A karimán ferde engobe csikok öntve, rajta színtelen máz.

F.16.064.	596	2012.26.36.	39. tábla	4	0	27	16	0,5	mázatlan	színtelen mázas	sötétvörös	Tái. Egyenes, alul kissé megvastagított perem, ujbjenyomkodással. Felső síncés. Fehér és zöld engobe-foltok, színtelen mázzal borítva.
F.16.068.	600	2012.26.37.	39. tábla	2,5	0	10,5	8	0,4	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Kistányér. Duzzadt, legömbölyített perem. Középső sinc. Fehér engobe-on szabálytalan barna pöttyök, zöld foltok.
F.16.069.	601	2012.26.2.	33. tábla	0	0	0	0	0,3	mázatlan	sárgás mázas	világosvörös	Tányér (?). Rámás bordás perem. Síncés. A karimán írókás S alakú minta. Sárgás máz. A sinctől fölfelé eső részen függőleges akasztófül.
F.16.071.	603	2012.26.38.	39. tábla	4	0	20	12	0,4	mázatlan	zöld mázas	vörös	Tányér. Megvastagított, legömbölyített perem, belüli borda. Felső síncés. Fehér engobe-on foltos zöld máz, barna foltokkal.
F.16.072.	604	2012.26.39.	39. tábla	3,4	0	20	15	0,55	mázatlan	sötétzöld mázas	világosvörös	Tányér. Kifelé megvastagított, belső bordás, felüli egyenes perem. Alsó síncés.
F.16.073.	605	97.1.27.	50. tábla	12,6	0	46	28	0,6	mázatlan	mázás	világosbarna	Nagyfái. Sima, íves rámás perem, befelé enyhén lejtő felső szél. Alsó síncés. Fehér engobe-on zöld foltos máz. Kívül a sinc vonalától felfelé függőleges akasztófül.
F.16.074.	606	97.1.33.	51. tábla	8,5	0	28	18	0,4	színtelen mázas	színtelen mázas	világosbarna	Tái. Kihajló, legömbölyített perem, vízszintes bordás váll, alatta két horny. Kívül barna és fehér fröcskölt engobe, rajta színtelen máz, belüli fehér engobe-on zöld foltos. Fül ?
F.16.075.	607	97.1.24.	49. tábla	9,3	0	40	23	0,45	mázatlan	mázás	sötétvörös	Nagyfái. Rámás, három bordás, egyenes perem, alul peremmel. Alsó síncés. Fehér engobe-on zöld mázas, szabálytalan sávós.
F.16.076.	608	97.1.25.	49. tábla	10	0	41	23	0,4	mázatlan	zöld mázas	vörös	Nagyfái. Rámás, egyenes, három bordás perem. Alsó síncés. A fenékszőg felett függőleges akasztófül. Függőleges fehér engobe csikok, sötétzöld máz.
F.16.077.	609	nincs	51. tábla	0	0	0	11	0,5	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányér (?). Fenéktörődék. Alsó síncés, azon fehér engobe-on zöld foltok. Az öbölben barna rügtatt dísz, körben apró barna pöttyök. A fenékszőgben két átfurt függesztrőlük.
F.16.089.	621	2012.26.3.	33. tábla	9	0	45	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	sötétvörös	Nagyfái. Enyhén behajló, rámás perem, kívül ívelt hullámvonalalal, a felső peremszélén is hullámvonalaköteg. A karimán fehér engobe-on fésűs hullámvonalalal, szintelen mázon zöld foltok.
F.16.090.	622	2012.26.4.	33. tábla	0	0	26,8	0	0,4	mázatlan	mázás	sötétvörös	Tái. Egyenes, bordás, rámás perem. Alsó síncés. Fehér engobe-on barna és zöld foltos (enyhén marvánnyos) színtelen, kissé zöldes mázzal borítva.
F.16.091.	623	2012.26.40.	40. tábla	7,8	0	35	22	0,5	mázatlan	zöldes mázas	sötétvörös	Nagyfái. Egyenes, rámás, enyhén bordás perem, széle befelé levágott. Alsó síncés. A karimán körben, az öbölben szirmszerűen barna oválisban 3-3 vörösbarna pötty. Világoszöld, foltos máz, fröcsköltnek tűnik.
F.16.093.	625	2012.26.5.	33. tábla	0	0	26,8	0	0,4	mázatlan	mázás	világosvörös	Tái. Szélén szögletes, kissé íves, rámás perem. A belső oldalon fehér engobe-on mangánbarna máz. Külső oldalon égett feketé.
F.16.099.	631	nincs említve a szövegben	nincs	3,4	0	15,8	0	0,5	színtelen máz	színtelen máz	világosvörös	Kistányér. Kihajló, elkeskenyedő peremű tányér. A karima felső szélén és az öböl tövéénél lélekzöld csikok, az öböl közepén kék minta.
F.16.110.	642	nincs említve a szövegben	nincs	0	0	0	0	0				
F.16.122.	655	2012.26.41.	40. tábla	9,4	0	32,4	18	0,45	mázatlan	mázás	világosvörös	Tái. Egyenes, sima, rámás perem. Alsó síncés. Fehér engobe-on zöld máz, az öböl felé húzott szabálytalan csikokkal. Fenékszőg átfurva, függesztrőlük.
F.16.266.	657	nincs	51. tábla	0	0	0	19	0,6	mázatlan	sárgászöld mázas	világosvörös	Tányér. A töredékes karimán és az öbölben zöld levelkoszorú. Barna és vörösbarna virágpöttyökkel. A síncen zöld vízszintes vonal fut körbe.
F.16.187.	719	2012.26.6.	33. tábla	0	0	16	6,8	0,4	fehér engobe, színtelen máz	fehér engobe, színtelen mázas	vörös	Kistányér (tálka?). Egyenes, felüli lekerekített perem. Belül minta nélküli, kívül barna, zöld virágminta.

Az elő-kerülés kódja	Azo-nosi-tó	Leltári szám	Tábla	Ma-gasság	Át-mé-rő	Szárj-át-mérő	Fenek-átmérő	Vas-tagság	A kerámia felülete kívül	A kerámia felülete belül	A kerámia színe	Leírás
F.16.188.	720	nincs	51. tábla	0	0	0	10,3	0,5	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Fenekőteredék, belül fehér engobe-on közepén kék-zöld barna levél és virágminta.
F.16.232.	764	2012.26.42.	40. tábla	3,6	0	22	16	0,35	mázatlan	mázás	vörös	Tányér. Duzzadt legömbölyített szögfeperem. Alsó síncs. A síncen állva barna levélszoportok (?). Fehér engobe-on színtelen máz.
F.16.233.	765	nincs	51. tábla	0	0	0	8,6	0	mázatlan	mázás	barnasvörös	Öböletteredék, cserépen fröcskölt fehér engobe-on színtelen mázas. Fenekőszögében két átfúrt lyuk.
F.16.235.	767	2012.26.7.	34. tábla	0	0	22	0	0,3	mázatlan	színtelen mázas	világosbarna	Tányér. Feül gömbölyű szögfeperem. Felső síncs. A karimán a síncről induló fehér és barna hármás levélszoportok ülnek körben.
F.16.236.	768	2012.26.8.	34. tábla	0	0	21	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	élénkpiros	Tányér. Szögfeje perem, feül legömbölyítve, a belső oldal felől enyhén behúva. Felső síncs. Szabálytalanul folytatott fehér és barna csíkok, színtelen mázzal.
F.16.237.	769	2012.26.9.	34. tábla	0	0	23	0	0,35	mázatlan	sötétzöld mázas	barnasvörös	Tányér. Rámás perem, kívül két bordával, alul galériával. Valószínűleg középső síncs. A külső oldalon, a sínc hajlataiban függőleges függesztőfül. Fehér engobe-on sötétzöld szabálytalan csíkos mázas.
F.16.238.	770	2012.26.10.	34. tábla	0	0	32	0	0,5	mázatlan	mázás	sötétvörös	Tál. Rámás, hornyos, széle befelé lejt, egyenes. Síncs. A karimán sötétbarna nagy hullámvonal. Alsó és felső öblében két rövid vörösbarma iv egy pöttyel található. A sínc alatt öt vörösbarma pötty található. Az öblében rugatott barna festés.
F.16.239.	771	2012.26.43.	40. tábla	4,1	0	21	10,5	0,4	mázatlan	zöld mázas	barnasvörös	Tányér. Feül legömbölyített szögfeje perem, belső oldalon kissé befelé húzott. Felső síncs. Fehér engobe-on folytatott zöld máz.
F.16.240.	772	2012.26.44.	40. tábla	3,6	0	19	11	0,3	mázatlan	színtelen mázas	barnasvörös	Tányér. Egyenes, levágott perem, zöld mázas. Fehér engobe-on a sínc felett barna pöttyök. Az öblében zöld csepp formájú foltok, közöttük barna pöttyökkel.
F.16.241.	773	2012.26.45.	40. tábla	4,7	0	20	12	0,4	mázatlan	zöld mázas	vörösbarma	Tányér. Szögfeperem, feül legömbölyítve, belső oldala kissé behúzott. Felső síncs. A sínc felett a karimán barna pöttyök. Az öblében folytatott világoszöld máz. Két átfúrt lyuk a fenékszögben függesztéhez.
F.16.242.	774	2012.26.46.	41. tábla	6,3	0	25	13,4	0,5	mázatlan	fehér engobe, zöld mázas	világosbarna	Tányér. Egyenes, feül legömbölyített rámás perem. Alsó síncs. Fehér engobe-on zöld, ferde csíkokban ujjal áthúzott máz. A fenékszögben két átfúrt függesztőlyuk.
F.16.243.	775	2012.26.47.	41. tábla	5,5	0	19,8	11,2	0	mázatlan	fehér engobe, színtelen máz	világosvörös	Tányér. Enyhén behúzott, feül kissé legömbölyített szögfeperem. Középső síncs. Fehér engobe-on a perem alatt belül vízszintes kék csík fut körbe. Az öblében zöld levélminta, kék és zöld virágmotívum zöld pöttyökkel.
F.16.244.	776	2012.26.48.	41. tábla	3,1	0	22	16	0,55	mázatlan	mázás	világosvörös	Tányér. Megvastagított perem, belső oldalon vízszintes borda fut körbe. A perem felső széle zöld mázas. Alsó síncs. Belül fehér engobe-on rugatott barna, színtelen mázzal. A fenékszögben két függesztőlyuk.
F.16.245.	777	2012.26.49.	41. tábla	7,1	0	21	12,5	3	mázás	sárga mázas	vörös	Tányér méret, de tál forma. Kihajlító, legömbölyített perem, éles váll, alatta két horony fut körbe. A vállhoz illesztve elmentett elhelyezésben két vízszintes fül. Kívül barna engobe-on nagy hullámok, öblükben 3-4-es vonalkák, belül fehér engobe, sárga máz.
2.4.1.	1040	nincs	2. tábla	12,6	0	46	26	0,8	mázatlan	mázás	téglavörös	Magyál. Sínc nélküli, rámás peremmel. Belül fehér engobe-on fésűs hullámvonaldísz. Zöld foltos és sárgásfehér máz.
2.4.3.	1041	nincs	2. tábla	12	0	40	24	0,6	mázatlan	mázás	téglavörös	Magyál. Alacsony síncs, rámás peremű. A karimán fehér engobe-on ives, fésűs dísz. Az öblében közepesen fehér engobe-ból koncentrikus körök, hozzá ovális ívek csatlakoznak. Zöld mázfoltok és színtelen máz. Kívül enyhe korongolásmotívumok.
2.4.26.	1042	2012.12.5.	4. tábla	0	0	36	0	0,7	mázatlan	sárgaszöld mázas	téglavörös	Magyál. Rámás peremteredék, belül fehér engobe-on zöld függőleges sávok. Kívül fehér engobe, amelyben fésűs hullámvonalakoteg van a peremen. Enyhén sárgászöld öblommáz.

2.4.13.	1043	2012.28.1-8.	3. tábla	0	0	40	24	0,8	mázatlan	mázás	tégla-vörös	Nagyfái. Alacsony sincű, rámás peremmel. (A töredékekből nem állítható össze egész edény). A karimán fehér engobe, vízszintes és íves vonalkötetekkel. A perem külső oldalán engobe. A peremen és belül is zöld mázfoltok, szintelen mázzal.
2.4.85.	1044	nincs	2. tábla	0	0	0	16	0,5	mázatlan	mázás	vörös	Fenekőtöredék. Fehér engobe-on két pötty.
2.3.102.	1046	nincs	2. tábla	0	0	0	0	0,7	mázatlan	mázás	világosvörös	Oldaltöredék. Fehér engobe-on barna számok: 12 (?) 72 (?).
2.3.106.	1047	2012.12.1.	3. tábla	0	0	26	0	0,6	mázatlan	mázás	vörösbarna	Tái. Behajlított, behajlított peremtöredék. A perem külső felén és a karimán fehér engobe. Belül világosbarna csigavonaldísz, körülötte sötétbarna iv, közötte világoszöld levéldísz. Világoszöld mázzal leöntve.
2.3.107.	1048	2012.12.2.	3. tábla	0	0	38	0	0,6	mázatlan	mázás	világosvörös	Nagyfái. Behúzott, behajlított peremtöredék. Belül a karimán fehér engobe, világoszöld pöttyfoltok. A peremen kívül fehér engobe, zöld mázfoltokkal. Sárgásfehér máz.
2.3.108.	1049	2012.12.3.	3. tábla	0	0	24	0	0,4	mázatlan	mázás	világosvörös	Tányér. Behúzott, behajlított peremtöredék. A peremen kívül és belül is fehér engobe. A karimán sötétbarna és világoszöld függőleges csíkok indulása. Fehér átlátszó máz.
2.3.110.	1050	2012.12.4.	3. tábla	0	0	18	0	0,3	mázatlan	mázás	világosvörös	Tányér. Behúzott, behajlított perem. Kívül és belül fehér engobe. Sárgásfehér mázzal leöntve.
2.7.51.	1051	2012.12.6.	4. tábla	0	0	32	0	0,6	színtelen máz	zöld máz	vörös	Tái. Kihajlított, duzzadt perem, felül borda fut körbe.
2.10.12.	1052	2012.12.7.	4. tábla	0	0	0	0	0,6	színtelen máz	színtelen máz	vörösbarna	Tányér (?). Egyenes, alul megvastagított peremtöredék. A perem külső felén és a karimán fehér engobe. A karima felső részén három vízszintes sötétbarna csík. Világos átlátszó máz.
10.1.67.	1053	2012.13.1.	4. tábla	0	0	38	0	0,5	mázatlan	mázás	világosvörös	Nagyfái. Behúzott, behajlított perem. A peremen kívül fehér engobe. A karima belső oldalán fehér engobe-on nem kivethető minta.
10.1.74.	1054	2012.13.2.	4. tábla	0	0	24	0	0,3	mázatlan	sárgásbarna mázás	sárgásvörös	Tányér. Peremtöredék, külső széle gallérosan megvastagított, lekerekített.
10.1.75.	1055	2012.13.3.	4. tábla	0	0	30	0	0,3	mázatlan	zöld foltos mázás	sárgásvörös	Tái. Peremtöredék. Szögfej formájú perem. A perem külső felén is foltos zöld máz.
10.3.76.	1056	2012.13.11.	6. tábla	0	0	26	0	0,4	mázatlan	mázás	vörös	Tái. Duzzadt, a karimakülsőhöz hajlított peremtöredék. A perem külső felén fehér engobe-on zöldes máz. Belül vízszintes fehér engobe csíkokon barnaszöld máz.
10.3.80.	1057	2012.13.12	6. tábla	0	0	20	10	0,4	mázatlan	mázás	világosvörös	Tányér. Tagolt perem. Külső szélén és belül vörösbarna engobe-on a perem vízszintes részén fehér hullámvonal. A karimán két vízszintes fehér, alatta sötétbarna hullámvonal. A sinc felett három sor fehér vízszintes vonal. Az öbölben bizonytalan minta.
10.3.81.	1058	2012.13.22.	7. tábla	0	0	0	8	0,5	mázatlan	fűzöld mázás	vörös	Tányér. Fenéktöredék.
10.4.69.	1059	2012.13.23.	7. tábla	0	0	0	18	0,4	ólommázás	zöld foltos mázás	vörös	Tái(?). Talpgyűrűs fenéktöredék. Az oldaltöredék sines.
10.4.71.	1060	2012.13.13.	6. tábla	0	0	35	0	0,6	mázatlan	mázás	világosvörös	Tái. Szögfej formájú, lekerekített perem. Külső felén fehér engobe, szintelen máz. A karimán két, ill. egy vízszintes vörösbarna vonal, közöttük felirat (német, évszámmal?). A sincen zöld csík fut körbe.
10.4.72.	1061	2012.13.24.	7. tábla	0	0	0	16	0,7	mázatlan	mázás	világosvörös	Tái vagy nagyfái. Alacsony sines. A karimán fehér függőleges csíkok, az öbölben fehér engobe-on fényes sűs ívek, kívül különösen csíkok az engobe-ban, engobe-ba karcolt kör, azon félkörösen engobepöttyök gyöngyszerűen. Függőleges akasztófül a sinc mélyedésében.
10.4.78.	1062	2012.13.14.	6. tábla	0	0	14	0	0,4	mázatlan	mázás	világosvörös	Kistányér. Enyhén megvastagított, behúzott, sines. A perem külső szélén és belül fehér engobe-on zöld foltos sárga máz.
10.4.79.	1063	2012.13.15.	6. tábla	0	0	22	0	0,5	ólommáz	sárgás mázás	vörös	Tányér. Kihajlított, enyhén megvastagított, legöböljött perem. A perem belső oldalán két kékeszöld vízszintes fut körbe. Alatta kékeszöld szirmok(?).
10.4.84.	1064	2012.13.26.	8. tábla	0	0	0	8	0,4	mázatlan	barna mázás	világosvörös	Tányér (?). Magas sinc. Fenék és öböl-töredék. Az öbölben koncentrikus sárga koncentrikus körök.

Az elő-kerülés kódja	Azonosító	Leltári szám	Tábla	Magasság	Átmérő	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vas-tagság	A kerámia felülete kívül	A kerámia felülete belül	A kerámia színe	Leírás
10.10.3.	1065	2012.13.4.	5. tábla	0	0	0	0	0,6	mázatlan	máz	téglavörös	Tál (?). Rámás perem töredéke. Peremen kívül és belül fehér engobe. A karimán fésűs hullámvonal. Zöld foltok, szintelen máz.
10.10.6.	1066	2012.13.5.	5. tábla	0	0	24	0	0,5	mázatlan	világoszöld mázas	sárgászörös	Tányér. Egyenes, kívül gömbölyűen megvastagított perem. Kívül és belül fehér engobe-on zöld máz.
10.12.15.	1067	2012.13.6.	5. tábla	0	0	0	0	0,5	mázatlan	zöld mázas	világoszörös	Tányér (?). Rámás perem és karima töredéke, sinc . Fehér engobe-on zöld máz.
10.13.4.	1068	2012.13.7.	5. tábla	0	0	22	0	0,3	mázatlan	szintelen mázas	világosbarna	Tányér. Legömbölyített szögfeperem. A perem külső felén és belül fehér engobe, kékeszöld minta széle.
10.13a.3.	1069	2012.13.8.	5. tábla	0	0	41	0	0,5	mázatlan	szintelen mázas	világoszörös	Nagytál. Enyhén behúzott perem. A perem külső felén fehér engobe, mázfoltok. A karimán fehér vízszintes engobe csíkok.
10.13a.4.	1070	2012.13.18.	7. tábla	0	0	0	0	0,5	mázatlan	sárgásbarna mázas	sárgászörös	Tál (?). Fenék és öböltöredék. AS Fehér engobe-on sárgásbarna máz, függőleges zöld mázfoltok.
10.16.31.	1071	2012.13.9.	5. tábla	0	0	26	0	0,3	mázatlan	barna mázas	világoszörös	Tál. Magas sinc. Kihajló perem, a karima külső széléhez hajlítva. A karimán és az öbölben fehér engobe-on függőleges sötétbarna csíkok. Világosbarna máz.
10.19.30.	1072	2012.13.10.	6. tábla	0	0	20	0	0,3	mázatlan	zöld mázas	sárgásfehér	Tányér. Rámás peremtöredék. Külső fele feketére égett. Zöld mázfoltos.
10.19.31.	1073	nincs	nincs	0	0	0	10	0,5	mázatlan	máz	sárgásfehér	Tányér (?). Fenék és öböltöredék. Sínces. A sinc alatt vízszintes barna csík. A sinc törésvonalában kívül függőleges akasztófül. Az öbölben fehér engobe-on zöldes máz. Kívül síkalt.
13.1.151.	1074	2012.14.1.	8. tábla	0	0	28	0	0,5	mázatlan	máz	sárgásbarna	Tál. Perem (legömbölyített, kívül alul megvastagított), karima, öböltöredék. Kívül simára síkálva. Belül a karimán barna tulipán, Mellette rövid vízszintes zöld csíkok sinc felé rövidítve. A csíkok jobb oldalán barna ovális minta, belül négyzögletes.
13.1.152.	1075	nincs	9. tábla	0	0	0	10	0,5	mázatlan	zöldes mázas	vörös	Tál (?). A tükörben fehér engobe-on fésűs dísz. Szintelen mázzal, helyenként zöld foltokkal.
13.1.156.	1076	2012.14.2.	8. tábla	0	0	38	0	0,5	mázatlan	máz	téglavörös	Tál. Behúzott, behajló perem. Kívül a peremen fehér engobe, belül fehér engobe-on vízszintes fésűs díszítés.
13.1.157.	1077	2012.14.3.	8. tábla	0	0	0	0	0,6	mázatlan	máz	világoszörös	Tál (?). Behúzott, behajló perem. Külső és belső oldalán fehér engobe.
13.1.163.	1078	nincs	9. tábla	0	0	0	12	0,3	mázatlan	máz	vörös	Tál (?). Fenék- és öböltöredék. Barna szirmok az öbölben, sötétbarna kereteléssel. Felette vízszintes barna csík fut körbe.
13.1.164.	1079	2012.14.4.	8. tábla	0	0	34	0	0,5	mázatlan	máz	világosbarna	Tál. Behúzott, behajló perem. Kívül simára síkált. Belül fehér engobe-on sötétbarna, zöld, világosbarna növényi minta.
13.1.166.	1080	2012.14.6.	8. tábla	0	0	36	0	0,5	mázatlan	máz	világoszörös	Tál. Behúzott perem. Kívül a peremen és belül fehér engobe. A karimán fehér engobe-on barna és zöld festés. Barna és zöld szírom sötétbarna kereteléssel.
13.1.167.	1081	nincs	9. tábla	0	0	0	12	0,8	mázatlan	máz	vörös	Tál (?). Fenék- és öböltöredék. Az öbölben zöld mázfolt.
34.1.38.	1082	2012.15.2.	10. tábla	6,3	0	24	14	0,4	mázatlan	máz	vörös	Tányér. Perem-, oldal- és fenéktöredék. Egyenes, befelé ferdén levágott perem, A perem külső felén és belül fehér engobe, zöld foltok, sárgás máz. +34.1.39., 34.1.40.
34.1.57.	1083	2012.15.4-6.	10. tábla	9	0	38	23	0,9	mázatlan	máz	sárgászörös	Tál. Behúzott, legömbölyített perem. Nincs sinc. Az oldalon alul felül két vízszintes fehér között fehér hullámvonal. Ezek között ferdén hullámvonal (kgyó). Sötétbarna vonalak. Az öbölben fehér töredékesen miatt nem felismerhető minta.
34.1.47.	1084	2012.15.56.	13. tábla	0	0	24	0	0,5	mázatlan	zöld mázas	világoszörös	Tányér. Behúzott, behajló perem. Fehér engobe-on zöld máz, helyenként barnás foltokkal.
34.1.54.	1085	2012.15.63.	13. tábla	0	0	18	0	0,3	mázatlan	máz	vörös	Tányér. Behúzott, kívül gömbölyű perem. Sínces. A perem külső felén barna és sárga máz. Belül fehér engobe-on sárga máz, zöld foltokkal.

34.1.48.	1086	2012.15.57.	13. tábla	0	0	0	34	0	0,5	mázatlan	mázás	világosvörös	Tál. Behúzott, behajlított perem. Kívül fehér engobe. Belül a karimán vízszintes vonalköteg és hullámvonaladisz.
34.1.52.	1087	2012.15.61.	34. tábla	0	0	28	0	0,5	mázatlan	mázatlan	mázás	világosvörös	Tányér. Behúzott, behajlított perem. Kívül a peremen fehér engobe. Belül fehér engobe-on vízszintes vonalköteg, alatta ferdén lefutó, talán kézzel húzott sávok.
34.1.42.	1088	2012.15.52.	13. tábla	0	0	22	0	0,5	mázatlan	mázatlan	mázás	barnavörös	Tányér. Rámás, felül ferdén levágott perem. Kívül a peremen barna és zöld máz. Belül sötétzöld fojtos alapon barna pötty.
34.1.41.	1089	nincs említve a szövegben	nincs	0	0	0	0	0,6	mázatlan	mázatlan	fehér engobe fűzőld mázás	vörös	Tányér (?). Karima- és öböltörödek sinccel.
34.1.44.	1090	2012.15.54.	nincs	0	0	32	0	0	mázatlan	mázatlan	mázás	világosvörös	Tál. Rámás perem, erősen sérült. Kívül a peremen fehér engobe és világoszöld máz. Belül világoszöld folyatott máz.
34.1.45.	1091	2012.15.3.	10. tábla	3,3	0	18,8	8	0,5	mázatlan	mázatlan	fűzőld mázás	világosvörös	Tányér. Felül vízszintes, belül vízszintes borda, kívül enyhé galler. Sinc nincs. Kívül függőleges akasztófüll az oldal közepe táján. A perem külső szélén is máz.
34.1.50.	1092	2012.15.59.	13. tábla	0	0	20	0	0,5	mázatlan	mázatlan	fűzőld mázás	sötétvörös	Tányér. Egyenes perem, megvastagított, vízszintes horonnyal. Sinc középtájon. Kívül és belül fehér engobe-on fűzőld máz.
34.1.53.	1093	2012.15.62.	13. tábla	0	0	36	0	0,5	mázatlan	mázatlan	fűzőld mázás	világosvörös	Nagyital. Behúzott behajlított perem, karima-, sinc- és öböltörödek. Kívül a peremen és belül fehér engobe-on fűzőld máz.
34.1.24.	1094	nincs	13. tábla	0	0	16	0	0,5	mázatlan	mázatlan	mázás	világosvörös	Tál. Fenék és oldaltörödek. Fehér engobe-on vízszintes vonalköteg és félköríves vonalköteg.
34.1.17.	1095	2012.15.28-36.	12. tábla	0	0	38	14	0,6	mázatlan	mázatlan	mázás	vörös	Nagyital. Behúzott, behajlított perem. Peremen fehér engobe- és mázfoltok. Sinc (?) töredékes. Az oldalon fehér engobe-on fűzőld vízszintes és hullámvonalkötegek futnak. Az öbölben koncentrikus körök. Sárga mázfoltok. +34.1.18-22.
34.1.12.	1096	2012.15.23.	12. tábla	0	0	24	0	0,4	mázatlan	mázatlan	világoszöld mázás	szürke	Tányér. Egyenes, alul megvastagított peremtörödek. Fehér engobe-on barna, vonalas tulipán. Zöld és vörös festéssel.
34.1.10.	1097	2012.15.20-21.	12. tábla	0	0	30	0	0,6	mázatlan	mázatlan	mázás	világosvörös	Tál. Egyenes, alul gömbölyűen megvastagított perem. Sincés. A peremen és belül barna engobe, azon fehér tulipán, mellette fehér és barna vízszintes hullámok egymás alatt.
34.1.14.	1098	2012.15.25.	12. tábla	0	0	20	0	0,5	mázatlan	mázatlan	színtelen mázás	világosvörös	Tányér. Sincés perem. Kívül fehér engobe, világosbarna máz. Belül fehér engobe-on világossárga és barna ferdén folytatott csík.
34.1.11.	1099	2012.15.22.	12. tábla	0	0	16	0	0,4	mázatlan	mázatlan	mázás	sötétvörös	Tányér (?). Fenék, öböl-, karimatörödek. Alsó sinc. Az öbölben bekarcolt, mélyített barna virágminta fehér engobe alapon.
34.1.16.	1100	2012.15.27.	12. tábla	0	0	32	0	0,5	mázatlan	mázatlan	világoszöld mázás	világosvörös	Tál. Behúzott, behajlított perem és karima. A karimán fehér hullámvonal, alatta vízszintes vonalköteg. Alattal nem felismerhető fehér minta.
34.1.7.	1101	2012.15.17.	11. tábla	0	0	0	0	0,6	mázatlan	mázatlan	színtelen mázás	sárgavörös	Nagyital (?). Peremtörödek, behúzott, behajlított. A karimán fehér engobe-ra húzott párhuzamos csíkok, egyéb nem felismerhető fehér minta. Függőleges zöld mázcsíkok.
34.1.9.	1102	2012.15.19.	11. tábla	0	0	0	0	0,6	mázatlan	mázatlan	mázás	világosvörös	Behúzott, behajlított perem. A perem külső felén, felső kétharmadán fehér engobe. Belül engobe-ba húzott vonalköteg. Sárga mázcsíkok.
34.1.8.	1103	2012.15.18.	11. tábla	0	0	0	0	0,5	mázatlan	mázatlan	mázás	világosvörös	Behúzott, behajlított perem. Kívül fehér engobe, néhány zöld pöttyel. Belül barna máz.
34.1.5.	1104	2012.15.15.	11. tábla	0	0	32	0	0,6	mázatlan	mázatlan	világossárga mázás	világosvörös	Tál. Behúzott, behajlított perem. Kívül fehér engobe, zöld mázfoltok. A karimán fehér engobe-on vízszintes vonalköteg és hullámvonalkötegek egymáson. Helyenként függőleges zöld mázcsíkok.

Az elő-kerülés kódja	Azo- nosító	Leltári szám	Tábla	Ma- gasság	Át- mé- rő	Szár- át- mérő	Fenek- át- mérő	Vas- tagság	A kerámia felülete kívül	A kerámia felülete belül	A kerámia színe	Leírás
34.1.6.	1105	2012.15.16.	11. tábla	0	0	0	19	0,8	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Nagyfál (?) . Fenék- és öböltörédéék. Fehér engobe-ba simított hullámvonalakörtegek. Zöld mázcsíkok folytatva.
34.1.15.	1106	2012.15.26.	12. tábla	0	0	29	0	0,5	mázatlan	sárga mázas	világosvörös	Tál. Rámás perem törédéke. A felső külső szélé kihajlik. Peremen kívüli fehér engobe- és mázfoltok. A karimán barna alapon fehér és barna apró hullámvonalak futnak körbe. Alattuk fehér vízszintes csík.
34.1.27.	1107	2012.15.37.	13. tábla	0	0	30	0	0,5	mázatlan	sárga mázas	téglavörös	Tányér. Behúzott, behajló perem. Kívül fehér engobe. A karimán sötétbarna keretelésben barna hullámvonalmintá.
34.1.71.	1108	2012.15.70.	14. tábla	0	0	34	16	0,6	mázatlan	színtelen mázas	világosbarna	Tál. Behúzott, behajló perem. Kívül fehér engobe. Sinc (?) valószínűleg nincs. A belső oldalon fehér engobe-on felváltva vonalkörtegek, ill. hullámvonalakörtegek találhatóak. Az öbölben ugyanezek koncentri- kusan. Foltokban zöld máz.
34.1.75.	1109	2012.15.71.	14. tábla	0	0	0	14	0,3	mázatlan	színtelen mázas	téglavörös	Tál (?) . Fenék, öböl és karima törédéke. Alsó sinc. A karimán és az öböl közepén fehér engobe, azon fésűs hullámvonalakörteg. Az öbölben ugyanez koncentrikusan. A sìnccel egyvonalban a külső oldalon függő- leges akasztófül.
34.1.66.	1110	2012.15.65., 2012.15.65., 2012.15.67., 2012.15.68., 2012.15.69.	14. tábla	0	0	0	13	0,6	mázatlan	mázas	barnavörös	Fenek-, öböl- és karimatörédéék. Alacsony sinc. A karimán és az öbölben fehér engobe-on fésűs hul- lámvonalakörteg- és vonalkörtegdisz. Ráfröcsköt zöld mázfoltok. A sìnccel egy vonalban, a külső oldalon függőleges akasztófül.
34.1.56.	1111	2012.29.1.	14. tábla	4,9	0	29	16,5	0,6	mázatlan	sárga mázas	téglavörös	Tál. Rámás perem, alsó sìnccel. A peremen mázfoltok. Belül engobe csíkok öntözve, szabálytalanul, egy- mást keresztezve.
34.1.31.	1112	2012.15.38.	13. tábla	0	0	32	18	0,4	mázatlan	sárga mázas	világosvörös	Tál. Rámás perem, fenéktörédéék. Kívül a peremen barna engobe. A karimán fehér engobe csíkok, ferdén. Sárga máz.
34.1.34.	1113	n.e.	nincs	0	0	0	0	0,6	mázatlan	mázas	téglavörös	Rámás perem oldaltörédékei. A perem külső felén fehér engobe folt. Sìnccel.M160 Belül fehér engobe, rajta fröcsköt zöld máz. +34.1.35., 34.1.36.
34.1.60.	1114	2012.15.7-9.	11. tábla	6,8	0	29	18	0,8	mázatlan	mázas	világosvörös	Tál. Rámás perem. Alacsony sìnccel. Függőleges függesztőfül kívül, a sìnctől kissé fölfele. A peremen kívül fehér engobe. A karimán és az öbölben vörösbarna és sötétbarna pöttyök, még nyersen kissé összehúzza.
34.1.65.	1115	2012.15.13.	11. tábla	5,7	0	22	16	0,4	színtelen máz	színtelen mázas	téglavörös	Tányér. Széles rámás perem. Alacsony sìnccel. A pereme kívül barna engobe-os, rajta vízszintes fül. Belül fehér engobe-on zöld folytatott máz.
34.1.72.	1116	2012.30.1-3.	14. tábla	7,4	0	28	14	0,5	mázatlan	világoszöld mázas	világosvörös	Tál. Behúzott, behajló perem. Sinc nincs. Az oldalon fehér engobe-on vízszintes fésűs dísz füt körbe. Az öbölben koncentrikus körök. Barnával folytatott dísz, világoszöld máz. Az oldal közepén függőleges akasztófül. +34.1.73., 31.1.74.
34.1.26.	1117	2012.15.1.	10. tábla	5,8	0	30	18	0,6	mázatlan	mázas	világosvörös	Tál. Rámás perem, ferdén levágott szélel. Sinc közepén. Kívül mázas a perem. Belül ferdén folytatott engobe csíkok és pöttyök.
21.4.14.	1118	2012.18.10.	20. tábla	0	0	30	0	0,5	mázatlan	színtelen mázas	világossárga	Tál. Behúzott, behajló szél. Fehér engobe, a karimán fehér engobe-on barna vízszintes vonalcsík, töre- dezett felület.
21.6.27.	1119	2012.18.11.	20. tábla	0	0	29	0	0,5	barna mázas	mázas	világosvörös	Tál. Egyesnek, kívül megvastagított perem. Kívül a peremen zöldesbarna máz. Belül barna máz.
21.1.10.	1120	2012.18.3.	20. tábla	0	0	27	0	0,5	mázatlan	sárga mázas	vörös	Tál. Behúzott, behajló szél. Kívül dohánysárga folt. Belül fehér engobe-on apró hullámos fésűs dísz.

21.6.31.	1121	2012.18.12.	20. tábla	0	0	0	22	0	0,4	mázatlan	mázás	téglavörös	Tányér. Rámás perem. Sínces. Külső oldalán kívül barna máz. Belül és a karimán sötétbarna máz, világoszöld, V alakú mázzal. +21.6.32.
21.1.7.	1122	2012.18.5.	20. tábla	0	0	18	0	0	0,5	mázatlan	sárga mázas	világosvörös	Tányér. Megvastagított, duzzadt perem, belső szélén borda. Sínces. Kívül a peremen és belül sárga máz.
21.1.6.	1123	2012.18.4.	20. tábla	0	0	20	0	0	0,5	mázatlan	világosbarna mázas	vörös	Tányér. Rámás perem, magas síncel. A peremen kívül sárga engobe, világosbarna máz.
21.6.29.	1124	2012.18.1.	20. tábla	3,1	0	20	14	0	0,5	mázatlan		téglavörös	Tányér. Felül vízszintes szögfeperem. Sínces. A négerbarna mázon folytatott függőleges csíkok keresztben egymáson. +21.6.30., 21.2.11.
21.2.41.	1125	2012.18.7.	20. tábla	0	0	18	0	0	0,3	mázatlan	zöld mázas	vörös	Tányér. Rámás perem, felső szélé befelé levágott. Sínces. A karima alatt függőleges akasztófül.
21.2.44.	1126	2012.18.8.	20. tábla	0	0	40	0	0	0,5	mázatlan	sötétzöld mázas	téglavörös	Magyfal. Rámás perem. Felül befelé levágott, kis horonnyal. A perem külső oldalán fehér engobe és mázfolt. Belül fehér engobe-on sötétzöld máz.
21.3.18.	1127	2012.18.9.	20. tábla	0	0	40	0	0	0,4	mázatlan	zöld mázas	téglavörös	Magyfal. Rámás perem, felül legömbölyített. A perem külső felén és a karimán fehér engobe, bama foltos zöld máz függőleges csíkban öntve.
21.2.14.	1128	2012.18.6.	20. tábla	0	0	34	0	0	0,6	mázatlan	színtelen mázas	téglavörös	Tál. Behúzott, behajló perem, felül befelé férdén levágott. Alsó sinc. A karimán fehér engobe-on vízszintes csíkok húzva, oválisok a karima szélességében. +21.2.15., 21.2.17., 21.2.18., 21.2.28., 21.2.31., III.2.325. (és 21.12.20., X.1.28.)
X.1.001.	1129	2012.19.1-8.	22. tábla	7	0	30	24	0	0,6	mázatlan	sárga mázas	téglavörös	Tál. Széles rámás perem, kis gallerral. S K Kívül máz. A peremen vízszintes fül. A perem belső hajlatában és a sinc felett fehér vízszintes. A karimán tyúklabminták. Az öbölben koncentrikus körök. A sinc vonalában kívül függőleges akasztófül.
X.1.002.	1130	nincs	26. tábla	0	0	0	13	0	0,3	mázatlan	zöld mázas	téglavörös	Tányér. Fenék, öböl és karima töredéke. Alacsony sinc. A karimán nem felismerhető fehér minta. Az öbölben fehér virágminta. Talán egy évszám két tagja: 18(?), 28(?). +34.1.79.
X.1.003.	1131	2012.19.9.	22. tábla	3,6	0	20	14	0	0,3	mázatlan	mázás	téglavörös	Tányér. Felül gömbölyű szögfeperem. S K A peremen kívül máz. Felül keresztben engobe csík. A karimán hármás levelek. Az öbölben madarabrázolás. Sárga mázzal leöntve.
X.1.004.	1132	2012.19.17-19.	24. tábla	0	0	24	0	0	0,4	mázatlan	zöld mázas	téglavörös	Tányér. Behúzott behajló perem. Sínces. A perem külső felén máz. A karimán fehér, kottaférszerű minta.
X.1.005.	1133	nincs	26. tábla	0	0	0	11	0	0,3	mázatlan	sárgás mázas	világosvörös	Tányér. Fenék, öböl- és karimatöredék. Alacsony sínces. A karimán és az öbölben is fehér engobe foltok és zöld mázpöttyök.
X.1.006.	1134	nincs	26. tábla	0	0	0	7,8	0	0,3	mázatlan	sárga mázas	vörös	Tányér(?). Talpgyűrűs tál fenék- és oldalirédeké. Az öbölben fehér engobe-on sárga máz. Zöld folytatott máz. Talpgyűrűben két lyuk függészéshoz.
X.1.029.	1135	2012.19.10.	22. tábla	4,4	0	18	8	0	0,5	mázatlan	színtelen mázas	téglavörös	Tányér. Behúzott perem. Alacsony sínces. Kívül a peremen fehér engobe. A karimán fehér engobe-on fésűs hullámvonaldisz. Zöld folytatott máz.
X.1.030.	1136	2012.19.20.	24. tábla	0	0	18	0	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	téglavörös	Tányér. Behúzott perem. Sínces. Kívül a peremen fehér engobe. Belső karimán fehér engobe-on függőleges fésűs vonalkötegek láthatóak. Az öböl látható széle barna. A sinc külső szögletében függőleges függesztőfül.
X.1.031.	1137	2012.19.21.	24. tábla	0	0	23	14	0	0,5	mázatlan	mázás	barna	Tányér. Sínces perem, enyhén befelé levágott. Felső sínces. Kívül a peremen zöldessárga máz. Belül fehér engobe-on világoszöld mázfoltok, elmosódott mázpöttyök.
X.1.032.	1138	nincs	26. tábla	0	0	0	12	0	0,4	mázatlan	sárga mázas	vörös	Tányér(?). Fenék- és öbölirédek. Fehér engobe-on sötétbarna pöttyyszerű foltok.
X.1.036.	1139	2012.19.22.	24. tábla	0	0	29	17	0	0,4	mázatlan	mázás	vörös	Tál. Rámás perem és fenék töredéke. A perem külső felén világosbarna. Belül a karimán és az öbölben fehér, csurgatott, függőleges engobe csíkok. Az öböl alján különálló csíkok és hullám (?).
X.1.037.	1140	2012.19.11.	22. tábla	3,9	0	22	19	0	0,5	mázatlan	mázás	téglavörös	Tányér. Behúzott perem. Alacsony sínces. Kívül a peremen sárga máz. A sincen tyúklabminta.

Az elő-kerülés kódja	Azonosító	Leltári szám	Tábla	Magasság	Átmérő	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vas-tagság	A kerámia felülete kívül	A kerámia felülete belül	A kerámia színe	Leírás
X.1.038.	1141	2012.19.23-24.	24. tábla	0	0	18	0	0,3	mázatlan	sárga mázas	téglavörös	Tányér. Sínces perem, belső oldalon horony. Felső sínces. Kívül fehér engobe-on sárgás máz. A peremen belül és a karimán fehér engobe-on sárga máz, valamint zöld függőleges csíkok.
X.1.039.	1142	2012.19.25.	25. tábla	0	0	32	0	0,6	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Tányér. Sínces perem. Külső oldalán sötétbarna engobe, színtelen máz. Belül a karimán ferdén folytatott fehér engobe csíkok.
X.1.042.	1143	2012.19.26.	25. tábla	0	0	0	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányér (?). Kihajló, enyhén vastagodó, vízszintes perem. A perem külső szélén fehér engobe, színtelen máz. A perem tetején barna hullámvonal. A karimán barna pöttycsoportok és zöld mázfoltok.
X.1.061.	1144	2012.19.27.	25. tábla	0	0	39	0	0,5	mázatlan	mázás	téglavörös	Nagytál. Sínces perem. A perem külső oldalán és belül fehér engobe-on zöld, foltos máz.
X.1.065.	1145	2012.19.28.	25. tábla	0	0	18	0	0,2	zöld olom-mázás	zöld mázas	téglavörös	Csésze (?). Ivelt perem. Fehér engobe-on zöld máz. Felső széléből hurka formájú függőleges fül.
X.1.069.	1146	2012.31.1.	22. tábla	9,3	0	34	22	0,6	mázatlan	mázás	világosbarna	Tál. Rámás perem, felső szélé egyenes, kissé ferdén befelé levágott. A külső oldalán és a belső oldalon fehér engobe-on zöld és barna mázfoltok. Alacsony sínces. Hurka formájú, függőleges akaszófül található.
X.1.070.	1147	2012.19.12-15.	23. tábla	9,3	0	40	28	0,6	mázatlan	mázás	téglavörös	Nagytál. Rámás perem. Alacsony sínces. A perem külső oldalán fehér engobe és zöld máz. Belül fehér engobe-on foltos zöld máz.
X.1.071.	1148	2012.19.16.	23. tábla	8,1	0	38	18	0,5	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Nagytál. Behúzott perem, alul kissé galléros. Sínc nincs. Kívül a peremen fehér engobe folt és kevés máz. Belül az oldalon fehér engobe-on vízszintes, azokon függőleges vonalkötegek. Középtájon dupla ívsor, talán ujjal húzott. Függőleges zöld mázcsík.
X.1.073.	1149	2012.19.84.	23. tábla	11,2	0	40	19,5	0,8	mázatlan	színtelen mázas	világosbarna	Nagytál. Behúzott, behajló perem. Alacsony sínces. Kívül a peremen fehér engobe és zöld mázfoltok. A karimán és az öböl közepén fehér engobe-on fésűs hullámvonalak köre, illetve függőlegesen. Barna és zöld mázcsíkok függőlegesen csurgatva.
X.1.072.	1150	2012.19.29.	25. tábla	0	0	38	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Nagytál. Behúzott, behajló perem. Kívül a peremen fehér engobe. A karimán fehér engobe-ba karcolt fésűs dísz.
X.1.089.	1151	2012.32.1.	23. tábla	11,8	0	38	19	0,7	mázatlan	sárga mázas	sötétvörös	Nagytál. Behúzott, kívül legömbölyített perem. Sínc nincs. Fehér engobe-on vízszintes fésűminta, sávonként függőleges fésűs hullámminta. Zöld folytatott máz, függőleges sávokban. Összeillik: 34.1.77. -21.20.,23.,27. valamint X.1.77.,88.,93.,94.,96. és 34.1.78.
X.1.081.	1152	nincs	26. tábla	0	0	0	22	0,8	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Nagytál. Fenek és öböl töredéke. Az öböl közepén fehér engobe-ba húzott koncentrikus körök.
X.1.078.	1153	2012.19.30.	23. tábla	0	0	38	0	0,5	mázatlan	színtelen mázas	téglavörös	Nagytál. Behúzott perem. Kívül sárgásbarna engobe. Belül a karimán sárgásfehér engobe-on fésűs párhuzamosok futnak körbe. Zöld máz foltokban.
X.1.083.	1154	2012.19.31.	23. tábla	0	0	40	0	0,5	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Nagytál. Behúzott, behajló perem. Kívül fehér engobe a peremen. A karimán fehér engobe-on fésűs hullámvonal dísz.
III.2.303.	1155	nincs	18. tábla	0	0	0	16	0,5	mázatlan	barna mázas	barnavörös	Fenek-töredék, enyhén kihajló oldal.
III.2.306.	1156	n.e.	nincs	0	0	0	10	0,6	mázatlan	mázatlan	világosvörös	Fenek-töredék, kihajló oldaltöredék.
III.2.311.	1157	2012.16.1.	15. tábla	0	0	0	22	0,4	mázatlan, fehér engobe	színtelen mázas	világosvörös	Két összeálló és egy összetartozó tányér behúzott perem és karimátöredéke, sinc kis részével. +III.4.158.
III.2.314.	1158	2012.16.33.	17. tábla	0	0	0	0	0,9	mázatlan	mázás, fehér engobe	vörös	Vörösbarna és sötétbarna festett, színtelen mázzal. +III.2.323. összeálló töredékek.

III.2.316.	1159	2012.16.2.	15. tábla	0	0	0	18	0	0,5	mázatlan	máz	élénkvorós	Tányér perem és homorú peremtörődéke. A perem kissé behajló, enyhe éleben végződik, felül vízszintes, kívül legömbölyített. Felső síncs valószínűleg.
III.2.321.	1160	2012.16.3.	15. tábla	0	0	38	0	0,6	fehér engobe, mázatlan	zöld mázas	vorós	Nagytrái. Behúzott, kívül megvastagított, lekerekített. Belül vízszintes fehér engobe csíkok.	
III.2.324.	1161	2012.16.34.	17. tábla	0	0	0	18	0,8	mázatlan	máz	világosvorós	Alsó síncs fenéktörődék. Fehér engobe-on vorós és bama minta. A sinc alatt vízszintes bama csík. Kívül erős korongoláshajnyomok.	
III.2.327.	1162	2012.16.4.	15. tábla	0	0	28	0	0,4	fehér engobe, mázatlan	színtelen mázas	vorós	Tái. Enyhén behúzott, kívül megvastagított, lekerekített perem (behajló szél). Belül fehér engobe-on fésűs dísz, apró, girlandszerű.	
III.2.336.	1163	2012.16.10.	15. tábla	0	0	18	0	0,5	mázatlan	máz	vorós (sárgás)	Tányér behúzott pereme és karimája. Belül zöld foltos, kissé zöldes színtelen máz.	
III.3.2.	1164	2012.16.11.	16. tábla	0	0	26	0	0,3	mázatlan	zöld mázas	világosvorós	Tái. Enyhén behúzott, kívül legömbölyített perem. Belül fehér engobe-on zöld máz.	
III.3.3.	1165	2012.16.12.	16. tábla	0	0	30	0	0,6	zöld máz	máz	sötétvorós	Tái ramos pereme. Belül fehér engobe csíkok öntve, rajta zöld máz.	
III.3.4.	1166	nincs	18. tábla	0	0	0	10	0,6	mázatlan	máz	sötétvorós	Fenéktörődék.	
III.2.331. III.4.161.	1169	2012.16.5-8.	15. tábla, 18. tábla	0	0	30	0	0,6	mázatlan	színtelen mázas	vorós	Tái. Behúzott perem. Belül fehér engobe-on zöld foltos máz. +III.4.161,162,163.	
III.4.164.	1170	2012.16.13-15.	16. tábla	0	0	26	0	0,4	mázatlan	zöld mázas	fehér	Tái. Kívül legömbölyített perem. Belül zöld mázas. Kívül síkalt az oldal. +III.4.166.,167. (nem összeálló törődékek).	
III.4.168.	1171	nincs említve a szövegben	nincs	0	0	0	12	0,4	mázatlan	zöld foltos máz	sárgásvorós	Fenéktörődék, kihajló oldallal.	
III.4.170.	1172	2012.16.16.	16. tábla	0	0	20	0	0,4	mázatlan	zöld mázas	vorós	Tányér behúzott peremtörődéke. A perem alul, kívül megvastagított, legömbölyített. Belül fehér engobe-on sötétbama minta, zöld folytatott mázzal.	
III.4.177.	1173	nincs	18. tábla	0	0	0	20	0,4	mázatlan	máz	vorós	Fenéktörődék, alacsonyán lévő síncel. Belül a sinc feletti részen fehér engobe-on vízszintes fésűs dísz. +III.4.133. összeálló törődék.	
III.5.6.	1174	nincs említve a szövegben	nincs	0	0	20	0	0,4	mázatlan		sárgásvorós	Tányér karimás széle. Felső széle vízszintes. Külső szélén bevagdósas. Lehet, hogy talpastál (?).	
III.5.8.	1175	nincs említve a szövegben	nincs	0	0	0	0	0,7	mázatlan	zöld mázas	bama	Oldaltörődék.	
III.7.119.	1176	2012.16.17.	16. tábla	0	0	28	0	0,4	mázatlan, síkalt	máz	sárgásfehér	Tái perem- és oldaltörődéke. Behúzott perem (behajló szél). Fehér írókás minta bama engobe-on. Vialagos zöldes foltok. +III.7.120.	
III.7.121.	1177	2012.16.64.	17. tábla	0	0	0	13,5	0,5	mázatlan	zöld mázas	téglavorós	Fenéktörődék, enyhén emelkedő oldaltörődékkel. Az öbölben fehér engobe-on fésűs dísz, színtelen máz zöld foltokkal.	
III.7.123.	1178	nincs	18. tábla	0	0	0	10	0,2	mázatlan	máz	világosvorós	Fenéktörődék. Fehér engobe-on bama és írókás minta folytatott zöld dísszel.	
III.7.130.	1179	2012.16.19.	17. tábla	0	0	0	0	0,7	mázatlan	máz	világosvorós	Ramos perem törődéke. Fehér engobe-on bama pöttyök.	
III.7.131.	1180	2012.16.20.	17. tábla	0	0	20	0	0,5	mázatlan	színtelen mázas	világosvorós	Tányér ramos pereme. Kívül három horonnyal. Belül fehér folytatott engobe-on színtelen, kissé zöldes máz.	
IV-V.7.211.	1181	2012.17.3.	19. tábla	0	0	40	0	0,5	mázatlan	színtelen mázas	világosvorós	Nagytrái behúzott, kívül lekerekített pereme. Belül vízszintes bama csíkok fehér engobe-on, színtelen máz.	

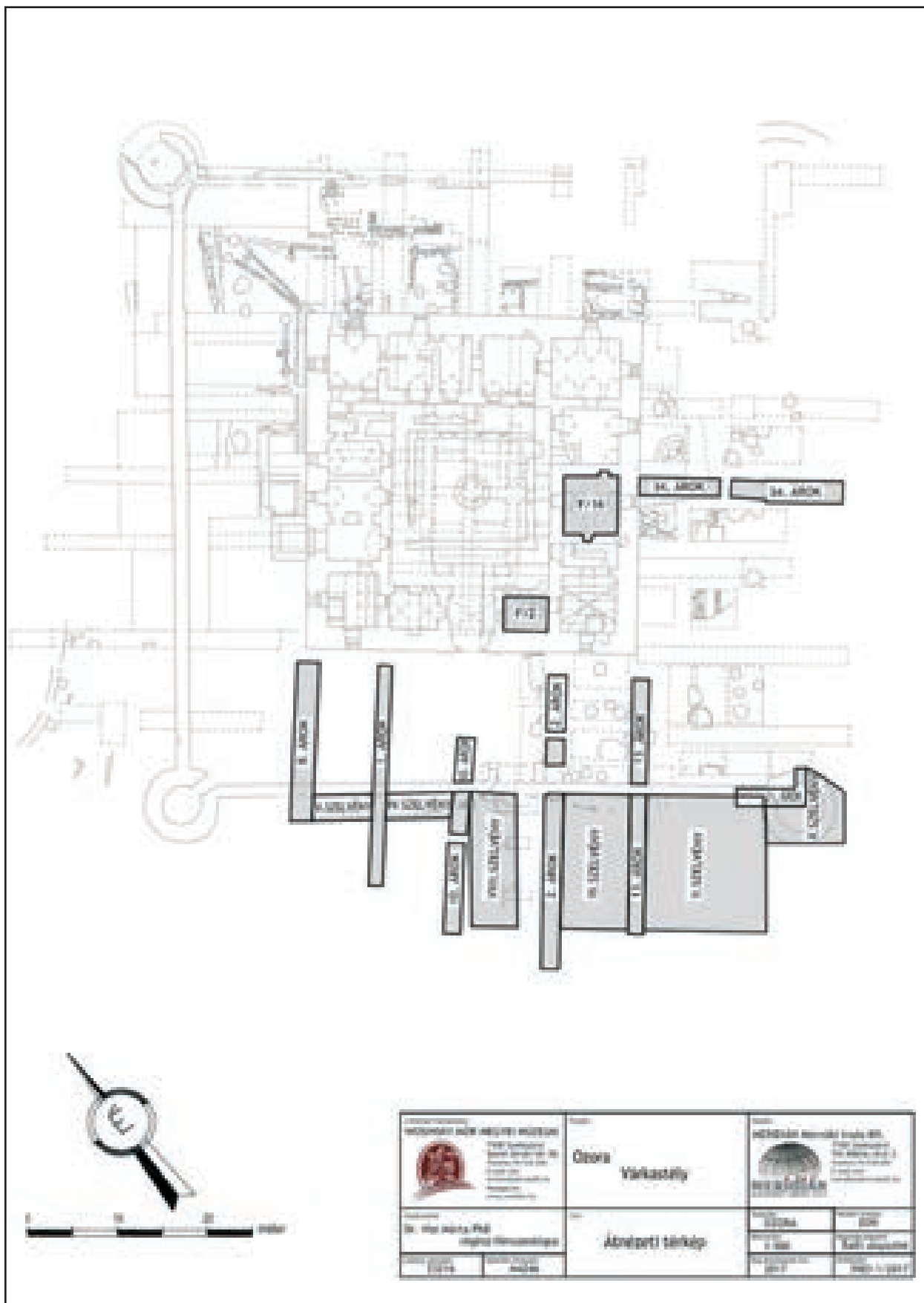
Az elő-kerülés kódja	Azonosító	Leltári szám	Tábla	Magasság	Átmérő	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vas-tagság	A kerámia felülete kívüli mázatlan	A kerámia felülete belüli máz	A kerámia színe	Leírás
IV-V.7.213.	1182	2012.17.5.	19. tábla	0	0	26	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányér. Behúzott, kívüli legömbölyített perem. Belüli fehér engobe-on vízszintes barna csík.
IV-V.7.	1183	2012.17.	19. tábla	0	0	32	0	0,4	mázatlan	zöldessárga mázas	szürkésfehér	Tányér behúzott pereme, kívüli legömbölyített.
IV-V.11.1.	1184	2012.17.1.	19. tábla	0	0	38	0	0,5	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Nagyítal perem- és karimatorédeke. Behúzott perem, kívüli legömbölyített. Belüli fehér alapon fésűminta, vízszintesen és függőlegesen is. Színtelen és zöld foltosított mázzal bevonva.
IV-V.13.1.	1185	2012.17.2.	19. tábla	0	0	36	0	0,5	mázatlan	zöld mázas	vörös	Nagyítal behúzott pereme.
XVII.2.181.	1186	2012.20.2.	27. tábla	0	0	32	0	0,4	mázatlan	mázas	vörösbarna	Tál perem- és karimatorédeke. A perem behúzott, kívüli lekerekített. Belüli fehér engobe-on vízszintes barna csíkok, ovális formában a karimán hullámvonalminta.
XVII.2.182.	1187	2012.20.1.	27. tábla	6,9	0	30	18	0,6	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Tál törédeke. Széles, rászás perem, alacsony sinc. A peremen kívül fehér engobe-on foltosított barnán színtelen máz. A belső részen fehér engobe-on foltosított barnán színtelen máz. A külső oldalon korongolási nyomok.
XVII.2.187.	1188	2012.20.3.	27. tábla	0	0	28	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Tál behúzott peremtorédeke. A perem tövében barna vonal fűt körbe. Fehér engobe-on talán virágdísz.
XVII.2.189.	1189	2012.20.4.	27. tábla	0	0	32	0	0,4	mázatlan	mázas	világosbarna	Tál behúzott, kívüli lekerekített peremtorédeke. Belüli fehér engobe-on világosbarna csík.
XVII.4.141.	1190	2012.20.5.	27. tábla	0	0	20	0	0,5	mázatlan	színtelen mázas	fehér	Tányér igen enyhén behajlított, kívüli kissé megvastagított pereme. Belüli fehér engobe-on barna foltos festés színtelen mázzal.
XVII.5.274.	1191	nincs	30. tábla	0	0	0	16	0,6	mázatlan	mázas	világosbarna	Alsó sinces fenéktörédek. A külső oldalon, közel a sincvonalához függőleges akasztófül (vízszintes lyukkal). Belüli fehér engobe-on zöld, barna, vörös festés.
XVII.5.280.	1192	2012.20.7.	27. tábla	0	0	26	0	0,4	fehér engobe	mázas		Tál egyenes, felüli megvastagított peremtorédeke. Belüli fehér engobe-on sárgásbarna máz.
XVII.5.282.	1193	2012.20.8.	28. tábla	0	0	40	0	0,6	mázatlan	mázas	tégla-vörös	Nagyítal behúzott, alul megvastagított peremtorédeke. Belüli fehér engobe, színtelen máz.
XVII.5.284.	1194	2012.20.9.	28. tábla	0	0	30	0	0,5	mázatlan	mázas	világosvörös	Tányér enyhén behúzott, kicsit alul megvastagított perem- és karimatorédeke. Belüli fehér engobe-on csurgatott barna festés, rajta máz.
XVII.5.286.	1195	2012.20.10.	28. tábla	0	0	26	0	0,4	mázatlan	mázas		Tál kissé behúzott alul megvastagított, lekerekített pereme. Belüli fehér engobe-on vízszintes és függőleges hullámvonalak.
XVII.6.273.	1196	2012.20.11.	28. tábla	0	0	34	0	0,6	mázatlan	mázas	barna	Tál behúzott, kívüli megvastagított, lekerekített peremtorédeke. Fehér engobe-on barna és vörös festés, máz nincs. Talán félkésztermék (?).
XVII.7.233.	1197	2012.20.12.	28. tábla	0	0	32	0	0,6	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Tál enyhén behúzott, kívüli megvastagított legömbölyített peremtorédeke. Fehér engobe-on vörös és sötétbarna festés és színtelen máz. Kívüli korongolási nyomok.
XVII.7.235.	1198	2012.20.13.	28. tábla	0	0	0	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Erősen behúzott, kívüli kissé megvastagított, legömbölyített peremtorédek. Belüli fehér engobe-on vörösbarna minta, színtelen mázzal.
XVII.8.201.	1199	2012.20.15.	29. tábla	0	0	38	0	0,8	mázatlan	sötétzöld mázas	tégla-vörös	Nagyítal behúzott, kívüli kissé megvastagított peremtorédeke. Belüli fehér engobe-on sötétzöld foltos máz.
XVII.8.197.	1200	2012.20.14.	28. tábla	0	0	40	0	0,6	mázatlan	mázas	vörös	Belüli vízszintes fehér engobe csík, fésűs vízszintes és hullámvonalas, színtelen mázzal, rajta folytatott zöldes máz. Kívüli erőteljes bordák a korongolás nyomai. +XVII.8.198. összeillik.
XVII.8.203.	1201	2012.20.16.	29. tábla	0	0	24	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	sárgásfehér	Tányér. Enyhén behúzott peremtorédek, kívüli megvastagított, lekerekített. Belüli fehér engobe-on barna csík, alatta vörösbarna minta törédeke, rajta átírt máz.

XVII.8.204.	2012.20.17.	29. tábla	0	0	28	0	0,5	mázatlan	mázás	világosvörös	Tál enyhén behúzott, kívül megvastagított, legömbölyített perem- és karimatoredéke. Belül fehér engobe-on sötétbarna és zöld festés.
XVII.8.205.	2012.20.18.	29. tábla	0	0	26	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányér egyenes, alul megvastagított, legömbölyített pereme és karimája. Belül fehér engobe-on kékeszöld vízszintes csík.
XVII.9.298.	nincs	30. tábla	0	0	20	0	0,8	mázatlan	mázás	sötétvörös	Fenekeltoredek. Az öbölben fehér engobe-on vízszintes és függőleges fésűlész.
XVII.9.302.	2012.20.19.	29. tábla	0	0	20	0	0,4	mázatlan	mázás	vörösbarna	Tányér egyenes, kívül megvastagított, legömbölyített perem- és karimatoredéke. Belül fehér háromszög formájú írókás dísz. + XVII.9.311.
XVII.9.304.	2012.20.20.	29. tábla	0	0	28	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	sárgásvörös	Tál behúzott, kívül megvastagított, legömbölyített peremtoredéke. Belül fehér engobe-on vízszintes barna csík.
B.3.2.	2012.22.3.	32. tábla	0	0	0	0	0,6	mázatlan	mázás	barnásvörös	Sínecet tartalmazó oldalitoredek. Belül a sinc alatt barna vonal fűt körbe. A karimán sötétbarna oválisban világosbarna hullámvonal. Kívül korongolási nyomok látszanak.
B.1.134.	2012.22.1.	32. tábla	0	0	26	0	0,4	mázatlan	barna mázas	vörös	Tál egyenes, kívül megvastagított pereme, amely kívül legömbölyített, megvastagított. Fehér engobe foltok és barna máz.
F.2.P.14.	2012.21.5.	31. tábla	0	0	0	12	0,6	mázatlan	színtelen mázas	sárgásvörös	Fenekeltoredek. Alsó sinc. Belül fehér engobe-on ovális, sötétbarnával keretelt barnásvörös és levél alakú zöld minták (3 összeálló darab).
F.2.P.15.	2012.21.3.	31. tábla	0	0	28	0	0,5	mázatlan	színtelen mázas	sárgásvörös	Tál. Egyenes, kívül megvastagított, legömbölyített perem- és karimatoredéke. Belül fehér engobe-on 2-2 sor vízszintes, párhuzamos barna hullámvonal és világoszöld hullámvonal fűt körbe.
F.2.P.16.	2012.21.1.	31. tábla	6,5	0	24	11,5	0,7	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányér. Pereme behúzott, kívül kissé megvastagított, legömbölyített. Alsó sinces. Belül fehér engobe-on fésűs dísz. Kívül a sinc vonalában függőleges akasztófül, vízszintes átfűrt lyukkal. A hurknak nincs ujjele-nyomás (9 összeálló darab).
F.2.P.18.	2012.21.2.	31. tábla	6,8	0	25	12,5	0,7	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányér. Behúzott, kívül enyhén megvastagított, legömbölyített peremmel. Alsó sinces. Belül fehér engobe-on fésűs dísz. Színtelen máz zöld folttal. Kívül a sinc vonalában letört függőleges akasztófül töredéke.
F.2.P.19.	2012.21.4.	31. tábla	0	0	28	0	0,4	mázatlan	színtelen máz	vörös	Tál. Behúzott, kívül megvastagított, legömbölyített peremtoredéke. Belül fehér engobe-on színtelen máz, zöld folttal. A külső oldalon, a sincről felfelé függőleges akasztófül.
F.16.247.	2012.26.51.	42. tábla	11,3	0	43	24	0,5	mázatlan	színtelen mázas	sötétvörös	Nagytrál. Rámás perem, kívül hornyokkal, felső széle befelé levágott. Alsó sinces. Fehér folytatott engobe-on zöld máz. Fehér engobe-on zöld máz, ujjal húzott ferde csikok a karimán.
F.16.248.	2012.26.52.	42. tábla	10,7	0	40	22	0,4	mázatlan	fehér engobe, színtelen mázas	világosvörös	Nagytrál. Egyenes, rámás perem, kívül erős hornyokkal. Széle befelé levágott. Alsó sinces. Fehér engobe-on fröcskölt zöld.
F.16.249.	2012.26.53.	42. tábla	12,2	0	42	22	0,5	mázatlan	fehér engobe, zöld mázas	vörösesbarna	Nagytrál. Egyenes, bordázott rámás perem. Alsó sinces. Csorgatott, pötttyözött csikozás a zöld mázon, fehér engobe-on.
F.16.250.	2012.26.11.	34. tábla	0	0	41	0	0,5	mázatlan	zöld mázas	vörös	Nagytrál. Egyenes, rámás perem. Felső sinces. Fehér engobe-on fröcskölt zöld máz.
F.16.251.	2012.26.54.	42. tábla	10,3	0	41	22	0,6	mázatlan	zöld mázas	vörös	Nagytrál. Rámás, bordás perem, felső széle befelé ferden levágott. Alsó sinces. Hármás csoportokban önött csikok, valamint pötttyök.
F.16.252.	2012.26.55.	42. tábla	9,8	0	36	22	0,5	mázatlan	színtelen mázas	sötétvörös	Nagytrál. Egyenes, kívül három hornyos rámás perem, zöld mázzal. Felül ferden befelé levágott. Alsó sín-ces. Barna szétfolytatott pötttyök. Kívül a sinc vonalától felfelé függőleges akasztófül.
F.16.253.	2012.26.56.	43. tábla	8,5	0	28	19	0,4	mázás	mázás	sötétvörös	Tál. Egyenes, felül legömbölyített rámás perem. Felső sinces. A peremhez csatlakozó vízszintes szalagfül. Belül fehér engobe-on sárga máz. Kívül barna engobe-on színtelen máz.

Az elő-kerülés kódja	Azonosító	Leltári szám	Tábla	Magasság	Átmérő	Száj-átmérő	Fenek-átmérő	Vas-tagság	A kerámia felülete kívül	A kerámia felülete belül	A kerámia színe	Leírás
L.01.	1221	2012.24.1.	32. tábla	13,5	0	50	25	0,5	mázatlan	színtelen mázas	sötétvörös	Nagytrái. Egyenes rámás perem, kívül két horomnyal, felső széle befelé levágott. Alsó sínces. Az alsó harmadon kívül függőleges függesztrófi. Fehér engobe-on zöld fröcskölés. Az L.02. L.03. L.04. tárgyak feltehetőleg hozzá tartoznak. Nem összehillők.
M.21.	1222	2012.25.1-2.	32. tábla	3,8	0	20	12	0,6	mázatlan	zöld mázas	világosvörös	Tányér. Egyenes, kívül bordás rámás perem, széle befelé levágott. Alsó sínces. Fehér engobe csikokon zöld máz.
F.16.254.	1243	2012.26.12.	34. tábla	0	0	40	0	0,7	mázatlan	mázás	sötétvörös	Nagytrái. Rámás, kívül bordás perem, felső széle befelé ferdén levágott. A karimán három fehér vízszintes csík, közte egy barna hullámvonal. Alsó sínces.
F.16.255.	1244	2012.26.57.	43. tábla	9,7	0	40	18	0,5	mázatlan	színtelen mázas	sötétvörös	Nagytrái. Behúzott, kívül legömbölyített perem. Alsó sínces. A karimán 3 vízszintes fehér sáv között 2 sávban apró fésűs hullámvonaldísz. Csongott zöld, valamint színtelen. A külső oldalon függőleges akasztófül.
F.16.256.	1245	2012.26.58.	43. tábla	9,8	0	40	18	0,6	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Nagytrái. Behúzott, kívül lekerekített perem, felső, külső szélén vízszintes borda. Alsó sínces. Vízszintes fehér engobe csikok, rajta keresztül függőleges, párhuzamos egyenesek és hullámvonalak. Sávokban folytatott zöld máz.
F.16.257.	1246	2012.26.13.	34. tábla	0	0	31	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	sötétvörös	Tái. Egyenes, rámás perem, kívül bordákkal. Felső sínces. A sinc felett sötétbarna, világosbarna, sárga vízszintes fűnek körbe, azokon kb. hetes csoportokban ellentett elhelyezéssel pótyók. A 2 vízszintes felett sötétbarna hullámvonal.
F.16.258.	1247	2012.26.14.	35. tábla	0	0	42	0	0,6	mázatlan	zöld mázas	sötétvörös	Nagytrái. Egyenes, rámás, kívül bordás alul galléros, felül befelé levágott perem. Fehér engobe-on fűzöld, helyenként barna foltos máz.
F.16.259.	1248	nincs említve a szövegben	nincs	0	0	0	18	0,5	mázatlan	mázás	világosvörös	Tányér (?) öböl- és sínctörédeke. A sinc felett zöld vonal, fölötté barna hullámvonal. Az öbölben zöld leveleskoszorú, vörös barna pótyókból álló virágokkal és barna pótyókkal. Az öböl külső oldalán függőleges akasztófül.
F.16.260.	1249	2012.26.15.	35. tábla	0	0	16	0	0,4	mázás	mázás	sötétvörös	Tálka. Egyenes, felül legömbölyített peremmel. Az egyenes részhez illesztve két függőleges fül. Fehér engobe-on zöldes máz. Belül ferdén hullámvonal és zöld csik fut le. Barna elmosódott szemcsék.
F.16.261.	1250	2012.26.59.	43. tábla	2,8	0	12	7,2	0,3	mázatlan	mázás	felelete	Tányérka. Kihajló, legömbölyített perem. Felső sínces. Feltehetőleg fehér engobe-on szabálytalan foltok, az öbölben vörös nagy pótyók, körben rugátott barna.
F.16.262.	1251	2012.26.60.	44. tábla	2,1	0	9	5	0,3	mázatlan	sárga mázas	világosvörös	Tálka. Egyenes, kihajló peremmel. Alsó sínces. Magafalán mázas.
F.16.263.	1252	2012.26.61.	44. tábla	4,8	0	18	10	0,4	mázatlan	mázás	barna	Tányér. Felül legömbölyített szögfeperem. Középső sínces. A felső szélén és az öböl közepén barna pótyók, zöld foltok fehér engobe-on. A fenékszög átszúrva, két akasztólyuk.
F.16.264.	1253	2012.26.62.	44. tábla	5,5	0	19	12	0,6	mázatlan	mázás	világosbarna	Tányér. Egyenes, kissé megvastagított, belül enyhe bordát alkotó perem. Felső sínces. Kék vízszintes csikok.
34.1.13.	1256	2012.15.24.	12. tábla	0	0	20	0	0,4	mázatlan	mázás	világosvörös	Tányér. Behúzott, felül lekerekített, kívül enyhén megvastagított perem. Folyatott barna máz.
F.16.265.	1257	2012.26.63.	44. tábla	10,2	0	41	21	0,85	mázatlan	színtelen, zöldes mázas	vörös	Nagytrái. Rámás perem, egy horomnyal, felső széle enyhén legömbölyített. Alsó sínces. Kívül, a sinc vonala felett függőleges fül, vízszintes lyukkal. A karima felső szélén két vízszintes íves fésűs minta, alatta hullámvonalak, az öbölben ívek.
21.6.26.	1258	nincs	21. tábla	0	0	0	0	0,5	mázatlan	sárgászöld mázas	világosvörös	Tányér síncest tartalmazó töredéke. Fehér engobe-on a karimán barna és zöld minta (töredékes a felület), a sinc alatt vízszintes barna csík.
21.12.14.	1259	2012.18.2.	20. tábla	2,2	0	9,8	8,1	0,4	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Enyhén kihajló egyenes perem, felül lekerekítve.

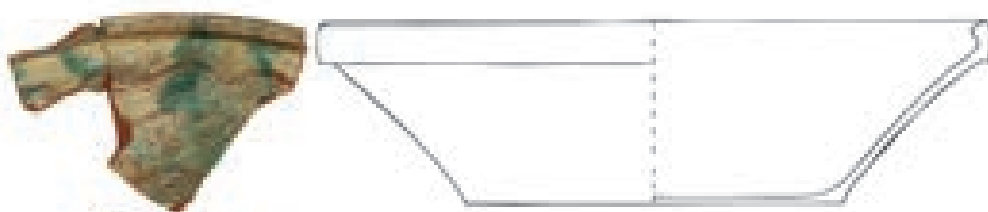
X.1.028.	1260	nincs említve a szövegben	nincs	0	0	0	0	0	0	0,5	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tál oldaltörédék. Belül a karimán vízszintes engobe csíkok, helyenként a karima egészét átfogó oválisokkal. A sinc alatt pótyvők. Kívül a sinc vonala felett függőleges akasztófil. +7.1.12.20.
21.1.8.	1261	2012.18.13.	21. tábla	0	0	0	0	0	0	0,8	mázatlan	világoszöld mázas	világosvörös	Fenekeltörédék. Belül fehér engobe-on barna keretelésű virágszirmok vagy levelek együttese. Vörösbarna és zöld színűek. Világoszöld (vizzöld) mázzal.
10.3.73.	1262	2012.13.20.	7. tábla	0	0	0	0	0	0	0,7	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Tál oldaltörédék. Fehér engobe-on barna és vörös leveles minta.
10.11.11.	1263	2012.13.17.	7. tábla	0	0	0	0	0	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	világosbarna	Tányér oldaltörédék. Vízszintes fehér engobe csíkok színtelen mázzal leöntve.
10.8.32.	1264	2012.13.27	8. tábla	0	0	0	0	0	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányér sincet is tartalmazó törédék. A sinc alatt vízszintes fehér csík, ahhoz fehér girland csatlakozik. Kívül síkált.
10.9.47.	1265	2012.13.28.	8. tábla	0	0	0	0	0	0	0,6	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányér. Oldaltörédékén barna, hegyesedő szírmű virág (?). A szirmok között barna függőlegesen. Enyhén sárgás máz.
10.4.73.	1266	2012.13.25.	8. tábla	0	0	0	0	0	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Tányér fenéktörédék. Fehér engobe-on sötétbarna vonalas dísz. Vörösbarna levélmintával.
10.1.66.	1267	2012.13.16.	7. tábla	0	0	0	0	0	0	0,6	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Tányér oldaltörédék. Sötétbarna vonalak között vörösbarna és zöld minta (kicsi a törédék, ezért nem lehet tudni).
10.3.79.	1268	2012.13.21.	7. tábla	0	0	0	0	0	0	0,7	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányértörédék. Fehér engobe csik mellett sötétzöld levélminta (?). Vizzöld mázzal leöntve.
10.18.3.	1269	2012.13.19.	7. tábla	0	0	0	0	0	0	0,3	mázatlan	színtelen máz	barna	Tányér sincet is tartalmazó törédék. Fehér engobe-on a sinc feletti vízszintes, széles barna csík, felette valószínűleg barna girlandvonal alatt világosbarna levélminta.
2.3.113.	1270	nincs említve a szövegben	nincs	0	0	0	0	0	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Tányér oldaltörédéké sinccel. A karimán sötétbarna vonalas dísz. A sinc alatt két párhuzamos barna fút körbe.
2.3.112.	1271	nincs említve a szövegben	nincs	0	0	0	0	0	0	0,7	mázatlan	színtelen mázas	barna	Tányér sincet is tartalmazó törédék. Fehér engobe-on zöld folytatott mázas.
IV-V.13.11.	1272	nincs	19. tábla	0	0	0	0	0	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányér sincet tartalmazó törédék. Fehér engobe. A sincen sötétbarna csík fut körbe, a karimán ez mintába megy át. Zöld és vörösbarna minta. A sinc alatt középbarna széles csík fut körbe, elfolytatott ferde csíkokkal.
IV-V.13.12.	1273	nincs	19. tábla	0	0	0	0	0	0	0,4	mázatlan	sárga mázas	barna	Tányér oldaltörédéké. Vastag hullámvonal fehér engobe-bal, sárga mázzal.
IV-V.7.212.	1274	2012.17.4.	19. tábla	0	0	0	0	0	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	fehér	Tál peremtörédéké. Behúzott perem, felül enyhén szögletes, kívül megvastagított. A perem tövében középbarna vízszintes vonal fut körbe. Nagyon világos sárgaszöld máz.
13.1.162.	1275	nincs	9. tábla	0	0	0	0	0	0	0,6	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányér sincet tartalmazó oldaltörédéké. A karimán fehér engobe-ba karcolt fésűs dísz. Vizzöld mázzal leöntve.
13.1.165.	1276	2012.14.5.	8. tábla	0	0	0	0	28	0	0,3	mázatlan	zöld mázas	fehér	Tál. Egyenes, alul megvastagított perem.
13.1.153.	1277	nincs	9. tábla	0	0	0	0	0	0	0,7	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányér sincet is tartalmazó oldal- és öböltörédéké. Fehér engobe-on a karimán zöld ágas (?), a sinc alatt vízszintes sötétbarna vonal fut körbe, alatta vöröses csigavonalaszerű minta. Színtelen (vizzöld mázas). +13.1.154.
13.1.159.	1278	nincs	9. tábla	0	0	0	0	0	0	0,7	mázatlan	zöld mázas	világosvörös	Tányér sincet is tartalmazó oldal- és öböltörédéké. Fehér engobe-on barna foltos, világoszöld foltos, szemcsés máz.
B.1.136.	1279	2012.22.2.	32. tábla	0	0	0	0	0	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tál. Peremtörédék. Kívül megvastagított. A karima felső részén fehér engobe-on sötétbarna, zöld vonalak között vörösbarna minta.

Az elő-kerülés kódja	Leltári szám	Tábla	Ma-gasság	Át-mé-mérő	Szám-át-mérő	Fenek-átmérő	Vas-tagság	A kerámia felülete kívül	A kerámia felülete belül	A kerámia színe	Leírás
III.2.333.	2012.16.9.	15. tábla	0	0	34	0	0	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Tál. Erősen kihajló, szélen bordás perem.
III.2.309.	nincs	18. tábla	0	0	0	16	0,4	mázatlan	sárga mázas	világosvörös	Fenekőtörédé. Fehér engobe sávkofutnak vízszintesen körbe. Sárga mázzal leöntött.
III.2.318.	nincs	18. tábla	0	0	0	17	0,4	mázatlan	sárga mázas	vörös	Fenekőtörédé, az öböllel és sinccel. Fehér engobe-on barna és sárga folytatott máz.
III.7.122.	2012.16.18.	17. tábla	0	0	28	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Tál. Behúzott, kívül megvastagított, lekerekített perem. Belül a perem tövében vízszintes barna vonal fut körbe. Alatta barna vonal és zöld betöltésű minta.
III.2.313.	nincs	18. tábla	0	0	0	0	0,5	mázatlan	sárga mázas	barna	Tál oldaltörédéi. Vízszintesen fehér és barna hullámvonalak az oldalon, sárga mázzal leöntve. Külső oldalon függőleges függeszőfűl.
III.2.312.	2012.16.27.	17. tábla	0	0	0	0	0,5	mázatlan	színtelen mázas		Tányér sinccel tartalmazó öböl- és karimatörédé. A karimán fehér és sárga vízszintes fut körbe. Az öbölbenfehér engobe-os rácsos minta és fehér engobe-os és zöld firkás leveles (?) minta. Kívül síkált.
10.10.21.	nincs	nincs	0	0	14,8	8	0,4	mázatlan	világoszöld mázas	vörös	Tányér. Rámás perem, felül ferdén befelé levágott. Alsó sinces. Vörös barna engobe-on sötétbarna és fehér huorkminta világoszöld mázzal.
XVII.4.145.	nincs	nincs	0	0	0	0	0,7	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Fenek- és öböltörédé. Fehér engobe-on sötétbarna vonalas minta között vörösbarna csigavonalaszerű minta.
XVII.8.210.	nincs	30. tábla	0	0	0	0	0,6	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Karima- és öböltörédé. A karimán fehér engobe-ban vízszintes fésűs dísz.
XVII.9.301.	nincs	31. tábla	0	0	0	0	0,4	mázatlan	sárgás mázas	vörös	Karima- és öböltörédé. Fehér engobe-on zöld pöttyök, kissé sárgás mázzal leöntve. +XVII.9.301.
XVII.7.231.	nincs	30. tábla	0	0	0	0	0,6	mázatlan	színtelen mázas	sötétvörös	Karima, öböl sinccel. A karimán fehér engobe, vízszintes és ferde csikózással.
XVII.6.278.	nincs	31. tábla	0	0	0	0	0,4	mázatlan	barna mázas	vörös	Tányér sinccel tartalmazó törédé. Folytatott fehér engobe-on barna máz.
XVII.5.276.	2012.20.6.	27. tábla	0	0	0	0	0,6	mázatlan	barna mázas	vörös	Tányér- Kifele megvastagított, legömbölyített, belül vízszintes bordás perem.
XVII.4.152.	nincs	31. tábla	0	0	0	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányér fenéktörédé. Fehér engobe-on sötétbarna és vörösbarna márványos minta.
XVII.11.230.	nincs	31. tábla	0	0	0	0	0,3	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányér fenék (öböl) törédé. Fehér engobe-on sötétbarna és világosbarna márványos minta.
XVII.9.305.	nincs	30. tábla	0	0	0	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Tányér peremtörédé. Sérült perem. A karimán a perem tövében vízszintes barna vonal, alatta barna zegzugvonal.
XVII.4.146.	nincs	30. tábla	0	0	0	0	0,6	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Tányér sinccel tartalmazó törédé. A sinc alatt vízszintes sötétbarna vonal fut körbe. A karimán barna vonallal keretelt zöld ovális (?) között vörösbarna levél (?) található. Színtelen mázzal leöntve.
XVII.11.226.	nincs	30. tábla	0	0	0	0	0,8	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Oldaltörédé. Három zöld levél mellett barna ovalisban vörösbarna hullámvonal.
XVII.1.113.	nincs	30. tábla	0	0	0	0	0,6	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Tál fenéktörédé. Az öbölben két párhuzamos barna vonal fut körbe.
XVII.9.308.	nincs	30. tábla	0	0	0	0	0,4	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Sinccel tartalmazó törédé. A sinc alatt két párhuzamos barna vonalköteg. A karimán vörösbarna minta.
XVII.4.157.	nincs	30. tábla	0	0	0	0	0,5	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Karimatörédé. Fehér engobe-on barna vonal, mellette minta törédé.
XVII.2.185.	nincs	30. tábla	0	0	0	0	0,5	mázatlan	színtelen mázas	vörös	Oldaltörédé. Fehér engobe-on sötétbarna vonal. Erythri sárgás máz.
XVII.8.206.	nincs	30. tábla	0	0	0	0	0,6	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Oldaltörédé. Fehér engobe-on vörösbarna minta sötétbarna kereteléssel.
XVII.1.112.	nincs	30. tábla	0	0	0	0	0,3	mázatlan	színtelen mázas	világosvörös	Oldaltörédé. Fehér engobe-on sötétbarna minta barna kereteléssel.
	2012.16.46.	17. tábla									

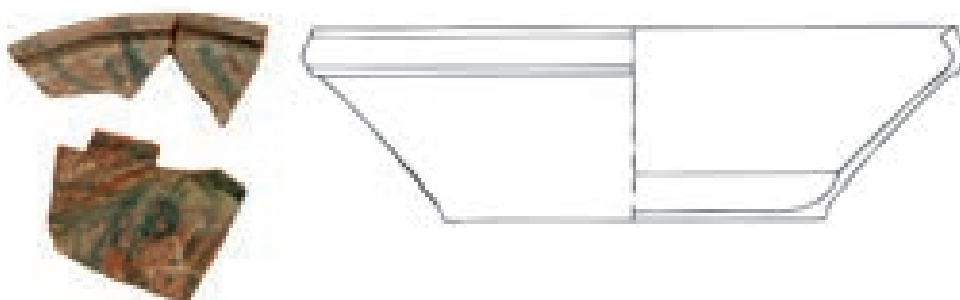

1. tábla

2. árok

2.4.1.*

2.4.3.*

2.4.85.*

2.3.102.*

2. tábla

2. árok

Or.2012.12.1.

Or.2012.12.2.

Or.2012.12.3.

Or.2012.12.4.

Or.2012.28.1-8.

3. tábla

2. árok

Ce.2012.12.5.

Ce.2012.12.6.

Ce.2012.12.7.

10. árok

Ce. 10.10.21.

Ce.2012.13.1.

Ce.2012.13.2.

Ce.2012.13.3.

4. tábla

10. árok

Qc.2012.13.4.

Qc.2012.13.5.

Qc.2012.13.6.

Qc.2012.13.7.

Qc.2012.13.8.

Qc.2012.13.9.

5. tábla

10. árok

Öz.2012.13.10.

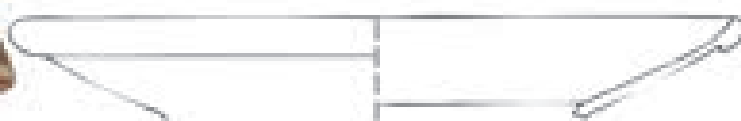
Öz.2012.13.11.

Öz.2012.13.12.

Öz.2012.13.13.

Öz.2012.13.14.

Öz.2012.13.15.

6. tábla

10. árok

Cs.2012.13.16.

Cs.2012.13.17.

Cs.2012.13.18.

Cs.2012.13.19.

Cs.2012.13.20.

Cs.2012.13.21.

Cs.2012.13.22.

Cs.2012.13.23.

Cs.2012.13.24.

7. tábla

10. árok

Oz.2012.13.25.

Oz.2012.13.26.

Oz.2012.13.27.

Oz.2012.13.28.

13. árok

Oz.2012.14.1.

Oz.2012.14.2.

Oz.2012.14.3.

Oz.2012.14.4.

Oz.2012.14.5.

Oz.2012.14.6.

8. tábla

13. árok

13.1.162.*

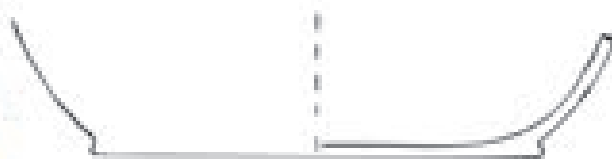
13.1.163.*

13.1.169.*

13.1.163.*

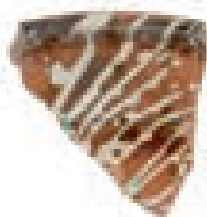
13.1.162.*

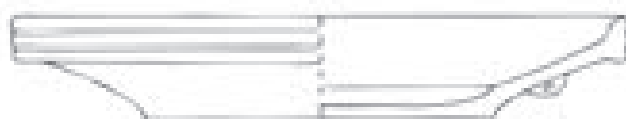
13.1.167.*

9. tábla

Öz.2012.15.1.

Öz.2012.15.2.

Öz.2012.15.3.

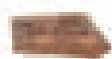

Öz.2012.15.4-6.

10. tábla

34. árok

11. tábla

34. árok

Öz.2012.15.20.

Öz.2012.15.21.

Öz.2012.15.22.

Öz.2012.15.23.

Öz.2012.15.24.

Öz.2012.15.25.

Öz.2012.15.26.

Öz.2012.15.27.

Öz.2012.15.28-36.

12. tábla

Öz.2012.15.37.

Öz.2012.15.38.

Öz.2012.15.52.

Öz.2012.15.56.

Öz.2012.15.57.

Öz.2012.15.59.

Öz.2012.15.61.

Öz.2012.15.62.

Öz.2012.15.63.

34.1.24.*

13. tábla

34. árok

Oc.2012.15.65.

Oc.2012.15.66.

Oc.2012.15.67.

Oc.2012.15.68.

Oc.2012.15.69.

Oc.2012.15.70.

Oc.2012.15.71.

Oc.2012.29.1.

Oc.2012.30.1-3.

14. tábla

II-III. szelvények

Cs.2012.16.1.

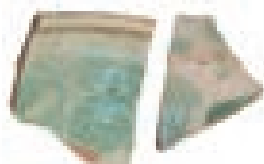
Cs.2012.16.2.

Cs.2012.16.3.

Cs.2012.16.4.

Cs.2012.16.5-8.

Cs.2012.16.9.

Cs.2012.16.10.

15. tábla

II-III. szelvények

Cz.2012.16.11.

Cz.2012.16.12.

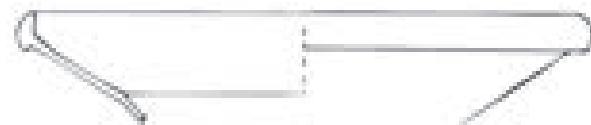
Cz.2012.16.13-15.

Cz.2012.16.16.

Cz.2012.16.17.

16. tábla

II-III. szelvények

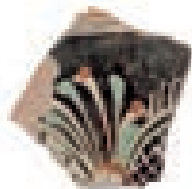
Öz.2012.16.18.

Öz.2012.16.19.

Öz.2012.16.20.

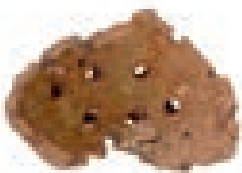
Öz.2012.16.27.

Öz.2012.16.33.

Öz.2012.16.34.

Öz.2012.16.45.

Öz.2012.16.64.

17. tábla

II-III. szelvények

18. tábla

IV-V. szelvények

Öe.2012.17.1.

Öe.2012.17.2.

Öe.2012.17.3.

Öe.2012.17.4.

Öe.2012.17.5.

Öe.2012.17.

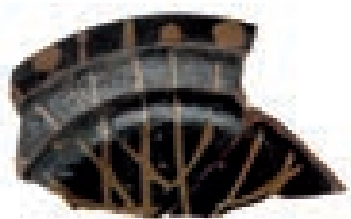
NW13.11.*

NW13.12.*

19. tábla

Öz.2012.18.1.

Öz.2012.18.2.

Öz.2012.18.3.

Öz.2012.18.4.

Öz.2012.18.5.

Öz.2012.18.6.

20. tábla

21. árok

21.6.7.

21.6.8.

21.6.9.

21.6.10.

21.6.11.

21.6.12.

21.6.13.

21.6.26.

21. tábla

X. szelvény

Or.2012.19.1-8.

Or.2012.19.9.

Or.2012.19.10.

Or.2012.19.11.

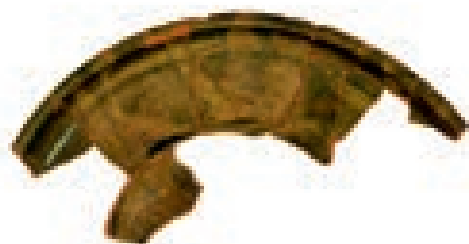

Or.2012.31.1.

22. tábla

X. szelvény

Cz.2012.19.12-15.

Cz.2012.19.16.

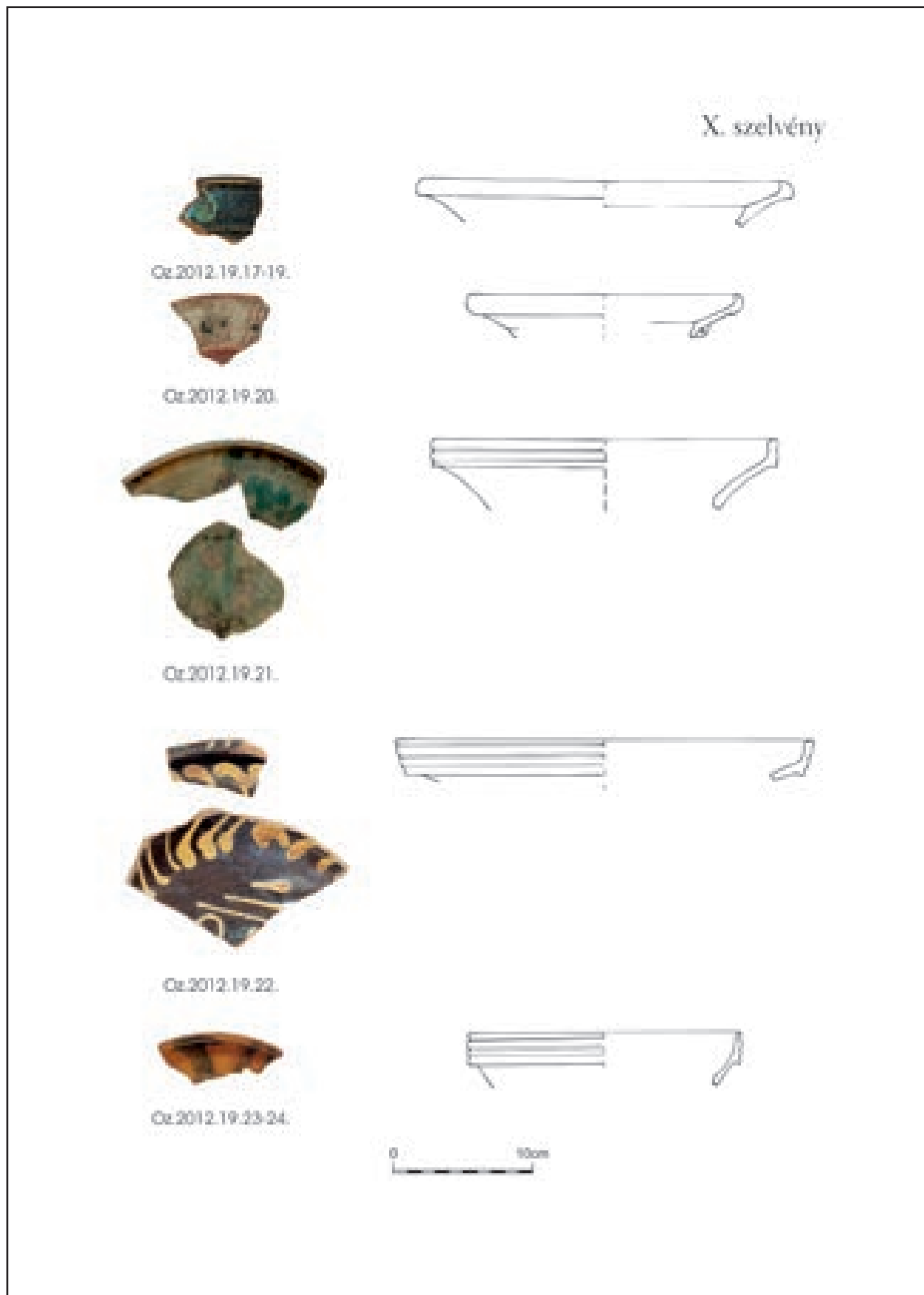
Cz.2012.19.64.

Cz.2012.32.1.

23. tábla

24. tábla

X. szelvény

Os.2012.19.25.

Os.2012.19.26.

Os.2012.19.27.

Os.2012.19.28.

Os.2012.19.29.

25. tábla

X. szelvény

Or.2012.19.30.

Or.2012.19.31.

X.1.002.*

X.1.005.*

X.1.006.*

X.1.032.*

X.1.081.*

26. tábla

XVII. szelvény

Ge.2012.20.1.

Ge.2012.20.2.

Ge.2012.20.3.

Ge.2012.20.4.

Ge.2012.20.5.

Ge.2012.20.6.

Ge.2012.20.7.

27. tábla

XVII. szelvény

Or.2012.20.8.

Or.2012.20.9.

Or.2012.20.10.

Or.2012.20.11.

Or.2012.20.12.

Or.2012.20.13.

Or.2012.20.14.

28. tábla

XVII. szelvény

Or.2012.20.15.

Or.2012.20.16.

Or.2012.20.17.

Or.2012.20.18.

Or.2012.20.19.

Or.2012.20.20.

29. tábla

XVII. szelvény

XVI.5.274.*

XVI.4.146.*

XVI.11.226.*

XVI.1.113.*

XVI.2.185.*

XVI.1.112.*

XVI.4.157.*

XVI.8.206.*

XVI.9.305.*

XVI.9.308.*

XVI.7.231.*

XVI.8.210.*

XVI.9.298.*

30. tábla

XVII. szelvény

XVII.9.301.*

XVII.6.275.*

XVII.4.152.*

XVII.11.230.*

F2. helyiség alatti pince

Oc.2012.21.1.

Oc.2012.21.2.

Oc.2012.21.3.

Oc.2012.21.4.

Oc.2012.21.5.

31. tábla

Barokk boltozat felett

Or.2012.22.1.

Or.2012.22.2.

Or.2012.22.3.

Lépcsőház alatti feltöltésből

Or.2012.24.1.

Magtárfolyosó feltöltésből

Or.2012.25.1-2.

32. tábla

F.16. helyiség

Öz.2012.26.1.

Öz.2012.26.2.

Öz.2012.26.3.

Öz.2012.26.4.

Öz.2012.26.5.

Öz.2012.26.6.

33. tábla

E16. helyiség

Ce.2012.26.7.

Ce.2012.26.8.

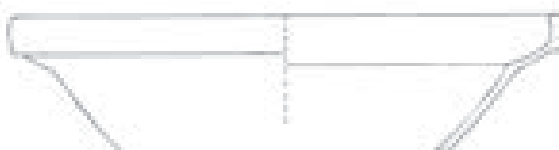
Ce.2012.26.9.

Ce.2012.26.10.

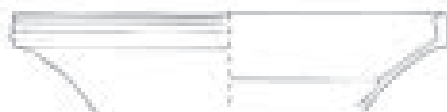
Ce.2012.26.11.

Ce.2012.26.12.

Ce.2012.26.13.

34. tábla

F16. helyiség

Ce.2012.26.14.

Ce.2012.26.15.

Ce.2012.26.16.

Ce.2012.26.17.

Ce.2012.26.18.

Ce.2012.26.19.

35. tábla

F.16. helyiség

Cz.2012.26.20.

Cz.2012.26.21.

Cz.2012.26.22.

Cz.2012.26.23.

Cz.2012.26.24.

36. tábla

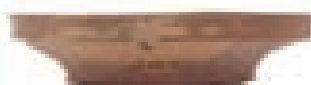
F.16. helyiség

Ce.2012.26.25.

Ce.2012.26.26.

Ce.2012.26.27.

Ce.2012.26.28.

Ce.2012.26.29.

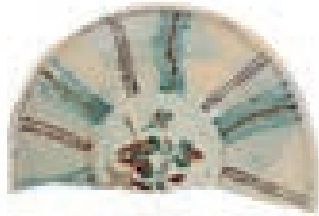

Ce.2012.26.30.

37. tábla

E16. helyiség

Cz.2012.26.31.

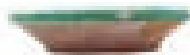
Cz.2012.26.32.

Cz.2012.26.33.

Cz.2012.26.34.

Cz.2012.26.35.

38. tábla

F.16. helyiség

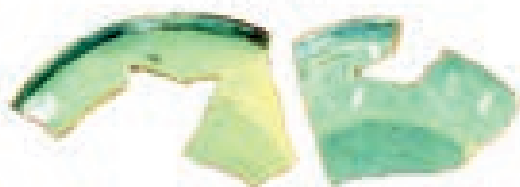
Or.2012.26.64.

Or.2012.26.36.

Or.2012.26.37.

Or.2012.26.38.

Or.2012.26.39.

39. tábla

E16. helyiség

Ce.2012.26.40.

Ce.2012.26.41.

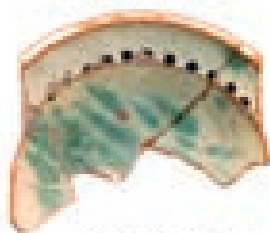
Ce.2012.26.42.

Ce.2012.26.43.

Ce.2012.26.44.

Ce.2012.26.45.

40. tábla

F.16. helyiség

Öz.2012.26.46.

Öz.2012.26.47.

Öz.2012.26.48.

Öz.2012.26.49.

Öz.2012.26.50.

41. tábla

F16. helyiség

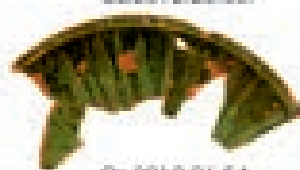
Öz.2012.26.51.

Öz.2012.26.52.

Öz.2012.26.53.

Öz.2012.26.54.

Öz.2012.26.55.

42. tábla

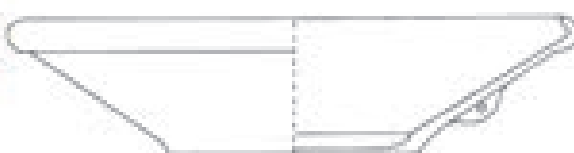
F.16. helyiség

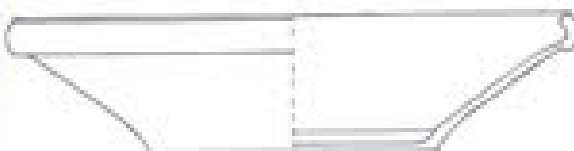
Cs.2012.26.56.

Cs.2012.26.57.

Cs.2012.26.58.

Cs.2012.26.59.

43. tábla

E16. helyiség

Cs.2012.26.60.

Cs.2012.26.61.

Cs.2012.26.62.

Cs.2012.26.63.

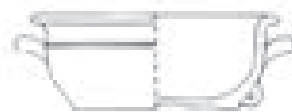

44. tábla

F.16. helyiség

Qz.97.1.1.

Qz.97.1.2.

Qz.97.1.3.

Qz.97.1.4.

Qz.97.1.5.

45. tábla

E16. helyiség

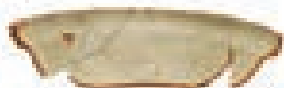
Cz.97.1.6.

Cz.97.1.7.

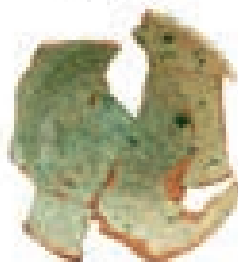
Cz.97.1.8.

Cz.97.1.9.

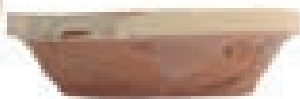
Cz.97.1.10.

Cz.97.1.11.

Cz.97.1.12.

46. tábla

E16. helyiség

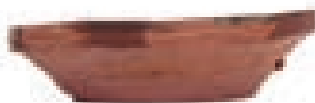
Öz97.1.13.

Öz97.1.14.

Öz97.1.15.

Öz97.1.17.

47. tábla

E16. helyiség

Öz.97.1.18.

Öz.97.1.19.

Öz.97.1.20.

Öz.97.1.21.

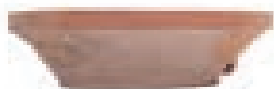

48. tábla

E16. helyiség

Öz.97.1.32

Öz.97.1.33

Öz.97.1.34

Öz.97.1.35

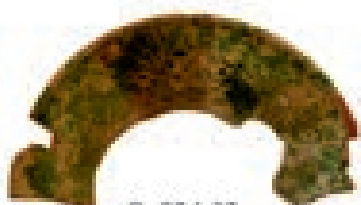

49. tábla

E16. helyiség

Öz.97.1.26.

Öz.97.1.27.

Öz.97.1.28.

Öz.97.1.29.

Öz.97.1.30.

50. tábla

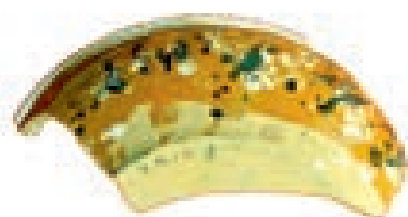
F.16. helyiség

Cz.97.1.31.

Cz.97.1.32.

Cz.97.1.33.

Cz.97.1.34.

F.16.077.*

F.16.188.*

F.16.266.*

F.16.233.*

F.16.259.*

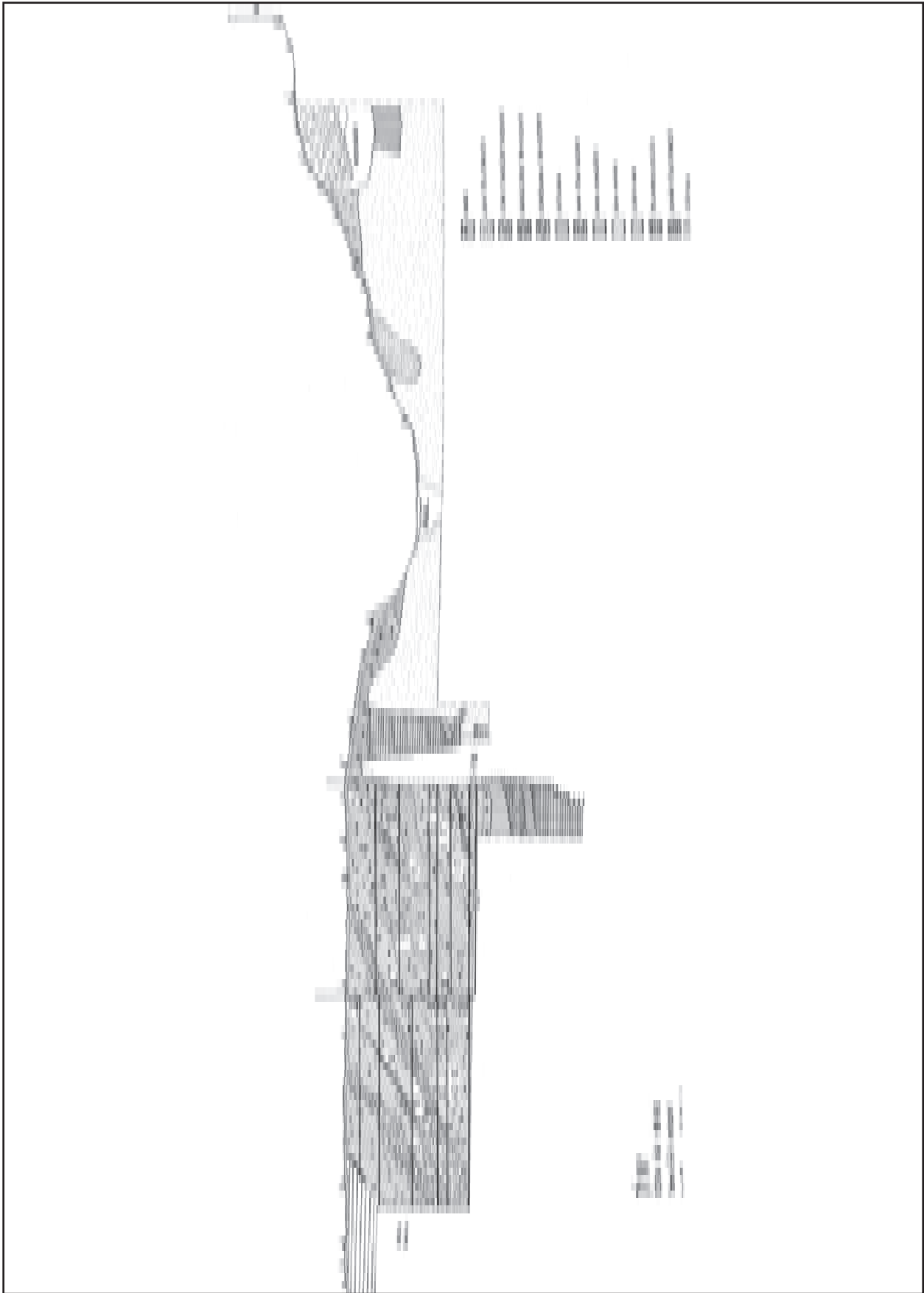

51. tábla

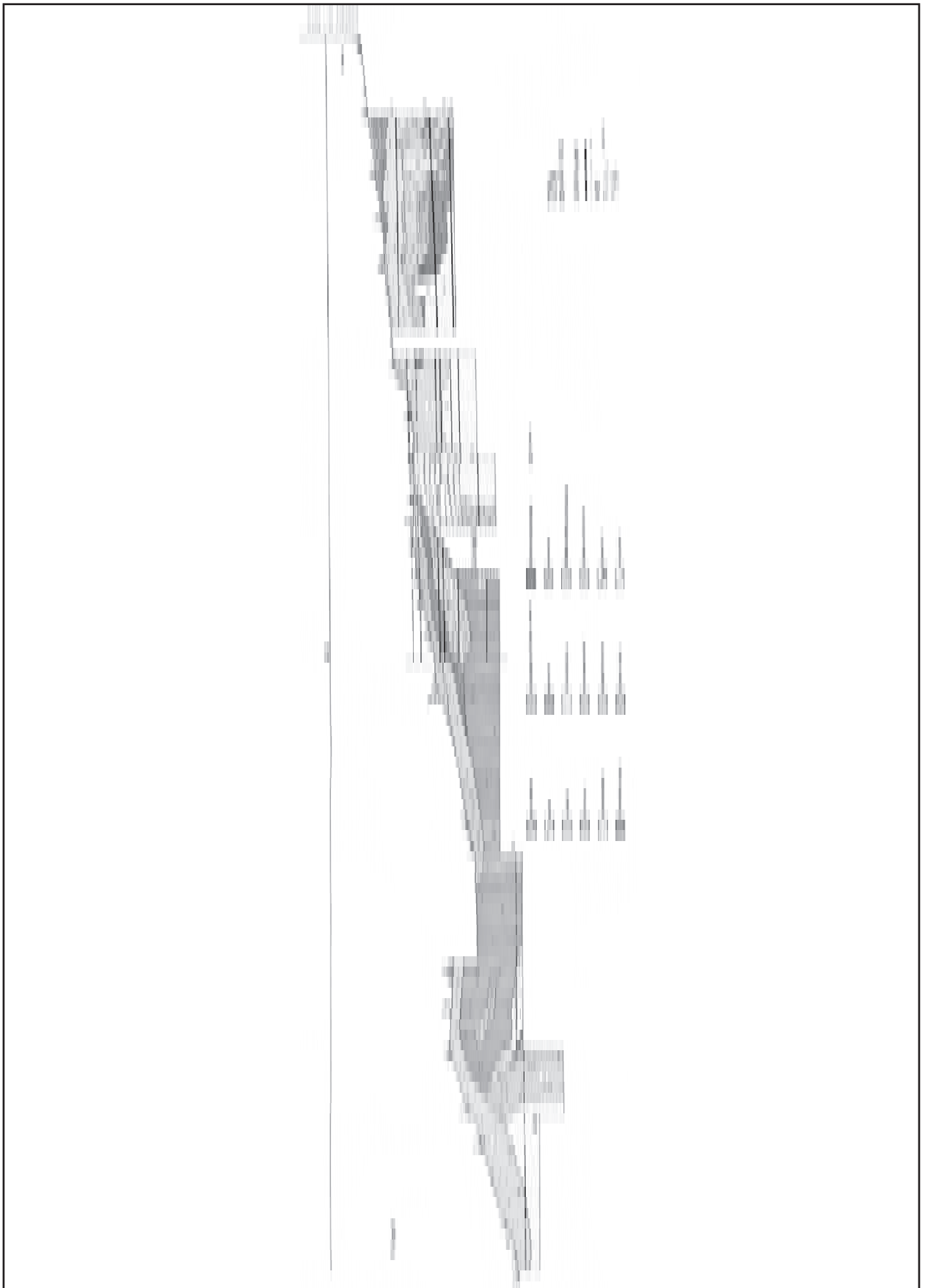
peremtípusok

52. tábla

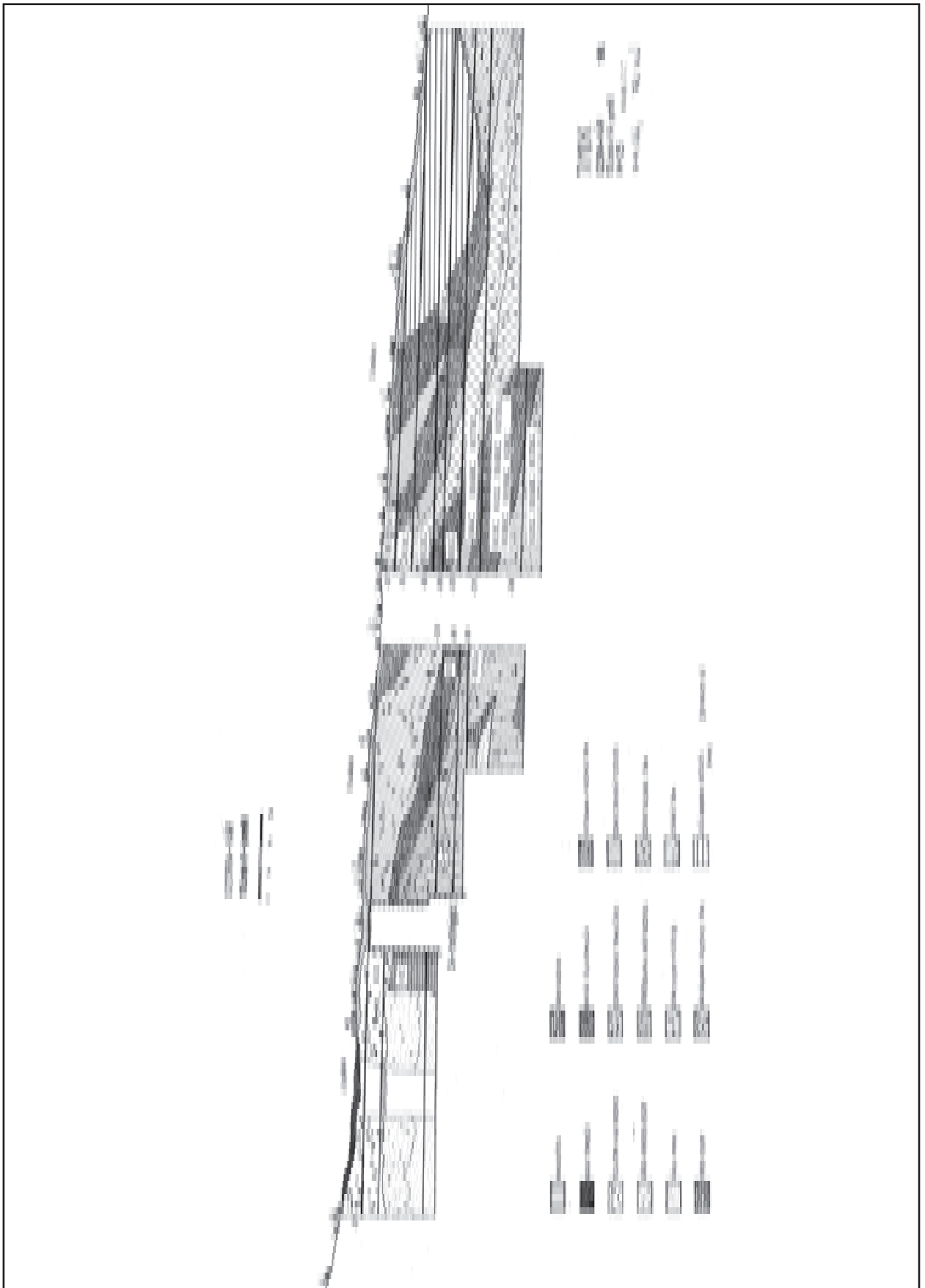
53. tábla

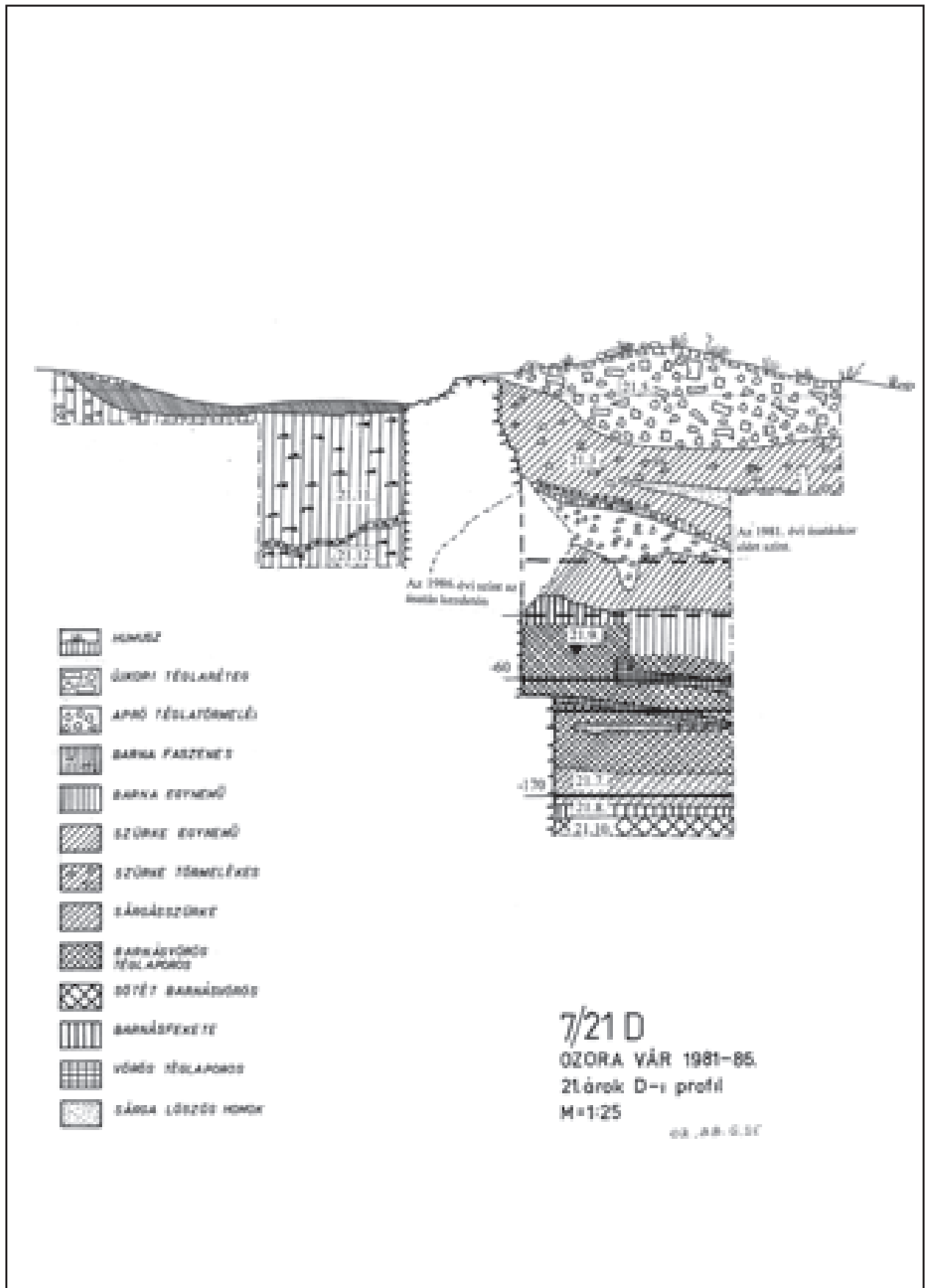
54. tábla

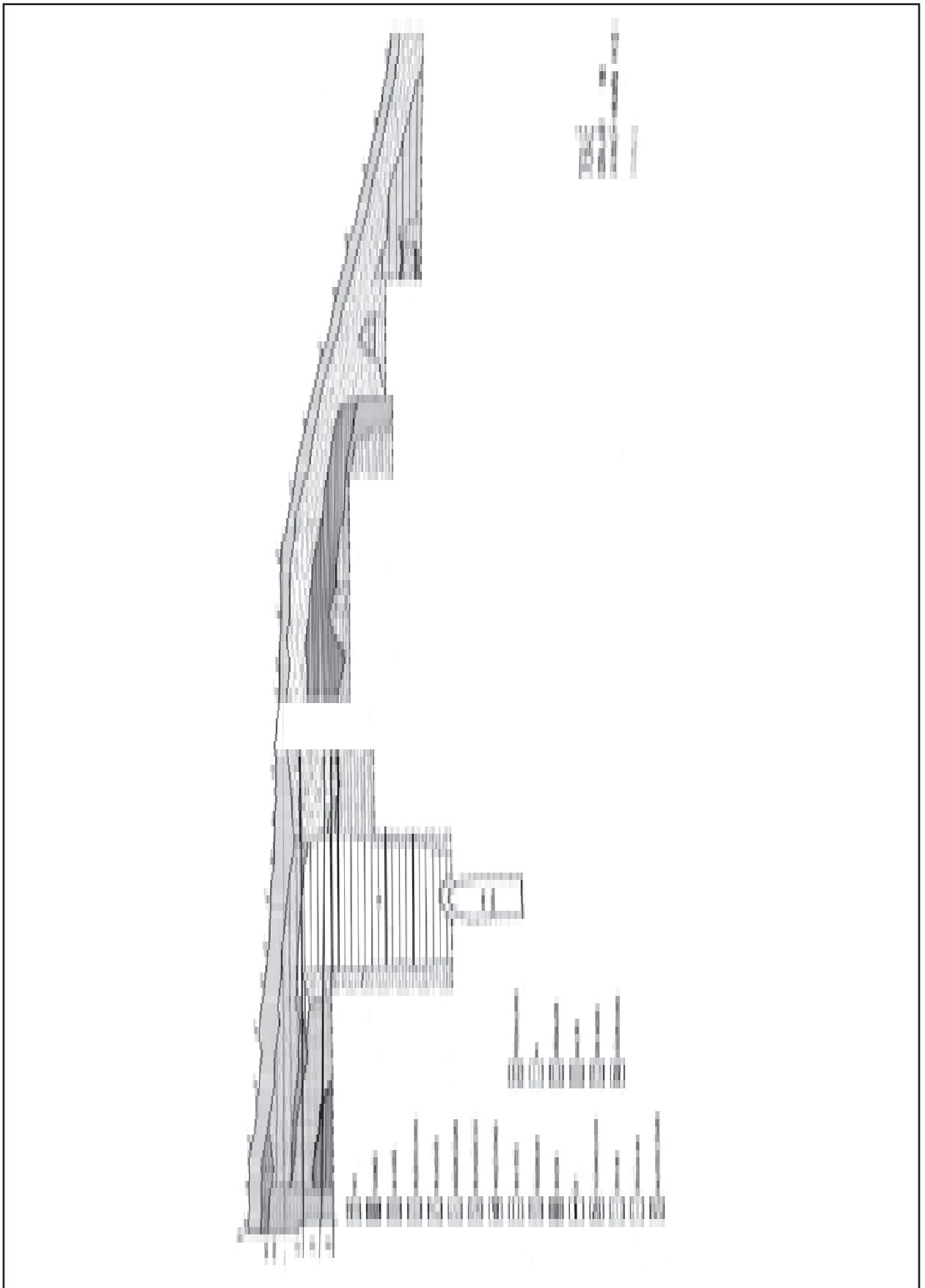
55. tábla

56. tábla

57. tábla

58. tábla

GAÁL ATTILA

16–18. századi leletek a szekszárdi török palánkvár környezetéből

A szekszárdi szandzsák névadó településének várszerűen megerősített kolostorát 1429-ben említik először mint szekszárdi castellumot.¹ Ezt követően több 15. századi adat is szól a szekszárdi apátok által bírt erősségről, de régészeti adatok hiányában a vár történetét kutatók leginkább az 1468–1472-es időszak Vitéz János tevékenységéhez köthető eseményeit, azok forrásanyagát vizsgálták.² A vármegyeháza udvarán az 1970-es években végzett feltárások során azután bebizonyosodott, hogy a vár központi részét – a más apátsági épületek esetében is gyakori módon – a megerősített egyházi épületek képezték.³ A perdöntőnek számító területek erős lefedettsége miatt azonban több kérdés máig is nyitott maradt. Így nem tudjuk, hogy miként történt a vár megerősítése az 1400-as évek elején, s van olyan elmélet is, miszerint a Mátyás elleni összeesküvésben résztvevő Vitéz János nem megerősítette,⁴ hanem ellenkezőleg, a hűségének bizonyítására kötött egyezségnek megfelelően csak „lerontatta” azt.⁵ Bárhogy is történt, az közvetett módon bizonyított, hogy mikor „Kaszon vajda Pesttől indulván, Szekszárdot megszállá, megvevi, megégeti és belé az ő nípít szállítá”,⁶ olyan erősség képezte a település központi részét, amelyet ostromolni kellett. Erre utal, hogy a későbbi török források *Szekszár*-t kale-ként, azaz korábban is létezett, általuk elfoglalt várként említik.⁷

A várról és környezetéről, két egyidejű, a 17. század közepén készült leírást is ismerünk. A Montecuccoli megbízásából 1663-ban erre utazó, megfigyeléseit és vázlatrajzait tekintve is pontos és mérték tartó osztrák hadmérnök, Heinrich Ottendorf első ízben mint a békülést szorgalmazó császári követség tagja északról, visszaújtukon pedig mint a már Bécs ellen vonuló török csapatok tisztés őrizet alatt lévő „vendége” délről érkezve haladt el Szekszárd mellett. Az út, amelyen vonultak, a fel-

¹ GERE 2008, 67 (ugyanott további 15. századi adatok a várról); TOLNAI 2011, 117.

² VASS 1989, 83; GERE 2008, 67.

³ KOZÁK 1974, 351–352. A végvári rendszer várrá erősített kolostorairól és a szekszárdi kolostor erősítéséről: CSORBA 1974, 15.

⁴ KOZÁK 1974, 351.

⁵ Vass Előd tanulmányában így fogalmazott: „Szekszárdon tehát az elterjedt nézetek ellenére, »Vitéz János vára«, nem általa épített, hanem ellenkezőleg pontosan Vitéz János parancsára került részbeni lebontásra az akkor meglévő is: »azáltal, hogy János esztergomi érsek úr a kastélyt Szekszárdon lerontotta (castellum in Sexard erectum), s úgyszintén Laskón is lerontatta, mivel ha nem lettek volna lerontva, felépítve nem adta volna át (a királynak!)”. VASS, 1989, 61.

⁶ „Megszállá”, azaz ostrom alá vette. SZAKÁLY 1969, 22.

⁷ TOLNAI 2011, 117.

jegyzéseihöz mellékelte rajzon is látható „latorskert” (vagyis cölöpkerítés) déli kapuján lépett be a város területére, majd a Sárvíz egyik ága és a vár meredek dombja közötti viszonylag sík területen áthaladva az északi kapun hagyta el azt. „Az utasnak szorosán a palánk mellett kell elhaladnia” – írta, így szinte semmit sem láthatott az út fölé magasodó vár belső területéből, az attól nyugatra lévő váron kívüli városrész pedig számára teljes takarásban lehetett. Ennélfogva a vár rajzán egyetlen épület sem látható, s feljegyzésében is csak az egyik oldalon részben kőből készült, különben pedig „sárfal” (azaz tapasztott palánk) várfaláról szól. A váron kívüli területeken csupán egy romos vendégfogadót, valamint az ezeket kerítő cölöpkerítést (latorskertet) tartotta említésre és megörökítésre méltónak.⁸ Ezzel együtt azonban a követnek álcázott hadmérnök még a néhány mérfölddel északabbra lévő Jeni várnál (Óvár) is gyengébbnek és silányabbnak ítélte meg a szekszárdi várat, ami – főként, ha összevetjük Evlia Cselebi egyidejű, bár olykor kissé túlzó leírásával – igen nehezen hihető.⁹

A török csapatokkal ugyanekkor Buda felé tartó Evlia útleírásában a szekszárdi várat kőépületűként írta le, melyet árok vesz körül, de belül kevés épülete van. Mindössze öt házat és egy deszkatetejű dzsámit említ,¹⁰ melyet bizonytalán az apátsági templomból alakítottak ki.¹¹

1. kép. Szekszárd vára Heinrich Ottendorf 1663-ban készített rajzán: „a”= Szekszárd palánk; „b”= Duna (a valóságban a Sárvíz egy ága!); „c”= vendégfogadó

⁸ HERMANN 1943, 50.

⁹ HERMANN 1943, 50.

¹⁰ KARÁCSON, 1904, 205. Korábbi kőépületeknek, elsősorban templomoknak négy sarokbástyás palánkfalal való körbevétele megyénk mind az öt Duna menti török palánkvárára jellemző. Ld. GAÁL 1985, 186.

¹¹ Itt kell említést tennünk egy kevésbé ismert és sajnos nem dokumentált adatról. A Szekszárd két világháború közötti időszakában polgármesteri tisztet betöltő vitéz Vendel István leánya, a várostörténész és Babits-kutató Mohayné Vendel Mária több esetben is említette, hogy az ő tudomása szerint az egykori apátsági épülettől északra, a Dózsa György u. (egykori Apát utca) 1. számú, ún. Örfly-féle ház telkének azon a részén, amely a magaslati rész északkeleti sarkát képezte, tereprendezés során egy kővekből épített, köríves bástya vagy torony maradványát bontották el. Cifka Anna városrendezéssel kapcsolatos tanulmányában egy másik változat szerepel: „Az Örfly-ház 1953-ban elbontott tornya alatt állítólag ciszterna található” (CIFKA 1982, 171).

Evlia szerint a várnak „*déli oldalra nyíló egy kapuja*” volt, inkább hihetünk azonban Ottendorfnak, akinek keletre nyíló várkaput ábrázoló rajzán jól látszik az északi irány jelzése.¹² Az apátság épületeit és környezetüket rögzítő későbbi alaprajzok, valamint a feltárt épület- és falmaradványok tájolása is azt bizonyítják, hogy a várkapu a keleti falon volt.¹³

Mint láttuk, Ottendorf egy kőfalszakaszról tett említést, Evlia pedig egyenesen kővárnak nevezte „*Szekszár*” cölöpkerítéssel is körbevett erősségét. E kőfalak meglétét a közelmúlt régészeti kutatásai is igazolták. Vizi Márta a Vármegyeháza és a Béla tér területén végzett megelőző feltárásai során megtalálta a középkori vár északnyugati pillérét, több kőépítésű falszakaszát, valamint különböző korú sáncárcokkal együtt az Ottendorf által ábrázolt vár északi árkát.¹⁴

Ottendorffal ellentétben Evlia e falakon belülré, sőt a váron kívüli városrészbe is bejuthatott. Utóbbiról készült leírásában a bég lakásaként említett magas és derék „palota”, a sötét fürdő, a négy imaház és a cseréppel fedett fogadó – bár pontos helyüket még ma sem ismerjük – valóban a polgári település részei lehettek. Az általa külvárosnak nevezett városrész „*ötszáz deszkatetejű háza, a csársi több mecsetje és száz boltja*” azonban mind olyan túlzás, melyeket a török adóösszeírások lélekszámra utaló adatai sem valószínűsítenek. Még akkor sem, ha figyelembe vesszük, hogy a „*külváros*” nem csupán a vártól nyugatra, a „*vár felé hajló dombon lévő*” néhány utcából állt.¹⁵

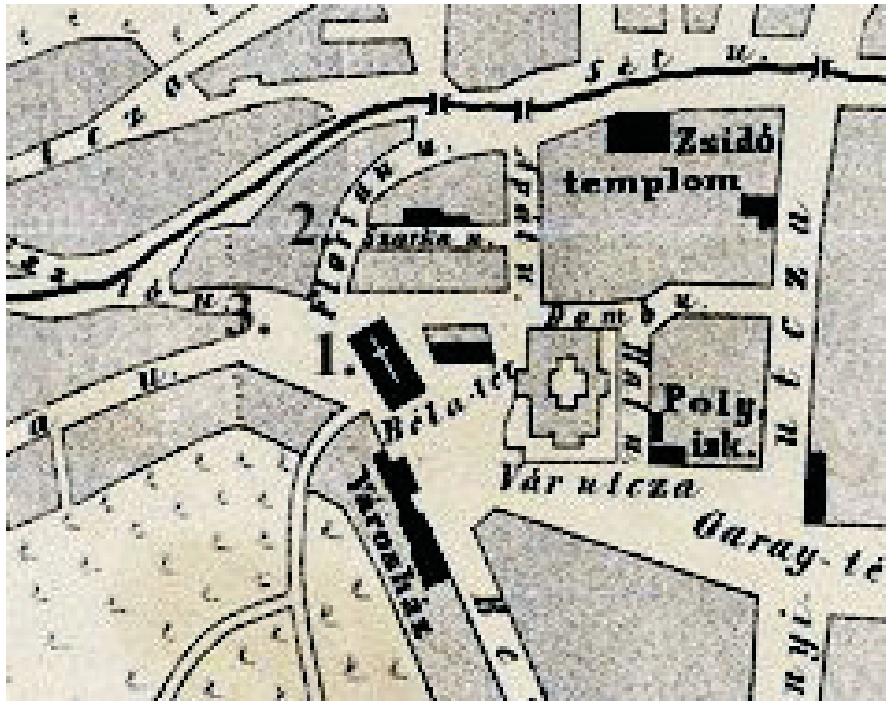
2. kép. 1: Az egykori ciszternák, vagyis az ún. „Török kút” helyén volt virágágyás; 2: A Zalka Máté (Flórián) utcai földmunkák helyszíne; 3: A Rosner Gyula által 1966-ban végzett leletmentés területe

¹² A rajz fekete-fehér változatát legutóbb Tolnai Gergely 1665-re keltezte közölte: TOLNAI 2011, 117 (ÖZGÜVEN 2002, 147 után). Ez feltehetően elírásból származó tévedés, helyesen: 1663. – Az itt közölt színes változatot Dr. Christopher Teppenberget és Dr. Falko Daim szívességéből közölhetjük (Kriegsarchiv Wien, Kartensammlung, K VII k 2-15).

¹³ Vass Előd idézett munkájában kísérletet tett Szekszárd váron kívüli településszerkezetének a középkorra, majd a hódoltság idejére történő megrajzolására. Sajnálatosan megállapításai több alapvető tévedés is belekerült, így munkája csak erős kritikával használható fel. Egy ilyen tévedése pl. a források vizét a városba bevezető kerámia-csővezetékekkel kapcsolatos. Az általa említett kút, helyesebben ciszterna, ahová a források vizének egy részét vezették, „*a mai Béla tér közepén álló díszfa helyén*” volt. Később ugyanezen az oldalon: „*A XV. századi főtér, az említett városi kút körül, az apátsági vár déli (sic!) kapuja előtt volt.*” (VASS 1989, 50). Az említett díszfa és az egykori ciszterna (nem kút!) a mai belvárosi templom nyugati oldalán, tehát a vár kapujától igen távol és éppen ellenkező irányban helyezkedett el. A ciszterna irányába futó csővezeték maradványait több nyomvonalon is regisztráltuk. VENDEL 1941, 35; GAÁL 1979. (Arra vonatkozóan pedig, hogy a Fejős-ház és a templom közötti térségben nem kút és még kevésbé „Török kút” volt, hanem két, a bödői források vizét összegyűjtő ciszterna: MEHRWERTH 1884, 13–14.) – Megjegyzendő, hogy véletlen leletként 1986. augusztus első felében a belvárosi templom lépcsősorától néhány méter távolságban térburkolási munkálatok egy boronabelésű kút faanyagát hozták felszínre. Tragikomikus módon a rótt gerendákból készült, kissé deformált négyzet formában elhelyezkedő kútbélést éppen a városban rendezett országos régész konferencia miatt kellett rövid dokumentálás után eltüntetni. Szakszerű feltárására nem került sor, így leletek hiányában készítésének és használatának ideje nem ismert. Annyi azonban bizonyos, hogy nem lehet azonos a Vendel István nyomán Vass Előd által is emlegetett „*Török kúttal*”.

¹⁴ VIZI 2013, 413–414.

¹⁵ KARÁCSON 1904, 205. A vártól északkeletre húzódó, védelmi szempontból az előbbinél még kiszolgáltatottabb helyzetben volt városrészről – melyen ma a Kossuth Lajos és Csonka utcáktól a Kadarka utcáig terjedő terület házai állnak – a török utazó külön nem tett említést. Többnyire itt lakhattak azonban azok az Evlia által említett „*barátságos határszéli bosnyákok*”, kiknek emlékét a városrész még a huszadik század közepén is ismert és használt Pándzsó elnevezése őrizte meg. – Pesty Frigyes helynévgyűjtése kapcsán 1865-ben a város bírása ugyancsak a török időszakra tette a név eredetét: „*Pándzsó, azt a hagyomány szerint a törökök nevezték volna el így*” (GAÁL – KÖHEGYI 1977, 306). A névről településtörténeti tanulmányában Cifka Anna is említést tesz. CIFKA 1982, 171.

3. kép. A 2. képen feltüntetett leletmentési helyszínek a város 1885-ös térképén (Szegszárd nagyközség hely-rajza. Készítették: Majer A., Kálmán K., és Horváth J.)

Régészeti adatok hiányában nem tudjuk, hogy a korábban említett latorkert kerítés határai pontosan hol húzódhattak, s a városnak melyik részét védték; például a végváriak és hajdúk megismétlődő támadásainak idején.¹⁶ Így az is bizonytalan, hogy azok a helyszínek, ahonnan közölt leleteink származnak, e kerítésen belül vagy azon kívül voltak-e. Az azonban bizonyos, hogy 1572–1573-ban úgy a Felfalvi utcában (a mai Bartina utca és környéke), mint a Szekszárd városrésznek nevezett (a mai Flórián, korábban Zalka Máté utcától a belvárosi templom területéig terjedő) házsoron még szinte tisztán magyar nevű lakosokat írtak össze.¹⁷ A földmunkák alatt előkerült leletek tanúsága szerint azonban utóbbi városrészből – a tizenöt éves háború után, majd a 17. század végére – a maradék magyar lakosság kiszorulhatott vagy legalábbis elvesztette korábbi túlsúlyát.

Rosner Gyula földmunkákat ellenőrző megfigyeléseiről sajnós írott dokumentációt, rajzokat, fényképeket nem találtunk, ám az általa beletárolt 17-18. századi leleteket így is közlésre alkalmasnak, időszakunk várostörténetére nézve fontosnak találtuk. Visszaemlékezések alapján valószínűsíthető, hogy egyik leletmentése a Bartina és Babits Mihály utcák kereszteződésénél, a másik pedig a Béla téren (de az sem kizárt, hogy a régi vármegyeház nyugati kerítése alatti szakaszon) végzett csatornázási munkák idején folyt.

A Flórián (akkor Zalka Máté) utca nyugati házsorát (a városépítészeti szempontból igen korai épületnek számító Schafler-kocsma¹⁸ épületével együtt) az akkoriban szokásos módon, a múzeum vezetésének értesítése nélkül úgy bontották el, hogy a bontással egy időben az erőgépek már ásták is a ma ott álló épületek alapjait. Az alapárkok falában látható beásások, gödrök regisztrálására, egy részük feltárására egy rövid hétvége állt rendelkezésünkre.¹⁹ A mai Flórián utca 1. számú ház udvari épületének alapárkában feltárt 17. századi veremmaradvány leleteit most, az ugyanott megfigyelt

¹⁶ VENDEL 1941, 28; KOZÁK 1974, 353.

¹⁷ VENDEL 1941, 32.

¹⁸ Későbbi nevén Kiskulacs vendéglő, mely a bíróság épületéhez való közelsége miatt „Hamis tanúként” is ismert volt. ORDAS 1989.

¹⁹ A bejelentést végül a „fursza dolgokra” felügyelő Baricz Dezső brigádvezető tette meg. A leletek összegyűjtését egy régész és egy önkéntes segítő végezte.

égetőkemence és 18-19. századi fazekasműhely nagyszámú félkész és selejt termékét pedig a későbbiekben közöljük.²⁰

A katalógusban használt rövidítések: H., h.: hosszúság; Ltsz.: leltári szám; M., m.: magasság; Sz., sz.: szélesség; V., v.: vastagság; Ø: átmérő.

I. A ZALKA MÁTÉ (FLÓRIÁN) UTCAI ÉPÍTKEZÉS LELETEI

1. *Tálka* (1. tábla 1.)

Perem Ø: 15,6 cm. Fenék Ø: 7,4 cm. M.: 4,5 cm. Ltsz.: 90.1.1.

Világossárgára égett, finoman iszapolt anyagú, gondosan korongolt tálka.²¹ Oldala kifelé ívelt. Sincelt, kihajló széle felül élben, kívül pedig ívelt oldalú, alávágott peremmel végződő. Fenékszéle alig profilált. A perem alatt vízszintesen átszúrt akasztófül van. Pereme és belső felülete mangánlila spricceléssel díszített, sárgás mázzal fedett.

2. *Talpastál* (1. tábla 2.)

Perem Ø: 15,8 cm. Fenék Ø: 6,6 cm. M.: 7,4 cm. Ltsz.: 90.1.2.

Világossárgára égett anyagú, alacsony talpgyűrűn álló, kisméretű talpastál. Öble gömbszelet alakú, melyhez kihajló sinces szél, majd egy felül elkeskenyedő, kívül ívelten hornyolt perem csatlakozik. Belső felülete és az alávágott perem zöld mázzal borított.

3. *Kiöntőcsöves korsó töredéke* (2. tábla 1.)

M.: 13,5 cm. Fenék Ø: 6,5 cm. Ltsz.: 90.1.3.

Finoman iszapolt agyagból korongolt, sárgászöldre égett anyagú, kiöntőcsöves korsó nagyobb töredéke, a kiöntőcső csonkjával. Szája és füle hiányzik. Alsó kétharmada mázatlan, felső részét fényes, barnászöld máz fedi, vállán két, koncentrikus barázda fut körbe.

4. *Cserépkorsó* (2. tábla 2.)

M.: 14 cm. Fenék Ø: 6,5 cm. Ltsz.: 90.1.4.

Finoman iszapolt agyagból korongolt, sárgászöldre égett anyagú, kisméretű korsó. Teste bikónikus, kevéssel középvonala fölött körbefutó széles, de sekély hornyolással. Fenékszéle kissé kiszélesedő. Erőteljes füle a magas, hengeres száj alatti nyakgyűrűből indított, középtájon tapadó. Alsó része mázatlan, a hornyolás fölötti részeket csillogó zöld máz fedi.

5. *Márványozott kerámatöredékek* (1. tábla 2/a., b., c.)

Méretetek: 3×5 cm, 7×7,8 cm, 4×6,7 cm. Ltsz.: 90.1.5.1-3.

Finoman iszapolt, fehérre égett anyagú folyadéktároló edény (kancsó?) három töredék darabja. Felületüket több helyen foltokban lepattogzó, utólag beleégett homokszemcséktől érdekessé vált felületű, vegyes színű márványozás fedi. Alapmáza tojásbélsárga, az azon elosztatott mintázat mangánvörös és zöld.

6. *Üvegtöredék* (2. tábla 4.)

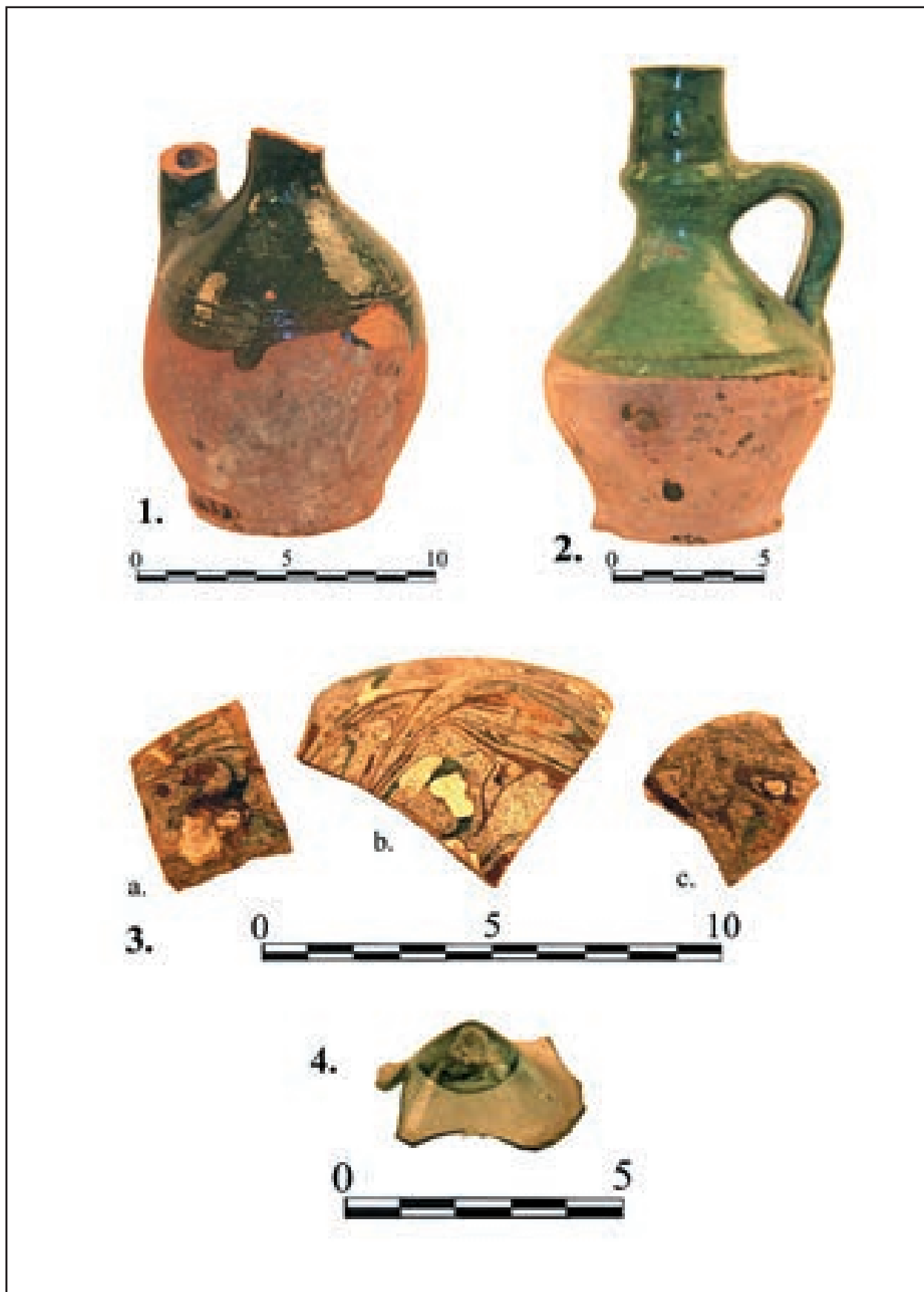
Ø: 3,8 cm. Ltsz.: 90.1.6.

²⁰ Az akkori megyei vezetés minden, a tervezett teljesítési időpontokat veszélyeztető régészeti tevékenységet letiltott. A Béla tér átrendezésének idején a megye művészeti és kulturális életéért felelős főelőadója a régészeket arról tájékoztatta, hogy „senki se higgye azt, hogy a téren folyó munkák kapcsán itt feltárásokra kerülhet sor, a munkálatokat nem késleltetheti a múzeum!” Mindez válasz volt a megyei újságban megjelent, a Béla tér régészeti emlékanyagát ismertető írásunkra (GAÁL 1979).

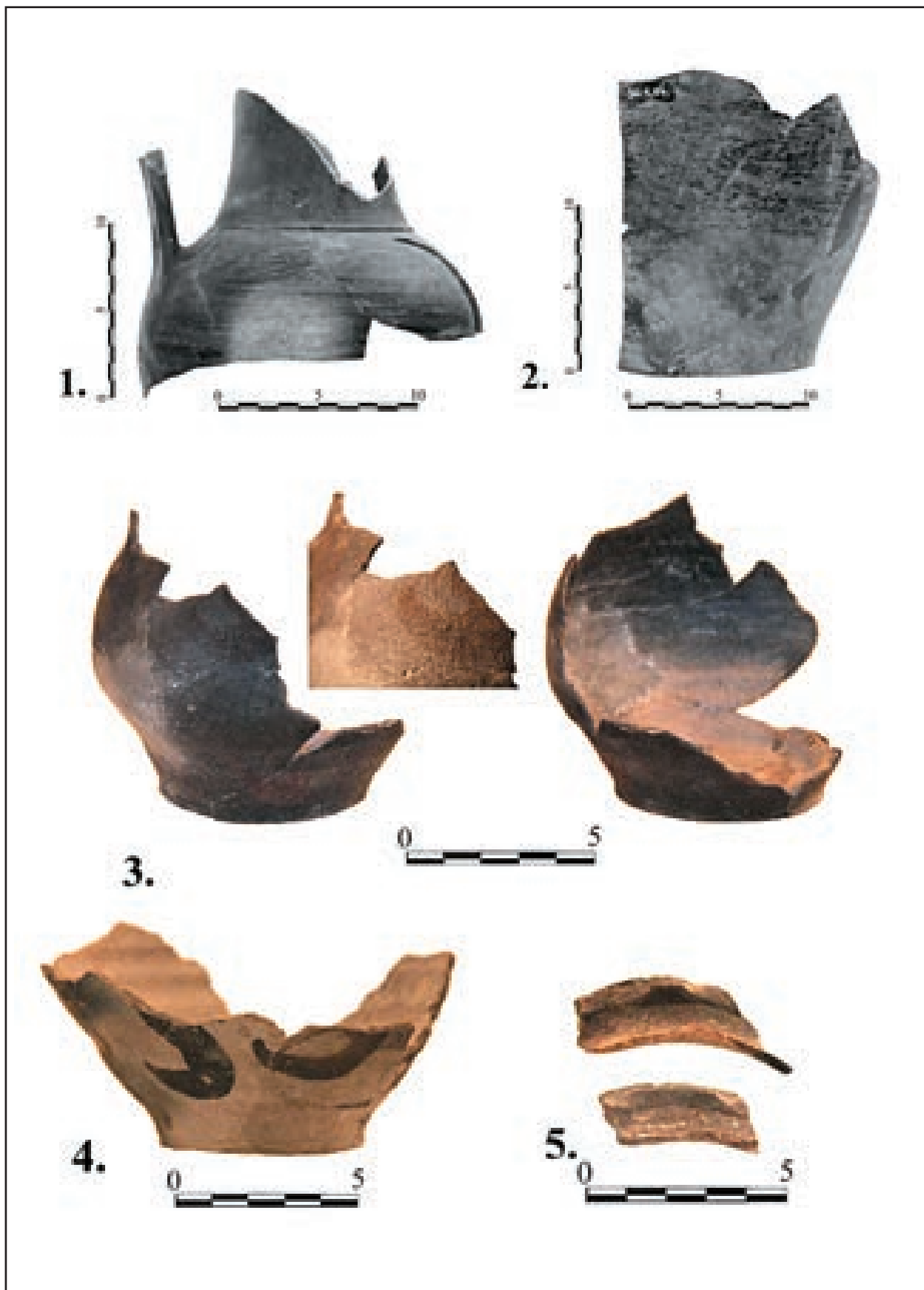
²¹ Kartonján a „Tányér” megjelölés szerepel, de formáját tekintve inkább tálkának határozható meg.

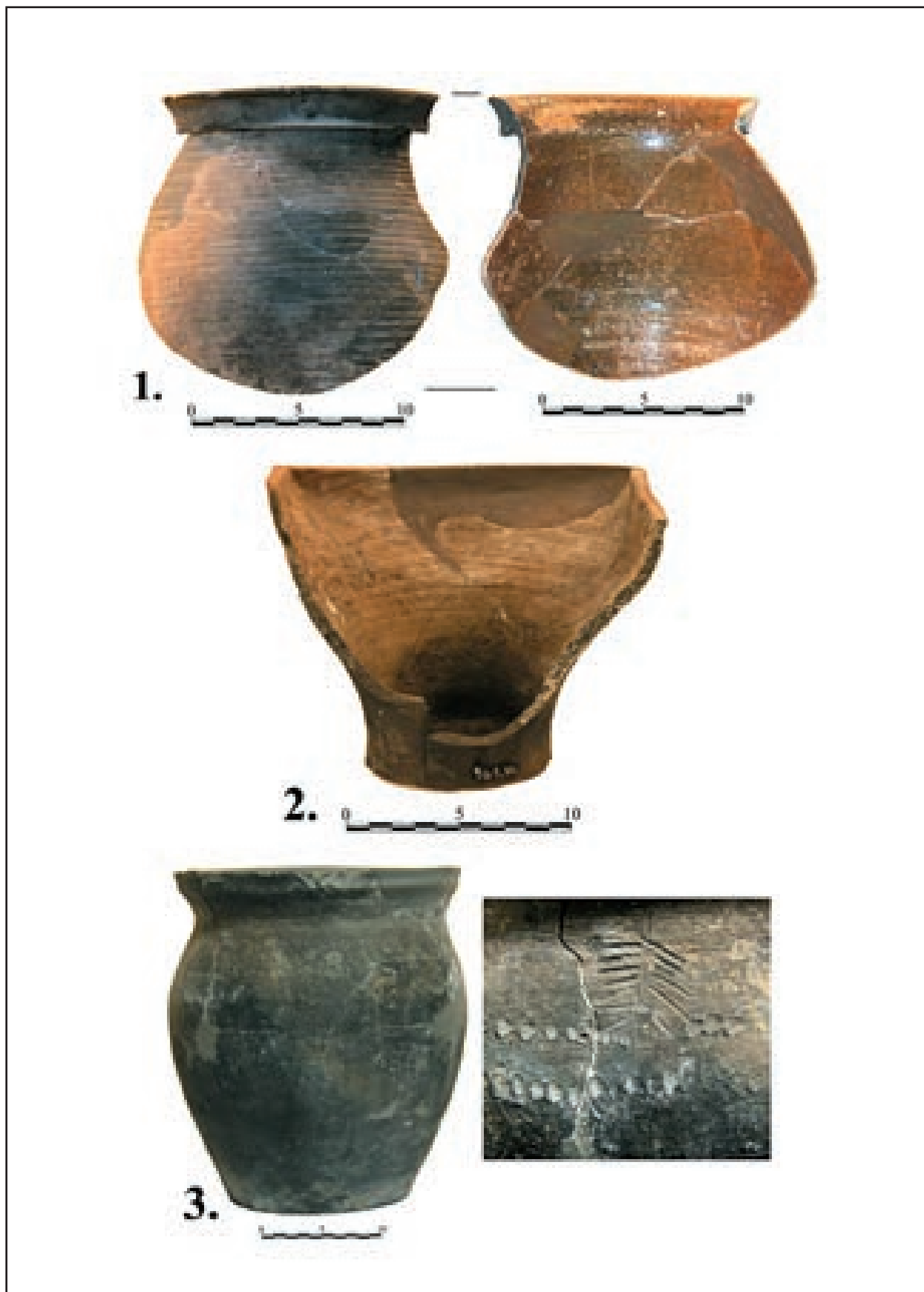
1. tábla. A Szekszárd–Zalka Máté (Flórián) utcai építkezésnél előkerült hódoltságkori gödör leletei. I.

2. tábla. A Szekszárd–Zalka Máté (Flórián) utcai építkezésnél előkerült hódoltságkori gödör leletei. II.

3. tábla. A Szekszárd–Zalka Máté (Flórián) utcai építkezésnél előkerült hódoltságskori gödör leletei. III.

4. tábla. A Szekszárd–Zalka Máté (Flórián) utcai építkezésnél előkerült hódoltságkori gödör leletei. IV.

Vízzöld színű, kisebb üvegpalack kúpos fenéktöredéke. Anyaga átlátszó, kissé szemcsés, a palack belsejébe magasodó, kúpos rész hegye megvastagodó, kívül leválasztási köldökkel. A palack formája és mérete a töredékből nem állapítható meg.

7. Korsó vagy kanta töredéke (3. tábla 1.)

Töredék m.: 17,5 cm. Legnagyobb sz.: 21,4 cm. Ltsz.: 90.1.16.

Enyhén ívelt nyakú, redukált égetésű vizesedény, talán kanta felső részének töredéke. A perdöntő szájperem sajnos hiányzik. Lapos szalagfülének maradványa hosszanti hornyolással tagolt. A nyakon függőleges, az edény vállán vízszintes irányú csiszolt csíkok vannak. Az edény nyakát és vállát éles borda határolja.

8. Korsó vagy kanta töredéke (3. tábla 2.)

M.: 17,5 cm. Fenék Ø: 13 cm. Ltsz.: 90.1.14.

Középszürke színű, redukált égetésű, vékony oldalfalú korsó vagy kanta töredéke. Külseje – az alsó 8,5 cm-es sáv kivételével – vízszintesen csiszolt csíkokkal díszített.²²

A redukált égetésű víztároló kerámiaedények szintén jellemző leletei kora újkori lelőhelyeinknek. Ám amíg a talpastalak és csészék, valamint a kiöntőcsöves korsók a törökök és a velük együtt élő balkáni népcsoportok távozásával csaknem azonnal eltűntek leleteink közül, e korsó- és kantatípus készítése szinte napjainkig töretlenül fennmaradt. Az újjalánkai várban is igen nagy számban és sokféle változatban kerültek elő maradványaik, a jellegzetes, fémedényeket utánozó „török” típusoktól egészen a már helyi műhelyek termékének tekinthető 17. század végi, 18. század eleji változatokig. Két töredékünk ez utóbbiak körébe sorolható.

9. Főzfazék-töredékek

M.: 7 cm. Fenék Ø: 6,5 cm. Ltsz.: 90.7.1. (3. tábla 3.)

M.: 9,3 cm. Fenék Ø: 6,7 cm. Ltsz.: 90.7.2. (3. tábla 4.)

Apróra őrölt kőzúzalékkal soványított anyagú, vékony falú, korongolt, kívül-belül mázatlan fazekak oldal- és fenéktöredékei. Eredeti színük a barnásszürke világos változata volt, amely azonban másodlagos tűzben sötétszürke-fekete foltosra változott. Külső felületüket vörös földfestéssel felvitt széles, íves ecsetvonásokkal díszítették, melyek némelyike a másodlagos átégés során csaknem feketévé oxidálódott.

10. Főzfazék töredékek

Méret: 5×3 cm. Ltsz.: 90.1.9. (3. tábla 5.)

Méret: 3,6×3 cm. Ltsz.: 90.1.10. (3. tábla 6.)

A 9. sz. alatt közölt fazékmaradványokkal azonos anyagú, vörösbarna színű peremtöredékek. A korongolás során a perem külsején, a peremszél alatt 1,5-2 cm-re egy igen vékony agyagszalagot helyeztek fel, melyet aztán szakaszonként alulról felfelé ujjal felhajlítottak a peremhez, így hullámos díszítéssel látták el azt. Az egyik töredék nyakrészén alig látható, vörös színű földfestécsík van. Az előbbi edényekkel vagy azok valamelyikével való összetartozásuk valószínű.

11. Belülmázás főzfazék töredéke (4. tábla 1.)

M.: 16,5 cm. Sz.: 15,5 cm. Ltsz.: 90.1.13.

Vörösesre égett anyagú, kívül koromfoltos fazék oldaltöredéke a kívül profilált, alávágott perem egy részével. Külső felületén sűrű, vízszintes rovátkolás van, belsejét egészen a peremszélig sárgásbarna, vasoxidszemcsés máz fedi.

²² A felület így létrehozott tömörítésével szabályozni lehetett a hűtést eredményező vízáteresztést és az azzal járó folyadékvesztéséget is. GAÁL 2012, 270-271. Kat. 45–53.

12. Kézikorongolt főzfazék (4. tábla 4.)

Száj Ø: 18 cm. M.: 21,5 cm. Fenék Ø: 11,5 cm. Ltsz.: 90.1.17.

Barnásszürkére égett, vastag falú, alsó kétharmadán vastagon kormos, kézikorongolt fazék. Nyújtott teste lefelé szűkülő, nyaka és pereme enyhén ívelve kihajló. A szájperem kívül függőlegesre vágott, felül élben végződik, belül egyszerű, gyengén ívelt. Vállát a nyak alatt, egymástól egyenlő távolságban bekarcolt 3×2,5 cm-es „fenyőgallyminta”, alattuk két, vízszintesen futó, szurkált sor díszíti. Kiegészített, ragasztott.

13. Tálalakú kályhaszem négyzetes szájnyílással (4. tábla 2.)

Száj Ø: 8,5 cm. Fenék Ø: 18 cm. Ltsz.: 90.1.11.

Barnára égett anyagú, négyzetes szájnyílású kályhaszem nagyobb töredéke kör alakú fenéklappal. Felülete belül korongolásnyomos, szájnyílása vízszintesre vágott.

14. Bögre alakú kályhaszem

M.: 13 cm. Száj Ø: 10 cm. Fenék Ø: 3,6 cm. Ltsz.: 90.1.12.

A leltárkönyvben csak a tárgy megnevezése és méretadatai szerepelnek. A kályhaszem nem található meg a lelőhely anyagában.

4. kép. A Zalka Máté (Flórián) utcai leletmentés helyszíne az építkezés nyitott falárkaival

Értékelés

A Zalka Máté (Flórián) utcai leletek az ott lebontott ház telkének egyik alapárkából, pontosabban az alapárok által elmetszett párhuzamos oldalú, kör felülnézetű veremből származnak. E földbe mélyített tárológödrök szinte a legutóbbi időkig tartozékai voltak a vidéki lakóházaknak mint a gabona-félék és más, megóvásra szánt élelemfajták őrzőhelyei. Bő formai változatban kerülnek elő vermek a törökök által lakott várak és települések feltárásai során is, ahol eredeti funkciójuk megszűntét követően – a mindennapi élet szükséges velejárájaként rétegenként vagy egy adott pusztulást követően egyszerre, esetleg e kettő kombinációja során – szeméttel, hulladékkal, hasznavehetetlen tárgyak maradványaival töltődtek fel. A Zalka Máté utcai verem, melyben égésre, az épület pusztulására utaló nyomok nem voltak, az első változatba tartozott.

Mire a leletmentésre sor kerülhetett, a verem betöltésének nagy részét már kitermelték és el-

hordták. A megmaradt leletanyagban fém használati tárgyakat nem találtunk. A kerámiaanyag alapján azonban valószínűsíthető, hogy a vermet egy átlagos, 17. századi török vagy inkább a törökökhöz kötődő, „*határszéli bosnyák*” lakos háztartásában összegyűlt hulladékretegek töltötték ki, melyekben a leletanyag eloszlása egyenletes volt.

A mangánlila spriccelésű kis tálunk formáját, tagoltságát tekintve nagy hasonlóságot mutat a balkáni jellegű tálak talpgyűrűs változatához – amit egy Újpalánkon talált, csorgatott mázas tálunk is megerősít –, díszítménye azonban abban a körben szokatlan (1. tábla 1).²³ A talpas csészék és tálak különféle változatai a törökök és a hozzájuk kötődő, balkáni eredetű civil lakosság által lakott területek lelőhelyeinek kormeghatározó tárgyai. Az itt talált díszítetlen, belülmázás típus Újpalánkról is több színváltozatban ismert (1. tábla 2).²⁴

Ugyanebbe a körbe sorolhatók a felül mázas, de belül és alsó felükön kívül is mázatlan, folyadék-tároló edények, a korsók. Kiöntőcsöves változatai a talpastálakhoz hasonlóan széles körben ismeretek a török lakta hódoltsági várak és települések leletanyagából. Újpalánkon egy ép és több töredékes korsónk között egy méretében kissé eltérő, amúgy teljesen azonos megjelenésű és ugyanilyen mértékben sérült példány van (2. tábla 1).²⁵ A hengeres szájú kis korsó szintén jellegzetes „török” edényforma, ám eddigi feltárásainkon még nem került elő hasonló példány. Közel azonos felépítésű, de kiöntőcsöves változatát a belgrádi vár oszmán kori leletei között találjuk.²⁶

A három, sajnos össze nem illő, de egyazon edényből származó márványozott töredékünk (2. tábla 3) hozzánk legközelebbi párhuzamát egy Újpalánkon előkerült kancsótöredék jelenti.²⁷ A sümegi és szigligeti várfeltárások, valamint a budai várpalota anyagában is szerepel egy-egy nagyon hasonló, illetve egy az újpalánkival teljesen azonos márványozott kancsó, valamint több töredék, előbbieket az újpalánkihoz és szekszárdihoz hasonló leletkörnyezetből. A budai leleteket Holl Imre az import tárgyak körébe sorolta, származási helyeként az ausztriai Straubing fazekasműhelyét jelölte meg, készítésének időpontját pedig a 16. század vége és 1630 közötti időszakra határozta meg.²⁸ Ez a datálás a Balaton-felvidéki és tolnai márványozott leletek vonatkozásában is irányadó.

A hódoltsághoz tartozó lelőhelyek gyakori leletének számító, redukált égetésű szürke-fekete edényeknek mindössze két töredéke került elő. Egy széles nyakú, feltehetően kanta formájú víztároló hiányos felső fele, valamint egy hasonló korsó vagy kanta alsó részének fél töredéke (3. tábla 1-2). Mindkettő vékony falú, szépen korongolt és jól kiegészített edény része volt, felületüket fényes csíkokból álló mintázat díszíti. Előbbi nyakán a csíkok függőlegesen, vállán vízszintesen futnak, míg utóbbin az edényfal vízszintes mintázata egy széles, alsó sávról hiányzik. Az újpalánki redukált égetésű korsók és kanták minden típusánál előfordult a felület síkálásnak, kavicsolásnak vagy csiszolásnak nevezett csíkozott díszítése, bár a kiöntőcsöves korsóknál ezt csak egyetlen esetben tapasztaltuk.²⁹ Az eljárásnak feltételezések szerint nem, vagy nem csak a díszítés volt a célja. A polírozáshoz hasonlóan a csiszolt részeken is tömörebbé vált a cserép külső rétege. Ezzel szabályozható volt a cserép vízáteresztő képessége, vagyis a vízveszteség, ezáltal a tárolt folyadék hűtése is.

Két, gyorskorongon készített, szemcsés anyagú, vékony falú főzőfazék oldal- és fenéktöredéke,

²³ A belgrádi vár hasonló kialakítású, talpgyűrű nélküli tálját V. Bikič is a talpastálak típusába sorolta. BIKIČ 2003, 23; GAÁL 2010a, 404. és 1. tábla 1-2.

²⁴ GAÁL 2011, 231, valamint 2, 9, 14-15, 42-43. sz. tárgyleírás és fotó.

²⁵ GAÁL 2011, 278–281, valamint 70. sz. tárgyleírás és fotó.

²⁶ BIKIČ 2003, 124. Fig.19.

²⁷ Az újpalánki kancsótöredék a vár egyik legtöbb leletet adó objektumából, az ellipszis alakú XXVI/E gödörházba mélyülő, kör felülnézeti verem (XXVI/E/1.) betöltésének alsó rétegeiből került elő mázas edénytöredékek és csurgatott mázas talpastál-töredék mellett. A felsőbb rétegekben 1 méter és 0,4 méter között sok kerámiatöredéket, köztük tálalakú és dombormintás mázatlan kályhaszem-töredékeket, a felső betöltési rétegben pedig habán fedőperemet, mangánvörös díszes habán töredéket, vas ollót, márványozott habán töredéket, pipa és üvegkarperec leleteket találtunk. GAÁL 2010a, 420–421. 12. tábla 3-4.

²⁸ KOZÁK 1966, 83, 86. 2. kép. 1; HOLL 2005, 92. Abb. 52: 5.

²⁹ Az újpalánki edények megfelelő csoportjánál is a csiszolás az edény nyakán mindig függőleges irányú, az edénytesten többnyire vízszintes, ritkán függőleges. A talpkarima fölött egy kisebb-nagyobb sáv azonban mindkét változatnál csíkozatlan maradt. GAÁL 2002, 271, 293–294. Kat. 45–50.

valamint két kisebb, talán valamelyik fazékhoz tartozhatott peremtöredék képviseli gödrünk anyagában a mázatlan, vörös földfestékkel díszített edényeket. Eredeti barnásszürke színük a főzések, esetleg másodlagos tűz hatására kívül-belül kormos feketévé vált, külső felületük ecsetes, vörös sávjai pedig helyenként sötétbarnára, csaknem feketére égtek (3. tábla 3-4). A két peremtöredék hullámos szélének a tárgyleírásban ismertett kialakítása eddigi földfestékes fazekainkról nem volt ismert (3. tábla 5-6). Sárgásfehér, szürkésfehér vagy teljesen fehér anyagú, festett, gömöri vagy gömöri jellegű „vászonedények” a dél-dunántúli „török” lelőhelyek anyagában nem vagy csak ritkán fordulnak elő. Az újpalánki várban előkerült néhány, a vár életének utolsó periódusára datálható töredék és egy nagyméretű fazék, melyeket azonban kívül-belül engobe réteggel vagy belső mázazással láttak el.³⁰ A most közölt vékony oldalfalú, mázatlan, de ugyancsak vörös földfestékkel díszített töredékeink nagy valószínűséggel ezeknél korábban, talán az ismert délszláv jellegű edényeket is készítő, de már képzetesebb fazekasmester műhelyében készülhettek.³¹ Hasonló anyagú, formájú és peremkiképzésű, 17. század végére keltezett edényeket Lajkó Orsolya is ismertetett Hódmezővásárhelyről.³²

Belülmázás, rovátkolt oldalú, alávágott, profilált peremű fazéktöredékünk típusának sajnos egyetlen kis darabja. Az edény többi része feltehetően az alapárok készítése során kallódhatott el (4. tábla 1). Ez a mérsékelt tűzálló főzőedényfajta változatos formában és méretekben, de szinte minden kora újkori lelőhelyünkön jelen van.³³ A Dél-Dunántúlon a kézikorongon készült, úgynevezett „délszláv típusú” főzőedényekkel egy időben, azokkal nagyjából azonos számban fordult elő.

Utóbbiak a dél-dunántúli török várak és települések gyakori leletei, s úgy méretüket, mint kidolgozottságukat tekintve igen sok változatuk ismert. A verem betöltéséből egy kiegészíthető példány került elő, kihajlító, enyhén hornyolt peremmel, vállán kétsoros tűzdeléssel és bekarcolt fenyőgallymintákkal (4. tábla 3).

A fenyőgallyra emlékeztető mintázat nem túl gyakran, de előfordul a délszlávokhoz köthető fazekas termékeken: Bátaszéken ugyancsak szurkált mintasorral kombinálva jelenik meg egy fazéktöredéken, Ozoráról pedig egy redukált égetésű korsótöredéken. Egészen elnagyolt ábrázolását egy vörös anyagú, kiöntőcsöves korsó oldalára festve Szolnokról ismerjük.³⁴ Újpalánkon egy töredék négyesoros tűzdelése fölött álló helyzetű fenyőgally van, egy füles fazékon pedig közvetlen a fül jobb oldalára karcolták ugyanezt a 3 cm magas mintázatot.³⁵

A veremközeli épületek valamelyikében feltehetően a kelet-dunántúli térségben gyakori szemeskályhák egyikével fűthettek. Erre utal egy elveszett – csak a leltárkönyvben szereplő – bögrealakú és egy tálalakú, négyzetes szájnnyílású kályhaszem háromnegyed-töredéke. Mindkét típus az itteni feltárásokból ismert, népi szemeskályhák alapvető alkotórésze volt.³⁶ Az elveszett bögrealakú szemnek csak méreteit ismerjük, de leírását nem. Nagy magassága (13 cm) és kis fenékmérete (3,5 cm) szerint azonban a hódoltságkori leletanyagokból ismert bögrealakú kályhaszemek íves, alul beszűkülő oldalfallal és viszonylag kis átmérőjű fenéklemezzel készült változatához tartozhatott.

A korongolt, kerettel formált, négyzetes szájnnyílású, mázatlan kályhaszemek a korai leletanyagokban is gyakoriak. Ezek általában a szájnnyílásukhoz viszonyítottan mély, sokszor pohárformából kialakított, csőszerű változatok voltak. A hódoltsági időszakra ezek az arányok módosultak,

³⁰ GAÁL 2013, 241, 22. tábla, 22/a. tábla 2–5, 23. tábla 2.

³¹ Ennek lehetősége az Újpalánkon talált kézikorongolt, de a korai délszláv típusú fazekaknál sokkal finomabb kidolgozású, vékony falú fazekak kapcsán is felmerült. GAÁL 2013, 240.

³² LAJKÓ 2007, 143–144. XLVI. tábla 1–2. A mázatlan, kézikorongolt főzőedények peremszélének csipkézetttségére közeli párhuzamként: GAÁL 2013, 226. 4. tábla 3–6.

³³ Késői változatai a néprajz gyűjtőköréből ismertek.

³⁴ PUSZTAI 2002, 294; GERELYES – FELD 1986, 6. kép 4; KOVÁCS 1984, 116. és 20. tábla 6.

³⁵ GAÁL 2013, 225–226. 9. tábla 1-2. – Kötelességünk jelezni, hogy az újpalánki lelőhely anyagát feldolgozó, 2013-ban megjelent írásunkban tévedésből ezt a szekszárdi fazekat is mint az újpalánki várból származó leletet adtuk közre. GAÁL 2013, 225–226, 249–250. 8. tábla 6.

³⁶ GAÁL 2015, 166–169. 1–4. tábla, 5. tábla 1, 13. tábla 1.

a már kevésbé robusztus szemek mélysége csökkent, szájnylásuk mérete nem haladja meg a 20 centiméteret.³⁷ A szekszárdi töredék ezek kissé mélyebb változatát képviseli (4. tábla 2).

Egyetlen üvegleletünk egy vízzöld színű, kisebb palack fenékrésze, mely azonban sem a forma, sem a készítési hely meghatározásához nem nyújt elegendő információt (2. tábla 4).

Fentiek alapján a Zalka Máté (Flórián) utcai gödör betöltésének idejét a 17. század második felére határozhatjuk meg.

II. BÉLA TÉR, CSATORNAFEKTETÉS SORÁN ELŐKERÜLT SZÓRVÁNYLELETEK (1966. OKTÓBER 6–22.)

1. Csőtalpas tál töredéke (5. tábla 1.)

M.: 3,7 cm. Talpgyűrű Ø: 10,6 cm. Legnagyobb sz.: 11,6 cm. Ltsz.: 67.346.38.

Vörössárgára égett anyagú, belső felületén zöld mázzal fedett talpas tál középrészének töredéke. Talprésze ép, csonka kúp alakú. Törésfelülete egységesen sárgára égett.

2. Csőtalpas tál töredéke (5. tábla 2.)

M.: 4,9 cm. Legnagyobb Ø: 10,6 cm. Ltsz.: 67.346.39.

Sárgára égett, finoman iszapolt talpas tál töredéke, az alacsony talpgyűrű nagyobb darabjával. Öblének belső felületét türkizzöld mázzal fedték, amely csak foltokban maradt meg. Külsején engobe és zöld mázfoltok vannak. Törésfelületének belső rétege szürkére égett.

3. Csőtalpas tál töredéke (5. tábla 3.)

M.: 3,9 cm. Talpgyűrű Ø: 10,5 cm. Ltsz.: 67.346.40.1-2.

Sárgára égett, finoman iszapolt talpas tál töredéke, az alacsony talpgyűrű nagyobb darabjával. Alacsony talpgyűrűjének széle kissé profilált, a talpgyűrű oldala befelé ívelt. A tál belső felületét zöld máz borította, az a középrészen is összefüggően megmaradt. Miután eltört, a középrészt pattintásokkal vagy lecsipkedéssel kör alakúvá képezték, így egy kisméretű állványt készítettek belőle. Vagy eközben vagy később az a tárgy is két darabra tört, így végleg hasznavehetetlenné vált.

4. Csőtalpas tál töredéke (5. tábla 4.)

M.: 10,1 cm. Peremrészlet sz.: 8,6 cm. Legnagyobb sz.: 13,2 cm. Ltsz.: 67.346.16.

Finoman iszapolt, sárgásra égett anyagú talpas tál vagy csésze gömbszelet alakú felső részének töredéke. Pereme egyszerű, felül legömbölyített. Alsó részén a kitört talpgyűrű íve látszik. Belső felületét, valamint külsején a perem alatti 1,5-2,0 cm-es sávot barna máz borítja, ami a külső felületen lévő engobe-megfolyásokon zöld színre vált.

5. Csőtalpas tál (?) töredéke (5. tábla 5.)

M.: 4,5 cm. Legnagyobb sz.: 9,1 cm. Ltsz.: 67.346.22.

Feltehetően egy kisebb méretű csőtalpas tál oldal- és peremtöredéke. Pereme élben végződő, egyszerű. Külsején a perem alatt három barázda fut körbe. A töredék másodlagosan is megégett. Külső és belső felületét is máz borítja, ami kívül sötétbarnává vált. Belül zöldesbarna, a peremről induló engobe-megfolyásokon eozinos fényű zöld.

6. Csőtalpas tál töredéke (6. tábla 1.)

M.: 7,8 cm. Legnagyobb sz.: 11 cm. Talpgyűrű m.: 2,7 cm. Ltsz.: 67.346.41.

³⁷ SABJÁN 2001, 307. – A dunaföldvári vár nagyszámú kályhaszeme közül Kozák Éva például egy csaknem tálszerűen lapos, négyzetes szájnylású tálalakú szemet ismertetett. KOZÁK 1970, 205. 35. kép.

Vörösre égett anyagú, törésfelületén helyenként szürkés színű talpas tál középrészének töredéke a talpgyűrű csonkjával. Belső felületét barnászöld máz borítja, ami a perem felől induló és a tálfenék közepén foltta gyűlő engobcsíkok fölött világoszöld.

7. Bosnyák korsó töredékei (6. tábla 2-3.)

M.: 17,3 cm. Sz.: 15,3 cm. Ltsz.: 67.346.43.1.³⁸ (6. tábla 2.)

M.: 15,5 cm. Sz.: 18,3 cm. Ltsz.: 67.346.43.2. (6. tábla 3.)

Nagyméretű, vörösbarnásra égett víztároló edény oldaltöredékei, két, párhuzamosan körbefutó, erőteljes bordával. A bordákat egy négyzetes átmetszetű eszközzel, talán bottal készített, sűrű, tűzdelt mélyedésekkel tagolták, díszítették.

8. Apró edény töredéke (6. tábla 4.)

M.: 4,2 cm. Legnagyobb sz.: 4,3 cm. Fenék Ø: 3,0 cm. Ltsz.: 67.346.8.

Finoman iszapolt, sárgára égett anyagú, belül sötétzöld mázas, apró cserépedény fél töredéke. Talpa ívesen kiszélesedő, oldalán sűrű, vízszintes rovátkolás van. Szájpereme (mely indítása szerint kihajló volt) letörött, kívül a törésvonal alatt zöld mázmegefolyás látszik.

9. Szürke korsó töredéke (7. tábla 1.)

M.: 18,0 cm. Legnagyobb sz.: 16,0 cm. Ltsz.: 67.346.9.

Redukált égetésű, szürke színű korsó felső részének töredéke. Felülete fémes csillogására fényezett. Lapos szalagfüle aszimmetrikusan profilált, függőlegesen hornyolt. Fülének felső csatlakozása fölött két beszúrt lyuk van, melyek a kör alakú bordával díszített, sűrűn beszürkált szűrőrostély alá futnak be. Kihajló szájpereme éles eszközzel csücskösre alakított. Hengeres nyakán négy, egymástól 3-3 cm távolságra lévő rádlis díszítés sor fut körbe. Vállán két mély horony között és felettük ugyanancsak rádlis díszítmény van. A fül alsó becsatlakozásánál szintén egy rádlis sor indítása látszik.

10. Szürke korsó töredéke (7. tábla 2.)

M.: 12 cm. Legnagyobb sz.: 20 cm. Fenék Ø: 11,7 cm. Ltsz.: 67.346.37.1-4.

Redukált égetésű szürke korsó alsó fél részének hiányos töredéke. Felületén sötétszürke és világos részek váltakoznak, félmagasságban két körbefutó vonal között ferde rádlisor van.³⁹

11. Szürke korsó töredéke (7. tábla 3.)

M.: 18,2 cm. Legnagyobb sz.: 16,3 cm. Fülkarima Ø: 5,3 cm. Ltsz.: 67.346.13.

Sötétszürke, érdes felületű korsó száj-, fül-, nyak- és oldaltöredéke. Füle éles karimával csatlakozik a nyakhoz. A karima alatti vízszintes hornyolást a fül felrakásánál egy szakaszon elsimították. A fülkarima íves oldalán egy kiégetés után fúrt lyuk van, a felette volt orsós száj kiöntője törött. Vállán két barázda fut körbe.

12. Szürke korsó töredéke (7. tábla 4.)

M.: 12,2 cm. Legnagyobb Ø: 10,8 cm. Szájperem Ø: 3,7 cm. Ltsz.: 67.346.11.

Redukált égetésű korsó nyak- és szájtöredéke a fül és az oldalrész csonkjával. Orsós kiképzésű szája ép, belsejében egy 5+1 lyukkal készült szűrővel. A felül ujjnyomos, ívelt szalagfül nem túl hangsúlyos karimával csatlakozik a nyakhoz. Az íves nyak közepén vízszintes bordák, alatta függőleges rovátkákból álló rádlis dísz fut körbe.

³⁸ A 67.346.43.1. leltári számot viselő kartonra „A 20.006/83 M.M. eng.sz. alapján törölve” záradékot és ceruzával a „Hiány” szót jegyezték fel. A valóságban ez a tétel nem hiányzik, az ugyanilyen leírású, 67.346.1. leltári számon nyilvántartott, 15,2×12,9 cm nagyságú töredék azonban igen.

³⁹ A leltározó négy külön tételként rögzítette az egy korsóhoz tartozó darabokat.

13. Szürke korsó töredéke (7. tábla 5.)

M.: 12,3 cm. Szájperem Ø: 3,7 cm. Fülkarima Ø: 5,2 cm. Ltsz.: 67.346.12.

Redukált égetésű korsó nyak- és szájtöredéke. Orsós kiképzésű, éles bordával tagolt szája ép, lapos szalagfüle éles karimával csatlakozik a kónuszosra korongolt nyakhoz. A nyaktöredék alsó részén hornyolással kialakított bordák futnak körbe, melyeket rádlival díszítettek. A nyak belsejében hangsúlyos korongolási bordák vannak.

14. Szürke korsó kiöntőcsöve (7. tábla 6.)

H.: 11,2 cm. Ltsz.: 67.346.25.

Világosszürkére égett korsó kiöntőcső füle a vízszintes támasz csonkjával. Felső vége kissé kipe-remesedő, homorú lappal lefedett. Fedőlappjára rendszertelen elhelyezkedésben öt lyukat szúrtak.

15. Szürke korsó kiöntőcsöve (7. tábla 7.)

H.: 11,1 cm. Legnagyobb sz.: 5,3 cm. Legnagyobb v.: 2,5 cm. Ltsz.: 67.346.26.

Középszürke színű, gyengén fényezett felületű korsó kiöntőcsövének felső töredékdarabja, a vízszintes támasz trapéz alakú maradványával. Szájrésze hiányzik.

16. Szürke agyagedény töredéke (8. tábla 1.)

Legnagyobb m.: 12,6 cm. Legnagyobb sz.: 8,3 cm. Fül h.: 5 cm. Ltsz.: 67.346.44.

Redukált égetésű, korongolt, érdes felületű edény oldaltöredéke. Pereme az induló rész alapján éles töréssel kihajló volt. A nyakrészt rövid, erőteljes, mélyen hornyolt fül íveli át. Korommal fedett belső felületén korongolási bordák vannak. Oldalfala 1 cm vastag.

17. Szürke korsó töredéke (8. tábla 2.)

M.: 2,8 cm. Szájperem Ø: 4,8 cm. Ltsz.: 67.346.15.

Szürkére égett anyagú, felületén fényesfekete színű korsó szájtöredéke, mely a szájnyílás alatt éles gallérral profilált.

18. Sárga korsó töredéke (8. tábla 3.)

M.: 18,2 cm. Legnagyobb sz.: 15,0 cm. Száj Ø: 3,7 cm. Fülkarima sz.: 5,6 cm. Ltsz.: 67.346.14.

Hurkatechnikával, kézikorongon készült, sárgára égett anyagú korsó töredéke. Szája hengeres, füle lapos szalagfül, fülkarimája lépcsős, alul nem tagolt, hanem íves. Külsejét a fül csatlakozási szintje alatt és a váll kezdeténél kétsoros, fogazott hengerrel felvitt mintázat díszíti. Bár oldalfala hiányzik, fentiek szerint az ún. „bosnyák korsók” körébe tartozó víztároló edény töredéke.

19. Edényfül (8. tábla 4.)

H.: 19,0 cm. Sz.: 3,9 cm. V.: 1,9 cm. Ltsz.: 67.346.24.

Mázatlan, kissé szemcsés anyagú, sárgára égett, nagyobb méretű víztároló edény – korsó, vagy kanta – kézzel formált, felül hornyolt szalagfüle. Felhelyezése előtt az alsó tapadási helyen a még képlékeny edényfalat a jobb rögzítés érdekében átszúrták.

20. Szürke korsó töredéke (8. tábla 5.)

M.: 6,4 cm. Legnagyobb sz.: 14,1 cm. Fülkarima Ø: 4,8 cm. Száj Ø: 2,5 cm. Ltsz.: 67.346.10.

Szürke anyagú, redukált égetésű, felületén feketén fényes korsó száj-, nyak- és fültöredéke. Szája kör felülnézetű, éles szájperemmel ellátott. A száj és a nem túl hangsúlyos fülkarima közötti hengeres nyak ívesen beszűkülő, belül egy 6+1 lyukkal készített szűrővel. Ellipszis átmetszetű fülének felső ívén ujjnyomos bemélyedés, a fülkarima alatt vonalkákból álló rádlisor részlete van.

Késői típus. Megfelelői néprajzi környezetben napjainkig megtalálhatóak.

21. Belülmázás fazék töredéke (8. tábla 6.)

M.: 11,0 cm. Sz.: 9,7 cm. Ltsz.: 76.346.17.

Sárgás színűre égett anyagú, külsején koromfoltos főzőfazék perem- és oldaltöredéke. Pereme kihajló, egy éles bordával profilált. A borda vonalában belül is egy éles törés van. Külseje mázatlan, belül vasoxidszemcsés barna máz fedi.

22. Belülmázás fazék töredéke (9. tábla 1.)

M.: 7,2 cm. Sz.: 11,2 cm. Fül sz.: 2,9–5,2 cm. Ltsz.: 67.346.18.

Világos színűre égett főzőfazék felső részének töredéke. Gömbölyű szájpereme erősen aláhajló, ebből indított trapéz alakú füle alul két ujjnyommal díszített/rögzített. Az edény vállán, a fül íve alatt két, párhuzamosan bekarcolt vonaldísz van. A szájperem, a fül felső része, valamint az edény belseje aranyárga mázzal borított, ami belül a perem alatti széles sávban kétrétegű és sötétbarna színű.

23. Belülmázás fazék töredéke (9. tábla 2.)

Méret: 10,7×8,0 cm. Ltsz.: 67.346.19.

Világos színűre égett főzőfazék felső részének töredéke. Gömbölyű szájpereme erősen aláhajló, külső felülete koromnyomos. Pereme és belső felülete barna mázas.

24. Belülmázás fazék töredéke (9. tábla 3.)

Méret: 6,3×5,6 cm. Ltsz.: 67.346.20.

Sárgára égett anyagú, vékony falú főzőfazék perem- és oldaltöredéke. Szájpereme gömbölyű, ívesen aláhajló. Belül és peremén aranyárga mázas. Oldalán a perem alatti néhány centiméteres sáv sima, az alatt alig látható, sűrű, ferde rovátkolás van.

25. Belülmázás fazék töredéke (9. tábla 4.)

M.: 16,9 cm. Sz.: 5,6 cm. Ltsz.: 67.346.21.

Világosra égett anyagú, de szürkére kormozódott, vékony falú fazék peremtöredéke. Aláhajló, felül gömbölyű peremét és belső felületét szemcsés, zöldes árnyalatú barna máz fedi.

26. Edénytöredék (10. tábla 1.)

Ø: 6,1 cm. M.: 2,2 cm. Ltsz.: 67.346.36.

Sárgásfehér anyagú, mázatlan cserépedény (talán korsó vagy kancsó), alján kissé homorú talpa a felmenő edényfal kis részletével. Alján zöld és aranybarna máznyomok vannak.⁴⁰

27. Kézikorongolt edény töredéke (10. tábla 2.)

Méret: 6,2×7,1 cm. Ltsz.: 67.346.27.

Szürkésbarnára égett, kőzúzalékkal soványított anyagú, kézikorongon készített főzőfazék perem- és oldaltöredéke. Kihajló peremének éle hornyolt, a perem kívül is szélesen profilált, vállán három tűzdelt sor részlete látszik.

28. Kézikorongolt edény töredéke (10. tábla 3.)

M.: 4,8 cm. Sz.: 9,9 cm. Ltsz.: 67.346.29.

Vörösre égett anyagú, kézikorongolt, szemcsés anyagú főzőfazék perem- és oldaltöredéke. Törésfelülete belül sötét színű. Az egyszerű, kihajló szájperem éle vízszintesen barázdált. Vállán háromszorosan bekarcolt hullámvonaldísz fut körbe, ez alatt ugyanazzal a háromfogú eszközzel ferdén betűzdelt „zsinórdíszek”.

⁴⁰ A leltározás végző fedőgombként határozta meg a tárgyat, véleményünk szerint azonban inkább korsó maradványa lehet.

29. Kézikorongolt edény töredéke (10. tábla 4.)

Méret: 11,6×8,5 cm. Ltsz.: 67.346.45.

Szürkésbarnára égett anyagú, kézikorongolt fazék oldaltöredéke, erőteljes, bekarcolt hullámvonaldísszel.

30. Kézikorongolt edény töredéke (10. tábla 5.)

Méret: 11,7×12,1 cm. Ltsz.: 67.346.31.

Kívül barnásszürke, belül feketére égett, homokkal soványított anyagú, kézikorongolt agyagfazék perem- és oldaltöredéke. Anyagában nagy mézsrögök vannak. Pereme kihajló, peremszéle egyenesre vágott. A perem alatt 6 cm-re sűrű sorokban felvitt 14 sor rádlidíszítés van. Pereme és a belső fal felső sávja szépen eldolgozott, alatta a kézikorongolás egyenetlenségei látszanak.

31. Kézikorongolt edény töredéke (10. tábla 6.)

M: 6,9 cm. Sz.: 6,6 cm. 67.346.28.

Belül vörös színű, kívül szürkésbarna, koromfoltos, kézikorongolt, kisméretű agyagedény töredéke. A töredék vállrészén, a kihajló peremcsonk alatt körbefutó rádli dísz maradványa van.

32. Kézikorongolt edény töredéke (10. tábla 7.)

M.: 7,2 cm. Sz.: 12,3 cm. Ltsz.: 67.346.30.

Finoman soványított, szürkésbarnára égett, kézikorongolt fazék perem- és oldaltöredék. Peremszéle kihajló, rövid nyaka határozottan ível befelé és éles töréssel csatlakozik a vállhoz. Külső felülete kormos. Vállán két, egysoros rádlidísz fut körbe.

33. Kézikorongolt edény töredéke (10. tábla 8.)

M.: 6,9 cm. Sz.: 10,4 cm. Ltsz.: 67.346.32.

Szürkésbarnára égett, homokkal soványított, szemcsés anyagú, kézikorongolt fazék perem- és oldaltöredéke. A keskeny horonnyal tagolt szájperem kihajló, rövid nyakrésze alatti oldaltöredéke díszítés nélküli. Külseje kormos.

34. Cserépbogrács töredéke (10. tábla 8.)

M.: 5,8 cm. Sz.: 13,9 cm. Ltsz.: 67.346.23.

Vörösés szürkére égett, szemcsés anyagú, kézikorongolt cserépbogrács peremtöredéke. Kívül simára eldolgozott, belső felülete egyenetlen. A szélén egyenesre vágott, vízszintes felületű peremen téglalap átmetszetű szúrt lyuk van.

35. Kézikorongolt edény töredéke (11. tábla 1.)

M.: 7,0 cm. Sz.: 11,0 cm. Ltsz.: 67.346.33.

Barnás árnyalatúra égett, érdes felületű, kőzúzalékkal soványított anyagú, kézikorongolt fazék perem- és oldaltöredéke. Törésfelülete szürke. Rövid nyaka feletti szájpereme kihajló, éle egyenesre vágott. Válla alatt négy, egymással párhuzamosan bekarcolt vonal fut.

36. Kézikorongolt edény töredéke (11. tábla 2.)

M.: 5,2 cm. Sz.: 12,0 cm. Ltsz.: 67.346.34.

Kézikorongolt, szépen simított felületű, szürkére égett, mészs szemcsés anyagú fazék perem- és oldaltöredéke. Belsejének felső sávja simított, alatta korongolási bordázat van. Rövid nyaka bemélyedő, szájpereme kihajló, pereméle gömbölyű.

37. Sütőharang töredéke (11. tábla 3.)

M: 7,6 cm. Sz.: 13,9 cm. 67.346.35.

Vörösbarnára égett, szervesanyag-töredékkel, pelyvával soványított anyagú sütőharang gömbölyű szélű peremtöredéke.

38. Fajansz edény töredéke (11. tábla 4.)

Méret: 3,5×2,5 cm. Ltsz.: 67.346.1.

A damaszkuszi vagy négyvirágos stílus körbe tartozó izniki fajansztárgy töredéke. Fehér alapszínű külső felületén sötétzöld és bóluszvörös növényi díszítmény részlete van.

39. Fajansz edény töredékek

Méret: 4,1×3,6 cm. Ltsz.: 67.346.2. (11. tábla 5.)

Méret: 3,0×2,5 cm. Ltsz.: 67.346.3. (11. tábla 6.)

Piszkosfehér alapon sötétkék, ornamentális mintázattal díszített porcelántöredékek. Vastag oldalfaluk és ívelésük szerint nem a szokásos kínai csészék, hanem azoknál nagyobb porcelánedények töredékei.

40. Pipatöredék (11. tábla 7.)

M.: 4,6 cm. H.: 5,5 cm. Ltsz.: 67.346.4.

Vörös színű, fényezett felületű pipa nagyobb töredéke. Nyaka hosszanti irányban simítással alakított. A hiányos, de mérhető magasságú kémény és a nyak egyaránt hengeres. A tőke, vagyis a nyak fej felőli végének alján belapítás, a csésze bal oldalán egy plasztikus bütyök van.

41. Pipatöredék (11. tábla 8.)

H.: 3,6 cm. Nyak v.: 1,7–2,1 cm. Ltsz.: 67.346.7.

Vörösbarna színűre égett agyagpipa hengeres nyaka. Nyakvége egyszerű, legömbölyített.

42. Pipatöredék (11. tábla 9.)

H: 3,6 cm. M.: 2,8 cm. Szár Ø: 1,5 cm. Ltsz.: 67.346.6.

Sárga színű, mázatlan, rövid nyakú, „magyar típusú” pipa töredéke.

43. Pipatöredék (11. tábla 10.)

H.: 5,5 cm. Nyak Ø: 1,6–2,0 cm. Ltsz.: 67.346.5.

Szürkésvörösre égett (kiégett) anyagú, külső felületén fényes, vörös bevonatú agyagpipa kónuszos, a tűztér irányába csökkenő átmérőjű nyaka.

44. Üvegpohár (12. tábla 1.)

M.: 13,1 cm. Száj Ø: 4,6 cm. Ltsz.: 69.158.1.

Világoskék színű, felfelé kónuszosan növekedő átmérőjű, magas üvegpohár 11 darabból összeragasztott, de így is hiányos, nagyobb részlete.

Értékelés

Rosner Gyula 1966 októberében végzett leletmentése a török időszak Felfalvi utcája és a Szekszárd városrész találkozási pontjánál, a vár és a város szempontjából is igen fontos kerámia-vízvezeték(ek) nyomvonalának közvetlen közelében történt.⁴¹ A múzeumba került tárgyakat a kidobott földből gyűjtötték össze, így nem köthetők sem objektumokhoz, sem rétegekhez.

⁴¹ A török hódoltság idején a bödői források vizét, majd Mérey apát újjáépítési tevékenységének köszönhetően a baktai forrás vizét a várba és városba vezető csővezetékekről, azok több helyen felbukkant részleteiről már több híradás is született: MEHRWERTH 1884, 13–14; HOLUB 1936, 24; VENDEL 1941, 9; GAÁL – KŐHEGYI 1977, 307; SZILÁGYI 1982, 421; stb. A szekszárdi és a város környékén talált vízvezetékek kérdését legutóbb K. Németh András tárgyalta a középkori Tolna megye vizeivel és vízgazdálkodásával foglalkozó tanulmányában (K. NÉMETH 2015, 30–31). – Az eddigi ismeretek saját leletmentéseink eredményével kiegészített összefoglalására egy későbbi cikkben visszatérünk.

Három, alacsony talpgyűrűs talpastál-töredék a Zalka Máté utcai tállal azonos típusba tartozik (5. tábla 1–3). Egy további, csorgatott díszű töredék magasabb talpgyűrűvel készült, két peremtöredékről pedig csak az valószínűsíthető, hogy szintén a talpas tálak egyszerűbb változataihoz tartozhattak (5. tábla 4-5, 6. tábla 1). A típus előfordulása a hódoltság területén a teljes időszakra jellemző. Egykori tulajdonosuk leleményességére utal, hogy az egyik fenéktalpgyűrű-töredéket pattintásokkal célszerű kis állvánnyá alakította át, amely idővel azonban ismét eltört (5. tábla 3).

Gondosan megmunkált, jól előkészített agyagból korongolt, apró edénykénk (6. tábla 4) feltehetően nem tartozott a konyhai vagy asztali edényekhez. Bár környezetünk 16-17. századi leleteinek köréből hasonlót nem ismerünk, úgy gondoljuk, hogy kis mérete, kecses formája alapján valamilyen értékesebb folyadékféle, talán illatszertárolására használhatták. Erre utal a porózusságát megszüntető belső máz alkalmazása is.

A sárga, vörössárga vagy barnászörös színű, kézikorongolt korsók jelenléte hódoltsági lelőhelyeinken ugyanúgy etnikumhoz kötődő, mint a kézikorongolt, középkori jellegű főzőfazekaké, vagy a redukált égetésű fekete-szürke kerámiáé.⁴² A pécsi török kerámiatárgyakat ismertető, mintegy fél évszázaddal korábbi munkájában Fehér Géza még azt írta – az általa már akkor is déli, balkáni területről eredeztetett, – „*őskori jellegű*” korsókról, hogy ez a típus „*Magyarország más gyűjteményéből nem ismeretes*”.⁴³ Az azóta eltelt időszak kutatásai bizonyították, hogy azon településeken és várakban, ahol délszláv, adott esetben éppen bosnyák katonaság vagy lakosság volt jelen – vagyis döntően a déli, dél-dunántúli területeken, – mindenhol számolhatunk felbukkanásával. Az is megfigyelhető ugyanakkor és ugyanezen a területen, hogy míg a másik két, délszlávokhoz köthető kerámiafajta számarányát tekintve döntő többségben van jelen a hódoltsághoz képest a cserépedények körében, addig a „bosnyák korsónak” is nevezett korsók és töredékeik száma jóval kisebb.⁴⁴ Béla téri három töredékünk közül kettő oldaltöredék (6. tábla 2-3), egy pedig a korsó felső része a fül csonkjával. Előbbiekről ugyan hiányzik a típusra jellemző többsoros rádlidisz, de megvannak a szintén jellemző plasztikus, sűrű benyomkodással tagolt vízszintes bordák. A tagolást ebben az esetben nem ujjheggyel, hanem egy téglalap átmetsetű eszközzel végezték (6. tábla 3). A hengeres szájnnyílással, lapos szalagfüllel készített korsó belsején látható a hurkatechnika nyoma, külső felületén pedig fogazott hengerrel készített sorok futnak körbe (8. tábla 3). Az újpalánki várban talált bosnyák korsómaradványok között három, ez utóbbival csaknem teljesen azonos töredék van.⁴⁵

A redukációs technológiával szürkére-feketére égetett víztároló edényeknek sajnos csak nagyon hiányos darabjai kerültek elő. A töredékekből is megállapítható azonban, hogy nem a korai, főleg fémedényeket utánzó, hanem a még jellegzetesen balkáni stílusú, de már helyi mesterek által készített változatokhoz tartoztak. Karéjos és orsós szájkialakítású, hornyolt füles felső töredékek mellett két, vízszintes támasszal a korsónyakhoz illeszkedett kiöntőcső-fogófül is előkerült (7. tábla 1–7). E típusok mindegyike megtalálható az újpalánki vár leletei között is.⁴⁶ Ott is találtunk több olyan nyak- és szájtöredéket, ahol a szájerem alá utólag fúrtak egy lyukat (7. tábla 3). Az eljárás célját nem ismerjük, de feltűnő, hogy minden esetben orsós, de csorbult szájnnyílású korsóknál fordul elő, Újpalánkon egy esetben sárga, mázatlan korsószájon is.⁴⁷

A szürkére égett, de nem fényezett felületű kis oldaltöredék mélyen hornyolt zömök fülével, 1 cm-es falvastagságával egy nagyobb igénynek kitett edény, talán tepszi vagy serpenyőféle része lehetett (8. tábla 1).

A 8. tábla 5. számú, szürke anyagú, fényes fekete felületű töredék felmagasodó ívű, felül ujjbenyomással készült hurkafülével és éles peremű szájförmájával már inkább a 18-19. század idejére tehető. Megfelelő a mohácsi és bátaszéki fekete korsók között ismertek.

⁴² GERELYES 1991, 29.

⁴³ PUSZTAI 2002, 294; FEHÉR 1960, 126.

⁴⁴ GAÁL 2012, 263–264.

⁴⁵ GAÁL 2012, 301–303. Kat. 62, 64, 65.

⁴⁶ GAÁL 2012, 272–299. Kat. 1–57.

⁴⁷ GAÁL 2012, 291, 308. Kat. 39, 75.

A szürke edényeket készítő fazekasok a szürke korsók és kanták néhány 17. század második felére tehető típusának sárga színű, fényezetlen változatait is készítették.⁴⁸ Az árokban talált csaknem húsz centiméter hosszú, lapos szalagfűl is egy ilyen korsó vagy kanta része volt (8. tábla 4).

A fenti verem egyetlen, gyorskorongon készített, belülmázás fazéktöredékével (4. tábla 2) szemben az 1966. évi anyagban öt ilyen töredék van. Valamennyi oldal- és peremtöredék, melyek közül csupán egynek a szájpereme hornyolt kívül (8. tábla 6), a többi egyszerű, felül gömbölyített, aláhajló (9. tábla 1–4). Belső mázuk színe aransárga, barna vagy zöldesbarna.

A homokkal finoman soványított anyagú, sárgára vagy vöröses színűre égetett, vékony falú, belülmázás fazekas termékek készítése a magyar fazekasok tevékenységéhez köthető. E termékek többsége főzőedény, melyek a kézikorongolt fazekaknál hőállóbbak, ezáltal keresettek is voltak. Döntően egy füllel készültek. Szájperemük gömbölyített vagy kívül hornyolással tagolt, gyakran élesen alávágott, olykor hullámosra nyomkodott. Fülük trapéz alakú, alsó végénél gyakran ujjránnyomással rögzített. Belső felületük, peremük, valamint a fül felső fele vagy harmada mázzal borított. Belül a máz általában egy-, a felső néhány centiméteres sávban pedig kétrétegű, melynek színe sárga vagy sárgásbarna, ritkábban zöld. Külső felületük legtöbbször vízszintes bordázattal borított,⁴⁹ ritkábban a nyak sávját kivéve ferdén rovátkolt (pl. 9. tábla 3).

Kisebb edény maradványa az a sárgásfehér színű, simított felületű, alul kissé homorú korong, melynek alján kevés zöld és aranybarna máznyom van. Fedőgombként került nyilvántartásba, de inkább egy felső részén mázazott, 16. századi kis korsó vagy egy bordás falú pohár talprésze lehet (10. tábla 1).

A kézikorongon készült, ún. délszláv típusú főzőedények töredékei közül láthatóan a látványosabb darabok kerültek begyűjtésre. Összesen kilenc perem- és oldaltöredék, valamint egy perem nélküli oldaltöredék. Egy kivétellel valamennyi díszített (10. tábla 2–8, 11. tábla 1-2). A fazekak vállán vagy közvetlenül alatta lévő mintázat fogazott hengerrel felvitt sorokból, párhuzamosan bekarcolt vonalokból vagy hullámvonalakból, fésűs eszközzel felvitt hullámvonalakból áll. Színük általában a barna és vörös valamely árnyalata vagy kombinációja, törésfelületük belül olykor szürkére égett. Valamennyi a kézikorongolt fazekak gondosabban megmunkált változata. Szájperemük kihajló, profilált, olykor kívül hornyolt. Főként a 10. tábla 5. számú töredéken látható jól a külső oldal gondos elsimítása, ami mintegy hüvelykujnyi mélységig a belső oldalon is elsimította a kézikorongolás egyenetlenségeit. Ezek az edények a kézikorong nehezebb, gyorsabb változatán készültek, és nagy valószínűséggel képzett fazekasok, talán a kézikorongos technikát még alkalmazó magyar mesterek munkái lehetnek.⁵⁰

Gömbölyített szájperemű, pelyvával soványított, vastag falú peremtöredékünk egy ősi, de a hódoltsági időszak délszlávok lakta területein gyakran előkerülő edényfajtájához, a sütőharanghoz tartozott (11. tábla 3). A kézzel, koronghasználat nélkül megformált sütőharangok készítésének technológiáját a bronzkortól a török korig, sőt szinte a legutóbbi időkig terjedő időszakon belül a célszerűség és a felhasznált anyag szabta meg, ezért mindvégig „*meglepően egységes és igen hasonló*” volt. Egy alig három évtizeddel ezelőtti adat szerint a Rodope hegységben élő pásztorok a szalmán és homokon kívül még állati ürüléket (amit tapasztáshoz nálunk is általánosan használtak) és kecskeszört is keverték az előkészített agyagba, melyet lábbal gyúrtak össze és a kézzel való megformálás után 10–15 napig árnyékban szárítottak, majd kiégettek.⁵¹ Az anyag-előkészítés és megformálás folyamata a 17. századi sütőharangoknál is hasonló lehetett, bár állati eredetű keverékanyagról nincsenek adataink. A kiegészíthető újpálánki sütőharangok több mint fél méter átmérőjűek, ami arra utal, hogy a szekszárdi példánynak csak csekély része került begyűjtésre.⁵²

⁴⁸ GAÁL 2012, 305–310. Kat. 69–77.

⁴⁹ GAÁL 2013, 233–235. 21. és 21/a. táblák.

⁵⁰ E viszonylag ritkán előforduló kézikorongolt fazéktípus újpálánki megfelelőiről: GAÁL 2013, 223–224, 240.

⁵¹ VIDA 2011, 707–708.

⁵² GAÁL 2013, 258 (121. sz.), 259 (123. sz.).

Három kisméretű fajansztöredékünk mindegyike rendhagyó, mert nem a török kori lelőhelyeken gyakran előkerülő kínai vagy perzsa kávéscsészék maradványai, hanem vastagabb falú, nagyobb méretű, de a töredékesség miatt nehezen azonosítható felépítésű edények részei voltak (11. tábla 4–6). A két, fehér alapon kék növényi mintás töredékünk feltételezhetően Ming-kori kínai porcelán a 17. század első feléből, a bóluszvörös, zöld, kék virágmintás harmadik pedig izniki fajansz a damaskuszi vagy négy virágos stílusból.⁵³

A csatornafektetésből származó leletek között négy darab mázatlan pipatöredéket is találtunk (11. tábla 7–10). Közülük kettő hódoltságkori, további két töredék azonban a később készített magyar pipák körébe tartozik. A hengeres kéménnyel és nyakkal készített, csészéjének bal oldalán apró bütyökkel ellátott, vörösre égett, fényezett felületű pipa és a hozzá hasonló anyagú, legömbölyített nyakvégű töredék 17. századi megfelelői szélesebb körből is ismertek,⁵⁴ közelebbi leletenként pedig az újpálánki vár hasonló pipáit tartjuk számon.⁵⁵

Sárgára égett, fényezés nélküli töredékünk már kívül esik a hódoltságkori cseréppipák körén. Nyakgyűrűje nincs, előgyűrűje hengeres (11. tábla 9). A nyakat plasztikus bordák osztják vízszintes sávokra, melyekben kétoldali szimmetrikus elhelyezésben plasztikus pontsor, alatta Halszálkaszor, azt követően pedig jobbra-balra dűlő vonalkák által képzett háromszög alakú mezőkben 3-3 pont van. A kémény töredékének két oldalán a mintázat maradványaként 3-3 pontkör látszik, a díszítmény felső része azonban hiányzik. A török pipákétól jól megkülönböztethető formai jegyei alapján az ún. „magyar pipák” közé sorolható.⁵⁶ Nagy Zoltán a Dunántúlról ismert 19. századi pipakészítő műhelyekkel foglalkozó munkájában feldolgozta azt a 610 darab pipatöredéket, amely az 1970-es évek elején a bonyhádi művelődési ház építése idején, csatornázási munkák során került napvilágra. Szerencsénkre az általa közölt egyik 19. századi töredék oly mértékben azonos a Szekszárdon találttal, hogy még a negatív azonossága is feltételezhető.⁵⁷

A negyedik töredék egy külső felületén fényes, vörös bevonatú agyagpipa kónuszos, a tűztér irányába csökkenő átmérőjű nyaka. Keskeny, de határozott előgyűrűjének pereme rovátkolt, felületi fényezése helyenként lepattogzott. Csészéje nincs, a tűztér csonkjának indításából látszik, hogy a tölcséres tűztér és a nyak 90°-nál valamivel kisebb szöveget zárt be (11. tábla 10). Sajnos a meghatározásához szükséges leglényegesebb része hiányzik, így csak annyi biztos, hogy a Nagy Zoltán által ismertetett 19. századi dunántúli pipák egyikének sincs ilyen tölcséres nyaka. Talán távolabbi műhely terméke lehet.

Évekig a restaurátor-műhely egyik fiókjában bújtak meg egy – ugyancsak a csatornafektetési munkák során talált – zománctfestéssel díszített, kobaltkék üvegphár töredékei. Leltárba vételükre így csak a többi leletnél később, a részleges restaurálást követően kerülhetett sor (12. tábla 1). A 11 darabból összeragasztott, de erősen hiányos, csöszszerűen magas pohár felfelé bővülő átmérőjű. Alsó végződésénél látszik, hogy oldala éppen a törésnél ívelne befelé, hogy nyakkal csatlakozzon a – talán kör alakú, erőteljesebb – talprészhez. A pohár középrészén lévő széles sávot felül két, egymással párhuzamosan futó fehér pontsor, alul pedig két, egymással párhuzamos sárga vonal határolja. A közrefogott mezőben egyik oldalon sárga és barnászöld növényi elemekből, fehér gyöngyvirágból álló csokor, az ellentétes oldalon pedig egy ornátusba öltözött férfialak festett ábrázolása van. Fejénél a pohár oldalfala hiányzik. A mezítlábas férfi bokáig érő, hosszú ujjú sárga köntöst visel, melyet a vállain áttekert, vörös színű lepel borít be. Bal karja könyökben behajlított, jobb kezében

⁵³ A három töredék meghatározásában nyújtott segítségéért Kovács Gyöngyinek, Gerelyes Ibolyának és Hancz Erikának tartozom köszönettel.

⁵⁴ A teljesség igénye nélkül pl.: TOMKA 2005, 608. 1. ábra 2; TOMKA 2010, 6. Fig. 4/4-5; VARGA 2010, 27. Fig. 4. 5-6; KONDOROSY 2010, 13. Fig. 1/1.

⁵⁵ GAÁL 2010b, 37. Fig. 2, 40. Fig. 3.

⁵⁶ A korai magyar típusú pipákra ld. KONDOROSY 2010, Fig. 1–5; VARGA 2010, 28. Fig. 4–7; GAČIĆ 2010, 124. Fig. 4. stb.

⁵⁷ NAGY 2001, 35. XLIV. tábla B4a. Nagy Zoltán ebben a munkájában az 1807. évi bonyhádi zsidóösszeírás, az 1828. évi országos összeírás és az 1846–1847. évi zsidóösszeírás adatai alapján közreadta a bonyhádi pipakészítők név szerinti adatait. (NAGY 2001, 57–58).

egy tárgyat tart, amelynek azonban csak kis részlete maradt meg. Az ábrázolás és az álló alak feletti SANC... ..TER felirattöredék alapján valószínűsíthető, hogy a poháron Szent Pétert ábrázolták, a kezében lévő tárgy pedig a szent egyik gyakran ábrázolt jelképe, a kulcs lehet.

A színes, opak zománctfestésű hazai üvegedények velencei, majd német és csehországi előképek nyomán készültek.⁵⁸ Hazai előállításuk legkorábban a 16. század végére tehető, végső időpontja pedig a 19. század eleje, a parasztüvegek és céhüvegek előállításának időszakára.⁵⁹ Az üvegművesek egyik védőszentjeként tisztelt Szent Péter alakjával díszített pohár készítésének időpontja e hosszú időszak végére, talán éppen a copf stílusú belvárosi templom építésének idejére tehető. Érdekes lehet az apostol nevének –TER, nem pedig latin -TRUS végződése, ami a készítés helyét és készítőjének személyét illetően német területre vagy német ajkú mesterre utalhat.⁶⁰

Hasonló korú, de az ábrázolt szentek (S MATHIAS, S SIMONUS, S PAULUS) arcmását, névfeliratokat és a térkitöltő motívumokat már köszörüléssel készített pohártöredékeket talált Mészáros Gyula a Szekszárd–Rákóczi utcai, 18. századi fazekas kemence feltárásán.⁶¹

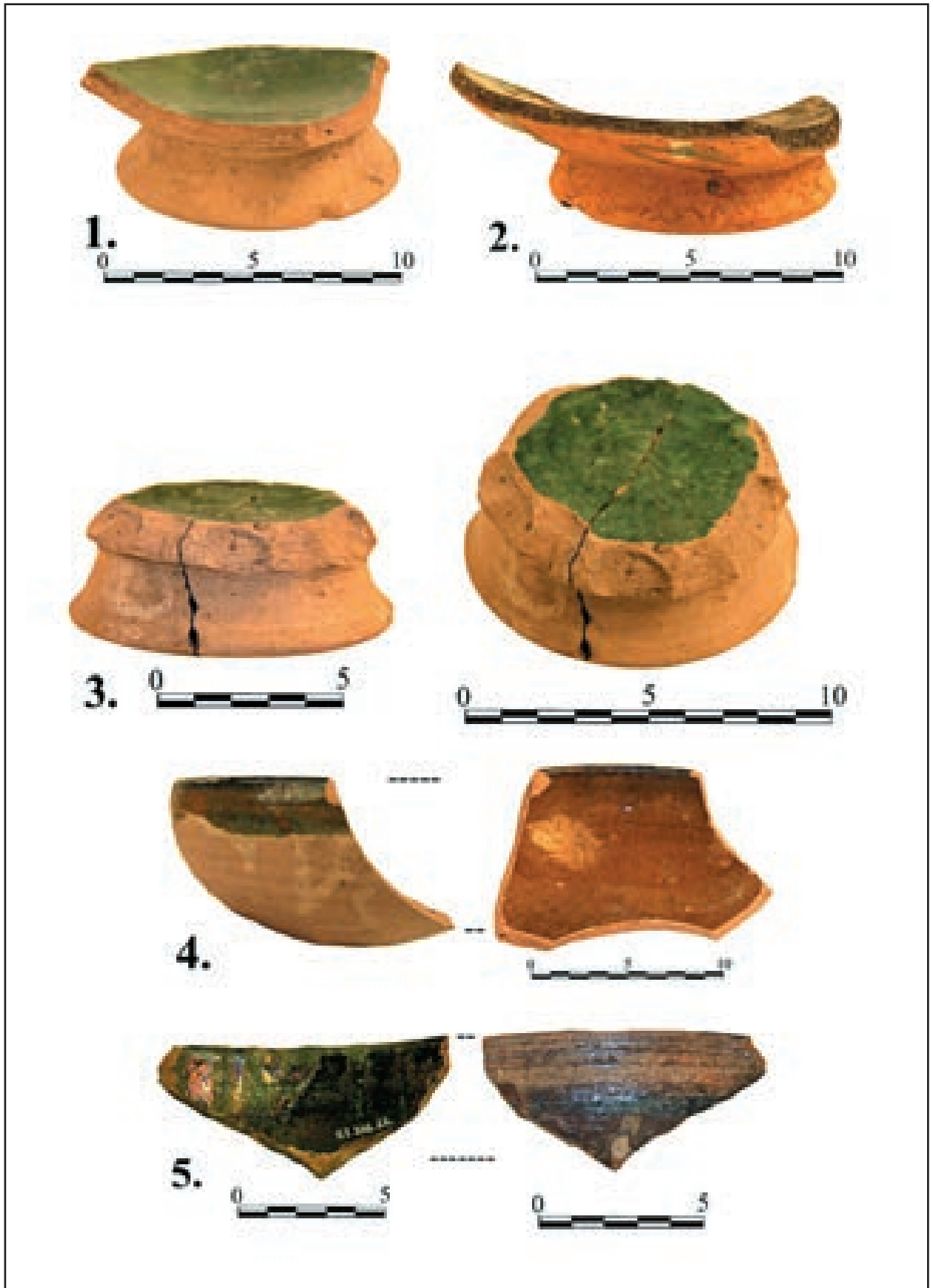
Az összegyűjtött kerámiamaradványok legkorábbi darabja, egyben időbeni keveredésüknek is bizonyítéka egy kézikorongolt, Árpád-kori bogrács peremtöredéke, amely időszakának egyetlen lelete.

⁵⁸ BORSOS 1974, 63.

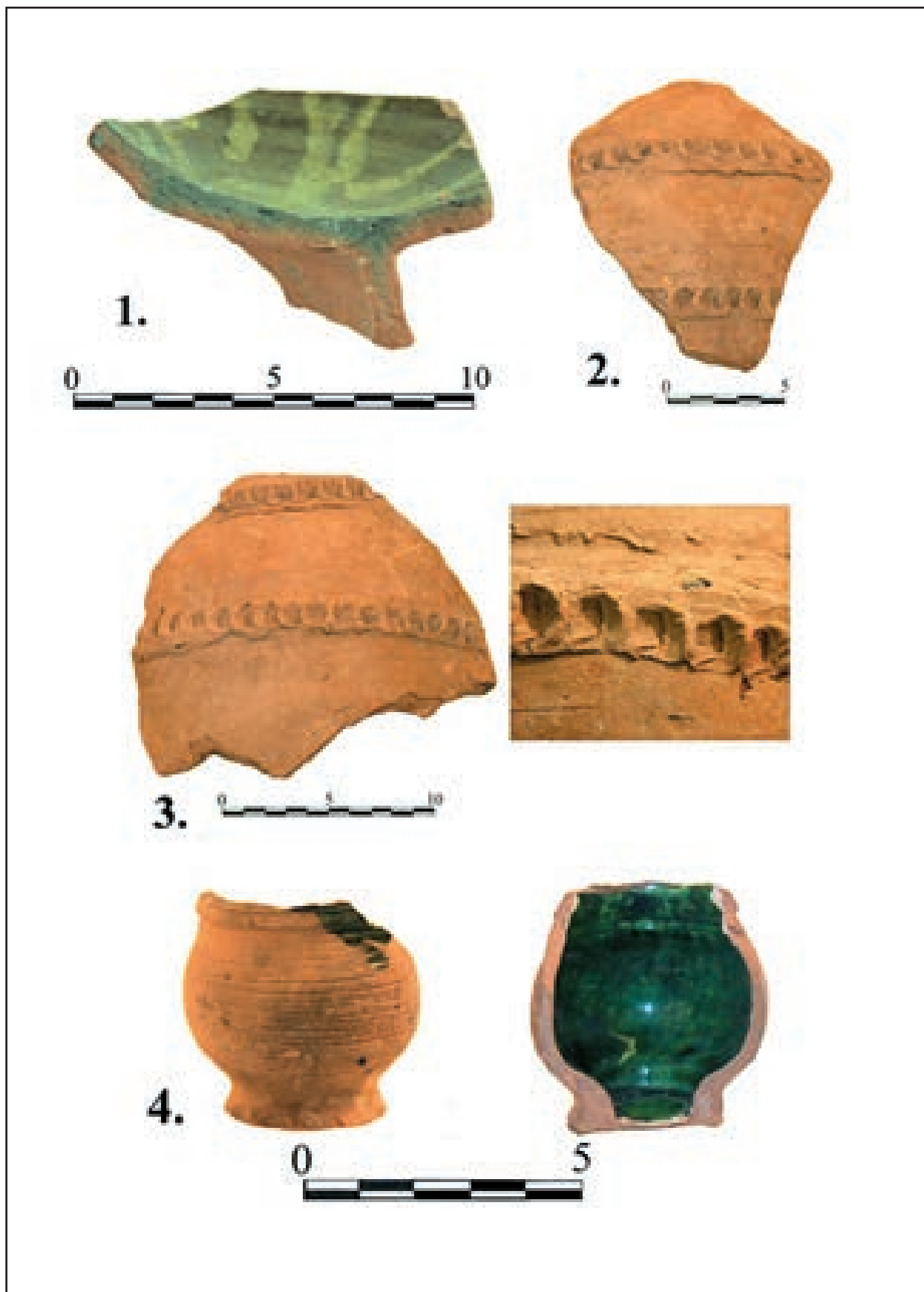
⁵⁹ BORSOS 1974, 66, 74.

⁶⁰ Ezúton is köszönöm Várady Zoltán erre utaló észrevételét.

⁶¹ MÉSZÁROS 1968, 40. 56. kép.

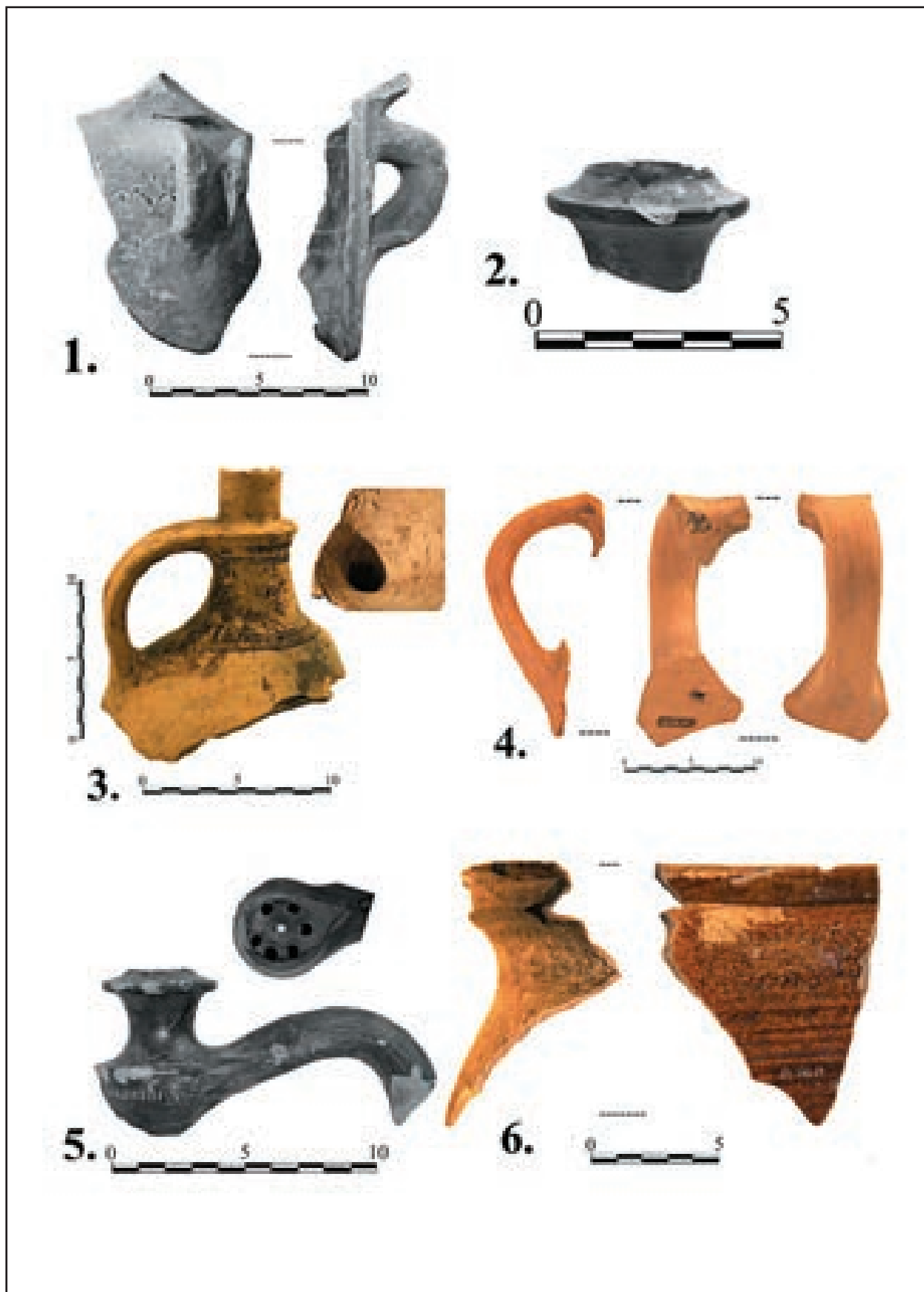
5. tábla. 1–5: Török talpastálak töredékei (Béla tér, 1966)

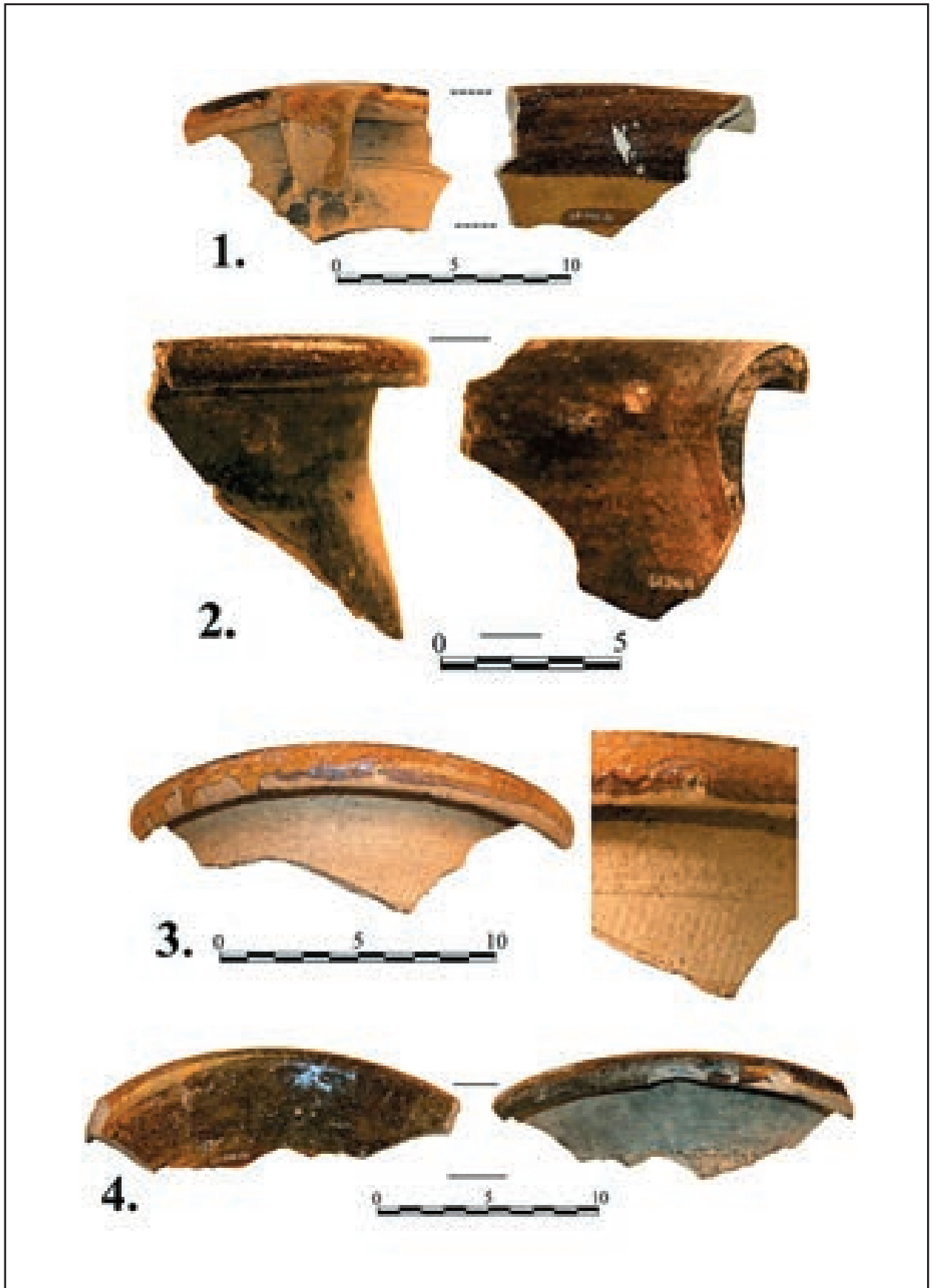
6. tábla. 1: Török talpastál töredéke; 2-3: „Bosnyák korsó” töredékei; 4: Belülmázás kis edény töredéke (Béla tér, 1966)

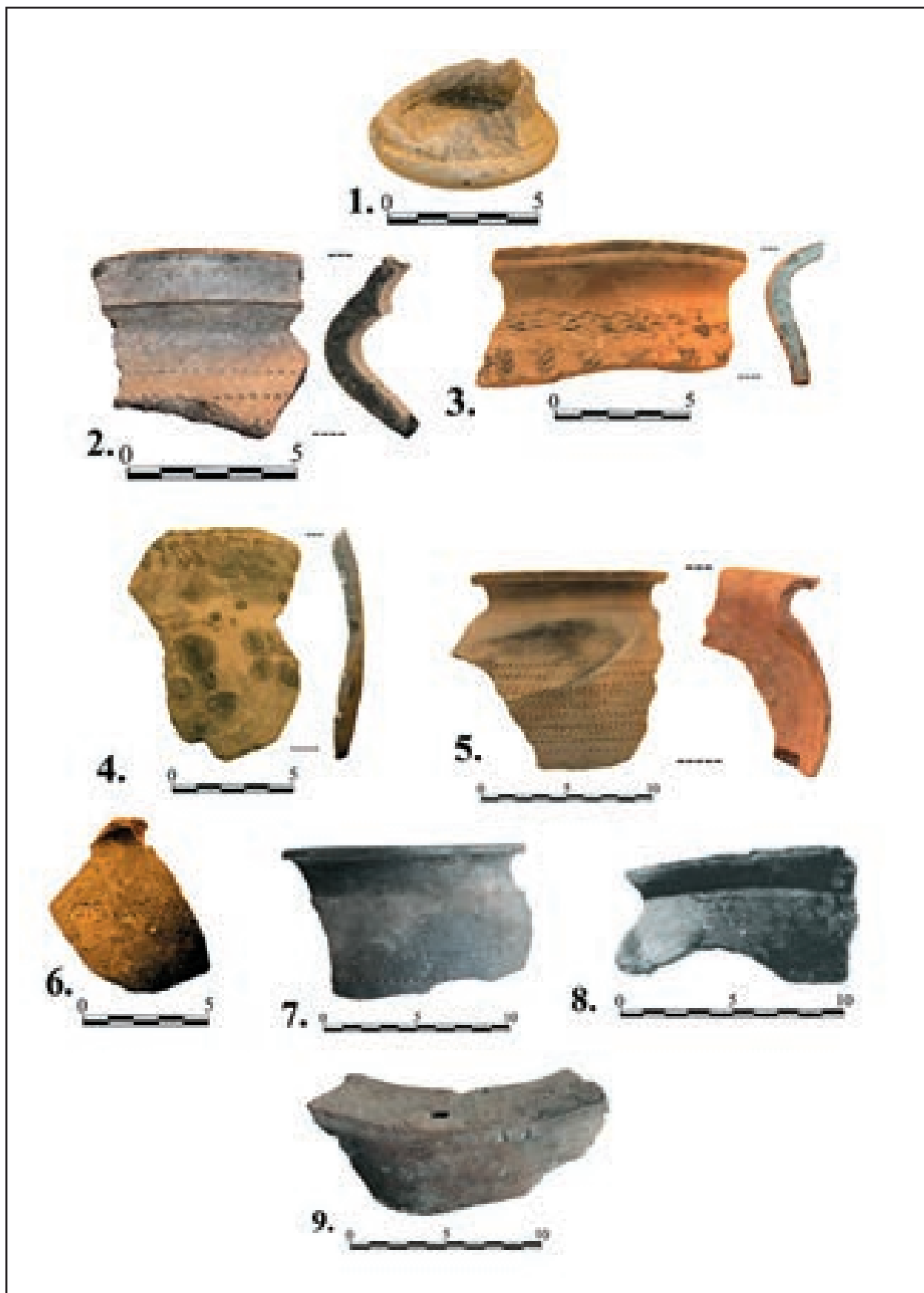
7. tábla. 17. századi szürke korsók töredékei (Béla tér, 1966)

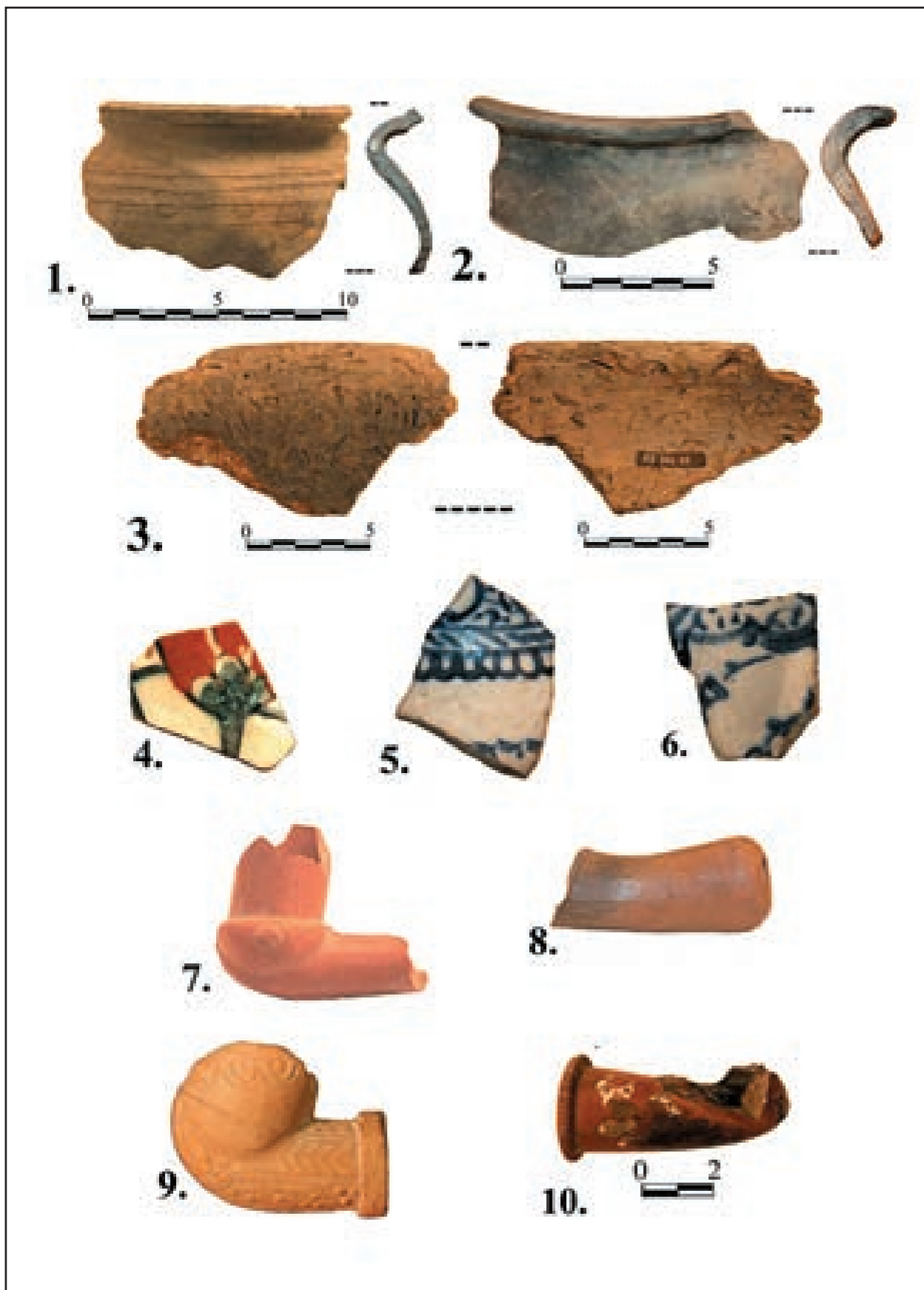
8. tábla. 17-18. századi korsó- és fazéktörödékek (Béla tér, 1966)

9. tábla. 17-18. századi, belülmázás fazéktöredékek (Béla tér, 1966)

10. tábla. 1: 16. századi pohár talpa; 2–8: Kézikorongolt, „délszláv típusú” főzőfazekak töredékei;
9: Árpád-kori cserépbogrács peremtöredéke (Béla tér, 1966)

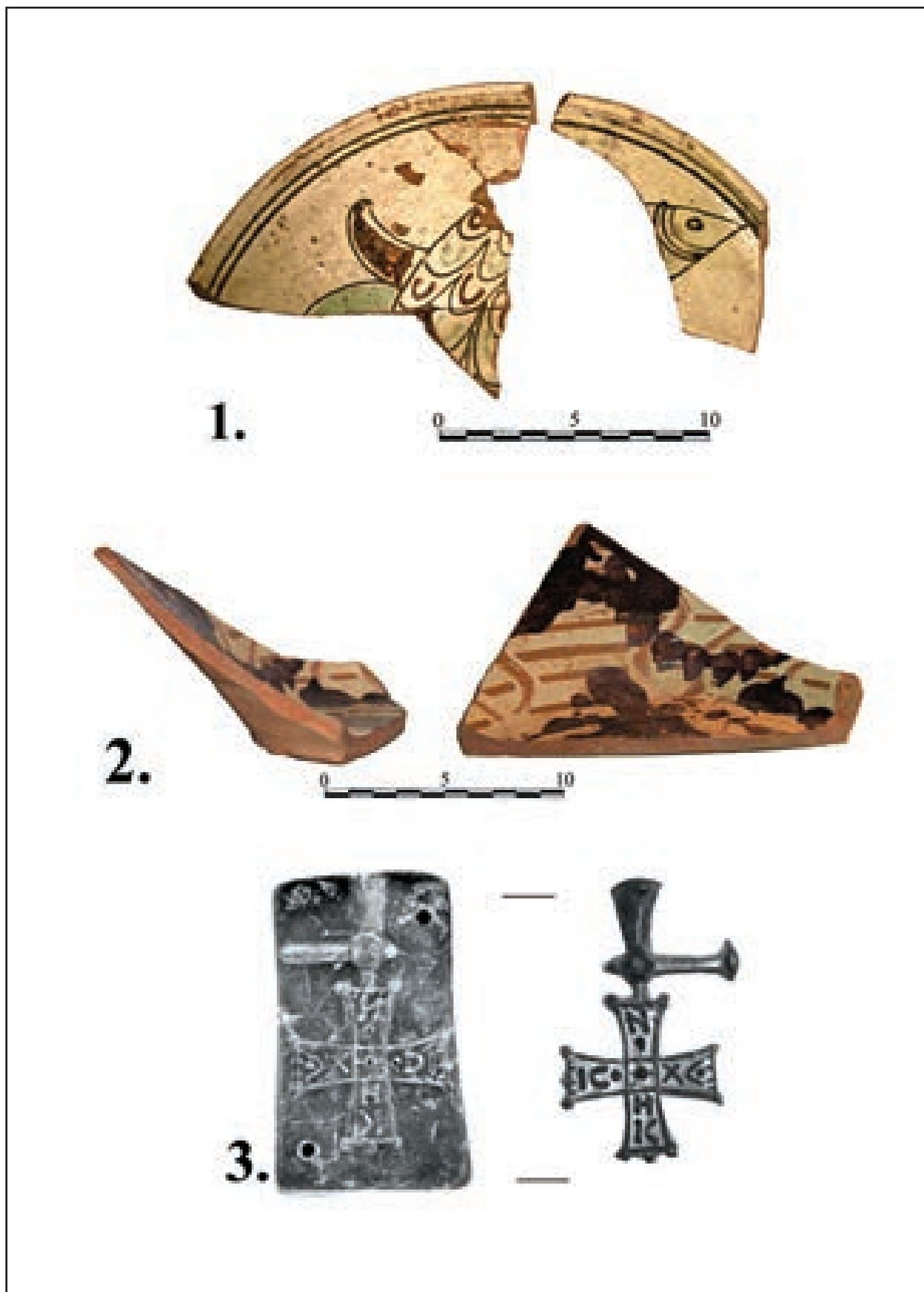
11. tábla. 1-2: Kézikorongolt, „délszláv típusú” főzőfazekak töredékei; 3: Sütőharang töredéke; 4-6: Kínai porcelán (4) és izniki fajansz (5-6) töredékek; 7-10: Török (7-8) és magyar típusú (9-10) pipatöredékek (Béla tér, 1966)

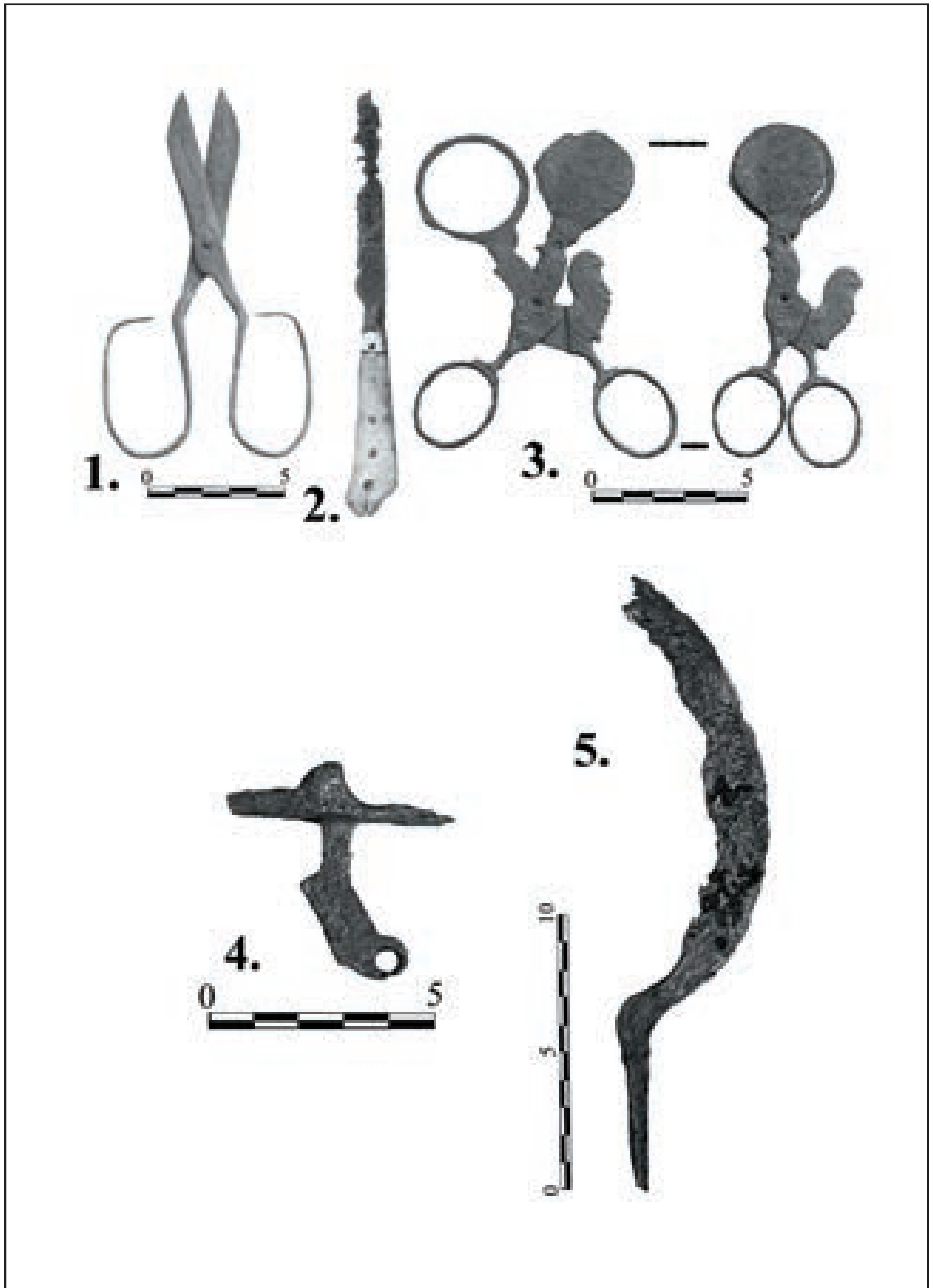
12. tábla. 1: Zománcfestésű üveg pohár maradványa (Béla tér, 1966); 2-3: Török talpastál-töredékek (Béla tér, 1981?)

13. tábla. 1–5: Hódoltságkori tál-, pipa-, kályhaszem- és korsótöredékek; 6-7: 17-18. századi tányértöredékek (Béla tér, 1981?)

14. tábla. 1-2: 17-18. századi tányértöredékek; 3: Palakő öntő negatív (12. század) (Béla tér, 1981?)

15. tábla. 1-3: Olló, vaskés és koppantó (17-18. század); 4: Kovás fegyver serpenyőfedele (16-17. század); 5: Rövid nyakú aratósarló töredéke (16-17. század) (Béla tér, 1981?)

III. BÉLA TÉR, CSATORNAFEKTETÉS SORÁN ELŐKERÜLT SZÓRVÁNYLELETEK (1981?)

1. *Talpas tálka* (12. tábla 2.)

M.: 5,3 cm. Kiszerkesztett száj Ø: 10 cm. Talp Ø: 5,5 cm. Ltsz.: 2016.17.1.

Vörösre égett anyagú talpas tálka nagyobb töredéke. Talpgyűrűjének széle kihajló, töredezett. Öblének szájpereme egyszerű, külsején sekély hornyolással. Belső felületét, valamint peremének külsejét sötétzöld máz borítja, amely a tálbelső engobefoltjain világoszöld színű.

2. *Talpastál töredékei* (12. tábla 3.)

Méret: 9,8×8,5 cm, 7,2×3,2 cm, 8,2×7,8 cm. Ltsz.: 2016.17.2.

Vörösre égett, jól iszapolt anyagú talpastál három, nem összeillő töredéke. A tál teste lapos gömbszélet alakú volt, pereme felhajló, peremszéle egyszerű, gömbölyű. Belsejét és peremének külső részét sötétbarna máz fedi, amely a peremszélről induló engobecsíkok fölött aranybarna színű. A felhajló perem külső oldalát bekarcolt, fésűs hullámvonalköteggel, alatta két, körbefutó vonallal díszítették.

3. *Edénytöredék* (13. tábla 1.)

M.: 3,8 cm. Sz.: 4,7 cm. Ltsz.: 2016.17.3.

Mindkét oldalán fényes zöld mázzal borított edény, talán tálka peremtöredéke. A szájperem egyszerű, éle gömbölyített. A perem külső oldalán két enyhe borda, alatta lefelé ívelő, háromsoros fésűvel készített girland részlete.

4. *Pipatöredék* (13. tábla 2.)

H.: 5,5 cm. Nyak sz.: 1,7–2,2 cm. Ltsz.: 2016.17.4.

Vörös színű, fényezett felületű pipa hatszögletű nyakrésze, melynek végéről a csésze és a kémény letörött. A nyak vége gyűrű nélküli, egyszerű. A fej alsó részén ívelt belapítás volt, melynek indítása látható a nyak törött végének alsó részén.

5. *Kályhaszemtöredék* (13. tábla 3.)

M.: 5,7 cm. Fenék Ø: 9,2 cm. Ltsz.: 2016.17.5.

Sárgára égett anyagú, négyzetes szájnylású kályhaszem-fenekötöredék az oldal csonkjával. A fenék belsejének középpontjában 1,9 cm magas, hengeres bütyök van.

6. *Kályhaszemtöredék* (13. tábla 4.)

M.: 6,5 cm. Sz.: 7 cm. Ltsz.: 2016.17.15.

Jól iszapolt agyagból vörös színűre égetett, vékony falú, poháralakú kályhaszem töredéke. Szájpereme kihajló, kívül sekély hornyolású, belül pedig egy csaknem függőlegesen ferde horonnyal tagolt.

7. *Szürke korsók kiöntőcsövei* (13. tábla 5.)

H.: 6 cm és 8,1 cm. Ltsz.: 2016.17.6.

Redukált égetésű korsók kiöntőcsöveinek töredékei. Mindkettő kónuszosan csökkenő vastagságú. A kisebbik töredékessége miatt nem értékelhető változat. A másik egyszerű, szűrő nélküli végződésű, oldalán látható a vízszintes támasz letörésének a foltja.

8. *Mázás tányér töredéke* (13. tábla 6.)

Kiszerkesztett Ø: 20 cm. M.: 4,7 cm. Ltsz.: 2016.17.7.

Sárga színűre égett, jól iszapolt anyagú, sinces oldalfalú mázas tányér nagyobb töredéke. Fenekének csak igen kis töredék része maradt meg.

9. Mázas tál (vagy tányér) töredéke (13. tábla 7.)

Sz.: 2,8–6,4 cm. H.: 22,6 cm. Ltsz.: 2016.17.8.

Jól iszapolt agyagból korongolt, sárga színűre égett tál oldal- és peremtöredéke. Félgömbölyű pereme behajló, kívül az oldalra visszahajtott. A peremszélen máz nélküli engoberéteg, belül rendszertelen pettyezéssel tarkított, sárgásfehér mázréteg van. A mázat a peremszélen belül egy, majd 1,5 cm széles sávot kihagyva egy újabb fésűs hullámvonalaköteg-sor díszíti. A kihagyott részen lévő világos mázat ferde sávokban visszaszedték.

10. Mázas tányér töredékei (14. tábla 1.)

Kiszerkesztett perem Ø: 21,5 cm. M.: 5 cm. Ltsz.: 2016.17.9.

Jól iszapolt agyagból korongolt, sárga színűre égett tál két összetartozó, de össze nem illő oldal- és peremtöredéke. Félgömbölyű pereme belül vízszintesre vágott, kívül az oldalra visszahajtott. A peremszélen máz nélküli engoberéteg, belül sárgásfehér mázréteg van. Belül a perem alatt két, sötétbarna, párhuzamos vonal fut körbe. A tányér középrészére pedig írókával egy barna, mangánvörös és zöld vonalakkal és térkitöltéssel készített halat (a maradványok alapján az is lehetséges, hogy két halat) rajzoltak fel.

11. Mázas nagy tál töredéke (14. tábla 2.)

M.: 8,8 cm. Fenék kiszerkesztett Ø: 20 cm. Edényfal v.: 0,7 cm. Ltsz.: 2016.17.10.

Vörösre égett, jól iszapolt anyagból korongolt nagy tál fenék- és oldaltöredéke. Belsejét vastag engoberéteggel fedték be, melybe visszaszedéssel párhuzamosan futó, vízszintes sávokat és azokra merőleges nagy, fésűs visszaszedésű hullámvonalakat készítettek. Az így kialakított mintázatra rendszer nélkül kisebb-nagyobb sötétbarna foltokat vittek fel.

12. Öntő negatív (14. tábla 3.)

H.: 5,0 cm. Sz.: 2,7–3,1 cm. V.: 2,5–2,7 cm. Kereszt szárainak h.: 2,5 és 2,7 cm. Ltsz.: 83.7.2. Szürke kőből készített, kissé trapezoid felülnézetű, téglatest formájú öntőminta, egyenlő szárú kereszt véssett negatívjával.

13. Olló (15. tábla 1.)

H.: 15 cm. Legnagyobb sz. összezárt állapotban: 7,0 cm. Vágóélek h.: 5,5 cm. Ltsz.: 2016.17.11.

Rövid, felül fokán töréssel kiszélesedő pengéjű vas olló. Fogantyúja nyitott, a szárhoz visszahajló, íves. A szár a tengely alatti részen élesen megtörik, ezzel szabályozták be a pengék záródását.

14. Csont nyélborítású kés (15. tábla 2.)

H.: 17,5 cm. Ebből a nyél és nyak együttes h.: 8,5 cm, a penge töredékes h.: 9,0 cm. A nyél sz.: 1,2–2,0 cm, a penge sz.: 1,1 cm.

Nyéllapos, csontborítású, rövid nyakú vaskés. Nyéllapja és csontborítása lefelé kiszélesedő, a késvégen aszimmetrikus. A nyéllapot borító csontlemezeket négy, a hozzájuk felül csatlakozó, penge felé ívelt rézlemezborítást egy szegecs rögzíti. A rövid nyak fölött a penge az él felé ferdén kiszélesedő. Foka egyenes, a végén hiányos penge szélessége lentről felfelé alig változó.

15. Koppantó (15. tábla 3.)

H.: 13,0 cm. A koppantó körlemez Ø: 3,5 cm, a koppantó körgyűrűjének külső Ø: 4,0 cm. A fogantyúgyűrűk Ø: 2,5–3,3 cm. Ltsz.: 2016.17.12.

Ellipszis alakú, zárt fogantyúgyűrűs koppantóolló, melynek középrészét az olló mindkét fél darabján megkovácsolt, karmaival a fogantyúgyűrűkre támaszkodó kakas figurája képezi. A koppantó tengelye a madár begyének középrészénél halad át. A kör alakú metszőlemez a kakasforma egyik

felén, a kanóc elmetszését az előbbivel együtt végző karika pedig a másik félen támaszkodik a mádar tarajára.

16. Puskatartozék (15. tábla 4.)

M.: 4,8 cm. A fedéllemez h.: 5,0 cm. Ltsz.: 2016.17.13.

Keréklakatos puska elsütőszerkezetének részét képező, vasból készített serpenyőfedél, a fedélmozgató karral együtt.

17. Sarló töredéke (15. tábla 5.)

H.: 23,1 cm. Nyéltüske h.: 7,0 cm. Penge legnagyobb sz.: 2,1 cm. Ltsz.: 2016.17.14.

Rövid nyakú aratósarló nagyobb töredéke az ép nyéltüskével és a töredékes, végén hiányos, ívelt pengével. Éle végig sérült, fogazás nem látható rajta.

Értékelés

A Béla tér területén, de nem ismert részén végzett csatornázási munkáknál mindössze húsz tárgy került begyűjtésre. Közülük öt fémtárgy, egy vésett palakő, a többi kerámiatöredék. Utóbbiak közül a magas talpgyűrűs kis talpas csésze és a csorgatott belsőmázás talpastál-töredékek egy girland díszítésű zöld peremtöredékkel együtt a már ismertetett jellegzetes „török” asztali edények körébe tartoznak (12. tábla 2-3, 13. tábla 1). A csorgatott mázas tál a perem külső, hullámvonal-köteges díszítménye alapján az igényesebb kivitelű változatot képviseli. Ez a perem alatt bekarcolt hullámvonalköteg térségünkben Újpalánkról négy edényen fordul elő, de távolabb Budáról, Szolnokról és a belgrádi vár anyagából is ismert.⁶²

Az itt előkerült vörösre égetett pipatöredék a felületi fényezésű török pipák szögletes nyakú változata, ugyancsak hódoltságkori (13. tábla 2).

Két, szürke kiöntőcső-töredékünk szintén a hódoltságkori leletek közé sorolható, mindkettő a redukált égetésű, feketére fényezett felületű korsók tartozéka (13. tábla 5). A négyzetes szájnnyílású kályhaszem fenéktöredéke és a bögrealakú kályhaszem peremrésze a korábban már leírt hódoltságkori szemeskályhák részei is lehetnek, de használatuk túl is nyúlhat ezen az időszakon (13. tábla 3-4).

A sinc és a peremszél közötti részen csigavonalmintás, öblében virágmotívummal díszített tányér szájrpereme T metszetű, befelé és külső részén tagolt. Kívül a peremtől 3 cm-re függőlegesre csípett, vízszintesen átszúrt akasztófül van, belső felülete díszített, a sinc és a perem közötti mezőt írókázott barna, mangánvörös és zöld csigavonalak töltik ki. A tányér középrészén lévő minta erősen hiányos. Két oldalon pontokkal, a sinc törésvonalánál vonalkák sorával határolt barna vonal kereten belül barna és zöld növényi (?) mintázat részlete maradt meg. A díszítmény több helyen foltokban lepattogzott, de az alatta lévő engobealapozás épen megmaradt (13. tábla 6). Készítése és használati ideje ugyanúgy a 17. század végére, 18. század elejére tehető, mint az eddig még párhuzam nélküli, fehér engobe alapozású, sinc nélküli halas tányéré (14. tábla 1) vagy a Rákóczi utcai fazekas kemence feltárásánál,⁶³ de a Béla tér több pontján is előkerült fésűs díszítésű tányérok (13. tábla 7, 14. tábla 2).⁶⁴

Öt fémtárgyunk közül három háztartási eszköz, egy fegyvertartozék, egy pedig mezőgazdasági

⁶² GERELYES 1991, 37–38. 6. kép 2; BIKIČ 2003, 21. Tip. I/1. Az „agyagba bekarcolt fésűs hullámvonal, vagy ívminta színes, általában zöld mázzal együtt szerepel” a szolnoki anyag több kihajló szélű talpastál töredékén is (KOVÁCS 1984a, 19. tábla 1, 5, 8), továbbá egy hasonló töredék Barcsról is ismert (KOVÁCS 1998, 169. 12. kép 6).

⁶³ MÉSZÁROS 1968, 30. XXI–XXIII. tábla.

⁶⁴ A „halas” tányér két töredéke sajnos nem összeillő, azonban két rekonstrukciós javaslat is lehetséges. Egyik az általunk közölt változat, a másik azonban ettől eltérő lehet. Ez utóbbi szerint nem egy, hanem két, egymáson átfektetett hal rajza is képezhetette a tányér középponti díszítményét. Fésűs díszítésű tányérok, tálak töredékei Vizi Márta Béla téri feltárásainak kiállított anyagában is megtalálhatóak.

szerszám. Vasból készült ollónk kisméretű, mindössze 15 cm hosszú és vágóéle is csupán 5,5 cm. Pengéjének háta a felső végén éles töréssel visszavágott, így alakítva ki a pengék hegyét. Fogantyúi oválisra hajlított nyitott gyűrűk, melyek szabad végei a szár éles töréspontjához hajlítottak (15. tábla 1). Formája a szabócéhek pecsétjein, behívóabláin is látható szabóollókra emlékeztet, de kis mérete ennek ellentmond. Csapott pengevégétől eltekintve nagy hasonlóságot mutat egy az ozorai várban feltárt, csaknem ugyanilyen méretű, nyitott fogantyús, megtört szárú ollóval.⁶⁵ Gere László datálását figyelembe véve ollónk készítése és használatának ideje is a 17. század végére, 18. század elejére tehető.

Egyenes pengéjű, nyéllemezes, csont nyélborítású késünk a nyél végződésétől eltekintve az ozorai kések 2/c típusával mutat hasonlóságot, s ennek alapján beilleszthető az ott megadott tág, 16. század második felétől a 18. század elejéig terjedő intervallumba (15. tábla 2).⁶⁶

A faggyúgyertyák időről-időre „gombássá” váló, izzó göbbé formálódott kanócának lemetszéséhez használták a koppantókat. Későbbi változataikon biztonsági okokból ezt a levágott részt egy az olló egyik pengéjéhez rögzített, doboz formájú tartályba fogták föl. A csatornázásnál előkerült koppantó is ollószerkezetű ugyan, de az említett pengéket itt egy körlap és egy karika helyettesíti. A száraz összezárásakor az éles körlap a kanócot elmetszette, a levágott kanócdarab pedig a karikából és körlapból így létrejött kis peremes „tálkán” maradt. Ha mégis leesett, úgy könnyen tüzet okozhatott. Erre figyelmeztethette az eszköz használóját a karmaival a zárt fogókarikákon kapaszkodó, középponti kakasfigura, mely közismerten a pusztító tüzet, a házakra felröppenő vörös kaktust szimbolizálja. Hasonló eszközt egyelőre nem ismerünk, így koppantónk 18. századra keltezése inkább feltételezés, mint bizonyosság (15. tábla 3).

Rövid nyakú aratósarló-töredékünk az egyetlen mezőgazdasági jellegű lelete a Béla téri leletmentéseknek. Ennek a sarlófajtának nagyszámú analógiája ismert, használati ideje a 16. század közepétől a 17. század elejéig terjedő (15. tábla 5).⁶⁷

Korai tűzfegyver, a keréklakatos puska tartozéka volt az a fedélmozgató karral egybekovácsolt serpenyőfedél, amely funkciója szerint a lőpor védelmét, takarását biztosította mindaddig, amíg a fegyver elsütésének pillanatában a pirit rá nem csapódott a forgó acélkerékre. Mozgását külön fedélrugó segítette. A korábbi kanócos lakatot a keréklakat a 16. század első éveivel kezdődően váltotta fel (15. tábla 4).

Az 1966. évi leletmentés során talált cserépbográcsperem mellett a Béla téri leletek másik korai darabja egy sötét palakóból készült, téglatest alakú öntőforma vésett fele (14. tábla 3). Vésete egy egyenlő szárú görög kereszt (crux immissa), amely azonban szárvégein kissé kiszélesedik. A kereszt vízszintes szárára Jézus Krisztus neve görög betűs rövidítésének negatívját vésték, míg a függőleges száron a NIKA (győz) felirat rövidítése van, a végső A betű elhagyásával. Az ortodoxiában a „Jézus Krisztus győz” feliratú keresztnek igen sok és különböző méretű változata ismert. Ezeket gyakran vannak elírások, betűhiányok (mint esetünkben is), ami több okból is eredhetett. Befolyással lehetett rá a vésnök személye, képzettsége vagy éppen figyelmetlensége is. Apró hibájával együtt ez az öntőnegatív a 11. századi alapítású apátság egyik legkorábbi tárgyi emléke, melyet találója 12. századnak határozott meg.⁶⁸

⁶⁵ GERE 2003, 53. 37. tábla 1.

⁶⁶ GERE 2003, 71.

⁶⁷ Ozorán hat töredék mellett egy ép példány is előkerült, valamennyi a hódoltság időszakára keltezett. GERE 2003, 41. 21. tábla 2, 22. tábla 1-2, 4-7.

⁶⁸ A kereszt feliratának feloldását Kárpáti László szívessége útján prof. Baán István úrnak köszönhetjük.

IRODALOMJEGYZÉK

- BIKIČ 2003 BIKIČ, Vesna, *Gradska keramika Beograda (16-17. vek)*. Beograd 2003.
- BORSOS 1974 BORSOS Béla, *A magyar üvegművesség*. Bp. 1974.
- CIFKA 1982 CIFKA Anna, *A szekszárdi településcsoport általános rendezési tervének településtörténeti tanulmányából*. Műemlékvédelem 26 (1982) 3. sz. 167–176.
- CSORBA 1974 CSORBA Csaba, *Erődített és várrá alakított kolostorok a Dél-Dunántúl törökkori végvári rendszerében*. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 5 (1974) 13–47.
- FEHÉR 1960 FEHÉR Géza, ifj., *A Pécsi Janus Pannonius Múzeum hódoltsági kori török emlékei*. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 5 (1960) 103–146.
- GAÁL 1979 GAÁL Attila, *Jövők érdekében – a múlttól. Régészeti adalékok a Béla tér rendezéséhez*. TMN 1979. február 25. (29. évf. 47. sz.) 11.
- GAÁL 1984 GAÁL Attila, *Az 1686 őszi felszabadító hadjárat lapjainak Tolna megyei vonatkozásai*. SzBÁMÉ 12 (1984) 123–155.
- GAÁL 1985 GAÁL Attila, *Török palánkvárak a Buda–eszéki út Tolna megyei szakaszán*. In: Magyar és török végvárak (1663–1684). Szerk. Bodó Sándor – Szabó Jolán. Eger 1985, 185–197. (Studia Agrensia 5.)
- GAÁL 2004 GAÁL Attila, *Hódoltsági kori cseréppipák a Wosinsky Mór Múzeum gyűjteményében*. WMMÉ 26 (2004) 259–296.
- GAÁL 2005 GAÁL Attila, *Kínai porcelánok és utánezeteik, valamint üvegkarperecek a Jeni-palánki török palánkvárból*. WMMÉ 27 (2005) 205–258.
- GAÁL 2010a GAÁL Attila, *Kerámia leletek a Szekszárd–palánki török palánkvár (Jeni Palanka) területéről és feltárásából*. Mázas asztali edények. WMMÉ 32 (2010) 401–452.
- GAÁL 2010b GAÁL, Attila, *Pipes from the time of the Turkish occupation in the collection of Wosinsky Mór Museum*. JAIP 3 (2010) 33–52.
- GAÁL 2011 GAÁL Attila, *Kerámia leletek a Szekszárd–palánki török palánkvár (Jeni Palanka) területéről és feltárásából*. II. Talpastalak, kiöntőcsöves korsók. WMMÉ 33 (2011) 231–286.
- GAÁL 2012 GAÁL Attila, *Kerámia leletek a Szekszárd–palánki török palánkvár (Jeni Palanka) területéről és feltárásából*. III. Cserépkorsók, kanták. WMMÉ 34 (2012) 255–317.
- GAÁL 2013 GAÁL Attila, *Kerámia leletek a Szekszárd–palánki török palánkvár (Jeni Palanka) területéről és feltárásából*. IV. Fazekak, fedők, sütőharangok. WMMÉ 35 (2013) 219–304.
- GAÁL – KŐHEGYI 1977 GAÁL Attila – KŐHEGYI Mihály, *Tolna megye Pesthy Frigyes helynévtárában*. III. SzBÁMÉ 6-7 (1977) 279–360.
- GAČIĆ 2010 GAČIĆ, Divna, *Pipes from Petrovaradin Fortress, Serbia, in the collection of Novi Sad City Museum*. JAIP 3 (2010) 121–129.
- GERE 2008 GERE László, *A szekszárdi vár az írott források és az eddigi ásatások alapján*. Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele 8 (2008) 67–70.

- GERELYES 1991 GERELYES Ibolya, *Török leletegyüttesek a budavári palotából (1972–1981) – Türkische Fundkomplexe aus dem Burgpalast von Buda, 1972–1981*. Tanulmányok Budapest Múltjából 23 (1991) 21–74.
- GERELYES – FELD 1986 GERELYES Ibolya – FELD István, *Hódoltságkori leletegyüttesek az ozorai várkastélyból*. CommArchHung 1986, 161–182.
- HERMANN 1943 *Budáról Belgrádba 1663-ban. Ottendorf Henrik képes útleírása*. Szövegét kiadta, magyarra fordította és bevezetéssel ellátta Hermann Eged. Pécs 1943. (Tolna vármegye múltjából 7.)
- HOLL 2005 HOLL Imre, *Fundkomplexe des 15.–17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda*. Bp. 2005. (Varia Archaeologica Hungarica 17.)
- HOLUB 1936 HOLUB József, *Szekszárd a török kiűzése utáni első évtizedben*. Szekszárd 1936.
- KARÁCSON 1904 *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664*. Ford. és jegyzetekkel kísérte Karácson Imre. Bp. 1904. (Török-magyarországi történelmi emlékek. Török történetírók III.)
- K. NÉMETH 2015 K. NÉMETH András, *Vizek és vízgazdálkodás a középkori Tolna megyében. III. Vízrajz*. WMMÉ 37 (2015) 7–39.
- KONDOROSY 2010 KONDOROSY, Szabolcs, *Clay pipes in the eighteenth-century Hungary*. JAIP 3 (2010) 13–19.
- KOVÁCS 1998 KOVÁCS Gyöngyi, *A barcsi török palánkvár kerámialeletei*. CommArchHung 1998, 155–180.
- KOZÁK 1966 KOZÁK Károly, *A sümegi és szigligeti vár XVII. századvégi kerámiaja*. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 5 (1966) 81–89.
- KOZÁK 1970 KOZÁK Éva, *Régészeti és műemléki kutatások a dunaföldvári Öregtoronynál*. SzBÁMÉ 1 (1970) 181–208.
- KOZÁK 1974 KOZÁK Károly, *A szekszárdi apátság és a megyeháza története*. TTMT 6 (1974) 339–383.
- LAJKÓ 2007 LAJKÓ Orsolya, *A Dél-Alföld edényművessége a kora újkorban. A 17. századi hódmezővásárhelyi kerámia néprajzi és régészeti összefüggései*. Doktori disszertáció, ELTE. Kézirat. Bp. 2007.
- MEHRWERTH 1884 MEHRWERTH Ignác, *Jegyzőkönyv. Tolnamegye monographiájának megírásához beszerzett adatokról Szekszárd nagyközségeg illetőleg*. Paks 1884.
- MÉSZÁROS 1968 MÉSZÁROS Gyula, *Szekszárd és környéke törökös díszítésű kerámiai emlékei*. Szekszárd 1968.
- NAGY 2001 NAGY Zoltán, *Dunántúli cseréppipa készítő műhelyek és termékeik a XIX. században*. Szombathely 2011.
- ORDAS 1989 ORDAS Iván, *Igazat vall a „Hamis tanú”...* TMN 1989. szeptember 19. (39. évf. 221. sz.) 8.
- OTTENDORF 1662–1667 OTTENDORF, Heinrich, *Der veeg von Ofen auff Griegisch Weissenburd, oder Die beschreibung der alda gelegenen Palanken und derselben gantzen gegendt. (1662/67)*. Kézirat. Krieg-sarchiv Wien, Kartensammlung, K VII k 2-15.

- ÖZGÜVEN 2002 ÖZGÜVEN, Burcu, *A Duna-menti oszmán-török palánkvárak jellegzetességei*. In: A hódoltság régészeti kutatása. Szerk. Gerelyes Ibolya – Kovács Gyöngyi. Bp. 2002, 145–150. (Opuscula Hungarica 3.)
- PUSZTAI 2002 PUSZTAI Tamás, *A bátaszéki török palánk kerámiája*. In: A hódoltság régészeti kutatása. Szerk. Gerelyes Ibolya – Kovács Gyöngyi. Bp. 2002, 289–298. (Opuscula Hungarica 3.)
- SABJÁN 2001 SABJÁN Tibor, *Késő középkori népies kályháink nagytáji vonatkozásai*. In: Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig (A 2001. október 9-10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga). Szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit. Szolnok–Szentendre 2001, 281–330.
- SZAKÁLY 1969 SZAKÁLY Ferenc, *Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után. (1526–1566)*. TTMT 2 (1969) 5–85.
- SZILÁGYI 1982 SZILÁGYI Miklós, *Régészeti leletek és leletmentések híre a szekszárdi újságokban (1897–1910)*. SzBÁMÉ 10-11 (1982) 413–423.
- TOLNAI 2011 TOLNAI Gergely, *Palánkvárak Magyarországon*. Bp. 2011. (Opitz Archaeologica 4.)
- TOMKA 2005 TOMKA Gábor, *Cserép pipafejek az ónodi vár ásatásaiból (1985–1991)*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 44 (2005) 607–626.
- TOMKA 2010 TOMKA, Gábor, *Clay pipes in Hungary from the seventeenth century: ten years on*. JAIP 3 (2010) 1–12.
- VARGA 2010 VARGA, Emese, *Clay pipes from Eger Castle*. JAIP 3 (2010) 21–31.
- VASS 1989 VASS Előd, *Szekszárd az apátság megalapításától a török kiűzéséig (1061–1686)*. In: Szekszárd város történeti monográfiája I. Szerk. K. Balog János. Szekszárd 1989, 39–94.
- VENDEL 1941 VENDEL István, *Szekszárd megyei város monográfiája*. Szekszárd 1941.
- VIDA 2011 VIDA Tivadar, *Sütőharangok és sütőfedők – régészeti adatok Dél- és Közép-Európa étkezési kultúrájához*. In: Sötét idők falvai. 8–11. századi települések a Kárpát-medencében. 2. Szerk. Kolozsi Barbara – Szilágyi Krisztián Antal. Debrecen 2011, 701–817.
- VIZI 2013 VIZI Márta, *Jelentés a Szekszárd, Béla király tér 1. alatti Vármegyeháza területén végzett megelőző feltárási munkákról*. Műemlékvédelem 57 (2013) 6. sz. 407–414.

RÖVIDÍTÉSEK

CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Bp.
JAIP	Journal of the Académie Internationale de la Pipe, Liverpool
SzBÁMÉ	A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd
TMN	Tolna Megyei Népújság, Szekszárd
TTMT	Tanulmányok Tolna megye történetéből, Szekszárd
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

Fundstücke aus den 16–18. Jahrhunderten aus der Umgebung der türkischen Plankenburg in Szekszard

Die zur heutigen Südgrenze von Ungarn nahe liegende Stadt Szekszard und deren, aus dem befestigten benediktischen Kloster ausgestaltete Burg geriet in den 16-17. Jahrhunderten unter türkische Herrschaft. Als ein wichtiges Verwaltungszentrum der Gegend und Sitz des Szekszarder Sandschaks stand oft unter Angriffsdruck und die Bewohner mußten auch die Last der doppelten Steuerzahlung dulden. Die ungarische Urbevölkerung nahm allmählich ab, statt ihnen kamen Südslawen in größerer Anzahl, meistens Bosnier von der Südgrenze,

Das hier dargestellte Fundmaterial tauchte nicht nach planmäßigen Ausgrabungen, sondern bei Bau- und Kanalisationsarbeiten durchgeführten schnellen Bergungsgrabungen hervor.

Bei den Bauarbeiten in der Zalka Máté (heute Florian) Straße ist es gelungen ein Teil einer Grubeausfüllung aus dem 17. Jahrhundert zu retten (Tafel 1–4). Die meisten Fundstücke, Überreste balkanischer Gebrauchsgegenstände sind mit der erwähnten südslawischen Ethnie verbunden: Schalen, Fussgefäße, Bruchstücke von gelben obenglasierten und reduziert gebrannten grauen Krügen, auf Handscheibe gefertigte Kochtöpfe. Die mit roter Erdfarbe gezierten unglasierten und von außen gefalzten, innenglasierten Kochtöpfe sind wahrscheinlich die Werke von ungarischen Töpfermeisten. Als einziges, aus Import stammendes Produkt kann man drei Bruchstücke eines aus einer österreichischen Werkstatt stammenden marmoriert gezierten Gefäßes.

Am westlichen Rand des ehemaligen Stadtzentrums, des heutigen König Béla Platzes wurden im Jahre 1966 Kanalisationsarbeiten durchgeführt. Die hier gefundenen Fundstücke kamen aus dem mehrmals umgeschüttelten Boden und nicht aus den ursprünglichen Schichten hervor (Tafel 5–11, Tafel 12. 1). Als Beweis steht hier einerseits das Randbruchstück des von hier stammenden Keramikessels mit gewölbten Bodenteil, welches den Keramikstücken des Frühmittelalters gehörte, es gibt jedoch auch andere Beweisstücke aus dem 18. Jahrhundert. Die Bruchstücke von Fußgefäßen, die Reststücke des auf Handscheibe gefertigten „bosnischen Kruges“ die grauen, unglasierten Krugbruchstücke von großer Anzahl, die mit Handscheibe gedrehte, im mittelalterlichen Stil gefertigten Kochtöpfe und das Randstück der dickwandigen Backglocke weisen alle hier auch auf eine Bevölkerung von südslawischer Abstammung hin. Die innenglasierten, schön bearbeiteten, gedrehten Kochtöpfe beweisen dabei den gleichzeitigen Gebrauch der Keramiksorten unterschiedlicher Qualität. Alle drei kleinen Fayencenbruchstücke sind eigenartig, da sie nicht die Reststücke der auf den Fundorten der türkischen Zeiten oft vorkommenden chinesischen oder persischen Kaffeetassen, sondern die Teile von größeren, dickwandigen, aber wegen der Unvollständigkeit schwierig identifizierbaren Gefäßen (Tafel 11. 4–6.). Die zwei Bruchstücke der auf weißer Basis, mit blauen Pflanzenmotiven gezierten Porzellane sind wahrscheinlich chinesische Porzellane aus dem Ming-Zeitalter aus der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts, die dritte Fayence aus Nicea mit roten, grünen und blauen Blumenmotiven gehört dem damaszener oder vierblumigen Stil.

Unter den Fundstücken fanden wir auch vier unglasierte Pfeifenbruchstücke (Tafel 11. 7–10.), von denen zwei aus der Zeit der Türkenherrschaft, weitere zwei jedoch zu den später gefertigten ungarischen Pfeifen gehören.

Die farbigen, absorbierenden schmelzmalerischen heimischen Glasgeschirre wurden nach venezianischen, später dann deutschen und tschechischen Vorbildern gefertigt. Ihre ungarische Herstellung läßt sich am frühesten für das Ende des 16. Jahrhunderts setzen, der letzte Zeitpunkt konnte nun am Anfang des 19. Jahrhunderts, in der Zeit der Herstellung der Bauern- und Zunftgläser sein. Das mit der Gestalt von St. Peter – der als Schutzpatrone der Glasmacher bekannt war – gezierte Glas (Tafel 12. 1.) konnte am Ende dieses langen Zeitalters, vielleicht gerade während der Bauzeit der im Zopfstil gebauten Innenstadtkirche gefertigt werden. Interessant ist die Endung des Apostelnamens mit -TER und nicht mit -TRUS, es kann ein deutsches Gebiet beim Herstellungsort und einen deutschen Meister als der Hersteller glaubhaft machen.

Auch im Fundmaterial der dritten Gruppe sind die Bruchstücke der balkanischen Fußgefäße und die typischen unglasierten türkischen Pfeifen aufzufinden, Die glasierten Teller sind jedoch für das Ende des 17. Jahrhunderts oder Anfang des 18. Jahrhunderts, also für die Zeit des Vergangs der türkischen Herrschaft datierbar.

Die Zeit der Fertigung und Nutzung unserer zurückgebeugten Griffschere ist genauso für das Ende des 17. Jahrhunderts oder Anfang des 18. Jahrhunderts datierbar. Unser Messer mit gerader Klinge, mit Heftplatte und Knochengriffbeslag kann aus dem Zeitraum zwischen der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts bis Anfang des 18. Jahrhunderts stammen. Das Parallel der mit einer Feuer symbolisierenden Hahngestalt gezierten Klopfschere kennen wir nicht, so ist auch ihr Herstellungsort unbekannt. Die Datierung für das 18. Jahrhundert ist nun mehr eine Präsuntion, als Gewißheit (Tafel 15. 1–3).

Der Bruchstück der kurzhalsigen Ernstesichel ist das einzige Fundstück landwirtschaftlicher Art von der Bergungsgrabung am Béla Platz. Viele ähnliche Stücke dieser Sichelart ist bereits bekannt, deren Gebrauchszeit für die Zeit vom Mitte des Jahrhunderts bis zum Anfang des 17. Jahrhunderts datierbar (Tafel 15. 5.).

Als Zubehör einer frühzeitigen Feuerwaffe, der Radschloßbüchse war benutzt dieser mit einem Deckelbewegungsarm zusammengeschweißten Pfannendekcel, welcher gemäß seiner Funktion zum Schutz und Deckung des Schießpulvers diente, bis der Pyrit im Moment des Abschusses des Gewehrs auf den drehenden Stahlrad nicht aufprallte (Tafel 15. 5).

Neben dem bei der Bergungsgrabung vom Jahre 1966 freigelegten Keramikessel war der andere frühzeitige Fund am Béla Platz die gemeißelte Hälfte einer aus grauem Schieferstein gefertigten und quaderförmigen Gußform (Tafel 14. 3). Ein griechisches Kreuz (Crux immissa) wurde gemeißelt, welches sich aber auch auf den Schenkelenden ein wenig ausweitet. Auf den horizontalen Schenkel des Kreuzes wurde das Negativ der griechischen Abkürzung des Namens Jesus Christus eingemeißelt, auf den senkrechten Schenkel läßt sich die Abkürzung des Wortes NIKA (sieg) mit Auslassung der letzten Buchstabe „A“ herausnehmen. In der Orthodoxie sind sehr viele Variante mit unterschiedlicher Größe der Kreuze mit der Aufschrift „Jesus Christus siegt“ bekannt. Auf diesen kommen oft Verschreibungen und Buchstabenauslassungen (wie auch bei uns) vor, welche auf unterschiedliche Gründe zurückzuführen sind. Selbst die Person, die Ausbildung oder einfach die Unaufmerksamkeit des Meißners kann es begründen. Zusammen mit diesem winzigen Fehler gehört dieses Gußnegativ zu den ältesten Fundstücken der im 11. Jahrhundert gegründeten Abtei, wobei der Finder dieses Stück auf das 12. Jahrhundert datierte.

VARGA MÁTÉ

17. századi pénzhamisító műhely leletei Pincehely határából¹

Bevezetés

Pincehelytől délnyugatra, a Kapos folyótól északra egy dombvonulaton, megközelítőleg két teleknyi (nagyjából 80 méter hosszú) területen réz lemezeket és kerek lapkákat találtak. A leletek ismert régészeti lelőhelyről származnak, egy középkori-kora újkori faluhelyről. A település a középkori Koromzóval azonosítható (a lelőhely adatbázisban szereplő neve: Pincehely–Bödönkút) (1. kép). A középkori és kora újkori pénzhamisítással korábban többen foglalkoztak, azonban az utóbbi időben több helyről kerültek elő olyan leletek, amelyek ezen tevékenységhez köthetőek. Ezért kezdtük el ezen téma újrafeldolgozását és a még nem közölt leletek publikálását.²

A lelőhely: Pincehely–Bödönkút

A középkori településről ismert információkat Koromzó címszó alatt Papp István foglalta össze először egy helytörténeti munkában. E szerint a település első említése 1357-ben történt, de feltűnik a forrásokban még 1378-ban és 1435-ben is. A török adóösszeírásokban 1582-ben (11 ház) és 1583-ban találkozunk vele. Véleménye szerint a település a mai Bogaraspusztán

1. kép. A lelőhely elhelyezkedése, és a műhely feltételezett helye

¹ A leletek megtalálói nem járultak hozzá nevük közléséhez. Köszönjük K. Németh Andrásnak és Zsiga Zsoltnak a segítséget, hogy közreműködésükkel a leleteket feldolgozhattuk. A tanulmány elkészítésében nyújtott segítségért köszönet Csajági Nikolettának, Heczer Brigittának, Horváth Péternek, Horváth Péter József restaurátornak, valamint hálás köszönet a hasznos tanácsokért K. Németh Andrásnak és Nagy Zsoltnak.

² A téma rövid összefoglalásához lásd: VARGA–NAGY 2015.

volt.³ Ezeket az adatokat később K. Németh András egészítette ki, amelyek közül kiemelném, hogy a települést még a 16. század elején is a Henyei Tiborcok birtokolták (1514, 1523, 1542), azonban 1543-ban a töröktől való félelem miatt elhagyták a falut (ami bizonyára az 1543-as nagy török hadjárattal függ össze). 1543-ban már pusztaként írják le, amely Viczmándy András tulajdona.⁴ Azonban később visszaköltözhettek lakói, ugyanis 1565 és 1590 között négy adóösszeírásban is szerepel.⁵ Bár a források ezután hallgatnak a településről, a későbbiekben ismertető anyag alapján legalább az 1600-as évek közepéig lakott terület volt.

A területen több régészeti lelőhely is található, amelyeken több ízben is zajlott régészeti célú terepbejárás (Torma István, K. Németh András, Bertók Gábor, Bibor István). Itt található a Bogaraszpuszta, Papsziget, Bogarasi határ I. és a Bödönkút nevű lelőhely is. Mindegyik lelőhelyen kerültek elő Árpád-kori és késő középkori kerámiák, azonban előbbiek száma csekély.⁶ Különböző elbeszélések alapján a területről több, múzeumba nem jutott éremlelet is előkerült, ami a település hirtelen pusztulását jelzi. Erről a lelőhelyről közölt nemrégiben Gaál Attila egy 17. századi pecsétnyomot.⁷ A pecsétnyomón lévő arab írás nem olvasható jól, csak annyi bizonyos, hogy egy Mehmed nevű emberé volt, lehetséges, hogy egy fohász található rajta. Szintén ezen a lelőhelyen, a feltételezett műhely környékén került elő egy középkori pecsétnyomó is, amelynek tulajdonosa egy bizonyos Arno-i Bevenuto joghallgató volt.⁸ 2016. május 27-én terepbejárást végeztünk a lelőhelyen Költő Lászlóval és K. Németh Andrással. Ekkor a műhely feltételezett helyét nem sikerült megtalálni, ugyanis a terület egy részét gabona fedte. A terepbejárás során kerámiákat, egy vas olló felét, valamint egy darab érmét is találtunk (ltsz: 2017.1.25.). 2017. március 16-17-én K. Németh András és Sándor Lajos végzett műszeres leletfelderítést a lelőhelyen, amelynek során több tucatnyi lemezt (nyiradékot), valamint néhány veretlen lapkát és hamis érmet sikerült találni. A leletek szóródásából – GPS készülékkel minden lelet pontosan be lett mérve – nagy bizonyossággal megállapítható, hogy a műhely hol is helyezkedett el. Ez alapján elmondhatjuk, hogy a műhely a dombvonulat Kapos folyó felőli, keleti lejtőjére lokalizálható.⁹

Hamispénzverésre utaló leletek

Az itt bemutatott leleteket amatőr fémkeresős személyek több év alatt gyűjtötték.¹⁰ Az előkerült numizmatikai anyag nem zárt leletegyüttes, hanem egy nagyobb területről került elő, a többség a feltételezett műhely környékéről. A leletek alapján kijelenthetjük, hogy egy pénzhamisító műhely anyagát is sikerült megtalálni. Az előkerült leletek közül egyértelműen a pénzhamisításhoz köthetőek a nyersanyagként használt lemezek és a még veretlen lapkák. Előbbiből hat darab, míg utóbbiból 43 darab került elő (2. kép). A lemezek kis méretűek, azokból kb. 8; 9,48; 10,24; 10,51; 10,78; 10,78; 11,50; 11,62; 11,68; 12,45; 14,76; 15,02; 18,96 milliméter méretű lapkákat vágtak ki egykor.¹¹ Érdekes, hogy az egyes lemezekből nemcsak egyméretű lapkákat vágtak ki, hanem több méretet is, ezáltal is törekedve arra, hogy minél kevesebb hulladék keletkezzen. Ez arra is utalhatna, hogy több típusú érmehez készültek a lemezek, azonban a lapkák között már nem találunk kirívóan nagy méretűeket. Az egyik lemezből nem sikerült kivágni/kiütni a lapkát, így az benne maradt, így a pontos méretét is tudjuk a lapkának: 12,18-12,34 milliméter. A lemezeken ezüstözés nyoma nem látható, tehát az ezüstözést a lemezből való kivágás, de még az éremverés előtt végezték.

³ PAPP 2000, 154. A Koromzói/Henyei Tiborcok lakták/birták a települést.

⁴ MAKSAY 1990, 776.

⁵ K. NÉMETH 2015, 204–205.

⁶ K. NÉMETH 2001, 39–40; BIBOR 2013, 12, 43–46. Továbbá ismert még a Baden-kultúra, a mészbetétes edények népe kultúrája, az urnamezős kultúra, valamint a La Tène-kor leletanyaga is.

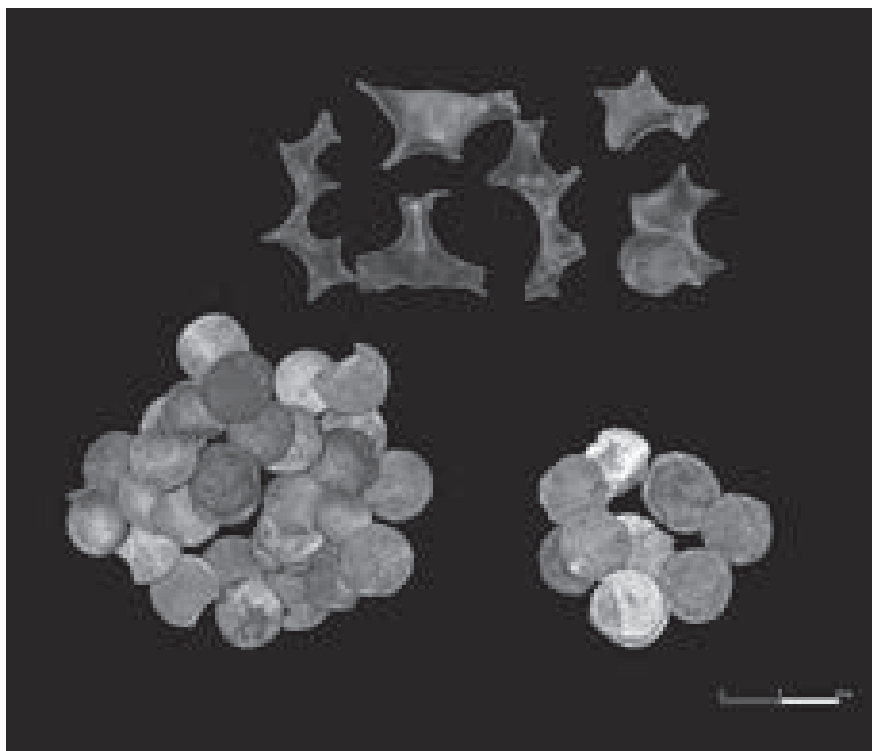
⁷ GAÁL 2014, 382–383, 386. 3. tábla N°15.

⁸ K. NÉMETH 2017.

⁹ A lelőhelyen a pénzhamisító műhely jelentősége miatt további terepi kutatásokat tervezünk.

¹⁰ Az általunk közölt leletanyagból hiányoznak az ún. értékpénzek, amelyekből nem tudjuk, hogy kerültek-e elő példányok.

¹¹ A lemezek kissé deformáltak, így nem lehetett teljesen pontosan lemérni azokat.

2. kép. Nyersanyagok és veretlen lapkák

A 31 darab kerek alakú, vékony, veretlen lapka átmérőit és súlyait is nagyon változatosak: 9,44-9,74; 10,48-11,84; 10,93-11,80; 10,98-12,07; 11,19-12,01; 11,24-13,07; 11,28-12,40; 11,30-12,19; 11,43-12,27; 11,61-11,83; 11,62-11,72; 11,62-11,80; 11,62-12,46; 11,64-12,75; 11,70-12,38; 11,74-11,83; 11,75-11,86; 11,89-12,35; 11,94-12,24; 11,96-12,03; 11,97-11,99; 12,00-12,03; 12,15-12,38; 12,17-12,20; 12,18-12,42; 12,30-12,66; 12,31-12,92; 12,52-12,69; 12,56-13,10; 12,65-12,85; 12,70-12,78 milliméter, 0,12; 0,14; 0,15; 0,16; 0,18; 0,20; 0,21; 0,21; 0,21; 0,22; 0,28; 0,29; 0,30; 0,32; 0,32; 0,32; 0,33; 0,33; 0,36; 0,37; 0,39; 0,40; 0,42; 0,42; 0,44; 0,45; 0,46; 0,53; 0,56; 0,56; 0,61 gramm.

A 31 darab veretlen lapkán felül a leletanyagban található 12 darab szintén kerek alakú, vékony, veretlen, azonban ezüstözött lapka, amelyeknek az átmérőit és súlyait:

9,40-11,09; 9,28-12,26; 11,37-12,10; 11,76-12,54; 11,98-12,43; 12,14-12,42; 12,40-12,95; 12,44-12,63; 12,78-12,81; 12,82-12,86; 12,48-13,24; 13,03-13,09 milliméter, 0,18; 0,20; 0,21; 0,23 (töredékes); 0,25; 0,26; 0,26; 0,26; 0,34 (hozzátapadva egy másik töredék); 0,39 (legjobban ezüstözött); 0,49; 0,52 gramm.

Így a fenti két csoport átmérőit figyelembe véve azt látjuk, hogy a többség 11–13 milliméter közé esik, azonban a súlyadatoknál sokkal nagyobb a szórás, itt nagyjából 0,20-0,50 gramm között vannak a lapkák. Ez magyarázható azzal, hogy nem tudták egyforma vastagságúra nyújtani a rézlemezt. További érdekesség, hogy a lapkák nem teljesen egyenesek, hanem kicsit tál alakúak, ami arra utal, hogy nem vágták őket, hanem egy speciális szerszámmal kiütötték őket a lemezből.

A leletanyagban 26 darab érmét tudunk egyértelműen 17. századi hamis érmének meghatározni,¹² ezek átmérőit és súlyait: 12,38-13,40; 12,69-12,99; 12,76-12,43; 12,78-12,97; 12,87-13,10; 12,90-13,32; 13,07-13,23; 13,08-13,10; 13,09-13,29; 13,14-13,18; 13,14-13,24; 13,14-13,38; 13,14-13,53; 13,26-13,70; 13,27-13,60; 13,44-13,71; 13,53-13,74; 13,60-14,09; 13,64-13,87; 13,68-13,96; 13,73-13,74; 13,91-14,10; 13,94-14,16; 13,95-14,16; 14,26-14,30; 14,43-14,69 milliméter, 0,26; 0,28; 0,33;

¹² További négy darab érméről nem volt egyértelműen eldönthető, hogy hamis vagy eredeti. Ezek adatai: 0,36; 0,49; 0,58; 0,61 gramm, 12,80-13,51; 12,98-13,35; 13,95-14,26; 14,98-15,41 milliméter.

0,34; 0,34; 0,35; 0,36; 0,37; 0,40; 0,41; 0,42; 0,42; 0,44; 0,45; 0,45; 0,46; 0,48; 0,50; 0,52; 0,53; 0,56; 0,57; 0,58; 0,60; 0,60; 0,62 gramm.

Ha összevetjük a hamis érméket a veretlen lapkákkal, akkor azt látjuk, hogy ezeknek az átmérője inkább 12–14 milliméter között mozog, súlyuk pedig hasonlóan 0,20–0,50 gramm közé esik többnyire.

A hamis érme leírása: viszonylag jó állapotú, rézlemezre vert, ezüstözött, aránylag jó kidolgozású veretek (3. kép).

3. kép. 17. századi hamis érme a lelőhelyről

Előlap: kettős kör között zavaros körirat, közepén két részre osztott, ívelt oldalú címerpajzs, bal oldalán magyar vágások, jobb oldalán hármashalmon korona, rajta kettős kereszt, címer két oldalán verdejegy (K-B vagy azt utánozó). Ettől három veret tér el, azoknak címerpajzsa tükrözve van.

Hátlap: kettős kör között zavaros körirat, közepén holdsarlón Szűz Mária, jobb kezében a gyermek Jézus.

Az éremkép alapján az alábbi uralkodók érmei jöhetnek számításba. Rudolfnál még négy részre osztott címerpajzsot látunk, két részre osztott címerpajzs először II. Mátyás idején jelenik meg, itt az Unger 870 típus jöhetne szóba (1613–1620 között verik). II. Ferdinánd pénzei közül az Unger 916 (1621–1638 között verik), III. Ferdinánd érmei közül az Unger 953 (1638–1659 között verik), míg I. Lipót Unger 1107 (1659–1683 között verik) típusú érmeje néz ki hasonlóan. Azonban II. Mátyás érmeit kizárnám, mert ott a címer alakja kissé szögletesebben van kialakítva, így az érme az 1621–1683 közötti időszakban készülhetett. Mivel I. Lipót veretei nem találhatóak meg a lelőhely éremanyagában, így a hamis érme készítését talán szűkíthetjük az 1621–1659 közötti időszakra. Azt azonban nem jelenthetjük ki biztosan, hogy ezen hamis érme az itt működő műhelyben készültek.

A veretlen lapkák átmérője 11–13 milliméter közé esnek. A leletanyagban található 26 darab 17. századi hamispénz átmérője 13–14 milliméter inkább.¹³ Egy dologgal viszont érdemes számolni még. Amikor a lapkát betették a két verőtő közé és ráütöttek, akkor minimálisan még nyúlt a lemez. Ha csak a metrikus adatokat nézzük (a lelőhelyen talált érmekeket figyelembe véve), akkor azt látjuk, hogy II. Mátyás denárai inkább 13–14 milliméter között vannak, II. Ferdinánd denárai 11–13 milliméter között, míg III. Ferdinánd egyetlen denárja 14 milliméter átmérőjű. A veretlen lapkák súlyai 0,20–0,40 gramm között vannak, míg a 26 hamis denár súlya 0,20–0,60 gramm között. II. Mátyás denárai 0,40–0,60 gramm között, II. Ferdinánd denárai 0,30–0,50 gramm között, az egyetlen III. Fer-

¹³ A Tevelen és Bonyhádvarasdon talált lapkák átmérője is leggyakrabban 13–14 mm közé esett.

dinánd denár 0,50 gramm súlyú. Tehát ha csak a lapkákat nézzük, akkor azok inkább II. Ferdinánd denáraihoz állnak közelebb. Azonban az akkor dolgozó pénzhamisítóknak nem állt rendelkezésükre olyan pontos mérleg és mérőeszköz, amilyennel mi rendelkezünk, így pár tized gramm vagy milliméter nem számított.

A lelőhely éremanyaga

A lelőhelyről ajándékozás útján 25 darab középkori érme került a Wosinsky Mór Múzeum gyűjteményébe. Ezen kívül további érmek (101 darab) vannak magángyűjteményben, amelyek jelen tanulmányban szintén meghatározásra és közlésre kerülnek (P1-P65).¹⁴ Ezek nem egyértelműen köthetők a pénzhamisító műhelyhez, de az érmék meghatározásával fogalmat alkothatunk a lelőhely pénzforgalmáról.

Külföldi veret nem sok található a leletanyagban. A lelőhely egyik legkorábbi verete egy 13. századi friesachi denár. Szintén a mai Ausztria területéről származik egy 1531-es pfennig, amely elterjedt pénz volt ekkoriban Magyarország területén. A Cseh Királyságot három veret képviseli, egy-egy darab II. Ulászló és I. Ferdinánd hellerje, míg a harmadik heller töredékessége miatt nem volt pontosan meghatározható. A Lengyel Királyság területéről szintén három darab érme ismert. Az első érme I. Zsigmond garasa, amelynek az éremképe jó, de az előlapi körirat kissé zavaros, míg a hátlapi körirat teljesen zavaros, ezért feltételezem, hogy hamis lehet az érme. A második érme III. Zsigmond 3 polturása, míg a harmadik érme egy 3 polturás nagyon rossz minőségű hamisítványa (réz, rossz éremkép, olvashatatlan körirat). Szintén a külföldi érmék közé sorolható nyolc darab Nürnbergből származó számolószeton, amelyekről lejjebb részletesebben írok még.

A magyar veretek közül a legkorábbiak III. Béla rézpénzei, amelyek nagy számban fordulnak elő középkori lelőhelyeken. Azonban feltűnő, hogy sem korábbi érme nem került elő, illetve III. Béla veretei és az utána következő érme között majdnem 150 év található. Ezek az érmék I. Lajos – szintén gyakori – szerezsenfejes denárai. Zsigmond uralkodásának idejéből csak quaringok kerültek elő nagy számban. I. Ulászló hét, míg V. László egy darab denára került elő. I. Ulászló denárai közül kiemelném a P 28-as számút (Unger 472), melyen eddig ismeretlen T-I verdejegy olvasható. Érdekes, hogy I. Mátyás és II. Ulászló egyetlen érméje sem ismert eddig. II. Lajos három denára ismert, valamint egy ritkábbnak számító, Schweidnitzben vert félgaras. Szapolyai János egy denára került elő. I. Ferdinánd denárai nagy számban ismertek, vannak köztük jó minőségű ezüst veretek, valamint szintén jó minőségű, állami verdében készült hamisítványok is. Utóbbi azért feltételezzük, mert a denárok éremképe jó kidolgozású, teljesen megegyezik az eredeti érmék éremképével, mindössze annyi eltérés van, hogy réz lapkára készültek és ezüstözöttek. Ha nem állami verdében készültek, akkor ott használt szerszámokkal máshol, vagy egy nagyon jó kezű hamisító készítette. Miksa és Rudolf veretei kisebb számban kerültek elő, és itt is találunk eredeti, valamint hamis vereteket is. II. Mátyásnak csak eredeti érméi kerültek elő, azonban II. Ferdinánd veretei között ismét találunk eredeti és hamis vereteket is. Miksa, Rudolf és II. Ferdinánd érméi közül a rossz minőségű érmekről (jó éremkép, kevés ezüsttartalom) nem dönthető el egyértelműen, hogy esetleg állami verdében készült, rosszabb minőségű veretek/inflációs pénzek, vagy nagyon jó kivitelű hamisítványok esetleg. Bethlen Gábor rövid uralkodásából három denár került elő. A leletanyag legkésőbbi verete III. Ferdinánd 1651-es denára.

¹⁴ A 101 darab érméből 36 darab érmét nem tudtunk meghatározni pontosan, ugyanis ezek még nincsenek megtisztítva, így ezek nem kerülnek most közlésre. Azonban első ránézésre látszik, hogy azok is többnyire 17. századi denárok, sok köztük a hamisítvány. Ezt erősítik meg az anyagvizsgálati eredmények is.

Számolózsetonok

A nürnbergi számolózsetonok viszonylag gyakori leletei a középkori régészeti leletanyagnak, azonban mindeddig a magyarországi numizmatika csak érintőlegesen foglalkozott velük. Összefoglaló munka magyar nyelven még nem született. Részletes közlésük csak a külföldi és hazai leletanyag, valamint a szakirodalom együttes feldolgozásával lehetséges. Jelen tanulmányban erre nincs lehetőségünk, így csak röviden jellemezzük őket. Három darab réz zseton, az ún. „rózsás” típusba¹⁵ tartozik. Ezek előlapján kettős gyöngyör között körirat, belső körben három-három darab korona és lilium veszi körbe a középen lévő rózsát. Hátlapján kettős gyöngyör között körirat, középen dupla háromkaréjos – a karéjok között háromszög alakú nyúlványokkal – mezőben három részre osztott, keresztres országalma.

Körirat variációk:

a, AV: HANNS KRAVWINCKEL IN NV, RV: GOTES GABEN SOL MAN LOB (Adj hálát Isten ajándékának)

b, AV: WOVLV LAVFER IN NVREM, RV: GOT ALEIN DI[E] EERE SEI (Egyedül Isten dicsőségére)

c, AV: WVLF LAVFER IN NVR[E]M, RV: WER GOT VER TRAVT HAT [auf keinen sand gebaut] (Az Istenbe vetett bizalom szilárd alapot biztosít)

Négy darab réz zseton a Szent Márkos típusba¹⁶ tartozik. Mindegyik veret méretre kisebb, mint az előző típus. Ezek előlapján kettős gyöngyör között körirat, belső körben középen Szent Márk szárnyas oroszlánja, mancsában evangélium. Hátlapján kettős gyöngyör között körirat, középen dupla háromkaréjos – a karéjok között háromszög alakú nyúlványokkal – mezőben három részre osztott, keresztres országalma.

Körirat variációk:

a, AV: WOLF LAVFER NI(!) NVREM, RV: ?¹⁷

b, AV: WOLF LAVFER IN NVREMBERG, RV: GOTTES REICH BLEIBT EWICK (Isten országa örökkévaló)

c, AV: GOTES SEGEN MACHT REICH (Isten áldása gazdagít),¹⁸ RV: WVLF LAVFER IN NUREMBER/WULF LAVFER NI NVRM

A zsetonokat valószínűleg nem eredeti funkciójukban használták. Feltételezzük, hogy hasonló szerepe lehetett a tárgyaknak, mint a Dombóvár–békatói és a Zombor–bácsmonostorszegi (Szerbia) temetőben talált nürnbergi zsetonoknak, azaz ékszerként használták fel őket. Ezt erősíti az a tény is, hogy mindegyik zseton át van lyukasztva, a nyolc darabból hat darab kétszer is. A dombóvári példány (193. sír) szintén Wolf Lauferhez köthető, míg a bácsmonostorszegieknél nincs név feltüntetve. Valószínű, hogy az ilyen jellegű fejdíszek déli szláv betelepülőkhöz köthetőek (néprajzi párhuzamként baranyai sokácok és bosnyákok szokásai hozhatóak fel).¹⁹ A magyarországi néprajzi kutatás a pénzekből készült nyakékeket lázsiásnak nevezi, amelyet főleg a 19–20. századból ismerünk, de korábban is előfordult.²⁰ Így ezeket a pénzeket talán ilyen ékszereken is felhasználhatták. Talán ugyanilyen célból lyukaszthatták át a lelőhely több érméjét: III. Béla két darab ún. kufikus veretét, a friesachi denárt, valamint I. Ferdinánd, II. Mátyás és III. Ferdinánd egy-egy denárát.

¹⁵ A szerző saját elnevezése.

¹⁶ A szerző saját elnevezése.

¹⁷ GOT kezdetű mondatok egyike lehet.

¹⁸ Példabeszédek 10, 22: „Az Úrnak áldása, az gazdagít meg, és azzal semmi nem szerez bántást.”

¹⁹ GAÁL 1982, 167, 171–172, 205.

²⁰ „Női nyakék, melyen ezüstpénz vagy más, sokszor a forgalomból már kivont pénzérmék csüngenek. Korábban Mo. több táján előfordult, a 19. sz. végére azonban csak Szekszárd, Kalocsa, Baja, Szeged vidékén és a Bácskában volt jellemző viselet. Ott az I. világháborúig készült lázsiás (nagy pénz, húszas, medál) 3–5 cm átmérőjű ezüst érmékből állt. Helyi stílusú ötvösművű akasztófület és keretet is kaptak az érmék: csipkézett, vésett ezüstlemez, gyakran színes ékkövekkel. Kívül viselték az érmén a szentek, angyalok képét, míg az uralkodók képmása belül maradt. A 19. sz.-ban inkább textilszalagra, többnyire színes, esetleg gyógyító erejűnek tartott gyöngyök közé fűzték 1–5 szem lázsiást és szorosan a nyakukra kötötték.” MNL III. 1980, 415–416.

*Archeometriai vizsgálatok*²¹

A hat darab nyersanyagnak tartható lemez közül négy került megvizsgálásra.²² Ezek összetétele nagyjából 98%-ban réz, minimális – többnyire fél százalék alatt – arányban van bennük ólom, ón, antimon és nikkel. A 12 darab – általunk előzetesen ónoztottnak vélt – lapka összetétele 81–99%-os réz. Igazából csak a három első lapkán sikerült kimutatni nagyobb mértékben ezüstöt, így a lapkákat nem ónozták, hanem ezüsttel futtatták be.²³ Ezen a három lapkán 6, 13 és 17 százalékban sikerült kimutatni az ezüst jelenlétét. Szinte mindegyik lapkánál, de itt is minimális mennyiségben kimutatható ón, antimon és nikkel, azonban ezekben sokkal kevésbé van jelen az ólom. A többi 31 darab lapka, amelyen szemre nem volt látható ónozás/ezüstözés nyoma, 98–100%-ban réz, mindössze egy minta, a 26-os számú tűnik ki közülük. Ez csak 80%-ban tartalmaz rezet és közel 20%-ban cinket, ami azért is érdekes, mert a többi mintában nagyon elenyésző százalékban volt kimutatható. Ezekben a lapkában is kis mennyiségben kimutatható az ón, antimon, ólom és nikkel.

Kora újkori pénzhamisítás

A 17. századi pénzhamisítás kérdésével kevesebb szakirodalom foglalkozik,²⁴ a források feldolgozása pedig szükséges lenne, azonban az itteni leletek is tanúsítják, hogy ekkor is folyt ilyen tiltott tevékenység. Pénzhamisító műhelyek anyagait várak, városok közelében, illetve eldugottabb helyeken (pl. barlangok) szokták megtalálni. Azonban ez egy középkori faluhelyen került elő, így inkább a vámtelki,²⁵ valamint a teveli és bonyhádvarasdi²⁶ lelőhelyekkel állítható párhuzamba. Előbbi a mai Szerbia területén található, és az 1570–1580-as években működhetett a pénzhamisító műhely. Utóbbi kettő szintén Tolna megyében található, Pincehelytől déli irányban kb. 30 kilométerre. Tevelen és Bonyhádvarasdon is talán II. Mátyás idejében működhetett pénzhamisító műhely. Így nem zárható ki az sem, hogy a teveli és a pincehelyi lelőhelyek között valamilyen kapcsolat volt.

A pincehelyi lelőhellyel kapcsolatban használt műhely szó csak feltételezés. Nem biztos, hogy külön műhelyépület állt rendelkezésre,²⁷ elképzelhető, hogy egy fémmegmunkáló – pl. falusi kovács – épületében dolgoztak. A verőtövek elkészítése, a lemezek kivágása és azok ezüstözése szakavatott kezeket igényelt. A tanulmány elején említett középkori és török kori pecsétnyomot is talán azért gyűjtötték össze, hogy azokat beolvassák és felhasználják később, vagy a verőtő elkészítéséhez használhatták mintának. A lelőhely kutatásában újabb előrelépést egy régészeti feltárás jelenthetne, melynek során a leletek eredeti lelőkörnyezetükből kerülhetnének elő, ugyanis az ismertett leletanyag pontos szóródását a lelőhelyen belül nem ismerjük.

A lelőhelyünktől északkeletre található Pincehely községben éppen a 17. század elején emelt a török új erősséget. A kisebb párkány 1615–1618/1619 között épült, mindvégig kisszámú helyőrsége volt, 1630-ban 29 martalóc védte. A palánk 1686-ig biztosan használatban volt.²⁸ Elképzelhető, hogy a vár martalóc²⁹ helyőrsége végzett a vártól kicsit távolabb eső helyen ilyen tiltott tevékenységet, amiből egy kis plusz bevételre tehettek szert, a feltételezhetően nem túl magas zsold mellett. A másik lehetőség, hogy a martalóc várórság tudtával, esetleg támogatásával végeztek pénzhamisítást a településen lakó déli szláv eredetű lakosok. Amennyiben így volt, érdekes, hogy mind a vár őrsége, mind

²¹ A vizsgálatokat May Zoltán végezte el az MTA TTK Anyag- és Környezetkémiai Intézetében, munkáját ezúton is köszönjük. A teljes eredményesort a későbbiekben közöljük.

²² A vizsgálatok XRF (röntgenfluoreszcens analízis) technikával készültek, amely egy roncsolásmentes anyagvizsgálati eljárás, azonban hátránya, hogy csak az érme felületét méri. A felülethez közel bizonyos kémiai elemek feldúsulhatnak, így a mérés nem 100%-os pontosságú.

²³ Több lapkán kis mértékben kimutatható volt a higany, amiből akár arra is következtethetünk, hogy a lapkákat tűzi ezüstözés technikával vonták be. Ehhez lásd: KÁPLÁR–KAHLER 1977, 140.

²⁴ Lásd pl. KAHLER 1985.

²⁵ NAGY 2009–2010; NAGY 2011–2012.

²⁶ GAÁL 2006.

²⁷ Azt sem tudjuk biztosan, hogy a település ekkor létezett-e még, lehet, hogy már csak pusztá volt.

²⁸ K. NÉMETH 2013, 65, 74.

²⁹ Eredetileg balkáni keresztényekből szervezett török gyalogoscapat. A szónak fosztogató katona, rabló jelentése is ismert.

a településen lakók eredetileg keresztények lehettek, akik közül – valószínűleg a katonák – nagyobb arányban tértek át az iszlám hitre. Egy harmadik lehetőség is elképzelhető, miszerint a vár helyőrségének tudta nélkül, teljesen titokban végezték a pénzhamisítást, így is előteremtve az adónak szánt pénzt. Azt tudjuk, hogy az oszmán-török adószedők általában jobban elfogadták a jobb minőségű magyar ezüstpénzeket, mint a török ezüstpénzt. Így egy Balkánról érkező katonát meg lehetett tévesztetni a hamis veretekkel (természetesen a magyar lakosság is megtéveszthető volt a hamis pénzekkel). A fentebb leírt gondolatokat bizonyítani nem tudjuk, csupán játék a lehetőségekkel.

A lelőhely éremanyagának éremképei alapján a műhely működésének idejét az 1621–1659 közötti időszakra, míg az érmék metrikus adatai alapján az 1619–1637 (II. Ferdinánd uralkodása) közötti periódusra szűkíthetjük. Ez jól egybevág az ebben az időszakban felépített pinchehelyi párkány építésének idejével. Bár sok bizonytalan tényező van, feltételezhetjük, hogy a lelőhelyen az 1620–30-as években folyt – elsősorban – magyar ezüstdenárok hamisítása.³⁰

³⁰ Ezeket a hamisítványokat szokás kovácshamisítványoknak nevezni. A hamisítványok egyszerű utánzatok csak, amelyeknek az elkészítése nem igényelt nagy szaktudást. KÁPLÁR – KAHLER 1977, 137.

1. táblázat. A lelőhely éremanyaga

Kibocsátó ország Uralkodó	Típus	Verdejegy Verde Verési idő	Súly (gr)	Átmérő (mm)	Leltári szám /azonosító	Megjegyzés
Salzburgi Érsekség						
<i>II. Eberhard érsek</i> (1200–1246)	<i>pfennig</i> , CNA C a 12.	– Friesach 1200–1246	0,83	17,53-17,49	P01	átlyukasztott
Ausztria						
<i>I. Ferdinánd</i> (1521–1564)	<i>pfennig</i> ³¹	– Linz 1531	0,30	12,04-11,17	P02	
Cseh Királyság						
<i>II. Ulászló</i> (1471–1516)	<i>heller (weisspfennig)</i>	– Kuttenberg 1471–1516	0,25	14,73-13,70	2017.1.1.	egyoldalal veret
<i>I. Ferdinánd</i> (1521–1564)	<i>heller (weisspfennig)</i>	– Kuttenberg 1521–1564	0,25	12,80-12,32	2017.1.2.	egyoldalal veret
?	<i>heller (weisspfennig)</i>	?	0,17	12,35	P03	töredékes, egyoldalal veret
Lengyel Királyság						
<i>I. Zsigmond</i> (1506–1548)	<i>garas</i> , hamis? ³²	–	1,59	23,31-23,55	P04	
<i>III. Zsigmond</i> (1587–1632)	<i>3 poltura (dreipölker)</i>	–	0,88	19,62-19,40	P05	erősen kopott
?	<i>3 poltura (dreipölker)</i> , hamis	–	1,16	18,86-19,57	P06	
Nürnberg						
<i>Hans Krauwinkel II</i> ³³	<i>számolózseton</i> , „rózsás” típus a változat	– Nürnberg 1586–1635	1,11	21,85-21,04	P07	átlyukasztott
<i>Wolf Laufer I</i> ³⁴	<i>számolózseton</i> , „rózsás” típus b változat	– Nürnberg 1554–1601	1,93	21,54-20,87	P08	kétszer átlyukasztott
<i>Wolf Laufer I</i>	<i>számolózseton</i> , „rózsás” típus c változat	– Nürnberg 1554–1601	0,82	20,92-20,97	P09	kétszer átlyukasztott

³¹ 1531–1539 között készült Ferdinánd nevére, aki ekkor már magyar és cseh király volt.

³² Poroszország részére vert garas.

³³ Két Hans Krauwinkelt ismerünk Nürnbergből, valószínű, hogy ez a zseton a másodikhoz köthető. <http://www.ukdfd.co.uk/pages/nuremberg-jetons.html> (2017. március 12.)

³⁴ Három Wolf Laufert ismerünk Nürnbergből. Az első 1554–1601, a második 1612–1651, míg a harmadik 1650–1670 között működött. A Hans Krauwinkel által készített zsetonokkal való hasonlóság miatt úgy gondolom, hogy a zsetonok az első Wolf Lauferhez köthetők, illetve a név után egyik esetben sem szerepel a II vagy III.

Wolf Laufer I	számlózseton , „Szent Márkos” típus a változat	– Nürnberg 1554–1601	0,64	17,48-17,71	P10	kétszer átlyukasztott
Wolf Laufer I	számlózseton , „Szent Márkos” típus b változat	– Nürnberg 1554–1601	0,77	18,28-18,57	P11	kétszer átlyukasztott
Wolf Laufer I	számlózseton , „Szent Márkos” típus c változat	– Nürnberg 1554–1601	0,81	17,21-17,48	P12	kétszer átlyukasztott
Wolf Laufer I	számlózseton , „Szent Márkos” típus c változat	– Nürnberg 1554–1601	0,53	18,29-17,42	P13	kétszer átlyukasztott
?	számlózseton , nem meghatározható	– Nürnberg 16–17. század	0,51	15,13-14,87	P14	erősen kopott, átlyukasztott
Magyar Királyság						
III. Béla (1172–1196)	rézpénz , CNH I 98, H 72, U 114.	? ? 1172–1196	2,82	26,42-27,47	P15	
	rézpénz , CNH I 101, H 73, U 115.	? ? 1172–1196	1,50	22,40-22,60	P16	átlyukasztott
	rézpénz , CNH I 101, H 73, U 115.	? ? 1172–1196	1,48	22,52-21,98	P17	átlyukasztott
	rézpénz , CNH I 101, H 73, U 115.	? ? 1172–1196	1,12	22,80-22,81	P18	
I. (Nagy) Lajos (1342–1382)	„szerecsenfejes” denár , CNH II 89A, H 547, P 89-1, U 432a.	nincs, csak pontok a kettős kereszt körül és a szerecsenfejnél Pécs? 1360-as évek	0,34	13,95	2017.1.3.	
	„szerecsenfejes” denár , CNH II 89A, H 547, P 89-1, U 432a.	nincs, csak pontok a kettős kereszt körül Pécs? 1360-as évek	0,31	13,72-12,53	2017.1.4.	
Zsigmond (1387–1437)	quarting , CNH II. 129, H 586, P 124, U 456.	B-A ³⁵ Buda? 1430?	0,61	13,98-13,65	2017.1.5.	
	quarting , CNH II. 129, H 586, P 124, U 456d.	B-A ³⁶ Buda 1430	0,28	12,69-12,42	2017.1.6.	

³⁵ Talán B-A verdejegy, ha igen, akkor POHL 1982, 124-13, UNGER 1997, 456d., Budán készült veret Angelo Walich kamaragróf ideje alatt.

³⁶ B-A verdejegy, POHL 1982, 124-13, UNGER 1997, 456d., Budán készült veret Angelo Walich kamaragróf ideje alatt.

	<i>quarting</i> , CNH II. 129, H 586, P 124-19, U 456g.	C-A Kassa 1430–1437	0,28	11,64	2017.1.7.	
	<i>quarting</i> , CNH II. 129, H 586, P 124, U 456.	W-? ? 1430–1437	0,55	13,31-13,39	2017.1.8.	
	<i>quarting</i> , CNH II. 129, H 586, P 124-49, U 456.	Q-L (?) Pécs? 1430–1437	0,47	13,25-11,95	P19	
	<i>quarting</i> , CNH II. 129, H 586, P 124-33, U 456π.	I-I Pozsony 1430–1437	0,35	12,50-12,30	P20	
	<i>quarting</i> , CNH II. 129, H 586, P 124, U 456.	? ? 1430–1437	0,48	11,92-11,66	P21	
I. Ulászló (1440–1444)	<i>denár</i> , CNH II 149C, H 598a, P 135, U 469δ.	W-S ? 1440–1441	0,62	13,97-13,34	P23	
	<i>denár</i> , CNH II 149A, H 598, P 135-5, U 469e.	D-n Brassó 1440	0,39	12,09-12,89	P24	
	<i>denár</i> , CNH II 146A, H 603, P 143, U 471.	?-B ³⁷ Alsólendva/Pécs 1442–1443	0,87	15,79-15,99	P25	
	<i>denár</i> , CNH II 145A, H 607, P 145-9, U 472.	B-n Buda 1442–1443	0,86	14,36-14,10	P26	Pohl a típus verését 1443-ra teszi.
	<i>denár</i> , CNH II 145A, H 607, P 145, U 472.	?-E ³⁸ ? 1442–1443	0,54	13,41-13,34	P27	
	<i>denár</i> , CNH II 145A, H 607, P 145, U 472.	T?-I ³⁹ ? 1442–1443	0,27	13,67-13,86	P28	
	<i>denár</i> , CNH II 143A, H 609, P 147, U 475.	? ? 1444	0,82	17,32-17,66	P29	
	15. századi denár ⁴⁰	–	0,56	17,48-14,81	P30	nem meghatározható pontosabban
V. László (1440–1453)	<i>denár</i> , CNH II 201A, H 643, P 150, U 494g.	B(fordított)-M ? 1440	0,44	13,87-13,93	P22	

³⁷ Lehetséges variációk: A-B (Alsólendva, Bánfi család) és P-B (Pécs).

³⁸ Lehetséges variációk: I-E, K-E (Kolozsvár) és R-E.

³⁹ Ilyen verdejegy a szakirodalomban eddig nem ismert.

⁴⁰ Az érme kialakítása alapján Albert, I. Ulászló, Hunyadi János, V. László vagy az interregnum jöhet szóba.

II. Lajos (1516–1526)	denár , CNH II 308A, H 846, P 258-2, U 675.	L-? ⁴¹ Körmöcbánya 1523?	0,44	16,14-15,70	2017.1.9.	
	denár , CNH II 308A, H 846, P 258, U 675.	L-? Körmöcbánya? 1524?	0,43	15,18-15,24	P31	réz
	denár , CNH II 308A, H 846, P 258-22, U 675.	?-R? ⁴² ? 152?	0,62	15,09-15,07	P32	réz
	félgaras	? Schweidnitz (Szilézia) 1523–1528	0,89	16,02-16,49	P33	
I. (Szapolyai) János (1526–1540)	denár , CNH II 331A, H 881, P 265.10-13, U 699.	I-? ⁴³ ? 1527–1530	0,37	16,04	2017.1.10.	hiányos
I. Ferdinánd (1526–1564)	denár , CNH III 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya 1533	0,55	15,29-15,67	P34	
	denár , CNH III 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya 1546	0,46	14,80-15,15	2017.1.11.	hiányos
	denár , CNH III 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya 1551	0,34	15,58	2017.1.12.	hiányos
	denár , CNH III 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya 1551	0,45	15,30-14,43	P35	átlyukasztott
	denár , CNH III 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya 1557	0,38	16,25	2017.1.13.	hiányos
	denár , CNH III 41, H 936, U 748a.	K-B Körmöcbánya 1563	0,34	15,46	2017.1.14.	hiányos
	denár , CNH III 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya ?	0,25	15,09	2017.1.17.	hiányos, erősen kopott
	denár, állami hamis? , CNH III 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya? 154? ⁴⁴	0,68	15,83-16,04	P36	ezüstözött
	denár, állami hamis? , CNH III 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya 1555	0,55	14,58-14,48	P37	ezüstözött

⁴¹ Talán L-K verdejegy, amivel 1521–1526 között készültek pénzek.

⁴² L-R verdejegyeket ismerünk 1522, 1523, 1524, 1525 évekből.

⁴³ I-T/E (1527), I-V (1527, 1528, 1529), I-R (1529) és I-B (1529, 1530) verdejegyekkel ismert.

⁴⁴ A 4-es szám után nem írtak másik számot.

	denár, állami hamis? , CNH III 40, H 935, U 745a.	K-B Körmöcbánya 1556	0,46	15,11-14,99	2017.1.15.	ezüstözött
	denár, állami hamis? , CNH III 40, H 935, U 745a.	? ? ?	0,51	15,56-15,48	2017.1.16.	ezüstözött
?	16. századi denár, állami hamis? ⁴⁵	? ? ???	0,44	14,64-14,96	P38	ezüstözött
?	16. századi denár , hamis	–	0,63	15,40-15,59	P40	
?	16. századi denár , hamis?	K-B Körmöcbánya ?	0,54	15,44-15,01	P41	
Miksa (1564–1576)	denár , CNH III 95, H 993, U 767a.	K-B Körmöcbánya 1577–1578	0,73	15,24-15,18	P42	
	denár, államis hamis? , CNH III 95, H 993, U 767a.	K-B Körmöcbánya 1577	0,59	15,59-15,24	P43	ezüstözött
	denár, államis hamis? , CNH III 95, H 993, U 767a.	K-B Körmöcbánya ?	0,33	14,95-15,08	P45	kissé zavaros kőirat, nincs ezüstözés nyoma
	denár , hamis, CNH III 95, H 993, U 767a.	K-B ? 1571?	0,38	15,10-14,23	P39	
Rudolf (1576–1608)	denár , CNH III 160, H 1059, U 811a.	K-B Körmöcbánya 1594	0,45	14,81-14,47	2017.1.25.	
	denár, állami hamis? , CNH III 159, H 1058, U 810a.	K-B Körmöcbánya 1579	0,42	15,23-14,98	P46	nincs ezüstözés nyoma, átlyukasztott
	denár, állami hamis? , CNH III 159, H 1058, U 810a.	K-B Körmöcbánya ?	0,58	15,14-15,32	P47	nincs ezüstözés nyoma
Rudolf? (1576–1608)	denár	K-B Körmöcbánya ?	0,45	15,51-15,56	P44	
II. Mátyás (1608–1619)	denár , CNH III 240, H 1140, U 869.	K-B Körmöcbánya 1611–1613	0,27	14,12	2017.1.18.	hiányos
	denár , CNH III 241, H 1141, U 870.	K-B Körmöcbánya 1618	0,57	13,47-14,44	P48	

⁴⁵ I. Ferdinánd U 748a. vagy I. Miksa U 766a-b. vagy Rudolf 810a. típusú denára lehet.

	denár , CNH III 241, H 1141, U 870.	K-B Körmöcbánya ?	0,52	14,26-14,86	P49	
	denár , CNH III 241, H 1141, U 870.	K-B Körmöcbánya 161?	0,46	13,70-14,17	P50	átlyukasztott
	denár , CNH III 241, H 1141, U 870.	K-B Körmöcbánya 1619	0,47	14,33	2017.1.19.	hiányos, kopott
	denár , CNH III 241, H 1141, U 870.	K-B Körmöcbánya 1620	0,46	13,86-13,15	P51	
II. Ferdinánd (1619–1637)	denár , CNH III 302, H 1203, U 916b.	K-B Körmöcbánya 1623	0,31	12,73-12,63	P52	
	denár , CNH III 302, H 1203, U 916b.	K-B Körmöcbánya 1625	0,38	13,47	2017.1.20.	hiányos
	denár , CNH III 302, H 1203, U 916b.	K-B Körmöcbánya 1625	0,31	13,15	2017.1.21.	
	denár, állami hamis? , CNH III 302, H 1203, U 916.	K-B Körmöcbánya ?	0,35	13,12-13,25	2017.1.22.	
	denár, állami hamis? , CNH III 302, H 1203, U 916.	K-B Körmöcbánya ?	0,31	12,17	2017.1.23.	hiányos
	denár, állami hamis? , CNH III 302, H 1203, U 916.	K-B Körmöcbánya ?	0,42	11,87-13,16	P53	
	denár, állami hamis? , CNH III 303, H 1204, U 917a.	K-B Körmöcbánya 1626	0,48	14,57-14,95	P54	
II. Ferdinánd? (1619–1637)	denár	K-B Körmöcbánya ?	0,30	11,47	2017.1.24.	körbenyírt, erősen kopott, ezüst
II. Ferdinánd? (1619–1637)	denár	K-B Körmöcbánya ?	0,42	11,69-11,52	P58	körbenyírt, erősen kopott, ezüst
I. (Bethlen) Gábor (1620–1621)	denár	K-B Körmöcbánya 162?	0,61	12,83-13,29	P55	
	denár	K-B Körmöcbánya 162?	0,85	12,72-12,96	P56	

	<i>denár</i>	K-B Körmöcbánya 162?	0,53	13,69-13,98	P57	
III. Ferdinánd (1637–1657)	<i>denár</i> , CNH III 360, H 1263, U 953.	K-B Körmöcbánya 1651	0,50	14,55-14,93	P59	
?	17. századi denár	–	0,48	13,03-12,83	P60	nem meghatározható pontosabban
?	17. századi denár	–	0,54	14,50-14,76	P61	kétszer átlyukasztott nem meghatározható pontosabban
?	17. századi denár	–	0,24	13,02-13,08	P62	nem meghatározható pontosabban
?	meghatározhatatlan	?	0,13	10,81	2017.1.26.	
?	meghatározhatatlan	?	0,34	12,39-12,27	P63	erősen kopott
?	meghatározhatatlan	?	0,49	13,57-12,34	P64	egyoldalas veret, talán ausztriai
?	meghatározhatatlan	?	0,90	14,18-15,29	P65	átlyukasztott, teljesen kopott

A meghatározás során felhasznált katalógusok: CNA I = KOCH 1994; CNH I = RÉTHY 1899; CNH II = RÉTHY 1907; CNH III = HUSZÁR 1975; H = HUSZÁR 1979; P = POHL 1982; U = UNGER 1997.

IRODALOMJEGYZÉK

- BIBOR 2013 BIBOR István, *Pincehely határának régészeti topográfiája*. Szakdolgozat. SZTE BTK. Kézirat. Szeged 2013.
- GAÁL 1982 GAÁL Attila, *A Dombóvár-békatói XVI–XVII. századi temető*. A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 10-11 (1982) 133–224.
- GAÁL 2006 GAÁL Attila, *Falusi pénzhamisító műhelyek emlékanyaga a Tolna megyei Tevel és Bonyhádvarasd határából*. WMMÉ 28 (2006) 105–132.
- GAÁL 2014 GAÁL Attila, *17–18. századi gyűrűk, pecsétgyűrűk és pecsétnyomók Tolna megyéből*. WMMÉ 36 (2014) 379–404.
- HUSZÁR 1975 HUSZÁR Lajos, *Corpus Nummorum Hungariae. III. Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657*. Bp. 1975.
- HUSZÁR 1979 HUSZÁR Lajos, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute*. Bp. 1979.
- K. NÉMETH 2001 K. NÉMETH András, *A Sió–Kapos–Koppány-köz és a Koppány-mente középkori települései*. Szakdolgozat. ELTE BTK. Kézirat. Bp. 2001.
- K. NÉMETH 2013 K. NÉMETH András, *Adatok a pincehelyi török párkány lokalizálásához*. Castrum 16 (2013) 1-2. sz. 65–78.
- K. NÉMETH 2015 K. NÉMETH András, *A középkori Tolna megye települései*. Településtörténeti adattár. Kézirat 2015.
- K. NÉMETH 2017 K. NÉMETH András, *Középkori pecsétnyomók, idézőbillogek és bulla Somogy és Tolna megyékből*. Kézirat 2017.
- KAHLER 1985 KAHLER Frigyes, *Adalékok az újkori pénzhamisítás történetéhez, a XVII. századtól 1848-ig*. Borsodi Levéltári Évkönyv 5 (1985) 227–254.
- KÁPLÁR – KAHLER 1977 KÁPLÁR László – KAHLER Frigyes, *Adatok a magyarországi pénzhamisítás kérdéseire; a pénzhamisítás technikájának alakulása az újkorban*. A debreceni Déry Múzeum Évkönyve 1976 [1977] 137–149.
- KOCH 1994 KOCH, Bernhard, *Corpus Nummorum Austriacorum. Band I. Mittelalter*. Wien 1994.
- MAKSAY 1990 MAKSAY Ferenc, *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I–II*. Bp. 1990.
- MNL III. 1980 *Magyar Néprajzi Lexikon. Harmadik kötet. K–Né*. Főszerk. Ortutay Gyula. Bp. 1980.
- NAGY 2009–2010 NAGY Jenő, *Két XVI. századi hamis éremlelet Vámtelekről*. NK 108-109 (2009–2010) 215–222.
- NAGY 2011–2012 NAGY Jenő, *Újabb két XVI. századi hamis éremlelet Vámtelekről*. NK 110-111 (2011–2012) 139–144.
- PAPP 2000 PAPP István, *A Tamási járás évszázadai*. Tamási 2000.
- POHL 1982 POHL, Artur, *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540*. Bp.–Graz 1982.
- RÉTHY 1899 RÉTHY László, *Corpus Nummorum Hungariae. I. Árpádházi királyok kora*. Bp. 1899.

- RÉTHY 1907 RÉTHY László, *Corpus Nummorum Hungariae. II. Vegyesházi királyok kora*. Bp. 1907.
- UNGER 1997 UNGER Emil, *Magyar éremhatározó I. kötet (1000–1540)*. Bp. 1997.
- VARGA – NAGY 2015 VARGA, Máté – NAGY, Zsolt Dezső, *Coin counterfeiter workshops in Hungary during Medieval and Early Modern Ages*. Kézirat 2015.

RÖVIDÍTÉSEK

- NK Numizmatikai Közlöny, Bp.
- WMMÉ A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

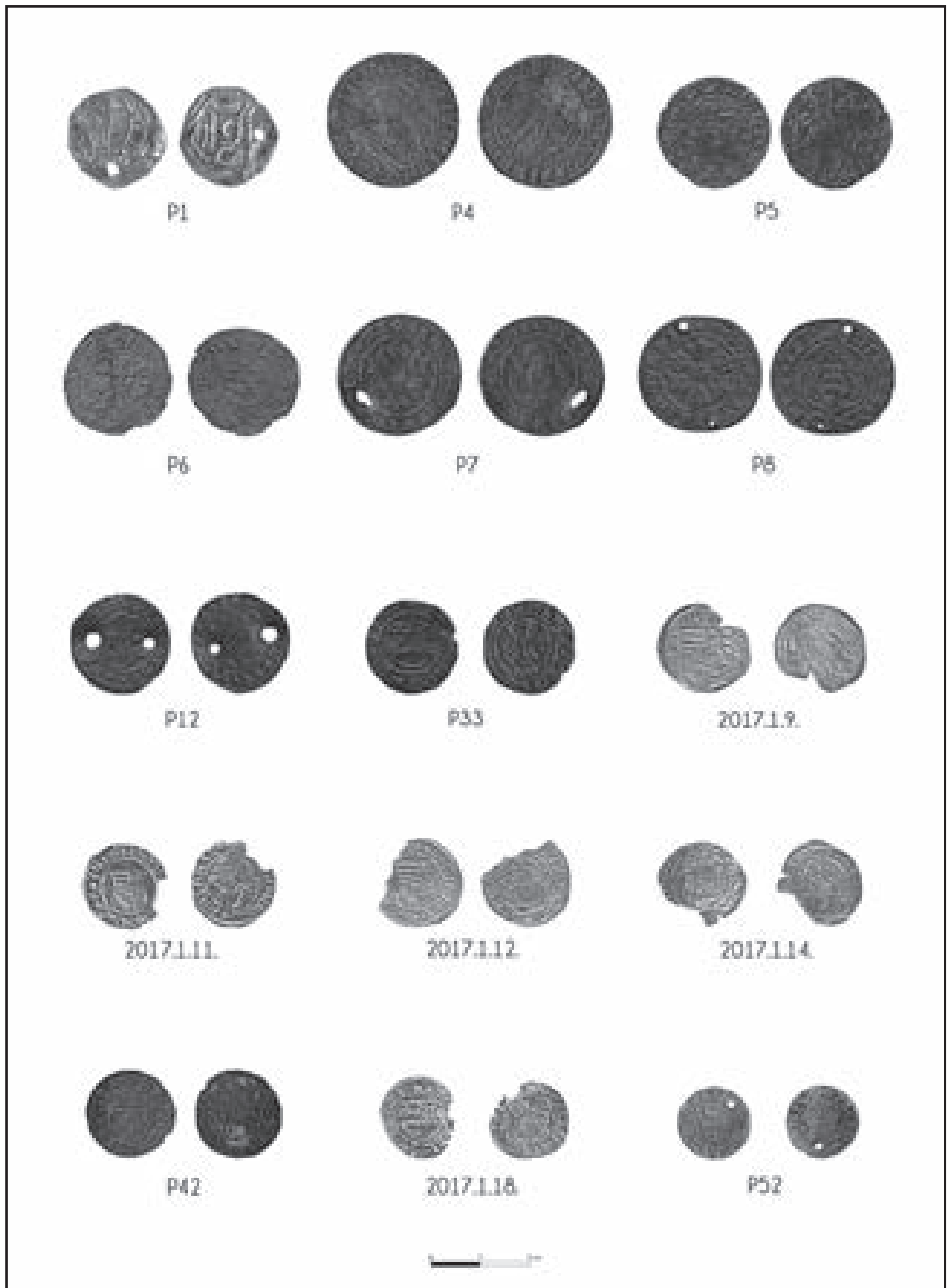
Fundobjekte einer Geldfälscherwerkstatt aus dem 17. Jahrhundert am Flur von Pincehely

Südöstlich von Pincehely, nördlich vom Fluß Kapos wurden auf einem Hügelzug, auf einer etwa 80 m langen Fläche Kupferblechstücke und rundförmige Plättchen gefunden. Die Fundstücke stammen von einem bekannten archäologischen Fundort, von einem mittelalterlichen-frühneuzeitlichen Gemeindeplatz. Die Siedlung ist mit der mittelalterlichen Siedlung, namens Koromzó zu identifizieren (in der Fundortdatenbasis steht als Pincehely-Bödönkút). Die erste Erwähnung der Ortschaft ist vom Jahre 1357, sie war jedoch sogar während der Türkenzeit bewohnt, zwischen 1565 und 1590 wurde der Ortsname in vier Steueraufnahmen eingetragen. In den 1980-er Jahren kam hier ein Münzfund hervor, er wurde jedoch nicht ins Museum gebracht. Auch über diesen Fundort veröffentlichte Attila Gaál (vorläufiger Museumsdirektor) einen Stempel vom 17. Jahrhundert mit arabischen Buchstaben, sowie Andrár K. Németh einen anderen Stempel vom Mittelalter.

Die hier dargestellten Fundstücke waren von mit Metalldetektoren ausgerüsteten Amateuren gefunden, welche in mehreren Jahren zusammengesammelt wurden. Das hervorgekommene numismatische Material ist kein geschlossener Gesamtfund, sondern tauchte von einem größeren Gebiet hervor. Aufgrund der Funde läßt es sich feststellen, daß auch das Material einer Geldfälscherwerkstatt gefunden werden konnte. Im Gesamtfund finden wir Rohstoffe, Kupferbleche (6 Stk.), von denen die runden Plättchen ausgeschnitten wurden und viele rundförmige ungeprägte Blechplättchen (43 Stk.) sind auch verblieben. Bei den Fundstücken wurden auch Untersuchungen zwecks Stoffzusammensetzungen durchgeführt, so stellten wir fest, daß manche versilbert sind, aber es gibt auch welche, auf denen es keine Prägung gibt. Unter den Fundstücken gibt es auch falsche Münzen, 26 Stk. sind eindeutig als Verfälschung zu betrachten. Im Hinblick auf die falschen und originellen Münzen, sowie auf die Größendaten und Münzenbilder sind wir zu dem Schluß gekommen, daß die Geldfälschung in der Zeit zwischen 1621–1659 gelaufen ist, vielleicht während der Herrschaft von Ferdinand II (1619–1637). Aus dieser Zeit haben wir wenige Quellen über die Fälschung, aber auch die hiesigen Fundstücke beweisen es, daß hier damals auch so eine verbotene Tätigkeit gelaufen ist. Das Material von Geldfälschungswerkstätten tauchen meistens in der Nähe von Burgen oder Städten, bzw. weltfernen Plätzen hervor. Hier kam es aber auf einem mittelalterlichen Dorfplatz zum Vorschein, so sind sie eher mit den Fundstücken von Vámtelek, Tevel und Bonyhádvarasd zu vergleichen. Die letzten zwei sind auch im Komitat Tolnau, etwa 30 km südlich von Pincehely zu finden. In Tevel wurden die Prägungen vom König Matthias II (1608–1619) gefunden. So läßt es sich vielleicht auch feststellen, daß irgendeine Verbindung zwischen den Fundorten von Tevel und Pincehely besteht.

Im Münzschatz des Fundortes (99 Münzen) haben wir neben einigen ausländischen Prägungen (Österreich, Tschechien, Polen) hauptsächlich ungarische Geldmünzen vom 12. Jahrhundert bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts gefunden. Die letzte Prägung des Münzschatzes ist ein Denar von Ferdinand III. aus 1651. Bedeutend sind die Jetons aus Nürnberg (8 Stk.), welche von den damals hier lebenden Südslawen als Juwelier benutzt waren. In der Nähe des Fundortes, in Pincehely gab es eine kleinere türkische Besatzungsgruppe zwischen 1615–1618/1619, deren Marodeur- oder Burgwachengruppe vielleicht irgendeine Beziehung mit der Geldfälschung haben konnte. Alles in

allem kann man soviel behaupten, daß die Fälschung der – meistens – ungarischen Silberdenaren auf dem Fundort in den 1620–1630-er Jahren erfolgen konnte. Einen neuen Schritt bei der Forschung des Fundortes könnte eine archäologische Ausgrabung bedeuten, wobei die Funde von ihren originellen Fundortgegend hervortauchen könnten, da wir die genaue Zertreuung des veröffentlichten Fundmaterials innerhalb des Fundortes nicht kennen.

1. tábla. Válogatás a lelőhely éremanyagából

CSAPAI JÁNOS

Ónedények a sárközi református gyülekezetekben

A magyar református gyülekezetek klenódiумai között országhatáron innen és túl jelentős számú ónedény őrződött meg, melyek többsége a 18. században készült, de akadnak korábbi tárgyak is. Összefoglaló néven klenódiumnak nevezzük az úrasztalához való felszereléseket, terítőket, kenyérosztótányérokat, kelyheket, boroskannákat, keresztelő készleteket. A református egyházban két szentség van, a keresztség és az úrvacsora. Így az ón tárgyak is e két „sákramentum” kiszolgáltatásához kapcsolódnak: keresztelő kancsók és tálak, tányérok és bortartó kannák, ritkábban poharak, kupák készültek belőle. A református egyház nem írta elő, hogy milyen anyagból készüljenek a templomi edények.

Az 1562-ben megfogalmazott Debrecen Egervölgyi hitvallás szerint *„Az Írás ivóeszközzől, vagy pohárról emlékezik. Tehát mindennemű edényeket, akár üveg, akár fa vagy arany, ezüst és cserép legyenek, vagy rézből, vagy bármiféle ércből készültek, elfogadjuk, csak a visszaélés, fényűzés, babona és botrány legyenek eltávoztatva.”*¹

A legnépesebb csoportot a kannák képezik, számos darabbal rendelkezik egy-egy gyülekezet. A kannákat rendszerint „kis-, közép- és nagykanna”-ként sorolják fel a korabeli leltárak. Gyakorlati okokból alakult ki, hogy többféle méretű kannát szereztek be, hiszen változó volt az úrvacsorás istentiszteletek résztvevőinek száma. Például a délutáni-, vagy az ünnepek másnapján tartott istentiszteleteken nem úrvacsoráztak annyian. Ezekből az edényekből töltötték a bort a híveknek körbe adott kelyhekbe. Az ónból készült kehely és pohár ritka, ezeknek általában réz volt az alapanyaga, melyet ezüsttel vagy arannyal futtattak. Ennek gyakorlati oka volt, fertőtlenítő, baktériumölő hatásuk miatt. A másik számosabb csoportot a tálak és tányérok képezik, melyeken a csíkokra felszeletelt kenyeret tárolták, az úrvacsora alkalmával, illetve osztották a híveknek. Fennmaradásuk annak köszönhető, hogy nem voltak és ma sincsenek mindennapos használatban ezek az edények. Évente 6 alkalommal van úrvacsoraosztás (nagybőjt, húsvét, pünkösöd, új kenyér, új bor, karácsony), így nem mentek tönkre, ellentétben a hétköznapi használatban levőkkel. Megbecsült „ősi” tárgyai a gyülekezeteknek. Használati módjukból viszont következik, hogy kevesen ismerik ezeket a tárgyakat, csak a vallási szertartásokban résztvevők találkoznak velük. Pedig fénykorukban szinte minden

¹ KISS 1882, 152.

társadalmi réteg asztalán megtalálhatóak voltak, a főúri családoktól kezdve a mezővárosi parasztpolgár otthonokig. A 19. század első felében a gyorsan terjedő olcsó keménycserép kiszorította őket a mindennapos használatból. Mivel a magyar ónedényállomány legnagyobb része ma is a református egyházközségek tulajdonában van, jelentéktelen hányaduk került közgyűjteményekbe és azok kiállításába.

Az ónedényeknek a református egyházban betöltött szerepére, az ötvöstárgyakhoz és úrasztali terítőkhoz hasonlóan, az 1934-es református egyházművészeti kiállítás hívta fel a figyelmet.²

Az ón kedvező tulajdonságainak köszönhetően elterjedtségét. Alacsony olvadáspontú, könnyen formálható, szépen díszíthető fém, ennek következtében az ónművesség a viszonylag könnyen elsajátítható technikát igénylő mesterségek közé tartozott. Az edényeket öntőformákról készítették, felületüket esztergályozással simították, véséssel és domborművesen öntött részekkel díszítették. Ezüstös fényük az ötvöstárgyakhoz tette őket hasonlatossá. Az ónművesség az évszázadok folyamán egyéni ízű, magas mesterségbeli tudásról tanúskodó kézműipari ágga fejlődött. Az európai ónöntés kezdetei a középkorig nyúlnak vissza.³

A magyarországi ónművesség virágkora a 16-17. század volt, ekkor két központja alakult ki, Erdély és a Felvidék. Ónérc a magyar bányákban csak kisebb mennyiségben fordult elő, ezért az edénykészítéshez szükséges ónt külföldről szerezték be.⁴ A mesterség első hivatott képviselői már a 16. században feltűnnek a városi számadásokban. A kannagyártók, „Zinnegiesserek”, „Kannegiesserek” megtalálhatók Pozsonyban, Sopronban, Kassán, Kolozsvárott, Bártfán, Budán. A 16-17. században Lőcsén, Eperjesen, Nagyszébenben, Brassón és Segesváron is megjelennek az ónöntők. A Felvidéken a legjelentősebb központtá Kassa vált.⁵

Kezdetben a fémműves szakmák differenciáltsága ellenére sem működtek önálló ónműves céhek. A rokonszakmák céheibe tömörültek. Gyakori volt a harang-, ágyúöntők és ónművesek társulása; sok esetben egy személy művelte mindezeket. Tanúsítják ezt az olyan pecsétek is, melyeken együtt szerepel a harang, kanna és ágyúcső. A 17. századtól úgynevezett szövetkezett céhek is alakultak, melyek tagjai több település kannagyártói voltak.⁶

Az ónt edénykészítéshez soha nem használták tisztán, ólommal ötvözték. Az ötvözetnek lejjebb szállt az olvadáspontja, jobban kitöltötte az öntőformát, csökkentette a fém törékenységét. Az ötvözés arányára az ólom mérgező tulajdonsága miatt ügyelni kellett. A hagyományos gyakorlat a német területekről elterjedt úgynevezett nürnbergi próba volt, mely 10 rész ón és egy rész ólom ötvözetét jelentette.⁷ Dolgoztak 8-1 arányú ötvözetrel is.⁸

Az ónkannák tekintetében szembetűnő a felvidéki és az erdélyi munkák formai különbözősége. A felső-magyarországi műhelyekben készültek hengeralakúak, zömöktestűek, a testét alul és fölül domború gyűrűk ölelik körül. Jellemzőjük a jellegzetes profilú kiöntőcsőr. Billentője és fogója vagy nincs, vagy kevésbé díszes, ellentétben az erdélyiekkel, füle sima, talapatának profilja erős, markáns hatású. A jellegzetes erdélyi kanna teste általában karcsú köpenyű, felfelé ívesen karcsúsodik, nincs kiöntője, a füleken domborműves díszítés, a fenéken, belül általában vázás, csokros fenékrózsa található.⁹

A kannák formailag a legösszetettebb csoportot képezik, alkotóelemeik is kormeghatározók. Az ónöntők a reneszánsz folyamán az ötvösségben elterjedt kannatípusokat vették át és fejlesztették tovább. A 16. században a karcsú, magas, hengeres, lefelé kissé ívesen szélesedő kanna terjedt el,

² KOVÁCS 2007, 185.

³ NÉMETH 1983, 5.

⁴ NÉMETH 1981, 171.

⁵ NÉMETH 198, 5-6.

⁶ NÉMETH 1983, 6-7.

⁷ NÉMETH 1981, 171.

⁸ CSÁNYI 1919, 94.

⁹ WEINER 1959, 49-50.

amely a 17. század első felében is kedvelt forma maradt. A 17. század második felében jelentek meg a zömök testű, hengeres kannák, amelyek különösen a szász városok műhelyeire jellemzők. Ez a forma a 18. században is tovább élt. Ezt a két altípust fejlesztették tovább, kiöntővel ellátva egy újabb formát hozva létre. A fejlődés irányát jelzi a kanna felületének tagoltsága is, a korai példányok sima felületétől a későbbi vésett övekkel tagolt, majd öntött gyűrűkkel ellátottakig.¹⁰

Az ötvösöktől vehették át az edény lábakra helyezését is. Fedélgomb a 16-17. századi kannákon még nem található, később terjednek el a különféle alakú gombok. Jellemző, hogy a fedeleket egymásra helyezett korongokból alakították ki. A billentőket, vagy ujjtámaszokat már a 16. században S alakúra képezték ki, a 17. század közepétől terjednek el az öntött, domború formák. Az ónedények sajátos vésési módja a flechelés, amely már önmagában is változatossá teszi a díszítményeket cikkcakkosan vésett formáival. Hatását fokozták a mesterek, hogy ugyanarra a tárgyra 2-3 kisebb nagyobb keresztmetszetű flechelést is rávittek. Használtak különféle bélyegzővel beütött mintákat is. A 17. századi edényeken gazdagon jelennek meg a reneszánsz virágmotívumai. Leggyakoribb elemei az ötszirmú rózsza, tulipán, szegfű, jácint, rozmaringvirág, melyeket lendületesen futó kacsok, levelek kapcsolnak egységes kompozícióba. Gyakran gyümölcsök, alma, szőlő, körte bújnak meg közöttük. Gyakoriak az emberábrázolások is, a festett mennyezetek díszítményrendszeréhez és a reneszánsz hímezéshez hasonló díszítés is. Az ornamentika kompozíciós felépítésére jellemző, hogy a középpontban a füzérrel, vagy keretdísszel hangsúlyozott felirat áll.¹¹

A tányérok esetében a formai és díszítésbeli eltérésnek kisebb a jelentősége. Megkülönböztetünk széles és keskeny peremű tányérokot, a szélesebb perem az ötvöstárgyakhoz hasonlóan a korábbi darabok jellegzetessége. A 18. században jelent meg a szegélyhímzéses peremű tányértípus, amely a barokk sajátossága. A tányér formáját meghatározta az is, hogy funkcionális, vagy dekoratív célra készült-e. A dekoratív célú tányérok megkülönböztető jegyei a széles perem és a jellegzetes vésett vagy domborműves ornamentika.¹²

Az óntő mesterek, akárcsak az ötvösök bélyegzővel jelölték meg munkáikat, ez a mesterjegy. Az illető mester hovatarozásának megállapításához helyi bélyeget is ütöttek a tárgyakba. A céhszabályok szigorúan előírták ennek a két féle bélyegnek az alkalmazását. Helyi bélyeg gyanánt a város címerét vagy annak egy részletét használták fel. Gyakran a mestert nevének kezdőbetűi jelölik, de az egész név is előfordul. Egyes tárgyakon a jegyek az alapanyag minőségét és származási helyét is jelölik Fein Zinn, English Fein Zinn, S. W. Fein Zinn (Schlagenwald). Külön típust képeznek az anygalos, Justitiás jegyek, melyek általában angliai mesterek munkái, vagy az alapanyag angol eredetét jelzik. Az ismert jegyek döntő többségében szerepel a rózsza, ami ugyancsak az anyag jó minőségét hivatott jelezni. A bélyegek helye a tárgyakon különböző lehet, fenéken, peremen, fedélen, fülön. Az alakjuk és nagyságuk kor szerint változik. A régiek kisebbek, az újabbak nagyobbak, a pajzsok alakja, melyben a bélyeget elhelyezték igazodik a korban szokásos címerpajzsok alakjához. Egy-egy tárgyra gyakran kétszer, háromszor beütötték a bélyegeket.¹³ A magyarországi ónbélyegeken, a nyugat-európai gyakorlatból átvett nyitott, liliomos vagy zárt hercegi korona mellett, a 18-19. századfordulón kezdik ábrázolni a magyar koronát.¹⁴

A egyházközségi leltárak, püspöki-, esperesi vizitációk jegyzőkönyvei rendszeresen felsorolják a klenódiумokat. 1816-ban Báthory Gábor és 1889-ben Szász Károly püspöksége idején volt a Dunamelléki Református Egyházkerületben olyan részletes vizitáció, melyekben a gyülekezetek életének minden apró szegmenséről megemlékeztek. Az alábbiakban ezekből a forrásokból idézem a sárközi településeken akkor felsorolt ónedényállományt összevetve a ma fellelhetővel.

¹⁰ KOVÁCS 2007, 188.

¹¹ NÉMETH 1981, 179-181.

¹² KOVÁCS 2007, 196.

¹³ CSÁNYI 1919, 90-99.

¹⁴ CIFKA 1971, 369-370.

Soltra János lelkész 1809-ben, Öcsénybe kerülésekor az alábbi ónedényeket írta össze:

- „1. Egy nagyobb czin Kánna Ö.E bélyeggel, 1772 számmal.
2. Másik czin Kánna ezen reá írással: Ötsényi Sz Ekklesiájé 1721.
3. Kisebb szerű czin Kánna Ö.E 1772 reá írással jegyzett.
4. Legrégibb nagyobb szabású, gömbölyű szájú czin Kánna, melynek oldalán egy emberi ábrázat vagyon minden reá írás nélkül.
5. Egy czin Kánna, mintegy 2 Ittzés. A fedelénn ez az Írás olvastatik: Öcsényi Reff Ecclesiaé.
6. Egy nagy czin Tál, a' hátulján Ö.E 1772 reáírással.
7. Két czin Tányérok, belőlről 1734 számokkal jegyzettek.
8. Keresztelő Kánna a' hozzá való hosszúkás czin Tállal és selyem terítővel.”¹⁵

Tányérok

1. Nagy kenyérosztótál. Dísztelen, domború peremű, melyet egy karcolt vonal szegélyez. Karimája alsó felén „-> Ö E <-,-> 1772 <-,->” jelzés. Feneke közepén körbe karcolt mezőben mesterjegy. Kör alakú mezőben két ovális pajzs. A bal oldali pajzsmező egyik fele 8 vízszintes sávra osztott, másik oldalán kettőskereszt. A jobb oldali pajzsmezőben egy kanna alakja látható. Felettük bal oldalon „S” betű, az anyag kopása miatt nem látható betű. A győri Lederer Sámuel¹⁶ munkája.

Magassága 3,5 cm., átmérője 36 cm.

2. Lapos tányérok. Kettő egyforma példány van belőlük. Egyszerű vésett vonal díszíti őket, a karima külső részén egy, a belső részén és a tányérok aljában duplán vésvé. Karimájuk felső részén 1734-es évszám. Mindkét tányér pereme horpadt. Átmérőjük 21 cm, magasságuk 1,5 cm. Az aljukon közepén kör alakú mesterjegy, bal oldalán háromágú koronában álló kettőskereszt, a kereszt aljának jobb és bal oldalán is egy-egy hatágú csillag, a pecsét jobb oldalán, jobb mellső lábával zászlót tartó bárány. Az állat fölött tisztán kiolvasható „A F R” monogram. Városhoz és mesterhez nem köthető, Öcsényben fellelt jegyként szerepel Weiner Piroska ónjegy katalógusában. Azonban hibásan A F M-ként jelezve a mester monogramját.¹⁷

¹⁵ Ezen kívül:

- „1. Két sárgaréz pohár, melynek egyike kívül meg van derékban ezüstözve, belől pedig aranyozva. Kívül a' környéke ezen írással vagyon megjegyezve: Az Ötsényi Reformata Sz Ekklesia tsináltatta Sallai András Predikátorságában 1734. die 15 Febr. Másika belől aranyozott, kívül pedig csak sárga réz minden írás nélkül.
2. A Poharakra való két kis sárgaréz Tányérok minden írás és jegy nélkül.
3. Egy nagy, fejtér mázú s tarka virágú Cserép Korsó.
4. A Szent Asztalra való Terítő, kívül hamuszín virágos kreditor, belől veres selyem arany csipkével.
5. Kisebb Terítő világos kék, Tafotából, fejtér és világoskék selyem rojttal.
6. Legrégibb hosszúkás Terítő, sárga fejtér virágú selyem keszkenő, zöld pántlika a széle.
7. Tabák szín virágos selyem Keszkenő.
8. Zöld selyem Keszkenő fejtér és sárga virágú, zöld csipkés.
9. Lángszínű virágos selyem Keszkenő, szélén zöld, virágos pántlika.
10. Fejtér és zöld virágokkal tarkított veres selyem Keszkenő.
11. Sárga kotzkás vagy sávos selyem Keszkenő, melynek szélire arany tsík és virágos pántlika vagyon varrva.
12. Fejtér virágokkal tarkított szélű zöld selyem Keszkenő.
13. Két avult veres selyem Keszkenő.
14. Kotzkás szövésű nagy Abrosz, két újjnyi széles tsipkével.
15. Két gyolts Keszkenő, egyik tsipkés szélű, másik sima és a' Szent Asztalra legalól tettetni szokott, veres márvány szín gyolts.
16. Veres virágos fejtér szélű selyem keszkenő.
17. Egy újj kotzkás virágos és rostos szélű fejtér Abrosz.
18. Egy rongyos fejtér keszkenő, melynek négy szeglete aranyvirágokkal van kivarrva.
19. Két darab ruha, mellyel a' Szent Asztalt szokás törölgetni.
20. Egy kés mellyel a' Szent Kenyeret szokás széjjel darabolni.
21. Két fatányér, négysegletű, mellyen a' Kenyeret szokás felmetélni.”. PROTOCOLLUM 1809.

¹⁶ Ismert munkái a pócsmegyeri egyházközség 1774-ben készült tájja, az áporikai és a nagydorogi egyházközség kannái. WEINER 1963, 133.

¹⁷ WEINER 1978, 103.

Ugyanakkor ismertek olyan kannák, melyek Debrecenben készültek és bárányos jeggyel ellátottak.¹⁸ P Szalay Emőke közöl ugyancsak bárányos jeggyel ellátott edényeket. Ő Kassához köti a készítési helyüket.¹⁹

Magasság 1,5 cm, átmérő 21 cm.

Kannák

1. Flechelt, poncolt díszítésű ónkanna. Kiöntőcsőr nélküli, felfelé enyhén szűkülő palástú, alul kiszélesedő peremmel ellátott, három angyalfejes lábbon áll, oldalán fül. A fül végződése dísztelen, egyenes végződésű. Eredetileg gyöngysoros billentővel és fedélgombbal volt ellátva, azonban ma már csak a csonkjaik vannak. A kanna korongos fedele és a palástja dús flechelt és csillagalakú bélyegzővel beütött díszítésű. Alulról és felülről is vésett és flechelt övek között helyezkedik el a palást közepén a reneszánsz hatású, dús növényi ornamentikából és férfi mellképből álló kompozíció. A kanna fenekén, belül 4,5 cm átmérőjű, hatszirmú, gyöngysorral körül ölelt fenékrózsa. A fül felső részén elmosódott mesterjegy, egy ívelt talpú üres címerpajzs, felső oldala mellett csillagok, felette feltehetően „B F” betűk. Alatta egy balra fordított nyomtatott nagy E betűhöz hasonló jegy. Ismeretlen mester munkája. Weiner Mihályné egy 1959-ben megjelent munkájában 17. századi, külföldi munkának feltételezi.²⁰

Magassága 32 cm, talpátmérője 13 cm, szájátmérője 10,5 cm. (1-2. kép)

1. kép. Flechelt kanna (Fotó: Retkes Tamás)

2. kép. A kanna palástjának emberábrázolásos és növényi ornamentikás rajza (Tövisháti András)

2. Széles, domború peremen álló, egyenes palástú, füles, kiöntőcsőrös kanna. Palástja alsó részén keskeny gyűrű, felső részén két karcolt öv díszíti. A fülének alsó része gyöngyös leveles végződésű, felül hosszúkás, sátozott alakú billentő. Domború fedelén „Ótsényi R Ecclesiájé” tulajdonjelzés. A kiöntő fedele szív alakú, hegye enyhén felfelé hajló. Feneke külső oldalán karcolt csigavonalas díszítés. Évszám és mesterjegy nélküli. Jellegzetes formája alapján 18. századi darab, hasonlít a kassai kannákhoz.

Magassága 21 cm, talpátmérője 16 cm, szájátmérője 11,5 cm.

3. Hengeres testű, alul és felül enyhén kidomborodó pereme van, 3 szárnyas kerublábon áll. Palástját alulról is, felülről is azonos távolságban bekarcolt két-két öv osztja három részre. Kiöntőcsőre alatt „Ócseny Sz. Ekkleziája 1721” évszám és tulajdonjelzés, leveles indával közrefogva. Fedélgomb nélküli fedele is karcolt díszítésű, szív alakú kiöntőfedéllel, melynek karcsú hegye felfelé

¹⁸ WEINER 1978, 40.

¹⁹ P. SZALAY 2004, 117-118.

²⁰ WEINER 1959, 52.

hajlik. Füle alul leveles gyöngyös díszben, felül háromfelé ágazó csavart kiöntőfülben végződik. A füle felső részén mesterjegy, ívelt talpú, négymezőre osztott pajzsban 1705-ös évszám, a pajzs felett vízszintesen három csillag, a csillagok felett „NWB” betűk. Az N és B valószínűleg a készítő mester monogramjai, a W Bécs városát jelölheti.²¹ Németh Gábor sorol fel hasonló jegyeket.²²

Magassága 33,5 cm, talpátmérő 14,5 cm, szájátmérő 13 cm.

4. Alul enyhén kidomborodó peremű, három szárnyas kerub lábón áll. Palástja felfelé szűkül. Azon alul és felül két vésett vonalból álló öv. Kiöntőcsőre alatt „-> Ö E <- -> 1772 <-”, tulajdonjels és évszám. Füle alul gyöngyös díszben, felül leveles gyöngyös billentőben végződik. Fedele sérült, lyukas, nyolc korongból álló fedélgomb van rajta. A kiöntő fedele szívalakú. Fenekén csigavonalas karcolt díszítés. Mint a készítés ideje, úgy a billentő alatt beütött mesterjegy is megegyezik a nagy kenyérosztótányéron láthatóval.

Magassága 26,5 cm, talpátmérője 14,5 cm, szájátmérője 11,5 cm. (3. kép)

3. kép. Johann Werwizgi 1772-ben készített kannája másolata

4. kép.
Az öcsényi
keresztelőkészlet
másolata

4. Ugyanolyan stílusú és díszítésű, mint az előző kanna. Annyiban különbözik, hogy 7 korongból áll a fedélgomb. Jelzése is megegyezik az előbbivel: „-> Ö E <- -> 1772 <-”, Fenekén csigavonalas díszítés. Pecsét nincs rajta, de a stílus és az évszám alapján valószínűleg ugyanaz a mester készíthette, mint aki az előzőt is.

Magassága 33 cm, talpátmérő 19 cm, szájátmérő 14 cm.

A gyülekezet eredeti, rokokó stílusú keresztelőkészlete, erősen sérült, ónpestises²³ állapotban 1982-ben került a kecskeméti Ráday Múzeumba. Ekkor már évtizedek óta használaton kívül volt. A 2009-ben rendezett budapesti Kálvin kiállításra az eredetivel megegyező másolat készült a tálról és a kancsóról. Az eredeti készletnek mára csak törött, málló darabjai maradtak. A tálca alján „Ö E 1772” tulajdonjegy és évszám volt olvasható. Ez is Lederer Sámuel műhelyéből származhatott. Csók István 1902-ben készült Keresztelő című festményén látható az eredeti készlet.

A tál mérete 40x26 cm, a kancsó talpátmérője 10,5 cm, szájátmérője 13 cm, magassága 23,5 cm.²⁴ (4. kép)

²¹ Letétben a Wosinsky Mór Megyei Múzeum Kisváros a századfordulón kiállításának református vitrinjében

²² NÉMETH 1981, 186.

²³ Az ónpestis 13 °C alatti hőmérsékletnél jelentkezik, az anyagon foltok jelennek meg, majd elkezdi porladni, a por képes másik ép öntárgyat is megfertőzni. Az ónpestis visszafordíthatatlan folyamat, egy idő után megemészti saját magát az anyag.

²⁴ dr. Fogarasi Zsuzsa, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Múzeuma igazgatójának közlése.

DECS

1816-ban a decsi lelkipásztor a következő ónedényeket sorolta fel: „Az Úr Asztalához tartozó dolgok e' következők: Négy Tzin Kanna. Egy egy fertályos melly minden inscriptio nélkül nagyon. Egy hét ittés és Tzin Kanna, mellyet tsináltattak a' Sárvizenn lévő malmos Gazdák 1764. Esztendőbe. Egy öt ittés Tzin Kanna, ajándékozta a' Sz Eklésiának Vizaknai János 1727, akkori négy Esztendő alatt lévő Detsi Rektor. Egy 6 ittés Tzin Kanna 1732 Esztendő számmal.....Egy meszelyes forma Tzin pohár arannyal futtatott, ezzel a' metzessel Detsi Ref. Ekklesia tsináltatta in anno 1750. Két Czin Tál.”²⁵

A decsi egyházközségnek ma egy kenyérosztó tányéra, egy keresztelő készlete és 4 kannája van. Sajnos mindegyik tárgy kisebb-nagyobb ónpestis fertőzést mutat.

Tányér

Kerek alakú, domború peremű karcolt vonallal díszített karimáján egyszerű vésett indával közre fogva „GI 1718” monogram és évszám. A tányér közepe lyukas. A fenekén mesterjegy. Egy öt szírmú, nagy rózsa, benne egy kisebb rózsa, felette öt karéjból álló korona. A korona és a rózsa közt „H. C. V” betűk. Ismeretlen jegy.

Magassága 3,3 cm, átmérője 31 cm.

Volt egy másik tányér is, ami kisebb volt a meglévőnél, felirata „Detsi ref. ecclae Anno 1741”²⁶ Már nincs meg.

Keresztelőkészlet

A kancsó kerek tagolt talpon áll, rövid hengeres szár tartja az öblös kancsó részt. Kerubos, angyalfejes kiöntőcsőre van, az angyalfej felett hét karéjból álló barokkos kagyló díszítmény képezi a kiöntő csőr hegyét. Öntött, négyzetes füle van, domború mintákkal, mely a felső részén gömbölydő, íves billentőben végződik. A talpa horpadt és lyukas. Jegy nem látható rajta.

Magassága 14,5 cm, talpátmérő 11 cm, szájátmérő 10 cm.

A hozzátartozó dísztelen ovális alakú tál, kihajló karimával, domború peremmel készült. Karimáján ónpestistől elmosódott rózsás, talán koronás mesterjegy, „Fein Zinn” felirat nyomaival. A ötszirmú rózsa bal oldalán „J” betű, jobb oldalán feltehetően „W” betű. Mivel datálatlan darabok, biztosan nem állítható a monogram alapján, hogy Johann Werwizgi készítette.

Méretei: magassága 4 cm, hossza 43 cm, szélessége 32 cm. (5. kép)

5. kép. Keresztelő készlet

Kannák

1. Enyhe talpperemmel rendelkezik, melyet egy karcolt vonal díszít, négy gömb alakú lábön áll. Palástja enyhén felfelé szűkülő. Az alsó perem felett és a felső perem alatt egy-egy karcolt vonal, illetve a vonal és a peremek közötti poncolt mezők díszítik a palástot. A kiöntő csőr középvonalá-

²⁵ Ezen kívül: „Egy meszelyes Pohár arannyal futtatva, ezzel az írással: Detsi István Uram meghagyott özvegye Szász Panna ajándékozta a' Detsi Ref Sz Ekklesiának Anno 1702. Két asztalterítő fehér abrosz. Egy pár veres selyem Keszkenő egy végbe. Egy zöld virágú veres Selyem Keszkenő. Egy lang szín viseltes selyem és egy sárga selyem Keszkenő. Egy kék selyem virágos Terítő, körül arany tsipkével, ilyen inscriptioval: A' Detsi Reformata Sz Ekklesia 50 személyei által készített ezen Szent Asztalnak Terítője 1799.”

CANONICA VISITATIO 1816.
²⁶ CANONICA VISITATIO 1889.

ban is két bekarcolt vonal található a paláston, egyik keskenyebb, a másik vastagabb, hangsúlyosabb keresztmetszetű. Az ugyancsak karcolt díszítésű fedélen négy korongból álló fogantyú található. Kérdőjel alakú füle alul angyalfejben, felül leveles gyöngysoros billentőben végződik. A kiöntőcsőr fedele hegyes, visszahajló orrban végződik. A kiöntő csőr alatt vésett felirat: „*Isten dicsőségére ez kannát a' Decsi R. Sz. Eccla számára Vizaknai János azon Sz. Ecclák négy esztendőök forgása alatt érdemes oskola Mestere lévén, Mesterségében csináltatta Ano Domi 1727, Die 1. Novembris,*” Fedélben köralakú elmosódott, kivehetetlen pecsét. Alja lyukas volt, amit beforrasztottak. Utólagosan bekarcolva: „*1900 I J, L I Decs*”. Lehetséges, hogy az utólagos javítás évszáma.

Magassága 32 cm, talpátmérője 15,5 cm, szájátmérője 13,5 cm.

2. Három gömbölyű lábon álló, enyhe talpperemű, felfelé minimálisan szűkülő, kiöntőcsőr nélküli hengeres palástú edény. Talppereme és szájereme fölött keskeny poncolt öv, a felső perem alatt 5 cm-re kettő azonos keresztmetszetű vésett öv díszíti még. Ónpestistől, vagy esetleg tűzvész által eldeformálódott domború fedelén 5 korongból álló fedélgomb. Füle alul angyalfejben, fölül leveles, gyöngysoros billentőben végződik. Fenekén „1732”-es évszám. A fülén mesterjegy. Készítője ugyanaz az az „*A F M*” monogramú mester, mint az öcsényi tányéroké.

Magassága 31 cm, talpátmérő 15,5 cm, szájátmérő 14,5 cm.

3. Enyhe talpperemes, eredetileg három kerubos, angyalfejes lábon állt. Kettő hiányzik belőlük. Az enyhe talpperemet három karcolt vonal díszíti. A palástja felfelé szűkülő, ami felül peremes, ezt két karcolt vonal teszi hangsúlyossá. A kanna palástja alulról és felülről is nagyjából azonos távolságra két-két karcolt vonallal díszített. A kanna fedele díztelen, fedélgomb nélküli, a kiöntőcsőr teteje hegyesen végződő, felfelé hajló. A füle alul gyöngysoros díszítésben, felül gömb alakú billentőben végződik, melyet körkörös vonalak díszítenek. A fenéke körkörös karcolt díszítésű, utólagos bekarcolással: „*Magyar István harangozó 1948*” A kanna palástján az adományozást megörökítő felirat, melyet kevésbé gyakorlott kéz vésett, mint az előző kannán olvashatót. „*Isten dicsőségére ezt Kannát a' Decsi R Sz Ekklesia számára a' Decsi Alsó Malmos Gazdák csináltatták Anno Domini Diezo mai 1. 1764 B,*” A fedél belső felén kissé elmosódott mesterjegy, kör alakú, vonallal és gyöngysorral szegélyezett „*L W*” monogram és két ovális címerpajzs található benne. A baloldali címerben egy hármassal kereszt látható, a jobb oldaliban egy kanna. Lehetséges, hogy győri mester munkája, Weiner Mihályné ónjegygyűjteményében sorol fel hasonló jegyeket győriként.

Magassága 34 cm, talpátmérő 16 cm, szájátmérő 13,5 cm.

4. Nagy kanna. Három szárnyas kerub lábon álló, erőteljesen kihajló talpperemű, palástja felfelé szűkül, szájereme enyhén kihajlik. Alsó pereme felett és a szájereme alatt poncolt díszítő öv. A palást alsó és felső harmadában is erőteljes karcolt vonalak és poncolt övek díszítik. A fedele kúpszerűen szűkülő, fedél gomb nélküli, a kiöntő csőr fedele szívalakú, felfelé hajló, hegyes végződésű. Egyszerű füle van, mely alul is és felül is egyenes, díztelen végződésű, billentője sincs. Fedele repedt, a kanna belső fele erős ónpestis fertőzést mutat, porlik, mállik. Az edény fenekén és a fedelén is mesterjegy van. A fenekén lévő szétmállott. Kör alakú pecsét, felső részét díszes korona, alatta kilenc szirmú rózsza, benne *Fein Zinn* felirat. Johann Werwizgi²⁷ munkája. 1774-ben adományozta Halász Mihály²⁸ győri kereskedő az egyházközségnek.²⁹

Magassága 43 cm, talpátmérő 21 cm, szájátmérő 17 cm. (6. kép)

²⁷ Wiener Piroksa sorolja fel az említett mestertől a pápai reformátusok 1783-ban készült tányérját, és a kapolyi gyülekezet 1773-ban készült kannáját, melyet a tengődi Keserű Ferenc, Bécsbe való utazása közben rendelt a mesternél, átutazóban lévén Győr városán. Két tányérját egy 1787 évszámú kannáját és egy 1788-ból való tájlat őrizi a soproni Liszt Ferenc Múzeum. A tárkányi reformátusok tányérja a győri Xantus János múzeumban van. A budapesti zsidó gyűjteményben egy 1740-es általa készített tál van. WEINER 1963, 133. – Ismertek még a körmendi egyházközség ónkannái és keresztelő kancsója, melyeket ugyancsak ő készített. MÁTRAI 2009, 29.

²⁸ Győri haltereskedő, Decsre járt halat vásárolni, fia Ferenc a 19. század elején néhány évig a decsi holt Dunát és néhány vele összefüggő halastavat bérelt. SZILÁGYI 1984. 336-351.

²⁹ CANONICA VISITATIO 1889, VII. 242.

6. kép. Halász Mihály győri halkereskedő decsieknak adományozott kannája

7. kép. Az 1750-ből származó ezüstözött ónkehely

Pohár

Az 1816-os leltárban szereplő arannyal futtatott cinpohár jelenleg ezüstözve található a gyülekezet klenódiumai között. Klasszikus kehely formájú. Lépcsőzetes, szögletes talpon áll, nóduszát háromféle átmérőjű bordás, gyöngysoros gömb tagolja, melyen az ívesen kihajló peremű, díztelen pohár rész nyugszik. A talpán lévő felirata: „Detsi Ref. Ekklesia tsináltatta in anno 1750” Mesterjegy nem található rajta. (7. kép)

SÁRPILIS

Az 1816-os vizitációban a következő ónedényeket sorolta fel Tatai Sámuel lelképásztor:

„.. az Úr Asztalához tartozó edények ezek: van egy 1 ittzés ón Kanna, melyből poharak töltetnek, ismét van két darab négy-négy ittzés ón Kanna, melynek egyikén ezen írás van: IFIU DÁVID ISTVÁN TSINÁLTATTA MAGA KÖLTSÉGÉBŐL 1767. Van két ón Tányér kenyérsztásra. Van keresztelő, régi egy meszelyes Ón Kanna, ezalatt egy Ón Tál melyen ezen betűk vagynak D. A. J. = Dávid János.”³⁰

A sárpilisi gyülekezetnek két darab méretre és formára is megegyező kannája van. Enyhe talp és szájperemük van, melyeket két-két vésett vonal hangsúlyoz. Az egyenes palástot a peremek felett, illetve alatt poncolt és két vésett vonalból álló öv díszíti. Ezekon kívül még egy-egy öntött, vésett ellátott gyűrű díszíti az edényt, poncolt sávokkal kiegészítve. Egyszer-

8. kép. A sárpilisi gyülekezet ónkannája

³⁰ Felsorolt még: „Van egy régi réz pohár, melyen ezen írás van: Dávid István Tsináltatta Anno 1752. Van másik újabb pohár ezüsből, sárgarézzel e, vagy arannyal megfuttatva, ezen semmi írás nints. ... Az Asztalt mindenkor bétakaró tarka szőnyeg van, mely szőrből készítettet, a keresztelő edényt bétakaró 2 keszkenők, egyike régi sárga színű selyem, másika újabb Rojtos szélű tarka. Van egy Fejér Abrosz, ugyan egy viselt tarka Abrosz. Egy Tafota rojtos terítő és egy viselt selyem keszkenő, melyel az Úr Asztallán lévő kenyér béterítettik.” BALÁZS KOVÁCS 1997, 25.

rú, egyenes vonalvezetésű kiöntőcsőrük van, melyeknek fedele nincs. Az edények korongos fedéllel rendelkeznek. A fül alul gyöngysorosan, felül gömbalakú billentőben végződik. Az egyik kannán a kiöntőcsőr alatti részen poncolt indamintával szegélyezve adományozási felirat: „*Ifjú Dávid István tsináltotta maga költségibül 1767*” A másik kannán nincs felirat. A fedelek belső oldalán beütött mesterjegyek alapján beazonosítható, hogy Johann Werwizgi győri mester készítette őket.

Magasságuk 25 cm, talpátmérő 15 cm, szájátmérő 14 cm. (8. kép)

ALSÓNYÉK

1816-ban Hagymási Péter lelkész három feliratos ónkannát és egy 1735-ös évszámú „*K.I.P*” monogramú tányért írt össze.³¹ A monogram Keresztesi Szőke István³² prédikátort jelölheti. 1889-ben a fentiekben említett tárgyakon kívül másik kettő óntányér és „*régi keresztelő kiskánna, keresztelő czin tál*” is olvasható a vizitációs naplóban.³³ Mára két-két tányér és kanna valamint a keresztelőtál van a gyülekezet tulajdonában.

Tányérok

1. Dísztelen, enyhén domború karimával, a karima szélét vésett vonal díszíti. Alsó felén gyakorlatlan kéz által enyhén bekarcolt „*K I*” monogram. Fenekén 3 elmosódott pecsét. Középen elmosódott rózsás pecsét, jobbról- balról oválisalakú, kezében kardot tartó angyalos jegy „*Fein Zinn*” felirattal. A rózsás jegyben is és a másokban is, az angyal lábánál „*L*” betű látszik, feltehetőleg a készítő monogramjának egyik betűje.

Magassága 2 cm, átmérője 22,5 cm.

2. Kinézetre megegyezik az előzővel. A karimája alsó felén „*A – S*” monogram van bevésve, ami a tányér készítése korabeli időből származik. Fenekén kétszer beütött, elmosódott jegy, 3 cm-es ovális körben egy rózsás jegy vehető ki, a rózsza alatt masni. Talán Fauser János budai mester munkája.

Magassága 2,5 cm, átmérője 22,5 cm.

Mindkét tányér karimáján utólagosan bekarcolt 1871-es évszám van, de biztosan állítható, hogy 18. századi darabok. Feltételezhető, hogy 1871-ben adományként kerültek a gyülekezethez.

Keresztelő tál

Egyszerű, dísztelen, ovális alakú mély tál, keskeny, domború peremmel. Felirat és jelzés nélküli. Enyhén ónpestises és vízkő nyomai láthatók rajta. Hosszúsága 39 cm, szélessége 34 cm, magassága 7,3 cm.

Hozzá tartozó kancsóról nem emlékeznek meg sem 1816-ban, sem 1889-ben.

Kannák

Az 1816-os vizitációban felsorolt 3 kannából mára kettő maradt meg, 1889-ben még meg volt mindegyik.

1. Széles talpperemű felfelé enyhén szűkülő palástú, enyhe szájperemmel és kiöntőcsőrrel rendelkezik. Kettő öntött gyűrű található a paláston, melyeket 2-2 vésett vonal díszít. A kannának domború, két vonallal karcolt fedele van, a kiöntő fedele szív alakú, enyhén felfelé hajló végződésben. A fül alul gyöngysorban végződik, felül gömb alakú kiöntőt helyezett el a mester. A kiöntőcsőr alatt „- *ALSÓ – NYÉKI – ECLESIAE – K – I – P – C – G – F – O – B – 1762* -”, felirat olvasható. Fedelében kör alakú pecsét, ágakkal körülölelve két ovális pajzsban egy kettős kereszt és sávzott

³¹ „Az Úr Asztalához van fehér Abrosz 4, egy fekete tafota aszalterítő, 3 keszkenő, 2 pohár, egyik arannyal megfuttatott, másik tom-pakból aranyfüsttel néhol megfuttatott. Ön tányér K.I.P 1735, Tompak tányér. Fedeles Korsó.” CANONICA VISITATIO 1816.

³² Keresztesi Szőke István nagydorogi tanító, 1727-1737-ig alsónyéki lelkipásztor. CANONICA VISITATIO 1816.

³³ CANONICA VISITATIO 1889, VII. 31.

9. kép. Az alsónyéki egyházközség kannája

10. kép. A Flóris Márton által ajándékozott alsónyéki kanna

jegy, a másik egy kereket szimbolizáló jegy, felettük „I V” monogram és feltehetően egy korona karimája. Kereket a pozsonyi városcímerben találunk, így valószínűsíthető, hogy ottani mester alkotása lehet.

Magassága 30,5 cm, talpátmérő 17,5 cm, szájátmérő 11,5 cm. (9. kép)

2. Kiskanna. Enyhe talpperemű, melyet egy karcolt vonal díszít. Palástja enyhén felfelé szűkülő, enyhe szájpereccel. Jellegzetes kiöntőcsőre van. Domború fedele és szív alakú kiöntőfedele van, melynek végződése hegyes, felfelé ívelő. Gömbbel ellátott billentője van, füle alul gyöngysoros kialakítású. A kiöntőcsőr alatt ajándékozási felirat: „ALSÓ: NYÉKI: EKLESIAÉ: CSINÁLTATTA: FLÓRIS: MÁRTON: MAGA: KÖLTSÉGÉVEL: 17:62” A fedél belső felén kerek pecsét, melyben két ovális címerpajzs van. A bal oldaliban egy kanna látható, a jobb oldali két mezőre osztott, bal oldalon kettős kereszt, jobb oldalán négyszer húzott sávozás. A címerek felett „I W” monogram, alattuk 1700?-as évszám, az utolsó két számjegy nem olvasható. Johann Werwizgi győri mester munkája lehet. Az adományozó Flóris Márton tanító volt Alsónyéken.

Magassága: 20 cm, talpátmérője 10,5 cm, szájátmérője 9,5 cm. (10. kép)

BÁTA

1816-ban a következő úrasztali tartozékokat sorolta fel Király Máté lelkipásztor:

„Az Úr asztalához tartozó Edények

1. Egy hat itzés ón Kánna, ilyen inscriptióval: „Báttai Reformata Sz. Ekklésia Számára, öreg Bárdos András készíttette Győr városában die 19. Aug. 1805. esztendőben.”

2. Egy két itzés ón Kánna, ezen Írás alatt: „Bárdos András vette 1795.”

3. Egy ón pohár, illy írással: „Báttai Ecclesia”

4. Két ón Tányér.”³⁴

³⁴ Ezeket egészítették még ki a következők:

1. Egy Ezüst Pohár Arannyal futtatva, illy Írással: „Bárdos András vette 1795.”

A bátai egyházközség úrasztali edényeinek zöme, így az alacsony olvadáspontú ónból készültek is, 1849. július 22-én a horvát csapatok gyűjtogatása által keletkezett tűzvészben megsemmisült. Ugyancsak a tűz martalékává váltak a gyülekezet iratai és épületei is a falu többi ingatlanával együtt. Eredeti állapotában a két kenyérosztó tál őrződött meg, a két kannát és a poharat valószínűleg újjáöntették a régiek anyagának felhasználásával, vagy teljesen újak készültek.

Tányérok

1. Dísztelen, domború peremű tányér, egy bekarcolt vonal teszi hangsúlyossá a peremet. A perem alsó felén „->> S - I<<-”, monogram. A fenekén „B E”, tulajdonjels és három ónjegy. Középen egy rózsás pecsét, erre van a „B E” jegy is utólagosan beleütve, jobbról balról egy-egy megkopott angyalos jegy. A rózsás pecséten 0 és 5-ös szám. Az ovális alapon mérleget tartó angyalt ábrázoló pecsétekben „Fein Zinn” írás és „I F” monogram. Ezek alapján Fauser János³⁵ budai ónműves készítette. A pecséten 0 és 5-ös szám 1805-öt jelöl.

Az angyalos bélyeg aszerint készült, ahogy ebben az időben az angol ónból készült edényeket általában mindenütt jelölték. Angol ón alatt eleinte az Angliából behozott és oly tiszta ónból készült edényt értették, melynek anyagához semmi ólmot sem kevertek. Érdekes, hogy az angol ón megjelölésből a rokon hangzás és a mérleges figura miatt „angyal ón” elnevezés is elterjedt. Sok esetben azt jelentette, hogy ha az illető anyag nem is importált, angol ónból készült, akkor is olyan a minősége.³⁶

A tányér méretei: átmérő 22,5 cm, magassága 2,2 cm.

2. Hullámos szélű, egyébként dísztelen tányér. Pereme az alsó felén domborítottan végződik. Fenekén 3 ónjegy, középen rózsás jegy, ebbe „B E” tulajdonjegy beütve, jobbról balról angyalos jegy. Készítője ennek is Johann Fauser budai mester.

Átmérője 22,5 cm, magassága 2,2 cm. (11. kép)

11. kép. A bátai kenyérosztó tányér

Kannák

1. Enyhe talpperemű, a talpperem felett domború öv. Palástja enyhén felfelé szűkülő, melyet a fül aljának magasságában két karcvonal díszít. Az egyenes vonalvezetésű kiöntőcsőre a kanna méretéhez képest aránytalanul nagy. Fedele enyhén domború, a kiöntőcsőr fedele háromszög alakú.

2. Keresztelő Edény és ennek Tála Rézből, Ugyan ezt bé takaró Keszkenő.

3. Asztalt bé takaró Tarka Szőr Szőnyeg.

4. Egy veres Pamuttal szőtt Abrosz.

5. Egy másik Kék fonállal szőtt Abrosz.

6. Úr Asztalát bétakaró két fejér Patyolat Abroszok.

7. Ugyanazon végre egy veres Selyem Keszkenő.

8. Másik tarka Pamutt Keszkenő.

CANONICA VISITATIO 1816.

³⁵ Fauser Mányás budai ónöntő fia. 1804. április 29-én özvegy édesanyja kéri a pozsonyi ónöntőcéhet, hogy fiát ismerjék el Budán mesternek. Ura szerszámain, felszerelését és teljes műhelyberendezését is átadja fia részére. Ennek alapján a pozsonyi ónöntőcéh mesterei Fauser Jánost budai társ-mesternek elismerik. A római katolikus vallású mester 1804. május 18-án budai polgárjogot nyert. 1833-ban a pestbudai ónműves céh főmestere. 1834. szeptember 4-e előtt nála tanult három évig Ede nevű fia. 1836-ban arról értesülünk, hogy a Vizivárosban lakik az 55. házszám alatt. 1839-ben szerepel utoljára az adózók közt a neve, 1840-ben már nem fizetett adót. Ettől kezdve fia, Ede fizet. 72 éves korában, 1847. augusztus 12-én halt meg. MIHALIK 1939, 132.

³⁶ MIHALIK 1939, 127.

Füle alul sima, egyenes végződésű, felül leveles, gyöngysoros billentőben végződik. Felirata nincs. A kanna alján közepén kerek ötszirmú rózsás jegy, felette koronával, jobbról és balról ovális angyalos jegy. Ismeretlen a készítője.

Méretei: magassága 21,5 cm, talpátmérője 14 cm, szájátmérője 11,8 cm.

2. Enyhe talpperemű, felfelé szűkülő palástú, felül enyhe szájperemmel rendelkező kanna. A palást alsó részén kettő, felső részén három karcolt vonal díszíti. A kiöntőcsőr formája klasszikus, íves. A fedél domború, rajta egy gömbalakú fedélgommbal, a kiöntőcsőr fedele szív alakú. Füle alul egyenes végződésű, felül ugyancsak egyenes billentőben végződik. A kanna alján közepén rózsás, koronás jegy, kétoldalt „B P” monogramos jegy. A rózsás pecsét feltűnő hasonlóságot mutat az előző kannáival. A „B P” valószínűleg a készítőjének a monogramja.

Méretei: magassága 33 cm, talpátmérője 19,5 cm, szájátmérője 15 cm.

Pohár

Felfelé bővülő hengeres testű, felül enyhe szájperemmel kialakított. Négy sávban elhelyezett karcolt vonalak alkotják a díszítését. Alul-felül 3-3, a középső részen 2-2 vonal van. A belső felén is két karcolt vonal van. Felirata, mesterjegye nincs.

Magassága 10,5 cm, talpátmérő 6,5 cm, szájátmérő 8,8 cm. (12. kép)

ÖSSZEGZÉS

A vizsgált gyűlekezetek eredetileg 37 különféle ónedényt birtokoltak: 17 kanna, 10 tányér és tál, 2 pohár, 4 keresztelő készlet. Mára 28 darab maradt: 15 kanna, 8 tányér, 2 pohár, 1 keresztelő készlet és 1 keresztelőtál. Szembetűnő a vizsgált területen is, akár csak az ország más egyházközségeinél, hogy a legnépesebb csoportot a bortartó kannák képezik, ezeket követik a kenyérszító tányérok. A tányérok egyszerű, dísztelen felületei tükrözik leginkább, hogy a mindennapi használati tárgyak kerültek be a liturgikus funkcióba. Feltűnő a keresztelő készleteknél tapasztalható hiány és pusztulás. Használatukat tekintve ezek voltak leginkább kitéve a sérüléseknek és a tönkremenetelnek, hiszen a 18-19. században szinte minden naposak voltak a keresztelések az anyakönyvek tanúsága szerint. Őcsényben ónpestisben semmisült meg a készlet, mára a szétmállott darabjai maradtak meg. Az eredetivel megegyező, másolata a kecskeméti Ráday Múzeumban található. Egyedül Decsen maradt meg a teljes készlet, míg Alsónyéken csak a készlet tálja.

Hét kanna felirata, vagy a történeti anyagban található említése tanúsítja, hogy magánszemély vagy egy kompánia adományaként került a gyűlekezethez, a többi valószínűleg közadakozás által készült, hasonlóan az egyházi épületekhez, harangokhoz, toronyórákhoz, orgonákhoz és különféle egyházi élethez kapcsolódó felszerelésekhez. A korszakból kevés a fennmaradt irat, ahol fennmaradt, az sem tartalmaz említést egy-egy edény megrendeléséről. Gyűlekezet- és helytörténeti szempontból is jelentősek azok a tárgyak, melyek ajándékozási feliratot tartalmaznak. A decsi és az alsónyeki kannák felirata két tanító emlékét őrzik. Vizaknai János és Flóris Márton tanítók helybeli működésének kézzelfogható emlékei. Bátán öreg Bárdos András nevét őrizték az eredeti edények, aki feltételezhetően magasabb rangú tisztségviselő, módos református gazda lehetett. Sárpilisén Dávid István és Dávid Mihály adományozott edényeket, a tisztségviselők között nem található a nevük, módos gazdák lehettek ők is. Ugyanakkor a Sárközben létezett számos halász és malmos kompánia

12. kép. A bátai őnpohár

emlékét is őrzi két decsi kanna. Egyikkel a Sárvízen lévő malmos gazdák, másikkal a Kis Dunát árendáló győri kereskedő gazdagította az úrasztali edények sorát.

Feltűnő, hogy az edények készítése egy-egy időszakban sűrűsödik, ugyanakkor kötődik egy-egy lelkész szolgálati idejéhez is. Őcsénybe a 18. század első harmadában, 1721-ben egy kanna, 1734-ben két tányér és egy aranyozott, ezüstözött barokkos kehely készült. Ebben az időszakban Sallai András³⁷ volt a gyülekezet lelkipásztora. A másik időszak 1772. Ekkor készült a keresztelő készlet, a nagy kenyértartó tál és két kanna. Ugyanebben az évben a számadókönyv tanúsága szerint június 22-én az „új úrasztali pohár árába adódott 5 ft”³⁸, a meglévőt megtisztították és újra aranyoztatták, az ónedényekről nincs említés. Ez az év a régi templom teljes körű tatarozásának az éve is, amikor új úrasztala és mőzesszék is készült. Ekkor ráckevei Ötvös János³⁹ lelkészségére esik.

Decsen is hasonlóan oszlik meg a jelzett edények készítése ideje. 1718-ból és 1741-ből egy-egy tányér, 1727-ből és 1732-ből egy-egy kanna. Ezek Mácsai István⁴⁰ és Nagy Dömsödi Gergely⁴¹ szolgálati idejében készültek. A másik időszak a század közepe és második fele, 1750-ben egy ónpoharat szereztek be, 1764-ben és 1774-ben két újabb kannát adományoztak. Ekkor Viszlai István⁴² volt a decsiek lelkipásztora.

Sárpilisen ugyancsak a 18. század második felében, 1767-ben gyarapodott a gyülekezet két ónkannával, 1752-ben egy rézpohárral. Ez az időszak Seregélyesi Ács György és Keresztesi Szőke István lelkipásztorságának ideje.⁴³ A többi, ma már csak a felsorolásokból ismert ónedény készítése ideje ismeretlen.

Alsónyéken 1735-ben készült egy kenyérosztótányér, 1762-ben készült három kanna. Ekkor Keresztesi Szőke István és Keszi Áron⁴⁴ voltak az alsónyékiek lelkipásztora.

Az eredeti bátai edényeket a 18. század legvégén és a 19. század legelején készítették. 1795-ben egy ónkannát és egy ezüstpoharat, 1805-ben ismét egy kannát adományoztak. A tányérok is ebből az időszakból valók. Ekkor Tatai Sámuel és Király Máté voltak a lelkészek.⁴⁵

A fent említett időszakok Bátától eltekintve megegyeznek a református gyülekezeteknél országosan tapasztalható tendenciáival. A 18. század első harmadában jutnak el a gyülekezetek ill. annak tagjai abba a gazdasági helyzetbe, hogy újabb edényeket tudnak beszerezni, adományozni. Ugyancsak országosan jelentős a 18. század második felének időszaka is. Van aki az akkori edénybeszerzéseket és adományozásokat az „úgynevezett csendes ellenreformációra” adott feleletként értelmezi.⁴⁶

Származási helyüket tekintve a többségük magyarországi mesterek műhelyében készült. Feltűnő a 18. század második felében a Győrben készült edények nagy száma. Ez a sárköziek életmódjából következik. Mivel számos lóval rendelkezett egy-egy gazda, voltak akik bekapcsolódtak a hajóvontatásba, számos rakodó, kikötő is működött a Duna sárközi szakaszán. Tehát a Duna élénk kapcsolódási pontot jelentett a felsőbb folyása mentén lévő városokkal, azok különféle mestereivel, akár Győrrel, akár Budával. Egyházi viszonylatban nem csak az ónedények esetében állapítható meg ez a kapcsolat. A harangok többségét is Budán öntették és a Dunán hajózták le, holott szárazföldi úton például Pécs sokkal közelebb lett volna, ahol szintén öntöttek harangot. Az őcsényiek toronyórát is Budán csináltattak. Csak az 1721-ből való őcsényi kanna származik bizonyíthatóan osztrák terülről, Bécsből, illetőleg a bécsi céhhez tartozó mester kezéből.

Jellege és díszítése tekintetében egyedülálló és kimagasló a vizsgált anyagban az őcsényi rene-

³⁷ Sallai András 1716-1740 között őcsényi lelkipásztor, 1739-1758 között a tolnai egyházmegye esperese. CSAPAI 2011.

³⁸ PROTOCOLLUM 1769-1809

³⁹ ráckevei Ötvös János 1768-1792 között őcsényi lelkipásztor, 1790-1791 között a tolnai egyházmegye esperese. CSAPAI 2011.

⁴⁰ Mácsai István 1718-1725-ig decsi lelkipásztor. ARANY-CSÉCSY 1990, 10-11.

⁴¹ Nagy Dömsödi Gergely 1725-1752-ig decsi lelkipásztor. ARANY-CSÉCSY, 1990 11.

⁴² Viszlai István 1758-1766-ig decsi lelkipásztor. ARANY-CSÉCSY 1990, 12.

⁴³ Seregélyesi Ács György 1752-1756, Keresztesi Szőke István 1756-1779 között volt sárpilisi lelkész. BALÁZS KOVÁCS 1997, 56.

⁴⁴ Keresztesi Szőke István 1727-1737-ig, Keszi Áron 1756-1763-ig alsónyéki lelkipásztor. CANONICA VISITATIO 1816.

⁴⁵ Tatai Máté 1789-1804, Király Máté 1804-1827 között volt bátai lelkész. BALÁZS KOVÁCS 2013, 11.

⁴⁶ P. SZALAY 2008, 241.

szánsz hatású flechelt, poncolt kanna. A többi edény csak szokványos különféle keresztmetszetű vésett és domború övekből képzett díszítést visel, esetleg öntött kerubos lábak és különféle fedélgomb-, billentő- és fülvégződés kialakítások teszik előkelővé őket.

Állapotukat tekintve a legtöbb edény ép állapotban található, néhányon felfedezhetők a többévszázados használatból adódó horpadások, sérülések, hiányok. Kivételt képeznek a decsi edények, melyek többsége erősebb-gyengébb ónpestis fertőzést mutat.

Sok gyülekezetben fellelhetők úrvacsorai célokra készült díszes cserépkorsók, ónfedeles kannák is. Érdekes, hogy a vizsgált gyülekezetek közül csak két helyen, Őcsényben és Alsónyéken tettek említést egy-egy korsóról az 1816-os vizitációsnaplóban. Alsónyéken még 1889-ben volt egy „zöld tarka cserépkorsó”.⁴⁷ A fazekas termékek liturgikus felhasználása ezek szerint nem volt jelentős a vizsgált térségben.

A vizsgált települések közül Decs és Alsónyék kivételével három gyülekezetben használják még ma is az edényeket. Őcsényben a kisebbik kanna és a 3 kenyérosztótál, Sárpilisen a felirat nélküli kanna, Bátán a hullámos szélű tányér van használatban. Alsónyéken napjainkban hagytak fel a kisebbik kanna használatával a gyülekezet létszámának csökkenése miatt. Tehát a legtöbb helyen még élő anyag, részese a közösség életének. Kapcsolódási pontok múlt és jelen között, a ma élők és a hajdani felmenők között, hiszen a sárközi reformátusok döntő többsége ma is azok leszármazottja, akik ezeket az edényeket készítették.

A fentiekből kitűnik, hogy a sárközi egyházközségeknél is jelentős ónedény állomány található. Értéküket emeli, hogy évszázadok óta a készíttető közösség birtokában, használatában vannak.

A továbbiakban célszerű lenne a Tolnai egyházmegye többi gyülekezetében lévő edények vizsgálata is. (13. kép)

13. kép. A megterített Úrasztala az ónedényekkel Őcsényben

⁴⁷ CANONICA VISITATIO 1889, VII. 31.

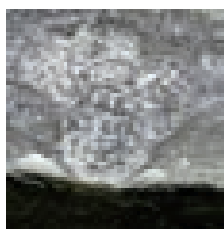
A vizsgált edényeken előforduló jegyek

Johann Werwizgi pecsétje,
kanna, 1767 Sárpilis, kanna, Decs é. n.

Johann Werwizgi, kanna, 1762 Alsónyék

„IW” monogramos elmosódott jegy,
keresztelőkészlet, Decs é. n.

Ismeretlen „IW” monogramú mester,
kanna, 1762 Alsónyék

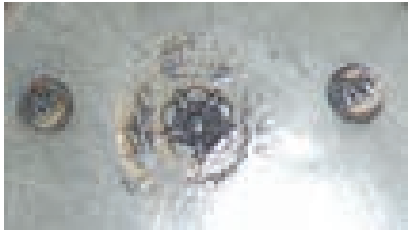
Fauser János pecsétje, tányér, Bata é. n.

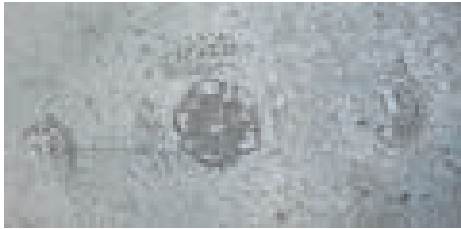
Fauser János pecsétje, tányér, Bata é. n.

Lederer Sámuel pecsétje, tányér, 1772,
kanna, 1772 Ócsény

Ismeretlen mester, kanna, Bába é. n.

Ismeretlen B P mester, kanna, Bába é. n.

Ismeretlen „H C V” mester, tányér, 1718 Decs

**Ismeretlen „A B R,” mester, tányér, 1734 Ócsény,
kanna, 1732 Decs**

Ismeretlen „B F” mester, kanna, Ócsény é. n.

„B F” mester kannájának fenékrózsája

Ismeretlen „N B” bécsi mester, kanna, 1721, Ócsény

TÖRTÉNETI FORRÁSOK

- CANONICA VISITATIO 1816. CANONICA VISITATIO, Báthory Gábor, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökének 1816. évi vizitációja. Dunamelléki Református Egyházkerület Levéltára. A/1.i. G/78, G/77, G/62
- CANONICA VISITATIO 1889. A Dunamelléki Református Egyházkerület egyházainak külső és belső állapota 1885-1893 években, Szász Károly püspök idejében VII. A tolnai egyházmegye egyházainak állapota – Alsónyék, Decs A/1. i. 31, 242
- PROTOCOLLUM 1769-1809. PROTOCOLLUM 1769-1809. Ezen protocollumba feljegyeztek: 1. Az alamisnálkodások 2. Superintendencialis és tractualis végzések 3. A curatorok számadása 4. Királyi parantsolatok. Az Őcsényi Református Egyházközség irattára. Presbitergyűlési és egyéb jegyzőkönyvek. I.kötet.
- PROTOCOLLUM 1809. PROTOCOLLUM 1809, Az Őcsényi Reformata Szent Ecclesia Inventoriumos Protocolluma, melyben feljegyezve találatnak: 1. Az Ecclesia ingó és ingatlan javai 2. A' Tisztviselőknek commentioja. Az Őcsényi Református Egyházközség irattára.

IRODALOMJEGYZÉK

- ARANY – CSÉCSY 1990 ARANY Dénes – CSÉCSY István, *A Decsi Református Egyház története*. Decs 1990.
- BALÁZS KOVÁCS 1997 BALÁZS KOVÁCS Sándor, *A Sárpilis Református Egyház története*. Sárpilis 1997.
- BALÁZS KOVÁCS 2013. BALÁZS KOVÁCS Sándor, *A bátai reformátusok*. Bátai helytörténeti füzetek 4.
- CIFKA 1971 CIFKA Péterné, *Ismeretlen ónjegyek a Kiscelli Múzeum gyűjteményében*. In: Budapest régiségei. 1971. 365-372
- CSAPAI 2011 CSAPAI János, *Az Ócsényi Református Egyházközség története*, 2011. (kézirat)
- CSÁNYI 1919 CSÁNYI Károly, *Ónjegyek az Erdélyi Nemzeti Múzeum óntárgyain*. In: Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből. Kolozsvár 1919. 88-109.
- KISS 1882 KISS Áron, *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Bp. 1882.
- KOVÁCS 2007 KOVÁCS Mária, *Ónedények a történelmi Orbai Egyházmegyében*. In: Dolgozatok az Erdélyi Múzeum érem- és régiséggyűjteményéből. Új sorozat. 2/12 2007. 185-200.
- MÁTRAI 2009 MÁTRAI Zsófia, *A körmendi református templom ónedényei*. Örökség. 13. évf. 7-8 (2009) 29.
- MIHALIK 1939 MIHALIK Péter, *Pest-budai ónműves emlékek*. In: Tanulmányok Budapest múltjából 7. Bp. 1939. 112-141.
- NÉMETH 1981 NÉMETH Gábor, *Felső-Magyarország ónművészete a XVI-XVII. században*. Művészettörténeti értesítő 30 (1981) 171-186.
- NÉMETH 1983 NÉMETH Gábor, *Ónedények. Évezredek évszázadok kincsei*. Múzsák közművelődési kiadó. Bp. 1983.
- P. SZALAY 2004 P. SZALAY Emőke, *Kassai ónkannák a Kárpátaljai Református Egyház gyűjteményében*. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6/2. Szerk. S. Laczkovits Emőke – Mészáros Veronika. Veszprém 2004, 111-128.
- P. SZALAY 2008 P. SZALAY Emőke, *A református egyház ónedényeinek kutatástörténeti jelentősége*. In: Történeti forrás-néprajzi olvasat, gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei. Documentatio Ethnographica 23. Szerk. Fülemile Ágnes-Kiss Réka. Bp. 2008, 236-244.
- SZILÁGYI 1984 SZILÁGYI Mihály, *A sárközi halászat bekapcsolódása a nemzeti piacba. Egy győri halkereskedő vállalkozó konfliktusai*. In: Történeti antropológia. Az 1983. április 18-19-én tartott tudományos ülésszak előadásai. Szerk. Hoffer Tamás. Bp. 1984, 336-351.
- WEINER 1959 WEINER Mihályné, *XVII. századi ónedények falusi református templomokban*. Művészettörténeti értesítő 8 (1959) 48-54.
- WEINER 1963 Piroška WEINER, *Neue Sammlung von Zinnmarken aus Ungarn*. In: Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei 6. Bp. 1963, 127-153.
- WEINER 1978 Piroška WEINER, *Zinngiessermarken aus Ungarn. 16-19. Jahrhundert*. Bp. 1978.

Zinngeschirre der reformierten Christengemeinden in Sárköz

Der Autor untersucht in dieser Studie die verschiedenen Zinngeschirre, welche im Eigentum der reformierten Christengemeinden in Sárköz standen. Vom Mittelalter bis zur ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts waren die Zinngeschirre sehr beliebt, welche in größter Menge landesweit bei der reformierten Christengemeinden verblieben sind. Die meist typischen Stücke waren die Weinkrüge des Heiligen Abendmahls und die Brotverteilungsplatten, welche heutzutage noch immer benutzt werden. In weniger Zahl sind auch Taufgarnituren (Krüge und Platten) auffindbar. Dieses Thema in Sárköz war noch nie durchforscht. Durch die Verwendung der nur vom beschränkten Umfange zur Verfügung stehenden Fachliteratur und örtlichen Dokumente möchte ich meine Arbeit erstellen. Ich finde es für wichtig, die Gegenstände vor Ort zu fotografieren und abmessen, eine authentische und sachliche Beschreibung von ihnen zu machen und wenn es möglich ist, nach dessen Meisterzeichen die möglichen Ersteller zu identifizieren. Ich möchte desweiteren die Fertigungszentren auf einer Landkarte zu bezeichnen, damit die Kreise oder Bezirke, woher die Gegenstände stammen, eindeutig sichtbar werden. Die damaligen zeitgenössischen Rechnungsbücher vom Archiv der Kirchengemeinden lassen sich untersuchen, ob die Spur von der Fertigung oder dem Preis einiger Geschirre aufzufinden ist. Diese Studie bedeutet den Anfang einer längeren Forschungsarbeit, wobei ich später auch die bei den Kirchengemeinden der Tolnaer Reformierten Christengemeinde zu findenden Zinngeschirre verarbeiten möchte, so dadurch einen Katalog über die in der Kirchengemeinde verbliebenen alten Zinngeschirre zu fertigen.

GAÁL ZSUZSANNA

Egy per margójára. Törvényes és természetes gyermekek a Bezerédj családban

Törvénytelen gyermekek mindig is születtek. Hogy milyen arányban, arról az első statisztikák csak a 19. század második felében jelentek meg. Nem véletlenül jegyzi meg Faragó Tamás, hogy a házasságon kívüli születések történetének kezdetei az idők homályába vesznek¹, amivel valószínűleg nemcsak arra utal, hogy a korai évszázadokból nagyon kevés adat áll rendelkezésre. Meggyőződésünk, hogy legalább ilyen súllyal esik latba az bizonytalanság, amit a házasságkötéssel kapcsolatos jogi szabályozás, mindenekelőtt az egyházi állásfoglalás hiánya okozott. Az egyház a kezdeti időkben csak arra helyezett hangsúlyt, hogy az általa előírt házassági akadályokat² betartsák, a házasság pedig elvárásai szerint folyjon,³ de nem várta el, hogy a házasságot az egyház színe előtt kössék meg. A házasságkötés formáját szabályozás híján a népek szokásai alakították ki. Hogy nálunk az aktus eredetileg az adás-vevéssel volt kapcsolatos, azt többek között vőlegény szavunk etimológiája bizonyítja. A szó eredeti jelentése 'vevő legény' lehetett, utalva az ősi szokásra, hogy a leányért fizetni kellett. Ezt a magyarázatot erősíti a vőlegénnyel párhuzamos 'eladó lány' szókapcsolat viszonylag korai volta.⁴ A nyelvi bizonyítékokon túl a hitbér hosszan fennmaradó intézménye ugyancsak arra utal, hogy kezdetben a házasságok nem az égben, sokkal inkább a földön kötettek, hosszabb-rövidebb alkudozással szabva meg a feleségnek szánt lány árát.

Az egyház házassággal kapcsolatos felfogását elsősorban Pál apostolnak a korinthusziakhoz írt levelében foglalt gondolatai befolyásolták, melyek szerint a szüzesség az ideális állapot, s a házasság csak arra jó, hogy a test örömeitől magukat megtartóztatni nem tudók, ne éljenek paráznaságban. A felfogás később annyiban változott, hogy a házasság a paráznák menedékéből egy nemesebb intézménnyé, a prokreáció egyetlen legális színterévé vált.⁵ A 13. századra tehető, hogy az egyház

¹ http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/adatok.html Letöltés: 2016. márc. 7.

² A legfőbb akadály az egyház szerint a rokonnal kötött házasság jelentette, amely negyed fokig, vagyis a szülők másodfokú unokatestvéréig tilalmazta a kapcsolatot.

³ KOVÁTS 1883, 1.

⁴ BENKŐ III. 1976, 1177.

⁵ SZOBOSZLAY 2010, 54.

a házasságot a hét szentség egyikévé tette. Az érvényesség kritériumairól azonban nem született egyezés. A kánonjogászok és a teológusok nem voltak teljes egyetértésben azt illetően, hogy a férfi és a nő között létesített felbonthatatlan kötelék megteremtésének mi a feltétele: a felek közti konszenzus, a papi áldás, esetleg az elhálás. A konszenzus kiemelt fontosságát elismerve, ugyanakkor a klandesztin (titkolt) házasságokat sok szerző és egyházfő, noha helytelenítette, de kánonjogilag érvényesnek tekintette.⁶ Az érvényességi kritériumok lefektetésére azonban még továbbra is várni kellett, egészen a tridenti zsinat döntéséig (1563), amely a jövőre nézve megszabta, hogy minden házasságkötést háromszori templomi kihirdetésnek kell megelőznie, majd a frigyvet pap és tanúk jelenlétében kell megkötni.

A zsinati határozatot követően kezdődik meg az egyházi anyakönyvvezetés a 16. század második felében, de Magyarországon csak nagyon lassan terjed el. A török hódoltsági területen nyomát sem lelmi, de ezen kívül is ritkaságnak számít, a 17. század közepéig összesen 100 anyakönyvet ismerünk. Az anyakönyvvezetés a 18. század elején válik gyakoribbá és csak a század végére általánossá, először a római katolikus és protestáns közösségekben, majd évszázaddal később a görög-katolikus, görög-keleti és a zsidó egyházakban is.⁷ A bejegyzések megbízhatósága ingadozó, de ezzel kapcsolatban érdemes kiemelni azt a különbséget, hogy a születések és házasságok dokumentálásra jóval nagyobb figyelmet fordítottak, mint a halálozásokéra, éppen a házasság és születés törvényességének igazolása miatt.⁸ A tridenti zsinat döntései nyomán bekövetkező változások azt eredményezték, hogy számos kánonjogilag korábban bizonytalan kategóriájú fogalom, mint például a házastársi hűség, házasságtörés, bigámia vagy éppen a törvényes születés, határozott tartalmat nyert. Ez utóbbi azért különösen fontos, mivel alapvető vagyoni kérdéseket érintett, s ezért nem is meglepő, hogy a tridenti zsinat világi nyomásra alakította ki álláspontját az érvényes házasságkötés formai szabályainak meghatározására.⁹

A kánonjog és a magyar jog szerint törvénytelennek azok az utódok számítottak, akik házasságon kívüli kapcsolatból születtek, illetve azok is, akik nem az anya törvényes férjétől származtak. A törvénytelen származás rendszerint élethosszig tartó bélyeg volt, ami számos megkülönböztetéssel járt. Az utódok nem örökölhettek nemzőik után¹⁰ és voltak foglalkozások és hivatások, amelyeket törvénytelen származásúak nem űzhettek, illetve nem tölthettek be: nem szentelheték őket pappá, és kizárták őket a kézműves céhekből is. Idegen céhlegényektől például mesterré avatásuk előtt igazolást kértek szülővárosukból törvényes származásuk bizonyítására.¹¹ A törvénytelen származásúakkal kapcsolatos hátrányos megkülönböztetés az idők során ugyan változott valamelyest, de lényeges elemei megőrződtek. Ezt igazolandó idézzük Frank Ignác 1845-ben megjelent tankönyvének sorait, melyek jól érzékeltetik a természetes gyermekekkel kapcsolatos hátrányok dimenzióit a vizsgálatunk szempontjából érdekes társadalmi réteg, a nemesség vonatkozásában. „*Vérhiba, vagyis törvénytelen nemzésből nemcsak törvénytelen gyerek születik, hanem törvénytelen rokonság és sógorság is keletkezik, s ezek házassági akadályt képeznek, akár a törvényesek negyedéziglen. [...] A' kik törvénytelen ágybul származnak, a' vérség javaiban, díszeiben nem részesülnek: nevet, nemességet, címet, örökséget nemzőik után nem nyernek.*”¹² A „vérhiba” az esetek többségében nem volt korrigálható, mivel ellentétben a nyugat-európai gyakorlattal, nálunk ennek nem alakultak ki intézményes formái. Európa nyugati felén a közjegyzők jogosultságot szereztek törvénytelen születésűek törvényesítésére, illetve jogállásuk megváltoztatása nélkül, természetes gyerekként is apjuk család-

⁶ Uo. 55.

⁷ http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/adatok.htm Letöltés: 2016. márc. 7.

⁸ Uo.

⁹ KOVÁTS 1883, 1.

¹⁰ Ez alól kivételt jelentett, ha az apa végrendeletileg hagyományozott, ennek azonban jelentős korlátja, hogy Magyarországon adományos birtokot végrendelettel nem lehetett tovább örökíteni. – KUBINYI 1999, 20.

¹¹ Uo.

¹² FRANK 1845, Idézi: TÓTH 2000, 88-89.

jához tartozónak tekintették a házasságon kívül születetteket. Franciaországban viselhették apjuk nevét, igaz, kitéve a „bátard”, azaz fattyú jelzöt, Itáliában pedig akár fejedelemségeket örökölhettek. Magyarországon a törvénytelen születeket egészen másképpen kezelték. Talán sehol máshol nem titkolták el annyira a törvénytelen születéseket, mint nálunk.¹³ Tegyük hozzá, csak több-kevesebb sikerrel, mert a széles nyilvánosság előtt ugyan rejtve maradhatott a titok, a szűkebb család azonban előbb vagy utóbb értesült róla, mint ezt az alább bemutatandó per anyaga is igazolja.

Jelen tanulmányunk tárgya elsősorban annak a konfliktusnak a bemutatása, amely a Bezerédj családon belül a törvényes, illetve a törvénytelen utódok között jött létre. A konfliktus kialakulásában és kezelésében a család két női tagja kiemelkedő szerepet játszott, ezért indokoltnak látjuk, hogy témánk kifejtése során különös figyelmet szenteljünk a női szerepek idők során bekövetkezett változásaira.

A NŐ HELYE ÉS SZEREPE

A nők helyzetét a középkor kezdete óta Európa szerte a kiszolgáltatottság, a férfivilággal szembeni alárendeltség jellemezte, aminek gyökerei a római jogban, a germán hagyományban és a kánonjogban erednek. A magyar nők sok tekintetben kivételt jelentettek ebben az összeurópai képben. Jogi helyzetüket illetően mindenképpen, hiszen már az Árpád-kor végére jelentős előrelépés történt a férfiakkal való magánjogi egyenlőség megteremtésére, melynek alapja a nők tulajdonszerzési képessége volt. Találón fogalmaz Kormos Eszter, amikor a két nem közötti különbséget a tulajdonszerzési alkalmak és lehetőségek körében határozza meg, értelemszerűen a férfiak javára.¹⁴ Előnyük abból fakadt, hogy királyi adománybirtokot jellemzően csak férfiak kaptak, majd örököltek, kivéve azokat a ritkának számító eseteket, amikor az adománylevél mindkét ág örökösödésére kiterjedt. Szerzett birtokok esetében fennállt ugyan a lehetőség a nőági öröklésre, az viszont már családi stratégia, egyéni megítélés kérdése volt, hogy milyen arányban hagyatkozott a végrendelező az utódai között. A magyar feudális jog lényeges eleme az is, hogy a női külön jogok egész rendszerét hozta létre. A legfontosabbak: hajadoni jog, jegyajándékhoz való jog, leánynegyed, hitbér és az özvegyi jogok. Ezek mindegyike arra volt hivatott, hogy lehetőség szerint biztosítsa a nők megélhetésének anyagi hátterét. Európa más országaival összevetve még egy körülményt fontos kiemelnünk. Nevezetesen azt, hogy a lányok férjhezmenetelük után kikerültek a gyámság alól, mivel a jog csak a hajadon lányokra korlátozta a cselekvőkép telenségnek ezt az állapotát.¹⁵

Miközben a magyar nők jogait¹⁶ illetően valóban kivételes helyzetet élveztek, a róluk alkotott társadalmi kép, a velük szemben támasztott elvárások valószínűleg nem sokban különböztek európai társaikétól. A nő nálunk is másodrendű a férfival szemben, aki egykor bűnre csábított a Paradicsomban. A nővel szembeni elvárás, hogy mielőbb feleség, háziasszony és anya legyen. Egyébként maga a jogrendszer is ilyen irányba hatott, nehéz például nem észrevenni, hogy az előbb felsorolt női külön jogok mindegyike is valamilyen módon a házassághoz kapcsolódik. A hajadoni jog az árván maradt lányoknak biztosított tartást, ellátást, de ranghoz illő kiházasítást is az apai vagyon terhére. A jegyajándék és a hitbér a női külön vagyon része, egyfajta anyagi biztosíték, ami férjzett nőknek járt, csak úgy, mint az özvegyi állapothoz kapcsolódó különféle jogosítványok. A leánynegyedet illető szabályozás pedig azt a megkötést tartalmazta, hogy a hajadon csak a házasságkötéskor követelhetette ki részét, addig csupán használati jog illette meg a birtokán. A lányok ugyan 16 éves

¹³ KUBINYI 1999, 20.

¹⁴ KORMOS 2010, 28.

¹⁵ BOBULA 1933, 12-13.

¹⁶ A nőket érintő szabályozások lényeges elemei az Anjou-korra teljesen kialakultak, ezt követően csak kisebb finomításokra került sor, majd bekerültek a Tripartitumba, és maradtak érvénybe gyakorlatilag 1848-ig.

korokban nagykorúvá váltak, „... de míg hajadonok tutor nélkül vallást nem tehetnek és jószágukban nem parancsolhatnak.”¹⁷ Ebben a jog annyi engedményt tett, hogy bizonyos, pontosan nem meghatározott kor betöltése után a gyám hozzájárulásával a hajadon maga is gazdálkodhatott.¹⁸

A nő legfontosabb erényének a közép- és kora újkorban a szemérmesség számított. Pázmány intése szerint, nem kívánkozhattak lakodalomba, multságba, nem volt tanácsos emberek közé járniuk, jellemzően otthonaikba bezárkózva éltek. Különösen vonatkozott ez a nemes kisasszonyokra, akiktől még azt is rossz néven vették, ha anyjuk kíséretében elmentek a vásárba.¹⁹

A 18. század viszont sok tekintetben átalakulást hozott a nők helyzetében is. A szemléletváltás Franciaországból indult el, melynek lényege abban foglalható össze, hogy a jó társaság tagjai legalább külsőleg megpróbálták úgy tenni, mintha a nőket magukkal egyenrangúnak tekintenék. A galantéria divattá vált, a gáláns lovagok pedig úgy viselkedtek, mintha minden nőbe szerelmesek lettek volna. A divat is megváltozott, a barokk szigorát felváltotta a rokokó könnyedsége, játékosága, némelykor ledérsége. A mélyen kivágott ingváll, a fedetlen dekoltázs jellemző elemévé vált a női viseletnek. A francia asszonyok a 18. században mindent elérhettek, amit akartak, pénzt, hatalmat, szerelmi életben szabadságot. Az új szemlélet, bár jóval visszafogottabb formában, de végül elérte a bécsi udvart is. Elsőként Savoyai Jenő tett kísérletet a francia kultúra elterjesztésére. Próbálkozásai azonban nem arattak átütő sikert, mivel I. Lipót az olasz kultúra elkötelezettje volt. Utóda, III. Károly pedig a spanyol trónról érkezve, kifejezetten ellenszenvet érzett a franciákkal szemben. Katolikus hitét nem tudta összeegyeztetni a könnyű erkölcsökkel, s mindenben ragaszkodott a hagyományokhoz. Az udvar légköre Mária Terézia Lotharingiai Ferencsel kötött házassága után változott meg, a francia szellem egyre inkább uralkodó Bécsben is. Franciául tanulni divattá válik, a színházak szabados francia darabokat játszanak, a korábbi, szigorú erkölcsi normák a gyakorlatban egyre inkább a háttérbe szorulnak.²⁰ A császárné az erényes életvitel elkötelezett híveként, még egy szeméremügyi bizottságot is létre hozott, de gyorsan meghátrálni kényszerült, fél év alatt kiderült, hogy a kezdeményezés teljes kudarcot vallott.²¹ Bécsen keresztül az új életstílus végül elérte Magyarországot is, ahogy ezt a kortárs Cserei Farkas sorai is érzékeltetik: „Nagy volt mindenkor a’ Magyaroknál a’ Léányokban a’ szemérmesség, felyül-is haladták ők abban minden külső Nemzetek Léányinak ditséretét. Igy volt e’ régen, de ma-is ditséretet érdemel nálunk az ő szemérmességek: mert jóllehet a’ sok külső Nemzetekkel való tzimbora igen nagy kárunkra, ’s romlásunkra meg-vesztegette Nemzetünk tisztaságát, mindazáltal Léányink még-sem bátródtak annyira testi kívánságokkal, mint láttyuk más Nemzeteknél.”²²

A KONFLIKTUS ELŐZMÉNYEI

Bezerédj Katalin 1754-ben született Bezerédj Mihály legidősebb gyermekeként. Mindkét szülője kifejezetten jómódú nemesi családból származott, ami különösen igaz az édesanyára, Gindly Zsófiára. A családi vagyont s vele nemesi címet a nagyapa, Orbán szerezte, a nagy birtokszerző azonban Zsófia apja, Gindly Ignác volt, aki III. Károlytól több mint 27 000 holdra szerzett nőágra is kiterjedő adománylevelet Tolna megyében, a Tengelic környéki pusztákon. Ha túlozva is, de ezért nevezhette magát Bezerédj Mihály házasságkötésük alkalmával „szegény legénynek”.²³ Tekintély dolgában viszont a Bezerédjek jártak előrébb, hiszen a család eredetét egészen a 14. századig vezethette

¹⁷ CSEREI 1800, 116.

¹⁸ Uo.

¹⁹ BOBULA 1933, 57-58.

²⁰ BOBULA 1933, 64-87.

²¹ NIEDERHAUSER é. n. 92.

²² CSEREI 1800, 123.

²³ <http://mnl.gov.hu/download/file/fid/36671> Letöltés 2016. okt. 1.

vissza, tagjai közül pedig többen kerültek vezető vármegyei tisztségekbe, illetve magas tiszti pozícióba a hadseregben.²⁴

Bezerédj Mihály és Gindly Zsófia 1753-ban kötöttek utóbb rendkívül termékenynek bizonyuló házasságot. Az elsőszülött Katalint 1776-ig még további 14 testvér követte, s közülük minden második megérte a felnőttkort is. A konfliktus kialakulása szempontjából ennek azért van jelentősége, mert – még a nagy vagyon mellett, vagy épp ezért – sem volt közömbös, hogy hány felé osztódnak a birtokok, illetve jövedelmük, részesülnek e belőle azok is, akik a törvény vagy a szokásjog alapján nem jogosultak arra.

A létszámában gyorsan terebélyesedő család első otthona az ágnak nevet adó szerdahelyi kúria lehetett, amit Mihály apja, Ferenc 1717-re jelentősen kibővített. A munkálatok befejezésekor elégedetten szemlélte

az egyszerű, összesen 10 szobának helyet adó, egyemeletes épületet, melyben – mint írta – „*bízást akármely gróf ellakhatnék*”.²⁵ A méreteiben impozáns épület azonban nem vált állandó lakhelyévé a családnak, sőt azt valószínűsítjük, hogy javarészt inkább Győrben időztek.²⁶ Ezt támasztja alá, hogy a házaspár 16 gyermeke közül 15-öt itt kereszteltek meg.²⁷ A Győrbe költözést, ahol Bezerédj Mihály házat vásárolt, elsősorban az a döntése motiválhatta, hogy életpályául a gazdálkodás helyett a hivatali karrier választotta, amiben valóban nagyon sikeressé is vált. Alig húsz éves joghallgatóként az Országbírói Hivatal expeditora, majd Erdődy György országbíró titkára. 1752-ben megyei pályára lép, előbb Győr jegyzője, majd 1758-ban alispánja lesz. Ezt követően még látványosabban emelkedik karrierje, 1765-ben Mária Terézia a Királyi Tábla ülnökévé nevezi ki, majd 1776-ban septemvirré, s mellé megkapta az udvari tanácsosi címet is. Posztjából adódóan sok időt töltött távol családjától, Pesten és Pozsonyban.²⁸

Bezerédj Katalin gyermek- és ifjúkorának éveit tehát egy jómódú, nagy tekintélyű család körében töltötte, nagyobb részt városi környezetben, aminek légköre bizonyára kihatott formálódó szemé-

1. kép. Bezerédj Mihály (1722–1790)

²⁴ CSERNA 2000, 3.

²⁵ BODNÁR-GÁRDONYI 1918, 14.

²⁶ A szokásjog szerint a nemesi lakba általában a legkisebb fiúgyermek költözött új családjával. Ez alapján Mihály öccse, Jób volt az erre jogosult. A szerdahelyi kúria szokásosnál nagyobb mérete viszont lehetővé tette mindkét család elhelyezését. – GLÓSZ 2014, 104.

²⁷ Lásd leszármazási tábla. Ez úton szeretnék köszönetet mondani Ester Pavianak, aki leszármazottként hosszú évek óta kutatja a család történetét, és eredményeit a rendelkezésemre bocsátotta, munkámat dokumentumokkal és képekkel segítette.

²⁸ <http://mnl.gov.hu/download/file/fid/36671> Letöltés 2016. okt. 1.

lyiségére. Győr a 18. században gyorsan fejlődő, pezsgő település, amelynek atmoszféráját, kulturális arculatát egyrészt püspöki székhely volta, illetve az itt működő rendek és iskoláik, másrészt a városlakók új iránti nyitottsága formálta. Már a század közepén (1754) megjelent például Győrben az első olyan színházi vándortársulat, amely az Európában divatos, francia szalonjátékokkal szórakoztatta a közönséget. A közösség színház iránti kitartó igényét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy harmadikként itt létesült az országban kőszínház.²⁹

Bezerédj Katalin a kor elvárásainak megfelelő nevelésben részesült. A Bezerédjekre egyébként általában jellemző, hogy gyermekeik képzésére, iskoláztatására kiemelt figyelmet fordítottak, persze, nemenként eltérő tartalommal és intenzitással. A nemesi családokban a lányok oktatásának középpontjában a kora újkorig vallásos énekek, a biblia és a katekizmus állt, a betűvetés tudományának elsajátíttatását pedig kifejezetten ártalmasnak tartották. Ezzel magyarázható, hogy az írástudás még az arisztokrata nők körében is ritkaságnak számított. A 18. század azonban változást hozott a nők műveltségével kapcsolatos társadalmi elvárások terén, amit jól érzékeltet báró Vay Jánosnak és Teleki grófnak a levélváltása. Vay arra kérte leendő apósát, hogy taníttassa írni a menyasszonyát, mivel udvari emberként feleségének is műveltnek kell lennie. Teleki azonban visszautasította a kérést, mondván, „*jobb ha a leány nem ért a betűvetéshez, mert csak hiábavalóságra használja.*”³⁰ A társadalmi igények megváltozása végül mégis odavezetett, hogy a női írás-olvasás a 18. században a köznemesség körében is egyre elfogadottabbá vált.³¹

Bezerédj Katalin anyja, Gindly Zsófia is tudott írni, fennmaradt levelei, ha nem is egy művelt nő, de egy íráshoz szokott kéz jellegzetességeit mutatják. Lánya a németen kívül magyarul is olvasott, erre utal apjának hozzá írott magyar nyelvű levele.³² Az olvasástudás kétségkívül új kaput nyitott a világra. Új ismeretek, bizonyos fokú műveltség megszerzésének vált forrásává, ugyanakkor el kell ismerni azt is, hogy a nők erényeit az olvasástól féltők aggályai is részben beigazolódni látszottak. Szerelmes regények, erotikus versek voltak elérhetőek a piacon³³, s jórészt a szülői szigoron múltott, hogy a vallásos tárgyú vagy más, javallt tematikájú könyvek mellett ezek is eljutottak-e a hajadon lányokhoz, illetve asszonyokhoz.

Bezerédj Katalin – mint már említettük – 1754-ben született, vagyis egy olyan korban csepereedett fiatal lánnyá, amelyben az erényes életvitel ugyan elvárás, de a korábbihoz képest jóval kevésbé gyakorlat. Találóján jellemzi Bobula Ida a változások irányát, amikor megjegyzi, hogy „*egy századdal korábban túlzásba vitt szemérmesség volt jellemző, a 18. század végén a keresett szemérmertlenség lesz divattá*”³⁴ Bezerédj Katalin úri neveltetéséhez nem fér kétség, az eredmény mégis elmaradt a kívánatostól, legalábbis, ami az erkölcsi nevelést illeti. Hosszan megőrizte a közösségi emlékezet leánykori kicsapongásait, amint ezt későbbi férjének, Ferenczy Antalnak 1793-ban Gindly Zsófiához írt levele is bizonyítja. „*Nem azért, hogy Nagyságodat föl háborítsam, hanem igaz szível és, és jó lélekkel tudósétem az idevaló Hírekről. Itt fülem hallatára beszélnek, hogy az Egyházassfalusi Lakodalom alkalmatosságával az V. Ispán Úr elment az Plébánoshoz alluni, az Kiss Asszony pedig az ifju Majtényival eczakának idején föl ültek egy hitván Paraszt szekérre, és oda jártak Dasztifaluban. ... Néhanapján az Bezerédj Katicza Kis Asszony így járt Lakodalmakban az Matiss Józseffel, és mindenhol volt nekik extra zimerek, azok beszéltek, a'kik látták és megbotránkoztak benne. De Györött is oda járt az Matis szállására, itt Köszögön pedig az Doctor Wimmer szállására.*”³⁵

Ennek fényében egyáltalán nem meglepő, hogy a Bezerédj lánynak hosszú ideig nem akadt kérője. A középkorban a szokásjog és az ország törvényei a házasságkötés korhatárát 12 évben határozták

²⁹ <http://gyoriszinhaz.hu/a-szinhaz/a-sz%C3%ADnh%C3%A1z-t%C3%B6rt%C3%A9net> Letöltés: 2016. okt. 1.

³⁰ BOBULA 1933, 106.

³¹ PAPP 2014, 21.

³² MNL OL P 1926. 17. ttl.

³³ BOBULA 1933, 106.

³⁴ Uo.

³⁵ MNL OL P 1926. 17. ttl.

meg, s számos adat igazolja, hogy a gyakorlatban sem számított ritkaságnak, hogy gyereklányokat adtak férjhez. Ilyen korai házasság a 18. században már nem jellemző, de a lányok többsége 15-16 éves kora körül férjhez ment. Brunsvyk Teréz naplójában fájóan emlékezett arra az epizódra, amikor öccse azért nem invitálta a szórakozó ifjak társaságába, mert őt már „kikezdte a rozsdá”, pedig még 20 éves sem volt.³⁶

Bezerédj Katalin már a 25. évét is betöltötte, amikor házasságot kötött. A férj Ferenczy Antal a Dunántúli Kerületi Tábla ülnöke. Özvegyember, első házasságából gyermekei is születtek.³⁷ Jóval idősebb második feleségénél. Ferenczy Antal tehát nem számított kifejezetten jó partinak, anyagi értelemben sem. Szerényebb vagyoni helyzetére utal, hogy a házassági szerződésben Katalin szülei 1 500 forintot, úgynevezett contradost biztosítottak számára,³⁸ ami – hasonlóan a nőt illető hitbérhez – az özvegyiséghez kapcsolódó vagyoni ígérvény volt, s rendszerint akkor alkalmazták, ha a feleség gazdag, a férj pedig szegény volt. Bezerédj Katalin egyébként tekintélyes hozományt is vitt a házasságba 4000 forint értékben, amit jelentős részben a férj meglévő adósságainak törlesztésére fordítottak.³⁹

Forrásaink utalnak arra, hogy a házasfelek között kezdettől fogva hiányzott a harmónia, a feleség gyakran panaszkodott anyjának férjére,⁴⁰ szakításra azonban nem került sor. Botránnyal fenyegető konfliktus azt követően alakult ki, hogy az amúgy is idősödő férj 1786-ban súlyosan megbetegedett, aminek következtében impotenssé vált.⁴¹ Bezerédj Katalin ágyát is kivitette a közös hálóból,⁴² így amikor 1789-ben állapotos lett, a férj számára nem volt kétséges, hogy a születendő gyermek nem a sajátja.

A házasságtörés főbenjáró bűnnek számított, a hatályos törvények a férjnek „*még szabadságot is adtak a tilos szerelemben talált nő megölésére*”⁴³ Esetünkben nem így történt, sőt, még a botránny is elmaradt. A házastársak mindegyikének, de a közvetítőnek felkért szombathelyi püspöknek, Szily Jánosnak is a megegyezés volt az érdeke. A történetben legtöbb veszténivalója Bezerédj Katalinnak és gyermekének volt. A törvénytelen születés bélyege a kislány jövőjét fenyegette, hiszen a törvény betűje szerint ezzel nemesi származása is kérdésessé vált volna. De a társaság szemében Bezerédj Katalin is jócskán vesztett volna presztízséből, s nyilván Ferenczy Antal számára sem lett volna kellemes a felszarvazott férj szerepének felvállalása a nyilvánosság előtt. Ezért lehetett sikeres Szily püspök közvetítése a házasfelek között, aki a katolikus álláspontot képviselve mindent megtett azért, hogy a válást elkerüljék.

2. kép. Bezerédj Katalin (1754–1794)

³⁶ BRUNSVYK 1926, 61.

³⁷ MNL OL P 1926. 17. ttl.

³⁸ A házassági szerződésben ezenkívül a felek megállapodtak abban, hogy a férj 3 000 forint hitbért biztosít a menyasszony számára, halál esetén a túlélő felet illeti mindkét összeg, tehát 4 500 forint, a közös szerzeményekből egyformán részesednek, mindkét fél szabadon végrendelkezik, de végrendelet hiányában minden a túlélőt illeti. A megszerzett ingatlanokat a menyasszony nevére is be kell jegyezni. A menyasszonyt özvegyiségre jutva megilleti a törvény szerinti ellátási és lakhatási jog. – MNL OL P 1921. 03. No. 51

³⁹ MNL TML PP II/4. 1854.

⁴⁰ MNL OL P 1926. 17. ttl.

⁴¹ Uo.

⁴² MNL OL P 1926. 17. ttl.

⁴³ MNL OL P 1926. 17. ttl.

A papi szék előtti egyezséget a felek 1791 júliusában kötötték meg, közel egy évvel a gyermek születése után, ami önmagában is jelzi, hogy nem volt egyszerű a megállapodás. A kilenc pontos dokumentummal a felek lényegében felmondták, és újra írták korábban kötött házassági szerződésüket. A változások anyagi kedvezményezettje egyértelműen Ferenczy Antal. Ez az ára annak, hogy Katalin Zsófia névre keresztelt lánya a Ferenczy nevet viselhesse, s így a világ előtt törvényes születésű lehessen. A megegyezés értelmében Bezerédj Katalin teljes egészében lemondott az őt megillető hitberről (dos), 3000 forintról, valamint az özvegyi tartásról. Ferenczy Antal ezzel szemben a hasonló címen (contrados) neki járó összegnek csak a feléről, 750 forintról. A férjnek kedvezett az is, hogy a Katalin által a házasságba hozott 4000 forint hozomány éves kamatának felét a férj magának tartotta meg, úgy mond „*az köz szükségeknek a viselésére*”, másik felét engedte csak át feleségének ruházkodásra, illetve szabad felhasználásra. Bezerédj Katalin kötelezettséget vállalt arra, hogy örökségéhez jutva ennek jövedelmeit is hasonló arányban osztják föl egymás között. Ehhez annyit fűzünk hozzá, hogy a törvény szerint a férj volt köteles gondoskodni az asszony társadalmi rangjához illő eltartásáról, ehhez nem követelhetett hozzájárulást a nő vagyonából. A felek megállapodtak abban is, hogy az eddig szerzett közös vagyon teljes egészében a férjet illeti, igaz, ennek fejében átvállalta az adósságot is. Az új megállapodás szerint a férj egyetlen ellentételezése, hogy élete végéig gondoskodik a kislány tartásáról, fizeti a dajkát, a szolgálkat és szolgálókat, a feleségének pedig havi konyhapénzt biztosít. Egyúttal azonban világossá tette azt is, hogy a gyermeket sajátjának nem ismeri el, s kizárja hagyatékának törvényes örökléséből.⁴⁴ Az egyezés egyben rávilágít arra is, hogy a nők milyen mértékben voltak kiszolgáltatva férjüknek anyagi értelemben is. Bezerédj Katalin hozománya ugyan a nő különvagyonának számított, a kezelési jog viszont a férjet illette, így a belőle származó jövedelem felhasználásáról is ő döntött.

1790 nemcsak a Ferenczy házaspár közti válság kirobbanása miatt volt emlékezetes a család történetében, hanem azért is, mert ebben az évben halt meg a családfő, Bezerédj Mihály. Szerepét felesége, özvegy Bezerédj Mihályné Gindly Zsófia vette át.

CSALÁDI KONFLIKTUSOK – CSALÁDI EGYEZSÉGEK

A nők életük során a legnagyobb önállóságot özvegyi állapotukban élvezhették. Ekkor korlátozás nélkül valóban a maguk urai lehettek, sőt tényleges hatalomhoz jutottak a családon belül. Az özvegyi jog lehetővé tette akár azt is, hogy haszonélvezet formájában hosszú időn át birtokolják az örökösök vagyonát, gyámság alatt tartva felnőtt gyermekeiket.⁴⁵ Gindly Zsófia is hosszú ideig megtartotta magának az irányítási jogot, csak két évvel halála előtt 1817-ben egyezett meg gyermekeivel a birtokok átadásáról⁴⁶, vagyis közel három évtizedig első számú kezdeményezője és alakítója volt a családi döntéshozatalnak.

Nagy változást jelentett ez felnőtt életének első évtizedeihez képest, amikor a feleség- és anyaszerep dominálta az életét. Egyik terhesség követte a másikat, és eleget kellett tennie azoknak az elvárásoknak is, amelyek férje tisztségeiből (alispán, majd táblai ülnök, illetve hétszemélynök) adódóan háziasszonyként ráhárultak. Apjuk halála után a Gindly testvérek 1776-ban tartottak osztályt, ekkor kerültek Gindly Zsófia tulajdonába a Tolna megyei birtokok, körülbelül 8000 hold.⁴⁷ A kor gyakorlata szerint azonban a jószágot – a tulajdonjog érintetlenül hagyása mellett – a férj kezelte személyesen, vagy mint esetünkben, tiszttartója révén. A családban minden tekintetben a férfi volt az úr, akkor is, ha jogi értelemben az asszony nem állt a hatalma alatt. A gazdálkodást,

⁴⁴ A megegyezés teljes szövegét lásd 2. sz. melléklet.

⁴⁵ PODMANICZKY 1984, 52-53; GLÓSZ 1991, 28.

⁴⁶ A teljesség kedvéért tegyük hozzá a birtokok jelentősebb részét saját, nem pedig özvegyi jogon bírta.

⁴⁷ <http://mnl.gov.hu/download/file/fid/36671> Letöltés: 2016. ápr. 7.

a család egészét vagy egyes tagjait érintő döntéseket a férj hozta meg, ha esetenként ki is kérte a feleség véleményét.

Bezerédj Mihály halálát követően mindez a felelősség már Gindly Zsófiára hárult, akinek az egyik legfontosabb törekvése az volt, hogy a családon belüli konfliktusokat lehetőség szerint elsimítsa. Kétségkívül e tekintetben a legnagyobb kihívást törvénytelen származású unokáinak sorsa jelentette. A fent említett Ferenczy Zsófia nem az egyetlen volt közülük.

A Ferenczy házaspár között nehezen összehozott egyezség ugyanis nem lett hosszú életű, a családi béke alig egy évig tartott. Valószínűleg egyik fél sem tartotta be a megállapodást. A férj nem fizette a kialakított járandóságot, a feleség pedig úgy viselkedett, hogy ismét hírbe hozta magát.⁴⁸ Az újabb békéltetési kísérletek csak átmeneti időre hoztak megnyugvást, 1793-ban Bezerédj Katalin végleg elhagyta urát. Mászt nagyon nem is tehetett, hiszen újra várandós volt. 1794. április 8-án a szerdahelyi családi kastélyban megszületett Ferenczy István, az anya néhány nap múlva belehalt a szülésbe.

Bezerédj Katalin hagyatékának rendezésére Gindly Zsófia családi tanácsot hívott össze, ennek eredményeként újabb egyezség született felsőbüki Nagy Sándor alispán előtt. (3. számú melléklet) A megállapodás sokban emlékeztetett a három évvel korábban elfogadottra. Ferenczy Antal újabb anyagi előnyöket biztosított magának, többek között azáltal, hogy Bezerédj Katalin 4 000 forint értékű hozományának jövedelmeit magának tarthatta meg, csakúgy, mint az ingóságokból származó bevételek utáni kamatok felét. Zsófia nevelésének költségeit részben továbbra is magára vállalta, tartva magát az előző egyezséghez. Megállapodás született arról is, hogy Ferenczy halála után Bezerédj Katalin körülbelül 6000 forint értékű hagyatékát Zsófia öröklje, magva szakadása esetén oldalágon testvére, István. Más egyebekben viszont a Bezerédj család semmilyen módon nem gondoskodott az árván maradt újszülött jövőjéről. Úgy tűnt, hogy ennek terheit teljes egészében a természetes apára kívánták hárítani, ezért fel is kérték a házasság konfliktusában eljáró püspököt, Szily Jánost, hogy tegye meg az ehhez szükséges lépéseket.⁴⁹ A megállapodó felek Gindly Zsófia és Ferenczy Antal ismét rögzítették, hogy Bezerédj Katalin gyermekeit, Zsófiát és Istvánt „jó lélek ismerettel igaz ágybul valóknaknak” semmiképpen nem ismerhetik el, vagyis törvénytelennek tekintik őket. Nem történt viszont intézkedés arról, hogy jogi értelemben is azzá váljanak. Ferenczy Antal ugyanis akár csak Zsófia esetében az újszülöttel kapcsolatban sem élt ellentmondással amiatt, hogy a gyermeket a nevére keresztelték. A két családi egyezség a hasonlóságok ellenére egy lényeges ponton azonban eltért egymástól. Míg az első csak a Ferenczy-, a második a Bezerédj-Gindly vagyomból is kizárta a törvénytelen születésű két utódot, kivéve azokat a fent részletezett elemeket, melyek Bezerédj Katalin kiházásításából származtak.

Gindly Zsófia – sajátját egyedüliként képviselve – egy három generációs, érdekkonfliktusokkal teli nagycsalád élén állt. A sokféle érdek összehangolására kétségkívül ő volt a legalkalmasabb személy. Megtehetette volna, hogy osztályt tesz gyermekei között, átadva nekik a részben saját, részben özvegyi jogon bírt vagyont, de ezzel le is mondott volna arról a mozgásterről, amivel tulajdonosként

⁴⁸ Szily János levele Bezerédj Katalinnak. „Hitelessen is ugyan Assessor Uramnak hozzám botsátot panaszkodó leveléből is értetem, hogy az Tekintetes Asszony azon tudva lévő gyanus társaságát ismét folytatya, mely által nem csak Urának szívet magátul méltán elidegeníti, hanem a Városban is előbbeni botrányozását méltán megújítja. Emlékeztetem az Tekintetes Asszonyt, nagyon intem, hogy magát efféle társalkodástul óvja, és annál inkább tartoztassa, menél bizonyosabb”, hogy ez által az Urának mi okot és alkalmatosságot fog adni a békességes lakásnak felbontására, az el vállásra, de még az esztendőnkint megígért pénznek megtagadására is. Ellenben ha a T. Asszony az Urának kedvét keresi, a gyanus társaságot távoztatni is maga részéről a jó házasság megtartani fogja, oly reménységgel vagyok Assessor Uram felül, hogy ő is a contractusban le kötöt punctumokat tellyesíteni, és mint ígérte, meg adni fogja.” Szily János levele Bezerédj Katalinhoz 1792. szept. 18. „Ezen holnapnak 13-dik napján hozzám botsátot panaszkozó levelére a Tekintetes Asszony Urának mai napon irok, hogy azt, amit ígért, az Házi Szükségre, s egyebekre megadni, és a jó házasságot megtartani ne terheltelessék. Reménylem, hogy leszen fogamatja Irásomnak, csak a Tekintetes Asszony is a maga részéről mindent a jó házasságnak megtartására elkövesse, békességes türessel legyen, és amiben csak lehet, Urának kedvét keresse, mert, valamint, elébb, ugy most is azt itélem, hogy az el válásbul, kiváltképpen a Tekintetes Asszonynak részére jót nem remélhetek.” – MNL OL P 1926. 17. tll.

⁴⁹ Nem tudjuk, hogy a püspök közbenjárásának köszönhetően-e, de tény, hogy néhány év múlva a feltételezett apa, Wimmer Endre kőszegi orvos végrendeletében minden vagyonát a két árvára hagyta. – MNL TML PP II/4 1854.

a jövedelmek elosztásában rendelkezett.⁵⁰ A nagyobb mozgástérre Gindly Zsófiának többek között azért is szüksége volt, mert gondoskodni kívánt árván maradt, törvénytelen származású unokáiról, akinek száma időközben négy főre emelkedett. Bezerédj Katalintól származó utódok után Antal fiának is két törvénytelen gyermeke született – jogilag is egyértelmű helyzetben, egy házasságon kívüli kapcsolatból.⁵¹ Antal 1812-ben bekövetkezett halálával ezek a gyerekek, Károly és János is árván maradtak.

Gindly Zsófia számára sokszoros anyaként és nagymamaként lelkiismereti és érzelmi kérdés volt, hogy elhalt gyermekeitől származó unokái ne maradjanak ellátatlanul, s megkapják azt az esélyt, hogy az úri létben valamiképpen megkapaszkodhassanak. Ennek elengedhetetlen feltétele volt, hogy megfelelő neveltetésben részesüljenek, aminek terhét Gindly Zsófia magára vállalta. Katalintól és Antaltól származó fiúunokái közül kettőt, Ferenczy Istvánt és Bezerédj Károlyt is a bécsi katonai nevelőintézetben taníttatta, előbbi sikerrel, minthogy főhadnagyi rangot nyert.⁵² Gindly Zsófia ugyanakkor teljesen tisztában volt azzal, hogy az úri nevelés önmagában kevés ahhoz, hogy unokái jövőjét a család presztízséhez méltó módon biztosítsa. Ehhez vagyont is kellett biztosítani számukra. Elhatározásában nyilván az is szerepet játszott, hogy unokáihoz szoros érzelmi szálak kötötték, nemcsak a neveltetésük költségeit viselte, hanem a természetes gyám szerepét felvállalva, személyesen is gondoskodott róluk. Különösen Ferenczy Istvánról, akinek a szokásoktól eltérően nem is jelöltek ki gyámot a család férfitagjai közül.⁵³

Újabb családi egyezség 1817-ben született (5. számú melléklet), ami merőben eltért a Bezerédj Katalin halála után kötött megállapodástól, amely Zsófia számára néhány ezer forintnyi anyai örökséget, az újszülött Istvánnak viszont még ennyit sem, gyakorlatilag teljes vagyontalanságot helyezett kilátásba. A dokumentum ezúttal is tartalmazta a gyermekek szerencsétlen születésére vonatkozó utalást, illetve ennek következményét, nevezetesen, hogy a gyermekek törvényes successióra és osztályra nem jogosultak, ugyanakkor jövőjük biztosítása érdekében 30-30 ezer váltó forint értékű donatiót biztosított számukra. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy Gindly Zsófia még életben levő, illetve törvényes utódot hátrahagyó gyermekei fejenként 10 ezer forint értékű kötelezettséget vállaltak a Ferenczy árvák javára.⁵⁴ Anyjuk győzte meg őket a nagyvonalú donáció szükségességéről, leghatásosabb érve pedig az lehetett, hogy ezzel egyidejűleg lemondott valamennyi saját, illetve özvegyi jogon bírt jószágá feletti rendelkezési jogáról, átruházva azokat gyermekeinek, akik ekkora „*már régen emberi kort értek*.”⁵⁵ Olyannyira, hogy a legidősebb fiú, Ignác 60 éves is elmúlt, s a legfiatalabb testvér, Anna is a gyvenes éveit taposta.

A donatiót Ferenczy Zsófia pénzben, István viszont részben birtokban kapta meg, hiszen a föld a korban az úri lét elengedhetetlen kelléke volt. Természetesen arról szó sem lehetett, hogy az ősi javakból juttassanak neki, mivel ennek nemcsak a testvérek, hanem a kiterjedt Gindly és Bezerédj nemzetség több tagja is potenciális várományosa volt. A szerzett javak viszont más megítélés alá estek, arról a szűkebb család megegyezése is elegendő volt. Így jutott Ferenczy István Kis Görbő és Nagy Görbő községekben (Zala megye) kisebb nemesi birtokhoz, amit nagyanyja részben Bezerédj Jób zálogos birtokának megváltásával, részben több más birtokostól vásárlás útján szerzett. Megjegyzendő, hogy Gindly Zsófia egy kisebb birtokrészt már a családi egyezséget megelőző időszakban az unokájának ajándékozott.⁵⁶

⁵⁰ Az osztály halasztásának más, gazdasági oka is volt. A korabeli viszonyok között különálló gazdaságok létrehozása és működtetése nagyobb tőkebevonás nélkül elképzelhetetlen volt.

⁵¹ Bezerédj Antal egy Szalis Anna nevű, közrendű „leánykával” folytatott tartós viszonyt, tőle származott mindkét gyermek. Az anya már korábban meghalt, így az apa halálakor teljes árvákká váltak. – MNL OL P 1926. No 1.

⁵² BODNÁR-GÁRDONYI I. 1918, 70; MNL OL P 1926. 17. tti.

⁵³ MNL TML PP II/4. 1854.

⁵⁴ Az egyezség idején hat ág volt érintett: Bezerédj Ignác, Bezerédj Mihály, Bezerédj István, Bezerédj Zsófia Szentiványné, Bezerédj Ferenc örököseként Bezerédj Zsófia.

⁵⁵ MNL OL P 1926. 17 tti.

⁵⁶ MNL OL P 1926. 17. tti.

A Ferenczy gyerekeknek tett donáció nagyobb részét viszont pénzben fizették meg a testvérek, Ignác, ⁵⁷a legidősebb kölcsönözte az összeget a többi érintettnek azzal a megkötéssel, hogy azt majd a közös jövedelemből törlesztik évi 6%-os kamat megfizetése mellett.⁵⁸

A Ferenczy árvák támogatása tehát azonnali kiadással járó terhet jelentett a Bezerédj testvérek számára, amelynek forrását persze messze biztosította az anyjuk által éppen átadott vagyon. S a szerződésnek volt még egy pontja, nevezetesen a zárórendeletkezés, ami megkönnyítette számukra annak elfogadását „*Mi is néhai Bezerédj Katalintul származott gyermekek úgy mint én Ferenczy Sofia Argay Mihály úr hites társa és Ferenczy István mint kegyes öreg Asszony Anyánknak mind pedig bátyánk Urainknak és Nénéink Asszonyainknak sorsunkról való szives gondoskodásaikat, hozzánk való kegyességeket, és jó akaratyókat hálodatosággal, és köszönettel megismervén, mind ezen jövedöbéli sorssunk eránt tett intézkedéseket elfogadván, minden egyéb akár titulo successiónis, melly minket a nélkül sem illethetne, akár pedig más titulus alatt fennálandó praetensioknak mind magunk mind pedig maradékjainknak nevében végképpen ellene mondunk.*”⁵⁹ Vagyis a Ferenczy testvérek ezzel a nyilatkozattal véglegesen lemondtak minden további Gindly-Bezerédj vagyont érintő igényükről.

Bezerédj István életrajzírói, Bodnár István és Gárdonyi Albert úgy jellemzik Gindly Zsófiát, mint aki „*fiatalabb éveiben energikus, kemény, katonás asszony volt, nagy rendet tartott a gazdaságában, erélyesen megszámloltatta nemcsak tisztjeit, de tulajdon fiait is.*” Öregkorára viszont megváltozott, könnyen befolyásolhatóvá és túlzottan engedékennyé vált, elsősorban árván maradt unokái iránt.⁶⁰ Az 1810-es években kötött két családi egyezség, de különösen az előbb részletezett, azt mutatják, hogy Gindly Zsófia unokái anyagi érdekeit a gyermekei elé helyezte. 1812-ben Bezerédj Antal halála után elfogadta, illetve gyermekeivel is elfogadtatta fia végrendeletét, (4. számú melléklet) aki vagyonát a házasságon kívül született két gyermekére hagyta. Jog szerint a hagyaték – nem lévén törvényes leszármazott – visszaháramlás címén Gindly Zsófiát illette volna, utána pedig a gyermekeit. A család elfogadta Bezerédj Antalnak azt a kérését is, hogy gyermekei a nevét viselhessék, igaz, csak „*a Bezerédj Familiának vagy Jussainak legkisebb sértődése s praejudiciuma nélkül.*”⁶¹ Másként fogalmazva Bezerédj Antal osztályos része nem a gyermekeire, hanem testvéreire, illetve azok törvényes leszármazóira szállhat.

A Bezerédj- és a Ferenczy árvák sorsát rendező két családi egyezséget összehasonlítva számos hasonlóságot fedezhetünk fel. Egyik közös jellemzőjük, hogy mindkettő rögzítette a törvénytelen születés tényét, egyúttal törekedett viszont arra, hogy az árvák ellátásáról a család valamilyen formában gondoskadjon. Hasonló elem az is, hogy noha kizárták őket az ősi javakból, de a szerzeményiekből a fiúgyermekeket kisebb birtokhoz juttatták. Ezen a ponton viszont már lényeges különbség mutatkozik a két egyezség között. Bezerédj János és Károly a Győr határában levő, kisebb birtokhoz csak abban az esetben jutott volna, ha Gindly Zsófia gyermekeinek magva szakad. Ferenczy István ezzel szemben ajándékozás révén minden további feltétel nélkül kapta meg a fent már említett, az előbbinél méretében is tekintélyesebb, Zala megyei birtokot. A két megállapodás közötti leglényegesebb különbség azonban abban mérhető, hogy a Ferenczy árvák donáció formájában gyakorlatilag megkapták anyjuk után járó osztályrészüket. Erre utal Bezerédj Ignácnak az egyezség megkötése után anyjához írt levele, amiben felveti, hogy osztály esetén a meglévő hat

⁵⁷ A testvérek közül Ignác számított a legtehetősebbnek. Apjához hasonlóan nagy ívű jogi karriert futott be, hétszemélynői kinevezést nyerve. Később elhagyva a Hétszemélyes Táblát az Esterházy család javainak teljhatalmú kormányzója lett, hű szolgálataiért pedig Esterházy Miklós neki adományozta a több mint 800 hold kiterjedésű Ménfői birtokot (Győr megye). <http://mnl.gov.hu/download/file/fid/36671> Letöltés: 2016. ápr. 7.

⁵⁸ MNL OL P 1926. 17 tti.

⁵⁹ MNL OL P 1926 17 tti.

⁶⁰ BODNÁR-GÁRDONYI I. 1918, 71.

⁶¹ A régi jog kevés lehetőséget adott a törvénytelen gyermekek törvényesítésére. Egyházi szempontból akkor volt lehetőség erre, ha a szülők utólag összeházasodtak, azzal a megkötéssel, hogy ennek lehetősége már a gyermek nemzésekor is fenn állt. Közjogi értelemben a királynak joga volt a törvényes vérség megadására, ez pedig királyi adomány lett volna; és az ősi javakra nézve más törvényes örökösök nem létét vagy megegyezését kívánta. – FRANK 1845, 161.

törzsnek egyenként nem is jutott volna hatvanezer forint értékű vagyon, amennyit Bezerédj Katalin után az árván maradt gyermekeknek juttattak.⁶² Bezerédj Ignác ellenérdekelt félként, valószínűleg alulbecsülte Gindly Zsófia vagyonának értékét,⁶³ de ezt figyelembe véve is bizonyosak lehetünk abban, hogy a Ferenczy gyerekek a nagyságrendet tekintve megkapták a Gindly vagyonból az anyjuk után aktuálisan járó részt. A megállapodás figyelemre méltó része, hogy István és Zsófia donációja teljesen azonos értékű, ami arra enged következtetni, hogy megállapításakor csak a leányágon is öröklődő Gindly vagyonnal számoltak.

Az 1817-ben kötött családi egyezség egyfajta kompromisszum volt anya és gyermekei között. Gindly Zsófia elérte, amit szeretett volna, unokáinak, ha osztályt nem is, de ezzel közel azonos értékű adományt juttatott. A gyermekei hozzájárulásukért – egyfajta ellentételezéseként – megkapták a teljes Gindly–Bezerédj vagyon feletti azonnali, korlátlan rendelkezési jogot, az ingatlanokból származó valamennyi haszonélvezetet is beleértve. Gindly Zsófia csupán a győri házát és az ott található értékeket, bútorokat, ékszereket, ezüstneműt és egyéb drágaságokat tartotta meg magának, de azzal a korlátozással, hogy ezeket sem megterhelni, sem pedig elidegeníteni nem szabad. Továbbá kötelezettséget vállalt arra, hogy hiteleit sem mondja fel, és semmisnek tekinti valamennyi korábbi végrendeletét, s újabbat sem készít, hanem az egyezséget tekinti megváltozhatatlan végakarataának. Anyagi lehetőségei tehát a korábbiakhoz képest egyértelműen szűkültek,⁶⁴ amire vonatkozó rendelkezések nyilvánvalóan a testvérei érdekeit is képviselő Ignác javaslatára kerültek be a dokumentumba. A család ugyanis okkal tartott attól, hogy Gindly Zsófia unokái könnyelműségei miatt további adósságokba veri magát⁶⁵, vagy végrendeletileg juttat még nekik javakat, ami leendő örökségüket apasztotta volna. Az egyezség már említett záró rendelkezése ugyancsak a Bezerédj testvérek érdekeit szolgálta, hiszen egy később bekövetkező osztály esetén a jószágot egy résszel kevesebb felé kell majd osztani, nem is szólva arról, ha oldalörökösödés révén koncentrálódna a vagyon, akkor is eggyel kevesebb törzsszel kellene számolni.

Az egyezséget létrehozó családi tanácskozást Gindly Zsófia azzal a céllal hívta össze, hogy unokái jövőjét „bizonyos lábra állítsa”, illetve hogy „minden izetlenséget, kedvetlenséget” még életében „eltávoztasson”. Az adott pillanatban úgy tűnt, hogy ezt sikerült is elérnie. Halála után azonban jó egy évtizeddel az oly annyira nem kívánt „izetlenségek” egy hosszan tartó perben mégis csak a felszínre törtek.

FERENCZY ISTVÁN CONTRA BEZERÉDJ CSALÁD (1831–1854)

Ferenczy István 23 éves múlt, amikor az előbb részletezett családi egyezséget aláírta. Katonatiszt, cs. kir. főhadnagy. Kényes a becsületére. Elemi érdeke, hogy a származásával kapcsolatos titok a családon belül maradjon. Törvénytelen gyermekként – vagy csak ennek gyanúja esetén – esélye sem lett volna az előmenetelre, társai kiközösítenék, helyzete teljesen ellehetetlenülne. Az alku elfogadását bizonyára megkönnyítette az is, hogy azonnal nagyobb összegű készpénzhez jutott, a fennmaradó tőkére pedig kamatfizetési ígéretet. A katonatisztekre általában jellemző, könnyelmű életvitel fenntartásához, illetve folytatásához így egy időre elegendő muníciót szerzett. Az egyezség megkötését követően viszont hamar kétségei támadtak, hogy jó alkut kötött-e. S mivel nagy befolyással bírt

⁶² MNL TML PP II/4. 1854.

⁶³ Az érdekelt felek valószínűleg nem is voltak tisztában a vagyon értékével. Ennek felbecsülése szakértők bevonását igénylő, hosszan tartó munkát igényelt volna, amit rendszerint csak tényleges osztály, illetve örökösödés esetén végeztek el. Gindly Zsófia halálát követően a Tolna megyei javak felmérésére felfogadtak egy földmérőt, továbbá 6 becsüst. A drágaságokat előbb egy győri, majd egy bécsi ékszerésszel is felbecsültették. – BODNÁR-GÁRDONYI I. 1918, 82. 83.

⁶⁴ Az eredeti megegyezés szerint a naturáliákon kívül évi összesen 4 000 forintot fizettek anyjuknak a Bezerédj testvérek. Ezt később 2 000 forinttal megemelték. BODNÁR-GÁRDONYI I. 1918, 72.

⁶⁵ Gindly Zsófia nagyanyai szeretetével különösen Bezerédj Károly élt vissza, aki rendszeresen pénzt szerzett tőle. Iskoláit sem fejezte be, végül fakereskedő lett belőle Pesten. – BODNÁR-GÁRDONYI I. 1918, 72.

nagyanyjára, sikerült is elérnie, hogy Gindly Zsófia halálos ágyán visszavonja aláírását az okmányról, és végrendeletileg biztosítsa unokája számára az abban ígért 30 ezer forintot.⁶⁶

A katonai pálya végül mégsem lett Ferenczy István élethivatása. Megnősült és a nagyanyjától kapott Zala megyei birtokra költözött, 1824 és 1834 között összesen 8 gyermeke született. Gyökeresen megváltozott tehát a helyzete, már nemcsak magáról, hanem egy nagy családról is gondoskodnia kellett. Természetesen tisztában volt a Bezerédjéknél bekövetkezett változásokkal is. Időközben a törzsek száma ugyanis felére csökkent: Zsófia 1819-ben, Mihály 1826-ban utód nélkül halt meg, az ugyancsak gyermektelen Anna pedig eltartás fejében lemondott osztályrészéről. A fennmaradó három ág (Ignác, Ferenc és István) így oldalági öröklés, illetve családi egyezség révén megszerezte Bezerédj Mihály és Gindly Zsófia egykori teljes jószágát annak minden jövedelmével együtt. Az 1817-es családi egyezségnek köszönhetően viszont Ferenczy István és testvére, Zsófia kimaradt az osztályból.

Az anyagilag szorult helyzetben lévő Ferenczyt ezt követően mindent megtett annak érdekében, hogy a családi megállapodásokat érvénytelenítse. Ennek egyik első lépése volt, hogy 1826-ban Zala vármegyétől nemesi igazolást kért. Id. Bezerédj István ugyan ez ellen előbb óvással, majd pedig ellentmondással élt, fellépése azonban nem járt sikerrel. A megye kiadta az igazolást, ami egyben azt is jelentette, hogy ettől kezdve Ferenczy István törvényes öröklés címén igényt tarthatott Ferenczy Antal egykori birtokára Kozmadombján (Zala megye), annak ellenére, hogy a keresztlel szerinti apja soha nem ismerte el magáénak, és kizárta mindenféle öröklésből.⁶⁷ A nemességet igazoló okirat megszerzése felbátorította Ferenczyt, hogy további lépéseket tegyen, és megszerezze az anyja után szerinte még neki járó részt is a Gindly-Bezerédj vagyomból. Id. Bezerédj Istvánhoz, 1830-ban írt leveléből idézünk: az 1817-es családi megállapodás „*nékem kimagyarázhatatlan gyötrelmeket okozott, mellyen is a' gyermekeim eránt tartozó atyai gondoskodásomnál, de tsak ugyan önön magam fentartásánál fogvást is segétteni kívánván el tökélettem magamban, hogy azon alkalmaztatást, ha másképp nem egyezhetnének törvényes úton is megorvosoltatni fogom.*”⁶⁸ Ferenczy

3. kép. id. Bezerédj István (1771–1843)

⁶⁶ Megjegyezzük, hogy formai okok miatt ezek az intézkedések végül nem bizonyultak érvényesnek. – MNL TML PP II/4.

⁶⁷ Egy Ferenczy rokon az illetékes papi széken ugyan pert indított ellene törvénytelen születés miatt, keresetét azonban elutasították. – MNL OL P 1926 17. tti. 27. 28.

⁶⁸ MNL OL P 1926. 17 tti. 22.

ajánlata egyértelmű, vagy kifizetik őt az osztályos Atyafiak, vagy pedig a bíróság elé viszi az ügyet. A történet kapcsán óhatatlanul felidéződik egy másik is, Kárpáthy Zoltáné, Jókai főhőséé, aki hatalmas vagyonról mondott le önként csak azért, hogy rég halott anyja emlékét meg ne hurcolják egy rokonával folytatott örökösödési perben.⁶⁹

Ferenczy István azonban nem regényhős, hanem hús-vér ember, akit már rég nem az erkölcsi alapú társadalmi elvárások, hanem az anyagi érdekek mozgattak. Pedig ezek a normák a valóságban is hatottak, ha nem is annyira idealizált formában, mint ahogy a romantikus hős megjelenítette. A család jó hírének megőrzése, az ősök, mindenekelőtt a szülők emlékének tiszteletben tartása a nemesi társadalom alapértékei közé tartoztak. A perben az ellenérdekelt fél joggal érvelt ezeknek a normáknak a megszegésével. *„Ha már a fölpörös vagyonszomja csakugyan annyira vitte: hogy néhai édes Anyjának emléke iránt szívéből már minden kegyeletet teljesen száműzött, és annak árnyéka lebegéseiből többé vissza nem borzad. Ha már az alpörösökben – a kik pedig a természet rendje szerint az ő néhai anyja irányában, aránylag nála kétségtelenül kevesebb kegyelettel adósok – ő oda kényszeríti: hogy azok a miért oly sok áldozatot hoztak, jelesül, hogy a családjuk egyik tagjának [...] büne a lehetőség szerint a világ előtt el legyen rejtve – hogy újabb áldozatokat törekszik attól kiereszokolni, úgy hogy annak tulajdonkép már határa nincs. Ha már, és miután ennyire ment köztük a dolog: tehát ám legyen! – félreteszek minden kiméletet, és fellebbentek minden titkokat, a mit [...] az alpörösi család levéltára tartalmaz. – Hogy lássa a világ a lehető legtisztábban, sőt mérlegelhesse is a fölpörös kegyetlenségének fokozatát.”*⁷⁰

S a per során valóban előkerült a Bezerédj-levéltárból sok minden, nemcsak a családi egyezségek, hanem magánlevelek is, amelyek még kendőzetlenebbül írták le Bezerédj Katalin erkölcsi normákat sértő viselkedését. Ferenczy István védelmére szóljon, hogy maga is szerette volna elkerülni a nyilvánosság előtt zajló konfliktust. Az előbb már idézett, id. Bezerédj Istvánhoz írt levelében egyértelműsíti, hogy peren kívüli egyezséget szeretne, s csak ennek hiányában vinné az ügyet a bíróság elé. A család azonban nem hajlott az egyezségekre, pedig Bezerédj Katalin szégyene valamilyen mértékig az egész família jó hírnévére is kihatott. Vagyis a felek kölcsönösen háttérbe szorították erkölcsi megfontolásait. Túl nagy, a Bezerédj-Gindly vagyon felének újraelosztása volt ugyanis a tét. Ferenczy István az anyja után járó teljes részt követelte magának, figyelembe véve az idők során bekövetkezett földáremelkedéseket törzsenként 19 ezer, összesen tehát 57 ezer pengő forintra tartott igényt. A korban dívó 5-6%-os kamat mellett ez a tőke olyan jövedelemforrás a Ferenczy család számára, ami biztos megélhetést jelentett volna számukra. Engedményre annyiban volt kész, hogy részének kiadását nem birtokban, hanem pénzben kérte.

A pert Ferenczy 1831-ben indította a Királyi Tábla előtt, keresetének tárgya pedig az 1817-es családi egyezség érvénytelenítése volt, amelyben – mint már említettük – lemondott minden további örökösödési igényéről. Beadványában azzal érvelt, hogy őt csalárd módon a törvénytelen születés vádjával vették rá az okmány aláírására. Kétszáz év távlatából, a rendelkezésre álló dokumentumok alapján kevés kétségünk marad afelől, hogy Ferenczy Zsófia és István biológiai értelemben nem Ferenczy Antal gyermekei voltak. Leánya esetében ezt maga Bezerédj Katalin is beismerte a szombathelyi püspök előtt, második terhessége idején pedig tudván, hogy még egyszer aligha nyer bocsánatot, elmenekült otthonról, ami szintén egyfajta beismerésnek számított. A másik oldalon arra is nehéz magyarázatot találni, mi oka lett volna Ferenczy Antalnak arra, hogy megtagadja gyerekeket, ha nem lett volna biztos abban, hogy nem tőle származtak. Biztos tudása azért lehetett ebben, mert súlyos nyavalyája miatt impotenssé vált, és hosszú idő óta egyáltalán nem élt házasesetletet a feleségével. Wimmer Endre végrendelete ugyancsak nyomós érvnek tűnik a gyerekek származására nézve, hiszen az örökhagyó a teljes vagyonát a saját családja helyett Ferenczy Zsófiára és Istvánra hagyta.

⁶⁹ Megjegyezzük, hogy Jókai Mór 1854-ben kezdte írni a Kárpáthy Zoltán című regényét, abban az évben, amikor a Ferenczy-Bezerédj perben jogerős ítélet született

⁷⁰ MNL TML PP II/4. 1854.

Más kérdés viszont az, hogy az egyezés tartalmának megformálásában ki, milyen szerepet játszott. A történetnek az egyik lehetséges olvasata az, hogy a megegyezést unokái érdekében elsősorban Gindly Zsófia szorgalmazta, aki gyermekei örökrészét megkurtítva, juttatott a Ferenczy gyerekeknek az anyjuk után járó osztály értékében donációt. De nem zárható ki egy másik értelmezési lehetőség sem. Nevezetesen az, hogy Bezerédj Ignác saját, illetve testvéreinek érdekeit képviselve bizonyos értelemben méltánytalanul járt el a Ferenczy árvákkal. Az ő kezdeményezésére került be a szövegbe a törvénytelen születésre vonatkozó utalás⁷¹, ami jogi értelemben nagy valószínűséggel nem állta meg a helyét. Frank Ignác művéből idézünk. *„Törvénytelen az is a’ ki férjes asszony, de nem férjéül szült. Azonban ilyen mondásnak tellyes bizonyítása kívántatik, mert egyébként kárhozni senkit sem lehet. Sőt ha az asszony maga ellen vallana, és bünére megesküdné, az is csak néki magának ártana, nem a’ gyermeknek, mert becstelen tanú vallása nem bizonyosság. Azért apja a’ gyermeknek, a’ ki férje az anyjának, mindaddig csak lehet. [...] De a férj hosszas távul-létében, mikor a lehetőség is megszűnik, ugyanott szűnik a’ törvény oltalma is.”*⁷² Amennyire biztosnak vehető, hogy Ferenczy Zsófia és István nem Ferenczy Antaltól származtak, ugyanilyen valószínűséggel állíthatjuk, hogy a jog szerint mégis törvényes születésűeknek számítottak. A fentiekén kívül azért is, mert Ferenczy nem emelt kifogást az ellen, hogy mindkét gyermeket az ő nevére kereszteljék meg. Mindezek fényében, könnyen elképzelhető, hogy Bezerédj Ignác tényleg nyomást gyakorolt unokaöccsére az okmány aláírása érdekében, választás elé állítva: *„Hogyha reá nem állok kívánságokra, semmi nélkül maradok, és tsak birtokon kívül törvénykedhetem ellenük.”*⁷³ Hogy ezek a mondatok ténylegesen elhangzottak-e, vagy ügyvédi tanácsra húsz év múlva szövegeződtek-e meg, azt ma már eldönteni nem lehet.

Mindenesetre a per folyt a maga hosszú útján, részítéletekkel, majd a bírósági szervezet átalakulása miatt újrakezdett tárgyalásokkal. 1842-ben viszont született egy fontos, peren kívüli egyezés az érintett három ág egyikével. Ifj. Bezerédj István rábeszélte apját és testvérét, hogy teljesítsék Ferenczy István követelését, és írjanak alá egy 19 ezer pengő forintról szóló kötelezőt. Ehhez nem kevés meggyőző erőre lehetett szükség, hiszen gondoljuk csak meg, id. Bezerédj néhány éve még kifogást emelt az ellen, hogy Zala vármegye rokonának kiadja a nemességéről szóló igazolást.

Ifj. Bezerédj István a reformnemzedék kiemelkedő alakja, elkötelezett filantróp, aki hitt egy, a rendinél igazságosabb berendezkedésű társadalomban. Világnézetét híven tükrözi, hogy örökváltást kötött jobbágyaival, és ő volt az első önként adózó nemes az országban. Esméi érdekében tehát szerzett jogokról és javakról is kész volt lemondani. Ez az attitűd azonban közel sem volt általános, a konkrét ügyben saját, legközelebbi hozzátartozóit kivéve, senkit sem sikerült meggyőznie, Ignác és Ferenc ága továbbra sem volt hajlandó a megegyezésre.

A Ferenczy István contra Bezerédj család pere 1854-ben zárult. A Soproni cs. kir. kerületi fő-törvényszék jóváhagyta az első fokú ítéletet, és semmisnek nyilvánította az 1817-ben kötött családi egyezséget. Indoklása szerint a szerződés azért kellett érvénytelennek tekinteni, mivel aláírásakor Ferenczy István még nem töltötte be a 24. életévét, ezért teljes korúnak nem volt tekinthető, az ilyen szerződések pedig az 1802. évi XXI. tc. szerint eleve érvénytelenek minősülnek.⁷⁴ Hogy az ítéletet követően sikerült-e a megegyezés a felek között, s ha igen, milyen tartalommal, arról nincsenek információink.

A Bezerédj családban született törvénytelen gyerekek sorsa a maga konkrétságában természetesen egyedinek számított, de semmiképp nem tekinthető kivételesnek. A nemesség körében nagy számban születtek törvénytelen gyermekek, legtöbb éppen az olyan típusú kapcsolatokból, mint ami-

⁷¹ Az egyezés megkötését követő napon Gindly Zsófia levelet írt fiának, amiben elsősorban arról értekezik, hogy kevesli a számára megállapított özvegyi juttatásokat, de megemlíti azt is, hogy talán nem kellett volna utalni a törvénytelen születésre. – MNL TML PP II/4. 1854.

⁷² FRANK 1845, 159.

⁷³ MNL OL 1926 17 ttl.

⁷⁴ MNL TML PP. II/4. 1854.

4. kép. ifj. Bezerédj István (1796–1856)

megállítása. Rudolf apjának egyetlen örököse volt, s neki ugyan három gyermeke született⁷⁵, de nagy valószínűséggel csak azért, mert mindenképpen fiú utódot szeretett volna. Házassága alatt gyakran élt külön feleségétől, akit rendszerint Cecére küldött anyósától hasznbérbe vett birtokára, ami megkönnyítette a házasságon kívüli kapcsolatainak fenntartását. Gindly Rudolf kifejezetten takarékos ember volt, szűkmarkúan mért minden támogatást legközvetlenebb családtagjainak is⁷⁶, s nem járt el másként törvénytelen gyermekeivel sem. Egyik lányát egy esztergomi szitakötő mesternél helyezte el,⁷⁷ azonban csak rendszertelenül fizette a kialakult tartásdíjat⁷⁸, előbb csak néhány hónapos, majd később több éves elmaradásról számolnak be a fenn maradt levelek. De egy másik leánygyermekének anyja is arról panaszkodott, hogy évek óta nem kapott támogatást.⁷⁹ Gindly Rudolf házasságon kívül született lányaival valószínűleg egyáltalán nem tartotta a kapcsolatot. Más volt a helyzet a fiúkkal, mint fentebb is jeleztük, mindkettőt gazdatisztjévé tette meg, ami számukra a társadalmi felemelkedés fontos lépcsőfokát jelentette.

Egészen más fajta viszonyt ápolt törvénytelen gyermekeivel a nagy nőfaló hírében álló Wesselényi Miklós báró. Egyes vélekedések szerint összesen 13 törvénytelen gyermeke született, valamennyi jobbágylányokkal folytatott viszonyból. Gyermekeihez fűződő érzéseit jól tükrözi az alábbi

⁷⁵ Gindly Rudolfnak három lánya született: Ida 1838-ban, Mária 1844-ben, Gizella 1849-ben. – GAÁL 2012, 257.

⁷⁶ Erről lásd GAÁL 2012, 253.

⁷⁷ MNL TML Gindly cs. ir. 117. dob. 1115. dob.

⁷⁸ Arról nem maradt fenn adat, hogy konkrétan ebben az esetben mennyire rúgott a tartás összege. Egy másik esetről azonban van feljegyzés, amely szerint a Tolnára kihelyezett gyerekekért évente 60 forintot fizettek. MNL TML Gindly cs. ir. 118. dob. 1243. pall.

⁷⁹ MNL TML Gindly cs. ir. 118. dob. 1245. pall.

lyen Bezerédj Antalé volt. Tolna megyében is akad erre több példa, többek között a Gindlyeknél. Gindly Rudolfnak számos törvénytelen gyermeke született, részben házassága előtti időszakban, részben azt követően. Egyik szobalányától egy fiú és egy lány is. Előbbi asztalos inasnak állt, később viszont gazdatisztként dolgozott apja egyik birtokán, csakúgy, mint egy másik kapcsolatból született fiúgyermeke, aki eredetileg egy hógyészi mesternél tanoncokodott. Gindly Rudolf mentalitásában nem volt kora jellegzetes alakja. Mentés volt mindazon hibáktól, amit általában a nemességnek felrótak: a gazdálkodni tudás hiánya, külsőségek majmolása, pazarlás. A Gindly családban más szemlélet uralkodott, családi stratégiát dolgoztak ki arra, hogy a birtokaikat jól működő gazdasággá alakítsák át. E stratégia lényeges eleme volt a birtokosztódás

levélrészlet. „Gyermekeimnek név kell, nem lehetnek mint az agárkölykök a hány annyi név alatt. Ha a törvény nem ad is szegényeknek nevet, azért gondosságom s szeretetem kell hogy azt tegye. Nem adhatom nekik a magamét, de adom egy részét, s így az első szótagot elhagyván, nevök lehetne: Elényi. De tán Wessényi jobban hangzana. Irja meg édes Kelemen e tárgyról véleményét. Szükséges, hogy ezentúl történjék, a mi eddig nem történt, hogy adassék tudtul a gyermekeknek, hogy én apjok vagyok, a nélkül nem fejlődhetik bennök irántam gyermeki szeretet, pedig attól várom napjaim derűtségét.”⁸⁰ A gyerekek végül a Versényi nevet kapták, és a báró gondoskodott arról, hogy az anyakönyvben is rögzítsék a változást. Természetes utódjainak nemcsak megfelelő neveltetéséről gondoskodott, de személyesen is látogatta, barátai előtt is felvállalta őket. Végezetül pedig végrendeletében biztosította valamelyest jövőjüket.

5. kép. Bezerédj Pál (1798–1864)

„De nőmet⁸¹, valamint gyermekeimet kötelezem arra, hogy természetes kedves gyermekeimnek, ú: m: Wersényi Róza Reinagel Richardnő, s Wersényi Kata leányaimnak, Wersényi István és Wersényi László fiaimnak mind a' négynek külön 10.000=tízezer pengő forintot tartozék vagy tartozzanak ezüst pénzben – három darab ezüst huszast egy pforintban számítva – halálom után négy év alatt kifizetni.”⁸²

Az úr-szolga viszonynál jóval ritkább az egyenrangú felek kapcsolatából származó törvénytelen gyermek. A nemesi családok a hajadon lányok erényeit féltve vigyázták, hiszen ha rossz hírbe keveredtek, számottevően romlottak férjhez menési esélyeik. A szigorú kontrollt persze ki lehetett játszani, meg is tették néhányan, a kockázat azonban túl nagy volt, nemcsak a lány, de a fiatalember számára is. Tanulságos esetet írt le Csapó Ida fiumei tartózkodásuk idejéből. Az történt, hogy a gondjukra bízott előkelő magyar fiatalember, aki szolgálatot teljesített a kormányzói hivatalban, szerelembe esett a város tekintélyes patrícus családjának lányával. Kijátszva a szülők éberségét találgozgattak a fiatalok, és megtörtént a baj, a lány teherbe esett. Az apa dühödten követelte a gavalértól, hogy teljesítse kötelességét, és vegye el a lányát. Mivel a fiatalember erre nem volt hajlandó, a lány rokona, a város polgármestere (podesta) a kormányzó pár segítségét kérte, ezzel politikai dimenziót adva az ügynek. Csapó Ida szavait idézzük: „Együtt vallattuk és capacitáltuk a gondunkra

⁸⁰ MERÉNYI-METZGER GÁBOR 2016, 25-26.

⁸¹ Wesselényi Miklós csak nagyon későn, 49 éves korában, 1845-ben kötött házasságot. Felesége az akkor nyolc hónapos terhes ápolónője, Lux Anna. Még két törvényes gyermeke született.

⁸² Uo. 24-25.

bízott fiatallembert, ki nem akart hajolni és mikor végre férjem keményen reáparancsolt, hogy a leánynyal egybekeljen, a mivel saját és az elesett becsületének tartozik, – földre borult és férjem térdeit átkulcsolva kérte a felmentést ily jövendő sors alól. Ártatlan szülőinek fájdalomra gondolva szívem megesett rajta, de férjem nem tágitott és szavával is kötelezte magát a podestának, mert 24 óra alatt már az egész város csak erről beszélt és nyilván követelték, hogy a magyar gavallér adjon, satisfactiót az olasz polgárlánynak. Csak annyi idő maradt, míg a Bécsben tartózkodó apát mindenről értesíteni lehetett, ki bárha kétségbe esve mégis férjem véleményét osztotta. Néhány hét múlva tehát megtörtént a gyászos esküvő Tersato-kápolnában, senki sem tudott róla. Az ifjú férj a ceremónia után azonnal egyedül eltávozott, nem is pillantva többé nejeire. Tőlünk elbúcsúzva Zágrábba ment, onnét készülve nagy indiai utazásra. Még egyszer írt Bécsből, szép összeg pénzt deponálva a guberniumnál a várandó gyermek számára, mit a büszke patricius haraggal visszautasított.⁸³

Kisebb vagy legalábbis másfajta kockázattal járt, ha a férfi férjzett asszonnyal kezdett viszonyt. Egy ilyen típusú kapcsolat nem kívánt következményeit viselte példánkban Bezerédj Katalin, akinek végletesen megromlott a viszonya férjével, a család pedig egyezségekkel próbálta a botrány kirobanását megakadályozni. De ide citálhatunk az előbbinél nevezetesebb esetet is. Batthyány Lajos sógornőjével, Zichy Karolinával, férjzett Károlyi Györgynével folytatott tartós viszonyt, kapcsolatukból leánygyermek született, akit Károlyi névre kereszteltek. Végül 1850-ben Zichy Karolina közös megegyezéssel nem el-, de külön vált férjétől, emigrált, előbb Itáliában, majd Svájcban élt, ahol egy időre összeköltözött Klapka Györggyel. Csak 1882-ben, férje halála után jött vissza Magyarországra.⁸⁴

Tanulmányunkban a törvénytelen gyermekek két típusát mutattuk be, melyek helyzetüket tekintve alapvetően különböztek egymástól. A házasságon belül, de nem a férjtől származó természetes utódok jó eséllyel a vér szerinti gyermekekkel azonos elbírálásban részesültek. Több okból is. Egyrészt ilyen irányba hatott a látszat fenntartását, a botrány lehető elkerülését sugalló társadalmi környezet, másrészt az egyház állásfoglalása, mely csak kivételes esetben fogadta el, hogy nem a férj a házasság keretein belül fogant gyermek apja.

Más volt a helyzet a házasságon kívül született gyermekekkel. Ők csak nagyon ritkán válhattak a család tagjává, s akkor is csak korlátozott jogokkal. Bezerédj Antal törvénytelen gyermekeit Kálmánt és Jánost, mint láttuk, a család befogadta, nagyanyjuk saját házába hívta őket, nevelésükről gondoskodott, a gyámapai teendőket pedig neves középirtokosok vállalták. A család ahhoz is hozzájárult, hogy a Bezerédj nevet viseljék, s ehhez királyi hozzájárulást szerezzenek.⁸⁵ Afelől viszont már kétségeink vannak, hogy ezt tényleg sikerült-e megszerezni. A tankönyvíró Frank Ignácot idézzük újra, aki a „*vérhiba váltságáru*” a következőket írja: *A' köz- igazság körében foganatos lehet a királyi engedelem [...] melly két féle: 1) vérszeny eltörlése, de ez már felesleges,⁸⁶ 2) A' törvényes vérség megadása, ez pedig királyi adomány volna; és az ősi javakra nézve más törvényes örökösök vagy nem létét, vagy azok megegyezését kívánná*” A Bezerédjek viszont – mint láttuk – kategorikusan elzárkóztak attól, hogy ősi jussukból akár a legkisebb darabról is lemondjanak. Kálmán és János a szűk családnak tagjaivá váltak, a vérségének viszont nem.

A törvénytelen gyermekek helyzete az évszázadok alatt valamelyest változott. Jól írja le ennek jellegét Bezerédj István az 1834-ben az országgyűlés kerületi tábláján tartott hozzászólásában. „*Az előítéletek sötét századaiban szegényfolt, mindenféle polgári jogokbóli kizárás és ezerféle rossz volt az, mit nekik a társadalom osztályrésziül juttatott. Lassan-lassan azonban gondoskodni kezdtek felőlük «a haladott kornak szelidebb erkölcei», lelenczházakat alapítottak, megszüntették a becste-*

⁸³ CSAPÓ é. n. 29.

⁸⁴ NYÁRY 2015. http://index.hu/tudomany/tortenelem/2015/10/06/batthyany_ket_asszonya/ Letöltés:2017. márc. 28.

⁸⁵ Lásd 4. számú melléklet.

⁸⁶ II. József az 1786-ban kiadott házassági pátensben, illetve a polgári törvénykönyvben, eltörli a vérszenyvet, amit a protestáns egyház is elfogadott. – TÓTH 2000, 90.

lenség igazságtalan foltját a polgári jogokra alkalmasakul ismerték el. «Ideje, hogy egy lépéssel előre haladjunk, nem csak a rossztól valóoltalmat érezzünk velük, hanem részesítsük a polgári jogban is.»⁸⁷ Az első lépés megtételére Bezerédj konkrét javaslatot terjesztett be az országgyűlésnek. Indítványának lényege, hogy azokban az esetekben, amikor törvényes utódok nincsenek, a szerzeményekben a természetes gyermekek örököljenek, anyjuk után minden esetben, apjuk után pedig akkor, ha az kétséget nem szenved.

Bezerédj javaslata, illetve a hozzákapcsolódó vita jól rámutat a törvénytelen gyermekekkel kapcsolatos társadalmi felfogás természetére, arra, hogy hátrányos megkülönböztetésük alapja bár erkölcsi jellegű, lényegét tekintve azonban elsősorban vagyoni kérdés volt. Ezt figyelembe véve fogalmazta meg Bezerédj indítványát, ami a fiscuson kívül senkinek nem járt anyagi hátránnyal, hiszen csak más, törvényes örökösök hiányában biztosított jogokat a természetes utódok számára. A javaslat egyébként a szerzeményi birtokokra vonatkozó elemében emlékeztet a Bezerédjek Antal halála után kötött családi egyezsége, amely szerint Kálmánnak és Jánosnak jutott volna egy kisebb birtok, ha Bezerédj Mihály és Gindly Zsófia gyermekei törvényes utódok nélkül halnának meg.

Reálpolitikusként Bezerédj István tehát egy nagyon mérsékelt javaslatot nyújtott be követtársainak, ez volt a támogató többség megszerzésének az ára. Ugyanakkor indítványa nagyobb elvi jelentőségű, mint amennyire az első pillanatban tűnik, illetve amennyi gyakorlati haszonnal a valóságban járt. A szerzeményekből való örökösödés lehetősége ugyanis felveti a birtokbírhatás kérdését, ami – mint ismert – 1844-ig a nemesség privilégiuma volt.

A törvénytelen gyermekek egyenjogúsítására még nagyon hosszú ideig, több mint száz évig⁸⁸ kellett várni, de fontos leszögeznünk, hogy az ez irányba ható első lépések éppen vizsgált korunkban születtek meg. Ekkor fogalmazódott meg először a gondolat, amely igazságtalannak tekintette azt az általános gyakorlatot, hogy ártatlan gyermekek szenvedtek szüleik vétkei miatt. Ennek jegyében a liberális felfogás elvárta a szülőktől, hogy utódaik neveléséről, tartásáról gondoskodjanak, „mert ez természetes kötelesség, mellyet semmiféle törvény nem ronthat.”⁸⁹ E keretek között viszont kifejezetten egyéni élethelyzet és habitus függvénye volt, hogy ki milyen mértékben támogatta törvénytelen gyermekét, milyen jövőt biztosított számára a törvény adta korlátok között. Esélyeik ennek megfelelően nagyon különbözőek lehettek, mozgásuk irányát pedig nézőpontunk megválasztása szerint láthatjuk. Egy nemes és szolgálólány kapcsolatából származó utód esetében az apa szemszögéből lefelé tartó mozgást látunk, s éppen ellenkező irányút, ha az anya társadalmi státuszát választjuk viszonyítási pontként. Más a helyzet az egyenrangú partnerektől származó törvénytelen gyermekek esetében, amikor a mozgás csak lefelé irányuló lehet.

Tanulmányunk bevezetőjében már említettük, hogy talán egyetlen országban sem titkolták olyan mértékben a törvénytelenül született gyermekeket, mint Magyarországon. A nemesi levéltárak iratanyagában kutatva, a titkok egy része feltárult, de a nagyobb részük végleg elrejtve maradt.

⁸⁷ BODNÁR – GÁRDONYI I. 1918. 344.

⁸⁸ A törvénytelen gyermekek egyenjogúsítását az 1946. XXIX. tc. mondta ki.

⁸⁹ FRANK 1845, 159-160.

Bezerédj család leszármazási tábla⁹⁰

- I. MIHÁLY (1722–1790) 1. GINDLY ZSÓFIA (1734–1819)∞1752
- II. KATALIN (1754–1794) FERENCZY ANTAL (1741–1797)∞1779
 - III. ZSÓFIA (1790–1846)
 - III. ISTVÁN (1794–1882)
- II. IGNÁC (1755–1820) TRENCSÉNY ANTÓNIA (1760–1819)∞1780
 - III. KÁROLY (1782–1874)
 - III. IGNÁC (1783–1862)∞BEZERÉDJ ANNA
 - IV. KÁLMÁN
 - IV. LAJOS
 - IV. KRISZTINA
 - IV. SÁNDOR
 - III. ALOYSIA (1785–?) DERRA JAKAB
 - III ANNA (1786–?)
 - III. ANTÓNIA (1786–?)
 - III. KÁLMÁN (1788–1816)
 - III. TAMÁS (1789–1790)
 - III. JOZEFA (1791–1851)
 - III. FRANCISKA (1792–1794)
 - III. MIKLÓS (1793–1865)
 - III. ZSÓFIA (1795–1825) FELSŐBÜKI NAGY PÉTER
 - III. ANNA (1799–1831) CSERNEI JÁNOS
- II. ANTAL (1756–1812)
 - III. KÁROLY (1804–1900)
 - III. JÁNOS (1805–1848)
- II. ANNA (1758–1759)
- II. TERÉZIA (1761–1761)
- II. MIHÁLY (1762–1826)
- II. FERENC (1763–1813) ILLÉSY BORBÁLA∞1807
 - III. ZSÓFIA (1808–1880) ZICHY JÁNOS
- II. ZSÓFIA (1766–1819) SZENTIVÁNYI ANTAL (1764–1836) ∞1786
- II. JÁNOS (1767–1798)
- II. JOZEFA (1768–1769)
- II. JÓZSEF (1769–1784)
- II. ISTVÁN (1771–1843)
 - III. ISTVÁN (1796–1856)
 - III. PÁL (1798–1864)
 - III. LAJOS (1799–1800)
- II. KÁROLY (1773–1775)
- II. ANNA (1774–1863) JEZERNICZKY JÓZSEF ∞1795
- II. MÁRIA TERÉZIA (1776–1790)

⁹⁰ A leszármazási tábla Ester Pavia kutatásai alapján készült

Ferenczy Antal és Bezerédj Katalin egyezsége 1791⁹¹

Mi alább irottak úgy mint Ferenczy Antal T. Dunántul lévő Districtuális Táblának⁹² Assesora⁹³ és Bezerédj Katalin Házass Társa ezen Levelünknek rendivel valluk, és megismérjük, hogy minekutánna Házasságunk dolgában külömbféle kérdések, és vissza vonyasok közöttünk támadtak volna, és ezeket Mlgos Fölső Szopory Szili János Szombathelyi Püspöknek, úgy mint Feö Lölki Pásztorunknak elejbe terjesztettük volna, Eö Nagyságának atyai tanátslására, és intésére a következő állhatatos egyességre magunk között léptünk.

Először: Fönt nevezett Ferenczy Antal, hogy föllebb nevezett házass Társomhoz Bezerédj Katalinhoz igaz és állhatatos szeretetemet megmutassam, magamra vállalom annak, és mult 1790 esztendőben tőle született Sophia nevü Leány Gyermekeének méglen életben leszek böcsületes tartását, úgy hogy nem tsak a' dajkát és egyéb minden házi cselédet, szolgálókat és szolgálókat, hanem kedves feleségemnek az konyhabéli szükségre minden hónapban ötven azaz 50 forintokat, és ugyan 25 forintokat minden Hónapnak elején, a' más 25 forintokat minden hónapnak közepén adni fogok.

Másodszor: Nem különben azon négy ezer forintoknak Interessébül⁹⁴ a vagy jövedelmébül, mellyeket az én Társam édes szülőitől rész szerént az én előbbenyi adósságaimnak kifizetésére, rész szerént könnyebb élelményünkre hozzám hozott minden esztendőben száz az az 100 forintokat két Turnusban úgy mint első Januariusban, és első Juliusban kedves Társamnak maga ruhájára és szabad Dispositiójára⁹⁵ ígerek, az második száz forint pedig az köz szükségeknek viselésére nálam marad.

Harmadszor: Abbul az ezer öt száz az az 1500 forintokbul is, mellet kedves Feleségem Házasságunknak alkalmatosságával úgy mint Contra Dost⁹⁶ nékem ígért, felét úgy mint 750 forintot annak engedek, és által adok, felét mindazon által úgymint 750 forintokat magamnak fönt tartok, hogy én ezekről minden esetre szabadon disponálhassak akár én előbb akár utóbb, hogy sem Kedves Társam é világbul kimulna. Ha mindazon által a mit az Úr Isten eltávoztasson jövendőben akár mely okra nézve egymástul elválnánk, vagy feleségem engemet elhagyna, akkor az egész Summát úgymint az ezer ötszáz forintokat magamnak tellyes dispositiójára magamnak fenn tartom és az allaturális⁹⁷ négy ezer forintokbul megtartoztatni hatalmam legyen, és ebben az esetben az első Punktumban megígért interventióval⁹⁸ köteles nem leszek.

Negyedszer: Ellenben az melly Dost⁹⁹ Házasságunk alkalmatosságával, úgy mint Három ezer forin-

⁹¹ MNL OL P 1926. 17. ttl.

⁹² A kerületi táblákat 1723-ban állították fel. Az új bíróságok székhelyei azonosak voltak azokkal a városokkal, ahol korábban az ítélő mesterek bírászkodtak. Négy kerületi tábla jött létre Nagyszombatban, Kőszegen, Eperjesen és Debrecenben. Hatáskörük kizárólag a nemesek magánjogi jellegű ügyeire terjedt ki. Alapvetően első fokon bírászkodó fórumok voltak. <http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/torvenykezisjog/torvenykezisrendszer/birosagokszervezetirendszere.htm> Letöltés: 2016. december 1.

⁹³ ülnök

⁹⁴ kamat

⁹⁵ rendelkezés

⁹⁶ viszonyos jegybér

⁹⁷ hozomány

⁹⁸ beavatkozás

⁹⁹ hitbér

tokat az az 3000 frtokat és Eözvegyi Tartást Kedves Feleségemnek ígértem most visszaveszem és ezen Irásommal jelentem, hogy én valamint az mostani Környülállásokra nézve sem Dossal sem pedig Eözvegyi tartással Törvény szerint nem tartozom, úgy halálom után is ezekből semmit nem ígérek, annak mindazon által fele, a' mint tudni illik ennek utána Feleségemmel együtt keresni fogunk, halálom után reája szállon; a' mit pedig eddig az ideig egymással kerestünk az mind az enyim legyen, kivéven az drága gyöngyöket és köveket az az a smukot¹⁰⁰, a' melly minden ruháival együtt Feleségemnek maradgyon.; de ellenben minden teher és adósságot, mellyet együtt tettünk nevezet szerént két ezer forintoknak az az 2000 frt lefizetését, mellyet Hainer Ignác[tól] költsönöztünk magamra vállalom.

Ötödször. Feleségemnek fönt említett Sophia leánykája is semmi javaimban és értékemben nékem ne succedálhasson¹⁰¹ kivéven a' mit én néki vagy életemben ajándékoznék vagy Testamentomban hagyni fogok.

Hatodszor: Én is Bezerédy Katalin, hogy kedves férjemhez tökéletes hajlandóságomat, és szeretetemet megbizonyítsam mind ezekre a fent jegyzett feltételekre reá állok, és különösen Dosomrul, az az három ezer forintrul, mellyet kedves Férjem nékem ígért, és özvegyi tartásrul lemondok, és az Contra Dosombul az hét száz ötven forintokkal megelégszem: az négy ezer forintoknak, mellyet az édes Szülőimtől az Uramhoz hoztam, jövedelmiből magam ruházatjára dispoziójára Száz forintoknál többet nem kíványok, úgy mindazon által, hogy ezen négy ezer forint summábul, ha kedves férjem, az Úr Isten sokáig éltesse, meghalálozna, háromezer kétszázötven forint hozzám visszatérjen, és amit ennek utána együtt szerezni fogunk annak fele hasonló képpen engem illessen; ha pedig a jövendőben akár melly okra nézve egymástul el válánánk, vagy a férjemet el hagynám akkoron az fellébb említett ezer ötszáz forintból álló Contra Dost az allaturális Négy ezer forintokbul az férjem kifoghassa és Intertentiommal¹⁰² se tartozzék.

Hetedszer: Az Mlgos Püspök Úr előtt meg próbált bizonyos és törvényes okokbul arra is reá álok, hogy többször említett Sophia Leánykám kedves Férjemet semmi Jussaiban vagy Jóságaiban ne succedályn ki vévén, ha kedves Férjem valamit vagy éltében vagy Testamentumban hagyna.

Nyolcadszor: Ha ennekutánna successiómhoz fogok jutni, ígérem hogy annak jövedelmeinek felét kedves uramnak az Házi könyebb tartására engedem, felét pedig a magam szabad dispositiójára megtartom.

Kilencedszer: Mind a' két részül különössen, és együtt mennél nagyobbban lehet magunkat kötelezzük, hogy mindeneket a' mik eddig közöttünk történtek, örökösen elfelejtjük, egymás szemére hányni nem fogjuk, egymásnak szivből megbocsáttunk, egymást magunk akarattyával és hatalmával el nem hagyjuk, hanem szeretettel keresztényi módon egymással holtig élni fogunk, ha mindazonáltal valami kérdés és vissza vonás a' miről az Úr Isten meg mentsen, köztünk támadna, annak igaz barátságos vagy törvényes el ismerését mindenkoron az Mlgos Püspök Urunkra, vagy Sz. Székére hagyni tartozunk.

Mellynek nagyobb bizonyására ezen Levelünket Három mássában magunk kezünk alá irásával és pöcsétünkkel adtuk. Szombathely, die 25 8 1791. Ferenczy Antal Bezerédy Katalin.

¹⁰⁰ ékszer

¹⁰¹ örököl

¹⁰² élelmezés

Ferenczy Antal és a Bezerédj család egyezsége Bezerédj Katalin halála után 1794¹⁰³

Mi alább is meg irattak, egy részről én Gindli Sophia néhai Mélt Bezerédj Mihály Udvari Tanácsos meghagyott Eözvegye, más részről pedig én Ferenczy Antal az Tettes Küszöghi Districtualis Táblának Assessora adjuk tudtokra az kiknek illik: hogy minek utána néhai Bezerédj Katalin, rész szerént Leányom, rész szerént Hütvös Társom az mult Sz. György havának 28ik napján minden Testamentom nélkül e' világbul ki mult volna, és minek utána az tőle származott Két árva Gyermecket, úgy mint: Sophiát és Istokot, minden környülállásokat jól megfontolván, jó lélek Ismerettel igaz ágybul valóknak semmiképpen nem esmerhettük volna következendő képpen ezeknek semmi törvényes successiójok tőlünk nem lehetővén, hogy rész szerént az köztünk fent forgó kérdéseket, minden utóbbi Izetlenségek nélkül magunk között Istenesen el intézzük, rész szerént pedig ezen két szerencsétlen árvának szomorú sorsát szemünk előtt hordozván, s azon könyörülvén hogy ezeknek jövendőbeli sorsát ki telhető képpen meg jobbitsuk, a' következendő, Atyafiságos és megváltozhatatlan végzésre léptünk, úgy mint:

Először: Én Ferenczy Antal a fellebb említett két árva gyermeket magaménak nem esmérhetvén, azon kész Pénz, Praetiósák¹⁰⁴ és más egyéb Mobiliák eránt a' mellyeket néhai Hütvös Társam rész szerént a' midön legutollyán Küszegrül tölem eljött és magával el hozott, rész szerént annak utána kívánságára magam nékie ki szolgáltattam, és ide által küldöttem, s' mostanában halála után itten feltaláltattak, fundamento mutuae conjugum successionis¹⁰⁵ Praetensios¹⁰⁶ formáltam ugyan, de et-tül a fellebb ki tett okokbul elálllok, kihez képest ezeket számban vévén s mindenestül Három Ezer az az 3 000 fokra számláltatván, egyes akarattal az végeztetett irántok, hogy azokat én Gindly Sophia tovább is által veszem, és az fellebb ki tett három Ezer az az 3000 fokban mindenestül megtartom, úgy hogy ezekből az vöm uram Hiemer Ignác Uramnál lévő és két ezer az az 2000 fkból álló adóságainak felét az meg holt Leányom is co obligálva lévén, Ezer az az 1000 Fktal ki füzettem, az fenn maradott két ezer az az 2000 ftk pedig az két árva gyermek számára kezemnél maradnak mind addig, még a Sophia Leánka Férhez nem megy, és az Istok gyerek Ember kort nem ér, akkor köteles leszek ezen Két ezer fkat közöttük egyarányosan felosztván kinek kinek a magáét kiszolgáltatni., az alatt pedig mivel a' Sophia Leánkát említett Vöm Uram magához veszi, és az eö nevelését egészen magára vállolta, tehát az eötet illető Ezer az az 1000 fnak Interessét¹⁰⁷ úgy mint ötven az az ötven fkat vöm Uramnak minden esztendőben az máj naptul fogva fizetni tartozom.

Másodszor: Mivel még a' boldogult férjem Ideében elsőben ugyan vöm uram reverzálisa¹⁰⁸ mellett Két Ezer az az 2000 fkat, másodszor ugyan csak Két Ezer, az az 2000 fbul álló rész szerént néhai győri vásárosnál Flaisman Pálnál, és rész szerént Fumler János volt vő Uramnak tulajdon passiva adósságát magamra vállalván, mindenestül tehát Négy Ezer az az 4000 fkat adtam volt meghalt Leányomnak az jövendőbeli Successiójának fejében, ezeket tehát mint allaturális pénzt vissza kívánhatnám, más részről pedig Vöm Uram is az meg holt Leányommal kötött Moring levélnek értelme szerént

¹⁰³ MNL OL P 1926. 17. ttl.

¹⁰⁴ értéktárgy

¹⁰⁵ hitvesi kölcsönös örökösödés alapján

¹⁰⁶ követelés

¹⁰⁷ kamat

¹⁰⁸ kötelezése

Ezer ötszáz az az 1500 ftkbul álló summát mint contra Dost praetendálhatná¹⁰⁹, mindazonáltal az fellebb irt okokra való nézve oda járulván az is hogy az Mobiliákbul az Gyermekre részére háramlott Két Ezer az az 2000 ftkbul rendelt, ez eránt is ugy egyeztünk meg, hogy ezen Négy Ezer az az 4000 fbul álló summa vöm Uramnak /a' mellyet az Úr Isten hosszabbra ki terjessen/ halála történvén, ugyan ezen Leánkának tulajdona legyen, és ez iránt Vöm Uram ugy szinte azon Két rendbeli általam kiváltot Obligatorialisa¹¹⁰ is ezen végzésünk által cassáltatik és megsemmisítettik.

Harmadszor: Még a' midön az többször említett Sophia Leánka született ennek szerentsétlen sorsát szivemre vévén az jövendő táplálására Ezer az az 1000 fkat ajándékoztam nékie, melly, melly summa Gróf Viczayhoz Interesre adatott, és mostan is ott vagyon, ezen Ezer fbul álló summa továbbra is az Leánkáé marad, és az mái naptul fogva eö nékie frutifikálni fog, olly fel tétellel, hogy ha az Leánkának Halála történne, ezen summa az fiu Gyermekre Istokra szállyon, ha pedig ez is e' világbul ki mulna, ismét az Gyermekeimre vissza szállyon ugyan azért ezen Capitális manipulatióját és róla szóló obligatorialis Levelet mind addig méglen az többször említett Leánka férhez nem mégyen magamnak s respective¹¹¹ gyermekeimnek fenn tartom. Ez értetödvén az az első Punctomban specifikált Két ezer az az 2000 fkrul is következendő képpen, ha akár előbb akár utobb történne, hogy ezen két Gyermek közül egyik vagy a' másik előbb meg halna és magva szakadna egyik a másiknak succedállyon, ha pedig mind a ketten successor¹¹² nélkül e' világbul ki mulnának, az első Punctomban specifikált Két ezer ftkbul álló summa is az Gyermekeimre, és azoknak maradékjokra vissza szállyon, ellenben az második Punctumban foglalt Négy Ezer ftkbul álló Summa ha az Sophia Leánkának magva szakadta történne vöm Uramnak szabad dispositiójára¹¹³ maradjon.

Negyedszer: Ezek által az közöttünk fent forgott kérdések complánáltatván, és minden nemü Praetensiók cassáltatván, egyszersmind a' mennyire tölünk ki telhetett, ezen két szerentsétlen Gyermeknek Ügye is elintéztetvén, hogy mind az Felebaráti szeretetnek, és Keresztényi kötelességnek jobban meg felelhesünk, mind pedig magunkat és successorinkat hol mi további kérdésektül, és többen több izetlenségektül meg menthessük, kötelességül teszük magunknak azt hogy öszve kapcsolt Iparkodással, és egyes akaratal eö Exellentiajánál az Méltóságos Szombathelyi Püspök Urnál a' kit tudnia illik mint Dioecesanust¹¹⁴ ezen Dolognak végső el intézése leg inkább illet, ezen szerentsétlen két Gyermeknek Dologát oda vezérellyük, hogy nékiek az az valóságos Atyoktul mind Conditiot¹¹⁵, mind a' mennyire lehet jobb Provisiot¹¹⁶ annak rendje, s modja szerént adasson, s ugyan e' végre azen végzésünket eö Exellentiajának pro ratificatione¹¹⁷ et fatiando congruo¹¹⁸ usu praesentallyuk.

Mellynek ezentül való megtartására kötelezzük magunkat és adjuk ezen Levelünket subscriptionk, és Pecsétiünk alatt. Sig Szerdahely die 30 Juny 1794

Gindly Sophia néhay Bezerédi Mihály özvegy (m.k.) (PH) Ferenczy Antal m.k. (PH.) Bezerédj Ignác m.k. (PH)

Coram me¹¹⁹ Alesandro Nagy de fölső Bük I Cottus Soproniensis Ordinario Vice Comiti mp (LS)¹²⁰

¹⁰⁹ követel

¹¹⁰ kötelezvény

¹¹¹ illetőleg

¹¹² örökös

¹¹³ rendelkezés

¹¹⁴ egyházmegyés

¹¹⁵ feltétel, alku

¹¹⁶ ellátás

¹¹⁷ érvényesítés

¹¹⁸ ellátást elérni

¹¹⁹ előttem

¹²⁰ Sopron vármegye alispánja

Családi egyezség

Bezerédj Antal törvénytelen születésű árváiról 1812¹²¹

Mi alul is meg irottak adjuk tudtára mind azoknak az kiket illet, hogy most legközelebb meg halálozott Fiam s respective testvér Eötsém néhai Bezerédj Bezerédj Antal végső Rendelésének és írásban hagyott Utolsó Akaratjának mennyiben és miképpen lehető végre hajtása véget ide öszve jövén fent titulált Executor¹²² Urakkal úgy mint az meghalt Fiam és respective Testvér Eötsém által az két árva Fiacskái számára meg kért Gondviselőivel és Gyám Atyokkal ezen szerencsétlen két Árva Gyermekek jövődöbéli sorsa megállapítására és szerntséjük előlmozdítására törekedvén hosszabb Tanácskozások után egyes akarattal és következő meg másolhatatlan és mind az két részről Szentül megtartandó, végzésre léptünk úgy mint

1= Noha ugyan több és fontos okaim volnának, hogy azoknál fogva magamat a szegény meg halt Fiamnak Utolsó Rendelése ellen szegezzem, és azt az maga Törvényes Utján is megsemmisíttessen, tekintvén mindazonáltal, hogy azon két szerentsétlen Gyermekek ha bár nem Törvényes Ágybul mégis ugyan csak az meg halt Antal Fiamtul valok, azon Anyai szeretetem a mellyel még életében éránta igen is bőven viseltetem, holta után is nem csak azt, hogy azon két szerentsétlen Gyermekekének nagyobb gyámoltalanságára törekedjek, meg nem engedi, hanem inkább arra vezérel, hogy a' mennyivel az Törvények, és Köz Igazsággal meg fér és az Gyermekeimnek Tetemes Kára nélkül meg lehet, nem annyira az mostani Javakat mint az Jövendőbéli szerentséjeket, és Elöl= Meneteleket eszközölyem ugyan ezen Tekéntetből félre tévén minden egyéb fontos okaimat, és azektől végképp el álván, az említett Fiamnak az leg közelebb Februarius Hónapnak Napján költ Testamentumát, és ez után csak hamar úgy mint Martius Honapnak Napján csinált codicillusát¹²³ minden czikkeleiben helyben hagyom és megerősitem. Ezen felül

2= hogy néhai Antal Fiam eránt való Anyai szeretetemet, és az felebb jelentett két árva Gyermekeihez viseltető Gondoskodásomat annál inkább bizonyítsam, azon esetre, a mellet csak az Mindenható Úr Isten távoztatni méltóztasson, ha Tudnillik minden Gyermekeknek magva szakadna /az többi Jóságim, a mellyeket most birok, Eösiek lévén, és így azon esetben azon kívül is rész szerint Testvér Eötsém Gindly Károly maradékaira, rész szerént az meg halt Uramnak Bezerédj Mihály Familiájára visszazállandók lévén/ azon két és fél sessiot¹²⁴, a mellyeket meg halt Urammal Győr városában helyheztetett Homorodi Pusztában Márffy Familiátul Coaquiráltam¹²⁵ az fellebb jelentett két árva gyereknek kötöm, és adom, úgy hogy ezen Jóságok az többi Gyermekeimnek le jártával minden pénz letétel nélkül által vehessék és örökös jussal birhassák minden hozzá valokkal.

3= Én Bezerédj Ignác mind az magam, mind az Testvéreim hozzájárulásával és jóvá=hagyásával az Eö nevekben Asszony Anyánknak ebbéli Anyai Gondoskodását nem csak leg kissebben is ellenezni, avagy hátráltatni nem kívánom. Sőt inkább mind Asszony Anyánk eránt járuló és határ nélkül való fiui

¹²¹ MNL OL P 1921. 6. ttl. 1. No 114.

¹²² végrehajtó

¹²³ végrendelet toldaléka

¹²⁴ jobbágytelek

¹²⁵ közösen szerez

Tiszteletünkből, mind pedig néhai Testvér Eötsém és respective Bátyánk eránt viseltetett igaz Atyafiui szeretetünkből valamint az magam részéről, ugy az többi testvéreim nevekben reá állok tökéletesen arra, hogy a mint az Isteni Gondviselés távoztatni méltóztasson, ha minnyájuknak magvaszakadna ezen esetre az fellebb meg irt Homorodi Jozság az néhai Antal Testvér Eötsém két árva Gyermekeire szállyon minden Jussal, fenntartva minnyájunk és maradékink nevében az mutua Successiot¹²⁶ azon esetre /ha tudniillik ezen két árva gyermeknek Le=Járta és Magva szakatta történne/, azon egész vagyonra nézve, mellyek most ezek az néhai Antal Testvériünk után succedálnak, sőt

4.= Meg egyezem mind az magam mind az Testvéreim Részéről abban is, hogy a mint néhai Antal Testvér Eötsém ebbéli kívánságát az utolsó Rendelésében nyilván ki jelentette ezen két árva Gyermekek következő képpen mind az Károl mind az Muki az Eö nevét viselhessék és avval élhessenek, mindazonáltal Bezerédj Familianak vagy Jussainak leg kisebb sértődése s= praejudiciuma¹²⁷ nélkül ezenkívül

5= Hogy mindezek annál sikeresebbek legyenek és annál több erőt kaphassanak, magam minden iparkodással, és szóval azon lenni, és törekedni kívánok, hogy ezen Tractushoz¹²⁸ Eö Felségének kegyelmes királi concensussa¹²⁹ járuljon, és azt mentül előbb az két Árva Gyermekek ki lehessen nyerni. Végtére

6= Mind én Gindly Sophia, mind pedig én Bezerédj Ignác az testvéreim nevekben =is Tttes Csefalvai Csehfalvay Urat ezen Tttes Tolna Vármegyének Második Alispánnyát, ugy szinte Tttes Nunkovits Urat ugyan ezen Tttes Megyének Táblabíráját és Generális Perceptorát¹³⁰, a kiket néhai Antal Fiam, és respective Testvér Eötsém az Eö szivességeben, Egyenességeben és Felebaráti Szeretetekben helyeztetvén bizodalmat az Utolsó Rendelésében=is ezen két árva Gyermekek számára Gyám Atyának meg kért, egész szeretettel és bizodalommal kérjük, hogy ezen Gyám Gondviselést el fogadni és fel vállalni méltóztassanak.

7= Mi Csefalvai Ferencz és Nunkovits néhai Tttes Bezerédi Bezerédj Antal ezen Tttes Tolna Vármegyének táblabírája bennünk helyeztetett Bizodalmának megfelelni egyszersmind Mélts Gindly Sophia Asszony néhai Bezerédi Bezerédj Mihál Udvari Tanáts Urnak Eozvegye, ugy szinte Mélts Bezerédi Bezerédj Ignác Udvari Tanátsos Úr eziránt mind maga mind Testvérjeinek nevében tett kinyilatkoztatásának engedni kívánván, az fent meg irt két Árva Gyermekek Gyám=Atyaságát és Gondviselését egész készséggel el elválallyuk és ugyan

8=Mint Gyám Atyok és Gondviselőjök megismervén azon Anyai kegyességét Mélts Gindly Sophia Asszonynak, ugy szinte igaz Testvéri szeretetet Mélts Bezerédj Ignác Urnak és a többi Testvérjeinek, a mellyet holta után=is néhai Tttes Bezerédj Antal Fia és respective Testvér Eötse és Bátyyok eránt ennek két Fiaira és azoknak jövendőbeli szerentséjükre s= Elöl menetelekre nézve ezen Tractus által bizonyittani méltóztatnak, valamint egy Részről ezen Gyámunk alatt lévő két árva Gyermekek nevében az Első, Második, harmadik Negyedik Eötödik, és hatodik pontban foglalt Ajánlást köszönettel vesszük, ugy más részről a mennyiben azon pontok ezeket illetik, azoknak szentül való és meg másolhatatlan meg tartására kötelezzük. Költ Hidgyán.

¹²⁶ kölcsönös örökösödés

¹²⁷ kár

¹²⁸ egyezés

¹²⁹ egyetértés

¹³⁰ adószedő

Gindly Zsófia és gyermekei egyezsége 1817¹³¹

Mi alulirottak adjuk tudtára mindenkinek a'kiket illet, hogy a' mai alulirt napon a következő intézetre és egyességre léptünk, úgy mint

I=ör Én Gindly Sophie Mtgos Bezerédy Mihály udvari Tanácsos Urnak özvegye, öregségemnek súlyát és fogyatkozott erőmet napról napra jobban érezvén, és tapasztalván, melly miatt a gazdaságnak, és dolgaimnak rendes kormányzása terhemre vagyon kívánván egy részről mindeneken az életben méglen a' Felséges Úr Istennek tetszik engemet abban megtartani, magamnak testi és szívbéli nyugodalmat, mind pedig lelkemnek a' jövődöbeli életben örökös békességet és nyugodalmat szerezni; Gyermekeimnek, akik már régen emberi kort értek, sorsokat kiváltképpen a' mostanában uralkodó időnek mostoha környüállásaiban bizonyosabb lábra helyheztetni, – hozzájuk vonzó anyai szeretetemet nyilván megbizonyítottani, és valamint eddig mint igaz szerető Anya számokra inkább szerezni és gyarapítani, hogyses vesztegetni, és nekiek káros involutiókat¹³² tenni igyekeztem, azon jó anyai indulatomat evvel is megmutattni; közöttük az igaz testvéri szeretetet megerősíteni, és minden izetlenséget, kedvetlenséget még éltében eltávoztatni; – mellette Kata Leányomtul néhai Tttes Ferenczi Antal urnak, a' Köszegi Districtualis Tábla Assesorának volt hitvesétől megmaradott két gyermekeknek u:m: Sofianak Argay Mihály úr hitves társának, és Istvánnak szerencsétlen születésekre nézve, melly őket a' törvényes successiotól és osztályrol kizárni, sorsokat melly miatt mindedelig nyughatatlan voltam, hasonlóképpen bizonyos lábra állítani, és nekiek illendő Donatit¹³³ szerezni, szabad önként való akarattól eltökéltetem magamban, hogy minden gyermekeimet öszve híván vélek minden jövődö illendő intertentiomra¹³⁴ nézve, mind pedig a' Kata Leányomnak gyermekeire élelmem eránt értekezem, és végső intézeteket teszek; öszve gyülekezvén kívánságomra, és szándékomat, gondolataimat megértvén, minekutánna ók azokat készséggel és engedelmességgel elfogadták, én tehát minden engemet illető, vagy férjem után megmaradott Ingatlan jóságokat, mellyeknek birtokában eddig egyedül özvegyi joggal voltam – Gyermekeimnek végsőképpen megmásolhatatlanul, és egész jussal által adom, és kezekre bocsájtom, úgy hogy tökéletes szabadságukban legyen azokat akár most mindjárt magok között felosztani, akár pedig ha nekiek úgy tetszeni fog, még tovább is osztatlanul használni, és birnia, mindazon által a' következő kötések alatt:

2. Feljebb említett Katalin leányom gyermekeinek, u: m: Sofiának és Istvánnak Donátioja mind-egyiknek Harmincz ezer, összesen hatvan ezer forintokban állapítatik meg olly moddal–

3. Hogy a'melly jószágot Kis és Nagy Görböi helységekben Nemes Zala Vármegyében néhai Bezerédy Jób öcsém uramtól 1803 esztendőben Sz:György havának 26-ik napján zálogban vettem, úgy nekem külömben azon szántó földeket és [] réteket, a'mellyeket a' most említett Bezerédj Job öcsém uramtól megvásároltam, tartoznak, akkor pedig másoknál zálogban voltak, és időközben általam a' zálogos birtokosokkal kiváltattak, az István által vegye, és azon jussal a'mellyet én birhattam volna, birja,

¹³¹ MNL OL P 1926. 17. ttl.

¹³² bonyolódás, bonyodalom

¹³³ adomány

¹³⁴ élelmezés

ugy mindazon által, hogy az ezen rész jorzágon fekvő summapénzt, és minden névvel nevezendő investitiok¹³⁵, és melioratiok¹³⁶, a'melleyk az általadás alkalmatosságával enuáltatni és számba vétetni fognak, nekie inputaltassanak¹³⁷ és az örészére meghatározott harmincz ezer forintban hajoljanak, anélkül, hogy a többi gyermekeim vagy a' Sofia nénje a jorzágnak birtokára nézve ötöt [nem olvasható] tartozzanak. Hasonlóképpen a' melly rétet és szántó földeket Kapitány Kun János uram Eöcsémtől felében ötöt illető Nagy Görböi [nem olvasható] Mártony jobággal együtt 1815 eszt. 17. áprilisban levelének és ugyan azon esztben 22ik Áprilisban a' Zalavári Convent előtt történt felvállásnak erejével által vettem és birtam; Szinte Istvánnak birtokában marad, és az ezen portio jorzágon fekvő ezer két száz ftokból álló summa ugyan azon harmincz ezer ftban hajoljon, ugy tovább Spi-sics Sándor urtól 1815 esztben Sz: György havának 17 napján megvásárolt, és nyomban a Zalavári Convent előtt 22-ik Áprilisban solemnizáltatott¹³⁸ fassionális¹³⁹ levél erejével örökös jussal által vett szántó földek Isvánnak birtokában által adattatván, az ezeken fekvő háromszáz forintok nekie inputaltassanak. –A fundus instructus, melly az egész Zala Vmegyei örökös és zálogos jorzágban de facto találtatik, ugy mint szarvas marhák, bivalok, birkák, sertések, a' zálogos portioiban és földeken lévő őszi, és tavaszi vetés, nem külömben Bezerédy Jób féle zálogos portio beli épületekben lévő minden nemü javittatásaim, és költségeim Istvánnak maradjanak, - és mindezek conscribáltatván¹⁴⁰, becsültetvén, a' becsü Summa ratiójában számláltasson, végtére a' melly két ezer ötszáz forintokat Kun János uram öcsémnek által adtam az Istvánnak a Rátájában mennyen kinek is a' végett az obligatiót által fogom adni ; mind ezen inputálásokon fellül a' mi az hatvan ezer forintoknak complexatiójára¹⁴¹ kívántatik, azon gyermekeim mihelyest tölük kitellik Kata Leányom Gyermekeinek lefizetni fogják, szabadságokban lévén gyermekeimnek, hogy azon Summa pénzt vagy egyszerre, vagy pedig több rátákban rövidebb, vagy hosszabb idő alatt lefizessék; Kata leányom gyermekeinek ellenben szabadságukban nincsen a capitálist gyermekeimnek felmondani, viszont kötelesek a gyermekeim addig miglen a' capitális le nem fizettetik, öt percent interes Kata leányom gyermekeinek Sofiának és Istvánnak, valamint t. i. az egyiket vagy másikat illeti fizetni.

4. Ami 1794 ik esztendőben vömmel Ferenczy Antal urral köttetett contractusból, avagy Kata leányomnak kiházásításakor nékie titulo emaritationis¹⁴² adott pénzből és mobiliákból vagy pedig külömbféle és akárki által tett Testamentumokból említett Kata leányom gyermekeit illeti, és akármi modon kezemhez jött, és kezemnél maradt az mind az előbbeni punctumban declaráltatott Donatióba tétetődjön, és foglaltasson, ugy hogy semminemü akármely titulus alatt formálandó praetensiójuk Kata leányom gyermekeinek rajtam, a' többi édes gyermekeimen, ugy azok maradékain ne lehessen és fent ne maradhasson.

5. Ezen Kata leányom gyermekeinek, u:m Sofiának és Istvánnak rendeltetett Donatióba nékeik mutua successiojuk lészen, ugy hogy ha az egyik közülök /amit az Úr Isten távoztasson/ magzatok nélkül a' világból kihalna, annak rátája a' másakra szálljon, ha pedig mind a kettő Defu[ng]álna¹⁴³ az egész Donatiójukra rendeltetett Summa gyermekeimre, és azoknak maradékira szálljon. –

6. Ezek szerént meglévén az határozva, és említve ami leginkább nyughatatlanított, a' melly Testamentumokat ez előtt tettem, azokat végképpen cassalom, elrontom és megsemmisitem, söt minden

¹³⁵ befektetés

¹³⁶ javítás

¹³⁷ beszámít

¹³⁸ ünnepélyesen elfogadott

¹³⁹ vallomány

¹⁴⁰ összeír

¹⁴¹ kiegészítés

¹⁴² kiházásítás

¹⁴³ elhalálozik

most, vagy jövődében is teendő testamentumnak ellene mondom, és a jelen levő rendelést és intézkedéseket végső és megmásolhatatlan akaratomnak lenni declarálom.

7. Minek utána ezen végső Itélet által minden jövődö beli kérdéseket és izetlenségeket eltávoltatni akarok, önként magamat arra lekötelezem, hogy mostanában más passiva adosságaim nem lévén, mintsem Reimer János uram öcsémnél négy ezer ftok, és azon capitális summa, mellyet Csernelné Anna hugom asszonynek halála után rám háramlott adosságomnak kifizetésére Ferencz fiamtól felvettem, és ezeket a kezemnél levő ezüst és aranypénzből kifizetni, és semmi szín alatt más adóságokat, a' jószágokat terhelni [] nem fogom. – – Hogy ha pedig valamely újabb adosságokat, vagy terhes involutiokat tennék, azoknak semmi ereje és sikere ne legyen.

8. Nem csak az ingatlan jóságokat, valamint fellyebb is említettem, hanem minden vagyonomat édes gyermekeimnek által adván – az ingatlan jóságoknak haszonvétele most békőzelítő Sz: György naptól fogva tökéletesen öket fogja illetni, abbul tehát és a' jóságoknak jövedelmeiből nékiek, Kata leányom gyermekeinek pedig a' nékiek rendelt Donatióból a' szükséges élelemre való kitelvén sem egyiknek sem másiknak ama terminusontul titulo Sustentationis¹⁴⁴ én rajtam tovább semminemű pretentioja nem lehet, magamnak fentartom a Györi Residentionalis házamat tökéletes szabad haszonvételre mindaddig míg élek, ugyan abban lévő mobiliáknak és kezemnél levő praetiosoknak, ezüstnek haszonvételét, és a Tatai uraságnál lévő Activa capitálisokat, úgy mind azon által hogy sem a házat, sem pedig ezeket abalienálni¹⁴⁵, és terhelni vagy pedig a Capitálisokat felmondani, és felanni szabadságomban nem lészen, és halálom után mind ezek egyedül csak édes gyermekeimre maradjanak és közöttük egy arányosan feloszlassanak – mellette –

9. A magam személyes szükségét interventió fejében tartoznak a' mondott Sz: György naptól fogva az által vevő gyerekeim esztendőnként adni, nevezetesen készpénzben fertály esztendőnként anti[c] ipati¹⁴⁶ Egy ezer összesen Négy ezer forintokat folyó pénzben olly formán, hogy a Tatai uraságnál lévő Capitálisoknak interesse ezen summában beleszámoltatván, csak a' többit tartoznak reá fizetni, és ha netalántán úgy esne a' világnak fordulása, hogy a pénznek értékében nevezetesebb változás következne, mellyből vagy egyik, vagy másik félnek sorsa terhesitettnek azon esetre a Környülállásokhoz képest fog ezen summa közakarattal meghatározattni; – ezen készpénzen kívül tartoznak mindazokat édes gyermekeim szem gabonában és victuálékban¹⁴⁷ esztendőnként kiszolgáltatni, a' mellyeket az 1812 eszt közöttem és közöttük a' Higyai és Medinai jóságokról kötött contractus erejénél eddig esztendőnkint venni szoktam. Ezeknek következtében.

10. Valamint a' Zala vmegyei Zálogos jóságokért szolló leveleket Kata leányom fiának, Istvánnak, mint ötet egyedül illetöket, úgy viszont a' többi jóságokat illető, és minden nemű egyéb leveleket, és a vagyonomat illető dokumentumokat, és ezek között a fellyebb említett 1794 eszt. Ferenczy Antal vömmel kötött Tractust is Ignáczi fiamnak mint öregebb kezéhez végképpen resignálom.

11. Mi Bezerédy Ignáczi, Mihály, István Sofia Sz: Iványi Antal urnak hitves társa, Anna Jezerniczky Jozsef urnak hitvestársa és néhai Bezerédy Ferencnek özvegye Illésy Borbála mint édes leányomnak Sofiának természetes tutora Kegyes édes Asszony anyámnak akarattját és szándékját megértvén azzal fiui engedelmisséggel, és készséggel az előbbeni pontokban előadott mod szerént és kötések alatt

¹⁴⁴ fenntartás címe alatt

¹⁴⁵ elidegeníteni

¹⁴⁶ előzetesen

¹⁴⁷ élelmiszer

*elfogadjuk, elvállaljuk és mindazoknak teljesítésére magunkat szorosán lekötelezzük in solidaem.*¹⁴⁸–

12. Mi és néhai Bezerédj Katalintul származott gyermekek úgy mint én Ferenczy Sofia Argay Mihály úr hitese társa és Ferenczy István mint kegyes öreg Asszony Anyánknak mind pedig bátyánk Urainknak és Nénéink Asszonyainknak sorsunkról való szives gondoskodásaikat, hozzánk való kegyességet, és jó akaratyókat hálodatosággal, és köszönettel megismervén, mind ezen jövődöbeli sorssunk eránt tett intézkedéseket elfogadván, minden egyéb akár titulo successiónis, melly minket a' nélkül sem illethetne, akár pedig más titulus alatt fennálandó praetensioknak mind magunk mind pedig maradékjainknak nevében végképpen ellene mondunk.

Mindezeknek nagyobb erejét és állandóságát a' jelenlevő [nem olvasható]... és egység levél három egyenlő exemplárban irattatott, egyik exemplárja én nálam Gindly Sofiánál, a' másik Bezerédy Ignác fiaimmal mint öregebb testvérnél, a' harmadik pedig Katalin leányom fijánál Istvánnál maradván, kinek kinek adatott utobbi conservatio végett.– Költ Györött böjtmás havának 25-ik napján 1817. esztendőben.

Gindly Sophia, Bezerédj Mihály özvegye m. p. /L. S./ Bezerédy Ignác m. p. /L. S./ Bezerédy Mihály m. p. /L. S./ Bezerédy István m. p. /L. S./ Illés Borbála Bezerédj Ferenc úgy mint attul származott Bezerédy Sónia természetes tutora m. p. /L. S./ Sophia Ferenczy Agray Mihály hitvese m. p. /L. S./ Ferenczy István cs. k. fő hadnagy m. p. /L. S./

¹⁴⁸ egyetemlegesen

IRODALOMJEGYZÉK

- BENKŐ 1976 BENKŐ Loránd, *A magyar nyelv történeti- etimológiai szótára I-IV*. Bp. 1976.
- BOBULA 1933 BOBULA Ida, *A nő a XVIII. század magyar társadalmában*. Bp. 1933.
- CZEKE – RÉVÉSZ 1926 CZEKE Marianne – RÉVÉSZ Margit, *Gróf Brunszvik Teréz élet- és jellemrajza*. Bp. 1926.
- BODNÁR –GÁRDONYI 1918 BODNÁR István – GÁRDONYI Albert, *Bezerédj István 1796-1856 I-II*. Bp. 1918.
- CSAPÓ é. n. CSAPÓ Vilmos, *Tagyosi Csapó Ida férjezett nemeskéri Kiss Pálné naplójából*. Bp. é. n.
- CSEREI 1800 CSEREI Farkas, *A' magyar, és székely asszonyok' törvénye*. Kolozsvár 1800.
- FARAGÓ é. n. FARAGÓ Tamás, *Bevezetés a történeti demográfiába*. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/adatok.html
- CSERNA 2000 CSERNA Anna, *Tolna Megyei Levéltár családi iratainak Rепertóriumai II*. Szekszárd 2000.
- FRANK 1845 FRANK Ignác, *A közigazság törvénye Magyarhonban*. Buda 1845.
- GAÁL 2012 GAÁL Zsuzsanna, *A siker természetrajza. A Gindlyek története*. In: *Középpontban a család I*. Szerk. Örsi Julianna. Túrkeve – Szolnok 2012, 247-258.
- GLÓSZ 1991 GLÓSZ József, *Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében*. Szekszárd 1991.
- KORMOS 2010 KORMOS Eszter, *Nők jogai az Árpád-korban*. *Studia iurisperitorum* (2010) 5. sz. 11-30.
- KOVÁTS 1883 KOVÁTS Gyula, *A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint*. Bp. 1883.
- KUBINYI 1999 KUBINYI András, *Törvénytelen gyermekek a magyar közép-korban*. *História* 21 (1999) 7. sz. 20–22.
- MERÉNYI- METZGER 2016 MERÉNYI METZGER Gábor, *Wesselényi Miklós törvénytelen gyermekei*. *Valóság* 59 (2016) 9. sz. 24-29.
- NIEDERHAUSER é. n. NIEDERHAUSER Emil, *Mária Terézia*. Bp. é. n.
- NYÁRY 2015 NYÁRY Krisztián, *Batthyány két asszonya*. http://index.hu/tudomany/tortenelem/2015/10/06/batthyany_ket_asszonya/
- PAPP 2014 PAPP Júlia, *Bevezető*. In: *A zsoldártól a rózsaszín regényig*. Szerk. Papp Júlia Bp. 2014, 9-43.
- PODMANICZKY 1984 PODMANICZKY Frigyes, *Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a naplótöredékekből 1824-1884*. Bp. 1984.
- SZOBOSZLAY 2010 SZOBOSZLAY György Csaba, *A közösség egyén feletti kontrollja a kora újkori Szabolcs vármegye falvaiban, mezővárosaiban*. PhD értekezés, ELTE BTK, Kora újkori magyar történelem doktori program. 2010.
- TÓTH 2000 TÓTH Zoltán, *A társadalmi különbségek rendi normái*. In: *Magyar néprajz. Társadalom*. VIII. Főszerk. Paládi-Kovács Attila. Bp. 2000, 67-114.

RÖVIDÍTÉSEK

cs. ir.	család iratai
dob.	doboz
gyűjt.	gyűjtemény
ltsz.	leltári szám
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár
MNL TML	Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltár
pall.	pallium
P 1921.	Bezerédj ménfői család levéltára. Bezerédj Mihály és felesége iratai
P 1926.	Bezerédj ménfői család levéltára. Családtagok fondtörédei
PP	Tolna vármegye cs. kir. törvényszékének iratai, polgári perek
WMMM	Wosinsky Mór Megyei Múzeum

KÉPJEGYZÉK

1. kép. Bezerédj Mihály (1728–1790). WMMM Képzőművészeti gyűjt. ltsz. 56. 101.
2. kép. Bezerédj Katalin (1754–1794). Magántulajdon
3. kép. id. Bezerédj István (1771–1843). WMMM Képzőművészeti gyűjt. ltsz. 56. 138.
4. kép. ifj. Bezerédj István (1796–1856). WMMM Képzőművészeti gyűjt. ltsz. 56. 100.
5. kép. Bezerédj Pál (1798–1864). WMMM Képzőművészeti gyűjt. ltsz. 56. 102.

Auf die Marge einer Rechtsstreit. Gesetzlich anerkannte und natürliche Kinder in der Familie Bezerédj

István Bezerédj ergriff das Wort am 17. Juli 1834 an der Sitzung des Parlaments über die Erbfolge unehelichen Kinder. Er schlug in seinem Antrag vor, daß die unehelichen Kinder im Mangel von gesetzlichen Kindern mindestens aus dem Erwerbsgut erben können, nach ihrer Mutter im jeden Fall, nach ihrem Vater erst dann, wenn die Person des Vaters ohne Zweifel identifizierbar ist. Der Vorschlag des offenkundig als einen Philantropen gekannten Bezerédj konnte auch durch seine persönlichen Erfahrungen veranlaßt werden, von seinen Cousinen stammen nämlich vier aus ungesetzlichen Beziehungen- Zwei von denen sind als Kinder von Antal Bezerédj außer Ehe geboren, zwei andere (István Ferenczy und Zsófia Ferenczy als Nachkommen der Ehebrecherin Katalin Bezerédj). Die Studie stellt den vom István Ferenczy im Jahre 1831 gegen die Familie Bezerédj angestregten Prozeß in den Mittelpunkt und analysiert den Inhalt der sich auf die Eheschließung und auf die ungesetzliche Geburt beziehenden Rechtsregeln, bzw. die damit verbundene Gesellschaftspraxis. Den unehelichen Kindern sind vom Frühmittelalter zahlreiche nachteilige Unterscheidung zuteil geworden, sie wurden als Auswurf der Gesellschaft betrachtet und aus dem Klerus, aus allen Ämtern und sogar aus den Zünften ausgeschlossen. Die unehelichen Kinder konnten weder aus dem Erbgut des Geblüts, noch aus dessen Titeln etwas erben. Ignác Frank faßte 1845 in seinem Buch die Dimensionen der aus der ungesetzlichen Herkunft stammenden Nachteile zutreffend zusammen: *„Aus Blutfehler, also aus ungesetzlicher Zeugung kommen nicht nur ungesetzliche Kinder auf die Welt, sondern entsteht dadurch auch eine ungesetzliche Verwandtschaft und Schwägerschaft, welche dann Ehehindernis verursachen, wie auch die gesetzlichen bis auf die vierte Generation zurück“*. Der für mehrere Jahrzehnte verzögernde Prozeß gibt uns vor allem einen Einblick darin, wie eine adelige Familie die aus einer ungesetzlichen Geburt stammenden Konflikte behandelte.

BALÁZS KOVÁCS SÁNDOR

*„Pöstyénben
sok nevezetes esmeretségeket tettem...”¹*

**A tolnai köznemesség fürdőélete
a reformkorban**

*„Isten veled Karlsbad szép tája! –
Örökké az ember nem állja,
Rothad neki tüdeje – mája; -
Így végződik a földi pálya.
Alás szolgálja!”
(Arany János: Búcsú a fürdőtől)²*

FÜRDŐÉLET, FÜRDŐKULTÚRA

Az embert valami különleges vonzódás köti a vízhez. A nyugodtan hullámzó vízfelület az emberi kedélyállapotra különösen megnyugtató hatással van. Nem véletlenül vették gróf Széchenyi István balatonfüredi szobrára következő gondolatát: *„Munkafáradt ember, ha a Balaton tükrére tekint, új életkedvet érez ereiben csörgedezni!”*³ De nemcsak a vízfelület, a mozgó víz, a patakok, a csermelyek, a források látványa hat az emberi lélekre, hanem a víz tapintása, a fürdés, a tiszta víz varázsa, a megtisztulás érzése. A víz meggyógyít.

A fürdő kultúra az emberiség legrégebb műveltségi javai közé tartozik. A magyar fürdőzés szó történeti folyamatban tekintve összetett értelmű. Jelentéstartalmának legnagyobb telítettségét a 19. században érte el, amikor a tisztálkodás mellett magában foglalta a fölfrissülést, a testedzést, az arra rászoruló gyógyulást és nem utolsósorban a szabadidő kellemes eltöltését, a pihenést, a szórakozást, sőt a nyaralást is. A termálvizek tudatos hasznosítása, a fürdők létrejötte történelmileg beépült az ember mindennapos életébe – kialakult nemcsak a gyógyítás gyakorlata, hanem egy, az adott kor szellemének megfelelő kultúra, a fürdő kultúra nem csak a fürdészel kapcsolatos rítusokat jelenti, hanem tágabb értelemben, a fürdőkben zajló társasági életet is felöleli, mely a társasági

¹ MNL TML Csapó család iratai – Gindly Antal levele Csapó Dánielhez Tengelic 1833. július 30. 44 doboz, 73. pall.

² ARANY I. 2006, 422.

³ BASICS 2004, 2.

érintkezés szabályainak szokásait, kulturális eseményeket, környezetet is tartalmazza. Ma azonban e kifejezés kissé elavulttá vált, módosult az értelme. A fürdőéletet ritkán használjuk, ma már ugyancsak egyértelműen múltat idéz. Nem mintha korunk fürdőin ne találkoznánk sajátos életmóddal és magatartással, azaz a vendégek jelentékeny hányada ne törekedne eltérni attól, amiben év közben a hétköznapok-pihenőnapok-ünnepek megszokott váltakozásában otthon része van. Még inkább így történt azonban a 19. században, amikor a fürdőre járás divattá és tömegessé vált, ily módon sokak számára áhított újdonságot és különleges élményt jelentett.⁴

Fürdőélet és fürdőkultúra valamilyen mértékben és formában szinte mindig volt Magyarországon, elég csak a római hagyományokra, avagy a török kori Buda vagy Pécs fürdőire utalni. A török után az első fürdők a nagyobb és ismert gyógyforrások mellett már a 18. század második felében létrejöttek, de ezeknek akkor még nem volt nagy hatásuk. A 19. századtól azonban a meginduló gazdasági növekedés, a javuló életkörülmények, s a természetről való gondoskodás változása révén nálunk is egyre több fürdő, gyógyfürdő jöhetett létre. A gyorsan emelkedő társadalmi igények, a külföldi példák utánzása nagy szerepet játszott a hazai fürdőkultúra fejlődésében. A külföldi minták meghonosításában, adaptálásában nagy szerepe volt annak a reformkori generációnak, amelynek lehetősége volt nyugati utazásokat tenni, és személyesen látni az angol, a német, a francia s a többi fürdőkultúra eredményeit (Augusz Antal⁵, Bezerédj Pál⁶).

Nemzeti kincsnek számít a sok termálfürdő Magyarországon, a fővárosok, illetve a metropoliszok közül pedig Budapest a világon az egyetlen, ahol száznál is többre tehető a termálforrások száma, és ahol erre alapozva majdnem ötven fürdő üzemel. A világelsőséget szépen példázza, hogy a magyar fővárosban, a gyógyfürdőjéről híres Gellért szállóban alakult meg 1937-ben a Nemzetközi Fürdőszövetség, amelynek örökös székhelyéül Budapestet választották. Ugyanígy sehol nincs párja a világon annak sem, hogy – a Kárpát-medence geológiai adottságaiból fakadóan – ahol csak elkezdnek kutakat fúrni a sík vidékeken, ott jóformán mindenütt gyógyhatású termálvíz tör a felszínre.

A termálvíz emberre gyakorolt gyógyhatása már elődeink előtt is ismert volt, és nem egyszer szinte bibliai erőt tulajdonítottak neki – jogosan. Közismert, hogy rengeteg mozgásszervi betegséget gyógyítanak ezek a Föld mélyéből feltörő vizek, amelyek felszín alatti útjuk során magukba oldják azokat az ásványi anyagokat és sókat, amelyek egyes betegségek leküzdéséhez nélkülözhetetlenek. Így fordulhatott elő tömeges mozgásszervi gyógyulás többek között a felvidéki Pöstyénben, ahol a fürdő szimbóluma a kettétört mankó lett, s ezt még szobor formájában is megörökítették. Sőt, a kisvárosban mankó múzeumot is létrehoztak, amelynek bejárata fölött – gondolva a külföldi turistákra és az Osztrák Birodalom nem magyar nyelvű polgáira – még németül is olvasható volt a felirat. A gyűjtemény azoknak a csodálatos gyógyulásoknak állított emléket, amelyek Pöstyénben

⁴ KÓSA 1993, 201; KÓSA 1999, 5-6.

⁵ maguri báró **ifj. Augusz Antal.**, (Szekszárd, 1807. február 10. – Szekszárd, 1878. szeptember 9.) színházszervező, mecénás, alispán. Kitűnő eredménnyel végezte tanulmányait, először Budán, majd 1826-tól mint a pesti egyetem törvénykarának tanulója. A pozsonyi országgyűlés után, melyen Döry Vince akkori követ és alispán alkalmazásában állt, hazatért Szekszárdra, és bekapcsolódott a közéletbe. 1836-ban a szőlőműveléssel és bortermeléssel kapcsolatban gyarapította ismereteit külföldön: Németországban, Franciaországban, Angliában és Svájcban. 1839-től barátság fűzte Liszt Ferenchez, akinek legfontosabb pártfogója volt. 1830-tól Tolna vármegye aljegyzője, 1836-ban főjegyző, 1843-tól 1848-ig Tolna megye alispánja volt. A másodgenerációs, Faddon és Szekszárdon néhány száz holddal rendelkező ifj. Augusz Antal kétségtelen tehetségének, műveltségének és az 1840-es évek elején bekövetkezett konzervatív pálfordulásának köszönhetően lett előbb Tolna megye másod-, majd első alispánja. A szabadságharc ideje alatt a közéletől visszavonult. 1849. augusztus 20-án császári és királyi kormánybiztosnak nevezték ki Tolna megyébe, majd ez év októberében a Tolna-Baranya-Somogy megyék kerületi főispáni titulusát is megkapta. 1850. augusztus 21-én a Szent István rend vitézévé avatták, és a bárói méltóságot is elnyerte. 1850 novemberében Pest kerületi főispánja lett, 1852 novemberében pedig a budai császári és királyi helytartósági osztály alelnökévé választotta, 1854. december 15-én a pápa a Krisztus-rend vitézévé tette, 1852 és 1859 között töltötte be a budai Helytartósági Osztály alelnöki tisztjét, valamint 1851-től 1858-ig a Nemzeti Színház működtetésére létrehozott bizottmány ún. Comité elnöke volt. 1867-ben megalapította a Budai Egyházi Zeneegyesületet. Liszt Ferenc négy alkalommal (1846, 1865, 1870 és 1876) volt vendége Szekszárdon. – RÉVAI II. 1911, 301.

⁶ bezerédi **Bezerédj Pál** (1798-1864): id. Bezerédj István Sopron megyei főszolgabíró és táblabíró fia. Bezerédj István testvére. Sopronban, Pozsonyban tanult együtt bátyjával, Istvánnal. Gondos nevelést kaptak, nyelvmester működött mellettük, zenére, rajzra, táncra is tanították őket. Sopronban élt. Sopron vármegye főjegyzője volt, felesége Murray Everilda grófnő. – NAGY I. 1857, 92-98; BODNÁR – GÁRDONYI I. 89 - 95.

mentek végbe a fürdőhelyi kezelések eredményeképpen, és azokat a mankókat mutatta be, amelyeket a korábbi betegek tömegesen dobtak el, mert már nem volt rájuk szükségük.

Bencze József a fürdők három csoportját különbözteti meg: a házilag készített, a mesterséges, polgári és a természetes gyógyfürdőket. Az első elkészítésénél nemcsak a gyógynövények és egyéb vegyi anyagok fontosak, hanem az elkészítés közben elmormolt varázsszavak is. Mesterséges gyógyfürdők a várkastélyokban is voltak. Mesterséges polgári fürdők, a közfürdők kivétel nélkül városi és községi lakosság tulajdona volt. A fürdők gyakori látogatásával óvatossá kellett lenni, hiszen járványok terjedését is elősegítették. A fürdők a gyógyuláshoz éppúgy hozzátartoztak, mint a pihenéshez.⁷

„Nincs a kerek földnek még egy olyan országa, melynek buja termékenysége, természeti kincsekben való gazdagsága vetekedhetnék Magyarországéval.”⁸ Ezekkel a romantikus és erősen túlzó sorokkal indul az 1911-ben kiadott Magyar Fürdő-Kalauz, amelyben a szerkesztő-szerző, Erdős József tételen felsorolja és bemutatja a világháború előtti években működő legjelentősebb magyar fürdőket és gyógyhelyeket.

A 18. század végén még elsősorban valóban a gyógyulást keresők jártak a gyógyvizek mellé. A 19. század elejére azonban újfajta idegenforgalmi mobilitás indult hazánkban: egy-egy üdülőhelyet már nem kizárólag egészségügyi szempontok miatt kerestek fel. Hozzájárult ehhez a napóleoni háborúk okozta gazdasági fellendülés, az, hogy a nemesség egy részének – éppen anyagi jóléte erősödésével – ne kelljen nyári dologidőben otthon, birtokán tartózkodnia, s lassan, fokozatosan egy polgárosultabb életformát tudjon magának kialakítani. A fürdőhelyek divatja, akár a búcsúhelyek népszerűsége, koronként változott. Az egyik században hirtelen felkapnak valamilyen gyógyhelyet, vagy kegyhelyet, számtalan magyarázható vagy csodálatos gyógyulást írnak le, az illető helyre sok ezrével tódul a nép, hogy azután néhány évtizednyi népszerűség után hirtelen ismét visszasüllyedjen az ismeretlenségben.⁹

A 19. századi fürdőkultúra létrejötte több feltétel bonyolult és szerencsés találkozásából született. Alapját a földtani viszonyok, a régtől fogva adott ásványi anyagokban gazdag hő- és hidegforrások képezték. Ezekhez párosult a kedvező éghajlat. Hozzájárult az újkori Európát átjáró természet-tudományos gondolkodás, továbbá a kémia, a geológia és általában az orvostudomány nagyléptékű fejlődése. Kibontakozását jelentékenyen segítette a felvilágosult abszolutizmus, mely felfigyelt az állampolgár egészségét őrző és helyreállító gyógyvizekre s a kapcsolódó kereskedelmi lehetőségekre.

Európában a 18-19. században gyors gazdasági és társadalmi átalakulás ment végbe. A hagyományos mezőgazdaság helyett egy piacra termelő, vállalkozó jellegű, alapvetően a magántulajdonra épülő modell jött létre. Az urbanizáció során egyrészt jelentős, értékorientációs központként működő nagyvárosok alakultak ki, ugyanakkor nagy szerepe maradt a közép- és kisvárosi fejlődésnek, s a hagyományos (németes) városi értékrendnek. De legalább ennyire fontos volt a szolgáltató szektor változása, amelyben egyes régi tevékenységek önállósodtak, avagy teljesen új ágak jelentek meg. A közlekedés (vasút, hajózás s a többi) fejlődése, a hitelélet kiszélesedése, az értelmiség- és tömegképzés rendszere, a kereskedelem bővülése, az állami intézményrendszer bővülésével bekövetkezett bürokratizálódás kortünet volt. A gazdasági fejlődés együtt járt a népesség gyors szaporodásával új társadalmi rétegek kialakulásával és egy újfajta szemléletmód meghonosodásával. A termékenység és kibocsátás növekedése révén az elit- és a középrétegek anyagilag erősödtek, s egyre szélesebb körű jólét épült ki. Terjedtek a szabadidő-tevékenységek, szaporodtak a közösségi színterek (kávéház, színház, lóverseny, politikai intézmények, fürdőélet) s a többi.¹⁰

Az ásványvizek gyógyító erejébe vetett hit a történelem előtti időkre vezethető vissza. A 19. század elejére az európai fürdőzési szokások már számos hagyományból ötvöződtek. Ide tartoztak a forró vízbe történő alámerülés, vízivás, a gőzteremben izzadás és a hűsítő teremben pihenés. Ezen kívül az

⁷ TÓTH 2015, 34-35.

⁸ ERDŐS 1911, 3-4.

⁹ VAJKAI 1955, 82-83.

¹⁰ KAPOSI 2015, 69.

orvosok hideg-meleg váltott vizes zuhanyozást és személyre szabott diétát rendeltek el a kúra hatásainak növelésére. Gazdag európai és amerikai utazók számára megjelentek az európai gyógyüdülőkről szóló könyvek, részletesen leírták minden üdülőhely gyógyhatását és társadalmi élvezetét. Az európai gyógyfürdők hasonló kúraajánlatokkal álltak elő, mindegyikben volt azonban valami egyediség is. A század európai fürdőzési szokásait remekül mutatja a karlsbadi időbeosztás. A vendégek reggel hatkor keltek, és egy zenekar szerenádja mellett itták a vizet. Ezután egy könnyű reggeli, fürdőzés, majd ebéd következett. Az itteni orvosok általában csak egyféle ételt engedtek a pácienseknek egy-egy étkezés alkalmával. A délután városnézéssel vagy hangversennyel telt el. Az esti étkezést színházi előadások követték. A nap este kilenc óra körül ért véget, amikor a vendégek aludni tértek szállásaikra. Egy-egy kúra egy hónapig tartott ebben az időbeosztásban, majd a vendégek hazatértek, hogy egy esztendő múlva jöjjenek újra. A többi kortárs fürdőgyakorlat ehhez hasonló volt.

A Habsburg Birodalom keretébe ágyazódó, és 1867-től kezdve relatíve jó pozícióba kerülő Magyarország jövedelemtermelő teljesítménye messze elmaradt Ausztriáétól. Ebből következően olyan masszív, jelentős kereslettel és vásárlási kapacitással bíró módos polgári középréteg, mint Nyugaton, nem alakulhatott ki. Nem véletlen, hogy országunkban a fenti folyamatok csak visszafogottabban, kisebb volumenben mehettek végbe. Ausztriában (benne Csehországgal) időben előbb és méretben jóval nagyobb fürdőrendszer alakult ki, mint Magyarországon. Karlsbad¹¹, Bad Ischl¹², Marienbad¹³, Baden bei Wien¹⁴, Bad Gastein¹⁵ s a többi a Monarchia és a Német Császárság elitjei-

¹¹ **Karlsbad** (ma Karlory Vary): Csehország északi részén található. Itt folyik bele a meleg vizű Teplá folyó az Eger folyóba. Tengerszint feletti magassága 400 m. Három hegység veszi körül: az Érchegység, a Császár-erdő és a Duppau-hegység. Minden oldalról erdők védik, a város 36 %-át erdők, parkok teszik ki. Promenádjainak, sétálóutcáinak hosszúsága eléri a 130 km-t. IV. Károly német-római császárról nevezték el, aki a várost alapította az 1370-es években. 1508-ban Európa első gyógyhelye lett. A 30 éves háború idején épült ki, a 18. században vált híres európai fürdőhellyé. 13 nagyobb és 300 kisebb gyógyvíz-forrása van. A 73 Celsius fokos glaubersós hőforrások adják a hashajtó szerként használatos karlsbadi sót. Több mint 60 ásványi forrással rendelkezik, ebből tizenkettőt használnak gyógyító célokra. Az egyes források hőmérséklete 34-73 Celsius fok között alakul, ivó-, fürdő-, speciális gyógykúrákra használják ma is. Számos ásványvízes forrása közül a hideg (12,5 Celsius fok) és a vasas forrás (8,5 Celsius fok) vizét csak isszák, ellenben a meleg forrásokat (40-72,5 Celsius fok) fürdőre használják. A legrégebb az úgynevezett Sprudel (72,5 Celsius fok), mely 1.298 szénsavas, 2.405 kénsavas nátriumon kívül még némi szénsavas magnéziumot és szabad szénsavat is tartalmaz. A karlsbadi víz használata főleg emésztési zavarokban, a cukorbetegségben és a túlságos kövérség ellen ajánlatos. A meleg fürdőknél kívül még iszapfürdők is vannak csúszós bántalmak ellen. A karlsbadi só, melyet a gyógyforrásokból kristályokban, vagy por alakjában állítanak elő, a víz ásványi alkotórészeit tartalmazza és kereskedelembe kerül. – PALLAS X. 1895, 170.

¹² **Bad Ischl** Salzburg tartomány határán, Felső-Ausztria déli részén Salzkammergut központjában 468 méter magasan fekszik alpesi környezetben. Jelentőségét szép fekvésének és 1822 óta ismert fürdőinek (sós-, iszap-, kén-, fenyő, sós-gőzfürdőinek és hidegvíz-gyógyintézeteknek) köszönheti; gyorsan emelkedett 1856 óta, amikor Ferenc József nyaralóhelyévé tette. Azóta gyönyörű parkjai vannak. – PALLAS IX. 1895, 708.

¹³ **Marienbad** város és ismert fürdő Csehországban, 628 méter magasban, a Kaiserwald délnyugati lejtőjén, vasút mellett, bizánci stílusban épített nagy katolikus templommal, imaházakkal, városházával, olvasó- és játszótérrel, színházzal, fürdőintézetekkel, katonai gyógyintézetekkel. A déli nyílt részt kivéve, az egész helységet fenyvesekkel benőtt hegyek övezik, amelyekben szép séták tehetőek és amelyek lábánál szép villák épültek. Marienbad forrásvizei a hideg alkalikus glaubersós vizek csoportjába tartoznak, amennyiben mindegyik tartalmaz kénsavas nátriumot, de kettő jelentékenyebb vastartalmanál fogva inkább a vasas, egy pedig az egyszerű savanyúvizek közé sorolható. Glaubersós forrásai a Ferdinands-, Kreuzbrunnen és a jóval gyengébb Waldquelle. A források hatásukat tekintve megegyeznek a karlsbadiakkal és a gyomor- és bélmozgások elősegítésével, a hurutos gyomornyák oldásával kiválóan idült gyomor- és bélbántalmaknál, májbajoknál, elhízásnál tesznek jó szolgálatot. Marienbad környékének lakói már a 18. században sikeresen használták az ásványvízforrásokat. Szélesebb körben csak a 19. században ismertette meg Nehr orvos. 1818-ban lett fürdővé és 1868-ban várossá. – PALLAS XII. 1896, 339.

¹⁴ **Baden bei Wien** Bécsből 26 km-re a Bécsi-erdőben napsütéses termálrégióban található, az osztrák Alsó-Ausztria szövetségi tartomány Baden járásának székhelye. Bécs déli elővárosa és a kaszinójáról, gyógyvizéről ismert. A Habsburg Birodalom egyik hangulatos fürdőhelye, itt található Európa legnagyobb földalatti tava. 1804 és 1834 között a Habsburg császári család üdülőhelye, Ferenc császár és udvartartása minden nyarat itt töltött. Az 1812-es nagy tűzvész után a várost átépítették. 1842. május 5-én megnyílt az osztrák vasút vonalának első szakasza, egyben vasútállomás létesült a városban. Fejlődésének alapját a forró kénes források adták. A legrégebbi kénforrása a Casino épülete alatt található. Vizei a legtöbb kén-tartalmazó Ausztriában. A termál mellett kedvezőek a település légköri viszonyai és tiszta levegője. A városképet a biedermeier stílus uralja. Összesen 13 híres (27-36 Celsius fokú) gyógyforrással rendelkezik a Schwechat völgy mindkét oldalán. A főforrás (Römerquelle vagy Ursprung) a Kálvária hegy lábánál dolomitmész-sziklákban van, 45 lépés hosszú zárt folyosó vezet a tágas barlangba, ahol a karvastagságú vízszög hat méter mély üstből szökik fel; naponként 8700 hektoliter kénes vizet szolgáltat. Ezt főképpen fürdőre használják közös fürdőkben; vannak azonban kádfürdők és úszófürdők is. – PALLAS II. 1893, 446.

¹⁵ **Bad Gastein**, falu és híres fürdőhely Ausztriában, 4 kilométerre Böckstein alatt a Graukogel lejtőjén, a gasteini Ache partján, 990-1056 méter magasban. A források szám szerint 18, amelyek közül nyolcat használnak fürdőre, 25,8-49,6 fokúak, s nagyon csekély mennyiségű szilárd anyagot foglalnak magukba. Jórészt Ferenc József császár és király tulajdonában voltak. A Graukogel keleti

nek fürdői voltak. Ezekben a világhírű fürdőkben gyakran nagy politikai és gazdasági sorskérdések dőltek el. Az ausztriai és csehországi fürdőket a magyarországi elit, vagyis arisztokraták, ipari- és kereskedelmi nagyvállalkozók, magas politikai állásokat betöltők is gyakran látogatták. Ezek a fürdők a birodalmi elit összetartozásának fontos színhelyei voltak.¹⁶

A 18. század második felében kezdett kibontakozni – döntően német nyelvterületen – a fürdőzés sajátos dívatja. A Magyarországnál erősebben polgárosult osztrák és cseh vidékeken, valamint néhány más területeken, ahol a történelem során szintén érvényesült legalább egy időre a Habsburg-befolyás (Lombardia, Belgium) a fürdőkultúrának egy karakteres, csak ezekre a területekre jellemző szellemisége kristályosodott ki a 18-19. század fordulójára. A természetbe való elvágyódás nem jelentette a kultúrával, életmóddal, a társasági beidegződésekkel való drasztikus szakítást. Felszínre töréséhez kellett az a stabil háttér is, ami nemcsak azt tette lehetővé (mind a több-kevesebb anyagi függetlenség, mind pedig a tudatos pihenésre fordítható idő tekintetében), hogy a fürdőre utazók kiszakadjanak megszokott környezetükből, hanem azt is, hogy a rajongott és enyhülést nyújtó természet közeléből bármikor visszatérhettek kényelmesen felszerelt otthonaikba. A fürdővendégek társadalmi összetételének vizsgálata azt bizonyítja, hogy elsősorban azok tudtak nyáron üdülni, akik anyagilag jobbra függetlenek voltak, illetve munkájuk nem kötötte őket bizonyos „szezonzhoz.” A szándékosan pihenésre, kikapcsolódásra szánt időt a városi polgárság igénye alakította ki. A folyamatos, állandó munka, amelyet az agrárterminusok kötöttsége nem befolyásolt, tudatosan kialakított szabadidőt hozott létre. A fürdőn időzők tehát, miután megcsodálták – példának okáért – a közeli hegyek szépségét, nyugodtan elfogyaszthatták kávéjukat a megszokott társasággal és kényelemben.¹⁷

Társadalmi háttérben kiváltképpen fontos a modern, polgári értelemben vett szabadidő megképződése, a polgári életmód velejárója. A korábbi életmódban ugyan jelen volt a munka és pihenés egymást váltó ritmusa, ám ezt szinte kizárólag a hétköznapiak és az ünnepek rendje szabályozta. Nemcsak kétkezi munkából élő földművesekre, az iparos-kereskedő polgárságra kell gondolni, akik az ünnepeket hagyományosan kötött módon, vallási előírások szerint ülték meg, hanem a nemesesség tehetősebb felső rétegeire is, mert mai fogalmak szerint ez utóbbiak rendelkeztek leginkább szabadidővel. Ám ez nem volt tudatos és egészen másként töltötték ki, mint a polgári kor embere. A hivatali (igazgatási és jogi) tevékenység, a gazdasági ügyek intézése (munkafelügyelet, számadás, értékesítés) a nemesi felfogás szerint az élet rendje, éppoly velejáró tevékenységi formái voltak, mint a vadászatok, rokoni látogatások, névnap multságok. Egyik sem számított sem „munkának”, sem pihentető „kikapcsolódásnak”, hanem társadalmi kötelezettségként végezték és gyakran összekapcsolták őket.¹⁸

A szabadidő nem jelent mást, mint a társadalmilag kötött időn (például munkavégzés) és a testi szükségletek kielégítésén túl fennmaradó szabad felhasználású időt. Szociológiai megközelítésben többféle társadalmi időt különíthetünk el (munka, iskola, vallási kötelezettségek s a többi), de közülük csak egyetlen időszávot nevezünk szabadnak, azt, amelyik a különféle kötelezettségeken kívül megmarad, rendelkezésre áll. A szabadidő mindazon foglalatosságok összessége, amelyekben az egyén önként vesz részt, akár azért, hogy kipihenje magát, vagy szórakozzék, vagy társadalmi kapcsolatait ápolja, esetleg tovább képezze magát.

lejtőjén fakadnak; vizük szagtalan és íztelen, de rendkívül erősítő hatásúak; ezért főképpen ideggyengeség, köszvény, reumatikus bajok, krónikus bőrbetegségek ellen stb. használják. Az éghajlat alpi; a reggelek és esték még a legforróbb nyáron is hűvösek; hóesés sem ritka. A fürdőhely régi házai a hegyoldalban egymás fölött épültek. A fürdőélet középpontja a kis Schlossplatz és azon hosszúkás üvegfolysó, amely esős időben sétálóhelyül szolgál. A nyugati részében van a kórház, olvasóteremmel, cukrászbolttal stb. A völgy jobb oldalán áll a gótikus katolikus templom és a baloldalon az evangélikus templom. A völgyet az Ache, amely itt két vízesést alkot, két részre osztja, a felső 63, az alsó 85 méter magas. A fürdőélet kellemességei közé tartozik a sok szép sétahely. – PALLAS VII. 1894, 839-840.

¹⁶ KAPOSÍ 2015, 69-70.

¹⁷ KATONA 2008, 30.

¹⁸ KÓSA 1993, 202-203.

A nem munkával töltött idő felhasználási formáinak – szórakozás, játék, ünneplés, utazás – jelentősége az ember életében vitathatatlan. A munkában elfáradt testnek és léleknek, az izomzatnak és az idegrendszernek egyaránt szüksége van pihenésre, felüdülésre. Azonban azok az egyéni és közösségi tevékenységek, melyek a nem munkával töltött idő alatt zajlanak, egyben olyan társadalmi és kulturális folyamatok színterei is lehetnek, mint a nevelés, a nevelődés, illetve a különböző azonosságtudat formák építése, illetve megerősítése.¹⁹

Szemléleti változásnak kellett következnie és kordivatnak hódítania ahhoz, hogy a 19. század első felének Magyarországon a földbirtokosok fürdőlátogatásra szánják idejüket, s lemondjanak arról, hogy az aratás vagy a cséplés teljes folyamatát otthon felügyeljék. A fürdőéletet arisztokraták és uralkodók kezdeményezték, de a polgárság intézményesítette. A rendszeres tisztálkodás, vagy az egészség megőrzésének, megtartásának is bevett módja volt a fürdés, a szabadban való fürdőzés vagy az ismert fürdőhelyek felkeresése. A Kárpát-medence kedvező természeti adottságainak köszönhetően a Magyar Királyság területén már a középkortól számos hévízforrást ismertek és használtak. A korabeli levelek, visszaemlékezések, naplók arról tanúskodnak, hogy a gyógyfürdők, hévizek látogatása a mindennapi élet központjai voltak. Családi tradíciók kötődtek egy-egy fürdőhelyhez, amelyet vagy maguk „*kúrálása*” vagy a jó társaság és a jó időtöltés kedvéért kerestek fel.²⁰

Sokat fejlődött az orvosi eszközpark és a szakmai tudás is, ami szintén alapját adta a korabeli fürdőélet növekedésének. A természettudomány terén a 18-19. században valóságos robbanás következett be. Hozzájárult ehhez a felvilágosodás gyorsan terjedő emberközpontú szellemisége, valamint a romantika is: a természet-közelség, a racionális gondolkodás segítette a fürdőorvoslás kialakulását. Az orvostudomány is sokat változott, hiszen olyan új ágazatok jelentek meg, mint például a balneológia, a diagnosztika s a többi. Megjelent a fürdőorvos státusza, amelyet a korabeli szakmai közvélemény sokáig nem annyira akadémiai szakterületnek, mint inkább csak egy mesterségnek tekintett. Viszont a korral együtt kellett haladni, vagyis egyre több fürdőorvosra volt szükség. A kezdetben lenézett mesterség pár évtized alatt elismert szaktudománnyá vált.²¹

A 18. század végén elsősorban pénzkérdés volt, hogy ki engedhette meg magának a fürdőhelyre való utazást, de a fő probléma ugyanaz maradt a 19. század közepén is: utazni lassú volt és kényelmetlen. A felduzzadt igényekkel együtt azonban a lehetőségek is nőttek. A felvilágosult abszolutizmus eszmerendszerébe beleillett az állam lakosságának egészségét szolgáló gyógyfürdők intézményének közkedveltsége, és az ehhez kapcsolódó üzleti forgalom bevétellel kecsegtetett. A fontos kereskedelmi útvonalakat behálózó állami, valamint a magánpostakocsi-járatok révén könnyebb volt utazni, ami olcsóbbá is vált. A kevésbé frekvenciált helyekre azonban, ahová ezek a rendszeres járatok nem közlekedtek, továbbra is saját pénzen bérelt kocsival kellett elindulni, ami nem egy fürdő fejlődésében okozott végzetes törést.²²

GYÓGYFÜRDŐK

A magyarországi gyógyfürdők fejlődésének talán a legtöbb nehézséget a feudális megkötöttségek okozták. A fürdőhelyek és környékük legtöbbször magántulajdonban volt, s csak a mindenkori tulajdonostól függött, milyen mértékben használják ki. Ha csak egy intézmény (például a kamara vagy egy apátság), vagy csak egy család tulajdonában maradt a gyógyhely, akkor még aránylag könnyű volt a helyzet. Ha azonban a közbirtokosság gyakorolta fennhatóságot, mindig akadtak nehézségek valaki részéről. A gyógyforrást akár világi (például Pöstyén), akár egyházi (például Balatonfüred), vagy akár csak városi (például Bártfa) volt, kivételesen irányította közvetlenül a fürdőéletet a tulaj-

¹⁹ BALÁZS KOVÁCS 2013, 310.

²⁰ VÁRKONYI 1993, 114.

²¹ KÓSA 1999, 22-23.

²² KATONA 2009.

donos, általában bérbe adta a területet. Ezzel elhárította magáról az esetleges kockázatot, ugyanakkor nem volt mindig túlságosan érdekelt a nagyarányú fejlesztésekben – hiszen a bérleti díj így is többé-kevésbé biztos volt. A bérlő már korántsem volt ilyen jó helyzetben. A földesúrral kötött szerződés nagyon sokszor korlátozta, például nem emelhetett az árakat, elsősorban a szállásdíjat. Így aztán jövedelmét máshonnan kellett kiegészítenie, hogy nyerjen is valamit az üzleten. Éppen ezért, ahol tudott, igyekezett a komfortból is lefaragni.²³

A jellegzetes 19. század eleji fürdőhely általában nagyobb településektől távolabb esett – szoros kivételt talán csak a budai hévizek jelentettek. Vadregényes erdők, andalító sétára hívogató völgyek környékeztek, esetleg tóparton feküdt. A fürdőhely mindenkor központja mindig a gyógykút és a fürdőház volt. A fürdőépületek a korábbi hagyományoknak megfelelően – s egyben az idényjellegű kihangsúlyozandó – gyakran csak fából épültek. A 19. század első felében azonban mindinkább tért hódított a végleges formákat nyújtó kőépítkezés. Az állandó épületek külseje – a 19. század első felében divatozó stílusnak megfelelően – általában sima, nyugodt, egyszerű, klasszicista volt. Magát a gyógyforrást a 18. század végétől már a legtöbb helyen nemcsak fába, hanem kőbe foglalták, sőt – a fürdőhelyek legjellegzetesebb épületévé avatva – nyitott oszlopsoron nyugvó tetővel fedték. A gyógyforrás közvetlen közelében mindig volt sétány, promenád. A fasorral szegélyezett sétánynak ugyanis megvolt a maga gyakorlati célja: az orvosok sokszor ajánlották pácienseiknek, hogy a gyógyvizet ne egyszerre, hanem reggeli sétájuk közben kortyolgassák.²⁴

A fürdőhely legfényesebb épülete kétségtelenül az előkelőbb vendégek elszállásolására, táplálására és szórakoztatására épített fogadó, étterem és kávéház volt. A szobák legtöbbször fürdőszobákkal voltak egybeépítve, hogy a vendégnek ne kelljen a közös fürdőházba elmennie, hanem saját szállásán élvezhesse a számára fölmelegített gyógyvíz áldásait, a számára fönntartott kádban. A lélek ápolására általában fürdőkápolnát is építettek. A legfontosabb fürdőhelyeken színházakat is állítottak. A reformkori fürdőhely képét még különféle hivatalos épületek – például a fürdőigazgatóság háza – és a gyakran bódé formájú kereskedések egészítették ki.²⁵

A fürdők használatának szezonális jellege volt, ez azonban korántsem volt egységes. A 18. században még elsősorban „*a bevezett aratás után, vásár- és ünnepnapokon, nagy vala a vendégek ide tódulása.*”²⁶ Később, a polgárság és az értelmiség gyarapodásával, s a nemesi életforma polgárosultabbá válásával már nem mindenki várta ki birtokain a munka dandárját. Bár a bártfai főidény július elsejétől augusztus 20-ig tartott, Balatonfüreden az Anna-bál már nagyjából a főszezon végét jelentette. Volt olyan fürdőhely is, ahol az utolsó nagy rendezvény a Péter-Pál-napi bál volt. Szent István napja után már mindenütt csomagoltak, s szeptember elejére szinte már seholy sem mutatkozott vendég.²⁷

A vendégeket – akár betegek voltak, akár egészségesek – nem kötötte szigorú napirend. Mivel naponta kevés volt a társasági együttlét, s a társadalmi érintkezést is még javarészt a rendi szemlélet hatotta át, a vendégek állandóan unalomról panaszkodtak. A nagy vonalakban megismerhető napi időbeosztást a szokás alakította ki. Gyökerei az 1780-as évekre nyúltak vissza, amikor a fürdőn állandó személyzetet alkalmaztak már, s megkezdődött az orvosok tudatos gyógyító tevékenysége. Azaz a napirend a gyógykúra menetéhez igazodott. S ez valóban ellentmondásként jelentkezett már az 1830-as évek végén, amikor a vendégek többsége már nem gyógyulni, hanem pihenni és szórakozni jött a fürdőre. A hidegfürdő forgalmának dinamikus növekedése mutatja, hogy akkoriban funkcióbővülés zajlott le Füreden: a fürdő kilépett a gyógyfürdői korszakából, gyógy- és üdülőhelyé változott.

A fürdővendégek egy napja a következőképpen zajlott le: Régi szokás szerint 6 órakor keltek a vendégek. Mondhatni, zenés ébresztésre, mert a gyógyforrás körüli sétaterén térzenét adtak a

²³ PETNEKI 1982, 147.

²⁴ PETNEKI 1982, 152-153.

²⁵ PETNEKI 1982, 153-154.

²⁶ HORVÁTH 1848, 10.

²⁷ PETNEKI 1982, 154.

fogadott magyar és német zenészek, egészen 9 óráig. A betegek kúrájához hozzá tartozott, hogy egy-egy pohár savanyúvíz elfogyasztása után sétálniuk kellett. Ugyanezt tették az egészségesek is: párosával, vagy kisebb csoportokban sétáltak a sétatér árnyas fái alatt, vagy az angolkertben.²⁸ Közben elfogyasztották a reggelit, s meghallgatták a reggeli istentiszteletet. Délelőtt tíz óra tájt a fürdőorvos megmérte a Balaton hőmérsékletét, s az ivókút egyik oszlopára helyezett táblára kiírta az eredményt. Ha kedvezett az idő, megteltek a balatoni fürdők. Egy-egy fürdés a betegeknek egészen rövid volt, mert az orvosi előírás szerint nem tarthatott tovább 10-20 percnél. Az egészségesek nyilván rá sem hederítettek az orvosokra és vígan úszkáltak a kellemes vizű Balatonban akár félóra-ig-óráig is. A balatoni fürdést ebéd követte akár már déltájban, majd ki-ki szabadon tölthette idejét egész délután. Az idősebbje szunyókált, a középkorú férfiak a kártyasztal mellett ütötték el az időt, a fiatalok a környéken kirándultak vagy éppen a délutánt is fürdésre fordították. A nők általában zárkózottabban éltek, sokan még az ebédet is a szobájukban fogyasztották el. Délután öt óra tájban ismét megélnékült a sétatéri élet: itt az esti ivókúra ideje, rázendített a zenekar, s húzta fél nyolcig, amikor a kutat lezárták, s megkezdték a palackok töltését, amely munka reggelig tartott. A vacsorát az éttermekben táncmulatság zárta, amely olykor éjfélig is eltartott, jó alkalmat adva az eladó félben lévő lányoknak és újra házasságra lépni kívánó özvegyeknek az ismerkedésre.²⁹

A magyarországi gyógyfürdők közönsége ekkor jobbára a határokon belülről érkezett. Ha nem is volt magyarországi illetőségű, akkor is inkább csak a Habsburg Birodalom más részeiről jött. Ez az időszak a nemzeti ébredés kora, amikor éppen a honi táj szépsége s a hazai táj múltja egyre nagyobb vonzerőt gyakorolt a magyarországi lakosokra. Sokan már tudatosan választották a hazai fürdőket: Ujfalvy Sándor³⁰ nejének 1831-ben az orvosok csehországi fürdőkúráját javasolták, azonban ők Balatonfüred mellett döntöttek: „...én azonnal kinyilatkoztatom, hogy hazánkban is találtak célszerű gyógyvizeket s csak divatviszketegségből, a külföldit nem teszem a honi elébe.”³¹ Ez a „divatviszketegség” elsősorban a magyarországi arisztokrácia körében terjedt, hiszen illett a nyarat valahol olyan helyen tölteni, ahol esetleg az udvar tagjai is tartózkodtak. Ezért örvendett nálunk is népszerűségnek a Bécs melletti Baden, Karlsbad vagy Gräfenberg. Természetesen az arisztokraták sokaknak példaképpül szolgáltak, s az utánpótlók serege is nyomban a fenti fürdőhelyekre vette az irányt.³²

A vendégek érkezését és távozását – ha nem saját fogaton érkeztek – a postajáratok biztosították. A tömegközlekedésnek ez a kezdeti, ám mégis jelentős fellendülése valóban közelebb hozta az üdülőhelyeket. A fürdőismertetések kivétel nélkül közölték az adott gyógyhelyre érkező postakocsik menetrendjét, sőt a füredi igazgatóság arról is gondoskodott, hogy önálló postaút-távolsági tabellát adjon ki. Korszakunkban a vasút még nem játszott szerepet az utasszállításban, a gőzhajó Balatonfüreden inkább a fürdőhelyről való kirándulásokat segítette, illetve a Somogy felől érkezőket juttatta el Füredre.

A vendég megérkezéssel szállás után kellett néznie. A legtöbb nehézség talán ebben jelentkezett. A dinamikus fejlődés, a vendégek számának növekedése, valamint a szezonális jelleg gyakran nem mindennapi zsúfoltsághoz vezetett. Sokszor arra volt szükség, hogy előre írásban foglaljanak szobát, mert másképp még egy padlásszobához sem lehetett jutni. Gyakran csak a protekció segített, hogy valaki megfelelő szálláson hajthassa le fejét, jóllehet például a füredi Horváth-ház már a 19.

²⁸ ZÁKONYI 1988, 165-170.

²⁹ HUDI 1988, 127-128.

³⁰ **Ujfalvy Sándor** (Kuckó, 1792. – Kolozsvár, 1866. július 16.): földbirtokos, vadászati szakíró, emlékiró. Kolozsvárott jogot hallgatott, 1813-ban joggyakornok a marosvásárhelyi táblánál. 1814-től 1819-ig a bécsi udvari kancellárián tisztviselő, közben az egyetemen előadásokat hallgatott. 1819-től Szolnok-Doboka megyei birtokán gazdálkodott. A reformeszmék híve volt. 1841-ben a kolozsvári, 1848-ban a pesti országgyűlésen királyi meghívásra vett részt. Az 1848-49-es szabadságharc alatt Kolozsvárott tevékenykedett. 1854-1855-ben megírt emlékiratai egyik értékes forrásai a reformkori és negyvennyolcas idők magyar társadalmi és irodalmi életének. 1858-ban felesége halála után Pestre költözött, ahol a Bérczy Károly szerkesztette Vadász és Verseny Lap munkatársa lett. 1862-től Kolozsvárott lakott. 1865-ben rész vett a pesti országgyűlésen. Betegsége és magára maradottsága miatt öngyilkos lett. 1865-ben kelt végrendeletében vagyonát a kolozsvári Nemzeti Színházra hagyta. – MARKÓ VI. 2007, 938.

³¹ UJFALVY 1941, 320.

³² PETNEKI 1982, 149.

század elején több mint nyolcvan szobával rendelkezett. A szobaárak is igen változó képet mutatnak, a látogatottabb fürdőhelyeken naponta 1-2 forint között mozogtak. Ahol szigorúan megkötött árszabás volt, mint Bártfán a városi tulajdonú vendégfogadóban, ott a nagyobb szoba 40 krajcárba, a kisebb 30-ba került, míg a konyháért 20 krajcárt kellett fizetni. A vendég ágyneműt csak külön díj fejében kapott, általában 30 krajcárért. A vendégnek legtöbbször magának kellett gondoskodnia saját konyhájának működtetéséről s fogatának elhelyezéséről.³³

A fürdőhelyi vendéglátás egyik legnagyobb nehézségét a vendégek önellátásra való törekvése jelentette. Nemcsak a saját ágyban való alvás, hanem a megszokott ízű étek igénye is nagyon sokáig korlátozta a fogadós lehetőségeit. A saját konyhafelszerelés, saját konyhaszemélyzet azonban a vendégnek sem okozott könnyebbséget. A saját szakács jelenlétét időnként az is indokolta, hogy a fürdővendégeknek az orvos speciális diétát javasolt. Ilyenkor elsősorban a savanyú, sós, erősen cukros és erősen fűszeres ételektől kellett tartózkodni. A vendéglősök ételkínálatában azonban már kezdettől fogva helyet kaptak könnyebben emészthető ételek, például csirke. A fürdőhelyek vendéglátásának egy európai, polgárosult intézménye kezdett kialakulni: mindenki egy asztalnál, egy időben, s nagyjából ugyanúgy fogyasztotta el táplálékát, rangra és anyagi helyzetre való különbség nélkül.³⁴

A 19. század első felében a fürdőre utazás fáradságos vállalkozás volt. Annál inkább, mert a több hétre, sőt teljes nyári időnyre fürdőzni induló család kisebb háztartást vitt magával, mindenképp ágyneműt, azután edényeket, élelmiszer-alapanyagokat, sőt nemegyszer élő, vágóbaromfit, némelykor szükségesebb bútorokat is, mert a kivehető szobákban más felszerelést, mint kevés bútort, ritkán találtak. A közellátás, a bolthálózat kezdetleges volt, s takarékosági szempontok is közrejátszottak. A fürdői rendtartásokban a házicselédek külön tartózkodási díja tanúsítja, hogy a háziasszony nem nélkülözhetette cselédjét, gyakran szakácsnőjét sem.

A gyógyfürdők vendége szórakozásokat is talált: részint helyben, részint távolabb. A kávéházban már a 18. században több biliárdasztal állt rendelkezésre. A biliárd-, vagy tekeasztal – a két kifejezés azonos tartalmat takar, fontos pénzkereseti forrása volt a kávéháznak, a vendéglátó helyeknek. A kártyajátékokban is gyakorolhatta magát – bár a szerencsejátékokat elvben tiltották -, a fürdőhelyek olykor szabályos játékkaszinókká váltak.³⁵ A gyógyforrásoknál vagy a promenádon gyakran zenekar szórakoztatta a közönséget: kezdetben inkább „janicsárzene” (fúvószenekar), később egyre inkább cigánybanda. A színházak előadásai is változatosabbá tették a vendégek estéit – sőt előfordult az is, hogy maguk a fürdőzők léptek fel műkedvelő előadásban. A fürdőidény társaséletének fénypontjai azonban kétségkívül a nagy bálók voltak, élükön a füredi Anna-bállal. Ez alkalommal néha még tűzijátékot is élvezhettek Füred vendégei. A gyógyfürdők környéke kirándulási lehetőségeket is kínált: ezek célpontjai a közeli hegytetők, barlangok, esetleg várromok voltak. Megjelent azonban a mai turizmus egyik kedvelt utazási formája: az üdülés összekapcsolása a szomszédos országba tett rövid kirándulással.³⁶

A gyógyfürdők kereskedelmi élete is elsősorban a vendégek kényelmét szolgálta. A szükséges élelmiszereken kívül divatárukat és emléktárgyakat is kínáltak az időnyjellegű üzletekben.

A fürdő vendégei igényelhetek masszírozást is. Egy-egy szolgáló gyakorta fiatal leány vette kezelésbe a fürdővendéget: meztelen testét meleg vízzel locsolgatta, majd erőteljesen dörzsölni kezdte átgúrta, hogy felpezsdítse a vért. A dörzsölést többször egymás után alkalmazta, majd száraz törölközővel letörölte a vendégről az izzadságot. Majd a szolgálóleány langyos vízzel öntötte le a fürdőző testét, és ha a vendég úgy kívánta egyéb természetű szolgáltatást is nyújtott. A kádfürdőket függönyökkel választották el egymástól. A kádak vizében kis csomagokban különböző gyógyfü-

³³ PETNEKI 1982, 154.

³⁴ PETNEKI 1982, 154-156.

³⁵ Hogy mi tekinthető szerencsejátéknak azt pontosan meghatározta, már az 1791. évi XXXI. törvénycikk, mely a magyarázatot mindjárt beleágyazta a tiltó rendelkezésbe. „A szerencsejáték...eltiltván, azon kínos következmények elhárítása végett, melyek a játékból egyes emberekre, sőt gyakran a közre is erednek, (a köznek is anyagi kárt okoznak) a közönségesen hazárdnak nevezett, fáraó, kocka és mindenféle játékok, melyben minden a véletlentől függ...” A szerencsejáték tehát minden olyan véletlenre alapozott társasjáték, melyben az ellenfelek egymással szemben anyagi előnyökre tesznek szert. - BALÁZS KOVÁCS 2009, 161-162.

³⁶ PETNEKI 1982, 158-159.

veket oldottak fel. A fürdéshez hozzátartozott az evés-ivás, a zeneszó is. A kényesebb kuncsaft a fürdőben haját is mosathatott – ez a korabeli kalendáriumok szerint hetente egyszer volt ajánlatos. A fürdőszemélyzet borotválást is vállalt, emiatt a hivatalos borbélyok és a fürdőmesterek között gyakran tört ki háborúskodás.³⁷

A fürdő legfontosabb szolgáltatása még is a gyógyítás volt. A fürdőmester értett a sebgyógyításhoz, a köpölyözéshez, az érvágáshoz, a purgáláshoz s a többi. A fürdő nem más, mint „*az egész testnek vagy csak egyes részeinek valami folyadékba mártása oly módon, hogy annak felülete evvel rövidebb-hosszabb ideig érintkezésben maradjon.*”³⁸ A folyadékot gázok és gőzök (légfürdők, gázfürdők) vagy Szilárd anyagok (homok-, iszapfürdők) is helyettesíthetik. A folyadékokat hulló cseppekben vagy áramló sugár alakjában is „felvitték a test felületére” (esőcseppfürdők, zuhanyok, leöntések). A fürdők alkalmazási módjaik szerint lehetnek teljesek, amikor az egész test a fürdőben van, és lehetnek részlegesek, vagyis helyiek. Az utóbbiak ismét lehetnek félfürdők, mikor csak az alsó test felet és az alhasat mártották be a vízbe, s a lábak kint maradtak, s lehetnek kar-, kéz-, lábfürdők is. Anyaguk szerint megkülönböztettek egyszerű vízfürdőt és gyógyszeres fürdőt. Ez utóbbiak sokat (ásványos fürdők, sósfürdők, égvényes, alkáli fürdők), növényi anyagokat (fenyő-, maláta-, mustár-fürdők) vagy állati anyagokat (hangyás fürdők) tartalmazhattak. Hőmérsékletük szerint a fürdőket +15 Celsius fok alatt hidegnek, 15-22 Celsius fok között hűvösnek, 23-27 Celsius fok között langyosnak, 28-32 Celsius fok között melegnek, 32 Celsius foktól felfelé forrónak nevezték.³⁹

A fürdőkben végzett gyógyítás egyik formája a köpölyözés volt. Ezt általában minden betegség gyógyítására alkalmazták. A köpölyözés helyi vérelvonást jelentett, amellyel a gyulladásokat kezelték. Egy harang alakú üvegbúrával végezték, amelyet előzőleg felfelemelegítettek. Így amikor ráhelyezték a testre, a levegő kihűlése során vákuum keletkezett. A búra mozgatásával a vákuum alaposan megszívta a gyulladt részt. Véres köpölyözésnél a bőrt a köpöly alkalmazása előtt átmetsztették. A gyógykezeléshez bükkfából csináltattak köpölyöző széket. (A fürdőorvos végezte.)⁴⁰

KÜLFÖLDI FÜRDŐHELYEK

Karlsbad

A magyar nemesség a 19. század elején még a határainkon túli fürdőhelyeket helyezte előtérbe. Nyaranta meglátogatták ezt vagy azt a fürdőhelyet, elsősorban a Habsburg Birodalom országainak üdülőhelyei voltak népszerűek. A csehországi Karlsbadban gyakran megfordultak a Bezerédjek, de Csapó Idáék⁴¹, sőt megyénk főispánja, gróf Apponyi Antal⁴² is családjával. Csapó Ida írta apjának:

³⁷ CSIFFÁRY 2004, 18-19.

³⁸ CSIFFÁRY 2004, 101-104.

³⁹ CSIFFÁRY 2004, 101-104.

⁴⁰ LICHTNECKERT 2007, 87.

⁴¹ Csapó Ida írta apjának: „Egészségünk most jó folyvást, de az Uramnak most mindég olyan sok dolga van, hogy néki jobban kívánom mint magamnak, hogy egy Kiss jó levegővel éljen az jövő nyáron, egyszer említette hogy Károlyfürdőben mén megint, de szint olly jó fog nékie lenni az hazai levegő.” – MNL TML Csapó család iratai - Csapó Ida levele apjához, Bécs, 1828. április 9. 38. doboz, 36. pall. - -- Tagyosi **Csapó Ida**, (Tengelic, 1807. augusztus 31. - Tengelic, 1856. november 16.): Szülei: Csapó Dániel és Gindly Katalin. 1824. május 25-én Kajdacson házasságot kötött nemeskéri Kiss Pál cs. kir. kamarás, udvari tanácsossal, később Fiume és a dalmát tengerpart kormányzójával. Élénk társasági életet éltek és nagy házat vittek Bécsben és Fiumében, melyben megfordultak a kor társadalmi és politikai életének főbb szereplői. Palotájában fogadta XVI. Lajos francia király leányát, az Angouleme-i hercegnőt, Kossuth Lajost, Széchenyi Istvánt. Fiumében Asilio de Caritas-t, szeretetházat alapított, melynek dísztermében arcképe függött. A baracsi iskola és templom, a miszlai kisdudóv és a legtöbb hazai jótékony és tudományos intézménynél tett alapítvánnyal megörökítette nevét. Fiume róla nevezte el egy négy árbócos hajóját. A szabadságharc kitörésekor férje elhagyta kormányzói állását és hazatérték birtokukra, Mislára és Tengelicre. 1841-ben Carolina Augusztia császárné a „*csillagkeresztes főnemes hölgyek*” sorába emelte. – CSAPÓ GY. – CSAPÓ Z. 1985. 26; CSAPÓ é. n.

⁴² A főispán 1810. június 20-án Karlsbadból keltezett levélben nevezte ki Csapó Dánielt lótenyésztési felügyelővé. – MNL TML Csapó család iratai – gr. Apponyi Antal levele Csapó Dánielhez Karlsbad, 1810. június 20. 46. doboz 96. pall. - nagyapponyi gróf **Apponyi Antal György** (Pozsony, 1755. december 4.-Bécs, 1817. május 17.): császári királyi kamarás, valóságos belső titkos taná-

„Desewfy tegnapelőtt szerentséssen elérkezetti de most könyebben esset által az utazáson mint lefelé Posonyba. Holnap ő Carlsbadba indul, egy Doktort ad nékie Malfatti az útra azonkivü az Expeditor és Inassa Kisséri ötet tehát maga nem lesz az úton, egész szívembül ohajtom hogy ezen földön segítse szegény Desewfyt ő nem jó állapotban látszik lenni.”⁴³ Bezerédj Pál így számol be bátyjának karlsbadi útjáról 1834-ben: „Tegnap előtti levelem olta az egészségemre nézvest semmi változás sem adá magát elől ma már 6 pohárral kellett innom, holnap pedig 8al, folyvást jó érzém magamat, fájdalmak, melyek kivált Prágától idáig nem kevésé alkalmatlankodtak, végképpen meg szüntek, és a részben nagy könnyebbséget érzek. Már nem tudom a víz okozta e? vagy magától is következett volna. Az Orvosunk ki naponként jobban tetszik, mindég legjobb reménységgel táplál... Tegnap délután már egyik vidékjét Carlsbadnak tekinténk, tudniillik az úgy nevezett Szarvasugrást, mely által fel találtatott légyen ezen hires forrás, Aik Károly alatt ki éppen vadászván a szarvast üzőbe vette. Ez egy közel 3 száz ölnyi magas kösziklán, karfázattal körül vett Szép teres helyen vagyon, a honnét különös szép a kilátás. – A hegyet melyen oda mehetni különös szép fenyő fák sűrűen fedik, s jó utakkal el van látva, úgy hogy semmi fáradságban sem kerül az oda menetel. – Ugy szinte mai fölöstököm után ugyan azon hegynek tulsó részét jártuk meg, hol hasonlóképpen, meg lepő ki látásokon akadunk. – Általában különös szép vidékekkel vagyon körülvéve ezen hely. Voynával⁴⁴ sokat vagyunk, ma együtt ebédeltünk, s estve felé véle fogunk ismét uj Vidéket látogatni. Tegnap ismét Társaság gyült öszve az úgy nevezett Száz teremben, a Burkus korona örökösnek tiszteletére, ki keresztül menvén szinte ottan megjelent. – Mi is elmentünk Everilda egy keveset tánczolt is, az jó az itteni mulatságoknál hogy csak 10 óráig tartanak, és így az éjjeli nyugodalma, melyre már kiki ettül nintsen háborgatva...”⁴⁵

1839-ben is itt kezeltette magát Bezerédj Pál. „Prágából ahonnét tegnap előtt írt levelemet remélem vették, ide is szerencsésen el értünk; ámbár dél után 2 orakkor már meg indulván s az utközben ért sebes esső és ég dörgés egész öt óráig kényszerítvén a fogadóban tartzkodni más nap az az tegnap szinte 2 orakkor délután érhattünk csak ide. A vidék Prágától idáig egy oly forma mint a Sopron és Kőszeg közötti – de amint az ember az utolsó dombra és Buchau nevezetű helységben, onnét ki indulván meg lepő Carlsbadnak első tekintete, egy iszonyu mélységű völgy közepette mely kő sziklás hegyekkel és leg szebb fenyves erdőkkel körül van véve jó fél óráig kell menni még az utas azon dombról le ér Carlsbadban, a város nem igen ki terjedt, de sok tsinos házakra akadni, és különös tisztaságra

csos, Tolna megye főispánja, könyv- és műgyűjtő. A bécsi Thereziánumban nevelkedett, ahol Joseph Sonnemfels tanítványa volt. 1772-ben császári kamarás, 1774-ben galíciai, 1778-ban fiumei kormányzó tanácsos, 1779-ben vette feleségül Lodron Laterano Mária Karolinát, akitől kilenc gyermeke született, közülük öt maradt életben. 1779-1784 között helytartósági tanácsos. 1790-től 20 esztendeig volt Tolna megye főispánja, 1811. március 26-án mentették fel. 1814-ben a Magyar Hajózási Társaság elnöke és udvari biztosa, valamint a császári-királyi egyesített pénzbeváltó és felszámoló delegáció magyarországi első küldötte. Az 1770-es évektől rendszeres könyvtárgyűjtéséből alakult ki Nagyapponyban gazdag könyvtára. Gyűjteményéből fia, Antal 1826-ban hozta létre az Apponyi Könyvtarat, melynek körülbelül 2000 darabból álló magyar gyűjteményét gróf Apponyi Rudolf a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának (Országos Széchényi Könyvtár) adományozta, további 24 ezer kötetét 1892-ben Londonban adták el. Festményeket – főként olasz mesterek munkáit – is gyűjtött. 288 darabot kitevő gyűjteményét 1818-ban Bécsben adták el. - NAGY I. 1857; KENYERES I. 1967, 47; MARKÓ I. 2001, 180; GUDENUS I. 1990, 61-67.

⁴³ MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Bécs, 1833. július 29. 38. doboz, 36. pall. -cserneki és tarkeői **Desewffy** Aurél, gróf, (Nagymihály, 1808. július 27. – Pest, 1842. február 9.): politikus, publicista. Az MTA (I. 1833) és a Kisfaludy Társaság tagja (1836). – 1823 és 1828 között a kassai jogakadémián végezte tanulmányait. Nagy hatással volt rá házitanítója, Józsa Zsigmond, és apjának barátja, Kazinczy Ferenc. 1825-ben apja kíséretében részt vett a pozsonyi országgyűlésen, ahol megismerkedett gróf Széchényi Istvánnal. 1828-tól fogalmazó a bécsi udvari kancelláriánál. 1831-től a neves angol politikai folyóirat, az Edinburgh Review külső munkatársa, 1832-től Budán a Helytartótanács titkára. 1833-tól tevékenyen részt vett Zemplén vármegye közéletében, s hamarosan az úgynevezett konzervatív párt vezérszónoka lett. Széchényi és Kossuth politikáját egyaránt elutasítva, mérsékelt konzervatív pártot akart szervezni, de törekvése kudarcot vallott. 1838-ban a pesti árvízi segélyezési bizottság tagja, 1840-től a Helytartótanács tanácsosa. Az 1839-40. évi országgyűlésen a főrendi táblán mint a konzervatív párt országosan elismert vezetője vett részt, s főként a Büntetőtörvénykönyv megalkotásában játszott jelentős szerepet. 1841-ben Metternich herceg ajánlóleveleivel beutazta a nyugat-európai államokat, felkereste többek között Thiers-t és Heinét. Hazatérése után 1841-ben a Pesti Hírlap ellensúlyozására a kormány támogatásával megindította a Világ című lapot, melynek politikai vezércikkeit nagy részben ő írta, és hevesen támadta Kossuth nézeteit. – MARKÓ II. 2001, 137-138.

⁴⁴ gróf **Voyna Félix** (1788-1857): tábornok. A Slachta Etelkánál jóval idősebb férfi gyengéd érzelmeket táplált a leány iránt, amelyek nem is voltak viszonzatlanok, de a tábornokot előbb Bécsbe, majd Milánóba rendelték szolgálatra, így a kapcsolat nem bontakozhatott ki. – KATONA 2014, 32.; 110-111.

⁴⁵ MNL TML Bezerédj család iratai – Bezerédj Pál levele ifj. Bezerédj Istvánhoz Karlsbad, 1834. augusztus 5. 327. doboz 26. pall.

mindenhól, mi a Paraditsony fogadóban szállottunk, és egy kevés ki nyugvás után azonnal Szállást mentünk keresni, sokat járkáltunk míg kívánságunk szerint egyre szert tehettünk, ahová hol nap fogunk ált költözhetni. A város közepette vagyon, második emeletbe a forrásokhoz igen közel, három szobából ál, melyért hetenkint 12 ft. p. p. fizetünk. A ház tulajdonos igen jó és szíves embernek látszik lenni, remélem hogy nyugton fogjuk ezen egy néhány hetet nála tölteni. – A második fő gondunk volt az orvos. – Szinte azon Hochberger nevezetűt választottuk, akit a B. Katzék ajánlottak, és szinte Sopronyba herczeg Auersperg⁴⁶, s itten is Gr. Voyna igen ajánlt. – Nem rég távozott el tőlünk nékem igen meg tetszett, igen természetes és okos embernek látszik lenni. Sokat értekeztem véle egésségem eránt, holnap Isten nevében reggeli 6 orakkor el kezdem a Curát; Ferdinand nevezetű forrásnál kezdem. – Eleinte 4 poháral kell innom fertál óránként, reméni az orvos hogy nékem igen jót fog tenni, s bizonyal sikerét is fogom tapasztalni. Egyébb iránt a víz iváson kívül igen ajánlja az orvos az örökénti való járkálással töltik az itt lévőök. Szerencse hogy oly sok szép sétáló hely vagyon, mert egyébbberánt igen unalmas volna. – A forrásokat is ma már meg tekintettük. A főforrás melyet Spreidelnek neveznek valójában nevezetes is. Sokkal vastagabban és magasabban löködik fel mint a Tatai, - és oly melegséget terjeszt, hogy már 7-8 lépésnyirül is már igen észre vehető azon meleg kénkőves gőz, mely az Embert egészen elfedi – de ennél nints oly nagy sétatér: mert az erőssége és forrósága miatt nem sokan használhatják. – Annyival többen sereglenek öszve az ugy nevezett Malom forrásnál, mely a lakásunkhoz nem igen távul esik. Ittend a fedett Séta tér is oly nagy, hogy ezer embernél többen jár-kálhatnak fel alá, anélkül hogy egyik a másiknak alkalmatlankodna, mindjárt e mellett vagyon az új forrás, a Theresia forrás, melyek közül egyik az egyikből másik a másiból iszik ahogy az orvos el há-tározza. Ezekről távollabb a lakásunknak által ellenébe vagyon a 6ik forrás tudniüllik a Ferdinánd forrása, melyből én is iszom, de ezt kevesebben használják, és leg inkább azok akik a Curát kezdik.

reggel 10 october Most térek vissza a víz ivástúl mely oly iz csak nem mint a Pöstyénink. Amint irám 4 pohárral ittam, de természetesen semi különbséget még nem érezhettem – 6 órátúl mostanáig szünet nélkül járkáltam úgy hogy el is vagyok fáradva. Ismerősökre akadtam már Fekete⁴⁷ volt másod al Ispánya Posony Megyének, ki hosszabb ideig ittend tartozkodik, beszéltünk kivált Pistánkrul ötet természetesen igen interessálya mint collegája. Örülök itt létén – Leoval⁴⁸ is voltunk hosszabb ideig az aszszonyaink szinte, remélem evvel sokat fog Everildám társalkodhatni, amin szinte örülök. Rövid idő mulva reménlem nagyobb részivel a társaságnak, mely nem igen nagy számmal vagyon – meg fogunk ismérkedni, kivált sok Lengyelre és angolra találkozni.⁴⁹

⁴⁶ Az **Auersperg-család** régi osztrák grófi és hercegi család, mely a hagyomány szerint a 11. században került Krajnába. Eredetileg Urspergnek hívták. Nevüket az Illyriában található Auersperg mezővárosról kapták. Első ősük, Adolf 1067 óta birtokolta azt. Az 1466-ban meghalt Engelhardnak, Krajna örökös kapitányának és kamarásának két fia volt Pongrác (meghalt 1496-ban) és Folkrad (meghalt 1494-ben). Tőlük származik a család két főága. A hercegi ág: János Wajkard II. Ferdinánd kegyeltje volt, 1653-ban birodalmi hercegi rangot kapott. Tőle származott a hercegi ág. Legidősebb fia Ferenc titkos tanácsos, altábornagyként részt vett a magyarországi harcokban és azután egy ideig károlyvári főparancsnok volt. Karl Wilhelm von Auersperg (1814-1890): 1867-68-ban Ciszlajtánia miniszterelnöke, liberális politikus, a dualista alapon kialakult birodalmi egység híve. 1827-ben követte apját, Vilmost, hercegi és krajnai örökös tartományi kamarás és főmarsall méltóságában. Tanulmányainak befejezése után egy ideig utazgatott, a művészeteknek és tudományoknak élt. 1846-47-ben a cseh tartománygyűlésen kezdett politizálni. Felesége 1851-től tolnai Festetics Ernesztin grófnő volt. Volt egy herceg Auersperg Károly (1790-1847) hadosztályparancsnok is. – NAGY I. 1857, 73-75.; RÉVAI II. 1911, 290-292.

⁴⁷ A galánthai **Fekete** család egyike Pozsony megye legtekintélyesebb családjainak. Fekete Márton, a 16. század elején házasság útján jutott Galánta egy részéhez, melyre 1540. november 21-én a család új adományt nyert. A család tagjai közül kivált György, aki 1711-ben született, közügyvédből lett királyi ügyvéd, 1752-ben királyi személynök, 1780-ban helytartó tanácsos, 1785-ben Arad megye főispánja volt. 1759-ben grófi rangot nyert, 1770-ben alkancellár, 1773-1783 között országbíró volt. A 19. században János és Ferenc alispán és követ volt. János 1817-ben, 1822-ben alispán. Az 1832-36. évi úrbéri törvényeket Ferenc állította össze. – BO-ROVSZKY é. n./a, 649; 668.

⁴⁸ tolnai gróf **Festetics Leó** (Pécs, 1800. október 8. – Budapest, 1884. november 15.): zeneszerző. – A Pest-budai Hangászegyesület elnöke, utóbb igazgató-választmányi tagja (1840-1846). 1825-1840 között részt vett a pozsonyi országgyűléseken. Felkarolta a kisededóvás ügyét, ő alapított vidéken (Tolnán) először kisededóvót. 1845-1848 között Zala vármegye adminisztrátora. 1850-1852 között a Nemzeti Színház igazgatója, működése idején számos újítást léptetett életbe, például a helyek számának emelésére új erkélyt építtetett. Titkárként maga mellé vette Szigligeti Edét. Költséges reformjai pénzügyi csődbe vittek a színházat. Távozása után több röpiratban foglalkozott a színház szervezésével. 1865-től a Színészeti Tanoda és az annak keretében működő operaszak igazgatója. – MARKÓ II. 2001, 667; PÁLMÁNY I. 2011, 337

⁴⁹ MNL TML Bezerédj család iratai – Bezerédj Pál levele id. Bezerédj Istvánhoz Karlsbad, 1839. augusztus 24. 327. doboz 3 pall.

1839. augusztus 14-én tájékoztatta apját kúrájának eredményéről: „*Mi hála Isten folyvást egészségesek vagyunk reám nézvést semmi változás magát elől nem adá, ma a Spridelbül már két pohárral kezdettem inni, az Orvosunk szinte meg elégszik egészségünk állapotjával. – Ilka is már jobban érzi magát. – Tegnap előtt B. Mayerekkel kikirül mult levelemben említést tevék Joachinusthalban mentünk kotsin, és innét az ugy nevezett Sonnwierbalhoz akartunk fel menni, mely Cseh Orzágnak leg magassabb pontya, és ahonnét Drezda és Liptse városokat igen jó meg látni, ugy szinte Cseh orzágnak leg nagyobb részét. Száz orzágnak is külömbféle vidékjeit, - de oda érvén az esső meg eredt nagy boszuságunkra, ugy hogy fel nem mehettünk és meg kellett elégedniünk Joachinusthalnak meg tekintésével, hol Cseh Orzágnak leg nagyobb ezüst bányája vagyon, ezt természetesen körülállásban megvizsgáltuk és igen érdekeseknek találtuk. Ugy szinte a Vidéket mely különös Szép. – Ha a körülállások meg engedik még egyszer fel akarunk menni. – Száz Orzágtul csak egy orányi távolságra valánk. Drezda ide csak 6 orányira fekszik, és onnét a vas uton 3 ora alatt Liptsébe lehet menni, de ezt boldogabb időkre hagyuk. - Az idő ittend már hidegülni kezd, kivált a reggelek, ugy hogy dupla posztó ruhákba is kell öltözni, essők is gyakran járnak. Hála Isten hogy essőrül is vehettem hírt, tudom arra majd minden megelevenedik*”⁵⁰

1839. augusztus 20-án újabb napról tájékoztat: „*Tegnap igen szép napunk lévén, ismét egy kis excursiot tettünk zum Haus dem heiligen, ez egy különös szép völgyet formál, melynek közepette egy olyan szélességű víz Eger mint a Sió foly, és két részről magas kő Sziklás és fenyves erdőkkel fedett hegyek. – Ez még alig szebb vidék melyet ittend láttam az egész völgyet a folyó fedi, ugy hogy csak azt, és a két részről hegyeket látni. Ma a dabitzi Porcellan fabricát akarjuk megtekinteni, ha másképp az idő engedi, mely ittend igen változó. – Az ősz már jelengeti magát. – A hazamenetelünk eránt tegnap szollottam orvosunkkal, ki ugy véli, hogy Septemb. 8ik felé innét meg indulhatunk, az Isten adja, hogy kívánt állapotba vehessünk butsut ezen szép vidékektül.*”⁵¹

1839. augusztus 30-án írt levelében közli, hogy „...jövő szerdán, az az 4ik 7ber indulunk innét, Regensburgnak. Azért remélem is hogy édes Atyánk és Pistám helyesíteni is fogják, hogy Everildám kémellése véget, hogy tudniillik több napokig kotsizás által okozandó rázás és egyéb alkalmatlanságokat el távoztassunk. Szerdán ismét meg indulván pénteken délutáni 3 orára Regensburgnak leszünk, onnét ismét Vasárnap göz hajon folytattván utunkat még az nap Lintzig, ott egynap mulatván Kedden Bétsig reménlünk érhetni – ottand körülállások szerént egy vagy legfellebb két nap mulatunk, és ugy Isten nevében leg fellebb 15ikén haza érünk. Leó ma éjjel indul innét, szinte Regensburgnak. Ismerőseink már jobbára el távoztak, a Prágai Érseknek testvérét ki vévén ki sokat vagyon vélünk. Tegnap vele Ellbogen városba voltunk, melyet különös szép vidék környékez, és csak 1 ½ orányi meszszeségre vagyon. A vizet most is a szokott mértékkal iszom, az orvosunk igen meg elégszik állapotommal.”⁵² Bezerédj Pálék 1840-ben is Karsbadban töltötték a nyarat Slachta Etelka írja naplójában: „*Itt értettük meg, hogy Bezerédj Pál akart meglátogatni, ki is tegnap érkezett meg Everildával Karlsbadról. Sajnáltam, hogy nem láthattam, tán Vojnától hozott hírt? Már délután kimentek Szerdahelyre. Tante Náninál is volt s monda, hogy neje három hónap óta anyai reményben él...*”⁵³

⁵⁰ MNL TML Bezerédj család iratai – Bezerédj Pál levele apjához Karlsbad, 1839. augusztus 14. 326. doboz, 3 pall.

⁵¹ MNL TML Bezerédj család iratai – Bezerédj Pál levele apjához, Karlsbad, 1839. augusztus 20. 326. doboz, 3. pall.

⁵² MNL TML Bezerédj család iratai – Bezerédj Pál levele ifj. Bezerédj Istvánhoz, Karlsbad, 1839. augusztus 30. 327. doboz, 20. pall. – Öt hetet töltöttek Karlsbadban, jó egészségben – MNL TML. Bezerédj család iratai – Bezerédj Pál levele apjához, Karlsbad, 1839. szeptember 2. 326. doboz, 3. pall.

⁵³ KATONA 2014, 78.

Csapó Ida férje, nemeskéri Kiss Pál⁵⁴ is kipróbálta betegségére a karlsbadi kezeléseket.⁵⁵ Karlsbadból írta apósának 1826. július 24-én: „Az orvosok minnyájan biztatnak, hogy mint színem egészebb, mint a gyomrom a vég élés után jobb léssen. Számtalan fel írásokat találni, a mellyek szerint a Carsbadi víz a leg sullyosabb betegeket egészen meg gyógyította. Talán nem olly csuda dolog lenne az én bajaimon könnyebbíteni...Itt minden nemzetségbeliekre találtam. A Hazafiak közül Keglevits Sándor s László⁵⁶, de ez másod napra el-ment Keltz Referendarius⁵⁷ valami Báro Vétsey Pál Zemplénbül⁵⁸. – Kövér volt fő Hadgy. Nagy Váradrul, - s Bogdanovits⁵⁹ kapitány a Bánátbul. Uram Atyám ösmerőssei közül Báro Schelltt találtam itten, ki is különösen tisztelteti mind Uram Atyámat mint a Kedves Mamát a küldött bort pedig még egyszer köszöni. – A Hertzegek száma olly nagy, hogy egy kisebb földöt magok meg tölthetnének. Itt vagyon tudni illik: a Hertzeg Koburg⁶⁰ a Vallisi Hertzegnének volt Ura. – A Vürtenbergi Hertzeg⁶¹ – a csoda tévő Hohenlohe Hertzeg⁶², Vindischgrätz⁶³, Schwartzenberg⁶⁴, Löwenstein⁶⁵, Lichtenstein⁶⁶, Kohan Familiák, több muszka s lengyel Hertzegek, a Senator Tatitseff. Cantecuzeno s Gyika Moldvai Hertzegek, több követek, s sok Grófok, s jeles személyek. Ezek minden estve öszve jönnek s minden idegennek szabad a Casinóba be menni, a mit én ha 10 minutára is meg szoktam tenni. A vidék itten gyönyörű, - a planétások szorgalommal vannak téve, s a

⁵⁴ nemeskéri **Kiss Pál**, (Miszla, 1799. március 1. - Miszla, 1863. október 21.) A fiumei szabad kikötő, Fiume város és a Magyar Tenger-mellék kormányzója, Fiume és Buccari szabad kir. városok és kikötők polgári kapitánya és katonai parancsnoka, 1839/40., 1843/44.: az országgyűlések jelen lévő, 1847/48. országgyűlés távol lévő főrendi tagja, császári királyi kamarás és tanácsos, a szardíniai Móric- és Lázár-rend vitéze. Neje Csapó Ida csillagkeresztes hölgy. Gyermektelen. Birtokai: Miszla, Bikád pusztja 7700 m. hold, paksi és bölcskei közbirtokosságok 2800 m. hold. 1813/14. I. évfolyamos bölcsész, 1816/17.: jogász a pozsonyi királyi akadémián, gyakorlaton volt Tolna megyénél, 1818. I. 14. Jurátus lett a pesti királyi táblán, Halácsy László ítélmester oldalán. 1818-ban a Tudományos Gyűjtemény előfizetője. 1818. május 5-i tisztújításon becsületbeli esküdtté nevezték ki. 1834.: a bécsi magyar királyi Udvari Kancellária titkára, Somogy megye táblabírája, 1835. március 21. ugyanott valóságos tanácsos lett. 1837. augusztus 5.: Fiumében ünnepélyesen fogadták és augusztus 8-11.: beiktatták kormányzó méltóságába. 1846. november 14.: a konzervatív párt alapító gyűlésének résztvevője. 1846: Császári királyi aranykulcsos valóságos belső titkos tanácsos, Az 1848-as forradalom kitörése után elhagyta fiumei kormányzói állását és hazatérve Mislán és Tengelicen gazdálkodott. - PÁLMÁNY 2011, 260; GLÓSZ 1991, 58., 67-68., 85., 91-92.

⁵⁵ MNL TML Csapó család iratai – nemeskéri Kiss Pál levele Csapó Dánielhez Karlsbad 1826. július 24. 39. doboz 37. pall.

⁵⁶ buzini gróf **Keglevits** család: Régi magyar család, akiknek elődei Horvátországból, ahol Buzint – a család előnevét adó várat birtokolták – szakadtak Magyarországra, és főleg a katonai pályán helyezkedtek el. – NAGY VI. 1860, 151-160.

⁵⁷ **Keltz** Ádám 1787-ben a magyar királyi helytartótanácsnál titkár, 1810-ben egyszersmind császári királyi tanácsos, 1820-ban már helytartótanácsi tanácsos, 1825-ben kancelláriai referendárius. – NAGY VI. 1860, 162-163.

⁵⁸ Báro **Vétsey** Pál (1788-1861) Zemplén megyei ellenzéki politikus, Kossuth Lajos pártfogója, Bodrogszerdahelyen az ő jogtanácsosa volt Kossuth 1824-ben, majd az ő képviselőjében (távollévők követeként) vett részt 1832-ben a pozsonyi országgyűlésen, ahol az Országgyűlési Tudósításokat elindította. Általában ő is Balatonfüreden nyaralt, a panaszkönyvben az övé az utolsó bejegyzés. – NAGY XII. 1865, 109-115.

⁵⁹ **Bogdanovich**: katonatiszt. – Széchenyi 1978. 1433.

⁶⁰ Herceg **Koburg**: A Szász-Coburg-Gotha család, a Wettin ház oldalága. A dinasztia tagjai a 19. században megszerezték számos európai ország trónját, így I. Lipót leszármazottai Belgium uralkodói lettek, a dinasztia másik ágában pedig Albert herceg leszármazottai az Egyesült Királyság és a csatolt nemzetközösségi területek uralkodói. E családból került ki Bulgária cárja is. 1826-ban a család egyik ága a magyarországi Koháry család örökébe lépett házasság révén. Egyike a legvirágzóbb fejedelmi herceg családoknak. – NAGY III. 1858, 40-41.

⁶¹ **Alexander** württembergi hercegről (1804-1885) Lajos Frigyes herceg és Henriette hercegnő fiáról van szó. – Széchenyi 1978. 1423.

⁶² Herceg **Hohenlohe**: német grófi, 1800 óta hercegi nemzetség. A nemzetség Eberhard frank herceget tartja ősatyjának, I. Konrád kortársát. – PALLAS IX. 1895, 282-284.; GUDENUS I. 1990. 547-552.

⁶³ Herceg **Windischgratz**: régi német nemesi, utóbb grófi és hercegi család, mely Gratz stíriai városról kapta nevét. – NAGY XII. 1865, 199-200.

⁶⁴ Herceg **Schwartzenberg**: régi frank nemes, majd hercegi család, melyet eredetileg Seinshein-nak hívtak. A magyar rendek honfúsiították a családot. Birtokaik zöme Csehországban volt. – PALLAS XIV. 1897, 999-1000.

⁶⁵ Herceg **Löwenstein**: német hercegi család, melynek ősi vára Württembergben, a Neckar mentén, Weinsberg mellett emelkedett. A család 1283-ig vezeti vissza nemzedékrendjét és Habsburg Rudolf egyik természetes fiától származtatja magát. Lajos gróf a grófságot 1441-ben Fülöp, pfalzi választó-fejedelemnek adta el, aki azt scharfenecki Lajosnak (I. Frigyes pfalzi gróf fiának) adományozta. Az ő unokája, II. Lajos, Stolberg Anna grófnő kezével Wertheim és Rochefort uradalmakat nyerte. Két fiával két ág alakult ki. Az idősebb evangélikus ág 1812-ben hercegi rangra emelkedett. Az ifjabb római katolikus ág 1711-ben lett herceg. – PALLAS XI. 1895. 699.

⁶⁶ Herceg **Liechtenstein**: osztrák és német birodalmi hercegi család, melynek ősi vára Müdling mellett, a Bécsi-erdő szélén ma is áll. A család 1400-ban vette meg a feldsbergi uradalmat Morvaországban, 1608-ban nyerte el a német birodalmi hercegi címet, mint Liechtenstein és Nikolsburg ura, 1613-ban kapta a troppauit, 1623-ban a jagerndorfí hercegi címet, 1623-ban a császár az elsőszülött jog szerinti örökösödési rendet erősítette meg; 1699-ben megszerezték a vaduzi birtokot (Vorarlberg és Sváj határán) és e birtok 1719. január 23-án közvetlen birodalmi hercegség rangjára emelkedett, melynek első fejedelme I. Emanuel herceg lett (1700-1771). Emánuel két fiától származik a két ág. Az idősebb ág két mellék ágra oszlik. Az ifjabb ág a kro-mauit uradalmat bírta. A török kiűzése után Magyarországon is honfúsiították őket. – PALLAS XI. 1895, 505-507.

vegetáció kivált az idén olly tökéletes hogy egy sárga fát se láttam még itten. Az élet nem igen drága. A szobámért melly ugyan a 3ik emeleten de a városnak a legszebb helyénn vagyon hetenként fizetek 6 frt pengőt, az ebédemért 3 frt bankót, hanem holmi aprólékot s a sok spandagon leg több fel megyen. A vizet ivóknak igen rendessen kell itten élniük. Már 5 orakor regvel fel kel az ember egész 9ig jár, ekkor fölöstökömöl, 2kor ebédel, - 6 után sétál – s ½ 10-re már az ágyban vagyon. Egész Augusztus végéig nyilván itt kell maradnom, mert minekutána az utat meg tettem, szeretném hasznát venni. S tsak ugyan tapasztalom már ezen 4 nap olta is. A gyomrom könnyebben emészt, s az álomom igen jó.”

Az osztrák fürdők (Ischl, Baden, Pirawarth)

Csapó Dániel⁶⁷, Ida leánya sokat betegeskedett, gyermeket is szeretett volna ezért több magyarországi és külföldi fürdőhelyet meglátogatott a kúrák okán. (Balatonfüred, Bártfafürdő, Ischl, Baden, Pirawarth). 1830-ban bádeni útjáról így tájékoztatja édesapját: „Pali olly jó lévén az Doktorok fizetését magára vállalni – most igen igen gazdag vagyok – és Piravarthi Fördökel is élhetek hogyha szükség lészen – az utolsó Consiliumban Vivanot⁶⁸ és Lichtenfelsel egyettértett és ő is – Eger vizet és vass fördöket tanácsolt, ezzel fogok most itt és Badenba élni azaz készített vass fördökkel – és augusztusba néhány hetekre az jötevő Piravarti Fördöt reményilem használni. Az Badeni útt 10ik Juliusra van határozva.”⁶⁹ 1832-ben Badenből írt levelet apjának: „A Pirawarti Fördőnek béhatását most tapasztalom tsak napról napra érzem erőmet és egészségemet vissza térni, adná az jó Isten hogy az egyszer végét találja – unalmas sok betegeskedésem. Vas ferdökkel, és Eger vize, itten is kezdettem el élni. Az Uram Julius 25én jött már Badenba, ő is jó befolyással érzi az jó levegőnek, és vagy e mulatságból minden nap fürdik az híres Badeni Forrásban...Zajjossan folynak itten el az napok, most két Házy⁷⁰ Úr lévén az vendégek nem fogynak ki, itt is sok esmerős lakik, és többen jönnek az várasból ki az most fényes Badenba...”⁷¹ A Kiss házaspár 1830-tól nyári lakást bérelt Badenban.⁷²

Nemeskéri Kiss Páltól tudjuk, hogy „Ida a Piravarthi ferdőben keresi egészsége helyre állását, s a mint írja az ottan mulatás jól válik egészségére.”⁷³ A pirawarthi fürdő mellett felkereste Bad Ischl is. 1839. március 18-án írta, hogy „én nekem is egy gondolatom volna az Ischl fördöt próbálni, ha én most jó lábon álló persellyem ezt megengedi. Ki tudja Mamátskámat nem vehetném e rea ezen utra. Ischl ö néki igen hasznos volna – és Tolnáruól Lintzig gözösön utazhatnánk – Lintztul pedig Ischl igen közel van, és vas út vezet oda.”⁷⁴ 1839-ben már azt írta, hogy „én Ischli fördöt fel hagyván Dunavizi langy fördöket szapanyal, és Egeri savanyo vizet használok – a mi után a boldog napok Tengelitzen akkor is egészségemet leg jobban meg erőssitk.”⁷⁵ Sőt azt írta, hogy „az uszást az Dunában folytatom.”⁷⁶

67 tagyosi **Csapó Dániel**, (Győr, 1778. március 21 - Pest, 1844. augusztus. 6.): mezőgazda, politikus. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület egyik alapítója (1839) és első alelnöke (1839-től). Az Állat-mutató Társaság tagja. 1809-ben a Napóleon elleni háborúban a Tolna vármegyei nemesi felkelő sereg tisztje volt. 1827 és 1836 között a megye első alispánja. Az 1830. és 1832-36. évi országgyűlésen a megye egyik követe, az alsótáblán a reform erőket támogatta. Tengelic birtoka az ország legkorszerűbb gazdaságai közé tartozott; különösen híres volt juhászata. Az elsőik között foglalkozott a futóhomok megkötésével, e célra birtokain fenyverdő-sávokat telepített. Halála után Garay János versben búcsúztatta. Gazdasági tárgyú cikkei a Gazdasági Tudósításokban és a Magyar Gazdában jelentek meg. – PÁLMÁNY I. 2011, 860-861.; BALÁZS KOVÁCS 2014, 406-418.

68 Dominique Vivenot (1764-1833) bécsi orvos. - Széchenyi 1978, 1525.

69 MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele édesapjához Baden 1830. 38. doboz 36. pall.

70 nemesszákuli **Házy** család: Házy János cs. kir. alezredes (Heüsel János néven) Krassó megye Szákul, Tinkova és Karavan helysége 1811. szeptember 27-én nyert királyi adománylevelet. Ebből a családból származott Csapó Ida nagybátyjának, Csapó Imrének felesége, Házy Teréz. – NAGY V. 1859, 72.; KEMPELEN IV. 1912, 503.

71 MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Baden, 1832. 38. doboz 36. pall.

72 GAÁL 2015, 330.

73 MNL TML Sztankovánszky család iratai – nemeskéri Kiss Pál levele Sztankovánszky Imréhez Bécs, 1830. július 12. 19. doboz 82. pall. – 1831-be Csapó Ida ismét Pirawarthba készült, azt írta édesapjának, hogy június 23-án indul és hat hetet tölt ott, csak a szobalánya fogja elkísérni, így spórolni tud. – MNL TML. Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Bécs, 1831. június 10.38. doboz, 36. pall. - Pirawarth Alsó-Ausztriában található fürdőhely. Vasas forrás vize elsősorban a női bajok gyógyítására volt alkalmas. – PALLAS XIV. 1897, 298.

74 MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levelei Fiume, 1839. március 18. 38. doboz 36. pall.

75 MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Pozsony, 1839. június 16. 38. doboz, 36. pall.

76 MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Pozsony, 1839. június 25. 32. doboz, 36. pall.

„Ha azonban sorsunk nem fordul, hát Junius végén vagy Julius elején fördöbe megyünk, alkalmasint Ischlben, talán két holnapra egész ház népünkkel.” - írta Csapó Ida apjának Bécsből.⁷⁷

Gräfenberg

Gräfenberg Sziléziában Vinzenz Priessnitz által 1826-ban kidolgozott hidegvizes kúra révén vált híressé.⁷⁸ Priessnitz egyszerű sziléziai parasztgazda volt, aki 1831-ben hivatalos működési engedélyt kapott, és Gräfenbergben alakította ki a vízgyógyászatnak elnevezett eljárást. A zuhanykezelést 1826-ban vezette be, addig a gyógykezelés kizárólag hideg vizes borogatásból és vizes borogatásból, valamint vizes lemosásból állt. Később a zuhanyon kívül részfürdők (ülő-, fej-, láb-, szemfürdők), izzasztó gyöngyözesek is szerepeltek a terápiában. Szigorú napi rendje volt kúrájának:

1. Hajnali négy órakor ébresztő.
2. A betegeket gyapjútakarókba csomagolták, hogy jól kiizzadják magukat.
3. Fél – egyórányi izzadás után hideg kádfürdő következett: Priessnitz utasítása így hangzott: *„Addig fűrödjetek, izzadjatok és igyatok, amíg az kellemes érzéssel jár, egy másodperccel sem tovább.”* Általában 6-8 percig tartott a hidegvizes kádfürdő.
4. A fürdő után erőteljes ledörzsölés és séta következett az átmelegedés végett.
5. Kilenc órakor közös reggeli: vaj és feketekenyér.
6. Reggeli után a beteg a félórányi járőföldre lévő zuhanyhoz sétált. A zuhanyozás 2-5 percig tartott.
7. Az ezt követő ebéd alatt Priessnitz a betegek minden kérdésére készségesen válaszolt. A húst, a szeszesítalt, a kávé és a fekete teát száműzte az étrendből.
8. A délután részfürdővel, vizes ruhában tett hosszabb sétákkal telt el.
9. A vacsorát este 7 órakor fogyasztották, amely ugyanolyan egyszerű volt, mint a reggeli.
10. Vacsora után szavalatok, közös éneklés és zenélések zárták a napot.
11. Este kilenc órakor feküdtek le. A betegek kis faházakban laktak, és szalmazsákokon aludtak.

A betegszobák berendezése igen egyszerű volt.

Ekkor a morva-sziléziai kis fürdőváros, Gräfenberg (ma Lázni Jeseník) fürdőjét sokan látogatták. A betegek között elsősorban Európa nemességének, katonai- és hivatalnokrétegének tehetősebb képviselőit találjuk. Az arisztokrácia, a grófok és bárók jelenléte olyannyira meghatározó volt a kezdeti időkben, hogy Gräfenberget sokszor *„a grófok világaként”* emlegették. A gyógyfürdő rendkívül népszerű volt a magyar nemesség és polgárság körében is. A magyar vendégek száma több százra rúgott ezekben az években, ami tekintettel a távolságra és a korabeli utazási körülményekre, igen tekintélyes szám. Ebben az időben a Priessnitz gyógyintézetét látogató magyarok aránya megközelítette a teljes vendégszám tizedét.⁷⁹ Ez az arány nagyjából megegyezik a nyugat-csehországi nagy fürdők (például Karlsbad) magyar látogatottságával, ami Gräfenberg méreteit, kiépültségét, megközelíthetőségét tekintve igen jelentős arány.

Egyre növekvő számú tisztelői között Wesselényi Miklós báró és Vörösmarty Mihály a legismertebb magyar, de itt időzött, gyógyulást keresve Csapó Dániel arisztokrata barátja⁸⁰, gróf Andrassy

⁷⁷ MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Bécs, 1834-1836. 38. doboz, 36. pall.

⁷⁸ A vízkúra nem 19. századi találmány, gyökerei egészen az ókorig nyúlnak vissza. Priessnitz módszere mégis újdonságként hatott a kortársak körében és nagy tömegeket vonzott Gräfenbergbe. Gyógymódjának sikere többek között egyszerűségében rejlett. elképzelése szerint a betegséget a rossz nedvek okozzák, amelyeket az egészséges szervezet könnyen ki tud lökni magából. A szervezet harmonikus állapotát volt hivatva visszaállítani az organizmust mint egészet igénybe vevő vízkúra. Ehhez Priessnitz a vizet mind külsőleg (zuhanyok, lemosások, ülőfürdők, priznic, izzasztás, stb.), mind belsőleg (ivókúra, beöntések) alkalmazta, az eredményesség fokozására, aktív mozgást, és diétát írt elő.) – CSOMA 2002, 78.

⁷⁹ CSOMA 2002, 79.

⁸⁰ Csapó Ida írta apjának: *„Gróf Andrassy szívess látogatásán igen megörültem, ő fiúi tisztelettel beszélt Csapó Barátjárul – és én szinte szerettem azért!”* MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához, Bécs, 1835. december 8. 38. doboz, 36. pall. – csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf **Andrassy György** (Kassa, 1797. február 5. – Bécs, 1872. december 17.): országbíró. – A MTA tagja, másodelnöke (1850-55). Az állattenyésztő egyesület titkára (1830-36), másodelnöke (1840-45); az OMGE, a tiszai vas-pályatársaság és a Felsőmagyarországi Vasúti Társaság (1863-tól) elnöke. Valóságos belső titkos tanácsos, főpohárnokmester. – Gr.

György is.⁸¹ A gräfenbergi hideg gyógyintézet jelentősége azonban az alapító 1851-ben bekövetkezett halála után elhalványult. A vízgyógyászat témaköréből 1832-től az egyetlen magyarországi orvosi egyetemen nyolcan készítettek értekezést. Közülük Bene Ferenc pesti egyetemi tanár⁸² volt, aki a fürdőgyógyászati módszerek meghonosításáért sokat tett. Nagy tekintélynek örvendett, hiszen pályája elején 1801-ben már Magyarországon is bevezette az Angliában 1798-ban kikísérletezett himlőoltást.⁸³

A Gräfenbergbe utazás körülményeit ecsetelte levelében Kápolnay Imre: „*Mi mint Ferkónak gyógyulását kívánók, de testvérem ki egyetlen kintsit csak Graefenbergbe reméli feltalálhatni. Csak ugyan megindulánk mult hó s pedig 21én Kápolnárol Tolnáig hol három nap várván a gőzösre s csak 24én jutánk a hajóba vagy regvel 11 óra tájba, az itt fel talált társaságba csak hamar az az más nap délre Pestre érkezénk, az idő még eddig jó szolgálván. Pesten még egyszer ostromlám Ferkót az eránt, hogy az ott lévő orvosokkal közölné baját leginkább a tekintetből, hogy nyavalyája alkalmazható e a hideg vizre vagy sem? de nem hajlott semmire. – Evvel a megtudandókat s veendőket elvégezvén, s ezek után harmadnap regvel 6 orakkor Nádor gőzösre ülénk; e helyen szinte kellemes társaságra akadánk mely annál mulatóbb volt különféle nemzetekbeli többnyire kereskedők lévén a külön nyelveket, szokásokat, tulajdonokat s indulatokat egybe hasonlíthattuk, az azokat vizsga szemel tekintő idegen; más nap délre csakugyan Posonyig értünk még ugyan kevés eszközléssel, de hideg idővel – e nap szűnt tartott gőzösünk s csak más nap regvel 5 orakkor indulánk Bécsnek, hová az nap délután vagy 4 után érénk meg, a gőzös nem megy ugyan Bécsig, hanem attól vagy másfél oranyira ki teszi az embert födeles fuvarosok várják a hajót; az utassokatt minden tiltott portékától megtisztogatván tüstént halladhat a városba, mi is e szerint cselekedvén, de szerencsétlenségünkre reá következett a Bécsi vásár, sok lévén az idegen csak alig a sok keresés után kaphatánk a Leopold városba a Koronánal egy szobatskat – tehát nem csak Pesten esik hasonló eset. – Mi a leg nagyobb örömiünkre még a gőzösön találkozánk egy Torontál vgyei honfival, kinek atja szinte Graefenberg vala, evvel édes örömet csatlakozva még Bécsbe a szállást megosztottuk. E roppant városba s embertömegbe először jellenvén meg, azt se tudám két nap alatt mit nézsek. De háza ebbe is mintegy a szerencse szolgált, mert a mellett hogy a nevezetesebb épületeket igaz nagyon hogy többnyire csak kívülről megtekénthettem, még az első Májusi ünnepet is láthattva t. i. az utcák teli lévén mindenféle krajczáros mesterekkel, kiknek ügyetlenségök is ugy láztot hogy a város alnépét fölötte mulatták, de többet ért ennél délután a nagy Carossal, hol vagy 2000 kotsi, számtalan lovas s anyi ezernyi ember járt fel s alá. – Másodikán pedig Graefenbergnek indulánk, hová is ötödnap délután meg is érkezénk. Prsnitz Ferkó látására s előadására tüstént ötöt felveendőnek nyilatkozattá, lévén már hasonló, de gyógyulást is találó*

Széchenyi István reformprogramjának lelkes híve és támogatója volt. Fontos szerepet játszott a mezőgazdaság fejlesztésére indított mozgalomban. 1825-ben az MTA megalapításához 10 500 forinttal járult hozzá. 1836-37-ben Széchenyi Istvánnal együtt Angliában járt, ahol a Pest-Budára tervezett Lánchíd megépítését is előkészítették. 1838-44-ben Gömör-Kishont, 1842-48-ban Sáros megye főispánja, 1846-tól a Konzervatív Párt egyik vezéralakja. A szabadságharc leverése (1849) után minden figyelmét a gazdaság fejlesztésének szentelte. Jelentős eredményeket ért el a magyarországi vasúthálózat fejlesztésében. Több vasgyár tulajdonosa. 1863-65-ben országbíró volt, de tényleges politikai hatalommal nem rendelkezett. – MARKÓ I. 2001, 133; PÁLMÁNY I. 2011, 179-180.

⁸¹ MNL TML Csapó család iratai – gróf Andrassy György levele Csapó Dánielhez Hosszúrét, 1841. jan. 8. – „*Hetfén vagy kedden Pestnek Graefenbergbe indulok...*”

⁸² **Bene Ferenc** (Mindszent, 1775. október 12. – Pest, 1858. július 2.) orvos. – A bécsi orvosegylet, a bádeni tudós társaság, a párizsi etnológiai társulat levelező tagja. Orvosi tanulmányait 1794-1798 között, Bécsben és Pesten végezte, oklevelet az utóbbi egyetemen szerzett. 1799-től a pesti egyetemen az elméleti orvostan, egyúttal 1800-01-ben a bonctan előadója, 1803-tól az elméleti orvostan és állatorvostan nyilvános rendes tanára, egyúttal 1803-28-ban a himlőoltást is tanította az egyetemen. 1807-09-ben az orvostudományi kar dékánja, 1809-10-ben az egyetem rektora. 1806-tól a városi kórház (Rókus) igazgatója és városi főorvos. 1809-ben a katonakórházban ingyen szolgálatot teljesített és súlyos tifuszt kapott. 1813-tól a pesti egyetemen a kór- és gyógytan helyettes, majd rendes tanára is. 1841-ben hurutos betegsége miatt lemondott tanszékéről. 1840-től az orvosi és sebészeti tanulmányok igazgatója; 1840-ben indítványára jött létre a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlése. 1841-ben Bugát Pállal megalapította a Magyar Természetudományi Társulatot. Nevéhez fűződik a himlő elleni oltás bevezetése Magyarországon. 1801. augusztus 27-én a Carro bécsi orvostól kapott oltóanyaggal végezte első pesti oltásait. Az 1848-49-i szabadságharcban nem vett részt. Halála előtt 2000 arany alapítványt tett, hogy arra érdemes magyar ifjakat, pályakezdő orvosokat európai tanulmányutakra küldjenek. Leghíresebb tankönyvét Európa számos egyetemén használták, Oroszországban is kötelező egyetemi tankönyvvé nyilvánították. – MARKÓ I. 2001, 610-611.

⁸³ WIRTH 2011, 48-49.

esetei – de a mi itt lévő helyheztesünket illeti valóba nem kellemes; mert mindennemű kényelemtől meg fosztatik a beteg, a gyógyítás módja fölötte gyötrő sőt unalmas is a tekintetből mert közönségesen igen hosszas. Ugy látzik bőrkiütésekbe s bujasenvekbe legalkalmazhatóbb. – Én alig várom Tart ki Ferkónak társul itt hagyassék, s én e fészektől megmenekedhessék. B. Vesselényi is ígérkezék még e hónap megjönni. Egyébként leginkább Lengyel Burkus s Magyarok vagynak számmal vagy 17en Ferkóra ugyan még semmi javulást nem látok, de ő teljes reméltségbe bizik.⁸⁴

Pöstyén

Az egyik, a tolnai nemesség által is leginkább látogatott magyarországi fürdő a felvidéki Pöstyénfürdő volt. A Bezerédj család tagjai minden esztendőben rendszeresen felkeresték és nyaranta több hetet töltöttek itt.⁸⁵ Id. Bezerédj Isván⁸⁶ 1823-ban levelet írt feleségéhez: „Az első levél mellyet Pistyána írok. Hála egészségesek vagyunk, a szomszédság-is, mellyből az ólta mindnyáját láttam egészséges, és készül a ferdőkre – a Csapóék egy héttel elhalasztották, a Csapó a 14iki gyűlést itt megakarván várni; Paur⁸⁷ is meg jön arra a Budai ferdőjéből.”⁸⁸ Ifj. Bezerédj István⁸⁹ írta édesanyjának 1823. július 18-án: „Tegnap vettük édes anyám s a Palinak első levelét Pöstyénből, mellyből örömmel olvastuk hogy kellemetes társaságot s jó szállást találtok, adgya Isten hogy kedve telve folyjék, s haszonnal végződgyön édes anyámnak a ferdő.”⁹⁰ 1823. július 23-án már ezt írja Hidjáról: „Eddig már talán az elmenetelre készülnek Pestyánban...”⁹¹ 1829. júliusában is nyaraltak: „Reményilem most már édesanyám, a Pali Popival, s a Pappal Pistyánba vagyom, és már érzi a víznek hasznát...Ma este a két úr elmegy Füredre 2 hétig akarnak oda maradni – azután a Gindly megy el oda...”⁹² 1830. július 21-én írta ifj. Bezerédj édesanyjának: „Reményilem az utolsó postával írt leveletem már Pistyánban vette – és eddig Palinkal együtt a Pistyányi ferdő hasznával és mulatságaival jó egészségben élnek”⁹³. 1830-ban írja ifjú Bezerédj édesanyjának : „Nem tudom ugyan ezen levél előbb Pistyánba ér-e mint a Papa”, és tájékoztatja őt a sikeres tolnai választásokról.⁹⁴ A Bezerédj család mellett több Tolna

⁸⁴ MNL TML Csapó család iratai – Kápolnay Imre levele Csapó Dánielhez, Graefenberg, 1838. május 13. 51. doboz, 174. pall.

⁸⁵ „...a Pistyányi ferdő iránt előre Szollyon a Benedekke, hogyan kellessék avval igazán élni, tudniillik...azután a víz ivással, csak elein ne igen sokat, és azután elegendő számmal a ferdőket...” – MNL TML Bezerédj család iratai – ifj. Bezerédj István iratai – ifj. Bezerédj István levele apjához Tata, 1819. június 1. 326. doboz 7. pall.

⁸⁶ bezerédi **Id. Bezerédj István** (Rábaszentmihály, 1771. augusztus 4. – Hidja, 1843. július 1.): aljegyző, főszolgabíró, táblabíró. Gimnáziumi tanulmányait feltehetően Győrben és Sopronban végezte. A jogot Pozsonyban és Pesten hallgatta. Gondos nevelést kapott szüleitől: Bezerédj Mihálytól és Gindly Zsófiától. Kötelességtudó tisztviselő, szorgalmas gazda vált belőle. Egyenes gondolkodású, szókimondó férfiú volt később is, nagy tiszteletnek örvendett úgy Sopron, mint Tolna megyében. Alig, hogy elvégezte iskoláit, hivatalt vállalt Sopron megyében. Előbb aljegyző, rövid idő múlva alszolgabíró, főszolgabíró, később táblabíró lett, és édesatyja halála után anyja mellett gazdálkodott. Felesége Felsőbüki Nagy Erzsébet volt. – BODNÁR-GÁRDONYI I. 1918, 52-55.

⁸⁷ kápolnai **Paur** család: Közülük élt 1824-ben Antal több megye táblabírája, később előnevüket használták családnévként. – NAGY IX. 1862, 168.

⁸⁸ MNL TML Bezerédj család iratai – id. Bezerédj István levele feleségéhez Felsőbüki Nagy Erzsébethez, Hidja, 1823. július 5. 326 doboz, 7. pall.

⁸⁹ bezerédi **ifj. Bezerédj István**, (Szerdahely, 1795. október 25. - Hidja, 1856. március 6.) főjegyző, majd táblabíró, Tolna megye követe az 1830., 1832/36, 1843/44. országgyűlésen. Tolna megye, szekszárdi kerületének népképviselője 1848-ban. Pozsonyban és Sopronban végezte tanulmányait majd Tolna megyébe költözött, ahol Csapó Dániellel hamarosan a reformellenzék megalapítója lett. Már 1825 előtt fellépett az alkotmányos viszonyok fenntartása mellett. Az 1830. évi koronázási és 1832-36-i országgyűlésen Tolna megye követeként vett részt, az 1832-ben megnyílt országgyűlésen az úrbér kérdésében a jobbágyság érdekében többször is felszólalt. Az 1839-40. évi országgyűlésen is követ volt, de a konzervatívoknak sikerült elérniük visszahívását. Az 1843-44-i országgyűlésen ismét megyéjét képviselte, és határozottan kiállt a halálbüntetés eltörlése, valamint a köztelherviselés bevezetése mellett. Az 1848. márciusi forradalom győzelme után nem vállalt hivatalt, de mérsékelt álláspontot elfoglalva következetesen támogatta a forradalom és szabadságharc ügyét. 1850 augusztusában kötél általi halálra és teljes vagyonekobzásra ítélték, de kegyelmet kapott. Amikor az 1844-i országgyűlésen nem sikerült a köztelherviselés eszméjét elfogadtatnia, a következő megyegyűlésen elsőként vállalta az önkéntes adózást. Kitűnő szónoki képességei miatt magyar Démoszthenésznek nevezték. Az 1840-es években vezércikkeket írt a Pesti Hírlapba. - PÁLMÁNY 2011, 832-833; CSAPÓ 2002, 116-120; GAÁL 2009, 20-21; MARKÓ I. 200, 720-721.

⁹⁰ MNL TML Bezerédj család iratai – ifj. Bezerédj István levele apjához Hidja, 1823. július 18. 326. doboz 7. pall.

⁹¹ MNL TML Bezerédj család iratai – ifj. Bezerédj István levele apjához Hidja, 1823. július 23. 326 doboz 7. pall.

⁹² MNL TML Bezerédj család iratai – ifj. Bezerédi István levele édesanyjához, Hidja, 1829. július 9. 326. doboz, 7. pall.

⁹³ MNL TML Bezerédj család iratai – ifj. Bezerédj István levele édesanyjához, Hidja, 1830. július 21. 326. doboz, 7. pall.

⁹⁴ MNL TML Bezerédj család iratai – id. Bezerédj István iratai Szekszárd, 1830. augusztus 4. 326. doboz, 7. pall

megyei család is járt pihenni és fürdőzni Pöstyénfürdőre. Gindly Antal⁹⁵ azt írta 1833. július 30-án Tengelicről Csapó Dánielnek, hogy „Pöstyénben sok nevezetes esmértségeket tettem melly közül Tégedet sokan tisztelnek s köszöntetnek, ugy mint Grof Forgáts⁹⁶, Kubini⁹⁷ volt E.A.Isp., Erdéli és G. Defont, nem külömben General B. Droste⁹⁸ ki is mindt Kapitány Tolnán soká feküdt s szives Barát-ságodrol köszönettel emlékezett.”⁹⁹

Bezerédj Isván írta 1834. július 4-én Csapó Dánielnek, hogy szülei hétfőn délben megérkeztek Pozsonyba, ahonnan két nap után Pöstyénbe utaztak.¹⁰⁰ Jeszenszky János¹⁰¹, Bezerédj követtársa Csapó Dánielhez küldött levelében 1835-ben tájékoztatta őt, hogy: „Bezerédy barátunk tegnap Pöstyénbe kirándult szülei meg látogatására amint hogy azon hírt vette, hogy Édes Attya hideglelésbe sinlödik, adja Isten, hogy ezen Derék Férfiu mentül elébb egészségét vissza nyerje, amit anyival inkább ohajtok, mivel amint Otskay követ Urtul ki onét meg fordult értettem, betegsége veszélyes lehetne.”¹⁰² Bezerédj is tájékoztatta Csapót arról, hogy: „Utolsó levelem olta Pöstyénbe rándultam volt által, hol édes atyámat tartosb és így némű aggodalmat szerző hideglelte. Édesanyámnak a fürdő könyebülésére szolgált.”¹⁰³ „A Pista a ki különösen Tisztel tegnap délután egykét napra Pöstyénbe utazott még mindék beteges Édes Attya látogatására.”¹⁰⁴ Nemeskéri Kiss Pál is járt kúrálni magát Pöstyénben, felesége Csapó Ida írta apjának: „...Paly nehezen fog velem utazhatni édes hazánkban, ha csak később nem jön értem – ő néki szüksége volna a Pöstyény földöt használni – én nekem is egy gondolatom volna az Ischl földöt próbálni, ha az én most jó lábom álló persellyem ezt megengedi. Ki tudja Mamátskámát nem vehetném e rea ezen utra. Ischl ő néki igen hasznos volna – és Tolnárúl Lintzig gözösön utazhatnánk – Lintztul pedig Ischl igen közel van, és vas út vezet oda.”¹⁰⁵

A Vágmenti Inóc kiszögelésénél, az Alsó-Vágmente északi részén fekvő világhírű fürdőváros, Pöstyén hírnevét geotermikus gyógyvizének és gyógyhatású, kénes iszapjának köszönheti. A pöstyéni iszap és az ásványi anyagokban gazdag termásvíz, rendkívüli gyógyhatást fejt ki a mozgásszervi megbetegedésekre s nemcsak Európában, hanem világszerte egyedülállónak számít. A 67-69 Celsius fokos forró ásványi források, melyek ásványi anyag-tartalma literenként 1500 milligramm, valamint a kénes

⁹⁵ tengelici **Gindly Antal**, (1782-1852. november 10.): több megye táblabírája. Szülei: Gindly Károly császári királyi udvarnok – barkóczi Rosty Antónia, felesége bácsai Hamar Zsófia, egyetlen fia született, Rudolf. A Tudományos Gyűjtemény előfizetője már 1818-ban. Több megye táblabírája. 1808-ban a követutasításokat készítő bizottság tagja. 1825. évi országgyűlési követutasításokat készítő bizottság tagja. 1831-ben az országos küldöttség által készített munkálatok vizsgálatára kiküldött megyei bizottság tagja. A székesfehérvári takarékpénztár vezetője lett, vesztét is vagyonosságának híre okozta: rablók ölték meg saját otthonában 1852-ben. Noszlopy Gáspár 1852. november 10-én Gindly Antal császárhű földbirtokostól akart csapata további működéséhez pénzt szerezni, de Gindly ellenszegült, és erre a csapat egyik tagja lelőtte. - GAÁL 2002, 88-90.

⁹⁶ gimesi és gácsi gróf **Forgách** család: A terebélyes Hont-Pázmán nemzetség egyik ága. Ivancs fia, Ivánka nyerte 1226-ban Gimest. Fiának, Andrásnak fia András, atyja volt Miklósnak, aki 1307 körül már Forgách névvel szerepelt. Az ő fiától született Balázs, Mária királynő párthíve, aki Gácsot kapta. Ő magtalanul hunyt el, így atya testvérének fiára, Andrásnak fiára, Péterre szállt. Az ő unokájában vált szét a gimesi és gácsi ág. A gimesi ágon András (1645-1683) 1676. május 11-én grófi rangot kapott. Másodszülött déduknokájának, Istvánnak fia Tádé fia Ferenc Xaver (1783-1862) 1812-ben feleségül vette szentviszlői Deső Juditot s vele alapította az úgy nevezett gombai ágat, mely a gimesi idősebb ág kihaltával a gimesi és gimeskosztolányi hitbizomány élére lépett. Gyermekük: Móric (1813-1880) ezredes. Ágoston volt esztergomi nagyrépost, Antal és Károly. – CSÁNKI é. n. 615-616.

⁹⁷ **Kubinyi Gáspár** Liptó vármegyében volt alispán, meghalt 61 évesen 1838. május 4-én. Felesége báró Prónay Honorata volt, három gyermekük született. – NAGY V. 1859, 477-496.

⁹⁸ báró **Edmund Droste**: tábornok, István főherceg katonai nevelője. – Széchenyi 1978, 1445.

⁹⁹ MNL TML Csapó család iratai – Gindly Antal levele Csapó Dánielhez Tengelic, 1833. július 30. 44. doboz 73. pall.

¹⁰⁰ MNL TML Csapó család iratai – ifj. Bezerédj István levele Csapó Dánielhez Pozsony, 1834. július 4. 47. doboz, 114. pall.

¹⁰¹ nagyjessenzi **Jeszenszky János** (1865: báró), (Csibrák, 1793. április 17. - Pest, 1866. július 24.): másodalispán, az 1832/36. országgyűlésen Tolna megye követe, az 1839/40., 1843/44. országgyűlésen a Királyi Tábla bírása, a Szent István rend lovagja. A pesti királyi egyetemen végzett jogot, gyakorlaton volt Pest-Pilis-Solt megye jegyzői hivatalában, 1814. december 12.: jurátus lett a pesti Királyi Táblán az országbírói ítélmester, Ghyczy József oldalán. 1818. május 5-i tisztújításon a völgyeségi járás alszolgabíró jelöltje, meg is választották, majd főadószedő lett. Az 1830. augusztus 2-i tisztújításon másodalispánná választották. 1832-ben az országgyűlési követek utasítását készítő bizottság tagja. 1834. augusztustól Csapó Dániel utóadaként Tolna megye országgyűlési követe, 1836-43.: a Királyi Tábla ülnöke, 1843-46.: ugyanott rendszeres ülnök, 1839. február 19. a Királyi Tábla egyetlen bírása, aki Kossuth hűtlenségi perében a halálbüntetésre szavazott. 1846. június 9. előtt a király a Hétszemélyes Tábla ülnökévé nevezte ki. 1845/46-ban a pesti Gyűlde tagja. - PÁL MÁNY 2011, 966-967; GUDENUS I. 1990, 607-611.

¹⁰² MNL TML Csapó család iratai – Jeszenszky János levele Csapó Dánielhez, Pozsony, 1835. augusztus 9. 51. doboz, 167. pall.

¹⁰³ MNL TML Csapó család iratai – ifj. Bezerédj István levele Csapó Dánielhez Pozsony, 1835. augusztus 13. 47. doboz, 114. pall.

¹⁰⁴ MNL TML Csapó család iratai – Jeszenszky János levele Csapó Dánielhez Pozsony, 1835. augusztus 20. 51. doboz, 167. pall.

¹⁰⁵ MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Fiume, 1839. március 18. 38. doboz, 36. pall.

iszap a gyógyfürdőipar, gyógy-idegenforgalom fejlődését és fürdőházak felépítését eredményezték. Rendkívül figyelemre méltó jelenség a magától megújuló gyógyiszap-készlet, amely a Vág folyó, annak üledékei és az ásványvizek kölcsönhatásának az eredménye. Az egyedülálló pöstyéni iszap rendkívüli gyógyhatást fejt ki a reumatikus megbetegedésekre és bizonyos idegbetegségekre, ezt különböző iszappakolások, valamint úgynevezett iszapfürdő formájában alkalmazzák.

Nevét a legkorábbi források a 12. században már említik Pechsanként. Az első birtokosok a Hontpázmán nemzetségből valók voltak. A 16. században a Thurzó család szerezte meg a települést, és a 17. század közepéig, a család kihalásáig voltak tulajdonosai. Utánuk egy rövid ideig, 1639 és 1642 között a Bercsényi családé, majd 1642-től egészen 1709-ig a Forgách család tulajdonában volt a falu és a fürdő. A Rákóczi-szabadságharcban elkötelezett Forgách Simon javainak elkobzásával került Pöstyén a cseh Vaclav Mitrivici udvari kancellár tulajdonába. A cseh arisztokrata alig tíz évig volt birtokosa, mert 1720-ban már ismét magyar, az Erdődy család tulajdonába került a település.¹⁰⁶ A fürdőtelep egyike volt hazánk legnevezetesebb fürdőinek; kénes hévizei és iszapja világhírűek voltak. A források részben a Vág folyóban, részben a Parkszigeten fakadtak, ezért a fürdők mind e szigeten helyezkedtek el. Voltak tükör-, kád- és iszapfürdői is. A fürdőket és az iszapborogatásokat sikerrel használták csúszos, köszvényes bajok és az ízületek, csontok és bőr sokféle bántalma esetén.¹⁰⁷ A hévíz felhasználásának, a fürdésnek a legegyszerűbb módját alkalmazták kezdetben. A források közelében a parton gödröket ástak, bennük fogták fel a forró vizet, a gödröket pedig fával és pokrócokkal bélelték ki, az így kialakított kis medencékben történt a fürdés. A Vág partján a vendégek fogadására alkalmas épületek készültek, a fürdőbe látogatók kényelmét és szórakozását több díszkert is szolgálta.¹⁰⁸

Vályi szerint: „Pöstyén, Pistyán Mezőváros Nyitra Vármegyében, földes Urai Gróf Erdődy, és Motesiczky Uraságok, lakosai katolikusok, és másfélék is, fekszik kies helyen, Vág-vizéhez nem meszsze. Ispotálya is van. Nevezetesíti híres fődője, mellynek külömbféle nyavalyákban hathatós foganattya van, lásd felöle Torkos Jánosnak¹⁰⁹ munkáját, e tzm alatt Schediasma de thermis Pöstiniensibus. Határja jól termő vagyonyyai jelesek, és külömbfélék, eladásra is van módgyok, első osztálybeli.”¹¹⁰ Magda Pál írta 1819-ben: „Pöstény Galgutz felett közel a Vághoz, termékeny és kellemetes vidéken, híresíti a gyógyító meleg ferdő, mellynek részei Báró Krancz szerént, a ki azt megvizsgálta, vékony kénköves spiritus, alkali föld, melly vasas részetskékkel bővelkedik; sok selenit só; elegendő közönséges só, és bányás só. Ditsértetik a tagoknak szaggatásiban, zsugorodásokban, elesésekben, reszketésekben, tsipőfájdalmakban, régi sebekben, köszvényekben, görtsben sat. A ferdő kétféle iszapferdő, és kádferdő; némellyek isszák is a vizét. Különös dolog az, hogy, a mint a Vágnak vizei megáradván felemelkednek, azon mértékben a ferdő viznek melegsége is nevedik, a 35-dik grádustól a 60-dik grádusig. Egyéb aránt a birtokos Gróf Erdődy¹¹¹ szép és nagy épületet emelt a vendégek s betegek számára, de mégsem elegendő.”¹¹²

¹⁰⁶ VÁRKONYI 1993, 115.

¹⁰⁷ CSIFFÁRY 2004, 97.

¹⁰⁸ VÁRKONYI 1993, 116.

¹⁰⁹ **Torkos Justus János** (Győr, 1699. december 17. - Pozsony, 1770. április 7.): orvos és kémikus. Orvostudományt és gyógyszerészetet tanult Besztercebányán Moller Károly Ottónál. Tanulmányait Halléban 1724-ben fejezte be. Katonaorvosi szolgálat után 1726-tól Komárom, 1727-től Esztergom megye, 1740-től haláláig Pozsony város orvosa. Több egészségügyi, járványtani, balneológiai és helyismereti tanulmánya jelent meg. A hazai gyógyvizek elemzése és ismertetése terén úttörő munkát végzett. Ő állította össze az első hazai gyógyszerész-árszabványt is, amely az orvosok, a sebészek, a gyógyszerészek, a bábák és a fürdősök kötelességeit és jogait sorolja fel. – KENYERES II. 1969, 883.

¹¹⁰ VÁLYI III. 1799, 143.

¹¹¹ monyorókeréki és monoszói gróf **Erdődy** család: a Bakócz családtól származik, akik eredetileg a Drágffyak jobbágjai voltak, és több tagja a papi pályára lépve emelkedett fel. Nemességet Hunyadi Mátyástól kaptak. A család birtokait Bakócz Tamás esztergomi érsek osztotta fel, innentől a délvidéki ág az Erdődy nevet használta. Többen jutottak országos méltóságokhoz, püspökök, országbírók, horvát bánok és tábornokok voltak közöttük. Magyarország egyik legrégebbi grófi családja, mely a mohácsi vész előtt nyerte grófi rangját II. Ulászlótól 1511. november 25-én. Gróf Erdődy József (meghalt 1824-ben) nyitrai főispán, főasztalnokmester, kancellár, miniszter, kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos és az aranygyapjas rend vitéze volt, részt vett 1814-ben a bécsi kongresszuson. Galgóci várában színházat emeltetett, amikor nagy pompával I. Ferenc császárt fogadta. – NAGY IV. 1858, 59-72; PALLAS VI. 1894, 324-327; BOROVSKÝ É. N./B. 690; KEMPELEN III. 1912, 455-458.

¹¹² MAGDA 1819, 193.

Fényes Elek még részletesebben ír róla: „Pöstyén (Pistyani, Teplicza), tót m. v. Nyitra megyében, a Vágh jobb partján 9 mfdnyire Posontól, 5 mfdnyire Nyitrától 3266 kath., 6 ev., 105 zsidó lak., kath. paroch. templommal, s az uraságnak csinos nyári mulató kastélyával. Szántó földe sok és termékeny, rétei kétszer kaszálhatók – 1530 és 1599-ben ezen helyet a Törökök egészen elpusztították. F. u. gr. Erdődy Józsefné, s a galgóczi uradalomhoz tartozik. Út. p. Galgócz.

Fél órányira Pöstyéntől épen a Vágh partján fakad ama híres meleg ásványos víz, mely fürdésre használtatik; természeti melegsége 48-50 foknyi Reaumur szerint, s olly nagy, hogy benne a tyukot is meglehet koppasztani. Szine nem egészen tiszta, íze ha meghűl, a közönséges ivó víztől semmit sem különbözik, alkotórészei: Csudászó, keserűs, gipsz, konyhasó, szénsavanyos mész, szénsavanyos keserűföld, kavicsföld, vékony kénköves szesz (spiritus), alkaliföld. Haszna leginkább szembetűnő a szélütött, vagy más szerencsétlenség által elzibbadt tagok gyógyításában, továbbá a szakgatásokban (Rheumatismus) reszketésben, régi sebekben, csípő fájdalomban, s mint némellyek állítják, a szemfájásban is, ellenben az igazi köszvényre nem sokat tehet.

Hogy e forrásnak a Vághon tul szemközt lévő hegygyel némi-némi összeköttetése legyen, onnan gyaníthatni, mert a forrástól kezdve a Vághon keresztül egy keskeny vonal soha a legkeményebb télen sem fagy be. Az is különös, hogy a víz melegsége a Vágh vizének áradásával nőttön nő úgy hogy e miatt sokszor fürdeni is lehetetlen. Ezen vizet főképp csak fürdésre, azaz külsőképen használják, belsőképen csupán az orvosok javaslatára. – A fürdőépület el van osztva kád,- és állófürdőre (Gehbad). A kádfürdőben 28 – 22 káddal biró fürdő szobák találtnak, s csövek segedelmével a víz melegségét kiki tetszése szerint mérsékelheti. Az állófürdő hol együtt fürdenek, ismét 4 osztályból u. m. urak – közönséges – zsidó – és iszapfürdőből (Schlammbad) áll. Ez utolsó legmelegebb s tőszomszédságában van a kutba foglalt forrásnak. A fürdővendégek befogadására szolgál egy nagy vendégfogadó. – A vendégfogadó mellett találtnak egy más épület, s ebben vannak a kávéház, a táncsterem, az ebédlőterem, s az árendás lakhelye. Háta megett ezen épületnek pedig van az újonnan elrendelt sétatér. Egy szóval a pöstyéni fürdő mind hasznos tulajdonságáért, mind a környék szépségéért hazánkban egy a legkedvesebb, s látogatottabb fürdők közül, de egy árnyékos kertben, s más közel levő regényes sétáló helyekben való foglalkozás sokat lehoz érdeméből.”¹¹³

Balatonfüred

A szétszórt birtokok, a szerteágazó rokonság élénk levelezésre, gyakori utazásra készítette a középbirtokos nemességet, cáfolva a földhözragadt, vidéki magányba süppedő életvitelről szóló közhelyeket. Az alkalmi jellegű – meghívást sem igénylő, gyakran több napos – látogatások mellett számtalan alkalom kínálkozott népes társaságok összejövételére.¹¹⁴ Igazán népszerű nyári találkozóhely Balatonfüred volt, ahol a gyógyulni vágyók mellett az ellenzéki politikusok is rendszeresen találkoztak. Füredre járni kezdetben egy szinte pontosan meghatározható társadalmi réteg lehetősége volt. A bencés rend kezelésében működő fürdőhelyen már a 19. század elején felbukkantak messziről jött, sőt külhoni vendégek (nem kétséges, hogy korábban is). Michael Eissl osztrák utazó 1808-ban útba ejtette Füredet, és nem mulasztotta el megemlíteni az alábbiakat: „Ide Magyarországon minden részből tódulnak az emberek... Találkoztam itt magyarokkal, szlávokkal, németekkel, ráccokkal, minden rendű és rangú emberrel a Kis- és Nagyagyalföldről és a Kárpátokról.”¹¹⁵ Füred ennek ellenére erősen regionális jellegű fürdő volt a 19. század egészében. Horváth Bálint bencés szerzetes 1848-ban megjelent munkájában is említést tesz erről: „...nem csak a legnevetesebb fürdő helyek egyike: hanem a szomszéd Veszprém, Fejérvár, s Pest megyei lakosság igen látogatott mulató helyévé is növekedett.”¹¹⁶

¹¹³ FÉNYES III. 1851, 261.

¹¹⁴ GLÓSZ 2002, 376.

¹¹⁵ idézi: KATONA 2009.

¹¹⁶ HORVÁTH 1848, 13.

A vendégek a Dunántúl néhány megyéjéből kerültek ki: Zala, Veszprém, Vas, Fejér, Somogy, Tolna /mindezt érdemes összevetni azzal, hogy a Kisfaludy Sándor-féle füredi színház létrejöttét, mint testület Zala, Bács, Veszprém és Vas megye támogatta anyagilag. Tolnában is tekintélyes összeg gyűlt össze adakozások révén. „A mit N. Tolna vármegye küldött, azt nem mint hatóság küldi: hanem némely azon megyebéli barátimnak és rokonimnak felszólítására egy közgyűlési ebédnél iratott alá.”^{117/}

Balatonfüreden a 18. század közepétől ismert volt a gyógyhely (Ófürdőház), de csak az 1830-as években lendült fel forgalma, amikor a dél- és nyugat-dunántúli nemesek, középbirtokosok közül rendszeresen Füreden töltötték az időt a zalai Deák¹¹⁸ és Hertelendy¹¹⁹, a somogyi Czindery¹²⁰ és Tallián¹²¹, a tolnai Csapó, Perczel, Sztankovánszky, Gindly, Döry s a többi család tagjai. 1835-36-ban

¹¹⁷ KISFALUDY 1931, 392.

¹¹⁸ kehidai **Deák** család: Zala megye egyik legjelentősebb családja. A kehidai Deák család ősei, akik nemességet szereztek a 17. század első felében, Zsitkócon, az alsólendvai Bánffy család uradalmának jobbágysai voltak. Az első ismert tagja, Deák János, aki jobbágyként Dobronak határában élt, saját szőlővel és szántófölddel rendelkezett. 1644 előtt gróf Bánffy Kristóftól szerzett szabadságot. Deák Jánosnak két fia volt, Mihály és Péter. Deák Mihály és Péter, a Zsitkócon lakó „szolgái” 1665-ben 300 ezüst tallért kölcsönöztek földesuruknak, aki zálogjogon nekik adományozta Cseterten épített házukat, amelyben laktak, valamint a hozzátartozó 17 hold földet. A birtokadományozást követően, 1665. december 22-én, gróf Nádasdy Ferenc közbenjárásával, állították ki Bécsben Deák Mihály és öccse, Péter armálisát, azaz nemesség- és címeradományozó oklevelét, amelyet I. Lipót magyar királytól szereztek. – NAGY III. 1858, 260.

¹¹⁹ vindornyalaki és hertelendi **Hertelendy** család: régi dunántúli nemes család, különösen Zala, Vas és Somogy megyékben terjedt el és egyik ágával Torontálba is átszarmazott. Nevezetesebb tagjai: Hertelendy Gábor tábornok, született Gasztonyban 1742. szeptember 7-én, meghalt Gyöngyösön 1820. június 20-án. Iskoláit Kőszegen végezte, 1759-ben beállt katonának, 1767-ben a gróf Kálnoki huszárezredben káplár, 1772-ben segédtsiszt, 1776-ban főhadnagy, 1783-ban alszázados, 1787-ben alezredes, 1800-ban a jászok, kunok és hajdúk csapataiból újonnan alakított nádor huszárezred ezredese és ezredparancsnok lett. Ezt az ezredet viszontagságos időkben eredményesen vezette 1808-ig, amikor tábornokká nevezték ki. Több csatában vett részt, így 1759 és 1762 között a porosz háborúban, 1787 és 1791 között a törökök s 1793 és 1795 között, 1800-ban, majd 1805-ben a franciák elleni harcokban tanúsított vitézségéért 1801-ben megkapta a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét. Leghíresebb tettét 1805-ben hajtotta végre, amikor ezredével, a nádor huszárokkal, Ulmál keresztül vágta magát a franciákon. Nevéhez egy harci induló is fűződik, amely a napóleoni háborúk idején keletkezett. – Hertelendy Gáspár veszprémi kanonok Révai Miklósnak nyelvészeti kutatásaiban nagytekű támogatója – Hertelendy György, Zala megye híres alispánja a 19. század első negyedében. – Ugyanekkor Hertelendy József arany-sarkantyús vitéz, Torontál megye alispánja, fia: Hertelendy Ignác császári királyi kamarás és udvari tanácsos, valamint unokája, Hertelendy József Torontál főispánja. Ez utóbbi tiszteletére kapta egy délvidéki település a Hertelendyfalva nevet. – A zalai ágból Hertelendy Károly, Deák Ferenc követtársa volt a pozsonyi országgyűlésen. – NAGY V. 1859, 104-107; PALLAS IX. 1895, 129-130.

¹²⁰ nagyatádi **Czindery** család: Varasd megyei eredetű család, melyet régi birtokigények kötöttek és hoztak a török kiűzése után Somogy megyébe. 1573-ban Miksa királytól Pál nyerte Nagyatádot és nyolc más községet. Bár ennek az adományozásnak hitelességét többször kétségbe vonták, utóadi mégis birtokában maradtak. Nagyatádnak. Másik jogigénye a családnak az Istvánffy Miklós 1509-ben adományul nyerte Ladot és tartozékait, melyek a török kiűzése után a Rindsmaulok kezére jutott. Istvánffynak és bajnai Both Erzsébetnek leánya Orsolya Lipcsey Jánosné, az ő gyermeke Lipcsey Erzsébet szomszédvári báró Malakóczy Miklósné, akinek fia Miklós leányát, Évát, Czindery György Varasd megyei alispánhoz adta férjhez. Györgynek, aki 1737-ben végrendelkezett, gyermekei: János, Donát, Ignác és László. Ignác tisztázta a vagyoni jogigényeket, a Rindsmaulok által bírt Istvánffy-részt vissza is szerezte. Leánya Mária Jozefa Tallián Lászlóné, fia Rókus Ignác (1730-1792), akinek első felesége okányi Szilágyi Rozália, második pedig Wachtler Julianna. Rókusnak első feleségétől fia Pál, 1795-ben másodalispán, előbb országgyűlési követ, tolnai Festetics Máriától született gyermekei: Lajos és Adelheid, báró Mesznil Jánosné, Lajos atyja előtt meghalt, így birtokai felfestésére, Lászlóra (1792-1860) szálltak. – CSÁNKI é. n. 612; BALÁZS KOVÁCS 2014, 418-432.

¹²¹ vizeki **Tallián** család: Mint a Perneszi familia tagja került a család Somogy megyébe, közigazgatásának oszlopos tagja lett. 1610 év napján nyertek címerújítást az első kimutatható ősök, Tallián János és unokatestvérei: Miklós, Gergely, György, Pál, Vid és János, és gyermekeik: János, Mátyás, Gergely és György. Az adományozott János belefoglalta az adománylevelébe az ekkor nemesített rokonait is. Gergelynek egyetlen fia, Ádám, 1723-ban Vas megye alispánja, felesége örményesi Fiáth Borbála, nyolc gyermekük született: József, János, Ignác, Gábor, Katalin Zeke Józsefné, Borbála, Thassy Ferencné, Mária Szelestey Boldizsárné és Rozália szentkirályszabadjai Márffy Józsefné. József felesége báró Bakács Teréz, gyermekei: László, Ádám, Anna muraszombati Zabotin Lászlóné, Magdolna Rosty Lászlóné. László felesége Czindery Mária Jozefa, kitől gyermekei: Farkas, Magdolna Svastics Antalné és Anna szentgyörgyi Horváth Ignác. Farkasnak Árvay Teréztől fia György 1817-1824 között babócsai főszolgabíró, kinek Boronkay Ceciliától gyermekei: Vince, Imre, Károly, Sándor, Miklós, Emanuel. Ez az ág egyedül Emanuelnek Matkovics Ilonától született Gyulában él a 19. században tovább. János, Ádám és Fiáth Borbála második fia vezette be a családot a közigazgatási szolgálatba. 1748-1759 között főjegyző, ekkor helyettes alispán, 1760-1770 között első alispán, majd táblai ülnök. Feleségétől, szentgyörgyi Horváth Teréztől született gyermekei: leánya Rohonczi Györgyné és fia Antal, 1773-ban második-, 1774-ben első aljegyző, 1784-ben főjegyző, majd 1787-ben Vas megye kinevezett alispánja, utóbb kerületi táblai bíró, 1792-ben Somogy megye országgyűlési követe, 1809-ben katonai egészségügyi biztos. Feleségétől, Bésán Annától fiai: Boldizsár kamarás, 1806 és 1817 között főszolgabíró, 1817 és 1824 között másodalispán. Felesége zalabéri Horváth Ida, fia: Lajos kamarás, leányai Matild és Róza, Jankovics Józsefné és Lászlóné. Fiáth Borbálának harmadik fia Ignác katonai pályára lépett, ezredes, majd tábornok lett. Osztályba Balhást nyerte. Felesége, zalabéri Horváth Teréz, gyermekei: Anna Bakó Mihályné, János, 1812-ben kassai kerületi biztos és Ignác, 1812-ben táblabíró, kinek ága felesége, Terstyánszky Zsófia után Kaposmérőn és Osztopánban volt birtokos. Idősb Ádám és Fiáth Borbála legifjabb fiának, Gábornak, aki bátyját követte az alispáni székben, Zichy Annától született fiai: Imre és Pál esetében a Talliánok ezen ága kihalt. – CSÁNKI é. n. 630-631.

felépült az új Fürdőház. A kezdeti Horváth és Tallián házak mellett egyre több épületet emeltek, létrehozták a kikötőt, parti sétányt alakítottak ki, árvízvédelmi töltést építettek, sétateret hoztak létre, nagyvendéglőt adtak át, amelyek révén a település gyors fejlődésnek indult.¹²²

Slachta Etelka naplójában sok nevet felsorol, akik itt nyaraltak: „*Alig valánk a sétán, már Czindery¹²³ jött, s igen persuadálná magát. Anyám, menne estebédre fel. Ma megteszi. Jött most Tallián, s mondá, hogy tegnap Veszprémben Rohoncynál¹²⁴ volt. Mari leánya s Ocskay Julie¹²⁵ annyira dicsérének – valóban nem érdemlem! A jó lányok ez által brillantá tesznek itt. Juliét a hideg leli; s így ma már Visnyére sietnek...Nem sokára Vojnits Losoné, s Tercsi leánya szállítának. Igen kedves leány. Csak hamar Szekrényesi is itt termett. Ez haza is kísért. Tegnap táncoltak; múlt vasárnap is, s érkezésünk napján is. Ma Vargánénál ebédelünk, Anyám megtiltá valakinek mondani. Stemnisné ruháját húzám hosszú újakkal, hajamba ama feketeszalagos coiffuret, mellyet csak itt készíték. Alig kocsiznánk ki, jött Hugonay gróf¹²⁶, Bizay¹²⁷, Nagy Leo, Pintér, Goth. ...*”¹²⁸

Az 1880-as évekig Füred gyakorlatilag a Dunántúl néhány megyéjének és – elsősorban – Pest-Budának (Budapestnek) volt kedvelt fürdőhelye, Magyarország más tájairól nem volt tömeges látogatottsága.¹²⁹ A látogatók névsorában Sztankovánszky Imre¹³⁰ (sőt családja) – akkoriban Tolna megye

¹²² HUDI 1988, 120; KAPOSÍ 2015, 70.

¹²³ nagyatádi **Czindery László**, (Pécs, 1792. július 6. – Pécs, 1860. január 24.): földbirtokos, mezőgazdasági szakíró. – Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület alapító tagja (1839), másodelnöke (1839-49). – 1825-től Somogy megye alispánja és országgyűlési követe; 1844-től Vas megye főispán-helyettese, 1845-től Somogy megye főispánja. Nagyatádi, szigetvári és pellerdi uradalmaiban gazdálkodott, jelentős érdemeket szerzett a Somogy megyei lótenyésztés fejlesztésében. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület számára 840 forintos alapítványt tett. Gazdasági cikkei a Gazdasági Tudósításokban, a Hasznos Multságokban, az Ismertetőben, a Magyar Gazdában és a Társalkodóban jelentek meg. – PÁLMÁNY I. 2011, 183-185; BALÁZS KOVÁCS 2014. 418-432.

¹²⁴ felsőpulyai **Rohoncay Imre** (1802 – 1867): családja Sopron megyéből származik Sopron megyei jegyző, később Sopron és Vas megyék adminisztrátora. Képviselte megyéjét az országgyűlésen és alispán is volt, végül udvari tanácsos. 1849 januárjától júniusig megszakitás nélkül működött Sopron és Vas megyék királyi biztosaként. Június végén Haynau a Sopron, Vas, Pozsony, Moson és Győr megyékből kialakítandó polgári közigazgatási kerület főbiztosává nevezte ki, Sopron székhellyel. Ez 1849 szeptemberében megszűnt, ekkor pécsi kerületi főbiztos lett. – NAGY IX. 1862, 759.

¹²⁵ ocskói **Ocskay** család: Nyitra megyei nemesi család. Első ismert őse Badur István de Luchung (1059) volt. Az ő utódai Leveő István, testvére Mihály és az ő fia Cosmos de Ocska a tatárdúlás alatt, Dubován várának védelmében estek el. Dubi Leveő Istvánt, Róbert Károly király erősítette meg Dubován birtokában. A család a 16. században Felső- és Alsó-Dubován és Lopassó birtokában volt. A 17. században Nagykosztolányt vette zálogba. Később Abalehota, ezen kívül Bori, Ocskó, Sipkó, Tyapkó és Verbó községekben bírt földesúri joggal. 1806-ban Ocskay Józsefet és fiát, Ferencet bárói rangra emelték. – BOROVSZKY é. n./b 698-699.

¹²⁶ szentgyörgyi gróf **Hugonay család**: A család Vas megyéből származott, eredeti neve szentgyörgyi Horváth volt. Horváth Zsigmond aranyarkantyús vitéz 1810-ben Hugonna községre királyi adománylevelet kapott és ezzel engedélyt, hogy nevét Hugonnayra változtathassa. Szintén ő volt, akinek 1822. június 14-én grófi címet adományozott Ferenc császár és király. – NAGY V. 1859, 185.

¹²⁷ **Bizay Mihály** (1791-1884): igen érdekes alakja volt Balatonfüred életének, a „nemzet bárójaként” ismerték. Több mint 50 esztendőn át, egészen haláláig minden nyarat Füreden töltött, „a fürdőnek életadó lelke”, „szabadalmazott élczyárnok” volt. Számos történet keringett róla. A balatoni nyári idények kedves szélhámosa lehetett. – NÉMETHNÉ 2008, 2.

¹²⁸ KATONA 2002, 132.

¹²⁹ KATONA 2000, 134.

¹³⁰ VÖRÖS 1965, 115. – Bártfay László, gróf Károlyi György titkára, a Magyar Tudós Társaság történeti osztályának és a Kisfaludy Társaságának tagja írta naplójában: „*Reggeli után a sétahelyen beszélgettem egy ideig Sztankovánszkyval (Tolna Vgyei Főjegyzőjével) mi közben néhány pohár savanyú vizet ittam.*” – VÖRÖS 1965, 121. - sztankováni **Sztankovánszky Imre** (Kajdacs, 1798. november 13. - Buda, 1873. január 4.) br. Gerliczy Mihály, br. Rudnyánszky Sámuel képviselője az 1825/27. országgyűlésen, tolnai főispán. Császári királyi kamarás. A családi hagyományokat követve 1819-ben jogász a pesti királyi egyetemen, a Tudományos Gyűjtemény előfizetője. Ügyvédi vizsga: 1822. március 24. kitűnő. A több nyelven beszélő, klasszikus műveltségű fiatal embert ígéretes hivatali pálya várta Tolna megyében. 1827-ben nyerte el első megyei tisztségét. Közéleti pályakezdése egybeesett az első reformországgyűlést követő megyei megújulással. Az 1825-27. évi országgyűlés alatt alakult ki, és erősödött meg a megyei ellenzék. Sztankovánszky Imre csatlakozott a haladást, változást akarók táborához. Az ellenzék és a konzervatívok első igazi párbaja az 1827. évi tisztújítás, ahol a haladók elsőprő győzelmet arattak. A legjelentősebb megyei tisztségeket megszerezték: az első alispán Csapó Dániel, a másodalispán Cseh Ignác, főjegyző Bezerédj István, az aljegyző Sztankovánszky Imre. 1830-36.: Tolna megye első aljegyzője és táblabírája, majd főjegyző. Hivatali karrierjét nem mondhatjuk látványosnak. 1835-től a vármegye főjegyzője volt, aktív részese a megyei pártharcoknak, amelyek szinte sohasem szüneteltek. 1836-ban a megye élén változások következtek be. A konzervatív gróf Esterházy Károly került a főispáni székbe, aki tisztújítást rendelt el, ami a konzervatívok megerősödéséhez vezetett. Az ellenzék kénytelen volt meghátrálni. Egyedül Sztankovánszky őrizte meg hivatalát. Magyarázható ez a mindkét pártbeliek közötti népszerűségével, nyílt összeütközést kerülő egyéniségével. Egyéni adottságai alapján a kapocs szerepét, a közvetítő egyáltalán nem hálás tennivalóit láthatta el. 1848: tolnai főispán, szeptember 17 és 1849. január között Tolna megye honvédtborzási és népfelkelési kormánybiztosa. 1848. december 18-tól mint főispán a megyében a mozgó nemzetőr csapatok szervezésével megbízott személy. A népképviselői országgyűlésen szavazatot kapott a jegyzők választásán. 1849 februárjában Pesten igazolni próbálta magát Windischgratz előtt. 1849. június 29 és július 25-én újra Tolna megye főispánja, majd lemondott. 1850. július 20-án amnesztiát kapott. 1861. országgyűlés főrendiházi jegyzője, 1867-73.: Tolna megye főispánja. - PÁLMÁNY II. 2011, 2143; PÁLMÁNY 2002, 1080; CSERNA 1987, 513-543.

főjegyzője –, Gindly Antal¹³¹ és Dőry nevével is találkozunk, valamint rendszeres vendég volt Csapó Dániel és családja is. Az egész magyar nemesi világ (arisztokraták¹³² és köznemesek¹³³) megjelent a nyári hónapokban Balatonfüreden.

1821. júniusának elején főrangú üdülővendég érkezett családjával a fürdőhelyre: József főherceg nádor feleségével és gyermekeivel: Mária Dorottya főhercegnővel, s az ekkor még gyermekkorban lévő István főherceggel és Hermina főhercegnővel. A nádor feleségének gyenge tüdeje volt, s a szénsavas melegvíz-fürdők, a kellemes hőmérsékletű tavi fürdők és az üde füredi levegő javulást eredményeztek egészségi állapotában. Két teljes hónapot töltöttek a fürdőhelyen, s a fürdőhelyi orvos feljegyzése szerint: „A főhercegnő erőben, egészségben épülve és gyarapodva, hálás érzettel hagyta el fürdőnket, életfogytig kegyelve s pártfogolva azt.”¹³⁴ A nádor látogatásáról Rómer Flóris neves történészünk így emlékezett meg: „József nádor, amennyire szerette a természet szépségeit annyira kedvelte a magányt. Mivel akkor még csak kevés ház állott Füreden, a savanyúvízhez közel eső, s az országútra néző Varga-féle házat bérelte ki, szép kertjével, a Balatonra és a Tihanyi-félszigetre tekintő elragadó kilátással. Itt történt az, ahol fia, István, főleg a honi nyelv megtanulása kedvéért a füredi síhederekkel érintkezett, s ahol a történelmi 'Palatinus Pista gyere le, nem bántunk!' elhangzott. A beteg főhercegnő, midőn 1824-ben újra gyöngéledett, ismét Balatonfüredet kereste fel.”¹³⁵

E két üdülőkúra a legfelsőbb körökben egy csapásra divatba hozta Füredet. 1836. szeptember 7-én József főherceg újra megjelent a fürdőhelyen, majd 1838. augusztusában – az akkor már felnőtt István fiával – két napot ismét itt töltött.¹³⁶

Gróf Széchenyi István is többször felkereste e balatoni üdülőhelyet. 1838. szeptember 6-án kelt levelében arra kérte Lunkányi Jánost¹³⁷, hogy – Bayer soproni orvossal megtanácskozva – tegyen javaslatot egy fertőbozi közfürdő kialakítására. A fürdő terveihez a már 19 esztendeje működő balatonfüredi kosárfürdő műszaki paramétereit vették figyelembe.¹³⁸

Kossuth Lajos 1842. júliusában Balatonfüredről keltezte híres fürdőlevelét, melyben a balatoni hajózás szükségességére is kitért.¹³⁹ A balatoni gőzhajózás legfőbb szorgalmazója azonban Széchenyi István volt. Az első balatoni gőzhajó vízre bocsátására 1846. szeptember 21-én, tehát Széchenyi István születésnapján került sor Balatonfüreden. A 300 személy szállítására alkalmas hajó – javaslatára – a Kisfaludy nevet kapta. A menetrendszerű gőzhajóforgalom 1847. májusában indult meg a Balatonon. A hajó hétfőn, szerdán és pénteken reggel Keszthelyről indult, kedden, csütörtökön és szombaton pedig Balatonfüredről, miközben Fonyódon, Badacsonyan, Révfülpön, Balatonbogláron, Szántódon és Alsóórsön kötött ki.¹⁴⁰

¹³¹ 1829. júl. 10-én írta ifj. Bezerédj István apjának Hídja pusztáról, hogy Gindly és Csapó ma indulnak Balatonfüredre. – MNL TML Bezerédj család iratai – ifj. Bezerédj István levele apjához 326. doboz 2. pall. - Gindly 1831. július 17-én levelet írt Balatonfüredről sógorának, Csapó Dánielnek. „Nálom az első nap már a Víz operalodni kezdett, kérdésen kívül nagyon, hogy a Savanyó Vize a forrásnak sokkal erősebb.” – MNL TML Csapó család iratai – Gindly Antal levele Csapó Dánielhez Balatonfüred, 1831. július 17. 44. doboz 73. pall.

¹³² Gróf Esterházy György írta Csapó Dánielnek Pozsonyból 1829. március 31-én: „Reméllem hogy ha valami különös ok nem hátráltat, az idén is Füreden, Kedves társaságában gyönyörködni...” – MNL TML Csapó család iratai – gr. Esterházy György levele Csapó Dánielhez Pozsony, 1829. március 31. 50. doboz 148. pall.

¹³³ MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele Csapó Dánielhez Bécs, 1827. július 6. 38. doboz 36. pall.

¹³⁴ idézi: BODROSSY 2013, 463.

¹³⁵ idézi: BODROSSY 2013, 463.

¹³⁶ BODROSSY 2013, 463.

¹³⁷ **Lunkányi (Liebenberg) János** (Kecskemét, 1775. július 14. – Sopron, 1853. augusztus 27.): uradalmi igazgató, táblabíró, gróf Széchenyi István nevelője. A szlavóniai Liebenberg német családból származott. 1795-ben természettudományt hallgatott a pesti egyetem bölcsészkarán, majd 1797-ig az orvosi karon folytatta tanulmányait. Ugyanebben az évben avatták bölcsészeti doktorrá. Az egyetemen folyamatban volt tanársegéddé történő kinevezése Pasquin János csillagász professzor mellé, ekkor gróf Széchenyi Ferenc István fia nevelését bízta rá, melyet 1798-tól 1809-ig végzett. 1809-től Széchenyi Ferenc grófnál titkár volt. 1814-től Széchenyi István csokonyai birtokának a felügyelője, később pedig összes birtokainak jószágkormányzója, mely tisztségben egészen élete végéig működött. Liebenberg családi nevét Széchenyi biztatására 1830-ban Lunkányira változtatta, amikor magyar nemességet kapott. – KENYERES II. 1969, 194.

¹³⁸ GAZDA 2016, 73-85.

¹³⁹ PETNEKI 2016, 93-101.

¹⁴⁰ GAZDA 2016, 73-85.

A Bezerédj család tagjai is úgyszólván majdnem minden évben találkozót adtak itt egymásnak. Ilyenkor szép tágas lakást tartottak s mint máskor is úri jómódban éltek. Így 1826-ban maga Bezerédj Miklós¹⁴¹ püspök vette ki részükre Csépan István¹⁴² alispán ottani házát. (A fukarságig takarékos főpap mindjárt sietett is a küldött foglалóhoz általa előlegezett 30 forintot behajtani.) Levele érdekes dokumentum az akkori patriarchális állapotra: „*Lesz 7 szobátok, konyha, kamara, istálló, kocsiszín, egy kevés házi eszköz, székek, asztalok, 10 üres ágy, két romlott almárium, fizettek naponként 15 forint 15 krajczárt váltóban egész Júliusban, akár töltitek itt a holnapot, akár nem.*”¹⁴³ A balatonfüredi fürdőzés nemcsak nyári mulatságul és szórakozásul szolgált részükre, Bezerédj István szülei betegeskedtek. Édesanyja hosszú évek során Füred mellett Pöstyént is használta csúzos baja gyógyítására, 1829-30 körül egy ideig géplábra is rászorult. De kivált Bezerédj István felesége, Bezerédj Amália¹⁴⁴ gyengélkedett sokat. Már első vizitelésük idején is beteg lett, „*de meggyőzte magát*” (1822) s Bezerédj ettől kezdve mindig emlegette a „*reumás alteractiót, a hurutot*”, amely minduntalan elővette szegényt. 1826. május 28-án keltezett levelében írta az öccsének: „*Máli szegény soványkodik, majd Füreden meghízaljuk, jó mulassuk és kinyugasztalylyuk.*” Reménykednek abban is, hogy „*Sztankovits¹⁴⁵ el nem marad Füredről és hoz magával nótákat. Pali se felejtse el a papa könyves almáriumjából a perspektívát s a pisztolyokat se minden apparatussal.*”¹⁴⁶

Kortörténetileg az akkori társadalmi élet illusztrálására talán nem érdektelen, ha Bezerédj István levelei alapján leírjuk a balatoni fürdőzők napi programját: „*1825. július 11. Esős, szeles, hideg idő. Máli tegnap fürdött először, én másodszor, Pali harmadszor. Mégis elég kellemes. Magyar theátrum van. Tegnap bál, Máli, Pali is tánczolt néhányat, de csak 9 ½-től 10 ½-ig maradtak. 11-kor vége a mulatságnak. Pali és Máli énekelnek és muzsikálnak. Kivált a Pali minden nap Sztankovits győri kanonokkal. Jövő vasárnap koncert, ahol ők és többen fognak játszani. Amália napján a nagyon kedves szentgyörgyi Horváthéknál¹⁴⁷ voltunk. Ma ők lesznek itt. Korán keliünk. Reggeli után ismét lemegyünk a kúthoz. Máli 9-10 óráig marad ott, ismét vízivás 2-4 pohárral. Pali többnyire énekel, én hallgatom, vagy Whistezek¹⁴⁸. 11 óraker fürdés. 12 óraker a közönséges asztalnál ebéd, 3-ig a szo-*

¹⁴¹ bezerédi **Bezerédj** család: Zala megye régi családja, mely 1430-ban nyert Zsigmond királytól címeres levelet, A család az idők folyamán elszaporodott, más megyékbe is elszármazott. Somogy megyében György és Belezna Krisztina fiának Istvánnak fia Zsigmond költözött, aki Paiss Annával, Boldizsár és Antal, Teréz leányával Nagybjomban lett birtokos. Fiaik: Pál (1783-1846, Somogy megyének hosszú időn át levéltárosa (kinek feleségétől Barát Annától fiai: Pál (1827) és Elek (1828), Boldizsár (1783-1845) nagybjomi birtokos (kinek szentgyörgyi Horváth Erzsébettől született gyermekei: Antal (1814) 1843-ban tiszti alügyész, nős Sümeghy Máriával és Boldizsár (1816) nős Hertelendy Máriával, Miklós (1793) veszprémi kanonok, Márton (1795) pap és Gergely (1802) ügyvéd. – CSÁNKI é. n. 610.

¹⁴² györgyfalvi **Csépan család**: Régi Zala megyei család, mely az előnevet adó Györgyfalván már 1515-ben birtokos. Egyes tagjai innen elszármaztak Vas megyébe, majd innen Komárom megyébe. Itt igazolták nemességüket 1785-ben. István fiának, Jánosnak fiai: János, aki református pap lett Nagybjomban, majd Alsokon, Hedrehelyen (1805-ben halt meg.) és István (1760 vagy 1762 – 1830). Ő mint ügyvéd előkelő helyet biztosított magának a vármegyében, bár feleségével, Hütl Annával, jelentékeny vagyont kapott, de nem rokonai összekötéseket. 1813-1817 között vármegyei tiszti főügyész, a belső-somogyi református egyházmegyének 1798-tól haláláig gondnok. Gyermeke Antal (1808-?), aki 1833-1839 között alszolgabíró, 1848-ban a babócsai járás főszolgabírája. A család férfiágon kihalt. – NAGY III. 1858, 132.

¹⁴³ BODNÁR-GÁRDONYI I. 1918, 115.

¹⁴⁴ bezerédi **Bezerédj Amália** (Szentivánfa, 1804. április 15. – Máriavölgye, 1837. szeptember 21): író, Bezerédj István (1796-1856) felesége (1821-től). Apja Bezerédj György, anyja Szegedy Rózának, Kísfaludy Sándor feleségének a húga volt. 1836-ban Hidján óvodát nyitott. Kislányuknak, Flórinak elmondott rögtönzött meséit, regéit, apró verseit halála után férje állította össze és az általa és testvére által létesített hidjai népiskola használatára adta ki. A mű más szövegekkel, több kiadásban is megjelent, és az egész 19. században nagy népszerűségnek örvendett. – MARKÓ I. 2001, 719-720.

¹⁴⁵ **Sztankovits János** győri kanonokról van szó, később püspök, helytartótanácsi tanácsos lett. – SZÉCHENYI 1978, 1517.

¹⁴⁶ BODNÁR-GÁRDONYI I. 1918, 115-116.

¹⁴⁷ szentgyörgyi **Horváth** család (nemes és báró): régi eredetű magyar nemesi család, Vas megye területéről származik. Horváth István 1631-ben szerezte meg a szentgyörgyi kúriát, és ettől kezdve a család folyamatosan gazdagodott. Zsigmond 1790-1796-ban követ volt, majd Békés megye főispánja. Általa lett igazán ismert a család neve. Fiai közül Zsigmond Hugonnayra változtatta nevét és 1822-ben grófi rangra emelkedett. Antal pedig lovasezredes lett, a Mária Terézia-rend vitéze, 1803-ban bárói címet kapott. 1858-ban egy másik családtag, Sándor osztrák birodalmi bárói rangot nyert. A híres füredi Anna-bál is e családhoz köthető, az első ilyen bált szentgyörgyi Horváth Krisztina tiszteletére tartották 1825-ben. Szentgyörgyi Horváth János Fülöp (1777-1841) királyi táblai ülnök és borsodi és katymári Latinovits Anna (1783-1862) leánya volt Horváth Krisztina (1805-1827). – BOROVSZKY é. n. 566; RÉVAI X. 1914. 289.

¹⁴⁸ Whist: Angliából származó kártyajáték, 52 lapos francia kártyával, jókerek nélkül, négy játékos játssza. A Whistben a szemben ülők állandó párost alkotnak. A játékosokat az égtájak nevével szokás jelölni. Ennek megfelelően Észak párja Dél, Kelet társa pedig Nyu-

*bában vagyunk, azután sétálás, vagy whist, a promenádon, ismét 1-3 pohár vízivás. Most 3 óraker
theátrum lesz mindég. Estefelé Pali és Sztankovits muzsikát arrangiroznak s egymás látogatásában
is megy el idő. Kisfaludy vagy on itt, gróf Cziráky¹⁴⁹ kisasszony, Luby¹⁵⁰ consiliariusné, Straiter pré-
post¹⁵¹, gróf Batthyány kisasszony, gróf Czirákiné, Pejachevichné¹⁵², Rótné, Fehérváry¹⁵³ pesti főnotá-
rius, a ménfői Bezerédjek, Rososék, Czinderyék.¹⁵⁴*

A zene- és énekszerető triást Bezerédj László¹⁵⁵, Bezerédj Pál és Bezerédj Amália alkotta. Amikor együtt voltak akkor vége-hossza nem volt a muzsikálásnak. A nyarakat Balatonfüreden töltötték, ahol tehetségükkel, jókedvükkel, művészszeretettel a társaság központjává váltak. Koncerteket adtak. Amália (Máli) zenei tehetségének híre ment. Hallás után egy-egy magyar nótát zongora- és hárfakísérettel azonnal elénekelt. Ő maga rögtönözte a kíséretet, vetekedve sógorával, Bezerédj Pállal, aki virtuóz zongorista volt.¹⁵⁶ Liszt Ferenc 1840-ben, Sopronban tartott koncertje alkalmával Bezerédj Pál, István öccse látta vendégül a művészt és vele a helyi előkelőségeket, közte herceg Auersperget, gróf Pejachevichet. Az ifjú Bezerédj kapcsolata korábbi keletű és személyesebb volt Auersperggel, a herceg ajánlott neki orvost karsbadi gyógykúrájához.¹⁵⁷

Bezerédjék 1836-ban is Balatonfüreden nyaraltak: „*Már Veszprémbe meglátom Füreden talál-
tam atyátnak levelét, hogy nints baja anyátnak – Füreden öcsémet és atyámat meglátam, – Fü-*

gat. A játékosok egymással szemben foglalnak helyet az asztalnál. A whist ütősszerű játék. A lehetséges 13 ütősből minél többet kell megszerezni, A párok ütősei közösen számítanak. A lapok sorrendje: ász, király, dáma, bubi, 10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2. a kártyák csak saját színükben képesek ütni. Az adalpok viszont minden más színű kártyát ütnek a leírt hierarchia szerint. A játék minden mozzanata balra tartással történik. Az osztó az utolsó lapot felüti, ez lesz az adott játékban az aduzsín. Végül az osztó lapjai közé emeli az adunak bemutatott kártyát. – PALLAS XVI. 1897, 1034.

¹⁴⁹ cziráki és dienesfalvi gróf **Cziráky** család. E jó nevű grófi család, nevét a Sopron megyei Czirák helységről. A 18-19. században kiemelkedő családtagja Cziráky Antal (Sopron, 1772. szeptember 8.- Pozsony, 1852. február 22.): gimnáziumi tanulmányait Nagyszombatban, a bölcsészeti Pozsonyban, a jogot a pesti egyetemen hallgatta. 1791-ben mint joghallgató magyar irodalmi egyletet alapított tanuló társasáival, melynek elnöke is volt. 1792-ben I. Ferenc koronázásakor aransarkantyús vitéz. Cs. kir. helytartósági és valóságos belső titkos tanácsos és kamarás, a hétszemélyes tábla bírása, Fejér megye főispánja, a pesti magyar királyi egyetem elnöke, a Magyar Tudós Társaság igazgatósági tagja, országbírója, majd miniszter lett. Első felesége gróf Illésházy Julianna 1794 és 1814 között, második gróf Batthyány Mária 1816-1840 között, harmadik báró Walterskirchen Karolina csillagkeresztes palotahölgy. Az elsőől egy leánya, a másodikiktól két fia született. – NAGY III. 1858, 199-202.

¹⁵⁰ benedekfalvi **Luby** család: Liptó megyei régi nemesi család. A Szatmár megyébe telepedett ágából: Luby Károly (1752-1805) felesége: tasnádszántói Becsky Ágnes, gyermekei: Luby Károly (1787-1840) Szatmár első alispánja, majd országgyűlési követe, Ung vármegye adminisztrátora volt. Luby Imre (1778-1851): császári és királyi tanácsos, a királyi ügyek igazgatója volt, később a budai királyi kincstárnál volt tanácsos, majd 1828-ban altárnok. Felesége: rapini Stöszel Mária. – NAGY VII. 1860, 189-191.

¹⁵¹ **Sraiter József** prépost: 1818 és 1823 között esztergomi főegyházi káptalan tagja, esztergomi kanonok. 1823-tól a pozsonyi Szent Márton prépostság egykori társaskáptalan prépostja.

¹⁵² verőcei gróf **Pejacsevich** család: szlavóniai főnemesi család, melynek eredete Kotromanig megyébe, kinek fia Kotromani N. Bosznia bánja volt. Ennek utóda I. Tvartko Bosznia („*Krisztusban tengermelléki királyság*”) első királya volt. Dédunokája, II. Tvartko iszlám hitre tért. Anyja Rómába ment, s dinasztájának jogait a pápa oltalmába ajánlotta. A család azután több néven szétágazott. Egyik tagja, György (1680 körül) Bulgáriából vándorolt be s birtokait eleinte Szerémre, azután Verőcére, később Mocra is kiterjesztette. György unokája Márk báró, 1760-ban szerémi főispán. Fia, János József 1772-ben lett gróf. Ennek három fia közül Zsigmond a rumai ágat, Ferenc Károly (meghalt 1815-ben) a nasicei ágat, Antal (meghalt 1800-ban) pedig a budai ágat alapította. Zsigmond unokája volt Péter horvátországi miniszter, ennek öt fia közül László (született 1828. november 14-én) majoratus birtokos, szolgálaton kívüli őrnagy, cs. és kir. kamarás, belső titkos tanácsos, néhai Károly Lajos főherceg főudvarmestere, nagyszámú külföldi rendek vitéze. Miklós lovassági tábornok. A nasicei ágából való László horvát bán, Julián történetíró és zeneszerző, és Gábor (született: 1839. május 20-án). A budai ág, Antal unokájában Jánosban kihalt. E János verőcei szabadelvű és magyar érzelmű képviselő a pozsonyi országgyűléseken, tudomány- és műkedvelő, jótékonykodó ember volt, ki holtáig Budán lakott, emlékét alapítványban örökítették meg. Pejacsevich László, a szlavóniai nasicei és magyarországi zombai és nagygáti uradalmak tulajdonosa, született 1824. április 5-én. Tanulmányait Pécsen és Sopronban jó sikerrel végezte, 1842-ben Verőce megye tiszteletbeli aljegyzője, majd főjegyző s már 1845-ben a báni tábla bírása. A magyarbarát párthoz tartozott. – PALLAS XIII. 1896. 892-893.

¹⁵³ románfalvi **Fejérváry** család: előneve alapján Nyitra megyei család. Közülük, József 1770-ben Csongrád megye alispánja volt. Románfalvi Fejérváry József 1825-ben Pest megye országgyűlési követe és főjegyzője, meghalt Törtelen 1829. augusztus 5-én. – NAGY IV. 1858, 141.

¹⁵⁴ BODNÁR-GÁRDONYI I. 1918, 116.

¹⁵⁵ bezerédi **Bezerédj László** (Veszprém, 1813. július 25. – Kám, 1871. szeptember 27.): jogász, országgyűlési képviselő, főispán, felsőházi tag. Bezerédj György alnádor és Szegedy Antónia fia, az 1840-es években mint Vas megye főjegyzője tűnt ki leginkább. 1848-ban az országgyűlés végéig a kőszegi kerületet képviselte és az első minisztériumban báró Eötvös József mellett viselt hivatalt. 1861-ben és a következő országgyűlésen a rumi kerület képviselője volt, jeles publicisztikai és szónoki tehetségét mindig a Szabadelvű Párt érdekében használta, több országgyűlési bizottság tagja és a vasúti bizottság elnöke volt. – SZINNYEY I. 1891, 325.

¹⁵⁶ KURUCZ 2004, 76.

¹⁵⁷ GLÓSZ 2002. 374.

reden igen jó, élénk lelkesedést, találtam a köz ügyre nézve a hasonlításon kívül nagyobb résznél – a Balaton letsapolása – magában Somogy és Zala készületlenségében mast akadályt talált – halasz-
tást legalább – Füredről Kehidának, hol Deákokkal egy jó kedves fél napot tölték.”¹⁵⁸

1840-ben, Slachta Etelka az ifjabb Bezerédj Pál Füredre érkezéséről emlékezik meg. „...Ebéd után láttam két kocsit jönni. A másodiknál gondolám: de hogyan hasonlít ezen úr Jemelkához! Pár percz múlva betoppan Pintér¹⁵⁹. „Tudják Nagyságtok, mi a legújabb Füreden? Bezerédyék éppen most érkeztek!” Tehát igazán?! Mindjár leküldtem Resit, nézne hova szállottak. Azonban néhány percz múlva már szobánkban állott Pál, Everilda, fia, Murray s Jemelka Higyáról, most jönnek fel, s megértvén, hogy itt vagyunk mindjár felsiettek. Pál utóbb ide jön lakni, s Everilda pár hét után, érte. Kávét csináltunk, csevegtünk. Pál fürdeni ment, a másik két úr, magát körülnézni, s csak a kis nő maradt.”¹⁶⁰

Bezerédj István 1826. július 4-én levélben tájékoztatta Csapó Dánielt a balatoni üdülőhelyen zajló életről: „A szállásra nézve az öcsém küldött tudósítást, amellyre nézve most sem írhatok egyebet – de még-is nem akartam haza bocsájtani az alkalmatosságot, hogy Uram Bátyámnak meg ne mondgyam, hogy szerencsésen mind ide értünk, és az anyámnak valamelyes, de már hála Isten elmúlt, torokfájásbéli baján kívül – egészségesek vagyunk – a víz különösen jó – a Balaton pedig olly kellemetes, a hogy én még nem találtam – a társaság mégsem számos, de gyülekezik – B. Podmaniczkyek¹⁶¹ – Taliánék körösztil – Perczell Ádámné¹⁶² – Kemnitzer¹⁶³ – és több isméretlenek – és ismerősök. Grafenersperg várattatik, amint hallom – B. Mungen¹⁶⁴ nem – Markus obester – Kisfaludy Sándor¹⁶⁵ – itt lesznek – ohajtván hogy Uram Bátyámék és a Báró Serpes, nekünk különös örömmün-

¹⁵⁸ MNL TML Augusz család iratai – ifj. –Bezerédj István levele Augusz Antalnak Kápolna, 1836. augusztus 3. 6. doboz, 97. pall.

¹⁵⁹ **Pintér Mátyás** soproni császári királyi kapitány igazi füredi törzsvendég volt. Nyaranta itt töltött több-kevesebb időt: 1841-ben, 1842-ben, 1844-ben, 1845-ben és 1846-ban is. – KATONA 2012, 9-11.

¹⁶⁰ KATONA 2002, 143.

¹⁶¹ podmanini és aszódi báró **Podmaniczky család**: Trencsén megye egyik legrégebbi családja. Nevét Trencsén megyében Vágbeszterce szomszédságában fekvő Podmanin helységről kapta. A család ősei a 14. század végén még a vágbesztercei vár dárdás őrségéhez tartoztak, már nemesekként. E szolgálat alól 1399-ben Zsigmond király mentette fel őket. Alig 40 év múlva a család már magas pozíciókat töltött be. Podmaniczky Antal és rokona Albert királytól a vágbesztercei várra és uradalomra, melyhez Podmanin is tartozott, nyert királyi adomány. Bárói címüket Mária Teréziától kapták. Itt Podmaniczky Sándor családjáról van szó: 1. Karolina báró Prónay Gáborné, meghalt 1830-ban. 2. Terézia Szirmay Ádámné, meghalt 1841-ben. Sándor meghalt 1830-ban. Felesége gróf Wartensleben Klára. 4. Károly szabadelvé, az orvosi és bányászati tudományok nagy kedvelője, egy ideig a királyi kincstárnál bányászati tanácsos és a dunántúli evangélikus egyházkerület felügyelője, meghalt 1833. szeptember 21-én. – NAGY IX. 1862, 333-342.

¹⁶² bonyhádi **Perczel Ádám** (Zomba, 1770. szeptember 14. - Pécs, 1833. augusztus 22.): Perczel Gábor és Döry Anna elsőszülött fiúgyermek. Sándor öccséhez hasonlóan ő is a katonai pályán kereste boldogulását, majd leszerelt. 1801-ben, Gesztiben feleségül vette barkóczy Rosty Mária Franciskát. Házasságukból utód nem született. 1800-ban a Tolna megyei nemesi felkelők lovasszázadának első kapitánya, 1805-ben is. A dicstelen győri csatában számos, főleg a tiszántúli megyék csapatai részt sem tudtak venni, mert nem érkeztek meg a szükséges időre. Életében jelentős adósságokat halmozott fel, így például felesége geszti részbirtokát 60 ezer forintért adta zálogba. Ez azonban egy folytonosan adósságokat felhalmozó életmód egyik jele volt csupán. Hosszú azok listája, akikről kisebb nagyobb összegeket vett kölcsön. Amikor 1833. augusztus 22-én Pécsen elhunyt, teljesen rendezetlen vagyoni helyzetet, évekig elhúzódó csődpert hagyott feleségére. – DOBOS 2001, 232-233.

¹⁶³ A **Kemnitzer család** pesti iparos család volt. Balatonfüreden a gróf Széchenyi család nyaralóját vették meg. Kemnitzer János tímármester pesti bőrgyártó műhelye a napóleoni háborúk konjunktúrájának köszönhetően erősödött meg. Kemnitzer János pesti polgár és fia, Károly 1796-ban magyar nemességet kapott. A család tagjai közül János, 1844-ben királyi udvarnok, jogtudor és a magyar udvari kancellária titkára volt, Károly pedig 1849-ben honvédkornagyként halt hősi halált. A pesti Duna-parton álló Kemnitzer-házat János építtette 1792-ben, földszintjén működött a „cifra kávéház”, majd az 1838-as nagy árvíz után az épületet szállodává alakították, itt működött a nem kevésbé híres Angol királynő szálloda, amelyben később hosszú évekig lakott Deák Ferenc. – NAGY V. 1859, 183.

¹⁶⁴ Báró **Mengen Vilmos**ról (1779-1857) van, szó, aki 1814-ben kapitány volt. – SZÉCHENYI 1978, 1485.

¹⁶⁵ kislelki **Kisfaludy Sándor** (Sümege, 1772. szeptember 27. – Sümege, 1844. október 28.): költő. Az MTA tagja rendes tag 1830-tól, tiszteletbeli 1835-től. Az öccse emlékére alapított Kisfaludy Társaság tagja (1842-től). Mivel az 1833. évi Nagyjutalmat Vörösmartyval megosztva kapta, tagságáról lemondott. – 1788-91-ben Győrött és Pozsonyban jogot és filozófiát tanult, 1792-ben belépett az Erdélyben állomásozó Nádor-huszárezredbe, 1793-ban felvették a nemesi testőrségbe. 1796-ban a megszigorított fegyelem elleni tiltakozása miatt kizárták a testőrségből és Észak-Itáliába vezényelték, 1796. júniusában Milánóban francia fogságba esett, de szeptemberben szabadon bocsátották. 1796-97 telét Klagenfurtban töltötte, 1797 tavaszán áthelyezték a Rajna menti sereghez, ahol a franciák ellen harcolt. 1799 nyarán lemondott tiszti rangjáról, hazatért, s 1800 tavaszán feleségül vette Szegedy Rózát. 1800-tól Kámban, 1805-től Sümegeben laktak. Kazinczy ellenfelei közé tartozott. Az 1809-i utolsó nemesi felkelésben mint őrnagy és a nádor szárnysegéde vett részt. Az 1810-es években több, a magyar nemességet dicsőítő egyébként gyenge drámát írt. Az 1830-as években a polgárosodó világból egyre inkább kiszorulva élte a többi táblabíró provinciális létformáját. Mindjobban kikerült az irodalmi élet vérkeringéséből, s lényegében elfeledve halt meg. Költészetét alapvetően a nemesi világkép határozta meg. A elbeszélő Himfy szerelme hozta meg neki az országos sikert és a Vörösmarty Mihály fellépéséig tartó töretlen népszerűséget. szentimentális, eszményített szerelmi történetet általa alkotott strófászerkezetben. – MARKÓ III. 2002, 934-935.

ket szaporítsa nem sokára ezeknek számát. Éppen most mondgya az atyám hogy Hvasko majortul hallotta hogy B. Mungen augustusban szándékozik idejönni.¹⁶⁶ 1827. július 3-án ismét Füredről írt Csapónak: „Szerentsés ide érkeztünk körül tudósítván Uram Bátyámat – eleven kívánságunkat újítva fejezem ki: ötöt a Kati néni s B. Serpessel együtt minél előbb itt látni – az itteni életről még keveset írhatok – mert csak ma reggel érkeztem. B. Podmaniczky né – Grof Rhadaynéval – Nina s még egy kisasszonyal – az ifjú Podmaniczky – és Gr. Wartensleben¹⁶⁷ a napokban várattatnak – A Miklosy familia¹⁶⁸ – Horváth familia Bétsbül – Barna – Vajky¹⁶⁹ – Cseh Ignátz¹⁷⁰ – Zlinszky¹⁷¹ – Taliánék – Bajzáth¹⁷² Bánátbul – Gr. Auersperg – de ez csak 10ikig marad – akkor a regementhez kell menni – Mungen Obester onnant Roitsba szándékozván – Gr. Esterházy György – Ferentz¹⁷³ Carlsbadban megy – Markus obester – ezeket találtam itt – Márkus Referendarius¹⁷⁴ – Bartakovszky – Horváth Pepi – Szegedy Kaidyék – s György Püspök – és még mások várattatnak – siessen Uram Bátyám ezen jó időnk (a Balaton 21 gr.) szaporítani.¹⁷⁵

A Csapó család már az 1810-es évek végétől nyaranta Balatonfüreden töltött több hetet. Leányukat, Idát 1821. júliusában 14 évesen vitték első alkalommal magukkal három hétre nyaralni. Ettől kezdve, Idáék is szinte minden esztendőben pár hetet itt töltöttek, ez jóval kevesebb költséggel járt, mivel a fiatalasszony szülei látták őket vendégül. A balatoni időtöltés régi életük része volt, itt találkoztak tolnai ismerőseikkel, barátaikkal.¹⁷⁶

Az 1827. évi nyaralásra való előkészületek derülnek ki Csapó Ida 1827. június 19-én apjához írt leveléből: „Még nem is tudom mikor mennek edes szüléim az idén Füredre, és hogy ha az jó Bezeréd-

¹⁶⁶ MNL TML. Csapó család iratai – ifj. Bezerédj István levele Csapó Dánielhez Balatonfüred, 1826. július 4. 47. doboz 114. pall.

¹⁶⁷ Gróf **Wartensleben** család: Westfaliából a schaumburgi grófságból származik, itt feküdt Rinteln mellett Exten nevű ősi várkastélyuk. Innen átszármaztak Szász-Poroszországba és Ausztriába, és egy águk Magyarországra. A báróságot 1668-ban, a birodalmi grófságot báró Wartensleben Sándor Herman porosz királyi tábornagy kapta 1706-ban. Az ő gyermekeitől származott ivadékok zömében Poroszországban éltek. egyik fia azonban gróf Wartensleben Vilmos osztrák szolgálatba lépett és tábornagyságig emelkedett. 1791-ben a 73. törvénycikkben magyar honfűsítést nyert. Meghalt 1798. április 21-én. 1773-ban feleségül vette gróf Teleki Klárát (1750-1798), vele kapta Pest megyei gyömrői, farkasdi és vasadi birtokot, és alapította a Wartensleben grófok magyar ágát, hat gyermeke közül három fiú volt. Gróf Wartensleben Károly (Bécs, 1780. március 13. – Gyömrő, 1835. január 21.): ifjabb korában katona, utóbb a Dunán inneni evangélikus egyházkerület főfelügyelője volt. Feleségétől báró Podmaniczky Amáliától egy leánya, Ida született, férje Ráday László. - NAGY XII. 1865, 69-70.

¹⁶⁸ radványi **Miklósy** család: Közülük Ferenc királyi tanácsos meghalt Nagyváradon 1861. március 23-án. Talán ebből a családból származott egy másik Ferenc, aki egri kanonokból 1803-ban lett nagyváradai püspök, valamint József nagyváradai kanonok, aki 1832. december 29-én halt meg. – NAGY VII. 1860, 479.

¹⁶⁹ **Vajki György** felsőöri préposttól van szó (1814 -1830), a Bűnbánó Magdolna templom papja.

¹⁷⁰ A gróf **Cseh Ignác** (1781 - Paks, 1830. január 8.): közbirtokos nemes, második alispán, költő. 1781-ben született, erdélyi, háromszéki eredetű családban, amelynek több tagja Bihar és Tolna megyei tisztségeket töltött be. Jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezte, 1804-től kezdve haláláig Tolna vármegye hivatali életének különféle tisztségeit töltötte be. 1804-től a megye tiszteletbeli aljegyzője, 1812. augusztus 10. Majláth György főispán beiktatásakor táblabíróvá nevezték ki, 1813. április 29-től a földvári járás főszolgabírája. 1818-ban főjegyző lett, 1827. november elsejétől második alispáni tisztségre választották. 1825. évi országgyűlési követutasításokat készítő bizottság tagja. Szinnyey József Cseh Ignácot a 19. század költői között tartotta számon. 1820-ban írt latin nyelvű ódájának eredetijét az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára őrzi. Pakszon halt meg 1830. január 8-án. - KERNNE 2009, 20-21.

¹⁷¹ gyóni **Zlinszky** család: Pest megyei nemesi család, ahol birtokhelyük Gyón helység. Egykori Morvaországból származnak, Zlin városa Csehország keleti részén, a mai szlovák határhoz közel fekszik. Innen származott a család a 17. században, előbb Nyitra megyébe, majd néhány generációval később Pest megyébe. Fejér megyében is volt Zlinszky család, István pl. 1837-ben aljegyző, 1841-ben főjegyző, 1845-től második, 1849-ben pedig első alispán. – NAGY XI. 1865, 400-401.

¹⁷² pészaki **Bajzáth** család: Bars megyében, Nagysállóban élt és 1739-ben ott halt meg Bajzáth György, akinek fia József, veszprémi püspök, szerezte meg a Torontál megyében lévő pészaki és a Fejér megyében lévő iszkaszentgyörgyi uradalmat. Az előbbiben közös adományozott volt öccse, János is, aki Fejér megyének táblabírája volt. Ennek első feleségétől fia, József királyi tanácsos, mint a pészaki uradalom tulajdonosa, fiai katonai pályán érvényesültek. Jánosnak második feleségétől, Solyonyi Rozáliától fia György András hosszas megyei hivatalok után Fejér megyének 1836-ig másodalispánja volt, közben 1830-ban országgyűlési követ. 1837-ben Székesfehérvár város királyi biztosa, és ugyanakkor tanácsos lett. 1856-ban elnyerte a pápai Szent Gergely-rend kommandantorságát, 1859-ben pedig osztrák birodalmi báróságra emelték. – NAGY I. 1857, 93.

¹⁷³ A gróf **Esterházy** család cseszneki ágának két tagjáról van szó. Ferenc és György testvérek voltak. Ferenc (1779-1855.) két feleségéből (1. gróf Batthyány Josefa, 2. gróf Sigray Felicia) gyermekei nem születtek. György (1781-?) cs. kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, főudvarmester. Gróf Praschman Karolina volt a felesége. Fia, György porosz követ, született 1811. július 14-én, meghalt Berlinben 1856-ban. Három gyermeke maradt. – NAGY IV. 1858, 94-97.

¹⁷⁴ eőri **Markus** család: Vas és Veszprém megye nemesi családja. Markus Ignác 1825-ben a magyar királyi udvari kancelláriánál referendarius tanácsos és titkár, a Szent István rend vitéze, még 1844-ben is élt. – NAGY VII. 1860, 329-330.

¹⁷⁵ MNL TML Csapó család iratai – ifj. Bezerédj István levele Csapó Dánielhez Balatonfüred, 1827. július 3. 47. doboz, 114. pall.

¹⁷⁶ GAÁL 2015. 318; 330.

diék is ott fognak e lenni, én már örülök arra az időre, mert tudom, melly jót fog tenni Kedvesseimnek, én azt gondolom, hogy Báró Serpes csak annak Köszönhety mostani jólétét. Szegény Márkus is ott reméli vissza nyerni az Egységét, az Rezitiva olta olly roszul vann, hogy már nem lesz elég ereje oda utazni. Halatodik, hogy egészen balul Kurálták, ugy mint az minden Embertől sajnált olly kéntelen meghatt Bedekovits¹⁷⁷ is Áldozadyuk lett, az Csuszt hideg szerekkal akarták gyógyítani és az Velőre szált, minden Orvoss Aszony meggyogyíthatta volna.¹⁷⁸ Csapó Ida tudósítja apját a bécsi életükről: „Jeszernitzkiné Nénénk olly jo volt, hogy Két oráig alig győzött felelni Kérdéseimre Szüléim és Atyámfiainkra nézve egész időtt Hidján töltötték az olta, hogy Kedves Szüléim elváltak tőlem. Hála az jó Istennek, hogy olly Kedvező volt Egészségükre nézve Tudossitássa, az Füredi élet majd fogja azt még erőssítettni. Halljuk hogy igen sok Urasságok gyültek ott őszve, és tehát barátságos és víg mint 1823ban lesz az Fördői élet az Balaton Kies gyönyörű Partján. Bartodeis Ki. C. Úr volt olly jó ide jönni Füredi Utazássa előtt épen akkor dél után jött Jeszernitzkyné Nénénk és több más eszve ugy hogy éjjel előtt nem irhattam Kedves Mamámnak.”¹⁷⁹ 1827. július 29-én Döry Ádám¹⁸⁰ levélben értesítette Csapó Dánielt, miszerint megtudta, hogy július 3-án indul Füredre, így az úriszéket 7-re halasztotta.¹⁸¹

A nyaralási tervezgetések az év elején már megkezdődtek, ez az esemény jelentőségét bizonyítja. Igaz, hogy a nyári – általában legalább két havi ott tartózkodás komoly felkészülést és egyeztetést kívánt a családtagok és az együtt nyaraló baráti társaságok között. Nemeskéri Kiss Pál 1829-ben már január 26-án a szervezésről írt barátjának, Sztankovánszky Imrének: „Életünk nekünk egy formán folyik le, - majd reménységgel – majd készséggel tellyes, - E vagyunk már most határozva, hogy Ida a jövő nyáron ismét Füredet fel fogja keresni, - s az ottani jó tévő vízzel megént élni. – Nem kevés említésekül szolgálta ezen határozásunkban az is, hogy ezen időt talán a tavali nyárként, - legkedvesebb Barátnéjával, - a hasonlíthatatlan Lillával¹⁸² töltheti. Amit mi unilateraliter prospectust most már szabhatunk, - Junius közepét bé várni fogja Ida – s azután vagy Szülőivel, - vagy pedig Kedves Anyáddal kívánna egyenesen Füredre utazni, én pedig Julius végével jelennék ottan meg, s egynehány hetet szinte ott töltenék. – Ekképpen Füred vizével tellyes mértékben élt volna Ida, - s ha tovább is siker nélkül maradni fogna, - más forráshoz folyamodánk.”¹⁸³ A tervezett nyaralás megvalósult, Csapó Ida 1829. július 12-én már Balatonfüredről írta levelét apjának: „Csak későn és jaj be kevés időre lesz szerentsém Uram Atyámal itten tisztelhetni – és mennyi hálaadással tartozok Kegyes U. Atyámnak hogy csak ezen kevés órákkal is boldogitya szerentsés leányát! – Örülök szivemből ezen napra ki végtére elhozza az itten olly héven és köszönségessen ohajtott Kedves Atyámat Balaton kies partjaihoz. Mint az igen szép és választott társasság említü és érzi a heányt mellyet U. Atyámnak távolléte legfőbbbe én nekem hagy, csak az Isten adja, hogy Kedves egészsége, ne érezze meg édes lelkem jó Atyám! Paly éppen indulni készöl, nehéz szivve válok meg ezen soroktól töle Kedves jó férjemtől bucsuzni igen sajnálom hogy elkel nékie válni az most olly édes együtt létünkötől...”¹⁸⁴ Nemeskéri Kiss Pál július 22-én már Bécsből datálja Sztankovánszky Imréhez címzett levelét: „Nem kételkedsz bizonyossann arrul, hogy örömmel tellyes napok lettek volna azok Kedves Barátom, mellyeket Véled tölthettem vol-

¹⁷⁷ komori báró **Bedekovich** család: Régi horvátországi család. A család őse Tamás mester IV. Béla király udvari magán jegyzője és testvére János, akik 1267-ben adományba kapták Komor földjét Zagóriában, innen az előnév. Bárói címük 1822-től datálódik. Bedekovich Ferenc állami konferencia tanácsos, a Szent István rend középkeresztes vitéze, Körös megye főispáni helyettese, 1809-ben Békés megye főispánja. Meghalt 1827. június 15-én Bécsben. – NAGY I. 1857, 268-269.

¹⁷⁸ MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Bécs, 1827. június 19. 38. doboz, 36. pall.

¹⁷⁹ MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Bécs, 1827. július 6. 38. doboz, 36. pall.

¹⁸⁰ jobaházi **Döry Ádám** (Zomba, 1769. július 12. – Zomba, 1837. szeptember 24.): Tolna megyei birtokos nemes. – ULRICH-POZSONYI 2009, 90-95.; GAÁL 2009, 182.

¹⁸¹ MNL TML Csapó család iratai – Döry Ádám levele Csapó Dánielhez Zomba, 1827. június 29. 48. doboz, 121. pall.

¹⁸² **Báró Gerliczy Vincéné Sztankovánszky Erzsébet**ről (1801 – Budapest., 1892. január.4.) van szó, őt hívták Lillának. Szülei: Sztankovánszky Pál és Skublics Teréz Kajdacson voltak birtokosok. – NAGY X. 1863, 856-857.

¹⁸³ MNL TML Sztankovánszky család iratai – nemeskéri Kiss Pál levele Sztankovánszky Imréhez Bécs, 1829. január 26. 19. doboz, 82. pall.

¹⁸⁴ MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Balatonfüred, 1829. július 12. 38. doboz, 36. pall.

na Füreden.”¹⁸⁵ Augusztus 2-án, hazafelé utaztában Sopronból írt Csapó Ida apjának: „Uram Atyám kegyességéből szerentséssen és minden balgatag esset nélkül érkeztem épen mos itt Sopronyban, az István Kocsiss olly hiven és szorgossan gondold rólam és lovasirol hogy eleget nem dicsérhetem, és Uram Atyámnak még ezerszer csokolom kezeit ezen kegyes felvitellésért, ugy mint az többi és számtalan grátiakért mellyekkel éltem Füreden és élek mindennütt nem mondhatom ki melly jo esset nékem hogy Füreden olly édessen töllöt Napjaimat még az nékem olly ritkán részre esső szerentsével pecsételhettem meg, hogy Kegyes édes Uram Atyámal szívből kibeszélhettem magamat.”¹⁸⁶

1829. július 10-én írta ifjú Bezerédj István az idősebbnek Hidjára, Gindly Antal és Csapó Dániel ma indulnak Füredre.¹⁸⁷ 1830-ban is ott jártak Csapóék: „Kedves Atyám folyvást sok dolgokkal van terhelve a mint hallom és Július derekáig nem is szünnek meg, nékem igazi vigasztalásomra szolgál az gondolat, hogy Füred egy kevés nyugalmat ígér Uram Atyámnak, ezen sokszor rajtunk megpróbált hasznos savanyó víz egész Familiánknak fog ezen esztendőben jótévő lenni.”¹⁸⁸ Az 1831-es év nyaralásáról is értesülünk Csapó Idától: „Oh mennyire áldom én azon jó Libbald Doktort melly természetét jó esmérni látszik, az Marienbadi és füredi savanyó víz bizonyossan jotevő lészen, az Füredi Fördő igazi és folytatot használása édes Uram Atyámnak is bizonyossan megfogja erőssíteni Kedves egészségét, Kár volt azt eddig is elmulasztani. Mondhatom hogy egész vigasztalásomra szolgál az Fűrödi Fördő a ki rég üdőtől fogva olly jótévő volt.”¹⁸⁹

Az 1832. évi nyaralásról is van híradásunk. Lestyán Ferenc paksi jegyző kereste Szekszárdon az alispán Csapó Dánielt, kérdésére azonban Augusz Antal főszolgabírótól azt a választ kapta, hogy még két hétig Füreden fog nyaralni.¹⁹⁰ Sőt Sztankovánszky Imre írta Kajdacsról Csapó Dánielnek: „Épen most érkezvén meg Füredről, egy kissé sem késlelhetem iránynyában az ide zárt levelet. melly tisztelt Uram Bátyám részére csak kedvest és örvendetést foglalhat magában. Én azonban panaszalom a környülállásokat – mellyek délelőtti 9 órától fogva délutáni 4-ig Füreden tölték, Ő Nagyságához tán egy fél óra folytáig sem lehte szerencsém. Minthogy ő azon időközben, melly részemre Füreden a szálláskutatáson kívül egyébre szabadon maradott még fen – majd fürdött – s rá szokásként nyugodott – majd pedig látogatók seregétől volt körül fogva – végre maga is egy előre elrendelt játékhoz hivatalosképen ment el – azomban szemmel tanuja lehettem annak, hogy szép színben van, és onnan ítélvén tellyes egészségben is, és kedvben. B. Serpes is – a mint érinté – kezdi már érzeni a víznek foganattyát. Ha tisztelt Uram Bátyám ujjabb tudósítást kívánná Füredre adni – azt anyám s húgom a jövő kedd délután oda indulván – örömet magokkal vinnék...”¹⁹¹

1834 júliusában Csapó Dániel ismét Füredre érkezett. Bezerédj István írta neki levelében, hogy jelezze mi van vele, hisz kiújuló betegségéről hallottak, melyet jó barátai Pozsonyba aggodalommal fogadtak. „Horváth Vilmos ugyan bizonyosokká teve, hogy Kenesén látott Füredre mentedben, és jó színben valál – adja Isten hasonlóul kedvező híreket értsünk magadtul is, ki milly eleven, és jó emlékezetbe vagy köztünk nem szükség mondanom.”¹⁹² Csapó Ida Bártfáról írt levelet, ebből kiderül, hogy apjától Balatonfüredről kapott levelet, melyben javuló egészségi állapotáról tájékoztatja. Sőt ő maga is Füredre készül majd, mivel reméli, hogy az ottani savanyúvíz az ő egészségének is hasznára válik.¹⁹³ 1835-ben Csapó meghívta leányát nyárra Füredre, aki levélben mentegeti magát, hogy nem hagyhatja ott férjét és nem akarja apját sem költségekbe verni, de nincs is szüksége rá, mert jól érzi magát.¹⁹⁴ 1836-ban is ott nyaraltak, Csapó Ida írta, hogy talán már szünnek apja dolgai, melyek a

¹⁸⁵ MNL TML Sztankovánszky család iratai – nemeskéri Kiss Pál levele Sztankovánszky Imréhez Bécs, 1829. július 22. 19. doboz, 82. pall.

¹⁸⁶ MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Sopron, 1829. augusztus 2. 38. doboz, 36. pall.

¹⁸⁷ MNL TML Bezerédj család iratai – ifj. Bezerédj István levele id. Bezerédj Istvánhoz Hidja, 1829. július 10. 326. doboz 2. pall.

¹⁸⁸ MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Bécs, 1830. május 18. 38. doboz, 36. pall.

¹⁸⁹ MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Bécs, 1831. június 10. 38. doboz, 36. pall.

¹⁹⁰ MNL TML Csapó család iratai – Lestyán Ferenc levele Csapó Dánielhez Paks, 1832. július 29. 56. doboz, 226. pall.

¹⁹¹ MNL TML Csapó család iratai – Sztankovánszky Imre levele Csapó Dánielhez Kajdacs, 1832. júl. 8. 52. doboz 207. pall.

¹⁹² MNL TML Csapó család iratai – ifj. Bezerédj István levele Csapó Dánielhez Pozsony, 1834. július 14. 47. doboz 114. pall.

¹⁹³ MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Bártfa, 1834. július 28. 38. doboz, 36. pall.

¹⁹⁴ MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Bécs, 1835. április 24. 38. doboz, 36. pall.

füredi napok miatt felszaporodtak. „Tegnap ellöt volt itt távolletünkben Andrassy Úr a ki Kedves Mamám levelét 27 Juliusban Füreden írta – és a hoz tsatolva olly Kedves ajándekokat hozott.”¹⁹⁵

Gindly Antal 1830. október 17-én tájékoztatta a következőkről Bezerédj Istvánt: „Kösztiünk szolván, már a nyáron Füreden hallottam olyanoktól susogni kik gondolván engem nem ösmervén, Kevesebbet oltalmazokat – el gondolhatód hogy a dolgot nem hagytam az előladásánál – sött mindent el követtem Eő Kegyelmetek az jobb utra téríteni. Mindazon által – ehhez egy kis Filosofia kell –s egy alkalombeli ellen proba de facto – ollyan a világ akkor maid meg azon véleményben egekig fog emelni – mind szokot történni. Írásomrol látod hogy még bágyatt vagyok, a leg nagyob nyavala a mellett életemben szenvedtem...”¹⁹⁶ Bezerédj Pál írta apjának 1834. július 28-án: „Az utunkat Fürednek szerencsésen idáig folytattván az alkalmatosságot ime vissza küldöm, mely reménlem 26ikára baj nélkül haza érend, Isten adja, hogy mindnyájukat kívánt jó állapotban találhassa. – Az utunkba ugy szinte itténd is nem gyöztem elegendőképp a Tolnai esetrül beszélgetni, és mindnyájan természetesen Pistánknak tettét és általjányos viseletét igen helyesítették még a Miska is, ez is Groffjának el járását éppen nem hagyván, s már egészen készen volt le mennyi s mint egy közben járásával a dolgon segíteni, de utobb még is nem tudom mi okból gondolatján fent hagyott. Ugy is nem nagy sikere lett volna itt létének. – Füreden különössen sokat értekeztem Patayval¹⁹⁷ ki egész Tolna Megyét kárhoztatja, hogy Pistánknak választását ki nem tudta vivni. Az Ország Gyűlésérül ottand is oly kevesset tudnak, mint Tolnán – kivéven hogy Pali¹⁹⁸ Deákkal igen öszve ütötte a tengölt, tudniillik Pali Vesselényi ellen nyilatkozott, és pedig Instantiója ellen, Deák természetesen pedig igen pártolta, és úgy végezte a beszédjét, hogy a Sopronyi követnek szeme jobb mint a szája. Tsudálom igen Palitúl. – Az ugy is már hanyatló populantását aligha egészen el nem veszti. – Ignátzot Füreden találtam mint nékie ugy szinte Miskának Pápán a fizetésekot megtettem. Ilka nevű leány magukkal viszik Carsbadba gyorskocsival mennek Carlsbadba.”¹⁹⁹

Gindly 1834-ben is Balatonfüreden volt: „Füredi Utomat, ha tehetem, elébb nem lehet mindt Julius holnap közepettén, azt is tsak ugy ha Pöstyéni utambul semi sem lenne, de mindt azon függ – ha vesziünk bé Pénzt a Költségekre.”²⁰⁰

Csapó Ida naplójába jegyezte fel, hogy: „Az 1847-ik év őszén Füredről, hol Eötvös József, Zichy

¹⁹⁵ MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Bécs, 1836. szeptember 6. 38. doboz, 36. pall.

¹⁹⁶ MNL TML Bezerédj család iratai – Gindly Antal levele ifj. Bezerédj Istvánhoz Tengelic, 1830. október 17. 326. doboz 52. pall.

¹⁹⁷ báji **Patay József** (Cekeháza, 1796 – Pest, 1868. április 20.): politikus, országgyűlési képviselő, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület alelnöke, jászkun főkapitány. 1848 márciusától a Pest megyei Közcsendi Bizottmány elnöke, 1848 júniusától a monori kerület képviselője. A sárospataki kollégiumban tanult, majd jogot végzett. Megyei közpályára először Szabolcsban lépett, esküdtként. Házassága után a Pest megyei Gombára költözött, és innen vezette több megyére kiterjedő birtokainak gazdálkodását. 1830. július 9-én választották meg táblabíróvá Pest megyében, ahol hamarosan a szabadelvűek egyik vezető egyénisége lett. 1848-49-ben tevékenyen részt vett a forradalom és szabadságharcban. – PÁLMÁNY 2002, 657-660.

¹⁹⁸ felsőbüki **Nagy Pál** (Fertőszentmiklós, 1777. szeptember 7. – Bécs, 1857. március 26.): politikus. A Magyar Tudományos Akadémia tagja. Aransarkantyús vitéz. A pesti egyetemen jogtudományi doktori oklevelet szerzett, ezután nagybátyja, Nagy József királyi személynök mellett hites jegyző volt, s az ügyvédi oklevelet is megszerezte. Az 1797. és 1805. évi nemesi felkelések során kapitányi, később őrnagy rangban szolgált. 1805-től tevékenyen részt vett Sopron megye közéletében, s hamarosan szónoki tehetségével és szókimondásával hívta fel magára a figyelmet. 1807-től Sopron országgyűlési követeként szót emelt a jobbágyok terheinek csökkentése és helyzetük javítása érdekében, bírálta az úrbéri visszaéléseket, a nyomorba döntő adórendszert, a megyei tisztviselők túlkapásait és a megyei korrupciót. Emellett követelte a birodalom pénzügyeinek rendbetételét, Beszédei többnyire rögtönzöttek voltak. Kezdetől fogva küzdött a magyar nyelv egyenjogúságának elismertetéséért. Fellépésével hamarosan országos hírnevet szerzett. Részt vett az 1809-i és 1813-i nemesi felkelésben is. A bécsi udvar utasítására Sopron megye főispánja megakadályozta országgyűlési követé választását. A kormányzat minden mesterkedése ellenére 1825-ben ismét követé választották. Jelentős szerepe volt a Magyar Tudományos Akadémia megalapításában. Az 1830. évi országgyűlésen már nem támogatta a reformeszméket, s konzervatív nézeteket hirdetve igyekezett a reformellenzékot mérsékelni, sőt egyes esetekben nyíltan fel is lépett ellenük. Politikai pálfordulása miatt az 1832-36. és 1839-40. évi országgyűlésen népszerűségét elveszítve teljesen háttérbe szorult. Az 1840. évi országgyűlés után bécsi befolyását igyekezett felhasználni a politikai elitéltek érdekében, de a közélettől lényegében visszavonult. – MARKÓ II. 2001, 608-609.

¹⁹⁹ MNL TML Bezerédj család iratai – Bezerédj Pál levele id. Bezerédj Istvánhoz, Szerdahely, 1834. július 28. 326. doboz, 3. pall.

²⁰⁰ MNL TML Csapó család iratai – Gindly Antal levele Csapó Dánielhez Tengelic, 1834. június 15. 44. doboz, 73. pall.

Károly²⁰¹, Hunyady Ferenc²⁰², Majthényi²⁰³, Andrásy Adél társaságában víg napokat tölték, Mislára, majd Pestre utaztam.²⁰⁴

Garay János szekszárdi születésű költő 1847-ben verset írt balatoni nyaralásáról²⁰⁵:

Vásár-e ez, vagy búcsúhely,
Hol annyi a népsokaság,
Szép hölgyek, finom úri nép,
És életvidám ifjúság.
Nincs itt vásár, nincs itt búcsú
E tarka néptömeg között!
S mégis vásár, mégis búcsú,
Mi itt szemedbe ütközött!

E gyógyforrás a búcsúhely,
Mely büv erővel fakad itt,
S dúsnak, szegénynek egyaránt
Juttatja bő áldásait.

Garay János (1812-1853) szerette Füredet, lelkesen dicsérte a gyógyforrást, s az élénk társadalmi életet, 1847-ben járt Balatonfüreden, ahol élményeinek egész versciklust szentelt „Balatoni kagylók” címmel, a kiadvány címlapján a badacsonyi hegy és a Kisfaludy gőzös díszlik. Az „Útiképek” keretében füredi látogatásáról e sorokban emlékezett meg: „A Horváth ház mellől egy csinos sétahelyre érkezés, melynek közepette oszlopokon nyugvó fedélzet alatt a híres savanyúvíz forr ki. Mily élénk ez a füredi élet. Mily változatoság. Mennyi ember sürr-forr itt együvé! Itt egy csinoska unokahúg, ki honn nagynénje leczkézéseit megunván, az egészségi kút ürügye alatt itt jövend össze hadnagyával; ott egy mindennapi henye úrfi, ki megunta pamlagon az örökös ásítást, amott egy tudós, ki asztala mellett görbüvé ülte magát, s most egyenesedni kíván; emitt egy fiatal özvegyke, ki a világgal tudatni akarja, hogy férje már meghalt, s ki tudná előszámlálni mindnyáját! S ezek között a korsókkal és palaczkokkal felfegyverzett füredi és szomszédos falusi pór, kik az istenitelt szemérmes tekintettel nyújtják a szomjas utazóknak.”²⁰⁶ A kegyelet később a Balaton Egylet buzgalmából állandó emléket emelt a vidéken a költő itt tartózkodásának megörökítésére a „Garay-kunyhó”-ban.²⁰⁷

²⁰¹ zichi és vásónkői gróf **Zichy Károly** (Pozsony, 1785. október 11. - Ciffer, 1876. június 1.): Császári királyi kamarás, Vas megye adminisztrátora volt 1842-ig, a cifferi, lóki, kelecsényi és straszói uradalmak birtokosa. 1807-ben feleségül vette gróf Batthyány Antónia csillagkeresztes hölgyet, 1825-ben, halála után pedig gróf Apponyi Franciskát. – NAGY XII. 1865, 391; GUDENUS IV. 1998, 360.

²⁰² kiskeresztyéni, kéthelyi gróf **Hunyady Ferenc** (1804. szeptember 17. – 1882. december 23.): császári királyi kamarás. Felesége vásónkői gróf Zichy Júlia (1808-1875) csillagkeresztes hölgy, öt gyermekük született. Somogyi birtokosok voltak. – NAGY V. 1859, 192-199. – A Hunyady család Somogy megyei nemesi család. Első ismert őse Hunyadi Nagy András, aki 1607-ben nyert címeres levelet Rudolftól. Felesége Viszocsányi Erzsébet volt, fiúk, Ferenc, a grófi ág őse (1658-1690). Felesége Varsányi Erzsébet, fiuk András Bars megye alispánja (1709), alnádor. Feleségétől, Hancsok Judittól idősebb fia, József, 1726-ban már birtokosa a korábban a Harach grófok kezén lévő kéthelyi (ekkor 16 községből és 25 pusztából álló) uradalomnak. Gyermektelenül halt meg, öccse, Antal örökölt utána, 1745-ben kapta a kéthelyi előnevet, 1755-ben pedig a bárói rangot. Felesége, Matyasovszky Borbála, gyermekük: János, ki 1792-ben magyar, 1797-ben birodalmi grófi rangot kapott. Felesége, gróf Pálffy Mária Franciska, fiaik: József és Ferenc. József (1801-1869) felesége Lichtenstein Henriette hercegnő, fiuk László. Másik fiuk, Ferenc (1804-1882). felesége gróf Zichy Julianna, fiuk, László, Kálmán és Julianna, Obrenovics Mihály szerb fejedelem özvegye, utóbb Arenberg Károly herceg neje. – CSÁNKI é. n. 618.

²⁰³ kesselőkői báró és nemes **Majthényi** család: Régi törzsökös magyar család, mely több megyébe elszármazott. Majthényi András, aki mint nyugalmazott császári királyi kapitány 1850-ben halt meg. Antal és László császári királyi kamarások, akik 1838-ban bárók, és akik az 1848 előtti időben a politikai pályán fényes karriert csináltak. Antal már 1844-ben mint liptói főispán, László pedig mint barsi főispán az országgyűlés felső tábláján jó szónokként tűntek ki. Majthényi August 1836-ban Pest megyében alügyész, 1845-től főszolgabíró. Id. Majthényi Flórián Nyitrában 1844-ben főúti igazgató, Tádé ugyanott 1845-ben nemesi pénztárnok. Alajos 1839-ben Bars megyében főadószedő, 1844-ben alispán volt. – NAGY VII. 1860, 256-266.

²⁰⁴ CSAPÓ é. n. 28.

²⁰⁵ GARAY II. 1886, 106.

²⁰⁶ idézi: BODROSSY 2013, 473.

²⁰⁷ GARAY II. 1886, 464-465; JALSOVICS 1883; LOVAS 2004, 33.

Balatonfürödni híres volt fürdője, mely a községtől keletre, közvetlenül a Balaton partján fektet. Szép fekvésénél és gyógyító erejénél fogva Magyarország elsőrendű fürdői közé tartozott. Meglehetősen elterjedt nézet, hogy a Balatonban nem fürödtek az emberek. Erre bizonyítéknak látszott az, hogy a gyógyfürdő árszabásaiban szerepelt a Balaton vízében való fürdés, de csak úgy, hogy a vizet behordták a meleg fürdőbe és felmelegítették. Horváth Pál tihanyi apátnak²⁰⁸ 1824. május 28-án, Österricher Manes József²⁰⁹ ügyében a megyéhez írt levelében egy meggyőző érv olvasható arra nézve, hogy mióta fürdenek a Balatonban: „*minekutánna a Balaton tavának szélessen ki terjedő körös körül lévő partyain egész 1821-k esztendőig még úri személyek is alkalmazatosbb helyeken szabad ég alatt megfürödtek, és sokan a savanyó vízi balatonyi tóoban fürödni nem általlanak, a katonai közönséges karnak s a polgári szegénységnek az által éppen jó tetemény nem nyújtatik, ha ezek (a mihez nemis szoktak) rekesztékbe fürödni engedtetnek, kik inkább valamint ez előtt a Balatonyban szabad ég és levegő alatt meg tudtak fürödni, úgy azután is legottan bátrabban és örömöstyebb megfürödnek.*”²¹⁰ Arról van tehát szó, hogy az emberek fürödtek a Balatonban, ám ezt hivatalos helyeken (különösen az egyház részéről) nem nézték jó szemmel. Ez 1822, az apátság hidegfürdőjének felállítása előtt is így volt, utána pedig az is belejátszott, hogy az e fajta fürdőzés után nem volt bevétel.

A látogatók nemcsak balatoni fürdője miatt keresték fel, melynek erős hullámai s iszaptartalma a tengeri fürdőre emlékeztettek, hanem savanyú vize miatt is, melyet a Ferenc József-forrásból nyertek. Itt sikerrel alkalmazták a savó- és a szőlőgyógymódot.²¹¹ Már a 18. század közepén messze földön híres a füredi savanyúvíz. „*Füredi Savanyú Víz Báró Kranz által vizsgálattott: ez az orvos kút Balaton vizétől nem igen megszese esik. Eleji. 1mo. Erős általható Spiritus. 2do. Vasas ágy, melly az előbenyitól feloldoztatott. 3tio. Emésztő föld. 4to. Sok alohajtó só, melly igen keserű. 5a Kevés sóviz... Ereje. Annak elejiből kinyilatkozik az, hogy ennek a Viznek megerősítő, feloldozó, és megemésztő ereje légyen: a végre használ a gyomornak, és hasnak erőtlenségébenn, harmad vagy negyed napi hideglelésekben; májnak, lépnek, vesének, anyaméhnek meg szorulásibann; hypokondriábann, feketepének, sárgaságnak, s fővény bántásnak nyavalyáibann; hószámnak fennállásábann, vagy rendetlen folyásábann. Ez az orvos víz fördőképen is szolgál, és mind azon betegségekben, mellybenn lehet inni, fördőképen is használ.*”²¹²

Így írt erről Garay János:

*Ki fakasztá fel a földből
E nemes forrás erét,
Mely csodával oly határos
Bűvel ontja gyógyvizét?
Ha magától fakadott fel,*

²⁰⁸ **Horváth Pál** (Szentbékakála, 1753. február 5. – Tihany, 1832. augusztus 10.): tihanyi apát, tanár. Huszonegy éves korában lépett a Szent Benedek rendbe, 1775-ben tett fogadalmat. A bécsi egyetemen matematikai és bölcseleti tanulmányokat folytatott. 1778-ban Esztergomban pappá szentelték. 1778 és 1785 között tanár, majd helyettes igazgató Komáromban. 1786 és 1802 között lelkész Varsányban, majd 1802-től 1807-ig először tanár, később igazgató a soproni gimnáziumban. 1807-től a Pannonhalmi Főmonostor perjele, 1817 és 1830 között tihanyi apát. 1830 után haláláig visszavonultan élt Tihanyban. Már 1812 nyarán orvosai tanácsára Balatonfüredre jött egészségét helyreállítani. – JALSOVITS 1889, 129; VARGA 2014, 87.

²⁰⁹ **Österricher Manes József** (Óbuda, 1759. május 17. – Bécs, 1831. december 14.): orvosdoktor, kamarai főorvos, Balatonfüred első fürdőorvosa. Magyarországon az első olyan zsidó vallású orvos volt, aki II. József császár türelmi rendelete folytán 1782-ben megkapta a doktori képesítést. Az elektromos kezelés egyik bevezetője. Ő állította elő a Salmirabilis nativus hungaricus nevű hashajtót, megindította a szódavízgyártást az orvostechnikai intézetben. A türelmi rendelet megjelenése után szigorlatot tehetett, és 1782-ben megkapta a doktori képesítést. Időközben mint kórházi orvos Óbudán működött. Innen meghívták Zalaegerszegre, Zala megye főorvosának, és miután a budai ásványvizekről is írt, 1785. szeptember 12-én füredi fürdőorvossá is kinevezték. Ekkor Balatonfüredre költözött, melynek népszerűségéhez jelentősen hozzájárult. Miután 17 évig működött ott, 1802-ben Bécsbe költözött, hol mint gyakorló orvos dolgozott. Az élelmiszeripari cikkek hamisításának felismerésére készüléket talált fel, melyet Ferenc császárnak is bemutatott, s ezért őt arany tubákos szelencével ajándékozta meg. – SZINNYEI IX. 1903, 278.

²¹⁰ idézi: LICHTNECKERT 2007, 89.

²¹¹ CSIFFÁRY 2004, 19.

²¹² LA LANGUE, 1783, 94-95; idézi: HALÁSZ, 2015, 100.

*Maga ím a föld utal:
Hogy „az anya emlőjéből”
Fakad a legjobb ital.*

*Hogyha ember fedezé fel:
„Gyermek-öszön” tette azt –
Megtalálta anya keblén
Bajaira a vigaszt.²¹³*

Az egészségügyi szakigazgatás kialakítása Mária Terézia egészségügyi programjának eredménye volt. A királynő 1752-ben elrendelte, hogy valamennyi megye egy olyan jól képzett orvost alkalmazzon, aki a megyeszékhelyen él, és amellet, hogy a szegényeket ingyen ellátja, a legfontosabb közegészségügyet érintő kérdésekben a megyei vezetés segítségére lehet. Ez lesz a személyi állomány, amely Magyarország valamennyi megyéjében elkészít egy összeírást. A Mária Terézia által elrendelt, és a Helytartótanács által kivitelezett, a megyei orvosok által az 1760-as évek elején elkészített összeírás mintegy 350 kisebb-nagyobb gyógyforrás számbavételét eredményezte. A gyógyvizek és gyógyfürdők számbavételét azután szabályozás követte, ennek nyomán és eredményeként Balatonfüreden 1786-ban megszületett a fürdők irányítását szolgáló igazgatási rendtartás. II. József 1784 januárjában adta a balatonfüredi savanyúvíz-fogyasztás szabályozásáról szóló rendeletét. Eszerint a széndioxidos savanyúvizet helyben ingyen is lehet fogyasztani, ám aki el akarta vinni, annak fizetni kellett érte. A vizet később Fons Acidularum Fürediensis néven, lepecsételt palackokban forgalomba is hozták.²¹⁴

A balatonfüredi forrás mindez ideig ismert legkorábbi említése 1606-ból származik.²¹⁵ Amikor Lécs Ágoston tihanyi apát figyelme 1740-ben a füredi partszegélyen – mintegy másfél kilométernyi távolságban a környező négy falucska összeolvadásából létrejött Füred községtől – fakadó, gyógyhatású, szénsavas „savanyúvizek” forrásvidéke felé fordult, megérlelődött benne az elhatározás, hogy megvesse itt egy gyógyfürdő alapjait, látva a távoli vidékről odaseregglő gyógyulni vágyók kocsis- és sátoráborát. Az egyik forrás vizét faburkolatba foglaltatta, és föléje 1743-ban fából készült fürdőházat építtetett. A tóparttól alig kétszáz lépésnyire három szénsavas forrás buzgott fel. Az apátság hamarosan mindhárom forrásfoglalattal látta el, és védte a csapadékszennyezéstől. A három forráskút – a főkút, a középkút és a fürdőkút – vize csupán abban tért el egymástól, hogy szén-savtartalmuk különböző volt. A forrásoktól nyerte el a körülötte mindinkább kiépülő üdülőhely a „Savanyúvíz” nevet. A korabeli „Tudományos Gyűjtemény szerint a frissen merített füredi víznek kellemes, bor savanyú íze, sok buborékot hány, és oly kedves italú, hogy aki egyszer ivott belőle, azután mindég szomjuhozzeik.”²¹⁶

A kristálytisza, átlátszó, mérsékelten pezsgő és kellemesen csípős, savanyú ízű főforrás, vagy ivókút vizét mélyített négyszegletes hőmedence fogadja be, melyet négy oldalról kőpadok vesznek körül, s innen lépcsők vezetnek le a forrásmedencéhez. A sétatér közepén fakadó főforrás felett oszlopokon álló kúthoz magasodik, vitorlaskakasán az 1788-as évszám olvasható. Az ivókút vizét orvosi javaslatra a légcsőhurutos, gyomor-, epe- és vesebántalmakban szenvedő betegek vették igénybe.

A második vagy középső forrás vize abban tér el a főforrás vizétől, hogy nagyobb a vastartalma. A korabeli élelmes fürdőorvos javaslatára a forrás vizét az apátsági juhász által szolgáltatott juhtej savójával keverve, a tüdő különféle megbetegedéseiben szenvedők gyógyítására ivókúraként vették be. A gümőkór kórokozója valamennyi háziállatot is megtámadja, csak a kecskéket nem, mivel

²¹³ GARAY II. 1886, 105.

²¹⁴ HALÁSZ 2015, 97.

²¹⁵ ZÁKONYI 1988, 77.

²¹⁶ idézi: BODROSSY 2013, 461.

szervezetük sajátos védekezésre képes ellene. Ez vezetett arra a gondolatra, hogy a tüdőbetegeket a kecsketej savójával kell itatni, abban bízva, hogy ezáltal szervezetük ellenálló képessége megnő. Ezt a gyógyszert a Helytartótanács is támogatta, ajánlva a megyének, hogy a fürdő környéki kecskeállományt nem szabad felszámolni, csupán a győgparkot kell óvni a mindent lerágó étvágyuktól. A fürdőn az apátság már korábban bevezette a savókúrát, amihez a tihanyi juhászat teremtett lehetőséget, mely bőségesen szolgáltatott tejsavót.

A harmadik forrás vagy fürdőkút szénsavas vize az előbbi kettőtől kissé távolabb, a parkon kívül fakadt. Ezt használták fel különféle betegségek – reuma, ízületi csúz, köszvény, isiász s a többi – eleni gyógyfürdőzés céljára oly módon, hogy vizét szivattyúval a közvetlen szomszédságában épült, úgynevezett ó-fürdőházba nyomatták fel, és fafűtéses kazánokban felmelegítve juttatták a fürdőszobák kádjaiba.²¹⁷

Hamar elterjedt a savanyúvíz híre, egyre többen keresték fel, 1786-ban a két vendégfogadó mellett már 75 vendégszoba, 7 konyha és 120 lóra elég istálló volt Balatonfüreden. A 19. század közepén már hideg- és meleg fürdő üzemelt, megjelentek a vendégeknek szolgáltatást nyújtó vendéglők, kávéházak, szórakozóhelyek. Egyre nőtt a szálláshelyek száma, folyamatosan jöttek a vendégek, a város egyre szépült, s lassan fogalommá vált fürdője mellett színháza, majd az Anna-bál.²¹⁸

1802-ben a bencés rend visszakapta korábbi magyarországi birtokait, s a tihanyi apátságban jegyzőkönyvet fogalmaztak meg a fürdőtelep szabályairól. A savanyúvíz-források körül az apátság fürdőépületein és fogadóin kívül a vagyonos osztály – a Koháry²¹⁹, Zichy, Hadik²²⁰, Forgách és a szentgyörgyi Horváth család – egyre-másra építette fel magánépületeit, szálló- és vendéglátóhelyeit. A napóleoni háborúk idején a füredi fürdőtelepet a háborúban megsebesült vagy megbetegedett katonák gyógykezelésére vették igénybe. Ebben az időben – 1808-ban – egy jól képzett osztrák utazó, Michael Eissl járta Balaton vidékén, s ennek során meglátogatta Füredet is. Keszthelyen gróf Festetics György²²¹ vendége volt, kinek vitorlás fregattján, a Phönixen végighajózott a Balatonon Keszthelytől Keneséig és lehorgonyzott a füredi öbölben is. Eissl a visszautat nem hajón, hanem Festetics gróf négylovas hintáján tette meg: „*Festetics gróf négy tüzes paripájával gyorsan haladunk és csakhamar Almádi és Felsőörs szőlős lankái repültek el mellettünk, majd Paloznak, Csopak és Arács után Füred fürdőhelyre értünk, ahol egy nagy vendégfogadóban szálltunk meg. Itt olyan élet uralkodott, amilyent már régen nem láttam.*”²²² Leírja, hogy reggel kilenc óra körül a gyógyulni vágyók a szállóból a fasorban a gyógyforráshoz vonulnak, s annak gyöngyöző savanykás vizét poharazzák. A parkban a vendégekből csoportok alakulnak, néhányan az ott felállított játékasztalokhoz vonulnak kártyázni, mások az ivás után a bokorsorokkal és rózsacsoportokkal szegélyezett sétautakon az erdőcskében sétálgatnak. „*A nagy szálló termében a gyakran százterítékes ebéd délután 1 órakor*

²¹⁷ BODROSSY 2013, 461-462.

²¹⁸ BARÓTI 1959.; LICHNECKERT 2013.

²¹⁹ csábrági és szitnyai gróf és herceg **Koháry** család: kihalt, régi magyar nemes család. Tagjai közül korszakunkban élt: Antal (1760-1826). A hivatalos pályán komoly eredményeket ért el a közélet területén, nagyszámú fontos tisztséget töltött be. Volt császári királyi kamarás, belső titkos tanácsos, az aranygyapjas rend vitéze, főpohárnok, főkancellár, Hont megye örökös főispánja. 1815-ben hercegi rangot kapott az uralkodótól. Fiúutóda nem lévén, a család roppant vagyona és uradalmi egyetlen leányának, Mária Antóniának révén ennek férjére Szász-Koburg Ferdinánd hercegre szálltak. – PALLAS X. 1895, 664-666.

²²⁰ futaki **Hadik** család: Túróc megyei származású nemesi család, melynek több tagja a protestáns egyház és a hadsereg kötelékében tünt ki. – PALLAS VIII. 1894, 497-498.

²²¹ tolnai **Festetics György**, 1772-től gróf (Ság, 1755. január 1. – Keszthely, 1819. április 2.): nagybirtokos. A göttingeni tudós társaság levelező tagja. Valóságos belső titkos tanácsos. 1768-tól a bécsi Theresiánumban tanult, ahol építészeti rajzaival tünt ki. Ifjúkorától 18 éven át a hadseregben szolgált. 1790 júliusában mint a Graeven huszárezred alezredese, néhány tisztársával kérvényezte az országgyűléstől, hogy a magyar ezredek Magyarországon állomásoztassák. Büntetésül Osztrák-Németalföldre vezényelték, ezért 1791-ben kilépett a hadseregből és keszthelyi birtokára vonult vissza. I. Ferenc a Zala megyei közéletben játszott ellenzéki szerepe miatt megfosztotta királyi kamarási címétől és kitiltotta az udvarból. 1792-ben gimnáziumot alapított Csurgón. Sokat foglalkozott a mezőgazdaság korszerűsítésének kérdéseivel, 162 ezer holdas birtokának jószágkormányzójával, a kor neves gazdasági szakíróját, Nagyváthy Jánost hívta meg. 1797-ben a magyarországi mezőgazdaság előmozdítására Keszthelyen gazdasági iskolát (Georgikon) alapított. 1817-től Helikon néven irodalmi ünnepeket rendezett, melyekre a kor neves íróit és költőit hívta meg. – MARKÓ II. 2001, 665-666.

²²² idézi: BODROSSY 2013, 462-463.

kezdődik. Szép és felemelő látvány itt a szakállas férfiakat és drága ékszerekkel díszített asszonyokat nézni. A szigorú nemzeti érzés, mely a magyaroknak itt, is merev nehezséget ad, a fiatal dámaáknál egészen megszűnik. Ami egy szép magyar nőt meg érdekesebbé tesz, mellyel Páris aranyalmáját elnyerné, a magyar nemzeti jellemvonás, a nemes büszkeség, mely nyájassággal egyesül a szép alakon. Ez a nemzeti érzés, ami Németországban a szabályok közé szorított típusoknál gyakran hiányzik.” „Este egy szép nagyteremben bál volt. Díszítés nélkül, gyenge világítás mellett, közepes zenekarral, mégis vidámság helye volt. Nagyon megütköztem azon, hogy az erőt igénylő, tüzes magyar táncokat nem láthattuk, helyettük a német valcert és sossét jól, a menüettet közepesen táncolták. Itt is bemutatták a hölgyek, hogy a kultúrában magasabb fokon állnak, mint a férfiak. Miközben egyes fiatal tiszték és nemes urak vidám jókedvüket közönséges tréfákban találták fel, ők a grácia varázsával ezeket illő korlátok közé szorították. A bál nem volt népes csak hetven személy számoltam.” Eissl kifogásolta a sarkantyú, mint lovagi szimbólum használatát a táncteremben: „Lelki szegénységet árul el az, aki a sarkantyú, vagy a kard csörgetésével akarja fontosságát mindenki tudomására hozni. Ez a szokás itt is elrontotta a vidámságot. Ezen sarkantyús urak egyike tánc közben úgy rugdalózott maga körül, hogy az éles sarkantyú beletévedt az előtte táncoló kisasszony könnyű ruhájába és a gazdagon ráncolt hullámzó fátyolruhát a csípőtől a sarkáig leszakította.”²²³

Az Anna-bálok szokása régebbi keletű, mint ahogy hinnénk. A 18. század végén haladó szellemű osztrák nemesek – a Martinovics-féle összeesküvésben vállalt szerepe miatt halálra ítélt Heberstreit főhadnagy kivégzése után – a bécsi Anna-kolostorpincéjében tartották titkos összejöveteleiket. Itt rendezték meg báljaikat is, amelyeken – liberális szellemiségük bizonyítására – még szolgálk is részt vettek. Innen terjedt el Magyarországra. Rendeztek Anna-bált Budán és Pesten, még Parádon és Pöstyénben, Bártfafürdőn is, de a füredi volt az igazi, a nagy esemény és ez is maradt két évszázadon át.

Ma már nem lehet pontosan megmondani, mikor volt az első itteni Anna-bál, de azt igen, hogy azoknak a szentgyörgyi Horváthoknak köszönhető, akik a reformkori Füred társadalmi életének központjába kerültek. Az első Anna-bált valószínűleg 1825. július 26-án rendezte meg Balatonfüreden a Horváth-házban szentgyörgyi Horváth Fülöp János leányának, Anna-Krisztinának a tiszteletere. A település centrumában álló 1798-ban elkészülő copf-stílusú épületben rendezett első bálon ismerkedett meg Anna leendő férjével, ittebei Kiss Ernővel, aki később a szabadságharc altábornagyaként a tizenhárom aradi vértanú egyike lett.

A szentgyörgyi Horváth család Zsigmond nevű sarja 1795 előtt két telket vásárolt Füreden a Savanyúvíz-forrás közvetlen szomszédságában, melyek egyikén 1798-ban felépítette házát, s a szomszédos telken kertet létesített. Négy fia közül az első Zsigmond kamarás, aranysarkantyús vitéz, 1810-ben grófi rangot kapott. A másik testvér, Antal lovassági ezredesként 1812-ben elesett a napóleoni háborúban. A harmadik testvér Fülöp János, s a negyedik testvér József, testőr majd kamarás; ők ketten vezették a füredi Horváth-házat. Az egyemeletesre épített ház copfstílusú homlokzata három részre tagolódott: a középső rész falsíkja fölül háromszögletű timpanonban csúcsosodott ki. A későbbi korabeli rajzok és metszetek (1837-től) az immár kétemeletes épület homlokzatának teljes oromzati vonalát egy szintben lévőnek mutatják. A kétemeletes Horváth-ház 1837-ben 84 lakosztállyával, 84 szobájával a legnagyobb volt a fürdőtelepen, déli és keleti oldaláról szép kilátást nyújtva. 1842 és 1847 között a magyar reformkor közismert politikusai nagyobbrészt a Horváth-házban szálltak meg, akik valamennyien barátai is voltak a ház gazdáinak.²²⁴

A reformkori Balatonfüred társadalmi életének központjában állt a Horváth család. Kiváló üzleti érzékük mindig is azt diktálta, hogy ne sajnálják a befektetéseket tágabb környezetük felvirágoztatására, vendégeik kényelmének tökéletesítésére, mert jól tudták ezzel saját boldogulásukat, anyagi gyarapodásukat is szolgálják. Talán nem járunk messze a valóságtól, ha azt mondjuk, hogy az első füredi Anna-bál megrendezését is üzleti megfontolások diktálták. Ez persze nem zárja ki,

²²³ idézi: BODROSSY 2013, 462-463.

²²⁴ BODROSSY 2013, 463.

hogyan a fiatal leány társasági bemutatása ne játszott volna szerepet, vagy hogy ne lett volna motíváló a politikai véleménycserék lehetőségének megteremtése, a nemzeti identitás nyílt felvállalása, demonstrálása. Ha ehhez hozzágondoljuk, hogy a települést olyan tehetséges emberek keresték fel, akik a gyógyító kúrákon túl élénk társasági életre – hogy azt ne mondjuk: szórakozásra – vágytak, akkor együtt a kép: a füredi Anna-bálok a nyár nagy multságát jelentették, később meg már „sikk” lett elutazni, erre az eseményre, a hölgyeknek itt pompázni kellett, és szükséges volt bemutatni az akkori öltözködés sokféle és bonyolult kellékét. Nem csoda hát, hogy a kosarakkal, dobozokkal, bugyrokkal zsúfolt kocsik valóságos táborot vontak a Horváth-ház, a Nagyvendéglő és a Gyönyörde – a fürdőépület – köré. Azt is tudjuk, hogy a bál jelentősége állandóan nőtt, néhány év múlva már három megye társadalmi eseményévé nőtte ki magát.

Az Anna-bálokat Schlachta Etelka²²⁵ soproni leány írta le a leghitelesebben, amikor édesanyjával Balatonfüreden nyaralt 1841-ben. Az Anna-bál a mai napig úgy él a köztudatban, hogy igazán hazafias és ízig-vérig magyar esemény, ahol Magyarország kultúrája került a figyelem középpontjába. Azt hinnénk a multságban magyar zene, magyar ruha, magyar táncok és sírva vígadó népséggel lehetett találkozni. Etelka leírásából azonban kitűnik, hogy ez az esemény egyáltalán nem a hazafiságról szólt. A korszak divatos táncai és zenéi határozták meg az akkori Anna-bált. 1841. július 22-éről írta: *”Bár sokkal több táncosné volt tegnapnál, de megsaporodtak a táncosok is, s főleg szorgalmuk. Egy szép barna jurátus: Kupricz (Kupricz Imre²²⁶) minden második tournál lejte velem. Nagyon szép fiú. Első francaise-t Szekrényessyvel (Szekrényessy József) a második colonne-ban, ismét igen jól ment, s ennek végével a leggratiozusabb francaise táncosnének, hallám magam körös körül nevezni! Bezzeg csak itt volnának Murray s Auerspergék – volnának vetélytársaim. Polkát ismét majdnem kizárólag Rónay Lajossal, néha különösen tapsra ismételtetvén az az – a két Inkey (Inkey Kázmér²²⁷ és Inkey Sándor²²⁸) Csúzy (Csúzy Pál²²⁹) s Szekrényessy is megforgatának olyannyira hogy le sem*

²²⁵ zajdéli **Slachta Etelka Szekrényessy Józsefné** (Temesvár, 1821. január 1. – Bp., 1876. február 20.): író, földbirtokos. Zajdéli Slachta Ferenc kamarai tanácsos és báró Hauer Terézia gyermeke. Liptó megyei régi magyar nemesi családból származott. Több irodalmi fordítása és kisebb novellája jelent meg álnév alatt. Apja 1837-es halálát követően anyjával Sopronba költözött, ahol férjhezmenetelig élt. Férje a „kis Széchenyiként” országos ismertségű székelyhidi Szekrényessy József (1811-1877) Pest első közjegyzője lett. Felnőttkori naplói értékes források a reformkor szegényes nőirodalmának. Szekrényessy Józsefné kilenc gyermeknek adott életet, köztük az első magyar úszó, első Balaton-átúszó, első magyar sportlap alapító, Szekrényessy Kálmánnak, a neves tárcacikk-író és vitorlázó Lajosnak, az edelényi kultúrmeccénás földbirtokos Árpádnak és az író Margitnak. – KATONA 2002, 126-129.

²²⁶ endrődi **Kupricz Imre** (Veszprém, 1812: november 5. – 1886. augusztus 22. előtt): jogász. Elszegényedett szentkirályszabadjai katolikus, köznemesi családban született. Királyi ösztöndíjjal folytatta tanulmányait jelentős részét: 1826 és 1830 között a székesfehérvári cisztercierekhez járt, majd a két humán osztályt a veszprémi piarista gimnáziumban 1830 és 1832 között végezte el. A győri királyi jogakadémián 1832 és 1837 között látogatta a két bölcsészeti és a két jogi évfolyamot. Jogi tanulmányok után, 1837-től ügyvéd-bojtár Pesten a Királyi Tábla mellett – főnöke Végh István volt -, egy év múlva letette az ügyvédi esküt. 1843-ban, Veszprémben megyei lajstromozó, 1847-től szolgabíró. A veszprémi Nemzeti Casinónak tagja, 1844-ben titkára, 1847 igazgatója. 1848. július 21-én közfelkiáltással választották Veszprém országgyűlési képviselőjévé. Az országgyűlést követte Debrecenbe. 1849. június 14-én, a veszprémi vásártéren népfelkelésre szólította a város lakóit, július 7-én a megye kormánybiztosává nevezte ki Szemere Bertalan. 1850. július 20-án halálra ítélték, majd kegyelmet kapott. A politikai életbe 1861-be tért vissza, amikor a veszprémi választókerület országgyűlési képviselőjévé megválasztotta, a Határozati Pártot támogatta. Későbbi életéről nincs adat, 1875-ben Sándor öccse halálakor még élt. – PÁLMÁNY I. 2011, 498-499; VARGA 2014,

²²⁷ pallini **Inkey Kázmér** (Pallin, 1818. február 22. – Nagykanizsa, 1882. november 30): honvédőrnagy. Jogot végzett, majd 1840-ben a kapornaki járás szolgabírájává választották. Egyike volt a zalai liberálisok kortesvezéreinek. 1844-ben lemondott hivataláról, és birtokán gazdálkodott. 1848 szeptemberében lett a Zala megyei önkéntes nemzetőrszázalój, majd az ebből alakuló 47. zászlóalj századosa. A szabadságharcot ezzel a zalai zászlóaljjal harcolta végig, 1849 áprilisától – őrnagyként – annak parancsnoka volt. A császáriak büntetésül közlegénynek sorozták be, de váltságdíj ellenében hamarosan leszerelték. A kiegyezésig birtokán gazdálkodott. 1868-ban ismét őrnagyként vették fel az újjászervezett m. kir. honvédséghez. 1872-ben alezredessé léptették elő, és 1876-ban vonult nyugállományba. – tudastar.dfmk.hu/zalaiak?p=447 Letöltés: 2016. október 12.

²²⁸ pallini **Inkey Sándor**: földbirtokos, János és báró Majthényi Erzsébet fia, Vas megye főjegyzője. 1895. november 3-án Pozsonyban halt meg, 85 éves korában. Táblabíró. Publicisztikai dolgozatai jelentek meg – NAGY V. 1859, 245-246.

²²⁹ csúzy és pusztaszentmihályi **Csúzy Pál** (Becsehely, 1819. szeptember 1. – Bécs, 1850. január 26.): országgyűlési követ, honvédőrnagy. A nagykanizsai gimnáziumban tanult, majd jogot végzett. 1845 és 1847 között a zalai liberális ellenzék egyik legradikálisabb hangadója volt. Az 1847-48-as országgyűlésen Zala megye követeként vett részt, egészen 1848 augusztusától a Mura mentén állomásozó zalaegerszegi nemzetőrszázalój parancsnoka volt nemzetőrszázadosként. Szeptembertől az „első zalai önkéntes nemzetőri zászlóalj”, majd novembertől az ebből alakuló 47. honvédszázalój parancsnokává nevezték ki. 1849 januárjában már az Alföldön harcolt alakulatával. A tavaszi hadjárat során részt vett a isaszegi és Pest alatti ütközetekben, majd Buda ostromában. A császáriak büntetésül közlegénynek sorozták be. Halálhíre 1850 áprilisában érkezett meg Zalába. – ZALAI Életrajzi Lexikon

ülheték. Itt is a legjobb táncosné címmel tisztelnek meg. A cotillont Szekrényessy kérésére Csúzy lejté elő...Tánc között mindig mondá, első szabály a táncos szemébe nézni – néha a hangászkarhoz közel betöltém kívánságát, azonban megvallom ritkán, mert risquirozám hogy a felforró indulat öt tacsusból kihozza, hogy a kiejtett „Ah!”-ot hallják, hogy a keblére szorítást látják. Ugyan különbözők báli udvarlói! Schmerzing (Schmerzing Tádé báró²³⁰) meleg, galant, csak engem látó azonban mellette szorosan étiquette-re néz, szerény, még kézszorítást sem merénnyel, Rónay (Rónay Móric²³¹) kokett, mint azon tánc, melyben legfőképp kitüntetett figyelemmel van irántam s pillantásaival, szépségével akar meghódítani. Igaz, nagyon szép, Miksámhoz hasonlít...Azonban egy váratlan udvarlóm támadt. Ma délben láttam egy négylovas hintót érkezni. Resi mondá egy fiatal úr, kit a konyha feletti szobába vezettek. Este egyszerre egy „jó estét” kapok. Hátranézek – ott Gludovác Pepi (Gludovác József²³²). Többé nem is távozott; valamennyiszer leültem, ő mellettem állott. Igen udvarias vala, társalkodása igen kellemes. Természetes, hogy ezen declaré udvarlás igen feltűnt. Vojnitsékkal²³³ egyszerre távoztunk. Midőn az ajtóhoz érünk, mondám Szekrényessyhez: „Kérem nyújtsa karját. Ezt ő ki nem kerülheté, s én, egész természetesen szorosan anyám mellett maradtam. Pintér (Pintér Mátyás) oldalamon haladott. Igen jól mulattam. Oly valami boldog érzés járja át minden tagjaimat.”²³⁴

Az 1825-ös kezdet után néhány évig csend volt, hiszen Anna Krisztina egy év múlva már férjhez ment, a kisebbik Anna pedig még nem érte el az eladósort. Az 1831-ben újra indult báli sorozat – szerencsére csak egy évre – 1834-ben megszakadt. Július 26-án kigyulladt a fürdőtelepi épület: a nagy készülődés közbeni szaladgálás miatt a konyhában a szakács a zsírt öntötte a tűzre, és a fellobbanó láng belekapott a zsíros üstbe. Ettől akkora tűz lett, hogy leégett az egész Horváth- és további két ház, a Nagyvendéglő, az Ó-fürdőház, de még a fák nagy része is.²³⁵

Előzmények nélkül a füredi fürdőtelepen az 1810-es évek közepén elkezdődött a színjátszás Balatonfüreden. A divatos európai gyógyfürdők közül Karlsbadra, Pyrmontra²³⁶ és Baden-Badenre²³⁷ irigykedve tekintettek a feltörekvő gyógyhelyek, amiatt is, hogy kőszínházaikban színvonalas

²³⁰ A poroszországi származású báró Schmerzing Gottlob-Friedrich cs. kir. altábornagy (1738-1793) fia volt báró Schmerzing Antal-Hannibál cs. kir. kamarás és huszárornagy (felesége nagyjeszeni Jeszenszky Anna) 1827. évi országgyűlésen nyer honfűsítést, már korábban feleségül vette Jeszenszky Annát, és 1820. július 26-án született báró Schmerzing Tádé, aki 1848 előtt a m. kir. cancelláriánál fogalmazóként szolgált. A Balaton mellett voltak birtokaik. – NAGY X. 1863, 90.

²³¹ zombori Rónay Móric (1813-1890): Torontál megye al-, majd főjegyzője, 1848-49-ben alispán. A bécsi cancelláriában 1781. augusztus elsején tartott árverésen a zombori uradalmat, a határához tartozó Dédenszeg és Ladány pusztával Oexel Mátyás József nagyszentmiklósi sörgyáros, német nemes vásárolta meg. Az Oexel család nemességét Magyarországon 1714. május 10-én, Torontálban 1791. augusztus 23-án hirdették ki. Nevüket 1839-ben változtatták Rónayra zombori Rónayra zombori előnévvel. – NAGY IX. 1862, 762.

²³² petőházi.Gludovác család 1706. július 25-én nyert címeres levelet János és fivére, András, melyet 1707. március 27-én Sopron megyében hirdettek ki. János fia, Ferdinánd, a kőszegi révnél volt vámszedő, átköltözött Baranya megyébe. Az ő kezükön a birtok megfogyatkozott, úgy hogy József 1843-ban már csak Polányban birtokos. János pedig haszonbérlet lett. József (az örökagyó), ki anyja, a lengyeltóti Lengyel családtól nagy örökjogot nyert. Bertalan Juliannának és Gludovác Ferencnek, a társszerző András fiának volt a fia, részben az akkori fejérvári custodiatus birtokában volt mernyei uradalomban, részben szentgyörgyi Horváth Zsigmondal másutt fekvő bérletekkel óriási vagyont gyűjtve, visszaszerezte nagy részét az egykori somlyai Fajszy jussnak és abban végrendeletileg a Gludovácokat és nővérének, Magdolnának, Márffy Istvánnának gyermekeit részesítette. – NAGY III. 1858, 415-416.; CSÁNKI é. n. 616.

²³³ bajsai báró Vojnits család: A család Dalmáciából származik. 1714-ben a szabadkai helyőrség lajstromában Miklós, András, József, Péter, Illés és Lukács szerepeltek. Lukács 1724 és 1734 között már hadnagy. 1737-ben István határőrségi zászlótartó. István Szabadka város felszabadítása körül szerzett érdemeiért, János testvérével és gyermekeivel együtt 1741. október 28-án Mária Teréziától címeres nemes levelet nyert. István 1743-tól Szabadka város főbírája, János pedig tanácsosa. István fiai: Lukács, aki 1734 és 1743 között határőrségi hadnagy, továbbá András, Jakab, József, Simon és Mihály, 1759. január 14-én megvásárolták a Zákó családtól Baja község felé 13 ezer forintért, de a királyi megerősítés és a bajsai előnév használatát csak 1793. december 16-án kapták meg. András fia, Fábrián 1790 körül Bács megye főszolgabírája, utóbb táblabíró, majd 1801 és 1819 között másodalispán. 1805-ben és 1807-ben a pozsonyi országgyűlésen a megye követe. Unokatestvérei: Antal, szintén alispán és Lőrinc táblabíró. Testvérük, József megyei esküdt. A család tagjai tevékeny részt vállaltak a megye életében. Nevezetesebb még Barnabás (Szabadka, 1808-1886. május 5.) szolgabíró (1829), 1844-től országgyűlési követ, 1845-től főszolgabíró, kinek felesége Perczel Etelka (Bonyhád-Börzsöny, 1807. november 1. - Szabadka, 1861. június 20.) Vörösmarty múzsája volt. – BOROVSZKY é. n./a, 600-601.

²³⁴ KATONA 2002/b, 143-145.

²³⁵ HORVÁTH 1999,

²³⁶ **Pyrmont:** település Németországban, Alsó-Szászország tartományban. Az ugyanilyen nevű fejedelemség fővárosa, az Emmer és a vasút mellett, a Bomberg lábánál, erdőkkel körülfogott völgyben, ásványvíz-forrásokkal és látogatott fürdőkkel, a Waldecki fejedelmkastélyával. – PALLAS XIV. 1897, 300.

²³⁷ **Baden-Baden:** Híres fürdőváros Németországban, Baden-Württemberg tartományban, az ország délnyugati részén, az Oosa folyó

előadásokat láthatott a közönség, Pymontban a hannoveri társulat lépett fel, a karlsbadi színház 1788-as megnyitóján Mozart Figaró házassága című operáját adtak elő, Baden-Badenben francia színtársulatok is játszottak egészen a porosz-francia háborúig. Nem tudni, hogy a karlsbadi színház felépítésének a híre eljutott-e Balatonfüredre, a külföldet megjárt fürdővendégek elhozták-e a híret a Balaton partjára? Österreicher József könyvének megjelenésétől (1781) a kamarai igazgatás végéig (1802) fennmaradt dokumentumok azt bizonyítják, hogy a füredi gyógyfürdő irányítói eligazodtak az európai gyógyfürdők világában.

Az 1780-90-es években Balatonfüred számára színházügyben még sem a külfölddel, hanem Pesttel és Budával való kapcsolat vált fontossá. A két városban az 1780-as években fellendült a német színjátszás és 1790-ben Kelemen László²³⁸ társulatával kezdetét vette a magyar nyelvű színjátszás is. A pesti németeknél a táncmultságok rendes helyén, a kocsmákban és a vendégfogadókban volt egyszerű tánc, bál és álarcosbál (redut), utóbbi tartását Mária Terézia 1772-ben a helytartótanács útján rendeletben szabályozta. A báli szórakozás és a színház az egykorúak felfogásában összekapcsolódott. Az 1849 előtti Magyarországon nyilvános rendezvényekhez, mint például az álarcosbál és a színház engedélyre, tartási jog megszerzésére volt szükség.²³⁹

A Balatonfüredre vonatkozó korai forrásokban is az éneklésről, zenéről, tánccról olvashatunk, és később jelenik meg a színház. 1777-ben Fejér Antal²⁴⁰, Heves és Külső-Szolnok megye táblabírája a Füredi Savanyú Víznek hasznául című versében a vendégek idejét kitöltő zenéről és tánccról így írt:

*Madarak zengését musika követi,
Melynek most éj félig soha nints szüneti,
Némelly a mint szemét álmábúl fel veti,
Már nyugott lábait tánczhoz egyengeti.”²⁴¹*

A balatonfüredi színház az ország harmadik kőszínháza, megalapítását Kisfaludy Sándor kezdeményezte. A megalakulás körülményeit későbbi, de hiteles leírásból jól ismerjük. 1828 július havának első napjaiban jó barátok, jó hazafiak állandó társasága beszélgetett a füredi gyógyvíz közelében. Hevenyészett asztalokat és székeket raktak ki a nagyvendéglő mellé, a sűrű lombú cserfák alá. A társaság központja Kisfaludy Sándor volt. Akkor még csak ötvennyolc éves erős férfialak, kopasz homlokkal, de alig szürkülő vörösbarna bajusszal és oldalszakállal. Sötét posztó attilája s nyaka hatalmas selyem kendővel állig szorosan becsavarva. Körülötte ülnek: Bezerédj István Tolna megyéből,

völgyében. Egyike Európa leglátogatottabb fürdőhelyeinek. Régi része amfiteátrumszerűen épült egy dombon, újabb, pompás hotelekben, igen szép villákban gazdag része pedig a domb lábánál épült. A legjelentékenyebb épületek: egy római templom helyén épült plébániatemplom, melyben a badeni örgrófi család 14 tagja van eltemetve, az evangélikus templom gótikus stílusban, az új orosz templom szép freskókkal, a görög templom aranyozott kupolával, Konversationshaus különböző célokra szolgáló díszes termekkel, az ivócsarnok freskókkal, a reneszánsz stílusban készült Friedrichsbad és a város fölött az úgynevezett új kastély, a badeni nagyherceg nyári lakóhelye. Termái több mint 20, 1350 méter mélységből fakadnak, meleg, egy kissé sóízűek; a főforrás az „*Ursprung*” (24 óra alatt 1750 hektoliter vizet ad) főképpen klórnátrium, klórlítium és klórkalciumból áll; fürdésre, ivásra és befecskendezésre használják elsősorban; görvély, légcső-katarrus, köszvény ellen és a végbél tevékenységének előmozdítására. Sétahelyei között első helyet foglal el a „*promenad*” és a lichterthali fasor (este felé a fürdővendégek korzója). A fürdővendégek szórakoztatására szolgál még a színház és az augusztus végével rendezett lóversenyek. – PALLAS II. 1893, 446-447.

²³⁸ **Kelemen László** (Kecskemét, 1762. július 26. – Csanádpalota, 1814. december 24.): színész, színigazgató, fordító. 1781-ben a pesti piaristáknál tanult; tevékenységéről csak bizonytalan adatok vannak. 1790-92-ben Pest város alkalmazottja, kántor. 1790-92-ben az első Magyar Nemzeti Játékszíni Társaság alapító tagja, egy időben vezetője, 1792-95-ben színésze volt. 1795-től Nagyváradon tisztviselő. 1799-1801 között az újjászervezett színtársulattal Nagyváradon, Szegeden, Kecskeméten, Nagykőrösön, Gyöngyösön és Losoncon játszott, de tönkrement, és felhagyott a színésszettel. 1802-14-ben Ráckevén, Makón és Csanádpalotán kántor, ügyvéd és iskolamester volt. Színházszervezői tevékenysége jelentős; fáradszóról próbálta megszerezni a társulat működéséhez szükséges pénzt, ennek érdekében kérvényeket, kiáltványokat írt. Színészként kisebb karakterszerepeket játszott. – MARKÓ III. 2002, 831.

²³⁹ LICHTNECKERT é. n.

²⁴⁰ **Fejér Antal** (? – 1790 vagy 1791.): ügyvéd, költő. Az eperjesi kerületi tábla jegyzője, Heves és Külső-Szolnok egyesült megyék táblabírája, 1764-től báró Haller Sámuel tábornok udvari jogásza volt.

²⁴¹ LICHTNECKERT é. n.; BODROSSY 2013, 465.

Bezerédj György²⁴² Vas megyéből, a költőnek sógora, a szép Szegedy Antónia férje, Vigyázó Ferenc²⁴³ Pestről, dabasi Halász Sámuel²⁴⁴ Veszprém megyéből, Eörsi Nagy Antal Székesfehérvárról, Marocza Dániel Felsőörsről és Fülöp József mérnök és főpostamester Veszprémből. A nemzeti játékszínről folyt a szó. Keserű szavakkal panaszolták, hogy a német színész kényelemben él, a magyar bódében, ólban kucorog, nincs állandó helye. – Dehogyan nincs, Uraim – toppan oda egy ismeretlen és elmagyarázza, hogy jelenleg a közeli fa alatt alszik, szalmát egy jobbágytól kapott. Ha esik, bemegy a Bolha zsidó vendéglőjébe. Tóth Ferenc vagyok – mutatkozik be végezetül – magyar színész. Az urak összenéztek s „hazafiúi mérges fájdalomban” elhatározták, hogy színházat építenek.²⁴⁵

A fürdőzők között gyűjtést rendeztek, aránylag szép sikerrel, de mindez nem lett volna elegendő, ha a megyei hatóságok támogatását nem sikerült volna megnyerni. Kisfaludy maga fogalmazta és terjesztette a közgyűlés elé a füredi színházra vonatkozó kérvényét. Javasolta, hogy Füreden legyen az állandó színház, mert itt mindig lenne közönség, hisz a főurak és a köznemesek itt töltik a nyarat. A megyegyűlésen azután Deák Antal első alispán²⁴⁶, Csányi László²⁴⁷ és a fiatal Deák Ferenc segítségével sikerült megnyerni a rendek támogatását. Az építkezés gyorsan haladt, 1830 novemberében kezdődött és 1831. július 3-án megnyílt a színház, a telket a tihanyi apát biztosította.²⁴⁸

Füred közönségének műveltségét, ízlését, igényeit és anyagi helyzetét tekintve, egyike volt azoknak az akkor igen ritka helyeknek, ahol a színészet lelkes pártfogásra talált még oly időszakban is, amikor az egész ország lakossága elfoglalva a nyár legfontosabb munkáival, az aratással és csépléssel, a legkevésbé ért rá arra, hogy szórakozzék, így a füredi fürdő, ahová a betegek és üdülők épp ebben az időben gyűltek egybe, úgyszólván az egyedüli volt messze vidéken, ahol a színészeknek bőséges jövedelemre nyílt kilátása. A füredi előadások az 1830-as években eseményszámba mentek.

²⁴² bezerédi **Bezerédj György** (Vámoscsalád, 1779 – Kissenye, 1768. szeptember 23.): tanácsos. Jeles közéleti személyiség, jogász. Francia, olasz, latin nyelvtudással rendelkezett. Tudománya és hazafisága következtében nagy tekintélynek örvendett. Vas megye tiszteletbeli jegyzője, majd főispánja, Veszprém megye követe, cs. és kir. udvari tanácsos. Bezerédj György iskoláit Szombathelyen kezdte, a szombathelyi líceum tanulója volt 1794 és 1796 között. A szombathelyi évek után Pozsonyban jogot tanult, ahol 1798-ban szerzett jogi diplomát. Pesten, majd Vámoscsaládon indult el jogi pályája, rövidesen Vas megye tiszteletbeli jegyzőjévé nevezték ki, majd 1802-től részt vesz az országgyűléseken Vas-Veszprém megye, majd Kőszeg város követeként. Kőszegre s így véglegesen Vas megyébe is 1829-ben került, mint a kőszegi kerületi tábla elnöke. Szegedy Antóniával kötött házasságából hét gyermek született. – BOROVSKY É. N. 561; RÉVAI III. 1911, 267.

²⁴³ A bojári gróf **Vigyázók**: régi nemesi család, Veszprém megyéből származtak, s nevük korábban Wachter volt, ősük Wachter Gergely 1671-ben kapott címeres nemeslevelet (armálist), mely ugyan elveszett. A család későbbi generációi szorgos munkával, részben polgári foglalkozásokat űzve (mint pl. serfőzés), részben kölcsönügyletekkel és jelzalogok lekötése révén, gazdálkodással, valamint kiváló házassági politikával növelték földbirtokaik számát és vagyonukat. Németes nevüket Pál magyarosította Vigyázóra. A birtokok növekedésével a vármegyei politikai pálya is megnyílt előttük: főszolgabírák, táblabírák, királyi udvarnokok kerültek ki közülük. – NAGY XI. 1865, 189; RÉVAI XIX. 1926, 230.

²⁴⁴ dabasi **Halász Sámuel** (1778. – Szilashalás, 1862. május 13.). A Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyéből származó rendkívül kiterjedt, 1669-ben nemesi címet nyert dabasi Halász családnak az előnevet adó Dabas településen nem kevesebb, mint 18 kúriája állt. A familia nemesi levelét 1818-ban hirdették ki Fejér megyében. Felesége: Magyary Kossa Anna (Gyöng, 1789. október 19. – Gyöng, 1810. március 28.) Kastélyuk Kápolnásnyéken állt. – NAGY V. 1859, 24-25; RÉVAI IX. 1918, 384.

²⁴⁵ KÖHEGYI 1970, 95.

²⁴⁶ kehidai **Deák Antal** (Söjtör, 1789. április 15 – Kehida, 1842. június 20.): politikus. Deák Ferenc bátyja. 1804 és 1808 között a győri akadémián jogot tanult, 1809-ben hadnagyi rangban részt vett a nemesi felkelésben. 1811-től ő kezelte a családi birtokot. 1809-től Zala megyében a kapornaki járás alszolgabírája, 1821-ben lemondott, de a megye életében továbbra is tevékenyen részt vett; 1828-1831-ben a megye első alispánja. Az 1825-1827-i és 1830-i és 1832-1833. évi országgyűlésen Zala megye egyik követeként a mérsékelt liberális ellenzékhez tartozott. 1833-ban öccse, Deák Ferenc javára lemondott követi tiszteről, csak a megyei közéletben vett részt és birtokain gazdálkodott. Baráti kapcsolatban volt Kisfaludy Sándorral és Vörösmarty Mihállyal. – MARKÓ II. 2001, 62; PÁLMÁNY I. 2011, 870-871.

²⁴⁷ **Csányi László** (Csány, 1790. – Pest, 1849. október 10.): politikus. 1809-től mint huszártiszt harcolt a napóleoni háborúban, sebesülése után kilépett a hadseregből, s táblabíró lett. A reformkorban a Zala megyei ellenzék egyik vezére, Deák Ferenc egyik közeli barátja. 1848. március végétől a kibővített Közcsendi Bizottmány tagja, április 10-től a Dunántúlon miniszteri biztos, június 2-től Zala, Somogy, Baranya és Tolna megyék, valamint a Jelacic ellen harcoló dunántúli hadsereg főkormánybiztosa, részt vett a pákozdi és a schwechati csatában. 1849. január elején, a kormány és az országgyűlés Debrecenbe költözését követően Windischgrätz herceg csapatainak bevonulásáig Pest-Buda, január 27-től Erdély teljhatalmú kormánybiztosa. 1849. május 2-től augusztus 11-ig. Szemere Bertalan kormányában közlekedési miniszter, 1849. június 15-től a keszthelyi választókerület országgyűlési képviselője. 1849. június elejétől Budán működött, júliusban a kormánnyal együtt elhagyta Pest-Budát. A világosi fegyverletétel után nem menekült el, hanem Sarkadon jelentkezett az oroszoknál, akik átadták az osztrákoknak. Az osztrák hadbírósg kötél általi halálra ítélte, s kivégezték. – MARKÓ I. 2001, 1084-1085.

²⁴⁸ KÖHEGYI 1970, 95-96.

A Balatonfüreden található források vize szénsavban gazdag, ezért is nevezik savanyúvíznek. A három, közkétként is működő forrás vizének összetétele némileg eltérő. A Balaton északi partjánál lévő szénsavas források utóvulkanikus tevékenység eredményeként jöttek létre. A vízből a szénsav a bőrön keresztül felszívódik, továbbá a víz fölött összegyűlő szénsavgáz belélegzése, a víz hőmérséklete együtt javítja a belső szervek vérellátását, elősegíti a szívizom vérrel, oxigénnel való ellátását. Ennek köszönhetően a szénsavas fürdő hatékonyan alkalmazható a szívbetegségek és a különféle szívbillentyű bántalmak gyógyítása során.

A szénsavas ásványvizet tapasztalati úton használták mindaddig, amíg Schuster Józsefet²⁴⁹ nem bízták meg a fürdőorvosi teendőik ellátásával. Meghatározó volt ebben Heinrich Johan Crantz²⁵⁰ vegyelemzése, és már ekkor egyéb külföldi hasonló jellegű ásványvízzel kezdték összehasonlítani. A 19. század elején úgy tartották, hogy az ásványvíz elsősorban erősítésre alkalmas, jó hatása a sápkor ellen, légzési zavaroknál, idegbántalmaknál, verőér-rendszeri megbetegedéseknél. Nem javasolták viszont magas vérnyomás és gyulladások esetén. Az orvos nem a rendelőben, hanem a sétányon, az ivókútnál sétálva hallgatta meg a betegek panaszait és írta fel a recepteket. Az ásványvíz mellett még hosszú ideig más gyógy módokat is alkalmaztak. Így:

- a Balaton vizével a tengeri fürdőket kívánták helyettesíteni;
- a Balaton iszapját Heller Flórián²⁵¹ elemzése alapján idegzsábjára és csúzos bántalmakra;
- a birkasavót a Savós-forrás vizével keverve légúti megbetegedések kezelésére és
- a szőlőkúrát általában erősítésre használták.²⁵²

Gyógyfürdőhellyé válását is – a kedvező természetföldrajzi adottságok (fekvése, klimatikus viszonyok stb.) savanyú vizének köszönhetően, melyet az orvosok a legkülönbözőbb betegségek gyógyítására javasoltak. Főként emésztő- és légzőszervi, vérkeringési zavarok, ideg- és izomrendszeri bántalmak és nőgyógyászati megbetegedések hatásos ellenszereként reklámozták.²⁵³

Bél Mátyás 1731-ben járt a Balaton környékén. Fürdről így írt: „Nagyobb hírnévre és látogatottságra tett szert a másik fürdő, melyet Tihany félszigetén túl Förd falu igazgat. Ez már erősen savas forrás, kettős kútja is van és körülbelül 30 ölnyire fekszik a tó partjától. Az egyik kút vize inkább ivásra használatos, mivel sokkal hígabb és kellemesebb ízű a másiknál. A másik kút nem ad oly kellemes ízű vizet, de sokkal bőségesebben, éppen ezért inkább fürdésre, mint ivásra alkalmas. Ehhez a kúthoz egy kis épületet is hozzászerkesztettek, melyben fürdés céljaira a vizet melegítik és akik használni akarják, azoknak kimérik. Ennek a jó híre május hónapban tömegesen csábítja ide az embereket s mivel a kis házikón és egy másik épületeken kívül a közelben sehol sincs az eső és napsütés ellen menedék, számos szétszórtan felütött sátrakban tanyáznak.”²⁵⁴

Vályi András írja Balatonfüredről országismertető munkájában: „Füredi savanyú víz. Szala Vármegyében, földes Ura a' Religyiói Kintstár, fekszik Fürednek szomszédságában, Balaton Tava partján. Nevezetes e' kútfő nem tsak Magyar; hanem még külső Országokban is, mind jó izére, mind pedig külömbféle orvosló hathatosságaira nézve, mint hogy esztendőről esztendőre szaporodnak az azzal élő Uraságok; a' Vendégfogadók, és más megkívántató alkalmaságok is azokhoz képest megsaporítottak. Roppant nagy épületet építtetnek itten Királyi Tanácsos Gludovátz, és Tit. Horváth

²⁴⁹ **Schuster József**: székesfehérvári seb orvos. Az 1716. évi tihanyi apátsági birtokösszeírásakor beírták, hogy Balatonfüreden savanyúvizek vannak. A kórház helyén Tenkovits Miksának másfél holdas telke volt, ezen fakadt az a forrás, melyhez fürdőházat építtetett és tíz fürdőkádban kazánnal melegített savanyúvízben biztosított fürdést a vendégeknek. Halála után özvegye 1741-ben eladta a fürdőt Schuster József orvosnak, aki azt haláláig üzemeltette. 1749-ben örökösaitől bérbe vette az egész területet Lécs Ágoston tihanyi apát. 1759. július 30-án Lécs apát véglegesen megvásárolta az özvegytől az ingatlant és hét kisebb fürdőházzal, 23 fürdőkáddal megvetette az alapját a savanyúvízi gyógyhelynek. – DOBOS 2008, 77-80.

²⁵⁰ **Heinrich Johan Nepomuk Crantz** (1722-1799): bécsi botanikus, szülész, farmakológus. Eleinte orvos, majd a botanika tanára volt a bécsi egyetemen. Megpróbálta a Habsburg monarchia valamennyi gyógyvizét ismertetni egyetlen monográfiában. – PALLAS IV. 1893, 561; PACZOLAY é. n ; DOBOS 2003, 69-72.

²⁵¹ **Heller Flórián János** (1813-1871): osztrák patológus

²⁵² DOBOS 2008, 78-80.

²⁵³ HUDI 1988, 112.

²⁵⁴ DOBOS 2008, 77-80.

Uraságok, melly ha a' mint már kevés híjja van, egészen vidéknek mint egy újj tekintetet fog szolgál-
tatni; a savanyú vízzel élő Uraságoknak pedig kívántt jó alkalmatosságokat. A' kútfő az előtt fedezet-
len vala, de már most márványkövel van körül véve, és felül lévő vas róstélyozattyán lehet belőle a'
savanyú vizet meríteni; körülötte pedig a' kő oszlopokon kívül, alkalmas ülések készítették, tovább
egynehány (sic!) lépéssel van hasonló zár alatt a' más kútfő, melly a' mostani Füredi Doctoroknak
állítása szerént sok vasat foglal magában; a' mellett pedig fürdő szobák. A' külömbféle Úri vendégek
számokra készültt épületeken kívül pedig killyebb sétáló helyek is vagynak, s' nem tsak a' betegeknek:
hanem a' magok mulattatása végett, nyárban ide utazni szokott Uraságoknak is kellemetes mulatási
helyet szolgáltat. E' kútfőnek tulajdonságairól lásd (a) Almanach von Ungarn. Rendtartásairól pedig
Királyi Tanácsos Rátz Sámuel²⁵⁵ Doctor, és Profeszszor Úrnak munkáját e' tzim alatt: A' borbélyi
tanításoknak Ildik a darabja Pesten. 1794.²⁵⁶

Magda Pál szerint: „Füred a Balaton m. közel Tihanyhoz: szomszédságában van ama híres és
hasznos Füredi savanyú víz és ferdő, melly a Dunántúl lévő területben leg jobb. Részei. Erős álthal-
tó spiritus: vasas agy, melly az előbbenitől fel oldoztatott, emésztő föld; sok alól hajtó só, melly igen
keserű: kevés só víz. Haszna; megerősítő, feloldozó és meg emésztő ereje van; használ tehát a gyomor-
nak és hasnak erőtlenségében, hideglelésben, májnak, lépnek, vesének anya méhnek meg szorulási-
ban, hypochondriában, fekete epének; sárgaságnak s Fövénybántásnak nyavalyáiban a hószámnak
rendetlen folyásában. Szolgál ezen víz ferdőképpen is, és akkor a természetet meg erősíti és nyitja.”²⁵⁷

Fényes Elek 1847-ben így írt Balatonfüredről: „Füred f. igen közel a Balatonhoz. Szőlőhegye igen
erős, olajos, aranyszínű bort terem. De legnevezetesebbé teszi e helyet a helységtől csak egy órán-
egyedre eső Európaszerte híres savanyú víz forrása és fürdő helye. Helyben a füredi víz, kivált nagy
melegben igen erős, de messze vitetvén, erejét elveszti. Használ a vérköpésekben, vérfolyásokban,
a gyomorerőtlenségeiben, a máj-, lép-, vesének megkeményedéseiben a hypochondriában, sárgaság-
ban, a fővénynyavalyában, s az anyaméh betegségeiben. A forrást hosszas négyszegben veszi körül
a sétálólhely, melly gyönyörű hársfákkal van beültetve. A mulató kert szélén nem régiben épült egy
játékszín. A hideg fürdőhöz, minthogy a Balaton nádasában van építve, egy hosszú híd vezet. Végre
említést érdemel az ugy nevezett Angolkert, melly különböző fákkal, csemetékkal lévén megrakva, s
több kanyargós, hegyen völgyön vitetett utaktól átmetszve, igen kellemes nyugvó helyet ad a fürdő
vendégeknek.”²⁵⁸

A füredi Savanyúvízben (ez a füredi fürdő közismert elnevezése a 19. században, a fürdőtelepet
ezzel a névvel különböztették meg Füred falutól) az ivókút mellett négy éven keresztül (1836 és
1840) között volt egy könyv, melybe mindenki beírhatta véleményét a fürdőhelyről. A panaszok
elég ismerősen csengenek mai fülnek is: hangos a zene, rossz az étel, modortalan a kiszolgálás,
kihívóan öltözködnek egyes vendégek. Volt, aki a táncterem leparkettázását kérte számon, más a
szolgálókra panaszkodott, de a külföldi vendégeknek is akadt néhány keresetlen szava a helyiekre.
A könyvet a fürdő üzemeltetői azért tették ki, hogy megismerjék a vendégek véleményét. E bejegy-
zésekből kiolvasható, hogy milyen társadalmi állású vendégek jártak fürdeni Balatonfüredre.

„Füredi savanyúvíz, közel a Balaton partjához, egy meneteles völgyben, melly nem látszik meg az

²⁵⁵ **Rátz Sámuel** (Pest, 1744. március 30. - Pest, 1807. február 24.): Orvosi tanulmányait Bécsben folytatta, oklevelet 1773-ban szer-
zett. Ezután Nagybányán működött, mint kamarai és tiszti orvos. 1777-től a Budára áthelyezett egyetem rendkívüli tanára, majd
1783/84-től kinevezték az orvoskar élettan tanárává, mely tanszéken haláláig adott elő. Helyettesként oktatta a belgyógyászatot
(1785/86), az elméleti orvostant és állatorvostant (közegészségtan és törvényszéki orvostan együtt (1802/1803), valamint az anató-
miát (1805/1806, 1806/1807). Nyilvános gyakorlatát a katonai kórházban tartotta, valamint széles magánpraxist folytatott. Híve
volt a magyar orvosi szaknyelv megerősítésének és a magyar nyelvű szakoktatásnak. Elsőként írt magyarul élettan tankönyvet (A
physiologiának rövid summája. Pest 1789.) elsősorban a nemzeti nyelveken (magyar és német) tanuló sebészhallgatók részére. A
magyar, német és latin mellett otthonos volt a görög és francia nyelvben is. Az 1781/1782-es, az 1790/1791-es és az 1796/97-es tan-
évben az egyetem orvoskarának dékánja volt. Mária Terézia arany érdeméremmel tüntette ki, később királyi tanácsosi címet nyert,
illetve Hont megye táblabírái sorába választotta. – baratikor semmelweis.hu/galeria/page.php?14 Letöltés: 2016. szeptember 13.

²⁵⁶ VÁLYI I. 1796, 699.

²⁵⁷ MAGDA 1819, 302-303.

²⁵⁸ FÉNYES II. 1847, 87.

útról, míg az ember a mulató erdő sarkához nem jut. Itt egy lejtő következik, melyet elérvén, szeme előtt van messze földről ide vágyott utazónak a savanyúvíz egész ditsőségében. Balról a lemenetelnél vagyon mindjárt egy nagy udvarú vendégfogadó ezen alól az istálók, kotsiszínek, és ezeken ismét alól a patika, és fürdőházak...E forrást hosszas négy szögben veszi körül a sétálóhely, mely gyönyörű hársfákkal vagyon beültetve olly sűrűen, hogy a napnak tikkasztó hevétől a mulatók egészen mentve vagynak, mellyeknek a mulatási időben nyilván virágjok, kellemes szaggal töltik be a teret. A fák alatt imitt amott tsinos padok és asztalok vagynak kirakva, a fáradtaknak elfogadására, és a jádza-ni kívánók számára. A sétálóhely apró követskékkal van megtöltve, melly minden reggel tisztára kisepergetik...A mulató kert szélén épült nem régiben Játékszín is, melly egészen ugyan még nem kész: de már a jádzásra alkalmas és adatnak is benne játékok. Nyugatra vagynak a szállások, boltok, közönséges vendéglők két sorban, nagy utszát képezvén, többnyire emeletesek, jó ízléssel épültek, mellynek eleje hasonlólul hársfákkal vagyon beültetve. Ezen két sor épület között kell kimenni a hideg fürdőbe, mellyre mivel a Balatonban a nádasban vagyon épülve, hosszú deszka híd vezet be. Méltó megemlítenem a mulató kertet is, mellyet az ide való nép Ánglus kertnek nevez. Ez hazai fákkal és tsemetékkal van béültetve, útjai mulattató tsavargásúak hol hegyre mennek fel, hol völgyre szállanak alá, és jól töltöttek. Néhol vagynak benne szürü nagyságú puszta helyek is, és az utak mellett nyugvó padok, Szép hely, de mivel jobbadán a Vénus madarai ebben tartózkodnak, lesvén a prédára: a jobb ízlésűek és erkölcsűek tsak a forrás mellett mulatnak...²⁵⁹

A Csapó család tagjai is minden füredi jelenlét alkalmával használták a savanyú vizet.²⁶⁰ Csapó Ida írta 1830-ban Bécsből szüleinek: „Vigasztalva érttem hogy Kedves szülőim az Füredi savanyó vízzel szándékoznak élni, nekem is ezen kút és a hideg fürdők gondolom hogy hasznossak lehetnének, de már most az Uramat elnem hagyni ígértem.”²⁶¹ Id. Augusz Antal Szekszárdról 1828. július 28-án kelt levelében írta Csapónak: „Többnyire tisztelem a Tettes Aszszont és a Kis aszszont, és kívánom, hogy a Füredi Édességek édes Íze – soka a szép szájokba – és a Savanyo víz egészséges éltető Ereje soká marados, és tartós legyen Ereke Inakba.”²⁶² Perczel Sándor²⁶³ Bonyhádról írta 1833. július 7-én kelt levelében: „Kívánom hogy leg jobb foganatu legyen a savanyo Víz és fürdő, és hogy szerentsésen megérkeztek.”²⁶⁴

²⁵⁹ OLÁH 1834, 51-96.

²⁶⁰ Bezerédj István írta Pozsonyból Csapó Dánielnek 1834. július 10-én: „Sajnálkozva érttem két rendbeli leveledbül – az elsőt ma hozta Pali – egészségeddel volt újabb bajodat – vigasztal még is a reménység hogy csak már megfordul – és a Füredi víz, mellyet ugye szabad igen szépen kérni, édes Danim! Te csak egészség állapotját tekintve, és ugy mint ez kíványa szoros dietával, és alkalmaztatással fogsz használni – visza hozza egészségedet. Nem kell mondanom menyire ohajtom ezt mint erántadi szives szeretetembül, mind a köz tekintetébül.” – MNL TML Csapó család iratai – ifj. Bezerédj István levele Csapó Dánielhez Pozsony, 1834. július 10. 47. doboz 114. pall.

²⁶¹ MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Bécs 1830. 38. doboz 36. pall.

²⁶² MNL TML Csapó család iratai – id. Augusz Antal levele Csapó Dánielhez Szekszárd 1828. július 28. 47. doboz 114. pall.

²⁶³ bonyhádi **Perczel Sándor**, (Bonyhád-Csócske puszta, 1778. november 2. - Bécs, 1861. május 10.): Perczel Gábor és jobaházi Döry Rozália nyolcadik gyermeke volt. A nemesi családokban, így a Perczelek közül is számosan választották a társadalmi felemelkedés lehetőségének a katonai pályát. Perczel Sándor pályaválasztását részben ez a kialakult gyakorlat, részben apja korai halála befolyásolta. 1793-ban, tehát mindössze 15 évesen a Vécsey huszárezred kadétja. 18 éves korában alhadnagy, majd hadnagy lett. Hét év alatt a harcokban tizenháromszor sebesült meg. Gyógyulását követően ismét ott található a harcolók között. Amikor azonban az áldatlan állapotban zajló téli harcok idején jobb lába is megfagyott, nem folytathatta többé a lovas katonai életet. Ekkor 22 évesen leszerelt és visszatért Tolna megyébe. 1800 októberében Tolna vármegye közgyűlésén a nemesi felkeléshez jelentkezett. Jelentkezését elfogadták és a második cohorshoz századparancsnoknak nevezték ki. Tolna és Baranya megyék táblabírája volt. 1801-től a család Bonyhád-börzsönyi birtokán gazdálkodott. Feleségül vette kajdachi Kajdachy Erzsébetet. Házasságukból 1801 és 1829 között 18 élő utód született, és közülük 16 megért a felnőttkort. Jó gazdának bizonyult. Perczelnek olyan elismert szaktekinélye volt a dohánytermesztésnek, hogy a kor egyik legkiválóbb gyakorló mezőgazdája, Csapó Dániel is hozzá fordult tanácsért. Sem Tolnában, sem Baranyában nem vállalt állandó elfoglaltságot jelentő megbízatást. 1811-ben az inszurgensek utánpótlását biztosító bizottság tagja. 1826-tól táblabíró, majd 1831-ben az országos küldöttség által készített munkálatok vizsgálatára kiküldött megyei bizottság tagja. 1831. július 15-től a kolerajárvány miatt felállított központi kiküldöttség tagja, helyi elnöke Bonyhádon. 1836-ban a völgyiségi járásban nemesi összeírást végző kiküldöttség elnöke. Viszont 1832-ben visszautasította az alispáni jelölést, amellyel Baranya vármegye meg kívánta tisztelni. Nem vonult vissza teljesen a közélettől, hiszen 1848-ban a vármegyei közgyűlés az állandó választmány tagjává választotta. Ötéves özvegyesség után túl a hatvan éven, 1841-ben ismét megházasodott. Ettől kezdve egyre gyakrabban volt távol a birtokaitól. A telet rendszeresen Bécsben töltötte. 1849 után a birtok irányítását a politikától teljesen visszavonult Béla fiára bízta. 1861. május 10-én Bécsben halt meg, hamvait Cikón temették el apja és nagyapja mellé. - DOBOS 2001, 81-90; GLŐSZ 1991, 88.

²⁶⁴ MNL TML Csapó család iratai – Perczel Sándor levele Csapó Dánielhez Bonyhád 1833. július 7. 52. doboz 194. pall.

Bárfay László²⁶⁵ így ír naplójában balatonfüredi napjairól: „Egy ideig a sétahelyen járdaltunk vízivás közben. A séta 125 lépés hosszú. Nagylevelű hársfák (de még fiatalok) sorban vannak ültetve s talán 8 vagy 10 sétaösvényt képeznek. Mintegy a közepén áll a savanyúvíz kútja. A felette álló szín vagy gloriette 8 oszlopú mellyeken a zszindely-fedél nyugszik, toronykával a tetején. A vízivók négy oldalt akárhol állanak meg az oszlop nyílásokon, pohár víz nyújtatik fel nekik az e végre oda rendelt két szolga által. Belülről lépcsők vezetnek mind a négy oldalon le a forráshoz, melly gömbölyűre készített vörös márvány kútban fakadoz fel. A szolgák lent állanak s ollyféle botokkal merítgetik a vizet, mint a golyókat szokták a billiárd lyukakból kikapni a markeurök. A pohár, akárki ivott belőle, minden odanyújtás előtt kiöblítetik. A víz merítő szolgának nem fizet az ivó semmit, s annak tilalmas nem csak kívánni, de elfogadni is pénzt ajándékot. Van a kút mellett asztalon könyv, melylybe akárki szabadon írhatja kívánságát, ha akarja. A sétahely végén, dél felé, (a Balaton felé) csinos kis épületkében tiszta árnyékszékek találatnak a vízivók számára. Az orvosok úgy szokták rendelni, hogy minden félórán egy poharat kell inni, s azon közben fel s alá járkálni. Némelly ember 6-8 pohárral iszik s annyi félórát szaladgál, többnyire délelőtt; de isznak délután is 5 óra után. Reggel már 5kor kezdik némellyek a vízivást, de legtöbben 8kor; az ivás ideje tart 11ig; akkor rendszerint vasrostély borítatik a kútra, s csak a csöveken kifolyó vizet foghatni fel edényekbe. Én a nap minden részében s minden rend nélkül ittam, s legkisebb változást sem tapasztaltam. – A víz jó, kellemes ízű, de nem erős, bár némellyek azt állítják, hogy a fejbe űzi fel a vért s a hast hajtja. Tükörbe nézés, kalapemelés tiltvák. – Reggeli 8 óratul délig a sétahelyen muzsika zeng, váltva cigány és német banda által. Ugyan ezek játszanak az ebéd felett is a nagy teremben, egy nap cigány más nap német.”²⁶⁶

Balatonfüred egy újabb gyógytényezőjeként vették számba a 19. században a Balaton vizét, amely vélekedések szerint „szembetűnő hasznot okoz frissítő, erősítő gyógyerejével.”²⁶⁷ Balatoni fürdőépület felállítását már 1800 táján tervbe vették, megvalósítására azonban csak később nyílt lehetőség. Egyesek szerint az 1802-ben visszaállított tihanyi apátság, a tulajdonos 1819-ben építette az első balatoni fürdőházat. Az arácsi parton 1821-ben, a nádor hitvesének itt tartózkodásakor épült fürdőház. Nyilván ez is szerepet játszott abban, hogy 1822-ben az apátság is felállította a hat „osztályból”, azaz cölöpökre ácsolt szobákból (kabinokból) álló fürdőt. Felét a nők, felét a férfiak vehették birtokukba. Mindkét nem képviselői választhattak egy-egy nagyobb (3-4 személyes) és két-két kisebb (2-3 személyes) szoba közül. Ha valaki a teljes bérleti díjat kifizette, természetesen egyedül is fürödhetett a Balatonban.²⁶⁸ Még 1836-ban, amikor a fürdőt saját kezelésbe vette tulajdonosa, a bencés rend, életbe lépett az előző esztendőben megalkotott fürdői rendtartás. Ennek értelmében a fürdővendégek adatait feljegyezték, ha magánházaknál szálltak is meg. 1839-ben jelent meg először nyomtatásban egy ilyen vendégnévsor vagy fürdőlista.²⁶⁹

Pálóczi Horváth Ádám – a keszthelyi Helikon Kör ismert költője, mint hites földmérő mérnök és füredi lakos – 1875-ben feltérképezte a fürdőtelep akkor álló nevezetesebb épületeit. Többek között feltüntette a tihanyi apátság 1781-ben épített nagyvendéglőjét -melyet 1802 után már „Nagyvendéglő” néven emlegettek – az apátság három beszállóházát, az 1764 táján épült alsóvendéglőt, mely 1785 után már emeletes lett, s a telep legrégibb épületeként ismert „Zártfürdőházat” a gyógyszer-

²⁶⁵ **Bárfay László** (Felsővadász, 1797. május 6. – Pest, 1858. május12.): író, irodalomszervező, ügyvéd. A Magyar Tudományos Akadémia tagja (levelező 1831); a Kisfaludy Társaság alapító tagja 1836-tól, ellenőre 1842-től. 1815-ben Kassán végezte tanulmányait. 1817-től királyi táblai jegyző Pesten, 1819-től a gróf Károlyi család titkára. 1819-ben ismerkedett meg Kisfaludy Károllyal, akinek felhívta figyelmét Kazinczy Ferenc fordításaira. 1823-ban Pesten ügyvédi vizsgát tett. 1822-től levelezett Kazinczyval, kevéssel ezután baráti kapcsolatba került Bajza Józseffel, Kölcsey Ferencsel, Toldy Ferencsel, Vörösmarty Mihállyal és más írókkal. Az Üllői út 18. számú házában feleségével (Mauks Josephine) együtt irodalmi szalont tartott fenn, amely hamarosan az irodalmi élet egyfajta központjává vált; 1826-tól itt találkoztak egymással az Auróra-kör tagjai. Verseket, elbeszéléseket, útleírásokat írt; színműveket és regényeket fordított. Naplója, melyet 2010-ben adtak ki, a kor politika- és művelődéstörténetének értékes forrása. – MARKÓ I. 2001, 466.

²⁶⁶ VÖRÖS 1965, 118-119.

²⁶⁷ HUDI 1988, 112.

²⁶⁸ idézi: HUDI 1988, 11; HUDI 2008, 19-26.

²⁶⁹ KATONA 2000, 134.

tárral és a chirurgus (sebész) lakásával, gróf Esterházy Kázmér arácsi nemesi kúriáját, mely később vendégfogadóvá alakult át (és az 1824-es pusztító tűzvész okozója lett), s végül az ásványvíz-kutat, mely 1802-ben díszes tetőzetet kapott.

1822-ben a fürdőtelepről szóló egykorú leírás szerint megemlítenők: „1. A nagy Vendéglőház, melyben az alkalmas szállásokon kívül a társaságbeli mulatságokra kávéház és táncoló palota is található. 2. Az előtte lévő Kápolna, melynek esztendő által a Szerzetből Káplánya vagyon. 3. A soros hársfákból álló kellemetes sétálóhely, melynek közepén nyolc oszlopon nyugvó födél alatt a Savanyúvíz kútja. 4. A sétálóhely végében a Patika, az orvos és a chirurgus lakásai, melyekhez kapcsolva van a Fürdőház, alkalmas fürdőszobákkal. 5. Ezekkel szemközt Horváth Uraságnak díszes homlokzatú és két szárnyával a Balatonra dülő tágas háza, hol a vendégek csinos szállásokat találhatnak.”²⁷⁰

A Füredre utazó fürdővendégek társadalmi állását a fürdőlistákból ismerhetjük meg. Sok tényező befolyásolta azt, hogy ki lett balatonfüredi üdülővendég. Füred nem volt olcsó üdülőhely, és jó bevételt hozott évről évre a bencés rend kasszájába. Nem lehet kétséges, hogy ez a tényező is befolyásolta a fürdővendégek összetételét. A fürdőhelyen való időzéssel kapcsolatosan legelőször felmerülő költség az utazásé volt. Ez természetesen kinek-kinek lakóhelyétől függően terhelte meg pénztárcáját. Füred fekvése az országban viszonylag központinak mondható. Szerencsés helyzetet teremtett, hogy a posta személyszállító járatai már az 1830-as években érintették a közeli Veszprémet, ahonnan a füredi fürdőidény idején a kocsi továbbment Füredig.²⁷¹

Sokféle társadalmi igényt kellett a füredi vendéglátóknak kielégíteniük. A vidéki birtokosok, uradalmi tisztok és értelmiségiek a fővárosi színvonalat kérték számon, a pesti nagypolgárság számára Bécs volt a minta, az egyre növekvő számú főúri réteg tagjai a leghíresebb nemzetközi fürdők mércéjével mérték Füredet. S ha ez utóbbiak nem is lehettek teljesen elégedettek, el kellett ismeriük, hogy „ez a legfényesebb, s legtöbb csin- és izléssel készített fürdőintézet hazánkban.”²⁷² Hiszen a vendég, ha módjában állt, a legmodernebb közlekedési eszközöket vehette igénybe, kényelmesen felszerelt szállodában lakhatott, orvosi ellátásban részesülhetett. Egyszóval: a telepen minden volt, amit a fővárosban otthagytak: postaház (postának és fogadónak álcázott bordélyház), gyógyszertár, kávéház és étterem. Az unalmas délutánokat, estéket, érdekesebbé tette a színház, melynek előadásait irdatlan sok kritika érte. S költekezhetett ki-ki kedvére, mert üzletek sora várta. Csak az apátsági részen közel két tucat, árukkal megrakott üzlet kínálta portékáját. Megvehette a legújabb bécsi divat szerint szabott ruhákat, az ékszerárusnál vásárolhatott hozzá illő ékiteményeket, az üvegárusnál vásárolt kristálypohárból ihatta a főforrás vizét, pipájába a legjobb hazai dohányt tömhetette, s ha megszomjazott időközben, fagyalttal olthatta szomját. A legfrissebb külföldi és hazai lapokat a kávéház teraszán, napernyő árnyékában nézhette át aztán.

Reggel hat és nyolc óra között és délután öt és hét között német zenét és cigánymuzsikát felváltva szolgáltató zenekarok szórakoztatták a gyógyforrás vizét iszogató, sétáló vendégsereget. A sétány játszóasztalain sakkoztak, dominóztak és kártyáztak a szórakozásra vágyó fürdővendégek. Főképp a tarokk-kártya járta A sétány akkori tarka forgatagáról 1835-ben Vas Gereben derűs iróniával írta sorait: „A sétánynak egy részén 'Olcsó János' (bazár-) sátora, tovább gyönyörű metszett üvegek halmaza, egy pörgettyű játékkal, hol néha ötven forintért nyert valaki egy poharat, odébb néhány darab gyönyörű tajtékpipa. Néhány jól hízott spektábilis (tekintetes úr) alkuszik egy bögre nagyságú pipára, melyre ha reggel rágyújt, délig eltart, még burgonyát is süthet benne, nem számolva oda a munkát, mely kényelmesen megfűstölődik mellette.”²⁷³

A főrangúak – mint például Koháry, Zichy, Forgách és más családok – saját zenekarukat is magukkal hozták a fürdőtelepre, s akkor adtak éjjeli zenét, amikor éppen nekik tetszett. A nagy vendéglőház épületében volt folyóiratokkal is rendszeresen ellátott kávéház és cukrászda. Ügyes kezek készítették a

²⁷⁰ BODROSSY 2013, 463.

²⁷¹ CZÉRE 1997, 83.

²⁷² HUDI 1988, 123-124.

²⁷³ BODROSSY 2013, 265.

finom ízű híres füredi perceket, s az egy idő óta közkedveltté vált kávé mellé felszolgált vajjas kalácsot. Volt a kávéházban biliárdszoba is. A kertben felállított tekepályán a vendégek kuglizhattak, s a kerti asztalokon főként a hölgyek játszhattak dominót, az urak pedig az ördög bibliáját forgatták. A kedvelt tarokk mellett járta még a pikét és a hazardjáték: a makaó, melyen jócskán lehet veszíteni. Aki viszont inkább a szabadban kívánt szórakozni, bármikor bérelhetett csónakot. Mindkét nembeli társaság kedvelt szórakozása volt az esti csónakázás a holdfényes, sima víztükrön, színes lámpákkal, énekelve gitár és mandolin kíséretével, akárcsak Velencében ünnepi alkalmakkor. Alkalmanként még a tihanyi rév nagy átkelő dereglyéjét is elhozták Füredre, melyen cigányzene mellett táncoltak a nyílt vízen, s parton sétálók, a dereglyéről fel-felröppenő rakéták tűzijátékában gyönyörködtek.

Az ivókút körüli hársfasoros sétatér, s az ettől északra eső angolkert sétaúttal való összekötése érdekében Kisfaludy Sándor 1835. május 29-én Sümegről levelet intézett a füredi főorvoshoz. A sétaterek petróleumlámpákkal való esti megvilágításának igénye már 1785-ben jelentkezett. Az ivóforrás környékén lévő sétatéren a lámpákat alkonyat idején gyújtották meg. A gázlámpák 1783-ban jelentek meg a Grand Hotel éttermében, kávéházában és kertjében. 1806-tól az Arany Szarvasban cukrászda, biliárdszoba, tekepálya, dominó- és kártyaszoba is nyílt. 1836-tól az újságok is rendszeresen megjelentek a fürdőtelepen: a Regélő és a Jelenkor mellett öt osztrák lap.²⁷⁴

A „Honderű” című korabeli folyóirat szerint, aki évente ésszerű tanács szerint élvezi Füredet, legalább harminc évvel meghosszabbítja életét. A gyógytéren kereng, találkozik és ismerkedik a fürdőhely társadalma. A füredi élet központja ez a ligetes tér, melyet nyugati és északi oldalról emeletes vendégfogadók, keletről a fürdőházak vesznek körül. Az apátság által 1775-ben épített ó-fürdőhely egyemeletes; földszintjéhez 14 fürdőszoba van, mindegyikben fürdőkáddal, továbbá itt kapott helyet a szegényebb osztály részére létesített 19 kamrából álló úgynevezett parasztfürdő. Valamennyi kádat a harmadik forrás tiszta keveretlen, melegített ásványvizével töltötték fel. Az 1835-ben épült kétemeletes új-fürdőházban 29 fürdőszoba készült, kádakkal: 9 szoba kádjába melegített tóvíz is került, melyet a tóparton épített szivattyúház gépei a gőzfűtéses fürdőkamrába juttatnak, ahonnan a meleg víz rézcsöveken keresztül ment tovább a fürdőszobák kádjaiba.²⁷⁵

A füredi gyógyfürdőzés 1827-től kezdődően évről évre mind több vendéget vonzott. A hazai – főként a pesti és a dunántúli – vendégeken kívül növekvő számban keresték fel a külhoni gyógyulni vágyók, főleg Bécsből, de Németországból, Franciaországból, Angliából, és Európa más országaiból is. A „Honderű” 1843. évi fürdőlátogatottságról szóló beszámolója szerint a hazai előkelőségek listáján a Czinderyek, Esterházyak, Hertelendyek és a Kerkápolyiak²⁷⁶ álltak az élen.

A fürdő fölötti dombon telepített, angol módra telepített mulatóerdő hazai fafajtákkal és bokrokkal volt beültetve. *„Útjai mulattató csavargásúak, hol hegyre mennek fel, hol völgyre szállnak alá. Jobbadán a Vénus madarai ebben tartózkodnak, lesván a prédára” – írta a Tudományos Gyűjtemény. Lendvay Márton, a neves színész mesélte séta közben Bártfay Lászlónak, hogy a kéjhölgyek a Horváth-ház mögött meghúzódó postamester házában laknak, az emelet tele van velük. 'Pestről mindenféle színű, korú, szőrű egy sereg jöve oda' – súgta bizalmasan Lendvay.*²⁷⁷

A mulatóerdő szomszédságában már Arács község határában állt az Esterházy fogadó emeletes épülete; dongaboltozatos étterme a földszinten, 24 szobája az emeleten várta a vendégeket. Kezelését haszonbérli vette át, s éttermének és borainak igen jó volt a híre. Kertjében céllövöldét állítottak fel, ahol az *„ügyes célbalövőnek jutalmat osztatnak.”* A céllövölde igénye, a lövöldöző ház és fal felépítésére már 1836-ban felmerült, de megvalósítására végül is csak 1853-ban kerülhetett sor.²⁷⁸

²⁷⁴ BODROSSY 2013, 465.

²⁷⁵ BODROSSY 2013, 467.

²⁷⁶ kővágóórsi **Kerkápolyi** család: Zala megye nemesi családja. Kerkápolyi István 1685-ben kapott I. Lipót királytól címeres levelet. Egyik ága a családnak átszármazott Veszprém megyébe is. Kerkápolyi István Zala megyének 1837 és 1848 között alispánja és országgyűlési követe volt. – NAGY VI. 1860, 225.

²⁷⁷ idézi: BODROSSY 2013, 467.

²⁷⁸ BODROSSY 2013, 467.

Éjszakai szállást ki-ki anyagi helyzete, ízlése szerint választhatott; aki megengedhette magának a legújabb épületekben szállt meg egyszerre két, egymásra nyíló szobában, mások a régebbi épületben, vagy még olcsóbb magánházakban laktak, helyhiány esetén azonban meg kellett elégedniük valamely takaros füredi vagy arácsi parasztházzal is. A reformkor utolsó évtizedében a fürdőtelepen már háromszáznál is több kiadó szoba várta a vendégeket. Mivel a vendégszobákat előre le kellett foglalni, előfordult, hogy a jómódú nemesek is a parasztházak valamelyikénél szálltak meg. A parasztházakon kívül szállást adhattak a szőlőhelyi présházak tulajdonosai is. Csapó Dániel és családja is magánháznál szállt meg. Sámson János professzor Veszprémből írta neki 1829. május 20-án: „*Hraskó Fő Strázsa Mester Úr eő Nagysága beteges állapotja miatt nem irhatván meg, kért engemet az eránt, hogy Tttes Uraságodnak adnám tudtára az ö nevében, hogy a Füredi Savanyo vizen Ferdö Háznál azon kívánt három szobák az azokhoz tartozandó Kis Konyhával együtt, melyeket a mult nyáron Groff Viczainé²⁷⁹ bírtt, Tiszt. Uraságod részére meg vannak rendelve, és annak údejében szolgáltyára fognak lenni.*”²⁸⁰

A balatonfüredi víz nyári életnek aztán mintegy természetes befejezője volt a badacsonyi szüret. Eleinte Bezerédj István apósa s a Szegedyek²⁸¹, jobban mondva a Kisfaludyak és Ignác bátyja²⁸² révén vehetett itt részt, de később, 1825-ben már nekik is volt szőlejük, mert május 25-én lelkére köti Pál öccsének, hogy Badacsony iránt értekezzen és intézkedjen az apósával, hogy „*ki ne ne vessenek épületünkkel.*”²⁸³

A badacsonyi szüretre vonatkozóan 1819-ben írta Rusa János, Bezerédjek egykori nevelője, hogy „*sajnálhatja Pál, hogy ezen részt nem vett. Egyik bál a másikat követte. Ott volt a veszprémi püspök, Márkus referendárius s Bezerédj György is egész familiájával. Sajnálkozással hallotta Pista betegségét. De hála Istennek, hogy most már jól van. Kívánja is, hogy kedves szüleinek öröme s a magyar világnak boldogítására a nagy Isten számosabb esztendőkre éltesse.*”²⁸⁴

Bezerédjnek fennmaradt több Badacsonyból írt levele is. Csapó Dánielnek írta 1826. október 21-én: „*Mi ezen hetet jó egészségben – szép idővel – kellemes társaságban – és folyvást tartó mulatozásban töltöttük – kívánságunk, hogy egyszer Uram Bátyámat a Báró Serpessel is itt láthassuk – még inkább fel élledt.*”²⁸⁵

Másik leveléből nagyon mozgalmas kép bontakozik ki a badacsonyi szüretről. „*Máli egészséges,*

²⁷⁹ Ióosi és hédervári gróf **Viczay** család: Régi magyar család, mely a kihalt Kanisay és a 19. században még virágzó Ostffy családdal közös őstől származik. Nevét a Sopron megyei Vicza helységről kapta. Korszakunkban három Viczayné jöhet szóba: Viczay Károlyné gróf Khuen Mária császári királyi kamarás felesége. Viczay Adolfné herceg Lichnovszky Leokádia Anasztázia, ulánus kapitány felesége és Viczay Hedrikné gróf Zichy Alexandra. – NAGY XII. 1865, 172-175.

²⁸⁰ MNL TML Csapó család iratai – Csapó Dániel levelezése – Sámson János levele 58. doboz 232. pall.

²⁸¹ mezőszegedi **Szegedy** család báró: Szegedről származó család. A család első ismert őse, Tamás volt, aki 1550-ben Szegeden született és közös családból eredt János fiaival: Mártonnal és Andrással, akik 1579-ben nemesség újító címerlevelet, 1596-ban pedig Bolyár és Mikla Solt megyei birtokokra királyi adományt nyertek. Korszakunkban Ferenc vitte tovább a családot. Az ő fia Mihály, aki 1764-ben osztozott testvéreivel. Fia, Károly (1779. december 7-1858. szeptember 3.) császári és királyi kamarás és Imre (1812. június 26-1879. február 17.) cs. és kir. kamarás, az orosz Szent András rend vitéze. A Balaton felvidék egyik legismertebb építészeti emléket, a Szegedi házként ismert, népi barokk vonásokat mutató présházat mezőszegedi Szegedy Ignác és felesége Rosty Katalin építtette 1795-1796-ban. A Sümeghez közel fekvő Ötvösön birtokos családfő jelentős tisztségeket viselt. Címei között Zala és Vas megyék táblabírája, valamint a királyi tanácsos tisztség is szerepelt, e mellett 1781 és 1785 között Zala megye első alispánja volt. Elsőszülött lányuk, Szegedy Róza (1775-1832) Kisfaludy Sándor (1772-1844) költővel kötött házassága folytán került be a magyar irodalomtörténetbe. A család a megye jómódú földbirtokosai közé tartozott, Szegedy Ignác nagyapjától, illetve apjától örökölt ötvösi birtokát folyamatosan fejlesztette, több mint 25 környékbeli településen szerzett újabb és újabb birtokrészeket. Mivel Ötvösön nem termett szőlő, a vidék híres borokat termő szőlőhegyein (Somlón, Töllváron, Badacsonyan) termelte a bort, amit az ötvösi és a halála előtt épített badacsonyi pincéiben tárolt. – CSÁNKI é. n. 630.

²⁸² bezerédi **Bezerédj Ignác** (Győr, 1783. július 19. – Kiszgörbő, 1862. január 9.) Apja Bezerédj Ignác hétszemélynök, akinek idejében – 1812-ben szerezte meg a család Ménfőt. Iskoláit Győrött végezte, Pesten és Veszprémben gyakorolta a jogot. 1806-ban Zala megyében lett második aljegyző, illetve szolgabíró. 1809-ben a felkelt Zala megyei nemesi sereg második lovaskapitánya volt. 1816-ban Győr megyében lett előbb főszolgabíró a sokoróalji járásban, majd 1823-ban másodalispán, végül 1828-tól 1842-ig első alispán, ekkor udvari tanácsosnak nevezték ki. Az 1825-27-es és az 1830-as országgyűlésen ő képviselte Győr megyét. A közszerepléstől visszavonulva Kiszgörbőre költözött, ott hunyt el. – BOROVSZKY é. n./d, 561.

²⁸³ BODNÁR-GÁRDONYI I. 1918, 117.

²⁸⁴ BODNÁR-GÁRDONYI I. 1918, 117-118.

²⁸⁵ MNL TML Csapó család iratai – ifj. Bezerédj István levele Csapó Dánielhez Badacsony, 1826. október 21.

jó színben...Hétfőn Jeszenszkyéknél, a Megyefayéknél, tegnapelőtt és tegnap Spisitsnél²⁸⁶ volt bál. A társaság igen számos, 100-on felül, és válogatott. Horváth püspök, ki referendáriusnak van kinevezve a kancelláriánál, a zirczi és keszthelyi apát, sok pappal. Rosos familiájával²⁸⁷, a melyben Bezerédj Nácziné leányaival, Spisits nagy társasággal, a hol Somsich Pongráczné²⁸⁸ is leányaival. Az ifjú Ürményi Laczi²⁸⁹ is itt van, ki amannál van patvarián. Jeszenszkyék, kiknél a berényi Inkeyné²⁹⁰, ki Pistyánba volt szép siketnéma leányával, Gaálné Galadrul, Karácsonyné²⁹¹, Kisfaludyék, Horváth Muki, Pauly sógorával, ennek feleségével és többekkel, Rohonczy Náczi, Niczky²⁹², több tisztek s más asszonyok, leányok, férfiak vannak itt mind jókedvvel és magokat mulatni vágyó iparkodással. Ma Horváth Mukiéknél lesz bál. Mi nem adunk, mert igen sok az ember, nem férnénk el és amúgy is elég van. Tegnap ipamtul és Kisfaludyék és Vigyázó nálunk ettek, ma mi odafenn eszünk...²⁹³

A Badacsony hajdani szőlőbirtokos-famíliáiról Eötvös Károly így emlékezett meg: „Hatalmas családok raktak fészket maguknak a Badacsony hegyén ősi idők óta. S nemcsak a papok és a nagy monostorok, s nemcsak a főrendűek, az Esterházy hercegek s a pápaugodi-devecseri Esterházy grófok voltak hatalmasak, hanem a köznemesek is. Ott volt a várbogyai és nagymádi Bogyay²⁹⁴ nemzetség. A Szentgyörgyi Horváth, a hertelendi és vondornyalaki Hertelendy, az örményesi Fiáth²⁹⁵, a bezer-

²⁸⁶ jáprai **Spissich** család: A címeres nemes levelet és előnevet rokonaival együtt Spissich Miklós nyerte II. Ulászló királytól 1503. évi Szent Márton napján. A család ősi otthona Horvátországban terült el, de az idők folyamán két ágra szakadt s lakhelyük a Dunántúlon, Zala, Vas, Somogy és Sopron megye, Horvátországban pedig Körös megye lett. A családnak Magyarországon, Vörösvárott letelepedett őse Spissich György volt. Spissich Sándor 1735-ben a Károlyi huszárezredben hadnagyi rangot ért el, s az 1741. évi nemesi felkelésben, mint kapitány vett részt. Később főstrázsamesterként (örnagy) említették. A Sopron megyei Spissichék közül Sándor Sopron megye főszolgabírája. Sajtos-Kálon született, s feleségül véve Forintos Katalint. Idővel Sümegre költözött, ahol fia, János született. János 1790-ben Zala megye első alispánja és országgyűlési követe volt. Hivatalától hazafias magatartása miatt, a kormány eltiltotta, és visszavonulva fejezte be életét, 1804-ben. – NAGY X. 1863, 330-331.

²⁸⁷ szentkirályszabadjai **Rosos** család: Veszprém, Zala, Komárom megyei birtokos nemes család. Közülük többen megyei hivatalt viseltek, Rosos Pál 1790-1810 között veszprémi püspök volt. – NAGY IX. 1862, 770.

²⁸⁸ 1845-től gróf, saárdi **Somssich Pongrác**, (Sárd, 1788. május 17 – Mike, 1849. augusztus 26.): politikus. Somssich József és Ürményi Mária fia, Somssich Miklósnak Somogy megye volt helyettes alispánjának testvére. A MTA tagja (ig. 1830). Császári és királyi államtanácsos (1841). A pesti egyetemen jogtudományi doktori oklevelet szerzett. 1811-től Somogy megyében szolgabíró, 1824-től a megye alispánja, az 1825-1827-i pozsonyi országgyűlésen a megye követe, ahol az ellenzékhez tartozott. Az országgyűlés feloszlása után részt vett a rendszeres munkálatok kidolgozásában. József főherceg nádor bizalmasai közé tartozott; 1830-tól alnádor, 1833-1841 között királyi személynök, s lényegében a királyi tábla és az országgyűlés alsó táblájának elnöke, egyúttal 1833-tól Pest-Pilis-Solt megye főispáni helytartója, 1836-tól Baranya megye főispánja. – MARKÓ V. 2004, 1235; NAGY 2007, 148; PÁLMÁNY I. 2011, 665-666.

²⁸⁹ ürményi **Ürményi László** császári és királyi kamarás és a Helytartótanács titoknoka. 1835-ben a fiumei kormány mellett gyakorló segéd, felesége gróf Keglevich Alexandra csillagkeresztes dáma, ki 20 évesen 1841-ben meghalt. – NAGY XI. 1865, 426-431.

²⁹⁰ pallini **Inkey Imre** (1784. – Raszinya, 1848. február 10.): cs. és kir. kamarás és főispán. Inkey Imre királyi tanácsos, zalai alispán fia. 1809-ben francia hadifogságba került, 1820 és 1829 között zalai alispán volt, 1842-ben Zólyom megye főispáni helyettesévé, később (1843) valóságos főispánjává neveztek ki. 1827-ben az MTA alapítására ezer forintot ajánlott fel. – NAGY V. 1859, 245.

²⁹¹ hodosi **Karácsony** család: Hodos magyar falu Pozsony megyében, Szerdahelytől fél mérföldnyire. Az 1823. évi Pozsony megyei tisztújításkor 68 Karácsony szavazott. – NAGY V. 1859, 84-87.

²⁹² niczky **Niczky** család (nemes és gróf): A Ják nemzetségből eredt, mely már 1268-ban birtokos volt Somogy megyében. A visszaállított megyében tűnt fel György, Gáspár Vas megyei alispán fia, aki felesége, Svastics Juliannának a berzencei uradalomban való joga okán jött ide. 1717-ben a megye jegyzője, 1727-ben főjegyzője, közben országgyűlési követ, 1732 körül a királyi kúriához került, 1755-ben szeptemvir. Ő szerezte meg egész Berzencét. Fia, Kristóf országbíró, a Temesköz visszacsatolásakor királyi biztos. 1765. november 5-én feleségével pribéri Jankovics Katalinnal és fiaival grófi rangot kapott. Fia, György, felesége gróf Batthyány Izabella, gyermekeik: Lajos (1776-1840), a grófi ág fenntartója János György (1776-1828). Lajosnak gróf Hoditz Krisztinától gyermeke: Lajos (1822-1880) Zimány és Tóth-Gyugy birtokosa. – CSÁNKI é. n. 624.

²⁹³ BODNÁR-GÁRDONYI I. 1918, 118.

²⁹⁴ várbogyai és nagymádi **Bogyay** család: Csallóközi régi magyar család, mely előbb Zala megyébe, majd Somogyba is került. György 1705 körül tűnt fel Zala megyében, ahol sümegi várkapitány lett, több birtokot szerzett itt. Fia József, felesége Csúzy Krisztina, fiuk József, feleségétől lomnicai Skerlecz Máriától született fia Péter. Gyermekei: Péter, Ignác és László. Péter (1779-1839) ájtott Somogyba s anyja családi összeköttetéseit kihasználva, könnyen illeszkedett be a társadalmi életbe. 1804 előtt tiszteletbeli ügyész, majd alszolgabíró, 1808-1817 között kaposvári járási főszolgabíró, majd táblabíró. – CSÁNKI é. n. 610-611.

²⁹⁵ örményesi **Fiáth** család: Régi magyar nemesi család. Már a 15. század közepén Krassó megyében, a szörényi bánóságban a vagyonosabb birtokosok közé tartozott. Közülük Józsefet magyar királyi kamarást utódaival együtt 1858-ban ausztriai birodalmi bárók sorába emelte az uralkodó. Fiai közül Ferenc 1844-ben Fejér megye alispánja, kétszer országgyűlési követe, később magyar királyi helytartósági tanácsos, császári királyi kamarás. Péter testvére királyi ügyigazgató, 1833-ban a községi táblánál ülnök volt. – NAGY IV. 1858, 160-172.

édi Bezerédi, a bessenyei és velikei Skublics²⁹⁶, nedeczei és lábatlani Nedeczky²⁹⁷, a gyulai Gaál²⁹⁸, a felsőbüki Nagy²⁹⁹, a kisaludi, döbrentei és hymesházi Kisfaludy³⁰⁰ nemzetségek, mind nemesi korójuk egyik ágának tekintették, hogy a Badacsonyon szőlőjük legye,³⁰¹

Hrabovszky Dávid így írt a Tudományos Gyűjteményben megjelentetett fiktív leveleiben a Balatonmellék szüretjeiről: „Legemlékezetesebb s legörvendetesebb része az évnek a Balaton mellékiekre nézve, elgondolhatod Barátom, hogy a szüret. Ez az időpont, melly a szegény földművesnek itt egész évi fáradozását végre koronázza, s áldással béfejezi; a tehetősebbeknek ellenben a legkellemetesebb időtöltést, s mulatságot, mellyet a szabad természet kebele nyújthat, megszerzi. Szokatlan elevenség villanik ekkor egyszerre szét a szőlőhegyekben, mellyeknek egyébkori mély tsendje csak a munkások eszközeinek zörgéseitől váltatik ollykor fel. Idegenek jönnek seregesen a felső vidékekről; a kik itt számosan birnak szőlőket; s hogy a víg kedvnek ébredező szikrái egészen felelevenüljenek, nem mulasztják el a megjelenést Jubálnak még a szomszéd Megyébéli barna beavatottjai is. Főkép Badatsony, sa többi hegyek, hol számosabb Főnemesség birtokos, egész városi népességig elevenülnek.³⁰²...”A badacsonyi szüretéről Kisfaludy Sándor is megemlékezett *Csobánc* című versében³⁰³:

*Bő, víg, s népes volt Badacson
Az akkori szüretben:
Mozgott hangzott az egész hegy
Fenn és alatt, kinn és benn.
Urai és asszonysági
Veszprim-Somogy-Szalának.
Ifjai és leányai
Mindnyájan ott valának.*

*Durrogtak a mozsarak,
Hogy a bércek ropogtak,
Kongtak a még üres hordók,
Az ostorok pattogtak; -
Harsogtak a tárogatók
A hegedűk zengének,
Szól a duda, tapsolt a tánc
S a sarkantyúk pengének.*

²⁹⁶ bessenyei és velikei **Skublics** család: Zala megyei nemesi család. Skublics Mihály 1650-ben a győri püspök tisztartója volt. A 19. század elején élt Skublics Zsigmond, akinek felesége alapi Salamon Rozália, mint özvegye másodszor báró Ghillányi Jánoshoz ment férjhez, tőle is özvegyen maradt, meghalt 1833. március 27-én. Zsigmond gyermeke: Alajos 1826-ban már Zala megye alszolgabírája, 1828-ban is megválasztották, majd főszolgabíró, végre 1830-tól főjegyző. – NAGY X. 1863, 254.

²⁹⁷ nediczki és lábatlani **Nedeczky** család: régi magyar nemesi család, Trencsén megye legrégebbi családainak egyike. 1384-ben Mária királynőtől Nedice birtokot kapták. Okmányokban először Zsigmond király 1412-ben kelt oklevelében fordult elő a család neve. – PALLAS XII. 1896, 1028.

²⁹⁸ gyulai **Gaál** család: Somogy megye egyik legbefolyásosabb családja. A család egyik őse Gyula városában érdemeiért már Hunyadi János kormányzótól két udvartelket kapott. – NAGY IV. 1858, 299-302; CSÁNKI é. n. 616.

²⁹⁹ felsőbüki **Nagy** család: a Nagy nevet viselő számos magyar család közül egyike a legelőkelőbbnek, a hagyomány szerint az Erdélyből menekült és Sopron megyébe megtelepült Barcsay Istvántól származnak, az 1616-ban élt és II. Mátyástól nemességet kapott Nagy Benedektől, mint családalapítótól kezdve Vas és Somogy megyékben elterjedt család. – PALLAS XII. 1896, 912.

³⁰⁰ kisaludi, döbrentei és hymesházi **Kisfaludy** család: A Dunántúl egyik legrégebbi nemes családja, a Csák nemzetségből eredeztették magukat. E család tagja volt Kisfaludy Sándor és Károly költő. - NAGY VI. 1860, 202-205.

³⁰¹ EÖTVÖS 2004, 129.

³⁰² HRABOVSKY 1998, 37.

³⁰³ mek.oszk.hu/06200/06222/html/makolt180500003.html Letöltés: 2016. október 10.

Bártfafürdő, Trencsénteplic, a budai Császár-fürdő, Harkány

Pöstyén és Balatonfüred mellett a másik hazai fürdőhely, melyet megyénk nemesei is felkerestek a bártfafürdői volt. Az egykori Sáros megyében, Bártfa városától egy órányira feküdt, s ennek tulajdonát képezte. Az egyik leglátogatottabb fürdőhelye volt az akkori Magyarországnak. Északi szelek ellen védett völgykatlanban, páratlan szépségű fenyvesek közt, 310 m magasságban lévő szép villával, sétányaival, modern berendezésével a kor minden igényének megfelelt. Tizenöt forrása konyhasós, vasas savanyúvízű. E vizeken kívül, melyeket ivásra és fürdésre egyaránt használtak, alkalmaztak még balzsamos fenyőlevél fürdőket, hidegvíz-gyógymódot, vaslápfürdőket³⁰⁴ és juhsavót is a kúrákhoz. A fürdőt különösen vérszegénységben, gyomor- és bélbántalmakban szenvedők, illetve idült méhbajok, a légutak és a hólyag hurutjai, valamint ideggyengeség ellen használták sikerrel. A bártfai fürdőt már több évszázad óta használták, de csak 1787-től volt ismeretes szélesebb körben; a főforrásából töltött ásványvízből a 19. században évente mintegy félmillió palackot adtak el, s a fürdővendégek száma is meghaladta a kétezret.³⁰⁵

Fényes Elek írta róla 1847-ben: „...A városnak magának van kilencz faluja, és híres ásványos vize, mellyben iblany³⁰⁶ is találhatik s földője. Savanyóvizéből Bártfa 1845-ben 130000 palaczkkal adott el. Fördő intézete pedig egy a legszebb s leghasznosabb intézetek közül Magyarországon s a spaai³⁰⁷ és pyrmonti világhírű földőkkel vetekszik. A közönségesen ismert czélszerű és pompás épületek, kedves mulató helyek dicsérő leírását mellőzve, itt csak az új színházat említjük. Főképen fogatosnak tapasztaltatik e földő a gyomor és belső részek gyengeségeiben, aranyérben, komorkórságban, köszvényben, lép dugulásban, sáppadtságban, mirigyés és angol betegségekben, fejférfolyásban, nemzórészek petyhüdtsége miatt eredt folyadékokban, a hugycső bajaiban, s különösen a fővényben, végre az ideg gyengesége miatt származott nyavalyákban.”³⁰⁸

Ezt tette még hozzá másik könyvében 1851-ben: „A bártfai híres földő félóránnyira fekszik a várostól, északra, egy a Vörös-hegy ágaitól összeszorított völgyben. Ez földés idején kis városocskát ábrázol, melly 48 kisebb nagyobb házból, három éjjelente kivilágított utcából, s több boltokból áll. A házak nagyobbára egyes emberek tulajdonai, hanem a város több épületeket bír, s a legnagyobban mintegy 60 szoba számláltatik. – A föld ezen völgyben olly savanyúvíz dus, hogy minden fáradtság nélkül több illy forrásokat lehetne nyitni; de mivel a megnyitottak annyira bőségesek, hogy minden másod perczen fél font vizet adnak, sőt legszárazabb nyarakban sem vesztenek semmit: tehát jelenleg 6 forrás használtatik leginkább, s ezek közt ismét leglátogatottabbak a fő kút, a pezsgő s a doctor kút. Ezen források kristály-tisztaságú vizet adnak, melly sustorgással, és temérdek léghólyaggal bugyog ki, melly csak a pezsgőkútból zavarosabb, a folyvást tartó mozgás végett. Sohasem fagy be, s közép hévsége R. szerint a fagyponat alatt tizedik fokra megy; frissen merítve gyöngyözik, s pohár oldalára számos léghólyagocskákat rak le. Savanyus orral vagy citrom-lével vegyítve, igen felpezseg. Minden forrásnál vas rozsdát ülepít; íze kellemetes savanyu és ingerlő annyira, hogy egy hajtásra nehezen lehet egy poharat kiüríteni. Ha jó időben merítik, és jól bedugatik, erejét sokáig megtartja, s messzi földre el lehet vinni; de nem tele, s rosszul dugott üvegekben csakhamar elromlik; záptojás szaga lesz, barna salakot ereszt az edény fenekére.

Főképen fogatosnak találhatik a gyomor s belső részek gyengeségeiben, aranyérben, komorkór-

³⁰⁴ A vaslápfürdőkben az iszapot meleg ásványvízzel oldották fel, és különféle pakolásokat végeztek vele. Mórfürdőnek is nevezték.

³⁰⁵ CSIFFÁRY 2004, 23.

³⁰⁶ A jó magyar neve.

³⁰⁷ Spaa város és híres fürdőhely Belgiumban, Vallónia területén, az Ardennek egyik völgyében, 248 méter magasan. Több nagyobbára 11 Celsius fokos ásványvízforrással, amelyek közül a legjelentékenyebbek: Pouhon, Geronstère, Sauvenire, Groesbeek, Le Barisart és a két Tonnelet; mindezek alkalikus, vastartalmú ásványvizek, amelyeket hipochondria, hisztéria, gyomor- és katarrhalis stb. bajok ellen használtak; szép sétahelyekkel, elegáns fürdőintézetekkel és hotelekkel. Közeliében van a szép Amblève völgy. Az üdülőhely a 16. század végén lett híres a gazdagabb európai családok körében, amikor a kirurgusok és gyógyászok serege kezdte ajánlgatni a „mágikus” tulajdonságú, enyhén radioaktív gyógyvizet. A „spavíz” hamarosan elterjedt Európában és az egész angolszász világban, a tehetősebbek még a tengert is áthajózták egy fürdőzés kedvéért. – PALLAS XV. 1897, 112.

³⁰⁸ FÉNYES II. 1847, 290.

ságban, köszvényben, lépdugulásban, sápadtságban, mirigyos és angol betegségekben, fejér folyásban, a nemző részek pelyhüdtége miatt eredt folyadékokban, a hugycső bajaiban s különösen a fővényben, végre az ideig gyengesége miatt származott nyavalyákban.

A fürdő olcsóság tekintetéből dicsérhető; s azon erdős völgyet, mellyben fekszik, e hegyes vidéknek tiszta levegője, a közel fekvő fenyvesnek balsam illatja, a hegytetőkről bájos kilátás, hazánkban egyik legszebb mulatóhelynek teszik.³⁰⁹

Csapó Ida 1834 nyarán gyógyíttatta magát Bártfafürdőn. Apjának írta: „Tegnap Vivanotal szoltunk, ő ugyan csak Bártfát javasolta újra is, annyira hogy Paly már azt gondolta hogy talán Báró Serpes vagy Imre bátyámat³¹⁰ Pestrúl késsértetvén még is oda mehetnék...”³¹¹ Következő levelében már szüleit hívta kísérőnek,³¹² de azután mégis férjével utazott el.³¹³ 1834. július 28-án már Bártfafürdőről küldött levelet apjának.³¹⁴ Szeptember 5-én pedig már Bécsből keltezte levelét, melyben arról írt, hogy a bártfai fürdőzés igen jó és hasznos volt.³¹⁵

Az említett magyarországi fürdőhelyek mellett látogatták még a budai Császár fürdőt³¹⁶, a fel-

³⁰⁹ FÉNYES I. 1851, 97.

³¹⁰ tagyosi **Csapó Imre** (Győr, 1787. január 10. - Pest, 1849. augusztus 3.): Csapó Dániel testvére. Fialat korában Tolnán élt, de 1844-ben tartozásai rendezése végett el kellett adnia birtokát. Később Csanád megyében, Dombegyházán táblabíró, 1815. szeptember 7-én Pesten feleségül vette a római katolikus vallású szakúli Házy Terézét. Halála a pesti Deák téri evangélikus anyakönyv bejegyzésében található 1849. augusztus 3-i kelettel, ahol mint dunaszentgyörgyi Csapó Imrét említik, ki földbirtokos volt és a pesti evangélikus gyülekezet alinspektora. Pesten a Terézvárosban a Kerepesi (ma Rákóczi) út 6. számú házban lakott. A dombegyházi birtok felesége örök része volt, ki 1792-ben született és 1856. december elsején halt meg. Öt gyermeke maradt: Gusztáv, Karolina, Sándor, Adolf és Vilhelmina. - CSAPÓ GY.-CSAPÓ Z. 1985, 27 .

³¹¹ MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele édesapjához Bécs, 1834. június 12. 38. doboz 36. pall.

³¹² „Palinak az gondolatja az jó Imre Bátsi eránt tehát tetzet Kedves Atyámnak – ki tudja ezen jó Bátyám ezen áldozatot hozhattya e számos Familiája végett. Liebbald barátunk is igen Kedves Úti társ lenne. De még egyet gondoltunk mi talán még nem is juttot eszébe az Kedves Papám! Ezen erősítő fürdő vallyon nem volna e maga drága személylének igen hasznos? Nem gondolt még arra Kedves édes Atyám? Liebbald taval azt mondotta hogy igen igen jó volna U. Atyámnak az Bártfai fürdő. A mi az utazást illeti Kedves Atyám, azt mondja Paly Posonybul három nap allat ott lehetnének. Könnyen, hiszen az utazás eddig nem eset nehezére Kedves Atyámnak; - Bártfán ha egy holnapig mulatnánk azt tartom igen is elég lenne, mert az allat 24 Fürdőt tsak lehet használni.” – MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele édesapjához Bécs 1834. június 16. 38. doboz 36. pall. - **Liebbald Gyula Tamás** (Morvaország, 1780 táján - Dombóvár, 1846. augusztus 3.): állatorvos, orvos, tanár, szakíró, bölcséleti doktor. Morvaországi származású, orvosi oklevelét a prágai egyetemen szerezte, majd Bécsben folytatott bölcsészettudományi tanulmányokat. Az állatgyógyászat tanára a keszthelyi Georgikonban, ahol 1806 októberében prorektor, állatorvos és tanárhelyettes, 1808-ban a természettan és állatgyógyászat rendes tanára, a lovászkola és a lóismeret előadója lett. A Georgikonban 1818. április 23-ig tanított, mire októberben a frissen alakult magyaróvári hercegi gazdasági tanintézethez mint igazgató-tanító került, Magyaróvárra költözött, de itt csak 1819. márciusáig maradt és innen visszatért Keszthelyre, ahol novembertől a természetrajzot, állatgyógyászatot és rövid ideig a technológiát adta elő. 18 évi tanárkodása alatt kilenc esztendeig (1808-1813, 1816-1817, 1821-1825) az archoni tisztséget is viselte, a keszthelyi líceumban pedig a természettant tanította s annak hosszabb ideig igazgatója volt. Részt vett és előadott a Festetics György által létrehozott Helikoni ünnepségeken. Az 1824-1825. tanév befejezése után a Georgikontól megvált és mint Esterházy herceg ozorai uradalmának állatorvosa halt meg. 1831-ben az országos küldöttség által készített munkák vizsgálatára kiküldött Tolna megyei bizottság tagja. 1836-tól haláláig Tolna megye tiszteletbeli főorvosa. - KENYERES II. 1969, 70.

³¹³ „Tehát még is elvált az sors édes Atyám, Paly ön maga fog elkésérni Bártfára. Paly holnaphoz két hétre kíván innen elindulni, Trentsénig meg sem álunk, és így három négy nap alatt oda érünk.” – MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához 1834. június 22. 38. doboz 36. pall.

³¹⁴ „Mi Augusztus 20kig itt akarunk ...maradni...Tegnap tartották itt az híres Ana Bált, sok száz és száz ember tolykázott most itten eszve és számos igen interressante Urasságokkal esmerkedtünk meg, – az mind szép és jó volna tsak több pallérozást lehetne kívánni itt.” – MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Bártfa, 1834. július 28. 38. doboz 36. pall.

³¹⁵ MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Bécs, 1834. szeptember 5. 38. doboz 36. pall.

³¹⁶ Nedeczky Ferenc írta barátjának Sztankovánszky Jánosnak 1819. augusztus 10-én Csórról: „Hogy fürdesz igen jól teszed, tsak kívánám, hogy a Császár Fürdővel élnél, mert ez főképpen hasznos, leg inkább Neked használt volna a mult holnapban, ha nem értesz Kérdezd Mimit bővebb tudósítást adhat, de ara is vigyáz. – Ezen fürdővel élt Blaskovits Nina is, vagyis Edelsbacherné, ezt én noha már sokszor említeni meg tiltottad, még is eszedben juttatom, mert tudom, hogy szíves emlékezetet gerjeszt benned, ha talán el mulatnak is, de mind azon által kellemetesekek.” – MNL TML Sztankovánszky család iratai – Nedeczky Ferenc levele Sztankovánszky Jánoshoz 17. doboz 38. pall. – Eklér József írta 1832. június 9-én Székesfehérvárról Csapó Dánielnek: „...minekutánna az orvosaim a Budai Császár fürdőt, és azon viznek italát egészségemnek helyreállítására elkerülhetetlen szükségesnek tanácsolták, ennek következésében f. holnapnak 17dik azon fürdőben három vagy négy hétre megyek...” – MNL TML Csapó Dániel iratai – Eklér József levele Csapó Dánielhez Székesfehérvár, 1832. június 9. 50. doboz 147. pall. - nedeczei **Nedeczky Ferenc** (Görbő, 1767. február 2. - Csór, 1840. április 2.): Fehér és Tolna megye táblabírája, Tolna megye követe az 1825/27. országgyűlésen. 1794: Tolna megye simontornyai járási fősolgabírája, 1808: 1000 forintot, 1812: újabb 300 forintot adományozott a Ludovikára, 1808, 1811: fősolgabíró, táblabíró. 1808-ban a követutasításokat készítő bizottság tagja. Veterán, az 1808, 1811/12. országgyűlésen Tolna megye követe. Az 1813. április 28-i tisztújításon járási fősolgabírónak választották. Megjegyezték, hogy már 21 esztendeje szolgál, ezért jelölték az első, a második alispáni posztra, valamint főadószedőnek, de nem választották meg. 1818-ban a Tudományos Gyűjtemény előfi-

vidéki trencsénteplici fürdőt³¹⁷, valamint a baranyai, frissen felfedezett harkányi fürdőt³¹⁸. A trencsénteplici forrásokra a monda szerint egy sántító pásztor az eltévedt juh keresése közben talált rá. Erre emlékeztet a város mai címere is, amin egy juh látható. A helyi fürdők hírnevét az öt 36 és 40 Celsius fokos, 22 l/s vízhozamú, gyógyhatású gipsz-kéntartalmú forrás vívta ki. További gyógyhatású termék a kénásvány-sár, amely pakolásként használatos. 1826-ban már a melegvíz-forrásokat szabályszerűen kiképzett medencékben gyűjtötték össze, és ezeket helyes előrelátással közvetlenül az egyes források fölött építették meg. Minden medencén átfolyt a víz, vagyis az egyik oldalon befolyt, a másik oldali kivezető csatornán át pedig kifolyt onnan. Kivételt csak a szegények és a zsidók fürdői képeztek, mert ezekbe nem épültek a források fölé, hanem ezek a vizet a polgárok fürdőjéből nyerték, melyeket ettől csak egy fal választott el. Ez a három fürdő ugyanis egy közös ötszög alakú épületben helyezkedett el. Itt tehát úgynevezett használt vízben fürödtek a betegek. A polgárok fürdője és a másik két fürdő a fürdőmester lakása mellé, a konyhával és a kastéllyal szemben, a tisztí fürdő viszont a kastélyhoz közel épült, és ettől kis távolságra építették meg az uraság fürdőjét (a főurak fürdőjét).³¹⁹ Magda Pál szerint: „...Nevezetes a Trentsini jó ser, de legnevezetesebbek a Trentsini ferdők, a közel levő Teplitz falu m., a hol Vesselényi Palatinus az özvegyültt Magyarokkal nagy dolgokat forralt. Az itt való vizek sokfélék: italtra való forrás, úri ferdők, a Tisztek ferdője; új vagy polgári, közönséges ferdők, zsidók és szegények ferdője. Ádámi Pál orvos ezen részeket találta benne: *Elasticus kénköves spiritus; valóságos kénkövet, melly a kénköves májhoz hasonló, közönséges só; üvegnek való földet. Hasznok tapasztaltatik hideg betegségekben, anyaméh nyavalyáiban, a hó számnak gátolásiban s bőfolyásiban, epe kiöntésben, tagoknak szagatásaiban s több eféle nyavalyákban.*”³²⁰

Fényes Elek szerint: „Teplitz, f. Trencséntől északkeletre 1 ½ órányira a Teplicz vize völgyében. 82 csinos házzal s 536 l. E helység híres ásványvizéről s meleg fürdőjéről ismeretes, mellyet közéletben hibásan trencséninek neveznek. Haszna leginkább kitűnik a köszvényben, tagok szibbadásában, csuszban, zsugorodásban, sebek meggyógyításában. A fürdés közönségesen együtt történik, mi elég hiba. Egyébiránt a fürdő helyet, melly épületekkel meglehetősen el van látva, idegenek közül a lengyelek leginkább látogatják.”³²¹

„Teplicz, tót f. Trencsén vgyéb., Trencséntől Észak-keletre 1 ½ órányira, a Teplicz vize völgyében. A helység 82 csinos házban, 594 kath., 5 zsidó lak. számlál. Híressé teszi ezen helységet az ő régi, s foganatjára nézve egy az elsők közül való meleg kénköves-forrása, melly közönségesen trencsényi fürdők neve alatt esmeretes. A viznek alkotó részei: elszálló kénköves szesz, konyhasó, szénsavany, nat-

zetője. 1825-27-ben Tolna megye első követe az országgyűlésen. Birtokai: 1835: Fejér megyei lakos, Nemesdömölkön (Vas megye) is birtokos. 1839: Id. Ferenc királyi tanácsos és ifj. Ferenc fejéri főjegyző csóri birtokosok. 1842: Tolna megyei birtokaik értékük négyeszeresére rúgó adósságaik miatt eltűntek a megyéből. - PÁLMÁNY 2011, 1047.

³¹⁷ Pap Gábor ügyvéd levélben kérte Csapó Dánieltől, a Nádor csatornai Társaság elnökétől munkájáért ígért járandóságát: „*Én a Tepliczi fürdőből jövőn most haza ismét olly helyhezvetésbe jöttem, hogy mulhatatlanul nagy útra kell indúlnom – böltsen által láthatja a Tek. első Al Ispány Úr, hogy már a fürdőbe létel is jól ki költeti az embert – hát még öt heti fürdőbe lét után újjra meszszi utazni?*” – MNL TML Csapó család iratai – Levelezés „P” 58. doboz 230. pall. – **Ádámi Pál** (Bellus, 1739. július 9. – Bécs, 1814. szeptember 21.): orvos. Középiskoláinak elvégzése után 1760-ban Bécsbe ment jogot tanulni, azonban csakhamar átiratkozott a medicinára. 1766-ban lett orvosdoktor. Az ausztriai és stíriai marhavész során 1767-ben Horvátországban királyi állatorvosnak, 1775-ben a bécsi egyetem állatorvosi korának tanárává nevezték ki, ezt a tisztséget haláláig viselte. 1766-ban Trencsén megye gyógyvizet elemezte. – KARASSZON – KURDI 1974.

³¹⁸ Bésán Károly sógor írta Csapó Dánielnek 1832. július 31-én Dunaszekcsőről: „...én is Fürdőben voltam Harkányban vagy 14 napok, ahol is több urakkal jöttem össze, leg inkább Báts vármegyékből, mitsoda haszna volt a fürdésnek én semmit sem mondhatok felőle, mert nekem se használt, sem ártott...” – MNL TML Csapó család iratai – Bésán Károly levele Csapó Dánielhez Dunaszekcső, 1832. július 31. 44. doboz 69. pall. – CSIFFÁRY 2004, 58. – dunaszekcsői báró **Bésán** család: egyike a 17. század végén nemességet kapott és a 19. század végére kihalt magyar családoknak. Bésán István nevével találkozunk először, aki 1695. április 12-én kapott nemesi címerlevelet I. Lipót királytól, és ezt még az évben Sopron megyében ki is hirdette. Az 1754-55-ös nemesi összeírás alkalmával a családból Baranya megyében Imre igazolta nemességét. Károly három fia, János, Antal és Károly 1826. július 7-én bárói címet kaptak. A család 1887-ben Jánossal kihalt. Ezt követően 1887. decemberében a Bésán család nevét, előnevét és címerét, a bárói jelvények nélkül, a családdal Talliánné Bésán Anna révén rokonságban álló Jankovich József-re ruházták át, aki azután 1888-ban fel is vette a Jankovich-Bésán kettős nevet. Bésán Károly felesége Gindly Klára volt. – NAGY II. 1858, 60.

³¹⁹ RUTTKAY 1970, 157.

³²⁰ MAGDA 1819, 200-201.

³²¹ FÉNYES II. 1847, 142.

rum, mészföld. Természeti melegsége illy arányban van: az urak fürdője 30 1/4 ; a polgárok fürdője 29 1/3 ; az ujfördő 30 1/2 a zsidók fürdője 28 3/4; a szegények fürdője 28 1/2; a hideg fürdő 28 1/2 és a Brünnel melyből csupán isznak 32 fok Reaumur³²² szerint. Haszna leginkább kitünik a köszvényben, tagok-zsibbadásában, csúzos bajokban, sebek meggyógyításában. A fürdés közönségesen együtt történik, még pedig ezelőtt a gr. Illésházy bőkezűségéből mindig ingyen eshetett meg. Fürdőhöz tartozó épületek bőven vannak kávéházzal, tánczteremmel, ebédlő szobával sat. együtt. A kik ezen kívül a természet szépségeiről nem idegenek, azok a Tepla patakjától keresztükl hasított s két felől kősziklakkal, erdőkkel bekerített felséges teplai völgyben egész gyönyörűséggel sétálhatnak. A fürdő s a helység mostani birtokosa Sina.³²³

Harkány a Baranya megyei siklósi járásban található település. Az itteni kénes hévforrást 1823-ban gróf Batthyány Antal uradalmának csatornázása alkalmával fedezték fel. A pangó vizekkel, mocsarakkal teli térség lecsapolása közben fedezték fel a gyógyvizet, amelyre ráépülhetett egy hosszú távú fejlesztési program. A gróf egy 55 holdas területet jelölt ki a fürdő kialakítására. A meleg vizű forrást elválasztották a hideg vizes mocsártól, és megtisztították a környéket. Kezdetben néhány kádat és egy ebédlőt állítottak fel.³²⁴ Az első év végére felhúzták a fürdőépületet; 1828-ra pedig már 28 szobás szállóval is rendelkezett a földesúr. Utóda, Kázmér gróf³²⁵ alatt is folyamatosan bővítették a fürdőt, s fejlesztették az infrastruktúrát. Ez esetben a stratégiai gondolkodásnak volt nagy jelentősége: egy gyorsan változó korban a tulajdonos felismerte, hogy hosszú távon komoly bevételt biztosító kapacitás jöhet létre a fürdőfejlesztés által. Harkányfürdő eleinte még nem, de a későbbiekben tekintélyes bevételt jelentett tulajdonosának.³²⁶ A tulajdonos 1866-ban Zsigmondy Vilmos-sal³²⁷ ártézi kutat fúratott. 37 méter mélységben gazdag vízmedencét fedeztek fel, mely naponta 42 ezer hektóliter 62, 2 Celsius fok hőmérsékletű kénes vizet szolgáltatott. A szén-dioxid-szulfid a forrásvízből oly mennyiségben ömlött ki, hogy a felületen meggyújtható volt. A kutak vizét sikerrel alkalmazták köszvényes, csúzos bántalmak, idült bőrbajok, hurutok ellen. A harkányi fürdőről írta

³²² Bevezetője René Antoine Ferchault de Réaumur. A Réaumur-skálának ma már csak történeti jelentősége van. Az alkotója a víz fagyáspontját adta meg nulla foknak, míg a forráspontját 80 foknak. – PALLAS XIV. 1897, 426.

³²³ FÉNYES IV. 1851, 197.

³²⁴ STRÁZSAY 1825.; PATKOVICS, 1846, 162.

³²⁵ németújvári, gróf **Batthyány Kázmér** (Pozsony, 1807. június 4. – Párizs, 1854. július 12.): politikus. Külföldön tanult, csak az 1830-as évek második felében kezdett magyarul tanulni. Nyugat-európai utazásai során ismerkedett meg a liberális eszmékkel. 1839-1840-i és az 1843-1844-i országgyűlésen a felsőtáblán a reformellenzék egyik radikális képviselőjeként vett részt. 1844. októberétől a Védegyelet, 1845. szeptemberétől a Vukovár-Fiumei Vasút Építésére Egyesült Társaság elnöke volt. Több falujának jobbágyait örökvltság útján felszabadította, birtokain óvodákat és iskolákat, Rohoncon gazdasági iskolát alapított, Vörösmarty Mihálynak évjáradékot juttatott. 1848 áprilisától Baranya megye főispánja, 1848 nyarán részt vett a szerbek elleni délvidéki harcokban. 1848 szeptember – októberben Mohácson népfelkelést szervezett, s több ütközetben megtisztította a Duna-Dráva partot Jelacic hadseregének utóvédjétől. 1848 novemberében nem vállalta el a külügyminiszteri tisztséget. 1849 februárjától Szeged központtal a Kiskunság, Szeged, Szabadka és Zombor teljhatalmú polgári és katonai kormánybiztosa; április 5-től május 2-ig országos biztos. 1849. május 2. – augusztus 11. között Szemere Bertalan kormányában külügy-, egyúttal földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter. 1851 szeptemberétől haláláig Párizsban élt. 1851-ben az osztrák hadbírótság távollétében halálra ítélte. 1987-ben hamvait Párizsból hazahozták és a siklósi családi kriptában temették el. – MARKÓ I. 2001. 521.

³²⁶ SZITA, 1973.

³²⁷ **Zsigmondy Vilmos** (Posony, 1821. május 15. – Bp., 1888. december 21.): magyar bányamérnök, az MTA tagja. A magyarországi ártézi kutak fúrásának kialakítója és elterjesztője. Édesapja, Zsigmondy Sámuel, a korában hírneves líceum igazgatója korán elhunyt (1833). Ez után édesanyja szerény körülmények között nevelte hat gyermekét. Az idősebb fiúk korán dolgozni kényszerültek, hogy besegítsenek a fiatalabbak iskoláztatásának költségeibe. Középiskoláit Szakolcán kezdte, majd Komáromban folytatta 1834-ig és Pozsonyban fejezte be 1838-ban. A Kossuth által kiadott Országgyűlési Tudósításokat kéziratban másolta. Szabad idejében bejárt az országgyűlés üléseire, ahol a kor szónokait, többek között Kossuthot és Deákot hallgatta. A természettudományok iránti érdeklődését Kovács Martiny Gábor paptanára indította el. A család papi és tanári pályára szánta, de érdeklődését követve Selmecbányára ment tanulmányait folytatni. Selmecbányán 1842-ben bányászati és erdészeti tanulmányait kitüntetéssel végezte. 1843-ban Szakolcán kezdte gyakorlatait a bányamérnöki hivatalban, ahol rövidesen a bánya vezetésével bízták meg. 1844-ben Bécsben helyezkedett el, kezdetben a magyarországi bányák felügyeletét is ellátó császári és királyi központi bányagazgatóságon, majd az udvari elnöki osztályra helyezték át. 1846-ban a Császári és Királyi Osztrák Államvasutak szolgálatába állt. Rövid időn belül áthelyezték a Krassó-Szörény megyében lévő Resicára, ahol az elhanyagolt kőszénbánya rendbehozatalával és új bányák nyitásával bízták meg. Részt vett az 1848-49-es szabadságharcban. 1861-ben kezdett foglalkozni a források és földalatti vizek viszonyaival, jellemzőikkel, felkutatásával. Ezt a kutatómunkát hamarosan a gyakorlatban is érvényesítette, ugyanis 1865-ben Harkány község területén egy ártézi kúttal sikerült a szabadon elfolyó hévizet teljes mennyiségben összefogni és hasznosítani. – MARKÓ VI. 2007, 1514-1515.

Fényes Elek a 19. század közepén, 1847-ben: „Harkány f. Nevezetessé teszi kénkőves forrása, melyben iblany is található. Szép fürdőházakkal. Használ köszvény-, méhbetegségek-, szorulásokban, lép- és májbajokban, aranyérben, fejér folyásban s bőrnyavalyákban. Hamu színű iszapja nagy hatású. Harkány tájéka igen gyönyörű, egy felől a regényes szépségével kinálkozó harsányi hegy látszik, más felől pedig Siklósnak híres vára büszkélkedik, délnyugotra térségen simul át a szem.”³²⁸ 1851-ben „Nevezetessé teszi ezen helységet az annak tőszomszédságában fakadó, s nem régen felfedezett kénkőves forrás. 1823-ban t. i. gr. Batthyáni Antal mint a falunak akkori földesura, a posványosságok kiszáritása tekintetéből árkokat huzatván, némelly napszámos, kiki ezen posványos iszapos árkokban dolgoztak, s már régóta térdfájásban szenvedtek, szembetűnőképp érezték a felfakadott meleg forrásereknek jótékony hatását; melly esetet ők másoknak is elbeszélvén, számosan jelentek meg a köznépből, s ezen iszapos meleg vizet fürdésre használták. Az uraság látván az oda tóduló sokaságot, a legbővebb forrást kitisztította, s fürdőszobákat állítván melléje, közhasználatúvá tette. Végre a v(ár)megye figyelmetessé tétetvén, azt Patkovics József megyei orvos által megvizsgáltatta, kinek is hivatalos jelentése röviden ebből áll: a víz melegsége a d. Rospini által készített hőmérő szerint 41 fok, s olly heves, hogy meztelen kézzel, egy itczés üveget megtölteni lehetetlen. Ezen természeti tulajdonságát a levegőnek semmi befolyása nem akadályozhatja. Eddig a megyei orvos jelentése. Tudományos vizsgálatát ezen ásványforrásnak, melly csúzos betegségekbe, lép és májkeményedésben, aranyérben, fejér folyásban, s bőrnyavalyákban igen fogatosnak tapasztaltatott, Tognio³²⁹ pesti egyetemi októnak a magyar ásványvizekről készülöben levő jeles munkájából tudhatjuk meg. A fürdőhely környéke igéző. Ugyanis északra nyúlik el a harsányi híres borokat termő szőlőhegy, erdővel koszorúzott tetejével; keletre láthatni a magas hegyen büszkélkedő siklósi várat; délre pedig gazdag szántó földek, s búja növésű rétek gyönyörködtetik a szemet. Fürdő és vendégszobák elegendő mennyiségben találhatóak. F(öldes) u(ra) a siklósi uradalom.”³³⁰

A budai Császár-fürdő a József-hegy tövében, a Duna jobb partján, a Felhévíz forráscsoportjára települt fürdő a főváros egyik legjelentősebb fürdője volt. Anonymus szerint itt volt Attila szállása, aki maga is építtetett e helyen szép fürdőt. Forrásai az első magyar királyok idejében is ismeretek, használatosak voltak. A fürdőhelyet Európa-szerte ismerték, Felhévíz lakosai főként fürdősök és borbélyok voltak. A török háborúk idején a középkor híres-neves magyar fürdői elpusztultak, helyükön a 16. század második felében a törökök nagy fürdőházakat építettek. A mai Császár-fürdő török részét Szokollu Musztafa építtette 1570 körül. Buda 1686-os visszafoglalásakor viszonylag épen maradt, kincstári birtok lett, 1700 körül Ekker János fürdős vette bérbe. Igazi fejlődése 1802-ben indult meg, amikor a gazdag Marczibányi család tulajdonába került. Bővítették, szépítették, majd 1806-ban az irgalmas rendnek ajándékozták, mely a fürdő összes jövedelmét a szegény betegek gyógyítására fordította. A rend is tovább bővítette a fürdőt, mígnem 1841-44 között teljesen újjáépítették. Ez az árkádos, zárt, félköríves udvarú, gyönyörű épület, mely a hajdani török fürdőt is magába olvasztotta, bálók, estélyek, színházi előadások színtere, vagyis a budai társasági élet egyik központja lett.³³¹ Magda Pál szerint: „...híresek a Budai meleg ferdők is, u. m. a Tsászár ferdő, Sáros, a Rudas, a Rátz, és az Ispotály ferdő. A két első legnevezetesebb. Báró Krantz szerint a Tsászár ferdőben erős kénkőves spiritus, alkali föld, sok vas részetskével, Glauberiumi tsudálatos só és közönséges só van; A Sárosban erős kénkőves spiritus, meszes föld, kevés vas részetskével, egy más föld, melly a salétrom savanyúságában felnem oldoztatik, több közönséges, mint keserű só. A Sáros ferdőt Krantz hathatósabbnak ítéli lenni a Tsászári ferdőnél. Mind a kettőnek felélesztő, erősítő és kitisztító ereje van.”³³²

³²⁸ FÉNYES II. 1847. 60.

³²⁹ **Tognio Lajos** (Bécs, 1798. január – Pest, 1854. november 9.): orvos, egyetemi tanár. 1820-ban szerezte meg orvosi oklevelét a bécsi orvosi karon, 1820 és 1825 között a bécsi Allgemeine Krankenhaus orvosa, 1825 és 1854 között a pesti orvosi karon a kórtan és gyógyszer-tan nyilvános rendes tanára. 1848-ban aulikus magatartása miatt felfüggesztették, 1849-től ismét nyilvános rendes tanár. Ásványvizek elemzésével és balneológiával foglalkozott. – KAPRONCZAY 2004, 303.

³³⁰ FÉNYES II. 1851, 90-91.

³³¹ CSIFFÁRY 2004, 34-35.

³³² MAGDA 1819, 269.

Fényes írta róla 1847-ben: „A Császárfürdő, legrégibb s legnevezetesebb az említett 5 közt. A rómaiak idejében *‘aqua calidae superiores’* név alatt volt ismeretes. A törököknek hasonlóul kedves fürdőhelyük volt itt, Werner szerint Mahomet basa ide egy török-barát (Dervisch) monostort is építtetett, s ide most is történnek évenként még Persiából is látogatások. Ezen ásványos vizek a vizeletet különösen hajtják s a kigőzölgést elősegítik. Egyébiránt a Császárfürdő leginkább használ a vizelet-hólyag nyavalyáiban, csuszban, máj és lépdugulásokban, s az innen eredő gyomor-gyengeségekben aranyérben, kólikában, álmatlanságban. Ott pedig, hol a nyavalya tiszta gyengeségen vagy öregségen alapszik, semmi foganatja nem tapasztaltatott. Melegsége az itálra használt forrásnak 46 foknyi, s a többiek valamivel még ennél is melegebbek.³³³

A budai Császár-fürdőbe könnyen eljutottak a tolnai középnemesség tagjai, hisz gőzhajóval egyszerűen felutazhattak, használták is ezeket a fürdőket. A Csapó család minden tagja járt ide. Csapó Ida írta apjának 1838-ban, hogy hallott édesanyja betegségéről és hogy a Császár-fürdő és a dunai fürdők használnak neki.³³⁴ Csapó Dánielnek is reumatikus fájdalmai voltak, ezért ő is a budai fürdőket használta, lánya javasolta neki, hogy flanel ruhát tegyen rá a fürdés mellett.³³⁵

A reformkori Pest és Buda fürdői jelentős forgalmat bonyolítottak le. „A legnagyobb népszerűségnek örvendő, Császár fürdő, melynek 64 szobája volt, mindig is fontos helye volt a reformkori társaséletnek. Vasárnaponként a vendégsereg gőzhajókon, társas-kocsikon és omnibuszokon rándult ide. A vendégeket jó hírű kávéház várta, táncterem és sétatér.”³³⁶

1844-ben a Honderűben jelent meg a „Császár fürdői levél” című írás színes képet fest az előkelők e kedvelt találkozó helyéről. „Bejutva, szép oszlopfolyosó környezte épületben találjuk magunkat, mellynek udvarán néhány gyöngye facsemete, és virág áll, alattuk pedig le s föl sétál az egészséges nép, mert a valódi betegeket csak korán reggel láthatni hálóöltönyökbe burkoltan. Legtöbb ember a kút körül hemzseg, töltve magába, segít, nem segít, annak forró vizét. Az udvar közepén egy másod ízben új „Kioszk” áll. Egy fagyfalda előtt zenészek gyakorolják magukat a sivitásban műszereiken, mi jelenleg Ronconi³³⁷-hangokhoz szokott füleinkre éppen olly kellemesen hat, mint zsebeinkre szakadatlan kéregetése a zeneművészeknek.” Továbbá arról panaszkodik a levél, hogy az emeleti erkélyen – mely a Császár fürdői kéjhely felirattal csalogatja a vendégeket – csak egy rokkant, lepusztult zongora van, a vendéglőben pedig „locspocs” ételeket szolgálnak fel.³³⁸

³³³ FÉNYES II. 1847. 214.

³³⁴ MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Villa Ciotta, 1838. június 23. 38. doboz, 36. pall. – „...minekutána az orvosaim a Budai Császár fürdőt, és azon viznek italát egészségemnek helyreállítására elkerülhetetlen szükségesnek tanácsolták, ennek következtében f. holnapnak 17dik azon fürdőben három vagy négy hétre megyek...” – MNL TML: Csapó család iratai – Eklér József levele Csapó Dánielhez, Székesfehérvár, 1832. június 9. 50. doboz, 147. pall.

³³⁵ Egyéb érdekes gyógymódokat is ajánlott apjának. „Hogy utóbbi fürdősei által a fájdalmak nevedek szomorú szível érttettem – ha bár Havas Úr azt a fürdőnek kiszívó és így segítő ereinek nézni látszik. A napokban egy Úr ebédelt itt (volt k. tiszt) – igen erős egészséges ember most 45 esztendő – ő beszélt a nélkül hogy tudta volna Kedves atyám baját – hogy a 13 holnapig a legszörnyűbb fájdalmakat szenvedett volt, a nélkül hogy valami segített volna – egy fájás által a ki a felső tzombol lefelé a térdnek terjedt el 140 pitotztát – köpözést – flastromokat – Angliából hozott híres magnit-papirozt haznált (a ki az fájás részhez ragadott) – hideg – meleg fürdőket – minden kigondolhatot ezen hoszú időben – ő próbálta. Beyer Úr (magyar ember) anyira volt elszánva, hogy ő amputatiot sem bánt volna, ha azt javasolták volna, - ő éjjel soha nem aludt, némely orvoság használt egy időre, de viszajött a fájás megint, ekkor egy seborvos mondotta nékie, hogy próbálna meg az animális fürdőket – és az Sdik használás után vége volt a fájásnak és az olta – már annak 6 esztendeje van – folyvást tellyesen egészséges. Én még errül soha nem hallottam. Beyer úr egy szobát fogadot egész közel a mézárszékhez – az az a helyhez holl a marhát le vágják. A mint az ökröt levágták azon melegen – a szenvedő részre rakták a patzalt – ennek pedig belső részét. Mondja Beyer úr, hogy a szenvedő tag szörnyű izadásba jönn, és hogy a sokféle füveknek a mellyek a patzalban vannak különös szaguk és erejük van. Az olta itt már sokan gyógyultak meg ezen mod szerint, és többek közt egy kis fiú, a ki születése olta a köszvénytől eszve huzva – még 7 esztendő koráig a lábain nem állhatott. Reményem hogy erre szüksége nem fog lenni Kedves Atyámnak – minden esetre meg írtam, talán Gindlyné öcsémnek is jó lehetne.” – MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Villa Ciotta, 1838. szeptember 14. 38. doboz 36. pall. – „A fürdő után Pestrül mikor fordulnak hazafelé? Július dereka vagy vége, én akkor férjemel Pestre jónék, ott Paly is egy két napot maradna, és ő Posonyba, én Tengelitzre mehetnék, a hol engem férjem Septemberig hagyna – és akor értem le jöne.” – MNL TML Csapó család iratai – Csapó Ida levele apjához Pozsony, 1839. június 16. 38. doboz, 36. pall.

³³⁶ ANTALFFY 1982, 122.

³³⁷ Giorgio Ronconi (1810. Augusztus 6. – 1890. Január 8.) énekes, bariton. Milánóban született.

³³⁸ Idézi: CSIFFÁRY 2004, 86.

KÖZNEMESSÉG ÉS FÜRDŐÉLET

Magyarország jó hírű fürdőhelyeire régi idők óta messzi vidékekről zarándokoltak a betegek és a szórakozást kereső egészséges emberek. Elődeink nagy multságukat lelték a társas életnek eme igen kedvelt színterein. Az egészségesekeket az élénkebb társas élet utáni vágy viszi a fürdőkbe, ami pedig a betegeket illeti, a gyomrukkal kínlódók, a mértéktelen táplálkozás és a féktelen borivás következményeit szenvedők, a savanyúvizeket, a csúzosak, reumasok a hévizeket keresték fel. A 19. század elején aztán minden korábbinál jobban megélnékült a fürdőélet Magyarországon. A reformkorban az emelkedő jövedelmek és a szabadidő növekedése megteremtette az alapját annak, hogy a nyugatihoz hasonló gazdasági és társadalmi változások mehessenek végbe. Kétségtelen, hogy ebben a korban egyre többen jutottak hozzá a fürdőkben a gyógyuláshoz vagy a pihenéshez. Ha azonban kicsit szélesebb horizonton tekintjük a hazai fejlődést, akkor látnunk kell, hogy a gyógyfürdők látogatottsága a nyugati országokhoz képest, de még az osztrák és a cseh területekhez képest is, alacsony maradt. Adatainkat összesítve az mondható, hogy a hazai fürdők látogatottsága az összalkosságot tekintve szerény volt, s biztosan nem érte el a népesség 2 %-át sem.

A magyarországi gyógyfürdők vendégszáma gyarapodásának egyik oka mindenképpen az, hogy sokszor jelentősen olcsóbbak, mint a Habsburg Birodalom más részében található fürdők, a nyugat-európaiaknál pedig nagyságrendekkel voltak olcsóbbak. Ám ez természetesen azt is jelentette, hogy a szolgáltatások színvonala is elmaradt a nyugat-európaiakétól. Ugyanakkor a gyógyfürdők legtöbbször magántulajdonban volt, és a mindenkori tulajdonostól függött, hogy milyen mértékben használja, illetve használja ki ezt a lehetőséget. A Habsburg Birodalom békésebb évtizedei alatt a közép-európai fürdőélet sajátos hangulatot alakított ki, amelynek az ausztriai, a németországi felkapottabb fürdőhelyek ugyanúgy részesei voltak, mint a csehországi vagy éppen erdélyi társaik. Ez a sajátosság nem csupán az építészeti megoldásokban jelentkezett, hanem a fürdőhelyeken megforduló tehetősebb személyek életszéléjében is. Ezek a fürdők soha sem a szigorú erkölcs és a komor életvitel színterei voltak, itt az emberek gyógyulásra és boldogságra vágytak. Az idelátogatók számára kikapcsolódást, feledést ígérték azok a napok vagy hetek, amíg itt tartózkodtak. Egészséges étkezés, gyógyvízkúra, beható fürdőorvosi konzultáció, gondtalan lebegés vagy „dagonyázás” a kellemes vízben, könnyed zene a promenádon, vidám társaságban eltöltött esti órák – mind-mind azok, amikről a mai kor embere is csak álmodozik, ha nézi a 19. századi fürdőkről készült rajzokat.

A Tolna megyei köznemesség látogatta a határon túli (Karlsbad, Bad Ischl, Marienbad, Baden bei Wien, Bad Gastein, Pirawarth, Gräfenberg) és a Kárpát medencében lévő (Balatonfüred, Bártfafürdő, Trencsénteplic, Pöstyén, a budai Császár-fürdő, Harkány) fürdőhelyeket. A Bezerédj család kedvelt fürdőhelye Pöstyén volt, ahol rendszeresen gyógykezelte magát id. Bezerédj Istvánné, s megfordult ott később fia, István is. Az igazán népszerű nyári találkozóhely azonban Balatonfüred volt, ahol a gyógyulni vágyók mellett az ellenzéki politikusok is rendszeresen találkoztak. A látogatók névsorában Sztankovánszky Imre – akkoriban Tolna megye főjegyzője -, Gindly Antal, és egy Dóry névvel is találkozunk, valamint rendszeres vendég volt Csapó Dániel is.

Balatonfüred nagy felvirágzása a 19. század húszas éveiben kezdődik s tartott végig az egész reformkorszakban. Ebben az időben valóságos országos központ: a kor társadalmi és politikai vezéralakjai, az irodalmi élet nagyjai itt adtak egymásnak találkozót. Széchenyi István és Kossuth Lajos, Deák Ferenc és Wesselényi Miklós éppúgy megfordult itt, mint Batsányi János, Berzsényi Dániel, Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Sándor, Virág Benedek és Vörösmarty Mihály. A nevezetes reformországgyűlések nem egy törvényjavaslatának eszméje Balatonfüreden érlelődött meg; csendes esti beszélgetések, kávéházi viták, hosszú séták vagy csónakázások során.³³⁹ A fürdő ezekben az években már olyan hely, ahol minden hátsó gondolat nélkül és természetesen (s még valamely tárgyalás

³³⁹ ANTALFFY 1984. 9.

tényleges szándékával is feltűnés mentesen), gyűlhetek össze azok, akik a fővároshoz viszonylag közel, egy idilli táj békéjében akarták élvezni a polgárias fürdőélet örömeit, melyeket különben csak drága külföldi fürdőkben találhattak volna meg, ahová utazni és ahol élni sem pénzük, sem megfelelő szabad idejük nem volt.

RÖVIDÍTÉS

MNL TML

Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANTALFFY 1982
 ANTALFFY 1984
 ARANY 2006
 BALÁZS KOVÁCS 2009
- BALÁZS KOVÁCS 2013
- BALÁZS KOVÁCS 2014
- BARÓTI 1959
 BASICS 2004
- BODNÁR-GÁRDONYI 1918
- BODROSSY 2013
- BOROVSKY É. N./A
 BOROVSKY É. N./B
 BOROVSKY É. N./C
 BOROVSKY É. N./D
- CZÉRE 1997
- CSÁNKI É. N.
 CSAPÓ É. N.
 CSAPÓ GY.-CSAPÓ Z. 1985
- CSERNA 1987
- CSIFFÁRY 2004
 CSOMA 2002
- DOBOS 2001
- ANTALFFY Gyula, *Reformkori magyar városrajzok*. Bp. 1982.
 ANTALFFY Gyula, *A reformkor Balatonja*. Bp. 1984.
 ARANY János, *Összes költeményei I-II*. Bp. 2006.
 BALÁZS KOVÁCS Sándor, *Kocsmák, csárdák, vendégfogadók. A vendéglátás története Tolna megyében*. In: A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXI. Szerk. Gaál Attila. Szekszárd 2009, 93-176.
 BALÁZS KOVÁCS Sándor, *A sárközi parasztság szabadidős tevékenységei a 19-20. században*. In: A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXV. Szerk. Gaál Zsuzsanna-Ódor János Gábor. Szekszárd 2013, 305-376.
 BALÁZS KOVÁCS Sándor, *Két középbirtokos nemes levelezése a reformkorban. A tolnai Csapó Dániel és a somogyi Czindery László kapcsolata*. In: A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXVI. Szerk. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András. Szekszárd 2014, 405-446.
 BARÓTI Géza, *A füredi Anna-bálok. 1825-1959*. Veszprém 1959.
 BASICS Beatrix, *Közép-európai fürdőhelyek. Fürdőélet a XIX. századi Magyarországon*. Bp. 2004.
 BODNÁR István-Gárdonyi Albert, *Bezerédj István 1796-1856*. Bp. 1918.
 BODROSSY Leó, *A Balaton regénye. A Balaton- és a Bakony-vidék kultúrtörténeti fejlődése*. Bp. 2013.
 Magyarország Vármegyéi és Városai. *Bács-Bodrog vármegye II*. Szerk. BOROVSKY Samu. Bp. é. n.
 Magyarország Vármegyéi és Városai. *Nyitra vármegye*. Szerk. BOROVSKY Samu. Bp. é. n.
 Magyarország Vármegyéi és Városai. *Pozsony vármegye*. Szerk. BOROVSKY Samu. Bp. é. n.
 Magyarország Vármegyéi és Városai. *Vas vármegye*. Szerk. BOROVSKY Samu. Bp. é. n.
 CZÉRE Béla, *Magyarország közlekedése a 19. században 1780-1914*. Bp. 1997.
 Magyarország Vármegyéi és Városai. *Somogy vármegye*. Szerk. CSÁNKI Dezső. Bp. é. n.
 CSAPÓ VILMOS, *Tagyosi Csapó Ida nemeskéri Kiss Pálné naplójából*. Bp. é. n.
 CSAPÓ György-CSAPÓ ZOLTÁN, *A tagyosi Csapó család története*. Bp. 1985.
 CSERNA Anna, *Adatok Sztankovánszky Imre politikai tevékenységéről*. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből XI. Szerk. K Balog János. Szekszárd 1987, 513-543.
 CSIFFÁRY Gabriella, *Régi magyar fürdővilág*. Bp. 2004.
 CSOMA Borbála: *Magyar fürdővendégek a gräfenbergi vízgyógyintézetben. Egy csehországi fürdő mindennapjai magyar szemmel*. Korall 7-8. (2002.) 78-94.
 DOBOS Gyula, *A Perczelek*. Szekszárd 2001.

- DOBOS 2003 DOBOS Irma, *A történelmi Magyarország ásványvizeinek első számbavétele: Heinrich Johann Nepomuk Crantz (1722-1797) osztrák orvos munkássága*. Ásványvíz, üdítőital, gyümölcslé 4. (2003.) 2. sz. 69-72.
- DOBOS 2008 DOBOS Irma, *A gyógyító szénsavas ásványvíz Balatonfüreden*. Alkoholmentes italok 4. (2008.) 77-80.
- ERDŐS 1911 *Magyar Fürdő-Kalauz*. Szerk. ERDŐS József. Tata, 1911.
- EÖTVÖS 2004 EÖTVÖS Károly: *Balaton utazás*. Bp. 2004.
- FÉNYES 1847 FÉNYES Elek, *Magyarország leírása I-II*. Pest 1847.
- FÉNYES 1851 FÉNYES Elek, *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta betűrendben körülményesen leíratik. I-IV*. Pest 1851.
- GAÁL 2002 GAÁL Zsuzsanna, *Válaszúton, dzsentrí portrék Tolnában*. In: Tanulmányok. Politika-, gazdaság-, család- és kulturtörténet. Szerk. Dobos Gyula. Tolna megyei Levéltári Füzetek 10. Szekszárd 2002, 83-114.
- GAÁL 2009 GAÁL Zsuzsanna, *A dzsentrí születése*. A Tolna megyei reformkori középbirtokos nemesség átalakulása a neoabszolutizmus és a dualizmus korában. Szekszárd 2009.
- GAÁL 2015 GAÁL Zsuzsanna, *Tagyosi Csapó Ida (1807-1856), egy reformkori nő portréja*. In: A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXVI. Szerk. Gaál Zsuzsanna - K. Németh András. Szekszárd 2015, 313-349.
- GARAY 1886 GARAY János *Összes munkái II*. Sajtó alá rendezte: Ferenczy József. Bp. 1886.
- GAZDA 2016 GAZDA István, *Széchenyi műszaki alkotásai*. Rubicon 37. (2016.) 9. sz. 73-85.
- GLÓSZ 1991 GLÓSZ József, *Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében*. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XVI. Szerk. Vadas Ferenc. Szekszárd 1991.
- GLÓSZ 2002 GLÓSZ József, *Társaság és társadalom. (Adalékok a birtokos nemesség reformkori világához.)* In: A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXIV. Szerk. Gaál Attila. Szekszárd, 2002. 367-383.
- GUDENUS1990-1999 GUDENUS János József, *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája I-V*. Bp. 1990-1999.
- HALÁSZ 2015 HALÁSZ Imre, *Gyógyfürdők és gyógyulni vágyók a Dunántúlon a tömegturizmus kialakulása előtt*. In: Fürdő kultúra és egészségturizmus a Dunántúlon az ókortól napjainkig című konferencia tanulmánykötete. Szerk. Horváth Szilvia-Tóth Mária. Kaposvár 2015. 95-110.
- HORVÁTH 1848 HORVÁTH Bálint, *A füredi-savanyúvíz s Balaton környéke*. Magyaróvár 1848.
- HORVÁTH 1999 HORVÁTH Szabolcs, *Anna-bál*. História 1999. 5-6. sz.
- HRABOVSKY 1998 HRABOVSKY Dávid, *Néhány levelek a Balatonról és Balaton mellyékről*. Keszthely 1998. Balaton Füzetek 1.
- HUDI 1988 HUDI József, *A balatoni fürdő kultúra a reformkorban*. Zalai Gyűjtemény 28. Szerk. Bilkei Irén. Zalaegerszeg 1988.

- HUDI 2008 HUDI József, *A balatonfüredi színházak és színészet története (1831-1861)*. Balatonfüred 2008.
- JALSOVICS 1883 JALSOVICS Aladár, *Emléklapok a Balaton-egylet Garay János kunyhójának fölavatási ünnepélyére*. Bp. 1883.
- JALSOVICS 1889 JALSOVICS Aladár, *A tihanyi apátság története*. Pécs 1889.
- KAPOSI 2015 KAPOSI Zoltán, *Fürdők és fürdőélet Magyarországon a dualizmus korában*. In: *Fürdőkultúra és egészségturizmus a Dunántúlon az újkortól napjainkig* című konferencia tanulmányköte-
te. Szerk. Horváth Szilvia-Tóth Mária. Kaposvár 2015, 69-80.
- KAPRONCZAY 2004 KAPRONCZAY Károly, *Magyar Orvoséletrajzi Lexikon*. Bp. 2004.
- KARASSZON-KURDI 1974 KARASSZON Dénes-KURDI József, *Adámi Pál (1739-1814) és loimiatría története*. Orvostörténeti Közlemények 73-74. (1974.) 53-72.
- KATONA 2000 KATONA Csaba, *Fürdővendégek Balatonfüreden (különös tekintettel Szabolcs megyére és Nyíregyházára)*. In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XIV*. Szerk. Galambos Sándor-Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza 2000, 133-156.
- KATONA 2002/a KATONA Csaba, *Füred és vendégei. Egy fürdőhely és társadalma az 1840-1860-as években*. Korall 3. (2002.) 7-8. sz. 56-77.
- KATONA 2002/b KATONA Csaba, *Egy soproni kisasszony a füredi fürdőben (Slachta Etelka naplója)*. Soproni Szemle 56. (2002.) 2. sz. 126-145.
- KATONA 2002/c KATONA Csaba, „Menj, menj leány, vegyűlj a mulatság zajába...” *Slachta Etelka balatonfüredi naplója*. (2. rész). Soproni Szemle 56. (2002.) 3. sz. 256-276.
- KATONA 2002/d KATONA Csaba, „Menj, menj leány, vegyűlj a mulatság zajába...” *Slachta Etelka balatonfüredi naplója* (3. befejező rész). Soproni Szemle 56. (2002.) 4. sz. 333-346.
- KATONA 2008 KATONA Csaba, *Magyar és cseh fürdők az Osztrák-Magyar Monarchiában*. Limes 21. (2008.) 29-44.
- KATONA 2009 KATONA Csaba, *Adalékok a füredi fürdő történetéhez a 19. század derekától a 20. század elejéig*. www.korunk.org/?q=node/88;ev=2009&honap=88&cikk=10917 Letöltés: 2016. október 12.
- KATONA 2012 KATONA Csaba, *Amikor Füred volt a minta: Széchenyi István fertőbozi fürdőjének balatoni vonatkozásai*, *Füredi História* 12. (2012.) 2-3. sz. 9-11.
- KATONA 2014 „...kacérkodni fogok veled.” *Slachta Etelka soproni úrileány naplója 1838-1840*. Közreadja: KATONA Csaba. Győr 2014.
- KEMPELEN 1912-1932 KEMPELEN BÉLA, *Magyar nemes családok. I-XI*. Bp. 1912-1932.
- KENYERES 1967-1969 *Magyar életrajzi lexikon I-II*. Szerk. KENYERES Ágnes. Bp. 1967-1969.
- KERNNÉ 2009 KERNNÉ Magda Irén, *Híres paksi elődeink. Életrajzi gyűjtemény*. Paks 2009.
- KISFALUDY 1931 KISFALUDY Sándor *hátrahagyott munkái*. Szerk. Gálos Rezső. Győr 1931.

- KISFALUDY 2016 KISFALUDY Sándor: *Csobánc*. mek.oszk.hu/06200/06222/html/makolt18500003.html Letöltés: 2016. október 10.
- KÓSA 1993 KÓSA László, *Fürdő-kultúra és természetszemlélet*. Európa híres kertjei. In: Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról. Szerk. R. Várkonyi Ágnes-Kósa László. Bp. 1993, 201-222.
- KÓSA 1999 KÓSA László, *Fürdőélet a Monarchiában*. Bp. 1999.
- KŐHEGYI 1970 Kőhegyi Mihály, *Adatok a Kisfaludy Sándor alapította balatonfüredi színház történetéhez*. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleménye 9. Szerk. Éri István. Veszprém 1970, 95-102.
- KURUCZ 2004 KURUCZ Rózsa, *A tehetséges európai műveltségű Bezerédj Amália (184-1837)*. Neveléstörténet 2004. 3-4.
- LA GANGUE 1783 LA GANGUE János., *A Magyar Országí orvos vizekről, és betegségekben azokkal való élésnek szabott módjairól. A szegényeknek kedvéért*. Nagykároly 1783.
- LICHTNECKERT 2007 LICHTNECKERT András, *Füred, a parasztok és szegények fürdője*. Esély 2007. 2. sz. 77-93.
- LICHTNECKERT 2013 LICHTNECKERT András, *A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő története az alapítástól az államosításig. 1702-1949*. Balatonfüred 2013.
- LICHTNECKERT é. n. LICHTNECKERT András, *A színház és színjátszás a balatonfüredi gyógyfürdőn 1831 előtt*. www.lichtneckertandras.hu/index.php/component/content/article/76-a-szinhaz-es-szinjatsz-as-vegye-a-balatonfueredi-gyogyfuere. Letöltés: 2016. V. 20.
- LOVAS 2004 LOVAS Csilla, *A Garay-kultusz*. In: A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXVI. Szerk. Gaál Attila. Szekszárd 2004, 23-36.
- MAGDA 1819 MAGDA Pál, *Magyar Országának és a határőrző katonaság vidékének leg újabb statisztikai és geográfiai leírása*. Pest 1819.
- MARKÓ 2001-2007 Új magyar életrajzi lexikon. Főszerk. MARKÓ László. Bp. 2001-2007.
- NAGY 1857-1865 NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal I-XII*. Pest 1857-1865.
- NÉMETHNÉ 2002 NÉMETHNÉ Rácz Lídia: *Bizay Mihály, a „kedély mágnása”, „a füredi élet ébrékeny villánya”*. Füredi História 2008. december (VIII.) 3.
- OLÁH 1834 OLÁH JÁNOS, *Balaton mellyéki tudósítások barátságos levelekben*. Tudományos Gyűjtemény 1834. III. 51-96.
- PACZOLAY é. n. PACZOLAY Gyula, *Korai hazai gyógyvízelemzők. Néhány neves szakmunka 1770-1800*. orvostortenet.hu/tankonyvek/04/data/pdf/1210b.pdf – Letöltés 2016. október 2.
- PALLAS 1893-1902 A PALLAS Nagy Lexikona. I-XVII. Bp. 1893-1902.
- PÁLMÁNY 2002 Az 1848-1849. évi első népképviselési országgyűlés történeti almanachja. Szerk. PÁLMÁNY Béla. Bp. 2002.
- PÁLMÁNY 2011 PÁLMÁNY Béla: *A reformkori országgyűlések történeti almanachja 1825-1848. I-II*. Bp. 2011.
- PATKOVICS 1846 PATKOVICS József, *A harkányi hévíz és gyógyereje*. In: A magyar orvosok és természetvizsgálók 6. vándorgyűlésének történeti vázlatja és munkálatai. Pécs 1846. 162-175.

- PETNEKI 1982 PETNEKI Áron, *A magyarországi gyógyfürdők idegenforgalma és vendéglátása a XVIII. század végén és a XIX. század első felében*. In: A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve 1982. Szerk. Borza Tibor. Bp. 1982, 146-169.
- PETNEKI 2016 PETNEKI Áron, *A haladás jelképe: A gőzhajó*. Rubicon 37. (2016.) 9. sz. 93-101.
- RÉVAI II. 1911 RÉVAI Nagy Lexikona II. Bp. 1911.
- RUTTKAY 1970 RUTTKAY László, *Trencsényteplíc fürdő a XVIII. században és a XIX. század elején*. orvostorenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/4.192/1970_054_ruttkay_laszlo_trencsenteplic_furdo.pdf. Letöltés: 2016. szeptember 2.
- STRÁZSAY 1825 STRÁZSAY János, *A Harkányi Ferdők*. Tudományos Gyűjtemény 1825. 12. 13-25.
- SZÉCHENYI 1978 SZÉCHENYI István, *Napló*. Bp. 1978.
- SZINNYEI 1903 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*. IX. Bp. 1903.
- SZITA 1973 SZITA László, *Harkány fürdőtörténet 1823-1973*. Harkány 1973.
- TÓTH 2015 TÓTH Mária, *Adalékok a Batthyány család kora újkori fürdő-kultúrájához*. In: A fürdőélet és egészségturizmus a Dunántúlon az ókortól napjainkig című konferencia tanulmánykötete. Szerk. Horváth Szilvia-Tóth Mária. Kaposvár 2015. 33-47.
- UJFALVY 1941 MEZŐKÖVESDI UJFALVY Sándor *emlékiratai*. Kolozsvár 1941.
- ULRICH-POZSONYI 2009 ULRICH Attila - POZSONYI József, *A jobaházi Dőry család története*. Régi magyar nemesi családok 8. Debrecen 2009.
- VAJKAI 1955 VAJKAI Aurél, *Parasztfürdőhelyek*. Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei 1. Bp. 1955.
- VÁLYI I. 1796 VÁLYI András, *Magyar Országának Leírása. I-III*. Buda 1796-1799.
- VÁRKONYI 1993 VÁRKONYI Gábor, *Hévizek és fürdők a 17. századi Magyarországon*. In: Európa híres kertjei. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról. Szerk. R. Várkonyi Ágnes-Kósa László. Bp. 1993. 105-121.
- VARGA 2014 *Veszprém megyei Életrajzi Lexikon I-II*. Főszerk. VARGA Béla. Veszprém 2014.
- VÖRÖS 1965 VÖRÖS Károly, *Füred és vendégei 1838 egy nyári hetében*. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1965. 3. Szerk. Éri István. Veszprém 1965, 113-123.
- WIRTH 2011 WIRTH István, *Fürdő-kultúra*. Gödöllő 2011.
- ZALAI Életrajzi Lexikon ZALAI Életrajzi Lexikon. Deák Ferenc Megyei Könyvtár – zalai.dfmk.hu/zalaiak?=180 Letöltés: 2016. szeptember 2.
- ZÁKONYI 1988 ZÁKONYI Ferenc, *Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig*. Veszprém 1988.

Badebetrieb des Tolnaer Adels in der Reformzeit

Die Badekultur gehört zu den ältesten Kulturgütern der Menschheit. Die ungarische Bedeutung des Wortes „Baderei“ hat im historischen Sinne eine Vieldeutigkeit. Die größte Artenvielfalt ihres Bedeutungsgehalts erreichte sie im 19. Jahrhundert, als dieses Wort neben der Waschung auch die Frischung, den Sport und Ertüchtigung, die Heilung der Bedürftigen und nicht zuletzt auch die angenehme Freizeitverbringung, Erholung, Vergnügen und sogar den Sommerurlaub einbegriff.

Die zerstreuten Güter, die weitverzweigte Verwandtschaft bemüßigte den Landadel zu häufigen Briefwechseln und Reisen, unwidersprochen damit das Allerweltsding über eine eingezogene und langweilige Landeslebensweise. Neben den gelegentlichen Besuchen – welche meistens ohne Einladung stattfanden und mehrere Tage lang dauerten – boten sich zahlreiche Gelegenheiten für Zusammenkünfte von größeren Gesellschaften. Der ungarische Adel bevorzugte am Anfang des 19. Jahrhunderts noch die Badeorte über der Grenze. Im Sommer besuchten sie diesen oder jenen Badeort, in erster Linie waren die Urlaubsorte der Länder im Habsburger Reich beliebt. In Karlsbad (Tschechien) war die Familie Bezerédj oft zu Besuch, aber die Familie von Ida Csapó, oder sogar der Obergespan unseres Komitates, Graf Antal Apponyi hielt sich gerne dort oft mit seiner Familie auf. Die Tochter namens Ida von Daniel Csapó kränkelte oft, sie wollte auch Kinder haben, so besuchte sie mehrere Badeorte in Ungarn und im Ausland bei ihren Heilkuren (Balatonfüred, Bártfafürdő, Ischl, Baden, Pirawarth). Der eine vom Adel des Komitates Tolnau meist beliebte und besuchte ungarische Badeort war Pöstyénfürdő (Bad Püschtin) in Oberungarn. Die Mitglieder der Familie Bezerédj besuchten diesen Badeort jedes Jahr regelmäßig und verbrachten hier immer mehrere Wochen im Sommer.

Ein sehr beliebte Begegnungsstätte im Sommer war Balatonfüred, wo sich neben den heilenden Menschen auch die Mitglieder der Oppositionsparteien regelmäßig getroffen haben. Füred zu besuchen war im Anfang die Möglichkeit einer genau bestimmaren Gesellschaftsschicht. Unter den Besuchern finden wir zum Beispiel Imre Sztankovánszky (und seine Familie) – damals Obergespan der Komitates Tolnau –, dann Antal Gindly und Dőry, aber Daniel Csapó und seine Familie waren auch regelmäßig zu Gast dort. Die ganze Adelwelt (die Aristokraten und Mitteladelige) erschien in den Sommermonaten in Balatonfüred.

FUKSZ MÁRTA

A Tolna vármegyei hegyközségi articulások és a Szekszárdi Közalapítványi Uradalom hegybéli rendtartása 1839-ből

A hegyközségekkel és a hegytvényekkel foglalkozó történeti-néprajzi, forráselemző kutatás egészen későn, az 1980-as évek elején indult el.¹ A szervezett munkát a Néprajzi Kutatóintézet munkatársa Égető Melinda indította el. Az elkövetkező három évtizedben a téma időbeli és térbeli határait kiterjesztve óriási mennyiségű hegyközségi törvény állt a kutatók rendelkezésére. A tematikában szintén jelentős változást hozott, hogy a hegyközségi törvényekhez szorosan kapcsolódó más jellegű forráscsoportokat is felhasználtak az eredmények publikálásánál. A történeti-néprajzi vizsgálatok számára szintén fontos információkkal bírtak a szőlőhegyek telepítését, létrehozását összefoglaló szerződések (kontrakusok), a szőlőbirtokokkal kapcsolatos tulajdonosváltások vagy a peres ügyek iratai. A „hosszútávú” munkának és a levéltári szakemberek bevonásának köszönhetően több tematikus kötet is megjelent vármegyénként feldolgozva egy adott szőlőbirtok vagy terület hegyközségi szabályzatát.² Mindeközben a nagyszámú forrás lehetőséget adott a szabályzatok térbeli és időbeli változásának, avagy hasonlóságainak feltárására.

A 2000-es években egy OTKA pályázat keretében³ tervben volt többek között Baranya és Tolna megye egyházi és állami levéltárainak átvizsgálása és a hegyközségi törvények elemzése, forrásközlő publikálása is. Baranya megyében a források kyszámú volta miatt nem történt meg az önálló kötet kiadása, de a kutatás eredményeképpen előkerült Baranya vármegye hegybéli rendtartása (1794/95) és Pécs szabad királyi város szőlőhegyeinek szabályrendelete (1804).⁴

Tolna megye azon területek közé tartozik, ahol viszonylag későn adtak ki a szőlőhegyekre vonatkozó szabályzatokat. A Tolna Megyei Levéltárban található a bátaszéki (1809) és györkönyi (1811) uradalom hegyközségi törvényének⁵ forrásközlő elemzésével és publikálásával már régóta adós volt

¹ Természetesen egy-egy helység hegyközségi törvényének – részleteiben vagy egészben történő – publikálására, elemzésére volt példa, de a hegyközségi articulásokat vizsgáló összefogott kutatás még nem történt.

² A teljesség igénye nélkül Dunántúli vármegyéinkből: Győr, Sopron, Vas, Zala, Veszprém és Somogy vármegyéből. ÉGETŐ 2001, 2002; ÉGETŐ-DOMINKOVITS 2004; ÉGETŐ-DOMINKOVITS-IFJ. HERMANN 2006; ÉGETŐ-POLGÁR 2011.

³ ÉGETŐ 2008, 88.

⁴ Ezúton szeretném megköszönni Borsy Juditnak, a MNL Baranya Megyei Levéltár munkatársának segítségét. Borsy Judit a hegyközségi articulásokat kutató csapat tagjaként, volt szíves rendelkezésemre bocsátani az általa megtalált, publikálatlan Baranya megyei forrásokat a témával kapcsolatban.

⁵ Bátaszék: MNL TML Közgy. ir. 10:33/1811. és Györköny: MNL TML Közgy. ir. 4:15/1814. Ez úton szeretném megköszönni Rúzsá Évának, a MNL Tolna Megyei Levéltár munkatársának a kutatásban nyújtott szíves segítségét.

a történet- és néprajztudomány. Jogtörténeti szempontú vizsgálatukat disszertációjának résztémaként Nagy Janka Teodóra végezte el és publikálta 2002-ben⁶. A teveliek 1829. évi hegyközségi szabályzata az országos levéltárban található. Említés szintjén utalt rá Eppel János Tevel történetének feldolgozása közben, de forrásközlő elemzése a mai napig nem történt meg.⁷ A szekszárdi rendtartás pedig még nem került elő.

Jelen tanulmány célja a Szekszárdi-dombvidék, jelesen a szekszárdi uradalom fennhatósága alá tartozó területek szőlőhegyi rendtartásának vizsgálata és forrásközlő elemzése lett volna. A kutatás során szerettem volna a legkorábban kiadott szekszárdi hegyközségi artikulust megtalálni. Ez a törekvés meghatározta a kutatás időbeli keretét is. Jelen tanulmányban a vizsgálat felső időhatárát 1848-ban határoztam meg, tehát a szekszárdi uradalom feudális kori anyagaira koncentráltam.

A kutatás előrehaladtával megváltozott koncepcióm. A téma szerteágazó problematikája miatt a kérdést csak tágabb társadalmi-gazdasági kontextusba helyezve lehetett értékelni.

Alapvető nehézséget jelentett továbbá a forráscsoport feltáratlansága és feldolgozatlansága, illetve a szekszárdi uradalom anyagának a pécsi és a szekszárdi levéltár közötti megosztottsága.

A szekszárdi uradalom történetében jelentős változás következett be a 18. század második felében a tulajdonviszonyok tekintetében. A szekszárdi apát, Rodt Ferenc 1775-ös halála után az uralkodó nem nevezett ki új apátot a szekszárdi bencés uradalom élére. A kamarai kezelésbe került uradalom bevételeit 1777-től az új tulajdonos, az Egyetemi Alap kapta meg. 1782-ben II. József a szerzetesrendek feloszlata után a kamarai kezelésbe vett birtokokat kezdetben 10, majd 8 kerületre osztotta, melyek élén főtisztok álltak. A pécsváradi közalapítványi kerület felügyelete alá tartozott a volt szekszárdi apátsági uradalom,⁸ a pécsváradi, a (duna)földvári, a bátai és a bátaszéki uradalom⁹. Előbbi három bevételét továbbra is az egyetemi alapnak utalták, utóbbi kettőét a Collegium Theresianum fenntartására fordították. A birtokokat nem adták ki bérbe, hanem élükre közalapítványi (uradalmi) tiszttartókat neveztek ki.¹⁰ A főtisztok kinevezése ellenére a helyi viszonyokat ismerő uradalmi tiszttartók befolyása jelentős volt, illetve az erős kamarai irányítás miatt folyamatos levelezés állt fenn a főtisztok és a helytartótanács között.

Ennek a közigazgatási átszervezésnek következtében a szekszárdi uradalom korabeli iratainak egy része a Baranya Megyei Levéltár Pécsváradi Közalapítvány Főtisztai dokumentumai közé került, míg másik része a Tolna Megyei Levéltár forrásait gyarapította.¹¹

A HEGYKÖZSÉGEK ÉS ARTIKULUSOK FOGALMI PROBLÉMÁI

A rendtartások kapcsán fontos tisztázni a szabályzatokat érintő fogalmi megnevezéseket. A „*hegybéli helység*”-nek, vagy ahogy az 1894-es törvény¹² után nevezték, hegyközség-nek a szakirodalomban nincs pontos fogalmi meghatározása. Általános „munkadefiníciója” szerint az egyazon szőlő-

⁶ NAGY 2002, 147-150; 2015, 60-67.

⁷ EPEL 1984; 1988.

⁸ BORSY 2014, 107-108; 113-116.

⁹ A pécsváradi közalapítványi kerületbe összesen 11 uradalom, rendházak, templomok, több kisebb birtok is bekerült. Területe Baranya, Tolna és Pozsega vármegyékre terjedt ki. BORSY 2014, 114.

¹⁰ SZILÁGYI 1990, 114.

¹¹ A témához tartozó levéltári forráskutatás még nem végleges. A Baranya Megyei Levéltár Pécsváradi Közalapítvány Főtisztai irataiból átnézésre kerültek az árszékeli ügyek, a szerződések, a Szekszárdi Uradalom úriszéki jegyzőkönyvei. A Szekszárdi Uradalom Fiscalis irataiból 1749–1820 közötti időszakot tekintettem át, illetve a Tolna Megyei Levéltár Szekszárdi Közalapítványi Uradalom forrásait 1817-ig néztem meg. Ugyancsak átnézésre kerültek Tolna vármegye nemesi közgyűlésének iratai, melyhez a segédkönyvként használható mutatókat (1810–1832) vettem igénybe. Természetesen a kutatás még nem tekintem lezártnak. Jelen tanulmányban az eddig feltárt részeredmények összegzésére törekedtem. A levéltári források rövidítéseit a bibliográfiában tüntettem fel.

¹² Az 1894. évi 12. törvénycikk előtt a „hegyközség” szó nem létezett. A kifejezés a törvényben jelent meg először, de sikeresen beépült a köznyelvbe, idővel kiszorítva az addig használt „*helység*, *hegység*, *hegybéli helység*” megnevezéseket. ÉGETŐ 2001, 29-30. A bátaszéki, györkönyi és szekszárdi rendeletekben szintén „*helység*” kifejezés jelentette a szőlőbirtokosok közösségét. Én az egyszerűség miatt az 1894-es törvény előtti időszakra nézve is a hegyközség kifejezést használom.

területen szőlőt birtokló tulajdonosok összességét jelentette a rendi, társadalmi hovatartozástól függetlenül. Az intézmény önkormányzati jelleggel és meghatározott szervezettel rendelkezett, melynek célja a szőlőműveléssel kapcsolatos érdekvédelem volt.¹³ A fogalomalkotást nehezíti az intézmény hosszú idejű fennállása (írott forrásokban 16-20. század) és széles földrajzi elterjedtsége, mely magában foglalja a hegyközség jellegének és funkciójának időbeli és térbeli eltérését és változását is.

A szervezet tagjainak jogait és kötelességeit a hegyközségi törvények vagy artikulások, „*Articuli Promontoriales*” rögzítették írásos formában. Ezekben elsősorban a vagyon- és tulajdonvédelem szigorú szabályait, illetve a szőlőhegyen való viselkedés közösségi normáit rögzítették. Szigorú büntetéseket helyeztek kilátásba a munkavégzés zavartalanságának biztosítása érdekében, és a földesúri járandóságokat befizetni nem akarók részére.¹⁴ A szabályzatokat alkotó állandó tartalom mellett – mivel ugyanazon a hosszú történelmi fejlődésen ment keresztül, mint a hegyközség – számos térbeli és időbeli variánsa került elő a törvényeknek.

A szőlőhegyi szabályzatokat a jogalkotó tekintetében három csoportba sorolhatjuk:

A hegytörvények kezdeti elemzése során külön csoportot képeztek a „valódi” *hegyközségi artikulások*, melyet a hegyközség autonóm szervezete alkotott meg, és foglalt írásba. Az évente szabadon újraválasztott vezető testület rendeleteit bár földesúri jóváhagyás szentesítette, a közösség gyakorlatilag autonóm jelleggel működött. Égető Melinda kutatásaira alapozva feltételezte ilyen jellegű hegyközségi szervezetek meglétét a Dunántúlon a 15-16. században. A földesúri hatalom előretörésével, fennhatóságának a szőlőhegyekre történő kiterjesztésével gyakorlatilag megszűntek az önálló hegyközségek. Újraírt szabályzataikat egyre inkább a földesúri hatalom igényei szerint fogalmazták át. Éppen ezért a jogalkotó tekintetében megnevezett második csoportot képező *földesúri statútumok* szinte elválaszthatatlanok voltak az „autonóm” kiadású hegyközségi artikulusoktól.¹⁵ A Tolna megyéből előkerült rendtartások (bátaszéki, györkönyi, szekszárdi, teveli) szintén ehhez a csoporthoz tartoznak. A rendeletek kiadója egyházi vagy földesúri világi hatalom volt.

A kutatás során külön jellemzőkkel bíró *városi rendtartások* szintén önálló egységet képeztek. Ennek oka, hogy a szabad királyi- vagy hasonló jogkörrel rendelkező városok gazdasági-társadalmi viszonyai eltérőek voltak a többi magyarországi mezővárosi, vagy falusi viszonyoktól, mely megmutatkozott szőlőhegyeinek életében és a város választott önkormányzata által megalkotott szabályrendeleteiben is.

A fogalomhasználat körét tovább bonyolítják a 18. század végén és a 19. század első felében megjelenő és a hegyközség életét szabályozó vármegyei statútumok. A jogalkotó szempontjából új forráscsoportnak tekinthetnénk, hiszen kései megjelenése és egységesség felé mutató jellemzői már a központi hatalom megerősödése és az egységes jogszabályok kiterjesztése felé mutattak. Ám ha figyelembe vesszük annak tényét, hogy a vármegyei gyűléseken a birtokkal bíró nemesek ültek, akik maguk alkották meg és fogadták el a megyei hegytörvények szövegeit, akkor azt mondhatjuk, hogy nagy a hasonlóság a földesúri rendeletekkel. Polgár Tamás és Égető Melinda filológiai vizsgálatai során kiderült, hogy a vármegye által kiadott szabályzatok típuszövegeit a földbirtokosok saját birtokának viszonyaihoz igazítva időnként átfogalmazták. Így a megyei statútumoknak különböző variánsai is megjelenhettek az egyes szőlőhegyeken.¹⁶

¹³ ORTUTAY 1979, 518-519. Hegyközség címszó. A hegyközségek kezdeti kialakulásának problematikájával, hosszú évszázadokon át fennálló formáival jelen tanulmány nem foglalkozik. Lásd: ÉGETŐ 2001; 2004.

¹⁴ ÉGETŐ 2001, 22.

¹⁵ ÉGETŐ 2004, 16-17.

¹⁶ ÉGETŐ-POLGÁR 2011, 36.

A SZŐLŐHEGYEK KÜLÖNLEGES JOGÁLLÁSA

A szőlőbirtokokat különleges jogállás jellemezte a feudális korban. Egyrészt a földek előkészítése, a vesszők ültetése és a szőlő termőre fordulása miatt várni kellett 3-5 évet az adóztatással,¹⁷ másrészt a szőlőtermesztés nagy munkaigényű és szaktudást igénylő gazdasági ágazat volt. Szabad jogállása ennek köszönhető. A szőlőt a legszegényebb rétegek is szívesen műveltek, – ugyanis intenzív, kézi megmunkálásra lévén szükség – igavonó állat hiányában a szőlő és a belőle készített bor egy lehetséges megélhetési forrást, pénzbeli jövedelmet biztosított számukra.

A szőlőbirtok nem tartozott az úrbéres állományhoz, tehát nem volt a jobbágytelek része. Bár a szőlőföldnek volt feudális tulajdonosa, de ezt a jogát korlátozottabban érvényesíthette. Nem vehette vissza korlátlanul a telepítésre átadott földet, ha már szőlő volt rajta, illetve ebben az esetben ki kellett volna fizetnie a rá telepített szőlő értékét. A szőlőbirtokosnak (lehetett akár nemes, polgár, jobbágy vagy zsellér) ugyanakkor vállalnia kellett a szőlő után járó szolgáltatások, terhek (hegyvám, kilenced, tized, ajándék) hiánytalan megfizetését. A szőlőföld jellegét tekintve inkább „bérleti viszony” állt fent a földtulajdonos és szőlőművelő között, mint – a jobbágytelkekre jellemző – személyes függőség.¹⁸

Ez a szabadabb jogviszony együtt járt azzal is, hogy a szőlőt sosem hagyhatták műveletlenül. Ebben az esetben 2-3 év felszólítás, pénzbeli bírságok kiszabása és várakozás után szintén kibecsültethette a feudális földtulajdonos a szőlőtulajdonost gondtalanul kezelt birtoka és az elmaradt adók miatt. Gyakorlatilag bármilyen szövegváltozatok maradtak fent a különböző artikulusokból – tematikailag különböző témákat érintve – a művelés zavartalanságát és a föld után járó terhek maradéktalan teljesítését szabályozó cikkelyek sosem hiányoztak belőle.¹⁹ Mindezek megtalálhatók a Tolna megyei artikulusok között is.

További előnyökkel is járt a szőlőbirtok. A tulajdonos és utódaik szabadon adhatták-vehették, átörökíthették és elzálogosíthatták szőlőiket, tehát mindenki tudott magának szőlőbirtokot venni vagy bérelni. Az ügyek menetét elsősorban évszázados jogszokások és az országos törvények határozták meg. Ezekbe a jogi eljárásokba a földesúrnak ritkán volt beleszólása. Egyes rendtartások hosszú pontokon keresztül elemzik az öröklés, az eladás, a szőlővel kapcsolatos peres ügyek lefolytatásának módját, de ezek a Tolna megyei rendtartásokból hiányoznak.²⁰

A szekszárdi uradalom szőlőterületeinek nagysága és növekedése figyelemre méltó volt a 18. században. Az 1696-os kimutatás szerint megindult a felszabadító háborúk alatt kipusztult és a gondozás hiányában tönkre ment szőlők újbóli művelése. Ebben az időben már több mint 110 kapás szőlő után adóznak a szekszárdiak. Tíz év múlva pedig körülbelül 400 kapás szőlőt számláltak össze a Bartina-hegyen.²¹

A bor gazdasági jelentőségét felismerő és a szőlő- és bortermelést támogató uradalmi apátok (Mérey, Trautsohn, Rodt) vezetése alatt nagymértékben gyarapodtak a Szekszárd környéki szőlőhegyek. A 18. század folyamán a német telepések több hullámban érkeztek a szekszárdi borvidékre, és természetesen magukkal hozták eltérő termelési ismereteiket is. A 18. század második fele a szekszárdi borvidék intenzív fejlődésének ideje volt. A szekszárdiak életét megkönnyítette, hogy az apátok, utánuk pedig a közalapítványi uradalom is adókedvezményt biztosított részükre. Mind a föld-, mind a szőlőhasználatért a termény egytized részét szedték be dézsmaként adóban (tehát a kilencedet nem) a szekszárdi termelőktől.²²

¹⁷ Szekszárdon Mérey apát a szerződésben 3 évre kötötte meg az adómentességet a szabad jogállású betelepülő telepésekkel 1711-ben. SZILÁGYI 1990, 123.

¹⁸ ORTUTAY 1982, 87-88. Szőlőbirtoklás címszó.

¹⁹ ÉGETŐ 2001, 22.

²⁰ Az elemzésnél részletesen foglalkozom vele.

²¹ HOLUB 1974, 29-30. 1 kapás körülbelül 200 négyszögöl szőlőnek felel meg.

²² SZILÁGYI 1990, 147.

Az intenzív szőlőtelepítéseknek köszönhetően az 1730-as évek elején már több mint 1000 négy- szögöl szőlőt művelt a szekszárdi gazdák közül körülbelül 200 család. A szőlőterületek az erdők, legelők rovására tovább terjeszkedtek. A század közepére mintegy 557 család birtokolt kisebb- nagyobb szőlőbirtokot, melynek nagysága a századforduló után elérte a közel 5800 kapást, melyből a kimutatás szerint 5500-at a szekszárdiak, 280-at más települések bérlői bírtak. A területek növekedésének intenzitása miatt már nemcsak a legjobban termő déli, keleti, délkeleti domboldalakon műveltek szőlőt, hanem a Szekszárdi-dombság kevésbé termékeny, II. és III. osztályú oldalait is művelés alá vonták. A szőlőművelés gazdaságon belüli térnyerésének okai között komoly gazdasági-társadalmi összefüggések húzódtak meg. Egyrészt a dombvidék adottságai kedveztek a szőlőművelésnek, míg a földművelésre alkalmas területek korlátozott számban voltak elérhetőek. A szőlő-ágazat előretörését segítette a társadalomban bekövetkező zselléresedési folyamat is. A jobbágycsaládok kezén elaprózódott földbirtokok bevételeiből nem lehetett megélni. Az igavonó állat nélkül és apró földdel bíró zsellérek számára biztos bevételi forrást jelentett a szőlő. Nem csoda, hogy az örökváltási szerződést aláíró 1465 szekszárdi szőlőtulajdonos száma szinte megegyezett a lakóházak számával, ami azt jelentette, hogy majdnem minden családnak volt szőlője Szekszárdon.²³

A szekszárdi szőlőhegyet nemcsak szekszárdi gazdák művelték. Más községek tagjai (jobbágyok, zsellérek, polgárok, akár nemesek) vétellel vagy bérléssel szintén szőlőbirtokhoz juthattak. Őket extraneusoknak nevezték. Az adott hegyközségnek szintén tagjai voltak, hiszen az intézmény területi alapon szerveződött. Az extraneus szőlőbirtoklás más borvidékeken is elterjedt szokás volt. A fellendülő borkereskedelem és a szőlővel járó gazdasági előnyök miatt jött létre. A szekszárdi uradalom levéltári forrásaiból²⁴ kiderül, hogy a tolnaiaknak, mözsieknek, faddiaknak, bogyiszlóiaknak szintén nagy területen feküdtek szőlői a parásztai domboldalakon, a Palánki-hegyen. Szintén jelentős területet műveltek az öcsényiek, decsiek, bátaszékiek, bátaiak is a Szekszárdi-dombság déli területein. De nemcsak a közeli települések lakosai, hanem a bonyhádi, dunaszentgyörgyi, dunaszekcsői, nagydorogi, pécsi, pécsváradi, zombai lakosok is szívesen szereztek szőlőt a borvidéken.²⁵ A messzebbi településekről főleg a vármegye tisztségviselői és a vidéki nemesek birtokoltak szőlőt, ugyanis azt nem maguk művelték, hanem bérbe adták, vagy bérben műveltették meg, esetleg vinnélért is fogadtak egy-egy nagyobb szőlő esetében.

Az extraneusok adózása azonban más jellegű volt, mint a szekszárdiaké. Tőlük az uradalom beszedte az egyházi tizedet és a földesúri kilencedet (dézsmát) is. Az elégedetlenség legfőbb oka, hogy a szekszárdiak és az öcsényiek²⁶ is – már a Mérey apáttal kötött szerződések (1711. és 1715.) következtében – egyes dézsmát fizettek nemcsak szőlőik, de más terményeik után is. Az eltérő adóztatás miatt Mőzs és Agárd lakói az 1780-as évek óta folyamatos panasszal éltek a pécsi kamaránál. Mivel bajukra nem találtak orvoslást, a következő 50 évben megsokszorozódott az úriszékre írt kérvények száma. 1799. áprilisában a szekszárdi szőlőhegyen szőlőt birtokló mözsiak (87 lakos) közösen kérték – mivel a szekszárdi „*Promontoriumon lévő szölleiktől kettős dézsmát adnak a Tettes Uraságnak*”²⁷ – hadd éljenek ők is az egyszeri adókedvezmény lehetőségével. Egyes tulajdonosok – megunva a hosszú évtizedes eredménytelen kérvényezést – önálló igénylést nyújtottak be. A mözsi Gróf János azzal a kéréssel fordult az úriszékhez, hogy a „*szőlőt az ő birtokában is egyes Dézsma alatt megengedni*” szíveskedjenek. Indoklása szerint a szőlő eredetileg egy szekszárdi lakos, Téli Mátyás tulajdonában volt, „*aki azt mindvégig egyes Dézsma alatt bírta.*”²⁸ A levéltári források sze-

²³ GLÓSZ 1990, 236.

²⁴ MNL BaML és MNL TML Szekszárdi Közalapítványi Uradalom anyagai.

²⁵ SZILÁGYI 1990, 152.

²⁶ ZENTAI 1994, 32.

²⁷ MNL BaML XI. 605. o. 1799-1800. A tanulmányban az idézett levéltári forrásokat szó szerint gépeltem be. Attól függően, mely szövegből származtak, a szavak helyesírása eltérő lehetett.

²⁸ MNL BaML XI. 605. o. 1799-1800.

rint ezt az indoklást később többen is felhasználják kérésük nyomtatékosítására,²⁹ és nem is mindig eredménytelenül. Az 1800-as évek elején az összeírások szerint az agárdiak körülbelül fele egyes, másik fele dupla dézsmát fizetett. Rosszabb az arány a mőzsiiek tekintetében. Extráneusaik 2/3-a fizet dupla, míg 1/3-a egyes tizedet.³⁰ Az adókedvezmény valószínűleg a szekszárdiaktól megvett szőlőkre vonatkozott. „Az elmúlt Tekt: Úr Széke végzése azt tartja, hogy mind azok, akik Szexárd egy Dézsmás lakosoktól Vettek szőlő, azok magokat jelentsék”, hogy az egyes dézsmát elnyerjék. Így tett Klemm Gertrúd Föglein Mihály özvegye is 1803-ban.³¹ Az 19. század első felében folyamatosan megtalálhatóak a panaszlevelek és kérelmek az uradalom anyagai között. A hosszan elhúzódó vita nem hozott átfogó és megnyugtató eredményt mindenki számára. Végso megoldást csak az 1858-ban aláírt örökváltsági szerződés jelentett, mellyel végleg megválthatta az 1465 szekszárdi és 399 extráneus birtokos a dézsmát és szőlőföldjüket.³²

A HEGYTÖRVÉNYEK IDŐBELI ÉS JOGI ASPEKTUSAI

Tágabb kontextusba helyezve az uradalom jogalkotó szerepét, összevetve más megyék hegyközségi artikulusaival, bizonyos különbségek és hasonlóságok is megfigyelhetők.

A Tolna megyei hegytörvények kései írásba foglalása természetesen nem a szőlészet-borászat kései megjelenésére utalt. A Szekszárdi-dombság római kori, majd 11-18. századi szőlőtermesztéséről források tömege tanúskodik. A hegyközségek kialakulásának, megerősödésének hiánya az eltérő táji-történeti fejlődésben kereshető. A volt hódoltsági területek (Baranya, Somogy, Tolna) vármegyei éppen ahhoz a Délkelet-dunántúli térséghez tartoztak, ahol a szervezett forrásfeltáró kutatás nem, vagy csak kisszámú és kései hegyközségi rendtartást talált. Baranya vármegye területéről előkerült az 1794/95-ös megyei hegytörvény, majd „az újabb törvények szellemében” módosított 1841-es változata. Tovább gyarapította a forrásokat Pécs Szabad Királyi Város Szőlőhegyeinek szabályrendelete is 1804-ből. Bár utóbbi kettő különbözik a többitől, mivel nem világi vagy egyházi földesúri rendelet, hanem a vármegyei és városi szabályrendeletek sorába tartozik. Továbbá szintén jelentős forrásértéke van a bolyi uradalom német nyelvű 1816-os szabályzatának.³³

Polgár Tamás alapos és több éven át tartó levéltári forráskutatásából ismert, hogy Somogy megyében is igen későn, 1740-ből maradt fenn a legkorábban ismert szőlőhegyi törvény.³⁴

Ha megnézzük az elmúlt két évtized forrásfeltárása és publikálása folytán legkorábbi időkből (16-17. század) előkerült írásba foglalt hegyközségi szabályzatokat, szembeűnik, hogy mindegyik a török által el nem foglalt dunántúli vármegyékből (Sopron, Vas, Győr, Veszprém, Zala) került elő.³⁵

Az írott források nagyfokú hiányában szerepet játszhatott a török kiűzése utáni újratelepülés hosszas folyamata, mely együtt járt az elhanyagolt szőlők termővé tételével, parlagföldek feltörésével és az új szőlőültetvények telepítésével. A szőlőnek, a bornak a gazdasági életben betöltött szerepe miatt nem volt olyan egyházi vagy világi földesúr, aki ne támogatta volna ültetését, a szőlőterületek kiterjesztését. Az már más kérdés, hogy a középkor óta zavartalan fejlődést élvező dunántúli területeken korábban létrehozott hegyközségi szervezetek szélesebb körű önkormányzati önállósággal rendelkeztek, melyet a földesúri hatalom igyekezett az évszázadok folyamán megnyirbálni, vagy a saját érdekeiknek megfelelően átformálni az újonnan kiadott és módosított rendeletekkel.

Akár a szekszárdi, akár a bátaszéki vagy györkönyi hegytörvények kapcsán, az uradalom „fenn-

²⁹ MNL BaML XI. 605. o. 1802-1803.

³⁰ VARGA-BODA 1973. Összesen 129 extráneus van. Ebből 41 egyes, míg 85 dupla dézsmát fizet.

³¹ MNL BaML XI. 605. o. 1802-1803.

³² GLÓSZ 1990, 229.

³³ MNL BaML IV. 1. d. 1/8.

³⁴ ÉGETŐ-POLGÁR 2011, 21.

³⁵ ÉGETŐ 2001, 2002; ÉGETŐ-DOMINKOVITS 2004; ÉGETŐ-DOMINKOVITS-IFJ. HERMANN 2006; ÉGETŐ-POLGÁR 2011.

hatósága alatt” a régi és újonnan telepített szőlők esetében nem beszélhetünk erős, régóta fennálló és jogaik megnyirbálása ellen „harcoló” szőlőhegyi közösségekről. Az írott források hiánya azonban nem jelentette a hegytörvények hiányát. Számos egyéb – gazdag szőlőhegyi tematikájú – levéltári forrás árulkodik arról, hogy a 19. század elején írásba foglalt szekszárdi artikulusok egyes cikkelyei egyrészt a közösséget irányító jogszokásként, másrészt az uradalom éves rendeleteiben már a korábbi években használatban voltak.³⁶

A hegytörvények kiadásának időbeli vizsgálatakor figyelembe kell venni a Magyarországon egyre erősödő, újkori közigazgatás rendszer kiépülését, a vármegye szerepének megnövekedését. Természetesen a megyei rendeletek kiadásában jeleskedő vármegyék ülésein szintén a megye területén földbirtokkal rendelkező földesurak vagy megbízottai ültek. Így a 18. század közepétől a Dunántúlon a földesúri rendeletekkel párhuzamosan megjelentek a szőlőhegyek rendjét szabályozó vármegyei rendeletek is. A megyei szabályozás – mondhatni – a szabályrendeletek kiadásának utolsó korszakában jelent meg, mikor a központi hatalom részéről is megjelent az igény az egységes, szabványosított hegytörvények kiadására, illetve a szőlőterületek növekedésével egyre több település hozta létre saját szabályrendeletét, melyet egyszerűbb volt egy egységes megyei rendeletből kialakítani.

Somogy vármegye 1776-ban adta ki saját hegytörvényét, de ez nem jelentette azt, hogy egyes földbirtokosai már nem használták fel a korábbról származó Zala megyei hegytörvényt (1753). Ennek oka, hogy a jogaik kiterjesztésére törekedő azon földbirtokosok, akiknek Zalában is voltak szőlőbirtokaik, felhasználták a már kiadott és bevált rendtartásokat saját szabályzataik megalkotásához is.³⁷

Az eddigi forrásfeltárások ismeretében Baranya vármegyéből a legelső ismert hegytörvény a megyei hegybéli rendtartás 1794–95-ből.³⁸ Külön érdekes, hogy itt és Somogyban újra kiadták az országos, „*újabb törvényekhez*”-hez igazodó, tehát javított megyei statútumokat – előbbi megyében 1841-ben, utóbbiban 1847-ben – a már meglévő és gyarapodó számú uradalmi rendeletek mellett.

Tolna megyében még nem került elő 1848 előtti megyei szabályozás.³⁹ Fontos azonban megjegyezni, hogy a végső szentesítéshez mind az öt Tolna megyei uradalmi rendtartás esetében a vármegyei törvényszék és a közgyűlés hozzájárulására is volt szükség. A rendeletek megalkotásánál mindig figyelembe kellett venni az 1767-es úrbéri pátenst, máskülönben a Helytartótanács nem fogadta volna el. A vármegyei rendelet elmaradásának okát nem ismerjük. Az uradalmi rendtartások kései megszületése azonban azt jelezte, hogy mégiscsak igény és szükség volt törvényes, írott szabályozásra, melyet addig az évenként megjelenő uradalmi rendeletek oldottak meg. Végül a megyei statútumok kiadásának hiányát saját birtokán maga az uradalom pótolta.

A TOLNA MEGYEI HEGYKÖZSÉGI ARTIKULUSOK IDŐBELI KÉRDÉSEI

A legkorábbi írott források a 16. századból származnak, de a legtöbb forrás 18. századi kiadású, ám még a 19. század első felében is jelentek meg nagy számmal.⁴⁰ A kutatás felső időhatárát 1848-ban állapítottam meg, tehát a feudális korszak politikai-történeti végpontját használtam időkeretként. Úgy gondoltam, hogy az 1848-as fordulat után bekövetkező változások kihatottak a szőlőhegyek jogi helyzetére, gazdasági állapotára, megváltoztatva azokat a kereteket, melyek előtte fennállottak. Természetesen a fordulat nem rögtön következett be. A szőlőbirtokok (hosszan elhúzódó) végleges

³⁶ Később részletesen írok róla a források bemutatásával együtt. MNL TML Szekszárdi Közalapítványi Uradalom iratai.

³⁷ ÉGETŐ–POLGÁR 2011, 33–34.

³⁸ Jelen tanulmánynak nem célja a Baranya vármegyében talált szőlőhegyi rendtartások forráselemzése, csupán a dél-dunántúli vármegyéket érintő összehasonlításra törekszem.

³⁹ A kutatás folytatása során erre még van lehetőség.

⁴⁰ ÉGETŐ 2001, 2002; ÉGETŐ-DOMINKOVITS 2004; ÉGETŐ-DOMINKOVITS-IFJ. HERMANN 2006; ÉGETŐ-POLGÁR 2011.

pénzbeli megváltására, szabad tulajdonná válására majd két évtizedet kellett még várni.

Ha végignézzük a Tolna vármegyében eddig feltárt hegyközségi rendtartásokat, szembetűnő jellemzőjük, hogy viszonylag későn, a 19. század elején alkották meg és foglalták írásba őket (Bátaszék 1809, Györköny 1811, Szekszárd 1812, 1839, Tevel 1829). Megkésettységük egyik következménye, hogy kivétel nélkül magyar nyelvűek, latin kifejezéseket csak elvétve tartalmaznak. A „*hegy törvények*” keletkezésében is sok jogi-közigazgatási hasonlóság figyelhető meg. Mindegyik rendtartás világi vagy egyházi földesúri hatalom által lett megfogalmazva és kiadva. Érvényességüket azonban csak a vármegyei törvényszék és vármegyei közgyűlés jóváhagyása során érték el.

Györköny esetében „*Györkönyi Helységnek Birtokos Földes Urai*” adták „*tudtára, akiknek illik*”, hogy „*Promontoralis Articulusokat rendeltettünk és kiadtunk*”. 1811. március 11-12-n tartatott úriszéken vetették papírra a hegytörvényeket. Az iratköteg egyéb forrásaiból kiderül, hogy a 42 pontból álló rendeletet megyei törvényszék megvizsgálása után Tolna vármegye közgyűlése hagyta jóvá 1814 májusában.⁴¹

Tevelen a szőlők elhelyezkedése nem volt kedvező. A Dőry nemesi család birtokain nem egy tagban, hanem 10 különböző birtokrészen feküdtek. Ennek ellenére – vagy éppen ezért – szükséges volt a mindenkire érvényes szabályzatok írásba foglalása. A teveli szőlőbirtokosok 1829-ben hegyközséget alakítottak. Szabályzatukat az uradalommal egyeztetve adták ki ez év április 24-én, melyet a nemesi Dőry család 6 tagja írt alá mint földesúr.⁴² Vármegyei jóváhagyásának folyamata eddig ismeretlen.

Bátaszék 37 cikkelyből álló hegytörvényét az uradalom „*1809. esztendőben Karátson Havának 16. Napján Battaszéken tartatott Úr Széke alkalmatosságával*” hirdette ki, melyet a jelen lévő Bátaszék mezővárosi elöljáróság is elfogadott. Közjogi elismertsége szintén a vármegyei törvényszék vizsgálata és a vármegyei közgyűlés elfogadása után vált véglegessé 1811-ben.⁴³

Hasonló utat járt be a szekszárdi uradalom hegytörvénye is. 1810. augusztus 30-án a Szekszárdon tartatott úriszék jegyzőkönyve kimondta, hogy „*ezen nevezetes Szekszárdi hegynek még most sem volnának Hegy articulussai.*” Továbbá az uradalom tisztartójának utasításban adták, vegye maga mellé az „*uradalom kasznárját*”, a „*Hegybíró*”, két nemest, majd a „*város tanácsának egyet értésével dolgozza ki ezen Szőlő hegynek természetihez alkalmaztatható szükséges articulusokat.*”⁴⁴ A hegytörvények tényleges megírására azonban még két évet várni kellett. Szintén az úriszéki jegyzőkönyv 1812. június 22-ei bejegyzése tudósít a folyamatról: „*felolvastatott azon Szőlőhegybeli rendtartás, mellyet ezen uradalom tisztsége a városiakkal egyet értésben meg alapított..., ...ezen törvényszék által helyben hagyatott...*”⁴⁵ Természetesen a végső szentesítés érdekében a vármegyei törvényszékhez, majd a megyei közgyűlés elé terjesztették, ahol „*1812. Szent András hava (november) 26. napján*”⁴⁶ elfogadták.

A forrás több jogtörténeti, közigazgatási kérdést is megválaszol. Egyrészt megtudjuk, hogy az eddig elő nem került szekszárdi hegyközségi szabályzatot 1812-ben alkották meg, másrészt a hegybíró felelőtlensége megmutatja, hogy e tisztség már a rendtartás megalkotása előtt is létezett (erről később még lesz szó), harmadrészt egyértelművé válik, hogy a szekszárdi uradalom kérésére, tisztartójának, kasznárjának közreműködésével, mondhatnánk vezetésével alkották meg az artikulusokat. Természetesen Szekszárd elöljáróságának egyetértésére, beleegyezésére – mint úrbéres, ám a szőlőhegyek felett mezővárosi joggal rendelkező település – is szükség volt. Sajnos a jegyzőkönyvek utalásai és konkrét dátumai ellenére az eredeti hegytörvény nem került elő sem a pécsi, sem a szek-

⁴¹ MNL TML Közgy. ir. 4:15/1814.

⁴² EPEL 1984, 20-21; 1988, 271-272.

⁴³ MNL TML Közgy. ir. 10:33/1811.

⁴⁴ MNL BaML XI. 605. o. 1810.

⁴⁵ MNL BaML XI. 605. o. 1812.

⁴⁶ MNL BaML XI. 605. a2 41. E/155.

szárdi anyagból.⁴⁷ Félő, hogy az 1812-es hegyrendelet szövege nem maradt fent az elmúlt 200 esztendőben a levéltári forrásokban.

A JANYAI HEGYKÖZSÉGI ARTIKULUSOK (1839) ÉS A BÁTASZÉKI HEGYBÉLI RENDTARTÁS (1809)

A szekszárdi uradalom anyagának kutatása közben előkerült egy kései, teljes szöveget tartalmazó „hegybéli rendtatás”, melyet a „Janyai Pusztában” fekvő „Janyai szőlőhegy” birtokosai részére adott ki az uradalom 1839-ben.⁴⁸

Janyapuszta a szekszárdi uradalom északnyugati határán fektett. Tőle északra az Apponyi (1. kép 1), nyugatra a Döry család (1. kép 2) birtokai terültek el.⁴⁹ Délen a mágocsi uradalomhoz tartozó Harc településsel (1. kép 3) volt határos. Késő feudális kori történetéről nem áll sok forrás a rendelkezésünkre. Az 1690-ben készült összeírás szerint rációk laktak Janyapusztában. A Rákóczi-szabadságharc után (1714) azonban Harcot és Janyát „puszta községként”, azaz lakatlanként tartották számon.⁵⁰ A 18. század második felében (1777) az Egyetemi Alap tulajdonába került szekszárdi apát-sági uradalom területe az alábbi településekre terjedt ki: Agárd, Fajsz, Grábóc, Mözs, Ócsény,

1. kép

⁴⁷ A kutatás még nem zárult le, így ha mégis előkerül a későbbi forrásokban a szöveg, akkor az valószínűleg annak lesz köszönhető, hogy a későbbi ügyiratokhoz gyakran csatolták, vagy bemásolták a régi törvényeket, rendeleteket.

⁴⁸ MNL TML SZKU 1839. Ez úton szeretném megköszönni dr. Balázs-Kovács Sándor segítségét, aki felhívta figyelmemet az 1839-es rendtartásra. A rendtartás teljes szövegét az esküvel együtt az 1. mellékletben szó szerint közlöm.

⁴⁹ 1-2. kép: MNL TML Georeferált Tolna vármegyei kataszteri térkép 1859. Forrás: <http://mlp.archivportal.hu/hu/adatbazisok/kataszteri-terkepek/> (2017. február 9.) Köszönöm Retkes Tamásnak a térkép szerkesztésében nyújtott segítségét.

⁵⁰ SUDÁR 1999, 184.; 189.

Szekszárd, Palánkpuszta és Janyapuszta.⁵¹ Ekkorra Janyapusztán is sikerrel jártak az uradalmi betelepítések és pusztáján települést tudott létrehozni. A szekszárdi uradalomhoz való tartozását erősíti meg egy 1837-es megyei jegyzőkönyv, mely a Janyapuszta és Harc közti határjárásról és a határ megújításáról számolt be.⁵²

Az Janyapusztán élők megélhetését a szekszárdi uradalom részére cselédként végzett munka mellett a szőlőművelés és bortermelés bevétele egészítette ki. Az uradalom gondoskodott gazdasági épületekről a puszta központi részén (2. kép 1). A cselédek az ettől észak- és délnyugatra fekvő Janyai szőlőhegy földjét (2. kép 2) törték fel és ültették be szőlővel.⁵³ A terület észak felé a Medinához tartozó szőlőhegygel, a Virág-heggyel (1. kép 1) volt határos, míg délen a Harchoz tartozó Öreg-hegyen (1. kép 4) folytatódott a szőlőművelés.

2. kép

A 19. század közepére a puszta központja a beköltöző zsellérekkel tovább gyarapodott, mígnem községgé terebélyesedett. Az extráneus birtoklás itt is számottevő volt. A janyai hegy déli részén a pusztaiak mellett harciak és agárdiak művelték a szőlőt, míg az északi részeken az agárdiak mellett a zombai extráneusok száma volt jelentős.

Számukra adta ki az uradalom 1839-ben szőlőhegybéli rendtartását. Véleményem szerint a rendtartás szövege hasonló lehetett az 1812-es hegytörvényhez, hiszen mindkettőt az uradalom bocsátotta ki. Általános szokás volt a korszak törvényeihez illeszkedő, már bevált hegytörvény szövegét átvenni, akár más településeket is, vagy a régebbi szöveg egy-egy cikkelyét kijavítani, aktualizálni. Jelentős jogi, közigazgatási változás nem volt a két időpont között az uradalom életében, ami új hegytörvény kiadását indokolta volna. Ha történt változás a szövegben, akkor a módosításokat inkább az időbeli eltérés és a megváltozott fizikai és pénzbeli büntetések új kiszabása indokolhatta.

Fontos kiemelni, hogy az 1812-es rendtartás szekszárdi szőlőhegyről beszélt, mely valószínűleg az egész uradalom területén érvényes volt. Ismerve a Szekszárdi-dombság kiterjedésének nagyságát, az is biztosra vehető, hogy az uradalom területén több hegyközség is létrejött a 19. század első felében (például palánki, parásztai, előhegyi). Az egyazon birtokos területén fekvő több hegyközség létrehozása általános gyakorlat volt. Ilyenkor kiadták ugyanazt a hegytörvényt, beillesztve a megfelelő hegyközség nevét, vagy – mint Szekszárd esetében – a mezővárost körülvevő szekszárdi szőlőhegyekre érvényes rendtartást adtak ki, beleértve így a Szekszárdi-dombság minden részét, mely az uradalom tulajdonában volt.

Ezek közül csak egy volt a később kialakult és a szőlőhegyi rendtartást elfogadó Janyai szőlőhegyi községe. Megkésetttségét történeti fejlődése magyarázza. Kései betelepülése, valamint szőlőterületeinek lassúbb intenzitású növekedése lehetett az oka, hogy 1812-ben még nem volt érvényes rá az uradalom első hegytörvénye. Lakosságának növekedése és a szőlőművelés növekvő jelentősége

⁵¹ BORSY 2011, 208.

⁵² SUDÁR 1999, 193-194.

⁵³ VÉGH-ÖRDÖG-PAPP 1981, 447.

folytán az 1830-as években elérte azt a közösségi szerveződési szintet és gazdasági kapacitást, mely a hegyközség létrehozásához kellett.

A rendtartás szövegét szépen formált betűkkel, kézzel írták, nem nyomtatták. Az első rész 4. cikkelyében található „hiányjel”, arra utalhatott, hogy a szöveget nem töltötték ki pontosan, csak megjelölték a későbbi adatkitöltés reményében. Sajnálatos módon éppen a janyai szőlők holdjainak számát, a terület nagyságát nem nevezte meg írója, azonban az 1859-es kataszteri térkép alapján mért adatok szerint a szőlőhegy kiterjedése körülbelül 55 hektár volt.⁵⁴

A rendtartás bevezető szövegében elhangzik a területi elv, mely alapján a birtokosok saját hegyközségük határait kijelölték: „*A Janyai pusztában fekvő szőlők Birtokosai által a janyai Szőlőhegyre nézve egy érzőleg elhatároltatott...*” Természetesen nemcsak a janyapusztaiak, hanem a más településeken lakó (Agárd, Zomba, Harc) extráneosok is teljes joggal bíró tagjai voltak a szőlőhegy közösségének.

A rendtartás elemzése során a szabályzat lényeges pontjait emeltem ki és összesítő értékelésre törekedtem. A pontok tartalmának tematikus elemzésekor a hegyközségi szervezet funkcióját, az adott közösség életében betöltött szerepét próbáltam bemutatni.

A rendtartás két nagy egységből áll. Az első rész 15 cikkelye a „*hegybéli közösség*” szervezeti felépítéséről szól, illetve a megválasztott és kinevezett tisztségek feladatkörét ismerteti. A második hosszban részletezi (27 cikkelyben) a különböző kártételeket, a megbecsülésük módját, az érte járó munkadíjat, a kiszabott fizikai és pénzbeli büntetések mértékét.

A hegyközség szervezetének legfontosabb tisztsége a „*Hegybíró*” személye. A rendelet rögtön leszögezi, hogy az uradalomnak már van hegybírója, és őt teszik meg a janyai szőlők bírójává is. Fontosabb információ, hogy a hegybíró az uradalom „*főtisztje*” (szolgabíró) nevezi ki, ami rögtön elárulja, hogy a közösség autonómiájának hol húzódnak a határai. A legfőbb vezető szabad választása nem tartozott ezen jogok közé. E tekintetben nagyon eltérő gyakorlattal lehet találkozni. Előfordult, hogy az erős autonómiával rendelkező hegyközségek maguk választhattak bírót. Szerepet játszik benne az is, hogy mely rendtartási típusról beszélünk. A földesúri rendeletekben a szabadon választott tisztség esetében is csak a földesúri jóváhagyás után maradhatott a hegybíró. Mint látni fogjuk személye a legfőbb kapocs a hegyközség és az uradalom között, így nem volt véletlen, ha az uradalom saját érdekeit szem előtt tartva egy számára lojális, megbízható embert jelölt ki. Ennek biztosítására az uradalom maga fizeti ki a hegybíró éves munkabérét (1. rész 1. cikkely⁵⁵).

A hegybíró mellé két „*Hegybéli Esküdttet*” is választottak. „*Személyét a Janyai Szőlő birtokosok közül*” azaz maguk közül választották szabadon, az uradalom beleszólása nélkül. Megválasztásuk – akár a falusi bíróé – megtiszteltetésnek számított. A szekszárdi szövegből kiderül – bár nem mondja ki –, de az esküdtek tisztsége nem járt semmiféle javadalmazással. A tisztség elvállalása gyakorlatilag kötelező volt, ellenkező esetben büntetéspénz kiszabása is járhatott érte.⁵⁶

A hegybíró mellé két állandó „*hegymester*”-t kellett választani. Személyüket szabadon választhatta meg a közösség, nem volt szükséges az uradalom jóváhagyása. Munkájuk szerint egész évben kint tartózkodtak a hegyen, ügyelve a rendre. E tisztség neve más rendtartásokban eltérő lehetett. Szőlőpásztoroknak is nevezték őket.⁵⁷ Saját közösségük tagjai közül is választhatták őket, de idegeket is hívhattak. A munkakör gyakorlatilag fizetett pozíciót jelentett. Mivel az egész szőlőhegy tulajdonára vigyáztak, így az egyes birtokosok szőlőterületük arányában fizették a hegymestere-

⁵⁴ Saját mérés az 1859-es Tolna vármegyei internetes georeferált térkép alapján.

⁵⁵ Továbbiakban r. és c. a rövidítése.

⁵⁶ ÉGETŐ 2001, 39.

⁵⁷ Égető Melinda észrevétele szerint a hegymester és a hegybíró megnevezései között nagyfokú következtelenség figyelhető meg a dunántúli megyékben. Kutatásai arra mutattak, hogy a földesúri jóváhagyással kibocsátott artikulusok szerint a közösség élén álló vezetőt hegymesternek is szokták nevezni a Dunántúl egyes helyein, míg a hegymesteri funkciót betöltő személy neve szőlőpásztor volt. Erre utaló változatokat és következtelenséget én sem a szekszárdi, sem a bátaszéki vagy györkönyi szövegben nem tapasztaltam.

ket, méghozzá holdanként 8 garast⁵⁸ kaptak ketten 1839-ben. Sajnos nem ismerjük a szőlőterület nagyságát 1839-ben. A rendeletből azonban tudjuk, hogy két emberre volt szükség a janyai szőlők őrzéséhez. (1. r. 3-4. c.).⁵⁹

A hegyközség vezető testületét egy meghatározott napon évente újraválasztották. A gyűlésnapok időpontja országosan eltérő volt. Általában 2-3 alkalommal hívták össze a szőlőhegy birtokosait, melyen mindenki köteles volt megjelenni. Ellenkező esetben pénzbírsággal sújtották. Gyakori időpont volt Szent György-napja vagy húsvét ideje.⁶⁰ A janyapusztaiaknak József-napját (március 19.) jelölte ki az uradalom a „*két hegybéli Esküdttek*” megválasztására (1. r. 2. c.). Bár a rendelet nem tért ki a hegymesterek helyzetére, valószínűnek tartom, hogy őket is ekkor fogadja fel a hegyközség. Az uradalom által kijelölt hegybíró is ekkortól töltötte be tisztét egy évre, azzal a kikötéssel, hogy „*erkölcstelen és példátlan maga viselete, vagy kötelességének tunyasága*” esetén a hegyközség kérhette új hegybíró megválasztását. A megválasztott tisztségviselők a közösség tagjai és a szolgabíró jelenlétében tették az esküt (1. r. 1. c.). A tisztségek megújításakor mindig felolvasták a hegybéli articulusok mind a 42 pontját, hogy az új tagok is megismerhessék a hegyen érvényben lévő szabályokat és „*senki magát tudatlanságból ne mentesse*” (2. r. 27. c.).

Az évi második hegygyűlésre szünet után – „*midőn a Dézma behordatott gyűlés tarttavan*” – került sor, melyen szintén köteles volt megjelenni mindenki, ugyanis ekkor tartották meg az éves pénzügyi elszámolásokat. A szünet időpontjának változó volta miatt a gyűlés ideje is változott minden évben. Egyéb éves gyűlésről nem szól a rendtartás, de ha az egész közösséget érintő súlyos probléma orvoslásáról volt szó, akkor évente több alkalommal is „*dob szo alatt megrendelt időben*” hegygyűlést hívhattak össze.

A megválasztott tisztségviselők legfontosabb feladatai közé tartozott a kapuk, utak, árkok és gyepek ellenőrzése, rendben tartatása. A szőlőhegy a valóságban is zárt földrajzi egységet alkotott, melyet minden oldalról kerítés vett körül. Ez a védőrendszer legtöbbször természet adta határokat jelentett, árkokat, buckákat, gyepeket. Ahol erre nem volt lehetőség, ott kapukkal ellátott, vesszőből font, karóból készített mesterséges kerítéseket hoztak létre. A lehatároltságnak nemcsak rituális-vallásos funkciója volt, a lopásokon kívül ezzel próbáltak védekezni a vadkárok és emberi hibából okozott károk (legelő háziállatok, elengedett kutya) ellen is. A vagyonvédelem biztosítása mint egyik legfőbb szegmense a rendeleteknek, egyetlen szövegből sem hiányozhatott. Általában, ahogy sem a szekszárdi, sem a bátaszéki szövegben, a védőhatár elkészítésének módját, technikáját nem írták elő.⁶¹ Azonban felhívták a figyelmet arra, hogy az erdők védelmében „*a gazdák elevevényeiket és kerítéseket neveljenek*”, ahol lehetséges, „*hogy a palánkolás és sövény fonat miatt az erdők ne pusztuljanak*” (1. r. 6. c.).

A szőlőhegy fizikai rendezettségét, gazdaságosságát segítette elő a szőlőhegyen kialakított utak, szekérfordulók, hidak rendben tartása, melyek a gyalogos és szekeres közlekedést segítették elő. Pontosán kijelölték mely birtokos mely gyepeket és útszakaszt tartja karban saját szőlője mellett. A közösen használt részek javítását szintén közös megegyezés alapján felosztották az egyes birtokok között. A közösség által kijelölt utakat és a birtokhatárt jelző természetes (kövek, fák) vagy mesterséges határjelek elmozdítása tilos volt, és büntetést vont maga után. A hegybíró két esküdtjével évente ellenőrizte az ember vagy természet (víz, földcsúszás) okozta károkat és büntették kijavításuk elmulasztását, melyet egyébként a hegymesterek is kötelesek voltak jelenteni. A természeti károk elhárítását, a megrongálódott hidak javítását a hegyközség közös kasszájából fizették. Szigorúan büntették, ha valaki a kijelölt utakon kívül más szőlőjén járt át. 12 forint büntetés vagy 12

⁵⁸ 1 garas értéke 1/20-ad forint volt, azaz 3 krajcárt ért 1857-ig.

⁵⁹ Ha 1859-es adatot vesszük alapul, 55 ha=95,5735 hold. Holdanként 8 garast, azaz körülbelül összesen 764 garast=38 forint fizetést kaptak ketten. Természetesen ez csak egy hozzávetőleges kalkuláció.

⁶⁰ ÉGETŐ 2001, 39.

⁶¹ ÉGETŐ 2004, 28.

pálca ütés járt érte (2. r. 9.c.). A hegytörvényben foglalt legmagasabb büntetés új út kialakításáért, kivájásáért járt. A szőlőhegyek kialakításakor vagy új szőlőparcellák kijelölésekor az uradalom és a hegyközség tisztségviselője is jelen volt. Gondosan ügyeltek a parcellák elhelyezkedésére, párhuzamosságára, a közöttük lévő utak, árkok kialakítására. A szőlőhegy legfontosabb részei a szekérutak voltak, melyen a szőlők megközelítése történt, beleértve a földesúri dézsmaszőlő szállítását is. A Szekszárdi-domvidéken, ahol a löszutakat folyamatosan mosta és mélyítette a víz, az oldaláról leszakadt partfal pedig járhatatlanná tette az út alját, különösen fontos volt a karbantartás. „...köteles lésszen minden gazda a régi utját megtartani, és senki magától a Hegybiro hite és engedelmé nélkül ujj utat vágni, és az utnak fenekét vagy oldalát ásni ne merészelje, a kárnak és költségnek megtérítésén kívül 24 ft vagy pálca büntetés alatt.” Ilyen magas büntetési tétellel csak ebben az esetben találkozunk. A megrongálódott részeket természetesen ki kellett javítani, a leszakadt partfal földjét el kellett hordani és a gödröket fel kellett tölteni az útszakaszért felelő szőlős gazdának (2. r. 3. c.).

Az árkok és vízi utak tisztán tartása, kipucolása szintén az erre a feladatra kijelölt gazda feladata volt. A vízvezetést úgy kellett megoldani, hogy a szőlőrendekben kárt ne okozzon. Ellenkező esetben a kárt meg kellett téríteni, de az összeg $\frac{1}{4}$ -ét a hegyládába kellett fizetni (2. r. 2. c.).

A szőlőhegyen történő gyümölcsstermesztésről, a fák ültetéséről csak egy cikkely tesz említést. A rendeletben nem nevezik meg a támogatott gyümölcsfákat, csak arra térnek ki, hogy a ritka lombkoronájú, kis árnyékot adó fákat engedélyezik (2. r. 13. c.). Az országos gyakorlat szerint az őszibarackfákat és a szilvafákat tűrték meg a szőlők között, de azokat is csak ritkásan. A gyümölcsfákat főként a szőlők lábához vagy a szőlőhegy fölé ültették.⁶² Nagyobb kiterjedésű összefüggő gyümölcsösöket ott hoztak létre. A szőlősorok közé vetett kukoricát és egyéb termények tartását azonban minden szabályzatban tiltották.⁶³

Bevett gyakorlat volt a felszólítás után bizonyos idő elteltével a többszöri büntetéspénz kiszabása is. A szekszárdi rendtartás egyes esetekben 15 napot adott a hibák elhárítására. Azt követően a hegybírónak joga volt mással megcsináltatni a kárt, de a pénzösszeget az elmulasztó személlyel fizettették meg. Ezen felül pedig 2 Ft büntetést is kiróttak rá, amit a hegyközség kasszájába kellett utalnia (1. r. 7-10. c.).

A hegybírók kiemelt feladatai közé tartozott a „restek és gondtalanok” felszólítása, az elmaradt, meg nem művelt szőlők rendbe tétele. A szőlőhegyen folyó munkáknak meghatározott ideje volt, kezdve a metszéstől, a kapálásokon át a szüretig. A műveletlen, elhanyagolt szőlők, nemcsak a növénybetegségek melegágyai voltak, hanem termést nem hozó szőlőnek dézsmaadója sem volt, ami a földesúri vagyont rövidítette meg. A meg nem művelt vagy egy évre parlagon hagyott szőlő tulajdonosát első évben megintették nyilvánosan a hegygyűlés alkalmával. A második évben szőlőjét „dob szó alatt” ellicitálták, azaz kibecsülték. A földet ekkor új tulajdonos vette át, de az előző bérlőt a földesúrnak ki kellett fizetnie (2. r. 1. c.). Ugyancsak az éves munkarendhez és az adó befizetéséhez kapcsolódott a szüreti rendelet. A szekszárdi uradalom hosszan elnyúló borvidékén fehér és kék szőlőt is termesztettek. Az eltérő szőlőfajták és az egyes domboldalak különböző klimatikus viszonyai és eltérő földrajzi adottságai miatt nem egyszerre szüretelték le a szőlőt. Az uradalom tisztsége a hegybíró és a város tisztségviselőinek javaslatát meghallgatva állapította meg minden évben a szüret pontos időpontját a különböző dűlőkben és domboldalakon.⁶⁴ A fehér és kék szőlőket általában külön szedték. Tilos volt a meghatározott idő előtt a szőlő szedését megkezdeni. Ennek oka az volt, hogy az uradalom megbízott tisztségviselői ekkor szedték be az éves adót, a dézsmát a szőlőbirtokosoktól. Tehát a korai szüret az uradalom megkárosításával járt volna. A szabályt megszegők büntetése éves szőlőtermésüknek elkobzása volt.

Szintén kiemelt feladataik közé tartozott a nyári munkák fokozott felügyelete és az ott dolgozó napszámosok ellenőrzése. Megszabták a munka idejét, mely „napkeltétől napnyugtáig” tartott. A

⁶² ÉGETŐ 2004, 30.

⁶³ MNL TML SZKU 6. doboz 1803.

⁶⁴ MNL BaML XI. 605.o. 1794.

későn érkező napszamosok bérét időarányosan fizették ki, az általuk okozott károkat pedig velük térítették meg (1. r. 11. c. és 2. r. 14. c.)

Tilos volt egymás munkásainak átcsábítása. Ezt megakadályozandó, a munkáért adható béreket az uradalom határozta meg, és attól eltérni nem lehetett. Tiltották a több itallal (borral) vagy több étellemmel való többletfizetési formákat is (2. r. 11. c.). Ennek érdekében nemcsak büntetést helyeztek kilátásba (12 forint vagy 12 pálca ütés), hanem megszabták az étkezések számát és hosszát is. (2. r. 15. c.) A vétkes cselédeket 12 pálcaütéssel büntették.

A fizetett bérmunkások sorába tartoztak a vincellérek. A szekszárdi szőlőhegyeken nemcsak paraszti, de a gazdagabb polgári, tisztviselői, nemesi szőlőbirtoklás is általános volt. A társadalom módosabb rétegének tagjai nem maguk művelték szőlőjüket, hanem bérmunkásokat fogadtak. Ha valakinek nagyobb szőlőterülete volt és/vagy minőségi bortermelésre törekedett, a munkák elvégzésére szakképzett munkaerőt, vincellért alkalmazott. Előfordulhatott az is, hogy több, kisebb szőlőbirtokos fogadott fel egy szakembert. A vincellér dolgozhatott egymaga, de ő is alkalmazhatott napszamosot a szőlőtulajdonossal kötött megegyezés szerint. Ezután ő tartozott felelősséggel gazdája szőlőjéért és a napszamosokért, tehát az okozott károkért neki kellett vállalnia a felelősséget (2. r. 12-13. c.). A szőlőhegyekre vonatkozó levéltári forrásokból kiderül, hogy tiltották a vincelléreknek a szőlőhegyen való lakhatását, pedig általános gyakorlat volt országosan.⁶⁵ Előfordult, hogy a vincellér egész családjával és vagyonával kint élt a hegyen. A tiltásra többször kitértek a szekszárdi uradalmi rendeletek, tehát visszatérő problémáról volt szó. Indoklásuk szerint állattartásukkal gyakran okoztak károkat más szőlősgazdáknak.

Még egy ideiglenes munkakört érintettek a rendeletek: a szőlőpásztorokat. A nyár végén megjelenő és átvonuló madarak óriási károkat okoztak az érő szőlőben szüret előtt. Az uradalom által „megrendelt időben szöllejében” mindenki „pásztort rendelni köteles lészen” (2. r. 17. c.). Meghatározott szőlőterület után kellett egy pásztort fogadni,⁶⁶ így előfordult, hogy több gazda állt össze befogadására. Általában a szőlő érésekor augusztus elején alkalmazták őket, és a szüret megkezdéséig tartózkodtak kint a hegyen körülbelül két hónapot. Járandóságukat a szerződés szerint pénzben és/vagy terményben kapták meg. A Szekszárdi-dombvidéken a sárközi falvak körében szokás volt a családban élő fiatal fiúk és lányok kiköltözése a szőlőhegyre a szőlő érésekor. A szabadabb élet és az ismerkedési lehetőségek mellett a családok így megspórolták a pásztornak kifizetett járandóságot.

Külön cikkely emlékezik meg róla, hogy a szőlőhegyen való lakás „*általlyában tilalmaztatik*” és a „*hegyen akármi némi lakhelyet építeni nem szabad*”. (1. r. 8. c.) Különösen érdekes ez annak fényében, hogy a szekszárdi szőlőhegyen – kiterjedtsége és a településektől való nagy távolsága miatt – gyakran kint aludtak a gazdák, illetve a 19. század második felétől a kiköltözések eredményeként szinte egy második gazdasági központot rendeztek be maguknak fent a szőlőhegyen. A 19. század első feléből származó a hegybíró által felvett hagyatéki leltárakból látszik, hogy sok esetben a szőlőhegyi tanya berendezése nemcsak szőlőtermelő és feldolgozó helységről és eszközökből állt, hanem szobából, konyhából, illetve olyan háztartási eszközökből, melyek a hosszabb-rövidebb ideig tartó ott tartózkodásra engednek következtetni.⁶⁷ Az 1859-es kataszteri térképeken jól látszik az egyes birtokokhoz tartozó szőlőfeldolgozó és bortároló építmények, a tanyák nagy száma.

A problémára később visszatért a rendtartás. Károsnak nevezte a kint lakást és a vele együtt járó baromfi-, sertés-, kecske- és marhatartást, illetve tilos volt a szőlő érése alatt a méhek, méhkaptárak kint tartása. Az ebből fakadó károkat a tulajdonosnak természetesen meg kellett térítenie (2. r. 20-22. c. és 2. r. 24. c.). Szintén tilos volt a kutyák kint tartása, vagy a szőlőhegyen történő hajtóvadászat, mivel a keresztül hajtott falka nagy károkat okozott a szőlőben (1. r. 8. c. és 2. r. 23. c.).

⁶⁵ MNL BaML XI. 605. o. 1803.

⁶⁶ Sajnos a forrás nem említi a területnagyságot.

⁶⁷ Szilágyi 1990, 192. Jelen tanulmány keretei között a szőlőhegyi tanyák építésével, gazdasági jelentőségével, berendezésével nem foglalkozom.

Minden egyes vitás ügy rendezésénél, kártételek megállapításánál, a büntetéspénz kiszabásánál nem egyedül a hegybíró volt a felelős. A saját közösségükből mellé választott két esküdtnak mindig, a hegybíróknak pedig szükség szerint jelen kellett lennie. A rendelet szerint a vitás kérdésekben hasznos volt minél előbb meghallgatni a feleket és a döntést – a köz megnyugtatása és a rend helyreállítása érdekében – minél előbb meghozni. (1. r. 2. c.)

Habár éves fizetést az esküdtek nem kaptak, de anyagi előnyökkel járt számukra a konkrét munka. A hegybíró és a hegyesterek az éves fizetésükön túl újabb anyagi előnyökhöz jutottak a vitás ügyek rendezése közben. A hegybíró fáradságát esetenként 1 forinttal, az esküdtekét 30 krajcárral,⁶⁸ míg a hegyestereket 24 krajcárral fizették ki. (1.r. 13.c.)

Szintén bevételre számíthattak a hegyközség „*hegy-ládájából*.” Mint láttuk, a kiszabott pénzbeli büntetésekből nem csak a kárvallott részesült. Számos esetben külön büntetéspénzt kellett a hegyközség kasszájába befizetni, melyből az évközi szőlőhegyi károk javítását finanszírozták, ha nem tudták megnevezni felelősét. Az évi utolsó hegygyűlésen a kasszában található összeg 1/3-át előre nem látható kiadásokra tették félre, míg a maradékot az öt tisztségviselő feloszthatta egymás között (1. r. 14. c.). Így érdekelték voltak ők is a pénzbüntetések kiszabásában. Az uradalom nagylelkűségét mutatja, hogy nem kért részesedést az összegből, pedig elfogadott és általános gyakorlat volt, hogy az összeg 1/3-át az uradalom pénztárába fizették be. A földesurak sokszor bevételeik között tartották számon a hegyközségi bírságokból befolyt pénzüsszeget.⁶⁹ Ezekben az esetekben a kirótt bírság is jelentősen magasabb volt.

A tisztségviselők részesedése a bírságpénzekből egyértelműen a földesúr befolyását szilárdította meg és növelte hatalmát. Egyrészt az ellenszegülők az uradalom és az igazságszolgáltatás (úriszék) haragját vonták magukra, másrészt a bevétel reményében érdekükben állt a tisztségviselőknek is a szabályok maradéktalan betartása.

A rendelet elemzése során a közösség jogi életére vonatkozó következtetéseket is levonhatunk. A hegytörvény szövegében többször előfordult, hogy ugyanazon hibára különböző büntetési tételeket állapítottak meg. Sok büntetés kiszabásánál a „*12 forint vagy 12 pálca ütés*” tételei között lehetett választani. Elvileg a hegyközség minden tagja azonos jogokkal rendelkezett, ugyanazokat a törvényeket kellett betartaniuk. Ám gyakorlatilag ugyanarra a hibára eltérő büntetést róttak ki. A választás a testi fenyegetés, a pálcaütés és pénzbeli összeg megfizetése között dőlt el. Tehát a törvény végrehajtása tekintetében különböző megítélés alá esett a szőlővel rendelkező nemes, polgár, jó módú paraszt vagy éppen nincstelen zsellér és cseléd. Nyilvánvalóan előbbiek mindenkor pénzbírsággal rótták le büntetésüket. A hegyközség szervezete, bár jogilag egybe fogta a rendi társadalom különböző rétegeit, azonos jogokat adva a szőlőtulajdon és hozzá kötődő előnyök tekintetében, de a büntetés végrehajtása során kitűnt, hogy a részben demokratikusnak tűnő rendszer működését is a feudális társadalmi szabályok hatották át.

A rendelet szövegének fontos részét képezte a bíraskodás jogkörének meghatározása. Az a szőlőhegyi birtokos, aki nem volt elégedett a hegyközségi tisztségviselők döntésével – büntetését soknak vagy kártérítését kevésnek érezte – az uradalom törvényszékéhez, az úriszékhez, mint feljebbviteli fórumhoz fordulhatott panaszával. Tehát a hegybíróság mint alsófokú joghatóság járt el az ügyekben és ebbéli szerepét a földesuraság megerősítette.

A súlyosabb káromkodást („*Teremtést szidalmazók*”), a nagyobb értékű pincefeltörést, lopást, véres verekedést, paráznaságot, gyilkosságot azonban rögtön az úriszék hatáskörébe utalta (2. r. 16. c. és 25. c.) a rendelet. Tehát a bűn fajtája és mértéke meghatározta, ki az eljáró törvényhatóság. Ugyancsak az úriszékre tartozott minden olyan vitás kérdés is, mely a rendtartásból kimaradt, például örökösödési ügyek, vitás adás-vételi szerződések. Utolsó cikkelyeinek egyikében pedig megállapította azt a pénzbeli értékhatárt (24 Ft), mely fölött szintén csak az úriszék bíraskodhatott (2.r. 25-26. c.). A rendelet

⁶⁸ 1857-ig 60 krajcár volt 1 forint váltóösszege.

⁶⁹ ÉGETŐ 2001, 40.

össességéből kitűnik, hogy a jogszokásokon alapuló, mindennapi vitákat, kis összegű károkat és apró bűnöket bírálta el a hegybíróság intézménye. A vagyoniilag jelentős hátrányt okozó vagy erkölcsileg elfogadhatatlan magatartást tanúsító vétkeket uradalmi eszközökkel torolták meg.

A hegybíróság döntése ellen fellebbezésre az úriszéken volt lehetőség (1. r. 15. c.). Ha az úriszék döntését sem fogadta el az egyik fél, feljebbviteli fórumként ugyanúgy lehetősége volt a vármegyei törvényszékhez fordulni a megszokott törvényi eljárások útját követve.

A janyai hegybéli szabályzat összességében a munka zavartalanságát, folyamatos és ellenőrzött menetét, ezen kívül a vagyon- és tulajdon védelmét biztosította a szőlőhegyen. Mindezeket azért, hogy – az uradalom érdekeit szem előtt tartva – a földesúri járandóságok beszedése biztosítva legyen. A janyai szabályzatot már valójában a megnövekedett szőlőterületek miatt a közigazgatás elősegítésére és a rendészeti feladatok ellátásának megkönnyítésére adta ki az uradalom.

A rendtartás szövegét érdemes összevetni a bátaszéki uradalom 1809-es rendtartásával.⁷⁰ Véleményem szerint tartalmát és funkcióját tekintve a bátaszéki szöveg állhatott közelebb a szekszárdi uradalom 1812-es szabályzatához. Feltevésem arra alapoztam, hogy mind a szekszárdi, mind a bátaszéki uradalom kamarai igazgatás alatt állt. Mindkettő a pécsváradi kerületbe tartozott, főtisztjük ugyanaz volt. Eltekintve attól a tényről, hogy bevételét előbbi az Egyetemi Alapnak, utóbbi a Collegium Theresianum-nak fizette, mint tulajdonosuknak.⁷¹ A hasonlóságot indokolhatja még a kiadási időpont közelsége is. Elképzelhető, hogy „központi” kérésre született meg a szöveg mindkét esetben, bár erre utaló konkrét forrást nem találtam.⁷²

A bátaszékivel történő összehasonlítás azon feltételezésen alapszik, hogy az 1839-es janyai rendtartás szövege szintén hasonló volt – ha nem ugyanaz –, mint a szekszárdi uradalom 1812-es szabályzata.

A bátaszéki szöveg bevezetőjében a rendelet létrehozásának indokául az elszaporodó lopásokat, a rend fenntartását és ezzel együtt a vagyon védelmét nevezték meg. A szöveget nem bontották két részre. 37 cikkelye a hegyközség szervezeti felépítését, a tisztségek megválasztását, a rend fenntartását és főként a büntetések kiszabásának módját és nagyságát részletezte.

Szembeötlő a különbség a vezetőségi testület megválasztásának folyamatában. Abban az esetben, ha a földesuraság nem támogatta konkrét személyt, a hegybíró az uradalom által ajánlott 3 aspiráns közül kiválaszhatta a közösség. Kinevezése mindig három évre szólt. Ez a „szabadság” nem változtatott a tényen, hogy az uradalomhoz lojális ember került a pozícióba. Az esküdteket („két vagy négy Eskütteket”) és hegyőröket vagy más néven hegymestereket a közösség választotta egy évre, de kinevezésükhöz az uradalom jóváhagyását kellett kérni. A hegyőrök száma nem derült ki a szövegből, csak a kiválasztás oka: „minden kisebb hegyre egy, nagyobb hegyre két Hegyőröket rendellyenek.” Sajnos a fizetések összehasonlítására sincs módunk, mert a Janyai szőlőhegyen haldanként adták meg a gazdák által kifizetendő összeget, itt pedig éves lebontásban.

A hegybíró évente 70 forintot kapott, melyet az uradalom fizetett ki. Ez az összeg több volt, mint a városi tisztséget viselő bátaszéki városbíróé (50 forint). Az esküdtek szintén nem „húztak” éves bért, ők a bírságokból befolyt összegből részesedtek. A hegymestereknek évente 200 forintot fizetett a hegyközség, melyet felosztottak maguk között.

A „Hegyi Tanács”szükségére minden szőlőtulajdonostól pénz szedett be a hegyközség. A nagyobb préházak („több alkalmatosságbul álló”) tulajdonosai 1 forint 30 krajcár, míg a „kisebbség” 1 forint hozzájárulást fizettek. Ilyen jellegű teher a szekszárdi uradalom szőlőbirtokosait nem sújtotta.

A rendelet figyelmet érdemlő pontja a bíró és az esküdtek személyének védelme. Ha valaki szid-

⁷⁰ MNL TML Közgy. ir. 10:33/1811.

⁷¹ BORSY 2014, 115.

⁷² A négy tolna megyei szöveg közül a györkönyi (Meszlényi) és a teveli (Dőryek) világi földesurak által kiadott, saját birtokukra érvényes szabályzat, melyekkel jelen tanulmány keretei között nem foglalkozom. Természetesen az összehasonlítás a későbbiekben hasznos eredményeket hozhat.

ta, rágalmazta vagy hamisan vádolta őket, 2 forinttal vagy 12 pálcaütéssel büntették meg. Ehhez hasonló kitélt a janyapuzsai szabályzat nem tartalmazott.

A vitás ügyek intézésére kivonuló bíró 45, az esküdtek 36 krajcárt kaptak fizetésükön kívül.

A hegy mestereknek 4 forint káreseményig 7, a fölött 20 krajcárt fizetett a vétkes. A pénzt a „*pör vesztese*” fizette ki. 30 évvel később a janyai rendeletekben a bíró ítélkezési díját 1 forintban állapították meg, addig az esküdtek kevesebbet, 30, míg a hegy mesterek egységesen alkalmanként 24 krajcárt kaptak.

A tisztségviselők a szabálysértések feltárásában szintén érdekeltek voltak, ugyanis jövedelmükben jelentős összeget tett ki a büntetésekből befolyt pénz. Az utolsó hegy község alkalmával a hegy ládában lévő pénz 1/3-át a hegy bíró és esküd tjei, míg 2/3-át a hegy mesterek osztották fel maguk között.

A hegy bíró ság a b á t a s z é k i uradalomban is első fokú joghatóságként működött, de ha a károkoz á s o n túl a kiszabott büntetés összege meghaladta volna a 4 forintot, akkor az úriszék tárgyalta az ügyet. Ez az értékhatár feltűnően alacsony volt, ami a b á t a s z é k i uradalom erősebb befolyására és ennek fenntartására utalt.

A hegy gyűlések két kötelező időpontját szintén rögzítették az artikulusok. Szent György-napján tartották az első, majd Mindszent-napján a második összejövetelüket. A szekszárdi szokástól eltérően a b á t a s z é k i uradalom ö s s z e l választott tisztségviselőket. A hegy község szövegét a választás után „*minden esztendőben kétszer, úgy mint: Mind Szent Napkor az Új Bírák által és Szt. György napkor a község házá nál, másodszor az Notarius által felolvastassanak.*”

Az éves gyűlések mellett a komoly ügyeket és a hegy községet érintő kérdéseket szintén az egész község jelenlétében tárgyalták meg. Ha a felszólítás után valaki nem jelent meg a gyűlésen, 30 krajcárra büntették.

Az eltérő büntetési tételek, melyek a vagyon és származás tekintetében különbséget tettek a társadalmi rétegek között, itt is megjelentek. A b á t a s z é k i uradalom szövege konkrétan utalt az eltérés okára: „*12 pálczával megbüntessék, külömb sorsu pedig 2 ftal*”; illetve „*2 ftal marasztaltasson vagy a sorsához képest 12 Pálczával meg büntessen.*” A janyai szöveg esetében „*vagy...vagy*” szövegkörnyezetben jelenítették meg a büntetések közötti választási lehetőséget. Hogy ki dönthetett a választás felől, a hegy bíró, azaz az uradalom, vagy maga a büntetett, erről nem szólnak a cikkelyek.

A tisztségviselők feladatkörének leírása – a szövegezés megfogalmazásán kívül – szinte ugyanaz. A legtöbb cikkely itt is a szőlőhegyi utak, gye p ű k, kapuk, árkok rendben tartásával foglalkozik, mint a vagyonvédelem egyik legfőbb kérdésével. A károk észlelése után egy hét haladékot kapott az érte felelős szőlőtulajdonos, ez után 20, majd a következő hét eltelte után 40 krajcárra büntették. A káresemények közül külön cikkely foglalkozott a tüzesettel. A leégett gye p ű t és szőlőt a kár kifizetésén túl 2 forint pénzbírsággal vagy 24 pálcaütéssel büntették. Az egyik legmagasabb büntetést a tanyák, „*kunyhók pusztítása*”, feltörése, leégetése esetén ró t t a ki a hegy bíró ság. Az épület kárának kifizetésén túl a maximális 4 forinttal, vagy 24 pálcával büntették a vétkest.

Szintén jelentős a különbség az állatkárok részletezésekor. Több cikkelyen keresztül apró részletekig kiterjedően foglalkozott a marhák, sertések okozta károkkal, különbséget téven a tavaszi-nyári-őszi termő és a téli vegetáló évszakok között, eltérő kártételeket megállapítva szőlőtöké n k é n t.

Összességében a b á t a s z é k i rendtartás cikkelyei részletesebben kifejtették a szabályozni kívánt témákat, de a büntetési összegekben vagy a pálcabüntetések számában nagy eltérések nem voltak. Figyelemre méltó, hogy különbséget állapított meg a fiatalok testi fen y í t é s é t i l l e t ő e n . A gyümölcsöt vagy szőlőt lopó gyermekeket attól függően, hogy fiú vagy leány, virgáccsal vagy korbáccsal büntették.

Szintén figyelmet érdemel a külön cikkelyben tárgyalt bordéz s m a vé d e l m e . A Szekszárdi Borvidékhez hasonlóan a szőlő szedése csak a földesúri engedély kiadása után volt lehetséges. Az ellene vétőknek teljes „*csömögéjét*” elvették, de az uradalom 1/3 részét a hegy bíró n a k a d t a v i s s z a . A b b a n az esetben, ha idegen bejelentő hívta fel az uradalom figyelmét a lopásra, „*harmad része anélkül,*

hogy annak neve felfedeztessék, nékie által adatik.” Így könnyen elérte az uradalom, hogy egymás szőlőjét árgus szemekkel figyelve mindenki anyagilag is érdekelt volt a szőlő vigyázására.

Ugyancsak a természetbeni jövedelem védelmét szolgálta a szőlő művelését elhanyagolók megbüntetése. A rendtartás nem tért ki arra, hányszori figyelmeztetés és felszólítás után veszik el a gondatlan gazda szőlőjét, de a végeredmény ugyanaz, mint a Janyai szőlőhegyen. *„Böcsü szerint tőle elvitettessen és más szorgalmatosabb embernek adattasson.”* Az indoklásban az uradalom érdekei fogalmazódtak meg: *„...ezen dologban az Uraságnak is kára forogna...”*

Az adásvétel ügyével is foglalkozott a bátaszéki szabályzat, ami a janyapusztaiból teljes mértékben hiányzott. A rendelet tartalma követte az országos eljárásokat, szokásokat. Az eladni kívánt szőlőbirtokot meg kellett hirdetni, és az eladás szándékával a rokonokat („*Attyafiai*”) és szomszédokat meg kellett keresni. Ha egy bizonyos időn belül nem jelezték vásárlási szándékukat, a szőlő szabadon eladható volt. A rendelet be nem tartása komoly problémákat jelentett és hosszan elhúzódó perek forrásává vált. Az idő előtt eladott szőlőről szóló szerződés érvényét veszthette, ha a rokon vagy szomszéd bíróságra ment az igényével.

A janyapusztai és a bátaszéki rendtartások összehasonlítása után világossá válik, hogy a két szöveg között nem történt átvétel, másolás. Tartalmilag nincs számottevő eltérés közöttük, de olyan jelentős stilisztikai és szövegszerkesztési különbségek találhatók bennük, hogy biztosan két különböző embertől vagy két helyről származtak. A bátaszéki rendtartás nyelvezete és írásmódja régiesebb, mint a janyapusztaié. Ez adódhatott abból is, hogy az 1812-es szöveget felújították, mikor 1839-ben kiadták a janyapusztaiak részére. A szekszárdi uradalom első rendtartása egy-két évvel később készült el, mint a bátaszéki szabályzat. A janyapusztai szöveg kiadása során sem írtak bele olyan jelentős cikkelyeket, melyek a szőlődézmáról, vagy az adásvételről szóltak volna. Azt gondolom, hogy sem az első, sem a második szekszárdi uradalmi szöveg kiadásakor nem vették figyelembe a bátaszéki uradalom szövegét. A benne lévő tartalmi egyezés sokkal inkább a korszak hegyközségeinek és földesúri szabályzatainak tematikus és funkcionális hasonlósága miatt alakult ki.

A SZEKSZÁRDI KÖZALAPÍTVÁNYI URADALOM SZŐLŐHEGGYEL KAPCSOLATOS LEVÉLTÁRI FORRÁSAI

A janyapusztaiak részére kiadott szőlőhegyi rendtartás „hiányos” szabályzat. A legfontosabb földesúri jogok (adók beszedése) és a hegyközség működésének biztosítása mellett számos olyan, a szőlőbirtokokkal kapcsolatos probléma létezik, mellyel a szabályzat nem foglalkozott. Ennek oka a rendtartás kései kiadása volt. A levéltári forráskutatás során kiderült, hogy a vitatott kérdéseket az uradalom saját hatáskörében megtárgyalta és rendeletek formájában gondoskodott a hibák kijavításáról, az elmaradások pótlásáról. Az úriszéken tárgyalt nagyszámú ügyek miatt célszerű az egyes forráscsoportokat elemezni és összefoglalni.⁷³

A dunántúli rendtartások gyakori eleme volt a szőlőbirtokok adásvételét, öröklését, elzálogosítását szabályozó rész.⁷⁴ Mint láttuk, a bátaszéki hegytörvény is megemlékezett róla egy cikkely erejéig, míg a szekszárdi nem. Részletes leírások mutatták be a perek lefolytatásának módját,⁷⁵ míg a szekszárdi és bátaszéki szabályzat csak az ügyel foglalkozó joghatóságot és a feljebbviteli fórum lehetőségét nevezte meg, tehát a bírósági eljárásról rendelkezett.

Hosszú és részletes leírások készültek a bűnök (lopás, verekedés, káromkodás, paráznaság) különböző fajtáiról és az azokért járó testi fenytésekről és pénzbüntetésekről. A szabályzatok gyakor-

⁷³ A források tematikusan nincsenek szétválogatva, hanem a szekszárdi uradalom anyagai között találhatók meg évenkénti bontásban mind a pécsi, mind a szekszárdi levéltárban.

⁷⁴ ÉGETŐ 2004, 16.

⁷⁵ ÉGETŐ 2001, 39.

latilag összefoglalták a követendő magatartás- és viselkedésformákat, elvárt és betartandó erkölcsi elveket. Ezek legtöbbje a 18. századi artikulusokban fordult elő. Sok esetben tettek különbséget gyermek, női és férfi bűnös és az érte járó fizikai büntetés között.⁷⁶ A szekszárdi és bátaszéki rendtartás bár több cikkelyben érintette, de nem részletezte ezeket a témákat.

Nem rendelkeztek külön a szüret időpontjáról, a dézsmaszedőkről, munkájuk folyamatáról. Hiányzik a két ismertetett szövegből a borkimérés szabályozása, pedig a jelentős földesúri bevételek számító borkimérési jog megsértését szigorúan büntette az uradalom. Valószínűleg a már ismert és sikeresen alkalmazott törvényeket nem tartották fontosnak egy kései hegyközségi rendeletben újra kiadni. Ugyancsak hiányzik a kötelező éves munkák időbeli beosztásának leírása, illetve az érte járó bérezés megállapítása. Annak ellenére, hogy a munkabér változott az idők folyamán, a rendtartás kiadásakor érvényben lévő munkadíjakat meg szokták nevezni.⁷⁷

A szekszárdi uradalom szőlőbirtokokkal kapcsolatos anyagaiban azonban olyan fontos kiegészítő információkat találhatunk, melyek a szabályzatban nem lettek rögzítve.

A 18. század végén az uradalom szeptember elején megállapította a szüret kezdőpontját és rendelet formájában rögzítette, majd az érintett településekre elküldte. A forrásokból kiderül, hogy volt olyan év, amikor a fehér és kék szőlőt külön időpontban szüretelték. A megfelelően érett szőlő szedése volt a cél, ezért sokszor a hegy napsütötte déli-délkeleti oldalán 1-2 héttel előbb indult meg a szedés, mint a hűvösebb északi oldalon. A szüret pontos időpontja azt is biztosította, hogy a hegykapukkal, kerítéssel, gypüvel körbevett szőlőhegyen az uradalmi adminisztráció tisztviselői is jelen voltak a dézsmadó miatt. „*A Mgos Urasságh, Hegy Bíró az Város Tanátsával edgyet érvén réghi szokás szerint meg vizsgálván az Hegyeken a Szőlő szedést a következő képpen engették, ugy mint*

1. Az Elő-hegyeken a Parásztai Kaputul fogva Tolnai Tisztarto szölleje fölöt az Hegy Tetéigh és körül az Job Remetei oldallal edgyüt az Hoszu Völgyigh szabad mind fehér mind vörös. Az Hegy tetön az szekér uton hasíttya ugy, hogy a Bal Parászta, Cser Hát és Bal Remete nem szabad.”⁷⁸

Az 1794. szeptember 4-én kiadott rendelet részletesen foglalkozott a „*Palánki hegy*” és a „*Bartina hegy*” 2 oldalára vonatkozó szedési engedéllyel is. A felszabadított területek leírásakor nemcsak földrajzi nevekkkel azonosították a szőlőket. Sokszor megadták a tulajdonos nevét, néhol szakmáját is feltüntették a pontosítás érdekében: „*Pintér Maiszter Svarczer Ferenc szölleje lábájában lévő szekér útig... ..Harkay László szöllejeigh szabad...*”

A forrásból kiderül, hogy a hegybíró, „*Benyovszky László*” tisztsége már jóval az 1812-es rendelet kiadása előtt is létezett. Az első kinevezéséről nincs pontos adatunk. Az uradalom által alkalmazott hegybíró Szekszárd mezőváros vezetőivel együtt állapította meg a szüret időpontját a hegyet bejárva. Ugyanebben a rendeletben szeptember 15-e után felszabadították az addig tilalmas részeket is, tehát mindenhol megindulhatott a szüret. Természetesen továbbra is szervezett formában, hegybírói, dézsmaszedői felügyelettel és engedéllyel: „*czédula nélkül pedig senkinek sem lészen szabad szedni...*” A rendelet külön felszólítást tartalmazott a szekérutak őszi, szüret előtti rendbe tételéről.

Előfordult olyan eset is, mikor Szekszárd mezőváros vezetősége (esküdtek és hatvanosok) a hegybíró aláírásával megerősítve engedélyt kértek az uradalomtól a szüret mielőbbi megkezdésre az Előhegyen: „*...megvizsgálásra kimenvén*” a szőlőt „*rész szerint rohdadni, rész szerint pediglen jó állapotban tapasztaltuk lenni, ellenben az üdönek mustohasága végett további károkozásainkból, hogy nagyobb károkat ne szenvedjük, mostan reánk jövő leg közelebb az héten megesendő pénteken és szombaton, az fehérét,*” hétfőn pedig a teljes szüret felszabadítását kérték. Tehát 1799 szeptemberében nem a hegy két oldala, hanem a fehér és a kék szőlő szedése között tettek különbséget.⁷⁹

A késő feudális kor szőlőműveléséről kevés adatunk van. Az uradalom nem tette kötelezővé az

⁷⁶ ÉGETŐ 2001, 25.

⁷⁷ ÉGETŐ 2004, 12.

⁷⁸ MNL BaML XI. 605. o. 1794.

⁷⁹ MNL BaML XI. 605. o. 1799.

éves munkálatokat, de a kiadott rendeletekből kitűnik, milyen elvárásai voltak és pontosan meghatározta az érte járó munkabéreket. Így, ha a tulajdonos nem maga munkálta meg szőlőjét családtagjaival együtt, az éves munkafolyamatok elvégzése kiadásokkal járt. A birtokosnak ez akkor volt a legfájóbb, ha – egy-egy rossz évben – mikor tönkrement a szőlőtermés nagy része, a bevétel nem hozta vissza a ráfordításokat.

1794-ben a szüret idejére felfogadott szőlőszedőknek ebéddel 6, ebéd nélkül 7 krajcárt volt köteles fizetni a gazda. „Gázolóknak” azaz a szőlőtaposóknak ebéddel 12, ebéd nélkül 14, míg a szőlőt hordó „puttyony”-osoknak ebéddel 15, a nélkül 17 krajcár volt a járandóságuk.⁸⁰

Az 1803-as „limitatio” szerint a „mindenféle munkásoknak bére következőképpen határozott” meg:

„Szent Josef” (március 19.) „naptul Szent Mihál” (szeptember 29.) „napig:

Kapásoknak, bujtoknak, meczőknek, karrózoknak 18 kr.

Azon föllül ebéd kenyér nélkül, fölöstökömmre, ebédre, uzsonnára, vacsorára egy ital bor, idő közben pedig bor adni tiltva lészen.

Kötözőknek, gyomlállónak, trágyát hordónak 9 kr.

Puttonyosnak 15 kr.

Gázolónak 12 kr.

Szedőnek 7 kr.

Gyűjtőknek 12 kr.

Mindenféle munkásnak ebéd kenyér nélkül és bor a fehér személnek bor nem adatik.

Szent Mihál naptul Szent Josef napig 15 kr. Ebéd nélkül 3 kral többet.

Szöllő közé kukoricát vetni tiltva lészen.

Aki ezen rendeléseket által hágia, ha Nemes 12 ft-ra, ha pedig Nemtelen 12 pácza ütésekre büntetessenek.”⁸¹

A bérek megállapítása nem csupán a napszámosok érdekeit szolgálta, de ezzel próbálták elejét venni, hogy egymás szőlőmunkáit magasabb bér ígéréssel magukhoz csábítsák a szőlősgazdák vagy vincellérek. Amit egyébként a szabályzat tiltott és büntetett.

A századforduló idejében a szőlőbeli munkák a metszéssel és a tavaszi kikapálással kezdődtek. Ezek a munkák az időtől függően február és április hónapokra estek. Az árszabásokból látszik, hogy a kapálók és metszők 18 krajcár napi bért kaptak fejenként, ezen felül ebédet, naponta négyszer bort. A munka közbeni italfogyasztást a később kiadott uradalmi rendtartás is megtiltotta. Asszonyoknak az ebéd mellé pedig nem fizették a bort. A második kapálást a szőlő elvirágzás után (általában júniusban) végezték el. A munkákat ekkor a vadhajtások letörögetése (hónaljzás) lassította.⁸² Ezt követte a szőlő kötözése, melyre munkásonként 9 krajcárral kellett számolni. A harmadik kapálásra szüret előtt, általában augusztusban került sor, a szőlő érése előtt. A szüreti munkák szintén jelentős összeggel terhelték meg a birtokosok éves költségvetését. A puttonyosok, a gázlók (szőlőtaposók) és szedők 1 napra ebéddel együtt összesen 34 krajcárt kaptak. Az év utolsó kapálására, a bekapálásra szüret után került sor.

Mivel ebben az időben kapásokban⁸³ számolták a szőlő területét, érdemes megnézni mennyi költsége és mennyi haszna volt 1 kapás szőlőnek a feudális kor végén. Ha az éves költségeket összeadjuk 2 forint 22 krajcár ráfordítással műveltettek meg 1 kapás szőlőt. Ekkora területről átlagos időjárási viszonyok mellett körülbelül 3 akó bort szüreteltek, ami 4-5 forintot ért. Ha leszámítjuk, hogy a napszámosokat etetni (ebéd), itatni (bor 4 alkalomra) kellett, hozzászámoljuk a szállítási

⁸⁰ MNL BaML XI. 605. o. 1794.

⁸¹ MNL TML SZKU 1803.

⁸² TÖTTŐS 1987, 24.

⁸³ 1 kapás szőlő jelentése: akkora terület, amit egy ember 1 nap alatt megkapál. Természetesen ez függött a terület földrajzi adottságaitól, a kapás életkorától stb. A Szekszárdi-dombvidéken 150-250 négyszögöllel lehetett számolni. A történeti kutatások általában 200 négyszögöllel számoltak 1 kapás szőlőt. 1 négyszögöl=3,6 m².

költségeket, akkor is jól jövedelmezett a szőlőbirtok, ha bérmunkást fogadtak. Azok a családok pedig, akik maguk végezték el a munkafolyamatokat, volt, hogy szántó hiányában egész megélhetésüket erre alapozták.

A kimutatásban figyelmet érdemel két részmunka: a karózás és a trágyázás. A szőlőművelés technológiájáról és a trágyázásról szintén kevés adat áll rendelkezésünkre. Schams Ferenc 1832–33-as leírása szerint soros ültetési rendben voltak a szekszárdi szőlők, ősszel trágyáztak a gazdák, de nem karózták a tőküket.⁸⁴ Ennek ellentmondani látszik a levéltári forrásokban található és minden évben megjelenő költség, amit a karózóknak és a trágyázók részére kellett fizetni. Sajnos arról nincs kimutatás, hogy a szőlők hány százalékát karózták, mennyit trágyáztak, illetve hogy mely birtokosok használták ezeket az technológiákat. Valószínű, hogy a nemesi, polgári birtokokon vették be az újításokat a nagyobb hozam és a jobb termés érdekében.

15 évvel később a munkadíjak szinte duplájukra emelkedtek. 1818-ban Kassay Ignác uradalmi hegybíró az őcsényi előjárók részére kiadott rendeletben meghatározta az adott évre vonatkozó munkabéreket.⁸⁵ A szőlővessző elültetőinek és a metszőknek ebédrel és egy pint borral együtt 36, míg a kapásoknak naponta 30 krajcár járt. A „*ganajhordóknak*” 15 krajcárt ítélt meg az uradalom. A szőlőhegyen elrendelték a hernyók leszedését a gyümölcsfákról és a növényekről, illetve elpusztításukat, elégetésüket. Utóbbi munkákat a kiadás után egy héten belül el kellett végezni. Ismételten megtiltották a kukorica vetését a szőlősorok közé, mely a termés minőségét és mennyiségét veszélyeztette⁸⁶. A rendelet ezen pontjának visszatérése miatt valószínűnek tartom, hogy a hegyen élők sokszor vétettek a tilalom ellen.

Az uradalmi levéltári forrásokban nemcsak a rendeletek, hanem vitás kérdések esetén az úriszékre bekerülő peranyagok is megmaradtak. A rendtartásból kimaradó adásvételre, szőlőöröklésre ezekből az iratokból tájékozódhatunk. Általuk a korszak hatályos törvényeit és gyakorlatban történő alkalmazásukat is megismerhetjük.

Szőlőtulajdont háromféleképpen lehetett szerezni a feudális korban: új ültetvény létrehozásával, örökkelés vagy vásárlással. Ültetés esetén az erdőből vagy legelőből hasítottak ki egy darabot, de a szőlőterületek növekedése miatt a 19. század folyamán már a szántóföldek rovására terjeszkedett a borvidék.⁸⁷ A szőlőbirtok kialakítását kizárólag földesúri engedéllyel végezheték el az új tulajdonosok. A növekedéssel párhuzamosan egyre szervezettebbé vált a hegyközség intézménye. Őcsény község 1817-ben azzal a kérelemmel fordult a szekszárdi uradalomhoz mint földesurához, hogy a Szekszárdi-dombvidéken megnövekedett szőlőterületeik miatt – „*831 ¼ ember kapás szölleink lévén az ujjonnad ültetett szölleinkein kívül*” – két hegymester alkalmazását kérték. Indokaik fontos része volt, hogy a szekszárdi hegymesterek már nem tudtak ekkora területet ellátni, így az újak az „*őcsényi hegyen az őcsényi lakosok birtokaiban*” lévő szőlőkre vigyáztak volna. A hegyközségi artikulusok betartását ígérték és hegymesterek fizetését is magukra vállalták.⁸⁸ Kérelmük eredményéről nincs további forrásunk.

A szőlővásárlás és -öröklés folyamata régi jogszokásokon és országos törvényeken alapult. A uradalom úriszéki forrásai nagy mennyiségben tartalmaznak peres iratokat, melyekben a vitás kérdésekre próbáltak jogorvoslatot nyújtani.

Korábban már volt szó róla, hogy a szőlőbirtok eladásakor először a közvetlen szomszédokat és rokonokat „*kínálták meg*”, azaz nyilvánosan megkérdezték őket a hegybíró jelenlétében, hogy igényt tartanak-e a szőlőre. Csak ez után hirdették meg nyilvánosan a szőlőt. Nagy összegű vásárlás

⁸⁴ FEYÉR 1981, 366.

⁸⁵ Nem szabad elfelejteni, hogy a napóleoni háborúk alatt a kiadott papírpénzek elértéktelenedtek az infláció következtében. A kormány kétszer is a váltóforint leértékelésének eszközével élt 1811- és 1816-ban. Ez után stabilizálódott a váltóforint és ezüstforint váltási összege, mely 1848-ig érvényben volt. 1 (ezüst)forint 2,5 váltóforintot ért. KATUS 2009, 192-198.

⁸⁶ Őcsény község vegyes iratai. Szekszárd, 1818. február 26. WMMM Adattár.

⁸⁷ GLÓSZ 1990, 235.

⁸⁸ Őcsény község vegyes iratai. Szekszárd, 1818. február 26. WMMM Adattár.

esetén gyakran évi részletfizetésben állapodtak meg a felek. A gondok akkor kezdődtek, ha az évi fizetések elmaradtak. Hasonlóképpen járt Barotányi József szekszárdi lakos is, aki 1796-ban fordult az úriszékhez igazságszolgáltatásért. Szerződése szerint 1200 forintos szőlőjét Gyűszű János három év alatt fizette volna ki (1791–1794). Természetesen a megállapított „évi 6 forint *interessével*”, azaz kamattal együtt. Türelme 1796-ban fogyott el, mikor az úriszék segítségét kérte az elmaradt fizetések rendezésekor.⁸⁹

Kiviteles helyzetek is előfordultak az adásvételek során, melyek szintén hosszú pereskedéseket indítottak el. 1798 tavaszán Czank Mihály mint szomszéd visszautasította a szőlő megvételét, de egy nappal később mégis jelentkezett érte.⁹⁰ A birtokot azonban időközben eladták. A hegybíró, Benyovszky László – szem előtt tartva az elővásárlási jogot – 4 nap haladékot adott Czank Mihálynak, hogy egy összegben fizesse ki az új vevőt, Hauszknecht Ádámot. Talán abban bízott, hogy úgysem tudja megtenni. A szekszárdi Hauszknecht Ádám azonban már nem mondott le a birtokról, és az összegyűjtött pénzt nem vette át Czank Mihálytól. A vita végül a szekszárdi úriszék előtt folytatódott tovább, melynek eredményét sajnos nem ismerjük.

A hegybíró, a hegytanács tagjai vagy a városi esküdtek szigorúan ügyeltek a szőlők adásvételének tisztaságára. Ennek ellenére találkozni lehet eladási eljárással elégedetlen panaszbeadványokkal is, melyet szintén az úriszék vizsgált ki. Koszorú István új szőlőjének vásárlásakor úgy találta, hogy a nyilvános licitálás során Semetzki Tamásné – a régi tulajdonos, Pálos Mihály kérésére – felverte a szőlő árát, így ő 300 forint helyett 400 forintért volt kénytelen megvenni. A panaszt mégis Pálos Mihály tette becsületsértés miatt, aki sérelmezte, hogy Koszorú István számos tanú füle hallatára nyilvánosan és többször rágalmazta őt.⁹¹

Az örökösödési eljárások hasonlóan bonyolult jogrendszerének következtében a szekszárdi úriszék peres anyagainak jelentős része foglalkozott velük, melyek természetesen érintették a szőlőbirtokok tulajdonjogi helyzetét is. Öröklés tekintetében – attól függően, hogy a szőlőhöz hogyan jutott a család – jelentős különbségek voltak. Az „ősinek” számító szőlőbirtokot, amit már a szülők is örökléssel szereztek, kötelesek voltak továbbadni gyermekeiknek. Ezt a szőlőt vagy a szőlő nagy részét általában a fiúgyermek örökölte. Bár a törvény egyenlő öröklést írt elő a lánygyermek és a fiúk esetében, azonban ha a lányt kiházasították édesapja halála előtt, akkor a möring részeként megkapta előre örökségét (kelengye, állatok, esetleg szőlőrész formájában) és a végrendeletben már csak egy csekély pénzösszeget hagytak rá. Ellenkező esetben a földeket öröklő fiútestvérektől a lányok tisztességes kiházasítását követelték meg.⁹²

Kivétel volt ez alól az anyai ágról származó szőlő, melyet leányágon örökítettek tovább. Szabadon dönthetett tulajdonosa a szőlő sorsáról, ha nem örökölte, hanem ő maga vette. Ebben az esetben „saját szerzemények” számított, és a végrendeletben szabadon rendelkezhetett felette.⁹³

A legtöbb per esetében a szőlőbirtokra igényt benyújtók az ősi jussra hivatkoznak. Így tett Dorkó Péter ócsényi lakos is, aki „*mag nélkül elhalt*” testvére özvegyétől, Jordán Sárától kérte vissza jogi úton az apjuktól örökölt „*osztály szerént*” neki járó szőlőt. Sajnos nem derül ki az iratból, hogy a két Dorkó-fiúnak voltak-e lánytestvéreik, és őket már korábban kifizette-e apjuk. A hosszúra elnyúlt peranyagból egyéb érdekességek is kiderültek. Az özvegynek, Jordán Sárának saját szőlője volt a Decsi-hegyen, amit még édesapja hagyott rá. Ez a szőlő, mint az asszonynak a házasságba vitt vagyónrésze, tőle elidegeníthetetlen volt. „*Férjem azonban ... tudtom, hitem és akaratom nélkül eladván az árát elprédállotta*”, tulajdonképpen kifizette belőle saját adósságait. Bár az asszony akkor nem ment bíróságra a szőlő jogtalan eladása miatt, de az ócsényi előljárásság kárpótlásként

⁸⁹ MNL BaML XI. 605. o. 1796. A szőlő nagysága és elhelyezkedése nem derült ki a periratból.

⁹⁰ MNL BaML XI. 605. o. 1798. A szőlő nagyságát, értékét és elhelyezkedését nem ismerjük meg a forrásból.

⁹¹ MNL BaML XI. 605.o. 1799.

⁹² KOCSIS 2009, 407-417.

⁹³ ORTUTAY 1982, 87-88. Szőlőbirtoklás címszó.

férje szőlőjét az ő tulajdonában meghagyta. Ilyen állapotban került a szekszárdi úriszék elé az ügy, melynek végkimenetét sajnos nem tartalmazta az iratcsomó.⁹⁴

Leányok öröklésére is találunk példát szép számmal. A néhai Fülöp Gergely István nevű fiára és két leányára, Juditra és Erzsébetre hagyta szőlőbirtokát.⁹⁵ A báty halála után – mivel gyermek nem született István házasságában – Judit és Erzsébet kérte vissza az özvegytől „*Atyai szőlő*”-jüket, mely jog szerint őket illette.⁹⁶ A bíróság helyt is adott kérelmüknek, de a teljes birtokot nem kapták meg. Az özvegy hivatkozott a szőlő megmunkálására, állandó karban tartására, illetve jó állapotára, mely már kettejük munkájának eredménye volt. Tehát a házasság alatt nőtt a szőlőbirtok értéke. Ezen kívül szőlőt is telepített a házaspár.⁹⁷ „*Minék utánna az Atyafiságos egyességre hajolni nem akartak*” a felek, végül az úriszék hozta meg az ítéletet. „*Azon részt mellyet a Bátyyok ültetett*” a bíróság meghagyta az özvegy tulajdonában, ugyanis az közös szerzeménynek számított és az asszonyt illette. Az „*Attyokról maradott*” többi szőlőrészt pedig három felé osztották, így az özvegy tulajdonában is maradt egy birtokdarab. Bár a szőlő „*ősinek*” számított, és jogilag teljes egészében a két lánytestvért illette volna, a bíróság figyelembe vette a házasság alatt befektetett munka értékét is, mely viszont a közös vagyonszerzésből fakadóan az özvegy hagyatéka.

Szintén figyelmet érdemel az egyes periratokban a vagyona benyújtott igény indoklása. Több esetben is kitűnik, hogy a jogszokások mellett egyéb – gazdasági, erkölcsi – érveket is figyelembe vehetett a bíróság. A Kanizsai lányok, Mária és Erzsébet szintén utód nélkül elhalt bátyjuk tulajdonában lévő atyai szőlőt szerették volna visszakapni.⁹⁸ Az indoklásból kiderül, hogy édesapjuk halálakor ők nem örökölték a birtokból, mert azt mind fiára hagyta. A szőlőt egyébként édesapjuk nem vette, hanem „*maga irtotta erdőből*” és „*telepítette*”. Testvérük halála után „*ősi jussként*” tartottak rá igényt a lányok. Indokaikat nemcsak jogilag támasztották alá, de kitértek arra is, hogy bátyjuk a két lánytestvér háztartásában nőtt fel édesanyjuk halála után, illetve idős édesapjukat Kanizsai Mária gondozta halála előtt. Nyilvánvalóan olyan értékeket soroltak fel a számukra kedvező jogszabályok mellett, melyek erkölcsi jogalapot is teremtettek az örökség átvételére.⁹⁹

Az uradalmi anyagok harmadik legjelentősebb forráscsoportja, melyek a szőlőbirtokokkal kapcsolatba hozhatóak, a hagyatéki leltárak és licitációk. Részletes leírásaik, a berendezések megnevezése, kikiáltási vagy éppen megvásárlási értékük további fontos adatokkal szolgálhatnak a tanyák berendezéséről, az életmódról. Megismerhetjük belőlük az időszakosan tanyán élők mindennapi használati tárgyait, szőlőművelő, borkészítő és -tároló edényeit, mely a szőlészeti technológiához vihet minket közelebb.¹⁰⁰

A szőlőheggyel foglalkozó úriszéki peranyagok természetesen tematikájukban ennél sokkal változatosabbak. Az ismert források alapján azt mondhatjuk, egyéb okok miatt kevesebbszer indítottak pert, mint az öröklések és adásvételek miatt, de mégis időről időre feltűnnek az úriszék anyagai között. Ide tartoztak a dupla dézsma elleni kérelmek és panaszbeadványok, az árkokkal, és főként a szekérutakkal kapcsolatos iratok. A legfőbb problémát általában az esőzések közben tönkrement út kijavításának felelőssége jelentette. Szintén sok vitára adott okot a szekérutak helytelen használata vagy egy-egy szekérforduló megrongálása, esetleg más szőlőjének letaposása. Ugyancsak előfordultak a szőlőbirtok határát jelző jelek megváltoztatásából fakadó viták, mely során az egyik birtokos szőlőterülete csökkent. Természetesen a lopások, pincefeltörések, egyéb szándékos vagy akaratlan rongálások is az úriszék munkáját szaporították és az uradalmi anyag részét képezték.¹⁰¹ Jelen ta-

⁹⁴ MNL BaML XI. 605.o. 1802.

⁹⁵ Nem derült ki, hogy Fülöp Gergely szőlője „*ősi jószág*” volt-e, és az apa törvényesen járt el az egyenlő öröklés figyelembevételével, vagy általa szerzett szőlő volt, és így rendelkezett róla végrendeletében.

⁹⁶ MNL BaML XI. 605.o. 1799.

⁹⁷ Nem derült ki a szövegből, hogy az atyai szőlő helyén kellett frissíteni, új vesszőket ültetni, vagy bővítették a birtokot.

⁹⁸ MNL BaML XI. 605.o. 1799.

⁹⁹ Az úriszék döntése nem maradt meg a levéltári forrásokban.

¹⁰⁰ Jelen tanulmányban nem foglalkoztam ezzel a forráscsoporttal.

¹⁰¹ A felsorolás a teljesség igénye nélkül készült. A legjellemzőbb témacsoportokra tettem utalást.

nulmányban azonban a szőlőbirtoklással kapcsolatos anyagokra és a szőlőben folyó éves munkafolyamatokra koncentráltam.

A polgári korszak beköszönte markáns változást hozott Szekszárd mezőváros és az uradalom életében. A hosszan elhúzódó birtokelrendezési per, a bordézsmá megváltása háttérbe szorította a hegyközségi szervezeteket. Jogtörténeti szempontból nem elhanyagolható, hogy 1848 után a hegybíróságok működése beszűkült. Feladataikat az apróbb kárbecsléseken kívül az illetékes hatóságok vették át.¹⁰² A hegyközségek életében jelentős változást hozott a filoxéravész. A kormányzat elérkezettnek látta az időt, hogy ennek a régi intézménynek újra funkciója legyen. Az 1894-es törvénycikk¹⁰³ rendelkezett a meglévő hegyközségekről, feladataikról és újak létrehozásáról. A törvény gyakorlatilag a különböző borvidékeken használatban lévő rendeleteket foglalta össze és általánosította országosan.¹⁰⁴ Hatékonyságában az egyik problémát az jelentette, hogy a hegyközség létesítése nem volt kötelező, csak önkéntes, illetve fő funkciója közigazgatási-rendészeti jellegű maradt, bár a helyi sajátosságokat figyelembe vették. A törvénynek köszönhetően a Szekszárdi-dombvidéken megindult a hegyközségek önkéntes megalapítása, kezdve az előhegyivel 1906-ban.¹⁰⁵ A folyamatot a két világháború között az 1929-ben kiadott törvény¹⁰⁶ zárta le. Meghatározott területnagyság (150 kataszteri hold¹⁰⁷) és a szőlőbirtokosok bizonyos száma (10) felett kötelező volt a hegyközségek magalakítása.¹⁰⁸ Szabályzatukat már nem önállóan írták, hanem uniformizált mintarendtartásokat adtak ki részükre, melyet csak ki kellett tölteni. Ezzel lezárult az a sokszínűség, mely a vidékenként eltérő, helyi gyakorlatokra építő rendtartásokat jellemezte.

¹⁰² GLÓSZ 1990, 236.

¹⁰³ 1894. XII. tc.

¹⁰⁴ KAJTÁR 2011, 21; NAGY 2015, 63-64.

¹⁰⁵ MNL TML Alisp. 7732/1906; MNL TML rkgy. 523/1906.

¹⁰⁶ 1929. 17. tc.

¹⁰⁷ 1 kataszteri hold=1600 négyszögöl.

¹⁰⁸ KAJTÁR 2011, 25.

1. Melléklet

Janyai szőlő hegybéli Rendtartások 1839ik Évb¹⁰⁹

Szőllő hegybéli Rendtartás

Melly a Mgos¹¹⁰ Szexárdi Uradalom, és ehhez tartozandó Janyai Pusztában fekvő szőlők Birtokosai által a Janyai szőlőhegyre nézve egy érzőleg elhatározott, és a Tettes¹¹¹ Uraság széke, nem különben a Tettes Nemes Tolna Vármegye Tettes Törvényszéke helyben hagyásának reménysége alatt elfogadtatott.

Első rész

A Hegybirorol, Esküdtekről és Hegymesterekről és azoknak kötelességekről

Első Czikkely

Az Uradalomban annélkül is lévén Hegybiro, ki az Uri Tisztségnek jelentésére Tettes Kerületbéli Uradalmak Fő Tisztje által szokott kineveztettni, és az Uradalom által kifizetett, azért a Janyai Szőlő Birtokosok Hegybirojokká ugyan a Szexárdi Hegybiro rendeltetik, méglen erköltstelen és példátlan maga viselete, vagy kötelességének tunyasága más Hegybironak választását szükségessé nem tenné.

Második Czikkely

Mivel pedig esztendőök által a szomszédok között a kártévők és kártételek eránt kapuk, utak, gypük, munka, és munkások nem különben a szőlő gyümölcs és egyéb lopások eránt több aprólékos kérdések adják elő magokat, ezen kérdéseket pedig mindjárt hevenyében megitélni, és elintézni hasznos volna, a Hegybiro az előadandó esetekben, valamint eddig volt, tüstént maga mellé vevén két hegybéli Esküdttet, a dolgot az alább következő rendek szerént minden személy válogatás nélkül elintézte és végrehajtsa. A két hegybéli Esküdttet a Janyai Szőlő birtokosok fogják minden esztendőben megtartando Josefnapi hegy gyűlés alkalmával a Janyai Szőlő birtokosok közül választani.

Harmadik Czikkely

A szőlő hegyeknek őrzésére, károktól való megmentésére, két állandó Hegymesterek rendeltessenek, kikre a hegyek felosztassanak egész esztendőre úgy, hogy nem tsak nyáron, midőn a Szőlő mívesek anélkül is kinn munkálkodván mindenkor szöllejekben tartozkodnak, hanem Télen is, midőn megszűnvén a Birtokosok a munkától lakhelyeikbe be vonnyák magokat, hogy azoknak Préházai és abban lévő boraik Gyümölcsfáik, és sok költséggel szerzett karóik bátorságban maradhassanak, éjjel és nappal szorgalmatosan vigyázzanak. A rendeltt Hegymestereket szinte a helybéli birtokosok fogják hegygyűléskor kinevezni.

¹⁰⁹ A szöveget a korabeli írásmódnak megfelelően szó szerint közlöm. Köszönetemet szeretném kifejezni Siklósi Máténak a szöveg digitalizálásában nyújtott segítségéért.

¹¹⁰ Méltóságos

¹¹¹ Tekintetes

Negyedik Czikkely

A hiv szolgálja meg is érdemli az ő jutalmát, azért is mivel a Janyai Szőlők holdszáma az az öszvessen • holdakra felosztattak, igazságosnak ítéltetik, hogy a mestereknek jutalmok is holdszám szerént adasson még, a hegybéli birtokosok szöllejük nagysága szerént, mivel pedig a hegyet akár teremjen, akár nem, őrizni szükséges, ezért a hegyesterek jutalmok nem borba, hanem kész pénzben kiadattani rendeltetik, még pedig úgy: hogy mind a két Hegyesterek öszvessen egy holdtól 8 garast ezüst-pénzben esztendőként fizettessen, melly kivett jutalmat minden birtokos minden személy valogatás nélkül tartozik megadni, ha pedig megadni nem akarná, Földes Uri hatalom által kényszerítették.

Ötödik Czikkely

Fő kötelességök lészen ezen hegybéli személyeknek, hogy az egész hegyre szorgalmatosan vigyázzanak, szegénynek és boldognak egyaránt szolgáljanak, minden esetben előbb a feleket meghalgtván minden személy válogatás nélkül igazságot tegyenek, azért is szükséges, hogy mint a Hegybíró, mint pedig a Hegyi Esküdttek, és hegyesterek a Sub A¹¹². ide mellékelt Forma szerént a hiteket az Uraság tisztsége előtt letegyék.

Hatodik Czikkely

A Hegybírónak kötelességben fog állani esztendő által gyakran a hegyeket megvizsgálni, a gyepüket, kerítéseket, kapukat és ajtókat, utakat, azokkal kiket illet, ha elromlottak volna megigazittatni, hogy az egész hegy be legyen kerítve, az utakban, hol szükséges kiálló helyeket rendelni, leginkább pedig azon iparkodgyon a Hegybíró, hogy a gazdák eleven gyepüket, és kerítéseket neveljenek, hogy a sok paláncolás és sövény fonat miatt az erdők ne pusztuljanak.

Hetedik Czikkely

Hogy pedig kiki tudhassa, hol tartozik gyepút, kaput, kerítést, utat csinálni, és azokat jó karban tartani, az határoztatott meg: hogy minden Birtokos a maga szölleje alatt és felett a gyepút, a maga földjén az utat, tulajdon maga kapuját, ajtaját és kerítését maga, a völgybéli kapukat, és utakat mindnyájan, kik azon völgyben szöllet birnak, és az utak vagy kapuknak hasznát veszik, a közönséges utakat pedig és kapukat közönségesen a Hegybíró és Esküdttek intézések szerént tartozzanak megcsinálni, és jó karban tartani.

Nyolczadik Czikkely

A szőlőhegyben való lakás átallyában tilalmaztatik, ezért a hegyen akármi némi lakhelyet építeni szabad nem lészen.

Kilenczedik Czikkely

A sebes vizek által megromlott utakat vagy hidakat köteleztettnek a Hegybéli birtokosok a hegység ládájába öszve gyűjtött büntetésbéli pénzekből megjavittatni, és ha ezek arra elegendők nem volnának azokat a Hegybéli Birtokosok igaz arányban potolni és az ilyen rossz utak és hidakra teendő minden kézi és mesterségbeli munkát és fuvart megtenni.

¹¹² értsd: az A pontban mellékelt

Tizedik Czikkely

Ha valaki a Hegybiro által megintettvén kapujait, gyeűjét, utyát, az időhöz kiszabando 15 napok alatt mégsem tsinálná, annak vagy a gazdaságnak költségére a Hegybiro tsináltassa meg, és hozza helyre a hibát kinek is fáradságát, költségét tartozik megtéríteni a hibás gazda vagy gazdaság, ha másképpen nem, Földes Uri hatalom által is, és ezenfellől 2 ftal büntettessen meg, büntetés pedig annyszor, mennyszer duppláztasson,-trippláztasson.

Tizenegyedik Czikkely

Arra is különösen köteleztetik a Hegybiro, hogy gyakortább leginkább pedig nyáron, midőn munka ideje vagyon maga, mellévén egy-két Esküdtet a hegyet vizsgálja Ő és a hegyesterek, a munkásokat megtekintsék, a Napszamosokat és átallyában munkálkodoknak munkájokat megnézzék, és ha találják: hogy rosszul dolgoznak, vagy kárt tesznek, v napkeltéttől napnyugtáig nem dolgoznak, fosszák meg a napszámjoktól, a nevezetes kárt pedig a Gazdának velek megtéríttessék, ha pedig valamellyik szöllős gazda munkáját annak idejében mégsem tenné, v mégsem téttené, intse meg és hajtsa rea.

Tizenkettedik Czikkely

Megtiltatik pedig mint a Hegybironak mint az Esküdteknek, legfőképpen pedig a Hegymesterek, hogy a Szöllös-gazdák hire és tudtta nélkül sem szöllöt, sem gyümölcsöt a Hegybironak írásbeli commissioja nélkül akárki számára is kosarukban vagy tarisznyákban hordani ne merészeljenek, mert ezen egyenesen a letett hitek ellen tett tselekedettben és vétésben találtattvan, mint tolvajok fognak büntettetni és szolgálattyyokbol kitéttenni.

Tizenharmadik Czikkely

Valamint mindennemű károk megbetsültsessenek a Hegyiro és két Esküdttek által kell megtörténni, úgy egy részről szükséges, hogy akárki kárt vallott mindjárt a Hegybironak bejelentse, más részről pedig igazságos az hogy illetén betsülésekben a Hegybironak fáradságát 1 f. az Esküdtét 30 k. a Hegymesterét pedig 24 kr. ezüst pénzel megfizesse a Birság, vagy büntetés pénz pedig a hegyládába tétessék.

Tizennegyedik Czikkely

Ezen hegy-ládának mellybe a bírság vagy büntetés pénzek téttenek, két kultsa légyen, egy a Hegybironál hol a láda is fog lenni, a másik pedig az eslö Hegyesküdténl tartassék, és szüret után, midőn a Dézma behordatott gyűlés tartattván – melyre minden rendben lévő nevezetesebb szöllős gazgák meghivassanak az Uradalom Tisztsége Előlülése alatt egy harmad része a hegyeknek által nem látható szükségére meghagyassék, két harmadrésze pedig a Hegybiro, Esküdttek , és Hegymesterek között egyaránt osztodjon fel.

Tizenötödik Czikkely

Ha pedig valaki a kár betsülésben, v a hegy-tanácsnak ítélete által magát terheltsenek vélné v talán az eránt volna panasza, hogy bejelentett kárnak megvizsgálására sem a Hegybiro, ki nem ment Esküdtteket ki nem küldött szabad lészen ezen esetben a Mgos Uraságnál orvoslást keresni és kárának

orvoslását sürgetni, sőt ha annak végzésével sem elégedne meg Ns¹¹³ Vármegye Törvény-székére is kellni, de azért a Hegybirónak és Esküdteknek ítélete midőn az ellen van a panasz, függőbe ne maradjon, hanem mindjárt végrehajtassék.

Második Rész

A kártételekről, ezeknek megbecsüléséről, -megtérítéséről, Tolvajokról – és ezeknek büntetésekről:

Első Czikkely

Mivel sokan tapasztaltatnak, olly restek, és gondtalanok, hogy a magok és Mgós Uraság kárával és szöllejükét a miveletlenség miatt parraggá teszik, hogy tehát az illyen magokrol is elfelejtekezett Szöllő Birtokosok büntetés nélkül ne maradjanak, a Hegybiro által első esztendőben megintessenek és ezen intés protocoláltassék, ha ezen intés nem használna, jövő esztendőben ismét megintessenék, szöllejüknek jobban valo munkáltatására, és ha ezen második intés sem használna szölleje dob szó alatt ellicitáltasson, a bejövendő pénzből a költség lehuzattván a többi rész vissza adattassék.

Második Czikkely

A Szöllős – Gazdák úgy intézzék el víz-utjaikat, és árkaikat, hogy azok a szomszédoknak károssuk ne legyenek, a megyéket és víz-árkokat tisztán tartsák és a hol meg lehet a víz utakat úgy intézzék, hogy azok a kotsi-utra levezettessenek, azokból az akadályozó fákat kivágják, ne hogy a víz fentaroztattván a rendekbe becsapjon, és károkat okozzon, külömben a hibás gazda a kárnak és a költségek megtérítésében meg marasztaltassék, ha pedig megintettvén mégis nyakasságból köteleességét nem tellyesítené, az előbb kiszabott megmarasztaltatáson föllőt a kárnak egy negyed részével büntessen meg, melly büntetés a hegy-ládába tétessék.

Harmadik Czikkely

Minthogy pedig a tapasztalából tudva volna, hogy a közönséges szekérutak, mellyeket átallyában elszorittatni tilalmatatic, leginkább két okból romlanak. Iször Mivel a partokon lévő fák, mellyek külömben is az utakat, a széltől ingatattván veszedelemmel, és a partnak lerohanásával fenyegetik, az utakat nem hagyják kiszáradni nedvesen és lágyan tartják. 2or Mivel az utcsináló az utak fenekéit és oldalait ássák és vágják, és az illyen friss földet a sebessen folyó vizek és záporok annyszor mennyszer elhordván, mélyebb és mélyebb gödröket hagynak magok utann annyira, hogy azok járatlanná téttenek: -hogy tehát ezen rosznak ellene lehessen állani, köteles lészen minden gazda a régi utját megtartani, és senki magátol a Hegybiro hite és engedelme nélkül ujj utat vágni, és az utnak fenekét vagy oldalát asni nem merészelje, a kárnak és költségnek megtérítésén kívül 24 ft vagy pálcza büntetés alatt. ~ a rosz utakat pedig az illető gazdák mindenkor egyet értvén ugy csinálják, hogy a nagyobb gödrökbe farinákat rakván és rekesztéseket fonyván töltés meg, a kisebb romlásokat pedig a partokrol, mellyeken semmi árnyékot tartó fát tartani szabad nem lészen, lehanyattandó földel hozzák helyre, ez mindazon által a szöllős-Gazdáknak, kinek partjáról föld hanyattatit le, tudttával történnyen meg, a kárnak eltávoztatásására.

¹¹³ Nemes

Negyedik Czikkely

A ki megyéjét és határát megnem tartya, és tőkét killyebb bujtani tapasztaltatik, azon kívül, hogy az utnak elszorittására kibujtott tőkéje ki fog vágattatni, 2fal¹¹⁴ fog megbüntettetni annyiszor, mennyiszor, és végre pálczával is.

Ötödik Czikkely

Minden ember a ki szőlőjébe megy, vagy haza jön akár gyalog, akár szekéren járjon, maga utann a maga (...)¹¹⁵ közönséges ajtot, és kaput becsukja, mert a ki ezen gondatlanságban tapasztaltatik, annyiszor mennyiszor az okozando káron kívül 1 ft fizetésére fog büntetettni.

Hatodik Czikkely

Minthogy a szőlős gazdáknak közönségessen káros, hogy némellyek csak nem egész nyáron sőtt télen is a szőlőkben laknak, és ott baromfiakat, ebeket, és sertvéseket tartván Szomszédjaiknak károkat tesznek, ezenkívül a barmoknak ott tartása tilalmaztatik, és az ottvalo lakás is, mint fellyebb már mondatott.

Hetedik Czikkely

A nagyobb kiterjedésű fáknak árnyéka a szőlőknek káros, azért ezeknek nevelése általjában tilalmaztatik, valamint a kisebb árnyéku gyümölcsfáknak sokasága is, ennél fogva a szőlő-hegyen egy-egy holdon csak egy néhány csekély terjedésű gyümölcs fáknak nevelése engedtetik meg, még pedig úgy, hogy az ültetett fának ágai a szomszéd szőlőire ki ne terjedhessenek, mert a káros fák ki fognak vágattatni.

Nyolczadik Czikkely

A szőlőkben keresztül-katsul kutyákkal vagy hajtokkal valo vadászat, mivel a vadra valo nagy vi-gyázás miatt sok tőkék kigázoltattnak, sok szép oltványok a lövés által megsértettnek, télen nyáron tilalmaztatik, a törvényes büntetés alatt, mindazáltal a magányos csendes vadászat a törvény értel-me szerint megengedtetik, hogy a kártevő vadak elüzettessenek, és elfogyasztassanak.

Kilenczedik Czikkely

Senkinek a hegyeken a maga, és a közönséges utakon kívül más szöllejen keresztül kasul járnai szabad nem lészen se télen, se nyáron, mert ki ez ellen vétt, és a Hegymester által megkérdeztettvén járásának helyes okát mondani nem tudná, mint tsavargo és gyanus személy körül állásokhoz képest megfog büntetettni, a rést tsinállok pedig és kerittés-bontok 12 pálczával v 12ftal büntetessenek meg.

Tizedik Czikkely

A ki cselédjét más szöllejébe gazért küldi és a tulajdonosnak jelenléte nélkül a szőlőbe bemeni menni, a tulajdonos jelen nem létében bemenő cseléd 6 korbácsal, a küldő gazda pedig 2 fra büntetődjön.

¹¹⁴ 2 forinttal

¹¹⁵ olvashatatlan szó

Tizenegyedik Czikkely

A ki más munkássát elcsábítani v a közönségessen t. i. Uri Tisztásgnek és a hegy-gyűlésnek egyetértésével kiszabott határozáson föllől, melly mindenkor dob szó alatt fog kihirdetteni, munkásának több fizetsét ad v a Gazdától többet kér, vagy rendkívül valo itallal tartya, 12 pálcza ütessel v 12 ftal annyiszor, mennyiszor megbüntettessen.

Tizenkettődik Czikkely

Minthogy pedig senki maga erejével szöllejét megnem munkálhattya, vagy olyanok igen kevesen vannak, következésképpen sokan kénytelenitettnek segédeket vagy is Vinczellérek tartani, az ilyen szegődött Vinczellérek Gazdájok személyét viselvén, tartoznak a gazdájok szöllejekben tapasztalt hiányosságokat mindjárt a szükséges orvoslás végett megjelenteni, és a munkásokat az alább kiszabott rendtartásokra Szoríttatni, a Gazdákkal tett contractust pedig, melly mindenkor két bizonyság jelenlétében történnék fizetések elvesztése alatt megtartani a ki pedig fizetését ne talán kivette, a felesleg fel vett pénzt visszafizetni tartozzon, és 12 pálczával büntetődjön.

Tizenharmadik Czikkely

Ha pedig valaki más szöllejét általjában munkálni felfogná, hasonloképpen mint a gazda, még a maga mellé hivatando munkásokra nézve is helybéli Czikkelyeket megtartani, a biztos gazdát minden kártól menteni, a szöllőt pedig szorgalmattosan annak idejében munkálni tartozik, mert ha ezt elmulattya, akár tézsen a gazda panaszt, akár nem, ha a szöllők vizsgálása alkalmatosságával a munkában hiányosság fog tapasztalttani, a Vinczelléreknek kiszabott büntetését fogja szenvedni.

Tizennegyedik Czikkely

Valamint pedig a munkások a magok bérét megkívánnyák, ugy illendő és igazságos, hogy azt megérdelmeljék, és szolgálják, azért köteles lészen minden munkás napkeletkor ha egész napszámot akar vinni, megindulni a szöllőbe a munka helyre sietni, és ott napnyugtáig a kiszabott bérért szorgalmattosan minden perlekedés és zugolodás nélkül hiven és jól dolgozni, a fellebb kiszabott büntetés alatt. Hogy pedig azon rendtelenség melly már igen szokásban vagon t. i.¹¹⁶ a munkások azt kérdezik a gazdától midőn későn jönnek, be vesz e a munkára? eltávoztasson, belehet ugyan venni az ilyen későn jött munkást, de tsak a munkába töltött időhöz képest járjon meg a fizetése, nem pedig egész napra, a megszolgált napi elvesztése alatt, ha egész napra felmerészelné, az elveszett bér a hegy-ládaiba tétessen.

Tizenötödik Czikkely

Mivel pedig az is tapasztaltatnék, hogy a rendkívüli ivás miatt a munkások nem hogy hasznára, hanem, inkább kárára vagnak a munkáltató gazdának, szükség, hogy az ivásban is rend tartasson, melyre nézve a bor italnak ideje fölöstököm,¹¹⁷ dél, uzsonna, és estve rendeltetik, ez időn kívül valo bor ital pedig tilalmaztatik ugy, hogy a ki napközben borossan találtatik, 12 pálczával büntettessen meg, hogy pedig az evés alkalmatosságával történni szokott idő vesztegetés meggátoltasson fölöstökömré fél, délre egy, uszonnára fél ora engedtetik, az estvén dőzsölés pedig végképpen tilalmaztatik. Hogy tehát ezen rendtartás annál inkább behozzattasson, meghagyatik a Hegybironak és hegymes-

¹¹⁶ tudni illik

¹¹⁷ reggeli

tereknek , hogy a szőlőkben hol munkások vagynak gyakorta megforduljanak, és a rend ellen vétőket megbüntessék.

Tizenhatodik Czikkely

A veszekedés, káromkodás, lopás, közönségesen tilalmas, ugy a hegyeken is tilalmaztatik, hogy a gyümölcs, oltvány, és egyéb apróbb lopások, kisebb káromkodások, és veszekedések a hegybiro által tústént 12 pálczával v forintokkal büntessenek meg, elkövetett cselekedetikkhez képest a kárnak mefizetésén kívül. A nagyobb káromkodásokat elkövetők: u m Teremtés szidalmazok, nagyobb lopások, pincze felverések, véres veszekedések kitudodván a Hegybiroknak bejelenthetnek ugyan, de ez látván a Főben járo dolgot a bűnöst az illető Törvényszéknek tústént által adni kénytelen lészen.

Tizenhetedik Czikkely

Mivel szőlős gazda a dob szo alatt megrendeltt időben szöllejében pásztort rendelni köteles lészen, ha pedig a maga szölleje olly csekékly volna, hogy nem érdemelné a Pásztort, mással együtt tartozik fogadni, és mégis szöllejét a kártevő madaroktól menteni.

Tizennyolcadik Czikkely

Mivel pedig az előtt tapasztaltatott, hogy sokan kivált a kik magokrol többet tartanak, nem várván az arra valo engedelmet szőlőjüket megszedni bátorzkodnak, és az által másoknak botránkozásokra vagynak, tilalmaztatik erőssen, hogy senki, méglen dob szo alatt közönségesen meg nem engedtetik, szőlőjét megszedni ne merészelje, a megszedett gyümölcsök contrabandálása alatt.

Tizenkilencedik Czikkely

A ki a szőlőt vidéki helységbe viszi árulni, 12 pálczával v korbátsal büntessen meg. A szűret utann valo böngözés pedig, mivel ez sok lopásra ad alkalmasságot, 6 v 12 pálcza v korbács alatt tilalmaztatik. Méheket pedig szőlő éréskor szőlőhegyeken Contraband alatt nem szabad.

Huszadik Czikkely

Minden gazda tartozik a maga barmát, sertvését Pásztor eleibe adni, vagy zárva tartani, mert ha a szőlőhegyen fog találtatni, a marhának gazdája a kár megtérítésén kívül a hajtó pénzt is megfogja fizetni. Ha pedig nem lehetne megtudni kinek a marhája tette a kárt, de meglehetne a nyomozásból tudni kinek a gyepűjén vagy kerítésén ment be a marha, az tartozzon megtéríteni a kárt. Ha pedig azt sem lehetne megtudni kinek a gyepűjén v kerítésén ment be a marha, a Hegymester mert fizetése lévén, nem vigyázott jobban tartozik a kárrol eleget tenni.

Huszonegyedik Czikkely

Az apróbb baromfiakat és sertvéseket ha károkat tennének a hegyeken v ott találtatnának és azokat behajtani nem lehetne, ugy kutyákat és kecskéket a hegyesterek szabadon agyon löhetik, a gazdájának mindazon által megjelentsék, hogy a lövés árának letétele, és a kárnak megtérítése utann a husát elvihesse.

Huszonkettedik Czikkely

Ha a behajtott marhát v sertvést annak tulajdonossa nyakasságból harmadnap alatt kinem váltya, vagy kiváltani és a kárt megtéríteni nem akarná, szabadon a Hegybiro a mennyi a kárnak és költségnek megtérítésére szükséges, és elegendő azokból eladasson, a többi pénzt és marhát pedig adassa vissza a gazdájának.

Huszonharmadik Czikkely

Ha valaki arról, hogy az ő kutyája a szőlő hegyre szokott, megintetik és azt mégsem kötötte meg, v másként elnem szoktatta, azon estre ha agyon lövetetik, a lövés áron kívül 12 ftal büntetessen, melly a hegyládába tétessen, ezen büntetés azon esetre is, ha annak kutyája a hegyen agyon nem lövetetik is, de tapasztaltatik az intés utann is, annak kutyája a hegyen koborlani, kilévé terjesztve.

Huszonnegyedik Czikkely

A ki akármaga, akár barma által szántsándékból vagy gondatlanságból kárt téssen, a kárt eránt ugyan megegyezhet a károsítottal, hogy mind azonáltal gonoszságának vagy nagy gondatlanságának érdemlett büntetését elkerülje, a Hegybirohoz idéztessen, és 12 ftal v pálcza ütással büntetessen meg, és ha a kár eránt megegyezni nem akar, az egyességre barátságosan hivatván a költségét is fizesse meg, ellenben ha a károsított tsupa nyakasságából a kártevővel csupán azért, hogy néki költséget és időtöltést okozzon, nem akart megegyezni, ha kivilágosodna, hogy a kártavó illendő képpen megakarta fizetni a kárt, a megkárosodott tartozzon a költséget szenvedni. Amiért szándékozott másnak készakarva pőrt és kárt okozni.

Huszonötödik Czikkely

Minden egyéb előadando hibák és Czikkelyek, mellyek ezen helybéli rendelésekben nem találtattnak, vagy ezekkel nem egyezethetnek ugymint az atyafiai között támadható osztálybéli vagy más egyéb keresetek, káromkodok, paráznák, nagyobb tolvajok és gyilkosok, az ország törvénye szerént fognak elintéztetni, azért azok az illető Törvényszékre utasittanak.

Huszonhatodik Czikkely

Mindezen Czikkelyekben előhozott, és más ezekkel megegyezhető esetek itélése a Hegybirora, és maga mellé vett hét Esküdttek elítélésére bizattatik ugy hogy a megmarasztaltatást végre hajthassa is, szabad légyen mindaz által a megmarasztaltt résznek perét ha akarná a 24 ft föllőlhaladó Conventioban¹¹⁸, ide nem értvén a költségeket mellyeket a kártételeknek következései, intra dominium az executio¹¹⁹ előtt az Uri szék eleibe terjesztteni és vinni, egybekben csak az executio után.

Huszonhetedik Czikkely

Végre hogy senki magát tudatlanságból ne menthesse, minden esztendőben Sz. József naptáján az időnek kinyillása engedi, ezen helybéli Czikkelyek, öszvehivatattán dob szo által a szőlős gazdák, nyilván és világossan előttiük elolvastassanak, és mindeneknek tudtokra adassanak.

¹¹⁸ értsd: büntetés esetén, megegyezés esetén

¹¹⁹ értsd: a saját ügyét a végrehajtás előtt

Sub A.

*Esküvése az Hegy-bironak
és Hegymestereknek*

Én N.N. esküzsöm az élő Istenre, tellyes Sz: Háromságra, Boldogságos szűz Máriára, és Istennek minden szentyeire, hogy én a Janyai Szőlőhegyek gondviselésére mint Hegybiro, v Hegybéli Esküdt, v Hegymester rendeltettvén a fellyebb említett Czikkelyeket meghagyatott kötelességemben hiven és igazán járok, szegénynek boldognak egyaránt szolgállok, midőn vagy kár betsülésre vagy kártévőknek megítélésre hivattatok kötelességemben hiven és jámborul eljárók, szegénynek boldognak egyaránt szolgállok, azt minden személy válogatás és részre hajlás nélkül tellyesitem senkinek készakarva kárt nem teszek, gondatlanságom által senkit sem károsítottok, egyszóval mind azt véghez viszem a mi szőlő gyarapodására szükséges, Isten engem úgy segéljen, Boldogságos Szűz Mária, istennek minden szentyei. Ammen.

IRODALOMJEGYZÉK

- BALÁZS-KOVÁCS 2012. BALÁZS-KOVÁCS Sándor, *A sárközi falvak önkormányzata a feudalizmus hajnalán*. In: Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve XXXIV. Szerk. Gaál Zsuzsanna – Ódor János Gábor. Szekszárd 2012, 321-396.
- BORSY 2011. BORSY Judit, *A pécsi egyházmegye exempt területeinek átvétele 1776-ban*. In: A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 9. Klimó György püspök és kora. Szerk. Pohánka Éva – Szilágyi Mariann. Pécs 2011, 198-229.
- BORSY 2014. BORSY Judit, *A feloszlatott szerzetesrendek javai a pécsváradai közalapítvány kezelésében*. In: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök emlékezete. Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 33. Szerk. Hermann István. Veszprém 2014, 107-136.
- CSERNA – KACZIÁN 1986. CSERNA Anna – Kaczián János, *Egyed Antal összeírása és korrajz Tolna vármegyéről*. Szekszárd 1986.
- EPPEL 1984. EPPEL János, *Egy jobbágyközség a feudalizmus alkonyán. Tevel 1768-1848*. Kézirat a TML-ben, 1984.
- EPPEL 1988. EPPEL, Johann, *Tevel: zweieinhalb Jahrhunderte schwäbische Ortsgeschichte in Ungarn. 1701-1948*. Bp. 1988.
- ÉGETŐ 2001. ÉGETŐ Melinda, *Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17-19. századból*. Bp. 2001.
- ÉGETŐ 2002. ÉGETŐ Melinda, *Hegytörvények forrásközléseinek gyűjteménye (1470-1846)* Bp. 2002.
- ÉGETŐ 2004. ÉGETŐ Melinda, *Vagyon szép szőlőhegyünk...: történeti-néprajzi elemzések közép- és nyugat-dunántúli magyar nyelvű hegytörvények körében. 1629-1846*. Bp. 2004.
- ÉGETŐ – DOMINKOVITS 2004. ÉGETŐ Melinda – DOMINKOVITS Péter, *Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Győr és Sopron vármegyéből*. Bp. 2004.
- ÉGETŐ – DOMINKOVITS – IFJ. HERMANN 2006. ÉGETŐ Melinda – DOMINKOVITS Péter – IFJ. HERMANN István, *Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Veszprém vármegyéből 1626-1828*. Bp. 2006.
- ÉGETŐ – POLGÁR 2011. ÉGETŐ Melinda – POLGÁR Tamás, *Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Sopron vármegyéből (1732-1848)*. Bp. 2011.
- FEYÉR 1981. FEYÉR Piroska, *A szőlő- és bortermeles Magyarországon 1848-ig*. Bp. 1981.
- GLÓSZ 1990. GLÓSZ József, *Szekszárd a forradalom és szabadságharc, valamint az önkényuralom éveiben (1848-1867)*. In: Szekszárd város történeti monográfiája I. Szerk. K. Balogh János. Szekszárd 1990, 209-252.
- HOLUB 1974. HOLUB József, *Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686-1703-ig*. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből V. Szerk. K. Balog János. Szekszárd 1974, 5-124.
- KAJTÁR 2011. KAJTÁR István, *Hegyközségek bora*. In: Bor és jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2011, 16-33.

- KAJTÁR 1993. KAJTÁR István, *A hegyközségi igazgatás története és a korábbi szabályozási modell adaptálásának lehetőségei*. Pécs 1993. Kézirat, szerzői tulajdon.
- KATUS 2009. KATUS László, *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711-1914*. Pécs 2009.
- KOCSIS 2009. KOCSIS Gyula, *Szokásnorma, jogszokás, törvény a nők öröklésében*. In: Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Szerk. Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra. Bp. 2009. 405-417.
- NAGY 2002. NAGY Janka Teodóra, *Tradicionális népi önkormányzatok jogtörténeti vizsgálata a Dél-Dunántúlon*. Szekszárd 2002.
- NAGY 2015. NAGY Janka Teodóra, *A szőlőművelés és a bortermelés érdekeinek előmozdítására létrejött hegyközségek joghistóriai emlékei*. In: Szőlő, bor, turizmus. Tanulmányok a szőlészt, borászat és borturizmus témaköréből. Szerk. Oroszi Viktor György. Pécs 2015, 60-67.
- ORTUTAY 1979. *Magyar Néprajzi lexikon II.* Főszerk. Ortutay Gyula. Bp. 1979.
- ORTUTAY 1982. *Magyar Néprajzi lexikon V.* Főszerk. Ortutay Gyula. Bp. 1982.
- SUDÁR 1999. SUDÁR Géza, *Harc község krónikája*. In: Tolna megyei Levéltári Füzetek 7. Szerk. Dobos Gyula. Szekszárd 1999, 173-262.
- SZILÁGYI 1990. SZILÁGYI Mihály, *Szekszárd a kései feudalizmus korában (1686-1848)*. In: Szekszárd város történeti monográfiája I. Szerk. K. Balogh János. Szekszárd 1990, 95-209.
- TÖTTŐS 1987. TÖTTŐS Gábor, *A szekszárdi szőlő és bor*. Szekszárd 1987.
- VÉGH – ÖRDÖG – PAPP 1981. *Tolna megye földrajzi nevei*. Szerk. Végh József – Ördög Ferenc – Papp László. Bp. 1981.
- VARGA – BODA 1973. VARGA Ádám – BODA Ferenc, *Mözs község története*. Szekszárd 1973.
- ZENTAI 1994. ZENTAI Tünde, *Öcsény régi faluszervezete*. Öcsény 1994.

RÖVIDÍTÉSEK

Alisp.	alispáni iratok
MNL BaML	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
MNL BaML IV. 1. d. 1/8.	Szőlőhegyi rendeletek
MNL BaML XI. 605. o.	Pécsváradi közalapítványi kerület. Szekszárdi fiskális és úriszék iratai
MNL BaML XI. 605. a2 41. E/155.	Pécsváradi közalapítványi kerület. Főtiszti iratok
MNL TML rkgy.	Építkezések
SZKU	Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára
WMMM	rendkívüli közgyűlés
	Szekszárdi Közalapítványi Uradalom
	Wosinsky Mór megyei Múzeum

Statuten der Weingemeinden im Komitat Tolnau und die Weinbergordnung der Öffentlichen Stiftung des Gutes von Szekszard aus dem Jahre 1839

Die Szekszarder Weingegend ist eine der kleinen Weingegenden Ungarns, aber hat gleichzeitig eine alte historische Vergangenheit. Im Leben seiner Bevölkerung war der Weinbau immer von großer Bedeutung, der Weinanbau, die Weinverarbeitung und -verkauf zählten nämlich zu den wichtigsten Subsistenzquellen und erfüllte die Funktion der wichtigsten Einkommensergänzung im Laufe der Jahrhunderte.

Den organischen Teil der Geschichte der Weingegend bildet die Untersuchung der Gesellschaftsorganisation und der Ordnung der Weinberge, welche unter die Territorialhoheit der Szekszarder Domäne, namentlich der Szekszarder Weingegend gehören, so war das Ziel der Untersuchung die Ausfindigmachung der frühesten Statuten der Szekszarder Weingemeinde. Die Studie hielt jedoch bei der Analyse und Quellenangabe des Statutentextes nicht an, sondern der Forscher versuchte sie in die Reihe der im Lande bisher schon aufgetauchten Weinbergstatuten einzupassen und gleichzeitig eine Antwort für den Grund der späteren Ausgaben dieser Statuten in Szekszard und im Komitat Tolnau zu finden. Mit Hilfe der Quelle stellt der Forscher den Aufbau und Organisation der Weingemeinde dar, sowie berührt auch die besondere Rechtsstellung der Weinberge und deren Gründe. Die Studie stellt neben der ausführlichen Analyse und Vergleich der Statut mit Statuten anderer Weinberge im Komitat Tolnau auch sonstige zahlreiche Archivadokumente in Verbindung mit den Weingütern dar, aus den sich herausstellen läßt, daß die Szekszarder Domäne das Leben des Weinbergs vor der Fassung der Weingemeindenstatut in eigenem Wirkungskreis durch Verordnungen leitete und im Rahmen der Domäne über die Lösung der mit dem Weinanbau und den Weingütern zusammenhängenden Streitfragen sorgte.

LOSONCZY TÓTH ÁRPÁD

„Tegnap estve a lázadás itt is kiütőfélben volt...”

Hivatalból jelenlévő és jurátus szemtanúk az 1848. márciusi 15-i pesti forradalom pozsonyi előestéjéről

1848 ragyogó magyar márciusáról és „Petőfi napjára”-nak ifjú pesti hőseiről szinte mindent föltárt már a magyar történettudomány. Napjainkban a közel 170 évvel ezelőtti fejleményeknek úgyszólván minden percét fel tudjuk idézni a rendelkezésünkre álló nagyszámú forrás segítségével. Március 15-e történetét, a sorsdöntő történelmi nap jelentősebb pesti mozzanatait tanítják iskoláinkban. Ugyanakkor a kelleténél kissé szűkszavúbban, jelentőségükhöz mérten csupán mintegy mellékesen érinti a történeti szakirodalom a pesti forradalmat néhány nappal megelőző és attól részben később is függetlenül, sajátosan alakuló pozsonyi események láncolatát. Az örök emlékezetű márciusi pesti forradalom árnyékában méltatlanul kevés szó esik mind a hazai tankönyvekben, mind a tudományos szakirodalomban az ősi koronázó városban ama sorsdöntő napokban lezajlott, a pesti március idusának időrendben elébe kerülő és azt bizonyos értelemben elő is készítő, azzal részben párhuzamosan is futó tömegmozgalmakról, meg-megismétlődő népgyűlésekről.¹

Petőfi és a márciusi ifjúság pest-budai nagy napjának letűkrözéséhez hasonlóan a magyar történettudomány még csak meg sem kísérelte megörökíteni – akár a mikrotörténelem sajátos esz-

¹ A mai napig legátfogóbbnak tekinthető, megkerülhetetlen magyar történelmi szintézisnek, a tíz kötetes Magyarország történetének még a rendszerváltozás előtt, az 1970-es évek végén megjelent, az 1848/49. évi forradalommal és szabadságharcral foglalkozó kötetében a pesti radikális fiatalok márciusi megmozdulásával kimerítően foglalkozó Spira György alig tesz említést a pozsonyi országgyűlési ifjakról, következésképpen a törvényhozás menetére gyakorolt ösztönző hatásukat sem elemzi. Csupán a pozsonyi diéta küldötteinél kíséretében „százával Bécsbe sereglett” magyar országgyűlési ifjúság azon tervéről szól, amely a bécsi forradalmárokkal egyetértésben a Burg megrohanását célozta. A szerző az országgyűlési ifjúság ténykedését, bécsi szereplését nem értékelt túlságosan nagyra, önálló szerepet nem tulajdonított neki. Bizonyos értelemben a „sereglett” igével szinte azt sugallja az olvasónak, mintha a hosszú, több órás hajóút megtétele után Bécsben összeverődött ifjúság tulajdonképpen céltalanul, csupán a zavarkeltés céljából téblábolt volna a birodalmi fővárosban. (SPIRA 1979, 82.) A közelmúltban megjelent, a „hosszú” 19. század magyar történelmét tárgyaló, Gergely András által szerkesztett egyetemi tankönyvben sem szerepelnek önálló politikai tényezőként a pozsonyi országgyűlési ifjak. A forradalom eseményeit taglaló fejezet írója, Gergely András szintén megemlíti ugyan, hogy a magyar országgyűlés hivatalos küldöttségét több száz főnyi fiatal is elkísérte a monarchia központjába, de végeredményben csupán segédcsoport szerepet tulajdonít nekik. Pozsonyban, az országgyűlés városában játszott erjesztő hatásokról, a forradalmi mozgalmakban játszott szerepükről nem tesz említést. (GERGELY 2003, 239.)

1. kép. Pozsony, Mihály utca. A reformkorban itt ülésezett a magyar országgyűlés „alsó táblája”

közeivel – Pozsony és a pozsonyi ifjúság nagy napját (napjait) a sorsdöntő történelmi időszakban. Történészeink nem végeztek történelmi mélyfúrást annak érdekében, hogy – Für Lajos kifejezésével élve – sikerüljön „megragadni a történelmi pillanatot”, bemutatni a törvényhozás városának emlékezetes márciusi napjait, mintegy párhuzamba állítva az ottani eseményeket az iker-fővárosban történetekkel. Pedig fontos lenne annak alapos föltérképezése, hogy mi is történt az országgyűlés városában ugyanazon a nevezetes napon, amikor Pesten „forrt a forradalom”, s ahol a márciusi ifjak történelmet írtak. A magyar történetírás adósságai közé tartozik továbbá, hogy még csak részben írta össze azokat a nevezetes helyszíneket, ahol a pozsonyi országgyűlési ifjúság, a „forrófejű jurátusok” és a diéta radikálisabb résztvevői, „a’ szabadság túlbuzgó hősei” tervezték és alakították a jövőt

2. kép. Székely József (1825–1895) arcképe

e nemzetünk számára magasztos korszakban. Ha egyáltalán szóba kerül a tankönyvekben, illetve a kézikönyvekben 1848. március 15-ével kapcsolatban Pozsony neve, az kizárólag, mint a rendi országgyűlés városa jelenik meg. A pozsonyi országgyűlési ifjúságról, a feszültségekkel terhes diétai munkálatokat felcsigázott érdeklődéssel kísérő, lelkes, pozsonyi márciusi ifjakról igen kevés szó esik. Az úgynevezett „törvényes forradalom” pozsonyi helyszínei, így az alsótáblai követi karnak és a főrendeknek otthont adó újabb országház, az egykori Magyar Királyi Kamara épülete a Mihály utcában és a Prímási palota, a felsőtábla főrendjeinek – a főrendi tábla üléstermének rendezése miatti – átmeneti tanácskozási színtere, amelynek Tükörtermében szentesítette az uralkodó 1848. április 11-én a nemzet életében korszakváltó, híres „márciusi törvényeket”, szinte teljesen ismeretlenek a magyar közvélemény előtt. Ezek a történeti szempontból jelentős pozsonyi helyszínek, illetve épületek ma korántsem olyan jelképes színterei a nemzeti közemlékezetben kimagasló szerepet betöltő nagy magyar márciusnak, mint például a pesti Pilvax kávéház, a Landerer és Heckenast nyomda épülete vagy a Nemzeti Múzeum lépcsője. Hasonlóan e történelmi jelentőségű pozsonyi „tethe-lyekhez”, mára homályba veszett azoknak a lelkes országgyűlési ifjaknak, jurátusoknak a neve is, akik a sorsdöntő márciusi napokban az ország második fővárosában tevékenykedtek.

Vajon hány ma élő magyar tudna megnevezni akár csak egyet is a rövidebb-hosszabb ideig a városban tartózkodó jeles pozsonyi értelmiségi fiatalok közül, akik, ha kellett, ragyogó ékesszólásokkal, sőt tüzes szónoklataikkal, de egyszersmind tollukkal is készek voltak főlrázni bénultságából a politikával szemben közönyös város egykedvű lakóit? Ki emlékezik már Székely Józsefre², a pozsonyi jurátus-ifjúság egyik elismert vezérére, „*tündöklő csillagá*”-ra, a jeles szónokra? És ki hallott Kolmár Józsefről³, Petőfi barátjáról, a márciusi pozsonyi események egyik utolsó élő krónikásáról, kinek

² Székely József (1825-1895) – a pesti Kir. Táblán ügyvédjelölt még a diéta kezdetén; 1847-ben szerezte meg ügyvédi oklevelét. Pozsonyban a jurátusok egyik vezéregyénisége, a közülük szervezett olvasókör elnöke volt. Jurátus éveit Szemere Bertalan mellett töltötte. Pozsonyból 1848-ban néhány országgyűlési fiattal együtt Kolozsvárra küldték, a reformeszmék népszerűsítésére. (SZILÁGYI 2001, 44-45.; KÖRMÖCZI 2000, 318.) 1848 tavaszától fogalmazó a magyar Belügyminisztériumban, majd honv. százados, az 1850-es évektől közíró, pesti levéltáros. (SZINNYEI 1891-1914, XIII. 591-595.) A Kossuthot fáklyás felvonulással megtisztelő egy-i ifjúság vezetőjeként ő fogalmazta meg és mondta el a reformpolitikusi érdemei előtt hódoló nagy sikerű üdvözlő beszédét. (Székely szónoklatáról említést tesz Bártfay József, Bártfay Lászlónak írott, márc. 17-én, Pozsonyban kelt levelében. (V. WALDAPFEL 1950-1964, I. 110.; a beszéd szövege: SZÉKELY, 1848 b) A márc. 14-én este Kossuth szállása, a Zöldfa-vendéglő előtt tisztelgő fáklyás ifjak előtt elmondott szónoklatában a másnap Bécsbe induló delegáció tagjait argonautáknak nevezte, akik a szabadság aranyvapját majd el fogják hozni a nemzetnek. (VARGA 1971, 53.) A remek szakirodalmi tájékozottsággal és hatalmas forrásismerettel bíró történész, Varga János még egy jelentős pozsonyi közszerepléséről tud a sorsdöntő márciusi napokban. Az ifjúság nevében nagy feltűnést keltő beszéddel ő búcsúztatta a márc. 15-i kerületi ülés után délelőtt 10 óra tájban hajóra szálló és Bécsbe induló egy-i küldöttséget. (VARGA 1971, 76.) Itt kell kitérnünk egy, a közelmúltban megjelent hézagpótló tanulmány Székely szerepével kapcsolatos téves állítására. Az egyébként kitűnő dolgozat szerzője azt bizonygatja, Varga könyvének említett megállapítására hivatkozva, hogy Pest és Buda városának márc. 18-án reggel Pozsonyba induló 87 tagú küldöttségét, amely a „két testvér város” kívánságait tartalmazó petíciót vitte a diéta városába, az egyetemi ifjúság nevében annak egyik hangadója, Székely József búcsúztatta a pesti hajóállomáson. (URBÁN 2015, 706.) Nem kétséges, hogy Urbán fölcserélte a két búcsúztatót. Ugyanis Varga egyértelműen Székely pozsonyi szerepéről, az ottani ifjúság egyik vezéréként Pozsonyban elmondott búcsúbeszédéről tesz említést, egykorú, megbízható hírforrásra, a *Pesti Hírlap* helyszíni tudósítójának értesülésére utalva. (PH 1848. márc. 18.) A *Pesti Divatlap* munkatársaként Sz. betűjellel, majd +és +*) jegyek alatt több tudósítása jelent meg az utolsó rendi diéta folyó munkálatairól. (SZ[ÉKELY József]., *Ogyt IV*. PD 1847. dec. 9. (II. félév 50. sz.) 1588-1589.; V. 1847. dec. 23. (II. 52. sz.) 1652-1655.; VII. 1848. jan. 16. (3. sz.) 90-92.; VIII. 1848. jan. 30. (5. sz.) 152-156.; IX. 1848. febr. 6. (6. sz.) Egyik, dec. 14-én keltezett pozsonyi országgyűlési levelében lelkes hangon emlékezik meg az általunk most közrebocsátott egyik márciusi levél írójáról, Dobos János országgyűlési protestáns lelkészről, kinek vasárnapi egyházi szentbeszédét meghallgatta. (*Ogyt V*. PD 1847. dec. 23. (II. félév 52. sz.) 1653-1654.) Végül, de egyáltalában nem utolsósorban, az ő tollából született meg az első egykorú összefoglaló történeti munka az utolsó pozsonyi országgyűlés munkálatairól és reformtevékenységéről. Tanulmánya a Vahot Imre által szerkesztett, 1848 júniusában megjelent *Országgyűlési emlék c.* zsebkönyv II. részében látott napvilágot. ((SZÉKELY 1848 a. In: VAHOT 1848, II. 3-32.) A jó tollú és elmélyült tudással megáldott Székelynek egyébként egy másik írását is leköszölte az almanach politikai és történeti részében Vahot. Címe: *Megyerendszer-e vagy központosítás?* (VAHOT 1848, II. 23-31.) Megemlítjük még, hogy Székely időskori visszaemlékezésében föleleveníti 1848 márciusának emlékét, s abból megtudhatjuk, hogy a március 15-i pesti eseményeknek is szemtanúja volt. (*Emlékezés*. VÚ 1848. márc. 13. Közli: LUKÁCSY 1989, 238-241.) Rexa Dezső, a neves kultúrtörténész és levéltáros szerint egyébként az ő nevéhez köthető a magyar konyha egyik sajátos ételének, az ún. székelygulyásnak vagy Székely-gulyásnak, a nemes egyszerűséggel ma székelykáposztának nevezett ételkülönlegességnek a „kiagyalása”, ami tulajdonképpen a savanyúkáposzta-főzelék és a sertéspörkölt jól sikerült elegye, tejföllel feldúsítva.

³ Kolmár József (1820-1917) – író, költő. A reformkorban népszerű irodalmi divatlapok (*Pesti Divatlap*, *Életképek*) segédszerkesztője. 1847-1848-ban, az országgyűlésen Kuthy Lajossal együtt gr. Batthyány Lajos írnoke volt. 1848. júliusától Bajza József lapjának, a *Kossuth Hírlapjának* korrektora, majd belső munkatársa lett. Követte a menekülő kormányt Debrecenbe, ahol a hivatalos Közlöny

3. kép. Bercz Károly (1822–1901) arcképe

4. kép. Lauka Gusztáv (1820–1902) képmása

hamvai, szinte jelképszerűen, annak a Pozsonynak földjében nyugszanak⁴, melynek nevezetes napjait idős korában oly nagy szeretettel örököltette meg? Kolmár visszaemlékezése szerint Pozsonyban látott napvilágot a szabad, cenzor által nem korlátozott sajtó első könyve, *Szabad hangok* címmel. A 16 költeményt tartalmazó vékony kis kötet szerzője Bercz Károly,⁵ aki az 1847-48-iki országgyűlésen a távollévő gr. Berchtold Antalt képviselte, mint absentium ablegatus. Bercz a reformkor legigényesebb és legszínvonalasabb irodalmi folyóiratában, az *Életképek*ben érdekes tudósításokat közölt a diéta városának társas életéről, kulturális rendezvényeiről, különös figyelemmel kísérve a jurátus ifjak jótékony célú szervezkedését, mellyel szinte elfeledtették a korábbi időszak haszontalan, léha szórakozásait. Ismerősen cseng-e, akár a bölcsészhallgatók körében, a márciusi ifjak nemzedékéhez sok szállal kötődő Bercz neve? Maga Kolmár – mint már említettük – néhány nappal Bercz kötetének megjelenése után, miként azt a könyvecske címlapján olvashatjuk, Pozsonyban,

korrektori állását bízták rá. (SZINNYEI 1891-1914, VI. 778-784.) A *Pesti Divatlap* számára az utolsó pozsonyi országgyűlésről továbbvitte a Vahot Imre által megkezdett, majd Székely József által folytatott levelek közlését. (KOLMÁR József, *Ogyt VI. PD* 1848. jan. 1. (1. sz.) 24-25.) A frissen kivívott szabadságot, a forradalom vívmányait üdvözölte lelkes alkalmi költeményeivel. (*Szabadságdal*. Pozsony 1848. március 17.; *Üdvöszózat*. Pozsony 1848.) Megjelentetett egy röpiratot is. (*Nép szava Isten szava*. Pozsony 1848.) A 30 nyolcadrészes lapos füzetecske hazafias politikai gondolatokat és satírt foglalt magában. (KUMLIK 1908, 130.)

⁴ Petőfi barátjának pozsonyi sírja. *Új Szó*, 2003. márc. 12. (A szlovákiai magyar napilap online elérhetősége: <http://www.ujso.com/cimkek/kultura/2003/03/12/petofi-baratjanak-pozsonyi-sirja>) (letöltés: 2016. febr. 18.)

⁵ Bercz Károly (1821-1901) – író, ügyvéd. A sárospataki ref. kollégiumban végezte a jogot. Az 1843-44-i ogy. alatt Pozsonyban br. Eötvös József mellett dolgozott. Az országgyűlési ifjak körében ekkor hazafias versei, az ifjúsági körben tartott felolvasásai és szónoklatai révén nagy népszerűsége tett szert, a jurátusok egyik vezetője lett. 1844-ben ügyvédi oklevelet szerzett. 1845-től gr. Zichy Manó mellett működött, annak titkáráként. Az 1847-48-dik évi országgyűlésen a meg nem jelent gr. Berchtold Antal meghatalmazottjaként vett részt. A szabadságharc alatt a *Közlöny* c. hivatalos lap segédszerkesztőjének nevezték ki. Követte a kormányt Debrecenbe, majd vissza Pestre. A *Pesti Divatlapban* és az *Életképekben* költeményei jelentek meg. Az *Életképek* munkatársa volt 1846-48-ban. *Pozsonyi hírek* címmel olvasmányos, élvezetes stílusban megírt és igen adat gazdag leveleket jelentetett meg az *Életképekben* az utolsó pozsonyi ogy. időszerről fejleményeiről. (BERECZ Károly, *Pozs. hír. I-IV. Élk* [I]. 1847. dec. 5. (23. sz.) 730-734.; II. 1847. dec. 26. (26. sz.) 824-827.; IV. [III.] 1848. jan. 30. (5. sz.) 150-154.; V. [IV.] 1848. febr. 20. (8. sz.) 249-252.) 1848-ban az ő egyik verseskötete jelent meg először a cenzúrát megkerülve. (BERECZ 1848.; PÁLMÁNY 2011, II. 1557.)

„a' szabad sajtó tizedik napján, 1848” szintén közreadott egy politikai tartalmú kiadványt, amelynek írásai túlnyomórészt az elért márciusi eredményeket dicsőítették.⁶ Mond-e még valakinek valamit a „vigyorgó képű, egészséges kinézésű”⁷ bohém szőke erdődi „sváb gyerek”⁸ Lauka Gusztáv⁹ neve, aki kezdetben pozsonyi jurátusként, majd március 17-étől Pesten, a márciusi ifjak soraiban küzdött a szabadság és egyenlőség nemes eszményeiért? Noha – miként azt egyik 20. századi méltatója állította róla – kevésbé tehetséges írói vénával áldotta meg a sors,¹⁰ tollával is jeleskedett.¹¹ Talán még Lévay Józseffel¹², a szelíd hangú, többnyire szentimentális verseket író, az úgynevezett nép-nemzeti irányzathoz tartozó lírikussal, egykori pozsonyi jurátussal bánt el legkevésbé a hálátlan utókor. A pátriárkai kort megelőző, még idős korában is aktív közéleti szerepet betöltő Lévay emlékét ugyanis Miskolcon egész alakos szobor, továbbá egy nevét viselő református gimnázium és utcanév is őrzi, lakóházának falán pedig 1932 óta emléktábla áll. A sajszentpéteri szülőházának helyén épült és 1988-ban felújított Lévay-házon szintén emléktábla, benne emlékszoba is van.

Az említettek voltak a mára már elfeledett, hajdan nagy népszerűségnek örvendő pozsonyi diétai ifjúság legjobbjai. Ők voltak azok, akiknek vezérletével az országgyűlés ülészése közben – és kint, az utcákon tüntetve – szintén fontos szerepet játszva, a pozsonyi ifjak győzelemre vitték a törvényhozás városának „kisebb”, de törvényes forradalmát. A reformkori diéták néhány évtizede során híres-hírhedt szerepet vívott ki magának még egy, az előzőeknél ugyan kevésbé díszes és korántsem több száz éves történelmi múlttal rendelkező épület, az egykori Sétatér (Promenade) és a Ventur utca sarkán lévő Hollinger kávéház is, az országgyűlések idejére az ország minden részéből Pozsonyba látogató ifjak százainak kedvenc tartózkodási és gyülekezési helye, „kiválasztott tanyája”, megannyi reformkori tüntetés kiagyalásának színtere és kiindulási pontja. Arról is nevezetes volt még ez az egykori épület, hogy a kávéház tulajdonosa, Hollinger József, a pozsonyi kaszinó 1837-es megalakulásakor följánlotta kávézója emeleti helyiségeit a kaszinót alapító pozsonyi polgároknak. Itt volt tehát a Pozsonyi Casino első otthona.¹³ A szintén ezen a téren lévő hajdani, Palugyay Jakab által vezetett Zöldfa-vendéglő (helyén ma a Carlton Szálló található), amelynek erkélyéről hirdette ki a pozsonyiaknak Kossuth Lajos Magyarország újjászületését, ugyancsak kedvelt találkozási helye volt az országgyűlési ifjúságnak. Az emlékezetkiesés okait nem lehet csupán az azóta történt határváltozásokkal magyarázni. Sokkal súlyosabb a helyzet, s e téren bizony a jelenkori iskolai történelemoktatásra is roppant felelősség hárul. Noha nem tartozott a hangadó ifjak közé

⁶ KOLMÁR 1848. Szerény munkáscskáját a budai börtönéből nemrégiben kiszabadított „Stancsics Mihál polgártársának” ajánlotta. A mű mottója: „Mondá a' nép szava / Legyen szabad sajtó! / És lőn világosság.”

⁷ DEGRÉ 1883, I. 40.

⁸ FARKAS 1932, 59.

⁹ Lauka Gusztáv (1820-1902) – író, költő, levéltáros. Noha idősebb korában megjelentetett emlékjegyzeteiben magát csupán az 1848-as események mellékszereplőjének igyekszik beállítani, ennek ellentmondanak akkori tettei. 1848 januárjában fáradhatatlan résztvevője a pozsonyi radikális ifjak mozgalmainak. Jan. 16-án például ő is jelen van a Pozsonyi Jurátusok Körének megnyitó ünnepségén. 1848. márc. 16-án beválasztották a bécsi fiatalokhoz küldött delegációba. Tevékenyen kivette a részét a pesti márciusi forradalmi eseményekből is. 1848-ban a Honvédelmi Bizottmány jegyzője, 1849-ben belügyminiszteri titkár. 1848-ban *Charivari* címmel ő indítja meg az első hazai élclapot (ma politikai vicclapnak mondanánk), melynek szerkesztője lett. Idős korában megjelent visszaemlékezéseiben (LAUKA é. n. [1879]; LAUKA 1896) föleleveníti néhány pesti márciusi ifjával kapcsolatos emlékképeit, illetve fölidézi azt, hogyan választották be a pozsonyi országgyűlési ifjaknak a bécsi fiatalokhoz elindított delegációjába. (KÖRMÖCZI 2000, 285-286.)

¹⁰ MIKSZÁTH 1910, I. 99.

¹¹ Igen termékeny író volt, de kevés maradandót alkotott. 1841-től kezdve a reformkori irodalmi élet szorgos szereplőjeként a kor szinte minden jelentős irodalmi vállalkozásában részt vett. Verseket, humoreszkeket, elbeszéléseket, tárcákat és útirajzokat írt a különböző hírlapokba és folyóiratokba (*Rajzolatok, Athenaeum, Társalkodó, Világ*), irodalmi divatlapokba (*Regélő Pesti Divatlap, Honderű, Pesti Divatlap*), de gyakran szerepelt a neve az akkoriban kedvelt irodalmi zsebkönyvekben és almanachokban is (*Kliegl könyv, Nemzeti Almanach, Szivárvány, Aradi Vészlapok, Kisfaludy-Társaság évlapjai, Órangyal, Országgyűlési Emlék*). Versei közül a humorosak voltak a legsikerültebbek.

¹² Lévay József (1825-1918) – költő, műfordító, az MTA tagja. Az 1847-48. évi egyenlőségi forradalmi mozgalom vezetőjeként részt vett. 1848-49-ben Szemere Bertalan belügyminisztériumi irodájának fogalmazója, majd a forradalmi kormány hivatalos lapjának, a *Közönynek* a szerkesztőségi munkatársa. A dicső márciusi napok elmúltával szép írásban emlékezik meg az általa „örökemlékeztető”-nek nevezett 1847-48-i egyenlőségi forradalmi mozgalomról, akik között ő is az első sorokban szerepelt. (SZINYI-NYEI 1891-1914, VII. 1143-1150.)

¹³ *A PC történetéből*: <http://www.pozsonyicasino.szm.com/files/tort.htm> (letöltve: 2016. febr. 6.)

5. kép. Pozsony, a Zöld Fához címzett fogadó

egyik, most leközlendő levél szerzője sem, a frissen átélt élmények rájuk is óriási hatást gyakoroltak. Joggal érezhették, hogy roppant nagy horderejű események szemtanúi voltak, amelyek nemcsak az ország életére, de az ő saját fiatal életükre is kihatással lesznek. Az átélt nagyszerű élmények hatása alól természetesen ők sem tudták kivonni magukat. A reformországgyűlésen elért álomszerű eredmények testüket, lelküket fölrázó, minden érzékszervüket megmozgató katartikus élménye érződik is, sőt valósággal átsüt leveleiken.

A nagy múltú, határszéli városban zajló utcai megmozdulások, tüntetések, fáklyás felvonulások a pesti békés fordulat után sem értek azonnal véget. A heteken át tartó demonstrációk, melyeknek legfőbb hajtómotorja, szervezője és résztvevője az országgyűlési ifjúság volt, olykor több ezres tömegeket is megmozgattak az utolsó rendi diétának is helyet adó, polgárságának megbízhatóságáról ismert fontos, határ menti városban. Ezeken a tüntetéseken és népgyűléseken a kormányzat által féltelenségük, még inkább a szabadelvű ellenzék melletti harcos és zajos kiállásuk, a szabadság utáni olthatatlan vágyódásuk és mélységes hazaszeretetük miatt gyakorta ostorozott magyar országgyűlési ifjak, illetve szabadelvű diétai követek mellett a közéletben eddig még alig szerepelt, a magyar politikai küzdelmektől magát távol tartó, zárkózott, a kormányzathoz feltétlenül lojális pozsonyi német polgárság is vállvetve küzdött a magyarokkal. Azért fontos ezt megjegyeznünk, mert ez a polgárság már kezdetben, a közel másfél évtizedes szünet után újra összehívott 1825. évi első reformországgyűlés idején sem fogadta túlságosan nagy lelkesedéssel a városba tömegesen érkező honatyákat és azok népes kíséretét. Az erősen összetartó országgyűlési ifjakkal szemben pedig különösen nagy bizalmatlanságot tanúsítottak a városlakók.¹⁴

Kikből is tevődött össze a reformkorban oly sokat emlegetett országgyűlési ifjúság, rendi diétáink e „kiegészítő része”¹⁵? Az országgyűlési ifjak elnevezés jogi értelemben több csoportból állt.

¹⁴ NAGY 1931, 31.

¹⁵ FEJŐS 1989, 442.

Így a diéta hivatalos tagjainak számítottak az absentium ablegatusok (távollévők követei)¹⁶, akik a király által az országgyűlésre hivatalosan meghívott, de különböző okokból (katonai vagy hivatali szolgálat, betegség, idős kor stb.) meg nem jelent főrendek (mágnások, főpapok, özvegyasszony családfők) megbízott képviselői voltak, s az alsótábla ülésein vettek részt, a szokásjog szerint korlátozott felszólalással, de szavazati jog nélkül. Ezek természetesen valamennyien jogvégzett, általában fiatalok, a nemesi rendből származó személyek voltak. Fent nevezett ifjak közül egyedül Berecz Károly tartozott ide.

Ugyanakkor a vármegyei, kerületi, városi követek mellett is elláttak írnoki teendőket fiatal jogászok. Jelenlétük a diétán hozzátartozott országos ügyvédi képzésükhöz, mivel így közelről megismerhették a törvényhozás folyamatát is. Miként azt egy néhány évvel az utolsó rendi diéta előtt a jurátusok pozsonyi országgyűlési szerepléséről és tapasztalatszerzéséről is hírt adó beszámoló szerzője megjegyzi, ezáltal „*a' nemes magyar ifju, ... törvénygyakorlati hatáskörénél fogva, a' politikai élet' nyilvános mozgalmaihoz is közelebb simulhat, mint bármely nemzet' fiataltsága.*”¹⁷ Az 1848 novemberében összeülő utolsó rendi diétára összesereglett „karok és rendek”, a nemzet képviselőinek oldala mellett különösen nagyszámú ifjú lépett föl. A vármegyei és városi követek, megérezve a – föltehetőleg utolsó Pozsonyban tartandó – országgyűlés szinte fölmérhetetlen, hosszabb távra is kiható jelentőségét, valóságos „udvartartással” jelentek meg a törvényhozás színhelyén. Minden vármegye „kis követek” elnevezés alatt „*egy-egy rakás fiatal embert*” küldött követeivel együtt a Duna menti városba.¹⁸ Ezek a nemzeti érzéstől áthatott, jövőbe látó törvényhatóságok minden bizonnyal tudatára ébredhettek annak, hogy a „közhaza érdekében” is cselekedtek, amikor ezeket az ifjakat Pozsonyba küldték. A „nemzet képviselőinek” oldala mellett tehát igen sok ifjú lépett föl, számukra ez az alkalom lehetőséget nyújtott a törvényhozás működésének figyelemmel követésére. A fiatal ügyvédjelölteknek mintegy szakmai továbbképzésként is szolgált a pozsonyi diétán való részvétel, amely a kortársak vélekedése szerint „*hasonlíthatlanul kamatozóbb [volt] a megyébe ni patvariáknál.*”¹⁹ A másként kancellistáknak nevezett ifjak ügyvédi vizsgájuk letétele után titkári, hivatalnoki feladatokat vállaltak egy-egy követ mellett. A vármegyei, kerületi és városi ifjúság együttes létszámát az egykorú, nagyjából hitelesnek tekinthető sajtóértesülések 1000 főre tették. Egy törvényhatóságra középszámítással 8 személyt véve jött ki ez a szám. Ugyanis volt olyan vármegye, amely 24 írnokot küldött Pozsonyba, míg a másik csupán kettőt.²⁰

¹⁶ Pálmány Béla találó és tevékenységük lényegét hitelesebben tükröző kifejezésével élve, „*távollévők képviselői*” (PÁLMÁNY 2013, 368.) Egy egykori országgyűlési ifjú, Búsbach Péter visszaemlékezésében a „*távollévők küldöttei*” megjelölést használja a különleges jogállású követek említésekor. (BÚSBACH 1898-1899, I. 46.)

¹⁷ RPD 1842. aug. 11. (64. sz.) 596.

¹⁸ BÚSBACH 1898-1899, I. 43.

¹⁹ LÉVAY 1848, 411. Patvaria (latin) = gyakorlati idő.

²⁰ BH 1848. jan. 15. (726. sz.) 14. (Pozs. hirt. rov.) E politikai hírlap tudósítója, nem teljesen hiteles forrásból származó, de nagyjából elfogadható értesülései alapján, az országgyűlésre látogatók teljes számát, a cselédséget is beszámítva, mintegy 4000 főben határozta meg. Orczy Gyula, aki maga is Szemere Bertalan írnokaként került ki az utolsó rendi országgyűlésre, időskori visszaemlékezésében megemlítette, hogy a borsodi követ a megyei jogvégzett fiatalok köréből hat patvaristát vitt föl magával Pozsonyba, köztük az említett Lévy Józsefet, a pozsonyi ifjúság egyik jeles képviselőjét, korának népszerű költőjét. (Borsodm. L. 1894. dec. 11.) Vahot Imre, aki a *Pesti Divatlap* olvasóit a helyszínről tájékoztatta az országgyűlés kezdetén, az ifjúság kedvenc gyülekezési és szórakozási helyeit, a Hollinger és Gesell kávéházat, valamint az úgynevezett „Bierhalle”-t, vagy sörházat is meglátogatta, az ifjak számát ennél többre, 1500 főre becsülte. (VAHOT Imre, *Ogyt II.* PD 1847. nov. 25. (II. félév 48. sz.) 1529.) A maga korában népszerű regény- és drámaíró, Degré Alajos (1819-1896), a pesti márciusi események egyik tevékeny részese, az 1843/44-es országgyűlésre Temes megye követének megválasztott Vukovics Sebő mellé Pozsonyba küldött egyik országgyűlési ifjú, lebilincselő visszaemlékezésében arról ír, hogy általános szokás szerint a megyék akkoriban általában nyolc gyakornokot küldtek a diétára. Emlékezete szerint a délvidéki Temes – és Torontál-megye 1843-ban a megszokottól eltérően csupán négy írnokot küldött fel az országgyűlés színhelyére. (DEGRÉ 1883, I. 75.) Ismeretes ugyanakkor, noha a kérdéses törvényhatóságot nem nevezte meg a beszámoló írója, hogy egy bizonyos, követeit konzervatív utasításokkal Pozsonyba küldő megye 16 írnokot indított útnak az országgyűlés színhelyére, hogy azok segítsék a képviselők munkáját. A szabadelvű beállítottságú írnokok, akik tisztában voltak saját személyük fontosságával, megyéjük akkori szellemét erősen vitatták. Egyikük csípős megjegyzését a fültanú hírlapíró meg is örökölte: „*No hiszen – ugymond – tizenhatan vagyunk jelenleg ide fenn, ennek itt mind ki nyilik a szeme – folytatá –, majd megmutatjuk mi országgyűlés után otthon, ki a legény a csárdában.*” (BH 1848. jan. 14. (734. sz.) 47.) De emellett Degré emlékiratából is értesülhetünk arról, hogy az országgyűlési ifjak mindegyike a szabadelvű eszméknek „hódolt”, s „*minden kormánypárti követnek meggyült a baja fiatalágával.*” (DEGRÉ 1883, I. 74. és 82.)

Az országgyűlési ifjúság másik, teljes számukat tekintve jóval népesebb táborát a jurátusok se-rege alkotta. Ők az elméleti jogi tanulmányaikat már befejezett, joggyakorlatukat a Királyi Táblán jegyzökként folytató, ügyvédi vizsga előtt álló fiatalemberek voltak. Egykorú titulusuk hivatalosan a „Királyi Tábla hiteles jegyzője” (notarius in clytae Tabulae Regiae judicantis juratus) volt. Mai szóval gyakornokoknak vagy ügyvédbojtároknak neveznénk őket. Korábban már letöltötték két éves kötelező joggyakorlatukat („patvariájukat”) egy táblai ügyvéd vagy egy neves köztisztviselő oldala mellett, és erről szóló bizonyítványukat a pesti Királyi Tábla elnökének, a királyi személynöknek (personalis) be is mutatták, majd az illetékes „pater juratorum” oldala mellé fölesküdték. A legrangosabb és legvagyonosabb családok fiai közül is igen sokan vétették fel magukat a jurátusok közé.²¹ Akkoriban minden úri család a könnyebb érvényesülés miatt közpályára küldte fiait, ahhoz viszont elengedhetetlen volt a jogi tanulmányok elvégzése, melyhez elvárás volt, hogy megismerjék a diéták működését is.

Az országgyűlési ifjúság gyűjtőnéven emlegetett társaság a reformkor országgyűlésein igen sok borsot tört a mindenkori hatalom, a Habsburg-kormányzat orra alá. Ezek az ifjak jogilag nem voltak ugyan az országgyűlés alkotórésze, de vendégeknek sem tekintették őket. Nélkülözhetetlen, éber szemű és igen zajos résztvevői és kísérői voltak az alsótábla tanácskozásainak. Akárcsak feletteseik és küldőik, ők is a vármegyei házipénztárból vették föl fizetésüket. Napidíjuk általában 1 forint volt.²² Az alsótábla ülésein régi szokás szerint magyar ruhában, jurátus szablyával az oldalukon jelentek meg. Fekete Zrínyi-dolmányt, hozzá pantallót vagy szűk, testhez simuló magyar nadrágot viseltek. Lábukon rojtos topán volt, míg fejüket barna tollforgós kucsma fedte.²³ Viselkedésükkel befolyásolták a közvéleményt, „segítettek csinálni az ifjúság közt a hangulatot.”²⁴ A hétköznapiakon egyébként csendes, lomha Pozsonyba nagy számban özönlő ifjak alaposan fölpezsdítették a koronázó város életét.²⁵ A tanácskozások alatt a karzaton ülő és álló fiatalság nagy többsége zajos tet-szésnyilvánítással fogadta a szabadelvű és hazafias követek felszólalásait, ezzel a reformpártiaknak hathatós támogatást nyújtva, míg a kormánypárti konzervatív, haladásellenes megnyilvánulásokat mindig zajos püsszegés kísérte az ülésteremben.²⁶ Kint az utcákon és a nemzeti érzületű, előttük hazafias felszólalásaikkal és megnyilvánulásaikkal tekintélyre szert tevő követek szállásai előtt gyakran rendeztek rokonszenv tüntetéseket és szolgáltattak tiszteletükre fáklyásmenettel egybekötött éjjeli zenét, lelkes éljenzésben részesítve a hazafiságukat tettekkel is bizonyító honatyákat. Ugyan-

²¹ NAGY 1931, 48.

²² FEJŐS 1989, 442. Általában a megyei törvényhatóságok harminc forint napidíjjal eresztették el írnokeikat az országgyűlésre, de például – legalábbis egy hajdani temesi írnoke kései visszaemlékezése szerint – Temes és Torontál ennek kétszeresét, napi két forintot utalt ki számukra a vármegyei házi pénztárakból. (DEGRÉ 1883, I. 75.) Nem kizárt azonban, hogy az elismerten kitűnő emlékezőte-hetséggel bíró Degré ezúttal tévedett. Negyven év távlatából visszaemlékezve ifjú kora eseményeire ez nem is lenne meglepő. Temes megye reformkori történetének monográfusa szerint ugyanis a négy országgyűlési írnoke „1 frt 30 p[engő]. krajcárnyi napidíjjal” lett megválasztva. (CSEH 1904, 6.) Szárazberky Nagy József (1800-1878), aki az 1848-as első népképviselési országgyűlésen Bihar megye ugrai kerületét képviselte, az 1825/27. évi diétán még Miskolczy István bihari követ (1782-1838) mellett írnokeoskodott. Pozsonyi ju-rátusként megyéjétől havi 45 pengő forint tiszteletdíjban részesült, melyen felül hivatalbeli főnökétől még „a tartáson kívül önkéntes jóakarattól” plussz 10 forintot kapott. (NAGY 1931, 30-32.; PÁLMÁNY 2002, 592.) Volt ugyanakkor olyan vármegye is, amely sokkal szűkmarkúbban engedte el ifjait a törvényhozás színhelyére. A Borsod vármegyei jurátus, Lévy József havi díja például csupán 12 forint volt, melyből bizony nagyon szerényen lehetett megélni a méregdrága Pozsonyban. (LÉVAY 1935, 20-21.)

²³ FEJŐS 1989, uo.

²⁴ BÚSBACH 1998-1899, I. 43.

²⁵ A korábbi, 1843/44-es országgyűlésről tudósító Vachot (később Vahot) Imre író és lapszerkesztő az ifjak tömeges megjelenése után a városban beállott változásról lírai beszámolójában így ír: „Mint tavasz a' vén természetet, úgy fiatalítja meg, úgy eleveníti föl a' nagy számú országgyűlési ifjúság az agg Pozsonyt.” (Pozsonyi képek IV. Különbség Pozsony és Pozsony közt. RPD 1843. júl. 13. (II. 4. sz.) 115.)

²⁶ TAKÁTS é. n. [1928?], 432. Az 1847/48-ik évi ogy.-ról a *Pesti Divatlapot*, annak segédszerkesztőjeként átmenetileg tudósító Kolmár József, több évtized távolából visszatekintve így emlékezett az országgyűlési ifjak, s köztük saját szerepére és megnyilvánulásaira:

„... A honatyák keziben, mint államférfi-jelöltek,
Ősi szabadságunk büszke phalanxa valánk,
S képviselői szabad sajtónak homn s a gyűlésben:
Irva szabad szót ott, itt kiabálva „Helyest!”
Ellenzék szavait tollunk röpitette világgá,
S Éljent dörögni volt karzati drága jogunk!
A „pecsovics” követet – bár érte leszidtak elégszer –

6. kép. Kossuth és István nádor fogadtatása Bécsben, 1848. március 14-én

akkor a hazafiatlan, a bécsi kormány politikáját engedelmesen támogató követeket és politikusokat semmibe sem vették, s mindent elkövettek a lejáratásukra. Ahol csak tehették, tüntettek ellenük, sőt a leggyűlöltebb kormánytagoknak és kormánypárti követeknek, megvetésük kinyilvánításaként, gyakran rendeztek macskazenét (charivarit). A nekik nem tetsző személyek lakása előtt a magukkal vitt kereplőket, sípokot, trombitákat és csöngettyűket megszólaltatva, éktelen nagy lármát csaptak, míg mások a macskanyávogást és a kutyaugatást utánozták.²⁷ Nem csoda, hogy a mindenkori hatalom gyűlölettel tekintett rájuk, s az országgyűlési titkosrendőrség titkos jelentéseiben a veszedelemes „fiatal csöcselék” titulussal „tisztele meg” őket. Utcai tüntetéseiket, fáklyásmeneteiket és macskazenéiket pedig a „zabolátlan vadság”, a magyar ifjúság vele született, természetes durvasága megnyilvánulásainak nevezte.²⁸ Mindent el is követett annak érdekében, hogy az országgyűlési ifjúságot megleckéztesse vagy elhallgattassa. Mivel azonban az ifjak a követek védelme alatt álltak, megbüntetésük nem volt egyszerű.

Noha a hatóságok, s az országgyűlések rendjéért felelős királyi főlovászmester korábbi tiltó rendeletei az utcai tüntetések, fáklyásmenetek és macskazenék ellen továbbra is érvényben maradtak, a jurátusok az 1847/48-es országgyűlésen is hűek maradtak korábbi elveikhez és szokásaikhoz.

*Zúgó – pissegetőn terrorizálta szavunk.
S Metternichnek utált, nyüzgő kémrendszere tőlünk
Rendüle annyira meg, hogy nyaka végre kitört.”
(KOLMÁR 1880, 3.)*

²⁷ TAKÁTS é. n. [1928?], 433.

²⁸ TAKÁTS é. n. [1928?], 466-467.

Nem ijedtek meg a fenyegetésektől. Rögtön a diéta megnyitása után az ifjúság István főherceg, a megválasztandó nádor tiszteletére rendezett fáklvás rokonszenv tüntetést, zenekari kíséret mellett, jelentékeny számú fáklvás részvételével a Grassalkovich palota²⁹ előtt. A főherceg ugyan a kitüntetést – nyilván felsőbb utasításra – el nem fogadta, az ifjak mégis erkölcsi győzelmet arattak, hiszen megrendezték a szimpátia tüntetést, minden tiltás ellenére is. A megmozdulás szervezőinek egyike Berecz Károly jurátus volt, akinek javaslatára a megjelent résztvevők szép csöndben, rendezett sorokban visszaindultak kedvelt találkozó helyükre, a Hollinger kávéházba.³⁰ 1848. január 5-én a jurátus ifjak a gyűlölt Haulik György zágrábi püspöknek, a horvátországi illír mozgalom egyik vezérének rendeztek macskazenét, hazaárulónak kiáltva ki a horvát főpásztort.³¹ Ismeretes, hogy a „*legnagyobb magyar*”, Széchenyi István gróf tetteivel már korábban kivívta az országgyűlési ifjúság szeretetét és elismerését. Az 1830-as években több alkalommal is fáklvás zenével tisztelték meg őt a jurátusok. Az 1840-es évek második felére azonban a nemes gróf csillaga már leáldozóban volt, az ifjúság az utolsó rendi diéta idején már Kossuthért lelkesedett. Valósággal bálványozták a kormánnyal szembeni bátor kiállásáért és ragyogó beszédeiért, természetes volt tehát, hogy részére is hódoló tüntetést rendezzenek. Az 1848. február 6-ára tervezett megmozdulás³² azonban a nádor közbelépése miatt végül is megghiúsult, maga Kossuth is jobbnak látta a személyének szóló ünnepelés lefújását. Pedig a bátor ifjakat még a helyőrség fegyveres föllépése sem tartotta volna vissza a demonstrációtól: a megbeszélte nap reggelén mintegy százötven magyar ruhás ifjú állt készenlétben, karddal az oldalán, a Hollinger kávéházban gyülekezve. Az üdvözlő beszédet Székely József, az országgyűlési ifjúság egyik radikális vezetője tartotta volna.³³ A Kossuth elévülhetetlen érdemeit a metternichi rendszer lebontásában igen nagyra értékelő országgyűlési ifjúság végül március 14-én este 9 óra után talált alkalmat a jeles magyar reformpolitikus előtti, fáklvásmenettel egybekötött tisztelgésre.³⁴

A mai magyar nemzedékek előtt kevésbé ismeretes, hogy – noha már 1783-ban Pozsonyból Budára költöztették a központi kormányzerveket, a korábban egyesített Helytartótanácsot és a Magyar Kamarát, továbbá a legfelsőbb bírói fórumot, a Királyi Kúriát –, az országgyűlések idejére rendszeresen mégis újra Pozsony vált az ország tényleges fővárosává.³⁵ Így volt ez a reformkor időszakában is. Az 1847/48. évi utolsó, még a koronázó városban ülésező „örökemlékezetű” rendi diéta idején lényegében két, egymással versengő politikai fővárosa volt az országnak. Az egyik a központi fekvésű, fővárosnak és közigazgatási székhelynek tekintett, erőteljesen magyarosodó Pest-Buda, jelentős számú radikális magyar értelmiségével, a másik az ország Bécshöz közeli határán elhelyezkedő, zömében német lakosságú és szellemiségű Pozsony, a törvényhozások és a király(né)koronázások színhelye.³⁶ Többnyire a városban őrizték a nagy tiszteletnek örvendő királyi koronát.

²⁹ István főhg.-nek, Magyarország nádorának szállása Pozsonyban, az utolsó rendi egy. idején a Grassalkovich-palotában volt, az akkori Linia utca 877. sz. alatt. (OGY. NÉVK. 1848, 3. ; vö. KUMLIK 1908, 119.)

³⁰ TAKÁTS é. n. [1928?], 469.

³¹ TAKÁTS é. n. [1928?], 470. A nagyszombati születésű Haulik György (1786-1869) 1837-től volt zágrábi püspök, és ott az „illír párt” támogatója. 1839-től részt vett a felsőtábla ülésein. (PÁLMÁNY 2011, I. 84-85.)

³² Tisztázásra szorul még, hogy Kossuth ünneplésére eredetileg valóban márc. 6-án délelőtt került volna sor, amiként azt Takáts, komoly, megbízható forrás megjelölése nélkül állítja. Ugyanis nyomára akadtunk egy márc. 3-án délelőtt keltezett dokumentumnak, amely megkérdőjelezi Takáts megállapítását. Ráadásul a levél szavahihető, igen pontosan fogalmazó, kebelbéli jurátus tollából származik. Benne a bizonyára „első kézből” értesült szerző azt állítja, hogy „*Az ifjúság Kossuthot megtisztelendi ma d. u. Reményilem a nádor nem veti magát közbe hogy el ne fogadtassék mint multkor hasonló esetben.*” (MNL OL P 483 Magyar-Kossa család. A csal. által lajstromozott ir. 25. cs. H 23 69. Búsbach Péter levele Magyar-Kossa Józsefnek. Pozsony, 1848. márc. 3.) Ha pedig korábban már közbelépett egyszer a nádor, hogy a Kossuth előtti tisztelgésnek elejét vegye, kérdéses, hogy arra mikor kerülhetett sor.

³³ TAKÁTS é. n. [1928?], 471.

³⁴ Ld. erről részletesen a Bezerédy Elek általam most közzétett leveléhez írott 40. számú jegyzetet.

³⁵ Az egykorú szóhasználatban a Mohács utáni diéták és a királykoronázások ősi városáról meggyökeresedett az ún. „másod fő-város” elnevezés. Ld. erről például Alváry [?] színházi tudósítását Pozsonyból, 1845. okt. 16-i keltezővel, a Hond 1845. okt. 21. számában, 318. (Vidéki futár rov.)

³⁶ A város élén álló 100 tagú nagytanács még az utolsó rendi diéta idején is előszeretettel nevezte Pozsonyt Magyarországnak fővárosának. (Élk 1848. ápr. 30. (19. sz.) 563. Az *Életképek* szerkesztőjének, Jókai Mórnak az írása a megújult divatlap glosszarovatában, a *Charivari*-ban jelent meg.)

A Bécsben székelő Habsburg császárok és királyok joga volt ugyanis az országgyűlések időpontjának és helyszínének a kijelölése, és ők évszázadokon át, főképp kényelmi és takarékosági szempontokat mérlegelve, a közeli Pozsonyt választották. Mivel e település a 18. század második felében még virágzó szabad királyi város, Pestnél és Budánál urbanizáltabb helység lévén, ebben az időben az ország fővárosa még vitathatatlanul Pozsony volt. II. József uralkodása alatt azonban, a kormány-székek Budára költöztetésével s a szent ereklye Bécsbe szállításával, Pozsony elveszítette korábban élvezett kiváltságos rangját.³⁷ A 19. század első felében már nem volt központja a magyar politikai életnek. Szerepét a rohamosan fejlődő Pest-Buda vette át. Az első magyar nyelven megjelent buda-pesti útikalauz már címében is büszkén hirdeti, hogy a Duna két partján elterülő két testvér-várost tekinti az ország fővárosának.³⁸ Pozsony, a hajdani fényes koronázó város ugyanakkor – látszólag – csaknem megállt a fejlődésben, korábbi politikai központ szerepét elvesztette. Csengery Antal némileg talán túlzó megfogalmazása szerint „egyszerű tartományi városocska, igénytelen, követelés nélküli hely” maradt.³⁹ A polgárosodásban leszakadt, ipara és kereskedelme – legalábbis Pesthez viszonyítva – sem volt jelentős.⁴⁰ Lakosságának zöme ráadásul német ajkú volt.⁴¹ A pozsonyi pol-

³⁷ II. József Pozsonyt érintő előnytelen intézkedéseiről, az egykori fővárosnak a középvárosok sorába való lesüllyedéséről ld. TÓTH 2005, 270-271.

³⁸ *Buda-Pest, a magyarok fővárosa vagyis ezen testvér-városban létező minden nevezetességek és látni méltó dolgok leírása. Vezéd vidékiek és benszülöttek számára.* Pest 1845. Sajnálatos, hogy ez az ízléses, a maga nemében első magyar nyelvű kiadvány csak fordítása, illetve átdolgozása a német nyelvű eredetinek, G. L. Feldmann útikönyvének. (FELDMANN, G. L., *Pesth und Ofen. Neuester und vollständiger Wegveiser durch beide städte und ihre Umgebungen. Für Fremde und Einheimische ...* Leipzig und Pesth 1844.) Az útikalauz egykori olvasóit és minden akkor élt honfitársunkat nem csekély büszkeséggel tölthette el az iker-főváros látványos, európai mércével mérve is páratlan fejlődése az 1830-40-es években. Ebben az időben épült – hogy csak néhány, a klasszicizmus jegyében fogant jelentős épületet említsünk – a pesti új lőtér, hivatalos nevén Pesti Polgári Lövölde, illetve Lövőház (1840), a Kereskedelmi Csarnok, későbbi nevén Lloyd-palota (1827-1830), a régi Vigadó (Redout) (1832), a Nemzeti Színház (1835-37), amelyet 1840-ig Pesti Magyar Színháznak neveztek, a Ludoviceum (1830-1834), a Nemzeti Múzeum (1837-1846), a pesti vármegyeháza új főszárnya (1838-1841) és mindenekelőtt a reformkor legmonumentálisabb, szimbolikus építménye, a „magyar géniusz” kiteljesedése, az akkori Európa legnagyobb függőhídja, a Lánchíd (1839-1849), amely egykorú vélekedés szerint „a haza kettévágott szívét” volt hivatott egyesíteni.

³⁹ CSENGERY 1870, II. 206.

⁴⁰ Nagy Lajos kutatásaira (Nagy 1975, 124.) hivatkozva legújabbban Tóth Árpád hívta fel a figyelmet arra, hogy kereskedelmi elsőbbségét az erőteljesen fejlődő Pesttel szemben valamikor az 1770-es évek táján veszítette el Pozsony, míg a lakosság lélekszámát tekintve Pest már a II. József alatt tartott népszámlálás idején felülmúlta az egykori városát. (TÓTH 2013, 373.) Szintén ő mutatott rá arra egy másik tanulmányában, amely a reformkori Pozsony társadalmával foglalkozik, hogy már a kortárs szemlélők előtt is egyértelmű volt, hogy a Bécs árnyékában megbújó, mérsékeltén gyarapodó város gazdasági és kereskedelmi szempontból mennyire jelentéktelen volt, s mily nagyra tartott lemaradása az ezen a téren is dinamikus fejlődő Pesttel szemben. (TÓTH 2000, 157.)

⁴¹ CSENGERY 1870, II. 205. A reformkori Pozsony lakosságáról, a város meghatározó német – illetve kisebb részben szlovák – jellegéről találó, bár némileg talán helyesbítésre szoruló képet rajzol visszaemlékezésében Búsbach Péter: „Pozsony lakossága német és tót, magyar – állandó lakosul – tán nincs is benne; de ha van is, az mágnás, ezek pedig magyarul nem tudtak, vagy ha tudtak is: nem beszéltek.” (BÚSBACH 1898-1899, I. 44.) A birodalmi főváros német világának közelségét élvező, annak fényétől elkábított főnemesek magyarság-tudatáról és magyar nyelvhasználatáról, a magyar kultúrával szembeni, enyhén szólva is, meglehetősen tartózkodó hozzáállásáról, igen lesújtó véleményeket olvashatunk az egykorú magyar sajtó pozsonyi tudósításaiban. Leginkább a Yole írói álneven az *Életképek*be rendszeresen írógató Pompéry János pozsonyi leveleinek vissza-visszatérő témája a magyar mágnások elidegenedése saját nemzetüktől, megvetésük a magyar nyelv, hagyományok és a nemzeti kultúra iránt. A „nemzetisége mély szeretetétől” áthatott Pompéry ugyan még az előző, 1843-44-es országgyűlés idején fogalmazta meg „boszankodásait”, amelyekben egyebek mellett burkolt módon ugyan, de érezhető kritikát fogalmaz meg a hazai főnemesség idegenek (főként az osztrák arisztokraták) viselkedésmódját, életvitelét, szokásait utánzó, a hagyományos magyar nemesi életformát lenéző magatartásával szemben. Megdőbbsen szembesül a rideg valósággal, elképeszti, hogy egyáltalán „vannak e' hon fiai és leányai közt, kik e' hont úgy, mint kellene, ... nem imádják; vannak ...” – és itt egyértelműen az ősei származásával gyakran kérkedő pozsonyi magyar arisztokratákra céloz az író – „... kik ... szégyenelnek magyarul beszélni”. A barátnőjének levelet író képzeletbeli úri hölgy, akinek álarca mögé bújt tárcáírónk, kevésre becsüli az ilyen előkelőségeket. „Én, ki a' füstös ós képekért az unokákat nem becsülhetem, illyektől megvetéssel tudok elfordulni” – írja. (Yole [Pompéry János]: *Pozs. lev. XVIII.* Élk 1844. I. félv. 12. sz. 560.) De a magyar főnemesség, főként a „szépnem” kulturális érdeklődését kielégíteni akaró *Honderű* pozsonyi levelezője is bíráló hangot enged meg magának, amikor a farsangi időszakban tartott főúri táncestélyekről tudósítva, megrója a helyi arisztokrata családokat, amiért a rendezvényeiken a német nyelv és tánc uralkodik, s a résztvevő negyven-ötven gyermek közül csupán 1-2 bírja a magyar nyelvet. (F[ekete]. L[ajos]: *Pozsoni levelek II. és III.* Hond 1845. febr. 27. (17. sz.) 171. és 1845. márc. 20. (23. sz.) 229. /Vidéki futár rov./) A főként a vidéki kis- és középnemesi rétegek körében népszerű szépirodalmi, művészeti és divatlap pozsonyi levelezője ez idő tájt minden kétséget kizáróan az a Kiskőrösön született, köznemesi származású, evangélikus galánthai Fekete Lajos (1820-1911) köz- és váltóüggyvéd volt, akinek pesti, Stáció utcai lakásán, 1843 júliusában, egy hétig vendégeskedett Petőfi Sándor, az egykori aszódai diáktárs. (KERÉNYI 2008, 105.) Fekete 1843 szeptemberétől 1846 áprilisáig a gyakran Pozsonyban tartózkodó gróf Zay Károlynak (1797-1871), a magyarországi evangélikus egyház főfelügyelőjének, a magyar nyelv buzgó terjesztőjének a titkára (titoknok) volt.

7. kép. Pozsony reformkori látképe

gárság számára pedig a magyar nyelv – különösen a magyarosodást szívvel-lélekkel, romantikus hévvel támogató hazai sajtó tollforgatói szerint –, „*csak fehér holló*” maradt.⁴² Mindenesetre körükben csak csekély mértékben volt meg a hajlandóság – ellentétben a pesti németekkel vagy a szepesi szászokkal (cipiszerek) – a nemzettel való azonosulásra, a magyarságba való beolvadásra.⁴³ Ez a

(MNL OL Királyi Jogügyigazgatósági Levéltár, E 571 Causarum Regalium Directoratus. Lajstromozatlan iratok 1815-1853. 2. cs. Iratok, 1846-1853. No. 1. Álláskérelmek. 381 pall. Nemes Fekete Lajos 1846. jún. 18-án, Pozsonyban kelt folyamodványa a bánügyi és az Arad-modenai kincstári uradalmakban létrejött új ügyészi hivatalban „*ügyészi irnoki*” állásért.) A szépirodalmi babérokra is pályázó, verselgető fiatal ügyvéd (HATVANY 1967, I. 486.) maga is jelentetett meg filozófiai töltetű (TAMÁS 1970, 61-64.; 90. és 128.), illetve lélektani vonatkozású írásokat. Az 1840-es években Fekete neve többször szerepel a különböző politikai hírlapok és divatlapok (*Hírnök, Jelenkor, Életképek, Honderü, Pesti Divatlap*) hasábjain, azonban sem az egykorú, sem a mai irodalmi lexikonokban nem emlékeznek meg róla. 1848 júniusában népképviselővé választották; Somogy megye csurgói kerületét képviselte az első népképviselői egy.-en. (PÁLMÁNY 2002, 258-261.)

⁴² BH 1847. nov. 30. (705. sz.) 377. Szenvey József írása a lap *Pozsonyi hírfűzér* rovatában jelent meg.

⁴³ A pesti magyar lapok rendszeresen visszatérő témája volt a reformkorban, különösen az országgyűlések idején, a koronázó város idegen volta. Az előző 1843/44-es országgyűlés alatt az *Életképek* pozsonyi levelezője, a már említett Pompéry János, a magyar társaséleti tárca meghonosítója, például gyakorta kesergett a város „*nemzetiellen és magyartalan jelleme*” miatt. Ugyanis nap, mint nap – mint egyik tudósításában olvashatjuk –, azzal kellett szembesülnie, hogy „*Pozsony nem magyar, idegen növény a magyar földön 's a' magyar ég alatt.*” (YOLE [POMPÉRY János], *Pozs. lev. XXIII.* Élk 1844. júl. 31. (II. félév 5. sz.) 149. Belföldi levelezések rov.) Pompéry egy másik pozsonyi irodalmi levelében meg is jegyzi, hogy az öntudatos pozsonyi polgár, valahányszor „*nemzetiellen érzelmét*”, s „*magyar nyelvbeni járatlanságát*” szemére hányták, magabiztos német fölénytel söpörte le magáról a vádakat, azzal védekezve, hogy Pozsonyot Bécs elővárosának, »*Pressburg ist Wiens Vorstadt.*« tartja, s így nincs is szüksége a magyar nyelv ismeretére. (YOLE [POMPÉRY János], *Pozs. lev. XVII.* Élk 1844. (I. félév 11. sz.) 524.) A konzervatív beállítottságú, Petricevich Horváth Lázár szerkesztésében megjelenő, elsősorban a hazai, származására nézve ugyan magyar, de nemzeti azonosságtudatát egyre inkább elvesztő arisztokrácia magyarosodását és a magyar irodalom számára történő megnyerését zászlajára tűző divatlap, a *Honderü* pozsonyi tudósítója is rendszeresen ostromozta leveleiben „*német Pozson*” polgárait, értelmiségi rétegeit. Élesen támadta őket, amiért azok „*... nem eszközölhetnek tetemes előmenetet a magyarosodásban ...*”, noha azt szerinte „*... az egytetemes boldogság biztos elérhetése megkívánná.*” A levél írója a magyar nacionalizmus „*jámbor szándékát*” magáévá téve, nyíltan megvallja, elvárja a

Pozsonyra nézve nem éppen hízelgő megállapítás a legújabb kutatások fényében nem teljesen fedi a valóságot. Mert igaz ugyan, hogy a város országos központi szerepe a 19. század első felében már leértékelődött, s korábbi, a 18. század második harmadában, Mária Terézia korában elért virágkorát már meg sem tudta közelíteni,⁴⁴ de azért Pozsony fejlődése nem állt meg. Növekedése lelassult ugyan, de megmaradt regionális igazgatási és szellemi központnak.⁴⁵ Éppen az ott ülésező országgyűlések révén és Bécshez való közelsége miatt, a Magyar Királyságnak továbbra is a legnevezetesebb és legforgalmasabb városa maradt.⁴⁶ Szinte minden fontos mutató tekintetében az ország második városának számított,⁴⁷ ami azonban a Pest tüneményesen gyors és látványos fellendülését rendkívül féltékenyen szemlélő pozsonyi polgárokat egyáltalán nem elégitette ki. Két fontos, a jogász elitet képző intézmény működött itt, a királyi jogakadémia és az evangélikus líceum. 1840-ben váltótörvényt is kapott a város.⁴⁸ Leglényegesebb azonban mégis az a szerepe volt, melyet Pozsony a nemzeti megújulás 23 éve alatt, a reformkori országgyűlések időszakában, a nemzet életében politikai központként betöltött.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a – kezdetben még latin nyelvű, majd Ráth Mátyás 1780. január 1-én napvilágot látott *Magyar Hírmondója* után immár nemzeti nyelvűvé vált – magyar hírlapirodalom egykori bölcsőjét ringató ősi székvárosban két, helyben megjelenő politikai hírlap is színesítette a hazai napilapok már egyébként is gazdag, színes palettáját a reformkor második felében. Az első a német nyelvű, immár hosszú, csaknem egy évszázados múltra visszatekintő, 1764-től megjelenő *Pressburger Zeitung* – szépirodalmi írásokat közlő, szórakoztató melléklapja a *Pannonia* volt –, amely 1848-ban, a politikai széljárás langyos fuvallatát érezve, a szabadelvű ellenzék mellé állt. Mellé társult még egy haladásellenes beállítottságú – „óva haladó” – magyar újság, a *Hírnök*, *Századunk* című melléklapjával, a tehetséges, de politikailag megalkuvó Balásfalvi Orosz József szerkesztésében (1837-1845), amelyről egykorú kritikusan azt jövendölték, hogy csupán addig „... szüretelhet ...”, „... míg az országgyűlése Pestre nem jó.”⁴⁹

A birodalmi fővároshoz való közelségének köszönhetően több technikai újítást is Pozsonyban vezettek be először az országban. Így az első gőzhajó 1818 szeptemberében kötött ki a városban, a Duna parton lévő koronázási domb közelében.⁵⁰ Már 1837 tavaszától kezdve megindult a rendszeres gőzhajózás a birodalmi főváros és Pozsony között. Vízi úton így alig több mint két óra (két óra és 16 perc)⁵¹ alatt el lehetett érni Bécsből Pozsonyba az Első Dunai Gőzhajózási Társaság gőzöseivel. Míg 1830-ban csak egy gőzhajót üzemeltetett a társaság, 4 évvel később már 3 hajót járatott a Dunán. 1843-tól Pozsony és Bécs között az úgynevezett „helyi gőzhajó” bonyolította le a forgalmat.⁵² Mintegy tíz évvel Samuel Morse sikeres kísérlete után, 1847. december 27-én Bécs és Pozsony között épült ki Magyarország első távíró vonala, vagyis ahogy akkor nevezték, „villanytelegraphja.”⁵³ A

tekintélyes és nagy befolyással rendelkező pozsonyi polgárságtól, hogy feladja ragaszkodását német ősei nyelvéhez és kultúrájához, s magyarrá váljon. „*Nyelvfölcsereléshez évek s nemzedékek kellenek*” – olvashatjuk a pozsonyi levélben, mely az asszimilációs óhaj egyik korabeli sajtóbeli megnyilvánulása. F. L. írása a *Honderü* Vidéki futár című rovatában jelent meg. (F[ekete] L[ajos], *Pozsoni levelek*. I. Vidéki futár a *Honderü*hez 1845. febr. 22. (8. sz.) 150.) Szintén a tetszetős külsejű szépirodalmi divatlap melléklapja közölte néhány hónappal korábban Menypóri Elek pozsonyi levelét. Ebben a szerző, aki az 1840-es évek elején, a kiéleződő magyar-szlovák nyelvharci küzdelmeiből több írásával már kivette a részét, erősen támadva a felerősödő szlovák nemzeti törekvéseket, ugyancsak a festői környezetű város német volta miatt búslakodik. „*Szép, igenis szép hely ez a Pozson, csakhogy nem magyar, — magyar embert itt még nem igen értenek meg tolmács nélkül*” — önti ki szívét olvasói előtt, szinte sugallva nekik, hogy ez az állapot a magyarság számára hosszabb távon elfogadhatatlan. (Hond 1845. máj. 3. (35. sz.) 351. Vidéki futár rov.)

⁴⁴ SAS 1995, 9. ; vö. GYÓRI 1911, 83.

⁴⁵ TÓTH 2001, 74.

⁴⁶ KUMLIK 1908, 3.

⁴⁷ Amennyiben a Duna két partján elterülő, közigazgatásilag akkor még különálló Pestet és Budát (Pest-Budát) egy városnak tekintjük.

⁴⁸ RAKOVSKY 1865, 66.

⁴⁹ Balásfalvi Orosz Józsefről, „*a' haldokló Hírnök szerkesztője*”-ről írottakat ld: KOVACSÓCZY-CSÁSZÁR 1845, 188. Korábban Orosz a városban, 1834 és 1836 között, szerkesztett már egy képes hetilapot is *Fillértár* címmel, amely mindössze két évet élt meg.

⁵⁰ SAS 1995, 22.

⁵¹ KUMLIK 1908, 36.

⁵² Ld. RAKOVSKY 1865, 69.

⁵³ BH 1847. dec. 28. (720. sz.) 461. (Pozs. hirt. rov.); vö. BENDA 1982, 666.

Béccsel való távíró-összeköttetésnek néhány hónappal később, az 1847/48. évi diéta csúcspontján, a rendkívül feszült márciusi napokban majd fontos szerep jut Pozsonyban. Talán nem véletlen, hogy az első, még lóvontatású Pozsony-nagyszombati vaspálya, hazánk első közforgalmú lóvasútjának első 14 kilométeres szakasza, Szentgyörgyig, 1840. szeptemberében, szintén a koronázó városban nyílt meg.⁵⁴ Joggal állíthatjuk tehát, hogy a magyar vasútügynek is itt ringott a bölcsője.⁵⁵ A pálya Nagyszombatig azonban csak 1846 júniusában készült el.⁵⁶ Mintegy fél év elteltével, 1846. december 11-én átadták végül a forgalomnak az újonnan megépült 15 kilométeres szakaszt is, Nagyszombat és Szered között.⁵⁷ A második vaspálya, vagyis az első gőzmozdony által vontatott vasút hazánkban, Pest-Buda és Vác között 1846-ban nyílt meg. Az úttörő szerepet mindamellett Pozsonytól elvitatni nem lehet,⁵⁸ noha az első gőzvasutat, az alsó-ausztriai Marchegg felé, a jelentős határszéli város csak 1848-ban kapta meg.⁵⁹ A vasúti pálya építésének egyik kísérő „mellékterméke” volt a maga korában igazi látványosságnak számító, a pozsonyi állomás kijáratához csatlakozó 703 méter hosszúságú egyvágányos vasúti (az egykorú szóhasználatban „vaspálya”-) alagút (1846-1848), a történelmi Magyarországon az első, amely a kálváriát és a pozsonyi szőlőhegyeket kötötte össze.⁶⁰ Végezetül azt is meg kell említenünk, hogy – miként erről majd később, az építkezések kapcsán még említést teszünk – az ország második városában alakult meg 1841-ben Magyarországnak egyik legrégebb, legtekintélyesebb és leggazdagabb pénzintézete.⁶¹

Bár a két Duna parti „főváros” egészséges versengésében a számtalan ősi ereklyével gazdagon megáldott „öreg úr” egyre inkább lemaradt a „megöregedett ifju” Pest mögött,⁶² a fejlődésben lemaradó, régi városban is nagyarányú építkezések indultak és valósultak meg a reformkor évtizedeiben. A korabeli divatlapok épülő-szépülő városuk gyarapodására joggal büszke helyi levelezői tudósításaikban nem titkolt örömmel számolnak be az „ősi Pozson” városképének örvendetes változásairól. „Soha sem volt okunk annyira örülni belvárosunk physiognomiájának, mint most, midőn az, számos új épületek levén készülöben, fényes jövődőknek néz elébe. ... Hova csak lépünk, építéssel

⁵⁴ Az első hazai vasútvonal 1840. szept. 27-én került üzembe. (MAJDÁN 2014, 36. ; vö. SAS 1995, 24-25.)

⁵⁵ BOROVSZKY 1895, 334.

⁵⁶ „A pozsony-nagyszombati vasut e hó elsőjén megnyitattott.” (PD 1846. nyárelő (jún.) 18. /I. félév 25. sz./ 496.)

⁵⁷ OZOGÁNY 2002, 49-54.

⁵⁸ Pozsony történetének csaknem egykorú, múlt századi krónikása is tisztában volt azzal, milyen óriási jelentősége volt a városra nézve annak, hogy a technika ezen új vívmányát az országnak éppen e nagy múltú városában mutathatták be először. „E tekintetben is elsősege van városunknak Magyarország többi városai felett, mert az országban az első városok egyike, mely vasutat mutathatott fel.” — ez áll a város történetének kronológiájában, az 1840-es, sikeresnek tekinthető évnél. (RAKOVSKY 1865, 66.)

⁵⁹ Mint érdekességet megemlítjük, hogy míg az első pesti indóházat már csak képekről ismerhetjük (pl. a Varsányi János rajza alapján készült 1846-os könyomatról, Weissenberg Ignác vagy Perlaszka Domokos színezett litográfiájáról, illetve Johann Vinzenz Reim színezett rézkarcáról, amelyek a Nyugati pályaudvar elődjét, a Magyar Középponti Vasút indóházát örökítették meg), addig Pozsonyban, a Sánc úton, jelenleg is megcsodálható az egykori Pozsony-Nagyszombat-Szered közötti lóvasút egyik régi állomásépülete. A pozsonyi indóház 1845-ben épült, klasszicista stílusban. (VARGA 1995, 103.) A Bécsből érkező első gőzös 1848. augusztus 2-án futott be a város nevezetes vasúti állomásépülete elé. A Kereszt utca-Sánc út sarkán álló, történelmi jelentőségű végállomást a közelmúltban mintaszerűen helyreállították, s emléktáblával is ellátták. (OZOGÁNY 2002, 55.) Mangold Károly pozsonyi könyomdász, aki az 1830-1840-es években, Pozsonyban működött, szerencsére az egykori vasúti pályaszakasz több állomásépületét, így a Sánc út is megörökítette finom művű litográfiáiban. (GERSZI 1960, 165-166.) Pusztán véletlen lehet az egybeesés, de talán jelképes értelemmel is bír, hogy az utolsó rendi országgyűlés megnyitására időzítették a hazai első távírda fölavatását, s annak irányító központja, „ügyszobája” éppen az imént említett vasúti indóház belsejében rejtőzött, egy egyszerű szekrénybe zárva. (BH 1847. 1847. dec. 28. (720. sz.) 461. Pozs. hirt. rov.)

⁶⁰ BH 1847. nov. 19. (699. sz.) 344. (Pozs. hirt. rov.); SZŐNYI 1996, 15. ; vö. GYŐRI 1911, 92.

⁶¹ A magyarországi takarékpénztárak közötti versenyben, a pénztárak forgalmának összehasonlítása alapján, a pozsonyi takarékpénztár a második helyen állt, közvetlenül a pesti mögött. (FÉNYES 1847, I. 193-194. (Függelék. Magyarországi takarékpénztárak forgalmának kimutatása) és II. 118.); vö. JIRKOVSKY 1945, 34-35.

⁶² [VAHOT Imre], *Párhuzam a jelen pozsoni és budapesti társasélet között.* PD 1847. dec. 9. 1592-1593. Ezekkel a jelzőkkel Vahot Imre, a *Pesti Divatlap* szerkesztője „tüntette ki” a két várost, aki írásaiban előszeretettel vont több esetben is párhuzamot az országgyűlés városa és az ország szívének tekintett Pest, a tényleges főváros között. Az összehasonlításokból rendszerint Pozsony került ki vesztesen. Az utolsó rendi diéta kezdetére, 1847. november 9-én gőzhajóval leutazott Pozsonyba, hogy onnan személyesen tudósíthassa lapja olvasóit az országgyűlés eseményeiről. A városban akkor megközelítőleg három hetet töltött. Élvezetes stílusban megírt, színes és tartalmas helyszíni beszámolóiban megemlékezett a „hongyülés” ünnepélyes megnyitásáról, melyet az „özpontosult nemzeti élet” megnyilvánulásként, valóságos „magyar tavasz”-ként ünnepelt, majd a „hazafiúi lelkesedés” közepette megejtett nádorválasztásról. Vahot lelkes híve volt annak, hogy a három év múlva esedékes országgyűlés színhelyét helyezték át Pestre.

8. kép. Pozsony látképe dél felől, Ligetfalu irányából

van szerencsénk találkozni.” – írja az *Életképek* tudósítója 1845. május 28-án.⁶³ „Átalában az egész város is szembetűnőleg épül” – áradozik beszámolójában a konzervatív elkötelezettségű divatlap cikkírója is, hasonlóan lelkes hangnemben.⁶⁴ És valóban, ezekben az években újultak meg például az óváros meghatározó egyházi és világi épületeinek tornyai. Az egykori városkapuk közül az egyedül megmaradt Mihály-kapu 51 méter magas tornyát éppen ekkor, 1845-ben renoválták. Ünnepélyes külsőségek között 1845. szeptember 15-én emelték föl a torony csúcsára „a sárkányt tipró Szent Mihályt.”⁶⁵ Az egykori koronázó templom, a Szent Márton-dóm, amelynek tornya 1833-ban egy villámcsapás következtében leégett, az 1835-1846 közötti újjáépítés során kapta meg a jelenlegi, gótizáló tetőt, mely id. Feigler Ignác tervei alapján készült.⁶⁶ A már idézett tudósítás említést is tesz az uralkodó által a templom újjáépítésére a városnak ajándékozott vörösréz lemezekről.⁶⁷ A székes-egyház 85 méter magas tornyának csúcsát díszítő, párnán nyugvó magyar királyi korona 150 kilogramm súlyú, 164 cm magas és 120 cm átmérőjű, aranyozott mása 1846 novemberében került vissza a helyére, fényes ceremóniával egybekötve.⁶⁸ A Szent Orsolya-rendi apácák templomának „csinos alakú” tornyára szintén ebben az évben került föl a vörösréz lemezborítás.⁶⁹ A mellette álló kolostor

⁶³ Élk 1845. jún. 7. (I. félév 23. sz.) 748. (Ligety [?] tudósítása)

⁶⁴ F. L. 1845. szept. 22-i keltezésű levele Pozsonyból. Hond 1845. szept. 30. (II. félév 13. sz.) 259. (Vidéki futár rov.)

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ SZÓNYI 1996, 60.; vö. FIRON 1985, 78.

⁶⁷ 1843 nyarán a király 10.635 font rezes adományozott a szabad királyi városnak. (Élk 1845. I. 23. sz. jún. 7. 749.) Az egykori magyar Felvidék építőművészetének kiváló ismerője, Szőnyi Endre, aki maga is tevékeny építőmester volt, V. Ferdinánd 10 tonna súlyú rézajándékáról tesz említést. (SZÓNYI 1996, 31-32.; vö. KUMLIK 1908, 85.) A két különböző megadott súlymennyiség nincs összhangban egymással. Mivel 1 bécsi font mindössze 0,5580 kg-nak felel meg, a 10.635 fontnyi réz mindössze 5933,06 kg-ot nyomott.

⁶⁸ Egy pozsonyi kardgyártó, H. Bauman készítette el az aranyozást, amely 150 aranyba került. (RAKOVSKY 1865, 71.)

⁶⁹ Élk 1845. jún. 7. (I. 23. sz.) 749.

épületét még 1830-ban újították fel.⁷⁰ A Mély úti, időközben lerombolt kápolna 1834-ben,⁷¹ a zergehegyi Mária-kápolna még 1826-ban, a malom-völgyi Vaskutacska (Eisenbrünnel) vendéglő kápolnája pedig 1830-ban épült.⁷² Az egykori Ispotály (ma: Kórház) utcában lévő Polgárapólóház, vagyis a polgári kórház eredeti, már újjáépített épülete még a 16. századból származott. A klasszicista stílusban újjáépített, úgynevezett „Polgári Ápolda”⁷³ a közepébe illesztett Szent László-templommal, mely 1830 és 1832 között épült, szintén az idősebb Feigler Ignác alkotása.⁷⁴

A város vezetése és módosabb lakosai, főként a háztulajdonosok számára súlyos megterhelést jelentett az országgyűlések megrendezése, hiszen a szokásjognak megfelelően a megjelent országgyűlési követeknek az 1825-27. évi diétától kezdve a szállásért fizetniük nem kellett.⁷⁵ Az ingyen szállás kötelezettsége végső soron visszavetette Pozsony építkezési lendületét. A város jómódú polgárait visszatartotta az építkezésektől az a tudat, hogy a felépítendő új házak legjobb részeit ingyen kellett volna átengedniük a honatyáknak.⁷⁶ Sőt a mágnásokon, a főpapokon és a követeken kívül még az udvartartás, valamint a diétákat rendszeresen meglátogató udvari méltóságok részére is ingyen szállásról kellett gondoskodni a városban. A lakható, vagyis valamire való kényelmes főúri és polgári házak egyharmad része valósággal le volt foglalva az országgyűlés résztvevői számára. Gyökeresen megváltozott azonban a helyzet az 1843/44-es országgyűlés után, hiszen ezen a diétán végre törvény született „*az országgyűlési szállások szabályozásáról*” (1844: 11. törvénycikk), amely előírta, hogy a követeknek ezentúl fizetniük kell bérelt szállásukért az országgyűlés idején. Bár ez a törvénycikk kissé megkésve született, nyilvánvalóan hozzájárult ahhoz az óriási építkezési fellendüléshez, amely az 1840-es évek második felében Pozsonyban kibontakozott.⁷⁷ A népes kíséret és az érdeklődők sokaságának elszállásolása és ellátása ugyanakkor sok bevételt is hozott. A magyar főnemesség és a követek, továbbá kísérőik nagy serege a diéta idejére hosszú hónapokig, néha évekig is a városba gyűlt az egész országból.⁷⁸ Sokan közülük itt költötték el egész évi jövedelmüket. Ellátásuk alaposan fölverte a lakás- és élelmiszerárakat.⁷⁹ A jómódú, átmeneti székvárosnak így már középületek építésére is bőven maradt anyagi fedezete. Igaz ugyan, hogy a város tőkében soha nem volt gazdag, de azért óriási jövedelmi forrásaiból mindig sikerült a legszükségesebbekre a pénzt előteremteni.⁸⁰ Jogos elégedettség tölthette el a város fejlődéséről beszámoló levelezőt, hiszen – mint írja —, „... *nemcsak tornyaiink, de általában az egész város is szembetűnőleg épül ...*”⁸¹

1846-ban készült el az Első Pozsonyi Takarékpénztár háromemeletes „roppant” épülete a város legélénkebbnek tartott utcájában, a Hosszú utcában, szemben a Halász-kapu utcával, szintén a kor stílusában, klasszicista modorban, id. Feigler Ignác terve alapján. Fényes Elek szerint 1842-ben, amikor megnyílt a város bankjának első szerény üzlethelyisége,⁸² még csak 3 takarékpénztár műkö-

⁷⁰ Ezt alátámasztja a bejárat fölött elhelyezett vörös márványtábla is. (BENYOVSZKY 2003, 22.); vö. VARGA 1995, 42.

⁷¹ A Rudnay Sándor esztergomi hercegprímás kezdeményezésére megépített kápolna id. Feigler Ignác egyik korai alkotása volt. (CMOREJ-GAŽO 1991, 211.)

⁷² LYKA 1981, 289.

⁷³ Régiesen: Polgári Gyámolda (SZEKCSŐ 1865, 96.).

⁷⁴ LYKA 1981, 288. Más források azonban az 1820-as évek végére teszik a kórháztemplom építésének időpontját. (ZÁDOR-RADOS 1943, 188.) Legújabbban az Érsekújváron élő B. Mánya Ágnes foglalkozott a 19. századi Pozsony építészetével. Szerinte az id. Feigler Ignác legjelentősebb alkotásának tekintett Szent László-templom és a hozzá szervesen kapcsolódó kórház és szegényház 1830-31-ben épült, s az épületegyüttest sokan a mai Szlovákia egyik legjelentősebb klasszicista műemlékeként emlegetik. (B. MÁNYA 2015, 127.)

⁷⁵ PÁLMÁNY 2005, 338.

⁷⁶ SAMARJAY 1887, 14. ; vö. GYŐRI 1911, 88.

⁷⁷ A nyilvánvaló összefüggésekre már az egykorú sajtó is rámutatott. Ld. erről pl. a *Honderü* fentebb említett beszámolóját. Hond 1845. sept. 30. (II. félév 13.) 259.

⁷⁸ Pozsony reformkori monográfiájának számításai szerint az 1825 és 1848 között eltelt 23 év alatt összehívott 6 országgyűlés időtartama együttvéve 8 és $\frac{3}{4}$ évet tett ki. (SAS 1995, 7.)

⁷⁹ Fokozottan érvényesült ez az irányzat az utolsó rendi diéta tartama alatt, hiszen az egykori ingyen szállások árát a pozsonyi polgárok kétszeresen igyekeztek behajtani nemcsak a korábban szállásukért nem fizető követeken, hanem a városba tömegesen seregülő kísérőkön és érdeklődőkön, az egész országgyűlési közönségen is. (PD 1847. dec. 2. (II. félév 49. sz.) 1561.)

⁸⁰ GYŐRI 1911, 32.

⁸¹ SAMARJAY 1887, 14.

⁸² RAKOVSKY 1865, 66.

dött Magyarországon, a pesti, aradi és a pozsonyi. Bár ez az adat kissé módosításra szorul, hiszen a fejlett erdélyi szász városok közül Brassóban és Nagyszébenben is korábban jöttek létre (1835-ben, illetve 1841-ben) hasonló intézmények,⁸³ vitathatatlan, hogy a pozsonyi pénzügyintézet is az elsők között volt. A pozsonyi „várdombon” született id. Feigler több épületet is tervezett a városban. Szintén az ő tervei alapján, Hild József szakértő bírálói közreműködésével, építtette át a megye „*izletes corintheta stílusban*” a trinitáriusok egykori kolostorát a Szentháromság-templom mellett a vármegye székházának 1843-44-ben.⁸⁴ A pozsonyiak kedvenc kertvendéglőjének, a Vaskutacsának (Eisenbrünnel) a szállóépülete még 1828-ban készült el, hozzá 1830-ban „... *kényelmes fürdőház építtetett, azt kápolnával ellátván*,”⁸⁵ a nyári színikör pedig szintén 1830-ban.⁸⁶ A Stefánia árvaházat 1832-ban építteti meg a város.⁸⁷

A pozsonyi polgárság, a gyakori kifakadások ellenére, a több hónapig tartó országgyűlések idején a szálláshelyek kiadása, illetve a vendéglátásból származó bevételek révén jelentős vagyona tett szert. Az országgyűlések résztvevőinek és érdeklődőinek népes serege nem is titkolt fölháborodással nyugtázta az árak elképesztő emelkedését, a kalmárszellemű pozsonyi kereskedők és háztulajdonosok mohóságát a diéták tartama alatt.⁸⁸ A viszonylagos pénzhiány tette lehetővé a pozsonyiak számára a nagyobb szabású építkezéseket. A város jólétének csillogó bizonyítékai az ezekben

⁸³ JIRKOVSKY 1945, 23-25.; vö. EGRY 2002, 1264-1266.; EGRY 2009, 89-90.

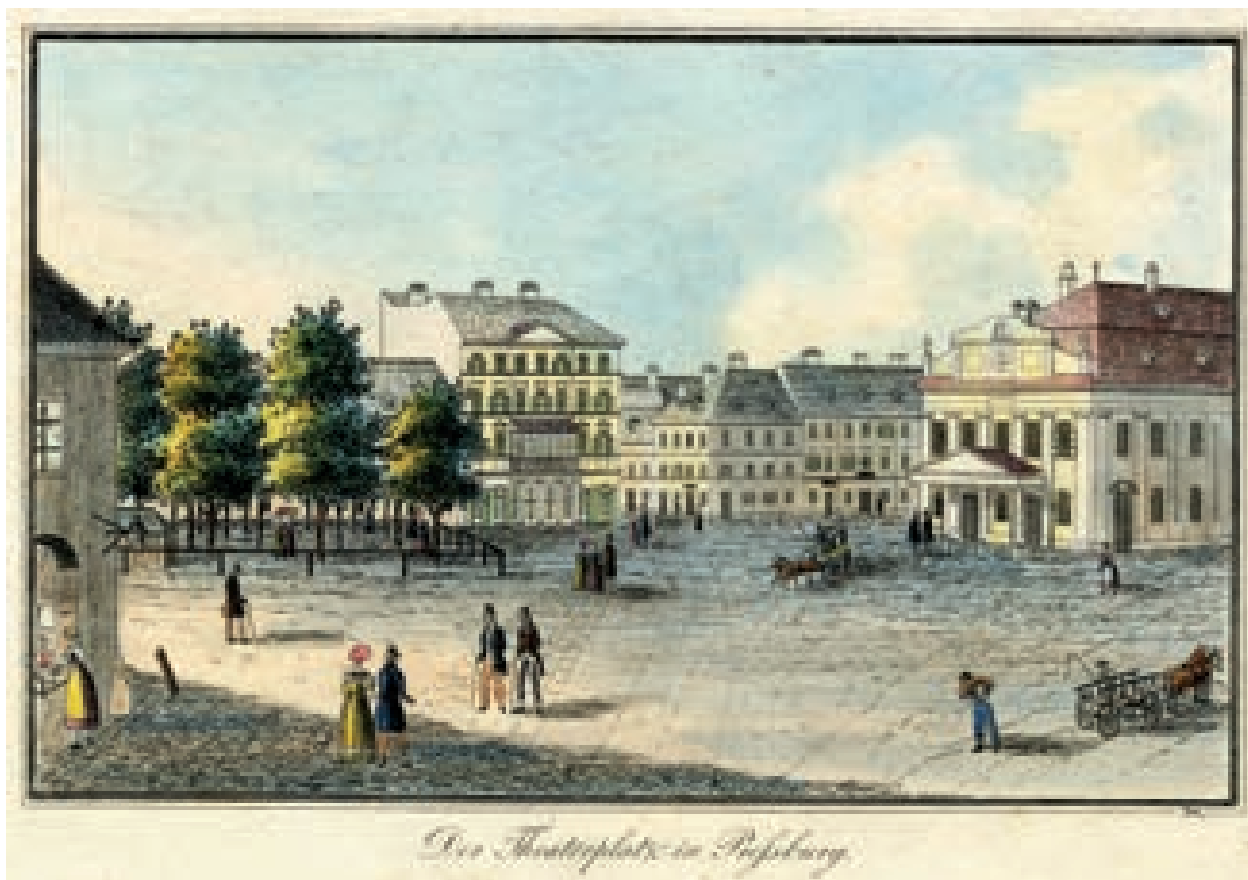
⁸⁴ LYKA 1981, 288.; ZÁDOR-RADOS 1943, 107., 186.; vö. RADOS 1958, 105. A formálódó megyei székház nagyszerű látványa lelkes hangú beszámolóra ihlette az *Életképek* pozsonyi levelezőjét: „*Városunk egyik főbb dísz leendő az ujonnan épülő megyeház, mely nemcsak tervezete nagyszerűségénél, de kivitele gyorsaságánál fogva is, mind Pozsony megye rendi nagylelkűségének, mind a munkálkodó választmány buzgalmánának és a munkás építész ügyességének méltó emlékeül magaslik.*” (Élk 1845. jan. 11. (2. sz.) 64-65. Ligety [?] 1844. dec. 29.-i pozsonyi levele.) A méltóságteljes megjelenésű épület homlokzatán olvasható az MDCCCXLIV évszám. (ORTVAY 2009 b, 23.)

⁸⁵ RAKOVSKY 1865, 66.

⁸⁶ ZÁDOR-RADOS 1943, 347., RAKOVSKY 1865, 51.

⁸⁷ LYKA 1981, 288.

⁸⁸ Egykorú közvélekedés szerint az országgyűlések idején a pozsonyi polgárok erősen visszaéltek előnyös helyzetükkel, kihasználva a városba tömegesen áramló honatyák, kísérőik és a nagyszámú érdeklődő kiszolgáltatott helyzetét. Igyekeztek minél gyorsabban meggazdagodni; szinte mindent a szokásosnál jóval drágábban adtak. Nem véletlen, hogy az utolsó pozsonyi országgyűlésről hosszú cikksorozatokban tájékoztató hazai politikai- és divatlapok tudósítói rendszeresen kikeltek a méregdrága árak ellen. Amint az egyik közlemény írója nemes egyszerűséggel fogalmaz: „*Pozsonban minden drága.*” ([VAHOT Imre], *Párhuzam a jelen pozsonyi és budapesti társasélet között*. PD 1847. dec. 9. (II. félév 50. sz.) 1592.) Az utolsó rendi országgyűlés idején az ingyenes szállások kötelezettsége ugyan megszűnt már, de a pozsonyi háziurak, az ún. „*Hausherr*”-ek igyekeztek kárpótolni magukat a korábbi évtizedekben elmaradt haszonért is. (VAHOT Imre, *Ogyt III*. PD 1847. dec. 2. (II. félév) 49.) 1561.) Vahot Imre cikksorozatának egy másik darabjában részletesen elemzi a „*drágaságcsinálók*” árfelhajtó tevékenységével szembeni heves tiltakozás főbb okait. Mint írja, „... *nincs ember Pozsonban, ki a rendkívüli drágaság ellen panaszos szavát föl ne emelné.*” Egy megfelelően bútorozott szoba havi díja ugyanis 15-20 pengőforint, egy öl fa ára 35 váltóforint volt, míg egy font (0,56 kg) húsért 20 krajcárt kellett fizetni a Pozsonyba látogatóknak. A pozsonyi vendéglősök kihasználták kiváltságos helyzetüket, „*szemtelen, tulságos követelések*”-kel léptek föl. Szinte az egész városban nem akadt olyan vendéglő, amelyben elfogadható ár mellett jól lehetett lakni. Az egyik legelőkelőbbnek tartott vendéglőben, a Zöldfában például egy negyedfontnyi (140 gramm) húst tartalmazó ételért 36-50 krajcárt kértek, de ez ott a legolcsóbb ételek közé tartozott. A finomabb, kis adagnyi ételekért egy forintot is felszámítottak. (VAHOT Imre, *Ogyt II*. PD 1847. nov. 25. (II. félév 48.) 1530.) Amelyik politikai lap csak tehette, külön tudósítót küldött az országgyűlés tartamára Pozsonyba. A „*fontolva haladó*” „*új*” konzervatívok lapjának, a kormánypárti *Budapesti Híradónak* a szerkesztője, Szenvey József nem törte a fejét azon, hogy kit küldjön ki a diétán történetek krónikásának. Egyszerűen Pozsonyba tette át székhelyét, s pozsonyivá vált. Igen kimerítő országgyűlési tudósításokat közölt, *Pozsonyi hírfüzér* címmel. Ez az orgánum ugyancsak hasonló megállapításokat tett a drágaságot illetően. Beszámolója szerint egy fontnyi súlyú húsért szintén 20 krajcárt kellett kiadni, viszont egy öl fa a tudósítójuk tapasztalata szerint „*csupán*” 34 Ft volt. Egy viszonylag elfogadható szoba havonkénti ára ugyanakkor a jól értesült hírforrás helyszínen szerzett benyomásai alapján 40 és 50 forint között mozgott. (BH 147. nov. 11. (694. sz.) (*Pozs. hírf.*) 325.) A lap szellőztette meg ugyanakkor azt a hírt, hogy az országgyűlés előtt a jó kereset reményében mintegy ötszáz bécsi pincér helyezkedett el Pozsony vendéglőiben és kávéházaiban, akik a nálunk akkor még ismeretlen borraló Bécsben már jól bevált szokását igyekeztek a városban meghonosítani, nem csekély többletjövedelemre szert tette „*élelmességükkel*”. (*Pozs. hírf.* BH 1847. nov. 23. (701. sz.) 356.) Ha lehet, még lehangolóbb képet festett a szálláslehetőségek terén az országgyűlés alatt Pozsonyban uralkodó állapotokról az *Életképek*et színes és adat gazdag beszámolóival tájékoztató segédszerkesztő, Berecz Károly. Szerinte az akkori „*pozsonyi szállások a világ legrosszabb és a szemtelenség legdrágább*” szálláshelyei voltak. Úgy látta, hogy a pozsonyi „*sógorok*” a nagyobb bevétel reményében szinte minden kiadható odút, „*golyafészket*” igyekeztek kiadni – búsás áron – lakás gyanánt, a városba az országgyűlés tanácskozásainak megtekintése céljából özönlő érdeklődő honpolgároknak. Kiemelte, hogy némelyik élelmes pozsonyi polgár nem átalotta hitvány szobáját havi 35-40 pengő forintért kínálni, noha annak tisztességes ára rendes körülmények között csupán 5 forint lehetett volna. A pozsonyi „*spiszbürgerek*” bőven kárpótolták tehát magukat a korábbi évtizedek során elvesztett haszonért. Az utolsó országgyűlés során szinte minden városi polgár: „*szobáúr; vendéglős, kávé, varga, szabó ... egész az utolsó hírforrás gyerkőczig*” alaposan megszedte magát az ország sorsáért aggódó látogatók rovására. (Berecz Károly, *Pozs. hir*. I. Élk 1848. dec. 5. (23. sz.) 731.)

9. kép. A pozsonyi Színház tér és a Promenád

az évtizedekben keletkezett új épületek, így például a már említetteken kívül a híres Zöldfa-fogadó,⁸⁹ a Duna soron és Pozsony belső részein emelt paloták, épületek.⁹⁰ Az építkezési láz azonban leginkább a bérházépítés terén jelentkezett, melynek mesterei a klasszicizmus évtizedeiben a már többször említett idősebb Feigler Ignác, valamint Dankó Antal és hasonnevű fia voltak. A reformkori Pozsonynak a tulajdonképpeni patinás történelmi belvárostól kijebb eső, a déli városfalon túli városrészében, az úgynevezett „belső külvárosban” húzták fel a legtöbb biedermeier épületet, melyeknek legnagyobb része már emeletes volt.

A városba látogató idegeneket és az ország dolgai iránt érdeklődő, s ezért a diétára Pozsonyba felutazó fiatal jurátusokat egyaránt megragadta az ősi város megkapó szépsége és utcáinak a pestihez képest ragyogó tisztasága.⁹¹ Bár az óriás léptekkel fejlődő iker főváros a reformkor végére úgyszólván minden tekintetben lehagyta az országgyűléseknek helyet adó Pozsonyt, a jótékony intézetek létesítése terén viszont e „nemzetiellen és magyartalan jellemű” határszéli város messze megelőzte a fiatal, magyarosodó Pest-Budát. Joggal dicsérte a nem minden tehetség nélküli író, Pompéry János⁹² az ősi város „emberszerető kebelével” megáldott német polgárságát, amely annyi üdvös intézetet alapított és tartott fenn. Áldozatos munkájuk gyümölcseként ugyanis egymás után

⁸⁹ Az eredetileg egyemeletes vendéglőt akkori tulajdonosa, Lőw János megrendelésére íj. Feigler Ignác 1844-1846-ban építette át, klasszicista stílusban, két emeletet húzva rá. (CMOREJ-GAŽO 1991, 203.)

⁹⁰ A mai történelmi városmag többemeletes bérházait id. Feigler Ignác, az egykori dévényi kőfaragók leszármazottja, a klasszicizmus és biedermeier századának egyik legjelentősebb és legtermékenyebb pozsonyi építész tervezte és építette a 19. század első felében. (B. MÁNYA 2015, 125-127.)

⁹¹ BÚSBACH 1898-1899, I. 44.

⁹² Pompéry János (1819-1884) ügyvéd, 1848/49. kormánytisztviselő, író, újságíró, ogy. képv. MTA lev. tag. (SZINNYEI 1891-1914, X. 1380-1384. h.)

jött létre a városban a kiseddóvó és árvagyermek-intézet, a süketnéma intézet, valamint a kórházak.⁹³ Pozsony városában már évszázadok óta jól szervezett egészségügyi ellátó rendszer működött. A népjóléti intézmények terén a határszéli település gazdagabb múltra tekinthetett vissza minden más magyar városnál.⁹⁴ A reformkor kimagasló tudósa, a magyar statisztika egyik első művelője,

Fényes Elek, máig is nélkülözhetetlen, Magyarország reformkori állapotát bemutató egyik alapművében, Pozsonyról írva, külön kiemeli a városban működő „jóltevő intézetek”-et. Részletesen taglalja a szegényeket és elesetteket felkaroló intézményeket.⁹⁵ Az első a Szent László által Magyarországra behívott Szent Antal-rend alapította szegényház, a katolikus polgárok ápolására szánt úgynevezett Polgárápolóház (Bürgerspital) vagy polgári ispotály, amelynek elődje még a 11. század végén jött létre.⁹⁶ A Lazaret néven ismert, másként a „*Sínylődők háza*”-nak is nevezett aggápoló intézetet, melyben pozsonyi illetékességű, szegény, elesett és fizetéképtelen egyéneket gondoztak, a 17. században alapították a pozsonyi polgárok.⁹⁷ Az irgalmas barátok kórházát Szelepcsényi György esztergomi érsek 1669-ben létesítette. Vallásbeli különbség nélkül minden beteget gyógyítottak és ápoltak benne. Szent Erzsébet apácái középkori alapítású kórházukban évente 300-400 női beteget láttak el. A reformkor évtizedeiben létezett még az evangélikus, beteg cselédek és mesteremberek számára fenntartott intézet, a szegények intézete, az evangélikus házi szegényeket támogató intézet, a „*szabad művészek és nyelvtanítók egyesülete, árvák's özvegyek felsegállítására*”, valamint a zsidók számára alapított kórház is, amelyet még a 18. század elején hoztak létre.⁹⁸

Már a század elején született országleírások, így Schwartner Márton és Magda Pál munkái is, elismeréssel adóztak a többségében német származású polgárság kulturáltságának és szorgalmának. Kevesen tudják, hogy Magyarországon az első állandó kőszínház Pozsonyban épült föl.⁹⁹ Az 1776-ban létesült úgynevezett „rendi színház” ugyan magyar mágnások, főként gróf Csáky György kezdeményezésére valósult meg, de a pazar klasszicizáló rokokó épületben zömmel német színtársulatok léptek föl. Mégis, ez az épület volt hazánk első állandó kőszínház épülete!¹⁰⁰

Egyes jó szemű, tapasztaltabb újságírók azonban már kritikusabban tekintettek az egykori fővárosra. Szemet szűrt nekik a gyönyörű fekvésű ősi város megannyi hiányossága. A pompás, szépen gondozott és parkosított pozsonyi liget, a városi polgárság kedvenc hétvégi sétálóhelye helyenként gondozatlannak tűnt, ahol sok volt a mocsaras, csalitos rész, szúnyogok hada által sűrűn látogatva. Figyelmüket nem kerülhette el, hogy Pozsonyban az építkezések rendetlenül, vad összeviszszaságban történtek, az utcák meglehetősen szűkek és girbegurbák, gyakoriak voltak a kátyúk és a göröngyök. Ezeken az utcákon feltűnően sok gazdátlanul kóborló kutyát lehetett látni. Felrótták a város vezetésének, hogy a koronázási városnak, az országgyűlés e régi székhelyének rendezésére, szépítésére, csinosítására, kényelmesebbé tételére nemigen fordítottak gondot.¹⁰¹

Egy korabeli magyar enciklopédia szerint a városban 1839 körül 700 mágnás és nemes személy, továbbá jelentős számú értelmiségi réteg (honoráciorok), a még meglévő királyi hivataloknál al-

⁹³ Élk 1844. július 31. 149. A reformkorban már három kiseddóvó-intézettel büszkélkedhetett a koronázó város, így pl. a virágvölgyi (Blumenthal) külvárosban lévő és a zsidó közösséget szolgáló intézményekkel. (Yole [Pompéry János]: *Pozs. lev. XI*. Élk 1844. I. 9. 428-429.) Az 1830-40-es évektől létező izraelita kiseddóvó volt a város első óvodája.

⁹⁴ BOROVSZKY 1895, 381.

⁹⁵ FÉNYES 1837, 437.; vö. BOROVSZKY 1895, 372. és 381.

⁹⁶ ORTVAY 2009 a, 125. Noha a 19. század elején súlyos anyagi helyzetbe került, a helyi polgárság összefogásával és jelentős áldozatai révén végül 1830-ban sikerült megmenteni és újjászervezni az intézményt. (BOROVSZKY 1895, 381.)

⁹⁷ BENYOVSZKY 2003, 72.

⁹⁸ BOROVSZKY 1895, 381-382.

⁹⁹ Ezzel a polgárosult Pozsony messze megelőzte a többi magyar várost, amely a 19. század során állandó kőszínházat hívott életre a két magyar hazában. Kolozsvárt 1821-ben, Miskolcon 1823-ban, Füreden 1831-ben, Pesten pedig 1837-ben lett kőből épített állandó hajléka Tháliának. A pesti német színház ugyan ezeknél még korábban épült (1812), sőt a budai, Kempelen Farkas tervei alapján a korábbi karmelita kolostor épületében létesült Várszínház építési ideje (1787) csupán alig egy évtizeddel ugyan, de mégis elmaradt a pozsonyi teátrum megépítésétől.

¹⁰⁰ Miként Benyovszky Károly, a neves pozsonyi színháztörténész csípősen megjegyzi, az első pozsonyi színházat „*magyar mágnások építették, magyar pénzen, a német Muzsa számára*.” (BENYOVSZKY 1928, 8.)

¹⁰¹ BH 1847. nov. 21. (700. sz.) 350.; RPD 1843. júl. 27. (8. sz.) 251. h.

kalmazásban lévő és nyugállományú tisztviselő, illetve katonatiszt lakott.¹⁰² Ez elsősorban az olcsó megélhetésnek és a szórakozási lehetőségeknek volt köszönhető. Bécs vonzó közelsége is hatással volt a jómódú hivatalnokok és értelmiségiek letelepedésére. A magyar főnemesség azonban szívesebben időzött már Pesten vagy Budán, illetve – korábbi hagyományait folytatva – Bécsben. A helyben maradtak pedig mindennapi érintkezéseikben nem egy esetben készségesen átvették az uralkodó többségi nemzet, a német nyelvét.¹⁰³ A határszéli város lakói ugyanis az egykorú megfigyelők szerint nemcsak nem beszéltek, de még csak nem is értették – vagy nem akarták megérteni – az államalkotók magyar beszédét.¹⁰⁴ Bármennyire is elkápráztatta gyönyörű fekvésével és szép ligeteivel „Pozson”, a nagy várakozással kísért politikai küzdelmek színhelye, az országgyűlésre a városba özönlő nemességet és népes kíséretét, valamint a számos érdeklődőt, keserűen kellett szembeülnie a rideg valósággal: az egykori főváros korántsem magyar. *„Magyar embert – vallja be, kijózanodva a pest-budai gyors magyarosodás látványos eredményei által elkápráztatott levelező –, itt még nem igen értenek meg tolmács nélkül.”* Egykorú – talán túlzottan borúlátó – politikusi vélekedés szerint Pozsonyban, mivel a város túlságosan közel esik Bécshez, *„a magyar elem legkésőbbben fogja magát megfészkelni.”*¹⁰⁵ A város német polgárságát Kerkápoly István első alispán, Zala vármegye követe az 1843/44-es diétán egyenesen azzal vádolta meg, hogy a magyar nyelv iránt ellenszenvvel viseltetik.¹⁰⁶

Pozsony népessége a 19. század 40-es éveiben – a nagyrészt zsidók által lakott külvárossal, Váraljával (Schlossberg) együtt – minden bizonnyal már elérte a 40 ezret.¹⁰⁷ Jelentős intézményei ellené-

¹⁰² KÖZHASZNU ESMERETEK TÁRA 1839, IX. (1833) 480-481. Idézi: TÓTH 2001, 75. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a nyugalmazott tisztviselők száma az 1825-ben felbecsült nyolcszázhoz képest erősen leapadt. Legalábbis ezt állította a *Pesti Divatlap* egyik pozsonyi levelezője. Vélekedése szerint ugyanis az országgyűlések erősen visszafogták, lelassították a város gyarapodását. A kötelező elszállásolás terhe és a diétákkal mindig együtt járó drágaság – mint írja –, érezhetően lecsökkentette a „nyugpénzesek” számát, s közülük számosan hagyták el Pozsonyt. (Ligety [?] tudósítása Pozsonyból. Élk 1845. jan. 11. (2. sz.) 64.)

¹⁰³ BÚSBACH 1898-1899, II. 44.

¹⁰⁴ Lásd erről Székely Józsefnek, az utolsó rendi országgyűlés ifjúsága vezetőjének tudósítását: *Ogyt V. PD 1847. dec. 23. (II. félév 52. sz.) 1653.*

¹⁰⁵ Baráthi Huszár Károly (1803-1889) Nógrád vm.-i követ véleménye az 1843-44. évi ogy.-en a városi reformmal kapcsolatos törvénytervezet Pozsony városa körül felszínre került vitája során hangzott el. (CZOCH 2005, 298.; PÁLMÁNY 2011, I. 953.) Ha már Huszár Károly nógrádi követ kifakadásáról szót ejtettünk Pozsony és általában a nagy múltú szabad királyi városok lakosságának német beágyazottsága kapcsán, szükségét érezzük ezzel kapcsolatban, hogy föllevenítsük a kor ismert költőjének, a szintén nógrádi Lisznyai Damó Kálmánnak az 1843-44-es diétát búcsúztató alkalmi költeménye néhány jellemző sorát is. (*Bucsúdalok Pozsonytól.* Élk 1844. szept. 25. (II. félév 13. sz.) 406.) Annál is inkább, mert a vers egyes sorai egybecsengenek a fent említett deputátus Pozsony határváros idegen (német) voltát bizonygató kijelentésével:

*„Isten hozzád Pozsony, te bájvidék!
De e' hazának mostoha fia!
Pedig hányszor szentelte föl helyed
Nagy nemzetünnepekkel Hunnia.
Ős népedtől mi csábitott el így?
Hogy nem magyar vagy, szólj, mi az oka?
Mikor mondhatjuk honfikéj között:
Hogy már Pozsony nem Bécsnek csarnoka!”*

Az ogy.-en Lisznyai Kálmán (1823-1863) Kubinyi Ferenc és Huszár Károly követek irnokaként vett részt. Ugyanakkor a losonci, pozsonyi és eperjesi kollégiumokban végzett jogászként 1843. febr. 28-tól a Kir. Táblán Szerencsy István személynök oldalán jurátus is volt; jogi gyakorlatát a diéta otléte miatt csak Pozsonyban folytathatta. (SZILÁGYI 2001, 30-31.; GERGELY-HAUSEL-PÁLMÁNY 2002, 103-105.) Ezzel szemben a lassú, fokozatos, de korántsem erőszakos magyarosítást szorgalmazó tollforgatók – ha szkeptikusak is voltak a tényleges eredményt illetően –, bármilyen csekély változásra fölfigyeltek, ami elmozdulást jelenthetett a német nyelv kizárólagosságával szemben. Minden olyan törekvést megemlítettek és lelkesen támogattak, amely a magyar nyelv terjedését elősegíthette a német városban. Örömmel nyugtázták, ha a polgárság körében divattá vált a magyar nyelv tanulása, s *„gyermekeiknek főtanulmánya”* lett anyanyelvünk. Felfigyeltek arra is, és jó jelnek vélték a magyarrá válás felé vezető úton, ha a német polgárleányok magyar főkötőkben pompáztak. (BH 1847. nov. 30. (705. sz.) 377.; Élk 1845. jún. 7. (23. sz.) 749.)

¹⁰⁶ CZOCH 2005, 302.; vö. *Magyarországi Közgyűlések naplója a tekintetes Karoknál és Rendeknél.* Pozsony 1844. 155. Kerkápoly István (1789-1848) pápai ref. kollégiumi, győri és pozsonyi kir. akadémia után 1812-ben ügyvéd, 1834-48: alispán, az 1830. évi ogy.-en is Zala vm. követe. (PÁLMÁNY 2011, I. 983-984.)

¹⁰⁷ SAS 1995, 13. Fényes Elek 1847-ben ugyan még csak 37. 255 főre teszi a város lakosságát, külvárosával, Váraljával együtt (FÉNYES 1847, II. 118.), Pozsony népessége 1851-re meghaladta már a 42 ezret. (TÓTH 2001, 74.) A reformkori Pozsony népességéről ld. még: TÓTH 2000, 155.

re a várost a kortársak az országgyűlésen kívül mégis „egy, gyakran emlékezetben forgó halotti mumia”-nak tekintették, melybe „csak hálalni jár” a lélek.¹⁰⁸ Értékelték ugyan páratlanul szép fekvését, de túlságosan is nyugalmas, csendes, sőt unalmas városkának tartották. Pest erőteljes fejlődésével összehasonlítva a pozsonyi változásokat, ebben volt is némi igazság. (Az igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy az 1840-es évek közepétől Pozsony is ígéretes fejlődésen ment keresztül.) Ez a helyzet azonban az országgyűlések idejére merőben megváltozott. A több hónapig, sőt néhány esetben évekig eltartó diéták időszakában Pozsony is előnyös átalakuláson ment keresztül: az átmeneti székvárosban az önbizalomtól duzzadó magyar nemzet képviselőit láthatta az idelátogató, a politika iránt érdeklődő kívülálló szemtanú.

A lüktetően pergő magyar életritmushoz és életfelfogáshoz szokott külső szemlélő számára talán álmosnak, unalmasnak és csendesnek tűnő város életébe 1847 késő őszen jó értelemben vett pezsgést hozott a rendi Magyarország teljes politikai elitjének és népes kíséretüknek a megjelenése. Miként erre az országgyűlés megkezdéséről szóló egykorú lelkes hangú tudósítás is beszámolt, az idegen szellemű várost csendes aléltóságából hirtelen fölébresztette a magyarság „három színű zászlóinak lobogása”. A korábbi egyhangúság állapotát a „legelevenebb társaséleti mozgalom” váltotta fel. Egy lelkes beszámoló, érdekes hasonlattal élve, egyenesen a természet tavaszi ébredéséhez hasonlította a nemrég megnyílt országgyűlés hatására megváltozott kisvárosi légkört. A derűs szellemi tavaszt, a nemzeti megújulás tavaszát, a túlfűtött honfiúi lelkesültség lázában égő cikkíró szerint ténylegesen a diéta, tágabb értelemben „... az öszpontosult nemzet pezsgő, forrongó élete...”¹⁰⁹ idézte elő. November 11-ét, az országgyűlés megnyitásának „nagy napját” a magyar nemzet „tökéletes diadala”-ként ünnepelte az egykorú sajtó. A reformkor mintegy két és fél évtizedet felölelő, korábban soha nem tapasztalt kulturális pezsgést és politikai lendületet hozó időszakának csúcspontját jelentő 1848-hoz érve a nemzet ugyanis, bízva saját erejében, hazafias lelkesedéssel átitatott büszkeséggel és magabiztosan tekintett a jövőbe.

A városlakók túlnyomó részét kitevő német ajkúak mellett a diéta 8 hónapig elnyúló tanácskozásai során a magyar elem is nagyobb arányban jelent meg Pozsonyban. A határszéli középváros lakosságának döntő többsége – miként erről már említés történt –, a reformkorban német volt, sőt akkor még a szlovákok aránya is jelentősen meghaladta a magyarokét.¹¹⁰ A diéta időtartamára azonban a máskülönben csendes és nyugodt határváros népessége átmenetileg mintegy 20 %-kal megnövekedett. Az álmos légkörű városba az ország keleti és déli területeiről az országgyűlés szín-

10. kép Búsbach Péter (1827-1905) arcképe

¹⁰⁸ RPD 1842. aug. 11. (64. sz.) 596.

¹⁰⁹ PD 1847. nov. 18. (II. félév 47. sz.) 1495. (Vahot Imre írása az *Ogyt* című cikksorozat I. részében.)

¹¹⁰ Az egymásnak sokszor ellentmondó, nehezen ellenőrizhető statisztikai adatok alapján Pozsony népessége 1830-ban, Ferenc császár koronázásának évében, a vele már egybeépült, de közigazgatásilag különálló Várhegygel és Váraljával együtt mintegy harmincezer főre tehető. A teljes lakosságnak csupán 7,5%-a volt magyar (abszolút számban mindössze 2250 lélek), míg a szlovákok aránya 18% (5400 lélek), a zsidóké pedig 11,5% (3450 fő) volt. A lakosság abszolút többségét (53%-át) a németek tették ki. Számuk csaknem 16 ezer volt (15 900). (VARSÁNYI 1996, 433.)

helyére, a helyben lakók közé magyar nemesek és értelmiségi ifjak ezrei érkeztek.¹¹¹ A pozsonyiak emlékezete szerint soha annyi idegen nem érkezett még az országgyűlésre, mint az 1847. november 12-től ülésező sorsdöntő hongyűlésre.¹¹² Szabad szemmel is érzékelhető volt a változás; a város lakossága mintha kicserélődött volna. A zömmel német település átmenetileg magyar jellegűvé vált: „Pozsonban most nagyban uralkodik a magyarság, közhelyeken átalán véve magyar szót hallasz, magyar embereket látsz” – írja az egyik szemtanú.¹¹³ A nagy érdeklődéssel várt országgyűlés egy másik, kevésbé ismert látogatója, a fiatal ügyvédjelölt Búsbach Péter, kinek egyik levelét is közzé tesszük a pozsonyi március forrásai közt, szintén így láttatta a hongyűlés hatására megváltozott patinás város arculatát. „Megérkezésünk után – írja – néhány nap mulva Pozsony kikelt magából, a rendes Pozsony megszűnt létezni; utcákon, sétatereken, vendéglőkben kávéházakban a jövevények lettek urakká; a merre járt-kelt az ember, mindenütt magyar nyelv, magyar szokás, magyar viselet, magyar tempó.”¹¹⁴ A magyar mágnások jelenléte is szembeötlő volt. „Pozson jelenleg csak úgy fénylik az aranyos és ezüstös arisztokrátiától”¹¹⁵ – olvashatjuk a korábban említett „helyszíni beszámolóban.” A *Budapesti Híradó* krónikása is hasonlóan lelkes, elragadtatott hangon próbálta tudósításában érzékeltetni a város lakói elé táruló pompás látványt, amellyel a nádorválasztással egybekötött diéta ünnepélyes megnyitójára felvonult mágnások kápráztatták el őket: „Az utcák hemzsegnek a népségtől, a gazdag diszöltönyök, fényes főuri fogatok, deli huszárokkal csinos formaruhákban, egymást váltva érdekes vegyületű látványt nyújtanak.”¹¹⁶ Néhány héttel korábban, a diéta ünnepélyes megnyitása alkalmával, a Hefele Menyhért udvari építész által tervezett pompás primási palotában tisztelegtek a magyar karok és rendek a királyi pár, valamint a királyi főhercegek előtt, s a magyar főnemesek akkor ugyancsak kitétek magukért. „Az oligarchiai és arisztokratai magyar ruhák rendkívüli fény[é]től szinte kápráztott a szem, melly egy pillanatra milliokat érő kincset láthatott e pompában tündöklenni.”¹¹⁷ Jelentős átalakulás volt ez akkor egy olyan német jellegű városban, „mellynek magyarosodása még pólyákban hever.”¹¹⁸ Egyes becslések szerint a városba érkező, részben pusztán a látványosság kedvéért érdeklődő, részben az ország jövőbeni sorsának alakulását figyelemmel kísérő, illetve a törvényhozás folyamatában közreműködő személyek együttes létszáma elérte, sőt meg is haladhatta a 4000-et.¹¹⁹ Természetesen a Joseph Graf Sedlnitzky vezetése alatt álló osztrák titkosrendőrség (Polizeihofstelle) informátorai, a besúgók is elvegyültek az országgyűlésre látogató magyar arisztokraták, nemesek, a hazai politikai történések iránt érdeklődő polgárok és értelmiségi ifjak közé. Ezeknek az alkalmazott besúgóknak a száma azonban nem volt túlságosan magas,

¹¹¹ SAS 1995, 7.; vö. Tóth Árpád már idézett tanulmányának ide vonatkozó részével. (TÓTH 2000, 156.)

¹¹² A *Budapesti Híradó* pozsonyi tudósítója a diéta hivatalos megnyitásának napján keltezett beszámolójában olvasóit erről így tájékoztatta: „Alig volt még országgyűlés, mellyen annyi vendéget fogadott volna kebelében Pozsony, mint jelenleg. A mult hét folytán, százankint érkeztek minden nap gőzösökön és kocsikon. Egész Pozsony csupa élet, valódi perpetuum mobile; a kávéházak, vendéglők stb. éjjel nappal tömvek vendégekkel ...” BH (Pozs. hírf.) 1847. nov. 11. (694. sz.) 325.; ld. még erről: BH (Pozs. hírf.) 1847. nov. 21. (700. sz.) 350.

¹¹³ [VAHOT Imre?], *Párhuzam a jelen pozsoni és budapesti társasélet között*. PD 1847. dec. 9. 1593. (Budapesti szemle rov.)

¹¹⁴ Búsbach Péter (1827-1905) életrajza a levélnél. BÚSBACH 1898-1899, I. 44-45.

¹¹⁵ [VAHOT Imre], *Párhuzam a jelen pozsoni és budapesti [!] társasélet között*. PD 1847. dec. 9. (II. félév 50. sz.) 1593.

¹¹⁶ BH 1847. nov. 21. (700. sz.) 350.

¹¹⁷ PD 1847. nov. 18. 1496. Hasonlóan lelkes elragadtatással emlékezik vissza naplójában a magyar arisztokrácia fényűzően pazar megjelenésére Csapó Ida (1807-1856), Nemeskéri Kiss Pálnak (1799-1863), Fiume városának és a Magyar Tengeremlék kormányzójának a felesége, aki pedig eléggé hozzá volt már szokva hasonló főúri hivalkodásokhoz. „Képzletben még most is előttem áll a palatinus-választás a primási palota nagy termében” – írja Csapó Ida –, majd így folytatja: „milyen fény, milyen pompa! Aranybrokát öltönyök, színes bársony, drága prémek, ékkövek ritkán egyesült mennyiségben!” (TAGYOSI CSAPÓ é. n. [1904?] 31. Fontos hivatali tisztséget betöltő férje egyébként nem vett részt az utolsó rendi országgyűlésen, noha megjelent Pozsonyban, mert már előre eltökölte magában, hogy lemond állásáról. (Uo.)

¹¹⁸ Élk 1845. jún. 7. (I. félév 23. sz.) 749. (Ligety [?] pozsonyi tudósítása.)

¹¹⁹ BH (Pozs. hírf. rov.), 1848. jan. 15. (726. sz.) 14. A tudósító számításai szerint az országgyűlésre érkező „urak” együttes száma mintegy 2500 fő volt, közöttük becslése alapján 1000 volt az országgyűlési ifjak létszáma. Ehhez a számhoz hozzáadva a legszerényebb számítás szerint legalább 1500 főnyi cselédséget is, jött ki a 4000-es szám, ami a város akkori lakosságának több mint 10 %-át tette ki. Nézetünk szerint azonban a lap levelezője kissé alábecsülte a Pozsonyba látogató idegenek számát. Ugyanis már az előző, 1843-44-ki reformországgyűlés ünnepélyes berekesztése után is „ötezer ember elköltözéséről” írt a pozsonyi német nyelvű *Pannonia* 1844. nov. 16-án megjelent számában. (KUMLIK 1908, 116.)

összlétszámukat a legújabb kutatások 100 és 150 közöttire teszik. Ehhez a számhoz járult még a titkosrendőrségen belül megszervezett úgynevezett országgyűlési titkosszolgálat 30-40 alkalmazottja. Feladatuk volt az országgyűlés eseményeinek a figyelemmel kísérése; a tájékoztató személyek „vigyázó szemeiket” (de legfőképpen füleiket) Pozsonyra, azon belül az országgyűlés színhelyül szolgáló egykori magyar kamarai épületre vetették. A pozsonyi diéta üléseinek és a háttérben zajló fejleményeknek megszemplélése, elmélyült tanulmányozása volt a feladatuk. A Leopold Ferstl irányítása alatt működő országgyűlési titkosszolgálatnak két tagozata volt. Az egyik részleg informátorai az országgyűlés alsó- és felsőtábla nyilvános üléseiről készítettek alapos és kimerítő beszámolókat, míg a másiknak a feladata az ellenzéki követek, a kávéházak, a „gyanús” idegenek, és – ami most témánk szempontjából a legfontosabb – az országgyűlési ifjúság megfigyelése volt.¹²⁰

A két nép, a magyar és a német eltérő vérmérséklete minduntalan kiütkezött az átmeneti székvárosban. Az életvidám, hevesebb és zajosabb magyar és a szelídebb, mérsékeltőbb, visszahúzó-dóbb német gondolkodás és viselkedés tetten érhető volt az utcákon ugyanúgy, mint a különböző szórakozóhelyeken, vendéglőkben.¹²¹ De nem volt ez másként az előző országgyűlések alkalmával sem. Az 1843/44. évi diétáról a *Pesti Divatlap* olvasóit lenyűgöző elevenséggel tájékoztató Vahot Imre így ír a közvélemény által feszült érdeklődéssel kísért hongyülés színhelyének megváltozott légköréről: „Pozsony’ szelleme országgyűlésen kívül sok tekintetben kisvárosias ’s németes, azonban országgyűléskor az e’ miatt összesereglettek nem csak nagyvárosias alakot öltenek reá, de egy részben magyarrá is teszik azt, a’ német elem ugyan mennyiségre nézve ekkor is nyomatékosabb itt, de azért csak olly szerepet játszik országgyűlés alatt mint egy nagy tövises bokor, mellynek sűrű lombjai közt a’ magyar rózsák... büszkén, ... feltűnően virítanak”.¹²² Az eredetileg szlovák, nemesi származású, de magyar érzelmű, saját elhatározásából öntudatos magyarrá vált Vahot a két nép egymástól teljesen különböző lelki alkatával magyarázza, hogy az országgyűlések idejére rendszeresen sokkal eleve-nebbé vált, a korábban megszokotthoz képest, a város élete. Úgy látja, hogy míg a jövevény magyarok „nyiltan, elevenen, vidáman társalognak, bőkezűleg szórják a’ pénzt, élveznek, ’s szellemileg is munkálódnak; addig a’ pozsonyiak’ nagyobb része mint a’ szirmait becsukó virág, magába vonultan, az országgyűlésiektől elkülönözve, álmosan édegel ... magányos házi körükben.”¹²³ Az utolsó rendi országgyűlés kezdeteiről tájékoztató *Budapesti Hiradó* tudósítója pedig valóságos nemzetkarakterológiai megállapításokat tesz, midőn arról ír, hogy a mostani diéta „nyújt olly tükröt, melly ... az összes magyar életet központosítva egész meztelenségében adja vissza.” Ugyanis, aki az ősi városba látogat, megismerheti a sajátos magyar jellemet, a Pozsonyban akkor lépten-nyomon hallható különböző magyar tájszólásokat, a „nemzeti tulajdonokat”, szembesülhet az ősi szokásokkal. Megnyugtató érzéssel tölti el a cikk íróját, hogy a törvényhozás színhelyén „törzsökös magyarok közt” lehet. S hogy milyen az igazi magyar lelkület? Véleménye szerint „a magyarnak egyik fő jellemvonása a fesztelenség”, továbbá „a kedélyes társaság, folytonos vig kedv, mégis mindig setét arcz, meg a poharak melletti komoly szónoklatok ...”¹²⁴

A Pozsonyban időző országgyűlési ifjakat, „Magyarország ifjúságának színe-javá”-t, ráadásul mély eszmei rokonság, szoros lelki és szellemi kötelékek fűzték egymáshoz. Jóban-rosszban ösz-

¹²⁰ PAJKOSSY 2004, 342-344.

¹²¹ A nemzetünket jól ismerő, előkelő és befolyásos ismeretségei révén igen tájékozott angol író, Julia Pardoe (1806-1862), aki 1839-40-ben hónapokat töltött Magyarországon, 1840-ben megjelent könyvében érdekes összehasonlítást tett a német és a magyar nép egymástól eltérő lelki alkata és nemzeti vonásai között. Úgy látta, hogy a németek „tartózkodóak, egyszerűek és határozottak”, szemben a nemzetük múltjára és szabadságára büszke „tüzes” magyarokkal, akik megvetik „a kereskedői foglalkozást” és a „harciatlan viselkedést”. A németek – Pardoe szerint – a magyarok között is megőrizték eredeti nemzeti sajátosságait. Azonban, míg a magyarok feltétlen tiszteletet éreznek a „németek általános jelleme és tehetsége iránt”, a németek lépten-nyomon éreztetik velük kulturális felsőbbrendűségüket, s gúnyos megvetéssel közönségesen csak „betyár” és „csikós” jelzőkkel illetik őket. (PARDOE 2015, II. 27.) Más helyütt, a magyar és az ír nemzeti karakter között felfedezhető hasonlóságról értekezve, a magyarságra jellemző tulajdonságok között a következő jellemvonásokat emeli ki: „nemes lélek és nyitott szív, bátor vakmerőség és buzgó lovagiasság”. (PARDOE 2015, I. 193.)

¹²² Vahot Imre, *Pozsonyi képek IV.* Különbőség Pozsony és Pozsony közt. RPD 1843. júl. 13. 113. h.

¹²³ Uo. 114.

¹²⁴ BH 1847. nov. 30. (705. sz.) 377.

szertartottak, szoros, áldozatkész barátságban, „*békességes egyetértésben*” éltek.¹²⁵ Lényegében „*egy nagy családot*” alkottak, melynek tagjai őszintén szerették egymást. „*Kedély, eszményiség és tűz volt az akkori ifjúságban.*”¹²⁶ Egymásért akár tűzbe is képesek lettek volna menni, nem csoda tehát, hogy a komolyan átélte „*pajtáság*”, melyhez a bőségesen fogyasztott bor és a kártya társult, sok esetben „*kicsapongást*” és egyéb „*pajkos eseményt*” eredményezett. Érthető tehát, hogy noha a jurátusok a pozsonyi német polgárság körében némi tekintélyt is kivívtak maguknak, csoportos, nagy tömegű megjelenésükkel és verekedéseikkel, sokkal inkább félelmet keltettek bennük.¹²⁷

De a társasági életnek a korábbi időszakhoz mérten viszonylagos megélnkülése ellenére is találkozzunk fanyalgó megnyilatkozásokkal az egykorú sajtóban. Székely József a *Pesti Divatlap Országgyűlési tárogató* című, az utolsó pozsonyi diéta kezdeteiről, az országgyűlés városában történt érdekesebb eseményekről beszámoló rovatában a pozsonyi társasági élet egyhangúságát teszi szóvá. Azon kesereg, hogy az „*nem bír azon élénkséggel, minővel egy fővárosban kellene bírnia*”.¹²⁸ A Vahot Imre által szerkesztett, „*tisztán magyar szellemű divatlap*”, amely nagy gondot fordított a közönség igényeinek kielégítésére, a pozsonyi országgyűlés alatt a város társas életéről is átfogó képet rajzol. Az országgyűlésről beszámoló cikksorozat egy néhány héttel későbbi tudósításában egy másik helyszíni tudósító szintén a pozsonyi társadalmi élet hiányosságait, szürke egyhangúságát teszi szóvá, és amelyet, főként a pezsgő pesti társasági élettel összehasonlítva, meglehetősen sivárnak tart. Hiányolja a városban a sajátosan magyar színezetű kultúrát, a „*magyar típusú*” társasági életet. Léteztek ugyan Pozsonyban az országgyűlési tartama alatt szalonok, kávéházak, olvasóköri, 1837-től volt már a városnak kaszinója is, de az egyes társadalmi osztályok Széchenyi által megálmodott egyesülését nagyban akadályozta a diéta székhelyének német jellege. A főrangúakat inkább a közeli birodalmi főváros vonzotta, míg a magyar köznemességet és honoráciorokat a német polgársággal szembeni idegenség tartotta vissza a közös szórakozástól, a közös társasági élet élvezetétől. A Pesten már megszokott magyar nyelvű színházi előadásokat is nélkülözniük kellett a honatyáknak és az őket kísérő fiatalságnak, hiszen a törvényhozás városában nem volt állandó magyar színházi társulat. Joggal méltatlankodik emiatt a beszámoló írója, hiszen úgy látja, hogy „*Európában egyedül a magyar törvényhozónak kell hazájában idegen színészet csarnokába szorulnia*.” Így tehát a városba ezrével áramló magyarság jobb híján a társadalmi térről magánkörökbe kényszerül visszavonulni, ha nem akar unatkozni. Közéleg azonban a „*vigalomszak*”, a farsangi bálók ideje, ettől a társasági élet fölpezsdülését várja a cikk írója.¹²⁹

A sajátos kettősséget találóan érzékeltette tudósításában Vahot Imre, aki az iker-fővárost és Pozsonyt egyaránt kitűnően ismerte. Az országgyűlés időtartama alatt ugyanis több hétig a városban tartózkodva, külön rovatban, az „*országgyűlést érdeklő iratai*”-ban rendszeresen beszámolt a népszerű divatlapban a diéta legfrissebb fejleményeiről, illetve általában az átmeneti fővárosban történekről. Szóvá tette, mennyire rendellenes állapot, hogy az országgyűlés ideje alatt két fővárosa van az országnak. Szerinte ez az „*abnormis*” helyzet hovatovább tarthatatlanná vált, hiszen a két város életének megszokott rendjét felbolygatja a diéta Pozsonyban tartása. Véleménye szerint a nagy múltú határ menti városnak „*a mostani mozgalmas országgyűlési élet miatt csak jelene van, de jövője nincs*”. Mert igaz ugyan, hogy az ország figyelme átmenetileg most ösztönösen is Pozsony felé fordul, a nemzet szíve mégis csak a középpontban lévő Pest városában dobog.

Sajnálattal állapítja meg Vahot, hogy Pozsonyban a kelletténél csekélyebb az érdeklődés a diétán történekekkel kapcsolatosan.¹³⁰ Ennek okát részben abban látja, hogy a Mihály utcai Országházban

¹²⁵ DEGRÉ 1883, I. 71., 74.

¹²⁶ DEGRÉ 1883, I. 90.

¹²⁷ NAGY 1931, 48.

¹²⁸ SZ[ÉKELY József], *Ogyt IV.* PD 1847. dec. 9. (II. félév 50. sz.) 1598.

¹²⁹ KOLMÁR József, *Ogyt VI.* PD 1848. jan. 1. (1. sz.) 24-25.

¹³⁰ Az éles szemű megfigyelők szerint a város lakóit közömbösen hagyta, egyáltalán nem villanyozta föl a törvényalkotás folyamata. A pozsonyiak a tanácskozásokkal nem törődtek, a törvényalkotó honatyákra ferde szemmel néztek, „*mert a' zöldség a piaczon miat-*

a tanácskozó termek szűkek és kényelmetlenek, s ezért azokban nagy a hőség. A fő gondot azonban szerinte az jelentette, hogy Pozsonyban nem volt számottevő magyarul értő, a politika iránt érdeklődő polgárság: hiányzott a közvélemény éberén figyelő tekintete. A határszéli koronázó város német polgársága feltűnő közömbösséget tanúsított az országgyűlés eseményei, általában az ország dolgai iránt. Pesten azonban minden adva volt, a városban óriási volt a kíváncsiság az országgyűlési újdonságok iránt. A legkisebb országgyűlési hír is felvillanyozta a kulturális és politikai vezető szerepét az ország életében immár visszavonhatatlanul megszilárdító iker-főváros lakosságát. A diéta idejére átmenetileg megifjodott ugyan Pozsony, a patinás öreg város, „*a' becsületes békés polgárok csöndes városa*”,¹³¹ de inkább már csak a múltja élte. A nagyra hivatott nemzet kinötte egykori fővárosát, az országgyűlés számára már súlyos teherteret.¹³² A magyar nyelvet értő polgárság és nemesség hiányában a törvényhozásnak természetes hallgatósága Pozsonyban nem lehetett.¹³³

Egy óriási, s a magyar történetírásban eddig még kellően nem értékelt előnye mégis volt a konzervatív Pozsonynak Pesttel szemben. Pest-Budának, s a pesti ifjúságnak nem volt közvetlen befolyásolási lehetősége a törvényhozás menetére.¹³⁴ Annak ellenére sem, hogy – miként erre egyik pozsonyi levelének nemzeti hevületű és lírai szépségű soraiban Pompéry János rámutatott – ott „*a' nemzeti élet forr*” – t, s a városban „*a' művészet és ipar illatdús virágait egybefűzve*” láthatta a kor magyarja.¹³⁵ Sokkal több kilátása volt erre a diéta idejére az ország összes vármegyéjéből összeseregülő, az országgyűlés tanácskozó termeiben jelenlévő pozsonyi ifjúságnak. A nemzeti közemlékzetben legendás magasságokba emelt pesti Pilvax kávéház jogász törzsközönségének terméketlen politikálgatása és az ott gyülekező, majd onnan kirajzó ifjak tüntetése csupán halvány visszhangja lehetett a pozsonyi ifjak közvetlenül a törvényhozás menetét is befolyásoló hasonló jellegű megmozdulásainak. A nagy távolság miatt egyenes ráhatásuk a dolgok menetére, a történelmi események befolyásolására nemigen volt.¹³⁶ Ezzel szemben 1848. márc. 15-én délelőtt a bátor és heves véré, mindenre elszánt pozsonyi ifjak százai hajóra szállva, tevékenyen kivették részüket a bécsi forradalom győzelmében, s az egykorú beszámolók szerint is jelentős szerepük volt a gyűlölt bécsi polgármester, Ignaz Czapka menesztésében.¹³⁷

tuk drágult”. (PULSZKY 1845, 604.) Ezzel szemben a magyar társadalom jelentős része feszült várakozással tekintett az országgyűlés színhelyére, várva az onnan kiszivárgó híreket.

¹³¹ YOLE [POMPÉRY János], *Pozs. lev. XXVII*. Élk 1844. szept. 18. (II. félév 12. sz.) 414.

¹³² Ld. Tóth Árpád id. tanulmányát: TÓTH 2013, 373.

¹³³ CSENGERY 1870, II. 206.

¹³⁴ Fontos megjegyezni, hogy a határszéli Pozsony országgyűlési ifjúsága és az ország szívében, szellemi központjában élő pesti ifjak között az 1847-48-i országgyűlés időtartama alatt mindvégig szoros kapcsolat állt fenn. Már csak azon okból is, hogy a pozsonyi és pesti radikális márciusi ifjak nagyjából ugyanazon szellemi közegből indultak, elveik, eszmerendszerük és politikai irányultságuk is lényegében azonos volt. A pesti irodalmi csoportosulás, a „Tízek Társasága” és a „pilvaxisták”, vagyis az ún. „középponti ifjúság” körül szerveződő értelmiségi társulás tagjai azonban, a nagyobbik és idősebbik testvér jogán megpróbálták befolyást, sőt olykor nyomást is gyakorolni leveleikkel a pozsonyi országgyűlésen tartózkodó (eszme)társaikra. (Erre utalnak Székely József *Pesti Divatlapban* megjelent, 1847. dec. 2-án keltezett tudósításának a következő mondatai: „*Mult hetekben kapott az országgyűlési fiatalság a pesti ifjúságtól egy gyönyörűen szerkesztett levelet, mellyben a többek közt ez mondatik: »a mai korban elvtelennek lenni annyi, mint a középidőkben eretneknek«.* – *A pozsoni ifjúság jobb része rég felfogta ez állítás valóságát s nemes irányban törekszik erejét kifejteni.*” (Ogyt IV. PD 1847. dec. 9. (II. félév 50. sz.) 1589.) A pozsonyi ifjúság egyik elismert szellemi vezetője, Székely József szerint egyébként a pozsonyiak jó szívvel fogadták a pestiek levélbeli üzenetét. Miként arra Székely *Országgyűlési tárogató* c. cikksorozata néhány héttel később megjelent egyik folytatásában rámutatott, igen fontosnak tartották a folytonos szellemi érintkezést az egész ország fiatalsága között. Olyasféle kapcsolat képe lebeghetett a szemük előtt, mint amilyen az erdélyi és a magyarországi ifjúság között alakult ki az 1832/36-os országgyűlésen. ([SZÉKELY József], *Ogyt VIII*. PD 1848. jan. 30. (5. sz.) 155.)

¹³⁵ YOLE [POMPÉRY János], *Pozs. lev. XXV*. Élk 1844. aug. 28. (II. félév 9. sz.) 288.

¹³⁶ Pálmány Béla megfogalmazása szerint a Pilvax közjogi szereppel nem bírt, tényleges politikai szerepe pedig a Kossuthék által Pozsonyból irányított Ellenzéki Kört is beleértve, a jobb vendéglői közönségek politikálása volt csupán. Március 15-én, Pesten a főbb politikuskok közül csak a családi okokból Csongrád vármegyei követé meg nem választott Klauzál Gábor tartózkodott. (Pálmány Béla szóbeli megjegyzése.) Ezúton is szeretnék köszönetet mondani neki sok értékes és hasznos észrevételéért, önzetlen, baráti segítségéért.

¹³⁷ PD 1848. márc. 21. (13. sz.) 373. Az országgyűlési ifjak néhányszáz fős csoportja, miként erről Dobos János református lelkész általunk most leközlésre kerülő leveléből is kiviláglik, az országgyűlés mindkét háza által megválasztott ún. monstre deputáció után, külön hajóval utazott Bécsbe. Egyrészt barátkozni kívántak a bécsi diáksággal, másrészt pedig azzal a nem is igen titkolt szándékkal, hogy segítséget nyújtsanak nekik gyűlölt polgármesterüktől megszabadulni. (SPLÉNYI 1984, II. 6-7.) Korántsem szeretnénk ezzel természetesen Kossuth Lajos elévülhetetlen érdemeit csökkenteni, aki 1848. március 3-án, a pozsonyi országgyűlésen elmondott

11. kép. Magyar jurátus küldöttség ünneplése Bécsben 1848. március 15-én

Az országgyűlési ifjúságot a korábbi törvényhozási időszakokban gyakran kárhoztatták – többnyire jogosan – féktelen, sokszor durva, faragatlan viselkedése és dorbézolásai miatt. A nyugodtabb, kényelmesebb, kiegyensúlyozottabb életritmushoz szokott pozsonyi polgárságot szinte naponta botránkoztatott meg túlzásba vitt, „lángszenvédéllyel” folytatott kicsapongásaikkal, mértéktelen italozásaikkal, mulatozásaikkal. Még az ifjakkal szemben máskülönben kellő türelmet és megértést tanúsító Pompéry János is hevesen ostromozta az 1843/44-es országgyűlés idején „*a' hon reménységé*”-nek tartott „*ifju nemzedéket*” a Vaskutacskánál történt botránnyos viselkedése és véres verekedésbe torkolló duhajkodása miatt. Ezért, – mint megjegyezte – a békés pozsonyi polgár méltán vélhette úgy, hogy a magyar ifjak minden rendnek halálos ellenségei, s megerősödött körükben „*azon balitélet, hogy a' magyar ifju jelleme vadság, 's eleme rendetlenség.*”¹³⁸ Pompéry mélyen elítélte a garázdálkodó ifjakat, akik elfeledték nemes hivatásukat, a komoly ismeretszerzést, mely a haza fölemelése érdekében nagyobb alázatot és szellemi önművelést követelt meg tőlük. Szintén nagyobb szellemi erőfeszítésre próbálta ösztönözni az „eleven” és „életrevaló” jurátusokat a *Pesti Divatlap* szerkesztője, Vahot Imre is. Magyar lapok és könyvek olvasására, költemények szavalá-

beszédével, amelyben alkotmányt követelt a Habsburg Birodalom másik felének is, nagyban hozzájárult a március 13-i bécsi forradalom győzelméhez. Kossuthot a birodalmi fővárosban óriási lelkesedéssel, valóságos messiásként fogadták. Az egykorú sajtóhírek arról számoltak be, hogy „szinte az imádásig” szerették őt a bécsiek. (PD 1848. márc. 19. (12. sz.) 366.) Március 15-én, a pesti forradalom kitörésének napján a magyar országgyűlés küldöttségével Bécsben tartózkodó Kossuth ott szinte a hatalom korlátlan ura volt. Bármit megtehetett volna. Miként azt egy jelen lévő joggyakornok visszaemlékezésében némi túlzással írja, a Duna vizét is kihordathatta volna a medréről a bécsi néppel. Sőt, a kedvéért még a Burgot is lerombolta volna a magyar politikus egyetlen intésére. (PASKAY 1885, 61.)

¹³⁸ YOLE [POMPÉRY János], *Pozs. lev. XXV.* Élk 1844. aug. 28. (II. félév 9. sz.) 288.

sára, továbbá arra biztatta őket, hogy kellően képezzék magukat. Megfelelő tudásra, önképzésre ugyanis nagy szükségük van – bizonygatta –, hogy a törvényhozás pályájára sokoldalú készséggel lépve föl, hivatásuknak meg tudjanak felelni.¹³⁹ De ez még önmagában nem elég, fejtette ki néhány évvel korábban az ügyvédi vizsgáik letétele után önelégülten babérjaikon ülő ifjakkal szembeni szigorú elvárásait Vahot. További elmélyült tanulásra ösztönözte őket.¹⁴⁰ Erre az utolsó rendi országgyűlésen meg is teremtette a kedvező feltételeket a pozsonyi országgyűlési ifjúság, amennyiben hosszas előkészületek után, 1848. jan. 16-án megnyitották olvasó körüket. Az ifjak egyesülete az alapszabályok szerint teljesen politikamentes volt. Céljaik között szerepelt az olvasás, társalgás és a nyelvtanulás, röviden a sokoldalú önképzés és a szellemi pallérozódás.¹⁴¹ Az önművelés elősegítésére a kölcsönkönyvtár rendelkezésre álló könyvei mellett az olvasókörbe magyar, német és francia lapokat járattak. A kör nyelvmestere az elképzelések szerint hetente háromszor francia nyelvleckék tartását ígérte az ifjaknak, francia lapokból tartott felolvasásokkal színesítve azt.¹⁴² Az ifjúság olvasó körének felolvasó és szavaló estjein a pozsonyi jurátus ifjak olyan kiválóságai tűntek föl és szerepeltek sikerrel, mint Székely József, Lauka Gusztáv és Szarvady Frigyes.¹⁴³ Ezen kívül szegényebb sorsú társaik támogatására segélypénztárt is hoztak létre. A zömmel szabadelvű beállítottságú és lángoló hazafiságú ifjakkal szemben általában megértést tanúsító, némileg talán elfogult beszámolók szerint az utolsó pozsonyi diéta ifjúsága már korántsem volt olyan zabolátlan, jóval szerényebben és felelősségteljesebben viselkedett, mint elődei. A korábbi országgyűlésekhez viszonyítva már ritkábban érte őket az a vád, hogy a közügyekkel foglalkozó tanácskozásokat „illetlen zajongással vagy pajzánkodással” háborgatják. Az 1847/48-as reformországgyűlés ifjúsága már nagyobb műveltségről tett tanúbizonyosságot, tisztességtudóan, s a hatalommal szemben méltányosabban viselkedett. Igyekeztek megfékezni és kiközösíteni maguk közül a szilajabbakat, hogy ezáltal elejét vegyék annak, hogy általuk az egész országgyűlési ifjúság jó hírnevét az ország és a külföld előtt „szennyes úton hurczoltassék meg.”¹⁴⁴

A pozsonyi jurátusok azonban nem csupán előszóban hirdették a szabadság általuk szentnek hitt igéit. Nemcsak a forradalmi indulatok szításában jeleskedtek a város mozgalmas márciusi napjaiban. Amikor a szeretett haza igényelte segítségüket, az első hívó szóra jelentkeztek, hogy akár fiatal életük föláldozása révén is megvédjék a forradalom vívmányait. Gr. Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. május 16-án közzétett felhívása után, a fenyegető nemzetiségi mozgalmak hatására ugyanis hamarosan megkezdődött az első tíz honvéd zászlóalj megalakítása. Augusztusra már mintegy 9500 főre szaporodott az önkéntes sereg létszáma. Kossuth vészjelzésére – „veszélyben a haza” – a tanult ifjúság tömegesen tódult a sorozó bizottságok elé, hogy tettükkel példát szolgáltatassanak a földműves és iparos ifjaknak a haza védelmezése terén.¹⁴⁵ Az első honvéd zászlóaljakban kimagaslóan magas volt a jurátus ifjúság aránya. Zászlóaljként az önkéntesek számának nagyjából 8-15%-át

¹³⁹ VAHOT Imre, *Ogyt III.* PD 1847. dec. 2. (II. félév 49. sz.) 1562.

¹⁴⁰ VAHOT Imre: *Pozson.* RPD 1842. aug. 11. (64. sz.) 596. Ebben a cikkében többek között a következő óhaját fogalmazta meg a lapszerkesztő: „– Vajha ifjuságunk a' nemzeti üléseken és journal-olvasáson kívül, gyakran szív- és értelemképző könyveket is forgatna kezében, hogy így ne csak a' könnyen szerezhető nemesi és ügyvédi oklevelekkel, de alapos, valódi tudománnyal, 's állandó becsülettel fölfegyverkezve léphetne be, a' törvényhozó lovagi rend' jobbainak ékes sorába.” Nem vívott ki magának nagy rokonszenvet a jurátusok körében Vahot, aki ekkor Kossuth *Pesti Hírlapjának* volt politikai tudósítója, s az országgyűlés ideje alatt rendszeresen beszámolt a karok és rendek tanácskozásairól. Ríportjaiban azonban nem csupán az aktuális politikai eseményekről számolt be, hanem egyik cikkében kíméletlen őszinteséggel le is rántotta a leplet a Hollinger kávéházban folytatott kártyázásokról és tivornyákról. Az ott tanyázó ifjaknak ugyanakkor azt tanácsolta, hogy a kávéház látogatása helyett inkább olvassanak, művelődjenek, látogassák az önképzőkört. Ezért az országgyűlés rakoncátlan ifjúsága csaknem kidobta a kávéházba betérő „hunczut” újságíróit. (*Jurátusok tanyája.* Huszadik Század 1911. dec. Online történelmi folyóirat. (<http://www.huszadikszazad.hu/print.php?id=7790&mode=article>) (letöltés: 2016. ápr. 25.)

¹⁴¹ BEREZ Károly, *Pozs. hír.* Élk 1848. jan. 30. (5. sz.) 151.

¹⁴² [SZÉKELY József], *Ogyt VIII.* PD 1848. jan. 30. (5. sz.) 153.

¹⁴³ BEREZ Károly, *Pozs. hír.* Élk 1848. jan. 30. (5. sz.) 151-153.

¹⁴⁴ BH 1848. jan. 2. (724. sz.) 7.

¹⁴⁵ BÚSBACH 1898-1899, I. 59.

tette ki az értelmiség,¹⁴⁶ de egyes visszaemlékezők szerint arányuk esetenként a 30%-ot is elérhette.¹⁴⁷ Ezekből a fiatal joghallgatókból, jurátusokból, egyéb értelmiségi elemekből, akik 1848 nyarán, főként a lázadó délvidéki szerbek elleni hadjáratokban, már kellő harci tapasztalatokra tettek szert, kerültek ki nagyobbrészt az új honvéd zászlóaljok tisztjei az ősz során.¹⁴⁸ A pozsonyi országgyűlési ifjúság említett vezéregyéniségei közül a legradikálisabb Székely József századosként érte meg a világosi fegyverletételt.¹⁴⁹ Egykori *Pesti Divatlap*-béli munkatársának, Kolmár Józsefnek, fegyveres részvételéről a szabadságharcban nem sokat tudunk. Szinnyi József tudni véli, hogy 1848 nyarán egykori iskolatársa, Noszlopy Gáspár hívására elvállalta ugyan Somogy megye főjegyzőségét, de inkább Noszlopy kicsiny szabadcsapatához csatlakozva fegyvert fogott, s a dunántúli megyékben vonulgatva kísérelte meg a dunai záróvonalon való átjutást. Székely jurátustársa, Búsbach Péter (Pető) szintén kapitányként, 1849. augusztus 15-én Facsetnél esett fogságba.¹⁵⁰ A nála négy évvel idősebb, jómódú középnyemes családból származó Bezerédy Elek, kinek tárgyilagos, szigorúan a tényekre szorítkozó levelét elsőként közöljük pozsonyi forrásaink között, nemzetőrként több dunántúli ütközetben is részt vett.¹⁵¹

A POZSONYI MÁRCIUSI NAPOK AZ EGYKORI RÉSZTVEVŐK VISSZAEMLEKEZÉSEINEK ÉS AZ EGYKORÚ TÖRTÉNETI FELDOLGOZÁSOKNAK A TÜKRÉBEN

Míg a pesti forradalom kirobbantóinak és diadalra juttatóinak, az áldott emlékű „márciusi ifjak”-nak nevét és tetteit följegyezték és megőrkítették,¹⁵² addig a pozsonyi események hősei zömmel névtelenek maradtak. Nagyszerű fellángolásukat, az utolsó rendi országgyűlésen kulcsszerepet játszó Kossuth tevékenységének dokumentumait sajtó alá rendező Barta István találó kifejezése szerint „*nekilendülésüket*” elhomályosította a „Fiatal Magyarország” mozgalma köré csoportosuló társaság forradalmi tüze, remek helyzetfölismerése és gyors cselekvése. Korábban ez még nem volt ilyen egyértelmű. Pozsony történetének monográfusa, Győri Vilmos 1911-ben lelkesülten még úgy fogalmazott, hogy míg 1526-tól a nemzeti törekvésekkel szembeni Habsburg politika fontos támasza és kiinduló pontja volt a fővárossá és koronázási székhellyé előlépett egykori határváros, „*a nagy reformkorszakban Pozsony lett az újjászületés bölcsője.*”¹⁵³

A szepesi szász, „cipszer” származású (eredetileg Halbschuh) Irányi Dániel (1822-1892), aki a liberálisok radikálisabb szárnyához tartozott, majd a márciusi fiatalok csoportjának egyik tagjaként

¹⁴⁶ HERMANN é. n. [2009], 87. Degré Alajos a Földváry Lajos által Pesten szervezett önkéntes nemzetőr zászlóalj negyedik századának kapitányaként 1848 augusztusában került ki Óbecsére, ahol részt vett a lázadó szerbek elleni harcokban. Emlékiratában megemlíti, hogy a zászlóaljba jelentkező fiatalok között található volt „... *ügyvéd, hivatalnok, jurátus, a helytartótanács minden fogalmazói és gyakornokai, fiatal birtokos kereskedő.*” (DEGRÉ 1883 II. 50.) A saját századában is „*igen sok művelt és derék fiu*” szolgált, így pl. megemlíti hadnagyát, Kölcsey Kálmánt (1825-1849) (Uo. 61.), Kölcsey Ferenc unokaöccsét, aki a délvidéki harcok után a komáromi várórséghez került, s Újszőnyénél hősi halált halt. (BONA 1998, 298.)

¹⁴⁷ Búsbach Péter, egyik jurátus levélírónk, önkéntesként az elsők között jelentkezett az újonnan létesített egyik honvédszászlóalj, a pécsi székhelyű 8. honvédszászlóalj állományába. Ebbe a zászlóaljba Baranya, Tolna, Somogy és Bács-Bodrog megye fiataljait sorozták. A tolnai illetékességű Búsbachot a 3-ik századba osztották be. Egykorú, 1848. júl. 13-án, Pécsen keltezett naplójának tanúsága szerint a század állományának „*legalább is egy harmada magasabb műveltségű, magasabb iskolákat végzett ifjakból, sőt helylyel-közzel köztisztviselői állást, megyei esküdtséget, megyei tiszti jegyzőséget elfoglalt fiatalaságból*” tevődött össze. (BÚSBACH 1898-1899, I. 62. /II. rész. Szabadságharc és forradalom. Napló./)

¹⁴⁸ HERMANN é. n. [2009], 87.

¹⁴⁹ Székely 1848 szeptemberétől hadnagy volt a Zrínyi önkéntes, októbertől pedig a 35. Zrínyi honvédszászlóaljban. Harcolt Jellačić serege ellen. 1849. febr. 8-án főhadnaggyá, majd febr. 11-én századossá léptették elő. (BONA 1988, 581.)

¹⁵⁰ Uo. 141.

¹⁵¹ PALATINUS 1911, I. 114.

¹⁵² A millennium évében, 2000-ben jelentette meg a Magyar Nemzeti Múzeum, Körmöczi Katalin szerkesztésében, csaknem 600 oldalas, igényes kiadványát, méltó emléket állítva a pesti forradalomban kulcsszerepet játszó ismert és már csaknem elfeledett értelmiségi ifjaknak. (KÖRMÖCZI 2000)

¹⁵³ GYŐRI 1911, 91. Idézi: VARSÁNYI 1996, 438.

a pesti forradalom tevékeny résztvevője volt, szintén valóban, jelentőségének megfelelően értékelte Pozsony szerepét a forradalmi átalakulásban. A magyar forradalom és szabadságharc történetét összefoglaló, 1859-ben megjelent könyvében, „*a magyar negyvennyolc első önéletrajza*”-ban, amely eredetileg franciául jelent meg, meggyőződéssel állította, hogy „*a magyar ujjaszületés legfőbb színtere*” Pozsony volt. Annak ellenére, hogy a városban nem voltak olyan jelentős tömegeket megmozgató tüntetések, mint az iker-fővárosban, Pest-Budán. Irányi érzékeltette azt a hatalmas nyomást, amely az országgyűlési ifjúság – és kisebb részben a pozsonyi német polgárság – részéről nehezedett az országgyűlés tagjaira március közepén. Úgy látta, hogy a pozsonyi tömegmegmozdulások döntő hatással voltak az események alakulására. Szerinte az utolsó rendi országgyűlés színhelyén, Pozsony városában, ahová még aznap éjszaka megérkezett a 13-i bécsi fölkelés híre, csaknem forradalom tört ki a császárvárosban történt események hatására.¹⁵⁴ A nádor, István főherceg, legalábbis ettől óvta az uralkodót, amikor tanácsolta neki a magyar országgyűlés követeléseinek teljesítését. A kérések elutasítása szerinte az országban minden bizonnyal anarchiát és a köztársaság kikiáltását eredményezhette volna. Fontosnak tartotta ehhez még hozzátenni a nádor, hogy meglátása szerint a bécsi események hatására annyira lázba jöttek a könnyen hevülő magyarok, hogy 14-én forradalom kitérésétől kellett tartani Pozsonyban.¹⁵⁵

Az ellenzéki arisztokraták közé tartozó fiatal szemtanú, báró Podmaniczky Frigyes (1824-1907), aki az 1847/48-i pozsonyi diéta felsőtáblájának tanácskozásain vett részt, már visszafogottabban láttatja a pozsonyi ifjúság megmozdulását. A pesti polgárságtól a „liberális báró” megtisztelő címet méltán kiérdemlő, jómódú evangélikus családból származó főnemes *Naplótöredékek* című emlékirataiban „*revolúció*”-nak tartja, és kihatását tekintve a pestivel egyenértékűnek ítéli a pozsonyi tömegmozgalmakat. Megemlékezik a Bécsből nagy diadallal hazaérkező országgyűlési küldöttség tiszteletére rendezett hatalmas fáklyásmenetről, a Kossuthot életető ifjúság általa nagyszerűnek tartott fáklyás zenéjéről, s a megérkezésük hírére, 17-én estére a városban elrendelt díszkivilágításról. Ugyanakkor csupán túlzó izgatók, s néhány, a kelleténél lelkesebb hazafi művének tartja a március 16-án éjjelre egybehívott népgyűlést.¹⁵⁶

A fiatal mágnás, Splény Béla báró (1819-1899), selmeci főkamaraai bányatiszt, tiszteletbeli ülnök, az 1847/48-i diétán a felsőház konzervatív párti képviselőinek sorait gyarapította. Hivatalos királyi meghívólevéllel (regalis) érkezett Pozsonyba, s az országgyűlés ünnepélyes megnyitóján is jelen volt. Emlékirata szerint a főrendi táblán rendszeresen megjelent, bár csupán egy alkalommal szólalt fel. Legkedvesebb időtöltése a határszéli városban mégis a „*Karok és Rendek üléseinek hallgatása*”, vagyis a rendi országgyűlés alsó táblájának tanácskozásain való részvétel volt. Amikor csak tehetett, az alsóház üléstermének karzatán, a mágnások számára fenntartott páholyban helyet foglalva, azokat minden alkalommal meglátogatta.¹⁵⁷

A bányákkal foglalkozó pénzügyminiszteri tanácsos már élete leszálló ágában kezdett hozzá élete eseményeinek megörökítéséhez. Emlékiratában a mérsékelt konzervatív arisztokrata a pozsonyi eseményekről, melyeknek részben ő is tevékeny részese volt, igen szűkszavúan emlékezik meg. Kormánypártisága ellenére önmagát nyíltan reformernek, a változások hívének tartotta, s saját bevallása szerint „*a haladás és reformok mellett*” lelkesedett. Némileg hatott rá is a kormány erős fogadkozása, hogy az összehívott diéta egy igazi reformországgyűlés lesz. A februári párizsi események, Lajos Fülöp elkergetése, a köztársaság kikiáltásáról és új, ideiglenes kormány alakításáról szóló, Franciaországból érkező hírek elkedvetlenítették. Ugyanakkor úgy érezte akkor Splény báró, hogy a magyarországi hangulat ennek ellenére sem volt még forradalminak nevezhető.

Gyökeresen megváltozott azonban a helyzet a március 13-i bécsi események hatására az ország-

¹⁵⁴ IRÁNYI- CHASSIN 1989, I. 136-138. és 147-148.

¹⁵⁵ Ld. István főherceg nádor Bécsben, 1848. március 17-én keltezett, V. Ferdinándnak írott levelét. (DEÁK é. n. [1943], 31-32.)

¹⁵⁶ PODMANICZKY 1984, 249-252.

¹⁵⁷ SPLÉNY 1984, I. köt. 587.

ban, így a határhoz igen közel fekvő Pozsonyban is. Egyéb egykorú beszámolókhöz, ekkortájt íródott levelekhez hasonlóan, ez az emlékirat is említést tesz arról, hogy már az első, Bécsből érkezett hírek hatására mindenki, „*liberális, conservatív, aulikus egyaránt*” nemzeti színű, veres, fehér, zöld kokárdát tűzött ki a ruhájára. Az Európa nagyvárosaiban egymást követő forradalmi megmozdulások már nem váltottak ki különösebb visszhangot környezetében, Splény emlékezete szerint. Az emlékirat megemlíti a bécsi mintára létrejött pozsonyi nemzetőrség megalakítását, amelybe a fiatal főnemes is belépett, sok más társával egyetemben. Mint nemzetőr, részt vett „*a pozsonyi alsóbbrendű polgárság*” elleni föllépésben. Saját szavai szerint ugyanis a városi csöcselék „*a forradalmat, melyben állítólag voltunk*”, a külvárosi zsidók fosztogatására akarta felhasználni, így akarván halászni a zavarosban.

Nagyobb lelkesedés nélkül és szenvtelenül, de tárgyyszerűen eleveníti fel emlékeit a nagy létszámú országgyűlési küldöttség bécsi útjáról, amely a Kossuth által szövegezett feliratot az uralkodóhoz vitte. Szintén beszámol a lelkes országgyűlési ifjúság által indított második delegáció sikeres útjáról és barátkozásáról a bécsi diáksággal, megemlítve azt is, hogy a pozsonyi ifjaknak oroszlánrésze volt abban, hogy a bécsiek gyűlölt polgármesterét, Ignaz Czapkát elzavarták.

Mint látjuk, a Pozsonyban sorjázó megmozdulásokat nem tekintette forradalomnak Splény. Ugyanakkor a fiatal főrend emlékezete szerint a vértelen, pesti, győztes március 15-i forradalomnak a híre sem keltett eleinte nagy visszhangot a pozsonyiak (értsd: az ott tanácskozó követek, de különösen a főnemesség) körében. Sokan ugyanis úgy gondolták, hogy az ott történtek nem gyakorolnak majd komoly befolyást a magyarországi politikai események menetére.

Joseph Andrew Blackwell¹⁵⁸, a magyarsággal rokonszenvező angol diplomata, hivatalos magyarországi küldetése idején, 1847-1848-ban tizenhét jelentést és huszonöt félhivatalos levelet írt Nagy-Britannia bécsi nagykövetéhez, Viscount Ponsonbyhoz. Az angol kormány ügynökeként küldött jelentéseiben részletes beszámolókat küldött felettesének az utolsó rendi diéta menetéről is. Pozsonyban keltezett jelentéseiben alapos elemzéseket nyújtott az országgyűlésen egymásnak feszülő konzervatív, illetve liberális törekvésekről. A sorsdöntő napokban a törvényhozás színhelyén tartózkodott ugyan, de a pesti eseményekre is rálátása volt. Jelentéseiben határozottan leszögezi, hogy „*a forradalom teljes*” és Magyarország ténylegesen független országgá vált,¹⁵⁹ noha a bécsi udvar nem ismeri el a forradalom tényét, mivel az vérontás nélkül zajlott le. A pozsonyi fejleményeket jóval enyhébb lefolyásúaknak ítéli meg a pesti megmozdulásokhoz képest, noha egy helyütt utal a heves és lobbanékony országgyűlési ifjak megnyilvánulásaira is.¹⁶⁰ Nem kerüli el a figyelmét az sem, hogy míg a pozsonyi nép megelégedett azzal, hogy a közhivatalokról csendben eltávolította a császári címert, érintetlenül hagyva rajtuk a sárga-fekete császári színeket, „*Pesten a császári címert letépték és az úttestre hajították*”, s néhány óra alatt minden középület ajtóit és kerítéseit nemzeti színűre mázolták.¹⁶¹

A most közreadásra kerülő levelek kevéssé vagy egyáltalán nem ismertek. Egy közülük évtizedekkel ezelőtt már leközlésre került, kettő pedig a szűk szakmai körök számára nem volt már teljesen ismeretlen. A levelek közül kettőt jurátus, illetve az országgyűlési ifjak közösségébe sorolható fiatal vetett papírra, de a másik kettőben is sok szó esik a harcias, forradalmi szellemű pozsonyi ifjak lázas tevékenységéről a márciusi napokban. Az 1848 március idusa környékén, Pozsonyban keltezett, illetve első kézből, megbízható politikus szemtanúk elbeszélése által szerzett friss ottani értesülések alapján született levelek együttes közreadásával az a szándékunk, hogy elégtételt szolgáltatassunk a mára már méltánytalanul elfeledett „*forró véru*”¹⁶² pozsonyi országgyűlési ifjaknak.

¹⁵⁸ Blackwell, Joseph Andrew (1798-1886) – brit diplomata, mo.-i ágens. Többször beutazta az országot, részt vett az 1843/44. és 1847/48. évi egy.-eken, jelentéseket írt a szabadságharcról.

¹⁵⁹ BLACKWELL 1989, 129.

¹⁶⁰ BLACKWELL 1989, 175.

¹⁶¹ Uo. 136-137.

¹⁶² DEGRÉ 1883, I. 68.

Szeretnénk igazolni e néhány dokumentum segítségével, hogy a pesti márciusi ifjúság tetteivel és harcos megmozdulásával párhuzamosan, ha nem is olyan hatásosan és eredményesen, de az ország akkori második legjelentősebb városában is teljesítették kötelességüket a helyi márciusi ifjak. Tetteikkel ők is hozzájárultak az elért márciusi vívmányokhoz, s méltán mondhatjuk, rájuk vonatkoztatva: „megcselekedték, amit megkövetelt a haza.” De ha stílszerűek akarunk lenni, nyugodtan idézhetjük a pozsonyi márciusi események sűrűjében – főként pennájával – forgolódo Lévay József hajdani jurátus egykorú, a városban keltezett sorait is: *„Nemzetünk régi bilincseinek lerázásán jelen voltunk s részt vettünk az idők nagyszerű mozgalmában a nélkül, hogy magunkat a szabadságra csak egy pillanatig is méltatlanoknak mutattuk volna!”*¹⁶³

Az 1848 március idusa táján, Pozsonyban íródott és a pozsonyi eseményekről hírt adó leveleket minden változtatás nélkül, eredeti helyesírás szerint, a nyilvánvaló helyesírási hibák meghagyásával közöljük. Csak az értelemzavaró hibákat küszöböltük ki, csupán a legvégső esetekben éltünk a központozás lehetőségével (pl. mondatzáró írásjelek esetében).

¹⁶³ LÉVAY 1848, 413.

[Pozsony, 1848.] március 14. délután 1 óra

BEZERÉDY ELEK¹ LEVELE ATYJÁHOZ, BEZERÉDY GYÖRGYHÖZ²

A bécsi forradalom hírére még aznap este forrongás tör ki Pozsonyban; a másnapi kerületi ülésen Kossuth csillapítja a Metternich kancellár bukásának hatására felizzott szenvedélyeket; Kossuth indítványozza: küldöttség keresse fel József nádort, és segítségét kérje a felirat azonnali Bécsbe juttatásához; követelése: teljes sajtószabadság, a honvédelem iránti választmány kiküldése, nemzeti gárda alakítása; a nádor mindenbe beleegyezik; Kossuth a szélsőbal ellen; Apponyi György lemondásának híre

Martius 14^{én} délután 1^{kor} [1848]

Kedves Uram Atyám! – Tegnap estve a lázadás itt is kiütőfélben volt. Estve 9 tájban számosan csoportozván a Sétatéren több szonoklatok után neki indultak az Országbiró³ ablakait bézuzandók ha több követek jelesen Hunkár⁴ csendesítő szavaival és kéréseivel ettüli el állásra reá nem bírja⁵ ezután az egész városba szét zalánbolva⁶ egészen mint Caesar írja barbari inconditum et trucem edere clamorem coeperunt⁷, minek hallása nem igen mozdithatta előre a Posonyiaknak kik ugy is tele aggodalmakkal 's rémuléssel, éjji álmait. – A liberalis követek egész éjjel együtt ülve tanakodtak 's több izben közibek menve csilapitni akartúk de mind hiába.[.] Regvel felé az esső kergette őket szét⁸ miután a Schlossbergi⁹ Zsidóságra reá ijesztve attol minden elzalogult kardokat visszavettek.¹⁰

Regvel kerületi Ülés tárgy királyi városok. Alig kezdi a Praesidium,¹¹ belép Kossuth 's a halgatóság halálcsendesége közt kezdi a bécsi eseményeket előszámlálni.[.] „Metternich megbukott” szavaknál egy az egész házat megrendítő taps tört ki. – „a sajtószabadság megadatott” erre fenhargon kitör a halgatóság „nekünk is, kiábálván.[.] Erre megrovólak fordul a halgatósághoz: A jelen pillanat felelőségének terhe minket illet nem önöket kiált a Galeriákhoz¹² mi azt tudjuk is akarjuk is viselni és önöktül követelni hogy ezt méltányolva illy kitörésektül tartózkodjanak. E tábla Önök nélkül is tudja kötelességét”.[.] Ez helyre állítván a csendet folytatja indítványát mit 3 részre oszt. 1^{ször} a Nádot tüsténti Ülés tartásra megkérni mert a feliratnak még ma Bécsbe kell menni, 2^{ször} Sajtószabadság 3^{ször} általjános Honvédelem iránt tüsténti választmány kiküldetése melly munkáját még ma vagy holnap adja bé miután az egész csak egy pár czikkből állhat¹³ miknek alapvonalait közli: Teljes Sajtószabadság Kiadó felelősége alatt a sajtó vétségeket a Jury¹⁴ a mult Országgyűlési Operatumokban¹⁵ projectált¹⁶ tervezet szerint ítélje.[.] Honvédelem: Nationalgarde¹⁷ alakittasson a Népkepviselet alapján. Az organisatiója¹⁸ hagyasson az egyes Municipiumokra.¹⁹ –

Leirhatatlan Sensatiót szült valódi remek beszédje. A Deputatióval²⁰ melly a Nádorhoz sietett annyi halgatóság és nép tódult ennek termeibe hogy pillanatra a dolog igen veszélyes szint öltött. Ö haluványon és remegve 's igen sotto voce²¹ mindenbe béegyezve csekély közremunkálását ajánlá.[.] Kér a Bécsi eseményeknek ne engedjenek tulnyomó hatást és délutáni 3ra a főrendeket egybehívja.

E közt a Rendeknél Madarász projectálja²²: Az Ország[gyűlés] permanensnek²³ nyilatkozzon ne Választmány de tüstént mondja ki a Sajtószabadságot és az Országgyűlési ifuságot tüstént fegyverkeztesse fel.²⁴ Ez azonban még a halgatóságot sem igen enthusiasmirozza²⁵ sőt igen érthetőleg kiáltott egy mellettem, halgass illyen olyan ezüst Kalánlopó.²⁶ – Pázmándy²⁷ a Sajtószabadságot és Népkepviseletet a felírásba befoglalni óhajtja. Széchenyi ki hangos pisszegések közt jött be egy igen derék a reform és anarchia közti külömbséget fejtegető és minden Kastakülombséget²⁸ örökre megszüntetni

kivánó beszédével sok tapsot aratott.²⁹ Végre Kossuth újra felkelt indítványának a szélső bal elleni védelmére és bátor igen keményen nyilatkozva a projectált³⁰ Commissariusok³¹ ellen hogy ő csak olly Ministeriumot ért melly a majoritás vesztével leköszönni tartozik azt Conclusumként³² kimondatja. –

Most irtóztató lárma és taps tör ki az egész házban[.] Apponyi³³ leköszönésének hire érkezett[.]³⁴ Sokan bünperbe idéztetni kiáltozzák de a lárma olly irtóztatós hogy már félóra olta nem hallani semmit[.] A Követek távoznak. –

E levelet melyet a Janitor³⁵ régi ismerősöm pulpitusánál³⁶ kezdtem Jezerniczky³⁷ végzem. Komáromból most jött a hir hogy ott már a National garde fel van állitva³⁸ a ledölt Kormány egyéninek Majlath³⁹ inclusive⁴⁰ bünperbe idézése és számos pontok melyek közt a ságnak Constitutiói⁴¹ felesketése a hadiadó megtagadása alatt instructióul⁴² adva.

Ma éjjel kivilágítás lessz – tán egyéb is.⁴³ Sietek az ülésbe. Zichy Pista⁴⁴ azon hirrel jön hogy a Katonáság felá[ll]⁴⁵ dobszó hallatszik.

kézcsofolásomal hálaadó fia Elek

¹ Bezeredy Elek (1823-1894) – Bezeredy György Veszprém megyei főjegyző és Szegedy Antónia fia. Középfokú tanulmányait a bécsi Theresianumban végezte, majd a bécsi egyetemen jogot hallgatott. Elméleti jogi tanulmányait befejezve, két évet joggyakorlaton (patvarián) bátyjánál, Bezeredy Lászlónál (1813-1871) töltött, aki ügyvéd, Vas vm. főjegyzője, az 1832/36-os egy.-en gr. Szapáry Sándor követe és az 1848/49-es egy. népképviselője volt. Jurátus lett Szerencsy István kir. személynök mellett 1844. febr. 29-én. (MNL OL Személynöki Levéltár O 80. Acta Juratorum. Jurátusok személyi adatai. Névjegyzékek. /Esküt tett ügyvédjelöltek/ 2. cs. 1790-1847 432.) Ügyvédi záróvizsgáit (cenzúra) kitűnő eredménnyel az 1845-ik évi vízkereszti törvényszak idején, 1845. márc. 7-én tette le, Ürményi József kir. kamarás és alnádor, mint elnök és Hubay József kir. személynöki ítélmester előtt. (MNL OL Bírósági Levéltárak. Személynöki Levéltár O 78. Protocollum neo-censuratorum advocatorum. (Ügyvédi vizsgák jegyzőkönyve) 6. köt. 1837-1849. 60.) Sikeres vizsgái után ügyvédi esküt tett. Nagy műveltségű, több nyelven beszélő fiatalember volt, széleskörű tudással rendelkezett. Hogy ezután mivel foglalkozott, arra nézve, kellő források hiányában, ismereteink meglehetősen hézagosak. Állítólag diplomáciai pályára készült. Annyi bizonyos, hogy 1845 decemberében már hivatalnokoskodott. Feltehetőleg a Magyar Kamara szervezeti keretein belül működő Királyi Jogügyigazgatóságnál nyert alkalmazást. Édesapjához írott egyik leveléből kiderül, hogy egy bizonyos Graff úr mellett tevékenykedett; sűrű levelezéseken túl főként úrbéri tárgyokban dolgozott. (MNL OL P 57 Bezeredy család (kámi) levéltára. 17. cs. XL. 49. Bezeredy Elek levele atyjához, Bezeredy Györgyhöz. Pest, 1845. dec. 4.) Egy 1845-ben megjelent címtár, amely a Pesten működő Királyi Ügyigazgatóságnál alkalmazásban lévő ügyvédek nevét szerint felsorolja, a testület tagjai között Graff Károly nevét is megemlíti. Az ugyancsak ebben a cím- és névtárban föllelhető országos ügyvédi tagjegyzék megnevezi a Pesten tevékenykedő ügyvédek, közöttük van Graff Károly királyi ügyész is. (SZALKAY-NÉMETH 1845, 70., 173.) A következő adattár, amelyben szintén szerepel Graff Károly neve is, mind a Királyi Jogügyigazgatóság ügyvédei, mind a Pesten praktizáló fiskálisok sorában, az 1847-ben kiadott *Ipar-czintár*. (SZALKAY 1847, 131., 176.; vö. MAGYARO. TNÉVT 1846, 166. Itt Gróff Károly néven szerepel.) A fiatal Elek ekkor már minden bizonnyal Daruvári Gróf [Gróff] Károly kir. ügyész, Vas és Temes vm.-ék táblabírájának keze alatt dolgozott. Graff (Graf) ugyanis 1840-ben, Daruvári előnévvel címeres nemeslevelet kapott (NAGY 1858 I. 446.). A család 1848-ban Graffayra változtatta nevét. (KEMPELEN 1912, IV. 363.) Graffay azon ügyigazgatósági tisztviselők sorába tartozott, akik nem esküdtek fel az 1848-ban hatalomra került forradalmi magyar kormányra. Graffay jó érzékkel helyezkedve, kivonta magát a főváros visszafoglalása előtt a magyar kincstári ideiglenes főnök joghatósága alól, s ápr. 23-án eltávozott Pestről. Előtte azonban „jobbágyi hódolat”-tal hűségesküt tett az új császárnak, I. Ferenc Józsefnek. (MNL OL E 571 Királyi jogügyigazgatósági levéltár. Iratok 1845-1853. No. 2. Személyzet ügyek. Graffay 1849. márc. 12-én keltezett esüje: pall. 428.; Fluck Ede aligazgató 1849. máj. 4-én, Pesten kelt levele Záborszky Alajos pénzügyminiszteri biztosnak Graf Károl [!] elutazásáról ismeretlen helyre, uo. pall. 400.) Érthető tehát, hogy a szabadságharc leverése után berendezkedő új államhivatali adminisztráció tökéletesen megbízott benne. Az 1850-es években Graffay már a Cs. kir. Államügyészi Hivatal Barátok terén lévő épületében, a régi Curiában államügyészként hivatalnokoskodott. (TÖRÖK 1853, 66.) Daruváry [!] Graffay Károly (1801-1855), már mint a pesti kerület cs. kir. főügyésze, 1855-ben hunyt el. (OSZK Mft Gyászjelentések. FM8/35797 159. tek.) Szintén ebből az említett dec. 4-i levélből derül ki az is, hogy apja tanácsait és útmutatásait követve megpróbált kapcsolatba lépni a nagy befolyással rendelkező Duschek Ferencsel, aki akkor a Magyar Királyi Udvari Kamara alelnöke volt (1845-1848). Apja kívánságára, Duschek segítségét, valamint a vámoscsaládi ifjabb Bezeredy-ágból származó Bezeredy Miklós (1793-1885) választott makári püspök és hétszemélynök „közbenjárását” igénybe véve, azt szerette volna elérni, hogy a Királyi Jogügyigazgatóságnál léphessen hivatalba. Erre csak évekkel később, 1848 februárjában került sor. Ekkor ugyanis az uralkodó Bezeredy Eleket „*tiszteletbeli kir. ügyigazgatósági ügyészsegéddé*” nevezte ki. (BH 1848. febr. 4. (752. sz.) 117.; J 1848. febr. 8. (17. sz.) 65.; PH 1848. febr. 10. 109.) Figyelemre méltó, hogy – noha átfésültük a királyi jogügyigazgatósági levéltár szóba jöhető iratait (E 571 /Lajstromozatlan ir. 1815-1853., az álláskérelmekkel, ill. személyzeti ügyekkel kapcsolatos ir./ –, nem találtunk Bezeredy Elek tényleges hivatali munkálkodására utaló egyetlen forrást sem. Elképzelhető, hogy az utolsó rendi egy. ideje alatt nagynénje, öz. Jezerniczky Józsefné, szül. Bezeredy Anna Felső-Kereszt utcai házában szállt meg. A szabadságharcban nemzetörnek állt be. 1848/49 után visszavonult a közéletől, s bezerédi és zsenyei birtokán gazdálkodott. Szívesen foglalkozott a növénytantal. Korábban Kehidán is birtokos volt; kehidai kúriájában gyakran látta vendégül Deák Ferencet, akihez mindvégig szoros barátság fűzte. (PALATINUS 1911, I. 114.)

² Bezeredy György (1779-1863) – Jogász, jeles közéleti ember. Nagy tekintélyű, színes, sokoldalú egyéniség volt. Az 1807., 1808. egy.-

- en Vas vm. , az 1811/12. és 1825/27. ogy.-eken Veszprém vm. követe. Veszprém vm. főjegyzője. 1827-től a Kir. Tábla ülnöke, majd alnádor lett, cs. kir. udvari tanácsos. 1829-től a Dunántúli (kőszegi) Ker. Tábla elnöke. E tisztségéről Ferenc József trónra lépése után, 1848. dec. 2-án lemondott. (PÁLMÁNY 2011, I. 834.)
- ³ Id. Majláth (Mailáth) György (1786-1861) – Nagy tudású, teljesen udvarhű, vezető konz. politikus, 1811-1848 között valamennyi ogy. tevékeny tagja. Személynök, majd országbíró és Hont vm. főispánja. (PÁLMÁNY 2011, I. 661-663.)
- ⁴ Hunkár Antal (1783-1862) – szabadelvű politikus, az 1839/40., 1847/48. ogy.-en Veszprém vm. első követe. 1848-ban a vm. főispánja, majd kormánybiztos.
- ⁵ Hunkár Antalnak az égő fáklákkal a várost járó, Majláth országbíró és Apponyi kancellár ellenes, dühödtt jelszavakat kiáltozó, sőt minden mágnás ellen is uszító, felhevült ifjúság leszerelésében játszott szerepéről az utolsó rendi országgyűlésről átfogó képet nyújtó Barta még nem tud. A jeles történész, Barta István az 1940-es évek második felétől kezdve foglalkozott Kossuth életművével, ő rendezte sajtó alá Kossuth összes munkáit (1948-1966). Az 1848-1849-i forradalom és szabadságharc számos fontos kérdését tisztázta, így Kossuthnak az utolsó rendi országgyűlésen játszott szerepét is megvilágította. (KOSSUTH 1951) Hunkár szerepét azonban nem érintette, noha annak idős korában lejegyzett emlékiratát Lukinich Imre 1926-ban már közzétette. (HUNKÁR 1926.) 20 évvel később azonban Varga János már forgatta, és fel is használta kitűnő monográfiájában Hunkár visszaemlékezését, sőt az egyik, általunk most közlésre kerülő levelet, Tormay Károlynak Bezerédi Istvánhoz írott levelét is ismerte, s így természetesen a Veszprém megyei követnek a zúgolódó pozsonyi ifjúság megfékezésében játszott szerepét is tisztázta. (VARGA 1971, 47.) De a reformkor széles körű forrásismerettel rendelkező kutatója nyomára akadt egy másik, szintén most, általunk publikált levélnek, Búsbach Péter Magyar-Kossa Józsefhez írt levelének is, amelyben a levélíró még Pálffy grófnak tulajdonítja a zajongó tömeg megszelídítését. (VARGA 1971, 47.) A néhány évvel ezelőtt új kiadásban megjelent, alapos jegyzetaparátussal ellátott emlékiratból megtudhatjuk, hogy Hunkár először Gáll Edét, Tolna megye konzervatív („pecsovics”) követét (róla az utolsó rendi országgyűlés követeit néhány rövid szóval jellemző Vahot Imre, másik tolnai követtársával, Forster Károllyal egyetemben nemes egyszerűséggel csak annyit írt, hogy mindketten „eredeti tolnai pecsovicsok”) kérte meg, hogy legyen segítségére a pozsonyi sétatérnél lévő Hollinger kávéházban gyülekező, onnan kitódulva a főtéren szónoklatokat és lázító beszédeket tartó „diaetális ifjúság” lecsillapításában. Mivel a maradi tolnai követ, a felizgatott országgyűlési ifjaktól tartva, ezt nem vállalta, Hunkár végül egy „jó követet”, báró Révay Zsigmondot, Turóc megye liberális követét hívta segítségül. Veszprém megye követe az ifjak hazafiságát és „törvénytudását” dicsérve, arra kérte őket, hogy törvénytelen úton senkivel szemben se alkalmazzanak erőszakot. Hunkárnak nemcsak sikerült eloszlatni a régi rendszer meghatározó képviselőivel szemben leszámolásra készülő országgyűlési ifjakat, de még arra is volt gondja, hogy figyelmeztesse a közelben (a Ventur utca 112. szám alatti Erdődy-palotában) lakó országbíró, illetve a gyűlölt gróf Zichy Edmund helyettes ajtónálló mestert, az 1849-es császári biztost („muszkavezető”) (szállása a Nyerges utca 187. szám alatti Modrovits házában volt) a várható veszélyekre. (HUNKÁR 2004, 81-82.)
- ⁶ Bódult fővel ide-oda tekeregve, bolyongva. Dunántúli tájszó. (CZUCZOR-FOGARASI 1874, VI. 1186. h.) A mintegy negyed évszázaddal később megjelent tájszótár zalámbol (zalámbul, zarámbul) alakban még mindig ismeri ezt a – 19. század közepén szinte az egész Dunántúl területén előforduló – régi magyar tájszót. Ismerték a szót az akkori Zala megyében, Alsólendva, Hetés és Tapolca vidékén, Vasban Kemenesalján, a Balaton mellékén, Somogy megyében Csurgón, de még Sopron és Komárom megyében is. Szinnyei szerint a régies szó jelentése: cél nélkül jár-ke, kószál, kóborol, csatangol, bolyong. (SZINNYEI 1893-1901, II. 1033. h.) A Dunántúlon – főként Vas és Zala megyében – birtokos Bezerédy család vámoscsaládi ágának tagjaként természetesen Elek is ismerte és használta ezt az elterjedt tájszót, hiszen a család ún. vámoscsaládi idősebb és ifjabb ágának birtokain – kúriáiban és kastélyaiban – (Kám, Rum, Szentivánfa, Vámoscsalád, Vasszilvágy és Zsennye Vas megyében, valamint Kisgörbő Zalában) gyakran megfordult és így könnyedén elsajátíthatta a falusi nép által használt szép ősi nyelvjárási kifejezéseket.
- ⁷ Nyersfordításban: A barbárok elkezdtek nyers és vadállatias (artikulálatlan, értelmetlen) hangot kiadni. (Értsd: A barbárok nyers és vadállati hangon kiabálni kezdtek.) Az emlékezetből, és ezért talán nem is teljesen pontosan idézett szöveg föltehetően nem Julius Caesar valamelyik latin nyelvű művéből, hanem Curtius, Rufus Quintus: *A makedón Nagy Sándor története* (Historiarum Alexandri Magni Macedonis ...) című munkájából való. Magyar kiadása legutóbb 2003-ban jelent meg. Itt jegyezzük meg, hogy a fiatal Bezerédy Elek apjának írott leveleiben igen választékosan fejezi ki magát, továbbá elég gyakran, előszeretettel használ latin szavakat és kifejezéseket, amiből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy igen alapos klasszikus műveltséggel rendelkezett.
- ⁸ „Az országgyűlésre tuduló és már csaknem rakoncátlan ifjak” (HUNKÁR 2004, 82.) teljes lecsendesítése aznap este ezek szerint Hunkárnak sem sikerült teljesen. Miként az Tormay Károly leveléből kitétni, a radikális ifjúságot a nagyobb utcai zavargásoktól és atrocitásokkal járó erőszakos fellépésektől sikerült ugyan hajnali három órára eltérítenie, de a zajongások városszerte tovább folytatódtak, egészen addig, míg az eső szét nem kergette őket.
- ⁹ A pozsonyi vár alatt elterülő városrész, a Várhegy a Váraljával – német neve Shlossberg, ill. Shlossgrund – valamint a hozzá tartozó Zuckerman (Zuckermantel) külvárossal együtt Pozsony elővárosa. Mezőváros Pozsony megyében, de tulajdonképpen egyik városrésze volt Pozsonynak, amellyel teljesen egybeépült. Pozsony és Váralja tényleges egyesítésére 1850-ben került sor. Itt, a Várhegy alján, a városfalakkal párhuzamosan húzódott az ún. Zsidó (Vártelek) utca, melynek északi és déli vége hatalmas rácsokkal volt elzárva. Zömmel itt, a keskeny utca két oldalán élt a város zsidósága. Ez volt a gettó, melynek két kapuját (a várhegyi kapukat) esztéknént bezárták, s a rendőrség gondosan ügyelt arra, hogy éjjelenként egy zsidó se hagyhassa el a gettó területét. (BENYOVSZKY 2003, 64-66.; vö. MISKOLCZY 2005, 366.)
- ¹⁰ Az általában elég nyomorúságos körülmények között élő, de szegény voltak ellenére is meglehetősen költséges, könnyelmű életmódot folytató országgyűlési ifjak a méregdrága koronázó városban gyakran csak úgy tudták megélhetésüket biztosítani, s némi „pénzmagra” szert tenni, ha hiteleket vettek föl az ottani zsidó kereskedőktől. A használt cikkek adásvételével foglalkozó zsidó kereskedők, az ún. „handlésok”, vagyis ószeresek és más hitelezők, gyakran adtak kölcsönöket a rászoruló ifjaknak. Ha azok tartozásaikat nem tudták visszafizetni, különböző érték tárgyaikat helyezték el náluk letétbe, hogy alkalom adtán majd visszaváltsák azokat. Gyakorta szereztek úgy is pénzt átmeneti pénzzavaraik enyhítésére, hogy kalmárkodással foglalkozó „zsidó polgártársaiknak” zálogba adták értékes vagyontárgyaikat (így pl. a jurátus öltözék szerves részét képező jurátus szablyákat). A jó üzleti érzékkel megáldott kereskedők szívesen adtak hiteleket a rászoruló, egy forintnyi napidíj mellett koplaló és fázó országgyűlési ifjaknak. Jól tudták ugyanis, hogy az általában szabadelvű elveket valló, s túlnyomó többségükben ellenzéki beállítottságú, képzett jurátusok lesznek majd hamarosan a jövő politikusai, akik ráadásul hívei is a zsidóság egyenjogúságát hirdető törekvéseknek. Az addig jogsírt zsidóságnak érdekében állott tehát a fiatalokból álló testület megnyerése. Ezért történhetett, hogy a változások előszelét

megérezve „egy szép márcziusi reggelen, óriási batyukat czepelve, megrohanták lakásunkat s mindenkinek szépecskén visszahozták, még pedig ingyen – zálogba adott öltözékeit, óráját, adósleveleit, diplomáját (és kardját! L. T. Á.) stb.; sőt a mi ennekelőtte hallatlan dolog volt, zsidó polgártársaink még kölcsönnel is megkínáltak sokakat ...” – írja visszaemlékezésében évtizedekkel később az egyik érintett hajdani joggyakornok. (PASKAY 1885, 15.)

¹¹ Elnökség (lat.).

¹² Tudniillik a diétai ülésterem karzatain helyet foglaló, zajongó országgyűlési ifjakhoz. Hozzájuk intézte szavait Kossuth. A követek ülései mögött, a terem északi és déli végein, mintegy 5-6 lépcsőnyi magasságban emelkedő helyen ültek és álltak a hallgatóság sorai között a jurátusok. (BÚSBACH 1898-1899, I. 47.)

¹³ A honvédelem rendszerének kidolgozására létrehozott bizottság megalakításáról és annak megválasztott tagjairól bővebben ír Búsbach Péter, általunk közzétett levelében.

¹⁴ Bíráló bizottság, (itt:) esküdtszék (fr.).

¹⁵ Munkálatokban (lat.).

¹⁶ Javasolt, ajánlott (lat.).

¹⁷ Nemzeti Gárda (ném.).

¹⁸ Szervezése (lat.).

¹⁹ Törvényhatóságokra (vármegyékre, illetve kiváltsággal rendelkező (szabad királyi) városokra és területekre (lat.).

²⁰ Küldöttséggel (lat.).

²¹ Tompa hangon (olasz).

²² Javasolja, ajánlja (lat.).

²³ Állandónak, folyamatosnak (lat.).

²⁴ Madarász László indítványát a kerületi ülésen tette meg. Javaslatának az országgyűlési ifúság felfegyverzését kívánó része a követek nagy részének elutasításával találkozott. (VARGA 1971, 50.; TAKÁCS 1982, 29.); vö. PULSZKY 1958, I. 325.) Széchenyi is megemlíti naplóbejegyzésében Madarász László, valamint Justh József turóci és Pázmándy Dénes komáromi képviselők határozottabb hangot megütő felszólalásait a sajtószabadság érdekében. Sorából érződik az aggodalom a Kossuthnál is radikálisabb nézetek hallatán a sajtóügyi bizottság ülésén: „Kossuthon és Andrássy Gyulán már túltesznek, Madarász, Justh ... Pázmándy. Ezek sajtószabadságot akarnak ... s az ifjúság felfegyverzését.” (SZÉCHENYI 1978, 1206-1207.) Legújabbban erről: VELKEY 2010, 719.) A Jelenkor márc. 14.-i keltezésű tudósítása is hírt ad a követelésről, noha Madarászt név szerint nem említi meg: „Némellyek a helybeli fiatalság fölfegyverkezését is ajánlják.” (J 1848. márc. 19. 136.) Amint erre a legújabb történetírás – igen helyesen – rámutatott, Madarász az ifjúság fölfegyverzését csak Pozsony védelme érdekében vetette föl. (VELKEY 2010, 719.)

²⁵ Lelkesítette; enthusiasmus = lelkesedés, elragadtatás (gör. – lat.).

²⁶ Madarász László (1811-1909) – radikális politikus. Az 1847-1848-as ogy.-en Somogy vm. követeként vett részt, majd az 1848/49. évi népképviselői ogy.-en Fejér megye választotta meg. Mindkét ogy.-en a radikális baloldal vezéregyénisége volt. 1848 őszén az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja. 1848 novemberétől az Országos Rendőri Hivatalt (Országos Rendőri és Postaosztályt) irányította. Mint a forradalmi terror szélsőséges képviselője, rendkívül népszerűtlen volt. Bár képességeit nem vonták kétségbe, politikai ellenfelei félték tőle. Miként e levélben rögzített, a pozsonyi ogy. alsótábláján elhangzott megjegyzésből is kiviláglik, kortársai körében meglehetősen rossz volt a híre. Az őt jól ismerő képviselőtársai enyveskezűséggel vádolták, s tolvaj szarkának tartották. Gr. Batthyány Kázmér, a liberális reformerszmék mellett elkötelezett mágnás emlékirata szerint „sohasem vett tudomást az enyém és tied éles elkülönítéséről”, s a kávéházakban és kocsmákban a pincérek mindig szemmel tartották őt, mert attól tartottak, „hogyan mihelyt szem elől tévesztik, Madarász nem tud ellenállni a kísértésnek, és elemel néhány ezüstkanalat és –villát”. (FÜZES 1982, 168. Idézi HERMANN [1994], 30.) A „közvélemény által elítéltetett”, szélsőségesen függetlenség párti Madarászt közvetve a békepárti Pálffy János is „gaz”-nak titulálta rövid arcképvázlatokból álló emlékiratában, noha az ő teljes portréját már nem volt ideje papírra vetni. (PÁLFFY 1939, 184.) Népszerűtlenségének valódi okát képviselőtársai körében Madarász maga abban véli föllelni, hogy túlságosan radikális, az egyszerű embereket, az alsóbb néprétegeket megszólító nézeteivel nem tudott azonosulni az országgyűlés nemesi többsége. Miként azt a csákvári kerület választói előtt 1849 júniusában kifejtette, tisztában volt azzal, hogy ugyanúgy nem bírta az utolsó pozsonyi „országgyűlés több tagjainak rokonszenvét”, mint ahogy a következő pesti népképviselői diétán is általános volt az elutasítás és ellenszenv vele szemben. Visszaemlékezése szerint akkor a többségnek „Pozsonyban nem tetszett a tulzó népember, a királyságot gyűlölő republikánus, az uri kiváltságot megvető polgár.” (MNL OL, R 131 Madarász László iratai. 2. tétel. Emlékirata. /1849. június 20. Csákvári kerület választóihoz/)

²⁷ Ifj. Pázmándy Dénes (1816-1856) – Komárom vm. 1843/44., 1847/48. ogy. követe és első alispánja, az első népképviselői ogy. házelnöke, korm. biztos 1848 végéig, majd lemondott. Mindkét harcoló fél vizsgálatot indított ellene, mindkét felé védekezett, de pol. és erkölcsileg ellehetetlenült. (Szigeti István: *Ifj. Pázmándy Dénes*. In: PÁL MÁNY 2002, 660-665.)

²⁸ Casták (kasztok) (portugál) – előjogaikat féltékenyen őrző, a társadalom többségétől elkülönülő társadalmi csoportok, osztályok, rétegek.

²⁹ A közelmúltban egy rendkívül alapos, Széchenyi 1848. március 14-i ún. „pálfordulását”, s azon a napon, a kerületi ülésen elmondott, nagy visszhangot kiváltó beszédét elemző tanulmány jelent meg Velkey Ferenc tollából. (VELKEY 2010, 695-753.) Széchenyi felszólalásának meglepően lelkes fogadtatásáról maga Széchenyi is megemlékezett naplójában.

³⁰ Tervezett, javasolt, ajánlott (lat.).

³¹ Kormánybiztosok (lat.).

³² Határozatként (lat.).

³³ Ifj. Apponyi György gróf (1808-1899) – a konzervatív párt egyik vezéregyénisége, 1846 ápr.-től főkcancellár, a főispáni helytartói (adminisztrátori) rendszer kiépítője. Mivel minden reformtörekvés ádáz ellensége volt, a magyar reformellenzék körében igen gyűlölt volt a személye. Egy közel egykorú, névtelenül megjelent röpirat szerzője ugyanakkor azt állította róla, hogy „meggyőződésből conservatív; de az okos reformokat nem ellenzi”. (ZERFFI 1844, 150.) Maga az ún. „fontolva haladó” konzervatív mágnások közé sorolta saját személyét. A bécsi udvar politikájának föltétlen kiszolgálói közé tartozott. A nemzeti érzület hiányzott belőle, noha magát hazafinak tartotta, s a kortársak egy része is úgy jellemezte őt. (CZINEGE 2011, 33-34.; CZINEGE 2012, 633-638. és 650-651.; PÁL MÁNY 2011, I. 276-278.)

³⁴ Apponyi magyar kir. udvari kancellár még az előző nap, március 13-án este mondott le Bécsben. Noha az erről szóló bécsi híre-

ket még aznap éjjel két pozsonyi származású, Bécsből a Dunán az országgyűlés színhelyéig evező molnárlegény elterjesztette a városban, az erről szóló hírek csak másnap reggel, a bécsi hajójárat Pozsonyba érkezése után váltak hitelt érdemlően nyilvánossá. (VARGA 1971, 47-48.; PASKAY 1885, 29.) Wirkner Lajos, a Magyar Udvari Kancellária tanácsosa ezzel szemben úgy emlékszik vissza, hogy a császári székvárosban március 13-án történt eseményeknek „*legelső híré*” a gőzhajózási társulat egyik tisztviselője vitte meg a magyar országgyűlés városába. (WIRKNER 1880, 203.) Legújabbban Czinege Szilvia több, (PhD) értekezését megalapozó tanulmányában (CZINEGE 2011, 23-35.; CZINEGE 2012 a, 609-652.; CZINEGE 2012 b, 99-124.) foglalkozik Apponyi György gróf politikusi tevékenységével és közéleti pályájával. Egyik dolgozatában megkísérli meghatározni Apponyi udvari főkancelláriai tisztségétől való megválásának pontos időpontját is. Ez azonban ma már szinte lehetetlennek tűnik, hiszen a politikus lemondó nyilatkozatának nincsen keltezése. Annyit azonban a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban fellelt levéltári forrásokra hivatkozva megállapított, hogy tisztségében 1848 márciusáig maradt. Lemondó bejelentése március 19-én került V. Ferdinánd elé, s ezután 22-én küldték át a menesztéséről szóló legfelsőbb kéziratot a magyar udvari kancelláriára. A fiatal történésznek az a véleménye, hogy Apponyi lemondására minden valószínűség szerint márc. 13. és 15. között került sor. Ugyanis a bizalmas elnöki iratokat ekkor látta el utoljára kézjeggyével. (CZINEGE 2011, 31.)

³⁵ Kapus, ajtóálló (lat.).

³⁶ Írópolc, álló íróasztal polca (lat.).

³⁷ Jezerniczky Józsefné, szül. Bezerédy Anna (1774? - 1863), a Bezerédy család szerdahelyi ágából származó Mihály leánya, Ignác hétszemélynök, kir. tanácsos és id. Bezerédy István táblabíró, Sopron vm.-i főszolgabíró és szerdahelyi birtokos testvére, ifj. Bezerédy István (1796-1856) szabadelvű politikus és e levél írója, Elek Pozsonyban, ekkor már özvegyen élő nagynénje. Gyermeke nem született. (Özvegy Jezerniczky Józsefné, született Bezerédy Anna (Anna von Jezerniczky geborne von Bezerédy Witwe des Jezerniczky) német nyelvű eredeti gyászjelentése az Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtárában található. Mikrofilm: Gyászjelentések, OSZK Mft FM8 /35797 217. tek.) Háza a Felső-Kereszt utca (Obere-Kreuzgasse) 1331. szám alatt volt. Elképzelhető, hogy ott szállt meg Elek, noha a reformkori pozsonyi országgyűlések név- és lakcímjegyzékeinek átnézése után nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a korábbi diétákon Tolna megyét képviselő Bezerédy István nem nagynénje házában kapott szállást. Úgy tűnik, hogy a német anyanyelvű Jezerniczky számára nem volt elég előkelő rokon, ő „immár nagyobbakra nézett”, hiszen például az 1830-as ogy.-en Pyrker László egri érseket szállásolta el, míg a „*zseniális koponya*”, Tolna m. második követe a Széplak (Schöndorfer) utca 444. szám alatti házban, az ún. Poor-házban lakott. (MNL OL N 67 Lad: XX № 17. Schematismus comitalis regni Hungariae anni 1830. 48. és 93.) Az 1832/36-os ogy. ideje alatt ifj. Vécsey Miklós báró cs. kir. kamarás, aranykulcos, Szatmár vm. főispánja tisztelte meg Jezerniczky házát. (NÉVKÖNYV 1834, 24.) Ezek a diétákon Bezerédy István nem iratta fel szállásait az országgyűlés név- és lakcímjegyzékébe. Az 1839/40. évi diétán a Jezerniczky-ház lakója egy cs. kir. tanácsos, Árva megye főispánja, tajnai Tajnay János, Árva vm. főispánja volt. (MNL OL N 67 Lad. XX. NÉVKÖNYV 1839, 29.)

³⁸ Ennek az értesülésnek a legújabb történeti kutatások fényében nem volt valós alapja. Komárom vezetői viszonylag későn reagáltak a március 15-i pesti és pozsonyi eseményekre, noha a gőzhajójáratok utasaitól már elég korán tudomást szereztek az ott történetekről. Míg a két szomszédos Duna-parti városban, Esztergomban és Győrben már márc. 17-én, illetve 20-án megindult a nemzetiség szervezése, Komárom városában erre csak napokkal később, március 23-án került sor. A szervezés a Győrben megjelenő *Hazánk* című lap ápr. 30-i, komáromi tudósítása szerint igen lassan haladt. Ekkor a nemzetiség létszáma mindössze 40-45 fő volt, ami a város méreteihez és jelentőségéhez mérten igen csekélynek mondható. Ezzel szemben Komáromban már Mária Terézia óta létezett polgári őrsereg, az ún. „uniformisos polgárok”, s lassan, fokozatosan e Duna-parti városban is végbement ennek beletagozódása, beleolvadása az új szervezetbe, a nemzetőrségbe. (KISS 2003, 171-174.)

³⁹ Id. Majláth (Mailáth) György (1786-1861) – Vezető konzervatív politikus. 1824-31.: kir. személynök, 1828-43. Hont vm.-i főispán, 1839-1848. végéig országbíró, a Hétszemélyes Tábla első bírása.

⁴⁰ Beleszámítva, beleértve; bezárólag (lat.); itt: Majláthig bezárólag, Majláthot is beleértve.

⁴¹ Alkotmányra (lat.).

⁴² Utasításul (lat.).

⁴³ Az országgyűlési ifjúság követelésére a város előjárósága hozzájárult ahhoz, hogy a pozsonyiak Kossuth tiszteletére fáklyászenét rendezzenek. Ugyanakkor azt is elhatározták, hogy a bécsi küldöttség visszatérésekor a várost ki fogják világítani. Este 9 órakor az ifjúság és a pozsonyi polgárság csaknem 1000 fős fáklyás menete, ahogy a jurátusokhoz illet, ünnepi viseletben, „*kardosan és kalpagosan*” vonult Kossuth szállása, a Zöldfa-vendéglő elé. Az ifjak nevében Székely József, „*az országgyűlési ifjúság egyik tündöklő csillaga*” (PD 1848. márc. 19. 366.), vagy a másik, konzervatív nézőpont szerint „*a fiatal nemzedék – új magyarok szónoka*” – ahogyan őt az új időknek változásaitól megrettent Bártfay József (1813-1864), Bács-Bodrog vm. főispánjának, a dúsgazdag és „*nagy konzervatív*” Rudics József (CAMERA 1844, 103.) bárónak a titkára gúnyosan nevezte –, mondott beszédet. Az óriási tömeg teljesen betöltötte a Zöldfa-vendéglő előtti teret. A *Jelenkor* tudósítójának beclése szerint „*több mint ezer fáklyavilágnál legalább 15 ezer népség jelenlétében tiszteltetett meg Kossuth*”. (J 1848. márc. 19. 135.) A *Nemzeti Ujság* pozsonyi levelezője szintén az alkalomhoz illő emelkedett stílusban számolt be az ifjúság által Kossuthnak rendezett „fáklyás-zenés” felvonulásról, rögzítve azt az óriási lelkesedést, mely az ifjúság részéről Kossuth felé áramlott. (NU 1848. márc. 16. 1025.) A március 14-én este történetekről részletesen és igen élvezetes stílusban, noha eléggé cinikusan, beszámol már idézett levelében Bártfay József is. (Bártfay József levele Bártfay Lászlóhoz. Pozsony, 1848. márc. 17. Közli: V. WALDAPFEL 1950-1964, I. 110-111.; a Kossuth tiszteletére rendezett fáklyásmenetről ld. még: KUMLIK 1908, 127-128., továbbá ld. az országgyűlési ifjúság nevében a tisztelgő beszédet tartó Székely József levelét. PD 1848. márc. 19. 366.) A centralisták kezében lévő, az ifjú Csengery Antal által szerkesztett *Pesti Hirlap* is lelkes hangú ismertetést közölt a Kossuthnak rendezett tüntetésről. „*Márt. 14-én ... az orsz. gyűlési ifjúság, a pozsonyi polgárokkal egyesülve, nagyszerű fáklyás zenét rendezett Kossuthnak. Több ezernyi nép volt jelen. Fényesebb demonstrációra sohasem emlékszünk ...*” (PH 1848. márc. 18. /2./ 229.) Az országgyűlés városa „*törvényes forradalmának*” eseményeiről amúgy frissiben, fésületlenül megemlékező levélírók egyikének, Búsbach Péternek a levelét is közöljük, aki egykorú levelében ugyan még nem, de évtizedekkel később megjelent visszamelékezésében már említést tesz a Kossuth tiszteletére márc. 14-én este rendezett fáklyásmenetről. (BÚSBACH 1898-1899, I. 57.)

⁴⁴ Zichy István gr., ifj. (1780-1853) – a francia háborúk diplomatája, 1832-1845. Veszprém vm. főispánja, cs. kir. kamarás, val. belső titkos tan., az 1832/36., 1839/40., 1847/48. ogy.-ek jelen levő főrendi tagja.

⁴⁵ A levél ezen a helyen szakadozott, hiányos. A csonka szövegnek elvileg egy másik olvasata is elképzelhető: ti. *felől*, noha ez kevésbé valószínű. Így elfogadjuk Bártfai Szabó László szövegvariánsát, joggal feltételezve, hogy az ismert történész-levéltáros az 1940-es években még épségben, sérülés nélküli állapotban tanulmányozhatta Bezerédy Elek levelét. (BÁRTFAI SZABÓ 1943, II. 657.)

MNL OL P 57 Bezerédy család (kámi) lt. 17. cs. XL. Bezerédy Györgyhöz címzett lev. 51. Mellette boríték megcímezve: Méltóságos Bezerédy György Urnak p. Vienne 6 Köszegen. A postai pecsét a borítékon: Preszburg 15. martz. és Güns 17. [elmosódott, olvashatatlan, feltehetőleg: Marz]
A levelet közölte: BÁRTFAI SZABÓ 1943, II. 655-657.

Pozsony, 1848. március 14. délután 2 óra

BÚSBACH PÉTER¹ LEVELE MAGYARY-KOSSA JÓZSEFNEK²

a pozsonyi országgyűlési ifjúság gyűléséről, a Majláth György országbíró és Apponyi György udvari kancellár elleni tüntetésekről, Batthyány Lajos és az ifjúság találkozásáról, a bécsi forradalmi eseményekről, s Metternich bukásáról; Kossuth kezdeményezésére a nádor hozzájárul a délutáni ülés összehívásához; bizottság alakul a honvédelem és a belbiztonság rendszerének kidolgozására; Apponyi kancellár leköszönésének híre

Poson – *Mart. 14^{én}* 1848. d. u. 2 ó[ra]

Tekintetes Ur!

Olly eseményeket sietek közleni, mik nemzetünk történetében epochát³ szűlnek. Czifra styl helyett egyszerűen a' dolgok fejlődését és a' nagyszerű eseményeket sorozandom el mik azután szóljanak önmagokért.

A' fő rr-k [rendek] az említett felelős ministerium 's atb felirat tárgyában egész maig nem tartottak ülést. – Az ifjúság ezen felingerülve demonstratiót akart véghez vinni, 's az estve a' sétatéren nyiltan gyűlést tartott 's szónokoltak, agitáltak. Hallatszottak felkiáltások: „éljen a' szabadság!, gazember országbíró!⁴ akasztani kell Apponyit!⁵ és mert hir szerint a' Bécsből vett utasítás mián nem volt gyűlés hanem mind e mai napig magnási conferentia, hol az említett törvényjavaslatnak tökéletesen kitekérték a' nyakát. – Némelly tekintélyesb követnek 's gr. Pálffy Józsefnek sikerült a' történendő demonstratiót hátráltatni.⁶ Ma reggel Batthyányi Lajos az ifjúságot a' körben felkereste 's velek értekezett.⁷ –

Míg mi a' körben napi eseményeket tárgyalunk, mik közt nem csekély helyet foglaltak a' bécsi mozgalmak, hol a' tanulók egy petitiót nyújtottak be az országos rendek elébe szabad sajtót 's atbb. kérve – mig ezek felett tanakodunk – jó egy barátunk 's felolvassa Bécsből éppen a' jelen gözössel érkezett levelét, mi szerint az éjjel a' nép fel lázadt. A' fejedelem lakára törtek, Albert herczeg a' katonasággal rájok lövetett, 5^{én} agyon lövettek eddigi tudomás szerint, többen megsebesitettek; a' fejedelemtől constitutiót⁸ 's jogokat, szabad sajtót követeltek. – Metternich a' ministeriumbol kiesett; az ottani ország ház körül öszvesereglett nép előtt Kossúth legutóbbi beszéde fel olvastatott⁹; a' tanulók által benyújtott petitio követelésnek (: „forderung des Volks“):¹⁰ mondatott – a' fejedelem színe előtt – 's midőn ezért Albert fő herczeg azon két polgárok egyikének kik mint nép küldöttei ezt előadák ezelket] mondaná „halt et das ...”¹¹ ki sem mondhatta a' „Maul”¹², mert az egyik polgár karon ragadá 's figyelmezteté a' jelen körülményre, mire Albert: „ich danke für die Ermahnung!”¹³ Ez tény.

Metternich azonnal eltávozott Bécsből. –

Míg ezek Bécsbe történnek nálunk az országgyűlés használja a' pillanatot. Kossúth mellőzve a' már bevégzendő városi ügyet előadja fentebbi eseményeket 's kéri, sürgeti a' rendeket a' nádor ö herczegségét megkeresni minél előbb, hogy minél előbb még ma, azonnal hirdessen gyűlést hol az annyira elhalasztott t. javaslat felvétessék; – azonnal kimentek néhányan a' nádort megkeresni, szónokuk Kossúth. – Szünet. – Visszajövéen előadá Kossuth a' nádor kész a' rendek kívánatát telyesíteni, d. u. 3 óraker gyűlés leend, „mert – mondá a' nádor – most órák alatt annyit haladunk, mennyit ezelőtt hetek, évek alatt.” – Küldöttség neveztetett ki, melly legsürgetősb teendőinket kidolgozza a'

legrövidebb idő alatt, t. i. a' nép képviselőt, szabad sajtó, védelmi rendszer (:nemzetőrség:) kik holnap hihetőleg beadják jelentéseiket. Tagjai e bizottmányoknak: Kossúth,¹⁴ Szentkirályi,¹⁵ Pázmándi¹⁶, Som-sich,¹⁷ esztergom városa és Szeged v. követei¹⁸. Kimondatott, hogy Casták¹⁹ ezután nem létezendnek – ezt Szécsenyi István mondá, határozatott hogy egy tudósítás készítessék, melly minden megyének megküldessék, hogy ne legyenek a' követek tudósításai külömbféle szelleműek. A' conservativek egyetlen szóval sem ellenkeztek. Mig ezek történtek Batthyányi Lajos ki ezalatt bejött Kossúthnak mondja: „Apponyi leköszönt ma d[él]e[lőtt] 10 órákor!” –²⁰ mit K[ossuth]. a' rendekkel közölve leírhatlan tetszés vihar harsogott a' teremben melly megremegteté a' ház falait. Délután egy úttal aligha nem a' rendeknél is tartatik országos ülés – a' nádor kívánná – hogy szükség esetében elegendő ülést is lehessen tartani. –

Végzem soraimat, mert érzem hogy avatatlan tollammal e felséges ülés' rajza mind inkább torz alakká törpül tollam alatt. Még csak egyet. A' fő rendek meghökkenve az estveli demonstratio által – elálnak (:hir szerint:) a' felírás megcsonkításától.

Most már, ha éhen kell is meghalnom Posonban, el nem távozom, mert a' szabadság kivívásának tanúja lehetni egy században is ritka embernek sikerül. – Inkább eladom mindenem, mintsem most elhagyjam Posonyt.

A' Tekintetes Urnak
alázatos szolgája
Búsbak

U. I. d. u. 5 óra. A' fő rendek mindent elfogadtak. A' törvény javaslat egy küldöttség által fog Ő felségéhez küldetni, a' mágnások köréből mind ellenzékiek vannak kinevezve²¹ – vezér a' nádor.

MNL OL P 483 Magyary-Kossa csal. lt. Csal. ált. rend. ir. 25. cs. H 23 Magyary-Kossa József lev. 67. Boríték nélkül. A levélre hivatkozott Varga János: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban c. munkájában.* (VARGA 1971, 47.)

Az utolsó pozsonyi országgyűlésre Búsbach, noha erről visszaemlékezéseiben nem tesz említést, feltehetően pártfogójának, Magyary-Kossa Józsefnek anyagi támogatásával jutott ki Pozsonyba, annak reményében, hogy a városban valamelyik követ mellett talán sikerül majd írnoki állást szereznie. Ő maga csupán úgy emlékszik vissza életének e fontos fejezetére, hogy egyéb elfoglaltság híján ment fel a városba. Hiszen aki tehette, mindenki kíváncsi volt a diétára, szemtanúja kívánt lenni a várható történelmi változásoknak.²² Losoncon élő, egyértelműen rosszul értesült bátyja (Búsbak Ádám /1816-1899/) időskori, kéziratban maradt emlékiratában ugyanakkor – tévesen – azt állította, hogy öccse tudomása szerint „Bezeredy (sic!) /: Tolna m. követtel/ ment mint patvarista Pozsonyba a diétára, hogy ott egyuttal mint jurátus a censurat is letegye.”²³ Ez a támogatás azonban, tekintettel arra, hogy a városban a diéta alatt igen nagy volt a drágaság, nyilván nem volt elegendő. A magával vitt pénz csupán egy szerény kis szobácska bérére volt elég, a székesegyház mögött lévő egyik házban, közel az országsházhoz, havi 6 pengőért. A ház tulajdonosa egy Wandler György nevű kereskedő volt. Egyik barátjának Gyönkre írott levelében panaszkodik is meglehetősen zilált anyagi helyzete miatt. „Gyönkről tudod nem a legjobban ellátva jöttem” – kesereg Búsbach –, majd így folytatja: „utam roppant költséges volt, itt a nép pióczaként szív naponként.”²⁴ Cserében viszont támogatója azt kérhette és várta el tőle, hogy részletesen tájékoztassa őt az országgyűlés eseményeiről, fontos napirendi pontjairól, különös tekintettel az ellenzék megnyilatkozásaira. Ennek a kérésnek a fiatal jurátus készségesen eleget is tett; hosszú, kimerítő levelekben számolt be patrónusának az ülésteremben történekről, „egy kis képét szándékozáván adni országgyűlésünk jelen életének”. Mentorának írott egyik leveléből az is kiderül, hogy megérkezése után pozsonyi szállásán fölkereste Nemeskéri Kiss Pált (1799- 1863), Fiume városának és a Magyar Tenger melléknek kormányzóját,

írnoki állás és esetleges fiumei hivatal végett, de próbálkozása sikertelen maradt.²⁵ A Tolna megyében birtokos Kisst minden bizonnyal Magyary-Kossa pártfogó soraival ellátva kereste föl lakásán Búsbach. Ha olvasatunk helyesnek bizonyul, egy másik levelében Búsbach – miután februárban minden bizonnyal kiszivárgott, hogy Hont vm. konzervatív követe a lemondás gondolatával kacérkodik – március elején újra támogatója ajánlásáért folyamodik egy írónoki állás reményében. Magyary-Kossa korábbi, Búsbachnak írott levelét ugyan nem ismerjük, de elképzelhetőnek tartjuk, hogy kitudódott: a honti követ utóda a szabadelvű Okolicsányi Antal lehet a megyei erőviszonyok alapján, akit a gyönki birtokos valószínűleg személyesen is ismert.²⁶ De ez a reménye sem vált valóra. Így tehát joggal panaszkolta el fent említett barátjának, hogy közel négy hónapos pozsonyi tengődés után sincs „*semmi kilátás alkalmazásra.*”²⁷ Nem egészen két hét elteltével immár jóakarójával is tudatja, hogy „*bizonyos állása*” nincsen, sőt – mint letörten hozzáteszi – „*reményem sincs hozzá.*”²⁸ Úgy indult el a 1847 novemberében Gyönkről, hogy valamelyik követ mellett talán majd sikerül alkalmazást nyernie, „*valami munkakört találni*”, de reményei a győzedelmes márciusi napokig nem váltak valóra. 1848. ápr. 1-én mégis felszabadultan, a nagy átalakulás jelentőségét mélyen átérezve távozott Pozsonyból. Joggal érezhette úgy, hogy ezután már csupán saját tehetségén és kitartásán fog múlni, lesz-e belőle valami vagy sem. A fölemelkedés lehetőségét megteremtette számára a forradalom azzal, hogy megszüntette a nemesi előjogokat, és így – miként ezt visszaemlékezésében önérzetesen kiemelte –, „*a nemesség hiánya nem áll útjában*” többé boldogulásának.²⁹ Az öt hónapos, meglehetősen nyomorúságos körülmények között, gyakori éhezések és szerény életvitel mellett eltöltött időszak Búsbach szellemi épülésére, politikai kapcsolatainak kiépítésére mégis igen jó hatással volt. Mivel minden nap szorgalmasan látogatta az országgyűlés tanácskozásait, akár kerületi, akár országos ülés volt, közelről láthatta az akkori feudális magyar állam legkiválóbb szónokeit, legjelesebb politikusait, a szabadelvű Magyarország jövőbeni egész politikai elitjét. De a hangadó országgyűlési ifjúság krémjét adó fiatal, vele egykorú írók legjelesebbjeivel is lehetősége nyílt megismerkedni. A reformkori ifjak egykori „oroszlánbarlangjának” számító Hollinger kávéházban és a híres Zöldfában találkozhatott a már említettek közül Berecz Károllyal, Lauka Gusztávval, Lévy Józseffel, továbbá Bangya János (1817-1863) újságíróval, a szabadságharc honvéd ezredesével, a későbbi török Mehmed bejjel és Szarvady Frigyes (1822-1882) zsidónak született (Hirsch) pozsonyi publicistával és ügyvéddel, aki a szabadságharc bukása után a párizsi emigráció egyik vezetője lett.³⁰ Fiatalkori pozsonyi élményei és ezek a találkozások Búsbach egész további életpályájára nézve meghatározóak voltak.

¹ Búsbach Péter (1827-1905) – ügyvéd, író, politikus. Német eredetű, közrendű, evangélikus gyönki családból származott. Apja Butsbach Henrik, házas zsellér és szabó mester, anyja Schleining Margaréta Borbála volt. Bátyja, a vaskereskedő Ádám (1816-1899) a felvidéki Losoncon telepedett le. Életének jelentősebb eseményeit kéziratossal visszaemlékezéseiben örökölte meg, 3 kötetben. (Búsbak Ádám, *Korrajz. I. Életem s tapasztalataim történeti leírása. II. Életem történetének a folytatása. III. Korrajz.* [Losonc] 1876-1897. Kézirat. A kéziratot az Evangélikus Országos Levéltár őrzi. Jelzete: V. 118. a.b.c.) Péter alsóbb iskoláit a nagykőrösi ref. kollégiumban végezte. Ezután a pesti kir. egyetemen ügyvédnek tanult. Az 1848/49-es szabadságharcban honv. századosi rangot ért el. A szabadságharc bukása után az ügyvédség eltörlése miatt csak évekkel később folytathatta tanulmányait. Így 1856-ban szerzett jogi diplomát, majd 1857-ban tette le az ügyvédi vizsgát. A fővárosban telepedett le, ahol az önkormányzat tagja lett, majd a kiegyezés után több ízben is megválasztották országgyűlési képviselőnek a Szabadelvű Párt színeiben. Szerepet játszott Pest, Buda és Óbuda 1872-ben történt egyesítésében. Komoly érdemei vannak a korcsolyázó sport hazai népszerűsítésében és elterjesztésében. 1874-ben megválasztották a Budapesti Korcsolyázó Egylet elnökévé, e tisztségét haláláig viselte. Jelentős szerepet vállalt a Városligeti Műjégpálya korcsolyacsarnokának 1894-ben történt felépítésében is. Strobl Alajos Dr. Búsbach Pétert ábrázoló, 1908-ban készült mellszobrát annak közelében állították fel. 1880-ban a budapesti magyar-német evangélikus egyház főfelügyelőjévé választották.

² Magyary-Kossa József (1806-1859) – gyönki földbirtokos, Tolna vm. tb. esküdtje (1827), főszolgabírája (1832-1840). (PETT-KÓ-REISZIG 1905, 418.) A debreceni ref. kollégiumban volt „Publicus Deák”, majd 1825-ben a Pozsonyi Jogakadémia másodéves joghallgatójaként végezte el a jogi tanfolyam második (utolsó) évfolyamát, ahol a hazai joggal és közigazgatással ismerkedett meg. (M. NOVÁK 2007, 312.) Apja, Sámuel (1781-1866) 1798: a debreceni ref. kollégium diákja. Az 1812-ben alapított gyönki ref. gimnázium egyik bőkezű támogatója, a ref. egyház lelkes patrónusa. 1836-1840 között Tolna vm. első alispánja, a vármegyei nemesi ellenzék meghatározó alakja. 1848-49-ben a vm. forr. testületének tagjaként több választmányban részt vett, fiával együtt. A szabadságharc bukása után is szilárd szabadelvű, az osztrák abszolútizmus rendszerének következetes ellenfele volt. Anyja Kenessey Anna (1787-1811). Egyetlen fiuk, a nőtlen József, ismert volt áldozatos hazafiságáról és adakozókézségéről.

- ³ Korszakot (görög); epochális = korszakalkotó.
- ⁴ Id. Majláth (Mailáth) György gr. (1786-1861) – konzervatív politikus, 1839-től 1848-ig országbíró.
- ⁵ Apponyi György gr. (1808-1899) – konzervatív politikus; 1844-től alkancellár, majd 1846-tól 1848 márciusáig főkancellár. Az adminisztrátori rendszer kiépítése miatt rendkívül népszerűtlen volt az oppozíció berkeiben. Széchenyi szerint azonban nemcsak az ellenzék körében volt gyűlöletes személye, de maguk a konzervatívok sem szívtették, noha egyik vezéregyéniségük volt. (SZÉCHENYI 1978, 1144.) Egy nevét a márciusi változások ellenére továbbra is titokban tartó, ellenzéki beállítottságú szerző 1847-ben írt, de „a bécsi camarillából a nyilvánosság elnyomására kiküldött csöszök”, vagyis a cenzorok miatt csak 1848-ban megjelent rópiratában már megjósolta közeli bukását. Szerzőnk szerint Apponyi, „fő kertész bojtár”-ként a „nemzet kertjében”, az udvari pártnak is igen sokat ártott. Mindent elkövetett, hogy az 1847-es országgyűlésre a konzervatív pártnak többséget szerezzen. „Elárasztotta az egész országot helyettes főispányokkal 's ez által a nemzet jó timár legényeit, csak jobban ingerlette”. Figyelmeztette a kancellárt, hogy vigyázzon, mert „ha állását jobban meg nem fontolja előbb utóbb ő is bukik, mert rosszul választott általa pártolt egyénei vagy otrombák vagy szerfelett ingerlékenyek, 's így saját pártjának sem kedves emberei”. „Én nem mondom egyebet – összegezi véleményét –, csak a mi igaz: hogy nekie előbb utóbb buknia kell, ha a nemzettel ezentul is annyira ujat húz...” ([POMPÉRY] 1848, 6-7.) Nézetünk szerint az idézett gúnyirat megalkotója Pompéry János (1819-1884) ügyvéd, 1848/49. kormánytisztviselő, író, újságíró, egy. képv. MTA lev. tag. (SZINNYEI 1891-1914, X.) Yole álnéven 30 darabból álló, élvezetes stílusban megírt, igen érdekes „Pozsonyi levelek”-ben számolt be az 1843/44-ik évi országgyűlésen szerzett élményeiről, benyomásairól. Pompéry az 1840-es években vezetett, kiadatlan naplója alapján mind az 1843/44-es, mind az utolsó, 1847/48-as rendi diétán jelen volt. Mindkét országgyűlésen vezetett, részben csonkán ránk maradt kéziratok naplójegyzetei könyvtárak kéziratáraiban hevernek, kiadásra várva.
- ⁶ Varga Jánosnak az 1848-as jobbágyfelszabadításról írott, de valóban annál jóval többet nyújtó könyvéből tudjuk, hogy az ellenzéki Pálffy ugyan valóban fölkérték az országgyűlési ifjúság leszerelésére, de mivel ő „gróf” volt, az ifjak nem hallgattak rá. Varga felhasznált forrásai között mind Tormay (Krenmüller) Károly Bezerédj Istvánhoz írott, mind Búsbach Péter március 14-én kelt, Magyary-Kossa Józsefnek címzett levele szerepel, Hunkár Antal emlékiratával egyetemben. (VARGA 1971, 47.) Így rajzolódik ki végül is a valóság a különböző – egymásnak is ellentmondó, illetve egymást kiegészítő – írott források egybevetése révén: a pozsonyi „lázungó” ifjak lecsendesítése végül Hunkár Antalnak, a veszprémi követnek sikerült. A főnemesség ellen a pozsonyi ifjúság körében megnyilvánuló ellenséges hangulatot az éles szemű Széchenyi is azonnal rögzítette naplójában. Március 13-án (este) jegyezte föl ezeket a sorokat: „300-400 fiatalember” uszít a kiváltságosok ellen, a következő jelszavakat kiabálva: „Le a kormánnyal, a Jüdex, Tárnok etc. mind gaz emberek – ... le az Arisztokratákkal, le minden Mágnással!» (SZÉCHENYI 1978, 1206.) Mivel nemcsak a félelemmel teli, állandóan forradalomtól rettegő, nem a saját személyét féltő, hanem inkább az ország vezetésére szerinte egyedül alkalmas arisztokrácia kiirtását vizionáló Széchenyi, hanem a pozsonyi tüntetések éjszakáját felidéző most ismertett három levélünk írója is a fiatalság demonstrációjának könnyen veszélyessé válható fordulatáról számolt be, fontosnak tartjuk néhány, ezekkel ellentétes megnyilatkozás leközlését is. Nem minden egykorú szemlélő tartotta ugyanis annyira veszélyesnek, és – legalábbis a mágnások, de főleg a gyűlölt rendszer meghatározó képviselői számára – annyira pattanásig feszültnek a pozsonyi helyzetet, mint levélíróink. A helyben megjelenő, ezekben a napokban kevéssé szigorúan cenzúrázott *Budapesti Híradó* csupán röviden számolt be a március 13-án este Pozsonyban történekről: „Már hétfőn este a bécsi gőzös hozta hírek hallatára rögtönzött az ifjúság egy kis csoportosulást a sétaterén, de ez némely keserű nyilatkozatok és kiáltások után egy óra múlva békésen eloszlott...” (BH 1848. március 18. 266.) Szintén nem tulajdonított túlzottan nagy jelentőséget a bécsi forradalom híreire az utcára tóduló pozsonyi ifjúság gyűlésezésének a konzervatív, Széchenyihez közel álló *Jelenkor* sem. Tudósítója ugyanis egy mondatdal elintéztetnek vélte a március 13-i esti tüntetésekről szóló híradását: „A' bécsi események már tegnap rendkívüli hullámszába hozák a' kedélyeket, mi este egy szabad ég alatt rögtönzött fiatalági gyűlésben ingerülten nyilatkozott”. (J 1848. márc. 19. 135.) Valamivel részletesebben taglalta a türelmetlen és izgatott ifjúság megmozdulását Pozsonyi újdonságok című rovatában a *Nemzeti Ujság*. Azonban a lap március 14-én keltezett tudósítása szerint a 13-án este a fiatalság körében tapasztalható nyugtalanságot elsősorban az váltotta ki, hogy a főrendek napokon keresztül szabotálták Kossuth felirati javaslatának tárgyalását. „Azon halasztgatás – írja az M-j-r. K. betűjelű szerző (Dezsényi Béla, a *Nemzeti Ujság* történetének feldolgozója szerint Majer Károly a cikk szerzője: DEZSÉNYI 1940-1941, 346.) –, minélfogva a fő RR. mindekkoráig késték a Pest által indítványozott fölrési javaslat tárgyalásával, az ifjúságot – mely élénk részvétellel csügg a hon jövődjére fölött – mármár a nyugtalanság fokára hangolta! Ennek érzelmeitől zaklatva, a fiatalság tegnap, (s körülte roppant néptömeg) a sétaterre sereglett, s a rendbomlás minden legkisebb jelei nélkül a szabad ég alatt elhatárzá, – mit a követi tábla ma szinte indítványozott, és foganatosított is – miképpen nádor ő föntségét alázattal megkérendik: miszerint a fölrési javaslat tárgyalását siettetni méltóztatnék. – Azután a «Szózat» énekelteték, a király, szabad sajtó, és népképviselési alkotmány éltetett, mi után a tömeg zavar nélkül csendben eloszlott”. (NU 1848. márc. 16. 1025.) És végül, bár nem kimondottan a bécsi forradalom győzelme utáni pozsonyi hangulatot tükrözi, hanem az egy nappal későbbi, Kossuth tiszteletére rendezett fáklás-zenes felvonulás élményét rögzíti a levélíró beszámolója, mégis hűen adja vissza azt az eufórikus, mámoros állapotot, ami akkor a gazdag polgárváros állapotát és utcaképét jellemezte. „...Magszámlálhatatlan sokaságban fáklákkal és több rendbeli zene kíséretében tisztelkedtek Kossuthnak esti 9 órakor; az egész város talpon volt, a legnagyobb zaj között a legszebb rend uralkodott...” (Ismeretlen levélíró – báró Vécsey Pálhoz. Pozsony 1848. márc. 17. In: ABAFI 1888, 146.)
- ⁷ Batthyány az ifjúság Társalgási Körében beszélgetett a fiatalokkal a bécsi zavargásokról. (VARGA 1971, 49.; MOLNÁR 2007, 285.) A kezdetben olvasókörnek indult, és az ifjúság szellemi pallérozását szolgáló egyesület szerveződéseről és megalakulásáról a korabeli sajtó rendszeres, a kör alapítóit támogató és az ifjúságot egyben hasznos tevékenységre biztató tájékoztatást nyújtott. (Vahot Imre, *Ogyt III*. PD 1847. dec. 2. 1562.; Székely József, *Ogyt IV*. PD 1847. dec. 9. 1589.; Székely József, *Ogyt V*. PD 1847. dec. 23. 1654.; Berecz Károly, *Pozs. hír*. II. Élk 1847. dec. 26. 826. és uő. : *Pozs. hír*. IV. (valójában III.) Élk 1848. jan. 30. 151-153.; LÉVAY 1848, 411.) A Társalgási Körnek minden valószínűség szerint Búsbach Péter is tagja volt.
- ⁸ Alkotmányt (lat.).
- ⁹ Kossuth március 3-i beszédét, amelyben többek között arról is szó volt, hogy a monarchia osztrák fele is kapjon a magyarokéhoz hasonló új alkotmányt – hiszen az osztrák „birodalom kormányrendszere az alkotmányossággal egyenesen ellentétbe áll” –, az elragadtatott tömegek előtt többször is felolvasták a bécsi utcákon és az egyetem aulájában.
- ¹⁰ A nép követelése (ném.).
- ¹¹ Halt's [Maul]! = Fogd be a pofád! (ném.).
- ¹² Pofa (ném.).

¹³ Köszönöm a figyelmeztetést. (ném.).

¹⁴ Kossuth Lajos (1802-1894) – kiemelkedő reformpolitikus, az 1847-48-i utolsó rendi országgyűlésen Pest vm. követe, az ellenzék elismert vezetője és vezérszónoka

¹⁵ Szentkirályi Móric (1809-1882) – Pest vm. mérsékelt ellenzéki követe az 1839/40., 1843/44., 1847/48. évi rendi egy.-eken. 1848: jáász-kun ker. főkapitány, túrkevei ker. népképviselő, de szept. végén lemondott. 1870 után sokat tett Buda és Pest egyesítéséért. (PÁLMÁNY 2011, I. 1172-1174.)

¹⁶ Ifj. Pázmány Dénes (1816-1856) – 1844-1848: Komárom vm. alispánja, az 1843/44. és 1847/48. egy.-en igen népszerű ellenzéki követe, a Társalkodási Egylet tagja. 1848: a képviselőház első választott elnöke. Az utolsó pozsonyi diétán először a városok rendezésével foglalkozó, majd a választójogi bizottságba is beválasztották. Lisznyai Kálmán költő a jelentősebb ellenzéki követek közé sorolta, s neki is szentelt egy verset az 1847-48-as országgyűlésről megjelentetett almanachban. (SZILÁGYI 2001, 42.) Ebben többek között ezt olvashatjuk:

„... Buvárkodó készültséggel,
Törvényhozó bölcseséggel
Kívánt más kormányrendszert;
S mellette éles eszével,
S a szabadság fegyverével
Bátran küzdeni is mert ...”

(Lisznyai Kálmán: Szónoki mellképek XV. Ifj. Pázmány Dienes. In: VAHOT 1848, II. 72.)

¹⁷ Somssich Pál (1811-1888) – helytartótanácsi tanácsos, az 1843/44. egy.-en Somogy vm., az 1847/48. egy.-en Baranya vm. követe, a konz. párt vezére, de 1850 után az alkotmány helyreállításának, Deák Ferencnek a híve és társa, 1861 után többször népkép. (PÁLMÁNY 2011, I. 1150-1151.)

¹⁸ A délelőtti folyamán tartott kerületi ülésben Szentiványi Károly (1802-1877), az 1843/44., 1847/48. egy. Gömör vm.-i ellenzéki követe javaslatára a rendek megválasztották a honvédelem és a belbiztonság rendszerének kidolgozására javasolt bizottság tagjait, s ugyanazon választmányt bízták meg a népképviselői törvényjavaslat elkészítésével is. Szentiványi valóban a kérdéskör Búsbach által említett szakavatott képviselőit javasolta a bizottságba, de Kossuth indítványára még két városi követ, Pozsony – és nem Esztergom! – város követe, Neszter József/Josef (1804-1889) és Aigner (1848-tól: Rengey) Ferdinánd (1808-1858) szegedi követ is csatlakozott a választmányhoz. (VARGA 1971 50.; vö. KOSSUTH 1951, 653-654.)

¹⁹ Casták (kasztok) (portugál) – különleges helyzetű, előjogaikhoz tüzzel-vassal ragaszkodó társadalmi osztályok, rétegek. Kolmár József, a mindenféle előjogot és társadalmi megkülönböztetést elutasító országgyűlési ifjak egyike, 1848-ban megjelentetett röpiratának Kasztok. Pártok. Felekezeti című fejezetében így ünnepelte a kiváltságok és privilégiumok megszűntét: „Nincsenek többé Magyarországon. A' kaszták testvérkezet fogtak, az egyenlőség lobogója alatt. A' pártok összeolvadtak a' honszeretet testvérérzetében. A' felekezetiesség választófalai összerokadtak, az »egyedül üdvözítő vallás« tana hirdetésének megszűntével ... A' szabad nemzetnek csak egy hite van, 's ez: a' szeretet.” (KOLMÁR 1848, 14.)

²⁰ Búsbach nyilvánvalóan téves értesülésének forrása feltehetőleg a mérsékelt konzervatív *Jelenkor* című politikai hírlap márc. 14-én keltezett pozsonyi országgyűlési tudósítása. Lapjának olvasóit az alsótabla tanácskozásairól rendszeresen tájékoztató Golub Vilmos is hasonlóan tudósít a kancellár lemondásáról és a bejelentés körülményeiről, szintén délelőtti 10 órában adva meg a rettegett kancellár bukásának pontos időpontját. Apponyi főkancellár azonban még 13-án este lemondott tisztéről, Metternich lemondatása után. A március 14-én délelőtti fél 11-kor kezdődött kerületi ülés résztvevői csak nem sokkal a tanácskozás megkezdése előtt, a bécsi gőzhajó aznap reggeli megérkezése után szerezhettek biztos értesülést a bécsi forradalomról és Metternich menesztéséről, valamint Apponyi leköszönéséről. A menetrend szerinti gőzhajó akkori körülmények között több mint hat óra alatt tette meg az utat Béctől Pozsonyig. A délelőtti 10 órai lemondás híre semmiképpen nem juthatott volna el Pozsonyba ilyen rövid idő alatt. Apponyi még az előző este benyújtotta lemondását, nagy valószínűséggel este 10 órakor. Talán a nagy hangzavarban érthették félre Kossuth szavait mind Búsbach, mind a *Jelenkor* tudósítója. A rendelkezésünkre álló különböző magyar források és feldolgozások szinte egyöntetűen a 13-i esti lemondás tényét valószínűsítik. (KOSSUTH 1951, 658. a PH 1848. március 18-i száma alapján; ld. még: PH 1848. március 17. 224.) A *Nemzeti Ujság* tudósítója a március 14-i kerületi ülésről ezeket írja: „A végzések kimondása után, ... Kossuth Lajos az ülésben kapott azon hirt adá a Rknek tudtára: miszerint tegnap 10 órakor Apponyi kancellár is leköszönt”. Fölöttébb érdekesnek tartjuk, hogy ugyanazt a bejelentést egy fontos eseményről a hazai lapok – és természetesen levélíróink is – másként hallották és értelmezték. (NU 1848. március 16. 1026.; VARGA 1971, 48.; SPIRA 1959, 69.; SPIRA 1979, 98.; BENDA 1982, 668.; GERGELY 2001, 89.; Matuska János 1848. március 14-én kelt levele Pozsonyból Matuska Istvánhoz: V. WALDAPFEL 1950-1964, I. 103.; PASKAY 1885, 29.; DÉNES 2008, 230.) Közvetve ugyan, de szintén Apponyi március 13-i lemondását támasztja alá Wirkner Lajosnak, Metternich bizalmasának, a bécsi kancellária országgyűlési kémszolgálat vezetőjének viszaemlékezése, aki a március 14-i dél körül történt események között tárgyalja Apponyi gróf – ennek fényében nyilvánvalóan még egy nappal korábbi – lemondását. (WIRKNER 1880, 206-207.) Ezekkel ellentétes álláspontot képvisel, s a március 14-i lemondás igazságát hirdeti Fallenbüchl Zoltán: FALLENBÜCHL 1988, 100. Szőgyény László alkancellár, aki főnöke lemondása után vitte tovább a magyar ügyeket a bécsi udvari kancellárián, emlékiratában megemlíti, hogy a bécsi forradalmi események idején beteg Apponyi állapotának javulása után személyesen jelentette be a császárnak lemondását. (SZŐGYÉNY-MARICH 1903, 54.)

²¹ Búsbach ebben természetesen téved. Ugyanis az országos ülésen az alsótabla részéről megválasztott 58 tag mellé a főrendek által kijelölt 13 mágnás között, a többségben lévő ellenzéki mágnások mellett, nyilvánvalóan kormánypárti (konzervatív) politikusok is bekerültek az országgyűlés feliratát Bécsbe eljuttató deputáció tagjai közé. Az aulikusok kisszámú csoportjába tartozott az ifjabb Majláth (Mailáth) György gr., a konzervatív párt egyik vezetője, Baranya vm. főispánja és egy.-i követe, valamint Cziráky János gr. kir. táblai bíró, de a diplomata Esterházy Pál hg.-et sem sorolhatjuk a szabadelvű ellenzéki főnemesek táborához. A bécsi küldöttség ellenzéki főrendi tagjairól ld. Tormay Károly általunk itt közölt levelének 6. sz. jegyzetét.

²² BÚSBACH 1898-1899, I. 43-44.)

²³ Búsbak Ádám: *I. Életem és tapasztalataim történeti leírása*. [Losonc], 1876. Kézirat. EOL V. 118. a.)

²⁴ MNL OL P 483 Magyar-Kossa csal. lt. Csal. ált. rend. ir. 25. cs. H 23 76-77. Búsbach Péter levele Molnár István barátjához. Po-

zsony 1848. jan. 24. Amint erről patrónusának egy csaknem két évvel korábbi levelében leplezetlen őszinteséggel beszámolt, már nagykőrösi évei is igen nagy szegénységben teltek. Noha nem csekély büszkeséggel töltötte el, hogy amit addig elért, „*nagyobb részt a' magam szorgalmának 's erő megfeszítésemnek gyümölcse*,” ugyanakkor meglehetősen letörtséggel rögzítette a rideg valóságot, hogy tudniillik „*nyomorult körülményei közt bár mi erő megfeszítés mellett is*” képtelen lesz olyan megfelelő állást szereznie, ami művelt ember létére megilletné. „*Mert a' sanyarúság 's nélkülözés – mint írja –, csak edzi az embert de más hatása nincs.*” (MNL OL P 483 Magyary-Kossa csal. lt. Csal. ált. rend. ir. 25. cs. H 23. 56-57. Búsbach Péter lev. Magyary-Kossa Józsefnek. Nagykőrös, 1846. szept. 5.) Hasonlóan nyomorúságos körülmények között tengődött Pozsonyban a legtöbb szegény sorsú jurátus. A borsodi Lévay József, aki ugyan nemesi származású volt, azonfelül az utolsó rendi országgyűlésen a követnek választott Szemere Bertalan másodalispán írnokaként állást is nyert, szintén sokat nélkülözött. Havi rendes díja tizenkét forint volt, otthonról pedig alig kapott hozzá kiegészítést. Reggelije rendszerint fűzfaalma volt két krajcárért, hozzá pedig, szintén két krajcárért, helyi cipót, ún. „bendót” fogyasztott. (LÉVAY 1935, 21.)

²⁵ MNL OL P 483 Magyary-Kossa csal. lt. Csal. által rend. ir. 25. cs. H 23 62-63. Búsbach Péter levele Magyary-Kossa Józsefnek. Pozsony 1847. nov. 19.

²⁶ MNL OL P 483 Magyary-Kossa csal. lt. Csal. által rend. ir. 25. cs. H 23 70-71. Búsbach Péter levele Magyary-Kossa Józsefnek. Pozsony 1848. márc. 1.

²⁷ MNL OL P 483 Magyary-Kossa csal. lt. Csal. ált. rend. ir. 25. cs. H 23 76-77. Búsbach Péter levele Molnár István barátjához. Pozsony 1848. jan. 24.

²⁸ MNL OL P 483 Magyary-Kossa csal. lt. Csal. ált. rend. ir. lev. 25. cs. H 23 74-75. Búsbach Péter levele Magyary-Kossa Józsefnek. Pozsony 1848. febr. 5.

²⁹ BÚSBACH 1898-1899, I. 58.

³⁰ BÚSBACH 1898-1899, I. 45.

Szekszárd, 1848. március 17.

TORMAY [KRENMÜLLER] KÁROLY¹ LEVELE BEZERÉDJ ISTVÁNHOZ²

a pozsonyi országgyűlési ifúság által az ellenzék vezetőinek rendezett zenés-fáklyás népünnepélyről, majd a forró hangulatúvá vált tüntetések leszereléséről; az udvarhoz küldendő feliratról és küldöttségről, a kinevezett kormánytagokról, a bécsi forradalomról, s Kossuthnak abban játszott meghatározó szerepéről

Szegz [Szekszárd] Mártz[ius] hó 17. 848

Kedves komám³ uram!

Bela⁴ megírta mar tegnap⁵ a Bécsi eseményeket, en sietek a Posonyiakkkal. – Most ment Szegzard[on] keresztül Peacsevich⁶ ki pozsonbol jön. Ott ugyan azon nap a' midön Bécsben volt a forradalom, az ifjuság és a' polgárok nagyobb része az Oppositio fő embereit nagy faklyas zenével megtisztelték. – Megkértem Palfy – (liberalis) hogy csillapítaná azokat, de erre mivel Gróf! Nem halgatták 's így csak Hunkárnak sikerült reggeli 3 órakor azokat csendes szétosztásra bírni.⁷ –

Más nap a fő rendek ülést tartottak, 's mindenik helyén czédulát talált: hogy ha a rr. [rendek] Felirata ellen szavazna meghalnia kell⁸ – A fő rr. [rendek] egyhanguan a felirat mellett nyilatkoztak, 's azonnal vegyes választmány mindannyi liberalis mágnás és követek⁹: u[gy]. m[int]. Battyáni Lajos Kossuth etc. a fő herczeg vezérlete alatt Bécsbe siettek, ott ő felségét mindenre annyira késznek találták hogy :

Battyáni Lajos
Kossuth Lajos
Deák Ferenc
Gr. Széchenyi István

Mint felelős Minisztereket kinevezte!

A mi Pesten történt azt a' Pesti hirlaphoz mellékelt tudositásba olvasni fogja. –

Mindannyi főispán resignált!¹⁰ –

Igy tehát most már a volt oppositio¹¹ a Kormány emberei! –

Bécsben több mint 200 ember [el]esett, egy kapitány agyuból lövetett a népre 's ezt kis darabokra szakították! – Albrecht fő h[er]ce[g]¹² is lövetett, 's ha el nem futott volna agyon dobták volna, így csak kövel megsértetve Bécsből elszökött, Hoyos¹³ és még egy Gróf¹⁴ parancsnokok a polgárságnál. A katonaság bécsből el vonult, 's több mint 60.000 felfegyverkezett polgár szolgál és tartja a' rendet fen. –

A Bécsi zendulést a Deákok kezdetek ök olvasták a Piarczon¹⁵ Kossuth beszédét, és utanna nem vivát ! hanem éljén t kialtottak.¹⁶ Metternich¹⁷ és Czapka¹⁸ elszökött, de in effigie¹⁹ felakasztották – no az nem fáj! – Mett[ernich] villáját szét dúlták.²⁰ – Stametz Majer²¹ fia volt fő vezető mindenütt. – Szepitöl²² küldöm a Betsi Hirlapot²³ és sietve ezen levelet.

Bela Bonyhadra ment holnap édes atya²⁴ neve napjat ünnepleni, – holnap alkalmasint én is Bonyhadra megyek, 's Vasárnap Hidgyára²⁵ ha értem beküld, adig meg több 's bővebb tudositásokat viszek. Talán holnap Gyuri²⁶ is eljön Bonyhadra.

Isten áldja 's tartsa[.]
Tormay

- ¹ Tormay (1845-ig Krenmüller) Károly (1804-1871) – 1832-től 1848-ig Tolna vm. főorvosa. 1848. máj. 1-jétől a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium egészségügyi osztályán tanácsos, az orvosrendészeti ügyek előadója, majd 1848 őszétől 1849. jan. elejéig a feldunai tábor orvosi szervezésével bízták meg. Tanácsosként előbb a Hadügyminisztérium, majd a Belügyminisztérium egészségügyi osztályán dolgozott. 1850-ben Esztergom vm. főorvosa, a budai Helytartóság egészségügyi tanácsosa. 1850-60 és 1862-67 között Pest főorvosa. Orvosi, közegészségügyi és demográfiai értekezéseket írt. Építészeti munkássága is jelentős: Szekszárdon több épületet is tervezett, így pl. saját lakóházát, az ún. Tormay-házat a Bezerédj utcában és az azóta már átépített városházát a közeli Béla téren (1846). (CSEKŐ 2012, 448.) A Krenmüller házaspárt (Tormay Károly felesége, Huber Antónia Hannoverből származott) mély barátság fűzte Bezerédj Istvánhoz és nejehez, Bezerédj Amáliához. Hidjai kúriájukban gyakori vendégek voltak.
- ² Bezerédj István (1796-1856) – a reformkor kiemelkedő szabadelvű politikusa. 1818: Tolna vm. esküdtje, 1825: uo. tb., majd 1830-36: főjegyző. 1836-1848. uo. táblabíró. Tolna vm. követe az 1830., 1832/36., 1843/44. ogy.-en. 1836-ban elsőként szabadította föl jobbágyságait, úrbérváltásig szerződést kötve velük. A *Magyarkák* című, névtelenül megjelent közéleti röpirat portréoroztatában a konzervatív szerzők maró gúnnyal említik meg ezt a nemes tettet. Szerintük ugyanis „*csupa, pusztá philantropismusból, hívésbe merül az esze*”. Megemlítik ugyan páratlan gesztusát, de azzal vádolják meg, hogy nem önzetlenül, hanem nagyobb anyagi hasznom reményében cselekedett. „*Ő volt az első, ki a »szabadföld« jelszóra kakasdi jobbágyságait – mint mondják, méregdrága váltásdíj mellett fölszabadította. Ő volt az első, ki önkényt adózott.*” (KOVACSÓCZY-CSÁSZÁR 1845, 112.) A Pilvax köréhez tartozó tehetséges költő, Lisznyai Damó Kálmán ugyanakkor az utolsó rendi országgyűlésről megjelent, Vahot Imre által szerkesztett almanachban Bezerédj Istvánról igen meleg hangú versben emlékezett meg. „*Kristálytisztá jellemű*”, becsületes, „*csupa érzés*”-sel és szeretettel megáldott politikusként jellemzi őt, majd emberbaráti elveinek szép megnyilvánulásait is fölidézi:

*„Mint tied, nincs olly részvevő kebel,
Sirtál, mosolygtál, mint a percz hozá,
A szegény nép örömen, bánatán ...”*

*„Egygyé levél a néppel, terheit
Megosztva, vívtál közös népjogért ...
S te, népáldásra méltán érdemes,
Lól a legelső adózó nemes.”*

- (Lisznyai Kálmán: *Szónoki mellképek XIII. Bezerédi István*. In: VAHOT 1848, II. (Szépirodalmi rész) 69.) Az 1848/49. ogy.-en a szekszárdi ker. népképviselője. 1849-ben Debrecenbe, majd Szegedre is követte a kormányt. Debrecenben a békepárt tagja volt. Világos után halálra ítélték, de kegyelmet kapott. Visszavonult hidjai birtokára, s ott gazdálkodott. (PÁLMÁNY 2011, I. 832.)
- ³ A Tormay-házaspár Szekszárdon született leányának, Etelkának (1845-1914) Bezerédj István és Bezerédj Etelka voltak a kereszt-szüleik. (Ld. erről Csekő Ernő id. tanulmányát: CSEKŐ 2012, 444.) A reformkorban igen elterjedt komasági kapcsolatok gyakran a rokoni kötelékeknel szorosabb, személyesebb viszonyt jelentettek. A szabadelvű politikusok és a velük azonos elveket valló, szintén liberális kötődésű íróink, költőink legjobbjai eszmei rokonságukat és szoros barátságukat a komasági kapcsolat révén még jobban elmélyítették. Ismeretes, hogy a jeles tolnai reformpolitikus komasági viszonyt ápolt Tormayék mellett Garay János és Vörösmarty Mihály költőkkel, valamint Csengery Antallal (1822-1880), aki ismert államférfi, közgazdász, publicista, az MTA másodelnöke is volt. (BODNÁR-GÁRDONYI 1918-1920, II. 425-426.) Garay 1842-ben született Dezső nevű fiát Bezerédj tartotta keresztvív alá. (KACZIÁN 2012, 103.) A költőóriás Vörösmarty Deák Ferencet „*a legszívesebb barátságának egy új kötelékével kötözte*” magához, amikor 1844-ben világra jött Béla fiának keresztapjául Deákot választotta. (LUKÁCSY-BALASSA 1955, 307.) De a kor szokásának megfelelően több keresztszülő, a korabeli magyar szellemi és politikai elit néhány kimagasló képviselőjének a neve is szerepel a Budapest Belvárosi Főplébánia születési anyakönyvének 50. lapján, ahol a megkeresztelt „Béla, Mihál, Ferencz” adatai szerepelnek. A keresztszülők: Bárfay László ügyvéd és felesége, Mauks Jozefa, Deák Ferenc, Klauzál Gábor, Fáy András és Bezerédj István. (VÖRÖSMARTY 1965, II. 384.) Második fiának, az 1845-ös születésű Mihálynak keresztapja ifj. br. Wesselényi Miklós lett. (TÓTH 1974, 355-356.) De egyéb példát is tudunk fölhozni a hazai liberális vezetőréteg erős összefonódásával kapcsolatban. Elég, ha megemlítjük, hogy Kossuth Lajos első fiát, Ferencet, Deák Ferenc, Bezerédj István és Klauzál Gábor tartották keresztvív alá, míg másodszüllött fiának, Lajos Tódornak egyik keresztapja br. Wesselényi Miklós volt. (LOSONCZY TÓTH 2008, 17.)
- ⁴ Minden bizonnyal Perczel Béla (1819-1888) – ügyvéd, 1845-1848-ban a szekszárdi járás főszolgabírója, 1848-49: Tolna vm. másodispánja. Szoros barátságban állt Bezerédj István öccsével, a Sopronban élő Pállal (1798-1864). 1865-től ogy. képviselő, 1875-1878: igazságügy miniszter, 1883: a Kúria másodelnöke, végül 1884-ben annak elnöke lett. (DOBOS 2001, 111-116.; vö. MARKÓ 2001-2007, V. 243.)
- ⁵ A kérdéses levélnek sem a szekszárdi levéltárban (MNL TML, Családi levéltárak XIII. Bezerédj csal. ir. , 1781-1944. Ifj. Bezerédj István ir., 328. dob.), sem a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, az ott őrzött Bezerédy csal. iratanyagban, a család ménfői levéltárában (A szerdahelyi ág lt.) nem akadtam nyomára. (MNL OL P 58 Bezerédy csal. (ménfői) lt.) Tudvalévő ugyanakkor, hogy Bezerédj István (Hidja pusztai) levéltára, amely reformkori elvbarátaival és megyei politikusokkal való levelezését is tartalmazta, a II. világháború helyi harcainak következtében nagyrészt megsemmisült.
- ⁶ Gróf Pejacevich család – a horvátországi magyarbarát horvát-magyar párt egyik kimagasló főúri családja. A verőcei előnevű grófi család – jól dokumentálhatóan – igen élénk társadalmi életet élt. A család tagjai az 1840-es években rendszeresen megjelentek a különböző pesti és pozsonyi bálakon, színházi előadásokon, kulturális rendezvényeken. Mivel Sopronban is volt palotájuk, onnan könnyen rándultak át Pozsonyba és Bécsbe is. (Hond 1843. (I. félév 4. sz.) jan. 28. és (19. sz.) máj. 13. ; Ld. még erről a szép és kacér soproni hajadon, Slachta Etelka ekkoriban született több naplóbejegyzését: SLACHTA 2004 és SLACHTA 2005) A keresztnev ismerete nélkül igen nehéz meghatározni, hogy a népes, horvát eredetű grófi család melyik férfi tagjáról tesz említést Tormay. Elképzelhető, hogy Pejacevich [Márk, Markus] (Pejačević, Marko) grófról, (1818-1890) az ismert szabadelvű politikusról, az 1847-1848. évi országgyűlés jelen levő főrendi tagjáról lehet szó. Jelenlétéről nem áll rendelkezésünkre teljesen megbízható bizonyíték, noha Pálmány Béla történeti almanachjában az szerepel, hogy a horvát politikus részt vett az utolsó rendi országgyűlésen. (PÁLMÁNY 2002, 1117.) Bár neve szerepel az utolsó rendi országgyűlés név- és laccímjegyzékében, ugyanebben az adattárban föltűnik a neve a „jelen nem lévők” között is, akik nem lévén jelen az országgyűlésen, csupán megbízottjukkal képviseltették magukat, s e szerint

Medveczky Dániel képviselte a távol levő grófot. (OGY. NÉVK. [1848], 21., 62.) Tehát jelen is volt, távol is volt. Esetleg Pejacsevich Péter (Pejačević, Petar) (1804–1887) gróf neve is szóba jöhet. Ő is részt vett az 1847/48. évi diétán, mint főrendi tag. Cs. kir. kamarás volt, szlavóniai főnemes, 1845–1848 között Kőrös vármegye főispáni helytartója, s így természetesen „pecovics”-nak számított. Nem valószínű tehát, hogy őt említi Tormay. E két „nemzeti gróf” (tulajdonképpen magyarbarát horvát főrend), az 1848-as diéta névtára tanúsága alapján, hosszabb-rövidebb időre megjelenhetett a család tagjai közül az utolsó rendi országgyűlésen Pozsonyban. Ugyancsak ott volt Pejacsevich (Pejačević) Ferdinánd gróf (1800–1878), a született magyarországi főnemes. Felesége, Döry Mária, Döry Gábor (1803–1871) nővére révén, Tolna megyei földbirtokos volt, s Döry Gábor báró Gabriella nevű leánya szintén egy Pejacsevich gróffhoz, Lászlóhoz (1824–1901), Ferdinánd fiához ment feleségül, ki szintén bejelentette lakását a névtár számára. (OGY. NÉVK. [1848], 21.) A kevés rendelkezésre álló adat híján talán mégis annak van a legnagyobb valószínűsége, hogy a kiterjedt baráti körrel rendelkező Bezerédj István „komája” a zombai kastélya felé tartó Pejacsevich Ferdinánddal találkozhatott Tolna vármegye székhelyén. A település közelében ugyanis kiterjedt Döry birtokok terültek el, melyeknek egyik központja a falu határában elterülő Paradicsompuszta volt, egy 18. század végéről származó kastéllyal. A Döryeknek Zombán is volt egy kastélyuk, amelyet a 19. század közepén építettek. A Tolna megyei reformkori ellenzék vezérének életrajzából tudjuk, hogy Bezerédj István hidjai otthonának kellemes légköre sok jeles és tekintélyes családot vonzott a kastélyba, így a zombai Pejacsevicheket is. (BODNÁR-GÁRDONYI 1918–1920, I. 103.; ULRICH-POZSONYI 2009, 159. 14. tábla; OGY. NÉVK. [1848], 21.; PÁLMÁNY 2002, 1117.)

⁷ Hunkárnak e levél szerint tehát csak több óráig tartó, minden józan érvert felvonultató erőfeszítéssel sikerült a lázadást szító pozsonyi ifjúságot meggyőznie és meghátrálásra, szétszéledésre készítenie.

⁸ Az erőszakos ráhatás eme módjáról már Varga is beszámolt idézett munkájában, forrásként éppen Tormay levelét említve (VARGA 1971, 51–52.; vö. HUNKÁR 2004, 82.)

⁹ A Bécsbe induló küldöttség tagjai közé a március 14-én délután 3 órakor megtartott országos ülésen a rendek az alsóábról 58 tagot választottak, amelynek – élén Majláth György országbíróval – a feliratot a császár elé kellett vinnie. (VARGA 1971, 51.) Legújabbban Velkey Ferenc szerint az alsóábról csupán 57 tagot választott saját kebeléből, tehát ő az országbíró, aki hivatalból volt az alsóábról elnöke, s így a követek táblájának a vezetője, nem számítja a küldöttség tagjai közé. (VELKEY 2010, 702. Egy hajdani „kis követ”, kései visszaemlékezésében, a főrendi tábla küldöttein kívül, szintén csak 57 követet sorol fel, így ha hozzászámítjuk Majláth György grófot is, megkapjuk a Varga által említett 58 főt. (PASKAY 1885, 34–36.) Közöttük csak elenyésző számban voltak kormánypártiak – természetesen a király emberén, Zarka János királyi személynökön, az utolsó rendi országgyűlés elnökén és Ghyczy Kálmán nádori ítélőmesteren kívül: Babarczy Antal helytartótanácsi tanácsos, Csongrád megye konzervatív követe, Kállay Menyhért szabolcsi, Tarnóczy Kázmér nyitrai követ és mindenekelőtt Somssich Pál, Baranya követe, a konzervatív párt vezérszónoka. Az ellenzékét ugyanakkor olyan ismert ellenzéki politikusok képviselték a császárvárosban, mint Kossuth Lajos és Szentkirályi Móric pesti, Hunkár Antal veszpremi, Madarász László somogyi, Szemere Bertalan borsodi, ifj. Pázmány Dénes komáromi követek. És természetesen a küldöttségben helyet kapott a maga külön útját járó, inkább kormánypárti Széchenyi István is, Moson megye képviselője! A főrendek plenáris ülésükön maguk közül 13 arisztokratát választottak. A főrendi tábla ellenzéki csoportját szintén tekintélyes politikusok nevei fémjelezték, így a felsőábról ellenzékének elismert vezetője, gróf Batthyány Lajos, a Békés megyei főispán, Károlyi György gróf, Perényi Zsigmond báró, Ugocsa megyei főispán, Szapáry Antal és Teleki László grófok, Tihanyi Ferenc temesi gróf és Wenckheim Béla báró.

¹⁰ Belenyugodott, beletörődött (lat.).

¹¹ Ellenzék (lat.).

¹² Albrecht Friedrich Rudolf (Habsburg) (1817–1895) – osztrák főhg. 1845-től 1848. márc.-ig Alsó-Ausztria katonai parancsnoka. A fegyveres erők parancsnoka volt Bécsben, de a bécsi forr. győzelme után le kellett mondania és menekülésre kényszerült, mert a közvélekedés szerint ő adta ki a parancsot a vérontásra.

¹³ Hoyos-Springenstein/Stichsenstein?, Johann Ernst, gr. (1803–1849) – osztrák tábornok, udvari fővadászmester, márc. 14.-től a bécsi Nemzeti Gárda parancsnoka. (PÁLMÁNY 2011, I. 542.)

¹⁴ Colloredo-Wallsee, Franz de Paula gr. (1799–1859) [?] – osztrák diplomata (1830: drezdai, 1837: müncheni, 1843–1847: szentpétervári követ), 1848. márc. 12.-máj. 14.: az osztrák korm. mb.-ja a frankfurti nemzetgyűlésben, az akadémiai légio parancsnoka (??)

¹⁵ Piacon (tájszó).

¹⁶ Hogy milyen „roppant rokonszenv” kísérte Bécsben a magyar országgyűlési küldöttség látogatását, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a túlfűtött lelkesedés hevében magyarul éltették a nemzeti viseletben, nemzeti zászló alatt, bécsi nemzetőrök sora között vonuló magyarokat. A bécsi német polgárság magyarbarátságát juttatta azzal is kifejezésre, hogy a megszokott „hoch” vagy „vivat” kiáltások helyett mindig „éljen”-nel üdvözölték és becézték a „bruder”-ként, azaz testvérként tisztelt magyar küldötteket. ((ld. Szenvey József cikkét a BH *Pozsonyi hírfűzér* című rovatában. 1848. márc. 22. 279.) Egy nemrégiben közzétett, eredetileg német nyelvű levélben, amelyet az aradi vértanú tábornok, Lázár Vilmos felesége, Reviczky Mária írt sógornőjéhez, szintén a magyarok iránti osztrák rokonszenv tükröződik: „Kossuthnak aznap, amikor megérkeztek ötször kellett beszélnie és egy kimondhatatlan nagy Éljent kapott a Bécsiektől, akik ezt tőlünk tökéletesen megtanulták” (Reviczky Mária levele Lázár Matildhoz. Pozsony, 1848. március 26. DINYÉS 2004. 24.)

¹⁷ Metternich, Klement hg. (1773–1859) – osztrák udvari főkancellár, a Habsburgok abszolutista politikájának legfőbb képviselője. 1814-től magyar honfű. Március 13-án a népharag nyomására lemondani kényszerült, s Bécsből szökve menekült.

¹⁸ Czapka, Ignaz Winstetten (1791–1881) – cseh polgár, 1843: bir. lovag, 1838–1848: bécsi polgármester. A bécsi forr. napján elmene-kült, 1849-től az abszolutizmus kiszolgálója, 1856-tól bécsi rendőr ig. (http://www.de.wikipedia.org/wiki/Ignaz_Czapka) (letöltés: 2016. júl. 5.)

¹⁹ Távollétében (lat.).

²⁰ Az erről szóló bécsi hírek közszájon forogtak a birodalmi fővároshoz közel fekvő Pozsonyban. Egy márc. 14-én, szintén Pozsonyban keltezett levél szerint az egyetemi ifjúság és a polgárság tömegei „Metternich házáat fegyveresen megtámadták – de szerencséjére megszökött – ... lemondó iratát asztalán hagyván – lakásában mindent szétromboltak – és házára nagy akasztófát festettek.” (Matuska János levele Matuska Istvánhoz. Pozsony, 1848. márc. 14. Közli: V. WALDAPFEL 1950–1964, I. 103.) A Rennwegen található Metternich-villa megtámadásáról és feldúlásáról Pulszky Ferenc is megemlékezik emlékiratában. (PULSZKY 1958, I. 324.)

²¹ Stamatz-Mayer, Johann – bécsi kereskedő.

²² Ismeretlen személy.

²³ Wiener Zeitung.

²⁴ Perczel Sándor (1778-1861) – börsönyi földbirtokos, táblabíró, a reformkori Tolna vm. politikai küzdelmeiben, majd az 1848/49-es szabadságharcunkban fontos szerepet játszó Mór és Miklós édesapja. A naptárban is szereplő, említett (Sándor) névnap: márc. 18.

²⁵ Hidja puszta – Bezerédj István 1818-ban, vármegyei hivatalt vállalva költözött le a család Hidja pusztai birtokára, Tolna megyébe. Ott átvette nagyanyja, Gindly Zsófia örökrészét, az akkor még osztatlan családi örökséget. 1821-ben megházasodott, majd hamarosan elkezdte az 5 szobából álló kúria kibővítését, klasszicista stílusban történő átalakítását. A Hidja pusztai Bezerédj-kúria a Tolna megyei politizáló középnemesség kedvelt találkozóhelyévé, a társasági élet egyik központjává vált. (BODNÁR-GÁRDONYI 1918-1920, I. 103-106.)

²⁶ Ifj. Bartal György (1820-1875) – a tolnai ellenzékhez tartozó faddi birtokos. A nála 24 évvel korosabb Bezerédj Istvánhoz szoros barátság fűzte. Az 1840-es években tiszteletbeli jegyző volt, majd 1848 júniusában népképviselővé választották. (PÁLMÁNY 2002, 70.; BODNÁR-GÁRDONYI 1918-1920, II. 123.)

MNL OL P 57 Bezerédy csal. (kámi) lt. 30. cs. LXXIX. 24. A levelet ismerte és hivatkozott rá Varga János, a reformkor kiváló ismerője. (VARGA 1971, 47. és 51.) Varga azonban, mivel a levélen szereplő nem egészen egyértelmű aláírást tévesen Tormának olvasta, másrészt pedig Bezerédj családi és komasági kapcsolatait, kötődését a Tolna megyei értelmiségiekhez nem ismerte, Torma József kézjegyét vélte felismerni azon, s az erdélyi reformellenzék ismert képviselőjének tulajdonította Tormay Károly levelét. Torma József (1801-1861) 1832-től Belső-Szolnok vm. főjegyzője, majd 1841-1846 között szintén uo. kir. pénztárnoka volt. Az 1834/35., 1837/38., 1846/47. erdélyiogy.-en képviselte megyéjét, majd 1848-ban megyei pénztárnok lett. Az 1848-as erdélyi, majd az első népképviseletiogy.-re is követnek választották. (PÁLMÁNY 2002, 914-916.)

Pozsony, [1848. március 1718.]

DOBOS JÁNOS¹ ORSZÁGGYŰLÉSI REFORMÁTUS LELKÉSZ LEVELE TÖRÖK PÁLNAK²

az országgyűlési küldöttség bécsi útjáról, Széchenyi feltűnést keltő viselkedéséről, majd az országgyűlési ifjúság indulásáról a császárvárosba, Pálffy József gróf megbízatásáról, a küldöttek visszaérkezéséről, az első felelős magyar minisztérium engedélyezésének hírével; Batthyány Lajos lesz az első miniszter; Kossuth beszéde

[1848. március 17-18.]

Édes Palim!

Én beteg vagyok, a napi események betege. Mint egy nagy lázbol ocsudónak alig van erőm egy gondolatot rendezni agyamban, annyival kevésbbé leirni. Egyik hullám a másik után borítja el egész kedélyemet; s én alig kaphatok lélegzetet mint a ki a habok játéka között föl s alá bukdosik. – Ezen politikai mérséklet változást, a fagypontnak főrólázig történt magasodását az ilyen alkat mint az enyim el nem bírja – én beteg vagyok. Ne vedd hát rossz neven ha egész levelem mostani hangulatom színét viselendi.

Mart. 15. indult a feliratot vivő nagyszerű küldöttség bécs fele. A Nádor elébb felment már,³ ki szerkerét bécsi polgárokkal húzata a szolgálás még most is iszonyú Bastilleja⁴ a burg⁵ fele. – A küldöttség indulása Fer[enc]. Kár[oly]. gözösön⁶ nagyszerű innepélyes látvány. A partra gyülekezett néptömeg között jártak keltek a tagok – köztük a sidó usorás öltözetű Széchéni kaczerkordova a fiatalsággal, mellynek nem rég sympathiáit megveté.⁷ – A gúny vonás most is ott volt még arczán, s midön egy sing⁸ hosszú sastollas kalapját felnyomta a gözösön,⁹ követelni látszat a közönség tapsát, mellyet kétkézzel kapott el mint gyermek a felé dobott laptát¹⁰ s a t. – Végre 10 óra után elindult a hajó taraczk durrogások s a parti nép kiáltása, kezkenő lobogtatása, kalap erdője között. – Fejér és nemzeti lobogok¹¹ alatt meghúzta Loczi bandája az indulót¹², könnyező szemek és fohászaink szálltak a kevély gözös után Bécs felé. Én csügedten néztem utána, mert keveset reményltem. –

Másnap Posonban csendes csoportozások mindenfelé, találgatások – felé [?] im: Márt. 15. délután még egy gözös ment fiatalokkal Bécsbe,¹³ kiket menni nem örömet látott a vén indulatos orsz[ág] bíró.¹⁴ – 16ikán este érkezett gözös bizonytalan hireket hozott.¹⁵ A tömeg nyugtalankodott, és Ráday vezérlete alatt¹⁶ egész éjfélig sinatolt a városi redoute¹⁷ teremben.¹⁸ Az aggodalom 12. órakor éjjel olly magas fokra hágott, hogy a választott rendet tartó küldöttség¹⁹ követeket volt kénytelen sebesen küldeni Bécsbe. – Palfy József bizatott meg²⁰s indult nyomon a lehető sebeséggel. 17. reggel 10. órakor új gyűlés a redoute teremben, többen szónokoltak, Lukács²¹ – megmondá a pesti hireket elhozva a 12. pontot magával. A pontok felolvastattak, németre fordittattak rögtön. Ráday, Lonyai Gábor²² szónoklata már határozat lön: hogy delután 3. óráig várnak ha addig nyugtató hírek nem jönnek, tanácskoznak a teendőik felöl. 12. óra elöt kevéssel megérkezett Palfy tajtékozó lovakon. Vittük a terembe hol mondá: hogy Kosúttal beszélt – minden jót várhatunk a delután 2 órakor bécsbiül haza induló küldöttségtől.

Delután kimentünk a dunapartjára. A polgárság fegyverben a fiatalsággal együtt sort csináltak a gözöstől a zöldfa vendéglőig. 4-5. között megérkeztek a küldöttek fejér lobogók alatt.²³ A zenekarok szólltak mindenfelé.²⁴ Kosút Battyani Lajos, megbízott első miniszterrel elöl utána a követek, utánok a

fiatalok kivont kardal. – A tömeg megállapodott az zöldfa erkélye alatt mellyen Kossut állt Battyá-
nival, és többekkel. – Kossut üdvözlé a szabad hont Isten szabad ege alatt! és számolt eljárásukról, és
kimondá hogy a régi absolut rendszeren megtört volna a haza szép reménye ha István erélyesen nem
tesz, és nadorsága letevésével nem fenyegetődzik. – Aggodalmunk nem vala alaptalan! – Meg van
hát a Budai magyar felelős ministerium. Még most csak ennyi, meglássuk alakulását és munkáját a
közelebbi gyűlésekben. – Utána szollt Battyáni igen röviden – bizalmat kérve. Meg mutatá magát
Teleky László – Ötvös Jósi – kihozzák Károlyi Györgynét²⁵ Battyáni Lajosnét²⁶ – Kossutnét²⁷ – végre
a vén medvét Széchenyi Istvánt. – A Nádor holnap érkezik fogadtatása fényes leend. – A város kivi-
lágítva. –

ennyit ma – Mart. 17. 1848. –

Mart. 18. Tegnap este 11. órakor a magyar első minister ablakai alatt fáklyás zene tartatott.
Annyira hozzá kezdünk szokni a szokatlan dolgok látásához hogy a 2000 fáklya²⁸ látása nem tette
meg a hajdani effectust.²⁹ Nem sokára kijönnek divatból az efféle szolgálai tömjénezések, s a nép szava
fog ismét egyedül dicsérni vagy feszíteni. Egy mivel nép sympathiája ragyogóbb minden pápistás
fáklyásdinál. – Egy beszédet hallottunk, mellyben a szónok³⁰ attól félt hogy az egek ránk szakadnak.
B[atthyány]. – rekedten röviden felelt. – Mi oszoltunk, a fáklyások apró csoportokban járták az uttz-
ákat. A német piszkos varga inasok mint apró lucziferek darab égő szurok gyertyákkal futkostak s
mikor azt csóválták, az ember nem tudta nevensen e vagy szitkozodjék. Ma este leend még a hagy
el hagy! Istvánnak³¹ lovait aligha emberekkel nem váltják fel. Én a menyiben lehet gátolni fogom. –

Megérte hát Kossút és a jobb ügy győzelme innepét, megérte hogy maga Bécs az absolut hatalom
gyalázat helye, és a szabadság Golgotája emeljen néki diadal kaput, s alatta vegye a nép szeretete
nyilatkozatát, nagyobb tisztább mértékben mint valaha egy király vette. Lehetett töle tartani nehogy
ezt látva a régi kormány zsoldosai a menetét virág vasárnapra tegyék – de hála Istennek, nem tör-
tént baj. Ő visszajött az oroszok verméből³², s egyéb hátra nincs hanem hogy magát megtartsa
számunkra, és aristocraticus kísértetektől és kísértésektől öröködjék. – Mert tudd meg, hogy három
ellenzéki aristocratát kivéve, nem adná sokért ha ez előtt 4. hétre visszamehetnének, ők ennyire men-
ni nem akarnak. Ti pedig örökjetez hogy útjokat visszafelé örökre meggátoljátok.

Kekk Dani³³ még se küldött pénzt? – Én nem tudom mit tegyek! A házbér fizetés ideje apr. 1. itt
leend, kéri az adósságot. Hát te mikor jösz? – Meg lehet a levelem otthon sem ér már. – Isten veled! –

Nóm³⁴ levelét küld ki expressus³⁵ által, ird meg néki hogy mikor indulsz. Hozd fel kérlek magad-
dal! Az Orsz[ág]. gyűlés vége felé járunk.³⁶

Ráday Levéltár. Személyi, családi ir. C/93. fond. Török Pál levelezése (1821-1883). 914. Mellette boríték megcímeze-
ve: Poson Tisztelendő Török Pál úrnak a pesti reform. egyház lelkészének Pesten. A postai pecsétek a borítékon:
PRESZBURG 18. MAR. , ill. PESTH 20/3.

Az utolsó rendi gy. ülésezése alatt túlzóan liberális, már-már szinte radikálisnak tekinthető
nézeteket valló lelkészként ismerhették meg Dobost a Ferdinándvárosban (későbbi neve: Nándor-
város) lévő Apáca utcai (másként: Apácapálya, a későbbi Bél Mátyás utca) magyar-szlovák evangé-
likus templomba az ő kedvéért oda betérő érdeklődők. Magyar nyelvű istentiszteletei nagyszámú,
igéi iránt fogékony érdeklődőt vonzottak a közeli német evangélikus istenházánál jóval kisebb be-
fogadóképességű templomba. Nem csoda, hiszen akik meghallgatták egyházi szónoklatait, azokat
igen tartalmasnak ítélték, beszédeiben „minden művelt ember fensőbb lelki élvezetet” találhatott.
(BH 1848. márc. 15. 786. sz. 255.) Egy másik értékelés azt emeli ki vele kapcsolatban, hogy az egy-
szerű nép gondoljaival, bánataival szemben igen nagy megértést tanúsított, s olyan hangot ütött meg
előttük, amely megérintette őket. „... Ő érezve hivatását, leginkább a nép, ezerek, milliók nevében
szól” – dicsériogy.-i tudósításában a „genialis népszónok”-ot a közlemény szerzője –, „s a nép bajait

vallásos ihletettséggel, s megható szónoklattal hirdeti.” Azt is tudni vélte a jól értesült hírlapíró, hogy állítólag azért nem kapott egy-egy szállást „*az Isten ígéje e lelkes hirdetője*”, mert irodalmi vitába keveredett egy befolyásos nagyúr rokonának a nevelőjével. (Vahot Imre, *OgyT* PD 1847. dec. 2. (II. félév 49. sz.) 1562.) Ez a gond végül okafogyottá vált. Barátjának, Török Pálnak, csaknem 3 héttel később írt levelében ugyanis a következőket írja: „*Orsz. gyűlési szállásom a személynök közbejöttére 330. sz. alatt van az apáczá úton. Itt vagyok most, csinos füstös, rossz fütésű kis szoba.*” (Ráday Levéltár. Személyi, csal. ir. C/93. Fond A Török csal. ir. A. Török Pál személyes ir. Török Pálhoz írott lev. 816. Dobos János levele Török Pálhoz. Pozsony, 1847. dec. 20.) Dobos egyházi beszédeiben nem köntörfalazott, s igen élesen fogalmazott. Ezzel, ahogyan a szegények nehéz sorsáról szólt, nyilvánvalóan kivívta maga ellen az előjogaikhoz makacsul ragaszkodó maradi nemesség haragját. A közteherviselésről szóló beszédében pl. a következőket mondta: „*Vannak emberek, kik az embert csak bizonyos osztálynál kezdvén el emberszámba venni, födicsőségnek, osztályuk legfelsőbb kincsenek tartják szűz vállukat közteherviselés alá nem hajtani ... Vannak emberek, kik a közügyből elsanyargatott pénzen közbűnöket vásárolnak, s a teherviselő osztálynak ezeket adják vissza köszönet fejében. Mindezek ... régi, megrohadt bűnök, de ... ezek osztályi erények gyanánt mutattnak fel.*” (MÁTHÉ 2003 [?]); SZETEY 2008, 2., 5.) A már többször idézett Székely József, az egy-egy ifjúság egyik szószólója, szintén meghallgatta egyik lelkes igehirdetését, és így összegezte a hallottakat: „*Mult vasárnapi egyházi beszéde, egy a legemberibb elveken épült szónoklat volt, mellyben tükröt tartott, hogy azok, kik magukat nem vizsgálják, beletekintvén, vonásaiktól visszarettenjenek. Ő nem tesz kuszásokat, mint a kígyó, de egyenesen csap, mint a nyíl.*” ([Székely József]: *OgyT* PD 1847. (II. félév 52. sz.) dec. 23. 1653-1654.) Barátai, lelkésztársai is tisztában voltak Dobos túlfűtött egyéniségével, szinte már szélsőségesen szabadelvű, ugyanakkor egyházáért és nemzetéért égő nézeteivel. Nagyszékelyi paptársa, Keck Dániel szerint az egy-egy színhelyén könnyen „*országháborító lehet.*” (Ráday Levéltár C/93. Török Pál ir. Török Pálhoz intézett lev. 784. Keck Dániel levele Török Pálhoz. Nagyszékely, 1847. nov. 18.) Egy hónappal későbbi leveléből pedig az is kitetszik, hogy a kissé vérmes lelki alkatú lelkészből kinézték, hogy szándékosan beleköt majd a konzervatívokba, mintegy provokálva őket. „*Szeretném látni – morfondírozik levelében Keck –, milyen pofákat mettsz a’conservativeknek szemközt, mikor valami szép liberalis beszédet hall – tudom nehezebb neki halgatni, mint a’ majom királynak veszteg ülni, mikor a’ körül a’ cserebókók mászkálnak?!*” (Ráday Levéltár C/93. Török Pálhoz intézett lev. 785. Keck Dániel levele Török Pálhoz. Nagyszékely, 1847. dec. 18.)

¹ Dobos János (1804-1887) – ref. lelkész. 1831-1844-ig Óbudán, 1844-ben Kömlődön (Komárom m.), majd 1845-1854 között Pécelen szolgált. Az 1847/48. évi diétára egyik egy-egy ref. lelkésznek hívták meg. Szoros barátság fűzte Török Pálhoz és Székács Józsefhez, a 19. század második felének két jelentős protestáns püspökéhez és hittudósához. 1854-ben Ceglédre került, ahol haláláig működött. Az ő idejében épült fel 1870-ben a Hild József által tervezett, klasszicista stílusú helyi ref. nagytemplom. 1876-ban, amikor Cegléd városa Kossuth Lajost képviselőjéül megválasztotta, a Turinba látogató 100 tagú küldöttség vezetőjének és szónokának választották (1877). Jelentős életművet hagyott hátra. (MARKÓ 2001-2007, II. 186-187.)

² Török Pál (1808-1883) – pesti ref. lelkész (1839), majd a pesti egyházmegye esperese (1845), uo. főesperes (1849), a Dunamelléki Református Egyházkerület szuperintendense, vagyis püspöke (1860). 1842-ben Székács József pesti evangélikus pappal, a későbbi szuperintendenssel, megalapították a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapot*.

³ A két tábla tagjaiból álló küldöttség 15-én délelőtt hajón indult el Bécsbe. A fényes deputáció hivatalos vezetője, István főhg., az ország nádora azonban már kora reggel hintóba szállt, hogy eleget téve az Államtanács utasításának, ismét a birodalom központjába utazzon. Bár joggal tarthatott a felelősségre vonástól a felirat átengedése miatt, Lajos főhg. előtt is kijelentette, hogy abban az esetben, ha Kossuth és követársai követelését nem teljesítik, azonnal benyújtja lemondását nádori méltóságáról. (GERGELY 1989, 45-52.; GERGELY 1987, 441-442.)

⁴ A párizsi Bastille a gyűlölt francia ancien régime, vagyis a régi, forradalom előtti abszolút királyi kormányzás időszakának rettegett börtöne, a királyi önkény jelképe volt. 1789. július 14-i elfoglalása és lerombolása jelezte a francia forradalom kirobbanását.

⁵ A Hofburg vagy egyszerűen csak Burg, az egykori császári palota épületegyüttese. 1806-tól 1918-ig az osztrák császári koronát viselő Habsburg-uralkodók rezidenciája. Dobos szemében a magyarságot eltiporni törekvő idegen hatalom, az osztrák császári önkény szimbóluma.

- ⁶ A Ferenc Károly gőzös délelőtt 10 óra után indult el Pozsonyból, fedélzetén a Kossuth Lajos és gr. Batthyány Lajos által vezetett egy-ki küldöttséggel, s délután 3 óra tájban érkezett meg Bécsbe. (J 1848. márc. 19. 152.; Ismeretlen levélíró – Lajos és Antal nevű barátaihoz. Bécs, 1848. márc. 15. 16. és 17. Közli: V. WALDAPFEL 1950-1964, IV. 1965. 435.) A *Hazánk* pozsonyi tudósítója ezzel szemben valamivel későbbre, délután fél négyre teszi „a haza küldöttjeinek” megérkezését a Habsburg-birodalom székhelyére. (H 1848. márc. 21. Idézi: LUKÁCSY 1989, 262.)
- ⁷ Ez a külső szemlélők által észlelt közöny, amelyet Széchenyi „a karzat népe”-vel, vagyis a jurátusokkal szemben tanúsított, illetve a bensőjében forró indulatok, visszafogott érzelmek ellenére kimutatott – hogy tudniillik teljesen hidegen hagyta volna a fiatalság róla alkotott véleménye –, természetesen csak látszólagos volt. Széchenyi ugyanis úgyszólván örökös feszültségben élve és szinte állandóan nagy lángon égve – naplójának tanúsága szerint –, környezetének saját személyét érintő szinte minden rezdülését állandóan leste, figyelte, s a számára – megítélése szerint – akár megközelítőleg is kedvezőtlen változásokat mindjárt rögzítette naplójában. A Pulszky szerint gőgös, népszerűségére igen sokat adó arisztokrata, aki korábban fölébresztette a nemzetet és elindította az országot a reformok útján, egyre növekvő bosszúsággal volt kénytelen szembesülni a rideg valósággal: az ifjúság szívében az 1840-es évek második felében már korántsem foglalta el azt a kiemelt helyet, mint amit korábban, a nyilvánosság elé kiállva kiérdemelt, és addig élvezett. Noha – miként erre már Pulszky Ferenc is rámutatott emlékiratában –, a „nemes gróf” roppant hiú volt ugyan, de mégsem annyira, hogy „kereste volna az ovációkat s kitüntetések, sőt nem is gondolt sokat akár rendjelekkel, akár fáklászenével”, mégis igen rosszul esett neki, sőt alaposan meg is viselte, „ha elmaradtak, s nálánál érdemtelembekre pazaroltattak”. (PULSZKY 1958, I. 295.) Naplójában látszólag szenvtelenül, minden érzelmi megnyilvánulás nélkül rögzíti a tiszteletére előtte megjelent küldöttségek tiszteletteljes megnyilvánulásait ugyanúgy, mint a fiatalság részéről reá vetülő „baljós tekinteteket”. De aki tud a sorok között olvasni, annak mindjárt föltűnik, mennyire megviselhette minden parányi megnyilvánulás, amely esetleg nem az ő dicsőségét zengte. Szörnyű féltékenység – amely esetenként már-már szinte izzó gyűlöletté erősödött föl lelkeben – kényszerítette a politikussal szemben, aki elfoglalta korábban kivívott pozícióit a nemzet szívében, s letaszította őt képletes trónjáról. Az 1840-es évek elejétől kezdve sokasodnak naplójában azok a féltékenységből fakadó bejegyzések, amelyek az „ifjú magyarok” Kossuth és a többi „forradalmár” iránti határtalan lelkesedését rögzítik. Széchenyi aggódva figyeli a fiatalabb ellenzékiek és „a hős lelkületű nemzedék”, Perczel, Szemere, Beöthy, Bezerédj, Szentkirályi, Irinyi és a többiek növekvő népszerűségét, rendszerint megemlíti, irigységét alig leplezve, az az ifjúság fáklászenével tiszteli meg őket. Még egykori harcostársaira, Wesselényire, sőt némileg még Deákra is féltékeny. (Ld. ezzel kapcsolatban Széchenyi naplóját: SZÉCHENYI 1978. Jellemző bejegyzések az elvesztett tekintélyre, az ellenzéki politikusok megnövekedett népszerűségére vonatkozóan: 1841. nov. 28., 1843. febr. 7., 1843. febr. 28., 1843. márc. 5., 1843. szept. 3., 1843. okt. 5., 1843. nov. 19.) Igazi mumusa azonban, akitől kivívott „nimbuszát” leginkább félti, a „magyarok Mózeze”, Kossuth, kinek tisztelete a magyar társadalomban egyre inkább széleskörű rajongássá fokozódott. Midőn fokozatosan, önmaga előtt is kénytelen bevallani, hogy már a pesti és budai ifjúság is Kossuthért lelkesedik, s az egykor érte rajongó ifjú nemzedék fáklás felvonulásával már nem előtte, hanem „a népek megváltója”-ként tisztelt, csodált és istenített újságíró-politikus előtt fejezi ki hódolatát, kicsinyes, hozzá egyáltalán nem illő módon, bosszúvágytól vezéreltetve, a karzatok megrendszabályozására tesz javaslatot. (SZÉCHENYI 1978, 1013., az 1843. júl. 1-i bejegyzés; vö. PULSZKY 1958, I. 296.)
- ⁸ Régi hosszímérték. Bár általában rövidebb volt a rőfnél, amelynek hosszúsága kb. 62 cm volt, Magyarországon a régi magyar rőffel azonosították.
- ⁹ Széchenyi sajátos, egyéni stílusú öltözködési szokásai már kortársainak is szemet szúrtak. Amikor gőzhajóra szállt, különösen elemében érezte magát, bár akkor is kitűnt az utasok közül meglehetősen bogaras viselkedésével. Egy kortársa a következőket jegyezte föl róla: „Ha ő a gőzhajón utazik, akkor ajánlom mindenkinek az utazást mert rendesebben megyen, csak tart tőle a kapitány sereg, őtet pedig a különöz úti öltönyeiben érdekes látni.” ([POMPÉRY] 1848, 10.)
- ¹⁰ Grünwald Béla, Széchenyi jelleméről, személyiségéről és lelki életéről szóló, *Az új Magyarország* című könyvében már 1890-ben megállapította, hogy „a legnagyobb magyar” öröklött elmebetegségben szenvedett. Ezzel a pszichiátriai diagnózissal akkoriban nagyon éles vitákat váltott ki. Mintegy száz évvel később Kézdi Balázs elmeorvos hasonló következtetésre jutott. Véleménye szerint Széchenyre már fiatal korától fogva illik a patológiás narcizmus fogalma, vagyis magyarul, a gróf betegesen önimádó volt. Az ilyen személyiség lényege egyfajta kóros önérzeti, önértékelési elhajlás, eltévelyedés. „Az ilyen emberek másokkal való érintkezésük során szokatlan módon sokat foglalkoznak saját személyiükkel, nagyon igénylik, hogy mások szeressék és csodálják őket. Az igazi ellentmondás abban nyilvánul meg, hogy állandósult alacsony önértékelésük a másoktól várt elismerés követelésében próbál kompenzálódni. ... Hajlamosak az irigységre, és arra, hogy idealizálják azt, akitől narcisztikus feltöltődésüket várják; míg lenézéssel és megvetéssel bánnak azokkal, aiktől nem várnak semmit, – sokszor egykori ideáljaikkal.” Hozzáteszi még Kézdi, hogy a nagy értelemmel bíró önimádó személyek a saját területükön igen jó alkotóképességekkel rendelkeznek. (KÉZDI 1994, 84.; GYURICZA 2006, 33-34.) Maga Széchenyi a hajóba szállás előtti pillanatokról a következőket jegyezte fel naplójába, megszokott szűkszavúságával, miközben a gőzös az egy-ki küldöttséggel úton volt Bécsbe: „A Ferenc Károlyon Bécsbe. Én a hosszú tollal. Lelkesedés! Akár egy méhkas!” (SZÉCHENYI 1978, 1207.)
- ¹¹ A győztes bécsi forradalom iránt érzett rokonszenvét oly módon fejezte ki a diéta küldöttsége, hogy a Bécsbe induló gőzhajót nemcsak háromszínű magyar zászlókkal, hanem a császárvásos fehér, „bécsi színű” zászlóival is fellobogózták. Ezt a bécsieknek tett nemes gesztust akkor a forradalom lázában égő egykorú beszámolóik „a testvéri egység összeforrasztásának jele”-ként értékelték. (Bártfay József levele Bártfay Lászlóhoz. Pozsony, 1848. márc. 17. Közli: V. WALDAPFEL 1950-1964, I. 112.) A bécsiek értelmezésében ugyanakkor a fehér színű lobogók és kokárdák a polgárok összetartásának voltak a jelképei. (Ismeretlen levele Augusz Lajoshoz és Antalhoz. Bécs, 1848. 15-17. Közli: V. Waldapfel: V. WALDAPFEL 1950-1964, IV. 1965. 434.) Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére a Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára 1998-ban összegyűjtötte a korszak Tolna megyei vonatkozású forrásait, s ezek között a kérdéses levelet is, de – felülbíráva a korábbi forráskiadvány szerkesztőjének a címzettnek személyére vonatkozó megállapítását – ezúttal a konzervatív politikusok immár vétesnek bizonyult megnevezése nélkül. (Ismeretlen levélíró tudósítása a bécsi forradalomról és a magyar egy-ki küldöttség bécsi útjáról. Bécs, 1848. márc. 15., 16., 17. DOBOS 1998, 21.)
- ¹² Az egy-ki idejére az ország különböző vidékeinek képviselőivel és vendégeivel együtt a környék jelesebb népzenei is a koronázó városba gyűltek. A vidék népszerű cigány zenészei, a „barna hangászok” gyakran szórakoztatták muzsikájukkal a Sétatéren Pozsony város lakosságát és a városba tömegesen sereglő érdeklődőket, sőt az 1840-es évektől a jobb cigányzenekarok már koncerteket is adtak az erre alkalmas városi dísztermekben (városi színház, Vigadó, Pálffy-terem, Primási palota). Az egykori Pozsony megyében lévő, a Vághoz közeli Lóc (akkor még Alsó- és Felsőlóc különálló települések voltak. Egyes feltételezések szerint a szintén

felvidéki, Bars megyei Kislócról származó muzsikusokról kapta a nevét a zenekar. Az is lehetséges, hogy a „lóczi” nem is földrajzi helyet, hanem egy családnevet, adott esetben az ismert Polturás névről Lóczira változtatott muzsikus cigány család nevét takarja.) nagy hírnévnek örvendő zenészei mellett, Komáromból és Győrből is érkeztek a diéta városába muzsikus cigánybandák. A kor leggyakrabban alkalmazott és legnépszerűbb cigány bandái közé tartozott a Lóczy (Polturás) Jancsi, majd később a trencsényi születésű Kovács Józsi által vezetett lóczi zenekar és a Győrből származó híres Árvai féle banda, Farkas Józsi primás vezérlete alatt. A reformkor évtizedeiben szinte kizárólagosan magyar másorral léptek fel a „cigány hangások”. Ezt várta el és gyakran tüntetőleg ki is követelte tőlük a közönség, melynek hangadói leginkább fiatal jurátusok voltak. A nemzeti öntudat ébredését és erősítését szolgáló verbunkosok és csárdások mellett sűrűn játszották a kuruc-korszakra emlékeztető, különösen kedvelt dallamokat, így a Rákóczi-indulót és a Rákóczi-nótát is. A lóczi zenekar az ogy. megnyitása után, nov. 14-én, a karok és rendek számára rendezett „pazarfényű és bőségű” lakomán is fölépett. Mintegy 800 előkelő vendég, köztük a király előtt, felváltva játszottak a tehetséges muzsikuskok az Alexander császári lövészezred zenekarával a Vigadó termében, „vérpezsdítő csárdásokkal” fölleskítve a válogatott közönséget. (Vahot Imre, *OgyT II*. PD 1847. (II. félév.) nov. 25. 1528.; vö. Berecz Károly, *Pozs. hír*. I. Élk 1848. dec. 5. (II. félév.) 734.) A Bécsbe hajózó ifjú joggyakornokok is a Rákóczi-induló pattogó ritmusára lépdeltek fel hajójukra. De már az előző napon, 14-én este, a „népek megváltója”-ként és „dicsőítendő Megváltó”-ként emlegetett Kossuth Lajos tiszteletére rendezett nagyszerű fátylós menetben is „barna hangások”, vagyis cigány muzsikuskok húzták a talpalávalót, a magyar csárdást. (Bártfay József Bártfay Lászlóhoz, Pozsony, 1848. márc. 17. Közli: V. Waldapfel: V. WALDAPFEL 1950-1964, I. 110.) A lóczi, akkoriban egyszerűen csak „tót”-nak nevezett cigánybandát az ogy.-i küldöttség után hajózó jurátusok magukkal is vitték a bécsi útra. Az ogy.-i ifjúság ünnepélyes bécsi bevonulásának fényét emelte. 15-én éjfél körül, égő fátylók világa mellett, egy hatalmas nemzeti lobogó és a lóczi cigányzenészek vérpezsdítő muzsikája mellett. (PASKAY 1885, 40-43.; vö. PD 1847. dec. 9. II. 1588.; Élk 1848. apr. 2. (I. félév.) 447.) Visszafelé, amikor március 17-én Dévény alá ért az ifjakat szállító Béla gőzös, a lóczi zenekar a Rákóczi-induló és „más efféle hangoztatott, a mely Bécs utcáin is sok dicsőretet aratott.” (NU 1848. márc. 21. 663. szám, 1042.) A cigányzenészek reformkori szerepére és működésére nézve ld.: SZÍJJÁRTÓ 2002, 102-104. és passim, valamint Sárosi Bálint munkájának (SÁROSI 2004) idevonatkozó részeit.) Mint érdekességet, megemlíthetjük még, hogy a *Reform* című radikális lap 1848. aug. elején arról tudósított, hogy „István nádor ő fflésége a lóczi zenészeket udvari zenészeiül fogadá föl”. (SZÍJJÁRTÓ 2002, 104.)

- ¹³ Egykorú források és későbbi visszaemlékezések szerint a délután, pontosan „néhány percz előtt délutáni 4 óraker” a forradalmi fővárosba induló Béla nevű gőzösré mintegy 200-300 ifjú szállt fel, nemzeti viseletben, karddal az oldalukon, csizmában, kocsagtollas kucsmákban. Kabátjukra háromszínű kokárdákat és szalagokat tűztek. (VARGA 1971, 125.; PASKAY 1885, 40-43.) Az egykori joggyakornok Paskay több évtized távolából – érthetően, hiszen az emlékezet az az óta eltelt csaknem negyven év során könnyen megkophatott – rosszul emlékezik az ogy.-i ifjúságot szállító másik gőzhajó nevére, amikor a Maria-Dorothea gőzös nevét említi. Széchenyi egykorú naplójában, a többi egykorú forrással egyezően csak a hivatalos küldöttség gőzösét említi. Azt írja, hogy jeles politikus társaival egyetemben a Ferenc Károly hajó vitte őt Bécsbe. (SZÉCHENYI 1978, 1207.) Úgyszintén a követség után elhajózó „300 kardos magyar ifju”-ról tesz említést a *Jelenkor* pozsonyi tudósítója, Golub Vilmos is, aki mind „az országos választvány” hajóját, mind a délután „a fiatalság képviselőit” szállító Béla gőzöst megemlíti név szerint. (J 1848. márc. 19. 152.) A győri *Hazánk* beszámolója szerint még ennél is többen, „négy százan fölül” gyűltek össze az indulásra kész hajón, hogy Bécsbe ránduljanak át. (Karády Ignác, *Hazafiú mozgalom*. H 1848. márc. 21. Idézi: LUKÁCSY 1989, 256.) Más források ugyanakkor jóval kevesebb ifjú hajóra szállásáról tudnak. A szintén a bécsi küldöttséggel együtt utazó Hunkár Antal szerint a küldötteken kívül az első hajó mindössze „vagy nyolczvan ifjat” szállított a császárvárosba. (HUNKÁR 2004, 82.) (Hunkár azonban a hivatalos küldöttséggel utazván, nyilván nem is láthatta a délután induló hajóra tömegesen felszálló pozsonyi ifjakat.) Egy ismeretlen levélíró Bécsben keltezett, márc. 15-én, 16-án és 17-én íródott beszámolója arról értesíti Tolnában maradt barátait, hogy „a küldöttséget kísérő ifjak száma mintegy 150 főnyi pozsonyi ifjú lehetett”, kik „három ízben” érkeztek a küldöttség után Bécsbe. (Ismeretlen levélíró híradása a bécsi forradalomról és a magyar ogy.-i küldöttség bécsi útjáról. Bécs, 1848. márc. 15. 16. és 17. In: V. WALDAPFEL 1950-1964, IV. 435.) A jól értesült, a diéta tartama alatt Pozsonyban szerkesztett *Budapesti Híradó* tudósítása szerint 15-én reggel a 72 tagú küldöttséggel ogy.-i ifjak és egyéb kísérő személyzet „körülbelül ugyanannyi tagból álló” társasága indult el a bécsi útra. A visszaemlékezők szerint a Ferenc Károly gőzös délután 4 óraker (a győri *Hazánk* néhány nappal később megjelent híradása alapján délután 3 ½ óraker, vagyis fél négyker – H 1848. márc. 21. Idézi: LUKÁCSY 1989, 256.) vetett horgonyt a „kilkikötőnél”. Másnap, március 16-án reggel, a 15-én éjszaka a Béla gőzössel a birodalmi fővárosba érkezett joggyakornok ifjakkal együtt „mintegy harmadfélszáz”, vagyis körülbelül 250 magyar ifjú vonult fel Bécs utcáin, nemzeti zászló alatt, a lóczi cigányok muzsikája mellett. (BH 1848. márc. 22. 278-279.) Matolay Etel, a *Nemzeti Ujság* tudósítója ennél némileg visszafogottabb; kevesebb ifjat számlált össze, amikor „az oda már mintegy kétszázra gyűlt magyar fiatalság”-ot lát 16-án reggel. (Mart. 15, 16 és 17-ke Bécsben. NU 1848. márc. 21. (663. szám) 1041.) Horváth Mihály, a magyar reformkor történetének első nagy összegezője szintén arról ír, hogy a 72 tagú hivatalos küldöttséghez „számos más törvényhozási tagokon kívül az országgyűlési ifjúságból is mintegy kétszázan csatlakoztak”. (HORVÁTH 1868, II. 606.) Érdekes, hogy a Mária Dorottya nevű gőzhajóról, amely a jurátusokat vitte volna az ogy.-i küldöttség után Bécsbe, egyedül Paskay Gyula tesz említést, a többi egykorú tudósítás a Béla gőzöst említi. Szerencsére fennmaradt egy korabeli metszet is, amely a pozsonyi kikötőben indulás előtt álló, jurátusokkal zsúfolásig megtöltött gőzhajót ábrázolja. (Az ogy.-i küldöttség Pozsonyból Bécsbe. 1848. március 14. [!] Haár Vilmos litográfiája. 19. század első féle. Felirata: A magyar argonauták. Éljen Kossuth. A litográfia a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában található. Jelzete: MTKcs. 71.57.) A képen látható hajó oldalán tisztán kivehető a híressé vált gőzös neve: Béla. Természetesen adódik mindjárt a kérdés, hogy vajon a Mária Dorottyról, József nádor özvegyéről elnevezett hajó nem azonos-e azzal a „napi rendes” hajóval, a kora reggel induló menetrend szerinti gőzössel, amelyen Bónis Samu szabolcsi követ és Josipovich Antal (Josipović, Antun Danijel) türmezei gróf utaztak Bécsbe „intézkedés végett”, a „vegyes küldöttség” útját előkészítendő? (BH 1848. márc. 22. 792. szám, 278.)
- ¹⁴ Id. Majláth (Mailáth) György. Neki, mint a nádor helyettesének, nem kis szerepe volt abban, hogy a polgári átalakulás liberális programját összegezzék, a követi táblán már elfogadott „igazságos fölirat”-nak a főrendiház általi elfogadását és „fölküldhetését”, Bécsbe juttatását a főrendi tábla több napon át késleltette.
- ¹⁵ Az ogy.-i küldöttség útjának eredményességéről 16-án estig semmiféle hivatalos tudósítás nem érkezett a várakozás lázában égő Pozsonyba. A Bécs és Pozsony között akkor már működő távirón keresztül egyedül arról értesültek a koronázó városban, hogy a magyar küldöttség által előterjesztett – az ellenzék vezérei által a hajóút során átfogalmazott és kibővített, a nemzet és az ogy. megváltozott igényeit is kielégítő – feliratról tárgyaló Államkonferencia (Staats-Konferenz) még nem döntött. Mivel Kossuth a

küldöttség elindulása előtt, márc. 14-én este az összesereglett óriási tömeg előtt, a Zöldfa-vendéglő erkélyéről mondott beszé-
dében ígéretet tett arra, hogy néhány óra múlva Batthyányt a felelős minisztérium elnökeként hozza vissza Bécsből, a pozsonyi
Duna parton este 7 órakor összegyűlt népes tömeg feszült érdeklődéssel várta a birodalmi fővárosból érkező Pozsony gőzhajót. De
várakozásuk nem teljesült, a hajó nem hozott üzenetet arról, hogy a király teljesítette-e a nemzet kívánásait. A Bécsből érkezett
gőzösön két zászló lobogott. A hajó elején kitűzött „bécsi színű” fehér zászlón a következő felirat volt látható: „*Kívánatink tellye-
sedtek*”, míg a másikon „*Kossuth vollgebracht*” („*Kossuth maradéktalanul*”). A Pozsonyban visszamaradt egy-*i* ifjakat és a liberális
követeket azonban ez a homályos üzenet nem elégítette ki, hiszen a tárgyalás helyettes-főlovászmester, gróf Zichy Ede (Edmund) lemondott
hivataláról, István nádor „*ideiglen*” őt bízta meg a tisztség betöltésével. (J 1848. márc. 19. 135.) A diéta küldöttségének Bécsbe ér-
kezése után távirón keresztül ő tartotta fenn az érintkezést Kossuthtal és a küldöttség többi tagjaival. A várakozás kritikus óráiban,
16-án éjszaka nagyszabású népgyűlést hívtak össze „*túlzó agitátorok és néhány felizgult hazafi*”, köztük a győri liberális ellenzék
akkor Pozsonyban tartózkodó vezetői, gróf Zichy Ottó, Lukács Sándor, Gyapay Dénes és Kálóczy Lajos. A gyűlés résztvevői „*a
bécsi események kipuhatólására*” egy négytagú küldöttséget Bécsbe indítása mellett városi „*rendre ügyelő*” bizottságot választottak,
melynek elnökéül Ráday gróftól kérték meg. (VARGA 1971, 129. 139.; PODMANICZKY 1984, 251.; Élk 1848. márc. 19. (I. 12. sz.)
376-377.; H 1848. márc. 21. Közli: LUKÁCSY 1989, 259.)

¹⁶ Id. Ráday Gedeon gróf (1806-1873) – szabadelvű politikus, „*az ellenzék szilárd s tevékeny embere*” ([POMPÉRY] 1848, 10.), az
1847/48-as egy-*i* ellenzék főrendi tagja. Országszerte ismert volt „*tiszta polgári jelleméről, hazafiúi állhatatosságáról*”. (VAHOT
1848, I. 51.) 1848. márc. 14-én, nem sokkal az után, hogy a korábbi helyettes-főlovászmester, gróf Zichy Ede (Edmund) lemondott
hivataláról, István nádor „*ideiglen*” őt bízta meg a tisztség betöltésével. (J 1848. márc. 19. 135.) A diéta küldöttségének Bécsbe ér-
kezése után távirón keresztül ő tartotta fenn az érintkezést Kossuthtal és a küldöttség többi tagjaival. A várakozás kritikus óráiban,
16-án éjszaka nagyszabású népgyűlést hívtak össze „*túlzó agitátorok és néhány felizgult hazafi*”, köztük a győri liberális ellenzék
akkor Pozsonyban tartózkodó vezetői, gróf Zichy Ottó, Lukács Sándor, Gyapay Dénes és Kálóczy Lajos. A gyűlés résztvevői „*a
bécsi események kipuhatólására*” egy négytagú küldöttséget Bécsbe indítása mellett városi „*rendre ügyelő*” bizottságot választottak,
melynek elnökéül Ráday gróftól kérték meg. (VARGA 1971, 129. 139.; PODMANICZKY 1984, 251.; Élk 1848. márc. 19. (I. 12. sz.)
376-377.; H 1848. márc. 21. Közli: LUKÁCSY 1989, 259.)

¹⁷ Redoute, redut (francia) – vigadó, táncterem.

¹⁸ A pozsonyi régi ún. Rendi Színház kései barokk stílusú épülete 1774 és 1776 között készült el. E régi színházat abban a korban az
egyik legszebb és legnagyobb színháznak tartották. 1793-ban a színházhoz egy nagy tánc- és koncerttermet építettek. Ez volt a vá-
rosi vigadó, más néven redoute. „*A városi redoute igen tágas és csinosan díszített terem*” volt, amely a színházzal együtt ugyanazon
épületben működött. Rendszerint a díszes teremben tartották a bálakat és hangversenyeket. (SZEKCSŐ 1865, (IV. Műlatóhelyek.)
101-102.) Ebben az – egyébként a szórakozás és mulatozás céljaira fönntartott – épületben várták feszült várakozással a liberális
ellenzéki követek és az egy-*i* ifjak a Bécsből lassan szállingózó híreket. (BENYOVSZKY 2003, 59.; CMOREJ- GAŽO 1991, 204.;
CMOREJ 2004, 69.)

¹⁹ Pozsonyi Országgyűlési Rendfenntartó Bizottmány.

²⁰ Pálffy József gróf (1810-1873) – Az 1839/40., 1843/44., 1847/48. évi egy. szabadelvű főrendi tagja, az ellenzék egyik vezérszónoka,
„*a felső tábla sulyka*”, kinek „*dorongolásait*” a konzervatív táborban sokan rettegették. Szokása volt ugyanis az ellenfeleit sértegetni.
(ZERFFI 1844, 153.) Őszinteség és „*bátor szabadszólás dolgában*” nem akadt ott párja, szónoklata és előadasmódja ugyanakkor
kifejezetten egyhangú volt. A gyökeres reformok következetes híveként elveihez mindig szigorúan ragaszkodott. (VAHOT 1848, I.
51.) 1848-ban Pozsony vármegye főispánja és pozsonyi vágróf.

²¹ A forradalmi márciusi napokban szinte fáradhatatlan, „*vakmerő jellemű*” Lukács Sándor (1823-1854) igencsak elemében volt. A
márciusi ifjak egyik legradikálisabbnak tartott, örmény származású képviselője tagja volt az egyik legjelentősebb vidéki ellenzéki
politikai csoportosulásának, a „*győri tízek*”-nek. A forradalom győri és pozsonyi eseményeinek alakításában a fiatal győri ügyvéd
kiemelkedő szerepet játszott. (BALÁZS 1980, 211.) Győr március 15-i eseményei szorosan összefonódnak Lukács Sándor sze-
replésével. Március 16-án több barátjával együtt már Pozsonyban terem, s az este 9 órakor tartott népgyűlésen is részt vesz. A
népgyűlés célját a következő napon röpiratban foglalta össze. A miatt aggódott ő is – amint erről már említés történt –, hogy a
két napja Bécsben tartózkodó országos küldöttségtől még nem érkezett hivatalos válasz a felirat elfogadását illetően. A népgyűlés
egy állandó választmányt hozott létre, amelynek a rend fenntartása volt az egyik feladata. A választmány egyik jegyzőjének Lukács
Sándort választották. (VARGA 1971, 38. és 129.; BALÁZS 1980, 211-214.; ECKER 1973, 56-57.; KISS 2004, 13-14.)

²² Lónyay Gábor (1805-1885) – ellenzéki politikus, Zemplén vm. táblabírája és követe az 1832/36., 1839/40., 1843/44., 1847/48. egy-
eken, az 1848/49., 1861., 1871/73. egy-*ek* népképviselője.

²³ A bécsi küldöttséget és a velük tartó országgyűlési ifjakat szállító két gőzös, a Hermine és a Béla délután öt órakor ért Pozsonyba.
(KOSSUTH 1951, 662.; VARGA 1971, 129.; Ismeretlen levele báró Vécsey Pálhoz. Pozsony, 1848. márc. 17. : ABAFI 1888, 148.;
MAJOR Károly, *Pozsonyi újdonságok*. NU 1848. márc. 21. (663. szám) 1041.)

²⁴ Egy egykorú, br. Vécsey Pálhoz (1788-1861), az 1825-1849 közötti egy-*ek* országgyűlés távol levő főrendi tagjához, mintagazdához
(PÁLMÁNY 2011, I. 645.) Sátoraljaihelyre intézett levél szerint, amelynek szerzője nem ismert, a Duna parton végig „*tengernép
gyülekezve*” várta a hajók érkezését, s minden oldalról harsogott a Rákóczi-induló. (H uo.: ABAFI 1888, 148.)

²⁵ Gr. Zichy Karolina (1818-1903).

²⁶ Gr. Zichy Antónia (1816-1888).

²⁷ Meszlényi Terézia (1809-1865).

²⁸ Noha a *Jelenkor* tudósítása szerint az újonnan kinevezett miniszterelnök „*csupán*” „*1200 fáklya világánál üdvözöltetett a néptől*” (J
1848. márc. 26. 152.), a látványtól egyébként idegenkedő Dobos János pedig ennél jóval több lobogó fáklyát becsült meg a lelkesen
ünneplő tömegben, nézetünk szerint a református lelkipástor bizonyulhatott jobb megfigyelőnek, hiszen a győri Hazánk levele-
zője, Karády Ignác, Kossuth fiainak későbbi nevelője is roppant sokaságról számolt be. A hömpölygő néptömeget látva Széchenyi
naplójában „*óriási méhraj*”-ról ír. (SZÉCHENYI 1978, 1209.) Az említett beszámoló szerint hasonló emberáradatot a fáklyás felvo-
nulásokhoz eléggé hozzászólt Pozsony városa addig még nem látott: „*négy sorjában vonult a menet, legkevesebb kétezer fáklya
világított a nagy hazafinak*”. (H 1848. márc. 21. Idézi: LUKÁCSY 1989, 262.)

²⁹ Eredményt; hatást (lat.).

³⁰ Kossuth Lajos (1802-1894) – táblabíró, kiemelkedő reformkori politikus, Pest-Pilis-Solt vm. követe és az ellenzék vezérszónoka az 1847/48.ogy.-en. Az 1832/36. éviogy.-en a távol levő br. Vécsey Pál és br. Fischer Pál absentium ablegatusaként volt jelen. (PÁL-MÁNY 2011, I. 992-994.)

³¹ István (Habsburg) főhg. (1817-1867), 1843-46-ban Csehország polgári kormányzója, 1847-től Magyarország királyi helytartója, Pest vármegye főispánja. 1847. nov. 1-én azogy. Magyarország utolsó nádorává választotta. 1848. szeptemberében elhagyta az országot és lemondott méltóságairól.

³² Tudniillik Bécsből, a magyar rendek számára az elnyomást és önkényt megtestesítő Habsburg-birodalom fővárosából, az uralkodó és az őt irányító-befolyásoló kamarilla székhelyéről.

³³ Keck Dániel (1800-1849) – német származású ref. pap; a nagyszékelyi német nyelvű gyülekezet (Német-Székely) lelkipásztorja (1830-1849), a Külső-somogyi Református Egyházmegye alesperese (1848), majd főesperese, Tolna és Baranya vm.-ék táblabírája. 1848-tól a Dunamelléki Református Egyházkerület ideiglenes főpénztárnoka. 1848-as szerepéért hadbírószág elé szeretnék volna állítani, de ebben korai halála meggátolta a végrehajtókat. (BÁTHORY 1848, 6. ; vö. SZIKLAI 2007, 115.; KERESZTES 2012, 93.)

³⁴ Dobos János első felesége Storch Katalin (+1849) volt.

³⁵ Gyorsan, sürgősen, szó szerint: futár által; expressus (latin) = hírnök, futár.

³⁶ 1848. április 11-én előbb szentesítette a törvényeket az uralkodó, V. Ferdinánd, majd berekesztette az 1847/48. évi utolsó rendiogy.-t.

IRODALOMJEGYZÉK

- ABAFI 1888 ABAFI Lajos, *Az 1848-ki pozsonyi országgyűlésről*. (Egykorú levelek.) (Bárá Vécsey Pálnak címezve) Hazánk IX. köt. 1888/I. 146-148.
- BALÁZS 1980 BALÁZS Péter, *Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején*. Bp. 1980.
- BÁRTFAI SZABÓ 1943 BÁRTFAI SZABÓ László, *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez, 1808-1860. I-II*. Bp. 1943.
- BÁTHORY 1848 *Egyházi névtár 1848-dik évre*. A' hely. vallástételt követő Dunamelléki egyházkerület megbízásából szerk. Báthory Gábor. Kecskemét 1848.
- BENDA 1982 *Magyarország történeti kronológiája. II. (1526-1848)*. Főszerk. Benda Kálmán. Bp. 1982.
- BENYOVSZKY 1928 BENYOVSZKY Károly, *A pozsonyi magyar színészet története 1867-ig*. Bratislava-Pozsony 1928.
- BENYOVSZKY 2003 BENYOVSZKY Károly, *Séta a régi Pozsonyban*. Pozsony 2003.
- BERECZ 1848 BERECZ Károly, *Szabad hangok*. Pozsony 1848.
- BLACKWELL 1989 *Joseph Andrew Blackwell magyarországi küldetési 1843-1851*. S. a. r. Haraszti-Taylor Éva. Szerk. Urbán Aladár. Bp. 1989. (Bibliotheca Historica)
- B. MÁNYA 2015 B. MÁNYA Ágnes, *Arcképek és homlokzatok*. Fejezetek Pozsony építészetéből. Pozsony 2015.
- BODNÁR-GÁRDONYI 1918-1920 BODNÁR István – GÁRDONYI Albert, *Bezerédj István (1796-1856). I-II*. Bp. 1918-1920.
- BONA 1998-1999 BONA Gábor, *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban I-III*. Bp. 1998-1999.
- BONA 1988 BONA Gábor, *Kossuth Lajos kapitányai*. Bp. 1988.
- BOROVSKY 1895 *Pozsony vármegye, Pozsony sz. kir. város, Nagyszombat, Bazin, Modor és Szentgyörgy r. t. városok*. [Szerk. Borovszky Samu.] Bp. [1895.] (Magyarország vármegyéi és városai)
- BÚSBACH 1898-1899 BÚSBACH Péter, *Egy viharos emberöltő. Korrajz I-II*. Bp. 1898-1899.
- CAMERA 1844 CAMERA *Obscura I*. Lipcse 1844.
- CMOREJ 2004 CMOREJ Július, *Bratislava: Svedectvo historických pohľadníc = Pressburg: Zeugnis historischer Ansichtskarten = Pozsony: Régi képeslapok tanúsága*. Poprad 2004.
- CMOREJ–GAŽO 1991 CMOREJ Július – GAŽO Mikuláš, *Pressburg, Pozsony, Bratislava, 1883-1919*. Bratislava 1991.
- TAGYOSI CSAPÓ é. n. TAGYOSI CSAPÓ Ida, *férjezett Nemeskéri Kiss Pálné naplójából*. Kézirat gyanánt. Bp. é. n.
- CSEH 1904 CSEH Lajos, *Temesvármegye és az 1843-44. országgyűlés. Adatok a reformkorszak történetéhez*. Temesvár 1904. (Klny. a „Történelmi és régészeti értesítő”-ből.)

- CSEKŐ 2012 CSEKŐ Ernő, *Befogadás és kitagadás. Adalékok a német-magyar asszimilációhoz: Tormay Cécile és Dienes Valéria családi hátteréről.* In: Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXIV. Szerk. Gaál Zsuzsanna-Ódor János Gábor. Szekszárd 2012, 431-469.
- CSENGERY 1870 CSENGERY Antal, *Szemere Bertalan.* In: Uő., *Tanulmányok és jellemrajzok.* I-II. Bp. 1870.
- CZINEGE 2012 a CZINEGE Szilvia, *Gróf Apponyi György a politikus hivatalnok – kancellár és kancellária a reformkor végén.* Száz 2012 (146. évf.) 3. sz. 609-652.
- CZINEGE 2012 b CZINEGE Szilvia, *Gróf Apponyi György közéleti pályájának első évei.* In: *Történelmi tanulmányok XVIII.* Debrecen 2010. (2012.) 99-124.
- CZINEGE 2011 CZINEGE Szilvia, *Megyei aljegyzőből magyar udvari kancellár – gróf Apponyi György a reformkorban.* In: *Szemelvények ötszáz év magyar történelméből.* Szerk. Antos Balázs – Tamás Ágnes. Szeged 2011.
- CZOCH 2005 CZOCH Gábor, *Pozsony és a „városi kérdés” a reformkorban.* In: *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel.* Szerk. Czoch Gábor, Kocsis Aranka, Tóth Árpád. Pozsony 2005, 291-310.
- CZUCZOR–FOGARASI 1874 CZUCZOR Gergely – FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára VI.* Bp. 1874.
- DEÁK é. n.[1943] *1848: A szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták.* Összeáll. Deák Imre. Bp. é. n. [1943.]
- DEGRÉ 1883 DEGRÉ Alajos, *Visszaemlékezéseim. (Az 1848-9-ik év előtti, alatti és utáni időkből.) I-II.* Bp. 1883.
- DEZSÉNYI 1940-1941 DEZSÉNYI Béla, *Nemzeti Ujság, 1840-1848.* Regnum. Egyháztörténeti évkönyv 1940/41.
- DÉNES 2008 DÉNES Iván Zoltán, *Liberális kihívásra adott konzervatív válasz.* Bp. 2008.
- DINYÉS 2004 DINYÉS László, *Ismeretlen 1848/49-es dokumentumok.* Bp. 2004. (Erdélyi Örmény Múzeum 8.)
- DOBOS 2001 DOBOS Gyula, *A bonyhádi Perczel familia archívuma.* Szekszárd 2001. (Tolna Megyei Levéltár családi iratainak repertóriumai III.)
- DOBOS 1998 *Tolna megye 1848-49-ben.* Forrásgyűjtemény. Szerk. Dobos Gyula. Szekszárd 1998.
- ECKER 1973 *Győr 1847-1850-ben, ahogyan egy lokálpatrióta látta.* Szemelvények Ecker János kéziratos naplójából. [Németből] ford. Bay Ferenc. Szerk. Pernesz Gyula. Győr 1973.
- EGRY 2002 EGRY Gábor, *A Brassói Általános Takarékpénztár és a Nagyszombeni Általános Takarékpénztár korai történetének néhány jellegzetessége, 1835-1848.* Száz 2002. 6. sz.
- EGRY 2009 EGRY Gábor, *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés? Az erdélyi százszok pénzintézeti rendszere és szerepe a nemzeti mozgalomban (1835-1914).* Csíkszereda 2009. (Múltunk könyvek)

- FALLENBÜCHL 1988 FALLENBÜCHL Zoltán, *Magyarország föméltóságai, 1526-1848.* Bp. 1988.
- FARKAS 1932 FARKAS Gyula, *A «fiatal Magyarország» kora.* Bp. 1932. (A Magyar Szemle könyvei 5.)
- FEJŐS 1989 FEJŐS Imre, *Az országgyűlési ifjak Társalkodási Egyesülete.* Száz 1989. (123. évf.) 3-4. 442-488. (A tanulmány eredetileg a Századok 1948. évi számában jelent volna meg.)
- FÉNYES 1847 FÉNYES Elek, *Magyarország leirása II.* Pest 1847.
- FÉNYES 1837 FÉNYES Elek, *Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. II.* Pest 1837.
- FIRON 1985 FIRON András, *Pozsony.* Bp. 1985.
- FÜZES 1982 FÜZES Miklós, *Az ismeretlen Batthyány.* A Blackwell által összeállított jellemrajzok. /Batthyány Kázmér jellemrajzainak Joseph Andrew Blackwell által átdolgozott szövege, Hangené Wagner Zsuzsanna fordításában./ Madarász [László]. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XXVII. Pécs 1982, 168-170.
- GERGELY 1989 GERGELY András, *Áruló vagy áldozat?* István, az utolsó magyar nádor rejtélye. Bp. 1989.
- GERGELY 2003 GERGELY András, *A forradalom és az önvédelmi háború (1848-1849)* In: Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András. Bp. 2003, 236-278. (Osiris tankönyvek)
- GERGELY 2001 GERGELY András, *Holland követjelentés a bécsi forradalomról.* In: Uő., 1848-ban hogy is volt? Bp. 2001, 78-92.
- GERGELY 1987 GERGELY András, *István nádor és a magyarok.* In: Uő., Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a reformkorról és 1848-ról. Bp. 1987, 431-465.
- GERGELY-HAUSEL-PÁLMÁNY 2002 GERGELY Katalin – HAUSEL Sándor – PÁLMÁNY Béla, *Varsány – egy palóc falu évezrede.* Varsány 2002.
- GERSZI 1960 GERSZI Teréz, *A magyar kőrajzolás története a XIX. században.* Bp. 1960.
- GYŐRI 1911 GYŐRI Vilmos, *Pozsony története.* Pozsony 1911.
- GYURICZA 2006 GYURICZA Eszter, *„Árny és fény együtt jár”.* Széchenyi elmebetegsége és halála a kulturális emlékezetben. Pécs 2006.
- HATVANY 1967 HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi. I-II.* Bp. 1967.
- HERMANN 1994 HERMANN Róbert, *A rendőrminiszter és a Zichy-gyémántok.* Székesfehérvár [1994.] (História klub füzetek 10.) /Fejér Megyei Levéltár közleményei 17./
- HERMANN 2009 *1848-1849: A forradalom és szabadságharc képes története.* Szerk. Hermann Róbert. [Debrecen] [2009.]
- HORVÁTH 1868 HORVÁTH Mihály, *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig.* I-II. Genf 1868.
- HUNKÁR 1926 *Hunkár Antal emlékiratai.* Közli Lukinich Imre. Hadtörténelmi Közlemények 1926. (XXVII. évf.) 92-108., 229-248., 352-380.
- HUNKÁR 2004 *Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai.* S. a. r. Hudi József. [Pápa] 2004.
- IRÁNYI-CHASSIN 1989 IRÁNYI Dániel – CHASSIN, Charles-Louis, *A magyar forradalom politikai története, 1847-1849. I-II.* Bp. 1989.

- JIRKOVSKY 1945 JIRKOVSKY Sándor, *A magyarországi pénzüzetek története az első világháború végéig*. Bp. 1945.
- KACZIÁN 2012 *Garay emlékkönyv*. Szekszárd tisztelgése a költő születésének 200. évfordulóján. Szerk. KACZIÁN János. Szekszárd 2012.
- KEMPELEN 1912 KEMPELEN Béla, *Magyar nemes családok IV*. Bp. 1912.
- KERÉNYI 2008 KERÉNYI Ferenc, Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz. Bp. 2008.
- KERESZTES 2012 KERESZTES Hajnalka, *A gyönki német reformátusok*. In: Történelmet írunk. Tisztelgő kötet Ladányi Sándor 75. születésnapja alkalmából. Szerk. Horváth Erzsébet, Literáty Zoltán. Bp. 2012.
- KÉZDI 1994 KÉZDI Balázs, *Széchenyi István és a magyar szuicidalitás*. In: Kézdí Balázs, *A negatív kód*. (Kultúra és öngyilkosság) Pécs 1994.
- KISS 2004 KISS Imre, *Lukács Sándor, a szabadságharc kormánybiztosa (1823-1854)*. Győr 2004.
- KISS 2003 KISS Vendel, *A komáromi nemzetőrség 1848-ban*. In: „Felszedek utamban minden fegyveres népet”. Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben. Tanulmányok. Szerk. L. Balogh Béni. Tatabánya 2003. 171-192. /Komárom-Esztergom megye múltjából/ (Castrum könyvek 10.)
- KOLMÁR 1848 KOLMÁR József, *Nép szava Isten szava*. Pozsony 1848.
- KOLMÁR 1880 KOLMÁR József, *Petőfi Sándor emlékezete*. Jellem- és korrajzi episztola. Felolvasta szerző a pozsonyi „Toldy-körben” a „Március 15-ke” emlékünnepe. Pozsony 1880.
- KOSSUTH 1951 *Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847-1848*. S. a. r., bev. Barta István. Bp. 1951. (Kossuth Lajos Összes Munkái XI.) (Magyarország újabbkori történetének forrásai)
- KOVACSÓCZY-CSÁSZÁR 1845 [KOVACSÓCZY Mihály – CSÁSZÁR Ferenc], *Magyarkák 1845-ből*. Lipcse 1845.
- KÖRMÖCZI 2000 *A márciusi ifjak nemzedéke*. »Nem küzdénk mi sem dicsőség-sem díjért« Szerk. Körmöczi Katalin. Bp. 2000.
- KÖZHASZNU ESMERETEK 1839 *KÖZHASZNU ESMERETEK TÁRA a' Conversations-Lexicon szerént Magyarországra alkalmaztatva*. Pest 1839.
- KUMLIK 1908 KUMLIK Emil, *Adalékok a pozsonyi országgyűlések történetéhez (1825-1848)*. Pozsony 1908.
- LAUKA 1896 LAUKA Gusztáv, *Az én emlékeim*. Magyar Szalon, 1896. (13. évf.) márc. 1175-1182.
- LAUKA é. n. [1879] LAUKA Gusztáv, *A multról a jelennek*. Emlékjegyzetek. Bp. é. n. [1879.]
- LÉVAY 1848 LÉVAY József, *Az országgyűlési ifjuság*. PD 1848. ápr. 1. (16. sz.)
- LÉVAY 1935 LÉVAY József, *Visszatekintés*. S. a. r. Balázs Győző. Miskolc 1935.
- LOSONCZY TÓTH 2008 LOSONCZY TÓTH Árpád, *Egy boldog menyasszony levelei*. Meszlényi Terézia és Tanárky Augusztina levelezése. Győr 2008.
- LUKÁCSY 1989 *Ez volt március 15: Kortársak írásai a forradalomról*. Közzéteszi Lukácsy Sándor. Bp. 1989.

- LUKÁCSY–BALASSA 1955 LUKÁCSY Sándor – BALASSA László, *Vörösmarty Mihály, 1800-1855*. Bp. 1955.
- LYKA 1981 LYKA Károly, *A táblabíró világ művészete. Magyar művészet 1800-1850*. Bp. 1981.
- MAGYARO. TNÉVT 1846 *MAGYARORSZÁG és a' hozzákapcsolt részek tisztí névtára 1847-dik évre*. Buda 1846.
- MAJDÁN 2014 MAJDÁN János, *A közlekedés története Magyarországon (1700-2000)*. Pécs 2014. (Pannónia könyvek)
- MOLNÁR 2007 MOLNÁR András, *Viam meam persequor*. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig. Politikai életrajz (1807-1848). Beszédek, levelek, írások (1824-1848). Bp. 2007.
- MARKÓ 2001-2007 *Új Magyar Életrajzi Lexikon I-VI*. Szerk. Markó László. Bp. 2001-2007.
- MÁTHÉ 2003 *Országgyűlési beszéd a közteherviselésről 1848-ban*. Közzéteszi M[áthé]. E[lek]. Református Élet 2003 [?]
- MIKSZÁTH 1910 MIKSZÁTH KÁLMÁN, *Jókai Mór és kora I-II*. Bp. 1910.
- MISKOLCZY 2005 MISKOLCZY Ambrus, „... és a föld megnyílt alattunk.” Zsidókravál Pozsonyban 1848. április 23-24-én. In: *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Szerk. Czoch Gábor, Kocsis Aranka, Tóth Árpád. Pozsony 2005, 360-398.
- M. NOVÁK 2007 M. NOVÁK Veronika, *A Pozsonyi Jogakadémia hallgatósága, 1777-1849*. Bp. 2007. (Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 5.)
- NAGY 1858 NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal III*. Pest 1858.
- NAGY 1931 SZÁRAZBERKY NAGY József, *Emlékjegyzetei, 1800-1878*. Bp. 1931.
- NAGY 1975 NAGY Lajos, *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. Szerk. Kosáry Domokos. Bp. 1975. (Budapest története III.)
- OGY. NÉVK. 1834 *Név-és lak-könyve, az 1832. December' 16. napjára szabad kir. Po'sony várossában országgyűlésre egybegyűlt Magyar Ország' karainak és rendeknek*. Pozsony 1834.
- OGY. NÉVK. 1839 *Név-és lak-könyve az 1839. esz. Junius 2. napjára szabad k. Po'sony városában Ország-Gyűlésre egybegyűlt Magyar Ország'Karainak és Rendeinek*. Pozsony 1839.
- OGY. NÉVK. 1848 *Az 1847-dik évi november 7-én megnyílt országgyűlésre egybegyűlt Nm. fő- és t. rendek névsora és lakásaik*. (III. kiad.) Pozsony [1848].
- ORTVAY 2009 a ORTVAY Tivadar, *Pozsony város utcái és terei*. Ferenc József-város. Pozsony 2009.
- ORTVAY 2009 b ORTVAY Tivadar, *Pozsony város utcái és terei*. Nándorváros. Pozsony 2009.
- OZOGÁNY 2002 OZOGÁNY Ernő, *Lajtától keletre. Pozsony szerepe a természettudományok és a műszaki haladás területén*. Pozsony 2002.
- PAJKOSSY 2004 PAJKOSSY Gábor, *A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt*. In: *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál Judit és Sipos Gábor. Kolozsvár 2004.

- PALATINUS 1911 PALATINUS József, *Vasvármegyei nemes családok története I.* Szombathely 1911.
- PARDOE 2015 PARDOE, Julia, *A magyarok városa és intézményei 1839-1840-ben.* I-II. Ford. Kiss Sándor és Horváth Levente. Máriabesnyő 2015.
- PÁLFFY 1939 *Magyarországi és erdélyi urak.* Pálffy János emlékezései. S. a. r. Szabó T. Attila. Kolozsvár 1939.
- PÁLMÁNY 2002 PÁLMÁNY Béla, *Az 1848-49. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja.* Bp. 2002.
- PÁLMÁNY 2013 PÁLMÁNY Béla, *Országgyűlési követek, a reformkori politikai elit.* In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig. Szerk. Dobszay Tamás, Forgó András, ifj. Bertényi Iván, Pálffy Géza, Rácz György, Szijártó M. István. Bp. 2013.
- PÁLMÁNY 2005 PÁLMÁNY Béla, *A reformkor pozsonyi követei.* In: Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Szerk. Czoch Gábor, Kocsis Aranka, Tóth Árpád. Pozsony 2005, 338-359.
- PÁLMÁNY 2011 PÁLMÁNY Béla, *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825-1848. I-II.* Bp. 2011.
- PASKAY 1885 PASKAY Gyula: *A jurátus-élet 1847/48-ban. Korrajz a pozsonyi utolsó hongyülés idejéből.* Bp. 1885.
- PETTKÓ–REISZIG 1905 *Magyar nemzeti zsebkönyv 2. rész. Nemes családok I.* Szerk. Pettkó Béla, Reiszig Ede. Bp. 1905.
- PODMANICZKY 1984 PODMANICZKY Frigyes, *Egy régi gavallér emlékei.* Válogatás a *Naplótöredékekből, 1824-1887.* Vál., szerk., jegyz., utószó: Steinert Ágota. Bp. 1984.
- POMPÉRY 1848 [POMPÉRY János], *Országgyűlés 1847.* Pest 1848.
- PULSZKY 1958 PULSZKY Ferenc, *Életem és korom I-II.* S. a. r. Oltványi Ambrosus. Bp. 1858. (Magyar századok)
- PULSZKY 1845 PULSZKY Ferenc, *A' magyar ifjuság.* In: *Ék* 1845. máj. 10. (19. sz.) 601-605.
- RADOS 1958 RADOS Jenő, *Hild József életműve.* Bp. 1958.
- RAKOVSZKY 1865 RAKOVSZKY István, *Adatok Pozsony történetéből.* In: Pozsony és környéke. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1865. évben Pozsonyban tartott XI. nagy gyűlésének emlékeül. Pozsony 1865. 3-73.
- SAMARJAY 1887 SAMARJAY Károly, *A pozsonyi casino félszázados ünnepe 1887 július 1-én.* Pozsony 1887.
- SAS 1995 SAS Andor, *Pozsony, az egykori koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig 1815-1848.* Pozsony 1995. (2. bőv. kiad.)
- SÁROSI 2004 SÁROSI Bálint, *A cigányzenekar múltja az egykorú sajtó tükrében, 1776-1903.* Bp. 2004.
- SLACHTA 2004 „...kacérkodni fogok veled.” Slachta Etelka soproni úrileány naplója, 1838-1840. I. Közread. Katona Csaba. Győr 2004.

- SLACHTA 2005 „...*kacérkodni fogok vele.*” Slachta Etelka soproni úrileány naplója, 1840 március-december. II. Közread. Katona Csaba. Győr 2005.
- SPIRA 1959 SPIRA György, *A magyar forradalom 1848-49-ben.* Bp. 1959.
- SPIRA 1979 SPIRA György, *A márciusi forradalom.* In: Magyarország története 1848-1890. Főszerk. Kovács Endre. Szerk. Katus László. Bp. 1979. (Magyarország története tíz kötetben 6/1)
- SPLÉNY 1984 *SPLÉNY Béla emlékiratai.* Közread., vál. Kendi Mária. S. a. rend., jegyz. Fábry Anna. I-II. Bp. 1984. (Nemzet és emlékezet)
- SZALKAY 1847 *Ipar-czimmtár.* Törvényhatóságok, tisztviselők, ügyvédek, gyárosok, kereskedők, ’s kézművesek, szóval minden műiparosok használatára 1848-dik szökő évre. Pest 1847.
- SZALKAY–NÉMETH 1845 *Ipar czimmtár.* Törvényhatóságok, tisztviselők, ügyvédek, gyárosok, kereskedők, ’s kézművesek, szóval minden műiparosok használatára 1846 közönséges évre. Szerk. Szalkay Gergely, Németh János. Pest 1845.
- SZEKCSŐ 1865 SZEKCSŐ Tamás, *Sz. kir. Pozsony városának és környékének helyrajzi és statistikai ismertetése.* (Benne III. Nevezetesebb épületek. 86-100., IV. Mulatóhelyek. 101-102., V. Sétahelyek és kirándulási pontok. 102-114.) 77-196. In: Pozsony és környéke. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1865. évben Pozsonyban tartott XI. nagy gyűlésének emlékeül. Pozsony 1865.
- SZETÉY 2008 SZETÉY Szabolcs, *Dobos János országgyűlési predikációja 1848-ban a közteherviselésről és a közadóról.* Református Élet III. (2008/4) 2., 5.
- SZÉCHENYI 1978 SZÉCHENYI István, *Napló.* Szerk. Oltványi Ambrus. H. n. [Bp.] 1978.
- SZÉKELY 1848 a SZÉKELY József, *Az utósó pozsoni országgyűlés.* In: VAHOT 1848, II. 3-32.
- SZÉKELY 1848 b SZÉKELY József, Üdvözlő beszéd „Kossuth Lajoshoz” (Pozsony, mártius 13. 1848.) (H. n. 1848.)
- SZIKLAI 2007 SZIKLAI Zoltán, *Nagyszékely: múlt és jelen. Fejezetek a nagyszékelyi egyházak történeteiből.* Nagyszékely-Balatonfüred 2007. (Kézirat.)
- SZILÁGYI 2001 SZILÁGYI Márton, *Lisznyai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai.* Bp. 2001.
- SZINNYEI 1891-1914 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái I-XIV.* Bp. 1891-1914.
- SZINNYEI 1893-1901 *Magyar tájszótár I-II.* Szerk. Szinnyei József. Bp. 1893-1901.
- SZÍJJÁRTÓ 2002 SZÍJJÁRTÓ Csaba, *A cigány útra ment...* Cigányzenekaraink, valamint népzenei és néptáncársaságok külföldjárása a kezdetektől a kiegyezésig, korabeli sajtódokumentumok alapján. Bp. 2002.
- SZŐGYÉNY-MARICH 1903 *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai I. 1836-1848.* Kiadják fiai. Bp. 1903.
- SZŐNYI 1996 SZŐNYI Endre, *Pozsonytól Kassáig. Felsőmagyarország építészete 1848-1919 között.* Pozsony 1996.

- TAKÁCS 1982 TAKÁCS Ferenc, *Két flamingó: Madarász László (1811-1909), Madarász József (1814-1915)*. Bp. 1982. (Nemzet és emlékezet)
- TAKÁTS é. n. [1928?] TAKÁTS Sándor, *Országgyűlési tüntetések Pozsonyban (1825-1848)*. In: Emlékezzünk eleinkről. Bp. é. n. [1928?]
- TAMÁS 1970 TAMÁS Anna, *Az Életképek (1846-1848)*. (Irodalomtörténeti füzetek 68. szám)
- TÓTH 2000 TÓTH Árpád, *A megőrzött presztízs. Pozsony rendi polgársága a XIX. század első felében*. In: A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára. Szerk. Bódy Zsombor, Mátay Mónika és Tóth Árpád. Bp. 2000, 151-175.
- TÓTH 2013 TÓTH Árpád, *A diétaváros fellázad. A pozsonyi háztulajdonosok érdekei az országgyűlési ingyenszállások körüli konfliktusban az 1840-es években*. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig. Bp. 2013, 372-387.
- TÓTH 2001 TÓTH Árpád, *A középiskoláztatás stratégiái. A pozsonyi középiskolák társadalomtörténete a XIX. század első felében*. (Vázlat a korabeli Pozsony társadalmáról.) Korall 2001. (Tavaszi-Nyári) 70-102.
- TÓTH 2005 TÓTH Árpád, *Társadalmi stratégiák a pozsonyi városlakók körében (1783-1848)*. Egy kutatás távlatai és eddigi eredményei. In: Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Szerk. Czoch Gábor, Kocsis Aranka, Tóth Árpád. Pozsony 2005, 269-290.
- TÓTH 1974 TÓTH Dezső, *Vörösmarty Mihály*. Bp. 1974.
- TÖRÖK 1853 *Igazmondó*. Kis mezei naptár földmivelők számára 1854. közönséges esztendőre. Szerk. Török János. (Benne: Az „Igazmondó” névtára. Magyarország közigazgatása. Igazságügy: Cs. kir. államügyészi hivatal.) Pest [1853.]
- ULRICH–POZSONYI 2009 ULRICH Attila – POZSONYI József, *A jobaházi Döry család története. A Döry család leszármazása*. Debrecen 2009.
- URBÁN 2015 URBÁN Aladár, *„Felséges haza!” Pest és Buda folyamodványa a pozsonyi országgyűléshez 1848. március 17-én*. Száz 2015. (149. évf.) 3. 697-710.
- VAHOT 1848 *Országgyűlési emlék I-II*. Politikai, történeti és szépirodalmi almanach. Szerk. Vahot Imre. Bp. 1848.
- VARGA 1971 VARGA János, *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-an*. Bp. 1971.
- VARGA 1995 VARGA Erzsébet, *Pozsony*. Pozsony 1995.
- VARSÁNYI 1996 VARSÁNYI Péter István, *Batthyány Lajos gróf Pozsonyban*. Vasi Szemle 1996. (50. évf. 3. sz.) 433-443.
- VELKEY 2010 VELKEY Ferenc, *„Szívemből szólok”. Széchenyi álláspontja a fordulópontra, 1848. március 14-én*. Századok (144. évf.) 2010. 3. 695-753.
- VÖRÖSMARTY 1965 VÖRÖSMARTY Mihály, *Levelezése. I-II*. S. a. r. Brisits Frigyes. Bp. 1965. (Vörösmarty Mihály összes művei 17-18.)
- V. WALDAPFEL 1950-1964 V. WALDAPFEL Eszter, *A forradalom és szabadságharc levelestára I-IV*. Bp. 1950-1964.

WIRKNER 1880

ZÁDOR–RADOS 1943

ZERFFI 1844

WIRKNER Lajos, *Élményeim*. Néhány lap 1825-től 1852-ig terjedő nyilvános pályám naplójegyzeteiből. Bp. 1880.

ZÁDOR Anna – RADOS Jenő, *A klasszicizmus építészete Magyarországon*. Bp. 1943.

ZERFFI Gusztáv, *Mozaik*. Lipcse 1844.

RÖVIDÍTÉSEK

Borsodm. L.	Borsodmegyei Lapok
bir.	birodalmi
BH	Budapesti Hiradó
csal.	család, családi
cs.	császári; ill. csomó
dob.	doboz
Ráday Levéltár	Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára
EOL	Evangélikus Országos Levéltár
Élk	Életképek
forr.	forradalom, forradalmi
főhg.	főherceg
fr.	francia
H	Hazánk
Hond	Honderü
ir.	iratai
J	Jelenkor
ker.	kerületi
képv.	képviselő
kir.	királyi
Knyt.	Kisnyomtatványtár
konz.	konzervatív
korm.	kormány
lat.	latin
lev.	levele, levelei; levelező
lt.	levéltár
ltsz.	leltári szám
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
MNL TML	Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára
MTKcs	Magyar Történelmi Képcsarnok
Mo. tiszti névt. 1847.	Magyarország és a' hozzákapcsolt részek tiszti névtára 1847-dik évre
ném.	német
népképv.	népképviselő
NU	Nemzeti Ujság
ogy.	országgyűlés
Ogyt	Országgyűlési tárogoató
OL	Országos Levéltár
OSZK Knyt.	Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtár
OSZK Mft	Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtár
PD	Pesti Divatlap
PH	Pesti Hirlap
Pozs. hirt.	Pozsonyi hirtüzér
Pozs. hír.	Pozsonyi hírek
Pozs. lev.	Pozsonyi levelek
ref.	református
rend.	rendezett

rov.	rovat
RPD	Regélő Pesti Divatlap
Száz	Századok
tan.	tanácsos
tek.	tekercs
tb.	tiszteletbeli
titk.	titkos
uo.	ugyanott
val.	valóságos
VÚ	Vasárnapi Újság
vm.	vármegye

KÉPJEGYZÉK

1. kép. Pozsony, Mihály utca. A reformkorban itt ülésezett a magyar országgyűlés „alsó táblája”. Vincenz Reim színezett rézkarca. (18. század vége.) MNM MTKcs. ltsz.: T.6155.
2. kép. Székely József (1825-1895) arcképe. Barabás Miklós litográfiája. (Hölgyfutár arcképalbuma, 1855.) OSZK Knyt. ltsz.: Lit/455/Kisnyomtatványtár.
3. kép. Berecz Károly (1822-1901) arcképe. Barabás Miklós litográfiája 1850. MNM MTKcs. ltsz.: T.682.
4. kép. Lauka Gusztáv (1820-1902) képmása. Barabás Miklós litográfiája 1853. MNM MTKcs. ltsz.: T.1052. Megjelent: Arckép-album. Műmelléklet a Hölgyfutárhoz. Pest, 1855.
5. kép. Pozsony, a Zöld fához címzett fogadó. I. Fiegler vízfestménye a 19. század második feléből. MNM MTKcs. ltsz.: T. 9615.
6. kép. Kossuth és István nádor fogadtatása Bécsben, 1848. március 14-én. Ismeretlen bécsi mester litográfiája, 19. század közepe. MNM MTKcs. ltsz.: 53298.
7. kép. Pozsony reformkori látképe. Karl Bschor színezett litográfiája a 19. század első feléből. MNM MTKcs. ltsz.: T.6197.
8. kép. Pozsony látképe dél felől, Ligetfalú irányából. Vincenz Reim színezett rézkarca, 19. század eleje. MNM MTKcs. ltsz.: T.6153.
9. kép. A pozsonyi Színház tér és a Promenáád. Vincenz Reim színezett rézkarca, 19. század második fele. MNM MTKcs. T.6158.
10. kép Búsbach Péter (1827-1905) arcképe. Franz Würbel litográfiája. MNM MTKcs. ltsz.: T.11406.
11. kép. Magyar jurátus küldöttség ünneplése Bécsben 1848. március 15-én. Ismeretlen művész litográfiája. MNM MTKcs. ltsz.: T.4717.

**„Gestern abend flammte der Aufruhr hier auch auf..“
Amtliche und juristische Augenzeugen
über den Preßburger Vorabend des Pester Revolution
vom 15. März 1848**

Auf die an der Volksversammlung in Preßburg vom 1847/48 anwesenden Jugend – im Gegensatz mit den Juristenstudenten der Reformdiät – wurde bisher von der ungarischen Geschichtswissenschaft kaum Aufmerksamkeit hingelenkt. Wir kennen den Namen und Rolle von fast allen Teilnehmern (Petöfi, Jókai, Vasvári, Irinyi, Bulyovszky, János Vajda etc.) der blutfreien Revolution, welche unter der Organisierung und aktiven Führung der radikalen jungen Literarer und Juristen ausgebrochen ist. Die Mitglieder der Gruppe „Das Junge Ungarn“ versammelten sich in Pest im Café Pilvax, wobei die Sitzung des letzten Ständetages stattfand. Die heimische Geschichtsschreibung hat sozusagen bereits alle Momente und den ganzen Ablauf dieses wichtigen Tages (15. März 1848), „Tag von Petöfi“ dargelegt, als die jungen Revolutionäre in Pest zur Tat geschritten sind. In Kenntnis der zur Verfügung stehenden vielen zeitgenössischen Quellen und Rückerinnerungen sind wir auch mit den Geschehnissen des Zeitraums vor und nach der Revolution im Klaren. Es ist zugleich weniger bekannt, daß die junge Juristen, als Zeugen und Statisten der Parlamentsarbeit, im März 1848 in Preßburg, in der damaligen Hauptstadt der ungarischen Parlamentsitzungen auch eine sehr große Rolle bei der revolutionären Druckausübung gespielt haben. Unserer Ansicht nach war die Rolle der Pester Jugend in März überschätzt und wenn wir die Tätigkeit der jungen Juristen in Preßburg in die Parallele stellen, dann können wir ein viel mehr klares und abgetöntes Bild bei der Verhandlung der Ereignisse vom März 1848 gewinnen, welches Datum in der Geschichte der ungarischen Nation von überragender Wichtigkeit ist. Diese Studie macht einen Versuch, durch die Veröffentlichung von Briefen einiger zeitgenössischen Zeugen in Preßburg, sowie durch die Verwertung der damaligen Zeitungen und Erinnerungsschriften einerseits die Geschehnisse vom März 1848 wachzurufen, andererseits die meist verdienten, politisierenden jungen Juristen von dem letzten Ständetag in Preßburg der Vergessenheit zu entreißen und für die folgenden Generationen als Vorbild darzustellen. Als ein gemeinsames Kennzeichen der jetzt veröffentlichten, teilweise bis heute unbekanntem und in Preßburg geschriebenen Privatbriefen – welche unter der berausenden Wirkung der erlebten Ereignissen erfolgten – läßt sich feststellen, daß die Briefschreiber frischweg als Augenzeugen über die Ereignisse des Ständetages berichten, wobei sie die Rolle der jungen Juristen in den Berichten mit Absicht überwerten. Besonders interessant ist es bei diesen Briefen, daß zwei von den Adressierten Bewohner des Komitates Tolnau in der Reformzeit, sowie aktive Teilnehmer der Komitatspolitik waren. Der eine, Josef Magyary-Kossa wurde über seine liberale Ansicht aus der alten „des ungarischen Biedermeiers“ als wichtige Figur des Komitates bekannt, der andere, Istvan Bezerédj spielte als wichtiger Gesandte von mehreren Ständetagen der Reformzeit eine sehr wichtige Rolle auch in der Landespolitik. Die zwischen 14–18. März 1848 geschriebenen Privatbriefe der Autoren der veröffentlichten vier Briefe – Elek Bezerédj, Péter Búsbach, Károly Tormay und János Dobos – geben gemäß ihrer eigenartigen Gemütsanlagen, jedoch gegenständlich den hochwirksamen Bericht von Kossuth über die - teilweise auf ungarische

Wirkung – ausgebrochene Revolution in Wien vom 13. März auf der Bezirksitzung am 14. März bekannt, weiterhin daß der Zemplener Gesandte die Führungsrolle bei der Gestaltung der Tagesordnung des Ständetages übernommen hat. Sie schreiben über die beschwingte Laune der Versammlungen und Demonstrationen der Parlamentsjugend, über den erhöhten Einfluß der liberalen Ansichten und zuletzt berichten sie über die ersten Informationen der Gestaltung einer neuen verantwortlichen ungarischen Regierung, die Mutmaßungen der Anwärter von zukünftigen Ministerposten, erwähnend unter diesen auch die Person des ernannten Ministerpräsidenten.

CSEKŐ ERNŐ

„Valami úri fürdőélet félszeg paródiája” (Babits Mihály).

Fürdőélet egy mezővárosban, az 1880-as évekbeli Szekszárdon

Az 1880-as, 1890-es évekre Szekszárd, e népes dél-dunántúli mezőváros¹ – egyben Tolna vármegye székhelye – is egyre inkább polgárosultabb formát öltött. A település képe – főként a városközpont egy-néhány terének, illetve utcájának erejéig – egyre inkább városiassá vált, a társadalom egy számarányában kisebb, de meghatározó szeletében pedig a polgári, polgárosult életmód számos intézménye, velejárója gyökeresedett meg. Így az 1880-as évekre a helyi sajtó is megizmosodott, legalábbis annyiban feltétlenül, hogy ebben az évtizedben már két helyi lap, a *Tolnamegyei Közlöny*, valamint a *Szekszárd Vidéke* révén élénknek mondható sajtó és hírlapi élet bontakozott ki az élet fősodrától sokáig elzártnak tűnő városban. A két lap, és szerkesztőik között igen hamar személyes ellentétte is váló rivalizálás² a szokásos szurkapiszkák mellett pozitívnak tekinthető velejárókkal is járt, így például a *Szekszárd Vidéke* 1880 végi elindulásával a könnyedebb hangvételű írások szintén megjelentek, elterjedtek a helyi sajtóban. Ezen írások egyik vissza-visszatérő tárgyát 1882-től, megnyitásától kezdve, a város határában fekvő Csörge-tón³ létesített fürdő képezte, tényszerűbb, komolyabb, vagy épp humorosabb, csipkelődőbb hangvételű írások keretében.

AHOL „A LOVAK A KABINOKBAN FÜRÖDNEK”? – A HELYI SAJTÓ A SZEKSZÁRDI „TENGERSZEM”-RŐL

A fürdő harmadik évadja idején, 1884-ben pedig az országos lapokat utánozva-mintázva, a kor-szakban divatos műfaj, a *fürdői levél* is megjelent a helyi sajtópalettán. Persze ezek tartalmukban elütöttek az országos hírvű fürdőhelyek válogatott vendégkörének jeles társasági eseményeit fókusz-

¹ Szekszárd az 1871. évi községi törvény értelmében végrehajtott közigazgatási rendezést követően a tárgyalás alá eső időszakban jogilag ugyan már nem város, hanem nagyközség volt, de itt most Szekszárdra a mezőváros fogalmat elsődlegesen egyébként is településföldrajzi, illetve társadalomtörténeti (várostörténeti) tipológia értelmében használjuk.

² A két lap, illetve szerkesztőik, Boda Vilmos (*Tolnamegyei Közlöny*) és Geiger Gyula (*Szekszárd Vidéke*) 1880-as évekre eső rivalizálásáról ld. CSEKŐ 2010, 547-552.

³ A Csörge-tót az idők folyamán írták, nevezték Csörgetónak, Csörgetőnek, valamint Csörgetégnek. A tanulmányban a manapság közkeletű Csörge-tóként írjuk a nevét. Ugyanakkor a tanulmány tárgyát képező 1880-as években Csörgetég változatot is használtak.

ba állító, azokat részletező írásoktól, s a jóval szűkebb horizontnak megfelelő témákat állítva előtérbe. Így az egyik 1885. évi fürdői levél többek közt a Szekszárdot átszelő „*híres világkerülő, biciklis amerikai angol sports-mann Stevenson Tamás*”⁴ itteni időzéséről, illetve csörge-tói fürdőzéséről írt. Helyesebben, csak írt volna. Történt ugyanis, hogy az utóbbira a körülmények alakulása miatt nem került sor. Amint a levélben olvasható: „*Azonban (ti. a fürdéstől, Cs.E.) mégis visszamaradt, mert meghallotta, hogy ott éppen akkor a cs. kir. mének fürösztöttek. Azt monda, hogy a telivér angol ló már csak különb a mienknél, náluk mégsem szokás az uraknak együtt fürödni a lovakkal. Felült tehát a jóllakott vasparipájára s elláblvagolt Belgrád felé!*”⁵

A cikk *End a Rever* álnév mögé bújó írója a következőkkel folytatta: „*Az anglusnak tökéletesen igaza volt; indignációja⁶ kontignációsan okadatolt! Nem megy az – uraim! – hogy mi a poros lovakkal, trágyás kocsikkal együtt fürödjünk! S hozzá mi pénzért, azok ingyen! E dolog már régen szemet szúrt, – s éppen azért a fürdőközönség folytonos ostromlására Etele úr kordont parancsolt, s varázsütésre meglótalanítá tengerszemünket, körülárkoltatá a Csörgetéket. Jól tette. Hanem én azt mondom neki rögtön: <Jóska! Ez az árok reggelre behuzatik! Még jó szerencséd lesz, ha a polgártársak meg nem vernek, s rád nem terítik a Csörgetég vizes lepedőjét!> Jóskának tett jóslatom eleje beteljesült, utóbbi része várandós! --- Miért?*

*Mert kivonulá bíró úr – Stann!
Húzza be az árkot mostan!
Ez a tó közös, városi,
Ha hát benne lovat mos
Bármely polgár – szabad dolga!
Itt nincsen úr, nincsen szolgál!
Sőt, mert nagyobb: előbbvaló
Embernél a kocsi, - ló!*⁷

A fürdői levél írója, ugyan megjegyezvén, hogy Szekszárd községi bírójának fellépése kétségtelenül valós érdekekre alapozódik, a fürdőközönség óhajának figyelembe vételét is elvárva a városvezetéstől, hozzáfűzi: „*(...) a fürdőközönség is: városi közönség, – annak színe, java. Ennek is érdeke az, hogy lehető tiszta vízben fürödjék pénzéért! - - Ettl úr az ítéletet – úgy halljuk – megfellebbezte. Kinek lesz igaza, kinek lesz előnye: embernek vagy lónak? – majd meglátjuk. De ha az árok, mint már két helyen elkezdtek – a sötét éjek titkos leple alatt, vagy bírói nyílt parancs szavára csakugyan újra behuzatik: akkor maholnap megérjük, hogy a lovak a kabinokban fürödnek, mi pedig mehetünk a Dunának!*”⁸

Az iménti, iróniával, humorral, részben öngúnnnyal írt cikk kiválóan világítja meg az Ettl József által a Csörge-tón létesített „*valóságos kis asyill*”⁹ korlátait, a fürdőélet provinciális mivoltát, egy konkrét eset kapcsán pedig rátapintott a város gazdasági adottságaiból, társadalmi összetételéből következő, s hosszú évtizedeken keresztül visszatérő érdekellentétre, konfliktusforrásra, amely a fürdőélet helyi intézményesülésére, közte a Csörge-tó hasznosítására is rányomta a bélyegét. Nevezetesen arra, hogy a település városias létformájú rétegeinek a polgári életvitelhez fűződő igényei gyakran ütköztek a helyi társadalom felét, az 1900-as évek elejéig pedig többségét adó agrárné-

⁴ Itt jegyezzük meg, hogy a korabeli forrásokat, újságcikkeket a mai helyesírás szabályaihoz közelítve, tehát nem betűhíven közöljük. Ellenben egyes, elsősorban idegen származású szavakat, mint pl. a *sports-mann* a forrásban szereplő alakjuk szerint írjuk. Így jártunk el továbbá azon magyar szavak esetében is, amelyek eredeti írásmódjának meghagyása stílusbeli szempontból indokolt (pl. föllébb, stb.).

⁵ END 1885a, 3.

⁶ indignáció (lat.): megbotránkozás

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ *Tolnamegyei Közlöny* 1883. június 10. 3.

pesség érdekeivel. Ezen érdekkonfliktus egyik vetületét, az elsődlegesen a polgári rétegek igényeit, óhaját kielégítő városi beruházások (iskolaépítések, közműfejlesztések /például villamosítás, aszfaltozás, vízvezeték, csatornázás, majd városi strand 1932-ben/) következtében gyorsan növekvő adóterhek miatti szembenállás adta, amely a más típusú – így a helyi mezőgazdaságot fejlesztő, parasztságot támogató – beruházásokat kívánó agrárnépességet ugyanúgy sújtotta.¹⁰ Az érdekellentét másik vetületét mutatja a Csörge-tó imént említett esete is: a tó használata során a mezőgazdasági célú hasznosítás ütközött a polgári létformához kapcsolódó időtöltéssel, a fürdőzéssel. A fürdő és fürdőközönsége, valamint az állataik tóban úsztatásához, fürdetéséhez és kocsijaik lemosásához továbbiakban is ragaszkodó gazdaközönség ellentéte nem csupán 1885-ben éleződött ki, az egykorú tollforgató által is megörökített akciókban kicsúcsosodva, hanem hosszú-hosszú évekkel ezt követően is. Például még közel félévszázaddal később is, igaz, akkor a gazdaközönség már nem az állatok fürdetéséhez, lemosásához ragaszkodott, hanem csupán az itatás és a vízmerítés biztosításához.¹¹

Az 1880-as évekre visszatérve, az évről-évre visszatérő problémát 1890-1891-ben a hatóság, tekintettel a kis vízfelületre, a lovak és egyéb állatok előbb fürdőidényre, majd egész évre történő kiltásával igyekezett orvosolni.¹² Ezzel egyidőben a szabadfürdőzés szintúgy régen húzódo ügyét is nyugvópontra kívánták juttatni. Gyakran megesett ugyanis, hogy a fürdővel átellenben eső parton nemegyszer ruhátlanul fürdőzők látványa zavarta meg Ettl József fürdőjének kifinomult vendégkörét. Ennek megelőzése érdekében ekkor a szekszárdi járási főszolgabíró a szabadfürdőzés tiltása¹³ helyett arra utasította Szekszárd előljáróságát, hogy Ettl József fürdőjének érdekeit figyelembe véve, jelöljön ki az ingyen fürdő férfiak és nők számára külön-külön egy-egy helyet, ahol "öltözőkerítések" emelése és egy rendőr állandó jelenléte révén kell biztosítani a közszemérem és életbiztonság érvényesülését.¹⁴

Mindezek után joggal lehet kíváncsi a T. Olvasó aziránt, hogy miképpen nézett ki Ettl József 1882. június 22-én – ünnepélyes keretek közt július 2-án – megnyílt fürdője.

A „VALÓSÁGOS KIS ASYLL” – ETTL JÓZSEF 1882-BEN MEGNYÍLT CSÖRGE-TÓI FÜRDŐJE

A korabeli városközponttól mintegy 3-3,5 kilométerre eső, kis kiterjedésű (1,5-2 kh), partjának nagy részén meglehetősen meredeken mélyülő Csörge-tónál emelt fürdő központi épülete, a fából készült fürdőház a kor szokásainak megfelelően a tóba épült, egy nagyobb vízfelületet ölelve körül, mintegy uszodát képezve az úszni nem tudók részére. Ezen kívül a fürdőházban volt hat zárt kabin magánfürdőzők részére, illetve több vetkőző kabin. A társasági élet és a szórakozás céljaira volt táncterem, külön álló épületben vendéglő, illetve parkosított kert, végében tekepályával. Kiterjedt fürdőszemélyzet állt a vendégek szolgálatára: a 8 fős személyzet felügyelőből, orvosból, úszómes-

¹⁰ Mindez 1913-ban a Nagyatádi-féle helyi kiscgazdák által elindított városviszafajlesztő mozgalomhoz vezetett, igaz annak közvetlen kiváltó okát az 1912. évi LVIII., városfejlesztést célzó törvény adta, amely a városi tisztviselők fizetésének rendezése miatt a város kiadásainak jelentős növekedését eredményezte. Részletesebben: CSEKŐ 2005, 111-120.

¹¹ A kiscgazdák ezen igényei a tó 1932-ben történt eladásával kapcsolatos előterjesztésekben, határozatokban szerepeltek. A tó eladására azonban ekkor még nem került sor. MNL TML, Szekszárd város i., Kpvt. jkv. 1932/90. kgysz., illetve MNL TML, Alispáni i., Közig. i. 6633/1937. – Tolna vármegye törvényhatósági bizottságának 611/kgysz./10024/1932. sz. határozata. Négy évvel később már sor került az adásvételre, amikor a Gauzer Ádámnak történt eladást nem sikerült megakadályozniuk az ügyletet ellenző, jobbára kiscgazda városatyákból álló ellenzéknek. Erről ld. CSEKŐ 2004, 382-385.

¹² A járási főszolgabírónak elsőként csak a fürdőszezon idejére szorítókozó tiltását (9004/1890. sz. hat.) másodfokú határozatában – a járási orvos szakvéleményére alapozva – az alispán terjesztette ki egész évre (631/alisp.1891.). MNL TML, Közp. járási fszb. i., Közig. i. 9004/1890.

¹³ Így például 1885-ben a szekszárdi főszolgabíró, a polgári erkölcsök védelmére hivatkozva betiltatta a tónál a „*ruhátlan fürdőzést*”, melynek ellenőrzésével a csendőrséget bízta meg. A rendelet ellen vétőket 8 napi elzárás fenyegette. *Szekszárd Vidéke* 1885. július 23. melléklet 1.

¹⁴ Ehhez kapcsolódóan az alispán rendelkezése a prostituáltak tóban való fürdését is szabályozta. A fürdőközönség jelenlétében való fürdéstől ugyan eltiltotta őket, más esetekben engedélyezte azt. MNL TML, Közp. járási fszb. i., Közig. i. 9004/1890.

terből, fürdőszolgából, ruhatárosból, pénztárosból, őrből és a kertész feladatait is ellátó frottírozóból állt. A fürdőzők étellel-itallal történő ellátását Ettl József bérbe adta. Az első két évben Pernitz József, majd őt követően a nagyvendéglő bérlője, Tóth Gyula vitte a vendéglőt.¹⁵ Ettl József a vendégek fürdő és a város közti szállításáról is gondoskodott. A szerződötett négy társaskocsi reggeli 4 órától este tizenegyig félóránként közlekedett.¹⁶

Az 1883. évi, második fürdőidényt megelőzően a fürdőtulajdonos további fejlesztésekkel, felújításokkal igyekezett a fürdője szolgáltatásait növelni. A fürdőház első évben bekövetkezett süllyedését kiküszöbölendő 1883-ban a fürdőház alját 24 hordóval erősítette meg, és az uszoda kosarát is magasabbra emeltette, a fürdőházat bordóra, míg tetőzetét feketére festette.¹⁷ Miután a kor gyakorlatának megfelelően a fürdőházban nők és férfiak csak elkülönítve fürödhettek, az ebből adódó első idénybeli kényelmetlenségek kiküszöbölése érdekében Ettl az 1883. évi szezonra külön női uszodát emelt, amelyet a meglévő fürdőház északi oldalához kapcsolódva épített fel. Az 1883-ban végrehajtott fejlesztések másik köre egyértelműen a fürdő megnyitását követően a tó partján lábra kapott társasági életet szolgálta: a park területét jelentősen kibővítették, a sétány mentén akácokat és rózsafákat ültettek, középre pedig tamariszkot állítottak.¹⁸ A vendéglőt kifestették, padlózatát kivikszelték.

A női uszodára visszatérve, megemlítendő, hogy annak átadására Péter-Pál napon került sor. A készülődő örömnünetet Hosszú Tobiás álneven jegyzett pajkos sorok azonban megtörni látszóttak: „(...) bevallom gyengémet, nagyon jól esett a mi ezután nem lesz: hogy ha már nem hölgyekkel, de legalább utánuk fürödhettem! Azokkal a hullámokkal érintkezni, melyek kevéssel előbb annyi szép hölgy bájait nyaldosták!”¹⁹ De végül a figyelmes fürdőtulajdonosnak sikerült ezt a panaszt is orvosolnia, habár döntésében nyilván nem ez vezette. Ugyanis a női fürdőház átadását követően, az úszásoktatás érdekeire hivatkozva a nők és férfiak napszakonként cserélgették a fürdőházakat: mégpedig délelőtt nők, illetve férfiak egymás uszodájában, míg délután a sajátjaikban fürödtek. Vélhetően a helycserét az indokolta, hogy a női uszoda nem volt elég tágas az úszóoktatáshoz. Az oktatás egyébiránt 1882-ben az úszómester szerződötetésével, július 1-jét követően indult meg, s az egész évadra szólóan 12, illetve 8 forintba került. Az úszni vágyók és tanulni szándékozók részére fenyődeszka is rendelkezésre állt.

Sajnos, a fürdő és a tó korabeli állapotáról nem rendelkezünk képes ábrázolással, pedig készült ilyen, például akkor, amikor a fürdőtulajdonos 1885-ben megfestette azt: a Kalicza Károly festő által „művészi alkotásban kiállított” 1,5 m x 2,5 m nagyságú festmény a tavat „a fürdőházakkal, s az úszókkal együtt: föllébb a restauratiót, a parkot a sétáló és mulató közönséggel.”²⁰

„EGY CSÖRGE-TÓI NAP SZÉP ÉS NAGY DOLOG VOLT” (HALÁLFIAI) – BABITS MIHÁLY A CSÖRGE-TÓI FÜRDŐRŐL

Ha korabeli festmény vagy fénykép nem is maradt fenn, illetve került a kezünkbe, a fürdőről rendelkezünk ugyanakkor szépirodalmi leírással, méghozzá irodalmilag igen becses szöveggel, személyesen a város szülöttjétől, Babits Mihálytól. A tó és a fürdő ugyanis a színhelye az író önéletrajzi ihle-

¹⁵ *Tolnamegyei Közlöny* 1883. október 7. 3., 1884. január 20. 3.

¹⁶ *Tolnamegyei Közlöny* 1882. június 4. 3., július 2. 3.

¹⁷ Ettl igyekezetét egyértelműen pozitív színben tünteti fel Schwatz Mór tolnai Dunafürdőjével kapcsolatban ezidőtájt – jelesül 1884-ben – konstataált hiányosságok. A fürdőkabinok rozszant állapota, azokból kiálló szögek, illetve a fürdővendégek egyéb kényelmetlenségei a csörge-tói fürdő mögé sorolták ekkor a tolnai fürdőt. *Tolnamegyei Közlöny* 1883. április 29. 3.; *Szekszárd Vidéke* 1884. július 31. melléklet 3., augusztus 7. melléklet 3.

¹⁸ tamariszk (tamariska): díszcserje faj, mely a mediterráneumból származik.

¹⁹ *Tolnamegyei Közlöny* 1883. június 10. 3.

²⁰ Ettl Józsefet minden bizonnyal a reklámszemponok is vezették, hiszen a festményről fényképmásolatok is készültek. *Szekszárd Vidéke* 1885. augusztus 20. melléklet 4.

tésű nagyregénye, a *Halálfiak* egyik kulcsjelenetének, amelyben a főszereplő Imruska édesanyjának (Nelli), Hintáss Gyula általi megszöktetésére is sor kerül. ²¹ A regény időrendje szerint 1892 körül játszódó esemény környezetének megrajzolásakor az 1883-ban született Babitsnak saját gyermekkori, Csörge-tón szerzett élményei felhasználására is lehetősége volt, hiszen ebben az időben az író családja is gyakran kijárt a fürdőbe. ²²

„A Csörge-tó egy apró kis pocsolya volt a Sót melletti lapályon, egyik részén lovak és tehenek itatója; itt meneteles volt a part, és a parasztok szekereüstül hajtották belé gebéiket a sáros vízbe, míg ugrándozással szaladván utánuk a csengős csikó; parasztfiúk és cigánylányok szoktak fürödni itt; a fiúk, parasztszemérmükben, a Medici Vénusz mozdulatával takargatva kényes részüket, szaladtak bele az iszapba, a lányok ellenben szemérmetlenül csillogtatták barna testüket a napon. Sötétzöld nádbokréták és vén fűzek adták a hátteret ehhez a mitológiai képhez, melyet lopva bámultak meg egy-egy pillantással a másik oldalon fürdőző illedelmes úrilánykák, viaszkosváson fürdőkalapjaik alól. A sótiak kocsikkal szoktak ide kirándulni, amikben két-három família is volt összezsúfolva, a fürdőház néhány fakabinból állott, s mellette a parton nagy halászcsernye nyúlt, sok híres, nagy murinak színhelye.

Egy csörge-tói nap szép és nagy dolog volt. Az ember azt hihetné, hogy a sótiak, a városuk mezőváros lévén, lelkileg is közel voltak a mezőhöz, s a <szabad természet> érzései emelték keblüket. De szó se volt erről: New York, London, Berlin lakosai több közösséget tartottak Pán istennel, mint ők. Aki nem kényszerült, nem ment a földekre, még a szőlőbe se. Életük szobákban folyt, s Gyula rajongását egy-egy szép estéért, kevesen osztották. A Rajongás idegen volt Sótton s nem is oly megbecsült, mint Schiller <idegen leánya>; inkább kissé lenézték, mint valami érzélgős német bonne-t. A sóti magyar viszonya a Természettel üzleti volt s nem szentimentális. Sót mellett Duna is folyt, de oda csak halászkok látogattak; a sóti hegyek útjait csak diákok járták. Sót lelke a lapály felé orientálódott, ahol a Csörge-tó nyúlt; vadászok, méla vetéseken hajszolva a fürjet, ottan pihentek meg; szürke por fátyolozta a vidéket, belepte a szegény akácokat, s megsűrűsödött messzebb a város felé: ez jobban illett a sóti kedélyekhez, mint a hegyek tiszta és zöld csillogása: itt jobban érezték magukat.

Nem a Természet drága szabadsága volt ez, hanem valami úri fürdőélet félszeg paródiája – de mégis:

változás és fölszabadulás,

amilyen csak Sóttól telhetett. Már mindjárt az úton kezdődött, a tömött kocsiban, ahol a fiatal térdek minden rázkódásra összeértek, s a testek melege egybeolvadt a könnyű ruhákon át. Értelmetlen és be nem vallott okú kacagások feccsente szét a surranó porkoszorú közepéből, tikkadt vihogások, melyek jól illettek a csillogó szemhez és kipirult archoz.

(...)

A fürdéstől távolt volt minden pikantéria, mert abban az időben a hölgyek még rendkívül illedelmes fürdőkösztümet viseltek: csupa fodor és szalag lévén, a nedves ruha tapadása csak keveset árult el a test idomaiból. Nelli csak a kosárban fürdött, amely külön az úszni nem tudó nők számára volt elkerítve, Erzszi azonban kimerészkedett Gyulával a nyílt tóba, amely ezen a részen egész mély volt, s ahol állítólag kis örvénykéék teszik veszedelmessé a fürdést. Legalább a helyi pletyka azt tartja, hogy oda minden évben belefúl valaki: a víz megveszi adóját, mint zöld sárkánytorok. Nelli egyre rémüldözött Imruskáért, még a kosárban is féltve; alig akarta átadni Miskának, aki apai diadallal vitte a csöpp hőst a <férfiak> közé.

Nelli a fürdés után a kis fahídra ment, mely a fürdőépítményt a parttal kötötte össze, s ott várta, míg a többiek is készen lesznek. Ő hamarabb abbahagyta a fürdést, borzongott a vízben, Gyuláék

²¹ A jelentős részben Babits gyermek- és ifjúkora élményanyagára épülő *Halálfiak*ban tényszerűen bizonyíthatóan visszaköszönnék – a javarészen Szekszárdhoz köthető – valós helyszínek, megtörtént események, a szereplőknek modellül szolgáló élő személyek. E valóságselemek újabb körét tártuk fel a következő tanulmányban: CSEKŐ 2009.

²² Vö. TÖTTÖS 1997, 276; BUDA 2006, 60-61.

meg javában lubickoltak.” Miska öltözött Imruskával. Nelli egyedül és kissé mélán állt ott. Lenézett a piszkoszöld csillogású tóra, ahol a kis kabócák ezrei, mint apró Szent Péterek lépkedtek a víz sima és tükröző felületén, különös méltósággal feszítve szét pókhálóvékony lábaikat. A túlsó parton a sűrű nádak mártogatták bele sárga bokrétaik képét a tompazöld csillogásba, s látszott a szép asszony messziről, piros napernyőjével, a fehérre meszelt halászcserda s néhány vén, lombos diófa háttérében. Odébb, poros téren, Püspök fogta ki lovait, hogy úsztatni vigye.

Nellike a fürdőház mellé tekintett, ahol Erzsi a falépcsőn ült, Gyula pedig a kislányait tanította úszni: kivitte őket a nyílt szabad vízre, mindenik karján egy gyerek. A kislányok nagy sikongást csaptak vékony hangjukon; egyszer pedig a kis Noémi kicsúszott az apja karjaiból, és nagy kiáltással lemerült a vízbe. Erzsi majd elájult a lépcsőről, Gitta pedig, akit ijedtében Gyula szintén eleresztett, gyorsan és okosan megfogózott a fürdőház egyik faoszlopába, nagyokat prüszkölve, mert ivott egy kicsit, s tágra nyílt, komoly szemekkel nézte ijedt és kapkodó apját. Noémi rögtön megjelent újra a víz színén, s Gyula kifogta a kis élettelen testet, s nagy, erőltetett nevetésekkel vitte ki a partra, ahol hamar magához tért. Aztán maga úszott be a vízbe, mutatni, hogy ahol ő van, nincs ok félelemre: egy ugrással messze lódult el a parttól, szép, barna, férfiás tagjait mutogatva, kivette néha karját vagy combját a fölhabzó vízből, aztán bemártva ismét fél arcát és sörényét, belesimuló mozdulattal, s előre, előre, lüktetve a puha vízben, egész a túlsó partig, ahol a sás és káka háttérében lengett nemsokára, rezgő, világos folt, diadalmasan uralkodó a habok között, mint egy vízi isten.”²³

E részlet – a fürdőről és környezetéről adott leírás mellett – sűrítve foglalja magába, a tanulmányunk első felében említett két jelenséget, amely Ettl József fürdőjének károkat okozott ekkoriban, illetve szabályozási kérdéseket vetett fel: ez a szabad fürdőzők jelenléte, másrésről a tó vízminőségének romlását előidéző lóúsztatás, illetve más állatok úsztatása, fürdetése.

Az idézett részlet kapcsán azt is meg kell jegyeznünk, miszerint nem lehet véletlen, hogy a regényben a csörge-tói kirándulás, a fürdőzés, majd az azt követően a fürdő mellett fekvő csárdában eltöltött éjszaka szolgáltatják az inkriminált jelenethez a háttérkörnyezetet. Nyilvánvalóan tudatos regényírói szándék húzódik meg a mögött, hogy a főszereplő házaspárok lelki túláradásához, a köztük lévő „egyensúlyi” viszony megbomlásához, végeredményben pedig a feleségszoktetéshez elvezető eseménysort Babits a kisvárosi mindennapokhoz képest kifejezetten mondán környezetbe helyezte.

A SZAPULÓTÓL ÉS A LUGZÓTÓL A CSÖRGE-TÓI FÜRDŐHÁZIG – A FÜRDŐT LÉTREHOZÓ TÁRSADALMI IGÉNYRŐL

Az eddigiekből is kitűnik, hogy Ettl József 1882-ben megnyílt csörge-tói fürdője nem csupán a fürdőzésre vonatkozó igényeket elégítette ki, hanem egyúttal kirándulóhelyként és a társasági élet színhelyeként is szolgált. A tanulmány hátralevő részében a fürdőnek e komplex feladatkörét kívánjuk bemutatni, közben az azt életre hívó keresletre, s az a mögött meghúzódó társadalmi igényre is rámutatva. Ugyanakkor a korábbi, Szekszárd fürdőéletének intézményesülését áttekintő nagyobb ívű munkánkhoz²⁴ képest súlyozottabb helyet adunk a kortársaknak, a korabeli sajtó szubjektívebb megközelítésének, illetve az élcelé íródott fürdői leveleknek.

Természetesen Szekszárd 19. századi fürdőéletében is mindenekelőtt a polgárosodás, egyben a polgári életforma terjedése bizonyult a legmeghatározóbb felhajtóerőnek, többek közt azért, hogy egyre szélesebb körben formálta át az emberek időbeosztását, természethez való viszonyát. A kapitalizálódás, a szellemi foglalkozásuk számának növekedése, az alkalmazotti viszony terjedése pedig szélesedő körben teremtette meg a szabadidőt, illetve az annak eltöltésére rendelkezés-

²³ BABITS 1984, 100-102.

²⁴ CSEKŐ 2004.

re álló munkabért, jövedelmet. Az előbb említett, a város fürdőéletének intézményesülését a 19. század közepétől a II. világháborúig áttekintő hosszabb lélegzetvételű tanulmányunkban egyfelől a fürdőkultúra átalakulásának folyamatába illesztve mutattuk be a város területén létrejövő fürdőket, létesítményeket. Ezen átalakulás a száz év alatt egy alapvetően rétegspecifikus jelenségből vezetett el a tömegméretűvé válásig, amellyel a fürdőkultúra újabb és újabb formáinak megjelenése járt együtt: a kezdetben még meghatározó gyógyászati, higiéniai jelleghez előbb a rekreációs funkció kapcsolódott, majd fokozatosan teret hódított a testedzés, úszósport, időben legvégül pedig a strandolás.²⁵ Jelen tanulmányunkban e folyamat első szakaszára koncentrálunk, amikor is a gyógyászati, higiéniai funkciókhoz csatlakozva, illetve túllépve megjelentek a rekreációval, kikapcsolódással, felüdüléssel, szórakozással kapcsolatos szempontok, igények. Amint a kortárs fürdői levelező, Palást álnév alatt a helyi református tiszteletes, Borzsák Endre²⁶ plasztikusan megfogalmazta, míg anno gyermekkorukban, illetve serdülőként még a háznál, a „szivárványos kút tövében, szomorúfűz árnyékában” elhelyezett szapulóban, lugzóban pancsoltak, addig időközben „A szapulót és a lugzót felváltá a Schubert-féle gőzfürdő és hideg tus. De Szegzárdnak ez sem volt elég. Excelsior! – mondá a fürdőszomjas közönség – s létrejött a tengeri fürdő, a mi Csörgetégünk!”²⁷

A fenti idézetben szereplő, kifejezetten szép architektúrájú Schubert-féle gőzfürdő a kapuit 1854 körül nyitotta meg, s közel félévszázadon keresztül szolgálta – hol nagyobb, hol kisebb megelégedettségre – a helyieket.²⁸ Bár a korban megkívánt képzettséggel bőven rendelkező fürdőtulajdonos, Schubert János borbély és seborvos létesítményét kezdetben kávéházzal is ellátta, sőt további pozitív fejleményként az első években a fürdő utcájának kikövezése is megtörtént, ami ekkoriban csak a város egy-két utcájáról volt elmondható. A további fejlődését mindezen vívmányok ellenére a fürdő szerény vízkapacitása jelentős mértékben gátolta.²⁹ Az 1870-es évek közepén még mindig csak egy hagyományos kút állt a gőzfürdő rendelkezésére, amelynek 60 akó/nap (kb. 35 hektoliter) vízhozama nem tudta a növekvő igényeket kiszolgálni. A gőzfürdővel való elégedetlenség, párosulva a fürdőkultúra egy újabb szegmense, a szabadvízi fürdőzés iránt növekvő társadalmi igénnyel vezetett el oda, hogy az utóbbi megfelelő színvonalú kiépítésére 1882-ben a Csörge-tónál sor került.

Ugyan nem elsődleges szempontként, de mindenképp felhajtóerőként kell megemlítenünk, hogy a polgári életforma terjedésének, valamint az értelmiségi, hivatalnoki réteg számbeli gyarapodásának eredményeként Szekszárdon is valós igény teremtődött a szabad levegőtől elszakított és a négy fal közé szoruló növekvő serege részéről a városban, illetve annak közelében kialakítandó sétahelyek, kirándulóhelyek iránt. Utóbbira példaként említhetjük a Gemenc városhoz legközelebb eső részét, a helyiek körében már az 1870-es években közkedvelt keselyűsi erdőt, amely elsősorban a szekszárdi fiatalságnak volt kedvelt kirándulóhelye, majálisok, juniálisok rendszeres színhelye. Habár ártéri erdőként néha a magas vízszint, máskor pedig az irgalmatlan szúnyoghad veszélyeztette a vígasságokat.³⁰ Míg azonban a fiatalok talán épp azért kedvelték a keselyűsi erdőt, mert távolsága

²⁵ A fürdőlétesítmények létrejöttére vonatkozó vizsgálatunk másik aspektusát pedig a növekvő városi szerepvállalás tanulmányozása adta. Mivel a szekszárdi fürdőlétesítményekről a helytörténeti irodalomban azt megelőzően csak elszórtan, s többnyire csak jelzés értékűen esett szó, mindehhez komoly alapkutatásokat kellett végeznünk, amelynek eredményeként sikerült a következő helyi létesítmények létrejöttének körülményeit, az általuk nyújtott szolgáltatások színvonalát, profilját feltárni: Schubert-féle gőzfürdő /1854k./, Ettl József csörge-tói fürdője /1882/, Hadinger-féle (később: Hungária) Gőzfürdő és Uszoda /1902/, Turul Sportegyesület csörge-tói strandfürdője /1924/, Szekszárd és Környéke Strandfürdő Rt. strandja és uszodája /1932/, csörge-tói szabadfürdő /1934/. ld. CSEKŐ 2004.

²⁶ A víg kedélyű lelkésznek nem csupán az alakja, hanem a tulajdonneve is megörökítésre került Babits Mihály *Halálfiái* c. regényében.

²⁷ PALÁST 1884b, 1-2.

²⁸ A város É–D tengelye mellett, a központi Béla tér közelében, az azzal átellenben lévő domboldalon fekvő gőzfürdő mai napig álló emeletes épülete a korban népszerű, „keleti” motívumokat alkalmazó építészeti irányzat egyik érdekes, a domborzati viszonyokat architektúrájában jól kihasználó, vidéki példája. CSEKŐ 2004, 353.

²⁹ A mai nevében az egykori fürdő nevét viselő utcát (Fürdőház utca) 1858-ban kövezték ki.

³⁰ A fiatalok 1883. évi juniálisát a magas vízszint el is mosta, s végül a dunavédgáti őrháznál letek menedékre. Tolnamegyei Közlöny 1883. július 1. 3.; Az 1885-ben megjelent egyik fürdői levél pedig a következőképp sorolja, hogy mi mindenben részesültek a Csörge-tó helyett – a rossz, esős időnek is betudhatóan – a keselyűsi erdőben tartott „majális” választók: „fürdőtt [ti. a vendégsereg; Cs.E.] a jökedv özőnében, a sárga sörben, vörös borban, szúnyogzáporban.” END 1885b, 2.

(cca. 10 km a város központjától) és természetes vad állapota miatt kitűnő „búvóhelyet” biztosított a kisváros „felnőtt világa” előtt, addig a Csörge-tón kiépülő fürdőnek és a tulajdonos által kialakított parknak pont az ellenkezője, viszonylagos közelsége és kiépítettsége vált a vonzerejévé.

Miután a fürdő megnyitása előtt két évvel átadták a városi sétateret,³¹ megállapíthatjuk, hogy az egymáshoz közeli időben létrehozott két létesítménnyel megoldani látszott a városban, illetve annak közelében kikapcsolódást, felfrissülést keresők problémája.³² A vásárteréből kiszakított területen kialakított, és 1880. június 6-án átadásra kerülő sétakertnek hála, a szekszárdiaknak már nem kellett csupán a szűk „várkert”-tel – a vármegyeház kertje – beérniük. Hiszen a „*várkerti sétahely*” hiába volt a kortárs véleménye szerint „*csinos gondozású*” és nyitva a közönség előtt, azt ő is kiemelte, hogy kis kiterjedése miatt nem képes tiszta levegőt szolgáltatni a felüdülést keresők számára.³³⁼

„A TOLNAMEGYEI BALATON, A MAGYARORSZÁGI GENFI-TÓ, ÚJABB KOR GENEZÁRETH-TAVA” – A SZABADVÍZI FÜRDŐÉLET TERMÉSZETI FELTÉTELEI SZEKSZÁRDON

A fenti hasonlatok mellett még további kettővel ajándékozta meg a Csörge-tót a maliciózus kedvű tollforgató, a már megismert Borzsák Endre helyi református lelkész 1898. évi cikkében: „*a gyógyító Bethesdája, Szekszárd Rákos mezeje*”.³⁴ Ironikus írásában a tó és a város közti közlekedésen élcelődő, automobil-közlekedésről és villamosról vizionáló Borzsák fantáziája Genf, Zürich és Baden hírnevét romba döntő nagyvilági vízi- illetve fürdőéletet képzelt a Csörge-tó partjára. Mint írja: *Tóth Károly dunavédgáti főmérnök úr pedig legközelebb elkészítvén a <Csörgetég-Keskenysár> belvízcsatornát, ezáltal a tó vizét állandóan a legtisztább felszínűvé, a legegészségesebbé varázsolja át, – egy üdítő folyam csomó-pontjává teszi, mely versenyre hívja Zürichet, Genfet, Bádent, ezek biztos bukásával.*

S való igaz, ha nem is a Keskenysár, de Szekszárd határában folyt a Sárvíz, valamint attól kicsit távolabb a Duna, amelyek, mint a szabadvízi fürdő(zés)re alkalmas vizek jöttek szóba. Amint fentebb, a kirándulóhelyek kedveltsége kapcsán láttuk, a Duna erdei – úgy a várostól való távolságuk, mint vad állapotuk miatt – nem voltak igazán kedvesek az idősebb korosztályok számára. Ezen adottságok a gyors sodrású Dunán történő fürdő kialakítása szempontjából szintén negatív tényezőként estek latba. Pedig a keselyűsi Duna-szakaszhoz vezető kövezett út építésének 1879-ben történt befejezését követően ténylegesen felvetődött, hogy a folyam több hátránya ellenére a létrehozandó fürdőt mégis partjainál, az ugyanakkor átadott keselyűsi gőzhajóállomás közelében állítsák fel.³⁵ Figyelembe véve azonban a gőzhajóállomás közel 12 km-es távolságát, elérhetőség szempontjából e megoldás nem lett volna sokkal előnyösebb, mint Schwartz Mór 14-15 km-re eső tolnai fürdője.³⁶ A Dunán kialakítandó fürdő hátrányai között kell még megemlítenünk, hogy a folyóvízre épített fürdőkkel együtt járt a veszélyes helyzetek kialakulásának lehetősége.³⁷

³¹ TÓTH én., 290; TÖTTŐS 1986, 29-30.

³² Az ezt megelőző, 1880 előtti állapotokról ad érzékletes képet a Tolnamegyei Közlöny cikkírója, amely szerint a forró nyár ellen a szőlővel rendelkezők akként védekeztek, hogy szőlőikben töltötték idejük nagy részét, és egy sétakert létesítése természetesen a földművelők számára sem volt életbevágó kérdés. Azonban, akikre az előbbieket egyike sem volt igaz, „*kényszerülvén lakásaikban benn maradni, csak ujjaikat tördelik, s a nagy hőségtől indítva mondják egymásnak: <de borzasztó ez a nyár, nincs hely, hol üdülést találna az ember!>*” Tolnamegyei Közlöny 1878. szeptember. 8. 1-2.

³³ Uo.

³⁴ Tolnamegyei Közlöny 1898. július 10. 4-5

³⁵ A 12 km-es távolságot a gőzhajóállomásra közlekedő omnibuszok „*kétharmadjél*” óra alatt tették meg. Az utazás viszontagságait, valamint az utasok bérkocsisokkal szembeni elégedetlenségét korabeli (1879) cikk is hírül adta. TÓTH én., 265.

³⁶ A Duna Holt-ág Tolnától északra eső szakaszán kialakított fürdő és Szekszárd között a fürdőtulajdonos omnibuszos közlekedést tartott fenn, amelynek igénybevétele 1877-ben 30 krajcárba került. Azt, hogy a város központjából, a nagyvendéglőtől induló, napi egyszeri oda-vissza járat mekkora forgalmat bonyolított, nem tudjuk, de valószínűleg nem oldotta meg a rendezett körülmények közt úszni és fürdőzni vágyó szekszárdiak problémáit.

³⁷ Erre 1884-ben a galgóci eset szolgált konkrét példával, amikor egy nagy erejű vihar következtében elszabadult a Vágon kialakított fürdőház, uszoda. A Pesti Hírlap beszámolója szerint az uszodát a folyó, az azt parthoz rögzítő láncok elpattanását követően, egy

Az előbb említett hátráltató körülményekkel azonban nem kellett megküzdeni a városhoz jóval közelebb eső Sárvízen, amely összehasonlíthatatlanul kisebb és sekélyesebb volt a Dunánál, s erdő sem határolta. Ellenben ellene szólt vízének nem túl bizalomgerjesztő, egyben a folyónak is nevet adó színe: a sárgás, sáros színű összhatást a laza üledékből származó, lebegtetett hordalék eredményezte. Így elsősorban szegényebb fiatal legények, valamint gyerekek mártóztak meg, játszottak vízében. A Sárvíz, illetve a Sió-csatorna a csörge-tói fürdő megnyitását követően is szegények gyermekeinek „közkedvelt” fürdőhelye maradt.³⁸

A Dunához, valamint a városhoz közelebb fekvő Sárvízhez képest a Csörge-tó végeredményben kedvezőbb helyszínnek kínálkozott. A helyi lap, általunk már felemlített 1880. májusi, a keselyűsi gőzhajóállomásnál létesítendő fürdőről lamentáló cikkében is lehetséges alternatívaként említette a „lóusztatásra és búzamosásra használt” Csörge-tót.³⁹ Ami nem is csoda, ha figyelembe vesszük, hogy a rendelkezésre álló adatok szerint már 1860-ban is állt fürdőház a tavon. Egy korabeli hirdetés szerint a vállalkozó Stann Jakab építőmester – Szekszárd későbbi bírása – által „főbb szükséges egyszerűségében bémutatott”-ként jellemzett fürdőházát 1860. június 4-én nyitotta meg. A belépőt a helyszínen kívül Nouvier Alajos kereskedésében lehetett megváltani. Innen a tóhoz reggeli 5 órától 9-ig, illetve délután 3-tól 7 óráig óránkénti rendszerességgel kocsik is indultak.⁴⁰

A tavat magát természetesen már az 1882 előtt, de a fentebb említett 1860. évi fürdőházállítást előtt is felkeresték forró nyári napokon a felfrissülni vágyók. Ugyanakkor a meglehetősen meredeken mélyülő tó évről-évre halálos balesetek színhelye volt. A vállalkozó Stann Jakab 1860. évi fürdőház állítását többek közt e halálesetek megakadályozásával indokolta, de Stann hirdetményében nem csupán erről, hanem a halálesetek kapcsán szövődő – az ismertetett *Halálfiái*-részletben szintén előkerülő – mondáról is olvashatunk, amelyet idővel a város szülöttje, Garay János örökített meg a *Csörgető* című elbeszélő költeményében.

„EGY KEVÉSSÉ MERÉSZ FANTÁZIÁVAL OSZTENDÉBEN TALÁLHATJA MAGÁT” – FÜRDŐÉLET A CSÖRGE-TÓI FÜRDŐNÉL

A szabadvízi fürdőt életre hívó társadalmi igény megerősödése, illetve a Szekszárd környéki szabadvízi fürdőzés természeti feltételeinek áttekintése után nem csodálkozhatunk, hogy Ettl József csörge-tói fürdőépítési terveit támogató közeg fogadta 1882-ben. Ezt mi sem szemlélteti jobban, minthogy a tó tulajdonjogával rendelkező közalapítványi uradalom a korban megszokott bérírdőszakoknál hosszabb időre, tíz évre adta Ettlnek bérbe a Csörge-tót,⁴¹ amelynek hasznos területét növelendő, br. Augusz Imre, a tó szomszédságában lévő birtokából további 400 négyszögölnyi területet engedett át sétány, tekepálya és vendéglő céljaira.⁴² A fürdő iránti igény megalapozottságáról tanúskodik a fürdőépítést kísérő figyelem is. Az építkezést Perczel Dezső alispán, br. Augusz Antal özvegye, valamint annak fia, br. Augusz Imre mellett felkereste Blum Gyula pécsi kir. főmérnökkel a kíséretében Tost Gyula, pécsvárad-kerületi közalapítványi főtiszt is.⁴³

Ennek kapcsán természetesen nem feledkezhetünk el arról, hogy a fürdőépítő vállalkozó szemé-

híd oszlopának sodorta. *Pesti Hírlap* 1884. július 6. 6

³⁸ Ugyanakkor idővel egyre jobban érezte hatását az a 4 km-es átvágás, amelyet 1854-1855-ben a Sárvíz folyó Szekszárdtól É-ra lévő szakaszánál hajtottak végre, s aminek köszönhetően már itt a Duna folyamrendszerébe vezették a vizét. Ennek eredményeként a Sárvíz attól délre eső 40 km-es szakaszát, így a folyó Szekszárdtól keletre elhaladó szakaszát lassú elmozdításra, kiszáradásra ítélték.

³⁹ *Tolnamegyei Közlöny* 1880. május 9. 3.;

⁴⁰ Wosinsky Mór Megyei Múzeum, hirdetések gyűjteménye, „A Csörgető-fürdő megnyitása Szekszárdon” fejlécű hirdetés. (fénymásolat); Fényképmásolatát ld. CSEKŐ 2004, 357.

⁴¹ Ekkoriban a Csörge-tóra vonatkozó halászati, valamint jégkitermelési jogot is rendre bérbe adták.

⁴² *Tolnamegyei Közlöny* 1882. május 28. 3.

⁴³ *Tolnamegyei Közlöny* 1882. május 28. 3., június 11. 3., június 18. 3.

lye a kortársak számára önmagában szavatolta a fürdőépítés komolyságát. A téglavetővel⁴⁴ is rendelkező, helyi polgárcsaládból származó 38 éves mérnök ugyanis megalapozott vízügyi jártassággal és a környék nagyon jó ismeretével is rendelkezett, amelyet részben a Szekszárd-Bátai Dunavédgát Társulatnak folytatott munkája során sajátíthatott el.⁴⁵ Az Ettl József-be vetett bizalom nem volt megalapozatlan, hiszen a természet adta lehetőségek, illetve a helyi társadalmi adottságok közepette (emlékeztetőül: „*lóusztatásra és búzamosásra használt*” Csörge-tó), a kor igényeinek, szokásainak megfelelő fürdőt és fürdőéletet hozott létre Tolna megye székhelyén. Ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy a fürdő a megnyitása után több évtizeddel, még az 1900-es években is működött, Ettl Józseftől leánya, Ettl Crescencia⁴⁶ véve át a fürdő vezetését.⁴⁷

Természetesen idővel, az újdonság varázsával ható első fürdőszezon elmúltával, érték a fürdőt kritikák – elsősorban persze a társaskocsik, fiákeres, valamint a vendéglő színvonalát –, de a szorosan vett fürdői szolgáltatásokban Ettl igyekezett a nagyobb, ismertebb fürdők, tavi fürdőházak által nyújtott szolgáltatások választékát a szekszárdiaknak helyben biztosítani. A tanulmány első felében már részletesebb képet festettünk a csörge-tói fürdőről, fürdőházról, az előbb egy, majd 1883-tól két (ti. már külön egy-egy a nők és a férfiak részére) uszodáról, a fürdőkabinokról, a fürdővendégek rendelkezésére álló vendéglőről, parkról, tekepályáról.

Kétségtelen: a fürdőzők számára az alapszolgáltatást a tóra épített fürdőházak jelentették, az általuk közrefogott kosaras uszodák egyúttal úszásoktatásra is helyet biztosítva. A korabeli árjegyzék szerint, a következő szolgáltatásokat lehetett igénybe venni (1882)⁴⁸:

1. bérletjegy egy személyre az egész fürdőévadra: 6 ft;
2. bérletjegy családra, tekintet nélkül a családtagok számára: 12 ft;
3. szabadfürdő és uszoda, személyenként: 12 kr;
4. uaz, tanulók és gyermekek számára: 8 kr;
5. kabinfürdő egy személyre: 20 kr, minden további személyre: 5 kr;
6. úszónadrág: 3kr;
7. lepedő: 5 kr;
8. törülközőkendő: 3 kr;
9. fürdőöltöny hölgyek részére: 8 kr;
10. fürdősapka: 2 kr;
11. úszni tanulás, fürdőhasználattal, személyenként: 12 ft;
12. omnibusz használata oda-vissza bérleteseknek: 15 kr;
13. uaz, nem bérletesnek: 20 kr.

Mint az előbb felsoroltakból is kitűnik, a fürdő a lepedőtől az úszósapkán keresztül a férfi úszónadrágig és a női fürdőöltönyig gyakorlatilag minden szükséges kellékkel fel volt szerelve, amire fürdővendégeknek szükségük lehetett. (Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy újsághírek szerint a női

⁴⁴ A téglavető, illetve a csörge-tói fürdővel egyidőben Ettl József bérelte még 1884 és 1886 között a fajszi Duna-szakasz halászati jogát is az uradalomtól. MNL TML, Szekszárdi Közalap. Urad. i., 1883. szeptember 22-én kelt haszonbérleti szerződés

⁴⁵ Például éppen 1882 áprilisában hagyta jóvá a Dunavédgát Társulat választmánya Ettl József 500 forinttal történő díjazását, amelyet a társulat 10 éves pénzkezelésének leszámolásáért kapott. *Tolnamegyei Közlöny* 1882. április 9. 3.

⁴⁶ A vállalkozói, üzembetűzői képességekhez szükséges talpraesettségből, illetve öntudatból mutat meg talán valamit az az eset, ahogy – egy 1896. évi anyakönyvi bejegyzés tanúsága szerint – Ettl Crescencia megtagadta házasságkötésekor az anyakönyv aláírását, miután az esketés során szembesült azzal, miszerint vőlegényét nem Hetey Gézának, hanem a hivatalos iratok bizonyossága szerint – az édesanyja, Feigl Eliz után – Feigl Gézának hívják. MNL TML, állami any.kvkek másodpld., Szekszárd - házassági anyakönyv, 1896. április 20-ai bejegyzés. Köszönet az ezen adatra figyelmünket felhívó Ruzsa Éva főlevéltárosnak.

⁴⁷ Így például 1902-ben már Ettl Crescencia kötötte meg a tóra vonatkozó bérleti szerződést (6 évre) az időközben tulajdonossá váló Szekszárd várossal. MNL TML, Szekszárd nagyközség i. kpvt.jkv. 1902/96. kgysz.; A Csörge-tó és közvetlen környezetét felölelő a 3 kh és 1119 nöl nagyságú területet – a már 1891-ben meginduló egyeztetések lezárása eredményeként 1894-ben vásárolta meg a város a közalapítványi uradalomtól. MNL TML, Szekszárd nagyközség i., kpvt.jkv. 1891/20, 1893/101, 1893/113, 1894/7. illetve 1894/79. kgysz.

⁴⁸ *Tolnamegyei Közlöny* 1882. június 4. 3.; Az itt felsorolt szolgáltatások árában 1884-re némi, de nem lényeges változás történt. *Tolnamegyei Közlöny* 1882. május 25. 2-3.

fürdőöltönyök közvetlenül Bécsből érkeztek.⁴⁹) A fürdési lehetőségeket tekintve pedig kabinfürdő, uszoda, illetve szabadfürdő, azaz a nyíltvíz állt az érdeklődők rendelkezésére. Az utóbbit választók részére trambulín és fényű-kereszt tette változatossá a tóban való fürdözést, úszást. (vö. *Halálfi-ai*-idézettel a tanulmány elejéről). További kiegészítésként csónak és szandolin színesítette a fürdőre kilátogatók szórakozási lehetőségeit.⁵⁰

Korábban már említettük, hogy a nyitáskor, 1882-ben nyolc főből állt a fürdőszemélyzet. Ennek létszáma az azt követő években is ekörül mozgott, habár összetételében olykor jelentős változások történtek. Így például az 1885. évi fürdőszemélyzet felsorolásakor nem találunk őr-t, valamint ker-tész-frottírozót, ellenben számos ruhatárost: tíz ekkor orvos, pénztáros, ruhatáros, illetve további két ruhatárosnő, valamint tyúkszemvágó és egy úszómester alkotta a személyzetet. A személyzet-hez természetesen még hozzá kell számítanunk a kisegítőmunkát végzőket, így a mosónőket, für-dőszolgákat is, akiknek fontos, ugyanakkor nem mindig szorgalmasan végzett munkájáról egyik 1884. évi fürdői levelében Borzsák Endre is említést tett.

„A fürdői sétány pázsitjának folytonosan zölden tartása szempontjából (minthogy a fürdőszol-gáknak az öntözés nagyon kényelmetlen és terhes munka volna!) a humánus érzelmű s művelt lelkű fürdőtulajdonos oly elmés módot talált fel, mely ritkítja páryját. Nevezetesen a vizes lepedőt hosszú sorokban kiterítetteti a gyepágyakra száradni. S így aki a vízben elfárad, mindjárt lehempereghetik fölismert lepedője takarta nyugvógyepágyra, s a virágillat andalító befolyása alatt, édes álmában, egy kevésse merész fantáziával Osztenében találhatja magát, Tisza K[álmán] oldala mellett.”⁵¹

Mivel a fürdő előbb részletezett személyzetéhez még hozzá kell számolnunk a vendéglő alkal-mazottait, illetve a társaskocsisokat⁵² is, s mivel a fürdői személyzet a tónál került elszállásolásra⁵³, megállapíthatjuk, hogy a Csörge-tónál ekkoriban nyaranként egy egész kis kolónia élt, amelynek napjai akkor sem múltak el esemény nélkül, amikor a rossz idő miatt épp kevés vendége volt a für-dőnek. Ennek illusztrálására álljon itt egy rövid életkép az egyik 1885. évi fürdői leveléből:

„Ki volt írva a fekete táblán <Rómiur és Celzius> szerint, hogy a víz meleg, ámbár a levegőnek kissé foga volt, de fürdőhelyiség tátongott az ürességtől. A pénztárnok a gyepágyon aludt: Mozolán és a mosólány eltűntek. Morzsányi úr akkorákat ásitott, mint ama nagy, kötélén logó stam-gaszt szelindek. A vizek szeles hátán kéjjel lebegett egymaga az úszómester. Mi is kurázsit kaptunk, s vízre ereszténk testünk dermeteg alkotmányát. Brrrrrrr – – de fölséges jó hideg volt a víz! Ez volt aztán az igazi nyári jépsport! Még most is vacog a fogam, ha rágondolok.

Később többen is jöttek, s néhányan összelézengtünk, de mindenki csak belső fürdőt használt a fedett helyiségben, asztalabroszokból rögtönzött plédek védőszárnya alatt.”⁵⁴

A fürdő egyik legfontosabb állását betöltő úszómester 1883 óta a budapesti Stankovich József volt, akinek munkája eredményeként sok szekszárdi tanult meg úszni. Mint korábban írtuk, egy évadra 12, majd 8 forintba (1884-ben) került az úszótanfolyam, de ez már tartalmazta a fürdőbe való belépést is. A korabeli sajtó híradásának hála, rendelkezésünkre áll annak a 47 személynek a névsora, akik 1883-ban befejezték az úszóoktatást: többen közülük a korabeli szekszárdi elitről írt tanulmányaim szereplői.⁵⁵ Érdekesség, hogy a 47 úszótanonc többsége nő (32),⁵⁶ köztük olyan va-

⁴⁹ *Tolnamegyei Közlöny* 1882. június 18. 3.

⁵⁰ szandolin: egyszemélyes, lapos fenekű, keskeny csónak.

⁵¹ PALÁST 1884b, 2.

⁵² Személyükben 1885-ben történt változás, amikor a Gros-Ullmann féle fiákkerek helyét 1885-től Mazolán, Czéh és Gyimóthy ko-csisok vették át.

⁵³ Az 1885-ik évben is csak a szezon befejeződését követően, szeptember elején költözött el a személyzet a fürdőről. *Tolnamegyei Közlöny* 1885. szeptember 6. 3.

⁵⁴ END 1885b, 2.

⁵⁵ De a névsorról összességében is igaz, hogy közel felét teszik ki a virilis családok, igaz általában azért fiatalabb tagjai – köztük Augusz Imre báró – és a többiek nagy része is értelmiségi vagy hivatalnok, vagy ilyen családból származott. Egy-két kereskedő-iparos mellett csak egy törzsgyökös szekszárdi földműves családból származó fordul elő a listán. *Tolnamegyei Közlöny* 1883. szeptember 9. 3.

⁵⁶ A nők érdeklődését a fürdő iránt a *Tolnamegyei Közlöny* cikkírója a következőképpen kommentálta: „(...) a nők, kik – miután az ő számukra készült uszoda megnyitott – olyannyira elemükbe vannak, hogy még a tánc se kell nekik, ha úszhatnak. Mert így történ-

gyonos polgárosszonyok is, mint Fejős Imréné, Ferdinánd Józsefné, Leitersdorfer Mórné vagy Örfy Lajosné. Mindegyikükről elmondható, hogy a város elitjének tagjai, férjük a nagyközség és a megye virilistája. Az úszni tanulók a szezon végén rendre úszóverseny keretében adtak számot – természetesen a gyakorlottabb úszók mellett – tudásukról. Az aktuális fürdőidény népszerű záróeseményének is tekinthető úszóversenyek rendre táncmulatságba torkollottak. Ezzel pedig már részben át is tértünk a csörge-tói fürdő másik lényeges funkciójára, hiszen az a korabeli társasági élet egyik kitüntetett színhelyévé vált.

CIGÁNYZENE, MUZSIKASZÓ, PAPRIKÁS HAL, ÉS AZ „AKADÉMIAI PYROTECHNIKUS” – TÁRSASÁGI ÉLET A FÜRDŐN

A megépült fürdő és annak rendezett környezete (sétány, park, vendéglő) kiválóan alkalmassá tette azt a korban népszerű vigadalmak, táncos mulatságok számára, mi több az ambiciózus fürdőtulajdonos az intézményt klasszikus táncestélyek számára is alkalmassá tette, feldíszítette. Másrészt, Ettl József már az első idényben igyekezett a fürdő szorosán vett profiljához nem tartozó programokkal is a fürdőhöz csalogatni a vendégeket. Például két héttel az ünnepélyes megnyitót követően nagyszabású tűzijátékot rendezett a tónál. Bucsák János „*akadémiai pyrotechnikus*” 8 műsorszámból álló produkciójának kezdetét mozsárlövések jelezték, ahogy később ez egyéb rendezvényeknél is történt. Az egyenként is érdekes elnevezésű műsorszámokat tartalmazó „*Nagyszabású mű- és légitűzijáték menüje*” a következő volt: „*I. tűzörvény, avagy a szépség non plus ultrája; II. galvanikus nap, teljes fényben; III. virágajándék; IV. virágcsoport, meglepő képlet; V. arabiai szélmalom; VI. rendkívüli tűzeső a léghen; VII. szökőkút a keletázsiai harctéren; VIII. a plevnai kitorésnél szomorú fűz,*”⁵⁷

A vendégcsalogatónak is minősíthető program sikerességében a fürdőtulajdonos által már délutántól biztosított zene is nyilván szerepet játszott. A helyi lap beszámolója szerint „*még éjjel után 2 órakor is közlekedtek a kocsik*”.⁵⁸ A bizonyos szempontból vásárinak tűnő kellékek, így a tűzijáték és a mozsárlövések a fürdőnél szervezett társasági programok kísérőjelenségeivé váltak, míg a zene főszerepet kapott. Amiképp ez a tónál 1882. augusztus 26-án megtartott első úszóverseny alkalmával is történt.⁵⁹ A város polgársága által megtisztelt eseményen az eredményhirdetés és az értékes ajándéktárgyak átadását követően sikeres táncmulatságra került sor, amely során a táncterem is szűknek bizonyult. Az estélyt színesítő tűzijáték során pedig Ettl József először gyújtatott meg – később ez szinte specialitásává vált – a tó felső- és alsó végénél elhelyezett szalmaboglyakat, „*melyek óriási világosságot terjesztettek s fényük gyönyörűen tükröződött vissza a tó csendes víztől.*”⁶⁰ Egyébként a fürdőnél rendezett első úszóversenyen az úszni tanuló fiú-, illetve leányúszók versenyét tizenkét férfi, illetve két női induló versenye követte. A díjakat a tó és a fürdő elkötelezett híve, ezúttal a zsűri elnöke, Knór Nándorné adta át. Leitersdorfer Áron „*florenczi*” – [firenzei; Cs.E.] – tintatartót, Forgách Jani és Thiringer Zsigmond borostyán szipkát, míg a hölgyek Augusz Imre báró által adományozott „*művészi kivitelű gyönyörű*” virágcsokrot kaptak. A helyi lap beszámolója szerint a két bátor hölgy versenye igen jó hangulatba hozta a közönséget. „*Derűs csevegés, örömteli mosoly, a zene harsogása, stb. igen élénkítették a versenyt.*” – írta a *Tolnamegyei Közlöny*.⁶¹

hetett meg az legközelebb a casinoban tartott táncestélyen, hogy csak tizenkét pár táncolta a négyest. Persze, mert a többi a fürdőben kiúszkálta magát, s elfáradva otthon pihent.” *Tolnamegyei Közlöny* 1883. július 22. 2.

⁵⁷ *Tolnamegyei Közlöny* 1882. július 16. 3.; TÖTTÖS 1986, 22.

⁵⁸ *Tolnamegyei Közlöny* 1882. július 23. 3.

⁵⁹ A távok a következők voltak: az úszni tanuló fiúk és lányok számára a tó felső végétől az uszoda alsó részéig, majd később – a női uszoda megépültét követően, amely közelebb esett a tó felső végéhez – a férfi uszodáig, nők esetében a férfi uszoda végéig, a férfiak esetében pedig a tó felső végétől az alsóig, majd vissza a férfi uszoda felső végéig tartott. *Tolnamegyei Közlöny* 1882. szeptember 3. 1, 1883. augusztus 26. 3.

⁶⁰ *Tolnamegyei Közlöny* 1882. szeptember 3. 1.

⁶¹ Az újságbeszámoló egy bájos mozzanatot is megörökített: „*(...) egy uri ember érdekes megjegyzéssel bókkolt a győző* – [Horváth; Cs. E.]

Mint tanulmányunkban korábban írtuk, az 1880-as években még közkedvelt kirándulóhelynek számító, majálisoknak is helyt adó keselyűsi erdő mellett elsősorban az 1880-ban átadott sétatér jött szóba, ahol ekkoriban jobb idő esetén felüdülést (tisza levegőt, esetleg árnyékot) nyerhetett az ember. Nyáresténként, illetve délutánonként még további három kerthelyiségben lehetett kulturáltan szórakozni: a nagyvendéglő kerthelyiségében, a kaszinó „nyári” helyiségeiben és az 1883-ban átalakított sörházban. S bár kerti táncmulatságok tartására ez utóbbiak is alkalmasak voltak – így a sörház is, amelyet, az 1883 nyarára elkészülő munkák után tágas kert övezett, gesztenyefákkal, virágágyásokkal és padokkal –, számukra e téren is valódi konkurenciát teremtett 1882-től a csörge-tói fürdő.⁶² S annál is inkább, mert a nyáresti friss levegő, a lebukó nap fényében megcsillanó víztükör, s persze a nyáron folyamatosan nyitva lévő fürdői vendéglő még az úgynevezett „belső fürdő”-t előnybe részesítő borozó, söröző, kvaterkázó társaságokat is magához vonzotta. Amiképp erről az alábbi, 1884. és 1885. évi fürdői levélrészletek is beszámolnak:

„Tréfán kívül szólva, a mi kedves kis fürdőhelyiségünk [sic!, Cs.E.] mind jobban élénkül, s alkalmas találkozási helyül kínálkozik a városi közönségnek. – Nagyon jól van így! Mindig s minden oldalról hangzik a panasz, hogy Szegezártnak nincs mulató, szórakozó, üdülő helye. De ilyenkor van: a Csörgetégnél! - - A kaszinó megnéptelenült, pár fürdeni impotens öregúr úzi benne estenden 32 levelű bibliásjátékkal megszokott unalmait! A polgári olvasóköriben sem található fel a téli zaj s érdekes zsbongás. A nagyvendéglő kávéházában egy-két mizantróp ásítva lapozgat délutánonként. Kaszinó a kirakott cukrok, kellner, akár a porlepte biliárd felett álmodhatik szebb jövőről, több dologról, nagyobb forgalomról, dúsabb bevételről. Most mindenki fürödni megy! Valóban a szegezárdi közönség hálával tartozik Et[t]l úrnak, ki előzékeny szíveségével, finom modorával, mindenre vállalkozni kész áldozatkészségével és fáradhatatlanságával úgy oda tudja vonni amaz egyetlenegy találkozási pontra az embereket, mint rajta kívül, talán senki más.”⁶³

(...)

„Pedig e kis <tengerszem> mellett naponta tenger szem vizsgálja [a vendéglő; Cs.E.] szép rá mába szabványozott díszes étlapját. Mert a mi közönségünk a külső mellett nem hanyagolja el a sokkal fontosabb belső-fürdőt sem! Hasztalan beszél nekünk a hírlapokban hasábszámra a híres Pasteur, Koch, vagy Paul Bert, hogy koplalás a fő módszer a kolera ellen! Csak tartsák meg a módszert maguknak. Mi bizony enni és inni szeretünk, ha szinte drága is a kolláció, s ha szinte a megtestesült kolera ott leselkednék is a fürdőhelyiség gyönyörű zöld pázsitos angol kertjének remek díszbokrai, délszaki pompás növényzete, s Tátrát szégyenítő, égre törő lombos faóriási között!..

A kolerától különben mi azért se félünk, mert nagyszámmal vannak fürdő-orvosaink, kik velünk együtt határozott előnyt adnak a jó savanyúvizes borital belső fürdőjének a külső felett, – föltéve, hogy ama első aleopatikus adagokban, s ami legfőbb: gyakran alkalmaztassék!”⁶⁴

Sőt, nem egy eltökélt „belső fürdő”-ző még az éjszakát is a tónál tölti:

„(...)megesik, hogy mikor halber zwölwfre jár az idő, még akkor is ott pislognak a tengerszem nyugodt tükörén az ilyenkor fürdőző gyér lámpavilágok, melyek mellett redős arcok kiülő szemei nagy élvezettel belemerülnek a gusztálás kéjtengerébe. Másnap aztán korahajnalban eléneklik a dalárdák versenydarabját: <Talpra magyar!>„, s mennek a fürdőbe: hol víg és szomorú nótakeverék között: – melyből csak az áthalló refrén vehető ki a vízlocogás miatt: <Lemossuk a gyalázatot!> - néhány perc töltve, hazajönnek felfrissülve, megkönnyülve, hogy újra énekelhessék: <Lekötve hivatalhoz!>”⁶⁵

A tanulmány második fejezetében a fürdő leírása kapcsán említettük, hogy a második évadot előkészítő munkálatok, felújítások jelentős része már kifejezetten a társasági életre, táncestélyekre tekintettel történtek. A park területét jelentősen kibővítették, a sétány mentén akácokat és rózsafákat ültettek, közepére pedig tamariszkot állítottak. A vendéglőt kifestették, padlózatát kivikszel-

– Erzsike kisasszonynak: Csodálom, sőt bámulom gyöngéd alakjában az izmos akaratot!”. Tolnamegyei Közlöny 1882. szeptember 3. 1

⁶² Az átalakított, s egy új épülettel (Geiger Flórián műve) gyarapodó sörcsarnok mellett tekepályák is – köztük az egyik fedett – várták a kikapcsolódni vágyókat. Tolnamegyei Közlöny 1883. május 20. 2.

⁶³ END 1885a, 2.

⁶⁴ PALÁST 1884a, 1.

⁶⁵ PALÁST 1884a, 1-2.

ték. A fürdő így előkészített második évadának ünnepélyes megnyitójára – a korabeli fürdőidények kezdetével megegyező időben – 1883. május első felében, egy szombati napon került sor.⁶⁶ A „*ci-gányzenével, víg muzsikaszóval*” megkezdett idényben a fürdő környéke több multság, vígasság, sőt táncestélyek színhelye volt. Kisebb vígasságra példa a június 7-ei „majális”, amely valójában több polgárcsalád önszervező akciójaként jött létre, tehát külön rendezvényre nem is volt szükség. Pernitz vendéglősnél halászlét – „*paprikás halat*” – és túros csuszát rendeltek, a többit maguk hozták. A csónakázó, társas játékot játszó, mulatozó társaság egészen éjfélig kitartott.⁶⁷ Igen hangulatossá változott a fürdő környéke az 1883. évi Anna-bál alkalmából: a feldíszített tánchelyiségeken kívül – mely a vendéglő terme, illetve az előtte gerendákból és gallyakból emelt fedett tér volt – a kis parkban lévő utak, de még a tekepálya is mécsesekkel, színes papírlámpákkal, lámpagömbökkel, valamint petróleumfáklyákkal volt megvilágítva.⁶⁸

Társasági élet szempontjából az 1883-as év fénypontja – egyben valószínűleg évekre szóló esemény is – volt az a táncestély, amelyet a 7. huszárezred Szekszárdon állomásozó tisztjei tartottak a Csörge-tónál június 17-én. A gróf Pálffy János és gróf Teleki József nevével fémjelzett rendezvényen a környék arisztokrata és középbirtokos hölgyei és eladósorban lévő leányaik, illetve huszártiszteknek „álcazott” országos főnemesek adtak találkozt egymásnak. Ezúttal Perczel Dezső alispán és báró Augusz Imre csak mellékszereplők voltak. A „*Mágnás majális*” címet viselő cikk hosszú sorokban hozta a résztvevők névsorát, s részletesen beszámolt a táncestélyről.⁶⁹ A tánchelyiség és a park az Anna-bálhoz képest is pazarabban volt feldíszítve, kivilágítva. A fürdőház környékén 250 üvegmécses és 100 darab színes lampion, a táncteremben 150 gyertya adta a fényeket. A függönyökkel és gallyakkal dekorált teremben este 10 órakor csárdással kezdődött a multság. Az éjfélkor kezdődött vacsorát a lelkes Ettl József tűzijátékkal tette hangulatosabbá.⁷⁰

Egy évvel későbbi fürdői levelében Borzsák Endre (Palást) a fentebb említetthez hasonló illusztris vendégsereg hiányát jobb híján humorral ütötte el: „*Hát bizony a mi Csörgetégünk - visszatérve föntébbi állításomhoz – valóságos fejedelmi kéjfürdő! Igazoljam? Íme a fürdővendégek névsortöredéke: – A valóságos birtokos br. Augusz Imre. Ott volt a múlt napokban: Pál Gróf (Gróf Pál fejérmegyei jegyző), sokszor teszi magas látogatását egy özvegy Herczeghné (most özvegy Laskóné). Legközelebb elrándul ide Király és Királyné is (Amaz felsőnyéki jegyző; emez: néhai Király Sománé Paksról) Sőt császáruk is lehet (Császár Lajos kopácsi rektor), ha ígéretének áll, s meglátogat. Nos ? ... Hát nem fejedelmi fürdő ez? Kinek van ellenvetése?*”⁷¹

Az 1883. évi idényre visszatérve, a fürdőszezon zárásul újfent az augusztus végi úszóverseny koronázta meg. Az első úszóversenyhez hasonló koreográfiában lezajlott rendezvény zsűrije Knór Nándorné elnök mellett Augusz Imre báróból, Mikó György plébánosból, Pápé Gyula vármegyei főjegyzőből és Boda Vilmos ügyvédből, a *Tolnamegyei Közlöny* szerkesztőjéből állt. Ezen illusztris társaság is tanúja lehetett „*egy gázzal telített léghajó*” feleresztésének, mellyel a fürdőtulajdonos – a már hagyományos tűzijáték mellett – kedveskedett a fürdőjét 1883-as évben valóban szépen látogató közönségnek.⁷²

⁶⁶ A fürdőidény kezdetére a korban szerte az országban május 1. és május 15. közt került általában sor. KÓSA 1999, 90.

⁶⁷ *Tolnamegyei Közlöny* 1883. június 17. 3.

⁶⁸ *Tolnamegyei Közlöny* 1883. július 15. 3., július 29. 3.

⁶⁹ Az újságban feltüntetett névsor a következő: „*Döry Zsigáné leányával Ilonával (Kis-Doroghról), Döry Jenőné és sógornői Döry Gabriella és Etelka (Dombóvárról); Zichy grófnő leányával Ilmával (Kölesdről), báró Puchnerné és leánya (Bikalból), Kroneburg bárónő (Svédországból), Berg baronesse (Tolnárol). A férfiak közül: báró Puchner nyug. tábornok, Illés őrnagy, Perczel Dezső, br. Berg Vilmos, br. Augusz Imre, Döry Jenő, Döry Béla országgyűlési képviselő, Döry Pál, Döry László, Nagy kapitány, Narenczy őrgórf főhadnagy, Szeil főhadnagy, herczeg Windischgraetz hadnagy, továbbá br. Ulm, gr. Pálffy, gr. Teleki, lovag Hornung hadnagyok, herczeg Pálffy, Lyubinicky és Tassy kadétok.*” *Tolnamegyei Közlöny* 1883. június 24. 3.

⁷⁰ Ettl fáradhatatlanságát és kreativitását a következő újságrészlet is szemlélte: „*A tó két végén egy-egy óriási szalma baglya gyűjtött föl, melynek sárgás világításába a görögtűz nemzeti színnel elegyítve, pompás színjátékot alkotott.*” *Tolnamegyei Közlöny* 1883. június 24. 3.

⁷¹ PALÁST 1884b, 1.

⁷² *Tolnamegyei Közlöny* 1883. augusztus 26. 3.

Az előbbiekből is kitűnik, hogy Ettl József fürdőjét, akár eredeti funkcióját kibővítve, sokan felke-resték. S amíg egy napközben elkezdett vígasság, vagy mulatság egybefonódhatott a fürdéssel, addig már egy klasszikus táncestély, bál kapcsán konstatálnunk kell, hogy Ettl József a Csörge-tó partjánál olyan miliőt alakított ki – idővel például színpadot is állított⁷³ –, mely vonzóvá tette, hogy fürdőjét eredeti funkciójától eltérően, pusztán társasági esemény színhelyeként használják. Persze a fürdőtulajdonos által teremtett miliőt a helyén kell kezelni, célszerű a korabeli mezőváros viszonyain keresztül szemlélni. „[...] valami úri fürdőélet félszeg paródiája – de mégis: változás és fölszabaddulás, amilyen csak Sóttól telhetett” – írta *Halálfaiban* Babits is. S valóban: látták, érezték a fürdő korlátait, hiányosságait a kortársak is, akik közül persze számosan eljutottak pesti fürdőkbe, illetve rendszeresen látogatták az országot, mi több a Monarchia híres fürdőhelyeit is. Ezt látszik igazolni az is, ahogy a kibontakozó fürdőéletéről, illetve a változatos társas életről beszámoló, sokszor a fürdőt kifejezetten méltató újságcikkekkel ellentétezték a hosszabb terjedelmű fürdői levelek. Kritizálták is, az első években még inkább csak a közlekedési anomáliákat, a Grósz-Ullmann féle társaskocsikat, a vendéglőt 1884-ben Pernitz Józseftől átvevő Tóth Gyula üzletvitelét. De azt is módjával, inkább a humor köntösébe csomagolva, szelíd iróniával. Még az élccel íródott fürdői levelekben is mintha több lenne az önirónia, mint a kemény kritikai él. Az embernek az az érzése, mintha az egykorú szekszárdiak nagyon megbecsülték volna azt, amit Ettl József a Csörge-tónál létrehozott. S tették ezt nagyon helyesen, mert a korszakban még a megyeszékhelyeken sem voltak általánosak a hasonló fürdő körülmények. Például a szomszédos megyeszékhelyen, Kaposváron ezekben az években még megoldatlan probléma volt a fürdőkérdés. A helyiek a Malom-árokban fürödtek, de a helyi sajtóban ezt kiváltó alternatívaként kezelt két kanális – patak –, valamint a Kanizsai út végén található „tócsa”, a Pap-sár se említhető együtt a szekszárdi Csörge-tóval.⁷⁴ Másrészt, mintha tisztában lettek volna a mezővárosi létből fakadó kettőséggel, amely a helyi fürdőlétesítmények sorsára, így a csörge-tói fürdőre is rányomta a bélyegét. Mert hiszen hiába épültek ki idejekorán a fürdőélet különböző szinterei, ha azok zavartalan, gazdaságos működéséhez hosszabb távon nem állt rendelkezésre a megfelelő nagyságú vendégkör. Azaz: a város polgárosodó rétegeinek igényei ugyan megfelelő felhajtóerőt jelentettek az említett létesítmények létrejöttéhez, azonban azok anyagi stabilitásához, fejlesztést lehetővé tevő prosperálásához már nem biztosítottak kellő alapot.

⁷³ Szekszárdon vendégszereplő trüppök előadásainak is helyet adva. vö. *Tolnamegyei Közlöny* 1886. június 13. 2.

⁷⁴ *Népjog* 1884. július 18. 3., július 27. 3.

IRODALOMJEGYZÉK

- BABITS 1984
BUDA 2006. BABITS Mihály, *Halálfiái*. Bp. 1984.
BUDA Attila (szerk., vál. és gond.): „A különös emberi háló”
Ami a Babits család levelezéséből kimaradt. Bp. 2006.
- CSEKŐ 2004. CSEKŐ Ernő, *A fürdőélet intézményesülése Szekszárdon a II. világháborúig*. In: Gaál Attila (szerk.): A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXVI., Szekszárd 2004. 351-398
- CSEKŐ 2005. CSEKŐ Ernő, *Virilisták szerepe és jelentősége Szekszárd életében (1905-1914)*. In: Dobos Gyula (szerk.): Szekszárd a XX. század első évtizedeiben. Szekszárd 2005. 79-130.
- CSEKŐ 2009. CSEKŐ Ernő, Geiger Gyula „Magyar Szépirodalmi Lapok”-ja. *Egy irodalomtörténeti vonatkozású felfedezésről. Újabb adalékok Babits Mihály Halálfiái című regényének valóságtartalmához*. In: Gaál Attila (szerk.): A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXXI., Szekszárd 2009. 357-394.
- CSEKŐ 2010 CSEKŐ Ernő, *A helyi politikai és társadalmi elit a századvégen Geiger Gyula szekszárdi ügyvéd és lapszerkesztő korabeli írásaiban*. In: A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXXII., Szekszárd 2010. 539-586.
- END 1885a. END a Rever, *Fürdői levél I.* Tolnamegyei Közlöny 1885. június 14. 2-3.
- END 1885b. END a Rever, *Fürdői levél II. Csörgetég, 1885. június dereka*. Tolnamegyei Közlöny 1885. június 28. 2-3.
- KÓSA 1999 KÓSA László, *Fürdőélet a Monarchiában*. Bp.
- PALÁST 1884a. PALÁST [Borzák Endre]: *Fürdői levél. Csörgetég, 1884. július*. Tolnamegyei Közlöny 1884. július 20. 1-2.
- PALÁST 1884b. PALÁST [Borzák Endre]: *Fürdői levél II. Csörgetég, 1884. július*. Tolnamegyei Közlöny 1884. július 27. 1-2.
- TÓTH én. TÓTH Zoltán, *Szekszárd a dualizmus korában (1867-1918)*. In: K. Balog János (szerk.): Szekszárd város történeti monográfiája I., Szekszárd é.n. [1989] 253-348
- TÖTTŐS 1986. TÖTTŐS Gábor, *Történelmi séták Szekszárdon*. Szekszárd 1986.
- TÖTTŐS 1997. TÖTTŐS Gábor: *Babits bölcsői körül. (A családi hagyomány és a társadalmi örökség szerepe Babits Mihály pályakezdésében)* In: Dobos Gyula (szerk.): Tolna megyei levéltári füzetek 6., Szekszárd 1997. 263-298.

RÖVIDÍTÉSEK

Alispáni i., Közig. i.	Tolna vármegye alispánjának iratai, Közigazgatási iratok
Állami any.kvek másodpld.	Állami anyakönyvek másodpéldányai, Szekszárd
ft.	forint
kr.	krajcár
Kgysz.	közgyűlési szám
Közp. járási fszb. i., Közig. i.	Központi (szekszárdi) járás főszolgabírójának iratai, Közigazgati iratok
Szekszárd nagyközség i., kpvt. jkv.	Szekszárd nagyközség képviselőtestületének iratai, testületi jegyzőkönyvek
Szekszárd város i., kpvt. jkv.	Szekszárd város képviselőtestületének iratai, testületi jegyzőkönyvek
Szekszárdi Közalap. Urad. i.	Szekszárdi Közalapítványi Uradalom iratai
MNL TML	Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára

„Linkische Parodie eines herrlichen Badelebens“
(Mihály Babits).

**Badeleben in einer Landstadt, in Szekszard
aus den 1880-er Jahren**

In den 1880–1890-er Jahren nahm Szekszard – diese volkreiche Landstadt im Süd-Transdanubien – immer mehr die Gestalt einer verbürgerlichten Stadt an. Das Bild der Siedlung zeigte eine immer mehr städtische Aussicht, mehrere Institute einer verbürgerlichten Lebensweise verwurzelten sich in einem kleineren, aber bestimmenden Teil der Gesellschaft. So wurde zum Beispiel die Umstände eines – im Vergleich mit anderen Kreisstädten – mehr anspruchsvollen und kultivierten Badelebens im Jahre 1882 durch die Übergabe eines Badeortes auf dem der Stadt nahegelegenen Gebiet, namens Csörge-tó (Csörge-Teich) hergestellt.

Das Zentralgebäude des Bades, ein aus Holz gebautes Badehaus, wurde in der Mitte des Teichs aufgebaut, wie es in den damaligen Zeiten üblich war. Das Badehaus war ringsumher von einer größeren Wasserfläche umgossen, welche eine Schwimmbadform für die Nichtschwimmer bildete. (Von der nächsten Saison gab es bereits zwei Schwimmbäder, welche – nach den Gewohnheiten des Zeitalters richtend – die separate Baderei von Frauen und Männern ermöglichten). Außerdem gab es auch sechs schließbare, bzw. mehrere Ankleidekabinen für Privatbadegäste. Für das Gesellschaftsleben und Unterhaltung wurden Tanzsaal, in einem anderen Gebäude Restaurant, bzw. Grünanlage (Garten) und an der Grundstücksgrenze eine Kegelbahn errichtet. Ein größeres Badepersonal stand zur Verfügung der Gäste, die Belegschaft bestand aus 8 Personen, einem Aufsichtler, Arzt, Bademeister, Badediener, Garderobenfrau, Kassier, Wächter und einem Gärtner, der gleichzeitig auch als Frottierer angestellt war. In dieser Studie möchten wir die Normalbedingungen, die Institute und Alltage des damaligen Badelebens, sowie dessen Möglichkeiten und Beschränkungen untersuchen. Dabei bieten wir eine größere Fläche – neben der belletristischen Beschreibung des Dichters Mihály Babits – auch für die Zeitungsartikel und tatbestandmäßige, ernsthafte oder auch humorvolle und häkelnde Schriften der örtlichen Presse an, welche sich in den 1880-er Jahren immer mehr gekräftigte.

In den ersten Jahren der Badesaisons bekundeten die Stadtbewohner ein großes Interesse für das Badehaus am Csörge-Teich. Josef Ettl, Eigentümer des Badehauses gestaltete ein solches Milieu aus – baute später sogar eine Bühne auf –, welches den Badeort auch als Ort von Gesellschaftsprogrammen beliebt machten. So kann man in der örtlichen Presse sogar in den mit Gewitzel geschriebenen „Badebriefen“ mehr Selbstironie, als kritische Bemerkungen finden. Man hat das Gefühl, als ob die zeitgenössischen Szekszarder Bürger das von Josef Ettl errichtete Bad sehr hochgeschätzt hätten. Ein Teil der damaligen örtlichen Zeitungsartikel wiesen daneben auf die Widersprüche hin, welche sich bei unseren auf die Archivadokumente basierenden Forschungen herausstellten, und zwar daß die Entwicklung des Bades am Csörge-Teich bei längerer Dauer von dem Landstadtsleben und der für eine Landstadt charakteristischen Gesellschaftsstruktur wesentlich begrenzt wird. Selbst das Bad am Csörge-Teich ist ein gutes Beispiel für die längeren, jahrzehntelang immer wiederkehrenden Interessengegensätze und Konfliktsituationen, welche aus den wirtschaftlichen

Stadtbeschaffenheiten und der gesellschaftlichen Zusammensetzung folgten. Hier stieß sich der Anspruch der verbürgerlichten Bevölkerungsschichten für die Errichtung eines Bades gegen das Interesse der Landwirte für die Benutzung des Gebiets für landwirtschaftliche Ziele aneinander. Nach den 1880-er Jahren, nach der von uns geprüften Zeit, tauchten diese tiefe Gegensätze auch bei anderen Badeortentwicklungen in den späteren Jahrzehnten immer wieder auf. Wegen der eigenartigen Gesellschaftsstruktur der Stadt stand nämlich ein – für den ruhigen, wirtschaftlichen und rationellen Betrieb der in der Stadt errichteten späteren Badeorte – Gästekreis von genügender Größe kaum zur Verfügung. Alles in allem: die Ansprüche der verbürgerlichten Schichten der Stadt tragen nun zur Errichtung der oben erwähnten Badeorte wesentlich bei, aber konnten keine entsprechende Basis für eine wirtschaftliche Stabilität und weitere Entwicklung, Prosperität errichten und leisten.

V. KÁPOLNÁS MÁRIA

Dombóvári fényképészmesterek működése a 20. század első felében

A Tolna megyei fényképészek működését bemutató sorozat bonyhádi¹ része után dombóvári fotográfusok tevékenységének vizsgálatával bővítjük ismereteinket.²

A mai Dombóvár 1946-ig közigazgatásilag két településből állt. A mezőváros környékén fekvő és a török uralom alatt gazdátlanul maradt területek 1691-ben Esterházy Pál tulajdonába kerültek. 1853-1856 között a birtok pusztáiból, majorjaiból, tanyáiból 36.000 kat. hold nagyságú eszmei községet szerveztek Újdombóvár néven, melynek nem volt tényleges központja, állandó lakossága, az uradalom irányítása alatt állt, s kedvező adózási feltételeket élvezett.³ A mezőváros nevét Ódombóvárra módosították, határa alig több mint 2.200 kat. holdra csökkent, ami állandó feszültségforrást jelentett a két önkormányzat között.

A vasútépítések új távlatokat nyitottak Ódombóvár és Újdombóvár előtt: egy évtizeddel korábban kapcsolódtak be a vasúti forgalomba, mint a megyeszékhely, ezáltal fejlődésük üteme messze megelőzte Szekszárdét. A Dunát és Drávát összekötő vasút első szakasza Zákány és Ódombóvár között 1872-ben, a Bátaszékig vezető rész a következő évben készült el. Az állami finanszírozással létrehozott Budapest-Pécs vasúti fővonalon 1882. november 16-án indult meg a forgalom, amely Újdombóváron vezetett át, de a két állomást is összekötötték ekkor egy sín párral. Ódombóváron felvételi épületet, állomást és fűtőházat építettek, 1883-ban elkészült az újdombóvári állomásépület is.⁴ A település jelentőségének növekedését jelzi, hogy 1895-ben a korábban Tamási irányítása alatt működő dombóvári járást kettéosztották, a dombóvárihoz Ódombóvárt, Újdombóvárt, Döbrököt, Szakcsot, Nakot, Lápafőt, Várongot, Kocsolát, Kurdot, Gyulajovánczát, Mucsit és Csibrákot csatolták. A vasúti csomóponttá válás következő lépése a Győr-Veszprém-Újdombóvár helyi érdekű vasútvonal magántólke bevonásával történő létrehozása volt, amelyet 1895. december 30-án adtak át a forgalom számára. A Godisát és Komlót összekötő szakasz 1897. május 3-án készült el Engel Adolf és fiai cég finanszírozásával. A Bátaszék és Dombóvár közötti pálya korszerűsítését a bajai vasúti híd felépítésével együtt készítették a nyomvonal Újdombóvárra való áthelyezésével

¹ V. KÁPOLNÁS, 2015.

² A tanulmányok bibliográfiai adatait az irodalomjegyzékben közöljük.

³ DOMBÓVÁR, 1996. 180-182; 217-218.

⁴ MAJDÁN, 1983. 60; 64.

együtt.⁵ Az Esterházy hercegi uradalom segítette a vasúti építkezéseket területek átengedésével, sőt keskeny nyomtávú szakaszokat építtetett a mezőgazdasági termények szállítására, később iparvágányokat ágaztattak el a fontosabb üzemek felé.

A lakosság számának alakulása 1869-1949 között (fő)⁶

Év	Dombóvár	Újdombóvár	Együtt	Szekszárd
1869	1.945	1.869	3.814	11.069
1880	2.731	3.158	5.889	11.948
1890	3.300	3.967	7.267	14.325
1900	4.383	4.492	8.875	13.884
1910	6.776	4.748	11.524	14.913
1920	8.614	5.173	13.787	14.025
1930	8.984	6.166	15.150	14.279
1941	8.859	5.568	14.427	14.683
1949	13.542	-	13.542	14.614

1870-1910 között a lakosság háromszorosára növekedett, ezalatt Szekszárd népessége csupán negyedével gyarapodott. A növekedés dinamikája csökkent az I. világháború után, majd némi visszaesés következett be: 1949-ben nagyjából az 1920. évinek felelt meg a népesség száma. A községbe települt nagyszámú vasutas, és a vasúthoz kapcsolódva több ipari üzem létesítése Dombóvárt a megye legiparosodottabb településévé változtatta. 1933-ban vajgyár, áramelosztó telep, tégl- és cserépzindely gyár, gőzmalom működött, Újdombóvárom pedig gőzmalom, téglagyár, fűrésztelep, talpfatelítő telep, konzervgyár és tejgyűjtő állomás.⁷

Ódombóvár nevét 1902-ben ismét Dombóvárra változtatták, a 28 pusztából, 6 majorból, 4 tanyaiból álló Újdombóvárt pedig 1913-ban eszmei nagyközséggé szervezték át. Dombóváron 1902-ben 515, 1933-ban már 1436 lakóépület állt, Újdombóváron 165-ről 697-re nőtt a házak száma.⁸ A parcellázásokkal, a vasutas telep kialakításával, a két vasútállomás összeépítésével a községek egyre közelebb kerültek egymáshoz, egyesítésük 1946-ban történt meg.

Ahogy Szekszárdon és a megye más településein, Dombóváron is először vándorfényképészek, fővárosi fényképészek nyitottak átmenetileg műtermet, itt mégis jóval később, mint a megye régebben polgárosodott településein, Szekszárdon, Bonyhádon, Tolnán, Bátaszéken vagy Pakson. Az első adattal SRÉTER MÓR hirdetésében találkozunk 1903-ban, aki a Dombóvár és Vidéke című hetilapban adta közre figyelemfelhívó hirdetésait: *„Fényképészeti műterem. Van szerencsém a n[agy].é[r-demű]. közönség b[ecses]. tudomására hozni, hogy Dombóvárott Fő utca 15. szám alatt [Weiner Sámuel házában] rövid időre fényképészeti műtermet nyitottam. Szíves megrendelésüket kérve, maradtam tisztelettel Sréter Mór fővárosi fényképész”*

Budapesti tevékenységéről a szakirodalom kevés információval rendelkezik, műterme a Király

⁵ SZŐKE, 1971. 190-191.

⁶ MSK népszámlálások községsoros adatai.

⁷ Magyarország helységnévtára KSH Bp. 1933.

⁸ Magyarország helységnévtára. KSH Bp. 1902; 1933.

⁹ Dombóvár és Vidéke, 1903. szept. 27. 5; október 25. 4; A Fő utca a mai Szabadság utca.

1. kép. Dombóvári részletek 1900-ban

utca 30. szám alatt működött az 1890-es évektől, illetve Temesváron is dolgozhatott rövid ideig a 19. század utolsó évtizedében¹⁰. Olyan képet nem ismerünk, melyet Dombóváron jegyzett.

SZIGETI JÓZSEF szekszárdi fényképész (1897–1905)¹¹

is hirdetést adott fel, sürgetve a megrendelőket, hogy „Dombóvárrott felvételi idényemet befejezem és megbízottam már csak rövid ideig marad.”¹²

MÖHSL JÓZSEF (1904–1905)

Az első állandó műterem megnyitását a Dombóvár és Vidéke c. lap hasábjain jelentette be Möhsl József (az újság helytelenül Mõhse nevet írt) 1904 elején, a pontos cím megjelölése nélkül, de bizonyára a város központjában, a Fő (ma Arany János) téren. Képeslapjain neve mellett a „dombóvári fényképész” megjelölést is fontosnak tartotta. Az újsághirdetésnek ellentmond, hogy az egyik üdvözlőlapját 1902-ben adták postára, ami azt jelenti, már korábban is járt a településen, képeslapnak szánt fotóit akkor készítette, majd a jó üzlet és megélhetés érdekében döntött úgy, hogy műtermet nyit.

„Állandó fényképész Dombóvárrott. Van szerencsém értesíteni a n[agy]. é[rdemű]. közönséget, hogy állandó tartózkodásra Dombóvárrott letelepedtem. Felvételeket eszközlök úgy műtermemben, mint kívánatra magánháznál is. Fénykép nagyobbításokat, vagy kisebbítéseket is készítek.”¹³

Első dombóvári képeslapja látkép, vasúti épületekkel az előtérben. A másik a kettős vasúti hidat ábrázolja, és nagy bizonyossággal az előző felvétellel egyidejűleg készült egy nyomdai sorozat részeként a 741. illetve a 743. sorszámmal. Hogy mennyire jól sikerültek a fotók, az is bizonyítja,

¹⁰ SZAKÁCS 1997. 76; 141.

¹¹ V. KÁPOLNÁS 2002. 416-417.

¹² Dombóvár és Vidéke 1904. október 2. 9.

¹³ Dombóvár és Vidéke 1904. január 10; január 17; február 6; február 21; február 28.

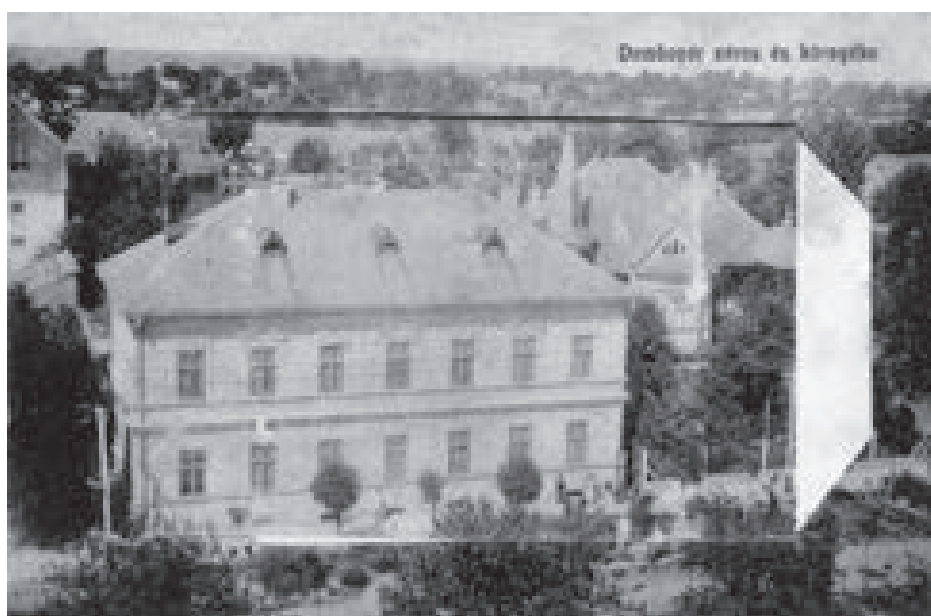
2. kép. Dombóvár látképe 1902-ben

3. kép. Hidasi részletek 1903 körül

4. kép. Kettős vasúti híd, Möhl József felvétele

5. kép.
Leporellót rejtő
képeslap

6. kép. Kondorosi Béla és Kircz Rózsa 1905 körül

hogyan Polgár J(ózsef) 1907-ben mindkettőt megjelentette saját kiadásban, sőt a várost bemutató leporelló-képeslapon is helyet kaptak. Igaz, a szerző megjelölése nélkül, figyelmeztetéssel, hogy utánnymás tilos. Hidasi, rajzos díszítésű képeslapját Bonyhádra küldték, sajnos az nem derül ki, hogy mikor és honnan, talán Hidasról. Az értesítés arról szól, hogy nem sikerültek Erhardt Mariska fotói, de jön újra a fényképész és megismétli a felvételeket.¹⁴

Ha hosszú távra is tervezte dombóvári tartózkodását, feltehetően mindössze egy évig maradt a településen. Ismerjük ugyanis egy esküvői képét, melyen Kondorosi Béla – Fekete István író barátja – és menyasszonya, Kircz Rózsa dombóvári hölgy szerepel. A Bécsben, B. Wachtl által gyártott karton szerint azonban a felvétel már kaposvári műtermében készült, azonban az sem állhatott fenn sokáig, mert a kaposvári múzeumban nem ismerik tevékenységét, munkásságát, műveit.¹⁵

KELEMEN SZERÉN 1917. áprilisi dombóvári jelenlétéről mindössze egy hirdetés árulkodik.

PORGES ÖDÖN 1915. k.

Mindössze egyetlen felvételét ismerjük, mely a Dombóvári Dalkör és Műkedvelő Egyesület festett emblémáját ábrázolja a festő műtermében. Az egyesület 1914-ben vette fel a nevét, így a kép készítésének ideje is erre az időpontra tehető, amit stílusjegyei is alátámasztanak.

A Néprajzi Múzeum kutatói az első világháború után Magyarország csaknem minden tájegységében fényképész műtermeket kerestek fel, és kedvező áron vásároltak néprajzi szempontból érdekes üvegnegatívokat.¹⁶ Visky Károly Baján, Bátaszéken, Dombóváron, Mohácson, Szombathelyen,

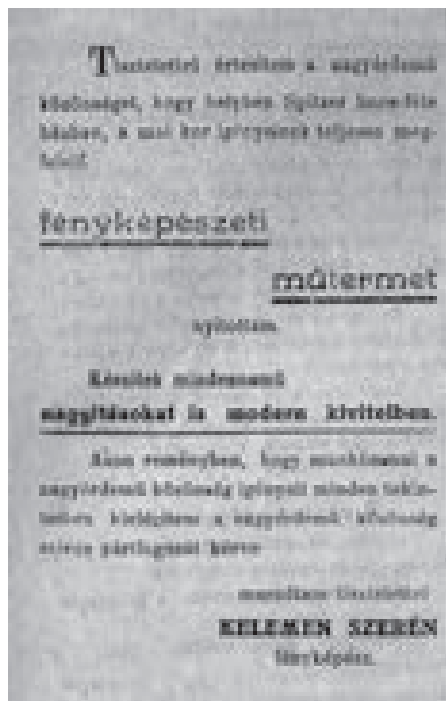
¹⁴ Hofmeister Lajos magángyűjteménye.

¹⁵ Dr. Varga Éva közlése.

¹⁶ FOGARASI, 2000. 729-776.

7. kép. Dombóvár környékén készült kép

8. kép. Reklám 1917 áprilisából

9. kép. Egyesületi embléma festése 1914-ben

Kőszegen és Körmenden volt gyűjtőúton. Sajnos az adminisztráció nem volt teljes (vagy már nem található), így a dombóvári műterem tulajdonosának kilétét nem sikerült megállapítani a meglévő negatívok alapján.¹⁷ A feljegyzések szerint a képek Dombóváron és környékén: Dalmandon, Kocsolán, Döbröközön, Értényen, Nagykönyiban készültek. A nagyon jellegzetes, feltűnő festett háttér, a virágállvány és a csipketerítő többször visszaköszön, van, ahol egyszerű, sötét függöny a dekoráció. A felvételek helyszínének különbözőségéről a padozat árulkodik. 1921-1922-ben két műterem volt ebben az időben a településen, Krausz Iváné és Leicht Rezsőé, azonban egyiküknél sem találni olyan festett háttérrel, műtermi berendezést, melyek a Visky Károly által gyűjtött felvételeken lennének.

KRAUSZ IVÁN Hunyadi tér 15.; Hunyadi tér 29.; Petőfi utca 3.; Erzsébet utca 18. (1914–1931)

Krausz Iván 1892-ben született a Komárom megyei Koltán, majd Budapesten sajátította el a fényképész mesterséget, ahol 22 éves koráig élt.¹⁸ Pontos ismereteink nincsenek műtermének nyitásáról, az iparigazolvány kiadásáról, nevével a dombóvári izraelita születési anyakönyvekben is találkozunk.¹⁹ 1915 elején a Dombóvár és Vidéke c. újságban adott fel hirdetést, hogy fényképésznek tanuló fiút vagy lányt felvesz, címként a Hunyadi tér 15. számot adta meg.²⁰ Fotóinak előre nyomtatott díszes, informatív kartonján azonban a Hunyadi tér 29. szám alá invitálta megrendelőit, igaz, külön festészeti műtermet is reklámozott. „Krausz Iván fényképészeti műterme Dombóvár Hunyadi tér 29. Külön festészeti műtermemben platinképek, aquarell és olajfestmények bármily fénykép után egész életnagyságig készülnek. Felvételek este is készíttetnek villanyvilágítás mellett. Utánrendelések évek múlva is eszközöltetnek. Utánzás tilos.”²¹

Vizitkártyáinak előlapján „Krausz fényképész, Dombóvár”, vagy „Krausz Iván, Dombóvár” felirat olvasható. Ez utóbbi hátlapján pajzs alakhoz hasonló keretben: „KRAUSZ IVÁN FÉNYKÉPÉSZETI MŰTERME DOMBÓVÁR, PETŐFI UTCA 3. SZÁM”.

10. kép. Középkorú asszony portréja, 1910-es évek közepe

¹⁷ NMI 55/1921; 67/1921; 31/1922; 59/1922; 73/1922.

¹⁸ Budapest Főváros levéltára (<http://bparchiv.hu>) – HU BFL – VII. 104.a – fogoly – 1912 – 1066.

¹⁹ TAKÁCS, 2007. 48.

²⁰ Dombóvár és Vidéke. 1915. febr. 28; márc. 7.

²¹ Erky-Nagy Tibor gyűjtése, a képet 1912-re adatolja.

Krausz Iván, Dombóvár.

11. kép. Hosszú József arcképe, 1910-es évek közepe

12. kép. Állami Elemi Népiskolai csoportkép, Hunyadi tér, 1913

14. kép. Reitz János bérautó fuvarozó kocsija és sofőrjei 1931. június 17-én

15. kép.
Krausz Iván
bélyegző-
lenyomata

A 20. század első évtizedében a dombóvári iskolákban is megfizethetővé, így divatossá vált tanév végén a csoportképek készítése. Többnyire a fényképész ment az iskolába és az épület előtt, vagy az udvaron készítette el az egyes osztályok tablóképeit.

A tanoncképzéssel is foglalkozó mesterek közé tartozott, 1919-1922 között Bruck Tibor sajátította el nála a fényképezéshez szükséges ismereteket.²² A vastagabb fotópapírok elterjedésével nem volt szükség a kasírozásra, így szerzőségét fekvő, ovális alakú bélyegzővel jelölte, melyen már nem szerepel a műterem címe, ami többször változott, hiszen négy különböző helymegjelöléssel találkozunk.²³ A települést és a környéket is járta gépével, erről tanúskodik az 1930-as évek elején Nagy József szakcsi jegyzőről és családjáról készített felvétel, valamint a mosdósi gróf Pallavicini kastélyról kiadott képeslap.²⁴ Adataink az 1930-as évek elejéig vannak dombóvári tevékenységéről.

LEICHT REZSŐ Fő tér; majd Petőfi utca 27. (1914–1929)

Leicht Rezső 1891-ben született Budapesten, ott vett részt a tanoncoktatásban, 1907-ben szabaddult fel, szerezte meg a fényképész képesítést. Azt sajnos nem tudjuk, kinél tanult, meddig és hol volt segéd. A Magyar Ipar Almanachja szerint²⁵ 1914-ben nyitott önálló műtermet, bár azt nem közlik, hol, de adataink szerint ez dombóvári működésének kezdetére utal. Több helyi egyesület tagja, szerepel az izraelita anyakönyvekben.²⁶

Korai felvételeinek előlapján nevének kezdőbetűivel készített címer és „*Leicht Rezső Dombóvár*”, a hátoldalon a címer alatt „*Leicht Rezső fényképészeti és festészeti műterme Dombóvár*” felirat olvasható. Vizitkártyáinak kartonját Bécsből, a Károlyi nyomdából rendelte, melyre gázfénypapír nagyításokat ragasztott. A műtermi felvételeken hol jobban, hol kevésbé vehető ki a háttér.

²² MNL TML IX/203. Dombóvári Ipartestület iratai, tanonclajstrom 1917-1925; GELENCSE, 2010. 65.

²³ LAKCÍMJEGYZÉK, 1930. 125.

²⁴ MNM Fotótár; Zempléni Múzeum ltsz. 0155867.

²⁵ A magyar ipar almanachja Bp. 1929. II. rész 96.

²⁶ TAKÁCS, 2007. 48.

16. kép Fialal lány műtermi felvétele és a kép hátoldala

17. kép. Schmidt Gyula portréja és a kép hátoldala

18. kép. Bakonyi Julianna bizonyítványa

19. kép. Bakonyi Julianna és Csizmadia Ágnes, 1916

Bár nem találkoztam nevével az iparos tanoncokat oktató mesterek között, múzeumi gyűjtésünk során kiderült, hogy a szakályi Bakonyi Juliannát és Csizmadia Ágneszt 1916-1917-ben fényképezésnek tanította.²⁷

A műteremben igen sok munka akadt, így sem karácsonyra, se újévre nem mehetett haza az őt fényképezőgéppel ábrázoló, szüleinek küldött képeslap tanúsága szerint.²⁸

„Bakonyi János kereskedő, Szakály, Tolna megye.

Dombovár, XII. 27.

Kedves szüleim tudatom velük hogy lapokat nem küldhetek mert nincsen de harisnyákat néztem az van tehát újévkor jöjjen el édesanyám vagy a bözsi és hozzon velem pénzt mert én mostanában nem mehetek haza mert ropant sok munka van tehát valaki okvetlen eljöjjen Dombovára. Boldog újévet kívánok mindnyájuknak Bakonyi Juliska”

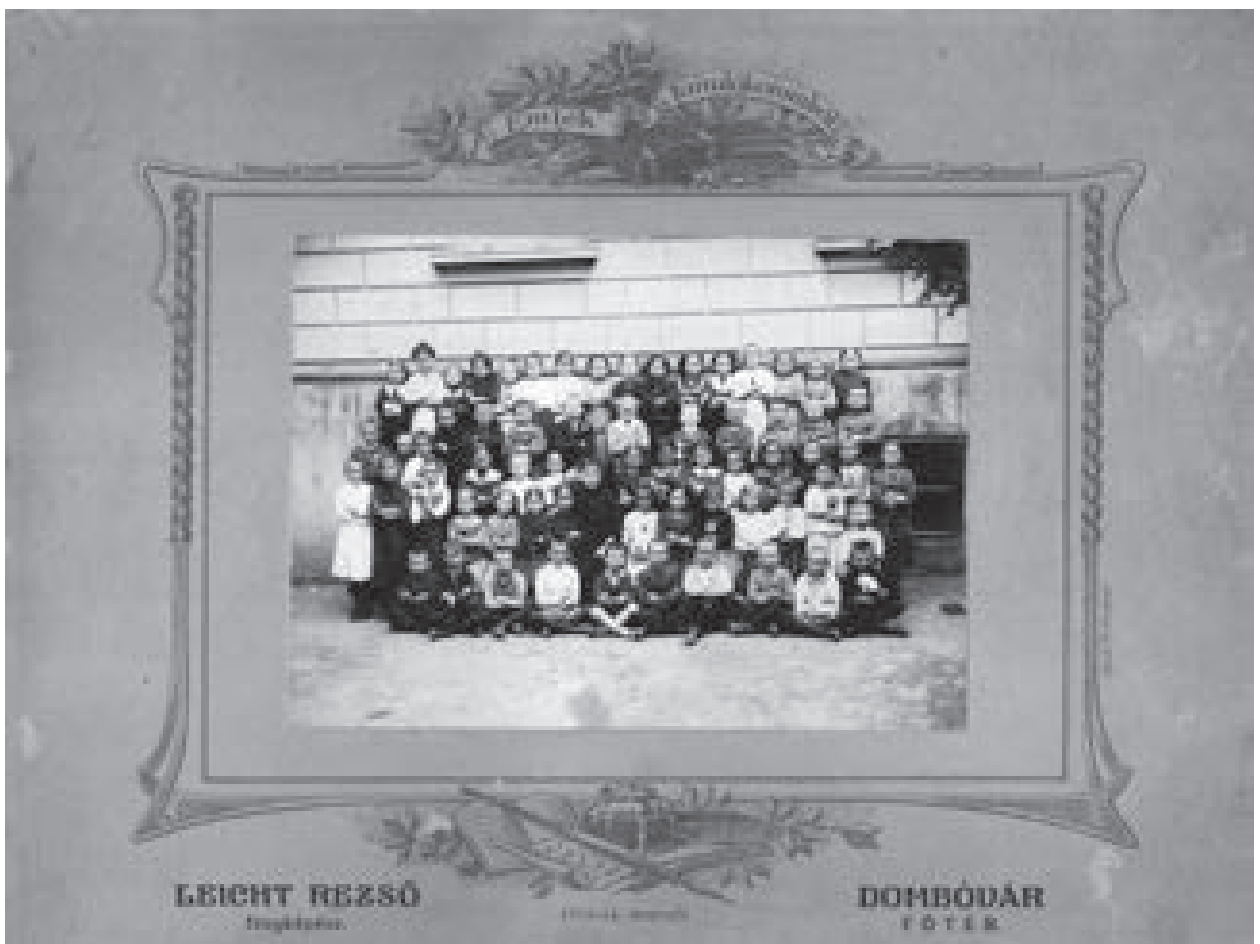
Leicht Rezső nemcsak portréfényképezéssel foglalkozott, hanem számos csoportképet készített iskolai osztályokról, rendezvényekről, társaságokról. 1923-ban az iparképzés elismerő oklevelet kapott, József főherceg is méltányolta művészi tevékenységét. Tablóira először színes címkét ragasztott, majd képeit bélyegzővel hitelesítette.

²⁷ DOK 2014.16.30.

²⁸ DOK 2014.5.13.

20. kép. Bakonyi Julianna Leicht Rezső műtermében, 1917

21. kép. Tablókép, 1914

22. kép. Leicht Rezső címkéi, pecsétje

23. kép Tablókép, 1918

Az 1920-as évek végén Leicht Rezső 40 éves sem volt, amikor úgy döntött, felhagy fotográfusi tevékenységével, legalábbis Dombóváron. Borgula Vilmos tárgyalt vele, hogy sógora számára minél olcsóbban megvegye a műtermet és a berendezést, de a fényképezőgépekről, nagytókról nem esett szó.

„Leicht Rezső fényképész
Dombóvár

Dombóvár 1929 április 24.

Kedves Collega Úr!

E hó 23-án kelt nb. levelezőlapjára vonatkozólag értesítem Önt amennyiben Collega úr írja, hogy sok műterem van jelenleg eladó s így nincs értékük természetesen az mindig attól függ hogy a műterem hol van. Ön tudja nagyon jól hogy Dombóvár Tolnavármegye legélénkebb és legforgalmasabb helye cirka 4-5000 vasuti alkalmazottal és ezek már nálam rendelők.

De térjünk át a tárgyra mint már egy alkalommal Önnek megírtam, a műterem rezsije

nem sok, sőt most említette Dr. Bíró Márton orvos úr a házigazdám hogy ugyanebben a házban egy fiatalember részére lakás is lesz kiadó, ami minden esetre előnyös. A műterem hossza 8 m szélessége 4 méter és áll a következő berendezésből egy sötét kamra munka asztallal álványokkal, egy nagy szövethátér, felső és oldal világítás függönyök 1 iroasztal 3 asztal, 2 diszálvány, 1 szatínológép, 1 nagy könyvtárállvány, 2 gömbölyű fehér asztalka, 1 fehér szalonpad, 2 fotel azonkívül villanyfelvétel berendezés 3000 gyertyafény stb. 2 utcai kirakat.

Ára 1600 Pengő

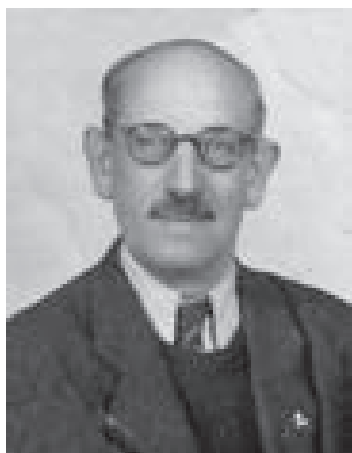
A műterem a város közepén van nagyon szép udvarban. Kedves Borgula úr ismétlem Önnek nem a műterem értékét kell számítani hanem én az üzlet átadás alkalmával kuncsaftjaimat ruházom át az utódnak, mert Leicht név az éppen olyan fogalom mint Szekszárdon Borgula.

Például most szombaton is egyszerre 4 esküvői felvételem volt.

Maradtam kartársi üdvözlettel: Leicht

Küldje sógorát, hogy minél előbb meggyőződjön a helyről és az üzletről.²⁹

Hogy az üzlet végül mekkora összegért köttetett meg, azt nem tudjuk, de Borgula Vilmos sógora, Koncz András vette át a műtermet, és mint Leicht Rezső utódja mutatkozott be a dombóvári közönségnek, azonban hamarosan új műterem után nézett. Mielőtt azonban az ő munkásságával foglalkozunk, egy másik fényképész tevékenységét érdemes megvizsgálnunk.

24. kép. Leicht Rezső igazolványképe

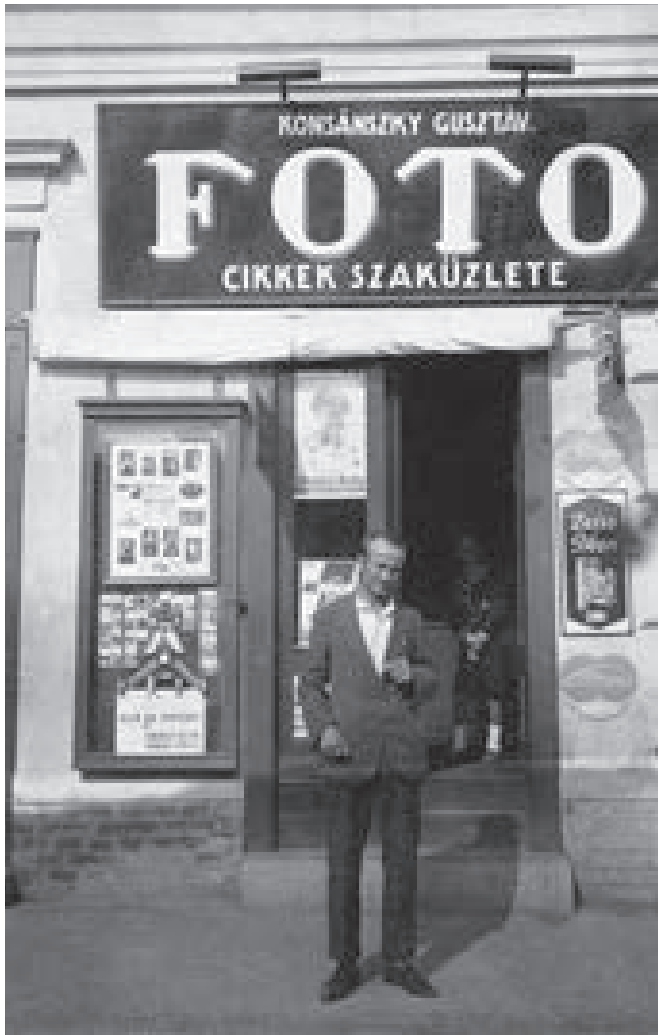
25. kép.
Koncz András első
felvételei 1929.
augusztus 20-án
az újdombóvári
iskola harangjának
felszentelésekor

²⁹ DHGY ltsz. n. Végh Zsuzsanna átadása.

KONSÁNSZKY GUSZTÁV Petőfi utca 9. (1931–1942)

A Dunántúli vármegyék³⁰ című könyv fizetett reklámnak is minősíthető részében leírtakra hivatkozik minden később megjelent kiadvány. „*Konsánszky Gusztáv fotószaküzlet tulajdonos, fényképész, Dombóvár. 1903-ban született Kiskundorozsmán régi lengyel nemesi családból, amely az 1700-as években telepedett le Csongrádmegyében. Középiskolába járt, azután Budapesten kitanulta a fényképészetet, majd mint fotoriporter működött. 1931-ben alapította dombóvári szaküzletét. Az ipartestület, a Kat. Olvasókör és a Legényegylet tagja.*”

Nemcsak műtermet, hanem amatőr fotólaboratóriumot működtetett, fotócikkeket árult a Koncz fotótól két háznyira, a Petőfi utca 9. szám alatt. Számos rendezvényre hívták, csoportok kértek tőle képeket, a Levente Egyesületnek 1936-ban 6,5 pengőért 10 db fotográfiát készített.³¹ A nagyméretű, kartonra kasírozott képeket színes címkével jelölte, képeslap nagyságú felvételein reklámját előhívás közben helyezte el a fotóra.

26. kép Konsánszky Gusztáv üzlete, 1930-as évek

27. kép. A fotószalon

³⁰ SZEGHALMI, 1939. 640.

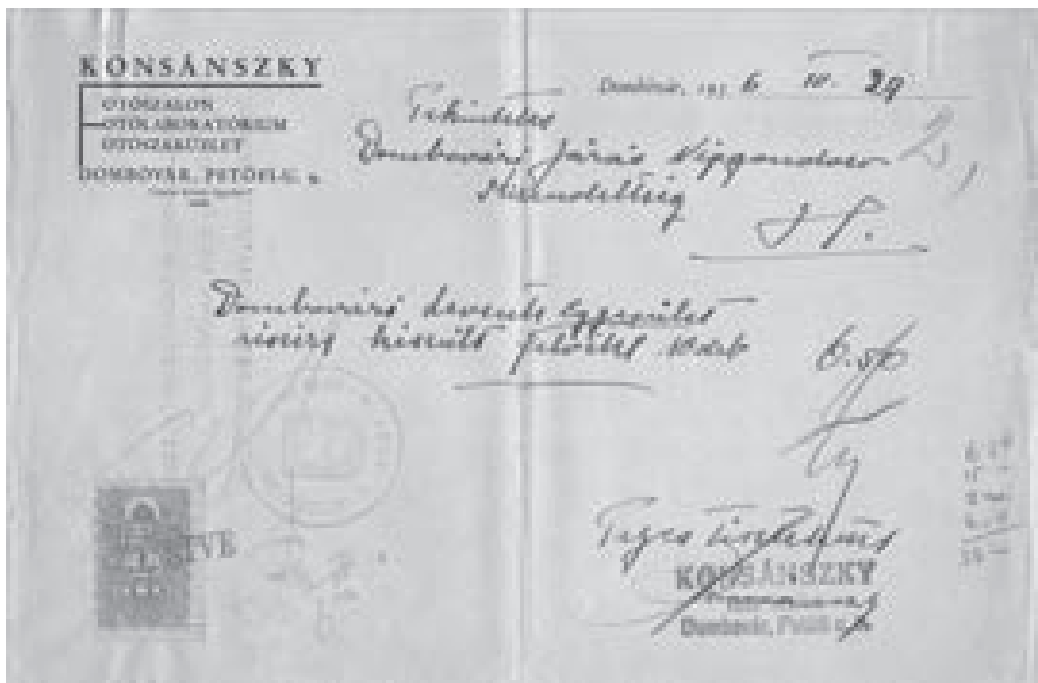
³¹ MNL TML Alisp. i. 1350/1937.

28. kép. Fiatal pár, 1936

29. kép. Fiatal nő portréja

30. kép. Konsánszky Gusztáv céges borítékja

Többen is nála sajátították el a fényképész mesterséget, felesége, Gyöngyösi Mária 1935-1937 között, ifj. Máté Gyula 1939-1942 között.³² Bizonyára nagyon olcsón vállalta amatőrképek kidolgozását, hiszen tucatjával találkozunk a „*Kidolgozta Konsánszky fotólaboratórium Dombóvár*” bélyegzővel jelzett fényképpel. Annak ellenére, hogy versenytársa volt Koncz Andrásnak, a két család összejárt, jóban voltak, többször fényképezték egymást, azaz találkozunk olyan felvételekkel, melyek a Koncz családot ábrázolják és Konsánszky Gusztáv hívta elő.

31. kép. Poharazó férfiak, 1936

Adataink 1942-ig vannak működéséről, a második világháború forrása Konsánszky Gusztávot is elragadta – fotóműtermét (és családját) elhagyta, Ausztráliába emigrált. A dombóvári Nemzeti Bizottság határozata alapján Koncz Andrászt rendelték ki az elhagyott üzletben talált tárgyak, felszerelések gondnokának, megőrzőjének. A februári jegyzőkönyvbe mindössze a falra szerelt, nagyméretű nagyítógép, egy 75 literes kőagyag tank, két krómlap, négy vegyszeres tál és egy 400 oldalas rendelő könyv került be. Amikor az eltorlaszolt/lezárt padlásajtót kibontották, a következő tárgyakat találták: fekete műtermi gép állványát (a fényképezőgépet valószínűleg magával vitte), szatináló gépet, utcai, felakasztható képkirakatot, két 50 literes filmtankot, falból kiálló cégtáblát, vágógépet, két füles bádogtálat, 3 db reflektort állvánnyal, egy fejelvígító reflektort állvány nélkül, egy régi, fa használt másológépet égők nélkül, egy 18x24 cm-es műtermi lemezkazettát, két régi másoló keret és egy vas falikart.³³

Amikor az üzlet kiürítésére sor került, háromfelé osztották a berendezési tárgyakat.

„Jegyzőkönyv

Felvétetett Dombóvár, 1945. évi július hó 4-én. Konsánszky Gusztáv Petőfi u. 9. fotó üzemenél az üzlet kiürítésekor az alábbi tárgyakról melyek megőrzésre, illetve használatra lettek átadva. Ezen jegyzőkönyv 4 azaz /négy/ példányban készült. Jelen voltak az alulírottak:

³² MNL TML IX/203. Dombóvár járási Ipartestület Tanonclajstrom.

³³ Jegyzőkönyv 1945. február 2; Pótjegyzőkönyv 1945. május 4. Az iratot Végh Zsuzsanna ajándékozta a Dombóvári Helytörténeti Gyűjteménynek.

32. kép. Bál a Korona Szállóban, 1942-ben

Kardos Mihály textilkereskedőnél Hunyady tér Nagy János-féle ház:

1 db 3 méter széles, 90 cm magas, 73 cm mély üzleti szekrény alsó része 2 db tolós faajtóval.

1 db ennek a felső része, 3 m széles, 152 cm magas, 42 cm mély négy rekesszel, 2 db toló üveg nélküli ajtóval.

1 db 185 cm széles, 85 cm magas két rekesszel, két ajtó üveg nélkül.

1 db ennek a felső része: 185 cm széles, 126 cm magas, négy rekesszel, két ajtó üveg nélkül.

1 db 120 cm magas, 54 cm széles üzleti szekrény, rekesszel, ajtóval, üveg nélkül.

1 db 142 cm széles, 100 cm magas, fiókos (3 fiók van).

1 db 142 cm széles, 110 cm magas, 4 rekesszel, ajtóval üveg nélkül.

2 db 230 cm széles, két részes polc 1-1 db 120 cm széles, kétrészes polc, csonkarész.

1 db kirakatba való lépcsős állvány 50 cm magas.

*1 db asztal, 79 cm magas, 107*66 cm-es lappal, lapjából egy deszka hiányzik.*

Szekeres József borbélymesternél Petőfi u. 9. Konsánszky volt üzlethelyiségében és lakásában:

1 db 175 cm hosszú három rekeszes polc.

1 db villanytartó, búra, égő és porcelán gyűrű nélkül, rossz állapotban.

1 db 160 cm hosszú támlás kerti pad.

1 db barna politúros szobai szekrény, jó állapotban.

1 db sötétkamra elrekesztő deszka falrész, ajtóval, össz. c.k. 3-4 m.

Koncz András Petőfi u. 15. mint a járási főszolgabíró által 142/1945 sz. alatt kirendelt gondnoknál:

1 db nagy falitábla bádoggal, fakerettel, Konsánszky fotó felírással.

1 db oldalsó falitábla fából, kerettel, díszmű stb. felírással.

2 db utcai kirakat, üveg nélkül rossz állapotban.

1 db falburkolat fából, rongált állapotban. A jegyzőkönyv a jelen voltak előtt felolvastatott, lezárított és aláíratott.

Kardos Mihály, Szekeres József, Molnár Ferenc, Koncz András fényképész mester.

A jegyzőkönyv szerinti 1 db falitábla bádognál, fakerettel Konsánszky fotó felírással nálam van.

1945. szept. 28. Szekeres József³⁴

Az erős honvággyal küszködő Konsánszky Gusztáv még évtizedekig levelezett Koncz Andrásal – más nemigen akart vele szóba állni.³⁵

GYÖNGYÖSI MÁRIA (Konsánszky Gusztávné) Hunyadi tér 27. (1945–1990?)

Férje műtermében szerezte meg a fényképész képesítést és sajátította el a szakmát, az üzletet a háború alatt a férje távollétében vezette. Mi történt pontosan, nem tudjuk³⁶, csak azt, hogy 1945 nyarán kért iparendélyt, és a Hunyadi tér 27-ben (ahol korábban már több műterem is működött) telepedett le. Mivel a lánynevét használta, Végh Zsuzsanna sem tudta, hogy kapcsolat volt Konsánszky Gusztáv és között. „Gyöngyösi Mária fényképészeti műtermét megnyitotta a Dombóvár Hunyadi tér 27. szám alatt” hirdette a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front újságjában, a Tolnamegyei Hírlapban.³⁷ Hosszú évtizedekig megőrizte iparigazolványát, 1990-ben mint másodállású fényképészt tartották nyilván az iparkamaránál.³⁸

KONCZ ANDRÁS Petőfi utca 27. (1929); Hunyadi tér 2. (1930–1938);

Petőfi utca 15. (új szám: 7.) (1938–1974)

Legtöbb ismerettel Koncz András munkásságáról rendelkezünk, köszönhetően annak, hogy leánya, Lola, több alkalommal adott interjút a város ipartörténetével foglalkozó gyűjtőknek, kutatóknak, sok fotográfiát ajándékozott a helytörténeti gyűjteménynek. A kutatás teljessé tételében unokája, Végh Zsuzsanna volt segítségemre, aki megosztotta velem a családi történeteket, ismereteket, új fényképeket és dokumentumokat keresett elő, hogy minél teljesebb képet kaphassunk Koncz András fotográfusi tevékenységéről.

Koncz András Budapesten született 1903-ban, két idősebb nővér mellé. Édesapja a Láng Gépgyárban dolgozott, de a család 1906-ban elveszítette, édesanyja egyedül nevelte őket a VIII. kerületi Gólya utcai lakásban.³⁹ Tizenkét évvel idősebb lánytestvére, Mária („Miczka”) 1915-ben ment feleségül Borgula Vilmoshoz (második felesége volt), akivel nyilván még Budapesten ismerkedett meg, de közös életüket már Szekszárdon kezdték. András, vagy ahogy a családban becézték, Bandi, az elemi iskola után négy polgárit végzett, majd a szekszárdi iparostanonc iskolában sajátította el a mesterséget, ahol magasabb képzettsége miatt minden közismereti tantárgyból felmentést kapott, csak szabadkézi és mértani rajzot tanult. A valódi ismereteket Borgula Vilmosnál tanulta meg.⁴⁰ A kiváló eredménnyel elvégzett iskola után segédként dolgozott a Borgula műteremben 1920. november 1-től 1923. február 15-ig, majd március 15-től 1929. május 15-ig fényképész beosztásban. Önálló munkát végzett, de a képeket természetesen Borgula néven jegyezték. Itt ismerkedett meg feleségével, Rekó Jolánnal, aki szülőhelyén, Sátorlajaujhelyen Friedman József fényképésmesternél

³⁴ DHGY ltsz. n.

³⁵ Interjú Végh Zsuzsannával 2016. nov. 30-án. ADATTÁR 1621-2017.

³⁶ Rab Erzsébet azt írta az „És nem verik félre a harangot” c. könyvében, hogy Konsánszky Gusztávné mint bábaasszony vizsgálta a nőket a gettóban (forrás: Takács Istvánné). A Hunyadi tér 27-ben később biztosan nem dolgozott, mert azt az épületrészt többek között lebontották az új művelődési ház megépülése előtt. Rá sem Tilinger Sándor fotós, sem Erky-Nagy Tibor, sem pedig Takács Istvánné helytörténész nem emlékszik. (Müller Ádám közlése.)

³⁷ Tolnamegyei Hírlap 1945. júl. 14; júl. 21; júl. 28.

³⁸ GELENCSÉR, 2010. 136.

³⁹ AFGY 95.1.24.

⁴⁰ DHGY Iparostanonc-iskolai bizonyítvány; Bizonyítvány a fényképésmesterség elsajátításáról.

33. kép. Koncz András fényképészsegéd

34. kép. Rekó Jolán 1920-ban

töltötte tanoncidejét, talán segédként is nála maradt, de szakmájában nem tudott elhelyezkedni, ezért Borgula Vilmos munkatársat kereső hirdetését olvasva vonatra szállt és Szekszárdra utazott.

A Borgula műteremben végzett munkájuk során alaposan megismerhették a fotografálás és az üzlet minden csínját-bínját, hiszen az 1920-as években a Borgula név nemcsak Szekszárdon, hanem a megyében és azon túl is igen jól ismert volt. A fiatalok 1929-ben jegyezték el egymást, egy évvel később házasodtak össze.⁴¹ Borgula Vilmos, a sógor segített települést és műtermet találni a párnak, végül Dombóvárra esett a választásuk. Leicht Rezső műtermének átvételével, az ismert fényképész visszavonulásával remek üzleti lehetőség kínálkozott. Azonban nem sokáig maradtak dr. Bíró Márton házában, nem akarták a Leicht nevet tovább vinni, inkább saját egzisztenciájukat, nevüket felépíteni. Ezért rövid idő múlva a Hunyadi tér 2. szám alá tették át székhelyüket, itt született kislányuk, Lola is. A Borgula családdal továbbra is szoros kapcsolatot ápoltak, évtizedekig összejártak, az idősebb rokon segített az üzlet népszerűsítésében, a szakmai munkában, az autóvásárlások ügyeiben.⁴²

„Művészi kivitelű fényképfelvételek esküvői páros, családi, iskolai, műszaki, vasúti és egyéb igazolványokhoz. Elsőrendű fényképnagyítások régi kép után is. Színes képek, aquarell-, pastell-, vagy olajfestéssel szolid áron készülnek. Vidéki kirendeléseket előzetes bejelentés esetén elfogadok. Művészi munkáért aranyéremmel és oklevéllel kitüntetve. Amatőrmunkák szakszerű és gyors kidolgozása. A névre és címre kéretik ügyelni! Koncz András fényképész mester Dombóvár, Hunyadi tér 2. Ilka-Áruház mellett.”⁴³

A szakmai sikereket mutatja, hogy 1933-ban Szekszárdon, a Falu Országos Földmíves Szövetség kiállításán bemutatott munkáiért aranyéremmel tüntették ki.⁴⁴ Négy évvel később az Országos

⁴¹ 1930. július 4-én kötöttek házasságot a sátoraljaújhelyi katolikus plébánián. Mivel a vőlegény református, a menyasszony katolikus volt, reverzális kellett adni. A házasságlevél magántulajdonban van.

⁴² ADATTÁR 1621-2017.

⁴³ Pataki Ármin áruháza.

⁴⁴ Az oklevél magántulajdonban van.

35. kép.
A Hunyadi tér 2. sz.
alatti műterem

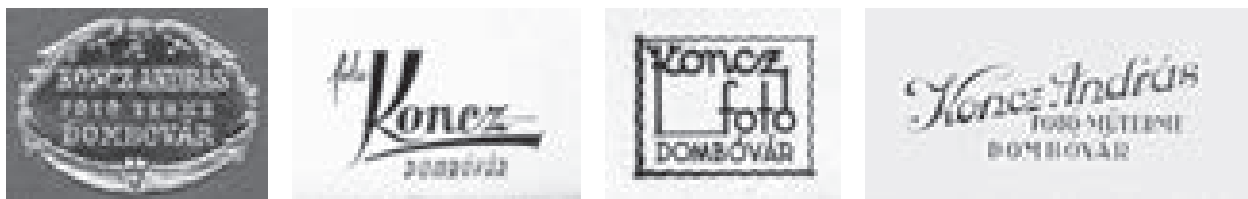
36. kép.
Konczi András
a műterem
előtt

37. kép. Reklámtabló
az Iparművészeti
falán

38. kép. Műterembelső

39. kép. Koncz András fényképjelzései

Iparegyesület V. Kézművesipari Kiállításán kiállítási éremmel jutalmazták.⁴⁵ Az általa készített fotót használták a Járásbíróságról készített képeslap kiadásához 1930-ban. Az újdombóvári és szakcsi Levente Egyesületről megrendelésre készített levelezőlapokat, öt felvételt, összesen tíz képet 15 pengőért.⁴⁶ A képek jelzéséhez pecsétet, címkét, cégjeles fotópapírt és beütő pecsétet használt.

40. kép. Színelőadás, 1936

A Kodak, AGFA üvegnegatívokat és filmeket, fotópapírokat készen vette, gyári anyagokat vásárolt, de a vegyszerek összeállítását, az előhívást, laborálást maga végezte. Síkfilmeknél kontakt másológépet használt, egyébként nagyítógéppel dolgozott. Csak fekete-fehér technikával foglalkozott, a színes technika még gyerekcipőben járt. Ennek ellenére nagyon szép, színes képeket készített, mégpedig úgy, hogy a fekete-fehér képeket olajfestékkel vagy vízfestékkel kifestette. Nem fényes, hanem selymes papírt használtak, megbarnították, de azt is kezelni kellett, mert nem mindegyiken maradt meg a festék. Vegyszeres vattával áttörölték a képet, utána lehetett csak festeni, hogy megmaradjon a fotón a színezés. (Még unokája, Zsuzsa is ismerte és használta a technikát, amit nem úgy tanult, hanem beleszületett.)

⁴⁵ Oklevélről készült üvegnegatív. AFGY 2016.31.49.

⁴⁶ MNL TML Alisp. i. 1350/1937; AFGY 95.38.1.

41. kép.
Koncz András és
családja a műterem
előtt, saját autójukkal

A fényképekhez, üvegnegatívokhoz használt csomagolóanyagra nyomtatta reklámját: „KONCZ ANDRÁS aranyéremmel kitüntetett fényképész DOMBÓVÁR, Hunyadi tér 2. szám” vagy Koncz András fényképészeti és nagyítási műterme Dombóvár, Hunyadi-tér 2. szám. (nagytrafiknál). Művészi munkáért aranyéremmel kitüntetve. Amatőr munkák szakszerű kidolgozása. Raktáron tartok mindennemű fotócikket”.⁴⁷

Az anyagi megbecsülés sem maradt el, 1937-ben kétüléssel Opel gépkocsit vásárolt 725 pengőért, egy évvel később pedig a Petőfi utca 15. szám alatti házat vette meg Újvári Józseftől és felesé-

42. kép. A műterem építése

⁴⁷ A negatívtartó zacskót Hajdú és Borok nyomtatta Budapesten. Magántulajdon.

43. kép.
Az elkészült
portál

44. kép. Reklámcédula

45. kép. Hirdetés az Ipar Vendéglő falán

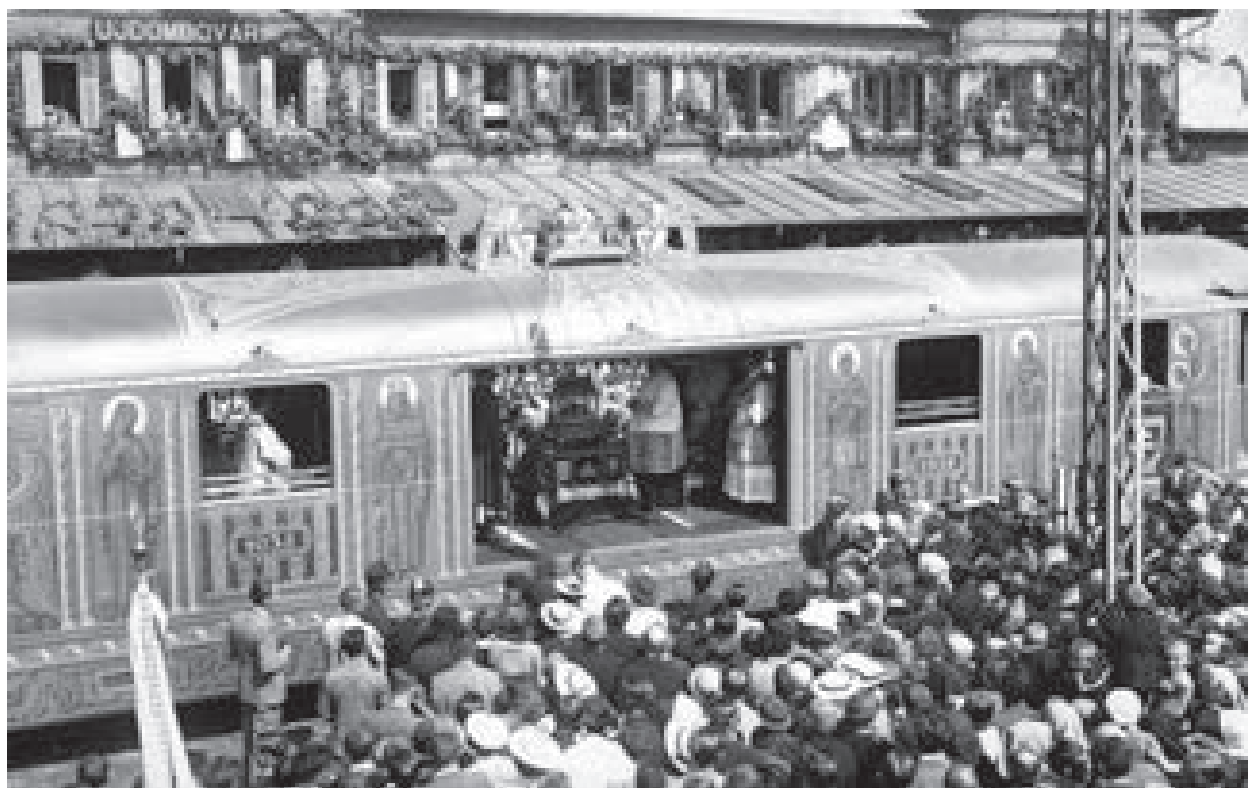

gétől, az ügyvédi és eljárási költség 101 pengőt tett ki. Az épület műterem és üzlet céljára történő átalakítás sem került kevésbe, Verhás István kőművesnek több részletben 1900 pengőt fizetett.⁴⁸

A reklám is megváltozott:

„Új cím: Petőfi utca 15. Művészi kivitelű fényképfelvételek. Elsőrendű fényképnagyítások (régi kép után is). Színesképek aquarell-, pasztell- vagy olajfestéssel. Vidéki kirendeléseket előzetes bejelentés esetén elfogadok. Kiállításokon arany stb. érmekkel kitüntetve. Amatőrmunkák szakszerű és gyors kidolgozása. Koncz András fényképész mester Dombóvár. Új cím: Petőfi utca 15. – Bagó-Nyomda, Dombóvár.” A másik hirdetésen azt is feltüntette, hogy a Hősök szobra mögött lévő utcában áll műterme. Nemcsak a kapualjban, hanem a városban több helyen volt üveges hirdető táblája, pl. az Iparos Vendéglő oldalán is.

Nagyon érdekelték a kulturális rendezvények, különleges események, jótékonykodott, a tempom építéséhez is adakozott. Képeslapjai közül figyelemre méltó a Szent Jobb Újdombóvárra érkezéséről készült felvétele, melyet Borgula Vilmosnak küldött Szekszárdra.

46. kép. A Szent Jobb Újdombóváron, 1938. június 12-én

A műterem két ablaka mellett jobbra nyílt a bejárat. A műterem hosszú helyiség volt egy kis előszobával, a sötétkamrát egy nagy ajtó választotta el a műtermi résztől. Háttérfotóból egy volt, az is nagyon szolid, oszlop rózsacsokorral, utána még egyszerűbb lett. Két talpon álló fakeretre rögzítették a háttérvásznat, hogy mozgatható legyen. Állandó kellék volt a fotel, kisasztal, kisszék, teljesen egyszerű tonet szék négy kerek lábbal, karfával, támlával.

Amikor a redőnyt lehúzták, megszüntették az utcai bejáratot, a kapualjból lehetett a műtermet megközelíteni, ahol négy nagy kirakat csábította az érdeklődőket a fényképész mesterhez. A műterem mögötti házban lakott a család, ahol négy szoba, konyha, fürdőszoba volt.⁴⁹

⁴⁸ DOK. 2017.2.3; 2017.2.4.

⁴⁹ ADATTÁR 1621-2017

47. kép. Koncz András, a fényképész mester

48. kép. Koncz András 1944-ben, sérülten

49. kép. Műterembelső

50. kép.
A szovjet
városvezetés
1945-ben

A háború alatt többször behívták szolgálatra, harcolt a Délvidéken és a keleti fronton, nagyobbra cserélt autóját hadi célokra vették igénybe. Felesége, „Nagylola” vitte az üzletet, évekig egyedül dolgozott, ami nem kis feladatot adott, hiszen a háború egyfajta konjunktúrát is jelentett, sokan készítették a bevonuló férjről, a családról emlékebe képeket. 1944-ben Koncz András súlyosan megsérült, eltörött a bokája, nem kellett a frontra visszamennie. Az orosz csapatok bejövetele után is virágzott a műterem, mert ők is nagyon szerették magukat megörökíteni egyedül, karórákkal, esetleg hölgykísérőssel vagy többedmagukkal. Dombóvár katonai parancsnokáról, a város vezetéséről is készített csoportképeket. A zavaros időkben az üzletben károk, veszteségek keletkeztek, a szovjet tisztek is gyakran hívták meg magukat „vendégségbe”, több fényképezőgépét is elvitték.⁵⁰

Bár lánya, Lola, végzett fényképész volt – 1946 és 1948 között töltötte tanoncéveit –, nem gyakorolta mesterségét, a nagyszülőkkel közös háztartásban élve, két gyermekét nevelte. Koncz András egész munkássága alatt megőrizte önállóságát, nem lépett a szövetkezetbe. Felesége, majd unokája még az 1970-es évek végén is használta a régi berendezéseket.

51. kép. Koncz András 1957-ben

⁵⁰ Adóbevallás 1945-ről. DHGY ltsz. n.

52. kép. Koncz Lola és gyermekei, Végh Zsuzsanna és Végh Zsolt, 1956-ban

VÉGH ZSUZSANNA (Koncz András unokája) Petőfi utca 7. (1974–1987)

1972-ben érettségizett, majd két évig járt ipari iskolába Szekszárdra, szakképesítést szerezni. A Borgula Műteremben volt szakmai gyakorlaton, ami azt jelentette, hogy otthon dolgozott, havonta egy-egy napra ment vizsgázni Borgula Emilhez. A vizsga úgy zajlott, hogy részt kellett venni a napi munkában, pozitívalni kellett, lássák, hogy halad. A retusálás még divatban volt, ő is megtanulta a negatív és pozitív retusálást, akinek könnyű keze volt, az szépen tudta csinálni. A negatívon jobb eredményt lehetett elérni, mert ott ceruzával satíroztak, a pozitívon azonban látszott a festés nyoma.

Amikor nagyapja eltörte a kezét, utána már nem dolgozott. Halála után nagyanyja vitte az üzletet özvegyi jogon, Zsuzsa volt az alkalmazott, addigra megvolt a bizonyítványa, majd saját nevéen folytatta a műterem működtetését fia megszületéséig, 1987-ig.

MÁTÉ LAJOS (1929–1938)

MÁTÉ LAJOSNÉ ÖZV. ÉS MÁTÉ GYULA Petőfi utca 11. (1939–1944?)

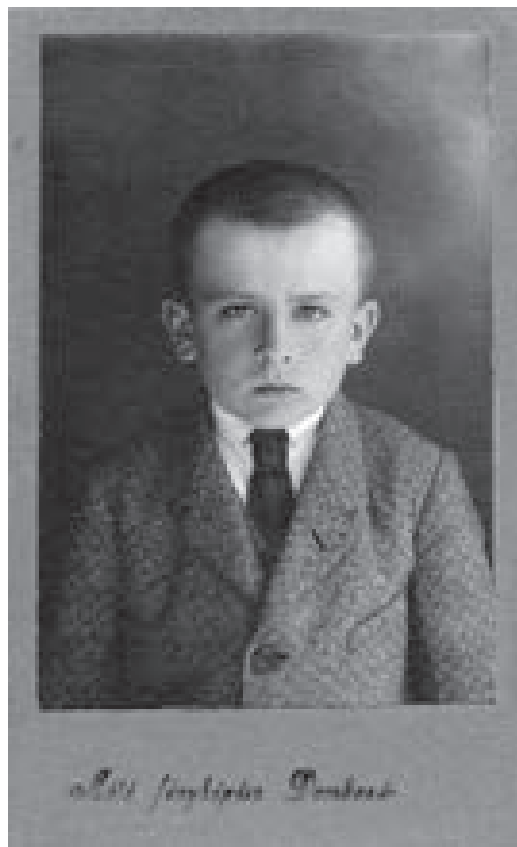
A Máté műterem tevékenységéről nagyon keveset tudunk, az 1929-es címjegyzékben találkozunk a névvel és címmel, valamit két felvételét ismerjük az 1930-as évekből. Felesége 1939-ben kért iparendélyt özvegyi jogára hivatkozva, fia 1939-1941 között tanulta meg a mesterséget Konszky Gusztávnál.

Az 1970–1990-es években több dombóvári fényképész és műterem nevével találkozhatunk a forrásokban, számos fényképüket ismerjük, szerepelnek az ipartestületi névsorban, ez azonban túl kevés ahhoz, hogy mélyrehatóan elemezhessük munkásságukat. Nevüket a mellékletben közöljük, hogy a jövő kutatóinak támpontot nyújtsunk Dombóvár helytörténetében e téma további vizsgálatához.⁵¹

⁵¹ Szeverin Ferenc volt a fényképész műterem vezetője a 70-es, 80-as években. 1983-ban a „Csipkeház” alatt, a Hunyadi téren nyílt új fényképész műterem a Tolna megyei Szolgáltató Ipari Szövetkezet keretében, 138 négyzetméteren. (Müller Ádám közlése.)

53. kép. Elsőáldozó kislány

54. kép. A kis Élő Lajos portréja

55. kép. A dombóvári mozi bejárata. Tőle jobbra az Ipar Vendéglő, falán Koncz András vitrinével, 1938-ban

IRODALOM

- DOMBÓVÁR, 1996
 SZŐKE Sándor - MÉSZÁROSNÉ Fodor Klára - SZŐKE Sándorné, *Dombóvár*. Kiadja Dombóvár város önkormányzata és huszonhat civil szervezet. Dombóvár, 1996.
- ERKY-NAGY 2002
 ERKY-NAGY Tibor, *100 év Dombóváron*. Dombóvár, 2002.
- ERKY-NAGY 2006
 ERKY-NAGY Tibor, *Dombóvár tegnap és tegnapelőtt*. Dombóvár, 2006.
- FOGARASI 2000
 FOGARASI Klára, *Fényképgyűjtemény*. In: A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei. Főszerk: Fejős Zoltán. Bp. 2000.
- GELENCSÉR, 2010
 GELENCSÉR Gyula, *A Dombóvári Ipartestület története 1890-2010*. Dombóvár, 2010.
- KINCSES 2000.
 KINCSES Károly: *Hogyan [ne] bánjunk [el] régi fényképeinkkel? Amit a régi fényképekről tudni kell*. Bp. 2000.
- LAKCÍMJEGYZÉK, 1930
 MAJDÁN, 1983
 MAJDÁN János, *Szekszárd vasutat kap.1883-ban nyílt meg a Rétszilás–Szekszárd vonal = Dunatáj*, 6. évf. 1983. dec. 4. sz. 57-67.
- NAGY, 1987
 NAGY Tibor, *Dombóvári kisnyomdák története 1891–1949*. Magyar Grafika 1987. XXXI. évfolyam 5-6. sz. 128-132.
- SZAKÁCS 1997
 SZAKÁCS Margit, *Fényképészek és fényképműtermek Magyarországon (1840–1945). Adatok a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának gyűjteményéből*. Bp. 1997.
- SZARKA 2006
 SZARKA Klára, *Fotógyűjtemények és archívumok sorsa a digitális korszakban: fényképek a múltból*. Fotóművészet 2006. 2. rész. 5/6. sz. 52-59.
- SZARKA 2013
 SZARKA Klára, *Fotográfia vidéki gyűjteményekben 3. rész – Békés és Tolna megye*. Fotóművészet 2013. 2. 89-96.
- SZARKA–FEJÉR 1999
 SZARKA Klára – FEJÉR Zoltán, *Fotótörténet*. Bp. 1999.
- SZEGHALMI 1939
 SZEGHALMI Gyula, *Dunántúli vármegyék*. Bp. 1939.
- SZILÁGYI 1996
 SZILÁGYI Gábor, *Magyar fotográfia története. A fémképtől a színes fényképig*. Bp. 1996.
- SZŐKE, 1971
 SZŐKE Sándor, *Dombóvár*. Budapest, 1971.
- TAKÁCS 1998
 TAKÁCS Istvánné, *A gyökerek nyomában*. Városszépítő Egyesület, 1998.
- TAKÁCS 2000
 TAKÁCS Istvánné, *Arcok Dombóvárról*. Dombóvár, 2000.
- TAKÁCS 2007
 TAKÁCS Istvánné, *A dombóvári zsidóság története*. Dombóvár, 2007.
- V. KÁPOLNÁS 1999
 V. KÁPOLNÁS Mária, *Képek és technikák. Fotográfia a XIX. századból*. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXI. Szekszárd 1999. 453-506.
- V. KÁPOLNÁS 2002
 V. KÁPOLNÁS Mária, *Az első fényképészek és műtermek Tolna megyében 1870–1914*. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXIV. Szekszárd 2002. 385-442.
- V. KÁPOLNÁS 2003
 V. KÁPOLNÁS Mária, *Egy fényképész Tolnáról*. Fotóművészet 2003. 3-4. sz. 99-110.

V. KÁPOLNÁS 2005 a	V. KÁPOLNÁS Mária, <i>Az első fényképezők és műtermek</i> . In: Szekszárd a XX. század első évtizedeiben (szerk. Dobos Gyula) Szekszárd 2005. 303-347.
V. KÁPOLNÁS 2005 b	V. KÁPOLNÁS Mária, <i>Wosinsky Mór élete és munkássága a fényképek tükrében</i> In: Wosinsky Mór „...a jeles pap, a kitűnő férfiú, a nagy tudós...” 1854–1907. Szekszárd 2005. 175-212.
V. KÁPOLNÁS 2013	V. KÁPOLNÁS Mária, <i>Bátaszék első fényképezője – Récsei (Rovácsek) Pál 1842-1926</i> . In: MAFOT APERTÚRA 2014. szeptember http://www.mafot.hu/apertura.html#apertura_201409
V. KÁPOLNÁS 2014	V. KÁPOLNÁS Mária, <i>Fényképezők és műtermek Tolna megye Központi járásában a 20. század első felében</i> . In: A Wosinsky Mór Megyei Múzeum évkönyve XXXVI. Szekszárd, 2014. 507-546.
V. KÁPOLNÁS 2015	V. KÁPOLNÁS Mária, <i>Fényképezők és műtermek Bonyhádon 1868–1948</i> . In: A Wosinsky Mór Megyei Múzeum évkönyve XXXVII. Szekszárd, 2015. 393-428.
VITÉZ–V. KÁPOLNÁS–ERKY 2007; 2010	VITÉZ Attila – V. KÁPOLNÁS Mária – ERKY-NAGY Tibor, <i>Üdvözlés Tolna vármegyéből!</i> Szekszárd 1. rész. - 2007. 159. 2. rész 2010. 192.
ZSADÁNYI, 1937	ZSADÁNYI Oszkár (szerk.) <i>Tolna megye adattára</i> . Pécs, 1937.

RÖVIDÍTÉSEK

ADATTÁR	Wosinsky Mór Megyei Múzeum Újkortörténeti adattári gyűjtemény
AFGY	Wosinsky Mór Megyei Múzeum Újkortörténeti archívfoto gyűjtemény
Alisp i.	MNL TML Alispáni iratok
DHGY	Dombóvári Helytörténeti Gyűjtemény
DOK	Wosinsky Mór Megyei Múzeum Újkortörténeti dokumentum gyűjtemény
Domb. fősz. i	MNL TML Dombóvári főszolgabíró iratai
Dombóvár közs. i.	MNL TML Dombóvár nagyközség iratai
IFGY	Wosinsky Mór Megyei Múzeum Irodalmi gyűjtemény
MNL TML	Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára
NEG	Wosinsky Mór Megyei Múzeum Újkortörténeti negatív gyűjtemény
NM	Magyar Nemzeti Múzeum
NMI	Néprajzi Múzeum Irattára

KÉPJEGYZÉK

1. kép. Dombóvári részletek 1900-ban. AFGY 78.6.25.
2. kép. Dombóvár látképe 1902-ben. Vitéz Attila magángyűjteménye
3. kép. Hidasi részletek 1903 körül. Hofmeister Lajos magángyűjteménye
4. kép. Kettős vasúti híd, Möhsl József felvétele. Vitéz Attila magángyűjteménye
5. kép. Leporellót rejtő képeslap. Vitéz Attila magángyűjteménye
6. kép. Kondorosi Béla és Kircz Rózsa 1905 körül. AFGY 2016.30.1.
7. kép. Dombóvár környékén készült felvétel. MNM F 41062/B
8. kép. Reklám 1917 áprilisából
9. kép. Egyesületi embléma festése 1914-ben
10. kép. Középkorú asszony portréja, 1910-es évek közepe.
11. kép. Hosszú József arcképe, 1910-es évek közepe. Erky-Nagy Tibor gyűjtése
12. kép. Állami Elemi Népiskolai csoportkép, Hunyadi tér, 1913. DHGY ltsz. n.
13. kép. Tablókép, 1928. DHGY ltsz. n.
14. kép. Reitzi János bérautó fuvarozó kocsija és sofőrjei 1931. június 17-én. Erky-Nagy Tibor gyűjtése
15. kép. Krausz Iván bélyegzőlenyomata
16. kép. Fiatal lány műtermi felvétele és a kép hátoldala. AFGY 2016.30.2.
17. kép. Schmidt Gyula portréja és a kép hátoldala. Erky-Nagy Tibor gyűjtése
18. kép. Bakonyi Julianna bizonyítványa. DOK 2014.16.30.
19. kép. Bakonyi Julianna és Csizmadia Ágnes, 1916. AFGY 2015.5.14.
20. kép. Bakonyi Julianna Leicht Rezső műtermében, 1917. AFGY 2014.05.13.
21. kép. Tablókép, 1914. DHGY ltsz. n.
22. kép. Leicht Rezső címkéi, pecsétje
23. kép. Tablókép, 1918. DHGY ltsz. n.
24. kép. Leicht Rezső igazolványképe.
25. kép. Koncz András első felvételei 1929. augusztus 20-án az újdombóvári iskola harangjának felszentelésekor. DHGY ltsz. n.
26. kép. Konsánszky Gusztáv üzlete, 1930-as évek. Erky-Nagy Tibor gyűjtése
27. kép. A fotószalon. AFGY 2016.30.5.
28. kép. Fiatal pár, 1936. Erky-Nagy Tibor gyűjtése
29. kép. Fiatal nő portréja. DHGY ltsz. n.
30. kép. Konsánszky Gusztáv céges borítékja
31. kép. Poharazó férfiak, 1936. DHGY ltsz. n.
32. kép. Bál a Korona Szállóban, 1942-ben. Erky-Nagy Tibor gyűjtése
33. kép. Koncz András fényképész segéd. Borgula Vilmos felvétele. AFGY 2016. 31.12.1.
34. kép. Rekó Jolán 1920-ban. AFGY 2016.31.11.
35. kép. A Hunyadi tér 2. sz. alatti műterem. Magántulajdon
36. kép. Koncz András a műterem előtt. AFGY 2013.31.29.41. kép. Koncz András fényképjelzései
37. kép. Reklámtabló az Iparmozgó falán. Magántulajdon
38. kép. Műterembelső. Magántulajdon
39. kép. Koncz András fényképjelzései Erky-Nagy Tibor gyűjtése
40. kép. Színielőadás 1936-ban. AFGY 2016.30.4.
41. kép. Koncz András és családja a műterem előtt, saját autójukkal. AFGY 2016.31.23.
42. kép. A műterem építése
43. kép. Az elkészült portál
44. kép. Reklámcédula. DOK 2017.2.4.
45. kép. Hirdetés az Ipar Vendéglő falán

46. kép. A Szent Jobb Újdombóváron 1938. június 12-én. AFGY 1995.1.48.
47. kép. Koncz András, a fényképész mester. AFGY 2016.31.16.
48. kép. Koncz András 1944-ben, sérülten. AFGY 2016.31.38.3.
49. kép. Műterembelső. AFGY 2016.31.35.1.
50. kép. A szovjet városvezetés 1945-ben. AFGY 2016.31.47.
51. kép. Koncz András 1957-ben. Németh Fotó, Szekszárd. AFGY 2016.31.36.
52. kép. Koncz Lola és gyermekei, Végh Zsuzsanna és Végh Zsolt, 1956-ban. Végh Zsuzsanna tulajdona
53. kép. Elsőáldozó kislány. DHGY 2005.1228.1.
54. kép. A kis Élő Lajos portréja. Erky-Nagy Tibor gyűjtése
55. kép. A dombóvári mozi bejárata. Tőle jobbra az Ipar Vendéglő, falán Koncz András vitrinével, 1938-ban

MELLÉKLETEK

DOMBÓVÁRI FÉNYKÉPÉSZEK ÉS MŰTERMÉK A 20. SZÁZADBAN

Név	Műterem helye	Időpont	Megjegyzés
Sréter Mór	Fő u. 15. sz. Weiner Sámuel házában rövid időre	1903. szeptember–október	Budapest, Király u. 30. 1890 körül
Möhl József		1902–1905	1905-től Kaposváron
Szigeti József		1904 október	
Krausz Iván	Hunyadi tér 15. Hunyadi tér 29. Erzsébet utca 18.	1914–1929 1920/1930-as évek	
Leicht Rezső	Fő tér Petőfi utca 27.	1914–1929	
Porges Ödön		1914	
Kelemen Szerén		1917. április	
Koncz András (Leicht Rezső utóda), dr. Bíró Márton házában	Petőfi utca 27.	1929	
Koncz András	Hunyadi tér 2. Petőfi utca 15. (új szám: 7.)	1929–1938 1938–1974	
Végh Zsuzsanna (Koncz András unokája)	Petőfi utca 7.	1974–1987	
Konsánszky Gusztáv	Petőfi utca 9.	1931–1942	Ausztráliába emigrált
Gyöngyösi Mária	Hunyadi tér 27.	1945–1990 (?)	
Máté Lajos		1929–1938	
Máté Lajosné özv. és Maté Gyula	Petőfi utca 11.	1939–1944 (?)	

Mladenics Kálmán- né (Károlyné?)		1956	
Baumann Antal		1930/1940-es évek	
Dombai István	Rendezvényiroda	1975–1996	
Fotólaboratórium	Petőfi utca 7.	1940/1950-es évek (?)	
Fotóműterem Tóth, Szeverin Ferenc, Bileczné	Hunyadi tér	1970-es évek	
Tolna Fotószalon			
Streit Andor képke- retező, fényképész	Szabadság utca	1970/1980-as évek	
Tolna megyei Szolgáltató Ktsz.	Hunyadi tér	1970	
Lócsey Árpád	Széchenyi utca 24.		

TOVÁBBI KUTATÁSRA VÁRÓ MŰTERMEK ÉS FÉNYKÉPÉSZEK TOLNA MEGYÉBEN

Név	Műterem helye	Időpont	
Borsitzky Dénes	Tamási	1915	
Bratkó József	Hógyész	1955	
Buschbaum Gyula	Tamási	1909	
Csanádi Istvánné Dassel Istvánné	Nagyszékely	1954	
Dobis Ferencné Gyulai Erzsébet	Simontornya	1937–1938	
Duska Sándor	Tolnanémedi	1934–1937	
Duska Sándor	Tolnanémedi	1954–1955	
Forrai Andrásné Sági Mária	Gyönk Keszőhidegkút	1949–1950 1950–1951	
Forster Ádám	Gyönk	1933–1944	
Gyalog Gyula	Simontornya, Tolnanémedi	1939–1940	
Henhoff János	Tamási	1917–1918	

Hosszú István	Tamási	1919–1940	
Jusztusz Imre	Hőgyész	1927–1943	
Király János	Tamási	1929	
Mildner I.	Dunaföldvár	1890–1905	
Moussong Gyula	Hőgyész	1903–1931	
Neuvelt Lajos	Hőgyész	1927–1931	
Och Ilona Banizs Dezsőné	Simontornya	1928–1955	
Papp István	Simontornya	1954–1955	
Péczeli Margit	Nagymányok	1946–1947	
Pirger	Dunaföldvár	1956	
Prajda Mátyás	Ozora	1922–1933	
Puchaler Ádám	Tamási	1915	
Salamon Ferenc	Simontornya	1902–1929	
Salamon Ferenc órás és fényképésmester	Simontornya	1882–1902	
Scherer Kálmánné	Tamási	1927	
Schüsler Ferenc	Szakadát	1925–1945	
Surnyák Mihály	Simontornya	1935–1936	
Szamek András	Gyönk	1949–1952	
Szamek Jánosné özv.	Gyönk	1954	
Szigeti Artur	Tamási	1914	
Szikszai Béla	Paks	1956	
Tumpek Mihály ¹	Paks, Erzsébet Szálló Dunapataj Tolna	1920–1951 1930–1936	
Varga János	Gyönk	1956	
Vincze Sándor	Tamási	1912	
Weiszling Ádám	Gyönk	1916	

¹ PAKSI Hírnök 2007. nov. 9. 21. sz. 7. Tumpek Mihály paksi fényképésmester eredeti alkotásainak kiállítása a Művelődési Központban; PAKSI Hírnök 2010. feb. 19. 4. sz. 13. TELL Edit: Hogy volt...?; PAKSI Hírnök 1997. feb. 21. 6. sz. 9. TÓTH Andrea: Paksi lelet: A magyar fotográfia történetéből, Tumpek Mihály fényképész mester; PAKSI Tükör 2007. márc. 1. sz. 25-37. HANOL Ferencné Kern Ágnes: Tumpek Mihály fényképésmester élete, munkássága, családja, fotói; TOLNAI Népiújság 2007. okt. 30. 253. sz. 3. VIDA Tünde: Tumpek Mihály paksi fényképésmester munkáiból nyílt kiállítás a Művelődési Házban.

Arbeit von Fotografenmeister in Dombóvár in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts

In den letzten Jahrzehnten wurde mehrere Rezensionen und Verarbeitungen über die Arbeit der Fotografen im Komitat Tolnau, über einige hochqualifizierte Gestalten gefertigt, über die größere Ortschaften und das ganze Komitat Tolnau Fotoalben mit Ansichtskarten veröffentlicht, selbst die Autorin stellte mehrere Studien über die Geschichte der Fotografie nicht nur im Jahrbuch des Museum, sondern auch in Zeitschriften und Studienbänden dar. In dieser Studie schreibt sie über die am Ende des 19. Jahrhunderts wegen der Bahnbauarbeiten schnell entwickelnden Stadt Dombóvár und versucht ein volles Bild über die Geschichte der Fotografenateliers der Stadt bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts zu präsentieren

Wie auch in den anderen Siedlungen, so auch in Dombóvár erschienen zuerst Wanderfotografen, später in den ersten Jahren des 20. Jahrhunderts eröffneten Mór Stréter, Josef Szigeti und Josef Möhsl aus Szekszard ein Atelier für dauernden Aufenthalt im Jahre 1940, der jedoch nur für ein Jahr lang in Dombóvár blieb. Die ersten Stadtfotos und Ansichtskarten sind ihm zu verdanken. In den nächsten Jahrzehnten wurden viele Porträtaufnahmen und Gesichtsbilder im Atelier von Rezső Leicht (1914–1929) und Ivan Krausz (1914–1931) gefertigt, wo die Fotografen Schulklassen, verschiedene Gruppen und Familienereignisse aufgenommen haben. Beide haben sich auch mit Unterricht von Jugendlichen beschäftigt.

Die Arbeit von Rezső Leicht wurde von Andras Koncz weitergemacht, der den Fotografenberuf im Atelier seines Schwagers, Vilmos Borgula in Szekszard erlernte. Auch seine Frau war eine gelernte Fotografin, ihre Arbeit wurde dann von ihrer Enkelin, Zsuzsanna Végh weitergeführt. Ihr Atelier funktionierte und erwartete die Leute aus Dombóvár zwischen 1929–1987. Sie haben auch die Ausarbeitung von Amateurbildern, sowie Fertigung von Aufnahmen an äußerlichen Stellen unternommen.

Zwischen 1931–1942 war auch das Atelier von Gusztav Konsanszky im Stadtzentrum im Betrieb, er verkaufte daneben auch Fotowaren und hatte ein Fotolabor zur Entwicklung von Amateurbildern. In den 1930-er Jahren konnten sich auch drei Fotografen in Dombóvár erhalten. Lajos Máté arbeitete auch als Fotograf zwischen 1929–1938, nach seinem frühzeitigen Tod haben seine Witwe und Sohn diese Arbeit bis zum Ende des zweiten Weltkrieg fortgesetzt.

Obwohl wir uns in den Quellen und Rückerinnerungen noch viele Namen von Fotografen aus Dombóvár getroffen haben, besitzen wir doch nur geringe Informationen dazu, um ihre Fotos oder Tätigkeit darstellen oder analysieren zu können.

SZERZŐINK

dr. Balázs Kovács Sándor
etnográfus-főmuzeológus
Wosinsky Mór Megyei Múzeum
E-mail: bkovacs00@citromail.hu

Békefi Mónika
régésztechnikus
Déri Múzeum
E-mail: bekefi.moni@gmail.com

Czövek Attila
régész-főmuzeológus
Wosinsky Mór Megyei Múzeum
E-mail: czovek@wmmm.hu

Csapai János
gyűjteménykezelő
Wosinsky Mór Megyei Múzeum
E-mail: csapai.janos@gmail.com

Csányi Viktor
régész
Tornyai János Múzeum
és Közművelődési Központ
E-mail: csanyi.viktor@tjm.hu

dr. Csekő Ernő PhD
főlevéltáros
Magyar Nemzeti Levéltár, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
E-mail: cseko.erno@mnl.gov.hu

Fuksz Márta
etnográfus-muzeológus
Wosinsky Mór Megyei Múzeum
E-mail: mfuksz@gmail.com

dr. Gaál Attila
régész, címzetes igazgató
E-mail: anyaka98@freemail.hu

dr. Gaál Zsuzsanna PhD
történész-főmuzeológus
Wosinsky Mór Megyei Múzeum
E-mail: gaalzs@wmmm.hu

SZERZŐINK

dr. K. Németh András PhD
régész-főmuzeológus
Wosinsky Mór Megyei Múzeum
E-mail: knemetha@gmail.com

K. Tóth Gábor
régész-muzeológus
Wosinsky Mór Megyei Múzeum
E-mail: cinqmars@freemail.hu

Király Edit
régész
Kosztá József Múzeum
E-mail: kiraly.edit88@gmail.com

dr. Losonczy Tóth Árpád
ny. könyvtáros
E-mail: ltotharpad@gmail.com

Lovas Csilla
irodalomtörténész-főmuzeológus
Wosinsky Mór Megyei Múzeum
E-mail: lovascs@wmmm.hu

dr. Szabó Géza PhD
régész-főmuzeológus
Wosinsky Mór Megyei Múzeum
E-mail: szabogeza@wmmm.hu

dr. V. Kápolnás Mária
történész-főmuzeológus
Wosinsky Mór Megyei Múzeum
E-mail: kapolnas.maria@wmmm.hu

Varga Máté
régész
Rippl-Rónai Múzeum
E-mail: vargamate12@gmail.com

dr. Vizi Márta PhD
régész-főmuzeológus
Wosinsky Mór Megyei Múzeum
E-mail: vizim@wmmm.hu

